

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA FAKULTETI
MAKTAB MENEJMENTI KAFEDRASI**

**“TA'LIM MUASSASALARIDA BOSHQARUV JARAYONI VA
O'QUV SIFATINI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI”**
mavzusidagi Respublika ilmiy – amaliy konferensiya materiallari
to'plami
(2022-yil 6-dekabr)

**Сборник материалов республиканской научно-практической
конференции на тему
«ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОЦЕССА
УПРАВЛЕНИЯ И КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ»
(6 декабря 2022 г.)**

**Collection of materials of the republican scientific-practical
conference on the topic
"PROBLEMS OF IMPROVING THE MANAGEMENT PROCESS
AND EDUCATIONAL QUALITY IN EDUCATIONAL
INSTITUTIONS"
(December 6, 2022)**

JIZZAX - 2022

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

TA‘LIM MUASSASALARIDA BOSHQARUV VA O‘QUV SIFATINI
TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI
Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
2022-yil, 6 Dekabr

Republican scientific and practical conference
PROBLEMS OF IMPROVING MANAGEMENT AND TRAINING
QUALITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS
December 6, 2022

Республиканская научно-практическая конференция
ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ И КАЧЕСТВА
ПОДГОТОВКИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ
6 декабря 2022 г.

UDK: 37.013 (75)

BBK: 74.5

**“Ta’lim muassasalarida boshqaruv va o‘quv sifatini takomillashtirish muammolari”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari**

Jizzax, 2022. - 511 bet.

Mas’ul muharrir:

Tursunov Diyor Sunnatovich – *pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)*

Tahrir hay’ati:

B.F.Botirov, A.J.Usmanov, R.I.Ablyakimova, T.B.Nazarov, Q.O.Alimova, Sh.A.Botirov,
F.S.Jumanov

Taqrizchilar:

To‘raqulova Iroda – *pedagogika fanlari nomzodi, dotsent*

Raxmatova Feruza – *pedagogika fanlari falsafa doktori, dotsent*

Axmedov To‘ychi – *tarix fanlari falsafa doktori, dotsent*

Texnik sifatlovchilar:

T.B.Nazarov, Q.O.Alimova, A.S.Qosimov

Anjuman Yangi O‘zbekistonda oliy ta’lim muassasalarini tashkil etish va boshqarishda dunyoning yetakchi universitetlari tajribasini o‘rganish, hamda ilg‘or texnologiya va loyihalarni oliy ta’lim muassasalari faoliyatiga tadbqiq etish, shuningdek respublikamizda davlat oliy ta’lim muassasalari o‘quv, tashkiliy-boshqaruv va moliyaviy mustaqilligini ta’minlashga qaratilgan muammolar va ularning yechimlari bo‘yicha o‘zaro fikr almashish nazarda tutilgan. Anjumanni tashkil etishdan ko‘zlangan maqsad ta’lim boshqaruvi yo‘nalishi bo‘yicha tadqiqot olib borayotgan yosh olim, magistrant, doktorant va mutaxassslarning ilmiy-tadqiqot ishlarining sifati va samaradorligini oshirish hisoblanib, ushbu tadbqirda respublika yosh tadqiqotchilarning tajribalari o‘rganildi, muhokama etildi va ilg‘or texnologiyalar, hamda xalqaro tajribalardan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar yaratildi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 7 martdagi 101-F-sonli farmoyishi bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasida 2022 yilda xalqaro va respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik anjumanlar rejasi”da belgilangan tadbqirlarni amalga oshirish maqsadida Jizzax davlat pedagogika universiteti Pedagogika va psixologiya fakulteti Maktab menejmenti kafedrasini tomonidan 2022 yil 6 dekabr kuni “Ta’lim muassasalarida boshqaruv jarayoni va o‘quv sifatini takomillashtirish muammolari” mavzusidagi Respublika ilmiy – amaliy konferensiya tashkil etildi.

Ma’ruzalar materiallarida yoritiladigan tarixiy jarayonlar, ma’lumotlar va chiqarilgan xulosalarning haqqoniyligiga mualliflar javobgar.

KIRISH SO‘Z

Sh.S.Sharipov
Jizzax davlat pedagogika universiteti rektori,
pedagogika fanlari doktori, professor

Tarixiy ahamiyatga ega bo‘lgan 2022 yil 21 iyundagi 289-son Prezidentimizning qarorlari bilan pedagogik oliy ta’lim muassasalarining tubdan yangi tarmog‘i yuzaga keldi. Ushbu tarmoqqa pedagog kadrlarni tayyorlaydigan 14 ta oliy ta’lim muassasasi kiritildi. O‘ziga xos yangi turkum yuzaga keldi. Ushbu qaror bilan ta’lim muassasamizga universitet maqomi berilishi universitet rahbariyati, professor-o‘qituvchilar uchun yangi mas’uliyatlar yuklaydi. Ushbu qarorda belgilangan vazifalarni bajarish orqali universitet imijini yaratish navbatdagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishda yangi ta’lim texnologiyalarini va innovatsion metodlarni qo‘llash, boshqaruv tizimida ortiqcha byurokratik to‘siqlarni olib tashlashda hamda inson omilini kamaytirish maqsadida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali o‘z yechimini topadi, bu esa o‘z navbatida ta’lim mazmunida aks etadi. Shu bilan bir qatorda xorijiy ta’lim muassasalarining tashkiliy boshqaruv tuzilmalarini o‘rgangan holda O‘zbekiston ta’lim tizimi boshqaruviga joriy etish, kredit-modul tizimini bosqichma-bosqich to‘liq ta’lim tizimiga joriy etish, ilmiy loyihalardan samarali foydalanish, iqtidorli talabalarning g‘oyalarini ro‘yobga chiqarish, to‘g‘ri tashkil etilgan boshqaruv orqali yuqori reytingga, yuqori reyting albatta sifatga ta’sir etishi, yuqori sifat esa taraqqiyotni belgilab beruvchi malakali kadrlarni yetishtirib chiqishi uchun xizmat qilishi lozim.

2021 yil 24 dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan oliy ta’lim tizimini tub ijobiy o‘zgarishlarga olib keladigan oliy ta’lim muassasalariga moliyaviy, akademik va tashkiliy-boshqaruvda mustaqillik berish borasidagi 2 ta muhim hujjat, ya’ni “Davlat oliy ta’lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” hamda “Davlat oliy ta’lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari imzolandi. Ushbu qarorga ko‘ra oliy ta’lim muassasasi va uning tuzilmasidagi ta’lim muassasalari uchun o‘z grafigi asosida darsliklar hamda boshqa o‘quv va ilmiy adabiyotlarni yaratish va nashr etish, ta’lim sifatini ichki nazorat qilish mexanizmlarini belgilash va joriy etish, tashkiliy-boshqaruvdagi mustaqillik sohasida: faoliyatining asosiy yo‘nalishi ta’lim, ilm-fan, uning natijalarini joriy etish hamda tijoratlashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan, davlat budjeti mablag‘lari hisobidan moliyalashtirilmaydigan tarkibiy tuzilmalar, tijorat va notijorat tashkilotlarni tashkil etish, oliy ta’lim muassasalari uchun belgilangan normativlardan qat’i nazar muassasaning tuzilmasini tasdiqlash va shtat birliklari sonini belgilash; mehnat bozoridagi ehtiyojdan kelib chiqib, yangi ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklarni ochish, amaldagi ta’lim yo‘nalishlari hamda mutaxassisliklarni tugatish; pedagog va boshqa xodimlarni ishga qabul qilish, ishdan ozod etish va ichki rotatsiyasiga oid tartibni belgilash; xorijiy davlat fuqarolarini to‘lov-kontrakt asosida o‘qishga qabul qilish va masofaviy ta’lim olish shaklida o‘qitishni tashkil etish kabi masalalarni ham ushbu anjumanda atroflicha yoritilishi maqsadga muvofiq deb hisoblayman.

Bo‘lib o‘tadigan ushbu “Ta’lim muassasalarida boshqaruv jarayoni va o‘quv sifatini takomillashtirish muammolari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya ta’lim muassasalari imijini yaratish uchun xizmat qiladi degan umiddaman. Ushbu konferensiya uzluksiz ta’lim tizimidagi muammolarni qamrab olganligi bilan ham ahamiyatlidir. Maktabgacha va umumta’lim boshqaruvining dolzarb muammolari o‘z yechimini topishda, oliy ta’limda ilg‘or innovatsiyalarni joriy etishning pedagogik imkoniyatlari ochib berishda, ta’lim muassasalarida o‘quv sifatini oshirish jarayoniga yangicha pedagogik texnologiyalarning tatbiq etishda hamda ta’lim muassasalarida talaba qizlarni rahbarlik lavozimlariga tayyorlashning pedagogik texnologiyalari joriy etilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’lim tizimida islohotlarga daxldor pedagog olimlarimiz, tadqiqotchilarimiz, doktorant va magistrnlarni konferensiya sho‘balarida faol ishtirok etishga chaqirib qolaman.

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi ishtirokchilariga o‘z minnatdorchiligimni bildiraman.

1-SHO‘BA. MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI

“YANGI O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMINI BOSHQARISHNI HOZIRGI HOLATI TAHLILI”

Ro‘ziyeva Dilnoza p.f.d.professor
Gulbayeva Nilufar Abdigafurovna
Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti, JDPU

Maktabgacha ta’lim sohasida misli ko‘rilmagan o‘zgarishlarni bugun har bir yurtdoshimiz, shu jumladan o‘zimiz ham sezib, kuzatib turibmiz. Uzlüksiz ta’limning poydevori hisoblangan maktabgacha ta’lim tizimini tubdan isloh qilish to‘g‘risida muxtaram prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomondan qator qonunlar qabul qilinmoqda va amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bulardan biri “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi qaror bo‘lib bu qarorga muvofiq sohada yangi tizim yaratildi.

Yangi vazirlik oldiga maktabgacha ta’lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlari davlat va nodavlat tarmog‘ini kengaytirish va moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlash, maktabgacha ta’lim tashkilotlariga bolalar qamrovini 100%ga, ta’lim tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni intellektual, ma’naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish hamda ularni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash vazifasi qo‘yildi,–deydi maktabgacha ta’lim vaziri Agrepina Shin.

Hozirgi kunga kelib har bir viloyat, tuman, shahar va chekka qishloqlarda ham maktabgacha ta’lim tashkilotlari qurib foydalanishga topshirilmoqda. Bundan kutilgan maqsad bolalarda uzluksiz ta’limning poydevori bo‘lgan maktabgacha ta’lim tashkilotga bolalarni qamrovini oshirish va ularda erkin fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish xislarini rivojlantirish va maktabga sifatli tayyorlash asosiy maqsad qilib olingan, albatta bu natijaga erishish uchun bizdan katta mahorat bilim va o‘z kasbiga ma’suliyat talab qilinadi.

Hukumatimiz diqqat markazida maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish asosiy masala ekanligini yana bir marotaba O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori asosida anglash mumkin. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi quyidagi ustuvor yo‘nalishlarni nazarda tutadi:

1. maktabgacha ta’lim soqasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish;
2. maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish;
3. bolalarning sifatli maktabgacha ta’lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta’minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish;
4. maktabgacha ta’lim tizimiga innovasiyalarni, ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikasiya texnologiyalarini joriy etish;
5. maktabgacha ta’limni boshqarish tizimini takomillashtirish, maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatini moliyalashtirish shaffofligi va samaradorligini ta’minlash;
6. maktabgacha ta’lim tizimiga maktabgacha ta’lim tizimi xodimlarini tayyor-lash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish;
7. maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning sog‘lom va balanslashtirilgan ovqatlanishini, sifatli tibbiy parvarishini ta’minlash

Yuqorida ko‘rsatilgan ustuvor yo‘nalishlar hamda bular bo‘yicha bajariladigan tadbirlar yosh avlodni sog‘lom, barkamol tarbiyalashga qaratilgan bo‘lib, maktabgacha ta’lim shaxsga

yo’naltirilgan, insonparvarlik tamoyillari asosida amal qilayotganini ko’rsatadi. Shuningdek, ushbu qarorda belgilangan vazifalarni bajarish muddatlari, “Yo’l xaritasi” ishlab chiqilgan bo’lib, bajarilgan ishlarni baholash indikatorlari batafsil ko’rsatib berilgan. Ishonch bilan aytishimiz mumkinki, mamlakatimiz maktabgacha ta’lim tizimini boshqaruv mexanizmi hukumatimizning shaxsga yo’naltirilgan, insonparvarlik tamoyillariga asoslangan holda namoyon bo’lib, bu esa yosh avlodni barkamol inson sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

O’zbekiston Respublikasi prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo’ljallangan yangi o’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to’g’risidagi farmoni 7 ta yo’nalish 100 ta maqsaddan iborat. Ushbu strategiyada ham maktabgacha ta’limga oid maqsadlar keltirilgan. Ular quydagilar:

38-maqsad: Maktabgacha ta’limdagi qamrov darajasini hozirgi 67 foizdan kamida 80 foizga yetkazish. 2022/2023-yillarda 6 yoshli bolalarni maktabgacha tayyorlov tizimi bilan qamrab olish darajasini 90 foizga, 2024/2025 o’quv yili yakuniga qadar 100 foizga yetkazish. Maktabgacha ta’lim tizimiga xususiy sektor mablag’larini jalb qilish orqali 7 mingdan ziyod yangi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarini tashkil etish.

39-maqsad: Maktabgacha ta’lim tizimida ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish. Bog’cha xodimlarining professional tayyorgarligi va mahoratini oshirib borishning takomillashtirilgan tizimini joriy etish. 2022 — 2026-yillarda 160 mingdan ziyod pedagog kadrlarning malakasini oshirish. Maktabgacha ta’lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida takomillashtirish.

40-maqsad: Maktabgacha ta’lim tizimida budget mablag’larining maqsadli va samarali sarflanishini ta’minlash. Maktabgacha ta’lim tizimida moliyaviy jarayonlarning shaffof tarzda amalga oshirilishi uchun zarur sharoitlarni yaratish.

Yuqoridagilardan ko’rinib turibdiki Yangi O’zbekiston sharoitida maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, zamonaviy ehtiyojlarga muvofiq yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, erishilgan ilmiy natijalarni maktabgacha ta’lim amaliyotiga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish va boshqa vazifalar ta’lim tizimi sohasidagi ustuvor yo’nalishlar sifatida belgilanganligini yaqqol ko’rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3305-son “O’zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim vazirligini tashkil etish to’g’risida”gi Qarori // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – T., 30.09.2017.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. 09.10.2019.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni
4. lex.uz

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARINI INNOVATSION BOSHQARISH (XORIJ TAJRIBASI)

Xudoyberdiyeva Matluba Salaydin qizi
Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti, JDPU
Nizomova Shoirra
pedagogika fanlari nomzodi, dots.v.b.

Maktabgacha ta’lim - bu inson ta’lim tizimidagi birinchi ta’lim bosqichidir. Ta’limning boshqa darajalaridan farqi - maqsadlarda ham, mazmunda ham, shakllarda ham. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan pedagogik ishning asosiy vazifasi - bolaning rivojlanishi, intellektual faoliyat asoslarini shakllantirish, boshqa faoliyat tajribasi, shaxsiyat asoslari va ijtimoiy xulq-atvor shakllari.

Albatta, maktab oldida ham bunday vazifalar turibdi, lekin bolalikda shaxsiy va intellektual rivojlanish poydevori qo‘yiladi, uning ahamiyatini ortiqcha baholab bo‘lmaydi. Shuning uchun bolaning ichki dunyosidagi o‘zgarishlarning, uning tashqi ko‘rinishlarining etakchi qonuni jarayonlarning integratsiyalashuvi va individuallashuvi qonunidir.

Bolalikning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, maktabgacha ta’limda pedagogik ishning eng muhim tamoyillari insonparvarlik, demokratlashtirish, ilmiy xarakter, izchillik, istiqbolning mavjudligi, ritm, maqsadlarni qo‘yishning haqiqati, dinamizm, o‘ziga xoslik tamoyillari hisoblanadi.

Bu tamoyillarning barchasi maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatini tartibga soluvchi so‘nggi davlat hujjatlarida [3] o‘z aksini topgan va aslida ular har doim yosh bolalar bilan ishlashning pedagogik asosi bo‘lib kelgan.

Bu har doim maktabgacha ta’limdagi innovatsiyalar bilan bog‘liqmi? So‘nggi o‘n yilliklarda mahalliy maktabgacha ta’limda rivojlanayotgan yangilik va an‘analalar bir-biri bilan qanday bog‘liq?

An‘ana – “tarixiy shakllangan va avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan g‘oyalar, qarashlar, didlar, urf-odatlar, urf-odatlar, xulq-atvor qoidalari” [2 b. 614]. Innovatsiya (innovatsiya) - inson ehtiyojlarini qondirish uchun yangi amaliy vosita, usul, kontseptsiyani yaratish, tarqatish, amalga oshirish va qo‘llashning murakkab jarayoni [2, p. 238].

Ijtimoiy-psixologik ma’noda innovatsiya - bu ijtimoiy amaliyotda sezilarli o‘zgarishlarni keltirib chiqaradigan har xil turdagi yangiliklarni yaratish va amalga oshirish.

Ana shu o‘rinda korrelyatsiya, an‘analalar va innovatsiyalar uyg‘unligi muammosi paydo bo‘ladi. Har bir narsa muhimmi, o‘zgarishlar uchun ijobiy ahamiyatga egami, bizning amaliyotimizda hamma narsa shu qadar eskirganki, radikal innovatsiyalar talab qilinadi? Menimcha, javob sirtida yotadi. Zamonaviy bola, uning barcha xususiyatlari bilan, bolaligicha qoladi,

Ammo innovatsiyalar bizning hayotimizga kiradi va o‘qituvchilar har doim hamma yangilikni qabul qilishgan. Ayniqsa, maktabgacha tarbiya sohasi o‘qituvchilari - bolaning o‘zi qo‘zg‘atadi, faollik va ijodkorlikni rag‘batlantiradi. Shuning uchun innovatsiyalarning sabablari xilma-xildir: izlanish, pedagogik modellarga taqlid qilish, o‘qituvchilarning noroziligi, otionalarning talablari, bolalar bog‘chalari tanlovi, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash natijalari.

Ma’lumki, pedagogik innovatsiyalar pedagogik jarayonni o‘zgartirishi yoki uni yaxshilashi mumkin. O‘zgarishlar bugungi kunda tizimli xususiyat kasb etmoqda: maktabgacha ta’lim muassasalarining yangi turlari, turlari va profillari, yangi ta’lim dasturlari yaratildi, ularda pedagogik jarayonning o‘zgaruvchanligi va individuallashuviga e’tibor qaratilgan. Shu bilan birga, pedagogik adabiyotlarda innovatsiyalarning bir necha turlari ajratiladi [4]:

- ta’lim jarayoniga ta’siri (tarbiya jarayonining mazmuni, shakl va usullari, muassasalar faoliyatini boshqarishda);

- o‘zgartirishlar ko‘lami bo‘yicha (xususiy, modulli, tizimli);
- innovatsion salohiyat bo‘yicha (takomillashtirish, o‘zgartirish, yangi, radikal);
- mavzuga nisbatan (almashtirish, bekor qilish, ochish, retro-kirish).

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatining joriy yo‘nalishlarini belgilashda an‘analalar va innovatsiyalar o‘zaro bog‘liqdir [3]:

- bolalikning xilma-xilligini qo‘llab-quvvatlash, bolalikning o‘ziga xosligi va ichki qiymatini saqlash;
- kattalar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlarning shaxsni rivojlantiruvchi va insonparvarlik xarakteri;
- bolaning shaxsiyatini hurmat qilish;
- dasturni bolaga mos keladigan shakllarda amalga oshirish;
- bog‘chaning oila bilan hamkorligi;
- bolalar rivojlanishining etnik-madaniy holatini hisobga olish.

Bu talablarga muvofiq, maktabgacha ta’lim standartida ham bola rivojlanishining yo‘nalishlari aniqlanganligi mantiqan to‘g‘ri: ijtimoiy va kommunikativ rivojlanish, kognitiv rivojlanish, nutqni rivojlantirish, badiiy-estetik rivojlanish va jismoniy rivojlanish.

Ko‘rib turganingizdek, bu sohalarida zamonaviy bolalarning xususiyatlari bilan aniq bog‘liqlik mavjud bo‘lib, ular pedagogik faoliyatda o‘qituvchilar va, albatta, ota-onalar tomonidan hisobga olinishi kerak.

Boshqacha qilib aytganda, yangi g‘oyalar taniqli g‘oyalar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular oldingi avlod o‘qituvchilari, ota-onalar va bolalarning maktabgacha ta’limida ijobiy tasdig‘ini topdi.

Maktabgacha ta’limga innovatsion yondashuv malakali mutaxassislarni jalb qilishni talab qiladi va DL tizimi xodimlarining axborot, kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalar sohasidagi vakolatlari va malakasini oshirish, shuningdek, maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatini tashkil etish bo‘yicha ishlar muhim rol o‘ynaydi.

Aynan shuning uchun ham markaz tomonidan amalga oshirilayotgan ishlar zahirida maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlarini belgilash, jumladan, ilmiy-amaliy tadqiqotlarni tashkil etish va olib borish orqali yanada takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish mujassam. Shu jumladan, maktabgacha ta’lim sifati va maktabgacha ta’lim muassasalarining moddiy-texnik ta’minoti holatini baholash usullari, asosan, xalqaro reyting agentliklari ko‘rsatkichlari bo‘yicha takomillashtirilmoqda.

Innovatsion pedagogik faoliyat har doim tarixan mavjud bo‘lgan, chunki jamiyat rivojlanishining har bir bosqichida pedagogik tizimni takomillashtirish zarurati mavjud edi¹.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Belaya, K. Yu. Maktabgacha ta’lim muassasasida innovatsion faoliyat [Matn]: uslubiy qo‘llanma / K. Yu. Belaya. - M.: Sfera, 2005 yil.
2. Xorijiy so‘zlarning zamonaviy lug‘ati [Matn]. - M., 1992. - S. 614.
3. GEF, Maktabgacha ta’limning asosiy ta’lim dasturining tuzilishiga Federal davlat talablari (23.11.2009 yildagi 655-son).
4. Feldstein, D. I. Boladagi sezilarli o‘zgarishlar va uning rivojlanish holati kontekstida psixologik-pedagogik tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlari [Matn] / D. I. Feldshteyn // Pedagogika. - 2010. - No 7. - S. 3-11.

BOLALARNI YOZMA NUTQNI O‘ZLASHTIRISHGA TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISH SHART-SHAROITLARI

Ayupova M.Yu.

Nizomiy nomidagi TDPU professori, p.f.n.

Yozma nutqni o‘zlashtirishga tayyorgarlikni shakllantirish - ushbu tayyorgarlikning tuzilishi, uning tarkibiga kiruvchi komponentlar haqidagi masalaga javob berishni, mazkur faoliyat turini muvaffaqiyatli shakllantirishni ta’minlovchi jarayonlar va funksiyalarni aniqlashni talab etadi.

Til – inson muloqoti, fikrlashini amalga oshirish uchun xizmat qiluvchi, insonni o‘rab turgan borliqni kodlovchi (shifrllovchi) belgili tizimdir.

Nutq - esa odamlarning moddiy o‘zgarish jarayonida tarixiy vujudga kelgan, odamlarning til orqali amalga oshiriladigan muloqot shakli.

¹ Домнина, Л. А. Проблематика и условия введения инноваций в дошкольном образовании / Л. А. Домнина. — Текст : непосредственный // Вопросы дошкольной педагогики. — 2022. — № 3 (51). — С. 1-4.

Nutq jarayonida qanday vositalardan foydalanishni hisobga olib, u og‘zaki (belgili shakl), yozma (grafika shakli) va kinetik (til va jestlar yordamida muloqot qilish) turlarga bo‘linadi.

Yozma va og‘zaki nutq bir biri bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lib: yozma nutqning belgisi (grafema) fonema hisoblanadi. Ya’ni, yozma nutq og‘zaki nutq belgilariga “qatlamlanadi” va ularni og‘zaki nutqqa qaraganda ancha qiyin va murakkab ikkilamchi simvolizatsiyalash tizimi hisoblanadi.

Shunga qaramay, yozma nutq shunchaki og‘zaki nutqni yozma belgilarga o‘girish degani emas. O‘zining vujudga kelishi va rivojlanish yo‘llari hamda o‘zining psixologik mazmuni, uning tarkibiga kiruvchi psixologik operatsiyalar bo‘yicha yozuv jarayoni og‘zaki nutq jarayonidan ancha farq qiladi.

Yozma va og‘zaki nutq ikki signalli tizimning vaqtinchalik aloqalari ko‘rinishida namoyon bo‘ladi, biroq og‘zaki nutqdan yozma nutqning farqi shundaki, yozma nutq faqat maqsadga muvofiqlik tarzida bilim berish sharoitlarida shakllanadi.

Yozma nutq jarayonida eshitiladigan, talaffuz qilinadigan va ko‘rinib turgan so‘z o‘rtasida yangi aloqalar o‘rnatiladi: bunda yozma nutqning murakkab shartli reflektor aloqalariga og‘zaki nutq ikkinchi signal tizimining shakllanib bo‘lgan aloqalari ulanadi.

Og‘zaki va yozma nutqning til xususiyatlari ular o‘rtasidagi situativ psixologik farqlar bilan izohlanadi. L.S. Vigotskiy yozma nutqni monolog-nutq sifatida tavsiflab, unga quyidagicha izoh beradi: “Yozma nutq-bu og‘zaki nutqning har qanday vaziyatda o‘z-o‘zidan, hech qanday qiyinchiliklarsiz, bola tomonidan so‘zlashuv vaziyati bo‘lgan vaqtda oq qog‘oz varag‘i, hayoldagi suhbatdosh bilan bo‘lgan suhbatidir”.²

Og‘zaki nutq bevosita muloqot sharoitlarida sodir bo‘ladi, shuning uchun “sur’ati bo‘yicha tez va noto‘liqroq” tarzda namoyon bo‘lib, nutq jarayonida ma’noni ifodalash uchun nolingvistik vositalar–mimika va imo-ishoralardan foydalaniladi. Yozma nutqda esa og‘zaki ma’lumotda qo‘shimcha axborot beruvchi ushbu vositalar bo‘lmaydi.

Birinchi sinfga borgan bola og‘zaki nutqni yetarli darajada o‘zlashtirib, so‘zlarni bimalol talaffuz qiladi va muloqot jarayonida ibora ichidagi so‘zlarni o‘z o‘rniga qo‘yish ustida o‘ylanib o‘tirmaydi. Yozma nutqda har bir iboraning tuzilishi maxsus o‘ylanish predmeti hisoblanadi va boshlang‘ich bosqichda yozma nutqni o‘zlashtirish har bir so‘zni yozish jarayoni kabi tushuniladi.

Yozma nutqni o‘zlashtirish uchun o‘z nutqini tushunish va uni o‘zlashtirish birinchi darajali ahamiyatga ega bo‘lib, ushbu ikki shartlarni rivojlantirmasdan turib yozma nutq haqida gapirish ham mumkin emas. Og‘zaki nutqdagi kabi, yozma nutqda ham bola birinchi marta “Vatan” degan so‘zni yozganida, bu so‘zda “v-a-t-a-n” harflari borligini tushunadi, ya’ni o‘z tovush faoliyatini farqlaydi va tovush tuzulishining xar bir elementini mustaqil talaffuz qiladi.

Til layoqatini, qoidalarini o‘zlashtirish jarayoni 2 bosqichda o‘tadi:

tilni amaliy o‘zlashtirish bosqichi: ruhiy jarayonlarni rivojlantirishning ma’lum darajasiga erishishda, bola ularni deyarli tushunmagan holda ma’lum til qoidalarini o‘zlashtiradi. Tilni sezish yoki “tilni his qilish” ushbu qoidalarni o‘zlashtirish mexanizmi hisoblanadi.

tillararo faoliyat bosqichi: ya’ni birinchi bosqichni o‘zlashtirib bo‘lgandan keyingina til qoidalarini tushunish mumkin.

Og‘zaki nutqni o‘zlashtirish uchun bola tilni rivojlantirishning birinchi bosqichini amalga oshirishi lozim. Yozma nutqni o‘zlashtirish uchun esa tilni rivojlantirishning ikkinchi bosqichiga o‘tish zarur.

Yozish va o‘qishga o‘rgatishda til tizimining birligi sifatida so‘z - bola ongi uchun o‘zining moddiyligi va sezuvchanligini egallaydi va uning ong predmetiga aylanadi.

Yozma nutqni o‘zlashtirish va amalga oshirishning murakkabligi uning tabiatiga bog‘liq: agar og‘zaki nutq asosan so‘zlash-eshitish va so‘zlarni-harakatlantirish analizatorlari faoliyati bilan amalga oshirilsa, yozma nutq ko‘rish-eshitish va harakatlantirish analizatorlari faoliyatidan tarkib topadi.

² Выготский Л.С. Проблемы дефектологии.- Москва.: Просвещение, 1995

Yozma jarayonga butun miya, uning barcha qobiq bo'laklari aloqador bo'lsada, biroq unda bosh miya qobig'ining ma'lum uchastkalari ko'proq ishtirok etadi.

O'qish va yozish jarayonlarining normal kechishi uchun optik, motor, akustik kabi analizator tizimlari periferik bo'limlarining saqlanishi va to'liq ishlashi muhimdir.

D.B.Elkonin va L.B.Jukova qayd etib o'tganlaridek: "Tovushli nutqdan grafik nutqqa o'tishni ba'zida soddalashtirilib, shunchaki belgi-harflarni sezilarli o'rnini bosish uchun kirish sifatida tushuniladi. Bunday o'tish asosida ancha nozik psixologik jarayonlar yotadi: harf nutq tovushlarini modellashtirmaydi, formulalarni esa simvollar bilan ifodalaydi".³

Biz esa yozilgan so'z talaffuz etiladigan so'zlarni simvollar bilan ifodalamaydi, balki aynan modellashtiradi deb qayd etmoqdamiz, ya'ni, yozma nutq so'zdagi tovushlarning vaqtinchalik munosabatlarini fazoviy munosabatlar shaklida shakllantiradi. Shunday qilib, yozma nutq shunchaki so'zning tovushli shaklini ifodalamay, balki, ko'rib tahlil qilinadigan va eshitish analizatori hisoblanuvchi vaqtinchalik aloqalarni ham fazoviy munosabatlarda modellashtiradi.

Yozuv–bola uchun muhim, yangi belgili tizimdir. Uning o'zlashtirilishining murakkabligi faqat ular ikkinchi tartibdagi belgilar tizimi ekanligi bilangina bog'liq emas. Murakkablikning boshqa tomoni yozuv jarayonining yuqori darajali ekanligi va murakkab tashkil topgan sensomotor bazaning mavjudligiga bog'liq. Yozishni o'zlashtirish imqoniga ega bo'lish uchun bola til va kognetiv qobiliyatning ma'lum bir minimal yetuklik darajasiga erishishi zarur.

Yozma nutq - yozish va o'qish operatsiyalarining komponentlar sifatida birikadigan makrotuzilmasi hisoblanadi: fikrni yozib olish uchun muallif uni tugallangan shaklda bo'laklab olishi, uni leksemalarga ajratib, so'ngra ularning xar birini yozuv orqali ifodalashi (yozish) kerak. Shu bilan bir vaqtda muallif yozayotgan o'z yozuvlarini avval nima yozilgan bo'lsa o'shani o'qish jarayonida asoslash imkoniga ega bo'ladi. Yozma nutq jarayonining yakunlovchi operatsiyasi negizida esa nazorat bilan o'qish amalga oshiriladi.

Yozuv – grafik elementlar yordamida ma'lumotni ma'lum masofaga uzatish va uni ma'lum vaqtda mustahkamlash imqonini beruvchi, nutqni qayd etishning belgili tizimidir.

Yozuvni lingvistik pozitsiyalardan (til fenomeni sifatida), aynan og'zaki tilni yozma tilga qayta kodlash usuli kabi, ya'ni belgilarning bir tizimdan boshqasiga o'tish qoidalari to'plami sifatida ko'rib chiqamiz.

Qayta kodlash qoidalari tizimi yozuvning bir turini ikkinchi turidan: piktografik, ideografik, sillabik va alfabetik farqlarini aniqlab beradi: piktografik yozuvda so'z rasm – piktogramma bilan ifodalansa, ideografik yozuvda – ieroglif bilan (xitoy tilida), sillabik yozuvda belgi bo'g'in, alfabetli yozuvda belgi bir ba'zan ikki tovushni bildiradi. Masalan, rus yozuvi alfabetik tizimda tovushli nutqni yozma nutqqa qayta kodlash qoidalarining bir necha tamoyillarga asoslanadi. Mualliflar to'rttadan sakkiztacha bo'lgan turli xil tamoyillarni ajratib ko'rsatadilar. Ular orasida eng yetakchisi va umum qabul qilinganlari: fonematik, an'anaviy va morfologik tamoyillar bo'lib hisoblanadi (Gvozdev A.N., Gorbacheva K.S., Shaxmatov A.A.).

Ularning har birini o'zlashtirish avvalambor yozishni o'rganishdan oldin egallangan shart-sharoitlar (bilim va ko'nikmalar)ning mavjudligini ko'zda tutadi.

Shunday qilib, o'qish va yozishning psixologik, psixofiziologik, lingvistik va metodik mazmunining tahlili, ushbu faoliyat turlarining muvafaqqiyatli shakllanishini ta'minlovchi jarayonlar va funksiyalarni aniqlashga yordam beradi. Ya'ni, bolalarda mustaqil yozma nutqni o'zlashtirishga tayyorgarligini shakllantirish maqsadida bolalarda rivojlantirish zarur bo'lgan shart-sharoitlar:

- eshitish;
- fazoviy-ko'rish;
- harakatlanish funksiyalari;
- og'zaki nutq va til ko'nikmalari;

³ Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филичева Т. Б. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. - Екатеринбург: Изд-во АРД ЛТД, 1998.

fikrlash qobiliyati va bola fe’lining emotsional-shaxsiy xususiyatlaridir.

Ko‘rsatib o‘tilgan rivojlantirish tomonlarini shakllantirishdagi uzilishlar o‘qish va yozishni o‘zlashtirishda qiyinchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Yuqorida bayon etilganlarga xulosa qilar ekanmiz, L.S. Vigotskiyning quyidagi fikrini qayd etib o‘tish joiz: “Algebrani o‘zlashtirish arifmetikani o‘rganishni takrorlamasdan, balki avval yuzaga kelgan arifmetik fikrlarni yuqori darajaga ko‘tarib, abstrakt matematik fikrni rivojlantirishning yangi va yuqori rejasini namoyon etganidek, nutq algebrasi yoki yozma nutqni egallash ham bolani og‘zaki nutqning avvalroq yuzaga kelgan psixologik tizimini yangidan tuzib, nutqning eng yuqori abstrakt qismiga olib kirishidan boshlanadi”.⁴

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Амирова Т.А “Функциональная взаимосвязь письменного и звукового языка”. М, Наука 1985
2. Ахутина Т.В “Нейропсихологический подход к диагностике и коррекции трудностей обучения письму”. Изд-во С-Петерб ун-та, 2001
3. Аюпова М.Ю. Логопедия. - Т.: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти нашриёти, 2011
4. . Филичёва Т.Б., Чиркина Г.В. Коррекционное обучение и воспитание детей 5-летнего возраста с общим недоразвитием речи. – М.: 1991
5. Филичёва Т.Б., Чевелёва Н.А., Чиркина Г.В. Основы логопедии. М.: 1989
6. Филичёва Т.Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста / Практическое пособие. – М.: 2004
7. Хрестоматия по логопедии /под ред. Л.С.Волковой., В.И.Селиверстова. – М.: 1997

MAKTABGACHA YOSHDAGI DUDUQLANUVCHI BOLALAR NUTQINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Abidova Nilufar Zakirovna,
Nizomiy nomidagi TDPU, Logopediya kafedrasi dotsenti
Ulasheva Nozima Oybek qizi,
Nizomiy nomidagi TDPU, Logopediya yo‘nalishi, 405-guruh talabasi.

Duduqlanuvchi bolalar nutqining o‘ziga xos xususiyatlari fiziologik alomatlariga ko‘ra nutqning hosil bo‘lishida ishtirok etuvchi a’zolarining tortishishi, MNS (markaziy nerv sistemasi) va jismoniy salomatligining, umumiy va nutq harakatlarining buzilishi kiradi. Psixik alomatlarga – nutqda tutilish va his-hayajonli nutqning boshqa buzilishlari, nutqda qayd qilish fenomeni, logofobiylar, nayrang ishlatish va boshqa ruhiy jihatlar kiradi.

Nutq akti jarayonidagi muskul tortishishi duduqlanishning asosiy tashqi alomatlari sanaladi. Aslida muskul tortishi uch xil bo‘ladi: klonik, tonik va aralash. Klonik muskul tortishish vaqtida tovush bo‘g‘in yoki so‘z bir necha marotaba takrorlanadi. (o-o-o-lma, pa-pa-pa-parta, non-non-non). Tonik muskul tortishish vaqtida esa, so‘z boshida to‘xtalish ro‘y beradi va tutilib gapiruvchi bir tovushdan, bo‘g‘indan va so‘zdan ikkinchi tovushga, bo‘g‘inga va so‘zga o‘tolmaydi, uzoq to‘xtalib qoladi. (...ol...ma, p...arta, ...n.on). Uchinchi turi aralash – klono-tonik yoki tono-klonik muskul tortishishi kuzatiladi. Odatda bunday tortishishlar bilan barcha nafas – tovush –

⁴ Выготский Л.С. Мышления и речь /Собр. соч. – М.: 1982.

artikulyatsion apparat izdan chiqadi, zero uning harakati butunlay ishlayotgan markaziy nerv sistemasi orqali boshqariladi va nutq jarayonida ajralmagan bir butun a’zo sifatida ishlaydi. Mavjud pay tortishishining ustunligiga qarab nutqning u yoki bu organlari: nafas olish, ovoz paychalarida va artikulyatsion apparatida joylashadi.

Duduqlanish paytidagi nafas olishning buzilishi uchta shaklga ajraladi: ekspirator (tortishishli nafas chiqarish), inspirator (tortishishli nafas olish, ba’zida xirillash bilan) va respirator (tortishishli nafas olish va nafas chiqarish, ko’p hollarda so’zlarning bo’linishi bilan). Ovoz paychalari apparatidagi pay tortishishi quyidagi tarzda xarakterlanadi: birlashgan (tortishib birlashgan, tovush burmalari o’z vaqtida yozilib ketmaydi – tovush birdaniga uziladi, yohud klonik yoki cho’ziqli tortishish yuzaga keladi – ma’rash tusida uzilish («o-o-olim») yoki turtkiga xos unli tovush («ooo») hosil bo’ladi); ajralishgan (tovush tirqishi ochiq qoladi – bu holda butunlay sukut saqlash yoki shivirlagan nutq kuzatiladi); vokalga oid, bu bolalarga xosdir (dastlab I.A.Sikorskiy aniqlagan). Bolalar so’zda unlilarni cho’zib talaffuz qiladilar.

Artikulyatsion apparatda ushbu tortishishlar farq qilinadi – labga oid, tilga oid va yumshoq tanglayga oid. Ular ko’pincha portlovchi undosh tovush (q,k,g’,g,b,p,t,d) ni talaffuz qilishda tez namoyon bo’ladi. Binobarin, eng murakkab tovushlarning fonetik tabiati bilan bog’liq qiyinchiliklardan tashqari, grammatik omillar – iboradagi so’z holati, matnning tuzilishi va boshqalar ham katta ahamiyatga ega. Bunda bayonning mazmunini hisobga olish lozim, zero, duduqlanish talaffuz qilinayotgan so’zning semantik va hissiyotli murakkablashuviga yarasha kuchayadi: kishi yaxshi ma’lum bo’lgan narsani bayon qilishdan ko’ra bahs va munozaralar qilishi chog’ida ko’proq duduqlanadi. O’quvchilar yaxshi tayyorlangan o’quv materialini aytib berishda kamroq duduqlanadilar. Nutq ritmi duduqlanishning tezligi borasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Talaffuzdagi urg’u, intonatsiya, ritm buziladi. Nutq asoslanmagan pauzalar, qaytariqlar bilan uzilib-uzilib chiqadi, jarangdorlik va talaffuz sur’ati, tovush kuchi, balandligi va shiradorligi duduqlanuvchining nutqiy maqsadi, emotsional holati bilan bog’liq holda o’zgaradi. Duduqlanish tutib qolishining beqaror tezligini o’rganish to’g’ri nutqning saqlanib qolgan qismi haqidagi, saqlanib qolgan nutqning nutq faoliyatidagi va nutq vaziyatidagi turli darajali murakkabliklariga bog’liq ravishdagi ko’rsatkichini belgilash to’g’risidagi tushunchalarni asoslash uchun imkoniyat yaratadi. Saqlangan nutq darajasini aniqlash logopedik ishning har bir bosqichidagi asosiy tuzatish vazifalari uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Duduqlanish uchta darajaga ajraladi: yengil duduqlanish – kishi asabiylashgan holatida yoki tez gapirayotganida duduqlanadi. Bunday paytda to’tilib qolishlar tezda bartaraf etiladi, duduqlanuvchilar o’z nuqsonidan uyalmagan holda gapiradilar; o’rtacha duduqlanish – kishi tinch, odatdagi vaziyatda oson gapiradi va kam duduqlanadi; his-hayajonli holatda kuchli duduqlanish yuzaga keladi: og’ir duduqlanish - kishi butun nutqi davomida, doimiy chalq’ituvchi harakatlar qilish bilan duduqlanadi.

Duduqlanish davom etishiga ko’ra quyidagi turlarga ajratiladi: doimiy - duduqlanish paydo bo’lgach, turli nutq shakllari va vaziyatlarida bevosita namoyon bo’ladi: to’lqinsimon - duduqlanish goh kuchayadi, goh kamayadi, lekin butunlay yo’qolmaydi; qaytalanuvchi – duduqlanish yo’qolib yana paydo bo’ladi, ya’ni qaytalanish yuzaga keladi, uzoq muddatli erkin tutilishsiz nutqdan so’ng duduqlanish qayta paydo bo’ladi.

Barcha bolalarga tabiatan rivojlanish qonuniyati: atrof dunyoni xis qilish va idrok etish, o’ylash, gapirish, muloxaza yuritish, tasavvur etish, eslab qolish, hoxlash, xis qilish, qayg’urish, zo’r berish, erishish va boshqa qobiliyatlar ato etilgan bo’ladi. Lekin bu qobiliyatlarni bola tug’ilgan vaqtdan boshlab rivojlantirib borish kerak. Bola kattalar unga ishonishini, uni borgansari yanada qiyinroq vazifalar va muammolarni hal qilishga jalb qilishayotganini xis qilgan xoldagina bolada rivojlanishning xarakatlantiruvchi kuchlarini safarbar etish yuz beradi. Bolaning qobiliyatlari va qiziqishlarini rivojlantirishdagi kamchiliklarni korreksiya qilish-psixologik-pedagogik ishning muxim yo’nalishidir.

Duduqlanuvchi bolalarga to’g’ri korreksion ta’sirni tanlash, logopedik ishning samarasini ko’rish uchun bolani psixolog va pedagogik o’rganish katta ahamiyat kasb etadi. Logopedik ish

amalda psixologo-pedagogik o‘rganishdan boshlanadi, bu ish davomida foydalaniladigan vosita va yo‘llarni tanlashga va ish samarasini oshirishga yordam beradi va o‘rgangandan so‘ng tavsiyalar berishga yordam beradi.

Duduqlanuvchi bolalarga to‘g‘ri korreksion ta’sirni tanlash, logopedik ishning samarasini ko‘rish uchun bolani psixolog va pedagogik o‘rganish katta ahamiyat kasb etadi. Logopedik ish amalda psixologo-pedagogik o‘rganishdan boshlanadi, bu ish davomida foydalaniladigan vosita va yo‘llarni tanlashga va ish samarasini oshirishga yordam beradi va o‘rgangandan so‘ng tavsiyalar berishga yordam beradi.

“Juft so‘z”

Juft rasm o‘yinining bir turi. Bolaga eslab qolish uchun juft so‘zlarni tavsiya etiladi. Masalan shunday juft so‘zlarni ayting: mushuk-sut, bola-mashina, stol-pirog va boshqalar, boladan har bir juft so‘zdan ikkinchi so‘zni eslab qolishni so‘rang. So‘ngra juft so‘zni birinchi so‘zini aytasiz bola esa uning ikkinchi so‘zini eslab qolgan bo‘lishi kerak. Vazifani asta sekin juft so‘zlar sonini ko‘paytirish va mazmunan bir-biridan uzoq so‘zlarni qo‘shish bilan murakkablashtirish mumkin.

“Diqqatni jamlash”

Atrofdagi narsa-buyumlarda, tana a‘zolarida yoki fikrlarda o‘tkazilishi mumkin. Diqqatni jamlash mashqlarning har bir minutdan yarim soatgacha vaqt ajratiladi. Vaqt belgilanib kerakli holat tanlanadi va muskullar bo‘shashtiriladi so‘ng diqqatni jamlash ob‘ekti tanlanadi. Agar mashq davomida diqqat boshqa narsalarga chalg‘iy boshlasa, asabiylashmasdan, tushkunlikka tushmasdan, diqqatni yana kerakli ob‘ektga qaytariladi. Mashq uchun belgilangan vaqt davomida kishi diqqatining chalg‘ishi 3 martadan oshmasligi muxim xisoblanadi.

“Barmoqlar”

Qatnashuvchilar o‘rindiqlarida doira hosil qilib o‘tiradilar qo‘larini tizzalariga qo‘yib bir biriga chalishtirib bosh barmoqlarini erkin qoldiradilar. “Boshlang” ishorasi bilan bosh barmoqlarini bir biri atrofida sekin asta ma’lum tezlikda va bir yo‘nalishda aylantira boshlaydilar. Bosh barmoqlarni bir biriga tegib ketmasligi muhim. Shu harakat diqqatni jamlanadi “To‘xta” ishorasi bilan to‘xtatiladi.

Mashqning davomiyligi 5-15 minut ba’zi qatnashuvchilar o‘zlarini g‘alati xis qiladilar: barmoqlari ko‘payib yoki kamayib qolgandek, harakat yo‘nalishi o‘zgargandek.

Kimdir o‘zini kuchli bezovta qiladi bu qiynchiliklar diqqat ob‘etining odatdagidek bo‘lmaganligidan kelib chiqadi.

“Eng xushyor”

Qatnashuvchilar yarim doira shaklida turishi kerak. Bir o‘yinchi oldinga chiqib bir necha daqiqada o‘yinchilar joylashish tartibini eslab qolishi kerak. So‘ng o‘rtoqlari teskari o‘girilib turib qatnashuvchilarini joylashish tartibini aytib chiqadi. O‘yin davomida har bir qatnashuvchi shu mashqni bajaradi. Kim xato qilmay aytsa shu g‘olib bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Абидова Н. З. Родителям о детях с проблемами зрения //Педагогический журнал. – 2014. – №. 1-2. – С. 9-16.
2. Abidova N. Children with Visual Disorder Speech Development Peculiarities //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
3. Бадалян Л.О. Нарушение речи у детей М., Владос. 2000
4. Волкова Г.А. Логопедическая ритмика. – М.: Владос 2003

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI BOSHQARUVINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

L.A.Tursunova

Jizzax shahar 8-sonli DMTT uslubchisi

Eng avvalo, davlat boshqaruvi organlari rahbarlarining vazifasi – o‘zimiz mas’ul bo‘lgan soha va tarmoqda ishlarning ahvolini tanqidiy baholash asosida zimmamizga yuklatilgan vazifalarni mas’uliyat bilan bajarishni ta’minlashdan iborat. Ana shu talabni, shuningdek, 2017-2021 yillarda O‘zbekistonni yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakat strategiyasi loyihasini keng muhokama qilish davomida kelib tushgan takliflarni inobatga olgan holda 2017-yil uchun mo‘ljallangan iqtisodiy va ijtimoiy dasturning o‘n bitta eng muhim ustuvor vazifasini belgilashni taklif etaman.⁵

Jizzax shahridagi 8-sonli davlat maktabgacha ta’lim muassasasi 1970-yilda tashkil etilgan. Bu maktabgacha ta’lim muassasasi 280 o‘rinli bo‘lib, hozirgi kunda bolalar soni 414 nafarni tashkil etadi. Xodimlar soni 54 nafar. Mudiralarning vazifasi maktabgacha ta’lim tashkilotlarning tashkilotchisi, rahbari, malakali pedagog, uning faoliyati maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni komil inson qilib tarbiyalash vazifalarini to‘laqonli hal etishga qaratilgan. U bolalar muassasalaridagi ta’lim-tarbiyaviy, pedagogik va gigiyenik talablarga muvofiq ravishda amalga oshirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta’minlaydi, jamoada ishchanlik, maqsadga qaratilgan, inoqlik vaziyatini yaratadi. Ularga umumiy rahbarlik qiladi. Mudira o‘z ishida davlatimiz va Xalq ta’limi vazirligi tomonidan qabul qilingan qaror, qonunlarga amal qiladi va o‘z ustida ijodiy ravishda ishlashni amalga oshiradi. Yuksak ongliklik va siyosiy yetuklik, prinsiplilik, o‘ziga va qo‘l ostidagilarga talabchanlik, mudiraga qo‘yiladigan asosiy talablardir.

Metodist - bu pedagogik va madaniy tadbirlarni tashkil qilishda bir qator funktsiyalarni bajaradigan mutaxassis. Har bir ta’lim va tarbiya tashkilotida metodistlar mavjud. Ko‘rinishidan, ko‘pchilik metodist kabi lavozim mavjudligi haqida bilishadi, ammo hamma ham bunday mutaxassislar nima bilan shug‘ullanishi va ularga qanday mas’uliyat yuklanganligini bilmaydi. Bundan tashqari, ko‘pchilik metodistlarni faqat ta’lim muassasalarida topish mumkinligiga aminlar, garchi bunday lavozim tibbiyot, turizm va madaniyat muassasalarida mavjud bo‘lsa. Bundan tashqari, ba’zida ushbu sohalar bo‘yicha metodistlarsiz ish olib borish mumkin emas, chunki ular boshqa xodimlarning ishlarini kuzatadilar, ular bilan o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazadilar, kerakli uslubiy adabiyotlar bilan ta’minlaydilar va boshqalar. Metodist qanday ko‘nikma va bilimlarga ega bo‘lishi kerakligi va u o‘z ishida qanday rahbarlik qilishi kerak? Ta’lim va ish tajribasiga qo‘yiladigan talablar bu yerda ham muhokama qilinadi.

Metodistning ish vazifalari

Ushbu mutaxassisga qanday ish vazifalari yuklanganligini ko‘rib chiqamiz. Odatda, bularga quyidagilar kiradi:

metodist ishlaydigan muassasalarda mehnat jarayonini tashkil etish ustidan nazoratni tashkil etish va amalga oshirish;

barcha kerakli hujjatlarni professional ravishda saqlash;

turli tadbirlarni o‘tkazish (rejalashtirilgan va rejadani tashqari);

muassasa faoliyatini tahlil qilish, uni takomillashtirish va samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish;

shunga o‘xshash xizmatlar bozoridagi vaziyatni o‘rganish va unda paydo bo‘lgan barcha yangi mahsulotlar to‘g‘risida yuqori menejmentga ma’lumot berish;

axborot va o‘quv materiallarini ishlab chiqishda ishtirok etish;

⁵ Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak-toshkent “O‘zbekiston” 2017

xodimlarning, shu jumladan muassasa boshqaruvining malakasini oshirishga qaratilgan tadbirlarni bashorat qilish va rejalashtirish;
tematik rejalar va dasturlarni tuzish;
yuqori rahbariyat tomonidan tasdiqlash uchun uslubiy hujjatlarni ishlab chiqish, ko'rib chiqish va tayyorlash;
zarur qo'llanmalar va materiallarni mustaqil ravishda yaratish;
tahlil qilish, umumlashtirish, bunday muassasalar mutaxassisleri uchun yanada samarali ish uslublarini joriy etish choralari ko'rish;
xodimlar bilan mashg'ulotlar o'tkazish, ularga to'g'ri tashkilot bilan ishlash samaradorligining aniq misollarini namoyish etish;
muassasalar xodimlariga ularning faoliyat yo'nalishlari bo'yicha maslahat va amaliy yordam ko'rsatish;
uslubiy xonalarni zarur adabiyotlar, video va audio materiallar bilan ta'minlanishini nazorat qilish, bunga ehtiyojni aniqlash;
ilmiy va eksperimental ishlarni olib borish.

O'tgan davr mobaynida maktabgacha ta'lim tizimida sog'lom va har tomonlama rivojlangan avlodni shakllantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi. Ammo tan olish kerakki, sohada hali hal etilishi zarur bo'lgan muammolar talaygina. Xususan, maktabgacha ta'limni boshqarishning amaldagi holati tizimli muammolarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etish, mazkur sohada innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish imkonini bermayapti.

Mamlakatda aholi sonining o'sishi ayrim maktabgacha ta'lim muassasalarining haddan tashqari bandligiga olib kelmoqda. Shuningdek, MTMning o'quv-metodik, didaktik materiallar, o'yinchoqlar, badiiy adabiyotlar bilan ta'minlanish darajasi zamonaviy talablarga javob bermaydi. Kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirishning amaldagi tizimi bolalarni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish masalalarini professional darajada hal eta oladigan yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlay olmayotgani, maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlarini moddiy rag'batlantirish tizimining past darajada ekani malakali kadrlarni jalb qilish imkonini bermayapti.

Guruhlardagi bolalar soni. Shu yildan boshlab O'zbekistonda bir guruhda 25 nafargacha bola bo'lishi me'yoriy ko'rsatkich sifatida belgilandi, ayniqsa sinov tariqasida faoliyat yuritayotgan maktabgacha ta'lim muassasalarida. Ilgari esa bir guruhdagi bolalar soni 30 dan ziyod, ba'zidan esa 40 tagacha yetar edi, bu esa bolalarning sifatli maktabgacha ta'limga ega bo'lishida muayyan muammolarni keltirib chiqarardi.

"Prezident topshirig'iga ko'ra, 4 hududda 6 yoshli bolalarni majburiy maktabgacha ta'lim bilan qamrab oluvchi sinov loyihasi yo'lga qo'yildi, ya'ni ular 3 soatlik bepul ta'limga jalb qilinadi, bu 15 soatlik haftalik dastur degani. Bu guruhlarda bolalar soni 25 kishidan oshmasligi kerak. Shu tariqa bizda ilmiy-tarbiyaviy-ta'limiy muhit shakllantiriladi. O'z faoliyatimizga endigina kirishganimizda bolalarni maktabgacha ta'lim jarayoniga qamrab olish 27 foizdan iborat edi, bugunga kelib bu ko'rsatkich 34 foizni tashkil qilmoqda. MTV o'z oldiga katta vazifalarni qo'yimoqda - shu tariqa barcha bolalarni maktabgacha ta'lim tizimiga qamrab olish va bunda bir guruhda 25 nafar bola qoidasiga amal qilish", - deya izohlaydi vazir.

Shuningdek, guruhlarga faqat 25 nafargacha kishini qabul qilish imkonini beruvchi EMIS elektron tizimi ham yo'lga qo'yildi. 2021-yilga kelib mamlakatdagi barcha MTM guruhlarida bolalar soni shunday bo'ldi.

Yangi qurilish, rekonstruksiya masalasi. Haqiqatdan ham bizning maktabgacha ta'lim muassasamiz anchagina ta'mirtalab bo'lib qolganligini ham muammolar sirasiga kiritishimiz mumkin. Bu albatta bolalar rivojlanishiga, ta'lim sifatiga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi.

Sir emaski, yaqin kunlarga MTMlardagi pedagoglar ko'plab hujjat turlarini to'ldirishlariga to'g'ri kelgan. Vaqti kelganda, qog'ozbozlik sabab bolalarga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Chunki rahbariyat talabini o'z vaqtida bajarmaslik yaxshilikka olib kelmasligini yaxshi bilishgan. Ko'plab yaxshi kadrlar aynan shu qog'ozbozlik sabab ham sevimli kasblaridan

voz kechishgan. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha Ta’lim Tashkilotlari uchun “Ilk Qadam” davlat o‘quv dasturining muvaffaqiyatli ishlab chiqilishi ham tarbiyachilar uchun anchagina qog‘ozbozlikni kamaytirishga yordam berdi. Endilikda tarbiyachi o‘z ijodkorligini namoyon qilishi va bolalar bilan yetarlicha o‘yinli ta’lim faoliyatini olib borishiga imkoniyat yaratdi.

Maktabgacha yosh turli sohalarga qiziqishning ortishi bilan ajralib turadi, ammo bolalar tabiatga alohida qiziqish bildiradilar. Shuning uchun bolalar bog‘chasida ekologik ta’lim atrof-muhit haqidagi bilimlarni rivojlantirish, barcha tirik mavjudotlarga insoniy munosabatni rivojlantirish va tabiiy muhitda ongli xulq-atvorni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Tabiatga insonparvarlik munosabatini shakllantirish ekologik ta’limning asosiy vazifasi bo‘lib, u bolalarda sayyoramizdagi barcha tirik mavjudotlarga mehr-oqibat, hamdardlik va hamdardlikni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Inson tabiatning bir qismidir, lekin ko‘pincha uning atrofidagi dunyoga zararli ta’sir ko‘rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash umumiy ta’lim jarayonining bir qismidir; tafakkurni, nutqni, bilimdonlikni, hissiy sohani, axloqiy tarbiyani rivojlantirishga, ya’ni butun shaxsning shakllanishiga yordam beradi. Ekologik ta’lim jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar elementar ekologik bilimlar majmui, tabiatdagi sabab-oqibat munosabatlarini bilish, barcha tirik mavjudotlarni hurmat qilish asosida ekologik jihatdan barkamol xavfsiz xulq-atvor normalarini o‘zlashtiradilar. Tabiatga mehr va unga mehrli munosabat bola qalbida faqat maktabgacha yoshdagi bola har kuni kattalar, o‘qituvchilar va ot-onalar tomonidan tabiatga ehtiyotkorlik, ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish misollarini ko‘rsagina shakllanadi. Bu holda ekologik ta’lim bolaning his-tuyg‘ularini rivojlantirish, hamdardlik, hayratda qolish, hamdardlik, tirik organizmlarga g‘amxo‘rlik qilish, ularni tabiatdagi birodarlar sifatida qabul qilish, dunyo go‘zalligini ko‘rish qobiliyati bilan chambarchas bog‘liq(butun manzara va bitta gul, shudring tomchisi, kichik o‘rgimchak).

Xulosa qilib aytilganda, Maktabgacha ta’lim tashkilotlari rahbarlari kadrlarning kasb mahoratini, umumiy ta’lim mahoratini, umumiy ta’lim va madaniy darajasini muntazamo‘stirib borishga g‘amxo‘rlik qiladi; xodimlar malakasini hisobga olgan holda va maktabgacha ta’lim muassasasi manfaatlaridan kelib chiqib, ularni tartibli va o‘z vaqtida joydan-joyga ko‘chirib turilishini ta’minlaydi. Bu maqsadlar uchun ma’muriyat ruhiy-pedagogiko‘qitishning huquqiy va iqtisodiy uyg‘unlanishini ta’minlaydi; xodimlar malakasini oshirishga bevosita maktabgacha ta’lim muassasasida shart-sharoit yaratadi, murabbiylik harakatini rivojlantiradi; mamlakatda va chet ellarda pedagogik va boshqa fanlar erishgan yutuqlar haqida axborot beradi.

Ma’muriyat jamoat tashkilotlari bilan birgalikda maktabgacha ta’lim muassasalari xodimlarini attestatsiyadan o‘tkazish uchun optimal shart-sharoitlarni ta’minlaydi, ularga o‘z vaqtida zarur metodik yordam ko‘rsatadi. Maktabgacha ta’lim muassasasida kadrlar zaxirasi shakllantirilib, ular bilan ish olib boriladi. Ta’lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish maqsadida, umumiy yig‘ilish qarori bilan, maktabgacha ta’lim muassasasida yangi pedagogik texnologiyalarni amalda qo‘llash ishlari amalga oshiriladi.

Jamoadagi o‘zaro to‘g‘ri munosabatlar, har bir xodimning mehnat va ishlab chiqarish intizomiga rioya qilishini nazorat qiladi. Rahbarlik mavqeyi mudirani o‘z g‘oyaviy, ma’naviy-ma’rifiy, siyosiy-huquqiy saviyasini va mutaxassislik mahoratini doimo ongli ravishda oshirishga, pedagogik bilimlarni, bolalarga ta’lim-tarbiya berish nazariyasi va amaliyotini puxta egallashiga, hozirgi bosqichda maktabgacha ta’lim oldida turgan vazifalarni bilishga, o‘z bilimlaridan faoliyatida foydalanishga majbur etadi. U dastur, metodik, instruktiv me’yoriy hujjatlarni puxta bilishi va amal qilishi kerak. U pedagogik jarayonning mohiyatini chuqur bilishi, kamchiliklarni darhol bartaraf qilish choralarini ko‘rishi lozim. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari ma’muriyati jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda o‘z-o‘zini boshqaruv asosida bolalarni tarbiyalashda yuksak natijalarga erishishga qodir bo‘lgan turg‘un mehnat jamoasini shakllantiradi; kadrlarni pedagogik va xizmat ko‘rsatish mehnati samaradorligini oshirish ruhida tarbiyalaydi, o‘z jamoasi, tanlagan kasbi uchun faxrlanish hissini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak-toshkent “O‘zbekiston” 2017
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risidagi 802 –sonli Qaror .2020 y
3. Ilk qadam Matabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi, 2018 y
4. Fatyushina L.I. "Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoni sifatini boshqarish", M., 2003 y.
5. www.w.ziynet.uz

O‘ZBEKISTON PEDGOGIKASIDA INKLYUZIV TA’LIM ISLOHOTLARI

Mamatova Aziza Bo‘riboyevna
Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedrasi o‘qituvchisi
Mirzayeva Diyora Salohiddin qizi
Logopediya yo‘nalishi 301-guruh talabasi

Hech o‘ylab ko‘rganmisiz, biz har kuni yurgan yo‘llardan ayrim bolalar yura olmaydi, biz har kuni ko‘rgan go‘zallikni, atrof olamdagi voqea-hodisalarni eshita olmaydi, ko‘ra olmaydi, chunki uning harakatlanishi falajlik oqibatida chegaralanib qolgan, uning ko‘zlari ojiz, quloqlari eshitmaydi. Ammo bu bola ham har tomomlana sog‘lom bo‘lib voyaga yetishi, hamma qatori jamiki go‘zalliklardan bahra olib yashashi mumkin edi, biroq salbiy omillar ta’sirid u bundan bebahra qolgan.

Turli xildagi sabablarga ko‘ra ruhan yoki jismonan nuqsonli bo‘lib qolgan bolalarni jamiyatdan alohida etiborsiz holda tashlab qo‘yib bo‘lmaydi. Bunday bolalar nuqsonliligi sababli imkoniyatlari cheklanib qolgan. Imkoniyatlarining chegaralanib qolganligi oqibatida korreksion yordamga muhtoj.

Nogiron bolalar bilan korreksion ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi ish olib borish, ijtimoiy jamiyatga adaptatsiyalash, imkoniyatlaridan foydalanib, o‘z-o‘ziga xizmat qila oladigan va jamiyatga ma’lum darajada nafi tegadigan qilib voyaga yetkazish har bir davlatning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Zero, prezidentimiz SH.M.Mirziyoyevnig ta’biri bilan aytganda “Har qanday halqning ma’naviyati shu jamiyatda yashovchi nogironlarga bo‘lgan e’tibori bilan ham belgilanadi” [1]

Shuning uchun ham bu vazifalarni to‘laqonli amalga oshirish maxsus yordamga muhtoj bo‘lgan bolalarni huquqlarini qo‘llab-quvvatlab, ularni joriy etish maqsadida jahon miqiyosida “Inklyuziv ta’lim” siyosat darajasiga ko‘tarilib xalqaro huquq normalari, jumladan, BMT ning 1989 yilgi “Bolalar huquqlari to‘g‘risida Konvensiya”si, Dakar Deklaratsiyasi, Salamanka bayonoti va Ish rejasi (1994yil) kabilarda o‘z aksini topgan. Biroq juda ko‘p hollara maxsus yordamga muhtoj bolalar ta’limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bunga asosiy sababalar birinchi navbatda ota-onalarning farzandiga bo‘lgan e’tiborining sustligi bo‘lsa, keyingi galda bu bolani o‘qitish uchun ta’lim muassasalarining o‘sha hududda yo‘qligi yoki juda uzoqda joylashganligidir. Mana shunday hol maxsus yordamga muhtoj bola uchun juda ayanchli holdir. Chunki bu bolada mavjud nuqson tufayli uning imkoniyatlari chegaralanib qolgan, ma’lumki bola ta’lim-tarbiya olmasa va undagi nuqsonni tuzatish ishlari olib borilmasa, nuqson darajasi yanada og‘irlashadi, ikkilamchi nuqsonlar kelib chiqadi va uning o‘z o‘ziga xizmat qilish malakalari shakllanmay qoladi. Ijtimoiy hayotga moslashishi qiyinlashadi. Bir so‘z bilan aytganda u “nogiron” bo‘lib qolaveradi. O‘z navbatida jamiyatda nogironlarning ko‘payishi shu jamiyat taraqqiyotini orqaga tortadi. Mana shunday oqibatlarga olib kelmasligi, maxsus yordamga muhtoj bo‘lgan bolalarning haq-huquqlarini to‘laligicha ta’minlash maqsadida ham inklyuziv ta’limni joriy etish masalalari keng tus olmoqda.

Inklyuziv ta’limning mohiyati shundan iboratki, ruhiy yoki jismoniy rivojlanishda orqada qolganligi sababli maxsus yordamga muhtoj bo‘lgan bolalardan “nogiron” degan tamg‘ani olib tashlab, normal rivojlanishdagi bolalar bilan birga teng huquqlilikni ta’minlash, jamiyatga to‘laqonli, erta moslashtirish, mavjud imkoniyatlaridan foydalana olishlarini ta’minlash maqsadida umumta’lim maktablari tizimida o‘qitishdan iborat.

Bu maqsadlarni amalga oshirish O‘zbekiston Respublikasida ham davlat siyosat darajasiga ko‘tarildi. Natijada inklyuziv ta’limga doir xalqaro huquqiy meyoriy hujjatlar, rivojlangan chet el davlatlarning inklyuziv ta’lim tajribalari o‘rganib chiqildi va ularga asoslangan holda yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘risida”gi Qonunning 20-moddasi, “Inklyuziv ta’lim” deb nomlanib, “Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan”ligi qonuniy asos bilan mustahkamlandi. [2] Inklyuziv ta’lim masalasi Respublikamiz Prezidenti tomonidan davlat siyosatining eng ustuvor vazifasi sifatida qaralib, PQ-4860-sonli “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori hamda Vazirar mahkamisining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” gi 638-sonli qarorida o‘z aksini topdi. Mazkur ishlarning natijasi sifatida inklyuziv ta’limning barcha jihatlari, joriy etish yo‘llari, maqsad va vazifalari, bu sohadagi islohatlar “Umimiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risida”gi Nizom, 2020 — 2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish Konsepsiyasi, 2020 — 2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini 2020-2021-yillarda amalga oshirish bo‘yicha “YO‘L XARITASI”da belgilab olinib, amaliyotga joriy etish borasida ko‘zga ko‘rinarli ishlar amalga oshirilmoqda.

Konsepsiya doirasida belgilangan vazifalarni bajarish orqali quyidagi natijalar kutilmoqda:

- alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan shaxslarning rivojlanishi, reabilitatsiyasi, jamiyatga integratsiyalashuvida inklyuziv ta’limning strategik omil sifatidagi roli tasdiqlanadi;

- alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’limiy muhiti yaxlitligi mustahkamlanadi, ularning jamiyatga integratsiyasi uchun zarur sharoitlar ta’minlanadi;

- davlat, jamiyat, shaxsning inklyuziv ta’lim sohasidagi manfaatlarini muvofiqlashtirish mexanizmlari yaratiladi;

- inklyuziv ta’lim tizimining umumiy qulayligi, uzluksizligi, ta’lim sifati, shuningdek o‘quvchilarning rivojlanish darajasi, xususiyatlariga moslashuvchanligi va variativligiga erishiladi. [4]

Ammo inklyuziv ta’limni joriy qilish oldida juda ko‘plab muammolar va to‘siqlar mavjud. Ota-onalardagi, jamiyat a’zolaridagi, maktab jamoasi va o‘qituvchilarda, hattoki maxsus yordamga muhtoj bolalarning o‘zidagi norozilik, salbiy munosabat inklyuziv ta’lim oldida turgan muammo bo‘lib hisoblanadi. Mana shu muammolarni va to‘siqlarni hal etish zaruriyatidir. Chunki jamiyatimizda yashayotgan har bir maxsus yordamga muhtoj bola bizning ham farzandimiz, bizning ham muammomiz. Bu bolalarga “Ular kimning farzandi?” deya savol berish o‘rinsizdir. Zero, ularning kamoloti bizning ham kamolotimiz, ularning fojeasi bizning ham fojeamizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 2020-yil 30-sentabr.(<http://marifat.uz/marifat/ruknlar/rasmiy/4939.htm>)

2. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. Lex.uz

3. BMTning “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasi(UNCPRD) 2006-yil 13-dekabr

4. O‘zbekiston Respublikasining 2020-2025-yillarda Xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish Konsepsiyasi.(<https://lex.uz/docs/-5044711>)

5. M Mamatov, A Isomiddinov, S Yuldashev. Factors of Developing the Intellectual Abilities of the Youth. Factors of Developing the Intellectual Abilities of the Youth 8. International Journal of Progressive Sciences and Technologies 16 (2), 311-313.

LOGOPEDIK RITMIKA TARIXIGA OID MA’LUMOTLAR

Abutova Shohista O‘mirbek qizi
Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedra o‘qituvchisi
Boltayeva Nodira Farhodovna
Logopediya yo‘nalishi 407 guruh talabasi

Logopedik ritmika faol terapiyaning o‘ziga xos shakllaridan bo‘lib, o‘quv fani va uslubining majmuiga ta’sir vositasi hisoblanadi. Logopedik ritmikaning dastlabki tushunchasi so‘z, musiqa va harakatning uyg‘unlashuviga asoslangan. Ko‘rsatilgan komponentlarning o‘zaro munosabati ulardan birining yoki ular orasidagi aloqaning ustunligi bilan turli-tuman bo‘lishi mumkin. Logopedik ritmikaning ikkinchi tushunchasi uning istalgan reabilitatsion uslubiga tarbiya, ta’lim va turlicha anomaliyalari rivojlanish hamda nutq buzilishi bo‘lgan odamlarni davolashni kiritishni shart qilib qo‘yadi. Logopedik ritmika o‘quv fani sifatida talabalarning bilimni korreksion ishlar uslubi bilan boyitadi.

Logopedik ritmika pand-nasiqat va o‘ziga xos tamoyillarga quriladi. Ular o‘zaro bog‘langan va tarbiya, rivojlanish va nutqida buzilishi bo‘lgan odamlarning funktsional tizimi korrektsiyasining yagonaligini belgilaydi. Umumdidaktik tamoyillar. Tizimlilik tamoyili logopedik ritmikaning butun kursi materialini, nazariy holatlar va ularning amaliy ishlanganligini ketma-ket bayon etishni shart qilib qo‘yadi, kurs mavzularini yoritish va uning ichidagi materiallarni taqsimlashni belgilaydi. Bu tamoyil turli-tuman nutqiy patologiyasi bo‘lgan shaxslarga nisbatan foydalaniladigan tadbirlarning barcha logopedik va logoritmik majmui uchun majburiy qisoblanadi. Tizimlilik uzluksizlikda, muntazamlikda, turlicha nutqiy buzilishlarda (harakatlanish doirasi, mimikaviy muskullari, nozik ixtiyoriy motorika, eshitish diqqati, nutqiy eshitish qobiliyati, nutqning prosodik komponentlari va q.k.) u yoki bu funktsiyalarni tarbiyalash va qayta tarbiyalash, rivojlantirish uchun ma’lum bir korreksion jarayonning rejalashtirilganligida o‘z aksini topadi. O‘z xarakteri bo‘yicha logoritmik mashqlar (ertalabki harakatli nafas-ovozlizaradka, relaksatsiyaga mashqlar, unli tovushlar va qisqa qo‘shiqlarni kuylash, harakat va nutq ritmining uyg‘unligiga mashqlar va q.k.) bolalar va kattalarni belgilangan avaylaydigan-sog‘lomlashtiruvchi tartibga o‘rgatadi.

Muntazam ravishda olib borilgan logoritmik mashg‘ulotlar ta’siri ostida organizmda va psixomotorikada turli tizimlarning ijobiy qayta qurilishi sodir bo‘ladi, masalan, yurak-qon tomir, nafas olish, harakatlanish, nutqiy harakatlanish, sensor va boshqalar. Logoritmik korrektsiya ishlab chiqilgan harakatlanish malakalarini takrorlab turishni talab qiladi. Faqatgina sistematik ravishda ko‘p marotaba takrorlash orqaligina sog‘lom harakatlanishning dinamik stereotiplari yuzaga keladi. Samarali takrorlash uchun o‘zlashtirilganlarni takrorlash jarayoni variativ xarakter olishi: mashqlarni, bajarish shartlarini, usullarning turli-tumanligi, mashqulotlarning mazmunidagi farqlarni o‘zgartirish uchun yangilari bilan uyqunlashtirish zarur.

Nima uchun - LOGORITMIKA? Atrofimizdagi hamma narsa ritm qonunlari asosida yashaydi. Fasllarning o‘zgarishi, kechayu kunduz, yurak urishi va boshqa ko‘p narsalar ma’lum bir maromga bo‘ysunadi. Har qanday ritmik harakatlar inson miyasi faoliyatini faollashtiradi. Shuning uchun, erta bolalikdan boshlab, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qulay shaklda - ritmik mashqlar va o‘yinlarda ritm tuyg‘usini rivojlantirish bilan shug‘ullanish tavsiya etiladi.

Ritmik ta’lim tizimi 20-asr boshlarida Evropa mamlakatlarida keng tarqaldi. Gap terapevtik ritmikasi maktabgacha yoshdagi bolalar bilan tuzatish ishlarining kompleks usuli tizimida alohida o‘rin tutadi va nutqning nafas olish, ovoz, ritm, temp va ohang-intonatsion tomonlarini o‘z ichiga olgan motor funktsiyalari va nutqini normallashtirishga xizmat qiladi. Logoritmik darslar so‘zlar,

musiqa va harakat o'rtasidagi bog'liqlikka asoslangan metod bo'lib, barmoq, nutq, musiqiy-harakat va aloqa o'yinlarini o'z ichiga oladi. Ushbu tarkibiy qismlarning aloqasi har xil bo'lishi mumkin, ulardan biri ustunlik qiladi. Sinfxonada, asosiy pedagogik tamoyillar - ketma-ketlik, materialning asta-sekin murakkablashishi va takrorlanishi, so'zning ritmik tuzilishi ishlab chiqilgan va yoshga qarab tovushlarning aniq talaffuzi, bolalarning so'z boyligi boyitilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan logoritmik ish tizimida ikkita yo'nalishni ajratish mumkin: ta'sir og'zaki bo'lmagan va boshqalar nutq jarayonlari.

Logoritmik ta'sirning asosiy vazifalari:

- eshitish diqqatini va fonemik eshitishni rivojlantirish;
- musiqiy, tovush, tembr, dinamik eshitish, ritm tuyg'usi, ovozning kuylash diapazonini rivojlantirish;
- umumiy va nozik vosita mahoratini rivojlantirish, kinestetik hislar, mimika, pantomimika, harakatlarni fazoviy tashkil etish;
- reenkarnatsiya qobiliyatini, harakatlarning ekspresivligi va nafisligini, musiqaning mohiyatini aniqlash, uni harakatlar bilan muvofiqlashtirish qobiliyatini tarbiyalash;
- faoliyatning bir sohasidan ikkinchisiga o'tish qobiliyatini tarbiyalash;
- tovushlarning artikulyatsion bazasini shakllantirish uchun nutq motorikasini rivojlantirish, fiziologik va fonatsion nafas olish;
- barcha aloqa holatlarida tovushlarni nutqning turli shakllari va turlarida to'g'ri ishlatish ko'nikmalarini shakllantirish va mustahkamlash, tovush va uning musiqiy qiyofasi o'rtasidagi bog'liqlikni tarbiyalash, harflarni belgilash;
- eshitish-ko'rish-harakatlanish koordinatsiyasini shakllantirish, rivojlantirish va tuzatish;

Logoritmik darsni o'tkazish uchun, boshqalarga o'xshab taqdim etiladi ma'lum talablar. Logoritmik mashg'ulotlar nutq terapevti tomonidan musiqiy direktor bilan birgalikda haftada bir marta o'tkaziladi (afzalroq tushdan keyin). Bolalarning yoshiga qarab 20 dan 35 minutgacha davom etadigan mashg'ulotlarni old tomondan o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Logoritmika darslari leksik mavzularga asoslangan.

Dvigatel va nutq materialining mazmuni vosita va nutq ko'nikmalarining shakllanish darajasiga qarab o'zgaradi. Har bir dars mavzuli va o'ynoqi yaxlitlikni anglatadi. Darslar syujetida rus va xorijiy yozuvchilarning hikoyalari va ertaklari, bolalarning yoshiga mos ravishda tanlangan va tuzatish muammolarini o'yin uslubida hal qilishga imkon beradigan rus xalq ertaklari ishlatiladi.

Bolalar uchun logotip ritmikasi bu mushaklarning ohangini mustahkamlashga qaratilgan motorli mashqlar, artikulyatsiya va nutq nafasini rivojlantirish uchun mashqlarni o'z ichiga olgan universal mashqlardir. Volkov G.A., Shashkina G.R., Ekaterina Jeleznova so'zlarning talaffuzi, to'g'ri nafas olish bilan birga nutqqa ritmik harakatlarning ijobiy ta'sirini o'rganishdi. Ularning nuqtai nafari bo'yicha, mantiqiy ritmika - bu maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq anomaliyalarini bartaraf etish va vosita mahoratini rivojlantirishga qaratilgan motor mashqlarining murakkab tizimi. Boshqa yo'l bilan, ular logoritmikaning nima ekanligini aniqladilar, V.A. Gilyarovskiy, N. A. Vlasova. 20-asrning o'rtalarida ular logonevrozning sabablari va tuzatish usullarini o'rganishdi. Nutq buzilishlarini hal qilish usuli sifatida so'zga asosiy e'tibor qaratildi. Ritm va harakat ikkinchi darajali rolga ega edi. Ammo nutq terapiyasi ritmlarining intellektual, estetik rivojlanish uchun foydaliligi qayd etildi. Boshqacha qilib aytganda, logotip ritmikasi - bu ritmik musiqa bilan yurish, sonlar bilan yurish, yugurish. Jismoniy faollik bilan bir qatorda, vazifa nafas olishni nazorat qilish, iboralarni talaffuz qilish, ma'lum bir intonatsiyada baland ovoz bilan yoki jimgina kuylash va hk. Mashg'ulotlar ko'ngilochar usulda, guruhda yoki yakka tartibda o'tkaziladi. Logoritm - bu nutq terapiyasini tuzatish va harakat faoliyatini rag'batlantirish maqsadida amalga oshiriladigan, musiqa-motor tizimining yagona kontseptsiyasiga asoslangan nutq-motor va musiqiy-nutq o'yinlari va mashqlarining kombinatsiyasi. Logotip ritmlaridan foydalanganda, ayniqsa, musiqaning ahamiyatini ta'kidlash kerak. Musiqa nafaqat harakat va nutqqa hamrohlik qiladi, balki ularning tashkiliy tamoyilidir. Musiqa dars boshlanishidan oldin

ma'lum bir ritmni o'rnatishi, darsning yakuniy bosqichida dam olish paytida chuqur dam olishni sozlashi mumkin. Harakat so'zni tushunish va eslab qolishga yordam beradi. So'z va musiqa bolalarning kognitiv faoliyatini faollashtiradigan motor sohasini tartibga soladi va tartibga soladi. Musiqa bolalarda ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi, miya yarim korteksining ohangini oshiradi va markaziy asab tizimini tonlaydi, diqqatni kuchaytiradi, nafas olishni, qon aylanishini rag'batlantiradi va metabolizmni yaxshilaydi. Ritm so'zda, harakatda, musiqada muhim rol o'ynaydi. Professor G.A. Volkovning ta'kidlashicha, "tovushli ritm harakatdagi ritm tuyg'usini tarbiyalash va rivojlantirish va uni nutqqa kiritish vositasi bo'lib xizmat qiladi". Ritm tushunchasi logopediya ritmikasi nomiga kirganligi bejiz emas. Logoritmika nutq terapiyasining eng hissiy bo'g'ini bo'lib, nutq buzilishlarini tuzatishni bolalarning hissiy va motor qobiliyatlarini rivojlantirish bilan birlashtiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq terapiyasi ritmikasi ta'siri ostida tovush talaffuzida, so'z shakllanishida, faol so'z boyligini to'plashda sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. Logoritmik mashg'ulotlar maktabgacha yoshdagi bolalarga tuzatuvchi ta'sirning ajralmas qismidir, chunki ko'p bolalar nafaqat nutq buzilishlaridan aziyat chekishadi, balki umumiy va nozik motorli ko'nikmalarning bir qator buzilish belgilariga, prosodiya buzilishiga va psixologik muammolarga ega. Nutq terapiyasi ritmi nutq va nutq bo'lmagan buzilishlarni tuzatishga, muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga, shuningdek, ijobiy kognitiv motivatsiyani shakllantirishga qaratilgan keng ko'lamli maxsus o'yinlar va mashqlar bilan ifodalanadi. Logotip ritmining elementlaridan, jumladan, nutq terapiyasi, musiqa, jismoniy tarbiya, nutqni rivojlantirish darslarida foydalanishingiz mumkin.

Bolalar kattalar nutqiga taqlid qilishadi, shuning uchun siz so'zlarni yoki tovushni buzadigan va kamaytiruvchi qo'shimchalardan foydalangan holda "bolalarcha" gapirish uslubiga taqlid qilmasligingiz kerak. Bu to'g'ri talaffuzga xalaqit beradi va bunday nutq nuqsonlarining paydo bo'lishiga olib keladi, bu esa faqat logoped tomonidan yo'q qilinishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI.

Ayupova M.Yu., X.M.Po'latova. Logopedik ritmika. Darslik. T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2007.

L.R.Mo'minova. Nutqida kamchiligi bor bolalarning psixologik-pedagogik diagnostikasi. D.A.Nurkeldiyeva, M.Yu.Ayupova, Z.M.Axmedova "Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar" Toshkent 2007

AFAZIYALI NUTQ NUQSONI BO'LGAN BOLALAR BILISH JARAYONLARINI XUSUSIYATLARI

Abutova Shohista O'mirbek qizi
Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedra o'qituvchisi
Qurolboyeva Soxiba G'ayrat qizi
Logopediya yo'nalishi 404 guruh talabasi

Afaziya-nutqning to'liq yoki qisman yo'qolishi, u odatda bosh miyaning lokal jaroqatlanishi natijasida yuzaga keladi.

Afaziyani keltirib chiqaruvchi sabablarga quyidagilarni kiritish mumkin: miyada qon aylanishining buzilishi (ishemiya, gemorragiyalar), bosh miya jaroqatlari, o'smalar qamda bosh miyaning infeksiyon kasalliklari, qon tomir tizimidagi buzilishlari, kasalliklari sababli afaziya ko'proq kattalarda yuz beradi. qon tomir tizim idagi bosh miya qon tomirlarining yorilishi natijasida yuz beruvchi anevrizm, tromboyemboliya, revmatizm natijasida paydo bo'ladigan yurak paroklari, miya-qobiq jaroqatlari o'smirlar va yoshlarda qam kuzatiladi.

Afaziya logopedik ta'sir nutq tarkibining ongli tahlilini tarbiyalash, fonematik idrokni rivojlantirishga, nutq tarkibini tushunishga qaratilgan bo'ladi. Sensor afaziyali bolalarni o'qitishda, faoliyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan, tovush va morfologik tahlilni va nutqning mazmun tomonini shakllantirishga yo'naltirilgan maxsus usullar qo'llaniladi. Bunda

tushunishning, o‘z nutqining, bilish faoliyatining rivojlanmaganligi darajasi, bola shaxsiyatining umumiy xususiyatlari hisobga olinadi.

Bola nutqiy faoliyatining barcha tomonlariga ketma-ket sistemali ta’siri korreksion ishning asosiy tamoyili hisoblanadi.

Idrok. Idrokning ta’rifi va uning xususiyatlari. Sezgi a’zolariga bevosita ta’sir etib turgan narsa va xodisalarning kishi ongida butunligicha aks etishi idrok deyiladi. Idrokning sezgidan farqi, narsalarni umumlashgan xolda, uning hamma xususiyatlari bilan birgalikda aks ettirilishidir. Idrokning muhim xususiyatlari uning predmetliligi, yaxlitligi, strukturaliligi, doimiyliigi (konstantligi) va anglashilganligidir.

Idrokning predmetliligi ob’ektivlashtirish xodisasi deb atalgan xodisada, ya’ni tashqi olamdan olinadigan axborotlarning o’sha narsaga mansubligida ifoda qilinadi.

Predmetlilik idrokning belgisi sifatida hatti-harakatni boshqarishda alohida rol o’ynaydi. Biz narsalarga ularning ko’rinishiga qarab emas balki ularni amaliyotda qay tarzda ishlatishimizga muvofiq xolda, yoki ularning asosiy xususiyatlariga qarab ham baholaymiz. Predmetlilik pertsektiv jarayonlarning o’zini ya’ni idrok jarayonlarning bundan keyingi shakllanishida ham rol o’ynaydi.

Idrokning yana bir xususiyati uning yaxlitligidadir. Sezgi a’zolariga ta’sir qiladigan narsaning ayrim xususiyatlarini aks ettiradigan sezgilardan farqli ularoq, idrok narsaning yaxlit obrazi hisoblanadi. Yaxlit obraz narsaning ayrim xususiyatlari va belgilari haqida turli xil sezgilar tarzida olinadigan bilimlarni umumlashtirish negizida tarkib topadi.

Idrokning yaxlitligi uning strukturaligi bilan bog’langandir. Idrok ma’lum darajada bizning bir laxzalik sezgilarimizga javob bermaydi va ularning shunchaki oddiy yig’indisi ham emas. Biz ana shu sezgilardan amalda mavhumlashgan va bir muncha vaqt davomida shakllanadigan umumlashgan strukturani idrok etamiz. Agar kishi biror ko’yni tinglayotgan bo’lsa, oldinroq eshitgan oxangi yangisi eshittirila boshlagandan keyin ham uning kulog’iga chalinayotganday tuyulaveradi.

Idrokning yaxlitligi va strukturaliligi manbalari, bir tomondan, aks ettiriladigan ob’ektlarning o’ziga xos xususiyatlaridir, va ikkinchi tomondan insonning konkret faoliyatida gavdalanadi, ya’ni analizatorlarning reflektor faoliyati natijasidir.

Idroknig doimiyliigi, konstantligi narsani idrok qilish sharoitlari o’zgarishiga qaramay, narsaga xos bo’lgan kattalik, shakl, rang va boshqa xususiyatlarning idrokimizga nisbatan bir xilda aks etishidir. Masalan, yoritish darajasi o’zgarishiga qaramay, biz qorni oq, ko’mirni qora narsa sifatida idrok qilaveramiz. Qizil chiroq ostida kitob saxifasi qizil bo’lib ko’rinsa ham uni oq deb, samolyotdan qaraganda erdagi odamlar va narsalar kichkina bo’lib ko’rinsa ham ularni odatdagiday kattalikda deb idrok qilaveramiz. Kitob qanday ko’rinsa ham uni to’rtburchak deb, stakandagi qoshiq sinq ko’rinsa ham uni butun deb idrok qilamiz.

Narsalarning shakli, katta kichikligi, rangini doimo bir xilda idrok qilish amaliy jihatdan nihoyatda katta ahamiyatga egadir. Idrokning konstantligina tevarak atrofdagi narsalarni aslida qanday bo’lsa shundayligicha ob’ektiv ravishda bilishga imkon beradi.

Pertsektiv sistemaning faol ta’sir ko’rsatishi idrok konstantligining haqiqiy manbaidir. Bir narsaning bir necha ko’rinishda bo’lishi uning invariantligi deb, ya’ni obraz invariantligi, xilma xilligi deb aytiladi.

Idrok yaxlitligi va konstantligi kishining o’tmish tajribasiga bog’liq bo’lib, bu xususiyat appertseptsiya deyiladi.

Fazoni idrok qilish. Fazoni idrok qilinishi kishining o’zini kurshab turgan muhitni chamalashining mukarrar shartlaridan bo’lib, uning ushbu muhit bilan o’zaro birgalikdagi harakatida katta rol o’ynaydi. Fazoni idrok qilish ob’ektlarning shakli, xajmi va o’zaro birgalikda joylashuvi, ularning satxi, olisligi va yo’nalishlarining idrok etilishini o’z ichiga oladi.

Fazoni chamalashda harakat analizatori alohida rol o’ynaydi. Fazoni chamalashning maxsus qurollari qatoriga analizatorlar faoliyatida har ikkala yarim sharlar o’rtasidagi nerv

bog‘lanishlarini: binokulyar ko‘rishni, binoural eshitishni, terining bimanual to‘yishini, dirinik xid bilishni va shu kabilarni kiritish lozim.

Ko‘zlarning turli olislikdagi narsalarini aniq ravshan ko‘rishga moslashuvi 2 ta mexanizm-akkomodatsiya va konvergentsiya yordamida yuz beradi.

Akkomodatsiya-ko‘z gavharining egriligini o‘zgartirish yo‘li bilan uning aksini sindirib qaytarish qobiliyatini o‘zgartirish demakdir. Akkomodatsiya, odatda konvergentsiya bilan ya’ni ko‘rish o‘qlarini qayd qilinayotgan narsaga yo‘naltirilishi bilan bog‘liqdir. Konvergentsiya burchagi bevosita masofa indikatori ya’ni o‘ziga xos masofa o‘lchagich (dalnomer) sifatida foydalaniladi.

Tafakkur. Sezgi, idrok orqali narsa va xodisalarning sezgi organlari orqaligina bilish mumkin bo‘lgan xususiyatlari aks etsa, bu bilan bilish doirasi cheklandi degani emas. Narsa va xodisalar bevosita bilib bo‘lmaydigan xususiyatlarga, o‘zaro aloqaga, rivojlanish qonuniyatiga ega. Masalan, er bilan quyoshgacha, yulduz va oygacha bo‘lgan masofani bevosita aniqlash mumkin emas; elektr tokining simdan o‘tishini, atom tuzilishini, yorug‘lik tezligini, uzoq tarixiy jarayonlar rivojlanishini va shunga o‘xshashlarini bevosita kurish mumkin emas. Shunga qaramay, inson o‘lchaydi, aniqlaydi, bilib oladi. Shunday qilib, vositali aks ettirish tafakkur jarayonining xususiyalaridan biridir. Tafakkurning yana bir xususiyati–bu voqelikni umumlashtirilgan xolda aks ettirilishidir.

Tafakkur voqelikni umumlashtirilgan xolda, qonuniy bog‘lanishlarni so‘z va tajriba vositasida aks ettirishdir. Narsa va xodisalar rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash bilan odam, tabiat va kishilik jamiyati taraqqiyotini boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Odam tafakkuri til bilan chambarchas bog‘liqdir. Tafakkur, barcha psixik jarayonlardek, miya faoliyatining natijasidir. Odam fikr yuritayotganda miyada murakkab jarayonlar sodir bo‘ladi, miya pustlogida markazlar o‘rtasida bog‘lanishlar yuzaga keladi. Xilma-xil muvaqqat nerv bog‘lanishlari (assotsiatsiyalar)ni hosil qilish miya pustlog‘ining murakkab sintetik faoliyatidir. Fikrlar muvaqqat nerv bog‘lanishlari differentsirovka qilinishi, ya’ni ayrim nerv bog‘lanishlarini mustahkamlashi, boshqalarining tarmoqlanishi natijasida mukammallashadi va aniqlanib boradi. Miya pustinig bunday faoliyati analitik faoliyat deyiladi.

Tafakkur turlari va aqlning muhim sifatlari. Tafakkurning konkret-amaliy, konkret obrazli, abstrakt turlari bor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

Ayupova M.Yu., X.M.Po‘latova. Logopedik ritmika. Darslik. T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2007.

L.R.Mo‘minova. Nutqida kamchiligi bor bolalarning psixologik-pedagogik diagnostikasi. D.A.Nurkeldiyeva, M.Yu.Ayupova, Z.M.Axmedova “Barmoqlar mashqi va logopedik o‘yinlar” Toshkent 2007

Muminova L, Shoaxmedova S. “Rivojlanishida nuqsoni bo‘lganbolalar va o‘smirlarga xozirgi zamon logopedik yordamni tashkil etish :muammo va yechimlar" maqola Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar 2022

NUTQ KAMCHILIGIGA EGA BO‘LGAN BOLALAR HAQIDA OLIMLARNING QARASHLARI

Aliyeva Shoxista Shoikram qizi
Nizomiy nomidagi TDPU
Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim fakulteti
Logopediya kafedrası o‘qituvchisi
Abdusattorova Mubina Dilmurod qizi
Logopediya yo‘nalishi 305 guruh talabasi

Aholining ajralmas bo‘lagi bo‘lmish yosh avlodga nisbatan g‘amxo‘rlik, sog‘lom, barkamol qilib tarbiyalash, ularning shaxsiy huquqlarini ijtimoiy himoyalash, ta’lim-tarbiya jarayonini mos ravishda tashkil etish, jamiyat taraqqiyotida o‘z o‘rinlarini topishlarini ta’minlashdek dolzarb masalalar hech qachon davlatimiz siyosatidan chetda qolgan emas. Tarixan 1930-yildan boshlab alohida yordamga muhtoj bolalar majburiy ta’limga jalb etila boshlandi, defektolog mutaxassislarni tayyorlash ishlari boshlab yuborildi. Hozirgi kunga qadar juda ko‘p olimlar fan taraqqiyotiga o‘z hissalarini qo‘shib kelmoqdalar, jumladan qator chet el olimlari ham. Quyida rinolaliya va dizartriya nutq nuqsonlari bo‘yicha olimlarning izlanishlari keltirildi.

Rinolaliya. Rinolaliya nutq apparatining tug‘ma anatomik va fiziologik kamchiliklari sababli ovoz tembri va tovushlar talaffuzi zidagi buzilishlardir⁶. Anatomik nuqson yuqori lab, milk, qattiq va yumshoq tanglaydagi yoriq (kemtik) shaklida namoyon bo‘ladi. Natijada, burun va og‘iz bo‘shlig‘i o‘rtasida ochiq yoriq (teshik) yoki kemtik bo‘lib, yupqalashgan shilliq qavat bilan qoplangan. Ko‘pincha kemtiklar turli dentoalveolar nuqsonlar bilan birga kechadi.

Rinolaliyada artikulyatsiya, fonatsiya va ovoz kelib chiqish mexanizmi me’yordan kuchli chetga og‘ib, burun va og‘iz-halqum rezonatorlari ishtirokining buzilishi tufayli vujudga keladi. Odamlarda me’yoriy fonatsiyada, nutqning barcha tovushlari talaffuz qilinganda, burun bo‘shliqlaridan tashqari, burun-halqum va burun bo‘shlig‘ining halqum va og‘iz bo‘shlig‘idan ajralishi ro‘y beradi. Rinolaliyada nutq apparatining tuzilishi va faoliyatidagi buzilishlar nutqning nafaqat tovush jihatlarining rivojlanishidagi nuqsonlarga olib keladi. Balki, turli darajalarda til tizimining barcha tarkibiy qismlari zarar ko‘radi. Rinolaliyada bolaning nutqi (dimog‘) ovoz, ya’ni burunlashishi, va ko‘p tovushlar talaffuzining buzilishi sababli, noaniq tovushlar bilan harakterlanadi. Kemtiklik qanchalik keng bo‘lsa, u shunchalik nutqning tovushi shakllanishiga kuchli salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Og‘ir holatlarda bolaning nutqini boshqalar tushuna olmaydi.

Tanglay-halqum birikishi disfunktsiyasining tabiatiga qarab rinolaliyaning uchta shakllari farqlanadi: ochiq, yopiq va aralash. Etiologiyasi bo‘yicha organik (mexanik) va funksional; tug‘ma va orttirilgan bo‘lishi mumkin. Ochiq rinolaliya – ovoz tembrining patologik o‘zgarishi va nutqning buzib talaffuz qilinishi, u ovoz chiqarganda yumshoq tanglayning tomoq orqa devoridan kuchli orqada qolishi, bunda ancha katta yoriqni hosil qilishi (yumshoq tanglayning kaltaligi) yoki havoning katta qismini burun bo‘shlig‘iga tushishiga olib keluvchi yumshoq va qattiq tanglayning mexanik kamchiliklarida ro‘y beradi. Ochiq rinolaliya organik (mexanik) va funksional bo‘lishi mumkin.

Ochiq organik (mexanik) rinolaliya tug‘ma yoki orttirilgan bo‘ladi: ochiq rinolaliyaning eng keng tarqalgan sababi - yumshoq yoki qattiq tanglayning kemtiklari, yumshoq tanglayning kaltaligi, orttirilgan ochiq rinolaliyada esa - qattiq yoki yumshoq tanglayning teshilishi, chandiqli o‘zgarishi, parezlari va falajida vujudga kelishi mumkin. Tug‘ma nuqsonli kasalliklar orasida birinchi o‘rinlardan birini yuqori lab, qattiq va yumshoq tanglay kemtiklari egallaydi. Ochiq funksional rinolaliya ko‘pincha yumshoq tanglayning gipokineziga bog‘liq. Funksional shakllardan biri - "odatiy" ochiq rinolaliyadir. U ko‘pincha adenoid vegetatsiyalarini olib tashlash,

⁶ Учеб. пособие / А.В. Пилипенко. - Владивосток: Мор. гос. ун-т, 2008. - 45 с. С. 29.

yoki kamdan-kam difteriyadan keyingi parezlar natijasida, yumshoq tanglay harakatining uzoq muddat cheklanganligi tufayli kuzatiladi.

Yopiq rinolaliya, nutq ovozlari talaffuz qilish paytida pasaygan fiziologik burun rezonansi va barcha tovushlarda nutq nafasining faqat og‘iz orqali yo‘nalishi bilan karakterlanadi, natijada artikulyatsion va akustik xususiyatlarining kamchiligi namoyon bo‘ladi:

- burun undosh tovushlari talaffuzi (og‘iz tovushlari b, n kabi chiqadigan m, n) va ovoz tembri buzilishi;

- unli tovushlar talaffuzining buzilishi (u notabiiy, o‘liklarga xos tusga ega bo‘ladi).

Yopiq rinolaliyaning ikkita shakli farqlanadi - organik (mexanik) va funksional:

- organik (mexanik) shaklida nutq buzilishlari tomoq, burun va burun-halqum sohalarining (adenoid to‘qimalar, poliplar, burun to‘sig‘ining qiyshayishi) anatomik nuqsonlari bilan bog‘liq;

- funksional shaklida yumshoq tanglay giperfunksiyasi kuzatiladi: yumshoq tanglay har doim ko‘tarilgan holatda bo‘lib, havo oqimini burun tarafga u yoki bu darajada to‘sib turadi.

Aralash rinolaliya - burun tiqilishi bilan birga tanglay-halqum pardasining yetishmovchiligi bo‘lgan holatdir. Talaffuz qilishda u burun rezonansining pasayishi bilan aks etadi, birinchi navbatda, burun tovushlari uchun, bir vaqtning o‘zida boshqa tovushlar o‘zgarganda, bunda ularning tembri ochiq rinolaliyadagi kabi bo‘ladi. Aralash rinolaliya organik (mexanik) yoki funksional bo‘lishi mumkin.

Dizartriya. Dizartriya – nutq apparati innervatsiyasining organik buzilishi sababli nutqning talaffuz tomonidan buzilishidir. Dizartriya termini grekcha so‘zdan olingan bulib, dis – bo‘lak, arton – biriktirish degan ma‘noni bildiradi. Dizartriya –bu markaziy harakterdagi organik nutq buzilishi hisoblanadi. Dizartriyada nutq a‘zolarining (yumshoq tanglay, til, lablar) kam harakatlanishi natijasida nutq tovushlari artikulyatsiyasi qiyinlashadi, shu bilan birgalikda ovoz, nafas buzilishlari hamda nutqning sur‘ati, ritmi va ifodaliligida o‘zgarishlar kuzatiladi.

Ammo ko‘pchilik mutaxassislar dizartriya tasniflashda jarohatlanish o‘chogini hisobga olish tamoyiliga amal qilib, dizartriya quyidagi turlarga ajratadilar: bulbar, psevdobulbar, qobiqli dizartriya, qobiqli osti va miyachali dizartriya.

Bulbar dizartriya. Uzunchoq miya – medullaoblongata – yana ikkinchi ancha eski nomga ham ega – bulbus serebri – qaysiki miya yukining bir qismi piyoz boshchasi bo‘laklariga bulbus, piyoz boshchasi tashqi yuzasi bilan o‘xshashdir. Miyaning bulbar qismiga tegishli IX, X va XI, XII bosh miya nervlarining periferik yuklari, po‘stloq yoki yadroning shikastlanishi oqibatida yuzaga keluvchi simptokompleksning harakat buzilishlari bulbar falaj deb ataladi.

Bulbar dizartriya bilan kasallangan bemorlarni kompleks nevrologik va fonetik tekshirish, ularning klinik namoyon bo‘lish patogenezi yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Bunday tekshirish miya qismlarining ayrim shikastlanishlarida bemorning nutq apparati faoliyatida ro‘y beruvchi eng qiyin funksional samoregulyator /o‘z-o‘zini boshqarish/ qayta qurilishlarini tushunishga yordam beradi.

Psevdobulbar dizartriya. Periferik harakatlantiruvchi neyronlar yadrosining o‘zi nerv impulslarini miya po‘stlog‘idan markaziy harakatlantiruvchi neyron, boshqacha qilib aytganda piramida yo‘li bilan qabul qiladi. Hozirga qadar markaziy harakatlantiruvchi neyronlarning tanasini oldingi ildizi markaziy egatlarning o‘ng va chap po‘stlog‘ida ma‘lum ketma-ketlikda joylashgan deb hisoblanib kelinar edi. Til, lab, yutkin, tomoq harakatini innervatsiya qilishga tegishli hujayralar oldingi markaziy egatlarning pastki qismida joylashgan. Barcha piramida yo‘li tolalari birga qo‘shilib, miya po‘stlog‘i osti yadrolari orasidan yarimsharning oq moddasi bo‘ylab miya stvolining badal qismiga o‘tadi. Psevdobulbar dizartriya shartli ravishda 3 darajaga ajratiladi: yengil, o‘rta, og‘ir.

Qobiqli dizartriyada bosh miya qobig‘ining o‘choqli jarohatlanishi bilan bog‘liq patogeneza ega nutqning motor kamchiliklar guruhi namoyon bo‘ladi.

Ekstrapiramidali dizartriya (qobiqli osti dizartriya). Ekstrapiramidali tizim tez, aniq va differensial harakatlarni bajarish imkonini beruvchi tayyorgarlik fonini avtomatik tarzda yaratadi. U mushaklarning tonusini, mushaklar qisqarishining ketma-ketligi, kuchi va harakatchanligini

boshqarishda alohida o’rin tutadi va harakat aktlarini emotsional ifodali, avtomatik tarzda bajarishni ta’minlaydi.

Miyachali dizartriya. Dizartriyaning bu shaklida miyacha va uning markaziy asab tizimining turli bo’limlari bilan aloqalari jarohatlanadi. Miyachali dizartriyada nutq sekinlashgan, jumla oxiriga kelib ovoznining «O’chib qolishi» bilan tavsiflanadi. Til va lab mushaklari tonusining pasayishi ular uchun xos bo’lib, til ingichka holda og’iz bo’shlig’ida beharakat yotadi, harakatlar tempi sekinlashgan, artikulyatsiya holatlarini his etish va amalga oshirishda qiyinchiliklar, yumshoq tanglay osilib turishi, chaynash harakatlarining sustligi, mimikaning cheklanganligi kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Ayupova M. Y. Logopediya –Toshkent, 2007.
2. Shomahmudova R. , Mo’minova L. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish usullari – T., 2012
3. Abidova N.Z. Maxsus psixologiya (Tiflopsixologiya)-T.:Barkamol fayz media, 2017.
4. Muminova L.R., Abidova N.Z va boshqalar. Maxsus psixologiya T.: O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2013.
5. Винарская Е.Н. Современное состояние проблемы дизартрии. – М., 1997
6. Смирнова И.А. Логопедическая диагностика, коррекция и профилактика нарушений речи у дошкольников с ДЦП., Ст.-Петербург, 2004
7. Хрестоматия по логопедии [текст]: учеб. пособие для студ. вузов / под ред. Л.С. Волковой, В.И. Селиверстова.- М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997.-

MAKTABGA TAYYORLOV GURUX BOLALARINI KITOBXONLIKKA MEHR UYG‘OTISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

G.Eshbekova
JDPU sirtqi bo’lim o’qituvchisi
Donoqulova D.
JDPU sirtqi bo’lim 2-kurs talabasi

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2017 yil 9 sentabrda e’lon qilingan “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarorida belgilab berilganidek, bolalikdan kitob o’qishga qiziqish uyg’otuvchi o’quv-metodik, didaktik materiallar va badiiy adabiyotlarni tayyorlash haqidagi, 2017 yil 13 sentabrdagi “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ’ib qilish bo’yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to’g’risida”gi qarorlari ham bu masalaning ya’ni kitobxonlikka mehr uyg’otishning maqsad mohiyatini oydinlashtirishga yordam beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotining tayyorlov guruhi yoshdagi bolalarning ichki olami nihoyatda boy bo’ladi. Ular hali ko’p narsalarni bilmasa-da, lekin bilishdan iborat ma’naviy ehtiyoj jarayonini boshdan kechiradi. “Bolalarga o’zlari sezgan va o’ylaganlarini gapirib berish g’oyat qiyin, chunki ularni so’zda ifodalashga to’g’ri keladi”, – deb yozgan edi Yanush Korchak taxallusi bilan butun dunyoga tanilgan polyak adibi Genrika Goldshmit. – Bundan ham og’irrog’i esa yozish. ...lekin bolalar shoir va faylasufdirlar.” Bu yoshdagi bolalar juda qiziquvchan va faol bo’lib, kitob rasmlariga qarab ijodiy hikoya tuza oladilar.Kitobning qadr qimmatini va ahamiyatini tushuntirish tarbiyachining kasbiy vazifalaridan hisoblanadi.

Kitobxonlikka mehr uyg‘otish bolalarni tarbiyalash davlat ahamiyatiga ega bo‘lgan jarayondir. Shu sababli respublikamizda ushbu jarayonga katta ahamiyat berilmoqda. Buning yaqqol namunasi yurtboshimiz tomonidan ilgari surilgan

“Besh muhim tashabbus” hisoblanib uning to‘rtinchi tashabbusi aynan kitobxonlikka mehr uyg‘otish masalalarini maqsad qilgan. To‘rtinchi tashabbus yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ular o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo‘naltirilgan.

Zero yoshlar bizning kelajagimiz biz ularga qanchalik farovon, mamlakatimiz tinch osoyishta bo‘ladi. Ayniqsa bolalarga atalmish vaqtni matbuot, bolalar kitobi, kitobxonlikka mehr uyg‘otish ta’lim – tarbiya berishda juda katta ahamiyat va o‘rinni egallaydi.

Bolalarni tarbiyalash davlat, ahamiyatiga ega bo‘lgan jarayondir, chunki unda jamiyatning barcha a‘zolari ishtirok etadilar. Shuning uchun ham respublikamizda ushbu jarayonga katta ahamiyat berilmoqda.

Zero bolajonlar bizning kelajagimiz ertamiz egalari, biz ularga qanchalik ko‘p bilim va tarbiya bersak kelajagimiz shunchalik farovon, mamlakatimiz tinch va osoyishta bo‘ladi. Bolalar xarakterida shakllanayotgan ilk tushuncha va hissiyotlarni o‘z vaqtida ilg‘ab olib ularning keyingi amaliy faoliyatiga yordam berish har bir tarbiyachi va tarbiya muassasalarining birinchi navbatdagi vazifasidir.

Mamlakatimizda bola tarbiyasi bilan quyidagi ijtimoiy institutlar: oila, davlat tizimidagi ta’lim va tarbiya beruvchi muassasalar, madaniy – ma’rifiy tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari (matbuot, radio, televizor, kino) ularni o‘rab turgan tashqi muhit, o‘rtoqlari shug‘ullanadi. Ayniqsa bolalarga atalgan vaqtli matbuot, bolalar va o‘smirlar kitobi ularga ta’lim va tarbiya berishda juda katta o‘rinni egallaydi, busiz haqiqiy insonni tarbiya beruvchi shaxs misolidir.

Nafaqat bolalarga bilim va tarbiya beruvchi asosiy manbalardan biri kitob hisoblanadi. Tarbiyachi bolalarga tarbiya va bilim berishda asosiy manba bo‘lgan matbuot va kitobdan keng foydalanadi. Kitob kichikintoylar fikricha hamma narsani bor, hamma narsaga javob beruvchi vosita sifatida tan olinadi.

Lekin shuni alohida ta’kidlash lozimki, kitob qanchalik qiziqarli, hissiyotlarga boy bo‘lmasin, agar kitobxon qalbiga yetib bormasa, hayajon solmasa, bunday kitoblarning tarbiyaviy ta’siri ham bo‘ladi.

Bolalarga atalgan kitoblarning maqsadi ularga tabiat ato etgan his- tuyg‘ularni o‘stirishdan iborat. Bunday kitoblarning bilvosita ta’siri bolalarning aqliga emas balki ularning his- tuyg‘ulariga qaratilmog‘i kerak.

His bilishdan oldin bo‘ladi, haqiqatni sezmagan kishi uni tushunmaydi, bilmaydi ham. Kattalarga oid bo‘lgan nasalar bolalarga ham oiddir, faqat ularni bolalar tushunchasiga muvofiq suratda bayon qilmoq kerak, bu ishning en gmuhim tomonlaridan biridir, degan edi. V.G. Belinskiy. tarbiyaviy tizimda o‘qishga rahbarlik qilishda hilma- xillik yo‘nalishlarda ish olib borilar ekan, tarbiyachi kitobxonni tarbiyalashda doimo yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib tarbiyaviy ta’sirini oshirishga harakat qiladi.

Maktabgacha ta’limda tarbiyaviy tizimning muhim yo‘nalishlaridan biri mehnat tarbiyasi hisoblanadi. Bolalar uchun yozilgan barcha she’rlar, ertak kitoblar odob va axloq va mavzusi bilan bog‘liq bo‘lib shu yo‘nalishdagi tarbiya umumiy tarbiya tizimining bir bo‘lagi sifatida doimo boshqa tarbiyaviy yo‘nalishlar bilan birga olib boriladi.

Ayniqsa respublikamiz mutsaqillikka erishgan, yangi qadriyatlar vujudga kelayotgan, milliy istiqlol mafkurasi yaratilayotgan hozirgi davrda bu yo‘nalishdagi tarbiyaning ahamiyati nihoyatda kattadir.

Chunki biz yosh avlodni pok, vijdonli iymonlik, insofli, intizomli, halol odobli qilib tarbiyalashni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘yamiz. Bu murakkab jarayonda kitob vositasida tarbiyalashga katta e’tibor berish zarur.

Ayniqsa kichik yoshdagi bolalar o‘ta ta’sirchan va hissiyotga beriladigan bo‘ladilar. Bu yoshda kitoblarda yozilgan narsalar, kattalar tomonidan aytilgan nasihatlar tezda qabul qilinadi.

Ular o‘zlarinikidan ko‘ra boshqalarning axloqiy tomonlariga qiliqlariga qilgan ishlariga tezda baho beradilar.

Ana shularni e’tiborga olib tarbiyachi suhbat, ovoqli va ifodali o‘qish, ertak aytib berish, so‘zlab berish kabi tadbirlar, mashg‘ulotlar orqali o‘qilgan yoki aytilgan, ertaklar qahramonlarning xilma-xil xislatlarini, ularning o‘zaro munosabatlarini, vaziyat va sharoitlarni tushuntirib berar ekan. Shunday xislatlar bolalarning o‘zlarida ham borligini aytib o‘tadi.

Masalan, bolalarning juda ko‘pchilgida uchraydigan maqtanchoqlikning yomonligi va uni nimalarga olib kelishi haqida o‘zbek xalq ertaklaridan “maqtanchoq quyon”ni o‘qib bersa, halollik, to‘g‘rillikning afzalligi haqidagi. Ug‘ri va to‘g‘ri ertakini aytib beradi.

Do‘stlik va ayyorlik haqida suhbatlashib, Gulxoniyni “Toshbaqa bilan chayon, “Bo‘ri bilan Tulki” ertagini tushuntirib tulki bo‘ridan bo‘lganini va uni aldab qop-qonga tushurib ayyorlik qilib qochib ketganini aytib beradi.

Shunday odamlar bizning ichimizda ham bo‘lib, birov boylikka, birov qo‘rqanidan, birov mansabga o‘tirish uchun do‘st bo‘ladi va keyinchalik ular baribir aldab ketadi. Haqiqiy do‘st yaxshi va yomon kunlarda ham do‘st bo‘lib qolaveradi, deb xulosa qiladi.

Katta guruh yoshdagi kitobxonlar bilan ishlaganda tarbiyachi yoki kitobxonchi va kutubxonachi bog‘cha hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan asarlarga ko‘proq e’tibor beradi. Ma’lumki bog‘chada turli xil hislatlarga ega bo‘lgan, ya’ni bebosh, beg‘am, tanbeh, to‘polonchi, intizmosiz bolalar ham o‘qiydi.

Bu bolalarning xulqi tufayli qanchadan – qancha oynalar, kitoblar, kiyimlar iflos bo‘ladi. Tarbiyachi katta guruhdagi bolalarga ya’ni bilimlarni bilishi va o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan to‘g‘riso‘lik, adolatlik, halollik, saxiylik kabi hislatlarni kitobdan qiziqarli hikoya, ertaklardan ularning qalbiga singdirib berish lozim. Ushbu yo‘nalishning harakteri xususiyati shundaki, juda ko‘p bolalar yuqoridagi aytilgan hislatlarning aksi o‘zlarida ham mavjud ekanligini lekin ularga tushuntirib borish darkor. Hozirgi vaqtda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturidan foydalanishda bollarning badiiy adabiyotga mehr uyg‘otish maqsad qililib, ta’lim tarbiyaviy faoliyatda rivojlantiruvchi markazlardan “Til va nutq” markazida bolalarni kitobga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish vazifasi ko‘ndalang turadi. Kitobga bo‘lgan munosabatini shakllantirish va mehr va qiziqish uyg‘otish badiiy adabiyot mashg‘ulotlarining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Bir guruh kitobxonlar bilan ish olib borganda tarbiyachi ota- onaga mehr – oqibat ko‘rsatishni ularning aytganlarini doimo bajarish kerakligini ta’kidlaydi. Ota – onani yaxshi ko‘rish bu o‘zi tug‘ilib o‘sgan yerini, yorini, elini, Vatnini sevishni bilan bolaligini tushuntiradi. Tarbiyachi guruhidagi javonda islom dini haqida yozilgan kitoblardan foydalanish lozim. Bolalar bilan umuman din, xususan islom dini haqida fikr yuriganda suhbatdan keng foydalanishini tavsiya etamiz. Suhbat davomida bolalarga dunyodagi hyech bir narsa o‘z – o‘zidan bo‘lib qolmaganligini ularning har bir narsani vujudga keltiruvchi yaratuvchisi Olloh ekanligi aytiladi. Diniy tarbiyani faqatgina bir tomonlama olib borish yaramaydi, chunki u dunyo, yeru osmonni falakni yaratgan Olloh bilishga, unga ishonishga, uning diniga e’tiqod qilishga o‘rgatadi. Shuning uchun diniy tarbiya boshqa tarbiyaviy yo‘nalishlar ichida alohida maveqini egallaydi. Tarbiyachi bolalarga estetik jihatdan tarbiyalash lozim. Ushbu tarbiyaviy yo‘nalish asosan ruhiyatga, hisga, hayajonga asoslanganki uni olib borish tarbiyachidan katta bilim, mahorat, sab va taqotni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Yo‘ldoshev E. Kutubxonada bolalar o‘qishiga rahbarlik qilish. O‘quv qo‘llanma. Toshkent.: O‘zbekiston nashriyoti, 2002 y
2. Ergashev, Yo‘ldoshev E. Kutubxona va kitobxon. Toshkent.: O‘zbekiston nashriyoti. 2008y
3. Alekseyeva, A.A. O‘qish va yozish muammolari va echimlarini o‘zlashtirishga tayyorlikni shakllantirish [Matn] / A.A. Alekseeva // Maktabgacha ta’lim. - 2007. - № 2. - S. 72-78.

4. Alekseyeva, M.M. Yashina V.I. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish va ona tilini o‘qitish metodikasi [Matn]: darslik. oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun qo‘llanma. va chorshanba ped. o‘rganish. muassasalar / M.M. Alekseeva, V.I. Yashin. - 3-nashr, Stereotip. - M.: Akademiya, 2000. - 400 p.

MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI

Mamarajabov Jo‘raqul
Maktab menejmenti yo‘nalishi 4-kurs talabasi, JDPU

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida qator islohotlar o‘tkazilmoqda, ularning bari bolalar va pedagoglar manfaatlari yo‘lida xizmat qilishiga, shuningdek maktabgacha ta’lim sifatini yaxshilashga qaratilgan.

Biz bugungi kunda maktabgacha ta’lim muassasalari bilan bog‘liq bir qancha muammolarni ko‘rishimiz mumkin. Masalan kundalik hayotimizda bazan ko‘pchilik bolalar “Bog‘chaga bormayman “-deb xarxasha qilib yig‘lashadi bu o‘sha yerdagi, maktabgacha ta’lim muassasasidagi nimaningdir bolaga yoqmasligi, ko‘ngli bezib qolishi tufayli yuzaga keladi. Bugungi kungacha ham maktabgacha ta’lim muassasalarida mutaxassislarning kamligi, o‘rta maxsus bilim darajasiga ega xodimlarning ishlab kelayotganligi ularning bolalar bilan ishlay olmaslik, bilim bera olmaslik muammolariga duch kelishimiz mumkin.

Maktabgacha ta’limdagi muammolar va misollar. Maktabgacha ta’lim muammolari. “Kadrlar tayyorlash muammosi va ularni hal qilish yo‘llari” mavzusidagi insho.

Qo‘shimcha adabiyotlar ro‘yxati Maktabgacha ta’lim mamlakat ijtimoiy hayotining muhim tarkibiy qismidir. Ko‘p narsa maktabgacha ta’lim muassasalaridagi ta’lim sifatiga bog‘liq, shuning uchun maktabgacha ta’lim hozirgi kunda eng muhim ijtimoiy shakllantiruvchi omil sifatida qaralmoqda.

Har qanday murakkab tizim singari, maktabgacha ta’lim, afsuski, ko‘plab muammolarni hal qilish uchun joydir. Ularni bartaraf etish uchun ushbu tizimni chuqur isloh qilish zarur bo‘lib, uni o‘z vaqtida va bosqichma-bosqich amalga oshirish zarur. Mutaxassislar maktabgacha ta’limning quyidagi eng dolzarb muammolarini aniqlaydilar:

1. Moliyalashtirish sohasidagi muammolar Bularga quyidagilar kiradi: Bolalar bog‘chalarining jihozlari etarli emas; Moddiy-texnik bazaning eskirganligi; Ba’zi maktabgacha ta’lim muassasalarida o‘quv-uslubiy bazani munosib darajada ta’minlay olmaslik; Ba’zi maktabgacha ta’lim muassasalarida kompyuter va internet aloqasi yo‘qligi. Ba’zi bolalar bog‘chalarida asosiy mablag‘ ota-onalar tomonidan ta’minlanadi – bular ham hal qilinishi kerak bo‘lgan maktabgacha ta’lim muammolari

2. Pedagogik kadrlar bilan bog‘liq muammolar Maktabgacha ta’lim tizimidagi o‘qituvchining kasbiy standartlarini o‘zgartirish kerak. Faoliyat sohasi maktabgacha ta’lim bo‘lgan kadrlar tayyorlash tizimi maktabgacha ta’lim sifatiga bevosita ta’sir qiladi. Yangi federal standart ishlab chiqilgandan so‘ng, maktabgacha ta’limning ushbu muammolari hal qilinadi. Maktabgacha ta’lim muassasasi o‘qituvchisining ish haqi bilan bog‘liq moliyaviy masala ham ko‘rib chiqiladi, ish haqi oshiriladi.

3. Bolalar bog‘chalarida tirbandlik Joylarning etishmasligi bilan bog‘liq maktabgacha ta’lim muammolari ko‘plab mutaxassislar tomonidan eng dolzarb deb hisoblanadi. Bolalar bog‘chalari haddan tashqari yuklangan, ularning ko‘plarida navbat bor, ba’zi bolalar oddiygina bog‘chaga borish imkoniga ega emaslar. Shu bilan birga, bolalar bog‘chasiga borish bolaning eng muhim ijtimoiylashtiruvchi omili bo‘lib, maktabgacha ta’lim imkon qadar ko‘proq bolalarni qamrab olishi kerak. Bog‘chalardagi guruhlar haddan tashqari yuklanganligi sababli maktabgacha ta’lim muassasalari zarur pedagogik, moddiy-texnik va sanitariya me’yorlariga to‘liq javob bera olmaydi.

4. Ovqatlanish bilan bog’liq muammolar Oziqlanishni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar bolalar bog’chasi, uning tashkil etilishini sozlash kerak. Bundan tashqari, maktabgacha ta’lim muassasalarida ovqatlanishni malakali tashkil eta oladigan mutaxassislar yetishmaydi

5. Poraxo’rlik masalalari Bog’chalarda o’rin yo’qligi sababli uzun navbatlar hosil bo’lib, bu o’z navbatida poraxo’rlikning rivojlanishi uchun qulay zamin yaratmoqda. Pora olayotganda menejerlar shu asosda bolalarni bog’chaga qabul qilishda ustuvorliklarni mustaqil ravishda taqsimlashlari mumkin.

Avvalo, bu vaziyatning rivojlanishi ota-onalarning o’zlari tomonidan ma’qullanadi, ular ular uchun eng qulay bolalar bog’chasiga yozilish uchun hamma narsani qiladilar.

Bundan tashqari, bu muammo maktabgacha ta’lim muassasalariga qabul qilishning ustuvor yo’nalishlari noaniqligidan kelib chiqadi: agar bolalar bog’chalarida joy bo’lmasa, ota-onalar ba’zan o’z farzandlarini yashash joyidagi maktabgacha ta’lim muassasasiga ham qabul qila olmaydilar.

Bu kabi muammolarni hal etish uchun hozirda bir qancha islohotlar o’tkazilmoqda.

2022 yilning birinchi yarmida Maktabgacha ta’lim vazirligi tashabbusi bilan jami 5 ta normativ-huquqiy hujjatlar tasdiqlandi. Bugungi kunga qadar O’zbekiston Respublikasi Prezidentining hududlarga tashriflari hamda sohalarini rivojlantirish bo’yicha o’tkazilgan majlislar bayonlarida yuklatilgan jami 412 ta topshiriqdan 362 tasi bajarildi, 50 tasi belgilangan muddatda bajarish choralari ko’rilmoqda. Qabul qilingan hujjatlarga muvofiq maktabgacha ta’lim tashkilotlari soni 28 012 taga yetkazildi. 3-7 yoshli bolalarning maktabgacha ta’lim bilan qamrab olish darajasi ko’rsatkich 69,4 foizga va 6 yoshli bolalarning maktabga tayyorlov tizimi bilan qamrovi 84 foizga yetkazildi. -5 060 quvvatga ega 46 ta davlat-xususiy sheriklik asosidagi hamda 11 970 quvvatga ega 342 ta oilaviy shakldagi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyati yo’lga qo’yildi. Maktabgacha ta’limda xususiy sektorni rag’batlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu tariqa, 2018- 2019-yillarda Maktabgacha ta’lim vazirligi umumiy qiymati 3,89 trln. So’mga teng Davlat-xususiy sheriklik haqidagi shartnomalarni imzoladi (ulardan 1,1 trln. So’mi tadbirkorlar hisobidan ajratilgan bo’lsa, 2,8 trln. So’mi – imtiyozli kreditlar hisobiga to’g’ri keldi). Foydalanishga topshirilishi kutilayotgan nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari quvvati 147,9 ming o’ringa teng. 2020-yilda yana 2 mingta oilaviy va 420 ta davlat-xususiy sheriklik doirasidagi maktabgacha ta’lim tashkilotlari ochilishi rejalashtirilgan.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun pedagog va boshqaruv kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va salohiyatini oshirish borasida ham ijobiy o’zgarishlar kuzatilmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish ham Konsepsiyaning asosiy yo’nalishlaridan biridir. Mazkur tizimda innovatsiyalarni, ilg’or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish maqsadida maktabgacha ta’lim tashkilotlarini kompyuterlar bilan ta’minlash, internet tarmog’iga ulanishi bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta’limda tarbiya samaradorligini oshirish yuzasidan davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiyada axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni yana-da takomillashtirish mavzusida tuman (shahar) Maktabgacha ta’lim bo’limlari tomonidan o’quv-seminarlar, tushuntirish ishlari olib borilmoqda.

Ushbu tadbirlarda “OPEN EMIS” tizimidagi xato kamchiliklarni tuzatish bo’yicha amaliy ko’nikmalar berilmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotida o’quv-tarbiya jarayonini individuallashtirish psixologning har bir bolaning ruhiy salomatligi va rivojlanishining to’laqonli bo’lishini ta’minlaydigan faoliyatning ustuvor yo’nalishlaridan biridir. Bola ruhining individual, rasmiy-dinamik xususiyatlarini hisobga olish alohida o’rin tutadi, bolalarning aqliy holati, jarayonlari, xatti- harakatlari va faoliyatining dinamikasini aniqlaydigan turli xil Temperamentdagi bolalar bilan muayyan strategiya va taktikalarni ishlab chiqish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. 2017 yil 30 sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-5198-sonli farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda «2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-2707-sonli qarori.

3. Запорожец А.В. Избранные психологические труды. -М.: Педагогика, 1986. -239 с.

4. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va o‘qitish metodikasi. -T., 2007

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA OVOZ BUZILISHLARINI NAMOYON BO‘LISHI

Mamatkulova Lobar Tolibjonovna
Nizomiy nomidagi TDPU o‘qituvchisi.
Xaydarova Madina Bonu Alisher qizi
Logopediya yo‘nalishi 304-guruh talabasi

Maktabgacha tarbiya muassasalarida ta’lim – tarbiya oluvchi har bir bolani zamon talabi asosida har tomonlama shakllangan shaxs bo‘lib, jamiyat ishlarida faol qatnashishiga nutqning to‘g‘ri rivojlanishi juda katta ahamiyatga ega. Shu bois har bir insonni nutqni puxta egallashga, o‘z fikrini to‘liq ifoda etishga o‘rgatish lozim.

Ayni paytda jahonda maktabgacha yoshdagi bolalarning zamonaviy jamiyatga to‘laqonli moslashishi, ijtimoiylashuvini samarali amalga oshirish, bolalarning faolligi va tashabbuskorligini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan multimedia vositalarini yaratish, maktab ta’limiga muvaffaqiyatli tayyorlash jarayonida tabaqalashtirilgan (differensiallashgan) ta’limni tashkil etishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Respublikamizda ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, zamon talablari bilan uyg‘unlashtirish asosida jahon andozalari darajasiga olib chiqish borasidagi ishlarni maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalash jarayonini tarbiyalanuvchilarning alohida xususiyatlarini e’tiborga olgan holda tashkil etish va ularga amaliy pedagogik yordam ko‘rsatishning samarali amalga oshirilayotganida ko‘rish mumkin. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida⁷ uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirish yo‘lini davom ettirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilanishi natijasida maktabgacha ta’lim tizimining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy dasturlar va texnologiyalarni tadbiq qilish, to‘laqonli hayot faoliyatini ta’minlash uchun ularga tibbiy-ijtimoiy, pedagogik-psixologik yordam ko‘rsatish tizimini rivojlantirish va takomillashtirish ishlari keng ko‘lamda olib borilmoqda.

Ovoz ustida ishlash maktabgacha yoshdagi bolalar bilan og‘zaki nutq ustida ishlashning muhim qismidir. Ovozni shakllantirish va rivojlantirish muammosi turli mutaxassisliklar olimlari tomonidan ko‘rib chiqildi: tilshunoslar, psixolingvistlar, nutq terapevtlari, foniatriklar. Almazova E. S., Uilson D., Dmitriyev L. B., Yermakova I. I., Jinkin N. I., Lavrova E. V., Maksimov I. A., Taptapova S. L., Xvattseva

M. E.ning turli xil amaliyot va amaliyot masalalari bo‘yicha asarlarini ajratib ko‘rsatish mumkin.

Ovoz – bu insonning ovoz apparati hosil qiluvchi turli tovushlar yig‘indisidir. Ovoz nutqiy, kuylovchi va shivirlovchi bo‘ladi. Inson baqirishi, ingrashi, turli tovushlarga taqlid qilishi mumkin. Biz qanday tovushni olmaylik, barchasi fizik hodisa bo‘lib, akustikada o‘rganiladi. Tovush yaxshi o‘rganilgan bo‘lib, uning qonuniyatlari aniqlangan. Kuylovchi yoki nutqiy

⁷ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. – T.: G‘afur G‘ulom, 2017. – 92 b.

ovozning birgina tovushi ham akustik ahamiyatga egadir. Uni bilgan holda ovozning kerakli xususiyatlarini yuzaga keltirish mumkin. Tovush deganda akustikada tebranish va to'lqinlarning zich muhitda tarqalishi tushuniladi. Ovoz tovushi to'lqin ko'rinishida havo qismlarining tebranishidir. Bu to'lqinlar ovoz boylamlarida yuzaga kelib, ularni bir-biriga yaqin joylashgani, tarangligi natijasida havo oqimi o'tib, boylam osti bosimi yuqori va nerv impulslarining ta'sirida tebranish yuzaga keladi. Tovush to'lqinlari kekirdakda hosil bo'lib, faqat tashqariga emas, organizmning ichki to'qimalarida ham tarqalib, bosh, bo'yin, ko'krak to'qimalarida tebranish hosil qiladi, shunga ko'ra ovoz to'lqinlarining bir qismigina tashqarida tarqalib eshituvchining qulog'iga yetib boradi.

Ovoz buzilishlari kelib chiqishiga ko'ra markaziy va periferik qismlarga bo'linadi, ularning har biri organik va funksional bo'lishi mumkin. Ovoz buzilishlari mexanizmi xiqildoqda nerv-muskul apparatidagi hamda ovoz bo'lmalarida paydo bo'ladigan oddiy gipo yoki gipertonuslar va ular harakatidagi o'zgarishlar xarakteriga bog'liq.

Organik ovoz buzilishlari. Organik ovoz buzilishlari asosan ovoz apparatida anatomik o'zgarishlar yoki surunkali shamollash natijasida paydo bo'ladi.

Periferik xarakterdagi organik ovoz buzilishlari asosida ovoz apparati kasalliklari: un paychalaridagi tugunchalar, bo'g'iz va un paychalarining papilamatozlari (o'simtalar), bo'g'iz stenozi, jarohatlanishlar, kuyishlar yotadi. Bular periferik xarakterdagi organik ovoz buzilishlarini keltirib chiqaradi. Organik ovoz buzilishlariga shuningdek, bo'g'iz raki yoki bo'g'iz tuberkulyozida bo'g'izni tibbiy yo'l bilan olib tashlangan kishilarning ovozi ham kiradi.

Ovoz - o'z xususiyatlariga ko'ra xilma-xil bo'lgan tovushlar to'plami. Ovoz o'ziga xos akustik xususiyatlarga ega: kuch, balandlik va tembr.

Ovozning shakllanishida diafragma, o'pka, bronxlar, traxeya, halqum, farenks, burun-halqum, og'iz va burun faol ishtirok etadi.

Har xil kasalliklar va og'iz bo'shlig'i va ovoz paychalarining travmatik shikastlanishlari, rezonator tizimining buzilishi, nafas olish organlari kasalliklari, yurak-qon tomir tizimi kasalliklari, endokrin kasalliklar, eshitish qobiliyatining buzilishi, zararli omillar ovozning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Nutq buzilishining barcha sabablari odatda ikkita katta guruhga bo'linadi - organik va funksional. Ular, o'z navbatida, markaziy va periferiklarga ham bo'linadi.

Organik kasalliklarga uning periferik yoki markaziy bo'limlarida vokal apparatining anatomik tuzilishini o'zgartirishga olib keladigan kasalliklar kiradi. Funksional ovoz buzilishlari ovoz apparatining organik shikastlanishi bilan bog'liq emas, balki faqat uning funksiyasining o'zgarishi bilan bog'liq. Ovoz buzilishining ushbu guruhi ham markaziy va periferiklarga bo'linadi. Bolalarda bu buzilishlar kattalarga qaraganda kamroq uchraydi.

Bolalarda ovoz funksiyasini tiklash, tibbiyot va nutq terapiyasining ixtisoslashgan sohasi - fonopediyaning kompleks birgalikdagi sa'y-harakatlarida amalga oshiriladi. Artikulyatsiya, nafas olish va ovoz mashqlari psixoterapiya, fizioterapiya va tibbiy davolanish bilan birlashtiriladi. Bolalar LOR bo'limlarida va poliklinikalardagi logopediya xonalarida ixtisoslashtirilgan yordam oladi.

Shuning uchun nutq buzilishlarini o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etish juda muhimdir. Eng boshidanoq bolaning nutqini meyorga keltirish mutlaqo zarur, shunda hech narsa uning to'liq o'qishiga, ishlashiga va yashashiga to'sqinlik qilmaydi.

Ovoz buzilishini oldini olish uchun maktabgacha yoshdagi bolaning ovozi himoya qilish kerak, bolalarni juda baland ovozda gapirishga, baland ovozda qo'shiq aytishga yo'l qo'ymaslik kerak. Zero, bolaning sog'lom ovozi uning muvaffaqiyatli rivojlanishi, tarbiyasi va ta'lim olishining garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" mavzusidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga

- kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi.
– T.: “O‘zbekiston”, 2016. – 56 b.
Ayupova M.Yu. “Korreksion ishlar metodikasi” ma’ruza matni. T.: 2001.
Ayupova M.Yu. “Logopediya”. O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, T.: 2007.
Алмазова Е. С. Нарушения голоса у детей и подростков // Расстройства речи у детей
и подростков /под ред. Ляпидевского С. С. – М., 1969.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI OILA BILAN HAMKORLIKDA BOLALARDA MADANIY-GIGIYENIK KO’NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH

Maxammadiyeva Surayyo Normuradovna
Navoiy davlat pedagogika institutining 2-bosqich magistranti

Zamonaviy jamiyatda madaniy-gigiyenik ko‘nikmalarni tarbiyalash muammosi birinchi o‘rinda turadi, chunki to‘g‘ri gigiyenik tarbiya sog‘lom hayotning kalitidir. Ushbu muammoni hal qilishning asosiy usullaridan biri bolalarning sog‘lig‘iga nisbatan oqilona munosabatda bo‘lishidir. Gigiena qoidalariga rioya qilmasdan sog‘likni saqlash va mustahkamlash mumkin emas. Bolalardagi madaniy va gigiyenik ko‘nikmalar juda yoshligidan kelib chiqadi, madaniy va gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirishda qoidalar, xatti-harakatlar me‘yorlarini oddiy assimilyatsiya qilish emas, balki ijtimoiylashtirishning juda muhim jarayoni, bolani insonparvarlashtirishdir. Bolalardagi shaxsiy gigiena ko‘nikmalarini tarbiyalash ularning sog‘lig‘ini himoya qilishda muhim rol o‘ynaydi, kundalik hayotda to‘g‘ri xatti-harakatlarga yordam beradi. Bolalar bilan kundalik ish jarayonida shaxsiy gigiena qoidalarini bajarish ular uchun tabiiy bo‘lib, gigiena ko‘nikmalarini yaxshilashga harakat qilish kerak. Axloqni tarbiyalash beshikdan boshlanadi. Ona farzandiga jilmayganda, u xursand bo‘ladi. Bu bolada eng chuqur axloqni tarbiyalaydi, uning dunyoga do‘stona munosabatini bildiradi. Ona farzandiga alla aytadi, bolasiga bo‘layotgan munosabatini qo‘shig‘ida aks ettirib kuylaydi. Shu tarzda bola ulg‘aya boshlaydi. Hayotning dastlabki kunlaridan boshlab madaniy va gigiena mahoratini shakllantirishda nafaqat qoidalar va normalarni o‘rganish, balki juda katta ijtimoiylashuv jarayoni boshdan kechiradi, u kattalar dunyosiga kirib boradi. Ushbu jarayonni keyinroq boshlash mumkin emas, ilk va maktabgacha yoshdagi bolalik davrida madaniy va gigiena malakalarini shakllantirish uchun eng maqbul bo‘ladi. Keyinchalik, ularga asoslangan boshqa funktsiyalar va fazilatlar ishlab chiqilgan. Avval maktabgacha ta’lim tashkilotiga, keyin esa maktabga boradi. Bola o‘shishda davom etar ekan, atrofolamga nisbatan qiziqishi orta boshlaydi. Bolalar bilan ishlashda folklordan foydalanish – bu kattalar va bolalar o‘rtasida ishonchli va samimiy munosabatlarni shakllantirish va o‘rnatish, shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarda madaniy-gigiyenik ko‘nikmalarni rivojlantirishning eng samarali vositasidir. Shuning uchun ushbu masala bizlar uchun dolzarb va bizlar yosh avlodga ko‘proq e‘tibor qaratishimiz lozim. Shunday ekan bolalarda yoshligidan madaniy-gigiyenik ko‘nikmalarni singdirish va qobiliyatlarini rivojlantirish - maktabgacha tarbiyalanuvchilar uchun sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning asosiy vazifalaridan biridir.

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning uchta asosiy toifalari mavjud: gigiena ko‘nikmalari (ovqatlanish, yuvish va qo‘l yuvish, potdan foydalanish va h.k.); xulq-atvor madaniyati qobiliyatlari (atrofdagi kattalar va bolalar uchun ijobiy munosabatni shakllantirish); boshlang‘ich o‘z-o‘ziga xizmat qilish qobiliyatlari (kuchli mustaqillik).

Maktabgacha yoshdagi bolalarda madaniy-gigiena malakalarini muvaffaqiyatli shakllantirish madaniy gigiyenik mahorat va o‘z-o‘ziga xizmat qilish mahoratini oshirish qobiliyatlarini rivojlantirish, bolalarni mustaqil bo‘lishga rag‘batlantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarda madaniy va gigiena ko‘nikmalarini tarbiyalash uchun o‘quv-didaktik yordam kompleksi bilan mavzuni rivojlanayotgan muhitni ta‘minlash va maktabgacha yoshdagi bolalarda gigiena va

o'zini o'zi parvarish qilish ko'nikmalarini tarbiyalashda ota-onalarning pedagogik mahoratini oshirish kabi vazifalardan iboratdir.

Madaniy-gigiena malakasini shakllantirish prinsiplari esa tizimli yondashuv, rejalashtirilgan va uzluksiz, bolaning yoshi va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'limning rivojlanish xarakteri, tarbiyachi va ota-onalarning madaniy va gigiena ko'nikmalarini shakllantirishga bo'lgan yondoshuvining yaxlitligidir. Odatlar va ko'nikmalarning shakllanishi kattalar va butun atrof-muhitning bevosita pedagogik ta'siri ostida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning yangi mas'uliyatlari, yangi narsalar, bolalarning yangi turlarini egallashi kerak bo'lgan yangi mahorat, odatlarning shakllanishiga alohida e'tibor beriladi. Shu bilan birga, bolalar nafaqat o'zlari xohlagan narsani emas, balki zarur bo'lgan narsalarni ham bajarishadi, turli tabiatdagi qiyinchiliklarni engishadi. Madaniy-gigiena ko'nikmalari va odatlar maktabgacha yoshda shakllanadi, chunki bolaning markaziy asab tizimi juda plastiktir va ovqatlanish, kiyim-kechak, yuvish bilan bog'liq harakatlar har kuni va takroriy takrorlanadi. Eng birinchi gigienik ko'nikmalar ilk va kichik bolalarda shakllanadi, keyinchalik maktab yoshlilar kelgusida erishilgan ko'nikmalar birlashtirilib, kengaytirilishi kerak bo'ladi. Ushbu davrlar juda nozik davr maktabgacha yoshdagi bolalar davri deb nomlanadi. Bu davrda madaniy va gigiena ko'nikmalarini shakllantirish uchun eng maqbul. Keyinchalik, ularga asoslangan boshqa funktsiyalar va fazilatlar ishlab chiqila boshlaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning yangi mas'uliyatlari, yangi narsalar, bolalarning yangi turlarini egallashi kerak bo'lgan yangi mahorat, odatlarning shakllanishiga alohida e'tibor beriladi. Agar kattalar bolaning yordamidan minnatdor bo'lmasa, unga yordam berish kerakligidan ozod qilish kerak bo'lsa, unda juda tezlik bilan passiv pozitsiyaga ega bo'ladi. Muvaffaqiyatli gigienik ta'lim olishning sharti - kattalar talablarining birligi. Ota-onaning vazifasi bola tarbiyachisi tomonidan olib borilayotgan gigiena ko'nikmalarini doimiy ravishda mustahkamlashdan iborat.

Madaniy-gigiena ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni odatiy holga keltirishning keyingi sharti barcha gigiena qoidalarini muntazam takrorlashdir. Kattalar bolaning hamma narsasini qilish istagi, mahoratning muntazam ishlatilishiga to'sqinlik qiladi va shuning uchun odat shakllanmaydi. Katta yoshli bolalarga misol keltirishi muhim, ular o'zlari doimo ularga ergashishadi.

Shu maqsadda, bolaning harakatdagi avtonomligini ta'minlash maktabgacha ta'lim tashkilotida, maktabda, kundalik hayotda, o'ynashda ham muhimdir. Shu sababli, maktabgacha va oilada bolalar uchun talablar bir xil bo'lishi, bolalar bilan kundalik ish jarayonida shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilish, ular uchun tabiiy bo'lib qolishi va gigienik ko'nikmalar takomillashtirilishini ta'minlashga intilish kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni samarali gigienik ta'lim olish uchun boshqalarning va kattalarning paydo bo'lishi juda muhimdir. Biz bu yoshdagi bolalar bilan juda ehtiyotkorlik bilan muomila qilishimiz, taqlid qilishga moyilligini doimo yodda tutishimiz kerak, shuning uchun tarbiyachi va ota-onalar ular uchun namuna bo'lishi kerak.

Muvaffaqiyatli gigienik ta'lim olishning sharti - kattalar talablarining birligi. Ota-onaning vazifasi bola tarbiyachisi tomonidan olib borilayotgan gigiena ko'nikmalarini doimiy ravishda mustahkamlashdan iborat.

Madaniy-gigiena ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni odatiy holga keltirishning keyingi sharti barcha gigiena qoidalarini muntazam takrorlashdir. Kattalar bolaning hamma narsasini qilish istagi, mahoratning muntazam ishlatilishiga to'sqinlik qiladi va shuning uchun odat shakllanmaydi.

Ota-onalar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar bilan madaniy-gigiena mahoratini oshirish masalalari bo'yicha faol muloqot qilish imkoniyatiga ega. Guruh hayotida faol, o'quv jarayoniga qo'yiladigan talablarni uyg'unlashtirishda shaxsiy qiziqish ko'rsatish, o'quv jarayonining samaradorligini ta'minlash bo'yicha tavsiyalar, g'oyalar yaratish, bolaning madaniy va gigiena malakasini rivojlantirishdagi erishgan yutuqlari natijalariga katta qiziqish ko'rsatishlardir.

Bolada madaniy-gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirish, uning aqliy rivojlanishi hamda irodasini mustahkamlash kabi xislatlar bilan bir qatorda turadi. Onasi yoki tarbiyachi uning qo‘lini yuvib qo‘yishini, ovqatlantirib qo‘yishini istaydi, chunki qo‘lini yuvayotgan bolakayni qo‘lidan chiqib ketgan silliq sovunni ushlab turish juda qiyin. Ertalab erta turishi, mustaqil ravishda o‘zi kiyinishi bola uchun qiyin kechadi: kiyinish ketma-ketligiga amal qilishi, tugmalarini qadashi, oyoq kiyimining iplarini o‘tkazishi lozim. Bola uchun ona bu ishni tez va oson bajaradi. Agarda kattalar kichik qiyinchiliklarda bolaga yordam berishga oshiqsa, uni topshiriqlarni mustaqil bajarish zaruriyatidan xalos qilsa, unda bolaga tezda —tugmamni qadab qo‘ying, —bog‘ichni bog‘lab qo‘ying, —kiyimimni kiydirib qo‘ying kabi passiv pozitsiyalar shakllanadi. Boshlangan ishni chiroyli va aniq yakunlash, sifatli natijaga erishish, to‘g‘ri ketma-ketlikni amalga oshirish bolaning irodasini mustahkamlaydi. Harakatning sifati bola uchun muhim ahamiyat kasb etadi, u boshlagan ishini oxirigacha yetkazishni, faoliyati maqsadini saqlab qolishni, chalg‘imaslikni o‘rganadi. Endi bolaga keyingi harakatlarini kattalar eslatishiga hojat qolmaydi, u o‘z tashabbusi bilan mustaqil amalga oshiradi, qilayotgan harakatlarini nazorat qiladi. Shu asnoda bolada qat’iy intizom, sabrbardosh, mustaqillik, uyushqoqlik kabi irodaviy fazilatlar shakllanadi. Bu esa madaniy- gigiyenik ko‘nikmalarni amalga oshirish estetik did asoslarini shakllantirish uchun sharoit yaratadi. Madaniy-gigiyenik ko‘nikmalar shakllanishi axloqiy tarbiya bilan chambarchas bog‘liq. Kattalardan maqtoov eshitish - bu bolani harakatni to‘g‘ri va sifatli bajarishga undaydigan rag‘bat hisoblanadi. Shundan so‘nggina bola har bir harakatining ortida qoida borligini anglaydi, uni harakatlariga muvofiqlashtirib boradi, axloqiy me‘yorlarni o‘rganadi, harakatlarini axloqiy me‘yorga muvofiq olib borayotganligidan zavqlanadi. Endi u qo‘llarini yuvishdan emas, balki ozoda ekanligidan xursand bo‘ladi va — men yaxshiman, chunki hamma narsani to‘g‘ri bajaraman deb o‘ylaydi.

Madaniy-gigiyenik ko‘nikmalar xulq-odob madaniyatining muhim qismidir. Yuz, qo‘l, tan, soch, kiyim, poyabzal kabilarni toza saqlash zaruriyati nafaqat gigiyena talablari, balki inson munosabatlarining me‘yorlari bilan ham belgilanadi. Ota-onalar va pedagoglar bolaga madaniy-gigiyenik ko‘nikmalarni singdirib borar ekan, insonga butun hayoti davomida katta foyda keltirishini yodda tutishlarini uqtirib borishlari lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalarda madaniy-gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirish usullari kattalarning shaxsiy namunasi, ko‘rsatish, tushuntirish, rag‘batlantirish, suhbat,harakatli mashqlar,ta’limiy o‘yinlar, she’r, maqol va matallar,voqeali rolli o‘yinlardan iborat ekan.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash mumkinki, madaniy-gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirish ota-onalar va pedagoglar rahbarligida amalga oshiriladi. Shuning uchun maktabgacha ta’lim tashkiloti va ota-onalar hamkorligi to‘liq izchil ta’minlanishi lozim. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarda madaniy-gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirilar ekan, bir vaqtning o‘zida muqobil ravishda bolaning aqliy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatiladi, bu esa ota-onalar va pedagoglardan katta sabr-bardosh va bolani tushunishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risidagi 802 –sonli Qaror .2020 y
2. Ilk qadam Matabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dastri,2018 y
3. Oilalar va mahalliy jamoatchilik bilan hamkorlik bo‘yicha uslubiy qo‘llanma –Toshkent-2020 y
- 4.Mavlonova R., B. Normurodova, N. Rahmonqulova, Tarbiyaviy ishlar metodikasi.T.:”Tib-kitob”, 2010 y
- 5.Shapiro.Yu. Formirovaniye kulturno-gigiyenicheskix navikov u doshkolnikov 2015 y
- 6.Belostotskaya E.M, Vinogradova T. F. 3 yoshdan 7 yoshgacha bolalarni tarbiyalashning gigenik asoslari. 1991y
- 7.w.ww.w.ziyonet.uz

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDAGI BOLALARDA IQTISODIY TARBIYA ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISH

G.Eshbekova

“Maktabgacha va boshlang‘ich yo‘nalishlarda masofaviy ta’lim” kafedrası o‘qituvchisi, JDPU

N.Norqo‘ziyeva

2-kurs talabasi

Bolalar tarbiyasi - har bir bolaga individual yondasha oladigan pedagog kadrlarni jalb qilgan holda, ularni go‘dakligidan ongi va tafakkurini to‘g‘ri shakllantirib, kelajakda yuksak saviya, bilim va ma‘naviyatga ega bo‘lgan barkamol avlodni tarbiyalashdir”.

Sh.M.Mirziyoyev

Jamiyatdagi har bir kishilarda iqtisodiy tafakkurni shakllantirmasdan turib, chuqur o‘zgarishlarni amalga oshirib bo‘lmaydi. Bo‘lajak pedagog-tarbiyachilar iqtisodiy fikrlashni o‘rganibgina qolmay, keng doiradagi iqtisodiy muammolarni aniqlash, tahlil qilish, iqtisodiy rivojlanish tendensiyalariga baho berish, bu o‘zgarishlar kelajakda qanday natijalarga olib kelishini ko‘z oldiga keltira bilishni o‘rganishlari zarur.

Ana shu shartni amalga oshirishni maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlasak iqtisod fanini anglash, uning hayotiy ahamiyatini tushunish uchun yaqin yo‘l tutilgan bo‘ladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida iqtisodiy ta’lim-tarbiya berishdan maqsad bolalarning ilk iqtisodiy bilim, ko‘nikma va malakalarini egallashlari lozim bo‘lgan tasavvurlar doirasini kengaytirish, bolalarda iqtisodiy madaniyatni tarkib toptirish. Bozor iqtisodiyotida erkin harakatlana oladigan komil insonni tarbiyalashdan iboratdir. Shuni nazarada tutib maktabgacha ta’lim yoshidayoq bolalarga iqtisodiy ta’lim berish davr talabi bo‘lib qoldi.

Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarmog‘ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta‘minlash, bolalarni maktab ta‘limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini tadbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ko‘plab qaror va farmonlar qabul qilindi. Shaxs kamolotining asosiy mezoni sanalgan ma‘naviyat bolalarni uzluksiz ta’lim jarayonida ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi.

Yurtimizda o‘tkazilayotgan ta’lim sohasidagi islohotlar komil inson tarbiyasi ustuvor o‘rinni egallaydi. Shu ma‘noda shaxsning har bir yosh davri uning to‘laqonli inson bo‘lib shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bola tarbiyasi har bir ota-ona uchun mas‘uliyatli vazifadir. Shuning uchun bola tarbiyasida butun jamoa hamkorlikda ish olib borsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Zero bolaning keyingi hayoti, istiqboli pirovardida uning jamiyatda o‘z o‘rnini to‘g‘ri topa olishi ko‘p jihatdan siz-u bizga bog‘liqdir. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar tadbiq etilayotgan yangiliklar, ta’lim — tarbiya borasida yaratilayotgan shart-sharoitlar. Xalqimizning yashash va mehnat qilish sharoitlarini yaxshilanishi umuman olganda erishilgan moddiy va ma‘naviy salohiyat erkinligi mamlakat mustaqilligining tuxfasi bo‘lib, erkin mehnat qilish va yashash, mustaqil fikrlash, e‘tiqod va so‘z erkinligi, diniy bag‘rikenglik, umuminsoniy qadriyatlar va milliy urf-odatlarlarning hurmat qilinishi hamda qadrlanishi, kuchli ijtimoiy ximoya hamda bularning xuquqiy asoslarining yaratilishi yoshlarni mustaqillik, uning mazmun mohiyati, ahamiyati va zaruriyatini ob‘ektiv baholashga o‘rgatish yo‘nalishida o‘ziga xos vazifalarni yuklaydi.

Iqtisodiy tarbiya — shaxsni iqtisodiyot asoslari bilan tanishtirish, tejamkorlik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob — kitob va shu kabilar haqida fikrlay olish kabi qobiliyatni kamol toptirishdir.

Iqtisodiy tarbiya — bu ta’lim oluvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish negizida mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash, bozor infrastrukturasi qoidalariga amal qilish, ichki bozorni

to‘ldirish, kichik va o‘rta biznesni yaratish borasidagi faoliyat jarayonida ishtirok etish ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, inson mehnati bilan bunyod etilgan moddiy boyliklarni asrash, ularni ko‘paytirish qayg‘urish tuyg‘ularini qaror toptirish, iqtisodiy madaniyatni shakllantirishdir.

Iqtisodiy tarbiya elementlarini shakllantirish avvalo oilada tarkib topa boshlaydi, bu oila kattalarining ma’naviy yetukligini, mulkka nisbatan tejamkorlik hislari yuksakliginibilan tavsiflanadi. Ushbu yo‘nalish bo‘yicha mukammal tarbiyalangan odam – elning e‘zozidan, xalqning hurmatidan tushmaydigan odamdirlar. Iqtisodiy tarbiya ahloqiy tarbiya singari insoniy fazilatlarini, kishi qadrini oshiruvchi sifatdir.

Iqtisodiy ta’lim – bu maxsus tayyorlangan kishilar (mutaxassis pedagoglar) rahbarligida amalga oshiriladigan jarayon bo‘lib, unda ta’lim oluvchiga iqtisodiy ta’lim berish, ya’ni iqtisodiyotning ma’lum tamoyillari, qonun-qoidalarini hamda kategoriyalarini tushuntirish va iqtisodiyotning ma’lum sohalarida haqidagi bilimlarni o‘qitish amalga oshiriladi. Oila byudjetni sarflash yo‘nalishlari turining ahamiyatiga qarab o‘zgaradi. Masalan, oila a‘zolarini avtomobil olishga bo‘lgan ehtiyoji birinchi o‘ringa qo‘yilsa, qolgan yo‘nalishlardagi sarf-xarajatlar avtomobil sotib olish maqsadiga erishgunga qadar kamaytiriladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida iqtisodiy tarbiya elementlari ta’lim tarbiyaviy faoliyatlarda tarbiyalanuvchilarga singdirib boriladi. Bolalar iqtisodiy ongining qaror topishi ularda iqtisodiy tushunchalar tizimini shakllantirishdan boshlanadi.

Tarbiyachi pedagoglar ilk iqtisodiy tushunchalarni berish orqali, bolalarni ahloqiy qoida me‘yorlari, ona Vatan, tabiat hodisalari, transport vositalari bilan tanishtirish orqali, jamoat joylarda o‘zini tutish, mulkka bo‘lgan hurmat tejamkorlik kabi hislatlarni shakllantirib boradilar. Bolalarga tejamkorlik, iqtisod, ishlab chiqarishni tashkil etishga doir umumiy ma’lumotlarni o‘zlashtirib olishlari uchun ularda fikrlash operatsiyalari (tahlil, sintez qilish, umumlashtirish va boshqalar) ni rivojlantirish zarur hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tarbiya elementlarini shakllantirish eng oddiy iqtisodiy tahlil qilish ko‘nikma va malakalarini tarkib toptirishni nazarda tutadi. Dastlabki kuzatuvlarimiz natijasidan ma’lum bo‘lishicha, yoshligidan hech qanday mehnat qilmasdan pulga egalik qilgan bolalar, keyinchalik atrofdagi iqtisodiy o‘zgarishlar qurshovida jiddiy muammolarga duch kelayapti.

Farzandlarimizni iqtisodiy ijtimoiylashuv jarayoniga tayyorlar ekanmiz, bu jarayonda ularga "cho‘ntak pullari" berish kerakmi? Berish lozim bo‘lsa, qaysi yoshdan va qancha miqdorda? Ota-onalar farzandiga berilgan pullarning nimalarga sarf etilganini nazorat qilishlari shartmi? Beriladigan pul miqdorini qanday vaqt oraligida qancha gacha oshirib borish lozim? Atrofdagi iqtisodiy o‘zgarishlar ta’sirini bolalarning ongiga necha yoshdan singdirish zarur? Oilaning moddiy ahvolini qaysi yosh bosqichidan boshlab birgalikda muhokama qilish mumkin? Bu kabi qator savollar yechimi ota-onalar va pedagoglar jamoasi uchun dolzarb muammolar sanalib, bola iqtisodiy ijtimoiylashuvi samaradorligini ta’minlashga qaratilgan faoliyatni o‘zaro birgalikda tashkil etish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Bu sohada hukumatimiz g‘amxo‘rlik ko‘rsatmoqda va soha mutaxassislari bolalarga iqtisodiy tarbiya berishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish masalasiga oid ko‘plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berishdan asosiy maqsad bolalarda tejamkorlik, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob-kitob qilish qobiliyatini shakllantiradi. Bolalarni ovunchog‘i o‘yinchoqlardir, ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalarni ma’naviy, axloqiy rivojida katta ahamiyat kasb etadi. Kishilik jamiyatida iqtisodiy tarbiya berishning maqsadi insonni iqtisodiy faoliyatga tayyorlashga, uni jamiyatimiz iqtisodiy hayotida ishtirok etishga, respublikaning tirishqoq, serg‘ayrat fuqarolarini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. U bolalar ongida jamiyatni rivojlantirishning iqtisodiy qonuniyatlari haqida aniq tasavvurlar shakllanishini va shular asosida unda kundalik hayotida zarur bo‘ladigan iqtisodiy bilimlar tarkib topishini ta’minlashi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tejamkorlikka o‘rgatishda bo‘lajak pedagog-tarbiyachilar iqtisodiy fikrlashni o‘rganibgina qolmay, keng doiradagi iqtisodiy muammolarni aniqlash, tahlil qilish, iqtisodiy rivojlanish tendensiyalariga baho berish, hamda iqtisodiy tarbiyaning tarixiy asoslaridan xam xabardor bo‘lishlari lozim.

bo‘ladi. Tarixiy ma’lumotlardan ayonki, buyuk ajdodlarimiz iqtisod va iqtisodiy ta’lim-tarbiyaga oid ko‘plab g‘oyalarni ilgari surishgan. Chunki iqtisod har bir kishi, har bir oila, jamoa va jamiyat hayotida muhim o‘rin tutadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida iqtisodiy tarbiya elementlarini shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu ma’sulyatli vazifa pedagoglar tomonidan didaktik ta’limiy o‘yinlar tarzida suvjetli ro‘lli o‘yinlar markazida sahnalashtirish orqali ‘do‘kon –do‘kon’ o‘yinidan foydalanish samarali hisoblanadi. Bu o‘yin orqali bolalarda pul.qimmat ,arzon, narx-navo,savdo-sotiq kabi tushunchalar tarkib topib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1.Sh.M.Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: —O‘zbekiston. 2017
2. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017.
- 3.Sh.M Mirziyoyeving. “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. T.:2016y. 29-dekabr
- 4.2004. 2. Mavlonov A. Barkamol inson tarbiyasi. – T.: O‘qituvchi, 1995.
- 5.Xasanboeva O. «Oilada ma’naviy-axloqiy tarbiya asoslari» T., “G‘afur G‘ulom”, 1998y.
- 6.www.ziyo.net
7. www.tdpu.uz

NUTQDA NUQSONI BOR BOLALAR BILAN ISHLASH YO‘LLARINING MAZMUNI

G. Eshbekova
JDPU sirtqi bo‘lim o‘qituvchisi
D.Soliyeva
JDPU sirtqi bo‘lim 2-kurs talabasi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora – tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 30- sentabrdagi PQ-3955 son qaroriga muvofiq, shuningdek, maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sog‘lom, faol, to‘laqonli, jamiyatga moslashgan bola shahsini shakllantirish, o‘shida turli nuqsonlari bo‘lgan bolalarni, shuningdek reabilitatsiya qilish va sog‘lomlashtirishga muxtoj bolalarni o‘qitish, tarbiyalash va integratsiya qilish uchun qulay muxit yaratish maqsadida chora-tadbirlar ishlab chiqildi.⁸ Ushbu farmon va qarorlarning qabul qilinishi, albatta o‘shib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama rivojlangan va sog‘lom bo‘lib shakllanishini ta’minlashga qaratilgandir.

Demak, yurtimizdagi har bir inson o‘z ehtiyojidan kelib chiqqan holda qobiliyatini rivojlantirish, ijtimoiy hayotda o‘z o‘rnini topish imkoniga ega bo‘ldi. Chunki, milliy istiqlol mafkurasining asosiy g‘oyalardan biri yoshlarning bilimli, aql- zakovatiga ishongan holda faoliyat ko‘rsatish, o‘z ona tilida aniq, ravon, erkin fikrlashini shakllantirishdan iboratdir. Shu bois Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridan boshlab o‘z ilm, malakasi, teran fikri bilan Respublikamizning iqtisodiy, ma’naviy ehtiyojiga mos keladigan, yuksak malakali mutaxassislar tayyorlashga ahamiyat berildi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotining dolzarb muommolaridan biri maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning to‘liq rivojlanmaganligini bartaraf etish hisoblanadi. Bu katta amaliy ahamiyat kasb etadi: nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarni erta aniqlash va o‘z vaqtida amalga oshirilgan korreksion ish bolalarning ona tilini o‘zlashtirishda ortda qolishlarini oldini olish va bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega. Ma’lumki, nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarda xotira xusussan eshituv xotirasi kamchiliklari uchraydi. Bunday bolalarning lug‘atlari kambag‘al bo‘ladi. Ularni maktabga tayyorlashda tarbiyachi, psixologlar bilan bir qatorda logopedlarning ham o‘rni

⁸ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30- sentabrdagi PQ-3955 sonli farmoni.

beqiyosdir. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning nutqiy xotira xususiyatlarini o‘z vaqtida aniqlash tibbiyot xodimlari, pedagog-psixolog va defektologlarning dolzarb vazifalaridan biridir. Bu borada mamlakatimizda tashkil etilgan Tashxis markazlarining faoliyati ibratli bo‘lishi kerak. Chunki bu muammo ilmiy jihatdan to‘liq tahlil etilmagan muammolardan biri sanaladi. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning eshituv xotirasining shakllanmaganligiga turli kasalliklar sabab bo‘ladi. Maxsus pedagogik, psixologik yordamsiz nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar 6 yoshda ba’zan 7 yoshda ham maktab ta’limiga tayyor bo‘lmaydi. Maktabgacha yoshdagi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning xotirasini rivojlanmaganligi ularni maktabga tayyorlashdagi asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning xotirasining rivojlanmay qolishiga bolaning ruhiy rivojlanishining orqada qolganligi, bee’tiborlik, pedagogik qarovsizlik yohud bola salomatligining zaifligi sabab bo‘lishi mumkin. Bolalarda xotirani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Chunki, nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning xotirasining rivojlanmaganligi sababli maktab ta’limiga tayyor hisoblanmaydi, maktabda ham o‘quv materialini yaxshi o‘zlashtira olmaydi. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning xotirasini rivojlantirishda mutaxassis psixolog logopedlarning o‘rni muhim ahamiyatga ega. To‘g‘ri tanlangan psixologik metodikalar va to‘g‘ri tashkil etilgan logopedik ish tizimi orqali nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning xotirasini shakllantirishimiz mumkin.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalari bor ota-onalar va ular tarbiyasi bilan shug‘ullanayotgan pedagoglar, psixologlar boladagi bu nuqsonni bartaraf etish uchun erta yoshdanoq logopedik ish tizimini tashkil etishsa, ta’lim jarayonining sifat va samaradorligi yanada oshishi mumkin.

Atoqli psixolog olim L.S. Vigotskiy ruhiy jarayonlardan biri bo‘lgan nutqni shunday ta’riflagan. “Nutq xabar, ijtimoiy aloqa, atrofdagilarga ta’sir funksiyasini bajarish bilan birga inson fikrini shakllantiradigan usullardan biridir”⁹

“Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning 23-moddasida shunday yozilgan: “Jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bolalar va o‘smirlarni o‘qitish, ularni tarbiyalash hamda davolash uchun ixtisoslashtirilgan ta’lim-tarbiya muassasalariga yuborish va ulardan chiqarish otaonalarining yoki boshqa qonuniy vakillarining roziligi bilan psixologik – tibbiy – pedagogik komissiyaning xulosasiga binoan amalga oshiriladi. Ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarining o‘quvchilari qisman yoki to‘la davlat ta’minotida bo‘ladi”¹⁰

Ta’lim-tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil etish uchun nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish darkor. Dunyoqarashi keng, sog‘lom ongli insonni tarbiyalash uchun sog‘lom tafakkurni shakllantirish zarur. Mamlakatimizning jahondagi rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishi uchun yoshlarimiz chuqur nazariy bilim bilan birga amaliy ko‘nikmalakalarini ham egallagan bo‘lishlari lozim.

Bolalar nutqini o‘stirish, ularni fikrlashga, uni boshqalarga tushunarli bayon etishga o‘rgatish, bolalarning “obrazli, mantiqiy, ijodiy, abstrakt” fikrlashini shakllantirish va nutq o‘stirish metodlarining o‘rni, mohiyati muximdir. Shuning uchun har bir pedagog ta’lim metodlarini puxta bilishi, bolalar nutqini rivojlantirishning eng qulay metodlarini tanlashi va qo‘llay olishi, uni takomillashtirishi lozim.

Bolalarni yoshlikdan u yoki bu narsa, buyum, o‘yinchoq, voqea-xodisa haqida fikr yuritish, fikrni bayon qilish uchun mos so‘z tanlashi, fikrni nutq orqali ifodalashi kabi murakkab jarayonni boshqarishning eng qulay yo‘li, usulini tanlay bilishni talab etadi. Nutq o‘stirish nima? Agar tarbiyalanuvchi va uning tildan bajargan ishlari ko‘zda tutilsa, nutq o‘stirish deganda tilni har tomonlama (talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurilishini, bog‘lanishli nutqni) faol amaliy o‘zlashtirish tushuniladi. Agar tarbiyachi ko‘zda tutilsa, nutq o‘stirish deganda, tarbiyalanuvchilarning tilning talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurilishi va bog‘lanishli nutqni faol egallashlariga yordam beradigan metod va usullarni qo‘llash tushuniladi. Nutq buzilishlarini o‘rganish, tushunish uchun bola

⁹ Л.С. Выготский Проблемы дефектологии. М.: “Просвещение”, 1995. 527 varoq.

¹⁰ O‘zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustdagi “Ta’lim to‘g‘risida” gi qonuning III Bob 29 moddasi

nutqining normal rivojlanish yo‘lini, bu jarayonning o‘ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o‘ynovchi sharoitni bilish lozim.

Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o‘z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo‘ladi. Bola nutqining rivojlanish jarayoni o‘z vaqtida to‘g‘ri kechishi uchun maxsus sharoitlar zarurdir.

Buning uchun:

- bola ruhiy va jismoniy jihatdan sog‘ bo‘lishi;
- normal aqliy qobiliyatga ega bo‘lishi;
- normal eshitishi va ko‘rishi;
- etarli darajada ruhiy aktivlikka ega bo‘lishi;
- gaplashish ehtiyojiga ega bo‘lishi;
- to‘g‘ri nutq muhitiga ega bo‘lishi lozim.

Bolada nutqning normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o‘zlashtirib olishga, tevarak-atrof haqidagi bilim va tasavvurini kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Shunday qilib, nutq, uning rivojlanishi tafakkurning rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotida nutqida nuqsoni bor bolalar bilan asosan logoped shug‘illanadi. Logoped – bu nutqdagi nuqsonlarni bartaraf etish bo‘yicha mutaxassis. U maxsus mashqlar yordamida chiroyli gapirish va tovushlarni aniq-tiniq talaffuz qilishni o‘rgatadi. Logoped bir paytning o‘zida ham vrach, ham pedagog sanaladi.

Bolalarda nutq buzilishini yuzaga keltiruvchi sabablar ichida tashqi (ekzogen) va ichki (endogen) omillar, shuningdek atrof-muhitning tashqi sharoitlari farq qilinadi.

Bolalarning bog‘langan Nutqini tekshirish uchun ularga quyidagi vazifalarni bajarish taklif etiladi:

predmetli rasmlardan, o‘yinchoqlardan, narsalardan foydalangan holda hikoya tuzish. Masalan, «Bu qo‘g‘irchoq. Qo‘g‘irchoq juda chiroylik. Uning sochiga katta qizil bant boylangan. Qo‘g‘irchoq atlas kuylak kiygan. Uning oyogida tapochka bor».

seriya rasmlardan foydalangan holda hikoya tuzish.

Tarbiyachi 3-4 talik seriyali rasmlarni bolaga tavsiya etadi va shu rasmlarga qarab ketma-ketligini aniqlab hikoya tuzishni taklif etadi.

Berilgan mavzu bo‘yicha hikoya tuzish.

Tarbiyachi bolaga murojaat qiladi:

«O‘ylab ko‘r-chi, sen kecha uyda nima kilding?», yoki «Qanday multfilmlarni bilasan?», «Sen mehmonga borishni yaxshi ko‘rasanmi?», «Kimnikiga mehmonga borgansan?».

Baxolash:

- hikoya to‘g‘ri tuzilgan. Hikoyani mazmunini yaxshi yoritib bera oldi. Hikoya 5-6 gapdan to‘zilgan;

hikoya tuza oldi. Lekin mazmunini oxirigacha echib bera olmadi. Hikoya 3-4 gapdan to‘zilgan;

hikoyada ko‘p xatolar. Mazmunini yoritib bera olmadi. Hikoya 1-2 gapdan to‘zilgan;

mustaqil Nutqi yo‘q.

Bolani nutqini logopedik hamda tarbiyachi tekshirish davomida olingan ma’lumotlar nutq xaritasiga yozilib borilishi lozim.

Maxsus maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning tevarak-atrofni o‘rganishda bog‘lanishli nutqini rivojlantirish eng zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash, fikr va jonli so‘z, ona tilining hissiy estetik ma’no qirralarini anglab olish, uning go‘zalligi, sofligi, boyligini his etish orqali amalga oshirish muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Edited by N.F. McGinn and E.H.Epstein Comparative Perspectives on the Role of Education in Democratization Frankfurt am Main; Berlin; Nev York; Lang, 1999

2. R.M.Qodirova. O‘zbekiston bolalar bog‘chalari va maktablarida bolalarga 5- 6 yoshdan boshlab rus tilida dialogik nutqni o‘rgatish. T., —O‘qituvchi1993.
3. F.R.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi rusiyzabon bolalarni o‘zbekcha so‘zlashishga o‘rgatish. T., —O‘qituvchi 1993
4. R.M.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning ruhiy omillari. Qoz.,Sariog‘och, 1998.
5. F.R.Qodirova. R.M Qodirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ikkinchi tilni o‘rgatish metodikasi. T., —Sano-standart, 2004.
6. F.R.Qodirova. R.M Qodirova. —Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. T., —Istiqlof, 2006.
7. Babayeva D.R. —Nutq o‘stirish metodikasi T.: TDPU 2016-yil. O‘quv qo‘llanma

YURTIMIZDAGI MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASALARIDA XORIJIY TAJRIBALARNING O‘RNI

Xudayberdiyeva Matluba Salaydin qizi
Ta’lim muassasalarining boshqaruvi, JDPU
2-bosqich magistranti

Ulug‘ mutaffakkirlar, olim u fuzalolar, aziz- avliyolar vatani bo‘lmish O‘zbekistonimizda keying vaqtlarda yosh avlodni boy tariximizga xurmat, vatanparvarlik va odamiylik fazilatlarini ruhida voyaga yetgazishga alohida e’tibor qaratib kelinmoqda.

Shu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “ Biz ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o‘zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz{1}” degan fikri , shuningdek Abdulla Avloniyning “tarbiya biz uchun yo hayot -yo mamot, yo najot yo halokat , yo saodat yo falokat masalasidir” degan fikirlari naqadar haqiqat ekanligini anglaymiz. Farzand tarbiyasi kelajagi va manfaatlari haqida so‘z borganda “ bundan 3,5 ming yil ilgari yashab o‘tgan firavinlardan birining qabirtoshi ustiga” yoshlarimiz o‘jar va qaysar , keksalarining aytganini nazar –pisantga olmaydi, ajdodlar qadiryatlarini inkor etadi” degan so‘zlarining bitib qo‘yilgani yoshlar tarbiyasi bashariyat taraqqiyotining barcha davrlarida hozirgidek asosiy muammolarning biri bo‘lib kelganini tasdiqlaydi. Bularning barchasini xisobga olgan holda yurtboshimiz farzandlar tarbiyasidagi dastlabki e’tiborni maktabgacha ta’lim muassasalariga qaratdilar yurtimizda xususiy va davlat maktabgacha ta’lim muassasalarinining faoliyatini rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida qarorlarni qabul qildilar.

PQ 4312-SON O‘zbekiston respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi qarorida xam o‘tgan davr moboynda mamlakatimizda o‘sib borayotgan avlodni sog‘lom va har tomonlama yetuk voyaga yetgazish, ta’lim tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakillari ularni joriy etishga qaratilgan[2] Inson tarbiyasi u tug‘ilishi hamono boshlanadi ;chaqaloq hali gapirmaydi, so‘zga quloq solmaydi, ammo o‘rgana boshlaydi .Bilish tarbiyadan kelib chiqadi (J.J.Russo) Shunday ekan tarbiyani farzandlarimiz tug‘ilgandan boshlash kerak ekan farzandalrga ilk tarbiya beruvchi maskan deya hozirgi kunda maktabgacha ta’lim muassasalariga qaralmoqda.maktabgacha tarbiya dasturi maktabgacha ta’lim muassasasi Bank Street, Reggio Emilia, High\scope Nima bo‘lishidan qati nazar o‘quvchilarni turli tillarga, ijtimoiy jismoniy va kognitiv maqsadlarga moslashishga yordam berish orqali o‘rganishni rag‘batlantiradi. Ideal vaziyatda sfatli maktabgacha ta’lim dasturlarini ishlab chiqishda xorijiy tajribadan foydalanish maqsadga muvofiq. Komenskiyning fikricha inson tabiatiga bolalikda singdirilgan fazilatlargina mustaxkam va ishonchli bo‘ladi.prizidentimizning maktabgacha ta’limni rivojlantirish bo‘yicha turli xil qaror va farmonlari mavjud. Bugungi kunda xorij tajribalaridan andoza olish ijobiy yondashgan xolda amaliyotga joriy etish zamon talabiga mos ravishda me’yoriy hujjatlar o‘quv metodik adabiyotlar

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimioni yanadatakomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida” gi 2016-yil 29-dekabrdagi PQ 2707-sonli maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risidagi 2017-yil 30-sentyabrdagi PF-5198-sonli farmoyishi shular jumlasidandir.

Xorijiy mamlakatlardagi maktabgacha ta’lim tizimi faoliyatini bir qator davlatlar misolida ko‘rib chiqamiz. [4]

Qo‘shma shtatlardagi maktabgacha ta’lim muassasalariga juda yosh bolalar bolalar bog‘chalari va bolalarni kelajakda o‘qishga tayyorlaydigan maxsus markazlar kiradi. Ushbu muassasalar davlat yoki xususiy shaxslarga tegishli. Xususiy korxonalar faoliyati ma’murlar tomonidan nazorat qilinadi va o‘qitish va moliyaviy yordam ko‘rsatishda ilg‘or uslublarni joriy qilishni rag‘batlantiradi. Maktabgacha ta’lim tizimini bunday tashkil qilishning shubhasiz ustunligi turli xil pedagogik yangiliklarga nisbatan harakatchanlikdir.

Bu keyingi maktab bosqichining umumiy darajasini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi chunki har bir bola juda erta yoshdan boshlab o‘quv jarayoniga qo‘shilish o‘z qobiliyatini namoish qilish va rivojlantirish imkoniyatiga ega. Besh yoshga yetgach o‘quvchilar shartli ravishda boshlang‘ich maktabning nol sinflari deb hisoblanishi mumkin bo‘lgan bolalar bog‘chasining kata guruhlariga o‘tadilar

AQSH da yuqori pedagogik institutlarda ochiladigan va bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladigan maktabgacha laboratoriyalar mavjud. Ular 3 yoshdan 6yoshgacha bo‘lgan chaqaloqlar uchun mo‘ljallangan. Bizning mamlakatimizda xam xuddi shunday laboratoriyalarni tashkil qilish lozim.

XITOYda maktabgacha ta’lim bolalar bog‘chalari va maktabgacha ta’lim muassasalari hisoblanadi va 3-6 yoshli bolalar qabul qilinadi. Maktabgacha ta’limning maqsadi bolani maktabga o‘qishga tayyorlashdan iborat bog‘chasi mavjud bo‘lib ular davlat va xususiy muassasalarga bo‘lingan. Hozirgi kunda hususiy bog‘chalar soni jami bolalar bog‘chalarining 30% ni tashkil qiladi.maktabgacha ta’lim Xitoyda jamiyatning birgalikdagi say-harakatlari natijasida amalga oshiriladi 1980- yillardan boshlab, Xitoy iqtisodiyotining o‘zgarishiga ko‘ra bolalar bo‘g‘chalarida ham ma’lum o‘zgarishlar yuz beradi.

XITOY PEDAGOGLARI Amerika va Yapon maktabgacha ta’lim tarbiyasi bilan qiziqqa boshladilar lekin bog‘chalarda hanuzgacha tarbiyaga avvalgiday yondashuv mavjud bolalar bog‘chasida qat’iy tartib va intizom o‘rnatiladi buyuk Xitoy filosofi Konfutsiy bolalar to‘g‘ri intizomli bo‘lib tug‘ilmaydilar; ularning xarakatlari tajribada shakillanadi ustoz esa to‘g‘ri tarbiyaga mas’uldir . Tarbiyachilar o‘ta bosiq, qat’iyatli bo‘lishlari lozim” deb takidlagan. Xitoy bolalaridagi qat’iylik va mehnatsevarlik an’anaviy fazilatlariga aylangan.maktablarda xam xuddi shu an’ana davom ettiriladi xitoy maktablarida bolalarni mexnatini qadirlashga o‘rgatish maqsadida darsdan keyin sinf xonalarni o‘quvchilarning o‘zlariga yuvdirish kam boladagi man manlike o‘ziga bino qoyish ota-onasining mol dunyosiga ishonib ish tutish xislatlarini yo‘qotish va o‘zi mehnatlari ortidan xayotda o‘z o‘rnini topish o‘ziga ishonish xislatlarini shakillantirishning ilk ko‘rinishlaridir

Yaponiyada maktabgacha ta’lim tizimida barcha bolalar bog‘chalari xususiydir ular orasida nufuzli oliy o‘quv yurtlari qaramog‘ida bo‘lgan elita bog‘chalari alohida o‘rin tutadi. Agar bola shunday bog‘chaga kirs, uning kelajagi xavfsiz deb xisoblanishi mumkin;tegishli yoshga yetganidan keyin u uinversitet maktabiga o‘tadi va u yerdan imtihonsiz unversitetga kiradi. Yaponiyada ta’lim sohasida juda qizg‘in raqobot mavjud; oliy ma’lumot –bu nufuzli , yaxshi maoshli ishga –vazirlik yoki biron bir taniqli kompaniyaga ishga kirish kafolati va bu o‘z navbatida martaba o‘sish va moddiy farovonlik kafolatidir. Shu sababli nufuzli unversitetda bolalar bog‘chasiga kirish juda qiyin ota –onalar bolani qabul qilish uchun juda ko‘p pul to‘laydilar va chaqaloqning o‘zi qabul qilinishi uchun juda murakkab sinvdan o‘tishi kerak,Yaponiya –juda tez rivojlanayotgan davlat bo‘lib, bu hol asosan yaponlarning tabiatan mehnatsevarlik va ishbilarmonlikdunyodagi barcha yangiliklar va yuksalishlar sari intilish, eng so‘nggi yutuqlardan foydalanish va ularni yanada rivojlantirish bu yapon xalqining azaliy milliy odatlariga aylanib

qolgan. Yaponiyada qadimdan xalqning aqliy imkoniyatlaridan foydalanuvchi fan va texnikani qo’llash siyosati eng muhim o’rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Sh Mirziyoyev “Xalq so’zi” gazetasidagi nutqi 2016 yil 8 dekabr
2. Muzayyamxon Farmonova “Sharq mutaffakirlarining ma’naviy merosida farzand tarbiyasi ilmiy uslubiy qo’llanma” tasvir nashriyot uyi Toshkent 2020
3. <https://lex.uz>
4. www.google.com

“MAKTABGACHA TA’LIM-TASHKILOTIDA BOLALAR ADABIYOTI MAZMUNI VA MOHIYATI”

Hamiyatova Mavluda Amon qizi

Navoiy Davlat Pedagogika Instituti “Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi” (maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Ma’naviy va axloqiy poklanish, imon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-oqibat vas hu kabi chinakam insoniy fazilatlar o’z-o’zidan kelmaydi. Hammasining negizida tarbiya yotadi. Ha bu ulkan ishda bolalar adabiyotining o’rni alohida ahamiyatga ega. Kattalar adabiyoti kabi bolalar adabiyoti ham o’z oldiga bolalarning yoshi, saviyasiga qarab muhim ta’lim va tarbiyaviy masalalarni qo’yadi. Bolalar uchun yozilgan har qanday badiiy asar ularning yosh xususiyatlariga to’g’ri kelishidan tashqari kichkintoylarga tushunarli va qiziqarli bo’lishi zarur. Bolalar adabiyoti pedagogika bilan mustahkam bog’langandir. Bu ikki fanning maqsad va vazifasi bir: yosh avlodga chinakam aqliy, axloqiy, estetik tarbiya berib ularning davrimizning munosib farzandlari qilib yetishtirishdir. Bolalar yozuvchilari o’z asarlari bilan yosh avlodning ongi, xarakteri va irodasini o’stirib, chiniqtirishda, ularni vatanparvar va mehnatsevar kishilar qilib tarbiyalashda xalqqa, mustaqil davlatimizga katta yordam berishlari kerak. Mustaqil O’zbekistonimiz oldida juda ko’p masalalar bilan bir qatorda ham jismoniy, ham aqliy jihatdan chiniqqan, ma’naviy yetuk hayotning turli sohalarida faollik tarzda ish olib borishga qodir o’qimishlim kishilarni voyaga yetkazishdek buyuk ishlar turadi. O’z novbatida bunday muhim vazifalar bolalar adabiyoti oldiga ham yuksak talablar qo’yadi. Faqat chinakkam badiiy asarlarga bolalarning ongi va shuuriga kuchli ta’sir ko’rsata oladi. Shu sababli bunday kitoblar tarbiyaviy nuqtai nazardan alohida ahamiyatga egadir.

Bolalar adabiyoti o’quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda quyidagicha uch guruhga ajratish mumkin.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar kitobxonligi (2-7 yosh)

Kichik maktab yoshidagi bolalar kitobxonligi (7-10-11 yosh)

O’rta va katta maktab yoshidagi bolalar kitobxonligi (12-14 va undan yuqori)

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar kitobxonligi. Bu davrda asosan, ota-onalar va tarbiyachilar katta rol o’ynaydilar. Hali o’qish, yozish, chizishni bilmaydigan maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar dunyo sirlaridan bexabar bo’ladilar. Shunga qaramay, o’zlarini qurshab turgan olamni tezroq bilib olishga uni o’rganishga intiladilar. Bunda ota-onalar, bog’chalarda esa tarbiyachilar bolalarga yaqindab yordam berishlari ya’ni ularga asarlardan parchalar o’qib berishlari lozim. Bunday asar yoki matn parchasining hajmi qisqa, mazmuni sodda bo’lishi talab etiladi. Shuningdek, kitoblarning rasmlari rang-barang, harflari esa yirik-yirik bo’lishi maqsadga muvofiqdir.

Bu davr bolalari tinglaydigan asarlarning ko’pchiligini ertak, qo’shiq, topishmoq, maqol, tez aytish kabi xalq og’zaki ijodi asarlari tashkil etadi. Bundan tashqari, yozuvchilar yaratgan va yuqoridagi talablarga to’la-to’kis javob beradigan asarlar ham maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar uchun qo’l keladi. Ammo shu narsani ta’kidlab o’tish kerakki, bolalar uchun ijod qiladigan

qalam sohibi hayotidagi muhim, ibratli voqea va hodisalarni badiiy timsol orqali bolalar nutqiga mos tilda, ularning yoshi, ruhiyati va saviyasiga muvofiq ravishda tasvirlashi lozim.

Shoir Anvar Obidjon “Suhbat” she’rida bolalar yaxshi ko‘radigan g‘ozlar to‘g‘risida so‘z yuritadi. Ma’lumki bolalar jonivorlar, xususan, qushlarga ko‘proq qiziqadilar. Shu jihatdan qaraydigan bo‘lsak, bu she’r bola hayotida muhim rol o‘ynaydi. Voqea juda oddiy va sodda. O‘zaro suhbatdan ma’lum bo‘ladiki, g‘ozlarning qorni och, ularni boqish kerak. Buni shoir so‘z o‘yini vositasida ifoda etadi:

G‘ozlar bir so‘z deysizmi? -Nega patni silaysiz ?

G‘a-g‘a-g‘a -G‘oq-g‘oq-g‘oq

Totli suli yeysizmi? - Mendan nima tilaysiz ?

Ha-ha-ha. -boq boq boq

Bu xildagi she’rlar kichkintoylarni mustaqil fikrlashga, turmush taassurotlarini to‘plab, ulardan xulosa chiqarishga o‘rgatadi.

Bolalarning ayniqsa jajji qizaloqlarning sevimli mashg‘ulotlaridan biri qog‘irchoq o‘ynashdir. Yo‘ldosh Sulaymonning “Qo‘g‘irchoq” she’rida qo‘g‘irchoqlarni asrab-avaylash, oddiy bir o‘yinchoq vositasida kattalarning mehnatini e‘zozlash masalasi o‘rtaga tashlanadi.

Quyosh bilan teng turib

Ozoda kiyintirib

Senga taqamiz marjon

Qo‘g‘irchoq, qo‘g‘irchoqjon

Har qanday yozuvchi maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga o‘qib beriladigan asar tilining badiiy jihatdan puxta-pishiqligiga, tushunarli, aniq va ravonligiga alohida e’tibor beradi. Bu yoshdagi bolalarga tavsiya etiladigan asarlar hayot haqida muayyan tasavvur berishini bilan birga katta zavq-shavq bag‘ishlaydi. Masalan, Valijon Ahmadjon “Qo‘ziqorin” she’rida shunday yozdi:

Yomg‘irli kun o‘rmonda

Tug‘ildi qo‘ziqorin

Ho‘l bo‘masin boshim deb

Tez kiyvoldi qalpog‘in

Qarang qanday chiroyli o‘xshatish. Bu she’rni kichkintoylar bir zumdayoq yodlab oladilar. Shu oddiy qo‘ziqorin tasviri kichkintoylarda tabiatga nisbatan mehr-muhabbatlarini oshiradi. Abdunabi Boyqo‘ziyevning “Qizimiz ta’nasi” deb nomlangan she’ri ham jajji kitobxonlarda katta taassurot qoldiradi:

Ayajon, vo-oy

Ayajon, vi-iy

Og‘riyapti tishim-iy

Konfet yesang tishing og‘rir, deysiz-u

Ketaverasiz qutichani qulflamiy

Xulosa qilib aytganda, bu davr bolalari o‘zlari tinglagan asarlari yordamida asta-sekin atrof-muhit bilan tanishadilar, ona yurtga mehr-oqibatli bo‘lishni, tabiatni asrashni, mehnatni sevishni o‘rganadilar.

Biz mamlakatimizning istiqbolli yosh avlodimiz qanday tarbiya topishiga, ma’naviy fazilatlar egasi bo‘lishiga qanday oliy maqsadlarga xizmat qilishiga bog‘liq ekanligini hamisha yodda tutishimiz kerak. Binobarin, Mustaqil fikr yuritadigan, to‘g‘ri va halol, jasur avlodni tarbiyalash davrimizning dolzarb muammolaridandir. Ha bunday yoshlar kamolotida, albatta badiiy adabiyot xususan bolalar adabiyoti katta rol o‘ynaydi. Chunki kichkintoylar alla qo‘shiq, maqol, masal, topishmoq, tez aytish, ertak eshitib, o‘qib kamol topadilar Bu janrlar vositasida ularning qalblari nurga to‘ladi, hayotga intilish, qiziqish hislari jo‘sh uradi. Ma’naviy tamondan ham yuksala boradilar. Xususan, kitobxonlikka mehr uyg‘otish, bolalarni tarbiyalash davlat ahamiyatiga ega bo‘lgan jarayondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Zunnunov A. Maktabda adabiyot o‘qitish metodikasi. – T.: 2010.
2. F.R. Qodirova, SH.Q. Toshpo‘latova, N.M.Kayumova, M.N.A’zamova. “Maktabgacha pedagogika”. “Tafakkur” -T., 2019
3. Nargiza Kayumova. Maktabgacha pedagogika. Toshkent-2013
4. Sh.Sodiqova. “Maktabgacha pedagogika”. “Tafakkur bo‘stoni”
5. Mamasoli Jumanboyev. Bolalar adabiyoti darslik majmua. Toshkent 2010.

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ И ФУНКЦИИ ДИРЕКТОРА

Буранова Шохноза Абдуразаковна-старший преподаватель
Узбекистан, Джизакский Государственный Педагогический Университет

Первичным звеном непрерывной образовательной системы является сфера дошкольного образования, имеющая важнейшее значение в формировании здоровой и всесторонне развитой личности ребёнка, подготовке его для учёбы в школе. Дошкольное образование – это целостный процесс, направленный на обеспечение разностороннего и гармоничного развития ребёнка с учётом его индивидуальных потребностей на основе государственных требований развития детей раннего и дошкольного возраста в соответствии с Государственной учебной программой. Глава нашего государства уделяет особое внимание развитию дошкольного образования, являющегося первым и важным звеном в системе воспитания молодого поколения. По инициативе Президента Шавката Мирамановича Мирзиёева создано Министерство дошкольного образования, аналога которому нет в других странах мира. Это высшее проявление заботы и внимания к каждому растущему в нашей стране ребёнку. В основе уделяемого внимания системе дошкольного образования лежит такая большая и ответственная задача, как создание благоприятных условий для воспитания подрастающего поколения всесторонне развитыми. В этой связи за короткий период разработаны нормативные документы, направленные на совершенствование этой сферы.

Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы дошкольного образования на 2017 – 2021 годы» от 29-декабря 2016 года № ПП-2707, постановление Кабинета Министров «О мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности дошкольных образовательных организаций» от 13 мая 2019 года № 391, постановление Президента «О мерах по коренному совершенствованию системы дошкольного образования» от 9 сентября 2017 года № ПП-3261, «О мерах по дальнейшему развитию деятельности по оказанию не государственных образовательных услуг» от 15 сентября 2017 года № ПП-3276, «Об организации деятельности Министерства дошкольного образования Республики Узбекистан» № ПП-3305 от 30 сентября 2017 года, Указ «О мерах по коренному совершенствованию управления системой дошкольного образования» № УП-5198 обозначены основы, обеспечивающие эффективную деятельность системы.

Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев 16 декабря подписал закон «О дошкольном образовании и воспитании», принятый Законодательной палатой 22 октября и одобренный Сенатом 14 декабря. Документ определяет дошкольное образование и воспитание как вид непрерывного образования, направленный на обучение и воспитание детей, их интеллектуальное, духовно-нравственное, этическое, эстетическое и физическое развитие, а также подготовку детей к общему среднему образованию. Целью Закона является регулирование отношений в области дошкольного образования и воспитания. Согласно закону, доступность дошкольного образования и воспитания для

каждого ребёнка, равенство условий для развития задатков, наклонностей и способностей каждого ребенка, единство обучения, воспитания и оздоровления детей дошкольного возраста и другие являются основными принципами дошкольного образования и воспитания. В девятой главе указано управление дошкольной образовательной организацией и порядок организации её деятельности. Управляют государственной дошкольной образовательной организацией педагогический совет, наблюдательный совет и руководитель дошкольной образовательной организации. Наблюдательный совет формируется из числа законных представителей детей и работников дошкольной образовательной организации. Наблюдательный совет определяет руководителя дошкольной образовательной организации из числа кандидатур, рекомендованных районным (городским) отделом дошкольного образования, а также вносит предложения по освобождению его от занимаемой должности, заслушивает отчёты руководителя дошкольной образовательной организации о финансово-хозяйственном состоянии, доходах и расходах, использовании бюджетных и внебюджетных средств. Руководителем государственной дошкольной образовательной организации является директор. Директор осуществляет текущее руководство деятельностью государственной дошкольной образовательной организации. Права и обязанности директора государственной дошкольной образовательной организации устанавливаются нормативно-правовыми актами, уставом государственной дошкольной образовательной организации, а также трудовым договором.

Дошкольная образовательная организация по своей форме содержанию и структуре является сложной воспитательной организацией и руководство им должно осуществляется на основе принципов и положений науки управления. Управление предполагает умелое использование существующих закономерностей создание хорошо продуманной системы взаимосвязей и требует чтобы процессы зависящие от руководителя не протекали без его вмешательства. Управлять дошкольной образовательной организацией – это значит целенаправленно воздействовать на педагогический коллектив, а через него на образовательно-воспитательный процесс для достижения максимальных результатов в области образования и воспитания детей дошкольного возраста.

Процесс управления начинается с постановки определённых целей, задач и заканчивается их достижением. Затем на основе анализа результатов намечаются следующие задачи и цикл начинается сначала. В дошкольной образовательной организации таких циклов несколько: с момента поступления ребёнка в дошкольную образовательную организацию и до его ухода в школу, годовой, кварталный, месячный, от педсовета к педсовету, дневной и другие. Одной из важных категорий управления являются функции. К основным из них можно отнести: выработку и принятие решений, включая планирование, организацию, учёт и контроль, регулирование. Все эти функции характерны для системы управления дошкольной образовательной организации, но каждая из них имеет свои особенности, вытекающие из специфики содержания работы этой организации. Управление образовательно-воспитательным процессом в дошкольной образовательной организации в связи с повышением требований к организации педагогического процесса значительно усложнилось. Успех в этой работе во многом зависит от уровня, руководства дошкольной образовательной организации со стороны директора, умения правильно реализовывать функции управления.

Директор дошкольной образовательной организации полностью отвечает за то, чтобы намеченные правительством Узбекистана цели претворялись в жизнь и в коллективе, который он возглавляет. Поэтому директор дошкольной образовательной организации создаёт необходимые условия для проведения в организации различных форм образовательно-воспитательной работы, сосредоточивает своё внимание на том, чтобы каждый работник повышал свой идейно-образовательный уровень. С этой целью проводятся семинары, консультации, организуются кружки, которые работают в

соответствии с годовым планом дошкольной образовательной организации. Следует считать положительным опытом является, когда сам директор организации руководит одним из кружков. Вопросы политической, экономической, социальной жизни страны в процессе их обсуждения успешнее связываются с деятельностью и задачами коллектива, с теми условиями, при которых каждый сотрудник чувствует себя участником общей борьбы за претворение государственной программы в жизнь. Высокая политическая убежденность каждого сотрудника дошкольной образовательной организации является прочной основой для выполнения всей образовательно - воспитательной и хозяйственной работы на высоком уровне. Директор является организатором этой работы внутри дошкольной образовательной организации. Уже при первой встрече с поступающим на работу педагогом он просматривает его документы, выясняет, где и когда он проходил курсы повышения квалификации, и все эти сведения заносит в личную карточку сотрудника. Имея данные о стаже и образовании каждого воспитателя, директор составляет план повышения квалификации сотрудников на 5-10 лет, а также план-график, который наглядно раскрывает и формы повышения квалификации, и сроки прохождения переподготовки педагогов. Руководитель должен не только создавать необходимые условия для повышения квалификации сотрудников, но и максимально использовать приобретенные ими знания, привлекать к консультациям, к обзору новинок педагогической литературы, проведению семинаров, семинаров- практикумов. Все это способствует стремлению сотрудников глубже познакомиться с новыми направлениями в педагогической науке и сообщить о них коллегам по работе. В повышении квалификации педагогов большое внимание уделяется вопросам самообразования. Необходимость постоянно пополнять свои знания диктуется временем, научно - техническим прогрессом. Определено содержание самообразования: ознакомление с новейшими достижениями педагогики, детской психологии, анатомии и физиологии ребёнка, гигиены, с передовой практикой дошкольных образовательных организаций, а также программно- методическими документами по вопросам дошкольного воспитания.

Роль директора заключается в том, чтобы оказывать помощь в организации самообразования, создавать для этого необходимые условия. В дошкольной образовательной организации должна быть подобрана определённая методологическая, психологическая и педагогическая литература. Каждый воспитатель сам планирует свою работу по самообразованию, намечает тему, подбирает соответствующую литературу, согласовывает с директором формы отчёта о проделанной работе. Об улучшении работы по самообразованию педагогических работников дошкольных образовательных организаций предлагается тематику самообразования связывать с тематикой методических объединений. В качестве приложения даётся примерный перечень тем. Однако воспитатель может выбрать другую тему, исходя из потребностей своей работы, а также из своих личных интересов и увлечений. Руководит работой по самообразованию директор или воспитатель - методист. Они дают практические указания о том, как вести записи о прочитанном, организуют обмен опытом, выставку работ воспитателей. Формы контроля самообразования могут быть самыми различными: наблюдение за работой воспитателя, беседы по теме, просмотр плана, тезисов, докладов на собрании, педсовете. На заключительном педсовете следует подвести итоги работы по самообразованию за истекший учебный год, показать, какие результаты достигнуты, отметить важность, эффективность этой работы. Управление дошкольной организацией может быть эффективным только тогда, когда все его элементы упорядочены и соответствуют современным требованиям.

ОСНОВНАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Ш.А.Садыкова « Дошкольная педагогика» Т.: «Тафаккур сарчашмалари» 2013 год

2. Т.П.Галкина «Социология управления: от группы к команде» Учебное пособие.-М.: Финансы и статистика», 2003.-224 с:ил
3. Эдгар Шейн «Организационная культура и лидерство» Под научной редакцией.2002 г

ZAMONAVIY PEDAGOGNING DEONTOLOGIK MADANIYATI

Barno Xodjiakbarovna Xusniddinova
Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedrası o‘qituvchisi
Xayrullayeva Ra‘no Jahongir qizi
Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Ayni paytda ijtimoiy va ma'naviy hayotning barcha sohalarida, shu jumladan ta'lim sohasida ham muhim o'zgarishlar yuz bermoqda. Butun insoniyat kelajagi ko'p jihatdan ta'lim qanday bo'lishiga bog'liq. Shu munosabat bilan professor-o'qituvchilar tarkibini tayyorlashga alohida e'tibor qaratiladi, bu erda asosiy rol o'qituvchining kasbiy faoliyatni bajarishga tayyorligini shakllantirishga yuklangan.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda "pedagogik faoliyatga tayyorlik" ("o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi") tushunchasi noaniq holda ko'rib chiqiladi.

N.N.Nikitina, N.V.Kislinskaya o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligining ikki turini ajratib ko'rsatadilar:

- umumiy madaniy, umumiy ilmiy, maxsus, psixologik va pedagogik bilimlar tizimini o'zlashtirishni o'z zimmasiga olgan holda o'qituvchining nazariy tayyorligi;
- malaka xususiyatlarida mavjud bo'lgan ko'nikmalar va ko'nikmalar ro'yxatini aks ettiruvchi o'qituvchining amaliy tayyorligi.

M.I.Dyachenko, L.A.Kandybovichning ta'kidlashicha, mehnat faoliyati jarayonida nafaqat insonning barqaror shaxsiy xususiyatlari (e'tiqodlari, qarashlari, xarakter xususiyatlari va boshqalar) paydo bo'ladi, balki ushbu faoliyat turi bilan bog'liq vaziyatli ruhiy holatlar ham paydo bo'ladi. ... Olimlarning fikriga ko'ra, kasbiy faoliyatga tayyorlik - bu insonning qobiliyatlarini har qanday ma'lum bir daqiqada muvaffaqiyatli harakatlarga moslashishi, uning ta'lim va ish vazifalarini bajarishda ma'lum xulq-atvorga bo'lgan ichki kayfiyati, faol va maqsadga muvofiq harakatlarga munosabatiga tayyorligidir.

N.D.Xmel tadqiqotlarida o'qituvchining kasbiy faoliyatga tayyorligi motivatsion-shaxsiy, mazmunli va protsessual tarkibiy qismlar to'plami sifatida qaraladi.

L.V. Zanina, N.P.Menshikova insonning kasbiy tayyorgarligiga quyidagi xususiyatni beradi: "o'z ishini tanlashga tayyorligi, professional yo'l, o'z manfaatlarini anglash, shaxsning individual psixologik xususiyatlari".

V. A. Slstenin pedagogik faoliyatga kasbiy tayyorgarlikni "bir tomondan psixologik, psixofiziologik va jismoniy tayyorgarlikni ajratish mumkin bo'lgan, ikkinchi tomondan, ilmiy, nazariy va amaliy mashg'ulotlarni kasbiy mahorat asoslari sifatida o'qituvchiga qo'yiladigan kasbiy aniqlangan talablar to'plami" deb ta'riflaydi.

Ijtimoiy pedagogika lug'atida har qanday faoliyat turiga kasbiy tayyorlik "o'zini o'zini ma'lum bir kasbiy faoliyatni amalga oshirishga qodir va tayyor deb bilgan va uni bajarishga intilayotgan shaxsning sub'ektiv holati" deb qaraladi.

Ko'rib turganingizdek, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi muammolarini o'rganishda turli xil yondashuvlar va "pedagogik faoliyatga tayyorlik" ("o'qituvchining kasbiy tayyorligi") kontseptsiasining ko'plab talqinlari mavjud bo'lib, kelajakdagi o'qituvchilarning tayyorgarligini shakllantirishning turli jihatlarini ochib beradi. A.S.Magauova ta'kidlaganidek, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi muammolarini o'rganish bir necha yo'nalishda amalga oshiriladi:

- shaxsiy, tayyorlikni individual va shaxsiy fazilatlarining namoyon bo’lishi deb hisoblagan holda, yaqinlashib kelayotgan faoliyatning xarakteriga ko’ra (K.A. Abulxanova-Slavskaya, V.G. Ananiev, L.S. Vygotsky, A.N. Leontiev va boshqalar);

- uni vaqtinchalik tayyorlik va mehnat qobiliyati, aqliy funktsiyalarni oldindan faollashtirish, faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo’lgan aqliy zaxiralarni safarbar etish qobiliyati sifatida ifodalovchi funktsional (E.P. Ilyin, ND Levitov, F. Genov va boshqalar);

- tayyorlikni shaxsning barcha jihatlarining ajralmas namoyon bo’lishi sifatida belgilaydigan, bu ularning funktsiyalarini samarali bajarishga imkon beradigan shaxs (A.A. Derkach, M.I. Dyachenko, A.I. Mishchenko va boshqalar).

Shuni ta’kidlash kerakki, bu ham o’qituvchining deontologik tamoyillarga muvofiq kasbiy vazifalarini bajarishi uchun zarur bo’lgan mavjud bilim, qobiliyat va mahoratni anglash darajasidir. Deontologik jihatdan tayyor o’qituvchi har qanday ta’lim muassasasining o’quv va tarbiya jarayoni samaradorligining asosiy shartlaridan biridir. O’qituvchining deontologik tayyorgarligi - bu o’qituvchining ongi, uning bilimlari, qobiliyatlari, mahoratini kasbiy burch talablariga muvofiq ravishda tarbiyalash faoliyatini amalga oshirishga tayyorgarligi holatidir. Bu uning kasbiy ongining rivojlanish darajasini, kasbiy faoliyatda nima borligini anglashini aks ettiruvchi uning umumiy tayyorgarligining ajralmas qismidir. Boshqacha qilib aytganda, bu o’qituvchi shaxsining integral xarakteristikasi bo’lib, u ilmiy-nazariy, uslubiy va psixologik-pedagogik tayyorgarlikni, shuningdek kasbiy mahorat va kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarni o’z ichiga oladi. Bundan kelib chiqadiki, o’qituvchining deontologik tayyorgarligini shakllantirish alohida jarayon emas.

O’qituvchining deontologik tayyorgarligi uning kasbiy layoqatining rivojlanish darajasi, qadriyat yo’nalishlarining ustuvorligi, o’zlashtirish darajasi va pedagogik axloq me’yorlari, deontologiya, ijtimoiy hayot qoidalari, Konstitutsiya va boshqa qonun hujjatlariga muvofiqligini tavsiflaydi.

O’qituvchining deontologik tayyorgarligi nafaqat pedagogik deontologiyani bilish va tushunishni, balki uni ta’lim muassasalarining turli sohalarida amalga oshirish bo’yicha faol ishlarni ham anglatadi. Natijada, o’qituvchi deontologik intuitivizmni rivojlantiradi, bunda kasbiy burch yaxshilikka bog’liq bo’lmagan yoki undan oldin mantiqan ustun bo’lgan tushunchadir (yaxshilik burchni bajarishdir). Deontologik intuitivizmga ko’ra axloqiy majburiyatlar ijtimoiy ehtiyojlarda asosga ega emas, ular o’z-o’zidan ravshan, abadiy va o’zgarmasdir.

Boshqacha qilib aytganda, o’qituvchining deontologik tayyorgarligi - bu o’qituvchining ongning harakatdagi ijobiy kasbiy holati (deontologik ong), keyinchalik uning o’zini anglashiga aylanadi. O’qituvchining o’zini anglashining namoyon bo’lishi - bu aks ettirishning paydo bo’lishi, uning xulq-atvorining motivlarini anglashi, kasbiy burchni tushunishi. Aks holda uni o’qituvchining deontologik o’zini o’zi anglashi deb atash mumkin.

O’qituvchining deontologik o’z-o’zini anglash mazmuni quyidagi munosabatlardan iborat:

- "talabaning ruhiy va jismoniy sog’lig’iga saibiy ta’sir ko’rsatmang!" tamoyilining muqaddasligiga ishonchni ta’minlaydigan yuqori pedagogik madaniyatni shakllantirishga yo’naltirish;

- talabalarning ishini, bilimlarini aniq, xolisona baholash qobiliyatida, o’z va boshqalarning xatti-harakatlarini tanqidiy baholay olish qobiliyatiga va o’z harakatlariga o’z-o’zini tanqidiy munosabatda bo’lishida ifodalagan yuksak adolat tuyg’usitarkib toptirish;

- nafaqat o’z kasbiy faoliyatining tor doirasida, balki o’zaro bog’liq sohalarida ham umumiy va maxsus-professional intellektni, eruditsiyani, tezkor axborotni to’yinganligini shakllantirishga yo’naltirish, ehtirosli induksiyaning (o’z g’oyalari, boshqa odamlarning kayfiyati bilan ifloslanish) o’zlashtirish, pedagogik mahorat.

Deontologik ongning shakllanishi o’qituvchining butun hayoti davomida sodir bo’ladi. Shuning uchun, birinchi navbatda, kelajakdagi o’qituvchi o’zining shaxsiy qarorlarini to’g’ri qabul qilishga, o’z-o’ziga ishonch kabi tyug’ularni tarbiyalashi kerak, ya’ni u o’zining qadriyatlar yo’nalishlariga muvofiq ongli ravishda harakat qilishga imkon beradigan o’z e’tiqodlarini

rivojlantirishi kerak. Kelajakdagi o‘qituvchining deontologik mashg‘ulotlar natijasida oladigan ishonchlari pedagogik ong voqelikidagi eng mukammal aksidir, shuningdek uning kasbiy burchiga munosabati. Aytilganlarni qo‘llab-quvvatlash uchun K.D.Ushinskiyning so‘zlarini keltiramiz: “o‘qituvchi nazariy jihatdan bilimli bo‘lishi kerak.

Kasbiy faoliyat jarayonida o‘qituvchining qat’iy e’tiqodi deontologik kredoga aylanadi ("kredo (lotincha kredodan - ishonaman, ishonaman) - e’tiqod, qarashlar, dunyoqarash asoslari") - o‘qituvchining ichki dunyoqarashini shakllantiradi, bu regulator bo‘lgan kasbiy burch ongiga asoslanadi.

O‘qituvchining deontologik tayyorgarligi quyidagilar asosida shakllanadi:

- pedagogik deontologiya asoslarini o‘zlashtirish darajasi;
- kasbiy burchni anglash darajasi;
- kasbiy faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari;
- har bir o‘qituvchi shaxsiyati ijodining individual o‘ziga xosligi.

Ushbu tizim elementlaridan birini egallamaslik ("deontologik ong, deontologik o‘z-o‘zini anglash, deontologik ishonch, deontologik kredo") o‘qituvchining deontologik tayyorgarligi to‘liq shakllanmasligiga sabab bo‘ladi.

O‘qituvchining deontologik tayyor emasligi uning professional bo‘lmagan harakatlarida namoyon bo‘ladi, ya’ni:

- tarbiyachi, o‘qituvchi tomonidan o‘zlarining kasbiy burchlarini tushunmasliklari va natijada o‘quvchilar bilan munosabatlarni to‘g‘ri tashlil eta olmasligiga olib keladi;
- kasbiy o‘z-o‘zini anglashni shakllantirishning etishmasligi, ya’ni. o‘qituvchining kasbiy o‘zini o‘zi anglash tushunchasining yo‘qligi, bu esa kasbiy-deontologik o‘z-o‘zini anglashni deontologik e’tiqod va kredoga aylanishiga to‘sqinlik qiladi. O‘qituvchining xulq-atvorini pedagogik deontologiya tamoyillariga muvofiq ravishda tartibga soluvchi asosiy tushuncha bu-deontologik e’tiqod va ishonch.

Demak, birinchi navbatda maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarida, o‘rta maktab, litsey, kasb hunar maktablari, kollej o‘qituvchilari, oliy o‘quv yurtlari o‘qituvchilaridan boshlab ta’lim tizimidagi barcha ishchilarning deontologik tayyorgarligini shakllantirish zarurati paydo bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.Кон И.С. Словарь по этике. М.: изд «Политическая литература», 1981. 430 с.
- 2.Караханова Г.А. Формирование деонтологической культуры учителя в системе непрерывного профессионального образования: пед. наук. М., 2007. 410 с.
- 3.Коробова Е.В. Формирование деонтологической готовности студентов университетов (на основе общих положений психологической деонтологии): Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Курган, 2001 223 с.
- 4.Левитан К.М. Основы педагогической деонтологии: Учеб. пособие для высш. школы. М.: Наука, 1994. 192 с.
- 5.Писаренко В.И., Писаренко И.Я. Педагогическая этика. Изд. 2-е переработ. и доп. Мн. Минск: «Нар. асвета», 2001. 250 с.

МАКТАBGACHA YOSHIDAGI DUDUQLANUVCHI BOLALAR NUTQINI O‘STIRISHDA O‘YINLARDAN FOYDALANISH

Barno Xodjiakbarovna Xusniddinova
Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedrası o‘qituvchisi
Madina Jamshid qizi Qobiljonova
Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Bolalar nutqiy rivojlanishidagi har qanday buzilish, hoh u fonetik- fonematik yoki nutqning to‘liq rivojlanmaganligi, shuningdek, duduqlanish bo‘lsin, u mutaxassislar tomonidan birinchi

navbatda muloqotning buzilishi sifatida qaraladi. Bunda nutqiy rivojlanishdagi kamchiliklar bolaning barcha psixologik xususiyatlarini shakllanishida namoyon bo‘ladi.

Aynan teatrlashtirilgan o‘yinlar bolalarni o‘z nuqsonlariga e’tibor qaratishlaridan ozod bo‘lishga yordam beradi, ularni umumiy va nutqiy motorikalarini rivojlantirish uchun, nutqni korrektsiyalash, psixoterapiyani faol vositasi sifatida qo‘llash mumkin. Bundan tashqari, duduqlanuvchi bolalarning mimikalari kambag‘al, ifodasiz, harakatlari koordinatsiyalari buzilgan bo‘ladi, ritmi his qila olmaydi.

Tengdoshlari va kattalar bilan hamkorlikdagi teatrlashtirilgan faoliyati muloqot doirasini korrektsiyalash uchun sharoit yaratadi. Teatrlashtirilgan o‘yin bolani o‘ziga nisbatan munosabatini, o‘zini tutishini, tengdoshlari, kattalar bilan muloqot qilish usullarini o‘zgartiradi. Teatrlashtirilgan o‘yin faoliyatida bilish jarayonlari, hissiy – emotsional doirasi javdal rivojlanadi. Teatrlashtirilgan o‘yinlarning korreksion rivojlantiruvchi imkoniyatlari oldindan ma’lum edi. Shuningdek, A.N.Grabarov ham drammatizatsiya bolalarning faolligini ta’minlab, ularning diqqatini oshiradi, o‘quv materialini ongli o‘zlashtirishlarini ta’minlaydi, deb ta’kidlaydi. V.I. Seliverstov va A.G. Volkovalarning tadqiqot natijalariga ko‘ra, drammatizatsiyali o‘yinlar (yoki o‘yin- tomoshalar) nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan o‘ziga xos va qiziq bo‘ladi. Unda bolalar sevimli ertaklari mazmunini , tanish qahramonlar hatti – harakatlarini aks ettiradi, katta qiziqish bilan ertakdagi shaxslarni, ularning o‘ziga xos harakatlarini tasvirlaydi, dialoglar olib boradi. Agar oldindan o‘yinga mos dekoratsiyalar, niqoblar yoki hech bo‘lmaganda ularning detallarini tayyorlanishi o‘yinga o‘ziga xos yorqin hissiy bo‘yoqdorlikni bera oladi. Drammatizatsiyali o‘yinlar bolalar teatridagi qo‘g‘irchoqlar bilan ham amalga oshirilishi mumkin.

Bunday o‘yinlar bolalarning kitobga, uning ijodiy qobiliyatiga qiziqishini uyg‘otadi, nutqi va harakatlarini rivojlantiradi. Drammatizatsiyalashtirilgan o‘yinlar materiali sifatida quyidagi ertaklar xizmat qilishi mumkin: rus xalq ertaklari “ Uycha”, “Sholg‘om”, “Bo‘g‘irsoq”, o‘zbek xalq ertaklari “Zumrad va qimmat”, “Egri va to‘g‘ri”, “ Oltin tarvuz”, “Ur to‘qmoq” kabi ertaklari va turli xil chet el ertaklari xizmat qilishi mumkin.

Shuningdek, teatrlashtirilgan faoliyat maktabgacha yoshdagi bolalarni samarali ijtimoiylashish va unda nutqiy muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish vositasi hisoblanadi. Bunda teatrlashtirilgan faoliyat bevosita biror bir qahramon shaxsi vositasida ko‘pgina muammolarni hal etish imkonini beradi, bu ma’lum toifa bolalarni qo‘rqoqligi, o‘ziga ishonchini yo‘qligini va uyatchanligini tabiiy ravishda bartaraf etishga yordam beradi.

Teatrlashtirilgan faoliyatni o‘zlashtirish dinamikasi birinchi teatrlashtirilgan o‘yinlarni tarbiyachining o‘zi o‘tkazib, unga bolalarni jalb qilishini ko‘zda tutadi. Keyinchalik mashg‘ulotlarda qichik mashqlar va o‘yinlardan foydalanilib, unda pedagog o‘yinda hamkorlik qiladi, bolaga uni tashkil etishda tashabbus ko‘rsatishni taklif etadi, faqatgina katta guruhlarda ba’zan pedagog o‘yinda ishtirok etishi va bolalarda syujet va uni ijrosini tanlashda mustaqillikni uyg‘otishi mumkin.

Teatrlashtirilgan o‘yin duduqlanuvchi bolalar bilan ishlashda har qanday mashg‘ulotning yoki rejimli vaziyatlarning bir qismiga aylanishi kerak. Ular tizimli ravishda o‘tkazilishi, bunda nutqiy materialni bolalarning imkoniyatiga mos ravishda tanlash va taqsimlash kerak. Teatrning turli xil shakllari orqali bolalarning umumiy va mayda motrikasini rivojlantirish lozim, duduqlanuvchi bolalar bilan ishlashning birinchi bosqichida teatrlashtirilgan o‘yinlarni “ pedagog - bolalar”, keyingi bosqichlarida esa, “ bolalar- pedagog” tizimi bo‘yicha tashkil etish kerak. Bundan tashqari, teatrlashtirilgan o‘yinlarda nutq va nutqiy kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladigan nutqiy vaziyatlarni ishlab chiqish kerak. Teatrlashtirilgan o‘yinlarni maqsadli va nutqdan qo‘rqishni bartaraf etish vositasi sifatida qo‘llash lozim.

Teatrlashtirilgan o‘yinlarning o‘ziga xosligi shundaki, vaqt o‘tishi bilan bolalar kattalar tomonidan tartibga solingan o‘z o‘yinlaridan qoniqmay qolishadi, ularni adabiy asarlar asosida tashkil etilgan o‘yinlar jalb qila boshlaydi (qahramonlik, mehnat, tarixiy mavzulardagi). Bolalar bilan ishni tashkil etishda turli xil teatrlashtirilgan faoliyat turlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bunday o‘yinlar o‘zgaruvchan bo‘lib, unda drammatizatsiya elementlari ishtirok

etadi, ammo, bu yerda matn teatrlashtirilgan o‘yinga qaraganda erkin qo‘llaniladi, bolalarni ko‘proq ijro qilnayotgan rolning ifodaliligidan ko‘ra, syujetning o‘zi, uning haqqoniyligi jalb etadi.

Bolalarning teatrlashtirilgan o‘yinli faoliyati o‘zaro uzviy bog‘langan ikkita aspektlarda qaraladi: bolaning mustaqil tajribasiga tayanuvchi turli xil badiiy faoliyat, ijodiy syujetli o‘yinlar.

Teatrlashtirilgan faoliyatni tashkil etish tamoyillari (O.Akulova): - o‘yin (erkin, ixtiyoriy) va badiiy (tayyorlangan, boshidan kechirgan) badiiy komponentlarni birlashtiruvchi ushbu faoliyatning o‘ziga xosligi;

Turli xil san’at turlari va bolaning turli badiiy faoliyati o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni ko‘zda tutuvchi komplekslik;

Improvizatsiyaliligi teatrlashtirilgan o‘yinda ijodiy faoliyat sifatida qaraladi, u kattalar va bolalarning o‘zaro faoliyatini ta’minlaydi, bolalar o‘zaro erkin muhitda, bolalar tashabbuskorligi ortadi, taqlid qilish uchun namuna bo‘lmaydi, hamma narsa o‘z nuqtai nazariga ko‘ra, haqiqiylikka intilish asosida bo‘ladi;

- teatrlashtirilgan o‘yin faoliyatini maqsadli rivojlantirishga mos integrativligi (ko‘p tarmoqliligi), o‘z ichiga bir butun pedagogik jarayonni qamrab olib, u teatrlashtirish bo‘yicha ishlarni badiiy faoliyat bosqichlarini hisobga olgan holda tashkil etishni ko‘zda tutadi.

Birinchi bosqich. Bilish faoliyatlari, emotsional tajribalarini boyitish va asar g‘oyalari mashg‘ulotlarda bolalarning bilish jarayonlari, nutqi, musiqiy idorokini rivojlantirish maqsadida badiiy asar mazmuniga mos ravishda rivojlantirish uchun badiiy matnni chuqurroq idrok etish. Mashg‘ulotdan tashqaridagi tarbiyachi va bolalar o‘rtasidagi hamkorlikdagi faoliyatda matn bilan tanishish , uni chuqur idrok etishlari bo‘yicha ishlar olib boriladi(suhbatlar, kitobdagi rasmlarni kuzatish, audio yozuvlarni eshitish va tahlil qilish, didaktik o‘yinlar, leksik mashqlar, viktorinalar va hakoza). Predmetli-rivojlantiruvchi muhit kitob bilan muloqot qilishga qiziqish uyg‘otadi.

Ikkinchi bosqich . Obrazlarni noverbal, intonatsiya va til ifodaliligi vositalari yordamida bera olish malakasini rivojlantirish. Asosiy metod sifatida obrazli o‘yinli etyudlar yuzaga chiqadi. Bolalar tomonidan badiiy asar qahramonlarini, ularning hatti harakatlarini, holati va kayfiyatlarini yaxshi tushunishi mashg‘ulotning barcha turlariga mos keladi, matnlar bilan harakatli o‘yinlar, leksik mashqlar, turli xil ko‘rgazmalarni tomosha qilish va xakozo. Predmetli rivojlantiruvchi muhit bolalarni matn asosida mustaqil o‘yin va badiiy faoliyatini ta’minlaydi.

Uchinchi bosqich. Bolani nutqiy, o‘yin va boshqa turdagi adabiy faoliyatidagi ijodi “tomoshabin”, “artist”, “ssenarist-rejisser”, tashkilotchi-kostyumer sifatidagi o‘yinli pozitsiyalarni tasviriy san’at (jamoa bo‘lib, afishalar, taklifnomalar tayyorlashida) bo‘yicha mashg‘ulotlarda, tarbiyachilar va bolalarning birgalikdagi faoliyatida o‘zlashtiriladi.

Katta guruhda nutqiy ijodni rivojlantirish uchun maqsadli chuqurlashtirilgan ishlar olib boriladi. Mustaqil o‘yin va nutqiy faoliyat ijodida predmetli muhitga tayaniladi.

Shunday tashkil qilingan ishlarda teatrlashtirilgan o‘yin bolani ijodning xar xil turlarida o‘z o‘zini namoyon qilish va o‘zini ko‘rsatishiga, guruhda o‘z o‘rniga ega bo‘lishiga, hayotiy tajribasini oshirishiga xizmat qiladi.

Demak, teatrlashtirilgan faoliyat - bolaga ta’sir ko‘rsatishning eng samarali usullaridan biri hisoblanib, unda ta’lim tamoyillari ancha yorqin namoyon bo‘ladi: o‘ynab o‘rgatish! Teatrlashtirilgan faoliyat o‘z ichiga ikkita asosiy blok bo‘yicha ishlarni qamrab oladi: teatr alifbosi va teatrlashtirilgan o‘yinli faoliyat (qo‘g‘irchoq teatridagi o‘yinlar, dramatisatsiyali o‘yinlar, o‘yin- spektakllar, teatr uchun yasaymiz).

Teatrlashtirilgan faoliyat jarayonida bolalarning atrof -olam haqidagi bilim va tasavvurlari kengayadi.

Psixik jarayonlar:diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur, idrok va fikrlash qobiliyati rivojlantiriladi.

Turli analizatorlarning rivojlanishi kuzatiladi.

Lug‘ati faollashtiriladi, nutqning grammatik qurilishi, tovushlar talaffuzi, bog‘langan nutq ko‘nikmalari, nutqning temp, ritm, ohangdorligi, ifodaliligi takomillashtiriladi

Harkatlarning motorikasi, koordinatsiyasi, ravonligi, biridan ikkinchisiga o‘tish, maqsadga qaratilishi rivojlantiriladi, takomillashtiriladi.

Hissiy irodaviy sohasi rivojlantiriladi.

Hulq - atvor xususiyatlari tuzatiladi.

Jamoa bilan ishlash, bir biri uchun javobgarlikni his qilish rivojlantiriladi, ahloqiy sifatlar shakllantiriladi..

Ijodiy, topqirlik, mustaqillikni rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Yuqorida aytilganlarning barchasi teatrlashtirilgan faoliyatdan foydalanish maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning ham samaradorligini oshirishga xizmat qilishi zarurligini asoslash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ayupova M.Y. Logopediya. Uzbekiston Failasufar Milliy Jamiyati Nashriyoti,-T.: 2007 yil.
2. Гончарова, Н. Театрализованные игры в коррекции заикания // Дошкольное воспитание. - 1998. - №3. С.82-85.
3. Волкова Г.А. Игровая деятельность в устранении заикания у дошкольников: Книга для логопедов. — 2-е изд., доп. и перераб. — СПб: Детство—Пресс, 2003. — 240 с.
4. Волкова Г.А. Коррекционная работа с заикающимися детьми дошкольного возраста по системе игр // Педагогические пути устранения речевых нарушений у детей. - Л., 1976. - С. 26 - 58.
5. Селиверстов В.И. Заикание у детей: Психокоррекционные и дидактические основы логопедического воздействия: Учебное пособие. - М.: ВЛАДОС, 2000. - 208с.

ОСОБЕННОСТИ СОСТОЯНИЯ РЕЧИ И ВНИМАНИЯ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ДИСЛАЛИЕЙ

Заирова Н.Б.

Преподаватель кафедры «Логопедия» Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования

О.Д. Мавлянова

Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования

Студент 303 группы направление «Логопедия»

В последнее время, в образовательных организациях, наблюдается все большее количество учащихся имеющих проблемы в разговорной речи. Все это сопровождается большим количеством сопутствующих проблем в социализации ребенка и становлении его, как личности.

В связи с нарушениями речи, ребенок ощущает себя менее успешным в коллективе, чувствует дискомфорт. Тем самым имеет место быть снижению учебной мотивации и снижению самооценки, что влечет к дисгармонизации личности.

Главной целью логопедического воздействия при дислалии является выработка умений и навыков верного повторения звуков речи. Логопедическая работа при дислалиях обязана основываться с учетом как общих дидактических принципов, систематичности, доступности материала, преднамеренного усвоения его детьми и т. , так и специфических приемов коррекции выливающих из структуры предоставленного речевого дефекта. Главнейшими из них, являются:

- 1) принцип максимального использования в работе различных анализаторов;
- 2) принцип сознательности;

- 3) принцип поэтапной работы;
- 4) принцип последовательности и параллельности в работе над звуками;
- 5) принцип формирования произношения в условиях естественного живого общения.

В работе над исправлением произношения надо всячески употреблять все сохранные анализаторы. Для того, чтобы ребенок мог достичь полного восприятия звука, внимание его, прежде всего, должен фиксироваться на верном звучании этого звука при отчетливом произнесении его логопедом. вследствие сохранному слуховому анализатору ребенок учится распознавать и акцентировать необходимый звук среди прочих речевых звуков. Посредством зрительного анализатора ребенок принимает кое-какие движения речевых органов (губ, языка, нижней челюсти) логопеда и, контролируя с помощью зеркала свою артикуляцию, повторяет нужное положение речевых органов для произнесения необходимого звука. Логопедические занятия проводятся регулярно, не менее 3 раз в неделю. важны домашние занятия с поддержкою опекунов (по заданию логопеда). Их следует проводить в виде кратковременных упражнений (5-15 мин) 2-3 раза в течение дня. В случае несложной дислалии обучение занимают 1-3 месяца, при сложных – 3-6 месяцев.

Логопедические воздействия проходят в три этапа.

Подготовительный этап. главная цель – подключить ребенка в целенаправленный логопедический процесс. На этом этапе формируется случайная форма деятельности, сознательное отношение к занятиям, развивается произвольное внимание, память, мыслительные операции. К специальным логопедическим задачам относятся: умение распознавать и различать фонемы и формирование артикуляторных (рече-двигательных) умений и навыков). Работа над формированием восприятия звуков речи базируется с учетом характера дефекта. постоянно нужно учитывать следующее. Умение распознавать и различать звуки речи как осознанные. начальными единицами речи должны быть слова. Операции звукового анализа в начале проводятся на материале точно выговариваемых звуков. Для формирования артикуляторной основы разработаны типы упражнений, дидактические требования, методические рекомендации, пособия по исправлению произношения. тренировать ребенка нужно лишь в тех движениях, какие необходимы в постановке любого определенного звука. Как правило, ребенок осуществляет упражнения по подражанию, в случае затруднений позволено посодействовать ребенку зондом или шпателем. Артикуляционные упражнения позволено разделить на статические и динамические, какие обязательно обязаны сочетаться в комплексе. Занятия должны проводиться кратковременно, но многократно. нужно вырабатывать умения сохранять позу и плавно переключаться с одной позы на другую. Этап формирования первичных произносительных умений и навыков. Цель данного этапа – выработать у ребенка начальные умения верного произнесения звука на специально подобранном речевом материале.

По подражанию основан на сознательных попытках ребенка обнаружить подходящий звук. применяются акустические, зрительные, тактильные и мышечные ощущения;

с механической помощью, при помощи действия зондов и шпателей. Логопед просит ребенка произнести несколько раз данный звук, а сам в это время изменяет артикуляционный уклад ребенка, добиваясь иного звука;

смешанный способ устроен на совмещении двух прошлых способов.

По мере того как звук оказывается поставленным в одной из слоговых позиций, ведется занятие по его подсоединению в речь, либо автоматизации. Этот процесс включается в тренировочных упражнениях со специально подобранными словами, элементарными о фонетическому составу. выбирают слова, в которых звук располагаться в разных позициях. употребляются приемы отраженного повторения, самостоятельного называния слов по картинке, придумывание слов, задания на звуковой анализ и синтез. нужно вводить творческие упражнения, игры, переходить к построению словосочетаний, кратких высказываний. В автоматизацию вовлекаются два контрастных звука,

дифференциация. Для дифференциации звуки необходимо группировать попарно это Этап формирования коммуникативных умений и навыков. Цель но является– сформировать у ребенка умения и навыки безошибочного употребления звуков речи во всех ситуациях общения. свободно употребляются тексты, используются разные формы и виды речи, применяются творческие упражнения.

Попадая в особо созданную развивающую среду, дети с нарушением внимания и речи обладают возможностью под контролем педагога совершенствовать свои умения, приобретенные на коррекционно–развивающих занятиях, и испытывают помощь взрослого, и материалы постоянно доступны детям, они могут ими пользоваться в любое свободное время: «Шашки», «Квартет», «Волшебный круг», «Мозаика», «Лабиринты», «Домино», «Лото».

В процессе уроков у детей отслеживался стоический интерес ко всем играм, но особую заинтересованность возбуждали игры, нацеленные на формирование сенсорного и моторно-двигательного внимания, во время игр дети показывают инициативу, уверенность в своих силах. побольше низ- кий интерес к играм, направленным на формирование слухового внимания, это объясняется тем, что у всех детей снижен интерес к словесной деятельности как преимущественно трудной, вызывающей большее напряжение внимания и соответственно большую утомляемость, а у детей с нарушениями речи тем более. На этом этапе занятия стоит задача формирования у детей элементарного фонематического анализа. Логопедическая работа может опираться на материализацию (использование фишек, схем, звуковых линеек), на речевое проговаривание. В процессе работы детям предлагаются:

отметить гласный (согласный) звук из ряда иных звуков. «Маяк», «Колокольчик».

отметить слог с определенным звуком. «Не ошибись», «Светофор».

отметить из ряда слов слова с назначенным звуком. «Разложи картинки», «Картинка помощница».

Назвать первый, конечный звук в слове, установить позиция звука в слове. «Загадки», «Цепочка», «Где спрятался звук», «Каждому свое место».

установить последовательность, количество звуков.

Помимо коррекционных занятий проводимых воспитателем, коррекционных игр, используемых логопедом на логопедических занятиях, должны быть игры – упражнения, нацеленные на развитие моторно–двигательного внимания и формирование произвольной регуляции собственной деятельности, в качестве физкультминуток. Проводиться игры, как с применением речевого материала, так и без него. Эти игры содействуют формированию общей и мелкой моторики, формированию произвольности движений:

«Змейки», «Лягушка», «Замок», «Послушные пальчики» (игры, нацеленные на развитие мелкой моторики).

«Буратино», «Парад», «Птенцы» (игры, нацеленные на выработка внимания и произвольной регуляции своей деятельности, без речевого материала).

«Колпак мой треугольный», «Чайничек с крышечкой», «Считалочка – бормоталочка» (игры с использованием речевого материала).

анализ действенности коррекционно-развивающих игр

Всё это формирует внимание у детей с речевыми нарушениям. Возможны также и другие коррекционные методики для развития внимания, такие как: «Запрещенные движения» Цель: формировать собранность внимания. Инструкция: Ребята, встаньте ровненько. Все внимание на меня. Я сейчас буду делать определенные движения руками, а вы будьте внимательны и все движения повторяйте за мною. Но не забывайте об одном правиле: нельзя опускать руки вниз. А если я опускаю вниз руки, вы должны в ответ поднять свои руки вверх. Готовы? Кто ошибется, выбывает из игры.

«Прямой и обратный счет» Цель: развивать способность к распределению внимания. Повторим обратный счет от 10 (10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1). Повтори его еще раз, но

одновременно выполняй движения, какие буду делать я (простые физические упражнения, рывки руками).

«Нарисуй» Цель: развивать произвольное внимание. Инструкция: Нарисуй в один ряд десять треугольников (необходимо дать ребенку лист бумаги и цветные карандаши). Будь очень внимателен. Заштрихуй красным карандашом 3, 6 и 9 треугольники. Зеленым — 2 и 5, синим карандашом 4 и 8 и т.д.

«Наблюдательность» Цель: развивать активное внимание, связь внимания и зрительной памяти. Инструкция: Вам необходимо по памяти описать участок детского сада, путь из дома в детский сад и обратно — все то, что вы видели сотни раз.

«Сосчитай глазами» Цель: формировать активное внимание, реакцию сосредоточения. Инструкция: Посмотри внимательно на этот рисунок. Перед тобой изображены крестики и кружочки. А теперь — внимание! Одними глазами, без помощи пальчиков или карандаша, посчитай, сколько кружочков и сколько крестиков в каждой строчке. Рядом со строкой напишите ответ. Вначале — сколько кружков, затем — количество крестиков. Нужно стараться работать очень быстро.

«Я и мои друзья» Играющие (их количество не ограничено) садятся или становятся круг. При слове «Я», произносимым ведущим, каждый хлопает себя по коленам, а, услышав «мои друзья», касается обеими руками плеч или плечей своих соседей. Эти слова произносятся в определенном ритме с той скоростью, которая нравится участникам. (Например, «Я – другой – я»)

Игра «Запрещенная цифра» Цель: развитие внимательности, умения слушать. Играющие становятся в круг и считают вслух, по очереди произнося числа (от 1 до 10). Перед этим выбирается одно какое – то число, которое нельзя произносить вслух, вместо него играющий хлопает в ладоши. (Затем количество запретных чисел увеличивается)

Запретные движения Цель: развитие скорости реакции и произвольного внимания. В начале ведущий показывает какое-либо движение, которое будет являться запретным к исполнению. Далее он изображает любые действия, которые повторяются всеми участниками. В серии своих действий ведущий показывает и запретное, которое не следует повторять. Запретных действий может быть и не одно.

Едем на пароходе Цель: развитие внимания, воображения, слухоречевой памяти, навыков социальной адаптации. Ведущий говорит: «Мы отправляемся в путешествие и собираем багаж. Каждый имеет возможность взять по одной вещи». Участники по кругу называют желаемое. Ведущий записывает последовательно все названное. После этого продолжает рассказ: «Наш пароход поворачивает в обратную сторону, поэтому сейчас мы будем последовательно вспоминать, кто что брал, в обратном порядке». Первый участник теперь должен воспроизвести вещь, названную последним участником, второй — предпоследним и т.д.

Игра «Не пропусти профессию» Развитие способности к переключению внимания, расширение кругозора. Дети встают в круг и внимательно слушают слова, которые произносит ведущий. Всякий раз, когда среди слов встречается название профессии, дети должны подпрыгивать на месте. Варианты слов: лампа, водитель, ножницы, костёр, карандаш, строитель, гроза, обруч, попугай, пекарь, шахтёр, листок, пароход, учитель, сено, терпение, продавец, тетрадь, закон, парикмахер, фантазия, прыгун, чайник, фотограф, бабочка, музыкант, пирог, воспитатель, шутка, солнце,

«Зеваки» Развитие произвольного внимания. Играющие идут по кругу, держась за руки. По сигналу ведущего останавливаются, делают четыре хлопка, поворачиваются кругом и продолжают движение. Направление движения, таким образом, меняется после каждого сигнала ведущего. Не выполнивший задание правильно после второй ошибки выходит из круга и внимательно наблюдает за игрой.

«Назови соседей», вариант с числами Развитие внимания, памяти, скорости, мыслительных процессов. Играющие сидят в кружок. Ведущий бросает мяч ребёнку,

называя числа от 0 до 30. Поймавший мяч должен назвать «соседей» данного числа, т.е. числа на 1 меньше и на 1 больше названного, или предыдущее и последующее. После этого он возвращает мяч ведущему. Если поймавший мяч ребёнок дважды ошибается в названии «соседей», он выбывает из круга и внимательно следит за игрой со стороны. Еще одно упражнение на тренировку распределения внимания (для детей, знающих цифры).

Игры, развивающие внимание «Что изменилось» На стол ставятся 6-7 предметов. Ребенок рассматривает их одну-две минуты. Затем просят его отвернуться и убирают один из предметов. Когда ребенок повернется, он говорит, что изменилось. (Можно не убирать ни один предмет, а поменять 2 из них местами)

Горячо холодно .Спрячьте небольшой предмет (игрушку, конфету) в пределах комнаты. Ребенок должен отыскать спрятанный предмет, руководствуясь вашими подсказками: если он ищет в верном направлении, говорите «Горячо», если удаляется от места – «Холодно». Эти слова можно заменить хлопками, жестами и т.д. Игра развивает внимание, наблюдательность, умение ориентироваться в пространстве.

Съедобное – несъедобное. Подберите картинки с изображением различных предметов – среди них должны быть съедобные. Объясните ребенку, что вы будете показывать картинки по очереди, а он хлопать в ладоши, если на картинке то, что можно съесть. Можно использовать вариант игры с мячом. Вы кидаете мяч и называете предмет. Если он съедобный, ребенок ловит мяч, если несъедобный – отбивает. Первый вариант развивает зрительное внимание, а второй – слуховое.

«Цепочка слов» .Объясните ребенку заранее на конкретном примере: «Я называю слово «жук». Оно оканчивается на к. Ты должен назвать слово, которое будет начинаться со звука к. Например, кошка. Я назову слово на а апельсин, ты на н и т.д. Таким образом, составляется цепочка слов. Слова нужно называть в быстром темпе, без пауз. Кто ошибается или не назовет слова в течении 5 секунд, тот выбывает из игры. Игра развивает слуховое внимание, быстроту реакции.

«Угадай, из чего сделан предмет» .Цель: развивать внимание, умение быстро сосредотачиваться, закреплять названия видов материалов. Ход игры: детям завязываются глаза и вкладываются в руки разные предметы. Дети должны назвать предмет и определить, из чего он сделан.

«Пропусти число» Участники находятся в кругу. Условия игры: ведущий просит участников посчитать вслух, по кругу, причем число 3 или делящееся на 3 – нужно пропускать. Игрок, который называет запрещенное число, выбывает из игры. Побеждает тот, кто остается.

«Поём вместе» Участники сидят в кругу. Условия: ведущий предлагает спеть песню, например, «Голубой вагон» или «Улыбка». Причем, если ведущий хлопает в ладоши 1 раз, все поют – громко. Если ведущий хлопает 2 раза, все продолжают петь тихонько, про себя. Если ведущий хлопает в ладоши 1 раз, все снова продолжают петь громко. И так несколько раз, пока кто-нибудь не ошибается. Кто ошибается, сам становится ведущим.

«Построй дорожку» Цель: развитие устойчивости внимания. Оборудование: таблица с различным расположением гео метрических фигур по строчкам, фишки. Описание. Ребенку предлагают помочь герою сказки добраться до определенного места путем построения дорожки. Чтобы построить дорожку, необходимо закрывать фишками названные взрослым определенные геометрические фигуры.

«Найди предмет» .Цель: развитие саморегуляции и умение концентрировать внимание. Оборудование: рисунки с замаскированным изображением предметов (игрушек, фруктов, посуды, овощей). Описание. Ребенку предлагают рисунок с замаскированным изображением предметов. Необходимо увидеть и показать каждый из предметов в отдельности. Инструкция: «Посмотри внимательно на этот необычный рисунок. На нем изображены замаскированные предметы. Необходимо увидеть и показать каждый предмет в отдельности. Приступай к выполнению задания». Примечание. На первом этапе работы

целесообразно предложить ребенку водить по контуру каждого предмета указкой. В дальнейшем, когда ребенок освоит задание с указкой, можно предложить ему следить за контуром предмета взглядом.

«Найди отличия» Цель: развитие произвольного внимания, переключение и распределение внимания. Оборудование: карточка с изображением двух картинок, имеющих различия. Описание. Ребенку предлагаются: а) серия картинок в каждой картинке надо найти пять отличий; б) карточка с изображением двух картинок, отличающихся друг от друга деталями. Необходимо найти все имеющиеся отличия. Инструкция: «Посмотри внимательно на эту карточку. На ней изображены две картинки, которые отличаются друг от друга различными деталями. Необходимо быстро найти все имеющиеся отличия. Начинай искать».

«Выкладывание узора из мозаики» Цель: развитие концентрации и объема внимания, мелкой моторики руки, формирование умения работать по образцу. Оборудование: мозаика, образец. Описание: ребенку предлагают по образцу выложить из мозаики: цифры, букву, простой узор и силуэт. Инструкция: «Посмотри, на этом рисунке изображена цифра (буква, узор, силуэт). Из мозаики нужно выложить точно такую же цифру (букву, узор, силуэт), как на рисунке. Будь внимателен. Приступай к работе».

«Смешанный лес» Цель: развитие распределения внимания. Оборудование: рисунок с изображением замаскированных деревьев. Описание. Ребенку дается рисунок с изображением замаскированных деревьев, среди которых ему надо отыскать березу (сосну, самую маленькую елочку). Инструкция: «Посмотри, на этой картинке изображены замаскированные деревья. Среди них нужно как можно быстро».

Данная статья имеет актуальность как для логопедии так и педагогики в целом так как от уровне сформированности фонетико-фонематических представлений у ребенка зависит дальнейшее усвоение им грамоты

ЛИТЕРАТУРА

1. Логопедия [Текст]: учеб. для студ. дефектол. фак. пед. высш. учеб. заведений /под ред. Л.С. Волковой, Н.С. Шаховской. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 680с.
2. Основы специальной психологии [Текст]: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений /под ред. Л.В. Кузнецовой. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 480с.
3. Детская психология [Текст]: учебник для студ. сред. учеб. заведений /Г.А. Урунтаева. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 368с.
4. Общая психология [Текст]: учебник для вузов. /А.Г. Маклаков. – СПб.: Питер, 2008. – 583с.

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ УЧИТЕЛЯ С РОДИТЕЛЯМИ ПО РАЗВИТИЮ СЛУХОВОГО ВОСПРИЯТИЯ У МЛАДШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ С ОБЩИМ НАРУШЕНИЕМ РЕЧИ

Заирова Н.Б.

Преподаватель кафедры «Логопедия»Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования

О.А. Саидумарова

Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования

студент 303 группы направление «Логопедия»

Дошкольный возраст-это наиболее интенсивный период развития речи, эффективность которого зависит от нормального функционирования и взаимодействия

различных систем анализа. Слуховая система-одна из наиболее важных аналитических систем. Благодаря чувству слуха обогащаются представления ребенка об окружающем мире. Познание предметов и явлений тесно связано с восприятием звуков как свойств объектов.

Развитие слухового восприятия очень важно для появления и функционирования устной речи. Восприятие, понимание и воспроизведение устной речи связано с нормальным функционированием слухового анализатора и других анализаторных систем. В раннем и дошкольном возрасте происходит развитие и совершенствование различных компонентов слухового восприятия, в результате чего ребенок начинает различать пространственные, временные, тембровые, тональные, динамические, ритмические и фонематическое звуковые сигналы. Формирование этих компонентов слухового восприятия открывает широкие возможности для ребенка в познании окружающей среды, становится фактором развития общения и речи. Проблема формирования различных компонентов слухового восприятия нарушается в рамках изучения музыкально-эмоциональных способностей у детей с нормальным развитием, сюда входит изучение мелодических, тембровых, динамических, музыкальных слуховых гармоник, чувства ритма, понятие "компоненты слуха". слуховое восприятие". он служит для понимания различных особенностей и особенностей условных и невербальных звуков и речи.

Фонематический слух как один из основных признаков речевого процесса, который обеспечивает дифференциацию звуков речи на основе выделения сигнальных, семантических характеристик звуков и отвлечения внимания от несущественных. Фонема зависит от положения внутри слова и поэтому может приобретать различные акустические формы, оставаясь всегда одной и той же фонемой с устойчивым семантическим значением. Фонематический слух является одной из основных характеристик речевого процесса, однако это лишь одно из звеньев процесса звуко различения. В результате при нарушениях слухового восприятия будет отмечаться недоразвитие различных звеньев его структуры. Как уже отмечалось выше, к слуховому восприятию относится разговорная и слуховая речь. Традиционно речевой слух характеризуется как процесс восприятия и дифференциации фонематического состава слова, оценки соответствия или несоответствия его произношения установленному образцу.

Формирование слухового восприятия как многокомпонентного процесса тесно связано с другими психическими процессами, выполняет несколько функций: коммуникативную, нормативную, воспитательную.

Хорошая речь - важнейшее условие полноценного развития детей. Чем богаче и правильнее речь ребенка, чем легче ему выражать свои мысли, тем больше возможностей для понимания окружающей действительности, чем значительнее и полнее будут отношения со сверстниками и взрослыми, тем активнее будет его умственное развитие.

Своевременное выявление фонематических детей с недоразвитием, правильная классификация имеющихся дефектов устной речи и организация коррекционных занятий позволяют предположить, что соответствующий дефект не только предотвращает появление у этих детей вторичных нарушений устной речи, но и предупреждает задержку развития устной речи. В дальнейшем освоении программного материала.

Развитие слухового восприятия-одна из важнейших задач, стоящих перед логопедами в работе с детьми. Нормальное развитие фонематического восприятия имеет большое значение для формирования и развития речи: на этой основе дети учатся отличать предложения в речи от других, понимать значение слов, различать слова, связывать их с определенными предметами, понимать значение слов. события, действия

Диагностика слухового восприятия детей младшего дошкольного возраста с общим нарушением речи

Содержание методики диагностики слухового восприятия.

Методика перед собой ставить следующею задачу: изучение основных структурных компонентов слухового восприятия: пространственного, временного, тембрового, звуковысотного, динамического, ритмического.

1. Исследование пространственного компонента слухового восприятия.

Цель: исследование способности локализовать звуки в пространстве.

Оборудование: барабан, бубен, дудка, погремушка.

Процедура и инструкция. «Закрой глаза и покажи рукой, откуда слышится звучание игрушки». Каждый инструмент должен прозвучать 2-3 раза. Исключается зрительное восприятие.

2. Исследование временного компонента слухового восприятия.

Цель: изучение способности к различению на слух длительности звучания.

Оборудование: лист бумаги, карандаш, дудка.

Процедура и инструкция. «Слушай внимательно звук дудочки. Если звук будет долгий - рисуй длинную линию, если короткий - короткую».

3. Тембровый компонент слухового восприятия.

Цель: исследование умения различать на слух звуки, издаваемые разными объектами.

Оборудование: музыкальные и шумовые инструменты, звуки различных шумов, записанные на магнитофон.

Условие выполнения задания: сначала педагог знакомит детей со звуками, производимыми различными объектами, затем предлагает прослушать и сказать или показать, что звучало.

1 серия «Прослушивание музыкальных инструментов»: бубен, дудка, гармошка, барабан.

2 серия «Различение бытовых шумов»: часы, звук телефона, деревянные ложки, стеклянные стаканы, бумага, пылесос, звонок в дверь, шум моря, звук самолёта, звук мотоцикла.

Процедура. Педагог включает магнитофонную запись шумов. Ребенок должен показать соответствующую картинку или назвать, что звучало.

3 серия «Узнавание звучаний, связанных с явлениями природы»: гром, дождь, ветер.

4 серия «Узнавание голосов животных, птиц, насекомых»: кошка, собака, корова, лягушка, пчела, ворона

Работы логопеды с родителями по развитию слухового восприятия у младших дошкольников с общим нарушением речи

Рекомендациях изложены задачи работы с родителями: создать условия для того, чтобы родители развивали чувство интереса к детям; формирование у родителей понимания роли слухового восприятия в развитии детской речи и общей речи об особенностях ее развития у детей недоразвитого дошкольного возраста; формирование у родителей навыков развития нарушений слуха у детей. Были определены формы работы, разработаны консультации, открытые занятия и дидактические игры для формирования восприятия слуха у детей дошкольного возраста, у которых нарушена обычная речь.

Основными задачами консультационной и воспитательной работы логопеды с родителями считается:

1. Создание необходимых условий, которые способствуют заинтересованности родителей в развитии слухового восприятия их детей.

2. Сформирование у родителей представление о роли слухового восприятия в развитии речи детей и особенностях его развития у младших дошкольников с общим дефектом речи.

3. Развитие навыков родителей в развитии слухового восприятия у детей.

Для родителей был разработан специальный кейс игр и упражнений, а также серию консультаций по развитию слухового восприятия у детей младшего дошкольного возраста с общим нарушением речи.

Дидактические игры были отобраны с учетом выполнения следующих задач:

- научиться распознавать и различать различные неязыковые звуки на основе зрительных, кинестетических и слуховых ощущений;
- улучшить навык дифференцированного восприятия звуков на речевом материале.

Ведущее значение для оптимизации коррекционно - логопедической работы имел комплексный подход в работе над всеми компонентами слухового восприятия в процессе занятий на основе комплекса дидактических игр. Эффективность работы по данному направлению зависела от взаимодействия специалистов и родителей в процессе решения поставленных задач.

Таким образом, все дидактические игры нами систематизированы и представлены в альбоме, который послужит хорошим наглядным обеспечением для работы по данному направлению педагогам и родителям детей, имеющих ОНР, а также специалистам, которые работают с детьми других категорий и в разных возрастных группах.

Тесное и комплексное взаимодействие специалистов способно обеспечить детям не только полноценное речевое общение, но и, в конечном счете, подготовить их к успешному обучению в общеобразовательной школе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ананьев, Б.Г. Восприятие как феномен индивидуального развития человека [Текст]/ Б.Г. Ананьев, М.Д. Дворяшина, Н.А. Кудрявцева - М.: Просвещение, 2008. – 333с.
2. Бауэр, Т. Психическое развитие младенца. [Текст]/ Т. Бауэр- М.: Прогресс, 2009. - 320 с.
3. Бабина Г.В. Обследование слоговой структуры слова и предпосылок ее развития у младших дошкольников с общим недоразвитием речи [Текст] / Г.В. Бабина, Н.Ю. Сафонкина/ Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. - 2002. - № 4. - С. 12-23.
5. Беккер, К.П. Логопедия [Текст]/ К.П. Беккер, М. Совак- М.: Просвещение, 2001. - 288 с.
7. Бельтюков, В.И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи (в норме и патологии). [Текст]/ В.И. Бельтюков - М.: Просвещение, 2007. - 176с.

МЕТОД ЛЕЧЕНИЯ ЗАИКАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АСПЕКТЕ

С.В.Закирова

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования

Преподаватель кафедры «Логопедия»

М.У.Маликова

Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования

Студент 303 группы направления «Логопедия»

Заикание является дискоординационным судорожным расстройством речи, возникающим в процессе общения по механизму системного речедвигательного невроза, и клинически представлено первичными, собственно речевыми, т.е. нейромоторными расстройствами, и вторичными, невротическими, нарушениями, которые у взрослых часто становятся доминирующими.

Расстройство речи при заикании выражается в нарушении координации речевых движений с явлениями аритмии и судорожности. Нарушение корковой деятельности

является первичным и приводит к расстройству индукционных взаимоотношений между корой и подкоркой и нарушению тех условно-рефлекторных механизмов, которые регулируют деятельность подкорковых образований. В силу создавшихся условий, при которых нарушается нормальная регуляция коры, имеют место отрицательные сдвиги в деятельности стриопаллидарной системы.

В исследованиях по генетике заикания установлено, что конкордантность по заиканию родных братьев и сестер составляет 18%, дизиготных близнецов — 32%, а монозиготных близнецов — 77%. Степень риска для детей заикающегося мужчины была оценена так: для девочек — 9%, для мальчиков — 22%. Те же показатели для детей заикающейся женщины: 17% и 36% соответственно.

Судя по литературным данным [1–2 и др.], в настоящее время даже в крупных специализированных лечебных учреждениях эффективность лечения заикания не превышает 60%. В логопедических группах детских садов эта эффективность низка из-за невозможности применить комплексные методики. Во многих лечебных учреждениях нашей страны и во всех логопедических дошкольных группах используются исключительно дидактические методики, без учета достижений современной психологической науки. Более того, не применяются даже те немногие средства, полученные и апробированные современной психофармакологией для лечения пограничных расстройств.

Система Ю. Б. Некрасовой. Для реабилитации подростков и взрослых, страдающих тяжелой формой логоневроза (заиканием), Ю. Б. Некрасовой на основе метода эмоционально-стрессовой терапии К. М. Дубровского была создана методика логопсихотерапии. Суть этой методики состоит в вызывании, усилении и закреплении состояния готовности к речи, а также в обучении пациентов свободе смены психических состояний, что способствует полноценной коммуникации.

Авторская методика предполагает три основных этапа:

пропедевтический этап (строится на динамической психотерапевтической диагностике, в основе которой лежит метод библиотерапии, позволяющий выявить личностные черты пациента и на основе этого «портрета неповторимости» выстроить стратегию и тактику последующей логопсихотерапевтической работы);

в основе второго этапа — метод эмоционально-стрессовой психотерапии К. М. Дубровского, который представляет собой подготовленное пропедевтическим этапом публичное индивидуально-групповое воздействие психотерапевтического и педагогического содержания с целью «снятия» симптомокомплекса заикания через «реконструкцию личности»;

третий этап — активная групповая логопсихотерапия: ежедневные 8–9-часовые занятия (в течение 2–3 месяцев), основная цель которых — формирование саногенных психических состояний, приводящих через последовательное вызывание и прикрепление их к стойким новообразованиям личности (библиотерапия, символотерапия, кинезитерапия, психотерапевтические беседы и специальная система речевых упражнений в форме коммуникативного тренинга) [3,4].

Система Л. З. Арутюнян (Андроновой).

Система комплексной реабилитации заикающихся, предложенная Л. З. Арутюнян (Андроновой), определяется автором как комплексная методика устойчивой нормализации речи при заикании. Коррекционная работа ведется по трем направлениям:

логопедическая работа, направленная на устранение речевых судорог; психотерапия, направленная на редукцию чувства тревоги в связи с актом речи;

психологическая работа, направленная на осознание своего состояния и уверенности в реальной возможности выздоровления.

Особенностью данной логопедической методики является синхронизация речи с движениями пальцев ведущей руки, определяющими ритмико-интонационный рисунок

фразы. Первоначально такая речь реализуется в замедленном темпе. Применение метода синхронизации движения пальцев руки и речи в замедленном темпе позволяет заикающимся с первых же занятий иметь речь без судорожных запинок. Основной курс реабилитации занимает 24 дня (2 дня подготовительных, день дестабилизации и 21 день логопедических занятий). Затем в течение года проводится пять поддерживающих микрокурсов (каждый по пять дней), первый — через месяц, остальные с интервалом два месяца.

Использование компьютеров и электронных устройств для лечения заикания. Маскирование обратной связи (MAF — Masking auditory feedback) «белым шумом».

Этот метод позволяет уменьшить заикание на величину от 35% при 85 дБ до 55% при 90 дБ. Оказалось, что увеличение громкости шума позволяет улучшить плавность речи. Шум громкостью до 85–90 дБ не должен вызывать отрицательных последствий для слуха. Согласно старой гипотезе, заикающиеся могут говорить плавно, когда они не слышат собственную речь. Это спорно, потому что у многих заикающихся блоки появляются еще до того, как они сами себя услышали. Маскирование обратной связи синусовыми шумами. Эта технология может быть более эффективной, чем применение «белого шума», причем при низкой громкости. Она была использована в устройстве Edinburg Master в начале 80-х годов. Устройство позволяет уменьшить заикание без предварительной подготовки пациента, каких-либо усилий с его стороны. В отличие от методов DAF и FAF (см. ниже), MAF может избавить заикающихся от «тихих» блоков (т. е. тонических судорог при попытке начать фразу). Кроме того, переносной Edinburg Masker являлся способом устранения страхов и беспокойств у заикающегося. Edinburg Master, может быть, и не в силах мгновенно научить беглой и плавной речи, но он позволяет обеспечить «забывание» заикания, что, безусловно, положительно сказывается на качестве речи. Задержка акустической обратной связи (DAF — Delayed auditory feedback). При использовании метода DAF голос пациента выводится на наушники с задержкой на доли секунды.

Сейчас DAF широко применяется в различных программах лечения заикания. При использовании длинных задержек (90–220 миллисекунд) заикающиеся учатся протягивать гласные и уменьшать скорость речи. Это позволяет практически полностью устранить даже тяжелое заикание, но может вызвать отсутствие в речи эмоционального оттенка. После исправления речи на долгих задержках устройство настраивается на менее длительные, которые увеличивают скорость речи до тех пор, пока она не станет нормальной. Методы лечения с использованием DAF эффективны для школьников и взрослых. Изменение частоты обратной связи (FAF — Frequency-shifted auditory feedback). Метод заключается в сдвиге частоты тона голоса пациента в наушниках относительно его нормального голоса. Подобно DAF, этот метод немедленно уменьшает заикание на 60–80% при нормальной и быстрой речи. Для повышения эффективности FAF обычно комбинируют с DAF, особенно в случаях тяжелого заикания.

Заклучения можно добавить положительным моментом многих логопедических методик является использование ритмики для налаживания правильного функционирования мышечного речевого аппарата. Давно известно, что в самых тяжелых случаях заикание облегчается пением или слоговой речью. Ритмической работе придают большое значение и некоторые современные логопеды [5,6].

ЛИТЕРАТУРА

1. Карвасарский Б. Д. Неврозы. М.: Медицина, 1990. 576 с.
2. Беккер К., Совак М. Логопедия. М.: Медицина, 1981. 288 с.
3. Дубровский К. М. Методика директивного группового внушения. Киев, 1966. С. 233–235.
4. Некрасова Ю. Б. Лечение творчеством. М.: Смысл, 2006. 233 с.
5. Хватцев М. Е. Логопедия. М.: Гос. уч.-пед. изд-во, 1937. 273 с.

6. Фесенко Ю.А., Миссуловин Л.Я., Лохов М.И., Лалаева Р. И. Психологическая и педагогическая коррекция заикания. СПб.: Ленингр. гос. ун-та им. А. С. Пушкина, 2012. 164 с.

SENSOR VA PSIXIK NUQSONGA EGA BOLALAR

Gapurova Dilnoza Tadjivaevna
Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim fakulteti
“Logopediya” kafedrasida katta o‘qituvchisi
Sobirova Mohigul Rajabboyevna
Logopediya yo‘nalishi talabasi

Sensor buzilishi bo‘lgan bolalar: sabablari, hissiy buzilishlarning turlari, ushbu kasalliklarga chalingan bolalarning aqliy xususiyatlari; hissiy buzilishi bo‘lgan bolalar bilan aloqa qilish va tarbiyalash xususiyatlari.

Sensor tizimi asab tizimining idrok uchun mas’ul bo‘lgan qismidir: vizual, eshitish va taktil. Bolalarning hissiy rivojlanishiga katta e’tibor beriladi, chunki bu bolalarni ob’ektlarni etarli darajada idrok etishga, asosiy belgilar va xususiyatlarni ta’kidlashga o‘rgatish imkonini beradi. Hissiy rivojlanish-bu sezgi va idrokning rivojlanishi.

Bolalardagi hissiy buzilish-bu bolaning asab tizimining idrok uchun mas’ul bo‘lgan qismidagi buzilish bilan bog‘liq buzilish. Sensor buzilishlariga eshitish, ko‘rish, mushak-skelet tizimining buzilishi kiradi.

Sensor buzilishlarining sabablari turli xil shikastlanishlar (masalan, bosh yoki orqa), yuqumli va virusli kasalliklar, homiladorlik paytida ham bola, ham ona kasallanishi, otalarning jinsiy yo‘l bilan yuqadigan kasalliklari, homiladorlik va tug‘ilishning patologik holatlari bo‘lishi mumkin. Juda tez-tez sezgir buzilishlar chuqur erta tug‘ilgan chaqaloqlarda kuzatiladi.

Sensor buzilishlar quyidagilar bilan tavsiflanadi: bolaning tovushga, yorug‘likka reaksiyasining yo‘qligi, nutqning buzilishi, ixtiyoriy harakatlarni amalga oshirishning mumkin emasligi. Sensor buzilishidan aziyat chekadigan bolalar ko‘pincha harakatlar orqali e’tiborni jalb qilishga harakat qilishadi, suhbat davomida suhbatdoshning lablari harakatlariga diqqat bilan qarashadi, ularning nutqi qiyin, tovushlarning bir qismi noto‘g‘ri talaffuz qilinadi. Agar Markaziy asab tizimining buzilishi jiddiy bo‘lsa, u holda bola yordamisiz harakat qila olmaydi (miya yarim palsi, falaj va parez bilan).

Bolalarda hissiy buzilish qanday kasalliklarda uchraydi? Miya falaji, falaj, ko‘rlik, karlik, parez, poliomielitning oqibatlar, Markaziy asab tizimining buzilishi, aqliy zaiflik.

Bola atrofdagi butun dunyoni hislar yordamida o‘rganadi. Sensor (lat. "sensus" - his qilish, his qilish) tizim: eshitish, ko‘rish, teginish, hidlash) - bu atrofdagi dunyoni idrok etish sensori. Bu erta shakllangan hissiy standartlarga asoslanib, ma’lumotni tashqaridan o‘qiydigan tizim. Idrok turli xil sezgilarning sintezi asosida shakllanadi: eshitish, ko‘rish, taktil, kinestetik, hid bilish va boshqalar. Bolalarning atrofdagi voqelikni bilishi vizual kuzatish jarayonida, tovushlarda, hidlarda, turli xil sezgilarda olingan ma’lumotlarni tahlil qilishdan boshlanadi. didlar va boshqalar. Sezgi taraqqiyoti - bu atrofdagi olamning predmetlari, predmetlari va hodisalari haqidagi sezgi va in’ikoslarning, tasavvurlarning rivojlanishi. Ulardan olingan ma’lumotlar miyaning tegishli qismlarida tahlil qilinadi va to‘liq tasvirni beradi.

Rivojlanishda turli xil nuqsonlari bo‘lgan bolalarning hissiy rivojlanishiga I. M. Sechenov (1952), P. F. Lesgaft (1956), L. S. Vygotskiy (1983), I. A. Sokolyanskiy (1989), N. A. Bernshteyn (1990) kabi taniqli tadqiqotchilar katta e’tibor berishgan.), N. P. Wiseman (1997), V. Kisling (2010) va boshqalar. Ularning barchasi hislarning o‘zaro ta’siri gapirish va o‘ynash harakati uchun zarur ekanligiga qo‘shiladilar, bu o‘qish, yozish va o‘qish bilan birga keladigan murakkabroq

integratsiyaning asosidir. tegishli xulq-atvor. Rivojlanish va normal ishlashi uchun miya doimiy ravishda sensorli ma'lumotga muhtoj.

Imkoniyati cheklangan bolalar orasida turli xil og‘ir eshitish nuqsonlari bo‘lgan bolalar muhim toifadir.

Markaziy, eng muhim psixik funktsiyalardan biri bo‘lgan nutqni o‘zlashtirish ma'lum darajada eshitishga bog‘liq.

Og‘ir eshitish nuqsonlari bo‘lgan bola o‘zi gapirishni o‘rgana olmaydi, chunki u tovushli nutqni aniq idrok etmaydi, tovush namunalarini eshitmaydi. Nutqning talaffuz tomonini shakllantirish uchun eshitish alohida ahamiyatga ega. Eshitish qobiliyati zaif bola o‘z talaffuzini boshqara olmaydi. Shunga ko‘ra, uning og‘zaki nutqi bundan katta darajada zarar ko‘radi. Bu omillarning barchasi tilning butun murakkab tizimini o‘zlashtirish jarayoniga salbiy ta'sir qiladi va shuning uchun atrofdagi dunyoni o‘rganish va tushunish imkoniyatlarini cheklaydi. Nutq boshqa kognitiv jarayonlarning rivojlanishiga asoslanadi, shuning uchun uning yo‘qligi yoki kam rivojlanganligi aqliy faoliyatni buzadi.

Nutq bolaning xatti-harakati va barcha faoliyatini tartibga soladi. Shuning uchun nutqi buzilgan bolalarni tarbiyalash muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Bunday buzilishlar tug‘ma yoki orttirilgan bo‘lishi mumkin. Tug‘ma eshitish nuqsonlari (eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning taxminan 25 foizida) orttirilganlarga qaraganda ancha kam uchraydi. Eshitish organining noto‘g‘ri intrauterin rivojlanishi irsiyatning ta'siriga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shunday qilib, ichki quloqning to‘liq yoki qisman aplaziyasi (kam rivojlanganligi), timpanik bo‘shliqning yo‘qligi va tashqi eshitish yo‘lining birlashishi (atreziya) ko‘rinishidagi o‘rta va tashqi quloqning rivojlanish buzilishlari meros bo‘lishi mumkin. Irsiyat eshitish organining tug‘ma kamchiligini tushuntirishi mumkin, bu nisbatan zaif zararli ta'sirlardan kelib chiqqan jiddiy eshitish buzilishiga moyillikni belgilaydi.

Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi ko‘pincha (40%) hissiy va xulq-atvorning buzilishi bilan murakkablashadi, ular hissiy va ijtimoiy mahrumlik tufayli ikkinchi darajali bo‘lib, oilada ham, bolalar muassasasida ham bolani tarbiyalash uchun etarli bo‘lmagan sharoitlarda yuzaga keladi. . Bunday bolalar ko‘p hollarda yopiq, o‘z turlari bilan muloqot qilishni afzal ko‘radilar va ularning nuqsonlari aniqlangan holatlarga og‘riqli munosabatda bo‘lishadi. Ularning nutqi miqdoriy etishmovchilik va sifat jihatidan o‘ziga xoslik bilan ajralib turadi. So‘zlarning tovush-harf tarkibining buzilishi ko‘pincha qayd etiladi: bola ba'zi tovushlarni ushlaymaydi, boshqalarni noto‘g‘ri idrok qiladi, so‘zning faqat urg‘ulangan qismlarini aniq eshitadi, prefikslar va so‘z oxirlarini quloq bilan aniq ajrata olmaydi. Shunday qilib, bola so‘zni buzuvchi tarzda eshitadi, uni buzilgan tarzda eslab qoladi va buzib talaffuz qiladi va yozadi. Bularning barchasi surdologik tarbiyaviy ishlarni nihoyatda erta boshlashni taqozo etadi.

Miya tashqi dunyo haqidagi eng ko‘p taassurotlarni ko‘rish orqali oladi. Haqiqiy hayotdagi narsa va hodisalar haqidagi g‘oyalarni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ko‘rish yordamida turli ob'ektlarning muhim belgilari (yorug‘lik, rang, o‘lcham) o‘rganiladi, kosmosda orientatsiya amalga oshiriladi, tasviriy va me'moriy san'at idrok qilinadi, tabiatdagi murakkab o‘zgarishlar kuzatiladi.

Bolaning aqliy rivojlanishida vizual analizatorning roli katta va noyobdir. Uning faoliyatining buzilishi bolaga atrofdagi voqealikni idrok etishda jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, ijtimoiy aloqalarni toraytiradi, uning yo‘nalishini, ko‘plab faoliyat turlari bilan shug‘ullanish qobiliyatini cheklaydi.

Vizual analizatorning konjenital buzilishi embrion rivojlanish davrida turli patogen agentlarning ta'siri (toksoplazmoz va boshqa infeksiyalar, yallig‘lanish jarayonlari, metabolik kasalliklar va boshqalar) yoki genetik omillar (ba'zi ko‘rish nuqsonlarining irsiy o‘tishi) natijasida yuzaga kelishi mumkin.

Vizual nuqsonning paydo bo‘lishi uchun vaqt omili ko‘r bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishi uchun juda muhimdir. Ko‘rlik qanchalik erta paydo bo‘lsa, og‘ishlar, psixofizik xususiyatlar va rivojlanishning o‘ziga xos xususiyatlari shunchalik sezilarli bo‘ladi. Vizual

analizator funktsiyasining buzilishining boshlanishi vaqtiga qarab, ko'r va ko'ra, ya'ni tug'ilgandan keyin ko'rish qobiliyatini yo'qotganlar farqlanadi.

Ko'r bolalarning aqliy rivojlanishi ko'ruvchi bolalarning rivojlanishi bilan bir xil qonuniyatlarga ega, ammo jiddiy birlamchi ko'rish buzilishi turli xil ikkilamchi og'ishlarda va bolalarning aqliy rivojlanishining xususiyatlarida namoyon bo'ladi.

Ko'r tug'ilgan bolalarda kognitiv jarayonlarning yuqori shakllarini (diqqat, mantiqiy fikrlash va nutq, xotira) rivojlanishi amalda normal davom etadi. Shu bilan birga, sezgir va intellektual funktsiyalarning o'zaro ta'sirining buzilishi ularning aqliy faoliyatining ma'lum bir o'ziga xosligida namoyon bo'ladi. Ko'zi ojiz bolalarda to'plangan og'zaki (mavhum) bilimlar va aniq g'oyalar o'rtasida to'g'ri korrelyatsiyani shakllantirish juda qiyin. Ular ma'lum ma'noli so'zlarga qaraganda mavhum tushunchalarni osonroq o'zlashtiradilar.

Ba'zi hollarda xarakter va xulq-atvorning o'ziga xosligi noaniqlik, passivlik, moyillik va o'zini-o'zi izolyatsiya qilishda, boshqalarida esa g'azab, qo'zg'aluvchanlik va hatto tajovuzkorlikda namoyon bo'ladi.

Bunday bolalar ko'pincha nuqsonni "yashirish" yoki rad etishga harakat qilishadi, agar boshqalar bu haqda bilib qolsa. Ular o'zlarini cheklangan, g'ayritabiiy va noqulay his qilishadi. Ular yordam so'rashga ikkilanishadi. Ular zaif va tanqidga sezgir. Chuqur ko'rish buzilishi bilan obsesif harakatlar kuzatilishi mumkin. Bolalar yorug'lik hissi, chayqalish, stereotipik tovushlarni chiqarish uchun ko'zlariga bosadilar.

Teginish hissi ham ko'rlarga kerakli ma'lumotlarni beradi. Shunday qilib, yo'l qoplamasining sifati (beton, asfalt, tuproq), piyodalar yo'laklari, uy devorlari, do'kon oynalari, telefon kabinalari, ko'cha kiosklari va boshqalar ko'rlarga shahar ko'chasining murakkab muhitida harakat qilishiga yordam beradi. L. S. Vygotskiy ko'rlarda oltinchi tuyg'u (termal) deb ataladigan narsa mavjudligiga ishora qildi, bu ularga masofadagi narsalarni sezish imkonini beradi.

Tergov qobiliyatlarini shakllantirish didaktik o'yinlarda hal qilinadi: "Teginish orqali taxmin qiling", "Mavzuning iloji boricha ko'proq xususiyatlarini nomlang", "Keraksiz tafsilotlarni olib tashlang", "Nima to'g'ri, nima noto'g'ri", "Nima bo'ladi, nima?" sodir bo'lmaydi", "Kim kelganini taxmin qiling", "Kim qo'ng'iroq qildi?", "Tadqiqot yo'lini toping", "Ta'mini toping", "Hid nima?"

Seriyalash, tasniflash, differentsiatsiya qilishni o'rgatish uchun mozaikalar, turli o'lchamdagi piramidalar, lotto, domino, bo'lingan rasmlar, boshqotirmalardan foydalaniladi.

Ob'ektiv dunyo tasvirlarini shakllantirish uchun ob'ektning tashqi ko'rinishi va uning funktsional maqsadi haqidagi bilimlarni tizimlashtirishda mashq qiladigan o'yinlar qo'llaniladi. Shu bilan birga, ob'ekt yoki ob'ekt bilan tanishish jarayonida, iloji bo'lsa, barcha hissiy yo'nalishlar kiradi. "Ona va bolalar" didaktik o'yinidan foydalanganda bolalarning katta yoshli hayvonning tashqi ko'rinishi va ularning bolalarining tashqi ko'rinishi haqidagi fikrlari oydinlashadi. Va keyin o'ziga xos ovqatlanish, yashash joyi va odam bilan o'zaro munosabat belgilanadi.

Hayvonlarning, qushlarning turli modellari, ularning tasvirlari bilan rasmlar bolalarda ularning tashqi ko'rinishi va turmush tarzidagi o'xshashliklari va farqlari haqida g'oyalarni yaratadi.

"Hayvonlar fermasi" didaktik o'yini bolalarga eshitish, ko'rish, teginish va hidga e'tibor qaratish imkonini beradi. Buning uchun siz haqiqiy tovushlarning yozuvlarini olishingiz mumkin (sigirlarning boqishi, otning kishnashi, xo'rozning qichqirig'i va boshqalar).

Ekologik bilimlarni shakllantirish uchun bolalarga paddoklar, hayvonlar uchun yaylovlarni ko'paytirishga imkon beradigan konstruktorlar qo'llaniladi. Bolalarga hayvonlarning chiqindilarini teginish orqali ajratishga o'rgatish mumkin (yumshoq jun, nozik paxmoq, issiq palto va boshqalar). bolalarga go'sht va sut mahsulotlarini hidga qarab aniqlash, ularning sifatini hid va ta'mga qarab aniqlash taklif qilinishi mumkin.

Sensor buzilishlar bolani eng muhim ma'lumot manbalaridan mahrum qiladi, bu uning nafaqat aqliy, balki jismoniy jihatdan ham orqada qolishiga olib keladi. Kechikishning

zo‘ravonligi ko‘p jihatdan hissiy buzilishlarning zo‘ravonligi va paydo bo‘lish vaqtiga, shuningdek, maxsus tuzatish va rehabilitatsiya ishlarining erta boshlanishiga bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Basilova T. A. kar-ko‘r bolada dastlabki imo-ishoralarni shakllantirish shartlari . — 1987. — №1.
2. Bertin G. P. karlikning yetiologik tasnifislepogluxoti. Defektologiya. 1985.
3. Balyumina M. G. murakkab nuqsonlarning tarqalishi, yetiologiyasi va klinik ko‘rinishining ayrim xususiyatlari/ . — 1989.
4. Van Deyk, Jan. Obucheniye i vospitaniye deblindlykh kak osobnoy kategorii anomalnykh detey— 1992.
5. Goncharova YE. L.chuqur ko‘rish va yeshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda o‘qish faoliyatining asosiy tarkibiy qismlarini shakllantirish. Defektologiya. — 1995. — № 4.
6. Mareyeva R. A. maktabgacha yoshdagi, tayyorlov, 1-va II sinf kar-ko‘zi o‘qitish va tarbiyalash dasturi loyihasi. - Moskva, 1982.
7. Meshcheryakov A. I. slepogluxoneme detey [kar-ko‘r bolalar], Moskva, 1974.
8. Meshcheryakov A. I. ko‘p nuqsonli bolalarni o‘qitish tajribasi 11 . — 1973.
9. Sokolyanskiy I. A. Obucheniye slepogluxonemykh detey [kar-ko‘r bolalarni o‘qitish]. — 1989. — №2.
10. Ortopedagogika asoslari ortopedagogiki/ jami ostida.. nE. tomonidan tahrirlangan. Brookart.kiBrakarta- Belgiya(rus tilida), 1999.

MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASALARINI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Murtazayeva Nigora JDPU
Ta’lim muassasalari boshqaruvi magistr

Jahonda ta’limning integratsiyalashuvi jarayoni maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual va emotsional yetuk, jismoniy barkamol hamda atrof-olam haqidagi bilish jarayonlarini rivojlantirishga kreativ yondashuv modellari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Jumladan, uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, maktabgacha ta’lim muassasalari tarmog‘ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlash, bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik, jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish masalalariga alohida e’tibor qaratildi.

Ta’limning sifatini va uning qulayligini ta’minlash uni modernizatsiyalashning muhim vazifalaridandir. Maktabgacha ta’limni modernizatsiyalash jarayonida boshqaruv kadrlari va tarbiyachilarning shaxsiy uslubini faol tarzda qayta qurish talab qilinadi. Buning uchun maktabgacha ta’lim dasturlarining tarkibiy tuzilishini davlatning ta’limning mazkur bo‘g‘ini oldiga qo‘ygan talablari asosida takomillashtirish lozim.

Bugungi kunga kelib, maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim oluvchilar soni sezilarli darajada ko‘paymoqda. Shuning uchun ham maktabgacha ta’limning samaradorligini ta’minlash uchun bog‘cha rahbarlari va tarbiyachilar ta’limtarbiyaning samarali usullari va metodlarini izlab topish ustida tinmay harakat qilishlari kerak.

Maktabgacha ta’limni boshqarishda modernizatsiyalashning zamonaviy talablarga muvofiq takomillashtirish maqsadida xilma-xil o‘zgartirishlarni amalga oshirishdan iborat ijtimoiy pedagogik jarayonni ifodalovchi tushunchadir. Modernizatsiyalash jarayonida asosiy e’tibor ota-

onalar bilan hamkorlik qilishga qaratiladi. Maktabgacha ta’limni modernizatsiyalash sharoitida ta’lim muassasalari xodimlari oldiga yangi vazifalar qo‘yiladi, ta’limning mazmuni o‘zgaradi. Shunga muvofiq tarzda maktabgacha ta’lim usullari, metodlari, prinsiplari va uni boshqarishga bo‘lgan yondashuvlar ham yangilanadi. Maktabgacha ta’limning yangi sifatini nafaqat uning mazmuni ta’minlaydi, balki ta’lim muassasasi faoliyatini boshqaradigan pedagogning shaxsiyati, axborotlarga bo‘lgan munosabati ham bu tizimda alohida o‘rin tutadi. Mazkur tizimda ta’lim muhiti va yangi axborot texnologiyalarini qo‘llash ham o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta’limni boshqarishda xoriy davlatlarning tajribasidan foydalanish samarali natialarni belgilab beradi.

Janubiy Koreya ta’lim tizimi Janubiy Koreya Respublikasi ko‘plab tadqiqotchilarning diqqatini o‘ziga tortmoqda, sababi bu davlat postindustrial sivilizatsiya yutuqlarini egallagan Osiyo – Tinch okeani regionining noyob davlatlaridan biridir. Koreyaliklar bajarilishi shart bo‘lgan asosiy vazifa - o‘z an’anaviy madaniyatini saqlash, siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni o‘z madaniy-siyosiy identivlik, Sharqning an’anaviy qadriyatlari va orientirlari bilan bog‘lashga intilish deb hisoblaydilar. Bu davlatning ta’lim tizimi YUNISEF ekspertlari xulosasiga ko‘ra sanoati rivojlangan davlatlar ichida “eng samaralisi” deb tan olingan.

Maktabgacha ta’lim Belgiyada maktabgacha ta’lim (MT) 2,5 yoshdan 6 yoshgacha davom etadi. 2,5 yoshga yetganda bolalarni maktabgacha ta’lim muassasasiga berishadi, shu sababli guruhdagi bolalar soni yil davomida o‘zgarib boradi. Maktabgacha ta’lim guruhlarining asosiy maqsadi: bolalarning bilish, bilim orttirish (kognitiv), kommunikativ va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish hisoblanadi. Mashg‘ulotlar o‘yin shaklida olib boriladi. Maktabgacha ta’lim majburiy ta’lim dasturiga kiritilmagan bo‘lsada, Belgiyada taxminan 90% gacha bo‘lgan bolalar unga qatnashadi. Ko‘p hollarda maktabgacha ta’lim muassasalari boshlang‘ich maktablarga uyg‘unlashgan bo‘ladi.

Fransiya ta’limida bolalarning go‘daklik chog‘idanoq maktabda o‘qitish uchun tayyor holda olib kelish g‘oyat muhim masala hisoblanadi. Bu bosqichda tarbiyalanuvchilar quyidagicha tabaqalashtirilgan: kichik guruh (2-4 yosh), o‘rta guruh (4-5 yosh), katta guruh (5-6 yosh). Maktabga tayyorlov guruhi (5-6 yosh) bo‘lib, ularga Fransiyada 100% shu yoshdagi bolalar qamrab olingan. Bolalarni maktabga tayyorlash uchun alohida dastur va darsliklar mavjud.

O‘rganilgan mamlakatlardagi maktabgacha ta’lim jarayoni STEAM ta’limiga asoslanganligi bilan ajralib turadi. STEAM yondashuvi tufayli bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o‘rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o‘z-o‘zini namoyon qilish asoslarini o‘rganishadi, o‘z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta’minlaydi. O‘z-o‘ziga ishonchni shakllantirish. Bu yondashuvda bolalar o‘z qo‘llari bilan yaratgan ko‘prik va yo‘llar, samolyotlar va avtomobillarni "ishga tushirib", suv osti va havo tuzilmalarini "rivojlantirib", sinovdan o‘tkazib, har safar ular maqsadga yaqinlashib borishadi. Yaxshi natija bermagan “mahsulot”ni qayta-qayt sinovdan o‘tkazib, takomillashtirib borishadi. Natijada barcha muammolarni o‘zi hal qilish, maqsadga erishish bolalar uchun ilhom, g‘alaba, adrenalin va quvonch olib keladi. Har bir g‘alaba, o‘zlarining qobiliyatlariga ko‘proq ishonch uyg‘otadi. Faol muloqot va jamoaviy ish. STEAM dasturlari ham faol muloqot va guruh ishi bilan ajralib turadi. Muhokama bosqichida ular fikr bildirishga qo‘rqmaslikka o‘rganadilar. Ko‘pincha, stol atrofida o‘tirmaydi, o‘zlarining dizaynlari asosidagi “mahsulot”larni sinovdan o‘tkazadi va rivojlantiradi. Ular hamma vaqt hamkorlikni ta’minlaydigan jamoada tarbiyachilar va ularning do‘stlari bilan muloqot qilish bilan band bo‘lishadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5198-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3955-son Qarori.
3. R.Arum, M.Velez. Improving Learning Environments.r. 56.
4. Maktabgacha ta’limda zamonaviy yondashuv moduli bo‘yicha o‘quv – uslubiy majmua.Toshkent-2018 y.

MURAKKAB NUQSONLI BOLALAR KELIB CHIQISH SABABLARI

Gapurova Dilnoza Tadjivaevna
Nizomiy nomidagi TDPU
Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim fakulteti
“Logopediya” kafedrasida katta o‘qituvchisi
Seydullayeva Elnora Batirbek qizi
201 Logopediya yo‘nalishi talabasi

Bolaning rivojlanishdan ortda qolishidagi biologik va ijtimoiy-psixologik sabablarning o‘zaro bog‘liqligi maktab yoshidagi bolalar rivojlanishidagi birlamchi, ikkilamchi va undan keyingi chetlanishlarning namoyon bo‘lish darajasini aniqlashni qiyinlashtiradi. Maktab yoshi bosqichida turli psixik funksiyalar shakllanishining bir maromda emasligi kimnidir orqada qolishiga va boshqalarning tezkor rivojlanishiga olib keladi. Individual farqlar psixofiziologiyasi sohasidagi tadqiqotlarda (B.G.Ananyev, 1977; T.V. Axutina, 1998; V.D. Lebedinskiy V.V., 1998; Nebilitsin, 1976; Y.V. Mikadze, 1998) normal rivojlanayotgan bolada oliy psixik funksiyalar rivojlanishining notekisligi, bir maromda emasligi isbotlangan bo‘lib, bu, o‘z navbatida, nuqsonlari bor bolaning psixofizik rivojlanish darajasini baholashda hisobga olinishi lozim. Rossiya olimlarining maxsus adabiyotlarida bolalarda murakkab nuqsonlarning paydo bo‘lish sabablari tahliliga juda katta e’tibor qaratilgan. Turli mualliflarning ma’lumotlariga ko‘ra (G.P.Bertsh, 1980; M.G.Blyumina, 1989; V.P. Gudonis, 2004; A.G Moskovkina, 1988; M.S.Pevzner, 1980; Savinova T.V. 1988), murakkab nuqsonlar guruhida genetik kelib chiqishli patologiyaning tug‘ma shakllari ustunlik qiladi (85-88%). M.G.Blyuminaning (1989) fikricha, murakkab buzilishlar etiologiyasidagi ekzogen va irsiy omillarning nisbati murakkab masala bo‘lib hisoblanadi. Muallif genetik va ekzogen omillar qo‘shilgan oltita turli etiologik variantlarni ajratib ko‘rsatadi. Murakkab va ko‘p sonli buzilishlarning vujudga kelishiga olib keladigan ekzogen xossalari sabablar orasida rivojlanishning prenatal, perinatal va postanatal davrlarida ta’sir ko‘rsatuvchi patologik omillar ajralib turadi. Murakkab nuqson paydo bo‘lishining sababi onada surunkali buyrak, yurak xastaliklari, sil va boshqa kasalliklar, og‘ir yuqumli kasalliklar (epidemik parotit, qizilcha, toksoplazmoz)ning mavjudligi bo‘lishi mumkin. Chuqur erta tug‘ilish, tug‘ilishdagi shikastlanishlar, asfiksiya, gemolitik xastalik, bolalarning yuqumli kasalliklari kabi omillarning ahamiyati ham qayd etilgan. G.P.Bertinning ma’lumotlari bo‘yicha o‘qishida qiyinchiliklar bo‘lgan kar bolalarning 47% muddatdan oldin tug‘ilgan, vazni yetarli bo‘lmagan (o‘rtacha vazni 1650 g.), ularda ko‘p sonli tug‘ilish jarohatlari qayd etilgan. G.P.Bertin, M.S.Pevzner (1980) tadqiqotlarida aniqlanganidek, rivojlanishning murakkab nuqsonlari bo‘lgan eshitish qobiliyati buzilgan bolalar rivojlanishning dastlabki bosqichlarida pnevmoniya, meningoensefalit va boshqalar kabi og‘ir kasalliklarni boshdan kechirganlar. Ba’zilarida bir nechta kasalliklarning qo‘shilishi kuzatilgan bo‘lib, ularning har biri bolaning keyingi rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin edi. Ko‘pchilik bolalarni davolashda turli medikamentlardan, shu jumladan, ototoksik antibiotiklardan foydalanilgan. Ba’zi bolalarda og‘ir buzilishlar shikastlanishdan keyingi ensefalopatiyaga yoki boshqa posttravmatik bo‘lib, bu mehnat qobiliyati, xotiraning pasayishiga, tez charchab qolishga va h.k. sabab bo‘ladi. Murakkab nuqsonlarning sabablari genetik va metabolik kasalliklar bo‘lishi mumkin, ularda eshitish qobiliyatining pasayishi boshqa organlar va tizimlar buzilishlari bilan birlashadi: Usher, Alport, Vaardenburg,

Djervell va boshqa sindromlar. (G.P.Bertin, 1993; M.G.Blyumina, 1989; B.V.Konigsmark, R.D. Gorlin, 1980; YE.M.Mastyukova, A.G.Moskovkina, 2003). Murakkab nuqsonli kar bolalarni klinik, psixologik, pedagogik tekshirish (G.P.Bertin, M.S.Pevzner, T.V.Rozanova, N.V.Yashkova, 1980) etiopatogenez nuqtai nazaridan ham, o‘rganishda qiyinchiliklari bo‘lgan kar bolalardagi nuqson tuzilishi jihatidan ham ko‘pgina polimorfizmni aniqladi. Mualliflar karlikning boshqa kasalliklar bilan kombinatsiyasining asosiy turlarini ajratib ko‘rsatdilar: aqliy zaiflik, turli xil etiologiyadagi birlamchi aqliy zaiflik, bolalar serebral falaji, somatik kasalliklar. Uch yoki undan ortiq asosiy nuqsonarning kombinatsiyasi kuzatildi. Rivojlanishning murakkab buzilishlari bo‘lgan bolalarning 45 foizida turli xil tabiatdagi ko‘rish qobiliyatining buzilishi aniqlangan (miopiya yoki o‘rtacha yoki zaif darajadagi gipermetropiya, astigmatizm, g‘ilaylik, tug‘ma katarakta, ko‘z parlasi degeneratsiyasi va boshqalar). Ushbu toifadagi maktab o‘quvchilarining intellektual va nutq rivojlanishining turli darajalari qayd etilgan.

Shuni ta’kidlash lozimki, zamonaviy yuqori texnologiyalar rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘rganishda birlamchi sensor, harakatlanish, nutqiy, hissiy buzilishlar, shuningdek, ushbu nuqsonlarning turli darajadagi aqliy zaiflik bilan kombinatsiyasini o‘zida birlashtirgan turli xildagi murakkab va ko‘p buzilishlarni ajratish va aniqlash imkonini beradi (T.V.Rozanova). Bolani birlamchi tekshirish bosqichida psixofizik rivojlanishdagi chetlanishlar mavjudligini aniqlashga qaratilgan skrining diagnostikasi alohida o‘rin tutadi. To‘liq skrining tibbiy tekshirish rivojlanishdagi buzilish tarkibi to‘g‘risida ma’lumot olish, shuningdek, u yoki bu analizatorlar yoki bir varakayiga bir nechta tizimlarning buzilishiga olib kelgan sabablarni aniqlash imkonini beradi. Maxsus tadqiqot kognitiv jarayonlarning neyrofiziologik mexanizmlari holatini o‘rganishga qaratilgan; bolaning u yoki perseptiv vazifalarni hal qilishida elektroensefalogrammalarni (EEG), vizual va eshitish qo‘zg‘atilgan potentsiallarini (ZVP, SVP) tahlil qilishning zamonaviy usullaridan foydalaniladi. EEGning spektral-kogerent tavsiflari epileptik va noepileptik parosizmlarni differensial diagnostika qilishda qo‘shimcha diagnostika mezonini sifatida ishlatilishi mumkin (N.K. Blagosklonova, L.P. Grigoryeva i dr.).

Turli kasalliklarga, shu jumladan, murakkab buzilishlarga irsiy moyillikni, shuningdek, patologiyaning namoyon bo‘lishida atrof-muhit omillarining rolini o‘rganish tibbiy genetika usullarini kompleks qo‘llashga asoslangan. Irsiy tadqiqotlarda turli xil uslubiyatlardan foydalanish mumkin. Sitogenetik usul tarkibida qon leykotsitlari – teri yoki ilik hujayralari bo‘lgan xromosomalarni, mikrokimyoviy tadqiqotlar uchun materialni o‘rganishdan iborat. Sitogenetik tahlilni qo‘llash natijasida nervpsixiatrik kasalliklarning yangi sinfi – aqliy zaiflikning X-bog‘langan shakllari ajratildi. Xastalikning irsiy xususiyatini, kasallikni yoki alohida belgisini irsiy turini o‘rnatish, xromosomalarda genlar joylashishini aniqlash, ruhiy patologiyaning namoyon bo‘lish xavfini baholash genetik-matematik tahlilning maxsus usullari yordamida amalga oshiriladi.

Shuni ta’kidlash lozimki, dizontogenez turli variantlarining psixogenetik tadqiqotlari murakkab buzilishlarning etiologiyasi va patogenez mexanizmlari to‘g‘risida anchayin qimmatli materiallarni taqdim etadi. M.S. Pevzner, G.P. Bertin murakkab nuqsonlari bo‘lgan bolalarni tekshirganlarida ko‘rsatib o‘tganlarki, tadqiqotlarning majmuaviyligi turli usullarni qo‘llash bilan belgilanadi (anamnestik, genealogik va h.k.), bu etiopatogenezga hamda nuqson tarkibida polimorfizmni aniqlash imkonini beradi. Hozirda zamonaviy tadqiqot usullari tufayli turli funksiyalar pastligini aniqlash, bosh miyaning organik shikastlanish darajasini baholash imkoniyati vujudga keldi. Klinik, neyropsixologik tadqiqotlarga (G.P. Bertin, M.G. Blyumina, YE.M. Mastyukova, A.G. Moskovkina i dr.) asoslanib, shuni ta’kidlash mumkinki, murakkab buzilishlar kelib chiqishi turlicha bo‘lgan bitta yoki bir nechta – ekzogen yoki endogen sabablarga ko‘ra yuzaga kelishi mumkin. Tadqiqotlar ma’lumotlariga ko‘ra (A.G. Moskovkina, T.V. Savkina) murakkab buzilishlarning sabablari sifatida ko‘rilishi mumkin bo‘lgan ularning ba’zilariga to‘xtalib o‘tamiz. Mutaxassislarining fikricha, asfiksiya, tug‘ilish travmasi, intrauterin infeksiyalarga nisbatan noqulay fon sifatida ko‘rsatiladigan vaqtdan erta tug‘ilishga alohida e’tibor qaratilishi lozim. Vaqtdan erta tug‘ilish ko‘rish patologiyasini, markaziy asab tizimining

organik zaralanishini, eshitish qobiliyatining buzilishini va boshqalarni keltirib chiqaradi (T.A. Basilova). Murakkab buzilishlarga sabab bo‘luvchi etiologik omillar sifatida homiladorlikning birinchi yarmidagi og‘ir toksikoz bilan noqulay kechishini, onalardagi surunkali og‘ir kasalliklarni ko‘rsatish mumkin. Murakkab buzilishlari bo‘lgan bolalar onalarining deyarli 10% og‘ir xastaliklar – diabet, ginekologik xastaliklar (tuxumdonlar disfunktsiyasi), qalqonsimon bez kasalliklari va boshqalarga egadirlar. Homilaning o‘tkir kislorod yetishmovchiligi ta’sirida rivojlanadigan biokimyoviy, gemodinamik va klinik ko‘rinishlarning majmuasi bo‘lgan asfiksiya ham murakkab buzilishlarning sabablaridan biri bo‘lishi mumkin. Asfiksiya ona va homilaning xastaligi tufayli vujudga kelishi mumkin. N.A.Aleksandrovaning tadqiqotlarida (2008) ta’kidlanishicha, quyidagilar murakkab buzilishlarning sabablari bo‘lib hisoblanadi: homiladorlik patologiyasi (abort tahdidi — 44%, gestozlar (kechikkan toksikozlar) — 24%); tug‘ilish patologiyasi (erta tug‘ilish — 43%, asfiksiya — 27%, kesarevo secheniye — 14%, suvning prenatal oqishi — 8%, tez tug‘ilish — 6%, yagodichnoye predlejaniye — 2%). Bolalarning ko‘pchiligida murakkab buzilishlarning sabablari infeksiyalangan onadan homilaga o‘tadigan patogenlar keltirib chiqaradigan intrauterin infeksiyalar bo‘lib hisoblanadi. Eng ko‘p murakkab buzilishlarga olib keladigan intrauterin infeksiyalar orasida qizilcha, sitomegalovirus infeksiyasi, tug‘ma toksoplazmoz ajralib turadi. Qizilcha qizamiq virusi keltirib chiqaradigan, platsenta orqali onadan homilaga o‘tadigan infeksiya bo‘lib, homiladorlikning birinchi trimestrida infeksiyalangan homila uchun ayniqsa og‘ir oqibatlariga olib kelishi mumkin. Homilaning qizamiq virusi bilan kompleks kasallanishining eng katta xavfi homiladorlikning boshida, ko‘rish, eshitish tizimlari va yurak (Gregg triadasi) rivojlanayotgan davrda mavjuddir (G.P. Bertin, 1985). Sitomegalovirusli infeksiyada (2,2%) xastalanish platsenta orqali homiladorlik davrida yoki bola tug‘ilish paytida, yoki ona suti orqali sodir bo‘ladi. Kongenital sitomegalovirusli infeksiyaning eng keng tarqalgan ko‘rinishi bu bosh miyaning shikastlanishi, mikrotsefaliya, ko‘rish, eshitish qobiliyatining buzilishi bo‘lib hisoblanadi (G.P. Bertin). Tug‘ma toksoplazmoz (2,3%) — bir hujayrali parazit tomonidan qo‘zg‘atiladigan protozoy infeksiyasi bo‘lib, quyidagilar uning klinik ko‘rinishlari bo‘lib hisoblanadi: gidrotsefaliya yoki mikrotsefaliya; ko‘rish patologiyasi, bosh miya, orqa miya kasalliklari (G.P. Bertin). Murakkab buzilishlarning vujudga kelishida genetik omillar muhim o‘rin egallaydi. Murakkab nuqsonlar bilan birga keladigan, o‘z ichiga intellektual, nutq, sensor, harakatlanish va hissiy-hulq-atvor buzilishlarini olgan ko‘p sonli irsiy sindromlarni ajratib ko‘rsatish mumkin.

Biz murakkab buzilishlarga olib keladigan etiologik omillarga bir qator misollar keltirgan bo‘lsakda, ma’lumki, ularning soni talaygina. Shuni ta’kidlash lozimki, anamnez ma’lumotlariga ko‘ra nuqson etiologiyasi va paydo bo‘lish vaqtini nisbatan aniqlash mumkin. Shu bilan birga buzilishlarni paydo bo‘lish vaqti va sabablari to‘g‘risidagi ma’lumotlar umumlashgan holda bolalarda mavjud funksiyalar buzilishining ma’lum omillarga bog‘liqligini kuzatib turish, rivojlanishning murakkab buzilishi haqida umumlashgan va kengroq tasavvur hosil qilish, dizontogenez tarkibining o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berish imkonini beradi. Boladagi birlamchi buzilish sabablarini tahlil qila turib, uning irsiy yoki ekzogen kelib chiqish ehtimolini e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. T.A. Basilova ta’kidlaganidek, boladagi rivojlanishning murakkab buzilishlari kelib chiqishi turlicha bo‘lgan bitta yoki ikkita sabablarga ko‘ra yuzaga kelishadi. Masalan, buzilishlar kombinatsiyasi bo‘lgan bolada ulardan biri genetik, boshqasi ekzogen kelib chiqishga, ya’ni nuqsonlarning har biri turli etiologiyaga ega bo‘lishi mumkin. So‘nggi yillarda rivojlanishning murakkab buzilishlari guruhida ko‘p hollarda genetik kelib chiqishga ega bo‘lgan patologiyaning tug‘ma shakllari ustunlik qilayotgani haqidagi ma’lumotlar mavjud. Ular orasida moddalar almashinuvining irsiy kasalliklari, xromosoma sindromlari uchrab turibdi. Xromosoma kelib chiqishli murakkab buzilishlarga misol qilib Daun sindromini ko‘rsatish mumkin, bunda aqliy rivojlanishda orqada qolishdan tashqari, 70% hollarda eshitish qobiliyatining yengil buzilishlari, 40%da – ko‘rish, bolalarning bir qismida esa, sensor nuqsonlar kuzatiladi. Yuqorida aytib o‘tilganlar bolalarda genetik tekshiruvlar o‘tkazishning zarurligini ko‘rsatadi. Qo‘shilgan buzilishlarni diagnostika qilish juda qiyin kechadi, chunki ular bolaning sezish,

harakat, nutq, kognitiv sohalarda o’zini namoyon qilishi mumkin. Shuning uchun murakkab (kompleks) buzilishlari bo’lgan bolalarni o’rganish chuqur, kompleks, barcha omillarni hisobga olgan tadqiqotlarni amalga oshirishni ko’zda tutishi lozim.

Shuni ta’kidlash lozimki, murakkab nuqsonlar tarkibida eng ko’p tarqalgan buzilishlardan biri nutq patologiyasi hisoblanadi. 40% dan 60%gacha aqli zaif o’quvchilarda nutq fonetik jihatining buzilishlari kuzatilgan. R.I.Lalayevaning ma’lumotlariga ko’ra, 65 —70% aqli zaif birinchi sinq o’quvchilarida disleksiya kuzatilgan.

Nutq insonning eng muhim ruhiy funksiyasi, insonlarning bilish, o’z-o’zini tashkil qilish, ma’naviy yuksalish qobiliyatining namoyon bo’lish sohasidir.

Maxsus pedagogikada intellektual buzilishlari bo’lgan bolalar orasida nutq nuqsonlariga ega aqli zaif bolalar guruhini ajratish mumkinligini ko’rsatadigan katta hajmda ma’lumotlar to’plangan. Umuman olganda, aqli zaif bolalarga tovush talaffuzining buzilishi xos bo’lib, bu holat turli sabablar bilan izohlanadi: nutqning tovush tarkibini o’zlashtirishga yo’naltirilgan kognitiv jarayonlarning shakllanmaganligi; aqliy faoliyatning murakkab turi bo’lgan fonemik idrokning kech rivojlanishi; umumiy motorik vosita, ayniqsa nutqning motor qobiliyatining kam rivojlanganligi; mavjud falajlar, nutq mushaklarining falaji, artikulyar organlar – lablar, qattiq va yumshoq tanglay, jag’larning tuzilishidagi anomalialar. O.A. Chernobayeva o’tkazgan tadqiqotlarida 11 maxsus maktab o’quvchilarida talaffuz va yozishdagi buzilishlarning nihoyatda keng tarqalganligi kuzatiladi. Maktabda o’qish mobaynida yozuv buzilishlari bo’lgan bolalar soni kamayib boradi, biroq yuqori sinflarda ham disgrafiya o’quvchilarning 30%da aniqlangan. Barcha sinflardagi aqli zaif maktab o’quvchilari orasida o’qishda o’ziga xos xatolar bo’lgan ko’plab bolalar aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI.

- 1.Basilova T. A. kar-ko’r bolada dastlabki imo-ishoralarni shakllantirish shartlari . — 1987. — №1.
- 2.Bertin G. P. karlikning yetiologik tasnifislepogluxoti.Defektologiya. 1985.
- 3.Balyumina M. G. murakkab nuqsonlarning tarqalishi, yetiologiyasi va klinik ko’rinishining ayrim xususiyatlari/ . — 1989.
4. Van Deyk, Jan. Obucheniye i vospitaniye deblindlykh kak osobnoy kategorii anomalnykh detey— 1992.
- 5.Goncharova YE. L.chuqur ko’rish va yeshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarda o’qish faoliyatining asosiy tarkibiy qismlarini shakllantirish.Defektologiya. — 1995. — № 4.
- 6.Mareyeva R. A.maktabgacha yoshdagi, tayyorlov, 1-va II sinf kar-ko’zi o’qish o’qitish va tarbiyalash dasturi loyihasi. - Moskva, 1982.
- 7.Meshcheryakov A. I.slepogluxoneme detey [kar-ko’r bolalar], Moskva, 1974.
- 8.Meshcheryakov A. I.ko’p nuqsonli bolalarni o’qitish tajribasi11 . — 1973.
- 9.Sokolyanskiy I. A.Obucheniye slepogluxonemykh detey [kar-ko’r bolalarni o’qitish]. — 1989. — №2.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI BOSHQARUVINI SIFAT JIHATDAN YURITILISHI VA UNING AHAMIYATI

Rabbimova Shahnoza Soyib qizi
Oriental universiteti Ta’lim menejmenti 1-kurs magistranti

Ta’lim sohasini isloh qilish bugun hukumatimiz diqqat e’tiborida turgan dolzarb sohalardan biri, desak mubolag’a bo’lmaydi. So’nggi yillarda maktabgacha ta’lim tizimini isloh

qilish va rivojlantirishga qaratilgan qonunlar, qarorlar qabul qilinib, amaliyotga joriy etilmoqda.

Maktabgacha ta’lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, bolalarni maktabgacha ta’lim bilan bosqichma-bosqich to‘liq qamrab olishni ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni bilan Maktabgacha ta’lim vazirligi tashkil etildi. Bugungi kunda O‘zbekistonda 14 mingdan ortiq maktabgacha ta’lim tashkiloti faoliyat ko‘rsatmoqda. 2019-yilda Maktabgacha ta’lim vazirligi tizimga bolalar qamrovini 52 foizga yetkazdi. 2020-yilda bu ko‘rsatkich 59,5 foiz bo‘lishi kutilmoqda, shuningdek, 85,2 foiz 6 yoshli bolalarni majburiy 1 yillik ta’lim bilan qamrab olish rejalashtirilgan.

Ma’lumki, Maktabgacha ta’lim vazirligi tashkil etilmasdan avval tizimda zamonaviy dasturlar joriy etilmagan, bolalarni maktabga tayyorlash bo‘yicha muqobil, moslashuvchan modellar yetarli darajada rivojlanmagan. Taraqqiy etgan mamlakatlardagi kabi bolalarni ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, matematik, jismoniy va ijodiy rivojlantirish, atrof-muhit bilan tanishuvga yo‘naltirilgan maxsus davlat ta’lim dasturlari tatbiq qilinmagan edi. Davlat maktabgacha ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlarning aksariyati o‘rta maxsus ma’lumotga ega bo‘lib, bolalarni maktab ta’limiga talab darajasida tayyorlash imkonini bermas edi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori misolida ko‘rsak, mazkur kontseptsiya maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta’limdan teng foydalanishini ta’minlash, maktabgacha ta’lim xizmatlarini rivojlantirish, bir so‘z bilan aytganda, maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishning maqsadli vazifalarini qamrab olgan bo‘lib, jarayonning ustuvorliklari va bosqichlarini belgilab beradi. Kontseptsiya tasdiqlangandan so‘ng o‘tgan bir yildan ortiq vaqt mobaynida maktabgacha ta’lim tizimida yangi Qonun qabul qilindi, yangi loyihalar, islohotlar bosqichma-bosqich amalga oshirilib kelinmoqda.

Xususan, 2019-yilda “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi. Mazkur Qonunda maktabgacha ta’lim va tarbiyaning asosiy tamoyillari, ushbu sohadagi davlat siyosati yo‘nalishlari, shuningdek, Vazirlar Mahkamasi, Maktabgacha ta’lim vazirligi, Sog‘liqni saqlash vazirligi, egaligida maktabgacha ta’lim tashkilotlari bo‘lgan davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlari belgilangan. Qayd etilgan Kontseptsiyada 2030-yilgacha 3-7 yoshdagi bolalarning 80,8 foizini maktabgacha ta’lim bilan qamrab olinishining ta’minlanishi ko‘zda tutilgan. Xususan, 2020-yilda yangi maktabgacha ta’lim tashkilotlari binolarini qurish, mavjudlarini rekonstruktsiya qilish, bir paytlar bog‘cha bo‘lgan binolarni qayta Maktabgacha ta’lim vazirligi hisobiga qaytarish, maktabgacha ta’limning muqobil shakllarini joriy etish kabi chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Bilamizki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida aholiga asosiy xizmati 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan bolalarni maktabgacha ta’lim va tarbiyalash hisoblanadi. Mening fikrimcha mamlakatimiz tomonidan shunday sharoitlar yaratib berilayotgan ekan bunga ma’suliyat bilan yondashishimiz kerak ya’ni har bir daraxtning o‘z o‘q ildizi bo‘lgan kabi maktabgacha ta’lim tashkiloti bu o‘q ildiz raxbar hisoblanadi. Raxbar qanchalik yuqori bilim va malakaga ega bo‘lsa undan chiqayotgan nihol ya’ni ishchi xodimlar baquvvat, chidamli bo‘lim o’sadi va rivojlanadi. Har bir rahbar o‘z maktabgacha ta’lim muassasasini rivojlantirishning asosiy maqsadlarini belgilab, pedagogik jamoa bilan birgalikda butun pedagogik jarayonni tashkil qiladi, ya’ni u doimiy ravishda olingan natijalarni rejalashtirilgan natijalar bilan taqqoslaydi. Bu vaziyat bo‘yicha tezkor qarorlar qabul qilishni talab qiladi. Tezkor qarorlar sifat jihatini ham o‘z ichiga olish lozim.

Maktabgacha ta’lim sifati - bu bolalar bog‘chasidagi pedagogik jarayonning shunday

tashkil etilishi bo‘lib, unda har bir bolaning tarbiya va rivojlanish darajasi ta’lim va tarbiya jarayonida uning shaxsiy, yoshi va jismoniy xususiyatlariga mos ravishda oshadi.

Maktabgacha ta’lim muassasasi ishining sifatini nima belgilaydi?
ishining sifatidan.

Pedagog

Pedagoglar jamoasida shakllangan munosabatlardan.

Rahbar tomonidan bolalar bilan ishlashning yangi usullarini ijodiy izlash uchun yaratilgan sharoitlardan.

Har bir xodimning ish faoliyatini xolis baholashdan. Shu sababli, muassasadagi maktabgacha ta’lim sifati boshqariladigan jarayondir. Shuning uchun yuqorida sanab o‘tilgan "sifat" tarkibiy qismlaridan kelib chiqib, sifatni boshqarishning ikkita yondashuvini ajratib ko‘rsatish mumkin. Biri - butun pedagogik jarayonni va uning tarkibiy qismlarini boshqarish orqali. Ikkinchisi esa boshqaruv tizimidagi shaxsiy subyektiv jihatlar orqali: jamoani shakllantirish va undagi axloqiy-psixologik muhitni tartibga solish. Boshqaruvning tashkiliy tuzilmasini shakllantirish muammosi, birinchi navbatda, maktabgacha ta’lim muassasasining rivojlanishini demokratlashtirishning ob’ektiv omillarini hisobga olgan holda murakkab ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida tushunishni talab qiladi.

Boshqaruvning tashkiliy tuzilmasini shakllantirish muammosi yechimini biz boshqaruvda demokratik asoslarni yanada rivojlantirishda ham davlat boshqaruvi tamoyili, ham uni tashkil etish tizimi sifatida ko‘ramiz. Boshqaruv qarorlarini amalga oshirishda markazlashtirish va markazsizlashtirish, boshqaruvda kollegiallik va buyruq birligi, huquqlar, burchlar, mas’uliyat va boshqalar kabi tashkiliy boshqaruv tamoyillarining optimal muvozanatini ta’minlash.

Boshqaruv tuzilmasini tashkiliy muammolarning butun majmuasidan ajratib bo‘lmaydi: maktabgacha ta’lim muassasasi va jamiyat hayotini qayta qurish sharoitida ijtimoiy va iqtisodiy tizimlarning tashkiliy tuzilmasi izchilligini ta’minlash; har bir tsiklning ketma-ket tahlili boshqaruv jarayoni va bunga parallel ravishda boshqaruvni tashkil etishni takomillashtirish masalasini har tomonlama ko‘rib chiqish uchun boshqaruv ob’ekti, sub’ekti va vositalarini tahlil qilish.

Taklif etilayotgan yondashuv zamonaviy maktabgacha ta’lim muassasasini boshqarishning tashkiliy tuzilmasini uning ehtiyojlarini hisobga olgan holda, pedagogikada qo‘llaniladigan modellashtirishdan foydalangan holda, ijtimoiy boshqaruvning umumiy nazariyasiga asoslanib, amaliyotni hisobga olgan holda ko‘rib chiqishdan iborat. Biz foydalanadigan boshqaruv va boshqariladigan quyi tizimlarni (boshqaruv apparatlarini) modellashtirish boshqaruvni tizimli ko‘rish vazifasini osonlashtiradi, boshqaruv sub’ektiga tizimni boshqarishning eng oqilona funktsiyalarini tanlash imkoniyatini beradi.¹²

Xulosa

o‘rinda shuni aytish joizki hozirgi kunda MTTlarida olib borilayotgan boshqaruv sharoiti yuqorida keltirilgan sifat jihatlariga javob berishi va ularni amalga ham qo‘llash zarur deb o‘ylayman. Mening fikrimcha qayerda sifatli xizmat ko‘rsatish yuqori bo‘lsa o‘sha yerda yuksalish bo‘ladi. Raxbar ishchi xodimlarga sifatli va oqilona yondoshsa ishi xodimlar ya’ni tarbiyachilar ham o‘zlariga bo‘lgan ishonchi oshadi va bolalarga yuqori darajadagi innovatsion mashg‘ulotlar o‘tadi. Bolalar esa maktab ta’limida o‘ziga ishongan holda qadam bosadi.

SPECIFIC FEATURES OF THE MANAGEMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Sayimova Madina O‘rozboyevna

JDPI Ta’lim muassasalari boshqaruvi 1-bosqich magistranti,
Jizzax shahar iqtisoslashtirilgan San’at maktabi ingliz tili o‘qituvchisi

Respect and trust in the management of the education system. achieving a level of subjectto-subject attitude in pedagogical activity, protecting the rights and interests of students and teachers,

¹² Tretyakov va K.Yu.Belaya “Makabgacha ta’lim muassasini boshqarish”.

creating conditions for the free expression of their talents and professional skills means the essence of governance based on the principle of humanity.

Systemicity and unity of management. Based on a systematic approach to the management of the educational institution, the leader will have a clear idea of the educational institution as a whole system and its characteristics. The first feature of the system is its uniqueness and the fact that it can be divided into parts and components. The second sign indicates the presence of the internal structure of the system. The third sign is that the system can be integrated. Although each component of the system has its own quality, the interaction creates a new quality of system integration. The fourth sign is that educational institutions are closely linked to the external environment. Because educational institutions adapt to the external environment, they rebuild the educational process and subjugate the external environment to achieve their goals. Systemicity and unity in management presupposes interaction and communication between the leader and the teaching staff, preventing onesided management.

The rational combination of centralized and decentralized management. When there is more centralization of governance, of course, there is more administrative governance. This situation leads to disregard for the needs, requirements and desires of teachers and students, and unnecessary labor and time spent by supervisors and teachers.

Also, if too much attention is paid to decentralization, the pedagogical system will slow down.

The combination of centralization and decentralization in the management of an educational institution makes the activities of administrative and public administration leaders in the public interest and allows them to make decisions at the level of professionalism.

The principle of unity of self-government and public administration is aimed at preventing monopoly in the management of the pedagogical process. In management activities, it is important to draw reasonable conclusions based on the experience and knowledge of teachers, comparing different perspectives. Collegial decision-making does not eliminate the responsibility of each team member.

In turn, there are specific aspects of autocracy. Sovereignty presupposes discipline, scope of authority, and adherence to it in the pedagogical process.

While a collegial approach is acceptable in decision-making, it is preferable to be subject to autonomy in estimating the execution of a decision.

The state-public nature of the management of the education system facilitates the implementation of this principle.

Objectivity and completeness of information in the management of the education system. The effectiveness of education management also depends on how accurate and complete the information is. If the information is inaccurate, incomplete, or excessive, it can lead to confusion in decision making.

We collect information about students' learning, but we focus on their interests, behaviors, and personal orientation. That is why there are many deviations in the process of upbringing. The head of the educational institution also acts as a manager. Therefore, he should be able to make extensive use of observation, questionnaires, tests, instinctive and methodological materials in his work. The administration of the educational institution should pay special attention to the development of in-school information management technology and its application in the educational process. Effective use of information in the management process contributes to the success of the educational institution. The information used to manage an educational institution varies (Figure 38). The formation and rapid use of information resources enhances the scientific organization of

The specificity of the school's internal management is clearly seen in the following tasks:

Pedagogical analysis of the educational process.

Goal setting and planning.

To organize.

Supervise the internal management of the school.Regulation.

LIST OF USED LITERATURE

1. Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher Education in Developing Countries.13-бет
2. Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and3 Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher Education in Developing Countries.13бет Pedagogy, ducation in Developing Countries
3. Educational Psychology: A Tool for Effective Teaching. Chapter One 3. Pertti Kansanen & Matti MeriDidactic relation in the teaching-studying-learning processAbstract. 2-б

ПРОВЕДЕНИЕ ЗАНЯТИЙ ПО МУЗЫКАЛЬНО-РИТМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С ДЕТЬМИ С РЕЧЕВЫМИ НАРУШЕНИЯМИ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Тахирова Муминат Эльдаровна

Ташкентский Государственный Педагогический Университет имени Низами,
преподаватель кафедры «Логопедия»

С каждым годом увеличивается количество детей с различными нарушениями в речевом развитии, по причине того, что существенно возрос уровень жизни и недостаточно внимания уделяется детям со стороны их родителей. Общение с ребенком заменяется просмотром телепередач. Также имеет значение увеличение частоты общих заболеваний детей и неблагоприятное воздействие окружающей среды.

У большинства детей наблюдается значительное нарушение всех компонентов речевой системы. Дети мало применяют в своей речи прилагательные, наречия, допускают ошибки в словообразовании и словоизменении. Фонетическое оформление речи отстаёт от возрастной нормы, а также отмечаются стойкие ошибки в звуковой стороне речи, нарушение слоговой структуры, недостаточное развитие фонематического восприятия и слуха. Эти нарушения препятствуют для овладения детьми программой дошкольной образовательной организации, а в дальнейшем и программой начальной школы.

Наряду с традиционными методами работы в исправлении речевых нарушений, положительную роль играет логопедическая ритмика, основанная на сочетании слова, движения и музыки.

Логопедическая ритмика является чувственным звеном логопедической работы, совмещающим исправление нарушений речи с развитием чувствительных и двигательных способностей детей дошкольного возраста. Под воздействием занятий по логопедической ритмике у дошкольников происходят значительные изменения в звукопроизношении, словообразовании, в накоплении активного словарного запаса.

Занятия логопедической ритмики являются составляющей частью коррекционного воздействия на дошкольников, так как многие дети имеют не только речевые нарушения, но и имеют ряд признаков двигательных нарушений общей и мелкой моторики, нарушения просодической стороны речи и психологические проблемы.

Логопедическая ритмика представлена широким применением специальных игр и упражнений, направленных на исправление речевых и неречевых недостатков, развитие коммуникативных навыков, а также формирование положительной познавательной мотивации. Можно использовать элементы логопедической ритмики, включая их в логопедические, музыкальные, физкультурные занятия, а также занятия по развитию речи.

Логопедическая ритмика полезна всем детям, имеющим речевые нарушения, такие как, алалия, задержка речевого развития, нарушения звукопроизношения, заикания, аутистические расстройства и др. Очень важна логопедическая ритмика для детей с

речевым негативизмом, так как занятия создают положительный эмоциональный настрой к речи, мотивацию к выполнению логопедических упражнений, учит общению со сверстниками.

Основной задачей музыкального руководителя при проведении логоритмических занятий является подбор музыкального репертуара. Важной частью в работе с детьми с нарушениями речи при проведении занятий по логоритмике является пение, музыкальные игры и двигательные упражнения под музыку. Это связано с тем, что музыка оказывает благоприятное воздействие на эмоциональную сферу ребенка. Дети, получая положительные реакции лучше и быстрее усваивают материал, постепенно учатся говорить правильно. Одним из эффективных методов коррекции нарушений речи является логопедическая ритмика.

Логоритмические занятия строятся на основе принципов, разработанных Г.А. Волковой, таких как наглядность, сознательность и активность, систематичность, учет симптоматики и поэтапное проведение. Дети в игровой форме овладевают движениями общей и мелкой моторики, учатся находить ритмическую организацию музыки и речи, знакомятся с элементарными приемами самомассажа. Тематическая направленность и организационная вариативность занятий способствует развитию у детей устойчивого интереса к речевой и музыкальной деятельности, поддерживают положительный эмоциональный настрой к логоритмическим упражнениям, помогают достичь лучшей результативности в обучении и воспитании. Необходимо показывать детям, как правильно выполнять те или иные движения, и убедиться в том, что они правильно и с желанием выполняют их, испытывая при этом определенные ощущения.

В коррекционном обучении и воспитании на логоритмических занятиях используются наглядные, словесные и практические методы.

Наглядные методы создают яркость сенсорного восприятия и двигательных ощущений.

Словесные методы направлены к сознанию ребенка, помогающие раскрывать поставленную задачу и осознанно выполнять двигательные упражнения.

Практические методы направлены на эффективную проверку обоснованности восприятия движения на собственных мышечно-моторных ощущениях. Разновидностями данного метода являются игровой и соревновательный методы.

Игровой метод очень близок к игровой деятельности детей дошкольного возраста, наиболее характерный и чувственно-эффективный, учитывает элементы наглядно-образного и наглядно-действенного мышления; дает возможность улучшать разнообразные двигательные навыки, развивает самостоятельность движений, быстроту ответной реакции на изменяющиеся условия, развивает творческую инициативу на логоритмических занятиях.

Логоритмические занятия не регламентированы строго по времени. При проведении занятия нужно учитывать самочувствие детей, их эмоциональное состояние. При необходимости занятие можно сократить.

Важными теоретическими положениями логоритмической практики являются принципы проведения логоритмических занятий: общедидактические (системности, повторяемости, наглядности, доступности) и специфические (развитие, всестороннего воздействия, комплексности).

Под влиянием регулярного включения логоритмических игр и упражнений у детей дошкольного возраста происходит положительная перестройка сердечно-сосудистой, речедвигательной, дыхательной, двигательной, сенсорной и других систем, а также воспитание эмоционально-волевых качеств личности.

Главный принцип достижения эффективности в работе — индивидуальный подход к каждому ребенку, учитывающий его возрастные, психофизиологические и речевые возможности.

На логоритмических занятиях не все упражнения включаются в занятие одновременно. Обычно проводится 6-7 видов заданий. Обязательно нужно включать в занятие двигательные упражнения под музыку, пение, пальчиковые и подвижные игры. В остальном, структура занятия может варьироваться. В зависимости от задач, которые ставит перед собой педагог, на каждый раздел занятия отводится разное количество времени в зависимости от тяжести проявления речевых и двигательных нарушений ребенка.

Только в тесном взаимодействии логопеда и музыкального руководителя возможно успешное формирование личностной готовности детей с нарушениями речи к школьному обучению, социализации и адаптации их в обществе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аюпова Е.Е., Степанова А.Г. Логоритмика в детском саду: Программа логоритмических занятий для детей дошкольного возраста. — Пермь, 2009. — 36с.
2. Бабушкина Р.Л., Кислякова О.М. Логопедическая ритмика //Методика работы с дошкольниками, страдающими общим недоразвитием речи. /Под ред. Г. В. Волковой. — СПб., 2005.
3. Волкова Г.А. Логопедическая ритмика: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. — М: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. — 272 с.
4. Воронова А.Е. Логоритмика в речевых группах дошкольного образовательного учреждения для детей 5-7 лет. — М., 2006.
5. Гринер В.А. Логопедическая ритмика для дошкольников. — М.: Просвещение, 1958. — 274 с.

РОЛЬ ИЗО-ТЕРАПИИ В РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ РЕБЁНКА

Ахмедова Зухра Мурзабековна
ТГПУ имени Низами, доцент
Абдуламинава Адолат
Студентка 3-курса

Изо - терапия как метод психологической коррекции – одно из самых популярных направлений арт-терапии. Её суть – использование изобразительного искусства в педагогических и терапевтических целях. Обычно это рисование, но программа изо-терапии может включать применение техник лепки из пластилина, глины, занятия по декору и фотосъемке. Все дети любят рисовать. Одним из первых творческих занятий, которым они увлекаются, является рисование. Оно привлекает детей своими яркими красками, возможностью самовыражаться, изображать то, чего не существует, является для них самым доступным и интересным увлечением. При работе с ребенком изо-терапия дает много информации о ребёнке и его внутреннем мире: о чём он думает, что чувствует, чего боится, кого и что любит и др. Дети в буквальном смысле «говорят» с окружающими через свои рисунки. Грамотный педагог и внимательный взрослый смогут намного быстрее и легче понять ребенка и помочь ему, используя знания изо-терапии. Изо-терапия распространена при работе с детьми чаще всего дошкольниками и младшими школьниками, однако она очень эффективна и для взрослых. Она популярна в практике социальной психологии, медицинской психологии, психиатрии, логопедических занятиях. Занятия проводятся индивидуально или в группах. Рисование позволяет снять стресс, получить удовольствие от созидания, успокоиться, оно развивает фантазию и творческое начало. Основными функциями изо-терапии в психологии называют:

- регулятивную - снятие нервно-психического напряжения, регуляция психосоматических процессов, моделирование положительного эмоционального состояния;

- коммуникативно - рефлексивную - обеспечивающую коррекцию нарушений общения и формирование адекватного поведения, нормализацию самооценки.

Целью индивидуальной и групповой арт-терапии является комплексное психокоррекционное, психопрофилактическое и развивающее воздействие. Целю психокоррекции относятся устранение или ослабление имеющихся у детей и подростков поведенческих и эмоциональных нарушений, проявляющихся в форме депрессивных, тревожно фобических реакций и невротических симптомов, агрессивных тенденций, импульсивности, а также симптомов психосоматических расстройств.

Психопрофилактические задачи включает следующие задачи: формирование у детей изо-терапевтической программы положительной самооценки, реализация их творческого потенциала, развитие навыков коммуникации, способности к самостоятельному принятию решений и проявлению инициативы, навыков психической само регуляции и способности к конструктивному выражению эмоций, способствующих их более успешной адаптации к школе и социуму, усвоение детьми опыта творческой активности и структуры творческого процесса, включающего такие «узловые» этапы, как замысел, воплощение и результат, в качестве основы для разных видов деятельности в повседневной жизни. Использование изо-терапии избавить ребенка от таких проблем, как неспособность выражать чувства и эмоции, психологическая «зажатость», нервозность, агрессивность, страхи, не уравновешенность, ревность, низкая самооценка, которой подвержены, по статистике, более 70% всех людей, неустойчивое поведение, хронические стрессы, недопонимание в семье, отсутствие развития творческого потенциала, скрытых возможностей и ресурсов.

Коррекционное направление изо-терапии в развитие личности ребёнка даёт детям возможность снять эмоциональное напряжение и выпустить все отрицательные эмоции на бумагу или глину. Это позволяет избежать агрессии со стороны ребенка, который может еще больше его травмировать, наладить контакт психолога с ребёнком и повысить его коммуникабельность. Изо-терапия способствует повышению самооценки ребёнка, способствует развитию воображения.

Современные методы изо-терапии включают в интересные задания: «Волшебные пятна» - это рисование абстрактных пятен, ассоциирующихся у детей с конкретным предметом.

«Рисование по точкам» помогает определить такие понятия, как части и целое.

«Рисование пальцами» - подходит для малышей даже до 1 года.

Техники изо-терапии не стремятся обучить ребенка рисованию, поэтому среди приемов можно найти такие оригинальные занятия: мазание - пачкание в красках. Помогает избавиться от детской агрессии, гиперактивности. Монотипия - рисование оттисков с помощью одного штампа. Приучает к терпению и трудолюбию. Кляксография - на листке с одной стороны наносятся пятна, которые отпечатываются на вторую половину. Рисование по мокрому листу помогает детям расслабиться, сделать более гармоничными их рисование продуктами, листьями и другими подручными материалами. Техника каракулей развивает внимательность и повышает самооценку у ребенка. Психологи считают, что изобразительная деятельность сама по себе является мощным терапевтическим фактором. Она допускает самые разные способы обращения с художественными материалами. Рисуя, ребенок дает выход своим чувствам и переживаниям, перестраивает свои отношения в различных ситуациях и безболезненно соприкасается с некоторыми пугающими, неприятными и травмирующими образами. Одни из них позволяют оказывать седативный эффект, снимать эмоциональное напряжение. Другие отреагировать на сложные переживания и достичь над ними контроля. Выражение чувств и представлений ребенка в процессе изобразительного творчества и игры также делают более наглядными и доступными для осознания содержания его внутреннего мира и позволяют развивать с ним психотерапевтическое воздействие. Многие выдающиеся педагоги и психологи подчеркивали большое значение рисования для развития личности и эмоциональной сферы.

Дети также получают удовольствие от технических приспособлений. Во время упражнений, требующих соблюдения временного интервала, можно использовать секундомеры, песочные часы. Можно предлагать детям такие упражнения. Тексты инструкций к упражнениям:

-«Сейчас ты будешь в течение минуты смотреть на этот цветок. Я засеку время по секундомеру песочным часам и затем попрошу, когда закончится время, сделать рисунок тех чувств, которые ты испытывал, когда смотрел на него».

-«Попробуй выразить свой мир в виде образов, представленных в цветах, линиях, формах, символах. Как выглядел бы мир, если бы он был таким, как тебе хочется».

-«Нарисуй, что ты делаешь, когда ты сердисься, что заставляет тебя быть сердитым».

- «Изобрази место, которое делает тебя счастливыми; как ты себя чувствуешь в данный момент; как бы ты хотел себя чувствовать».

- «Нарисуй себя: как ты выглядишь сейчас, как бы ты хотел выглядеть, когда станешь старше; когда ты состаришься, когда ты был младше (в каком-то определенном возрасте или вообще)».

-«Вернись назад в какое-то время или к какой-то сцене. Нарисуй то время, когда ты чувствовал себя наиболее бодрым».

-«Нарисуй то время, которое ты вспоминаешь в первую очередь, ту вещь, которая тебе приходит в голову; семейную сценку; твой любимый обед; сон».

-«Нарисуй, где бы ты хотел быть: идеальное место, любимое место. Или место, которое ты не любишь, самую худшую вещь, которую ты можешь себе представить».

-«Нарисуй, как ты обращаешь на себя внимание, каким образом ты добиваешься того, чего ты хочешь, что ты делаешь, когда ощущаешь печаль, беспокойство, ревность, одиночество».

-«Нарисуй, счастливые линии, мягкие линии, линии печальные, сердитые, испуганные и т. д.».

-«Нарисуй вещи, противоположные друг другу: слабый-сильный, счастливый-несчастливый, печальный-веселый, любит -не любит, хороший-плохой, счастье-несчастье, доверие-подозрение, отдельно-вместе».

-«Нарисуй подарок, который тебе хотелось бы получить. А что тебе хотелось бы подарить? Кто мог бы тебе это подарить? Кому бы ты мог это подарить?»

Работая с детьми, можно также произносить слова и предлагать детям быстро рисовать то, что обозначают эти слова: любовь, красота, тревога, свобода, милосердие и т.д. В качестве тем для рисунков можно использовать множество других вещей: фантазии, рассказы, звуки, движения, достопримечательности. Можно также комбинировать рисование с сочинением литературных произведений, стихов.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Копытин. А.И., Е.Е.Свистовская. Арт-терапия детей и подростков. 2-е изд.- М.: 2014.
2. Колягина В.Г. Арт-терапия и арт-педагогика для дошкольников. Учебно-методическое пособие.-М.: 2016.
3. Киселева, Т.Ю. Педагогическая арт-терапия. // Справочник руководителя дошкольного учреждения- М.: Издательский дом «МЦФЭР», информационный центр «Ресурсы образования», 2008. №1.
4. Зауторова, Э.В. Роль искусства и арт-терапии в профилактике и коррекции дивергентного поведения подростков. Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. — 2005. №1.
5. Киселева, Т.Ю. Арт-терапия в работе с детьми. Руководство для детских психологов, педагогов, врачей, работающих с детьми - «Речь». Санкт-Петербург. – 2005.

NOZIK XARAKATLARNING RIVOJLANISHI – BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHINING OMILI

Mamatova Muzayyana

Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedrası o‘qituvchisi

Xaydarova Y.

TDPU talabasi

Maktabgacha yoshdagi bolalarni komil inson bo‘lib yetishishida nutqning ahamiyati beqiyosdir. Nutq bu o‘ziga xos jarayon bo‘lib, barcha oliy psixik funksiyalarni tashkillashtiradi va ularning shakllanishi hamda rivojlanishiga ta’sir etadi. Til – insoniyat muloqot qilishni boshlaganidan buyon muloqot vositasi bo‘larkan, nutq – harakatdagi tildir. Bolalarda nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda mayda qo‘l harakatlari ham alohida ahamiyat kasb etadi. Mayda qo‘l harakatlarining shakllanishi xotira va tafakkur qobiliyatlariga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Ma’lumki, aynan mayda qo‘l motorikasi bola xayotining ilk davridayok uning rivojlanish jarayonini aks ettirib, intellektual qobiliyat darajasini ko‘rsatadi. Mayda qo‘l motorikasi rivojlanmagan bolalarda qalam, qoshiqni epchillik bilan ushlay olmaslik, tugmalarni qaday olmaslik kuzatiladi. Ular mayda konstruktor qismlarini yig‘ishda qiyinchiliklarga uchraydilar. Ushbu bolalarga xos bo‘lgan xususiyatlardan yana biri – ular bir harakatdan ikkinchi harakatga o‘tishda qiyinchiliklarga uchraydilar.

Bolalarda mayda qo‘l motorikasi va barmoqlar mohirligini rivojlantirish muommosi bolaning shaxs sifatida rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bola o‘zining rivojlanish jarayonida barmoqlarini boshqara olishi orqali ko‘proq mustaqil, atrofdagilarga boglanib qolmasligini ta’minlaydi. Buning natijasida bola faoliyati davomidi turli yo‘nalishlarda tashabbuskor bo‘lishi kuzatiladi. Tasviriy faoliyat davomida barmoqlar harakatlanishi uning qay darajada rivojlanganligini aks ettiradi. Ijodkorlik jarayonida bolaning barmoq va kaftlaridagi biologik faol nuqtalarning tabiiy ta’sirilanishi ro‘y berib, ko‘rish, harakatlanish va xotira faoliyatini takomillashtiradi.

Suxomlinskiyni fikriga ko‘ra, «Qobiliyat manbai va bolalarning iste’dodi ularning barmoq uchlaridadir», boshkacha aytganda, bolaning qo‘llari qanchalik mohir bo‘lsa, aqlning yuksalish darajasi shunchalik yuqori bo‘ladi», deb ta’kidlab o‘tgan [3]. Yana bir rus olimasi L.Fomina tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning barmoqlari harakati shartli ravishda nutq rivojlanishini normal holatga keltirishga yordam beradi, degan fikrni ilgari surgan [4]. Shuningdek, bolalarda nutq bilan birga nozik barmoqlar harakatlarini paralel ravishda rivojlantirish uning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga poydevor bo‘ladi. A.R.Luriya ko‘p yillik tadqiqotlari natijasida shunday xulosaga keladi: «Bolalarda qo‘llar va barmoqlar harakatini shakllantirish va rivojlantirish ularning aqliy qobiliyatlariga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi, shu sababli bolaning ilk rivojlanish davridanoq barmoqlar harakatiga alohida ahamiyat berish lozim [2].

Adabiyotlar tahlillaridan kelib chiqib, amaliy faoliyatimizda nutqning rivojlanishi, ko‘rish-borliqqa oid koordinatsiyani rivojlantirish, bilishga oid va nutqiy fikrlash faoliyatini faollashtirish uchun quyidagi usullardan foydalanish yuqori samara berishiga ishonch hosil qildik:

Barmoqqa oid mashqlar va o‘yinlar.

Loviyali vanna.

Massaj va o‘z-o‘zini massaj

Narsa yasash.

Yormalar bilan o‘ynash.

Tugmalar va munchoqlarni qadash.

Stolda yoki boshqa yuzada kafti bilan qalamni dumalatish.

Qum terapiyasi.

Rasm chizish yoki izoterapiya.

Chiziqlar chizish va h.k.

Bolalarning go‘daklik va erta rivojlanish davridanok mayda qo‘l harakatlarini turli yo‘llar orqali rivojlantirish ular da kelajakdagi yozuv malakalarining shakllanishi va rivojlanishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatishini aytib o‘tgan. Mayda qo‘l harakatlarini rivojlantirish bolalarda ijodkorlik faoliyatining shakllanishiga ham turtki beradi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, logopedik ishda mayda qo‘l motorikasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashqlar va topshiriqlardan foydalanish:

qo‘l va barmoqlar harakatlarining aniqligi hamda muvofiqligini, bir maromdaligini yaxshilash;

qo‘l panjalari va barmoqlarning mayda motorikasini yaxshilash;

umumiy harakatli faollikni yaxshilash;

nutqiy vazifalarning me‘yorlashuviga ko‘maklashish;

tasavvur, mantiqiy fikrlash, ixtiyoriy diqqat, ko‘rish va eshitishga oid idrok, ijodiy faollikni rivojlantirish;

tengdoshlari va kattalar bilan muloqotda emotsional jihatdan qulay sharoitni yaratish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Котлованова И.О. Развитие мелкой моторики детей дошкольного возраста. Средство песочной анимации. – Ж.: Вестник, 2018. № 2.
2. Лурия А.Р. Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – Ж.: Вестник, 2009. № 4. 59-65-б.
3. Сухомлинский В.А. Родительская педагогика. – М.: Знание, 2011. 96 б.
4. Фомина Л.В. Роль движений рук и моторной речи ребенка // Проблемы речи и психолингвистики. – М.: МГПИИЯ, 1971. 36-40-б.

2-SHO‘BA. UMUMTA’LIM MAKTABLARI BOSHQARUV JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

UMUMTA’LIM MAKTABLARINI BOSHQARISHDA JAMOATCHILIK ISHTIROKINI KENGAYTIRISH

Temirov Dilshod Sheraliyevich,

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining Pedagog kadrlar sifati nazorati, ta’lim hujjatlarini legallashtirish, tan olish va nostrifikatsiya qilish bosh boshqarmasi boshlig‘i, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Ta’lim tizimini rivojlantirishning bugungi kundagi vazifalari va uni amalga oshirish mamlakatning ta’lim sohasidagi davlat siyosatini shakllantirishda, ta’limni boshqarishda, uning samaradorligi va sifatini baholashda jamoatchilik ishtirokini kengaytirishni taqozo etmoqda.

A.I.Adamskiyning fikricha, ta’limiy siyosat – bu davlat va fuqarolar o‘rtasidagi munosabat, bu davlatning qiziqishi va ehtiyojlari bilan fuqarolarning ta’limiy va hayotiy qiziqishlari va ehtiyojlari o‘rtasidagi munosabatlar tizimi. Ta’kidlash joizki, bu yerda gap davlat bilan ta’lim tizimi o‘rtasidagi munosabatni nazarda tutuvchi rahbarlik (boshqaruv) strukturasi haqida emas, balki sifatli, samarali ta’limning hammabopligini ta’minlovchi siyosat haqida ketayapti[1].

Ta’limni rivojlantirishning muhim vazifalaridan biri ham davlat, ham fuqarolarning qiziqish va ehtiyojlariga asoslangan holda ta’lim muassasasini boshqarish strategiyasini ishlab chiqishdan iborat.

Tabiiyki, ta’lim muammolarini hal etish jarayonida davlat institutlari bilan jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar vazifalarni belgilash borasida ham, ularni hal etish borasida ham o‘zgarib turadi.

P.G.Shedrovskiy tomonidan haqli tarzda ta’kidlanishicha, “hech qanday vazifalar ta’lim muassasasi va jamiyatning muayyan sektorlarida kechayotgan natijaviy hamkorligi jarayonlarisiz mahsuldor tarzda hal etilishi mumkin emas”[2]. Aynan shu bois davlat, ta’lim va jamiyatning qiziqishlari kesishuv nuqtasida umummilliy maqsadlar, ustuvor yo‘nalishlar va qadriyatlar asosida ta’limiy siyosat quriladi.

Ta’lim siyosatini shakllantirish, ta’lim sifatini boshqarish va nazorat qilishda jamoatchilikning ishtirokini rivojlantirish davlatning ta’lim sohasidagi siyosatining yaqin kelajakdagi ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi. Ta’limni boshqarishga oid tadqiqotlarning son jihatidan salmoqliligi shundan dalolat beradiki, ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish muammolarini tadqiq etish jahon miqyosida e’tibor qaratilayotgan muammolar sirasiga kiradi.

Davlat siyosati prinsiplari ichida boshqaruvning ta’lim muassasalarini bu jarayonda ishtirok etish uchun pedagoglar, ta’lim oluvchilar, ularning ota-onalari yoki ta’limni boshqarishning davlat organlarining qonuniy vakillari ishtirokini ta’minlovchi o‘zini o‘zi boshqarish prinsiplari asosida qurilgan demokratik, davlat va jamoatchilik xarakteridagilari ajralib turadi.

Bir vaqtning o‘zida ta’lim tizimi fuqarolik jamiyatining bo‘lajak faol sub’ektlarini tayyorlashning eng qudratli instituti va instrumenti bo‘lib, ko‘p jihatdan uning siyosati mamlakatda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish sur‘atlarini belgilaydi.

Bunday sharoitlarda ta’limni davlat tomonidan boshqarilishida ishtirok etuvchi barcha tomonlar anglashi lozimki, bu yerda gap ta’lim muassasasini boshqarishning yangi ideologiyasi va texnologiyasi haqida emas, balki davlatni rivojlantirishda erkin va mas’ul shaxslarning ishtiroki haqida ketayapti.

Shunday qilib, bir tomondan ta’lim tizimi ob’ektiv tarzda kuchlarni jamiyatda taqsimlanishi va davlat hamda jamiyat o‘rtasidagi mavjud munosabatlarga bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan bu

munosabatlarni fuqarolarning yangi avlodini rivojlantirish foydasiga o‘zgartirish uchun sharoit yaratadi.

Davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, mahalliy o‘zini o‘zi boshqaruv organlarining hamkorlikdagi faoliyatiga asoslangan boshqaruv – bir tomondan, tashkilotlar, fuqarolik jamiyati vakillari hamda hususiy iqtisodiy sektor – ikkinchi tomondan u yoki bu ijtimoiy sohalarda, jumladan, ta’lim sohasida o‘zida “davlat-jamiat boshqaruvi” fenomenini namoyon etadi[3].

Boshqaruvning davlat-jamiat xarakteridagi tushuncha avval boshidan davlatning ta’limiy siyosatining bu prinsipni kengroq miqyosda, kengroq ijtimoiy kontekstda – davlat va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi munosabatlar negizida ko‘rishni nazarda tutgan.

Ta’lim muassasasini boshqaruvining davlat-jamiat boshqaruvi haqidagi bir qator tortishuvli xulosalarni tahlili har xil ma’no kasb etuvchi yondashuvlarga tavsif berish imkonini beradi.

Bir vaziyatlarda davlat-jamiat shaklidagi boshqaruvga ta’lim muassasasining vazifalarini kengaytirish maqsadida nodavlat strukturalari va sub’ektlarini ishtirokiga yo‘l qo‘ygan holda kengroq qarash amal qilsa, boshqa holatlarda ta’lim muassasasini boshqarishning davlat-jamiat shaklida esa bu tushunchaning “boshqaruv” terminiga aniq yondashuv amaliyoti qo‘llaniladi.

Ijtimoiy boshqaruv nazariyasi har qanday boshqa faoliyatlardan aniq ajralib turadi va bu tafovut uni ijtimoiy tashkilot – ta’lim muassasasining maqsadlarini belgilash va unga erishishdagi mas’uliyati bilan bog‘lanadi. Amaliy jihatdan esa boshqaruvning muhim alomatlarini sifatida boshqaruv ob’ektini boshqaruvga oid qarorlarni tayyorlash, qabul qilish va ro‘yobga chiqarishda namoyon bo‘lakdi. Bu, o‘z navbatida, boshqaruv hokimligining muayyan vakolatlari bilan bog‘liq.

Ta’limni davlat-jamiat yo‘sinida boshqarishni shakllanishida “ta’lim muassasasini boshqarishning davlat-jamiat boshqaruv shakli” tushunchasining boshqa tashkiliy-pedagogik kategoriyalar tizimidagi o‘rni va roli muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham “davlat-jamiat boshqaruvi” tushunchasining tarkibiy terminlari mazmuniga aniqlik kiritish ehtiyoji yuzaga keladi.

Odatda, “davlat” haqida fikr bildirganimizda, boshqaruvning bu tarkibiy termini muayyan subyektlarni nafaqat davlat statusi (maqomi) bilan bog‘liq bo‘lgan strukturani, balki ularni davlatga tegishli ekanligini, davlat tomonidan belgilangan vakolatlar doirasida faoliyat ko‘rsatishini nazarda tutamiz.

Davlat boshqaruvi ta’lim tizimining barcha darajalarida amalga oshirilgan ekan, boshqaruvning davlat-jamiat ko‘rsatkichi tizimning barcha bo‘g‘inlarini qamrab olmog‘i lozim. Shu nuqtai nazardan nafaqat ta’lim organlari hamda ta’lim muassasalarining rahbarlari, balki ta’lim sohasi xodimlari ham davlat boshqaruvining tarkibiga kiradilar.

Shunday qilib, ta’limni boshqarishning davlat-jamiat shakli davlatning ta’lim sohasidagi siyosati prinsipi sifatida ta’limning barcha jabhalariga taalluqli bo‘lishi, ta’lim muassasalari, ta’limiy munosabatlarning barcha ishtirokchilari faoliyati uchun yangi sharoitlarni taqdim etmog‘i lozim.

Ta’lim sohasiga aloqador bo‘lgan jamoatchilik har xil sub’ektivlik darajasiga ega bo‘lishi mumkin. Ta’lim bilan aloqada bo‘lgan jamoatchilik muayyan darajadagi shartlilik asosda professional va noprofessionallarga bo‘linishi mumkin. Shunday tasnifga ko‘ra professional jamoatchilikka o‘zining professional birlashmalari, jamiyati, assotsiatsiyalarini tuzgan ta’lim sohasi xodimlari kiradi.

Ta’kidlash joizki, ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarda shunday pedagogik assotsiatsiyalar ta’lim tizimiga kuchli ta’sir o‘tkazish imkoniyatiga ega.

Ta’lim muassasasini boshqarishda noprofessional jamoatchilik bilan pedagoglarning o‘zlarini pedagogik jamoasi o‘rtasida muayyan aloqadorlik, hamkorlik mavjud. Agar pedagogik jamoaning rahbari, ish beruvchi bilan pedagoglarning, ta’lim muassasasining boshqa xodimlari o‘rtasida hamkorlikni nazarda tutadigan bo‘lsak, ta’lim muassasasining jamoasi davlatning ta’lim sohasidagi siyosatining ijrochilari, boshqacha so‘z bilan aytganda, boshqaruvning maktabdan tashqari, jumladan, ota-onalar jamoatchiligi oldida davlat vakili sanaladi.

A.M.Moiseyev davlat-jamiat boshqaruvi tushunchasini quyidagicha talqin qiladi: “Bu boshqaruvning alohida tip(tur)i bo‘lib, sub’ektlar va ularning organlarini davlatning ta’lim sohasidagi qiziqishlari, siyosati, kafolatlari va kompetensiyalarini o‘zida mujassam etuvchi ta’limni boshqarishda doimiy va mas’ullik bilan ishtiroki va hamkorligi bir tomondan, ikkinchi tomondan esa jamiat va aholini qiziqishlarini namoyon etuvchi va uni amalga oshiruvchi xos xususiyatdir. Ta’limni davlat-jamiat shaklida boshqarishni ham alohida, biroq hamkorlikda faoliyat yurituvchi davlat va jamoatchilik shakllari orqali, ham hamkor tashkilot va davlat-jamiat shakllarini tuzish yo‘li bilan amalga oshirish mumkin”[4].

Keltirilgan tavsifdan ta’limni davlat-jamiat tarzida boshqarish muammosini tadqiq etishning ob’ekti faqat ta’limni boshqarish tizimining institutsional shaklidagi haqiqiy va huquqiy-ijtimoiy fenomen ekanligini anglash mumkin.

Ta’lim muassasasi vasiylik jamoat fondi ta’lim muassasasi Kengashi, maktab yoshlarining jamoat tashkiloti rayosati bilan hamkorlikda maktab atrofidagi jamoatchilikka ta’sirni kuchaytirish bo‘yicha hamkorlik faoliyati dasturini ishlab chiqadi hamda uni amaliyotga joriy etadi, mahalliy-hududiy muammolarni hal etish bo‘yicha maktabdan tashqari mahalliy ijtimoiy guruhlarini tuzish, mahalliy miqyosdagi muammolarni – ta’lim muassasasi, mikrorayon hududini obodonlashtirish, ijtimoiy yordam ko‘rsatish, madaniy dam olish, sport va sog‘lom turmush tarzini tashkil etish, qonunbuzarlikni oldini olish, havaskorlik ijodiyoti kabi muammolarni hal etishga oid tadbirlarni amalga oshiradi.

Yuqorida qayd etilgan tashkiliy-huquqiy va tashkiliy shakllardan varitaiv tarzda ta’lim muassasasi faoliyatida parallel tarzda yoki navbatma-navbat foydalanish ham mumkin.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Адамский А.И. Общественный образовательный договор (Очерк образовательный политики // Перемены. 2001. №6 С. 34
2. Щедровицкий П.Г. Школа и открытое образование: концепции и практики индивидуализации // Сборник научных трудов по материалам IV Всероссийской научной тьюторской конференции. — Томск 2000. - 463 с.
3. Седельников А.А. Интегральная модель систем государственно общественного управления образованием Автореф. дисс. ...канд. пед. наук – М.: 2011 -46 с.
4. Моисеев А.М. Основы стратегического управления школой: учебное пособие/А.М.Моисеев, О.М.Моисеева. – М.: Центр педагогического образования, 2008. - 256с. С.78

UMUMTA’LIM MAKTABLARI BOSHQARUV JARAYONIDA VUJUDGA KELADIGAN PEDAGOGIK ZIDDIYATLAR TAVSIFI

Saidov Asliddin Norbobo o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish
davlat inspeksiyasi bosh mutaxassisi, tadqiqotchi

Ta’lim jarayoniga an’anaviy yondashuvdan voz kechishga bo‘lgan intilishlar maktabda ziddiyatlarning kuchayishiga asos bo‘lmoqda. Bu birinchi navbatda, ta’lim jarayonining ko‘p qirraliligi, ko‘plab vazifalarni bajarishga yo‘naltirilganligi bilan bog‘liq bo‘lib, muntazam tarzda tug‘iladigan ziddiyatlarni bartaraf etish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Ikkinchidan, jamiyatdagi o‘zgarishlar va unga moslashish uchun mavjud fikrlash doirasidan voz kechish zaruriyatining vujudga kelganligi, istiqbolli qadriyatlarining o‘zgarishi, jamiyat ma’naviy hayotida mavjud bo‘lgan qarama-qarshiliklar pedagogik jarayonda o‘z ifodasini topadi. Uchinchidan, bugungi maktabning ilgari qaror topgan mavjud qoliplardan voz kechishga bo‘lgan kuchli intilishi, innovatsion tendensiyalarning paydo bo‘lishi, yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llashga

bo‘lgan intilish jiddiy muammolarning tug‘ilishiga sabab bo‘ladi. Bunday ziddiyatlar birinchi navbatda ta’lim jarayoni sub’ektlari orasida kuzatiladi.

“Ziddiyat arabcha so‘z bo‘lib, O‘zbek tilining izohli lug‘atida, mazkur so‘z quyidagicha tavsiflangan, ziddiyat – dushmanlik, qarshi chiqish, bir-biriga xiloflik, fikriy qarama-qarshilik, akslik ma’nolarini anglatadi[1]”.

Ziddiyatlar jarayonida o‘zaro muvofiq kelmaydigan ikki xil mulohaza, nuqtai nazar namoyon bo‘ladi. Bu shaxslar, fikrlar orasidagi kurashni ifodalaydi. Ziddiyatlar birinchi navbatda tafakkur taraqqiyotining manbai, harakatga keltiruvchi kuchi, ichki mazmuni sifatida e’tirof etiladi.

Har qanday taraqqiyot ziddiyatlarning paydo bo‘lishi, rivojlanishi va bartaraf etilishini taqozo qiladi. Bunday rivojlanish o‘zaro ziddiyatlarni bartaraf etish jarayonida shaxs tafakkurida ham ro‘y beradi. Pedagogik jamoa a’zolari orasida vujudga keladigan ziddiyatlar pedagogik nuqtai nazardan antagonistik bo‘lmagan ziddiyatlar (murosaga keltiriladigan, bartaraf etiladigan) bo‘lib, u pedagogik ta’sir va yordam yo‘li bilan bartaraf etiladi.

O‘quv jarayonidagi ziddiyatlar turli pedagogik usullar, vositalar, metodlar yordamida bartaraf etilishi mutaxassislar tomonidan asoslab berilgan. Bunda ziddiyat jarayoni subyektlarini o‘zaro kelishtirish, murosaga keltirish, hamjihatlik va hamkorlik muhitini tashkil etish orqali erishiladi.

Ziddiyat tushunchasi qadimiy bo‘lib, uni pedagogik jihatdan talqin etish va tavsiflashga oid yondashuvlar o‘tgan XX asrning oxirlarida boshlandi. Chunki sobiq sovet pedagogikasida o‘quvchilar orasida ziddiyatlar mavjud emas, degan noto‘g‘ri qarash hukmron edi. Ayniqsa so‘nggi yillarda pedagogik ziddiyatlarni ilmiy jihatdan asoslashga bo‘lgan qiziqishlar kuchaydi. Nazariyotchi pedagoglar oldiga ziddiyatlarni ilmiy pedagogik tushuncha sifatida tavsiflash vazifasi qo‘yilmoqda.

Biz quyida ziddiyat tushunchasining tavsifi ustida fikr yuritamiz. Mazkur tavsif jamiyatshunoslar, ruhshunoslar tomonidan bir qadar tan olingan va asoslangandir. O‘tmishda ziddiyat tushunchasiga asosan siyosiy nuqtai nazardan baho berilgan. Bugungi kunda esa mavjud tushunchaning haqqoniy tavsifini aniqlash ehtiyoji vujudga keldi. Pedagogik tadqiqot doirasida mazkur tushunchaga murojaat qilish qanday o‘ziga xos maqsad va vazifalarga ega, degan savolga javob izlash ayniqsa muhimdir.

Jamiyatshunoslar ziddiyatni nuqtai nazarlar, qarashlar, intilishlar orasidagi qarama-qarshilik sifatida tavsiflaydilar. Barcha mavjud lug‘atlar va ensiklopediyalarda ziddiyatga xuddi shunday ta’rif berilgan. Shu tariqa ziddiyat so‘zining ma’nosi keng ko‘lamda qarama-qarshilik tushunchasi bilan bog‘liqdir.

Ziddiyat tushunchasiga ruhshunoslar bir-biriga mos kelmaydigan o‘zaro qarama-qarshi qarashlar majmui sifatida yondashadilar. Inson qiyofasida alohida namoyon bo‘ladigan holatlar, shaxslararo hamda guruhlararo o‘zaro mos kelmaydigan munosabatlar demakdir. Bunday munosabatlar kishilarning salbiy nuqtai nazarlari, hissiyotlari, qarashlari asosida vujudga keladi. Bu muloqot jarayonidagi ziddiyatlar sifatida namoyon bo‘ladi. Bunda muloqotga kirishgan shaxslarning ob’ektiv hamda sub’ektiv nuqtai nazarlari, o‘zaro salbiy munosabatlari ta’sir ko‘rsatadi. Bunday psixologik tavsif ziddiyatning pedagogik mohiyatiga ham xosdir. Buning asosiy negizi muloqot ko‘rinishlari va hissiy kechinmalarda namoyon bo‘ladi.

Mutaxassislarning ta’biricha, pedagogik ziddiyatlar mohiyatan ijtimoiy ziddiyatlarga yaqin turadi. Chunki ijtimoiy ziddiyat tushunchasi ostida ijtimoiy qarama-qarshiliklar yotadi. Bunday ziddiyatlar turli xarakterdagi ijtimoiy muloqotlar jarayonida vujudga keladi. Ijtimoiy ziddiyatlar turli guruhlar yoki shaxslar orasidagi tortishuvlar negizida tarkib topadi. Ziddiyatlarning ijtimoiy tavsifi asosida ilmning boshqa sohalaridagi tavsifi aniqlanadi.

Ziddiyatning pedagogik tavsifini aniqlash uchun uning falsafiy, ijtimoiy, psixologik tavsiflarini har tomonlama o‘rganish lozim. Pedagogik ziddiyatlarni bartaraf etish yo‘llarini aniqlash uchun esa, ziddiyatga borayotgan taraflar orasidagi qarama-qarshilikning xarakterli xususiyatlarini oydinlashtirish zarur. Ziddiyat bilan bog‘liq tushunchalar sirasiga ko‘pgina

tadqiqotchilar to'qnashuvlar, kurashlar, qarama-qarshiliklar kabi atamalarni ham kiritadilar. Bunda har ikkala tomonning o'zaro mos kelmaydigan ehtiyojlari, mayllari, maqsadlari, yondashuvlari, nuqtai nazarlari, xulq-atvorlari aksariyat hollarda kuchli hissiyotlar asosida vujudga keladigan oqibatlarda namoyon bo'ladi.

Pedagoglarning vazifasi umumta'lim maktablarida vujudga keladigan pedagogik ziddiyatlarni oldindan his etish va bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqishdan iborat.

Ziddiyat tushunchasini mavjudligini e'tirof etish uchun keng ma'nodagi ziddiyat tushunchasini anglab yetish lozim. Kattalar nasihatlariga quloq solmasdan o'z hatti-harakatlarida ziddiyatlarni ifodalashga intilish mavjud bo'lganda bunday o'quvchilar bilan alohida ishlash lozim. O'quvchilarning o'zlarini bunday tutishlari nafaqat ularning xatosi, balki yetishmovchiligi ham hisoblanadi.

Olimlarning fikr-mulohazalariga tayangan holda shuni aytish mumkinki, tadqiq etilayotgan muammoga nisbatan ularning munosabatlari keng va ko'pyoqlamadir. Ziddiyatlarga nisbatan uch xil nuqtai nazarning mavjudligi kuzatiladi. Birinchi nuqtai nazar olimlarning ziddiyatlarga nisbatan bir xildagi munosabatlaridir. Ular ziddiyat tushunchasining markaziga qarama-qarshilikning ob'ektini qo'yadilar. Bu to'qnashuvlar yoki kurashlardan iboratdir.

A.Giddens[2]ning ta'biricha, qarama-qarshiliklar tushunchasi bir qator strukturalar bilan bog'liq bo'lib, ijtimoiy tizim doirasidagi eng nozik, qaltis va bo'sh bo'g'inni ifodalaydi. Shu bilan bir qatorda, ziddiyatlar turli guruhlar va shaxslarning qiziqishlari turli-tumanligi, o'zaro farqliligini ham ifodalaydi. Qarama-qarshiliklar har doim ham o'zida ziddiyatni ifodalayvermaydi. Qarama-qarshiliklarni ziddiyatlarga aylantirish uchun qiziqishlarning o'zaro turli-tumanligini, bir-biriga nomutanosibligini hamda xulq-atvor mayllarining o'zaro bog'liqligini anglab yetish lozim. Agar bunday holat mavjud bo'lmasa, ziddiyat ham mavjud bo'lmaydi. Ikkinchi nuqtai nazarga ko'ra, ziddiyat bu kuchli hayajonlanish va ruhiy larzaga kelish holati, vujudga keladigan rivojlanishga nisbatan buzg'unchilikdir. Bunda ziddiyat rivojlanishning ikkita o'zaro qarama-qarshi bo'lgan holati orqali namoyon bo'ladi:

1) tarang munosabatlar vujudga kelgunga qadar;

2) tarang munosabatlar vujudga kelgandan keyin hosil bo'ladigan ziddiyatlar.

Ziddiyatlarning vujudga kelishiga nisbatan uchinchi nuqtai nazar ziddiyatning markazida sub'ektning qo'yilishidir. Bunda ziddiyat vaziyat sifatida namoyon bo'ladi. Bunda o'quvchiga qarama-qarshi yo'naltirilgan kuchlar ta'sir ko'rsatadi. Yoki o'quvchi uni tushunadi, tarsavvur qiladi yoki uning qiziqishlariga zarar yetkaziladi, yoki mensimaslik natijasida salbiy tomonga yo'naltiriladi.

Turli nazariyalarning mavjudligi[3] natijasida shu narsa ayon bo'ladiki, mutaxassislar inson tabiati va uni baholash mezonlariga turli tomondan yondashadilar. Shuning uchun ham ziddiyatlarning tasnifiga nisbatan turlicha yondashuvlar vujudga kelgan. Aksariyat olimlar ziddiyat asosida yotgan qarama-qarshiliklarni o'rganibgina qolmasdan, uni turli asoslarga ko'ra tasnif qiladilar. Bu ziddiyatlarning tabiatini o'rganish va ularni bartaraf etish uchun nihoyatda zarurdir.

Bugungi kunga kelib ilmiy manbalarda ziddiyatlarning ko'plab tasniflari mavjud. Bu tasniflarning har biridan o'quvchilarning turli muammolarini yechishda foydalaniladi. Chunki ularning har biri o'zaro teng tarzda namoyon bo'ladi. Mazkur tasniflarning ba'zilar o'quvchilarning muammolarini yechishda ko'p foydalanilganligi uchun ham ko'plab manbalarda uchrab turadi. Boshqalariga esa juda kam murojaat qilinadi. Eng mashhur tasniflardan biri, ijtimoiy hamkorlik ko'lami hamda ziddiyat ishtirokchilarining tomonlarini ifodalovchi tasnifdir. Mazkur tasnifga binoan, barcha ziddiyatlar guruhlararo, guruhlar ichida, shaxslararo hamda shaxslar ichida mavjud bo'ladi. Bu ziddiyatlarning har biri o'z ko'rinishlariga ega. Ushbu tasnif bizda alohida qiziqish uyg'otdi. Chunki ushbu tasnif asosida biz umumta'lim maktablari boshqaruv jarayonida vujudga keladigan pedagogik ziddiyatlarni o'rganish va bartaraf etishga harakat qilamiz. Mazkur ziddiyatlar birinchi navbatda o'quvchilar orasida o'quv-tarbiya

jarayonida bo‘lishi kuzatilmoqda. Shuning uchun ham biz o‘z tadqiqotimizda ushbu ziddiyatlar ustida batafsil to‘xtalishga qaror qildik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, - Т.: 2006 й. 146-бет.
2. Гидденс Энтони. Социология. 1999 -704с.
3. Фрейд, Зигмунд. Основные психологические теории в психоанализе / пер. М. В. Вульф, А. А. Спектор. – М.: АСТ, 2006. – 400 с.

MAKTAB DIREKTORINING KREATIVLIK VA AXBOROT-KOMMUNIKATSION KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Shavkat Mamarajabov
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Innovatsion ta’lim” kafedrasida dotsenti p.f.n.
Nasiba Madraimova
Al-Buxoriy nomidagi Oriental universiteti
“Ta’lim menejmenti” magistranti.

Hozirgi vaqtda O‘zbekiston Respublikasida xalq ta’limi tizimini modernizatsiya qilish jarayoni davom etmoqda, bu ta’lim jarayonini innovatsion ta’lim texnologiyalari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishni nazarda tutadi. Qo‘yilgan vazifalarni hal etish uchun xalq ta’limi tizimining zamonaviy rahbariga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida ko‘nikma va malakalarni bilish va ulardan samarali foydalanish hamda turli sharoitlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari orqali axborot ayirboshlash va oqilona boshqaruv funktsiyalarini amalga oshirishni ta’minlash zarurati mavjud.

Xalq ta’limi tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish o‘zida kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarishning eng muhim sharti hisoblanadi, shuningdek, o‘quv-tarbiya jarayonida ta’limning innovatsion shakllari va usullarini qo‘llashga ko‘maklashadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ab boshqaruvi jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ni joriy etishdan maqsad boshqaruv qarorlarini tez qabul qilish va qog‘ozsiz ishlash texnologiyasiga o‘tish orqali o‘rta umumiy ta’lim sifatini oshirish, axborotlashtirilgan muhitni yaratish, xalq ta’limi tizimida axborotlar almashinuvi jarayonlarini tizimli tadqiq qilish, axborot-ta’lim muhitiga yaxlit tizim sifatida qarashdan iborat.

Zamonaviy maktab abda doimiy monitoring va diagnostika amalga oshiriladi, axborot oqimi doimiy ravishda o‘zida boradi, uning asosida direktor boshqaruv qarorini qabul qiladi. Bugungi kunda bu jarayonni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz amalga oshirib bo‘lmaydi.

Bugungi kunda Maktab direktoridan nafaqat zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘rganish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarga oid bilimlarni muntazam oshirib borish, balki ulardan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari axborot rivoji uchun samarali foydalanish bo‘yicha kreativ g‘oyalar ham talab etiladi.

Maktab direktorining kreativ axborot va kommunikativ kompetentsiya kontseptsiyasining mohiyatini ochib berish uchun biz kompetentsiyaga asoslangan yondashuvning mohiyatini tushunishning turli yondashuvlarini ta’lim nazariyasi va amaliyotining fundamental tushunchalarini hamda tuzilishini ko‘rib chiqamiz.

Lug‘atda kompetentsiya tushunchasining mohiyatini aniqlashda to‘rtta toifa mavjud bo‘lib, ular shaxs parametrlari, vazifalar va faoliyatni bajarish, kasbiy faoliyatni bajarish va ishlash

natijalarini boshqarishga asoslanadi. Masalan, S.Turg‘unov quyidagi ta’rifni beradi: kompetensiya – bu mansabdor shaxs bilim va tajribaga ega bo‘lgan masalalar majmuasidir.

Yu.Rahimova kasbiy kompetentsiyaning quyidagi ta’rifini beradi - mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishga imkon beradigan tizimli bilim, ko‘nikma va shaxsiy fazilatlar yig‘indisi bo‘lgan integral xususiyat. M.Matnazarova o‘z tadqiqotida kasbiy kompetensiya psixik xususiyatlarning murakkab ko‘p bosqichli barqaror tuzilishi sifatida tavsiflaydi va I.Grishina, B.Gershunskiy, N.Zaprudskiy, V.Krichevskiy, M.Matnazarova, Sh.Mardonov, M.Mirsolieva, N.Muslimov va M.Zakirovalarning tadqiqotlarini tahlil qiladi.

Ular asosiy (har qanday kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan), asosiy (kasbiy faoliyatning ma’lum bir sohasi uchun talab qilinadigan) maxsus sifatida kasbiy kompetensiya tarkibini ajratib ko‘rsatishadi. Maktab direktorining kasbiy faoliyati uchun asosiy kompetentsiyalarni aniqlaymiz:

asosiy kompetensiyalar - raqamli jamiyat va iqtisodiyotni axborotlashtirish sharoitida zamonaviy talablar kontekstida zarur bo‘lgan kompetensiyalar;

maxsus kompetensiyalar - maktabdagi boshqaruv faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi kompetensiyalar.

Maktab direktorining kasbiy kompetentsiyasining asosiy tarkibiy qismlaridan biri differensial psixologik, ijtimoiy-psixologik autopsixologik bilan bir qatorda akmeologik va maxsus, boshqaruv kompetensiyasi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kompetensiyasidir.

Shunday qilib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kompetensiyasi maktab direktorining kasbiy kompetentsiyasining tarkibiy qismlaridan biridir. M.Lapchik tomonidan berilgan ta’riflarni umumlashtirib, M.Lebedeva va O.Shilova axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kompetensiyasi deganda kasbiy faoliyatda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish tushuniladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kompetentsiyasining ahamiyati Yevropa Kengashining hisobotlarida ham, Global Axborot Jamiyatining Okinava Xartiyasida (2000) ta’kidlangan bo‘lib, unda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivoji uchun muhim rag‘bat ekanligi qayd etilgan. L.Gaidarenkoning va L.Martynova tadqiqotlarida ta’kidlanganidek, boshqaruv kompetensiyasi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kompetensiyasi menejer faoliyatining o‘zgaruvchan funktsiyalarini bajarishda bir-birini to‘ldiradi.

I.Kuzmin, S.Gurgunova, O.Chulanova va boshqalarda “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarini shakllantirish va rivojlantirish muammosi bo‘yicha kompetensiyaga asoslangan yondashuvga yo‘naltirilgan ta’limni shakllantirishning uch bosqichi belgilangan:

1960-1970 yillarda “kompetentlik” tushunchasi kiritilgan. 1970-1990 yillarda “kompetentlik” tushunchasidan foydalanish boshlangan. 1990-yilda kasbiy kompetensiya tushunchasi kirib kelgan. Kompetensiya va kompetentlik tushunchalari deganda asosan zamonaviy fanda xodimlarni boshqarish nazariyasi va amaliyotini tahlil qilishda kompetensiya tushunchasiga muhim ahamiyat berilmoqda. Kompetentlik – tushunchasi dastlab ta’lim sohasiga psixologik, pedagogik izlanishlar natijasida kirib kelgan tushuncha bo‘lib, zamonaviy atama sifatida qo‘llanilib kelinmoqda. Kompetensiya va kompetentlik tushunchalariga turlicha yondashuvlarni tahlil qilish ushbu tushunchalar rivojlanishining yangi bosqichini ochib berdi. Ushbu bosqich XXI-asrning boshlariga tegishli maxsus kompetensiyalarni joriy etish bilan bog‘liq. Masalan, boshqaruv malakasi.

Maktab direktorining boshqaruv malakasi deganda uning boshqaruv muammolarini hal qilishning ilmiy asoslangan vositalariga egalik darajasi tushuniladi. Maktab direktorining boshqaruv malakasining mavjudligi uning ikkita xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi, masalan:

- maktab direktori yetarli boshqaruv tajribasiga ega bo‘lib, uning natijalari doimiy ravishda tahlil qilinadi, boshqaruv uslubi va vositalari takomillashtirib boriladi;

- maktab direktori ta’limni axborotlashtirish sharoitida maktab abni rivojlantirish uchun uning samarali boshqaruvi muhimligini tushunadi.

V.Krichevskiy yozadi: maktab abning mazmuni va rivojlanishini belgilovchi yetakchi omillardan biri bu rahbarning o‘zidir.

Shunday qilib, boshqaruv kompetentsiyasini shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, maktab direktorining boshqaruv kompetensiyasi hozirgi vaqtda muammolarni ijodiy hal qilish qobiliyati va boshqaruv va axborot qobiliyatlarining mavjudligini o‘z ichiga oladi. Axborot-kommunikatsiya kompetentsiyasida ijodkorlikning namoyon bo‘lishi maktab direktorining boshqaruv malakasining yuqori darajada rivojlanishini tavsiflaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Yu.Konarjevskiy, O‘quv jarayoni va maktabni boshqarishning pedagogik tahlili / Yu.A. Konarjevskiy. - M.: [b.i.], 1997.

2. M.Zakirova Maktab direktorining kreativlik axborot-kommunikatsion kompetensiyasini rivojlantirish (xalq ta’limi tizimi rahbarlarining malaka oshirish kurslari misolida). Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa faktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2021.

3. E.Alkarov Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida pedagog kadrlar uzluksiz kasbiy rivojlanishini boshqarish samaradorligini oshirish. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa faktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2021.

4. M.Potashnik, Zamonaviy maktab boshqaruvi / - M.: Yangi maktab, 2001.

METHODOLOGY OF TEACHING DYNAMICS DEPARTMENT OF PHYSICS IN SCHOOLS SPECIALIZED IN TECHNICAL DIRECTION

Sh.Sh.Abdullayev*, Sh.Sh.Abdullayev*,
assistant, Fergana Polytechnic Institute,
B.O.Muqimjonov**,
50-19 EE group student, Fergana Polytechnic Institute

Introduction. It serves to comprehensively teach each subject specified in the state educational standards, to deepen students' knowledge, to develop their skills and abilities. The task is to "fully provide the institutions of continuing education with advanced pedagogical technologies." The application of new pedagogical technologies and interactive methods of education in the practice of educational institutions has become a topical issue of today.

Technological approach to the educational process - in order to facilitate the acquisition of knowledge by students, first, the division of educational material (information) into interrelated parts, sections (learning elements), and then the learning activities (actions, actions) performed to achieve the intended result of education requires sequential, step-by-step, consistent implementation, and projected work, all of the activities performed simultaneously[1-3]. This is one of the laws of pedagogical science, which must be followed in order to apply educational technology. The development of technology in any society, from everyday life to the management of highly automated production processes, cannot take place without the laws of physics. From this point of view, it is important to pay special attention to both the theoretical teaching of physics and its application in practice. Since the laws of physics are the most widely used in practice, it is time to pay special attention to the experimental work in teaching it [4,6,7].

Research methods. The main purpose of teaching physics in technical schools is to bring up young people who are able to work independently and creatively in the conditions of innovative development, continue their educational activities, deepen and develop their knowledge, skills and abilities. On this basis, the tasks of teaching physics are to cultivate in students many qualities, such as patriotism, respect for universal values, understanding of the scientific and cultural heritage of Central Asian thinkers and the contribution of Uzbek scientists to the development of physics. In-depth study of physics, the development of students' interests and abilities, as well as

laboratory work in technical schools to meet their needs for physical knowledge[5], problem solving, as well as modern lessons (non-standard lessons) with a wide range of possibilities. Specific species can be mentioned. These non-traditional physics classes include: a question-and-answer session, a research lesson, an independent preparation lesson, a discussion lesson, role-playing games, seminars, lectures, and so on. Lessons like this, in terms of their content and purpose, not only inspire students with confidence in their cognitive power, but also increase their interest in reading, learning, and stimulate creative activity. Most importantly, these lessons realize students' activities based on creative independence.

Discussions. In the department of dynamics of physics in technical schools there is a separate moodul, which covers the core of dynamics, the coverage of I. Newton's laws, described in 1687 in "Mathematical Foundations of Natural Philosophy." In this case, it is advisable to use the above types of lessons. This will be an issue for students to solve puzzles related to learning the learning material. Learning to solve problems allows students to develop mentally, helping to develop logical thinking, memory, attention, and comprehension. The ability to solve problems is the main criterion for the study and mastery of physics. In the process of problem solving, students develop knowledge and skills to apply their knowledge in the analysis of various physical phenomena in nature, technology and life. Advanced pedagogical technology can be used in the study of physical theories of teaching methods that clarify the essence and raise the scientific level of the content of physics education.

Conclusion. In conclusion, the dynamics department of physics is very important for technical schools. There are inherent difficulties in training high-quality engineers for production. These challenges can be addressed through specific approaches. By studying the dynamics section of physics, the lungs help to solve problems in important areas and increase the scope of application.

REFERENCES

1. Yusupov F. T. O. G. L. et al. Use of vernier digital laboratory in lessons and lesson activities //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 10. – C. 86-94.
2. Safarova Z. R. ON THE CONCEPT OF MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGY ABOUT THE CONCEPT OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGY //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 11. – C. 1002-1007.
3. Fakhridin Y. et al. Physics student participation test in the online group homework forum //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – T. 5. – №. 8. – C. 4-4.
4. Tokhir R., Fakhridin Y., Dilmuhammad T. A study in showing logical strategy and demeanor in the middle school //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – T. 5. – №. 7. – C. 7-7.
5. Fakhridin Y. et al. Physics student participation test in the online group homework forum //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – T. 5. – №. 8. – C. 4-4.
6. Ruzimatova B. S., Yulchiyev I. I. Kreativ pedagogika–pedagogikaga yangicha yondashuv //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 10. – C. 1096-1103.
7. B. K. Tuychibaev. (2022). Organization of Solving Problems in the Module "Linear Optics" of General Physics Based on Modern Pedagogical Technologies. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 9, 109–112. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/1800>

8. Barnokhon, R., & Bakhtiyor, P. Development of students' creativity in the course of studying general physics at technical universities. Scientific-technical journal, 2(2).
9. Raxmonov T. I., Mamasoliev M. S., Yuldashev N. K. Time kinetics of polariton luminescence of semiconductor crystals under resonant excitation of excitons //Scientific-technical journal. – 2021. – T. 4. – №. 3. – C. 64-68.
10. Nurmatov O. et al. Phototenzoelectric properties of polycrystalline films of chalcogenides of cadmium and zinc, produced by portional evaporation in vacuum //Euroasian Journal of Semiconductors Science and Engineering. – 2020. – T. 2. – №. 5. – C. 10.
11. Yuldashev N. K. The effect of mechanical deformation on the photovoltaic properties of semiconductor polycrystalline film structures CdTe: Sn //Scientific-technical journal. – 2019. – T. 22. – №. 3. – C. 9-17.
12. Sulaymonov X. M., Yuldashev N. K. Elektrik conductivity and strain sensitivity of semiconductor polycrystalline thin films //Scientific-technical journal. – 2020. – T. 3. – №. 1. – C. 6-18.

UMUMTA'LIM MAKTABLARI FAOLIYATIDA STRATEGIK BOSHQARUV JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISHNING MOHIYATI

Muxitdinov Abduvali Burxanovich,
Jizzax Politehnika instituti “Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrasida katta
o‘qituvchisi

O‘z mohiyatiga ko‘ra umumta’lim maktablarida strategik boshqaruv - bu fan-texnika rivojining shiddatiga ko‘ra boshqaruv jarayonining jadallashayotgan sohasi bo‘lib, u tashqi muhitning o‘zgarishlariga qarab paydo bo‘ldi. Asida strategik rejalashtirish va boshqaruv nazariyasi Amerika tadqiqotchilari va konsalting firmalari tomonidan ishlab chiqilgan, keyin bu nazariya barcha rivojlangan mamlakatlarda ichki rejalashtirish usullari toifasiga kirdi. Hozirgi vaqtda strategiyaning ko‘plab ta’riflari mavjud, ularning barchasi strategiya tushunchasi bilan birlashtirilgan, bu strategiyaning kelajakdagi holatiga ta’sir qiluvchi ongli va puxta o‘ylangan strategik qarorlarni ishlab chiqish va qabul qilish asosini tashkil etadigan umumta’lim maktabini tashqi muhit bilan bog‘lovchi vosita sifatidagi me’yorlar va qoidalar to‘plamidir.

“Ta’lim muassasalarini boshqarish strategiyasi - bu asosiy maqsadga erishish uchun muammolar va resurslarning ustuvorliklarini belgilaydigan uzoq yillarga mo‘ljallangan umumiy harakatlar dasturi hisoblanadi. U tub negizli maqsadlar va ularga erishishning asosiy usullarini shakllantirish bilan bir qatorda, umumta’lim maktablari uchun bir butunlikdagi mujassamlashgan harakat yo‘nalishini ochib beradi”.

“Ta’lim muassasalarining strategik boshqaruvi strategik qarorlarni qabul qilish va amalga oshirish jarayoni bo‘lib, uning markaziy bo‘g‘ini umumtalim maktabining o‘z resurs salohiyatini u faoliyat yuritayotgan tashqi muhit imkoniyatlari va tahdidlari bilan solishtirishga asoslangan strategik tanlovdir. Strategiyaning umumta’lim maktabi erishmoqchi bo‘lgan jarayon, shuningdek, uning maqsadlari, ushbu maqsadlarga erishish uchun tanlangan xatti-harakatlar o‘rtasidagi asosiy bog‘liqlik sifatida ko‘rish mumkin”.

“Strategik boshqaruv” atamasi faoliyat yuritish darajasidagi doimiy boshqaruv va eng yuqori darajadagi boshqaruvni farqlash uchun 1960-70-yillar oxirida kiritilgan [2].

Umumta’lim maktablari uchun OTM ga qamrovni oshirish bilan bir qatorda maktab reytingini oshirishda egiluvchan boshqaruvdan foydalanish juda muhim bo‘lib o‘z navbatida bu umumta’lim maktablarining tez o‘zgaruvchan muhitga moslashishini ta’minlaydi. Rivojlanayotgan o‘zgarishlarga o‘z vaqtida javob berishga esa faqatgina umumta’lim maktablari rivojlanishini strategik boshqarish orqaligina erishish mumkin.

Umumta’lim maktablarida OTM ga qamrovni oshirish yoki qo‘shimcha transformatsiyalashuv uchun tashqi muhitning tez o‘zgarishi ham boshqaruvning yangi usullari,

tizimlari va yondashuvlarining paydo bo‘lishini rag‘batlantiradi. Agar tashqi muhit amalda barqaror bo‘lsa, strategik boshqaruv bilan shug‘ullanishning alohida ehtiyoji yo‘q.

Biroq, hozirgi vaqtda umumta’lim maktablarining aksariyati tez o‘zgaruvchan va oldindan aytish qiyin bo‘lgan muhitda faoliyat yuritadi, shuning uchun ularga strategik boshqaruv usullari suv va havoday zarur.

Umumta’lim maktablari strategik boshqaruvi o‘z tarkibi, ichki qiyofasi, mohiyatri nuqtai nazaridan olib qaralsa uchta zaruriy savolga javob bera olishi darkor, ular:

umumta’lim maktabining har jihatdan hozirgi ahvoli qanday holatda?

umumta’lim maktabi direktori (menejeri) sifatida birmuncha vaqt o‘tib, masalan, to‘rt-besh, o‘n, o‘n besh yildan keyin qaysi maqomda (lavozimda) faoliyat ko‘rstishni xohlar edingiz?

umumta’lim maktabi o‘zi tuzgan strategiya bo‘yicha xohlagangan vaziyatga (pozitsiyaga) qanday erishish va yetishish mumkin?

Birinchi savolga javob berish uchun menejerlar keyingi qayerga borishni hal qilishdan oldin umumta’lim maktabining hozirgi holatini yaxshi tushunishlari kerak. Bu esa o‘z navbatida boshqaruv tafakkuri mahsuli sanalgan boshqaruv qarorlari qabul qilish jarayonini o‘tmish, hozirgi va kelajakdagi holatlarini sinchiklab o‘rganib chiqish (tahlil qilish) uchun tegishli ma’lumotlar bilan ta’minlaydigan axborot asosining zarurligini kun tartibiga ko‘ndalang qo‘yadi.

Ikkinchi savol strategik boshqaruvning kelajakka yo‘naltirilganligi kabi muhim xususiyatini aks ettiradi. Bunga javob berish uchun nimaga intilish, qanday maqsadlarni qo‘yish kerakligini aniq belgilash kerak.

Umumta’lim maktablari strategik boshqaruvining keyingi masalasi tanlangan strategiyani ro‘yobga chiqarish bilan bog‘langan bo‘lib, ro‘yobga chiqarish vaqtida oldingi ikki bosqichga o‘ziga yarasha qo‘shimcha va o‘zgartirishlar, tuzatishlar kiritish mumkin. Mazkur bosqichning eng muhim tarkibiy qismlari mavjud moliyaviy, mehnat, tabiiy kabi resurslar, shuningdek, boshqaruv yo‘nalishi, umumta’lim maktabining tashkiliy tuzilmasi va tanlangan strategiyani ro‘yobga chiqarishga xizmat qiluvchi asosiy boshqaruv subyekti sanalgan inson resurslarining faol qismidir. I. Ansoff kelajak boshqaruvini bir biriga bog‘liq bo‘lgan, shuningdek, bir-birini to‘ldiruvchi ikkita, kelajak vaziyatni (strategik pozitsiyani) sinchiklab o‘rganish (tahlil qilish) va tanlash asosidagi real vaqt mobaynida tezkor boshqaruv kabi quyi tizimlardan iborat deb hisoblashni qayd etadi va o‘z navbatida tavsiya qiladi [2].

Strategik boshqaruv va strategik rejalashtirish o‘rtasidagi farqlar, ular strategiyani amalga oshirish jarayoni bilan bog‘liqligidan tashqari, bir qator boshqa muhim omillar bilan belgilanadi:

axborot mazmuni - strategik boshqaruvda tashqi muhitning noaniqlik o‘lchovi bir vaqtning o‘zida o‘zgarishlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarning zaiflashishi bilan ortadi va natijada boshqaruv tizimining axborot mazmuni kamayadi. Bu tashqi muhit uchun yanada sezgir axborot nazorati tizimlarining rivojlanishiga olib keladi;

strategik kutilmagan hodisalarning paydo bo‘lishi, masalan, OTM ga krish uchun fanlar blokining o‘zgarishi, bu strategik qarorlarni rejalashtirish davrlaridan tashqarida qabul qilishga majbur qiladi, ya’ni strategik boshqaruv rejalashtirish davrlarida tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga tezkor javob berish bilan tavsiflanadi. Bunday kutilmagan hodisalarni ushlash uchun real vaqt rejimida ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va strategik qarorlar qabul qilish tizimlari yaratilmoqda (onlayn tizim);

umumta’lim maktablarida strategik boshqaruvning tashqi o‘zgarishlarga munosabati ikki tomonlama bo‘ladi, ya’ni uzoq muddatli va bir vaqtning o‘zida tezkordir. Uzoq muddatli javob strategik rejalarga kiritilgan, tezkor javob real vaqt rejimida rejalashtirilgan sikldan tashqarida amalga oshiriladi;

umumta’lim maktablari strategik boshqaruvida tashqi muhit berilgan va o‘zgarimas jarayon sifatida qaralmaydi, unga umumta’lim maktablari moslashishi kerak. Aksincha, tashqi muhitni o‘zgartirish usullari va strategiyalari ko‘rib chiqiladi.

Umumta’lim maktablari strategik boshqaruvining yana bir ta’rifi - bu mavjud salohiyatdan maqbul foydalanish va tashqi o‘zgarishlarga moyil bo‘lib qolish imkonini beruvchi o‘zgaruvchan va noaniq muhitda ta’lim muassasasi maqsadlariga erishishni ta’minlash faoliyatidir.

FOYDALANILGAN ADABOYOTLAR RO‘YXATI

1. Кембел Д. Стратегический менеджмент. Москва, Инфра-М, 2003 г.
2. Виханский О.С. Стратегическое управление. – М.: Дело, 2001 г.

SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI DUDUQLANISH NUTQ NUQSONIDA NAMOYON BO‘LISHINING O‘ZIGA XOSLIGI

Alimova Kamola Xayrulla qizi
Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedra o‘qituvchisi

“Bola dunyoga kelganidan boshlab, unda aynan maktabgacha bo‘lgan yoshda aqliy faollik oshadi, axloqiy-estetik va jismoniy xislatlar shakllanadi. Shu bois ham kelgusi yillarda maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirish borasidagi strategik maqsadimiz – ijtimoiy ahvolidan qat’iy nazar, maktabgacha tarbiya yoshidagi har bir bolani ushbu ta’lim yo‘nalishi bilan to‘liq qamrab olish uchun zarur sharoitlarni yaratishdan iborat...”.

Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning to‘g‘ri shakllanishi atrofdegilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to‘g‘ri nutq muhiti va ta’lim-tarbiyaga bog‘liq. Nutq tug‘ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi. Nutq buzilishlarini o‘rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo‘lini, bu jarayonning o‘ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o‘ynovchi sharoitni bilish lozim. Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o‘z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo‘ladi. Nutq kamchiligi logopediya fanida muayyan tilning me’yorlaridan chetga chiqish deb ta’riflanadi. Nutq kamchiliklari quyidagilar bilan xarakterlanadi: Nutq kamchiligi o‘z-o‘zidan barham topmaydi, balki vaqt o‘tgan sari yanada mustahkamlanib, zo‘rayib boradi.

Og‘ir nutq kamchiliklari bolaning nafaqat nutqiga, balki uning umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ana shunday nutq kamchiliklaridan biri duduqlanish hisoblanadi. Duduqlanish- bu nutq apparati muskullarining tortishish natijasida nutqning sur‘at-ohangining buzilishidir. Duduqlanish muammosini nutq buzilishlari haqidagi ta’limotning rivojlanishi tarixida eng qadimiylaridan biri deb hisoblash mumkin. Qadimgi davrlarda duduqlanishni ko‘proq bosh miyada namlikning to‘planib qolishi (Gippokrat) yoki artikulatsion apparat qismlarining o‘zaro noto‘g‘ri munosabati (Aristotel) bilan bog‘liq holdagi kasallik deb qarashgan. Duduqlanish paytida nutq apparatining markaziy yoki periferik (sirtqi) bolimlarida buzilish bo‘lishi mumkinligini Galen, Sels va Ibn Sino e’tirof etdilar. Duduqlanishning paydo bo‘lishida bosh miya qobig‘idagi nerv jarayonlarining buzilgan (ularning kuchi va harakatchanligining ortishi) o‘zaro munosabatlari muhim rol o‘ynaydi. Katta yarimsharlar qobig‘i faoliyatidagi nerv buzilishi, bir tomondan, nerv sistemasining holati, uning me’yordan chetlashishiga tayyorligi bilan bog‘langan bo‘lishi mumkin. Boshqa tomondan, nerv buzilishi noxush tashqi omillar bilan bog‘langan bo‘lishi mumkin. Duduqlanish muammosiga nisbatan turli nuqtayi nazarlarni ko‘rib chiqib, duduqlanishning paydo bo‘lish mexanizmlari bir xil emas, degan asosiy xulosaga kelish mumkin. Ayrim hollarda duduqlanish murakkab nevrotik zaiflashuv sifatida e’tirof etiladi, u esa bosh miya qobig‘idagi nerv jarayonining izdan chiqishi, qobiq va qobiq osti o‘zaro munosabatlarining buzilishi umumiy nutqiy harkatlar (ovoz, nafas olish. artikulatsiya) sur’atining zaiflashuvi oqibati hisoblanadi.

Chet ellik tadqiqotchilar duduqlanishning kelib chiqish sabablari bolalarni noto‘g‘ri tarbiyalash, deb ko‘rsatadilar (A.Sherven, 1908); yuqumli kasalliklarning oqibatida a’zolarining

astenizatsiyalashuvi (A.Gutsman)tili chuchuklik, taqlid qilish, infeksiya, yiqilish, qo‘rqish, o‘qitish paytidagi chapaqaylik deb belgilashdi. (T. Beifsher, 1912; E. Freshels, 1931).Shunday qilib, duduqlanish etiologiyasida ekzogen va endogen omillarning jami qayd qilinadi (V.A. Gilyarovskiy, M.Ye. Xvatsev, I.A. Vlasova, N.I. Krasnogorskiy, N.I. Tyapugin, M. Zeeman va boshqalar).Hozirgi vaqtda duduqlanish sabablarini ikki guruhga: moyillik sababi ("negiz'ga) va keltirib chiqaruvchi sababga ("turtki"ga) ajratish mumkin. Duduqlanish nutq nuqsonida shaxslar aro munosabatlarda xam dolzarb muammolardan biridir. Shaxs- atrofda olamni, undagi hodisalarni faol anglovchi va qayta ishlovchi insondir. Shaxs jamiyatda o‘z-o‘ziga va boshqalarga nisbatan ma’lum pozitsiyada turuvchi, ma’lum qarashlar, fikrlar, ideallar tizimiga ega bo‘lishi ko‘zda tutiladi. Yangi tug‘ilgan chaqaloq ijtimoiy mavjudot bo‘lsa ham, uni shaxs deb bo‘lmaydi. Bola shaxsi kattalar bilan muloqotda insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallash jarayonida shakllanadi. Shaxsning ijtimoiy psixologik qiyofasi masalasi bugungi kunda o‘ta muhimdir. Zero, har bir shaxsning jamiyatda ro‘y berayotgan o‘zgarishlarga munosabati, ularni idrok qilishi va anglash darajasi,o‘z-o‘ziga nisbatan munosabatining tabiati, xulqidagi ijtimoiy yo‘nalishlar katta ahamiyatga egadir.

Ayniqsa bolaning voyaga yetishi jarayonida uning ijtimoiylashuvi, ya’ni ijtimoiy munosabatlar muhitiga kirib borishi, uning shaxs sifatida shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Ma’lumki, shaxsning ijtimoiylashuvi asosan maktab yillariga to‘g‘ri keladi. Shuning uchun maktab oldiga qo‘yilgan asosiy vazifalardan biri bolaning kamoloti uchun sharoit yaratish, uning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiyaning eng ma’qul usullarini joriy etishdir. Layoqatini ilk yoshligidan aniqlash, iqtidorini har taraflama o‘stirish, bilimlarini oshirish va hokazo. Shaxslararo munosabatlar - bu boshqa odamlar bilan har qanday munosabatlar. Shaxslararo munosabatlarning shakllanishi inson tug‘ilishidan boshlanadi va uning butun hayoti davomida davom etadi. Dastlab, shaxs ota-onalar, o‘qituvchilar va o‘qituvchilarning yordami bilan jamiyat bilan to‘g‘ri munosabatda bo‘lishni o‘rganadi. Ammo vaqt o‘tishi bilan, shaxsning shaxsiyati nihoyat shakllanganda, shaxslararo aloqalarni qurish faqat insonning individual fazilatlariga va uning muloqot qilish qobiliyatiga bog‘liq.

Shaxslararo munosabatlarning turli xil talqinlari mavjud: K.K.Platonov-,Shaxslararo munosabatlarni turli guruh insonlarining orasida muloqot jarayonida, o‘zaro mulohazalar, bilim almashish asosida paydo bo‘luvchi ommaviy tur hisoblanadi. Shaxslararo munosabatlar umumiy maqsadga erishish uchun gohida yordam beruvchi, gohida halaqit qiluvchi psixologik sharoit yaratadi".

A.V.Petrovskiy va I.V.Dubrovina-, “Shaxslararo munosabatlarni insonlar orasidagi xarakter xususiyatlarini, hissiyotlarini birgalikdagi faoliyat va muloqot jarayonida obyektiv ko‘rsatib beruvchi jarayon deb ataladi”.

Nutq nuqsoniga ega guruh bolalarida hissiy-iroda sohalarida ham kamchiliklar kuzatiladi. Ayrim bolalarda hissiy-iroda sohasidagi kamchiliklar ruhiyatini yemirishi, tormozlanganlik, qo‘rquv, kayfiyatining tez-tez o‘zgarishi kabi holatlarni keltirib chiqarishi mumkin bo‘lsa, ayrim bolalarda qo‘zg‘aluvchanlikning ortishi, asabiylashganlik, yig‘loqilik, atrofda odamlarga va muhitga nisbatan norozilik xislatlarida aks etishiga sabab bo‘lsa, yana boshqa bolalarda atrofda voqea-hodisalarga va odamlarga befarqlik, irodasizlik kabi xislatlar keltirib chiqaradi.

Duduqlanishni davolashda va ikkilamchi nuqsonni oldini olishda o‘z atrofda gilarining munosabati katta rol o‘ynaydi. Ota-onalar o‘z farzandlariga duduqlanishi paydo bolish davrida yordam berishlarva uning nutqiy rivojlanishiga samarali ta’sir etish hollari kamdan kam kuzatiladi. Ko‘p hollarda ota-onalar duduqlanuvchi farzandlariga haddan ziyod e’tiborli bo‘ladilar.

Ayrim ota-onalar duduqlanishga katta ahamiyat bermay, boladagi nutq nuqsonini o‘zlari bartaraf etishga harakat qiladilar, masalan: bolaning nutqdagi xatolarini bolaga ko‘rsatadilar va to‘g‘ri nutqqa taqlid qilishni talab etadilar. Buning oqibatida bola o‘z nuqsonini yanada chuqurroq anglab yetadi. Bola to‘g‘ri gapirishga harakat qiladi. Bola qanchalik qiynalsa duduqlanish shuncha kuchayadi, ya’ni duduqlanuvchi bola o‘zining diqqatini nutqiy nuqsonga qanchalik qaratsa, uning nutqi shunchalik yomonlashib boraveradi.

Bolada shaxs va shaxslararo munosabatlarini aniqlash, hamjihatlik, lideirlik qobiliyatlarini o‘rganishda moychechak guli metodikasi:

Jihoz: Ko‘rgazmali rasm va rangli qalamlar. O‘tkazish tartibi: Ikkita bolaga moychechak tasviri tushirilgan rangsiz rasm beriladi va rasmni bo‘yash jarayoni ko‘zatiladi. Natija: Agar bir bola ikkinchisiga rasmning qaysi tomonini va qaysi rangda bo‘yashini ko‘rsatsa – bu liderlik. Agar ikkala bola ham bir-biriga zarar yetkazmagan holatda qalamlardan foydalansa va rasmni bo‘yasa – bu ham hamjihatlik.

“Men kimman” metodikasi Ushbu metodika yordamida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning o‘z-o‘zini baholashi tashxislanadi. Tadqiqotchi 10 xil shaxs sifatleri haqida savol berib, qaydnomada belgilab boradi va ular ballarga aylantiriladi. Natijalarni baholash «Ha» shaklidagi javoblar 1 ball bilan, «Yo‘q» shaklidagi javoblar 0 ball bilan baholanadi. «Bilmayman» va «Ba‘zan» javoblariga 0,5 ball beriladi. Bolaning o‘z-o‘zini anglashi umumiy ballar yig‘indisi bilan aniqlanadi. Bola taraqqiyoti haqida xulosa: 10 ball - juda yuqori 8-9 ball - yuqori 4-7 ball - o‘rtacha 2-3 ball - past 0-1 ballgacha-juda past Yuqorida keltirilgan o‘yinlardan logopedik mashg‘ulotlarda foydalanish duduqlanish nutq nuqsonida shaxslararo munosabatlarni shakllantirish muloqot ko‘nikmasini rivojlantirish, nutq nuqsoni sabab muloqotga kirishmaslik kabi holatlarni oldini olishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. Darslik. T.: O‘zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati, 2007.
2. L.R.Muminova, Sh.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, M.U.Xamidova, D.B.Yakubjanova, Z.M.Djalolova, N.Z.Abidova Maxsus psixologiya. O‘zb faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti 2013
3. D.A.Nurkeldiyeva, M.Yu.Ayupova, Z.M.Axmedova “Barmoqlar mashqi va logopedik o‘yinlar” Toshkent 2007

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA STRATEGIK MAQSADLARNI AMALGA OSHIRISHDA TASHQI MUHITNI O‘RGANISHNING NAZARIY JIHATLARI

Soatov Anvar Mahkamovich,
Jizzax Politehnika instituti “Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Har qanday boshqaruv qarorini qabul qilishdan oldin zarur ma’lumotlarni to‘plash va keyinchalik qayta ishlash amalga oshiriladi. Umumta’lim maktablarida, bu mustaqil alohida yoki har tomonlama tahlil qilinishi mumkin bo‘lgan tashkilotning tashqi va ichki muhiti haqidagi ma’lumotlardir. Shuning uchun rivojlanish strategiyasini tanlashni tashqi muhit omillarini aniqlash, o‘rganish va baholashdan boshlash va keyin ularning ta’sirini umumta’lim maktabining ichki imkoniyatlari bilan o‘lchash tavsiya etiladi. O‘z navbatida ushbu tahlil natijalari keyingi faoliyat uchun asos bo‘ladi.

Umumta’lim maktablari faoliyatining tashqi muhitini tahlil qilish strategik tahlil tizimida birinchi o‘rinda turishi bejiz emas. Ma’lumki, har qanday subyekt, shu jumladan umumta’lim maktablari ham ochiq turdagi tashkilot bo‘lib, tashqi muhitsiz mavjud bo‘lolmaydi. Umumta’lim maktablari tashqi muhitdan resurslarni (turli xildagi jihozlar, o‘qituvchilar, turli xildagi ma’lumotlar) oladi va tashqi muhitda u o‘z mahsulotlari bo‘lgan o‘quvchilarining OTM sifatidagi potentsial iste’molchilarini qidiradi. Ushbu ikkita o‘zaro bog‘liq muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish (resurslarni topish va mahsulotlar (o‘quvchilar) ni joylashtirish) umumta’lim maktablari mavjudligining asosiy ma’nosini, uning mehnat bozori bilan bog‘liq holda faoliyat olib borishini va rivojlanishini belgilaydi. Shuning uchun tahlilni tashqi faoliyat muhitini o‘rganishdan boshlash

va umumta'lim maktabining tashqi tomondan keladigan imkoniyatlari va atrof muhitning tahdidlarini baholagandan so'ng, resurs salohiyatini va shunga mos ravishda ehtiyojlarni qondirish uchun faoliyat istiqbollari ko'rib chiqish tavsiya etiladi. Tashqi muhitni o'rganishning ahamiyati unga moslashish zarurati bilan izohlanadi. XX asr oxiri - XXI asr boshlarida har jihatdan tez sur'atlarda o'sish, subyektlar (umumta'lim maktablari) sonining sezilarli darajada ko'payishiga, mehnat bozorida sezilarli darajada tugaydigan resurslar uchun ham, uning iste'molchisi uchun ham bilim jihatidan raqobatning kuchayishiga olib keldi.

Tashqi muhit - bu umumta'lim maktabidan tashqarida bo'lgan va uning faoliyati va rivojlanishining samaradorligiga ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan omillar to'plamidir. Ushbu omillar guruhi asosan umumta'lim maktabi rahbariyatining nazorati ostida emasligi odatda qabul qilinadi. Ularni hisobga olish va ularga moslashish tavsiya etiladi.

Umumta'lim maktablari faoliyatining barcha tashqi muhit omillarini shartli ravishda ikkita katta guruhga bo'lish mumkin - umumiy yoki uzoq atrof-muhit omillari va yaqin atrof-muhit omillari yoki ularni ba'zan, bevosita muhit, ya'ni tashqi muhit omillari deb ham ataymiz.

Umumiy yoki uzoq muhit omillari asosan umumta'lim maktablari faoliyatiga bilvosita ta'sir qiladi va shartli ravishda bir nechta guruhlarga bo'linadi.

Siyosiy muhitning ta'sir etuvchi omillari tabiiy ravishda ta'sir etuvchi omillar orasida birinchi o'rinni egallaydi, chunki aynan siyosat jamiyat hayoti va faoliyatining barcha jabhalariga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Masalan, siyosatchilar tashabbusi harbiy xizmatchilar uchun OTM ga kirishda sezilarli darajada imtiyozning berilishi yoki kadrlar yetishmovchiligi bo'yicha maqsadli mahalliy talabnomalarning kiritilishi sub'yektning oldingi OTM tayyorgarlik rejasi oldingi davrdagi barcha rejaviy maqsadlarini bir zumda yo'q qilishi va uni ko'zlangan yo'lidan adashtirishi mumkin. Tashqi faoliyatning ayrim subyektlariga nisbatan sanksiyalarning qo'llanilishi, davlatlar o'rtasidagi diplomatik munosabatlarning uzilishi va siyosatchilarning boshqa harakatlari ham ta'lim bo'yicha almashuv dasturlarining harakatiga katta zarar keltirishi mumkin. Tabiiyki, bu jihatlar birinchi navbatda xalqaro munosabatlar darajasiga ta'sir qiladi. Biroq, ichki siyosiy hayotda zamonaviy munosabatlarning har bir ishtirokchisi tomonidan bashorat qilinishi va doimiy ravishda nazorat qilinishi kerak bo'lgan harakatlarham borki bular masalan, hukumatning ta'lim va tarbiya siyosatidagi o'zgarishlar, qonunchilik me'yorlari va boshqa ko'plab hukumat tashabbuslari shular jumlasidandir. Ushbu omillarning umumta'lim maktablari faoliyatiga ta'siri nisbiydir va ularni tahlil qilish jarayonida tahlilchining tajribasi va sezgisiga tayanish kerak.

Umumiy ta'sir omillari siyosiy muhitning ta'sir etuvchi omillari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularga nisbatan bo'ysunuvchi pozitsiyani egallaydi, lekin ular ba'zi daqiqalarda siyosiy muhitga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi [1].

Bu qarama-qarshilikning sababi shundaki, mamlakatdagi umumiy hayotning mazmuni hokimiyat organlarining harakatlariga bog'liq. Qonun hujjatlarini, ta'limga oid siyosatini qabul qilish orqali hokimiyat subyekti mazkur sohaga ta'sir qiladi va uning rivojlanish yo'nalishini belgilaydi. Biroq, umumiy hayotdagi noqulay tendentsiyalar, inqiroz hodisalarining kuchayishi va boshqa salbiy jarayonlar hukumatni iqtisodiy siyosatini tubdan qayta ko'rib chiqishga majbur qilishi va ba'zi hollarda hokimiyat subyektning o'zini o'zgartirishga olib kelishi mumkin. E'tibor bering, umumiy ta'sir omillari umumta'lim maktablari faoliyatiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi va ba'zi hollarda bu ta'sir raqamli ko'rsatkichlarda ifodalanadi. Masalan, mamlakatdagi OTM ga qabul qilish sikli va uning o'sishi yoki pasayishi istiqbollari kabi ko'rsatkichlarda ifodalangan umumiy rivojlanish tendentsiyalarini bashorat qilish tahlilchilarga umumta'lim maktablarining potentsial imkoniyatlari ko'lamining ko'payishi yoki kamayishini baholashga imkon beradi va shunga mos ravishda salohiyatli, iqtidorli o'quvchilarning ko'payishi yoki kamayishi, yoki almashuv dasturlari nuqtai nazaridan kelajakda nimalar kutayotganini baholash uchun manba hozirlaydi, shuningdek, aholi bandligi va mehnat bozorining holati ish beruvchilarga kelayotgan o'qituvchilar bilan munosabatlarni to'g'ri qurish imkonini beradi va hokazo.

Ijtimoiy-madaniy omillar - mamlakatdagi umumiy ijtimoiy ahvol, aholi daromadlari darajasi, demografik vaziyat, aholining bilim darajasi, aholining mehnat va dam olishga munosabati, mamlakatdagi iste'mol darajasi va boshqalardir. Bu omillar ham umumta'lim maktablari faoliyatiga juda o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi, bu esa ularni doimiy ravishda o'rganishni taqozo etadi. Shunday qilib, aholining ijtimoiy tuzilmasini tahlil qilish va baholash, mamlakat, mintaq va yoki mahallaning barcha aholisini (umumta'lim maktablari ko'lamiga qarab) jinsi, yoshi va boshqa xususiyatlari bo'yicha guruhlash, potentsial iqtidorli o'quvchilar soni, shuningdek ularning ko'payishi yoki kamayishi istiqbollari kabilar ularning sonini real baholash imkonini beradi. Aholining daromadlarini o'rganish ularning potentsial qo'shimcha kurslarga qatnashish imkonini belgilab beradigan tinglovchilarining to'lov qobiliyatini baholash imkonini beradi, ya'ni ular ga qo'shimcha kurslar uchun sarflashlari mumkin bo'lgan daromadning bir qismidir. Demografik vaziyatni o'rganish ijtimoiy tuzilmadagi o'zgarishlar dinamikasi va shunga mos ravishda bozor kon'yunkturasining o'zgarishi haqida tushuncha beradi. Aholining madaniy, ma'rifiy va etnik xususiyatlarini hisobga olish va ularning odamlarning mentaliteti va ehtiyojlariga ta'sirini tahlil qilish bir xil darajada muhimdir.

Ilmiy-texnik ta'sir omillariga quyidagilar kiradi: fan va texnikaning so'nggi yutuqlari va fanni yanada rivojlantirish istiqbollari; yangi texnologiyalarning paydo bo'lish ehtimoli va ularni amalga oshirish istiqbollari, yangi o'quv resurslarining paydo bo'lish ehtimoli va ularning maktab holatiga ta'siri va hokozolar. Oddiy qilib aytganda, gap bozorga o'rnini bosuvchi o'qitish jihozlarini, masalan zamonaviy lingafon jihozlarini olib kela oladigan fan va texnika yutuqlarini doimiy ravishda tahlil qilish zarurati haqida bormoqda. Misol uchun, bugungi kunda mobil telefonlarning paydo bo'lishi va ommaviy tarqalishi bilan shahar telefon tarmog'i xizmatlariga talab sezilarli darajada pasayganiga hech kim shubha qilmaydi. Kompyuterlarning keng tarqalishi yozuv mashinalari va hokozolar “davrlarning” tugashini ko'rsatdi. Yangi texnologiyalar bilan ham vaziyat xuddi shunday. Tarixdan ma'lumki, Ford zavodlarida konveyer ishlab chiqarishni joriy etish ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxini va shunga mos ravishda uning narxini shu qadar jiddiy pasaytirdiki, bu barcha raqobatchilarni shunchaki chalkashtirib yubordi.

Umumta'lim maktablari faoliyatiga oid keng ko'lamli jihatlarni, ya'ni siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik omillarni aniqlashdan iborat yondashuv bir qator manbalarda PEST tahlili deb ataladi [2].

Xulosa qilib ta'kidlaydigan bo'lsak, ta'lim jarayoni bu uzluksiz jarayon bo'lgani uchun ham uning asosiy boshqaruv subyekti sanalgan umumta'lim maktablari umumiy faoliyat sohalarini muntazam kelajakka nisbatan rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish hamda muntazam takomillashtirib borish va uning natijaviy ko'rinishlari maktab reytingida o'z aksini topadi.

FOYDALANILGAN ADABOYOTLAR RO'YXATI:

1. Ламбен Ж.Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок. Стратегический и операционный маркетинг / Ж.Ж.Ламбен. – СПб.: Питер, 2008. - 800 с.
2. Aynakulov M.A., Qurilishda menejment. O'quv qo'llanma. J.: JizPI tipografiyasi nashriyoti, 2021 -294 b.

OILADA FARZAND TARBIYASI VA MA'SULIYATI

Begashova Nargiza
Ma'mun Universiteti NTM “Filologiya” fakulteti
“Roman –German filologiyasi” kafedrası talabasi

Oila — jamiyat hayotining kichik bir debochasi bo'lib, har tomonlama sog'lom, barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun ma'sul bo'lgan g'oyat muhim tarbiya o'chog'idir.

Oila a'zolarining barchasini savodxon, ma'lumotli deb atasak, xato qilmagan bo'lamiz, ana shu imkoniyatlar ta'sirida o'g'il va qizlar bilimli, fikr-mulohazali, topqir, ishbilarmon, aql-zakovatli bo'lib voyaga etmoqdalar. Oiladagi farzand tarbiyasi ikkiyoqlama ahamiyat kasb etadi, ota-onalar farzandlariga ahloq-odob, ruhiyat va ma'naviyatga oid bilimlardan saboq berish bilan qanoatlanib qolmasliklari, balki o'zlari ham tarbiyaning o'ziga xos sir-sinoatlari, hususiyatlari, uning mazmun-mohiyati va ma'nosiga doir eng yangi ma'lumotlardan xabardor bo'lib turishlari kerak bo'ladi. Lekin hayot atalmish ne'mat haqida tushuncha berishda oqsab qolmoqdamiz. Shunda hayot nima? degan savol tug'iladi.

Hayot – bu so'zni har kim o'zining fikr doirasidan kelib chiqqan holda mulohaza qiladi. Kimdir uchun hayot – ulkan bo'shliq, kimdir uchun – orzular charxpalagi, yana kimdir uchun esa oddiy bir – chiqindixon. Men uchun esa hayot – boshlanish va tugash nuqtasi noma'lum, har qanday vaziyatga duch kelish mumkin bo'lgan, savob va gunoh bekatidan iborat uzun yo'l. Inson yashar ekan o'zi uchun o'lchab berilgan umr chizig'ini yurib o'tguniga qadar quvonchga ham, dardga ham duch keladi, sinaladi. Aslida har qanday baxtga erishish uchun bir dardni yengib o'tish kerak. Bu hayot qonunlaridan biri. Dunyoga kelgan kunning o'zi inson uchun birinchi sinov. Inson bu hayotga qadam qo'yar ekan turli sinovlarni boshidan o'tkazadi, shu tariqa irodasi mustahkamlanadi, bardoshli bo'lishni o'rganadi. Ammo ba'zilar Allohning taqdiri azalni shunday bitganiga qaramasdan bu dunyoda ko'rgan g'am-alamlarining sababchisi boshqalar deb o'ylashadi. Buni aytish og'ir bo'lsada ayrim ota-onalar o'zlarining noshutligini osongina farzandlarga ag'darishadi va voz kechishadi.

Hayot bundan million balki milliard yil oldin boshlangan bo'lishi, kishilarning munosabatlari turlicha bo'lishi, qarorlar aynan bugun bilan bog'liq bo'lishi mumkin ammo kelajak doim va har qanday vaziyatda farzandlar bilan bog'liq.

Ikki inson bir-birini o'zlariga munosib ko'rib, bir yostiqa bosh qoyib, oila quradi. Farzandini dunyoga keltirib, so'ngra hayotning tashvishlariga, yelkalariga olgan mas'uliyatlariga chidolmasdan oila deb atalmish qo'rg'onning shakllantiradi. Oilani asrash yoki dars ketishiga sababchi bo'lgan omillar ta'sirlar bo'ladi. Lekin bunga hech qachon farzandlar aybdor emas aslida. Lekin afsuski, oddiy tashvishlarga ham dosh bera olmagan va farzandidan osongina voz kechib yuboradiganlar ham oramizda talaygina. Shunda savollar tug'iladi ota kim? ona kim? Ularning vazifalari qanday?

Oilaning asosiy tayanchi bo'lgan ota, hayotning barcha mashaqqatlaridan totib ko'radi, o'zining bukilmay irodasi, adolatparvarligi, hayot sinovlariga bardoshliligi bilan ajralib turuvchi buyuk shaxs sifatida gavdalanadi.

Ota -oilaning boshlig'i, posbonidir. Zero, oilaning har bir ko'z ilg'amas nuqtalarini ilg'ay olish, oila a'zolariga faqat to'g'ri, haq yo'lni ko'rsatib turishdek insoniy mas'uliyat ota zimmasida turadi.

Ota oilada o'z farzandlariga har tomonlama yurish-turishda, nutq odobida, o'zaro muomala madaniyatida, eng muhimi amaliy ish faoliyatida to'g'rilik va haqqoniylik, samimiylik va xolislik yuzasidan namuna ko'rsatadi.

Murg'ak tasavvurli farzand ilk tarbiyani oilada oladi. Farzand tarbiyasining ilk saboqlari haqida atoqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy guliston yoxud Axloq" kitobida quyidagi ibratli o'g'itlarni aytgan edi: "Tarbiyani tug'ilgan kundan boshlamak, vujudimizni quvatlantirmak, zexnimizni ravshanlashtirmak lozim".[1]

Oilada kattalarning obro'si qo'rqitish asosida emas, balki samimiylik, o'zaro hurmat-ehtirom zahiriga qurilishi maqsadga muvofiqdir. Oila a'zolarining inoqligi, o'zaro hamjihatligi, kiyinish madaniyati, mehnat faoliyati, o'zga kishilar to'g'risidagi suhbatlari va ularning boshqa sifat hamda fazilatlarini farzandning murg'ak tasavvuriga yangi timsollarni olib kiradi.

Islom dinida oila – bu insonga Alloh tomonidan in'om etilgan eng ulug' ne'mat, dargohdir. Oila a'zolari esa yaxshi-yomon kunningda suyanchig' bo'ladigan eng ishonchli devor. Alloh oilani insonga maksimal darajada mehr- muhabbat, yordam va axloq bilan ta'minlash uchun yaratgan. Aksincha bir muddatlik ehtirosni his qilib, so'ngra oiladan va murg'ak qalbli go'daklardan voz

kechib ketish uchun emas. Oila hayoti hech qachon osonlikcha shodu-hurramlik, baxt-saodatdan iborat bo‘lmaydi. Turmushda g‘am-anduhlar, ixtilof va tashvishlar, qiyinchilik va yetishmovchiliklar, qayg‘u va musibatlar yetarlicha uchraydi. Ularni er va xotin birgalashib yengsagina, oila kamol topadi murg‘aklar qalbida dog‘ qolmaydi. Ming afsuslar bo‘lsinki, jo‘jalarining chiyillashidan bezor bo‘lib, ularni inkubatrga topshirib, o‘zi hech narsa ko‘rmagandek don terib yuradigan “tovuqlar”[2] ham oz emas. Bugungi kunda mehribonlik uylarida voyaga yetayotgan chin yetim farzandlardan tashqari o‘z ota-onasi bo‘la turib, shu yerda yashashga majbur bo‘lgan farzandlar bunga yorqin misoldir. Bugungi kunda davlatimiz mehribonlik uylariga muhtoj farzandlarni qarovsiz tashlab qo‘ygani yo‘q. Ularni o‘z g‘amho‘rligiga olib qo‘llab quvvatlamog‘da.

To‘g‘ri mehribonlik uyida farzandlar uchun sharoitlar yetarlicha mavjud, ammo mehribonlik uyida ulga‘yish farzandlar aqliy rivojlanishiga salbiy tasir ko‘rsatishi 2000-yilda Ruminiya tomonidan olib borilgan boshqa mamlakatlardagi tadqiqotlar natijasida namoyon bo‘ldi. Unga ko‘ra Rossiyada olib borilgan tadqiqot natijasida 15 000 ga yaqin yoshlarning hayoti ular muassasani bitirgandan keyin har 5 tadan bittasi jinoyat sodir etganligi, 10 tadan bittasi esa o‘z joniga qasd qilganligi ma‘lum bo‘ldi [3].

Shu nuqtaiy nazardan bu esa nafaqat jamiyatning balki, butun dunyoning og‘riqli nuqtasidir. Afsuski ayrim “Ota-onalar” sabab, anchagina kichik jussalar singan, qalblar vayron bo‘lgan, intilishlar so‘ngan, qiziqishlar qolmagan. Axir bu dunyoda o‘z ota-onangga keraksiz bo‘lishdan ham og‘ir musibat bormi? Agar seni dunyoga keltirganlar mehr berib, bag‘riga bosishmasa, butun olamning senga mehr bergani befoyda. Bu foni dunyoda katta-kichik dardlar bisyor, ammo eng ogirlari go‘daklar qalbini tirnayotgan, kipriklarida qalqiyotgan dardlardir. Axir farzandlar bu dunyoga o‘zlari tanlab kelishmaydi. Alloh taqdir qilib, ularni ne‘mat sifatida ota-onalarga hadya qiladi. Ne‘matga noshukurlik esa eng og‘ir gunoh. Farzand misli bir gul, uning bog‘boni esa ota-ona. O‘z gulimizni o‘zimiz so‘litmaylik. Negaki bu gullar yo‘porloq kelajagimiz yohud qorong‘u tunimizdir.

Xulosa qilib aytganda oilada farzandlar tarbiyasining milliy o‘ziga xos qoidalari mavjud bo‘lib, ota-onalar ulardan o‘rinli foydalanishlari lozim. Oilada ma‘naviy-ruhiy hotirjamlik, o‘zaro totuvlik xukmron bo‘lsa, oila a‘zolari bir-birlariga g‘amxo‘r bo‘lsalar, farzand tarbiyasining tayanch nuqtasini topa olsalar, bunday muhit farzand tarbiyasiga ijobiy ta‘sir etadi va ular farzandlariga haqiqiy baxt hadya etadilar, bu bilan ishimizda rivojlanish, jamiyatimizda olg‘a siljish bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADBIYOTLAR RO‘YXATI

- [1] A. Avloniy. “Turkiy guliston yohud axloq”. T., “O‘qituvchi”. 1994
[2] O‘. Hoshimov “Daftar hoshiyasidagi bitiklar” Jamoa. Oila pedagogikasi. T., “Aloqachi”, 2007
[3] “Lyumos” tashkilotining “Vasiylikni o‘zgartirishga qisqacha kirish” kursi.
[4] M. Imamova. Oilada farzandlarning ma‘naviy axloqiy tarbiyasi — T. “O‘qituvchi”. 1999

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA TASHKILIY RIVOJLANISH STRATEGIYALARINING TURLARI

Gapparov Behzod Ne‘matillayevich

Jizzax Politehnika instituti “Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Umumta’lim maktablar rivojlanishining ichki omillari ko‘plab tasniflar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Eng keng tarqalgan yondashuvlardan biri umumta’lim maktabini rivojlantirish uchun uchta asosiy yo‘naltiruvchi yoki asosiy strategiyalarni ko‘rib chiqadi.

1. Integratsiyalashgan o'sish strategiyalari - ikki yo'l bilan amalga oshiriladigan yangi tarkibiy qismlarni qo'shish orqali umumta'lim maktabining o'z faoliyati ko'lamini kengaytirish istagiga asoslangan strategiyalar guruhi sanaladi: xususan ular,

1) vertikal integratsiya strategiyasi har qanday ta'limni yoki ta'lim xizmati guruhini umumta'lim maktabi va (yoki) ushbu ta'lim muassasasining o'quvchilarini OTM gay o'naltiruvchi tuzilmalarning faoliyatidan qoniqmagan taqdirda amalga oshiriladi. Natijada, masalan, uning faoliyatini o'z qo'liga olish yoki boshqa yo'l bilan yo'naltiruvchilar ustidan nazoratni o'rnatish to'g'risida qaror qabul qilinishi mumkin, yoki mazkur tuzilmalar bilan hamkorlik qilishdan bosh tortish va xolding tarkibida boshlang'ich tartibda ta'lim berish yoki pirovard bilimni amalga oshiradigan va ularni oxir oqibat OTM ga ham o'zi yo'naltiruvchi o'z sho'bxalarini tashkil etish [1];

2) gorizontaal integratsiya strategiyasi umumta'lim maktabining sa'y-harakatlarini ushbu ta'lim sohasida faoliyat yuritadigan boshqa ta'lim muassasalari bilan birlashtirishni nazarda tutadi. Bunday qo'shilish butun texnologik zanjir bo'ylab – boshlang'ich ta'lim bosqichida, OTM ga yo'naltirish va pirovard natijaviylik bosqichlarida amalga oshirilishi mumkin va ixtiyoriy (qo'shilish) va do'stona bo'lmagan bo'lishi mumkin.

2. Diversifikatsiyalangan o'sish strategiyalari - oldingi kabi, integral o'sish strategiyalarida bo'lgani kabi, umumta'lim maktabining sa'y-harakatlarini asosiy yo'nalishga jamlash orqali emas, balki yangi faoliyat turlarini o'zlashtirish orqali umumta'lim maktabi faoliyati ko'lamini oshiradigan strategiyalar guruhi. lekin sa'y-harakatlarning bir qismini faoliyatning asosiy yo'nalishlaridan, ta'limdan olib qo'yish va boshqa loyihalarga yo'naltirish natijasida hosil bo'ladi. Gap shundaki, diversifikatsiya strategiyasiga o'tish to'g'risidagi qaror odatda majburiy bo'lib, umumta'lim maktabi mavqeining yomonlashuvi ta'sirida, masalan, ta'lim sohasining salbiy tendentsiyalari tufayli qabul qilinadi. Bunday sharoitda faoliyatning boshqa turlarini o'zlashtirish orqali o'zini himoya qilish istagi juda oqlanadi. Ushbu strategiyani amalga oshirishning bir nechta variantlari mavjud:

1) konsentrik diversifikatsiya strategiyasi umumta'lim maktabi o'zlashtirilgan texnologiyalardan foydalangan holda mavjud imkoniyatda (masalan, maktab bog'i hosilini qayta ishlash) qo'shimcha faoliyat yuritish imkoniyatini izlayotganligini anglatadi [2].

Shu bilan birga, yangi yo'nalish allaqachon umumta'lim maktabining talabgorlari bo'lgan va undan manfaatdor bo'lishi mumkin bo'lgan iste'molchilarga qaratilgan;

2) gorizontaal diversifikatsiya strategiyasi umumta'lim maktabi hali ham o'z iste'molchisiga, ya'ni mehnat bozoriga yoki OTM ga e'tibor qaratishini nazarda tutadi, lekin unga ta'lim berish asosiy mahsulotni faoliyat bilan bog'liq bo'lmagan yangi texnologiyalardan foydalanishni talab qiladigan shunday ta'lim xizmat turini taklif qiladi. Kelajakda ushbu xizmat turi umumta'lim maktabining mijozi bo'lmagan boshqa iste'molchilarga, ya'ni OTM larga ham taklif qilinadi. Ammo dastlabki bosqichda ular boshqa OTM lar guruhi bilan o'rnatilgan aloqalarga tayanib, o'zlari qo'lga kiritgan mavqedan tramplinq (sakrash moslamasi) sifatida foydalanadilar;

3) konglomerativ (ayrim narsalarning o'z xususiyatlarini saqlagan holda bir biriga qo'shilishi) diversifikatsiya strategiyasi umumta'lim maktabining ta'limning yangi segmentlari uchun yangi texnologiyalardan foydalangan holda yangi xizmat turini o'zlashtirishni boshlashini nazarda tutadi. Ushbu strategiya yangi xizmat turini o'zlashtirish va ushbu xizmat turi bozoriga kirish uchun uzoq muddatli loyihani amalga oshirishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, asosiy faoliyat sohasidagi faoliyatga bo'lgan munosabat, ushbu bozorda o'z faoliyatini bosqichma-bosqich qisqartirish istagidan tortib, o'z pozitsiyalarini saqlab qolish va hatto mustahkamlashgacha o'zgarishi mumkin.

3. Konsentrlangan o'sish strategiyalari, agar umumta'lim maktabi har qanday faoliyat turiga kirib borgan, o'z faoliyat segmentiga ega bo'lgan va uni ushbu yo'nalishda rivojlanish istiqbolli deb hisoblagan taqdirda qo'llaniladi. Keyin faoliyatning asosiy yo'nalishi umumta'lim maktabi tuzilishini tubdan o'zgartirmasdan, asosiy yo'nalishdagi harakatlarni jamlash bo'ladi.

Ushbu strategiyani amalga oshirishning uchta varianti mavjud:

1) soha mavqeini mustahkamlash strategiyasi umumta’lim maktabi na faoliyatni, na faoliyat segmentini o‘zgartirmoqchi emasligini anglatadi, ammo qattiq raqobat tufayli umumta’lim maktabining barcha kuchlari raqobatchilarning pozitsiyalariga nisbatan o‘z pozitsiyalarini mustahkamlashga qaratilgan. Bunga OTM lar nazarida umumta’lim maktabi o‘quvchilari va ta’lim muassasasining o‘zi jozibadorligini oshirishga qaratilgan marketing kampaniyalarini o‘tkazish orqali erishiladi;

2) agar umumta’lim maktabi o‘z faoliyat doirasini hududiy kengaytirish yoki faoliyat ko‘rsatayotgan mintaqaviy ta’lim sohalarida yangi ta’lim segmentlarini rivojlantirish orqali yangi qirralarga chiqish yo‘li bilan OTM ga qamrov hajmini oshirishga intilayotgan bo‘lsa, amalga oshiriladigan ta’lim sohasini rivojlantirish strategiyalari qulay hisoblanadi. Har holda, ushbu strategiyaning asosiy predmeti umumta’lim maktabining marketing xizmatlaridir;

3) ta’lim xizmatlari ko‘rsatish strategiyalari, bunda asosiy rol ta’limni doimiy ravishda takomillashtirib boruvchi, mavjudlariga yangi funksiyalar yoki yangi modellar qo‘shish orqali yaratuvchi yoki o‘zgartiruvchi direktorlar, menejerlar va o‘qituvchilarga yuklanadi. Shu bilan birga, ta’lim guruhi va ushbu ta’lim xizmatiga murojaat qilingan OTM lar guruhi o‘zgarishsiz qoladi.

FOYDALANILGAN ADABOYOTLAR RO‘YXATI:

1. Дойль П. Маркетинг, менеджмент и стратегии / П.Дойль, Ф.Штерн.-СПб.: Питер, 2007. - 544 с.

2. Шкардун В. Маркетинговые основы стратегического планирования. Теория, методология, практика / В.Шкардун. – М.: Дело, 2008. - 384 с.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA GAP MAVZUSINI O‘RGANISHDAGI IZCHILLIK

Siddiqova Shoxida Isoqovna

JDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti, dotsent

Xoliqova Matluba Mardon qizi

JDPU Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim) magistranti

Tildan foydalanish fikrni shakllantirish va bayon qilishdan iborat. Bu esa gap orqali amalga oshar ekan, demak, til yaxlit vujud sifatida sintaksisda namoyon bo‘ladi.

Gap kishilarning bir-biriga fikr, axborot uzatish uchun ishlatiladigan asosiy birlik, fikr ifodalashning eng oddiy va usullik ko‘rinishi. U so‘zlovchi uchun fikr ifodalash va axborot uzatish, tinglovchi uchun axborot qabul qilish vositasi.

Kishi ongidagi fikr tushunchalar asosida tiklanadi. Fikr nutqda gap sifatida yuzaga chiqadi. Fikr tushunchadan tashkil topganligi kabi gap ham tushunchaning shakli sanalgan so‘z va so‘z birikmalaridan tuziladi. Gapning tashkil etuvchilari so‘z (ibora ham), grammatik shakl va so‘z birikmalari.

Gap, avvalo, sintaktik tugallangan qurilma ekanligi bilan xarakterlanadi. Bu esa u orqali ifodalanayotgan fikrning nisbatan tugallanganligi bilan belgilanadi. Sintaktik tugallanganlik – gapning kesimlik ko‘rsatkichlari bilan shakllanganligi va tugal ohangga egaligi. Gap kesimga ega bo‘lmasdan tugal fikr ifoda eta olmaydi. Masalan, chiroyli kitob birikmasida so‘zlovchi nazarda tutgan axborot yuzaga chiqmagan, chunki uning kitob haqida nima demoqchiligi hali aytilmagan. Shu bois mazkur qurilma fikrni ifodalaydigan qurilmaning asosiy shakli kesimlikdan holi. To‘g‘ri, chiroyli kitob birikmasida kitobning xususiyati haqida axborot bordek, ammo u so‘zlovchining asosiy maqsadi bo‘lgan axborot emas, balki u ikkinchi darajali axborot, asosiy planda gapning yakunidan anglashiladigan kitobning, deylik, borligi, sotilganligi yoxud yo‘qolganligi haqidagi axborot yotadi. Demak, gapdan anglashilgan fikr deyilganda, undagi asosiy axborot tushuniladi.

Boshqa yordamchi, asosiy bo’lmagan axborotlar uning yuzaga chiqishida vosita bo’lib xizmat qiladi [1].

Gap bir butunlik sifatida gap bo’laklaridan va so’z bo’laklaridan tashkil topadi. Demak, gapning ichki tuzilish birligi gap bo’laklari va so’z birikmalaridir.

Gap ustida olib borilgan ishlar o’quvchini sintetik ishlarga o’rgatadi. O’quvchi turli ma’nodagi so’zlarni muayyan tartibda joylashtirib butun bir gapni tuzadi. Bunda o’qituvchi, avvalo, so’z tanlashga, ularni muayyan tartibda joylashtirish ustida ishlashga e’tibor qaratishi, berilgan bir xil so’zlarning gapdagi turli o’ringa joylashtirilishi gap mazmuniga ta’sir qilishini o’quvchilarga anglatishi lozim.

Maktab faoliyatida har bir fan o’qituvchisi o’z nutqidan tashqari o’quvchi nutqiga ham e’tibor qaratishi zarur. O’quvchilar nutqini o’stirish, eng avvalo, ularning bilimi, dunyoqarashining rivojlanishiga bog’liq. O’quvchi qanchalik to’g’ri va keng fikrlasa, u shunchalik ravon, ixcham va ifodali nutq so’zlay oladi. Pedagog ana shunday nutqni yuzaga chiqarish uchun dars jarayonida o’quvchilarning fikrlashiga, fikrlarini aniq va tushunarli tarzda yetkaza olishiga, sheva hamda noadabiy qatlamdan foydalanmasligiga, adabiy til qoidalariga rioya qilishga diqqatini qaratishi zarur.

O’quvchilar nutqiga qo’yiladigan talablar ham aynan shu kabi jihatlarni hisobga olgan holda tanlanadi. O’quvchilar nutqiga quyidagi talablar qo’yiladi:

O’quvchilar nutqi mazmundor bo’lsin.

Nutq mantiqiy bo’lsin.

Nutq aniq bo’lsin.

Nutq til vositalariga boy bo’lsin.

Nutq tushunarli bo’lsin.

Nutq ifodali bo’lsin.

Nutq to’g’ri bo’lsin [2].

Kishilar tildan fikr bayon qilish quroli sifatida foydalanadilar. Til vositalarini nutq yo’nalishiga tez moslashtirib, rejalashtirib olish, nutq mazmunini ifodalash uchun ularni topib muomalaga kirita bilish nutqiy ko’nikma sanaladi. O’quvchilar o’z fikrini to’g’ri va mukammal ifodalash ko’nikmasini egallashlari uchun o’qituvchi nutqiy kamchiliklarni bartaraf etuvchi va nutqni lug’aviy birliklar bilan boyituvchi maxsus mashqlarni muntazam tashkil etishi lozim.

Ona tili va o’qish darslarida gap tuzish va uning tahlil, ifodali o’qish mashqlari mantiqiy tafakkur va nutqni rivojlantiruvchi vositalardandir.

Gap ustida ishlash o’quvchilarning bayon, insho yozish va og’zaki hikoyalarida maqbul usullardan hisoblanadi.

O’quvchilar tahlil davomida grammatik tushunchalarini tartib bilan aytib bersalar-da, biror uyushtirilgan ekskursiyadan olgan taassurotlari so’zlab berishda bir voqeadan ikkinchi voqeaga sakrab o’tib ketadilar. Izchillik talabini buzyaptilar. Ko’rinib turibdiki, grammatik tahlilda hech narsa dalillanmaydi.

O’qituvchining vazifasi o’quvchilar yo’l qo’ygan xatolarni aniqlash va ularning diqqatini yo’l qo’ygan xatolarga tortib, xatosini to’g’rilashni talab qilishdir. Grammatika va o’qish darslari bu borada katta imkoniyatlarga ega.

O’qituvchi o’quvchilarning chalkashishlaridan, noaniq javoblaridan, hodisani esidan chiqarishidagi, taxminiy javoblaridan qoniqish hosil qilmasligi, aniq shakllantirilgan javob va tushuntirishlarini talab qilishi lozim.

Boshlang’ich sinf o’quvchilari narsa va hodisalarni to’g’ri kuzatishlari va ulardan ishonarli xulosalar chiqarishi, ular nima haqida gapirsalar tushuntirish va asoslashni bilishlari kerak. O’qituvchi “Nima uchun sen bunday deb o’ylayapsan? Bu nima ekanligini isbotlab ber. Nima uchun shunday yozilishini asoslab ber” kabi savollarni berib, gap tuzishga qo’yiladigan talablarni har bir ona tili darsida eslatib turishi lozim [3].

Gap ustida olib borilgan ishlar o’quvchini sintetik ishlarga o’rgatadi. O’quvchi turli ma’nodagi so’zlarni muayyan tartibda joylashtirib butun bir gapni tuzadi. Bunda o’qituvch,

avvalo, soʻz tanlashga, ularni muayyan tartibda joylashtirish ustida ishlashga eʼtibor qaratishi, berilgan bir xil soʻzlarning gapda turli oʻringa joylashtirilishi gap mazmuniga taʼsir qilishini oʻquvchilarga anglatishi lozim.

Xulosa oʻrnida shuni aytishimiz mumkinki, gapni oʻrganish va nutqda undan foydalanish koʻnikmasini shakllantirish oʻquvchilarning aniq bilimlarini doimiy kengaytirib, boyitib borishga asoslanadi. Oʻquvchi qanday yangilikni bilsa, unda bu yangilik haqida xabar berish ehtiyoji tugʻiladi. U oʻz fikrini ifodalash uchun qulayroq shakl qidiradi. Demak, aloqa qilish talabidan gapni mukammalroq egallash zaruriyati kelib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sayfullayeva R. va b. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Toshkent – 2009. B. 324-325.
2. Qosimova K. va b. “Ona tili oʻqitish metodikasi”, Toshkent, “Nosir” nashriyoti. 2009. B. 303-304.
3. Xolboyeva G.A. Boshlangʻich sinflarda ona tili oʻqitish metodikasi. Qarshi “Intellect” nashriyoti 2022. B. 461.

UMUMIY OʻRTA TAʼLIM TIZIMIDA OʻQUV TARBIYA JARAYONINI BOSHQARISH MASALALARI

Fayzullaeva Maftuna Shirinboy qizi
Taʼlim muassasalarining boshqaruvi magistranti
Xakimova Dildora
PhD, dotsent

2017-2021- yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha Harakatlar strategiyasida fan va taʼlim sohasini isloh qilish, tizimni zamon talablari asosida rivojlantirish boʻyicha muhim vazifalar belgilandi. Buning amaliy ifodasi sifatida 2019-2020 yillarda xalq taʼlimi tizimida koʻplab yangiliklar hayotga tadbiq etildi. Taʼlim-tarbiya sohasini takomillashtirish, fanlarni oʻqitish sifati va samaradorligini oshirish, taʼlim maskanlarida zamonaviy shart-sharoitlar yaratish, pedagog kadrlar salohiyatini yuksaltirishga doir qator meʼyoriy huquqiy hujjatlar qabul qilinib, amaliy ishlar boshlab yuborildi. Jamiyatimiz maʼnaviy hayotini yuksaltirish bevosita yoshlarni barkamol insonlar sifatida voyaga yetkazish masalasi bilan chambarchas bogʻliqdir.

Umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida biz bilmizki, oʻquv tarbiya jarayoniga direktor va oʻquv ishlari boʻyicha direktor oʻrinbosari rahbarlik qiladi.

Maktabda taʼlim - tarbiya ishlari

1. Maktabda taʼlim-tarbiya ishlari ushbu Ustavning 1.1 (birinchi qism birinchi bandida) tartibida ishlash olib boriladi.

2. Maktabni boshqarish demokratiya, oshkoralik, oʻz-oʻzini boshqarish tamoyillari asosida amalga oshirilmoqda. Maktab jamoasi koʻtarilgan vazifani bajaruvchi ota-onalar, mahalla qoʻmitalari, keng jamoatchilik bilan mustahkamlanib, amalga oshirilayotgan ishlar.

3. Maktab pedagogikasi kengashi maktabni boshqarish oliy organi tomonidan amalga oshiriladi. Maktab direktori oʻz lavozimi boʻyicha pedagogik kengash raisi faoliyat koʻrsatmoqda.

4. Maktabda pedagogik, metodik, vasiylik kengashlari hamda barcha ota-onalar qoʻmitasi xalq taʼlimi vazirligining buyrugʻi bilan tartibda tasdiqlangan Nizomlar asosida shakllantirilgan hamda faoliyat koʻrsatmoqda.

5. Maktabning oʻquv-tarbiya jarayoni va kundalik faoliyatiga rahbarlikni maktab direktori olib boradi

Maktab direktori:

1. Maktab direktori o‘quv-tarbiya jarayoniga va maktabning kundalik faoliyatiga rahbarlik qiladi, maktabda ta’lim berish (o‘quv-tarbiya) ishini tashkillashtiradi, maktabning ma’muriy-xo‘jalik (ishlab chiqarish), ish bilan shug‘ullanadi, maktabda ishlash texnikasi me’yorlari va qoidalariga rioya qilish tartibini yaratadi.

2. Maktab direktori shahar xalq ta’limi bo‘limi mudirining taqdimotiga qarashli xalq ta’limi boshqaruvi boshlig‘i lavozimiga tayinlanadi va ishlaydi. Maktab direktori ish faoliyatida shahar shahar XTB mudiriga bo‘ysinadi.

3. Maktab direktori mehnat ta’tilida yoki vaqt ichida mehnatga layoqatsiz bo‘lgan birlashgan birlashma vazifalari bo‘yicha direktorning o‘quv-tarbiya ishlari bo‘yicha direktorning zimmasiga yuklanishi mumkin. Bu kabi vazifalarni bajarishni bajarish bo‘yicha direktor buyrug‘i yoki ob’ektiv sabablarga qarab buyurtma ishlab chiqarish uchun imkon bo‘lmagan shahar XTB mudirining buyrug‘i bilan amalga oshirildi.

4. Maktab direktori o‘z iqtisodiy siyosati bo‘yicha yuqori ma’lumotga ega va pedagogik yoki rahbarlik lavozimlarida ishlagan 5 yil ish stajiga ega bo‘lgan barcha attestatsiyadan o‘tgan, ish birinchi toifali o‘qituvchi tomonidan zarur bo‘lgan.

5. Maktab direktori maktab ichida yoki undan keyin boshqarishda o‘qitiladigan boshqa rahbarlik lavozimlarida (ilmiy va ilmiy uslubiy rahbarlikdan tashqari) ishlashga yo‘l qo‘yilmaydi.

6. Maktab direktorining mansab vazifalari o‘rindoshligi asosida ijro etilishi mumkin emas.

7. Maktab direktoriga uning nomerlari bilan ishlashni to‘xtatish. Maktab direktori o‘z vakolatlari bilan shug‘ullanadigan maktabning har bir xodimi va o‘quvchisiga ular uchun bajarilishi majburiy bo‘lgan ko‘rsatma berishga haqli. Maktab direktori maktabdagi har qanday boshqa tayyor (uning nomerlarini yoki qanday bo‘lishini) ning farmoyishini bekor qilgan haqli.

8. Maktab direktori o‘z vakolatlari bilan ishlashni rejalashtirgan mansab vazifalarini bajaradi: Maktab Ustavi va O‘zbekiston Respublikasining qonunlariga rioya qilingan maktab faoliyatining barcha yo‘nalishlarida umumiy rahbarlikni amalga oshirdi. Pedagogik kengash bilan shug‘ullanadigan maktabni rivojlantirish strategiyasi, maqsadlar va vazifalarini belgilaydi, uning ishini dasturiy ravishda amalga oshirishga qaror qildi.

Muassasa dastur dasturlarini, maktabdagi ta’lim dasturlarini, o‘quv rejalarini, kurslarni, fanlarni, o‘quv uslubini boshqarish, ustav va ichki tartib qoidalarini ishlab chiqish, tasdiqlash va joriy etish ishlarini amalga oshirish, maktabning boshqa ichki me’yoriy hujjatlarini ishlab chiqishda ishtirok etadi. Maktabni yangi o‘quv yiliga, kuz-qish mavsumiga tayyor bo‘lishini tashkil etadi va ishlaydi, maktabda obodonlashtirish, ko‘kalamzorlashtirish ishlarini amalga oshirish, qabul qilish dalolatnomalarini imzoladi;

Maktabni boshqarish bo‘yicha o‘quv uslubiy, ma’muriy, ishlaydigan, xo‘jalik va boshqa masalalarni hal qilishda ishtirok etadi. Maktabning pedagog va boshqa sharoitda ishlashini to‘xtatadi, ularni boshqarish va nazorat qiladi. Kadrlarni saralash, ishga qabul qilish va joy-joyiga joylashtirish ishlarini amalga oshirish, ularning mansab vazifalarini belgilash, ularni amalga oshirish uchun shart-sharoit yaratish.

O‘quvchilar uchun mashg‘ulotlar jadvalini, maktab o‘quvchilarining ish jadvallari va pedagogik yuklamasini, tarifikatsion ro‘yxatlarini va mehnat ta’tillarini jadvallarini tasdiqlaydi. Xodimlarning ijodiy tashabbusini ishlatish-quvvatlaydi va rag‘batlantiradi, jamoada hozirgi ma’naviy sof muhitni shakllantiradi.

Maktab o‘quvchilari va uchrashuvlarining salomatligini muhofaza qilish va ularni boshqarish maktabda umumiy tashkilot tashkilotlari va tibbiyot muassasalari faoliyat ko‘rsatishlari uchun shart-sharoitlarni yaratish, ularning ishlarini nazorat qilish. Jamoa shartnomasi bajarilishini taminlash, maktab pedagoglari jamoasi, kasaba uyushmasi tashkilotiga mu’tadil ishlash uchun sharoit yaratib berish.

Maktab direktorining o‘quv-tarbiya ishlari bo‘yicha o‘rinbosari:

1. Maktab direktorining o‘quv-tarbiya ishlari bo‘yicha ularningbosari maktab direktorining tavsiyasiga ko‘ra shahar xalq ta’limi bo‘limining mudiri tomonidan lavozimiga tayinlanadi va bajariladi.

2. Maktab direktorining o‘quv-tarbiya ishlari bo‘yicha o‘quv dasturi bo‘yicha maktab direktori bilan hamkorlikda maktabdagi o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etadi, maktab o‘qituvchilarining jamoasiga uslubiy rahbarlik qiladi, o‘qituvchilarga mo‘ljallangan texnikasi me‘yorlari va qoidalariga rioya qilish tartibini ishlash, o‘quv ishi bo‘yicha hisobotlarni boshqarish va umumiy majburiy ta’lim bo‘yicha ish tashkillashtirildi.

3. Maktab direktorining o‘quv-tarbiya ishlari bo‘yicha direktor ularnibosari doimiy maktab direktoriga bo‘ysunadi.

4. Maktab direktorining o‘quv-tarbiya ishlari bo‘yicha ularnibosariga qarab 1) o‘qituvchilar; 2) o‘quvchilar; 3) laboratoriya davomiyligi.

5. Maktab direktorining o‘quv-tarbiya ishlari bo‘yicha ularning vaqtidagi o‘z vakolatlari bilan bog‘liq mansab vazifalarini bajaradi; Pedagoglar jamoasining faoliyati kundalik va istiqbolni rivojlantirishni tashkil etadi. O‘qituvchilar va boshqa pedagog xodimlarning o‘quv rejaları va dasturlarini hayotga bog‘liq ishlarni boshqarish. Zaruriy o‘quv uslubi bo‘yicha ishlab chiqarish ishlab chiqarishlarini tashkil etish va ularni boshqarish.

Ta’lim jarayonining sifatini va o‘quvchilarning ta’lim natijalarini ta’minlash ob’ekologik jihatdan baholanishini, to‘garaklar va fakultativlarni ishini nazorat qilishni amalga oshiradi; maktab pedagogi tomonidan olib borilayotgan darslar va o‘quv mashg‘ulotlarining boshqa turlariga tashrif buyuradi (o‘quv yili davom etadigan 180 soat), shakli va mazmunini tahlil qiladi, tahlil natijalarini pedagoglarga ma’lum qiladi..Imtixonlarga davolanish ko‘rish va ularni davolash ishlarini tashkil etadi.

Ota-onalar uchun ma’rifat ishlarini tashkil etadi, o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etish masalalarini hal etish bo‘yicha ota-onalarni (ularni boshqarish ishlarini olib boruvchi shaxslarni) qabul qiladi. Pedagog xizmatlarga yangi (innovatsion) dasturlar va pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirish va ishlab chiqarish uchun yordam berish; o‘quv mashg‘ulotlari va ta’lim faoliyati boshqa turlarining jadvalarini tuzadi, vaqt ichida yo‘q bo‘lgan o‘qituvchilarning darslarini sifatli va o‘z vaqtida almashtiradilar, qoldirdilar va boshqa o‘qituvchilarni tashkil qildilar darslarni qayd qilish jurnalini yuritadi.

Umuman olganda o‘quv tarbiya jarayoniga har bir tashkilot ya’ni maktabning rahbari javobgar bo‘ladi, Faqat o‘rinbosarlar rahbarning faoliyatiga yordam berib turadi. O‘quv tarbiya jarayoni qanchalik yaxshi va hammaga vazifa mos tarzda taqsimlansa natija shunda yaxshi bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Atayeva N. va boshqalar. Umumiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – T.: Fan va texnologiya, 2011 yil.

Rashidov H.F. va boshqalar. “Kasbiy pedagogika” blokini o‘qitish metodikasi. /O‘quv-uslubiy qo‘llanma (Malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari uchun). –T.: O‘MKHTTKMO va UQTI, 2007. – 200 b.

Sarsenbayeva R.M., Doniev B.B. Umumiy pedagogika. /O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Samarqand: SDCHTI, 2008. – 80 b.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM TIZIMIDA O‘QUV TARBIYA JARAYONINING MAZMUNI

Fayzullaeva Maftuna Shirinboy qizi
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi 1-kurs magistranti

O‘zbekistonning zamonaviy jamiyati shiddat bilan o‘zgarib borayotgan dunyoda yashab, rivojlanmoqda, voqelik shundan iboratki, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohani doimiy ravishda takomillashtirish mamlakat taraqqiyotining zarur shartiga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi o‘zining asosiy maqsadi – rivojlangan demokratik davlatlar qatoriga qo‘shilish sari dadil va jadal rivojlanmoqda (Altbach va Levy, 2005; Silova, 2011). Bu intilishning asosiy mexanizmi oldingi

avlodlar tajribasini tizimlashtirish, ijodiy qayta ishlash va foydalanish jarayonlariga asoslangan ta’lim tizimidir. Taraqqiyotning yangi bosqichi davrida ta’lim jamiyatning hozirgi ehtiyojlariga javob berishi kerak. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish sharoitida ta’lim davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha jabhalarini takomillashtirish, fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish sharoitida malakali kadrlar yordamida munosib bilim olishda innovatsion yutuqni ta’minlovchi maktabgacha ta’lim muassasalari va umumta’lim maktablarini yanada rivojlantirish muhim omil bo’lmoqda.

O‘quv jarayoni - bu ilm, aloqa, ijtimoiy va tarixiy tajriba, bir yoki boshqa aniq faoliyatni o‘zlashtirish, bir yoki boshqa ma’lum bir faoliyatni o‘zlashtirish, bir yoki boshqa aniq faoliyatni o‘zlashtirish, bir yoki boshqa o‘ziga xos faoliyatni shakllantirish, bir yoki boshqa o‘ziga xos faoliyatni o‘zlashtirish, bir yoki boshqa o‘ziga xos faoliyatni tashkil etish, bir yoki boshqa o‘ziga xos faoliyatni tashkil etish, bir yoki boshqa o‘ziga xos faoliyatni tashkil etish, bir yoki boshqa o‘ziga xos faoliyatni tashkil etish, bir yoki boshqa o‘ziga xos faoliyatni tashkil etish, bir yoki boshqa o‘ziga xos faoliyatni tashkil etish, bir yoki boshqa o‘ziga xos faoliyatni tashkil etish, bir yoki boshqa o‘ziga xos faoliyatni tashkil etish, bir yoki boshqa o‘ziga xos faoliyatni tashkil etish.

O‘quv jarayoni samarali bo‘lishi uchun tashkilotning tashkiloti va faoliyatni tashkil etishda o‘quv davri ajratilishi kerak. Ikkinchi komponentni tashkil etish o‘qituvchining bevosita vazifasidir. O‘quv jarayonining samaradorligi o‘quv jarayoni qanday qilib talaba va o‘qituvchi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirga bog‘liq bo‘lishiga barpo etiladi.

Zamonaviy hayotimiz dinamikligini hisobga olib, bilish, ko‘nikmalar va ko‘nikmalar ham o‘zgarishi kerak bo‘lgan beqaror hodisalardir. Shu sababli, axborot makonida yangilanishni hisobga olgan holda o‘quv jarayoni qurilishi kerak. Shunday qilib, o‘quv jarayonining mazmuni nafaqat bilim, ko‘nikmalar, ko‘nikmalarni, balki inson aqliy jarayonlarini rivojlantirish, axloqiy va huquqiy e’tiqod va harakatlarning rivojlanishi zarur.

O‘quv jarayoni. Bu ma’lum bir o‘quv tizimining chegaralarida, o‘qituvchilar va o‘quvchilarning maqsadga erishish va individual shaxsiyatning alohida fazilatlarini o‘zgartirishga qaratilgan maxsus tashkil etilgan, ishlab chiqaradigan maxsus yaratilgan.

Jarayon (prospus) - "Reklama" degani, avval, izchil aniq davlat o‘zgarishi, biror narsaning rivojlanishi; Ikkinchidan, har qanday natijaga erishish uchun ketma-ket harakatlarning kombinatsiyasi.

Ta’lim jarayonining asosiy bo‘limi - bu o‘quv jarayoni. O‘quv jarayonini aniqlaydi, belgilaydi, belgilaydi, belgilaydi, belgilaydi, o‘qituvchilar va talabalarning pedagogik munosabatlarining yaxlit tizimini tashkil etadi. "O‘quv jarayoni" tushunchasi shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirishga maqsadli shaklli ta’sirning ahamiyati borligiga ega. "O‘quv jarayoni" tushunchasi ataylab tashkil etilgan ma’rifiy munosabatlar tizimini aks ettiradi.

O‘quv jarayonining vazifalari

1. Motivli yo‘nalishni aniqlash kognitiv faoliyat O‘quvchilar.
2. Talabalarning kognitiv faoliyatini tashkil etish.
3. Ruhiy ko‘nikmalar, tafakkur, ijodiy xususiyatlarning shakllanishi.
4. Kognitik bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalarni doimiy ravishda takomillashtirish.

O‘quv jarayonining asosiy funksiyalari

1. Ta’lim funksiyasi Amaliy kognitiv faoliyatni rag‘batlantiruvchi yo‘nalish va tajriba shakllantirishni o‘z ichiga oladi.
2. Ta’lim funksiyasi Bu shaxsning ayrim fazilatlarini, xususiyatlari va munosabatlarini rivojlantirishga yordam beradi.
3. Rivojlanayotgan funksiya Bu shaxsning aqliy jarayonlari, xususiyatlari va munosabatlarini shakllantirish va rivojlanishini anglatadi.

O‘quv jarayonini tashkil etish va faoliyatning asosiy printsiplari

1. tarbiyaga nisbatan yaxlit yondashuv.
2. Ta’lim uzluksizligi.
3. Ta’limga e’tibor qaratish.

4. integratsiya va farqlash qo‘shma faoliyat O‘qituvchilar va o‘quvchilar.
 5. Taturalik.
 6. Siratlik.
 7. Faoliyat va jamoada ta'lim.
 8. ketma-ketlik va muntazam ravishda o‘rganish va ta'lim.
 9. Pedagogik jarayonda menejment va o‘zini boshqarishning birligi va etarliligi.
- O‘quv jarayonining klassik tuzilishi olti komponentni o‘z ichiga oladi.
1. Maqsad yakuniy o‘zaro aloqaning natijachisi va talabasini ishlab chiqish.
 2. Printsipalar - asosiy yo‘nalishlarni aniqlash.
 4. usullar - o‘qituvchi va talabalar harakati.
 5. Mablag‘lar - tarkib bilan ishlash usullari.
 6. Formalar - jarayonning mantiqiy yakuni.

O‘quv jarayonining mazmuni insoniyat tomonidan to‘plangan barcha boyliklardan voz kechish, talabalarni rivojlantirish, ularning fikrlash tarzini shakllantirish, kognitiv manfaatlar va ish faoliyati uchun mashg‘ulotlarning asosidir. O‘quv dasturlari va fanlar bo‘yicha o‘quv dasturlari bilan belgilanadi. O‘quv dasturi davomiyligini ko‘rsatadi o‘quv yilishuningdek, choraklar va bayramlar davomiyligi, ob'ektlarning to‘liq ro‘yxati, ob'ektlarni tarqatish yiliga nisbatan taqsimlash; Mavzularga muvofiq har bir mavzu uchun soatlar soni va boshqalar. O‘quv dasturlari o‘quv dasturiga asoslanadi.

O‘quv jarayoni talaba shaxsiyligini rivojlantirish uchun yo‘naltirilgan, ijtimoiy aniqlangan va pedagogik jihatdan tashkil etilgan jarayon deb o‘ylash mumkin.

O‘quv jarayoni mazmuni tarkibida ilmiy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar va ko‘nikmalar, shuningdek, o‘quv jarayonida talabalar egallashi kerak bo‘lgan dunyoqarash va axloqiy va estetik g‘oyalar, bu avlodlar jamoat tajribasining bir qismidir. Inson taraqqiyotining maqsadlariga muvofiq tanlangan va ma'lumot shaklida u bilan uzatiladi.

FOYDALANILGANADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T.: O‘zbekiston, 1997.
2. Atayeva N. va boshqalar. Umumiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – T.: Fan va texnologiya, 2011 yil.
3. Rashidov H.F. va boshqalar. “Kasbiy pedagogika” blokini o‘qitish metodikasi. /O‘quv-uslubiy qo‘llanma (Malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari uchun). –T.: O‘MKHTTKMO va UQTI, 2007. – 200 b.
4. Sarsenbayeva R.M., Doniev B.B. Umumiy pedagogika. /O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Samarqand: SDCHTI, 2008. – 80 b.

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA STRATEGIK BOSHQARUVNI TAKOMILLASHTIRISHDA UNING ICHKI MUHITINI TAHLIL QILISHNING AHAMIYATI

Aynaqulov Husniddin Abduxamidovich

Jizzax Politehnika instituti “Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrası katta
o‘qituvchisi

Ichki muhitni yoki ta’lim resursi salohiyatini tahlil qilish umumta’lim maktablarining qanday imkoniyatlarga ega ekanligini, u ulardan qanchalik to‘g‘ri foydalanishini, uning faoliyati samaradorligini qanday oshirish mumkinligini aniqlashni anglatadi. Ushbu tahlil natijalari tashqi muhit tahlili natijalari bilan birgalikda umumta’lim maktablarining rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish uchun asos bo‘ladi.

Eng keng tarqalgan ichki muhitini tahlili mashhur amerikalik olim M. Porterning usuli bo‘lib, u o‘zining “Raqobat afzalliklari” kitobida aytib o‘tgan [1].

Umumta’lim maktablarida iqtidorli o’quvchilarni shakllantirish bir necha ketma-ket bosqichlarni o’z ichiga oladi:

- 1) moddiy-texnik ta’minot (logistika);
- 2) o’quvchilarga ta’lim-tarbiya berishning bevosita jarayoni;
- 3) o’quvchilarga ta’lim-tarbiya berish va keyingi bosqichga yo’naltirish;
- 4) marketing faoliyati, shu jumladan yo’naltirish jarayoni;
- 5) yo’naltirgandan keying sa’y-harakatlar [2].

Sanab o’tilgan faoliyat yo’nalishlarining ahamiyati va shuning uchun ustuvor yo’nalishlari umumta’lim maktablarining o’ziga xos xususiyatlariga va uning alohida xususiyatlariga bog’liq. Shunday qilib, vositachi subyektlar, masalan, distribyutor tashkilotlar uchun ta’minot, moliya tashkilotlari uchun ta’limni moliyalashtirish ustuvor yo’nalish hisoblanadi.

Biroq, u yoki bu sohalarining barchasi har qanday tashkilot faoliyatida mavjud, shuning uchun analitik tadqiqot obyektlari quyidagilardir: boshqaruvning tashkiliy tuzilmasi, umumta’lim maktabining inson resurslari, umumta’lim maktabining texnologik salohiyati. Ushbu komponentlar alohida yoki har tomonlama tahlil qilinishi mumkin.

Ta’lim-tarbiya faoliyati va resurslardan foydalanish samaradorligini tahlil qilish, o’z navbatida, har bir umumta’lim maktablarining o’ziga xos xususiyatlariga qarab, asosiy ko’rsatkichlarni tahlil qilish, xususan:

faoliyat ko’lami to’g’risida ma’lumot beruvchi jismoniy va raqam jihatidan iqtidorli o’quvchilar salmog’i;

OTM ga yo’naltirilgan iqtidorli o’quvchilarning fizik va raqam ko’rinishidagi ko’rsatkichlari. Bu umumta’lim maktabi ta’lim sohasida qanchalik talabga ega ekanligi va shunga mos ravishda u qanchalik samarali ekanligi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi, chunki o’quvchini faqatgina bilimli qilish emas, balki uni OTM ga yo’naltirish va qabul qilinganligi to’g’risidagi xabarni eshitish muhimroqdir;

O’quvchilarni OTM ga tayyorlash sa’y-harakatlari va OTM da keyingi natijalar.

Ushbu ko’rsatkichlarni hisobga olish umumta’lim maktabining ko’lami va samaradorligini baholashni shakllantirish imkonini beradi;

2. Umumta’lim maktablari faoliyatining barcha turlari bo’yicha amalga oshiriladigan va quyidagilarni nazarda tutuvchi umumta’lim maktabining faoliyat dasturini tahlil qilish:

- faoliyatning tuzilishini tahlil qilish;
- faoliyat turlari bo’yicha sa’y-harakatlar tahlili;
- faoliyat turlari bo’yicha natijaviylikni tahlil qilish.

Tahlilning ushbu bosqichida umumta’lim maktabining asosiy natijalarini ta’minlaydigan asosiy ta’lim bilan bog’liq bo’lgan faoliyatining eng samarali yo’nalishi aniqlanadi. Boshqacha qilib aytganda, e’tiborni kuchaytirishga loyiq bo’lgan ustuvor yo’nalishlar va bo’shatilgan resurslardan voz kechish va istiqbolli yo’nalishlarda foydalanish mumkin bo’lgan faoliyat sohalari belgilandi.

3. Umumta’lim maktabining mulkiy majmuasini tahlil qilish, quyidagilarni nazarda tutadi:

- 1) Asosiy vositalarni tahlil qilish, xususan:
 - asosiy fondlarning hajmi va tuzilishi;
 - asosiy fondlardan foydalanish samaradorligi;
 - asosiy vositalarni chiqarish va yangilash dinamikasi;

4. Ulardan foydalanish samaradorligini baholash bilan bog’liq moddiy resurslarni tahlil qilish va quyidagilarga ta’rif berish:

- ta’lim berish zahiralari bilan ta’minlash;
- tovar-moddiy zaxiralarning aylanmasi;
- ta’lim birligiga ta’lim resurslari8ning solishtirma sarfi;

5. Namunaviy jadval bo’yicha amalga oshiriladigan mehnat resurslarini (o’qituvchilarni) tahlil qilish quyidagilarni o’z ichiga oladi:

- xodimlarning yoshi, jinsi va boshqa xususiyatlari bo’yicha xususiyatlari;

- xodimlarning malakasi;
- xodimlar almashinuvi.

6. Moliyaviy tahlil (umumta’lim maktabining moliyaviy holatini tahlil qilish), taniqli va tasdiqlangan jadval bo’yicha amalga oshiriladi va quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- umumta’lim maktabining sa’y-harakatini qaytara olish qobiliyati tahlil qilish;
- umumta’lim maktabining barqarorligini tahlil qilish;
- umumta’lim maktabining qo‘shimcha diversifikatsion faoliyatini tahlil qilish;
- qo‘shimcha diversifikatsion faoliyatining moliyaviy faoliyat natijalarini tahlil qilish va keyingi rivojlanish istiqbollarini baholash.

Ushbu jarayonni rasmiylashtirishga urinishlar turli umumta’lim maktablarining faoliyati uchun turli xil sharoitlarda yuzaga keladigan ko‘plab muammolarga duch keladi. Tahlilning sifati ko‘p jihatdan tahlilchining shaxsiyati, uning bilimi, tajribasi va oddiy sezgisiga bog‘liq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABOYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ламбен Ж.Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок. Стратегический и операционный маркетинг / Ж.Ж.Ламбен. – СПб.: Питер, 2008. - 800 с.
2. Aynakulov M.A., Qurilishda menejment. O‘quv qo‘llanma. J.: JizPI tipografiyasi nashriyoti, 2021 -294 b.

MAXSUS MAKTAB-INTERNATLARI TA’LIM SIFATINI BOSHQARISHDA XORIJ TAJIRIBASI

Mamanov Bahriddin

JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi 1-kurs magistranti

Artur Qoryog‘diyev

JDPU Maktab menejmenti kafedrası o‘qituvchisi

Respublikamizda ruhiy va jismoniy rivojlanishida kamchiligi bor bolalar uchun yordamchi maktablar, maxsus maktab-internatlar, guruxlar tarmoqlarining o‘tib borishi ta’lim-tarbiya ishlarini yo‘lga qo‘yishda katta salmoq kasb etayapti. Yordamchi maktab va maktab-internatlar bolalarni milliy mafkura ruhida tarbiyalashda, bola tarbiyasida oilaga yordam berishda, ishlab chiqarishda ishtirok etayotgan ota-onalarning xotirjam unumli mehnat qilishlarini ta’minlashda muhim ahamiyatga egadir. Yordamchi maktab va maktab-internatlar o‘quvchilarga izchillik bilan ijobiy ta’sir etish, bola tarbiyasida oila va maktab Hamkorligini mustahkamlashga sharoit yaratadi. Yordamchi maktablarda tarbiyalanish orqali akli zaif o‘quvchilarni har tomonlama kamol topishida yordam beradigan barcha asosiy omillar: dars tayyorlash, darsdan tashqari mashg‘ulotlar jamoat topshiriqlari va o‘quvchilarning dam olishlarini reja asosida tashkil qilish imkonini beradi.

Ma’lumki, uzoq va boy tarixga ega bo‘lgan uzbek xalki o‘zining ta’lim tarbiyaga oid ulkan merosini yaratib. Takomillashtirib kelgan, insoniyatning yuzlab avlodlarini insonparvarlik, mexr-oqibat, mexnatsevarlik, mardlik, odoblilik kabi umuminsoniy qadriyatlar va fazilatlar ruhida tarbiyalab kelgan.

Ayniqsa, xalq tomonidan yaratilgan qomusiy ahamiyatga ega bo‘lgan pandnomalar. Xalk og‘zaki ijodining turli janrlarida yaratilgan namunalar Abu Rayxon Beruniy, Imom al-Buxoriy, At-Termiziy, Sa’diy, Axmad Yugnakiy, Yusuf Xos Xojib, Ulug‘bek, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshbandiy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Bobur, Axmad Donish kabi o‘nlab buyuk shoir va mutafakkirlar qoldirgan. Ammo hozirgacha yetarli e’tibor berilmagan boy pedagogik merosni urganish va singdirish vaqti etdi. Bu mutafakkirlarning maktab va oilada bolani axloqiy tarbiyalash haqidagi qarashlari o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lib, alohidaligi bilan ajralib turadi. Ular yoshlarni mexnatsevarlik ruhida tarbiyalashga ilmni puxta egallab olishlariga alohida e’tibor bilan qarab, mexnat bilan topilgan boylik baxt keltirishini ilmiy kishi xor bo‘lmashligini aytib o‘tadilar.

Bu muassasalarda bolalar o‘qish turi va muddatiga qarab sakkiz yillik yoki o‘rta umumta’lim maktabi kursi bo‘yicha ta’lim oladilar.

Maxsus umumta’lim maktab-internatlarida ta’lim, umumta’lim va kasb-hunar ta’limi asosiy rivojlanish nuqsonini tuzatishga, shuningdek yo‘qolgan funksiyalarni tiklash yoki qoplashga qaratilgan tibbiy reabilitatsiya va dam olish tadbirlari bilan birgalikda amalga oshiriladi.

Ushbu maktab-internatlarga qabul qilish tibbiy-pedagogik komissiya xulosasi asosida amalga oshiriladi, unga quyidagilar kiradi: bolalar psixonevrologi, otorinolarinolog, oftalmolog, psixolog, ortoped, logoped, defektolog, jamoatchilik vakillari. ta’lim va sog‘liqni saqlash. Zarur hollarda va tegishli sharoitlar mavjud bo‘lgan taqdirda, maxsus umumta’lim maktab-internatlari huzurida aqliy yoki jismoniy rivojlanishida turli nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun maktabgacha ta’lim bo‘limlari va yordamchi sinflarni ochishga ruxsat etiladi.

Jismoniy va aqliy rivojlanishdagi nuqsonlar umumiy salomatlik holatiga, jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlariga va bolalarning umumiy jismoniy tayyorgarligiga salbiy ta’sir qiladi. Bunday bolalarda, qoida tariqasida, umumiy somatik zaiflik, metabolik jarayonlar va tananing reaktivligining pasayishi, vosita faoliyatining buzilishi, shuningdek, mashg‘ulotlar va boshqa mashg‘ulotlar paytida tez charchash va ishlashning pasayishi kuzatiladi, bu esa o‘rganish va tiklashni qiyinlashtiradi. Bularning barchasi jismoniy yoki aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun maxsus umumta’lim maktab-internatlarida har bir turdagi muassasaning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda maqbul ekologik sharoitlarni yaratishga alohida e’tibor qaratishni taqozo etadi.

Maktab-internatlardagi o‘quvchilarning umumiy soni: nutqida og‘ir nuqsonlari bo‘lgan, kar va eshitish qobiliyati zaif bolalar uchun – 304 nafar; ko‘zi ojizlar va zaif ko‘ruvchilar uchun – 282 nafar o‘quvchi; aqli zaif bolalar uchun – 292 nafar o‘quvchi; poliomielit va miya falajining oqibatlarini bo‘lgan bolalar uchun - 372 o‘quvchi¹³.

Maxsus maktab-internat muassasaning profiliga qarab sinflar va o‘quv guruhlarida quyidagi bolalar soni tashkil etilgan (jadval).

Maktab-internat turiga qarab sinflardagi o‘quvchilar va o‘quv guruhlaridagi bolalar soni:

Maktab-internat turi	Sinflar va guruhlardagi bolalar soni			
	Sinf	ta’lim guruhi	yordamchi	
			Sinf	ta’lim guruhi
Poliomielit va miya falajining oqibatlarini bo‘lgan bolalar uchun	12	12	5 - 7	10 - 12
Og‘ir nutq buzilishi bo‘lgan bolalar uchun	12	12-20		
		(VI-XI)		
Ko‘zi ojiz va zaif ko‘rgan bolalar uchun	12	12	5 - 7	10 - 12
Kar, zaif eshitish va kech kar bolalar uchun	12	12	5 - 7	10 - 12
		24 – 25 (VI-VII)		
Aqli zaif bolalar uchun	16	16		
		yigirma		
		(VI - VIII va IX sinflar.)		
Aqliy zaif bolalar uchun	yigirma	-		

¹³ <https://files.stroyinf.ru/Data2/1/4293838/4293838573.htm>

O’quv jarayonini tashkil etishning o’ziga xos xususiyatlari, shuningdek, ta’lim muassasasi sharoitida tibbiy va rehabilitatsiya tadbirlari kompleksini amalga oshirish, asosiy binolar maydoni uchun yanada murakkab tarkibni va katta me’yorlarni belgilaydi.

Sog’lomlashtirish chora-tadbirlarining muhim elementi - bu kun tartibini to’g’ri qurish, bu tungi uyqu va toza havoda etarli vaqtni ta’minlash, ratsional ovqatlanish, mashg’ulotlarni to’g’ri tashkil etish va ularni dam olish bilan almashishni tashkil etishdir. Mahalliy sharoitlarga va maktab-internatning o’ziga xos xususiyatlariga qarab, individual tadbirlar vaqti o’zgarishi mumkin, ammo kunlik rejimning asosiy tarkibiy qismlarining davomiyligi o’quvchilarning yosh imkoniyatlariga va ularning sog’lig’iga mos kelishi kerak.

Rivojlanish nuqsonlari bo’lgan bolalar tanasining funktsional imkoniyatlari odatda pasayganligi va o’quv jarayonida charchoq kuchayganligi sababli, ularning sog’lig’i va ish faoliyatini saqlab qolish uchun tungi uyquning davomiyligiga qat’iy rioya qilish alohida ahamiyatga ega.

Maktab-internatda asosiy pedagogik g’oya bolalar va o’smirlarga tarbiyaviy ta’sir ko’rsatishning yagona tizimini yaratishdan iborat. Ushbu tizim o’quvchilarning aqliy va jismoniy rivojlanishini tuzatishni ta’minlash uchun mo’ljallangan. Bunday tizimni yaratish, talabalarni o’qitish va tarbiyalash rejimga qat’iy bo’ysunadigan, butun professor-o’qituvchilarning nazorati va rahbarligi ostida amalga oshiriladigan yagona pedagogik jarayon sifatida amalga oshirilishi sharti bilan mumkin bo’ladi. Yordamchi maktab pedagogik ishining o’ziga xos xususiyatlari, agar barcha o’qituvchi va tarbiyachilar yagona pedagogik talablarga rioya qilish muhimligini tushunsalar, barcha pedagogik xodimlar ham o’quv jarayonida, ham tarbiyaviy ishlarda faol ishtirok etsalar samarali bo’ladi. Pedagog shaxsining roli katta, bu uning masalaga, atrofidagi odamlarga munosabati bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. "Alohida yordamga muhtoj bolalarni tarbiyalashda oila va maktab hamkorligi" Ilmiy-metodik to’plam, T-2013
2. Burlachuk L.S. Psixodiagnostika: Uchebnik dlya vuzov. SPb.: Piter, 2001.
3. D.A.Nurkeldiyeva, Ya.E.Chicherina "Ilk, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik-pedagogik, logopedik tekshirish" T-2014
4. D.A.Nurkeldiyeva, Z.I.Islambekova "Rivojlanishda nuqsoni bo’lgan bolalar diagnostikasi", T-2013

MAXSUS MAKTAB-INTERNATLARIDA TA’LIM TARAQQIYOT BOSQICHLARI (XORIJ TAJRIBASI)

Mamanov Bahriddin

JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi 1-kurs magistranti

Bugungi kunda dunyo hamjamiyatida fan-texnika taraqqiyotining shiddatli amalga oshishi, yangi innovatsion texnologiyalarni joriy qilish orqali globallashuv sharoitida kuchli raqobat muhitini shakillantirish aynan ta’lim sohasiga nisbatan yangi talablarning shakillanishiga olib kelinmoqda. Buning natijasi sifatida eng noyob kapital bo’lib qadirlanayotgan ta’limning barcha bosqichlarida, barcha insonlar uchun ularning hayoti mobaynida sifatli ta’lim olish imkoniyati muhim dolzarblik kasb etmoqda. Respublikamizda amalga oshirilayotgan ta’limiy islohatlar ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga yo’naltirilgan bo’lib ayni vaqtda bu borada ijobiy ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Sharqning mashhur allomalari Ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniylarning tarbiyaning maqsadlari har bir bola shaxsining rivojlanishiga ta’limning ta’siri tug’risidagi qarashlari inklyuziv talim rivojlanishining metodologik bazasi xisoblanadi. Juda

uzoq vaqt davomida maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga nisbatan maxsus segregatsion ta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya berish samarali deb hisoblanib kelindi. 1970-1980 yillarga kelib jahon miqyosida insonparvarlik va kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik g'oyasining ilgari surilishi maxsus ehtiyojli bolalarga e'tiborning yanada yaxshilanishiga olib keldi.

Hozirgi maxsus ta'lim tizimi davlat muassasalaridan biridir. Bu institut umummadaniy normalarni aks ettirish va amalga oshirishning alohida shakli sifatida vujudga kelgan va rivojlanmoqda.

Maxsus ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanishining har bir tarixiy bosqichi odatda jamiyat va davlat evolyutsiyasining ma'lum bir davri bilan bog'liq. Rivojlanish va xulq-atvorda nuqsoni bo'lgan shaxslarga jamiyatning munosabati katta ta'sir ko'rsatadi. Aynan jamiyatning "maxsus" bolalarga bo'lgan munosabatining o'zgarishi mahalliy maxsus ta'lim tizimining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

Rossiyada maxsus ta'lim tizimidagi sifatli o'zgarishlar jamiyatdagi o'zgarishlar, shuningdek, bir qator ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog'liq.

Hozirgi vaqtda mahalliy maxsus ta'lim tizimining rivojlanish yo'nalishini oldindan aytish juda qiyin. Bundan tashqari, "maxsus" bolalarni tarbiyalashning butun tarixini tushunish va tushuntirish qiyin.

Mahalliy maxsus ta'lim tizimini shakllantirish davriyligi bilan bir qator olimlar shug'ullangan. Eng katta hissa H.S. Zamskiy va N.N. Shakllanish bosqichlari tasnifini ishlab chiqqan Malafeev. Ushbu tasnif hozirda umumiy qabul qilingan.

Rossiyada maxsus ta'lim tizimini shakllantirish davriyligi deyarli ikki yarim ming yillik davrni o'z ichiga oladi. Bosqichlar orasidagi chegaralar shartli ravishda ifodalanadi, ularni tanlash jamiyat va davlatga nisbatan "maxsus" bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishga nisbatan turli tarixiy pretsedentlar bilan bog'liq.

Mahalliy maxsus ta'lim tizimini shakllantirish va rivojlantirish bosqichlarini davrlashtirish:

Birinchi bosqich o'zgaruvchan tajovuzkor munosabat va "maxsus" bolalarga ularning xayriya qilish zarurligini anglash uchun murosasizlik bilan tavsiflanadi.

Ikkinchi bosqich - jamiyat "maxsus" bolalarning xayriya ishlaridan ularning ta'lim, tarbiya va rivojlanish imkoniyatlarini amalga oshirishga o'tmoqda.

Uchinchi bosqich - jamiyat nafaqat "maxsus" bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish imkoniyatini, balki zaruratni ham anglaydi.

To'rtinchi bosqich - "maxsus" bolalarning ayrim toifalarini o'qitishga qaratilgan tabaqalashtirilgan maxsus ta'lim tizimini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish.

Beshinchi bosqich - jamiyat asta-sekin "maxsus" bolalarni izolyatsiya qilishdan integratsiya va universal inklyuziyaga o'tadi.

Rossiyada maxsus ta'lim tizimini shakllantirishning asosiy bosqichlarining xususiyatlari

Birinchi bosqich pravoslavlikni qabul qilgan va asosan Vizantiya tizimini ko'chiradigan Kiev Rusining mavjud bo'lgan davriga tegishli. Knyaz Vladimir cherkovni nogironlarga g'amxo'rlik qilishga majbur qildi. Biroq, cherkovlar kar va nogironlarga yordam berish bilan shug'ullanadigan birinchi sadaqa uylarini tashkil etdilar. Shuning uchun ham nafratlanish tajribasi asta-sekin unutiladi.

Ushbu davrdagi qonunchilik rivojlanishda nuqsonlari bo'lgan shaxslarga deyarli taalluqli emas. Darhaqiqat, davlat ularning sog'lig'i bilan bog'liq muammolar haqida qayg'urmaydi va undan ham ko'proq o'qitish va rivojlantirish masalalarida. Nogironlar haqidagi yagona farmon 1677 yilda Fyodor Alekseevich tomonidan chiqarilgan. Bu farmon kambag'al, muqaddas ahmoq va bechoralarning ko'cha va yo'llarda yurishini taqiqlaydi.

Ikkinchi bosqich kambag'al va nogironlarga munosabatning tubdan o'zgarishi bilan tavsiflanadi. Pyotr I tomonidan chiqarilgan farmonlar xayriya faoliyati va rahm-shafqatni rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. Mehr-muruvvat va xayriya bilan nafaqat ibodatxonalar, cherkov va monastirlar, balki badavlat fuqarolar ham shug'ullanadilar.

Bu davrda davlat g‘aznasi hisobidan moliyalashtiriladigan birinchi ko‘zi ojiz va kar bolalar maktablari ochildi.

Uchinchi bosqich – davlat va jamiyatning nogironlarga munosabati tubdan o‘zgarmoqda, u insonparvarlik va demokratik qarashlarga asoslanadi.

Butun mamlakat bo‘ylab yordamchi sinflar, hatto rivojlanish va xulq-atvori zaif odamlar uchun o‘quv jarayonini tashkil etuvchi butun maktablar tashkil etilmoqda. Ularning faoliyati Uyg‘onish va ma’rifat davri mutafakkirlarining g‘oyalari hamda “Inson huquqlari deklaratsiyasi”ga asoslanadi.

Yigirmanchi asrning boshlari Rossiyada maxsus ta’lim tizimi nihoyat rasmiylashtirilganligi va "maxsus" bolalarning uchta asosiy toifasini: ko‘rish, eshitish qobiliyati va aql-idroki zaif bo‘lgan bolalarni o‘qitishni nazarda tutganligi bilan tavsiflanadi. "Maxsus" bolalarga yordam berishning uchta yo‘nalishi ishlab chiqilmoqda:

Xristian-xayriya - boshpana, sadaqa uylari, xayriya uylari bilan ifodalanadi.

Terapevtik va pedagogik - shifoxonalar va sanatoriy maktablarida maxsus bo‘limlarni o‘z ichiga oladi.

Pedagogik - ixtisoslashtirilgan bolalar bog‘chalari, maktablar va koloniyalar.

O‘sha paytda Rossiyada ko‘plab ixtisoslashtirilgan o‘quv yurtlari mavjud bo‘lishiga qaramay, maxsus ta’limning rasmiylashtirilgan milliy tizimi mavjud emas edi.

To‘rtinchi bosqich - yaratilgan Sovet davlati davlatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri - nogiron bolalarga g‘amxo‘rlik qilishni e‘lon qilganligi bilan tavsiflanadi.

Davlat "maxsus" bolalarga g‘amxo‘rlik qilish istagi va istagini bildirganiga qaramay, uzoq vaqt davomida ixtisoslashtirilgan muassasalar tarmog‘ini kengaytirish bo‘yicha hech qanday tashabbus ko‘rsatmadi. Qaysidir darajada, bu hatto uni tiyib turadi.

Sovet davrining maxsus ta’lim tizimini rivojlantirishdagi xususiyatlaridan biri uning malakaviy xususiyatga ega bo‘lganligidir. Qonunchilik darajasida nogiron bolalarni o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish bo‘yicha alohida maqolalar yoki qarorlar mavjud emas edi, ularga nisbatan normal rivojlanayotgan bolalarga nisbatan bir xil qoidalar qo‘llanildi.

Beshinchi bosqich - bu quyidagi bosqichlar sodir bo‘ladigan bosqich: maxsus muassasalar tarmog‘ining qulashi, maxsus ta’limning tashkiliy asoslarini qayta qurish, dunyo va Evropa hamjamiyatining yangi tushunchasi bilan belgilanadigan integrativ yondashuvlarni jadal joriy etish.

Zamonaviy, beshinchi evolyutsiya davrining pastki chegarasi shartli ravishda BMTning "Aqliy zaif shaxslarning huquqlari to‘g‘risida", "Nogironlarning huquqlari to‘g‘risida" gi Deklaratsiyalari qabul qilingan vaqt va undan keyingi milliy kamsitishlarga qarshi kurash davri deb hisoblanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. L.R.Mo‘minova, SH.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, M.Xamidova, D.Yakubjanova, Z.Djalolova, N.Abidova "Maxsus psixologiya" o‘quv qo‘llanma T-2012-y.
2. Mamedov K.K., Shoumarov G., B. Aqli zaif bolalar psixologiyasi. T., "O‘qituvchi"-1994-y.References
3. "Alohida yordamga muhtoj bolalarni tarbiyalashda oila va maktab hamkorligi" Ilmiy-metodik to‘plam, T-2013
4. "Praktikum po psixologii umstvenno otstalogo rebyonka" M., 1985.

BOSHLANG‘ICH SINIF “ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI” DARSLIGIDA BERILGAN MAQOLLARNING AHAMIYATI

Abduraxmonova Maftuna
JDPU II bosqich magistranti

Bugungi kunda shiddat bilan o‘zgarib borayotgan hayot oldimizga qo‘yayotgan bir-biridan murakkab va muhim masalalarni hal qilish haqida o‘ylar ekanmiz, ularning yechimi aynan ta’lim-tarbiya bilan, yoshlarning dunyoqarashini zamonaviy bilim, yuksak ma’naviyat va ma’rifat asosida shakllantirish bilan bo‘g‘liq ekaniga yana bir bor ishonch hosil qilamiz.

Yangi O‘zbekistonni barpo etish- yaqin va olis tariximiz, betakror va noyob madaniy boyliklarimizni yanada chuqur o‘rganib, ularga tayanib, mustaqil milliy taraqqiyot yo‘limizni yangi bosqichda davom ettirish demakdir.

Mamlakatimizning dunyodagi rivojlangan, zamonaviy davlatlar qatoridan munosib o‘rin egallashi avvalo ilm-ma’rifat va ta’lim-tarbiya sohasining rivoji bilan, bu borada bizning dunyo miqyosida raqobatbardosh bo‘la olishimiz bilan uzviy bog‘liq, desak hech qanday mubolag‘aa bo‘lmaydi. Zamon talablariga mos kadrlarni yetishtirish maqsadida yurtimizda juda ko‘p ishlar amalga oshirilmoqda. Shunday ishlarga misol qilib maktab darsliklarining yangitdan Milliy o‘quv dasturi asosida tuzilganligi, unda faqatgina mashhur tarixiy shaxslargina emas zamonamiz qahramonlari kiritilgani, mavzu va yangiliklarning rang-barangligini keltirishimiz mumkin. To‘g‘ri avval ona tili, o‘qish sifatida biz tanigan darsliklarning bugunga kelib bitta “Ona tili va o‘qish savodxonligi” sifatida bitta kitob ko‘rinishida berilishi juda ko‘p muzokaralarga sabab bo‘lgan bo‘lsa, mana ikki yildirki bu darslik orqali o‘quvchilarning qay darajada o‘z fikrlarini erkin ifodalashi va unda ta’lim va tarbiya milliylik va zamonaviylikning uyg‘unlikda farzandlarimizga singdirilayotganini ko‘rishimiz mumkin.

Imom Buxoriy bobomiz to‘plagan muborak hadislarining birida: “Yoshlikda olingan ilm toshga o‘yilgan naqsh kabidir”, deb aytadi. Bu gap bejizga aytilmagan, inson yoshligidan qanchalik ilm olsa o‘sha bilimlar inson xotirasida shunchalik muhrlanib qoladi. Shu sababli ham maktabda boshlang‘ich ta’limga katta e’tibor qaratiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yetarlicha bilim olishlari uchun esa bizga maktab darsliklari jumladan, “Ona tili va o‘qish savodxonligi” yordamga keladi. O‘quvchilarning nutqini o‘stirish va ularning o‘z fikrlarini erkin bayon qilishlari uchun darslikdagi barqaror birikmalarning ahamiyati katta. 1-sinf “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligini ko‘rib chiqaylik. Yashil sayyora bo‘limining 7-soat dars mashg‘ulotida tabiat bog‘liq maqollarni yozish va ularning ma’nosini izohlash har bir o‘quvchiga vazifa qilib beriladi.

Yoz mevasi- qish xazinas.

G‘oz kelgani-yoz kelgani.

Toza havo-ming dardga davo.

Yomg‘ir-ekinining joni.

O‘quvchilar har biri maqollarning ma’nosini tushuntirib berishadi. O‘quvchilarning fikri har xilligini inobatga olgan holda har bir o‘quvchining fikri tinglanadi. Og‘zaki nutqda yo‘l qo‘yilgan xatolarini o‘qituvchi belgilaydi va kamchiliklari ustida alohida ish olib boradi va shu bilan birgalikda o‘quvchi gapirayotganda uning nutqi bo‘linmaydi. Xalq maqollarining hayotda ham o‘z ifodasini ham ko‘rish mumkinligi haqida va xalq maqollariga qisqacha ta’rif berib o‘tiladi. Masalan: Yomg‘ir ekinining joni maqolini olaylik. Biz bilamizki bahor faslida juda ko‘p yomg‘ir yog‘adi. Yomg‘irdan keyin esa yerdagi maysa, o‘simliklar nish olib, o‘sib chiqadi. Qancha ko‘p yomg‘ir suviga to‘yingan o‘simlik esa shunchalik yashnab o‘sishi, atrof yam-yashillikka burkanishini kuzatishimiz mumkinligi o‘qituvchi tomonidan tushuntirib o‘tiladi.

Izoh: Xalq maqollari-xalq tomonidan yaratiladi. Ota-bobolarimiz yashashlari davomida obrazli so‘zlardan foydalanib pand-nasihat berishgan. Bu so‘zlarni har biri inson hayoti davomida qo‘llaydi. Bunda bir so‘z orqali ko‘p ma’no ifodalanadi. Maqollarning so‘zlari ohangdosh, qofiyali bo‘lib keladi.

Maqollarni o‘rgatish jarayonida kungaboqar metodidan foydalanish mumkin. O‘qituvchi tomonidan doskaga kungaboqar guli yopishtiriladi, kungaboqarning har bir yaprog‘ida esa turli maqollar berilgan bo‘lib, o‘quvchilar navbat bilan doskaga chiqariladi. Doskadan har bir o‘quvchi bittadan yaproq oladi va yaproqda berilgan maqolni bolalar ovoz chiqarib o‘qiydi. Shundan keyin o‘tirgan o‘quvchilar har bir maqolning nima mavzuda ekanligini aytib berishadi. Undan tashqari o‘qituvchi o‘quvchilardan yana shu kabi maqollarni eshitganligini so‘raydi va bu orqali barcha o‘quvchilarda fikr almashish yuzaga keladi.

Maqollar qo‘llanishi jihatidan juda keng mavzu hisoblanadi. Maqollarning har sohadan borligi va mavzu jihatidan chegaralanmaganligi o‘qituvchi uchun juda qulaydir. Masalan ushbu darslikda keltirilgan “Uy hayvonlari”, “Foydali sabzavotlar”, “Ertakdagi qahramon”, “Mehmon bo‘lish yaxshi-da” mavzularidan keyin o‘tilgan mavzuga oid maqollarni so‘rash, ularning ma‘nosini izohlab berish orqali ham o‘quvchilarning lug‘at boyligi oshirib boriladi, ham darsdan ko‘zlangan tarbiyaviy maqsadga erishilgan bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida muhtaram prizidentimizning quyidagi gaplarini keltirishni joiz deb topdik: “Biz O‘zbekistonning buyuk kelajagini barpo etishga mahkam bel bog‘lagan ekanmiz, bu ulug‘ ishni ertaga emas, bugun boshlashimiz, buning uchun avvalo navqiron yoshlarimizga zarur sharoitlarni aynan bugun yaratib berishimiz kerak”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sh. Mirziyoyev Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi T: “O‘zbekiston” 387-bet
2. Sh. Mirziyoyev Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. T: “O‘zbekiston” 2018-y. 448-bet
3. Sh. Mirziyoyev Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda T: 2021-y. 92-bet.
4. Iroda Azimova, Klaraxon Movlonova, Sa‘dullo Quronov, Shokir Tursun, Nilufar Hakimova, Husnora Baxtiyorova. “Ona tili va o‘qish savodxonligi” 1-sinf darsligi T: 2021-y. 39-bet.

AQSHDA UMUMTA’LIM MAKTABLARI O‘QUV JARAYONI VA UNING IJOBIY JIHATLARINI O‘ZBEKISTONGA TATBIQ ETISH IMKONIYATLARI

Eshpo‘latova Hilola Bozorboy qizi
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

AQSHda umumta’lim maktablar ta’lim tizimi juda xilma-xildir, shuning uchun har kim o‘zi uchun bilimni egallashning individual yo‘lini tanlashi mumkin. Har bir mamlakat va har bir millatning o‘ziga xos qadriyatlar tizimi, avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan an‘analari mavjud. Bolaligidanoq bolalarning boshiga tushadigan munosabat ham mavjud. Masalan, yahudiy go‘dak tug‘ilishidanoq ota-onalarga uning eng aqlli ekanligi va har qanday yutuqlarga qodir ekanligi aytilgan. Ehtimol, shuning uchun ham bu mamlakatda ko‘plab taniqli olimlar va eng yangi kashfiyotlar mavjud bo‘ladi.

Amerikalik oilalarda bola kichikligidan bitta haqiqatni bilib oladi: hayotda u tanlashi uchun har doim joy bor. Hamma ham taniqli fizik yoki kimyogar bo‘la olmaydi, lekin siz har doim o‘zingiz uchun boshqa ko‘plab qiziqarli tadbirlarni topishingiz mumkin. Qo‘shma Shtatlarda jamiyatdagi o‘rni va farovonligi faoliyat turiga yoki kasbingizga bog‘liq emas, balki ushbu sohadagi muvaffaqiyatga bog‘liq. Agar siz o‘zingizning ishingizni eng yuqori darajada bajarsangiz va siz uchun bir qator mijozlar safida bo‘lsa, oddiy avtoullov ustasi bo‘lish umuman uyatli emas.

Amerika ta’lim tizimi ham bunga moslashtirilgan. Maktab devorlarida allaqachon bola o‘zi uchun eng yoqadigan mashg‘ulotlarni tanlashi mumkin. Birlashtirilgan yagona narsa - bu bir necha turdagi maktablarni ketma-ket tugatish talabi bo‘lib, u kelgusida tanlanadi.

Maktablarda qat’iy guruhlar yoki sinflar mavjud emas, va o‘zlarining istaklariga va hayotdagi istaklariga mos kurslarni tanlash huquqiga ega. Agar bizning maktablarda har bir sinf uchun umumiy jadval tuzilgan bo‘lsa, u holda har bir o‘quvchi o‘z dars jadvaliga ega bo‘lishi mumkin. Amerikadagi maktab bolalar uchun "shaxsiy kredit" hajmiga bog‘liq bo‘lgan stipendiyalarni qo‘llaydi. Bu, shuningdek, talaba shunchalik katta kreditga ega bo‘lganda sodir bo‘ladiki, ikkita oliy ma’lumotni bepul olish kifoya. O‘quvchilar oldida ikkita tanlov bor, deyishimiz mumkin: o‘z ishi va qobiliyati bilan hamma narsaga erishish yoki ota-onaning pulini qo‘shimcha ma’lumot olish uchun sarflash. Institutlar va universitetlarga kirish imtihonlari mavjud emas, har bir talaba yil davomida fanlardan test ishlarini yozadi va yil yakunlari bo‘yicha natijalar nafaqat maktabning akademik qismiga, balki kollej va universitetlarga ham yuboriladi. Maktabni tugatgandan so‘ng, har bir talaba faqat turli xil ta’lim muassasalarining o‘qish uchun taklifnomalarini ko‘rib chiqishi yoki ularga javoblarini kutib, o‘zi so‘rov yuborishi mumkin. Demak, siz yuqori natijalarga erishishingiz va nufuzli universitetga nafaqat pul evaziga, balki maksimal kuch sarflab kirishingiz mumkin ekan.

Amerikada qancha maktab borligi muhim emas, ammo ularning har birida nufuzli universitetga kirish uchun yagona hal qiluvchi omil bu sizning buyuk xohishingiz va intilishingizdir. Albatta, har kimga yaxshi aqliy qobiliyat berilmaydi, ammo agar kimdir universitetda o‘qishni xohlasa, davlat katta istak bilan talaba krediti berishi mumkin, uni bitirgandan keyin to‘laydi.

Amerika Qo‘shma Shtatlarda ko‘plab umumta’lim muassasalari mavjud, ammo ularning barchasini quyidagi turlarga bo‘lish mumkin:

Davlat maktablari.

Internat maktab.

Xususiy ta’lim muassasalari.

Uy maktablari.

Davlat maktablari yoshiga qarab bo‘linadi: boshlang‘ich maktab, o‘rta maktab va katta sinf mavjud. Amerikadagi bolalar bunday maktablarda qanday o‘qiyotganiga oydinlik kiritish kerak. Birinchidan, ularning o‘ziga xos xususiyati ularning alohida muassasalarda qat’iy farqlanishi. Ular nafaqat alohida binolarda joylashgan, balki geografik jihatdan bir-biridan uzoqroq joyda joylashgan bo‘lishi mumkin.

Maktab-internatlar yaxshi jihozlangan o‘quv xonalari, turar joylari, sport zallari va sifatli bilim olish uchun zarur bo‘lgan barcha narsalarga ega bo‘lgan katta to‘siqlarda joylashgan. Bunday maktablar ko‘pincha "hayot maktablari" deb nomlanadi va ular juda asoslidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Buga P., Karpov B, Texnologiya obucheniya v vysshey shkole. Vestnik vysshey shkoly. 1991, № 11. S. 15-17
2. Ishmatov q. Pedagogik texnologiyaning nazariy asoslari
3. Ta’lim muammolari 1999. № 1-2, 54-57 b.

UMUMTA’LIM MAKTABLARI BOSHQARUV JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

Saidova N.I
Nizomiy nomidagi TDPU
“Amaliy psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi
Toshmamatov Q.Sh
Nizomiy nomidagi TDPU
Pedagogika va psixologiya fakulteti talabasi

Umumta’lim boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish — har bir davlat oldida turgan jiddiy masala. Bu, ayniqsa, insoniyatning bugungi kundagi rivojiga xos aqidadir. Bular ichida raqamli texnologiyalar, Internet, nanotexnologiya ishlab chiqarish vositalari, sun’iy idrok, o‘zi o‘rganadigan va bir-biri bilan operatsion bog‘langan uskunalar tashkil etadi deb aytish mumkin. Bu yerda zamonaviy kompyuterlar bilan jihozlangan sinfxonalar to‘g‘risida gap ketar ekan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Ozbekiston hududidagi cheka-cheka qishloqlarga ham shahar markazlaridagi kabi shar-sharoitlarni tatbiq etishi o‘zbek xalqining maqtoviga sazavor bo‘ldi desam adashmayman. Shuningdek 2018-yil 17 iyul kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev boshchiligida o‘tgan umumiy o‘rta ta’lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilishda Xalq ta’limi tizimini takomillashtirish bo‘yicha amalga oshiriladigan ishlar belgilab olindi.

Bosh vazir o‘rinbosari Aziz Abduhakimovning KUN.UZ’ga ma’lum qilishicha, XTV tizimini takomillashtirish quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Tizimni boshqarish tuzilmasini tubdan qayta ko‘rib chiqish hamda tizim muassasalari tuzilmasi, shtat jadvallari ko‘rib chiqish, tasdiqlash, ularni rag‘batlantirish bo‘yicha vazirga tegishli vakolatlar berish;

12 may kuni prezident Shavkat Mirziyoyev “2022-2026 yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida” farmon va “Xalq ta’limini rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” qaror imzoladi.

2. Maktab direktorlariga bo‘lgan talabni qayta ko‘rib chiqib, korporativ boshqaruv tizimini joriy etish, maktab direktori menejyer sifatida va qolgan o‘rinbosarlari o‘z yo‘nalishlari bo‘yicha ish faoliyatini olib borishlarini yo‘lga qo‘yish. Direktorlarning sertifikatlashtirish tizimini joriy etish;

3. Jamoaviy nazorat tizimini kuchaytirish uchun Kuzatuv kengashlarini tuzish va ularning rolini oshirish;

4. Qurilish ishlarini sifatli tashkil etish uchun maxsus Injinerlik kompaniyasini tashkil etish. Shu bilan birga, quruvchini tanlash va qurilishni amalga oshirish ishlarini mahalliy hokimliklarda qoldirish;

5. Barcha hududlarda namunaviy maktab sifatida “Kelajak maktabi”ni tashkil etish.

Shuningdek 2022 yildan 2023-2024 yillargacha bo‘lgan vaqt oralig‘ida maktablarda ma’nan eskirgan kompyuter sinflarini yangilash haqidagi dastur Vazirlar Mahkamasiga tasdiqlash uchun kiritildi. Maktablarning ichki tartib-qoidalari yangilanadi 2022 yil 1 avgustga qadar umumiy o‘rta ta’lim muassasasidagi ichki tartib va odob-axloq qoidalari qayta ko‘rib chiqiladi va ularda maktab va ota-onaning bola tarbiyasidagi o‘rni va mas’uliyatini, ularning ta’lim va tarbiya jarayonidagi ishtiroki hamda majburiyatlari belgilandi.

2022 yil 1 sentabrdan boshlab, maktab o‘quvchilari ota-onalari “my.maktab.uz” axborot tizimi orqali umumiy o‘rta ta’lim muassasasining ichki tartib va odob-axloq qoidalari bilan tanishtirib boriladi.

2022/2023 o‘quv yilidan boshlab 400 nafargacha o‘quvchisi bo‘lgan umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida internet tezligi kamida 40 Mbit/s, o‘quvchilar soni 400 nafardan yuqori bo‘lganlarda kamida 100 Mbit/s bo‘lishi ta’minlanganligini aytib o‘tishim lozim.

Maktablarni yuqori tezlikdagi internetga ulash uchun zarur mablag‘larni ajratish vazifasi hokimlarga yuklatildi.

2022 yil 1 avgustga qadar umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining texnologiya fani ustaxonalari hamda kasb-hunar amaliyoti xonalarining namunaviy loyihalari ishlab chiqilib, tasdiqlanadi. Bu xonalarni bosqichma-bosqich tashkil etish va jihozlashga hokimlar mas’ul bo‘ladi.

“Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak” degan ezgu g‘oya asosida O‘zbekiston hududidagi uzoq qishloqlarda joylashgan yoki endi ta’mirdan chiqayotgan xalq qabulxonalari o‘zbek xalqi uchun o‘z ish faolyatini boshlashi ko‘zda tutilgan

2022 yil 1 sentabrdan boshlab, XTV tizimidagi umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida:

a) umumta’lim fanlari bo‘yicha tegishli darajadagi sertifikatga ega pedagog kadrlarga har oylik qo‘shimcha ustama quyidagi tartibda to‘lanadi:

xalqaro tan olingan sertifikatga ega pedagog kadrlarga – ularning tarif stavkasiga nisbatan 50 foiz miqdorida;

xalqaro standartlar talablariga javob beradigan milliy baholash tizimida olingan sertifikatga ega pedagog kadrlarga – ularning tarif stavkasiga nisbatan 50 foiz miqdorida. Bunda, milliy baholash tizimining xalqaro standartlar talablariga javob berishi vakolatli xalqaro tashkilotlar tomonidan tasdiqlangan bo‘lishi lozim;

xalqaro tashkilotlar tomonidan tasdiqlanmagan milliy baholash tizimida olingan sertifikatga ega pedagog kadrlarga – ularning tarif stavkasiga nisbatan 20 foiz miqdorida (chet tili bo‘yicha sertifikatlar bundan mustasno);

b) xalqaro tashkilotlar tomonidan tasdiqlanmagan DTMning milliy baholash tizimida chet tili bo‘yicha olingan sertifikatga ega pedagog kadrlarga har oylik qo‘shimcha ustama:

2025 yil 1 yanvargacha qadar – ularning tarif stavkasiga nisbatan 50 foiz miqdorida;

2025 yil 1 yanvardan boshlab – ularning tarif stavkasiga nisbatan 20 foiz miqdorida to‘lanadi;

v) har oylik qo‘shimcha ustama sertifikat amal qilish muddati davomida, lekin uch yildan ko‘p bo‘lmagan vaqt mobaynida to‘lanadi;

g) umumta’lim fanlari bo‘yicha bir nechta sertifikatga ega bo‘lgan pedagog kadrlarga har oylik qo‘shimcha ustama yuqoriroq ustama olish huquqini beruvchi sertifikat bo‘yicha to‘lanadi.

2012 yil 10 dekabrda PQ-1875-son qarorga muvofiq chet tili fani o‘qituvchilariga 30 va 15 foiz miqdorida ustama olish huquqini beradigan ma’lumotnomalar berish amaliyoti tugatildi.

Xulosa sifatida shuni takidlash joizki, Maktablarda boshqaruv jarayonini yana ham takomillashtirish uchun umumta’lim maktablarda “direktor”lik lavozimida ish olib borayotgan ishchi xodimlar o‘z ishiga ma’sulyat bilan yondashishi zero faqat rahbarlik qilib qolmasdan o‘zining pedagogik qarashlariga ega bo‘lishi maktab o‘quvchilarni tushunishi ularga nima kerak ekanligini anglab olishi va o‘quvchilarga yangidan yangi bilimlarni yetqizib bera oladigan yosh fan o‘qituvchilarni tanlay olmog‘i lozim shundagina maktab yoshidan bilimli va turli yutuqlarga erishgan abituriyentlar maktab bitiruvchilari bo‘lishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1.kun.uz
2. Dxp.uz
3. Xs.uz
4. Gazeta.uz

UMUMTA’LIM MAKTABLARI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO TAJIRIBALAR

Eshpo‘latova Hilola Bozorboy qizi
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti
Asatulla Asrorovich Mustafaqulov p.f.b. PhD.

Xalq ta’limi O‘zbekistonda ijtimoiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Aynan maktab ta’limining sifati va qulayligi davlatning rivojlanish istiqbollarini aks ettirib, yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun zamin yaratadi. Ta’lim uchun mablag‘larni tejash mumkin emas, degan fikrga qo‘shilmasdan boshqa ilojimiz yo‘q. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida maktab ishlari davlat nazoratida ekanligi bejizga ta’kidlangan emas. Abdulla Avloniy aytganidek «Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir».

YUrtimizda tayyorlanayotgan kadrlar sifatining amalga oshirilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar talablariga, shuningdek fan, texnika va texnologiyalar rivojlanishining jahon darajasiga muvofiq kelishini ta’minlash hozirgi kunda pedagoglarga ulkan ma’suliyatni yuklamoqda. Dunyo miqyosida iqtisodiy, siyosiy, madaniy va axborot sohasidagi globallashtirish davrida dunyo davlatlari ta’lim tizimlarini integratsiyalashuvi muqarrar jarayon ekanini ta’kidlash mumkin. Ushbu holat ta’lim tizimini o‘zaro moslanuvchan bo‘lishini va ta’lim standartlarini o‘zaro tan olinishini taqozo qiladi. Buning uchun ta’lim tizimini jahon standartlari va ilg‘or davlatlar ta’lim tizimlari tajribasi asosida modernizatsiya qilish lozimligini ko‘rsatadi.

Bugungi kunda dunyoda inson tarbiyasi va rivoji uchun muhim bo‘lgan, ilgari mavjud bo‘lmagan faktorlar yuzaga keldi: axborotning ochiqqligi va hammabopligi; iqtisodiyot, ijtimoiy soha va ishlab chiqarish sohasida bilimlar rolining ortishi; ilm-fan taraqqiyoti va yangi axborot texnologiyalarning paydo bo‘lishi; insonlarning ijodiy o‘zligini namoyon etish imkoniyatlarining kengayishi; pedagogik kompetensiyani shakllantirishda professionalizm, ijod, innovatsiyalar va boshqalarga talabning kuchayishi va hokazo. Ushbu faktorlar kelajakka yo‘naltirilgan, “kelajak bilan ishlashga qodir” insonni tarbiyalash uchun zaruriy shart-sharoitni yaratib beradi.

Jumladan, so‘nggi besh yil davomida xalq ta’limi tizimini takomillashtirishning huquqiy asoslari yaratildi. Xususan, “Ta’lim to‘g‘risida” Qonunning yangi tahriri qabul qilindi, O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi [1]. Maktab ta’limini rivojlantirish sohasida bevosita 17 ta hujjat, jumladan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 4 ta hujjati qabul qilindi.

Tadqiqotimiz doirasida amalga oshirilgan tahlillar xorijiy davlatlar ta’lim tizimi islohotlari jarayonida qo‘lga kiritilgan yutuqlar va kamchiliklarni bevosita o‘rganish imkonini yuzaga keltirdi. Mana shu yutuq va kamchiliklarni izchil o‘rganib chiqqan holda respublikamiz ta’lim tizimiga o‘rnak bo‘ladigan ijobiy xususiyatlarni milliy qadriyatlarimizga putur etkazmagan holda joriy etish zamon talabi bo‘lib qolmoqda.

O‘rganishlar samarasi o‘laroq, respublikamiz ta’lim tizimida qisqa vaqtlarda qo‘lga kiritilgan muvaffaqiyatlar bilan haqli ravishda faxrlanishimiz va mana shu yutuqlardan ruhlangan tarzda doimo olg‘a yurishimiz kelajakda qo‘lga kiritiladigan yutuqlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda xalqaro munosabatlarning rivojlanish jarayoni shuni

yaqqol ko‘rsatadiki, hamkorlikning asosiy shakli sifatida sheriklikni

o‘rnatish hamda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha xorijiy tajribani o‘rganish juda dolzarb vazifaga aylanmoqda. Dunyoning barcha mamlakatlarining o‘zaro aloqasi va o‘zaro bog‘liqligi kengayib va chuqurlashib borayotgan bir sharoitda, O‘zbekistondagi umum o‘rta ta’lim tizimini rivojlanishini jahon ta’lim makonini rivojlantirish jarayonlaridan ajralgan holda o‘rganib bo‘lmaydi. Ko‘pgina xorijiy mamlakatlarda BMT, YUNESKO, OECD (Iqtisodiy hamkorlik va

taraqqiyot tashkiloti) muvofiqlashtiruvda ta’lim sohasida qiyosiy pedagogika bo’yicha aniq maqsadli ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda [4].

Ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarda uzluksiz ta’lim tizimi faoliyatini takomillashtirishning asosiy sharti hisoblanadi va shuning uchun rahbarning vazifasi shu rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlarni ta’minlashdir. Ammo ta’lim tizimi turli mamlakatlarda bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi ekan, uni ta’minlash usullari ham farq qiladi [4].

Jumladan, yigirmanchi asrning 60-yillarida AQSHda, boshqa mamlakatlarga qaraganda avvalroq, ijtimoiy va texnik taraqqiyot, avvalo, odamlarning o‘ziga - ularning qanday o‘qitilgani va tarbiyalanganiga - boshqacha qilib aytganda, maktabning qanday ishlashiga va o‘qituvchining kasbiy mahoratiga bog‘liqligini angladilar [5]. Yigirmanchi asrning 60-yillaridan boshlab ushbu mamlakatda amalga oshirilgan uzluksiz maktab islohotlari shundan dalolat beradi.

Amerika Qo‘shma shtatlarida ta’lim tizimining tuzilishi bo’yicha quyidagilarni ta’kidlash mumkin:

- bolalar 3 yoshdan 5 yoshgacha tarbiyalanadigan maktabgacha tarbiya muassasalari;
- 1-8-sinflargacha bo‘lgan boshlang‘ich maktablar (bunday maktablarda 6 yoshdan 13 yoshgacha o‘qiydilar);
- 9 – 12 - sinflardan iborat o‘rta maktablar (bu maktablarda 14-17 yoshgacha bo‘lgan bolalar ta’lim oladilar). U quyi va yuqori bosqichdan iborat.

Amerika Qo‘shma Shtatlarida navbatdagi ta’lim bosqichi oliy ta’lim bo‘lib u 2 yoki 4 yil o‘qitiladigan kollejlarda hamda dorifununlar va boshqa oliy o‘quv yurtlari tarkibida tashkil etilgan aspirantura yoki doktoranturalardir.

AQSHda majburiy ta’lim 16 yoshgacha amal qiladi. Bu mamlakatdagi o‘quv yurtlari davlat, jamoa, xususiylar tasarrufida va diniy muassasalar ixtiyorida bo‘lishi mumkin.

Amerikada 3 yoshgacha bolalar tarbiyasi bilan onalar shug‘ullanadilar, lekin ularga hech qanday imtiyozlar berilmagan. Uch yoshdan 5 yoshgacha xususiy yoki davlat bog‘chalaridan foydalanish mumkin, lekin bolalar bog‘chalari kichik va bu tizim kam rivojlangan.

Boshlang‘ich maktab 6 yoshdan to 13- 15 yoshgacha bo‘lgan bolalarni qamrab oladi. Bu boshlang‘ich maktablarda umumiy savodxonlik va kasbga yo‘naltirish vazifalari hal etiladi. Sinfdan-sinfga ko‘chish o‘quvchining o‘zlashtirganlik darajasiga bog‘liq. Boshlang‘ich ta’lim turli shtatlarda turlicha belgilangan (4, 5, 6, 8 yil). Maktablarda turli xil to‘garaklar, uchrashuvlar, shoular va sayohatlar uyushtiriladi, ammo ularning hammasiga haq to‘lash lozim. O‘rta maktablar quyi va yuqori bosqichlardan iborat. 9 -sinfni bitirgan talabalar tanlov asosida o‘rta maktabga qabul qilinadi [2].

O‘rta maktablarda to‘rt yo‘nalishda kasb-hunar asoslari berib boriladi.

1 - kasb-hunar ta’limi, 2 - biznes ta’limi, 3 - savdo va sanoat ta’limi hamda 4-qurilish ta’limi. Oliy ta’lim 4 asosiy bosqichda amalga oshiriladi.

1-kichik mutaxassis - 2 yillik kollejlarda amalga oshiriladi. 2-bakalavr 4 yillik kollejlarda, 4 yillik kollej yoki dorifununni tugatgan 3-bosqichni davom ettirishi mumkin. Bu 1-2 yillik magistr maktabi.

4 – bosqich esa aspirantura, doktorantura. Maktablarda ta’lim televidiniesi, elektron til laboratoriyasi, videoapparatura kompyuter va hokazolarni qo‘llash yo‘lga qo‘yilgan. Maktablar ta’til vaqtida ham ishlab turadi.

To‘garaklarda qayta tayyorlash ishlari olib boriladi. Oliy ta’limda ikki yo‘nalish mavjud:

1-ta’limni individuallashtirish;

2-talabaning mustaqil ishlashini amalga oshirish.

O‘qituvchi yo‘naltiruvchi rol o‘ynaydi. Asosiy maqsad talaba intellektini mashq qildirish mantiqiy fikrlashga o‘rgatishdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa qilish mumkinki AQSH o‘rta maktablarida o‘z o‘quvchilariga uch yo‘nalishda: akademik kasb-hunar, umumiy yo‘nalishlarda bilim beradilar. Ayni paytda o‘quvchilarga to‘rt yo‘nalishda:

qishloq xo’jaligi biznes ta’limi savdo va sanoat qurilish bo’yicha hunar, kasb-kor asoslari o’rgatiladi.

AQSHda har bir o’quvchiga fanlar bo’yicha olgan bilimlari jamlangan attestatlar beriladi. Kollejlarda o’qish istagida hujjat topshirgan o’qituvchilar yuqori o’rta maktabning so’nggi ikki yili bilimlari hajmida kirish test sinovlaridan o’tkaziladi. O’g’il-qizlarning tanlagan kasbiga layoqati va qobiliyati ham aniqlanadi.

Maktablarda qo’llanilishi mumkin bo’lgan vositalar elektron yozuv apparatlari (kalligrafiya va yozuv qoidalarini takomillashtirishga yordam beradigan moslamalar) ta’lim televideniesi, qo’lda ko’tarib yuradigan elektron til laboratoriyasi, slaydlar, videoapparatlar, kompyuter va hokazolardan iborat.

XXI asr arafasida AQSH yangi qabul qilingan «2000-yilda Amerika ta’lim strategiyasi» dasturi e’lon qilindi.

Turli yo’nalishdagi asosiy maqsadlar belgilangan mazkur dasturda 2000-yilda barcha amerikalik kichikintoylarning maktabga tayyor holda kelishlari: aholining 90 foizi oliy ma’lumotli bo’lishi o’quvchilarning ingliz tili, matematika, tabiiy fanlar, tarix, geografiya fanlari bo’yicha jahonga o’z iqtidorlarini namoyish eta olishlari; talabalarning tabiiy va matematika fani yutuqlarini o’zlashtirishda jahonda eng oldingi o’rinlarga chiqishlari; har bir voyaga etmagan amerikalikning iqtisodiyot sohasida jahonning barcha yoshlari bilan bellasha oladigan bo’lishlari; maktablarda giyohvandlik va zo’ravonlikka barham berish o’qish uchun barcha shart-sharoitlar yaratish ko’zda tutilgan. Bu AQSH ta’lim istiqbollari belgilab beruvchi muhim dasturdir [3].

O’z navbatida, Shtatlar ichida kichikroq ta’lim bo’linmalariga bo’linish mavjud - mahalliy ta’lim muassasalari tizimlari, ularning ma’muriyati mahalliy aholining moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqadi va ta’lim dasturlarini ularning ehtiyojlari va maqsadlariga moslashtiradi.

Shunday qilib, Amerikaning ta’limning barcha darajalaridagi ta’lim tizimi shuni ko’rsatadiki, o’quv dasturlari o’qitish turlari va usullari, o’qitish darajasi, o’rganilayotgan mavzular to’plami va boshqa parametrlar bo’yicha juda katta farq qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O’zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida»gi PF-5712-son Farmoni.
2. Боженова И.А. Дифференциация обучения в современной средней школе США, АКД, Волгоград, 2007.
3. Дмитриев Г.Д. Джонни идет в школу. Американская школа сегодня. М., 2001.
4. Е.А. Ленская. Спрос и предложения в системе повышения квалификации педагогических кадров. /Москва, 2015. // www.nauka.xpdf.ru
5. Хатюшина А.А. Теория и практика повышения квалификации учителей США (на примере штата Южная Каролина) // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. –Москва, 2009.
6. Qurbonov SH, Seytxalilov E. Ta’lim sifatini boshqarish. /T.: «Turon-Iqbol», 2006. -592 b.

OILADAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING BOLALAR XULQ- ATVORIGA TA’SIRI

Karakulova Umida Abduvakilovna
O’zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali
“Oila psixologiyasi” kafedrasida o’qituvchisi

Oilaviy munosabatlar haqida so’z borar ekan, tabiiy bir savol tug’iladi, inson esini taniganidan ota-onaga, atrofdagilarga, tabiatga mehr qo’yib, ulg’ayganda sevib-sevilib, ezgu

niyatlar bilan oila quradi-yu, nega oila qurgandan keyin o'zaro munosabatlarda nizolar kelib chiqadi. Deviant xulq-atvorni shakllantiradigan oilaviy muammoning asosiy mezonlari bolaga salbiy munosabatdir. Ba'zida moddiy farovonlikka ega, yaxshi turmush sharoitiga ega, yuqori ijtimoiy mavqega ega, ota-onalarining ma'lumoti va madaniyati darajasi yuqori bo'lgan oilalarda ham, agar shaxslararo munosabatlarda jiddiy buzilishlar bo'lsa, bola xulqiga salbiy ta'sir o'tkazadi. Nizoli oilalarda psixologik va ijtimoiy xususiyatlar buziladi. Ko'pincha, bunday oilalarning farzandlari hissiy farovonlikni yetishmaydi, ijtimoiy moslashuv qiyinlashadi, maktabdagi tartib-intizomi va xatti-harakatlarning buzilishi kuzatiladi. Ota-onalarning noto'g'ri tarbiyasi, g'amxo'rlik va nazoratning yetishmasligi, oiladagi zo'ravonlikning turli xil shakllarining mavjudligi va bolaning psixologik holatini bilmasliklari bolalarga salbiy ta'sir o'tkazadi.

Bolalarning xulq-atvoriga bolalar va ota-onalar o'rtasidagi oilaviy aloqalarning zaiflashishi yoki uzilishi, ota-onalarning haddan tashqari ish bilan bandligi, oiladagi nizoli vaziyatlar, bolalarga nisbatan zo'ravonlik holatlari va oilada qulay hissiy muhitning yo'qligi ta'sir qiladi. Oiladagi xar qanday muammo bolalarning deviant xulq-atvorining bosh omili sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Oiladagi muammo - bu oilaning tarbiyaviy funksiyasining buzilishi bilan bog'liq bo'lgan, bola shaxsiyatining o'zgarishiga va deviant xulq-atvoriga olib keladigan turli xil ko'rinishdagi sabablardir.

Bolalar va ota-onalar o'rtasidagi befarqlik, ikkiyuzlamachilik bilan ajralib turadigan oilalarda o'smirlar ijobiy ijtimoiy tajribani o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bunday oiladagi o'smir ota-onasi bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojni erta yo'qotadi. Ota-onasining obro'sini tan olmaydigan, ularni hurmat qilmaydigan o'smirlarda deviant xulq-atvoriga moyillik kuzatiladi. Bunday munosabat, agar o'smirlar ota-onalarining xatti-harakatlarini ijtimoiy normalar bilan taqqoslaganda, ularning nomuvofiqligi sezilganda, ayniqsa rivojlanadi.

Bolalar bilan muammoli vaziyatlar oiladagi shaxslararo munosabatlarda nuqsonlar bo'lgan oilalarda kelib chiqadi, chunki ular past darjada ijtimoiy-psixologik yaqinlikka ega bo'lganligi sababli, ular o'zlariga yuklangan bolani tarbiyalash vazifasini bajara olmaydilar. Chunki bolaning xulq-atvorini shakllantirish juda katta ma'suliya bilan, asta-sekinlikda davom etadigan jarayondir. Oiladagi nosog'lom muhitida esa ularning bu jarayonni to'laligicha bajarishi uchun imkon bo'lmaydi. Aksariyat, ota-onalar axloqsiz, noqonuniy turmush tarzini olib boradigan, asotsial oilalar ham uchrab turadi. Bunday oilalarda ham, xech kim bolalarni tarbiyalash bilan shug'ullanmaydi. Bolalar qarovsiz, rivojlanishdan orqada qolib, ota-onalari va bir xil ijtimoiy qatlamning boshqa fuqarolari tomonidan zo'ravonlik qurboniga aylanadilar. Yuqorida aytilganlarga asoslanib, shuni ko'rish mumkinki, o'quvchilarning deviant xatti-harakatlarining sabablari insonning atrofidagi dunyo, ijtimoiy muhit va o'zi bilan munosabatlari va o'zaro munosabatining o'ziga xos xususiyatlarida yotadi. Deviant xulq-atvorning sabablari orasida ko'pgina tadqiqotchilar irsiyat, ijtimoiy muhit, ta'lim, tarbiya va nihoyat, shaxsning ijtimoiy faolligini ajratib ko'rsatishadi. Bu omillarning barchasi to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita shaklda ta'sir qiladi.

Xulosaga ko'ra tadqiqodlar shuni ko'rsatadiki, ba'zida to'liq ijtimoiylashgan, muvaffaqiyatli odam aslida muammoli oilada o'sgani xolatlari ham mavjud. Aksincha, ba'zida oddiy oilada, bola kerakli hamma narsani olganday tuyuladi-yu, lekin u jiddiy muammolarga duch keladi.

Ammo shunga qaramay, oila ta'sir darajasi jihatidan birinchi o'rinda turadi. Afsuski, oilaviy janjallarda ota-onalar farzandining ayni paytda nimani his qilayotgani haqida o'ylamaydilar. Zo'ravonlik hissiy muhiti, mo'rt bolaning ruhiyatiga katta bosim o'tkazib, bola his qiladigan har bir narsada va uning ruhiyati qanday holatda bo'lishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Agar oilada ota-onalik mahorati yuksak, vazifasi to'liq bajarilsa, unda oilada nizolar bo'lmaydi va albatta, ularning bolaga ham salbiy oqibatlari oldi olinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. E.G'oziyev Ontogenez psixologiyasi. O'quv qo'llanmasi 2020 y
2. Karakulova Umida Abduvakilovna "O'smirlarda deviant xulq-atvor shakllanishining psixologik o'ziga xosligi" Международный научно-образовательный электронный журнал

«образование и наука в XXI века» Международный научно-образовательный электронный журнал «образование и наука в XXI века» Oktyabr, 2021 yil

3. Karakulova Umida Abduvakilovna “Axborot savodxonligi va axborot izlash xulq-atvoridagi psixologik omillar” O‘zmu jizzax filialida “Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik konferensiya Oktyabr 2022 yil

4. Karakulova Umida Abduvakilovna “O‘smirlarda deviant xulq-atvor shakllanishida oilaviy nizolarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari” nomli magistrlik dissertatsiyasi. T. 2022y

5. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. М.: 2016.

6. Shoumarov G‘, Umarov B, Akramova F. Yoshlarda xulq og‘ishi va tarbiya buzilining oldini olish bo‘yicha psixologik maslahatlar. Toshkent-2015.

UMUMTA’LIM MAKTABLARINI BOSHQARISHDA ATROF-MUHIT OMILLARINI HISOBGA OLIISHNING AHAMIYATI

O‘razaliyev Faxriddin Baxriddinovich

Jizzax Politehnika instituti “Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrası assistenti

Umumta’lim maktablarining faoliyatini boshqarishda uni o‘rab turgan muhit bilan aloqa qilmasdan turib uning istiqbolini belgilab berib bo‘lmaydi.

Atrof muhit omillari, birinchi navbatda, potentsial yetuk o‘qituvchilar, shuningdek, iqtidorli o‘quvchilarning mavjudligi va xatti-harakatlari, OTM larga yuqori bal bilan o‘qishga kirishi uchun almashuv dasturlarini yo‘lga qo‘yish, hamda yetuk o‘qituvchilarni jalb etish qudratini va boshqalarni nazarda tutadi. Ushbu omillar guruhini tahlil qilish ularning reytingini va baholashini va OTM lar faoliyatidagi muvaffaqiyatni yoki aksincha, umumta’lim maktabining muvaffaqiyatsizligini bevosita belgilaydigan omillarni aniqlashni o‘z ichiga oladi. Ko‘pgina tadqiqotchilar asosiy e’tiborda umumta’lim maktablari o‘rtasidagi raqobatchilar bo‘lishi kerak, deb hisoblashadi. Bu borada amerikalik olim M.Porter raqobat muhitining beshta asosiy omilini tahlil qilishni taklif qiladi [1].

Umumta’lim maktablari uchun ta’lim sohasidagi raqobatchilar o‘rtasidagi kurashning jiddiyligi quyidagi shartlarga bog‘liq:

muayyan sohadagi umumta’lim maktablari soni, ya’ni qancha umumta’lim maktablari ko‘p bo‘lsa, raqobat shunchalik kuchli bo‘ladi;

ushbu ta’limning rentabelligi, ya’ni ushbu o‘quvchilar OTM ga qamrov masalasida yuqori o‘rinlarni olish imkoniyati;

ushbu faoliyatni tark etishdagi qiyinchiliklar, masalan ta’limning birorta boshqa kasb-hunarga mo‘ljallangan turini amalga oshirishdagi qiyinchiliklar.

Tahlilning o‘zi bir-biriga bog‘liq bo‘lgan bir qator bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1) u yoki bu darajada raqobatchilar soniga bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan barcha umumta’lim maktablari ro‘yxatini shakllantirish;

2) raqobatdosh umumta’lim maktablarining har birining faoliyatini o‘rganish va ularning reytingini - umumta’lim maktablari uchun xavfliligi nuqtai nazaridan kamayish tartibida joylashtirish;

3) asosiy raqobatchini yoki bir nechta raqobatchilarni aniqlash va umumta’lim maktablaringiz imkoniyatlarini raqobatchi umumta’lim maktablarining imkoniyatlari bilan solishtirish;

4) raqobatni rivojlantirish istiqbollari va faoliyatda tegishli xatti-harakatlar yo‘nalishi bo‘yicha dastlabki xulosalar.

Ba’zi ekspertlar, shuningdek, ta’lim sohasidagi xatti-harakatlari namuna bo‘lishi mumkin bo‘lgan “mos raqobatchi” sifatida qarash mumkin bo‘lgan umumta’lim maktabini oldindan belgilashni tavsiya qiladi. Bunday umumta’lim maktabi boshqa mintaqada yoki hatto boshqa

mamlakatda faoliyat yuritishi mumkin va tahlil qilingan umumta’lim maktabiga bevosita tahdid solmaydi [2].

Biroq, bir maromdagi andozaning mavjudligi o‘z imkoniyatlarini tanqidiy baholash, zaif tomonlarini aniqlash va ularni bartaraf etish choralari haqida o‘ylash imkonini beradi.

Yangi raqobatchilarning paydo bo‘lish xavfi ko‘p jihatdan ma’lum bir OTM ga qamrovga tayyorlanish qanday shaklda borishiga bog‘liq.

Misol uchun, mukammal yoki monopolistik raqobat shaklida ishlaydigan umumta’lim maktablari kirish uchun ochiqdir.

Bu umumta’lim maktablarida ishga kirishish uchun katta sa’y-harakat kerak emas, bu yerda hech qanday qonuniy to‘siqlar yo‘q. Ammo aynan shu faoliyatlarda raqobatchilarga nisbatan tajovuzkor munosabatda bo‘lgan ko‘plab umumta’lim maktablarining mavjudligi sababli eng faol raqobat kuzatiladi. Oligopolistik ta’lim sohasidagi faoliyatlarda ‘o‘yinchilar’ soni sezilarli darajada kamayganligi sababli raqobat biroz pastroq, odatda, ularning soni 5-6 dan oshmaydi, bu umumta’lim maktablar, masalan, nufuzli mehnat bozorida yetishmaydiga kadrlar yo‘nalishiga yoki nufuzli xorijiy OTM larga kirish zarurati bilan izohlanadi. Obyektiv xulosa shuni ko‘rsatadiki OTM larga o‘qishga kirish qanchalik qiyin bo‘lsa, raqobat shunchalik kam bo‘ladi. Shu sababli, yangi raqobatchilarning paydo bo‘lish xavfini tahlil qilish jarayonida ta’lim sohasining yangi ishtirokchisi obyektiv ravishda yengib o‘tishi va uning imkoniyatlari va istiqbollari baholashi kerak bo‘lgan to‘siqlarni hisobga olish kerak.

M.Porter ana shunday to‘siqlar qatoriga quyidagilarni kiritishni taklif qiladi:

- kam sa’y-harakatlar tufayli katta hajmdagi yutuqlarni qo‘lga kiritish va keyinchalik maqsadga tezda erishish zarurati;

- allaqachon barqarorlashgan ta’lim sohasida yangi ishtirokchi brendini shakllantirish va uning ulushini egallash uchun yuqori sa’y-harakatlar;

- dastlabki qilingan sa’y-harakatni tezda qaytara olmaslik;

- agar ta’lim sohasida ma’lum qoliplar shakllangan bo‘lsa, yangi Umumta’lim maktablari umumta’lim maktablari uchun bu yo‘nalishga o‘tishdagi qiyinchiliklar;

- yangi yo‘nalishlarni abituriyentlarga yetkazish kanallarini shakllantirish muammolari;

- ushbu ta’lim sohasidagi oldingi yo‘nalishlarga qaraganda yangi yo‘nalishlardagi sa’y-harakatlarning yuqoriligi;

- hokimiyatning salbiy pozitsiyasi, yangilarining paydo bo‘lishidan manfaatdor emasligi.

Maktab ma’muriyatining sa’y-harakatlarni kamaytirish qobiliyati, agar:

agar abituriyentlar qiyinchiliklar evaziga tashkil qilingan umumta’limda OTMga kirish uchun barchasi harakat qilsagina maktab ma’muriyati bu boradagi moddiy va jismoniy qiyinchiliklardan holi bo‘ladi;

tahlil qilinayotgan umumta’lim maktabi tomonidan yetkazib beriladigan ta’lim resurslari (ko‘rgazmali qurollar, yetuk o‘qituvchilar) tannarxining salmoqli ulushga egaligi tufayli ta’lim sifatining oshganligidan manfaatdor;

o‘xshash ta’limni amalga oshiruvchilar ko‘p bo‘lsa, raqobatchilar qulayroq shartlarni taklif qilishlari mumkin.

Umumta’lim maktablari uchun ko‘plab sohalarda tahdid umuman kutilmagan joydan kelib chiqishi mumkin, xususan, tegishli sohadagi ilmiy kashfiyot kutilmagan yon natija berishi va uzoq vaqtdan beri ma’lum bo‘lgan muammoning yangi, noan’anaviy yechimiga olib kelishi mumkin, buning natijasida umumta’lim maktabining bilim berish jarayoni umuman talabga javob bermay qoladi, oqibatda u faoliyatini to‘xtatadi yoki filial maktabga aylantiriladi.

Umumta’lim maktablari uchun atrofdagi muhit omillarini tahlil qilish faqat raqobat muhitini hisobga olish bilan cheklanmaydi. Tashqi muhitni tahlil qilishda ko‘plab boshqa mintaqaviy, mahalliy yoki tarmoq omillari ham hisobga olinishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABOYOTLAR RO‘YXATI:

1. Андерсон К. Менеджмент, ориентированный на потребителя / К.Андерсон, К.Керр. - М.: Фаир-Пресс, 2003.-288 с.

2. Уолкер-мл. О. Маркетинговая стратегия. Курс MBA / О.Уолкер-мл., Х.Бойд-мл., Ж.К.Ларше. - М.: Вершина, 2006. - 496 с.

UMUMTA’LIM MAKTABLARI BOSHQARUV JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

Alimova Qunduz Oybek qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maktab menejmenti kafedrası o‘qituvchisi

Ataboyeva Muxlisa Abduhakim qizi

Pedagogika va psixologiya fakulteti Maktab menejmenti yo‘nalishi talabasi

Shiddat bilan o‘zgarib borayotgan dunyoda yashay oladigan yoshlarni tayyorlash uchun asosiy vazifasini muayyan miqdordagi bilimlarni berishdan iborat deb hisoblaydigan an'anaviy ta'lim yo'sini mutlaqo yetarli emas. Chunki ilm-fan va texnika shu darajada rivojlandiki, endi odam biror fandagi eng asosiy tushunchalarni ham xotirasida saqlab qola olmaydi. Buning ustiga, tinimsiz o‘zgarishlardan iborat bo‘lib qolgan hayotga mustaqil qadam qo‘yayotgan yoshlar ana shunday o‘zgarishlarga ham intellektual, ham ma'naviy jihatdan tayyor bo‘lmasa, raqobatlar kurashidan iborat dunyoda o‘z o‘rnini topolmasligi mumkin. Hozirgi kunda ta'lim tizimida boy tajribalar yig‘ilgan. Chunonchi, ishbilarmonlik o‘yinlari, kompyuterli o‘qitish, individuallashtirilgan o‘qitish, insonparvarlik, hamkorlik, shaxsni erkin tarbiyalash va h.zo.Ma'lumki, hamma kasblarni ham avvalo ustoz-muallim o‘rgatadi. Dastlabki saboqni ham o‘qituvchi beradi. Dastlabki ona-Vatan so‘zlarining ma'nosini, mohiyatini ham o‘qituvchi o‘rgatadi. Shuning uchun ham barcha kasblar ichida o‘qituvchilik-muallimlik kasbi o‘ta sharaflı va mas’uliyatli hisoblanadi. Mana shu o‘rinda tabiiy ravishda savol tug‘iladi. Xo‘sh, o‘qituvchi kim? U qanday sifatlarga ega bo‘lmog‘i lozim? Xususan, bugungi kun o‘qituvchisi qanday malakalar bilan qurollantirilmog‘i darkor? va boshqalar. O‘qituvchi jamiyatning yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga qo‘yilgan ijtimoiy buyurtmasining asosiy ishtirokchisidir.

Shuning uchun ham respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov “Tarbiyachi-ustoz bo‘lish uchun, boshqalarning aql-idrokini o‘stirish, ma’rifiy ziyosidan bahramand etish, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun eng avvalo tarbiyachining o‘zi aynan shunday yuksak talablarga javob berishi lozim,”- degan edi. Darhaqiqat, o‘qituvchilik kasbida chuqur bilimdonlik, zukkolik o‘z kasb mahoratini muntazam shakllantirib borishga ishtiyoq bo‘lmas ekan, u yaxshi ustoz-o‘qituvchi bo‘la olmaydi. Zero, davlatimizning istiqboli, Prezidentimiz tomonidan olg‘a surilayotgan barcha islohotlarning ijobiy yechimi va ana shu ko‘p mingyillik ziyokorlik ishining samarasi bo‘ldi. Shuning uchun ham bugungi mustaqillik sharoitida o‘qituvchilik kasbiga bo‘lgan e’tibor va ehtiyoj har qachongiga nisbatan ortib bormoqda. Shuning bilan birga o‘qituvchi oldiga qo‘yiladigan talablar ham o‘zgacha bo‘lmoqda. Chunki bugun O‘zbekiston mustaqil davlat sifatida jahonga yuz tutar ekan, bu borada pedagog o‘qituvchilarning o‘z o‘rni, o‘ziga xos mohiyati borligini unutmaslik lozim. Davlatimiz rahbarining shu yil 6 noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni ta’lim sohasidagi keng ko‘lamli islohotlarni yangi bosqichga ko‘tardi. Ushbu hujjat, ayniqsa, maktab va oliy ta’lim muassasalari hamkorligini rivojlantirish, ular o‘rtasidagi integratsiyani yanada mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Darhaqiqat, bugungi kunda umumta’lim maktablarida o‘quvchilarga berilayotgan ta’lim-tarbiya, pedagoglarga bo‘lgan hurmat va e’tibor tobora yuksalib bormoqda. Ustoz-murabbiylarning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlash, iste’dodli o‘quvchilarni kashf etish, ularni o‘zlari qiziqqan hamda orzu qilgan kasbga yo‘naltirish ta’lim sohasining muhim vazifasiga aylandi. Bugungi kunda rahbar, xodimlar ushbu maktablarda ta’lim-tarbiya jarayonini yanada takomillashtirish va sifatini oshirish, o‘quvchi-yoshlarning o‘z iste’dodini to‘liq namoyon etishlariga har tomonlama ko‘maklashmoqda. Ta’lim — bilim berish, malaka va ko‘nikmalar hosil

qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. Ta’lim jarayonida ma’lumot olinadi va tarbiya amalga oshiriladi. Ta’lim . tor ma’noda o’qitish tushunchasini anglatadi. Lekin u faqat turli tipdagi o’quv yurtlarida o’qitish jarayonini emas, oila, ishlab chiqarish va boshqa sohalarda ma’lumot berish jarayonini ham bildiradi.

Ta’lim ning mazmuni va mohiyati jamiyatning moddiy va madaniy taraqqiyoti darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy munosabatlar, umumiy ma’lumotga bo’lgan ehtiyoj, kishilarning kasbiy tayyorgarligiga, ta’lim haqidagi pedagogik g’oyalarga qarab kishilik jamiyati taraqqiyotining turli bosqichlarida ta’limning mohiyati, metodi, tashkiliy shakllari o’zgarib brogan. Ta’lim mohiyatiga e’tibori berish ya’ni pedagog (o’qituvchi) faoliyatini, umuman o’quvchining bilish, o’rganish faoliyatiga rahbarlik qilishni hamda o’qish jarayonini, ya’ni o’quvchi faoliyatini bildiradi. Ta’lim. jarayoni ta’lim beruvchi — o’qituvchi va ta’lim olayotgan o’quvchilar faoliyatining yig’indisidan iborat. Ta’lim va tarbiya jarayonida shaxsning sifatleri, dunyoqarashi, qobiliyati o’sadi. Ta’lim avlodlar o’rtasidagi ma’naviy vorislikni ta’minlaydi: kishilarning ijtimoiy tarixiy tajribalari yosh avlodga ta’lim orqali o’tadi. Hozirgi sharoitda ijtimoiy talablarda, o’quvchilarning imkoniyati va ehtiyojlariga muvofiq, ta’lim . tobora takomillashtirilib, yangi metod va shakllari ishlab chiqilmoqda. Xususan, ta’limning keng umumiy ma’lumot asosida kasbiy ixtisoslashishning ahamiyati tobora oshmoqda, ommaviy kommunikatsiya vositalari — radio, televideniye, kino, kompyuter, vaqtli matbuotdan, shuningdek, o’z ustida ishlashning turli shakllaridan foydalanilmoqda.

Shu sababli, maktab rahbarlari ham ta’lim jarayonini boshqarishda yangi texnologiyalardan foydalangan holda ish olib bormoqda. Bundan tashqari, yurtboshimiz ushbu yilning ya’ni 2022-yilning 1-dekabr qadar har bir maktab rahbarining bilim va ko’nikmalarini baholash va baholash natijalari bo’yicha “menejerlik” sertifikatini bo’lishligi kerakligini ta’kidladi. Shuningdek, 2023-yil 1-yanvardan boshlab:

Maktab direktori lavozimiga nomzodlar menejerlik sertifikatini olish uchun Milliy-tadqiqot institutida maxsus pullik dasturlar asosida jamoada ishlash va ota-onalar bilan muloqot qilish, boshqaruv, moliya hamda axborot-kommunikatsion texnologiyalar bo’yicha o’qitiladi;

O’qitish yakuni bo’yicha Milliy-tadqiqot instituti tomonidan maktab direktori lavozimiga nomzodlarning menejment sohasi bo’yicha bilimi va ko’nikmalari baholanadi hamda natijasi bo’yicha menejerlik sertifikatini beriladi;

Maktab direktori lavozimiga nomzodlar faqat menejerlik sertifikatiga ega bo’lgan shaxslar orasidan tanlab olinadi.

Ta’lim samaradorligini oshirish, eng avvalo, tarbiyachining pedagogik mahorati hamda uning ta’lim jarayoniga nisbatan yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda tarbiyachilarning pedagogik mahorati darajasi har bir mashg’ulot hamda o’rganilayotgan mavzuning tarbiyalanuvchilarga yetkazib berish jarayoniga nisbatan ijodiy, texnologik yondashuvni taqozo etmoqda. Texnologik yondashuv negizida namoyon bo’luvchi holatlarning asosiysi - bu dars jarayonining muayyan loyiha asosida tashkil etilishi sanaladi.

Xulosa o’rnida shuni qayd etish lozimki, texnologik yondashuv asosida ta’limni tashkil etish ijobiy natijalarni beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. "Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz." - T.: O’zbekiston, 2017.
2. Qodirova F. Pedagog kadrlarga yangi pedagogik texnologiyalar haqida. //Til va adabiyot ta’limi. 2001. 4-son. 9-10-b.
3. Husanboyeva Q. Adabiy ta’lim jarayonida tarbiyalanuvchilarni mustaqil fikrlashga o’rgatishning ilmiy-metodik asoslari. Ped.fan.dok. ...diss. -T.: 2004. -262 b.
4. I.A.Karimovning “Tarbiyachi-ustoz bo’lish uchun, boshqalarning aql-idrokini o’stirish, ma’rifiy ziyosidan bahramand etish, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun eng avvalo

tarbiyachining o’zi aynan shunday yuksak talablarga javob berishi lozim,” mavzusida Xalqaro konferensiyasida so’zlagan nutqidan. Toshkent 2012 yil 17 fevral.

PROFESSIONAL TA’LIMNING MA’NAVIY VA IJTIMOIIY QADRIYATLAR BILAN ALOQADORLIGI

Abdurazaqova Sojida Raxmat qizi
JDPU Ta’lim muassasalari boshqaruvi yo’nalishi 2-bosqich magistranti

Xalqimizning milliy ongi, milliy g’ururi, milliy iftixori, ma’naviy dunyosi kundan-kunga boyib bormoqda. Bu esa mustaqil davlatimizning ma’naviy asosini tashkil qiladi. Demak, ma’naviyat qay darajada shakllangan bo’lsa, u shunchalik taraqqiyotga xizmat qilgan. Milliy uyg’onish, milliy g’urur, milliy tuyg’uning tiklanishi-bu milliy rivojlanish bilan uzviy bog’liq bo’lgan tabiiy qonuniy jarayondir.

Milliy qadriyatlarimiz, urf-odat va an’analarimiz qayta tiklanib yanada rivojlangandagina jamiyatimizda o’tkazilayotgan islohotlar muvaffaqiyatli amalga osha oladi, chunki ma’naviy barkamol, ma’rifatli, ruhan bardam, yangicha tafakkurlash qobiliyatiga ega insongina istiqloq va taraqqiyot yo’lini sharaf bilan o’ta oladi. Shunday ekan, xalqimizning madaniy merosi, yuksak ma’naviy qadriyatlarini chuqur va atroflicha o’rganib, ularni davlatimizdamizda yashovchi har bir insonning ongiga singdirib, ayniqsa, yosh avlodni ma’naviy yetuk, fidoyi kishilar etib tarbiyalash hozirgi kunda dolzarb muammolardan hisoblanadi.

O’quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning samarali shakllari va usullaridan foydalangan holda kamol toptirish Professional ta’lim muassasalari malaka talablarida ham belgilab o’tilgan. Quyida professional ta’lim muassasalari o’quv-tarbiyaviy va ilmiy-metodik ishlariga qarab o’tamiz:

Muassasalarda o’qitish quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

ta’limning demokratik xarakterda ekanligi — davlat ta’lim dasturlari doirasida ta’lim-tarbiya usullarini tanlashda muassasaning mustaqilligi;

ta’limning insonparvarligi — shaxsning ta’limga nisbatan bo’lgan turli-tuman ehtiyojlarining qondirilishi, milliy va umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining ta’minlanishi, inson, jamiyat va atrof muhit o’zaro munosabatlarining uyg’unlashuvi;

ta’limning ijtimoiyligi — ta’lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma’naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirish;

ta’limning milliy yo’naltirilganligi — ta’limning milliy tarix, xalq an’analari va urf-odatlari bilan uzviy uyg’unligi, O’zbekiston xalqlarining madaniyatini saqlab qolish va boyitish, ta’limni milliy taraqqiyotning o’ta muhim omili sifatida e’tirof etish, boshqa millatlarning tarixi va madaniyatini hurmat qilish;

ta’lim va tarbiyaning uzluksizligi va uzviy bog’liqligi uyg’un olib borilishi;

yoshlarning kelgusida mehnat faoliyatini davom ettirishini ta’minlovchi yuqori darajadagi bilimlarni egallashi;

iqtidorli yoshlarni aniqlash, ularga sifatli bilim olish uchun shart-sharoitlar yaratish.

Muassasalarda ma’naviy-ma’rifiy va tarbiyaviy ishlar umumbashariy qadriyatlarga va milliy an’analariga asoslanadi;

Muassasalarda vatanparvarlik va milliy mustaqillik g’oyalariga sadoqatli hamda jamiyat taraqqiyotiga hissa ko’sha oladigan shaxsni tarbiyalash o’quv jarayoni bilan uzviy ravishda “Ma’naviyat va ma’rifat” jamoatchilik markazi, Yoshlar ittifoqi boshlang’ich tashkiloti, shaxsning ijodiy faolligini shakllantiruvchi fondlarning faol ishtiroki bilan amalga oshiriladi;

yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqning boy milliy-madaniy, tarixiy an’analariga, urf-odatlarga asoslangan tarbiyaviy ishlarning turli shakllarini ommalashtirish maqsadida kollejning veb-sayti va ijtimoiy sahifalarini yaratish yo’lga qo’yiladi;

o'quvchilarning o'z intellektual darajasini oshirish badiiy adabiyotlarni o'qishga qiziqtirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirishga doir targ'ibot ishlarini olib borish, yangi adabiy kitoblarning taqdimotini uyushtirish va targ'ib qilish orqali amalga oshiriladi.

Muassasalarda o'quvchilarida muloqot madaniyatining zamonaviy shakllarini yaratish maqsadida tegishli mutaxassislarni jalb qilgan holda bahs-munozaralar va davra suhbatlari uyushtiriladi;

chet tillaridagi badiiy adabiyotlar, ilmiy materiallarni o'rganish va ta'lim-tarbiyaga tatbiq etish maqsadida videoroliklar, bukletlar, flayerlar tayyorlash yo'lga qo'yiladi;

Muassasalarda yosh avlodni ma'naviy-axloqiy, milliy g'oyalarga sadoqat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, mustaqil dunyoqarashga va fikrlashga ega bo'lgan ma'naviy boy va har tomonlama kamol topgan shaxsni shakllantirishda milliy-madaniy, tarixiy an'analarga, urf-odatlar hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaviy ishlarning turli xil shakllari qo'llaniladi.

O'quvchilarda ta'lim muassasasi va tanlagan kasbni egallash bo'yicha berilgan imkoniyatlardan g'ururlanish hissini oshirishga qaratilgan tadbirlar ishlab chiqiladi.

Muassasalarda o'quv yilining birinchi kuni vazirlik va jamoat tashkilotlari vakillari ishtirokida o'quvchilarning tantanali saflanishi, O'zbekiston Respublikasi bayrog'ini olib chiqish, Davlat madhiyasini ijro etish bilan boshlanadi va belgilangan tadbir asosida davom ettiriladi.

Birinchi mashg'ulot O'zbekiston Respublikasining milliy mustaqillik g'oyalariga bag'ishlanadi

Guruhlarda o'quv, ma'naviy-axloqiy, tarbiyaviy hamda tashkiliy ishlarga rahbarlik qilish uchun o'qituvchilardan guruh murabbiylari tayinlanadi.

Muassasalarning o'qituvchi, ishlab chiqarish ta'lim ustalari va xodimlarining huquq va burchlari, lavozim vazifalari, malaka talablari va majburiyatlari kasbga qo'yilgan talablar bilan belgilanadi va O'zbekiston Respublikasining mehnat haqidagi qonunlari asosida tartibga solinadi. O'qituvchi va xodimlar pedagogik mehnatning, tarbiyaviy va ilmiy jarayonining yuqori samara berishiga, o'quvchilarda mustaqillik, tashabbuskorlik, ijodiy qobiliyat, zarur kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishga, kollej Ustaviga rioya qilishga majbur.

Muassasalarda o'quvchi, o'qituvchi, ma'muriy va yordamchi xodimlarni birlashtiruvchi jamoat tashkilotlari faoliyat ko'rsatadi. Jamoat tashkilotlarining faoliyati amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Muassasalar o'quvchilarining Yoshlar ittifoqining boshlang'ich tashkiloti o'zini o'zi boshqaradigan nodavlat, notijorat tashkilot bo'lib, yoshlarni ixtiyoriy ravishda birlashtiradi hamda oshkoralik va adolat tamoyillari asosida ish yuritadi.

Yoshlar ittifoqi boshlang'ich tashkiloti O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va tegishli qonun hujjatlari hamda O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ittifoqi boshlang'ich tashkilotining Nizomi asosida faoliyat ko'rsatadi.

Yoshlar ittifoqi boshlang'ich tashkilotining maqsad-vazifalari kollej yoshlarini birlashtirish, sog'lom turmush tarzi asosida tarbiyalash, jamiyatda munosib o'rin egallashga ko'maklashish, ularning manfaatlarini har tomonlama himoya qilishdan iboratdir.

Ta'lim qadriyatlarining ijtimoiy va shaxs omiliga yo'nalganlik xususiyatini ochib beradi. Ijtimoiy qadriyatlar, shu jumladan, ta'limiy qadriyatlar ham shaxsni shakllantirishga xizmat qilishi, uning qadr-qimmatini oshirishi, pedagoglar tomonidan shaxs omilining ta'lim-tarbiya jarayonlarining yetakchi subyekti sifatida tan olishini ta'minlashi, unda erkin va mustaqil fikrlash, shuningdek, ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirishga yordam berishi maqsadga muvofiqdir. Binobarin, barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga yetkazishga bo'lgan ehtiyoj rivojlanayotgan hamda yangicha ijtimoiy munosabatlar qaror topayotgan mavjud sharoitda yanada dolzarb ma'no va mohiyat kasb yetadi. "O'z xaq-xuquqlarini taniydigan, o'z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, atrofidagi sodir bo'layotgan voqea hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondoshadigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un holda quradigan erkin, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalashimiz kerak". Bu esa

ta’limiy qadriyatlarga bog‘liq. Shuning uchun ham yoshlarga ta’limiy qadriyatlarni o‘rgatib tanlangan mavzuning dolzarbligini ta’kidlaydi.

Qadriyatlar shaxsga ilmiy-nazariy bilimlarni berish, unda yuksak ma’naviy—axloqiy sifatlarni tarbiyalash, uning har tomonlama barkamol bo‘lib voyaga yetishida muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega bo‘lgan, shuningdek, o‘ziga hos ahamiyat kasb etuvchi ob’ektiv va sub’ektiv omillar majmuasidir.

Yangilangan jamiyat, ma’naviy, intellektual qadriyatlar, xalqning boy an’analari, umuminsoniy hamda milliy qadriyatlar, fan, texnika, texnologiyalar yutuqlariga tayangan holda, shuningdek, ma’naviy — axloqiy an’analarni qayta tiklash va rivojlantirish asosida rivojlanadi.

Ta’limdagi yangi qadriyatlar shaxsning "ta’lim va mutaxassislik yo‘nalishlarini" tanlab va pedagogik faoliyatida ijodiy imkoniyatlarini faollashtiruvchi, "Men" kontseptsiyasi negizida qadrlash munosabatida bo‘lishi bilan rivojlangan shaxsni shakllantirishga qaratilgan innovatsion o‘qitishni talab etadi:

- o‘quvchilarning xususiyatlari va qobiliyatlarini, ularning ichki imkoniyatlarini ochib berishga qaratilganlik;

- milliy va umuminsoniy qadriyatlarni pedagoglar ongiga singdirish;

- shaxs, jamiyat va atrof- muhitning munosabatlarini uyg‘unlashtirish;

- munosabatlardagi qadriyatni an’analas asosida o‘qituvchi va o‘quvchining bir -birini hurmat qilishi;

- o‘quvchilarda estetik boy dunyo qarashni, yuqori ma’naviylikni, madaniyatlilik va ijodiy fikrlashni shakllantirish;

- ijodiy fikrlash, bashorat qila olish, muqobil fikrlarga imkon beruvchi shakl, metod va vositalaridan foydalanib, ijtimoiy ahamiyatli qarorlar qabul qilishga o‘rgatish.

Ma’naviy, axloqiy qadriyatlar - har bir insonning axloq kodini tashkil etadigan me’yorlar to‘plami. Ular ruhiy shakl bilan birga jamiyatning asosidir. Shunday qilib, ma’naviy qadriyatlar hayotning o‘lchovi, yangi materiallarni sotib olish va pul hamyonidagi pul miqdori bilan emas, balki axloqiy tamoyillar inson uchun har qanday vaziyatda asosiy bo‘lgan tamoyillardir. O‘zbek xalqida dunyo tan berib kelayotgan ajoyib insoniy fazilatlar, nodir urf-odatlar mavjud. Xalqimizning madaniy-ma’naviy boyliklari va milliy qadriyatlarini to‘la, oqilona egallash va rivojlantirish hozirgi avlodning vazifasidir. Gap o‘tmish madaniy-ma’naviy boyliklariga ega bo‘lishdagina emas, balki uni chuqur egallab, yangi yuksak bosqichga ko‘tara bilishdadir.

Qadriyatlar va ulardan ijtimoiy hamda pedagogik munosabatlarni tashkil etish jarayonida foydalanish borasidagi vazifalar — ta’lim mazmuni, uning jarayoni va «pedagog - o‘quvchi» tizimidagi o‘zaro munosabatlarni tashkil etish asosiga kiritilishi lozim. Pedagogik munosabatlar muammolarini hal etish ham talab etiladi. Bu murakkab va ko‘p qirrali ijtimoiylashish jarayoni - bugungi kunda muhim ijodiy yo‘nalganlik, ijtimoiy-pedagogik qadriyat sifatida alohida e’tiborni talab qiladi.

Davrlar o‘tishi bilan milliy ma’naviy qadriyatlar ham o‘zgarib, rivojlanib, yangilanib, boyib boradi. Zamon ruhiga va taraqqiyot talablariga mos kelmay qolgan me’yor va talablar inkor etiladi. Yangicha tasavvur va yondashuvlar, fazilat va odatlar hayotga kirib keladi. Bunga kundalik hayotimizdan, turmush tarzimizdan ko‘plab misollar keltirish mumkin.

Milliy ma’naviy qadriyatlar ko‘p asrlik tarixga ega. Zero birinchi Prezidentimiz aytganlaridek, “O‘zining hayotini, oldiga qo‘ygan maqsadlarini aniq tasavvur qiladigan, o‘z kelajagi haqida qayg‘uradigan millat hech qachon bir davrda milliy g‘oya va milliy mafkurasiz yashamagan va yashay olmaydi”

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdurahmonov A. Qadriyat - ma’naviy merosdir «Ma’rifat gulshani» g.

2. Asqar Zununov. Pedagogika nazariyasi .

3. Asqar Zununov. Ulfat Maxkamov Didaktika (Ta’lim nazariyasi) Oliy o‘quv yurtlari uchun o‘quv qo‘llanma. T.: «Sharq» nashriyot - matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati.

4. Barkamol avlod - Ozbekiston taraqqiyotining poydevori.

XALQ TA’LIM TIZIMIDA PEDAGOG KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA MALAKASINI OSHIRISH TIZIMINING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Uralov Shoxrux Alisher o’g’li
Jizzax davlat pedagogika universitetining
“Ta’lim muassasalarining boshqaruvi” II bosqich magistranti

Jahonda umumiy o’rta ta’lim sifatini ta’minlashda pedagog va rahbar xodimlarning tayyorgalik darajasi va boshqaruv samaradorligini oshirishda qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimining ilmiy asoslarini takomillashtirishga muhim omil sifatida qaralmoqda. Yevropa Kengashining (2009) «O’quvchilar va maktab rahbarlarining malakasini oshirish bo’yicha kengash xulosalari»da ta’lim va metodlari, xodimlarni ruhlantirishning shakl va uslublari, o’qitish muhiti, o’quvchilar va ularning ota-onalarini o’quv jarayonida faol ishtirok etishga jalb qilish ishlarining saviyasi maktab direktorlarining liderlik kompetensiyalariga bevosida bog’liqligi takidlanadi. Bugungi kunda mazkur vazifalarning ilmiy ta’minoti sifatida rahbar xodimlarning kompetendligini zamon talablari asosida shakillantirish, rahbarning boshqaruv kompetentligining ta’lim muassasasi faoliyatiga ta’siri, maktab rahbarlarini tayyorlash, tanlash, lavozimiga tayinlash, faoliyatini baholash va doimiy rivojlantirish kabi masalalar bo’yicha ustuvor darajada ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Yangi O’zbekistonni barpo etish jarayonida maktab ta’limi umummilliy harakatiga aylanib soha rivojini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishda keng qamrovli chora tadbirlar amalga oshirilib, bu borada O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” 2017-yil 26-sentabrda PQ-3289-sonli qarori ishlab chiqildi [1]. Bu qarordan asosiy maqsad xalq ta’lim tizimidagi kadrlarning malaka oshirish davomida mamlakatimizda va jahonda pedagogika, psixologiya hamda o’quv fani bo’yicha erishilgan eng yangi yutuqlarni chuqur o’rganib, zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlaridan xabardor bo’lgan holda ularni amaliyotga tatbiq etish belgilab berilgan.

Jumladan, xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi pedagoglar va rahbarlar tomonidan yangi ma’lumot, bilim, ko’nikma va malakalarni olishning bosh manbasi hisoblanadi, shuning uchun ham, aynan mazkur tizim, ma’lum ma’noda, tizim xodimlarining sohada amalga oshirilayotgan modernizatsiya jarayonlariga tayyorligi uchun mas’ul va shu bois alohida e’tiborga loyiq.

Pedagoglar uchun malaka oshirish tizimini Rossiyalik olimlar quyidagicha belgilaydilar:

- kasbiy mahoratini oshirish va malakasini oshirish, yangi mutaxassislik olmagan holda yangi funksional vazifalarni o’zlashtirish uchun qo’shimcha pedagogik kasbiy tayyorgarlik dasturlarini amalga oshiradigan turli tashkiliy-huquqiy shakllardagi qo’shimcha ta’lim muassasalari majmui (E.M. Nikitin) [3];

- qo’shimcha kasbiy ta’lim turi, ilgari olingan kasbiy bilimlarni yangilash va chuqurlashtirish, xodimlarning ishbilarmonlik fazilatlarini takomillashtirish, ularning kasbiy faoliyat bilan bog’liq ta’lim ehtiyojlarini qondirish (E. A. Levanova, T. V. Pushkareva, M. L. Subocheva);

- shaxslarning ta’lim va rivojlanish darajasini har tomonlama takomillashtirishni amalga oshiradigan uzluksiz ta’lim va shaxsiy rivojlanish markazlari (P. G. SHchedrovitskiy) [2].

Ko’pgina tadqiqotchilarning ta’kidlashlaricha, bugungi kunda dunyoda o’qituvchilarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning yangi tizimlari izlanmoqda, ammo na mazmuni, na o’quv mashg’ulotlarining tashkiliy shakllari, na o’qitish uslublari bo’yicha yagona nuqtai-nazar mavjud emas.

An’anaviy o‘qitish shakllarining mazmuni yangilanmoqda (malaka oshirish tizimida yangi kurslar, o‘qitishning noan’anaviy shakllari, o‘qitish individual va differensiallashtirilgan va hk) joriy etilmoqda va ta’lim yangi paradigmasining konseptual asoslariga tayanib maxsus o‘quv va malaka oshirish markazlari tashkil qilinmoqda.

Kasbiy pedagogik ta’lim tizimida o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishining asosiy funksiyalari diagnostik, kompensatsion, kognitiv, prognostik va adaptivdir.

Diagnostik funksiya - bu qobiliyatlarni aniqlash, individual psixologik xususiyatlarni aniqlash va tayyorgarlik darajasi. Kompensatsion funksiya - kasbiy bilim va ko‘nikmalarni chuqur o‘zlashtirish muhimligi bilan, ilgari olingan bilimlarning eskirishi, kasbiy ta’lim jarayonida psixologik va pedagogik bilimlarning etishmasligi bilan bog‘liq bo‘lgan ta’limdagi bo‘shliqlarni bartaraf etish.

Kognitiv funksiya bu o‘qituvchi shaxsining kasbiy, intellektual va axborot ehtiyojlarini qondirishdir.

Bashorat qiluvchi funksiya - bu ijodiy salohiyatni rivojlantirish, o‘qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorligini ochib berish.

Adaptiv funksiya - bu axborot madaniyatini rivojlantirish, o‘z-o‘zini tarbiyalashga o‘rgatish, ta’lim muassasasi maqomini, mashg‘ulot profilini, lavozimini, ish joyini o‘zgartirganda faoliyatga yo‘naltirish uchun zarur bo‘lgan universal pedagogik texnologiyalar va tizimlarni ishlab chiqish qobiliyatlari.

Shunday qilib, o‘qituvchilarning malakasini oshirish tizimi ilgari olingan kasbiy bilimlarni yangilash, chuqurlashtirish, ishbilarmonlik mahoratini oshirish, yangi funksional majburiyatlarni yangi mutaxassislik olmagan holda va kasbiy faoliyat bilan bog‘liq ta’lim ehtiyojlarini qondirishni amalga oshiradi.

Pedagogik kadrlarning malakasini oshirish tizimining etakchi yo‘nalishi butun pedagogik faoliyat davomida muntazam o‘qituvchi malakasini oshirish va shaxsini rivojlantirish, uning kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorligini ta’minlash va uning ijodiy salohiyatini rivojlantirishdir. O‘qituvchilarning malakasini oshirish tizimidagi o‘quv jarayoniga ijodiy yondashish, E.A.Levanovning fikriga ko‘ra, nafaqat ma’lum ma’lumotlarni beradi, balki o‘qituvchining ijodiy qobiliyatlarini, yangi bilimlarni o‘rganish va amalda qo‘llash qobiliyatini rivojlantiradi [4].

Malaka oshirish jarayonida o‘qituvchini kasbiy tayyorlash jarayonining mohiyati “malaka”, “o‘qituvchilar malakasini oshirish”, “kasbiy rivojlanish” tushunchalarini aniqlashga imkon beradi.

Evropada "malaka" deganda nazariy va amaliy, texnik va kasbiy bilim va ko‘nikmalar, tahlil qilish, tashabbuskorlik va muomala qobiliyatlari yig‘indisi tushuniladi.

Rossiyalik olimlar tomonidan “malaka” atamasi quyidagicha ta’riflanadi:

- xodimning kasbiy tayyorgarligi darajasi va turi, uning ma’lum bir ishni bajarish uchun zarur bo‘lgan bilimlari, ko‘nikmalari va qobiliyatlari (V.P.Korsunov);

- mutaxassisning asosiy (bazaviy) pedagogik ta’lim yoki qayta tayyorlash tizimida o‘qitish natijasida olgan kasbiy fazilatlar va saqlanib turadigan doimiy oraliq (V.G.Vinenko, E.M.Nikitin);

- “xodimning pedagogik faoliyatda muayyan murakkablikdagi mehnat funksiyalarini bajarish imkoniyatini beruvchi qobiliyatlarini rivojlanganlik darajasi” (E.A.Levanova, T.V.Pushkareva, M.L.Subocheva) [5].

Shunday qilib, "malaka" - bu mutaxassisning kasbiy tayyorgarligi darajasi. Jahon amaliyotida o‘qitish mezonlari sifatida bilimlarni o‘zlashtirish darajasi, bilim va ko‘nikmalar doirasi kengligi, maxsus vazifalarni bajarish qobiliyati, o‘z ishlarini oqilona tashkil qilish va rejalashtirish qobiliyati, bilimlardan nostandart vaziyatlarda foydalanish qobiliyati qabul qilinadi.

Malaka - bu tarkibida kasbiy fazilatlar mavjud bo‘lgan va saqlanib turadigan o‘zgarmas bo‘lib, ta’limni standartlashtirish asosini tashkil qiluvchi o‘qituvchi mehnatining murakkabligini baholashda etakchi ko‘rsatkichdir.

Mehnat samaradorligining ko‘rsatkichi – pedagogik mahoratdir. O‘qituvchi tomonidan malakaga ega bo‘lish yangi pedagogik texnologiyalar rivojlanib borishi bilan muntazam ravishda yangilanishi lozim bo‘lgan kasbiy bilim va ko‘nikmalar to‘plami sifatida qaraladi.

Mamlakatimizda ushbu tizimning samarali faoliyat ko‘rsatishi uchun barcha sharoitlar yaratilgani ta’lim sohasida qabul qilingan me’yoriy- huquqiy hujjatlarda o‘z aksini topgan. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yil 16 fevraldagi «Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida»gi 25-son Qarori mazkur hujjatlar orasida alohida ahamiyatga ega.

Yuqorida qayd etilgan qaror bilan pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimiga majburiy talablar qo‘yildi; tizim tarkibiga kiruvchi bo‘linmalarning vazifalari belgilab berildi; qayta tayyorlash va malaka oshirishning tur va shakllari keltirildi; pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni va sifatiga umumiy talablar belgilandi; o‘quv yuklamasi hajmi va pedagog kadrlar tayyorgarligi saviyasiga talablar belgilandi. Mazkur qaror bilan pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimiga ko‘yiladigan majburiy talablarni belgilaydigan “Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishga ko‘yiladigan davlat talablari” ilk bor huquqiy-me’yoriy hujjat sifatida tasdiqlandi. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishga ko‘yiladigan davlat talablari o‘quv rejalarini va dasturlarini, shuningdek qayta tayyorlash va malaka oshirish ta’lim muassasalarining o‘quv jarayonini, ta’lim sifatini nazorat qilish va baxolash tartibini, ular faoliyatini attestatsiyadan o‘tkazish tartib-koidalarini tartibga soladigan boshqa xujjatlarni ishlab chiqish uchun asos xisoblanadi. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash o‘qitish sifatiga qo‘yiladigan talablarni oshirishni va mehnat bozori ehtiyojlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan ta’lim dasturlari bo‘yicha yangi kasb bilimlarini, malaka hamda ko‘nikmalarni o‘zlashtirishdan iboratdir.

Pedagogik qayta tayyorlash — mutaxassislarining bazaviy kasbiy ma’lumotini ta’limning tegishli turi Davlat ta’lim standarti (Davlat talablari) bilan belgilanadigan o‘quv-tarbiya jarayonining talab etiladigan sifatini ta’minlaydigan darajada pedagogik faoliyatni yuritish uchun zarur va yetarli bo‘lgan pedagogik tayyorgarlik talablariga muvofiqlashtirish maqsadida mutaxassislarni qayta tayyorlashdir. Kasbiy qayta tayyorlash (ixtisoslashuv) ta’limning tegishli turi Davlat ta’lim standarti (Davlat talablari) bilan belgilanadigan o‘qitishning talab etiladigan sifatini ta’minlaydigan darajada o‘quv fani yoki kurs bo‘yicha pedagogik faoliyatni yuritish uchun zarur va yetarli hajmda yangi kasbiy bilimlar, malaka va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish. Pedagog kadrlarni kasbiy qayta tayyorlash, qoidaga ko‘ra, kadrlar tayyorlash o‘quv rejalariga yangi o‘quv fanlari yoki kurslar joriy etilishi, kadrlarning buyurtmachilari yoki mehnat bozorining talablari bilan belgilanadigan ayrim pedagoglarning qayta ixtisoslashuvi yoki yangi mutaxassislikka ega bo‘lishi munosabati bilan ta’lim muassasasi ma’muriyatining tashabbusiga ko‘ra tashkil etiladi. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash asosiy ishidan ajralgan va ajralmagan, masofadan turib o‘qitish metodlari qo‘llanilgan va o‘z bilimlarini mustaqil oshirgan holda bazaviy va ixtisoslashtirilgan oliy ta’lim muassasalarida amalga oshirilishi kerak. Ta’lim dasturlarining mazmuni va o‘qitishning qancha davom etishi Davlat talablarida belgilangan tartibda belgilanadi. Qayta tayyorlashdan muvaffaqiyatli o‘tgan pedagogik kadrlarga belgilangan namunadagi diplom beriladi. Qayta tayyorlashga ikkinchi oliy yoki o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi olish sifatida qaralmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining « Pedagog kadrlarning tayyorlash, Xalq ta’limi hodimlarini qayta tayyorlash va ularning malaksini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida » 2017 yil 26 sentabirdagi PQ-3289-son qarori.
2. И. Варющенко, О. В. Гайкова. Повышение квалификации в непрерывном образовании и развитии личности учителя //Научно- теоретический журнал. – 2015. - Выпуск 1 (22). – с. 20-29.

3. Никитин Э. М. Научно-организационные основы федеральной системы повышения квалификации в условиях реформирования образования / Э. М. Никитин. – М.: Изд-во РИПКРО, 1994. – 47 с.
4. Леванова Е. А. Проектирование последиplomного педагогического образования: монография / Е. А. Леванова. – М. : Спутник, 2013. – 117 с.
5. Корсунова В. П. Социальные аспекты педагогики профессионального образования в свете системно-синергетического подхода : монография / В. П. Корсунова. – Саратов: Изд-во Сар. ун-та, 2004. – 88 с.
6. Turg’unova S.T. Umumiy o’rta ta’lim muassasalari direktorlari boshqaruvi faoliyatining nazariy asoslari: Dis. D-r ped.nauk. – Toshkent , 2007. – 368 b.
7. Yo’ldoshev H.Q. Ta’lim yo’nalishlarida malaka oshirish takomillashtirish omillari//Xalq ta’lim jurnali. – 2006. – №1. – 7-11-b.

UZLUKSIZ TALIM TIZIMIDA TA’LIM TEXNOLOGIYALARINI QO’LLASH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Ubaydullaeva V.S

Axborot texnologiyalari fanlari magistranti. Sambhram.

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta’lim texnologiyalarini, xususan hamkorlikda o’qitish texnologiyasi, qo’llash muammolari va yechimlari ko’rib chiqilgan va shu yuzasidan fikr- mulohazalar bayon etilgan.

Tayanch so’z va tushunchalar: ta’lim, texnologiya, hamkorlikda o’qitish, intellekt, munosabat, ijod.

Yurtimizda ta’lim tizimining hozirgi taraqqiyoti bosqichi, innovatsion pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining milliy va tarixiy, mafkuraviy shart-sharoitlariga javob berishi, ta’limning an’anaviy modellari umumiy o’rta ta’lim maktablarida, o’rta maxsus, kasb-hunar maktablarida darslar tizimi, oliy ta’lim muassasalarida ma’ruza, seminar kabi ta’lim metodlari hukmron bo’lgan vaqtda shu davrga mos keluvchi texnologiyalarni qo’llash ijobiy natija berishi shubhasizdir.

Rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimi, chunonchi, AQSh, Angliya, Germaniya, Fransiya, Isroil, Janubiy Koreya, Singapur kabi mamlakatlarda keng qo’llanilib kelinayotgan “hamkorlikda o’qitish”, “loyihalar metodi”, “tabaqalashgan o’qitish”, “o’qituvchi papkasi”, “o’qitishga individual va tabaqali yondashish”kabi texnologiyalardan foydalanishni lozim deb hisoblaymiz¹⁴. Bularni o’z ish tajribasida qo’llashda ixtiyoriy prinsipidan kelib chiqish bilan birga birdaniga sakrab o’tish ma’muriy majbur qilishdan saqlanish lozim. Bunda ma’muriy aralashish faqat ularni qo’llash uchun tashkiliy-pedagogik, moddiy baza yaratish, o’quv jarayoni va o’quv xonalarini jihozlash jihatidan bo’lishi mumkin. Ularning qaysi birini tanlashda pedagog o’z imkoniyatidan kelib chiqishi lozim.

Rivojlangan mamlakatlarda keng qo’llanilayotgan hamkorlikda o’qitish, loyihalar metodi, tabaqalashgan o’qitish, o’quvchi papkasi kabi texnologiyalarni tanlashda yuqoridagi shart-sharoitlardan tashqari, mavjud ta’lim texnologiyalari: Dars, ekskursiyalar, uy ishlari, darsdan tashqari ishlar va sinfdan tashqari mashg’ulotlarda hamda hozirgi ta’lim mazmunini inkor qilmagan holda, ishlab chiqilgan DTS, o’quvchilar bilimini nazorat qilish (reyting, test) shakllariga mos kelishi ham nazarda tutiladi.

¹⁴Асадов Е.М., Эргашов Ш.Т. Ўқувчиларни касб ҳунарга йўналтиришда қўлланиладиган психологик-педагогик таъхис методикалари. - Тошкент: “Фан”, 2006. 37 б.

Hozirgi o’qitishda har bir ta’lim oluvchining faqat o’zi bilimni o’zlashtirishdan manfaatdorligi asosida unda shakllanuvchi raqobat, dimog’dorlik, qo’pollik, manmanlik, avtoritar xislatlardan xalos bo’lishga zamin tayyorlaydi. Bu esa hozirgi ta’lim islohotining talablariga hamohang. Mazkur texnologiyalarning ta’limdagi asosiy mohiyati ta’lim oluvchi shaxs kamoloti, tanqidiy fikrlashi hamda o’ziga xos individualligiga asoslanishi. Shu bilan birga o’quvchilarning an’anaviy ta’limdagi faqat tayyor bilimlarni o’zlashtirish va ularni takrorlashga muqobil metod sifatida xizmat qilishi. Mazkur texnologiyalar metodik jihatdan “o’zbek modeli”ning bosqichma-bosqich rivojlanish nazariyasiga mos kelib, ta’limni tadrijiy tarzda mazmun-mohiyati bilan zamonaviy ta’lim texnologiyalari asosida ko’rish imkoniyatini beradi.

Darhaqiqat, ta’lim texnologiyalarini yaxlitlikda ta’lim jarayoniga qo’llash innovatsion pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini yaratadi. Ular psixologik va pedagogik mohiyati bilan insonparvarlik tavsifiga ega bo’lgan shaxsga yo’naltirilgan texnologiya. Hamkorlikda o’qitish, loyihalar metodi, tabaqali o’qitish, “o’quvchi papkasi” mazmun-mohiyati jihatdan o’zaro bog’liq holda bir-birini taqozo qiladi va o’z navbatida yaxlit didaktik tizimni tashkil etadi. Bular ta’lim oluvchilarni xalollik, oshkoralik, boshqalarga g’amxo’rlik, saxovat, samimiylilik, o’zaro yordam ruhida tarbiyalaydi.

Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim texnologiyalarini qo’llashda quyidagilarga e’tibor berish lozim¹⁵:

ta’lim oluvchi tajribasi, bilimning tabaqaliligi, texnologiya ta’limi o’quv faniga qiziqishi, bilim saviyasi;

ta’lim oluvchining psixik xususiyati (xotira, idrok, tafakkur, o’z hissiyotini boshqara olish); fe’l-atvorining xususiyati va mijozining xususiyati.

Demak, o’quvchi shaxsining o’ziga xos belgilari e’tibordan soqit qilmasligi lozim.

O’qitishda ta’lim texnologiyalarini asosini kichik guruhlarda ta’lim berish tashkil qiladi. Uning g’oyasi XX asrning 20 yillarida amerikalik faylasuf va pedagog (pragmatizm falsafasining asoschisi) Djon Dyui tomonidan ishlab chiqilgan edi. Ammo uning texnologik asoslari, ya’ni kichik guruhlarda hamkorlikda o’qitish ta’limning amaliy tomoni shaxsni kelajak hayotga, ishlab chiqarishga tayyorlash, ya’ni inson uchun o’qitishning foydali tomoni XX asrning 70-80 yillarida jahonning Angliya, Kanada, Avstraliya, Germaniya, Niderlandiya, Yaponiya, Isroil kabi mamlakatlarida turlicha shakllari paydo bo’la boshladi. Uning nazariy-mafkuraviy asosi XX asrning 80 yillarida Amerikaning Djon Xopkins universiteti professori R. Slavik, Minnesota universiteti professorlari Rodjers Djonson va Devid Djokson, Kaliforniya universiteti olimlari guruhi D.J.Aronson boshchiligidagi hamda Isroilning Tel-Aviv universiteti olimlari guruhi Sholomo Sharon rahbarligida ishlab chiqildi.

Ta’lim texnologiyalarining mohiyatini tushunish uchun pedagogik amaliyotda uchraydigan bitta faktga murojaat qilaylik. Bu ham bo’lsa, o’quvchining ta’lim jarayonida o’quv materialini to’liq o’zlashtira olmasligi yoki amaliy ishlarda xato qilishi. “Xato” - o’quv materialini mazmun-mohiyatini noto’g’ri tushunish, noto’g’ri fikrlash, bilimning to’liqligini, diqqatini o’qishga qarata olmaslik tarzda bo’lishi. Buni tuzatish uchun qo’shimcha mashq qilish, qo’shimcha dars o’tish lozim bo’ladi. Bu xatolikni tahlil qilib, uni o’quvchi faoliyati bilan bog’liqlik yoki o’quvchilarning materialini o’zlashtirishlari uchun yetarli vaqt ajrata olmaganligi aniqlandi.

Pedagog bu tashxis asosida o’zining o’qitish texnologiyasiga ma’lum metodik o’zgarish kiritadi. Agar o’quvchilarga o’quv materialini o’zlashtirishga qo’shimcha vaqt ajratish lozim bo’lsa, ularning har bir guruhdagi hamkorlikdagi faoliyati orqali xatoni tuzatadi. Ammo o’qituvchi bir vaqtning o’zida barcha o’quvchiga yordam bera olmaydi. Shu bois bu mas’uliyatni guruh o’z zimmasiga oladi. chunki hamkorlik g’oyasiga, asosan, o’zlashtirishni baholash tarzida emas, balki butun guruh o’quvchilariga birday baho qo’yiladi, ya’ni ularning umumiy o’zlashtirish darajasi muhim hisoblanadi.

¹⁵ Климов Е.А. Как выбирать профессию. - М.: «Высшая школа», 1990. С.54-57.

O'zlashtirishi bo'sh o'quvchilar kuchli o'quvchilar yordamida o'quv materialini yetarli darajada o'zlashtirishga erishadi. Ta'lim natijasida ayrim o'quvchi emas, balki butun guruh manfaatdor bo'ladi. O'quvchining o'qishdagi muvaffaqiyati butun guruh faoliyati mazmuniga bog'liqlik mas'uliyatini sezishi birlashishga, hamkorlikka undab, o'quvchilarni umumiy maqsad yo'lida birlashtiradi.

Ta'lim texnologiyalari faqat ta'limiy jihatdan ahamiyatli bo'lmasdan, balki tarbiyaviy tomondan ham o'quvchilarning intellektual va ahamiyatli kamolotiga kuchli ta'sir qiladi. Hamkorlikda o'qitishning muhim jihati jamoaviy faoliyat ko'rsatish bo'lib, bunda o'quvchilar o'zaro hamkorligi bir-biriga bog'liqlik hissiyotlari o'zaro harakatlarini, faoliyatini muvofiqlashtirish munosabatlari shakllanadi. Hamkorlikda o'qitish o'quvchilarning ijtimoiylashuviga, o'zaro muloqot ko'nikma va malakalarini shakllanishi uchun muhim vosita hisoblanadi¹⁶.

O'quvchilarga yoshligidan boshlab bir-biriga yordam hissiyotlarini rivojlantirib, darsda emas, balki yashash tarzida va butun hayoti davomida birovga yordamga kelish har qanday muammoni birgalikda hal qilishdan quvonish kabi shaxsiy sifatlariga aylanadi. Xo'sh hamkorlikda o'qitish texnologiyasining mohiyati yoki didaktik asoslari nimada? Bu usul o'quvchilar harakatlarini ma'lum ketma-ketlik va izchillikda bajarishi bo'lib, o'qitishning u yoki bu metodlarini amalga oshirishni ta'minlaydi. Yoki metodlar majmuasi bo'lib, ta'limga ma'lum yondashishni ta'minlaydigan didaktik tizim.

O'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil qilishning turli metod va vositalari o'qitishda ta'lim texnologiyalari prinsiplarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Shu majmualar o'z navbatida o'qitishning texnologik asosini tashkil etadi. Faqat shunday asosda ko'rilgan didaktik tizim pedagogik jarayonda sinalgan metod va vositalar texnologiyasi sifatida xizmat qilishi mumkin. Didaktik tizimning asosini o'qitish metodlari majmuasi tashkil etib, ular ma'lum nazariy asos, prinsiplarga va ta'lim konsepsiyasiga asoslanadi.

Tanlanadigan o'qitishning metod va vositalari ta'lim texnologiyalari talablaridan kelib chiqishi lozim. Ta'lim texnologiyalari turli mamlakatlarda keng qo'llanilib kelinmoqda degan edik. Bunda uning hamma joyda bir xil qolipda emas, balki turli xilda qo'llab boyitish, turli variantlar shakllanishi e'tiborga molik. Masalan, Amerikadagi Djon Xopkins universitetida komanda tarzida o'qitish keng qo'llaniladi. Bunda asosiy e'tibor ta'limning guruhi maqsadiga qaratilib, guruh muvaffaqiyati uning har bir a'zosi mustaqil ishining natijasiga bog'liq bo'ladi.

Guruhning har bir a'zosi boshqalar bilan doimiy o'zaro hamkorlikda o'rganiladigan mavzu (muammo) ustida ish olib boradi. Guruh har bir a'zoning vazifasi birgalikda muammoni hal qilib, birgalikda bilish asosida komandaning har bir a'zosi zarur bilimlarni egallab, kerakli ko'nikma va malakalar shakllanishiga erishiladi. Bunda butun komanda har bir o'quvchining nimaga erishganini bilishi muhim hisoblanadi. Butun guruh o'quv materialini uning har bir a'zosi egallashidan manfaatdor. Chunki butun komanda muvaffaqiyati har bir a'zosining qo'shgan ulushi va guruhning hamkorlikda o'z oldiga qo'ygan masalaning yechilishiga bog'liq.

O'quvchilar faoliyatini tashkil qilish texnologiyasi quyidagi uch asosiy prinsipga asoslanadi¹⁷:

"Taqdirlash" butun guruh ball tariqasida yoki taqdirlash sertifikat, maqto'v, maxsus mukofot sifatida birgalikdagi ishiga baho oladi. Buning uchun butun guruhga berilgan bitta topshiriq bajariladi.

Har bir o'quvchining shaxsiy mas'uliyati butun guruhning yutug'i va kamchiligini belgilaydi. Bu esa guruh a'zolarining har biri faoliyatini, shuningdek, boshqalar faoliyatini nazorat qilishi, o'quv materialini o'rtog'ining o'zlashtirishi va tushunishiga yordamlashishiga zamin

¹⁶ Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Таълимда инновацион технологиялар: Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш. – Тошкент: "Фан", 2011, 17 б.

¹⁷ Сорокина И.О. Сущность и содержание профессиональной креативности в структуре аутопсихологической компетентности государственных служащих - Москва: "Высшая школа", 1990. С.83.

hozirlaydi. Guruh a’zolarining o’z bilimlarini turlicha baholash va nazorat qilishga tayyor turishlarini ta’minlaydi.

Guruhlar har bir o’quvchining o’zlashtirishdagi teng imkoniyatlari o’z komandasiga olib keladigan ochkolari avvalgi natijalarini yaxshilash asosida amalga oshiriladi. O’zlashtirish natijalarini avvalgilari bilan taqqoslash aynan shu guruh o’quvchilari erishgan natijalarini baholash imkoniyatini beradi.

Ta’limni bunday tashkil qilishda asosiy narsa butun komanda taqdirlash va har birining shaxsiy mas’uliyati hissini shakllantirishdan iborat. Bunda o’quvchilarning birgalikda ishlashi uchun ko’rsatma berish muhim bo’lmasdan, balki har bir o’rtog’ining bilim egallashida manfaatdorlikni shakllantirish asosiy hisoblanadi. Shu bilan birga o’quvchilarning hozirgi egallagan bilimlarini avvalgi bilimlari natijalari bilan taqqoslash, ularni taqdirlashga nisbatan ancha ta’sirchan hisoblanadi. Bu esa shaxsiy natijalarni yanada chuqurlashtirishga olib keladi.

Guruhlarda ma’lum topshiriqning zaruriy tayanch tomonlarini fahmlash beriladi. Bunda topshiriqni ayrim qismlarga bo’lib, har bir o’quvchi o’z qismini o’rganishi yoki aylanma tariqasida har bir o’quvchi undan keyingi qismni bajarishi tarzida bo’lishi mumkin. Topshiriqni bajarishni kuchli yoki bo’shroq o’zlashtiruvchi o’quvchi boshlashi, ammo har bir topshiriqni bajarishi, oshkora, ovoz chiqarib tushuntirishi va butun guruh nazorat qilishi lozim.

Agar topshiriq guruh uchun bir xil bo’lsa, butun guruh topshiriqni bajarib bo’lgach, o’qituvchi darsni turli guruhlarining ishini umumiy holda muhokama qilsa bo’ladi. Agar topshiriq turlicha bo’lsa, har bir guruh alohida yakunlashi mumkin.

O’quv materialini o’quvchilar tomonidan o’zlashtirilganiga o’qituvchi ishonch hosil qilgach, ularning tushunganligi va o’zlashtirishni aniqlash uchun test sinovi o’tkazadi. Bunda o’qituvchi o’quvchilarga individual yondashib, ularning bilim darajasini hisobga olgan holda, topshiriqni ta’minlaydi. Har bir o’quvchi olgan baholari umumlashtirilib, guruhning umumiy bahosi e’lon qilinadi.

Bunda kuchli o’quvchilar bo’sh o’quvchilar bilan musobaqa qilmay, balki har bir o’quvchi o’zi bilan musobaqa qilib, o’z vazifasini bajarib, guruhga ochkolarni ko’paytirishga intiladi. Ta’limni bunday tashkil qilish turli aniq va tabiiy fanlarni ta’lim muassasalarida o’rgatishga qo’llash mumkin.

O’qitishda ta’lim texnologiyalarining yana bir ko’rinishi komanda - o’yin faoliyat. Bunda ham avvalgidek, o’qituvchi yangi mavzuni tushuntiradi va o’quvchilar o’quv materialini guruh o’zlashtirishiga guruhli yo’naltiradi. Ammo o’zlashtirish natijalarini baholashda komandalar o’rtasida haftalik musobaqa turnirlarini tashkil etadilar. Buning uchun uch nafar o’quvchidan iborat “turnir stollari” tashkil qilinib, unda bir-biriga teng o’zlashtiruvchi o’quvchilar musobaqani tashkil etadi. Bunday o’qitish matematika, tabiiy fanlarda ko’proq ijobiy natija beradi.

Topshiriqlar tabaqalashtirilib, murakkablik darajasiga qarab beriladi. Har bir stol g’olibi o’z komandasiga bir xil miqdorda ballar keltiradi. Bunda bo’sh o’zlashtiruvchilar ham o’z tenglari bilan musobaqalashib, komandasiga ochko keltiradi. Turnirda eng ko’p ball to’plagan komanda g’olib deb e’lon qilinadi va taqdirlanadi. Bunda o’quvchilar avval o’zlashtirgan bilimlarning natijasiga ko’ra, individual topshiriq olib, o’z ish sur’ati asosida uni bajaradi.

O’qitishda ta’lim texnologiyalarining yuqorida ko’rib chiqilgan shakllari uchun umumiylik - maqsad va vazifalarning yaqinligi, o’quvchilarning ta’lim olishda teng imkoniyatlari individual mas’uliyat hisoblanadi. Shu bilan birga guruhda raqobat emas, hamkorlik, guruh a’zolarining umumiy maqsad va muvaffaqiyatdan manfaatdorligi o’zaro belgilovchi omil hisoblanadi. Teng imkoniyatlar o’quvchilarning takomillashuviga zamin hozirlashini anglamoq va olg’a intilmoq muhim hisoblanadi.

Ta’lim jarayonida o’qituvchining o’rni o’quvchilarni mustaqil bilim olishga yordam berishi bilan belgilanadi. U o’quvchilarga tayyor bilimlarni o’rgatishdan tashqari, ularni mustaqil, ijodiy fikrlashga o’rgatish, o’z shaxsi va bilimiga tanqidiy qarash, axborotlarni tahlil qilish, ulardan keraklisini ajrata olish, xulosalar chiqarish, o’z fikrlarini asoslashga o’rgatishning muhimligida

o‘z o‘rnini anglaydi. O‘rganiladigan muammo ustida mustaqil ishlash odatiy hol va faoliyatning asosiy yo‘nalishi bo‘lib qolishi hamkorlikda o‘qitishning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Ta’lim texnologiyalarining muhim tomoni shundaki, ularning hozirgi ta’limdagi ijobiy tomonlarni saqlagan holda qo‘llash imkoniyatining borligidir. Bundan tashqari bu texnologiyalar falsafiy, psixologik, pedagogik mohiyatga ko‘ra gumanistik xarakterga ega. Bularning gumanistik xarakteri faqat nazariy va mafkuraviy jihatdan milliy istiqlol mafkurasi talablariga mos kelishi bilan irga amaliy jihatdan ma’naviyati yuksak, barkamol insonni shakllantirishga yo‘nalganligidir¹⁸.

Ta’limi texnologiyalarini yaxlitlikda ta’lim jarayoniga qo‘llash asta-sekin an’anaviy modellardan voz kechib, innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalariga o‘tish imkoniyatini yaratadi. Ular psixologik va pedagogik mohiyati bilan gumanistik xarakterga ega bo‘lgan shaxsga yo‘nalgan texnologiya: hamkorlikda o‘qitish, loyihalar metodi, differensial o‘qitish, “o‘quvchi papkasi” o‘z mazmuni va mohiyati jihatidan o‘zaro bog‘liq va bir-birini taqozo qiladi va yaxlit didaktik tizimni tashkil etadi. Bular ta’lim oluvchilarni halollik, oshkoralik, boshqalarga g‘amxo‘rlik, saxovat, samimiylilik, o‘zaro yordam ruhida tarbiyalaydi.

Xulosa

Ta’limi texnologiyalarining yuqorida ko‘rib chiqilgan shakllari, maqsad va vazifalarining yaqinligi, o‘quvchilarning ta’lim olishda teng imkoniyatlari va individual mas’uliyati hisoblandi. Shu bilan birga guruhda raqobot emas, hamkorlik, guruh a’zolarini umumiy maqsad, muvaffaqiyatda manfaatdorligi, o‘zaro yordam belgilovchi hisoblanadi.

Tavsiyalar

O‘qitishda ta’lim texnologiyalarini qo‘llashda quyidagilarga e’tibor karatilishi lozim:
ta’lim oluvchi tajribasi, bilimning guruhligi, fanga qiziqish, bilim saviyasi;
ta’lim oluvchining psixik xususiyati (xotira, idrok, tafakkur, o‘z hissiyotini boshqara olish);
xarakter va mijozning xususiyati. Bir so‘z bilan aytganda o‘quvchi shaxsining o‘ziga xos belgilarini e’tibordan soqit qilmaslik lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Asadov Ye.M., Ergashov Sh.T. O‘quvchilarni kasb hunarga yo‘naltirishda qo‘llaniladigan psixologik-pedagogik tashxis metodikalari. - Toshkent: “Fan”, 2006. 37 b.
2. Klimov Ye.A. Kak vybirat professiyu. – Moskva: “Vysshaya shkola”, 1990. S.54-57
3. Golish L.V., Fayzullaeva D.M. Ta’limda innovatsion texnologiyalar: Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish. – Toshkent: “Fan”, 2011, 17 b.
4. Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiya mohiyati va zamonaviy loyihasi. – Toshkent: Ta’lim markazi, 1999, 27 b.

O‘QUVCHILARNI IJODKORLIKKA QIZIQTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

V.S.Ubaydullaeva

Axborot texnologiyalari fanlari 2-boskich magistranti. Sambhram.

Annotatsiya

Ushbu maqolada milliy hunarmandchilik tarixini o‘rganishda o‘quvchilarning kreativlikka qiziqtirishning didaktik imkoniyatlarini o‘rganish yo‘llari yoritilgan.

¹⁸ Сайидахмедов Н. Янги педагогик технология моҳияти ва замонавий лойиҳаси. – Тошкент: Таълим маркази, 1999, 27 б.

Kalit so‘zlar: miskarlik, mis, qurollar, tarixiy, me’morchilik, obida, milliy, hunarmandchilik, ganch o‘ymakorligi, yog‘och o‘ymakorligi.

Dastlabki hunarmandlar yovvoyi va uy hayvonlari terisini ajratib olish va ulardan charmlar tayyorlash, daraxtlarning po‘stlog‘idan uy buyumlarini to‘qish va loydan ro‘zg‘or uchun idishlar yasash bilan shug‘ullanishgan. Vaqtlar o‘tishi bilan bunday tabiiy material (xomaki ashyolar)ni qayta ishlashning ilk uslub va usullari yanada mazmunli bo‘lib bordi va nafaqat ichki talablar, balki estetik ehtiyojlarni qondirishga ham imkon bera boshladi. Shuningdek, mehnat qurol va asbob-uskunalar ham takomillashib bordi, ularning ishlatilishi ham mos holda ishonchli va qulay bo‘lib bordi. Insonlar buning uchun xomashyo sifatida o‘zlari yashayotgan joyga yaqin bo‘lgan – loy, tosh, yumshoq metal bo‘lakchalari, yog‘ochlardan foydalanganlar.

Jamiyatning rivojlanish tarixida temirchilik hunarmandchiligi global ahamiyatga ega bo‘ldi. Dastlab buyumlar sof metaldan tayyorlanar edi. Odatda, bunday metallar yer yuzasida uchraydigan oltin va kumushlar bo‘lgan. Chunki ularga qayta ishlov berish uchun ko‘p vaqt, kuch va qiyinchilik talab etilmagan. Ammo ulardan tayyorlangan buyumlar (uy-ro‘zg‘or buyumlari va mehnat qurollari)ning ishlash muddati uncha uzoq bo‘lmagan. Bundan tashqari, bunday xom ashyolarning miqdori ancha noyob edi. Ma’lum vaqtlar o‘tishi bilan ibtidoiy ustalar metall qotishmalaridan foydalana boshlaganlar. Arxeologik qazishmalarga ko‘ra, bunday qotishmalardan olingan eng dastlabki metall mis bo‘lgan, ya’ni o‘sha davrlarda “osmondan tushgan” sof oltin va kumushlardan farqli ravishda mis xom ashyodan ajratib olingan va mis uchun ma’dan xom ashyosining asosiy manbai juda kam va o‘ziga xos material – malahit minerali bo‘lganligi ma’lum. U kamida bir necha asrlar davomida shunday xom ashyo bo‘lib koldi (malahitdan erigan mis olishni eramizdan avvalgi uch yarim ming yilliklarda ko‘rish mumkin). Bu qanday sodir bo‘lgan? [6,10].

Zargarlik buyumlarini tayyorlashda bezak materiali sifatida ishlatilgan (eng qadimgi bu topilmalar o‘n ming yilliklarga borib taqaladi). Ajablanarlisi shundaki, ajdodlarimizni malahit yaqinida olov yoqishga nima ilhomlantirganini aniqlab bo‘lmaydi. Buning sababi shunchaki ovqat pishirish, olovda isinish yoki “chiroyli yashil toshlarni” yorqinroq qilib ko‘rishni xohlaganligimi, bu noma’lum malahitning bir qismi tasodifan olovga tushib kolganmi yoki yo‘qmi, aniq emas. Ammo diqqatni tezda jalb qilish uchun mis aralashmalari bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlash natijasida olov “yashil rangga aylandi”(bir necha asrlar o‘tgach, bunday “rangli chiroqlarga” qarash odamlarni spektrni kashf etishga olib keladi). Ajdodlarimiz shunchalik diqqat bilan kuzatganki, ko‘mirni qazishda, ko‘mir orasida malahitning mutlaqo qoraygan (mis oksidi chiqarilishi sababli) o‘tkir qirralarida mayda yaltiroq muzlatilgan tomchilarni payqashgan. Bu tomchilarni boshqa toshga urish bilan ajratmoqchi bo‘lganda, ular ajralmadi, aksincha tekislanib, egiluvchanligini namoyish etdi. O‘tkir zehni ajdodlarimiz shunchaki tasodifiy tajribani ko‘p miqdordagi asrlar davomida misni xuddi shunday “amaliy toshlarni” kiritib, “yashil toshlar” dan metall shaklida olishdi. Bunday tajriba tosh asridagi metallurgiya bosqichi edi [11].

Hunarmandchilikning tarixiy ildizlari rivojlanishi va taraqqiyoti natijasida O‘zbekistonda milliy hunarmandchilik rivojlangan.

Milliy hunarmandchilikning turli sohalarini o‘rganishda o‘quvchilar quyidagi bilimlarga ega bo‘ladilar va ularda ijodkorlikka qiziqish uyg‘onadilar:

ma’lum kasb-hunar sohalarining tarixi, kelib chiqishi, etnik ildizlari, xalq ustalari va ularning ijodiy faoliyatlari;

hunarmandchilikning shakl va jahon madaniyatida tutgan o‘rni, sohalarining tarqalishi, jug‘rofiyasi, turlari, ularning yo‘nalishlari;

Toshkent, Samarqand, Xiva, Buxoro, Termiz, Nukus, Andijon, Farg‘ona, Namangan, Rishton, Urgut hunarmandchilik maktablari ustalari va ularning o‘ziga xos yo‘llari;

tarixiy me’morchilik obidalari, ularning qurilishi, saqlash va ta’mirlash; mahalliy mehnat va xom ashyolarining, zahiralarining manbalari, turlari, tarqalishi, ularning hunarmandchilik markazlarining shakllanishiga va rivojlanishiga ta’siri, hunarmandlar sulolalari, risolalari, xalq amaliy va tasviriy san’ati hamda hunarmandchilikning o‘zaro bog‘liqligi hamda aloqasi va boshqalar .

Milliy hunarmandchilik tarixi va asoslarini egallashda o‘quvchilar quyidagi amaliy ko‘nikma va malakalarga ega bo‘ladilar:

turli xildagi materiallarni tanlash va ularga ishlov berish; hunarmandchilik asboblari, moslamalari bilan ishlash; ma’lum sohalarida foydalaniladigan elektr va mexanizatsiyalashtirilgan qurilmalar, moslamalar va uskunalar bilan ishlash; buyumlarni hunarmandchilik asarlarini asrash, ta’mirlash va foydalanish muddatini uzaytirish; yo‘l-yo‘riqli, operatsiyali, texnologik va ishlab chiqarish me’yoriy-huquqiy hujjatlar bilan ishlash; jarayonlarni amalga oshirish, bozor iqtisodiyoti sharoitida tayyorlangan buyumlarni va asarlarni iste’molga chiqarish va boshqalar.

Bevosita xalq xo‘jaligi (mahalliy) tarmoqlariga bog‘liq bo‘lmagan turli umummehnat, maxsus ko‘nikmalarni o‘quvchilarga o‘rgatishda milliy hunarmandchilikning didaktik imkoniyatlari katta. [34].

Xalq hunarmandchiligining mehnat va kasb-hunar ta’limida muntazam o‘rganilishi o‘g‘il va qiz bolalar mehnatini, qishloq va shahar maktablarida muqobil mashg‘ulotlarning tashkil etilishini va qolaversa, o‘quvchilarning ta’lim muassasasini bitirganlaridan so‘ng doimiy ish o‘rinlari bilan ta’minlanishlarini ma’lum tartibga soladi. Xalq hunarmandchiligi sohalarini o‘rganish va o‘rgatish mehnat yumushlarini ketma-ket bajaradigan “ishchi-robotlar”, “ishchi-mexanizmlar” tayyorlashni qisman bo‘lsa-da inkor etadi va ijodiy fikrlaydigan, mustaqil faoliyat ko‘rsata oladigan, yuqori darajada insoniylik fazilatlariga ega bo‘lgan, muomalali, odob-axloqli insonlarni tarbiyalashda milliy hunarmandchilikning imkoniyatlari katta ekanligini ko‘rsatadi [12].

Respublikamizda xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san’atini rivojlantirish borasida yaratilayotgan imkoniyatlar natijasida hunarmandchilik faoliyati kundan kunga rivojlanib, ularning mahsulotlari eksportga chiqarilmokda.

Hunarmandchilik faoliyati – yuridik shaxs bo‘lmagan jismoniy shaxslarning hunarmandchilik buyumlari yoki tovarlari (ishlari, xizmatlari)ni ishlab chiqarish bo‘yicha faoliyatidir. O‘zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonuniga muvofiq hunarmandchilik faoliyatini amalga oshirayotgan yakka tartibdagi tadbirkorlar tovarlar tayyorlash (ishlar bajarish, xizmatlar ko‘rsatish) uchun ko‘pi bilan besh nafar shogirdni ularga tegishli haq to‘lagan holda jalb etishga haqli [7,9].

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, mazkur imtiyoz O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Xalq badiiy hunarmandchiliklari va amaliy san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» gi farmoni bilan tasdiqlangan hunarmandchilikning quyidagi asosiy 25 ta faoliyat turi ro‘yxati asosida qo‘llaniladi.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasining «Oilaviy tadbirkorlik to‘g‘risida»gi Qonuni qabul qilinib, unda oilaviy korxona o‘zi ishlab chiqargan xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san’ati buyumlarini realizatsiya qilishdan olingan tushum bo‘yicha yagona soliq to‘lovini to‘lashdan ozod qilinishi belgilandi.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar samaradorligini ta’minlash, yoshlarni bozor iqtisodiyoti munosabatlarida faol ishtirok etishga tayyorlash pedagogika fani oldida turgan muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Respublikamizni jahon hamjamiyati mamlakatlari safidan munosib o‘rin egallashi, rivojlangan davlatlar bilan tenglik tamoyili asosida o‘zaro hamkorlikka erishishida, yoshlarning iqtisodiy bilimlarni puxta egallashlari hamda hunarmandchilik negizida tadbirkorlik faoliyatini samarali yo‘lga qo‘ya olishlari muhim ahamiyat kasb etadi [10].

Birgina ishlab chiqarishda bozor munosabatiga asoslanishning o‘zi jamiyat iqtisodiyotining yuqori darajada rivojlanishini kafolatlay olmaydi va bu o‘rinda bir qator omillarning mavjudligi talab qilinadi. Eng muhim omillardan biri – bu jamiyat a’zolarining ishlab chiqarishga bo‘lgan munosabatlarini keskin o‘zgartirish, ularni boqimandalik kayfiyatidan xalos qilish va iqtisodiy bilimlarni keng targ‘ib etish orqali ularda iqtisodiy madaniyatni shakllantirish hisoblanadi. Yoshlarning iqtisodiy ong va faoliyat ko‘nikmalariga ega bo‘lishlarida oila va ta’lim muassasalarida ana shu yo‘nalishda tashkil etiluvchi faoliyat o‘ziga xos o‘rin tutadi.

Tadbirkorlik – kishilarning foyda olish maqsadida, jamiyatning ma’naviy-axloqiy me’yorlari, amaldagi qonunlari doirasida mahsulotlar ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish va mustaqil tashabbuskorlik faoliyati sanaladi. Ushbu tushuncha mustaqillik yillarida iste’molda keng qo‘llanilib, kishilar ongida mustahkam o‘rin egalladi. Mazkur holatni baholar ekan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti quyidagilarga e’tiborni qaratadi: “Tobora ko‘proq kishilarimiz foydali tadbirkorlik sohasida tashabbus, omilkorlik, mahorat ko‘rsatmoqdalar. Tobora ko‘proq yoshlar musobaqa va raqobatga asoslangan erkin mehnatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan iqtisodiy bilimlarni va ishlab chiqarish mahoratini egallab olishga intilmoqdalar.”¹⁹

“Tadbirkorlik” tushunchasini yoshlar ongiga singdirish, ularda tadbirkorlikka oid tushunchalarni shakllantirish hamda ular tomonidan tadbirkorlik faoliyatining samarali tashkil etilishiga erishish ko‘p bosqichli va murakkab jarayon. Binobarin, tadbirkor sotib foyda olishi mumkin bo‘lgan, bozor talab qilgan mahsulotni ishlab chiqara olishi, xizmat turini tanlay bilishi, o‘z mahsuloti yoki xizmatini taklif etishi, shuningdek, ularning xaridorgirligini oshira olishi zarur. Mazkur jarayonning muvaffaqiyatli tashkil etilishi esa tadbirkorning faoliyat ko‘rsatish sohasini tanlash, shaxsiy tashabbus ko‘rsatish, ishning natijalari uchun javobgarlikni his etish, o‘zi ishlab chiqarayotgan mahsulot yoki ko‘rsatayotgan xizmatga, talabning o‘zgarishiga tez moslashish kabi sifatlarga ega bo‘lishlikni taqozo etadi. Yoshlarning bu kabi sifatlarga ega bo‘lishlari ularning ijodkorlikka va tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishga ruhan tayyor ekanliklarini ko‘rsatadi [25].

Garchi “tadbirkor” atamasi bozor munosabatlarining muhim tayanch tushunchasi sifatida qo‘llanilayotgan bo‘lsa-da, aytish mumkinki, uning etimologik rivojlanishi kishilik faoliyatining muhim ko‘rinishi bo‘lgan hunarmandchilikning shakllanishi bilan bog‘liq. Hunarmandchilik Sharq xalqlari turmush tarzida o‘ziga xos o‘rin tutadi hamda oila a’zolarining barchasini muayyan ishlab chiqarish faoliyatiga jalb eta olish xususiyatiga ko‘ra muhim ta’lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Shu bilan birga hunarmandchilik oila daromadini shakllantirish va jamg‘arma orttirish imkoniyatini beruvchi faoliyat turi ekanligiga ko‘ra tadbirkorlik bilan o‘zaro uyg‘unlik hosil qiladi[36].

“Ustoz-shogird” an’anasi o‘smirlar bilan bevosita ishlash, ularning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashish, mavjud iqtidorlarining yanada rivojlantirilishi va ijodkorligi uchun qulay shart-sharoitni yaratishi bilan yanada ahamiyatli. Bu kabi holatlar o‘smirlarda nafaqat ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi, balki mehnat va ishlab chiqarish faoliyatiga mas’uliyat bilan yondashish, o‘zgalar mehnatini qadrlash, halol mehnat qilish, mehnat samaradorligidan g‘ururlanish kabi ma’naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalaydi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida milliy hunarmandchilik tarixini o‘rganishda o‘quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida quyidagi kamchiliklarning mavjudligi kuzatildi:

- o‘quvchilarning milliy hunarmandchilik bo‘yicha yaratuvchan ijodkorlik qobiliyatini tarbiyalash va rivojlantirishga ustuvor o‘rin ajratilmasligi;
- o‘quvchilarning milliy hunarmandchilik bo‘yicha yaratuvchan ijodkorlik qobiliyatini tarbiyalash va rivojlantirishning metodologik asoslari maxsus o‘rganilmasligi;
- o‘quvchilarning milliy hunarmandchilik bo‘yicha yaratuvchan ijodkorlik qobiliyatlarini tarbiyalash va rivojlantirishda izchil va kompleks yondoshuvga amal qilinmasligi;
- o‘quvchilarning milliy hunarmandchilik bo‘yicha yaratuvchan ijodkorlik qobiliyatini tarbiyalash va rivojlantirish istiqbolining tahlil qilinmasligi;
- o‘quvchilarning milliy va umuminsoniy, madaniy-tarixiy, intellektual, milliy hunarmandchilik bo‘yicha yaratuvchan ijodkorligini rivojlantirish jarayoni mazmunini yangilashga e’tibor qaratilmaganligi;

¹⁹Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари, тараққиёт кафолатлари. – Тошкент, Ўзбекистон, 1997. – 147 б.

- o‘qituvchilar tomonidan o‘quvchilarning milliy hunarmandchilik bo‘yicha kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik texnologiyalarini amaliyotga tatbiq etishga ahamiyat qaratilmasligi kabilar [32].

Yuqorida aytilgan kamchiliklarni o‘quvchilarni milliy hunarmandchilik bo‘yicha ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga tayyorlash amaliyotida nafaqat ilmiy-asoslangan nazariy-pedagogik, balki bu jarayonning nazariy-amaliy (uning xususiyatlari, tomonlari, maqsadga intiluvchanligi, kasbiy-shaxsiy mezonlari, natijalarini tahlil qilish) asoslari yetarlicha yoritilmaganligi bilan izohlash mumkin. Natijada, o‘quvchilarni yaratuvchan ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga tayyorlash jarayoni mazmunini modifikatsiyalashtirishga o‘qituvchilar tuzilishli-mazmunli tizimga ega bo‘lmay, ikkilanib ishonchsiz munosabatda bo‘ladi. O‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishning tuzilmaviy-mazmunli tizimida xissiy - psixologik, motivatsiyali, idrok etish, shakllantiruvchi hamda rivojlantiruvchi, intellektual-ijodiy, faoliyatli, ijtimoiy-tarbiyaviy, o‘ziga baho berish hamda o‘zini takomillashtirish kabi muhim komponentlari mavjud bo‘lishi kerak.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan fikrlarga asoslanib, aytish joizki, tajriba-sinov ishlarini o‘tkazishda DTS talablariga mos keladigan mavzularni tahlil qilganimizda deyarli barcha bo‘limlarida hunarmandchilikning elementlarini ko‘rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR

1. Muravev Ye.M. *Общие вопросы методики преподавания технологии* // Ye.M. Muravev. – Bryansk: NMS «Технология», 2000. – 296 s.
2. Muslimov N.A. *Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya.* – Toshkent: Fan, 2004. – 128 b.
3. Parmonov A. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarida badiiy konstruksiyalash elementlariga doir bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish: ped. fan. nom.... diss. – Toshkent: TDPU, 2006. – 160 b.
4. *Pedagogika* / Pod. red. G.Noynera, Yu.K.Babanskogo. – M.: Pedagogika, 1984. – 368 s.
5. Razumovskiy V.A. *Teoretiko–metodicheskie podxody k formirovaniyu kompetentnosti uchitelya v oblasti realizatsii upravlencheskiy funktsiy (na primere dopolnitelnogo professionalnogo obrazovaniya): Avtoref. kand. ped. nauk. ... diss.*13.00.08. – M., 2014. – 19 s.
6. Rashidov X.F. *Teoretiko–metodologicheskie i sotsialno–pedagogicheskie osnovy razvitiya srednego spetsialnogo, professionalnogo obrazovaniyav Uzbekistane: Avtoref. dis.... dokt. ped.nauk.* – T.; 2005.– 47 s.
7. Tolipov O‘.Q *Talabalarda umummehnat va kasbiy malakalarni shakllantirishning psixofiziologik asoslari.* // Xalq ta’limi j. № 6. –1998 – B. 44-48 .
8. Sharipov Sh., Abduraimov Sh. *Mehnat ta’limi va kasbiy fanlar mazmunining uzluksizligini ta’minlash yo‘llari* // Uzluksiz ta’lim. –Toshkent, 2006. – № 6. – B. 94-101.
9. Shomirzaev M.X. *Maktab texnologiya ta’limida milliy hunarmandchilikning spektral-variativ komponentlarini fanlararo takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo‘yicha doktorlik (DSc) diss.* - Toshkent, 2021. – 219 b.
10. Shomirzaev M.X. *Texnologiya fanini o‘qitish jarayonida interfaol metodlardan xalk hunarmandchiligida foydalanish imkoniyatlari /Ta’lim-tarbiya kontekstida fanlararo sinxron va asinxron bog‘lanishlar. Ilmiy-uslubiy maqolalar to‘plami.* – T.: Noshirlik yog’dusi, 2019. - B.130-136.

O‘QUVCHILARNI LUG‘ATLAR ORQALI O‘QUVCHILAR NUTQIY KREATIVLIGINI OSHIRISH

Tuychiyeva Nargiza

JDPU Ta’lim tarbiya nazaryasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi magistranti
dots. Sh.I.Siddiqova

Maktabda o‘quvchilarning nutqiy kreativligini oshirishning muhim vazifalaridan biri lug‘at ustida ishlashni yaxshilash, tartibga solish, uning asosiy yo‘nalishlarini ajratish va asoslash, o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish jarayonini boshqarish hisoblanadi. Lug‘atlardan foydalanish va ular ustidan ishlash malakasini shakllantirish, avvalo, ularda ehtiyojni tarbiyalashdan boshlanadi. Chunki ehtiyoj sezilmasa, o‘quvchi lug‘atlarga murojaat qilmaydi. Ma’lum bir so‘zning imlosi, ma’nosi, ma’nodoshi, qarama-qarshi ma’nosi, uyadoshini bilish zaruriyati ehtiyojni vujudga keltiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘atlar ustida ishlash jarayonida kreativligini oshirish uchun quyidagi metodlarni qo‘llash yaxshi samara beradi: 1. Badiiy asar o‘quvchilar nutqini oshirish uchun eng muhim va ishonarli manbadir. O‘qituvchi hafta davomida o‘quvchilarga turli ertaklarni o‘qitirib, notanish bo‘lgan so‘zlarni ajratib, uning ma’nosini tushintirishi va kelasi badiiy asarni o‘qilguncha bu so‘zlarni yozdirib yodlattirishi zarur. Chunki bolalar o‘zbek tilini yuksak badiiy obrazlar orqali o‘zlashtiradilar.

2. O‘quvchilar lug‘atiga aniqlik kiritish. Bu o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

1) o‘quvchi puxta o‘zlashtirmagan so‘zlarning ma’nosini to‘liq o‘zlashtirish, ya’ni shu so‘zlarni matnga kiritish, ma’nosi yaqin so‘zlarga qiyoslash, antonim tanlash yo‘llari bilan ularning ma’nosiga aniqlik kiritish;

2) so‘zning kinoyali ma’nosini, ko‘p ma’noli so‘zlarni o‘zlashtirish;

3) so‘zlarning sinonimlarini, sinonim so‘zlarning ma’no qirralarini o‘zlashtirish;

4) ayrim frazeologik birliklarning ma’nosini o‘zlashtirish;

5) lug‘atni faollashtirish, ya’ni o‘quvchilar ma’nosini tushunadigan, ammo o‘z nutq faolyatida ishlatmaydigan nafaol lug‘atidagi so‘zlarni faol lug‘atiga o‘tkazish. Buning uchun shu so‘zlar ishtirokida so‘z birikmasi va gaplar tuziladi, ular o‘qiganlarni qayta hikoyalash, suhbat, bayon va inshoda ishlatiladi. Adabiy tilda ishlatilmaydigan so‘zlarni o‘quvchilar faol lug‘atidan nafaol lug‘atiga o‘tkazish muhim. Bunday so‘zlarga bolalarning nutq muhiti ta’sirida o‘zlashib qolgan adabiy til me’yoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va so‘zlashuv tilida qo‘llanadigan sodda so‘z va iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid so‘zlar kiradi. Adabiy til me’yori degan tushunchani o‘zlashtirgach, o‘quvchilar yuqorida izohlangan so‘zlar o‘rniga adabiy tildagi so‘zlardan foydalana boshlaydilar. Adabiy tilga oid malakalari mustahkamlangan sayin shevaga, jargonga oid so‘zlar, so‘zlashuv tilida ishlatiladigan sodda so‘z va iboralar o‘quvchilarning faol lug‘atidan chiqib keta boshlaydi [1].

O‘quvchilarning so‘z boyligini takomillashtiruvchi va boyituvchi vositalardan biri bu atrof-muhitdir. Shuning uchun darsdan tashqari holatlarda o‘quvchilarni turli ekskursiyalarga olib chiqish juda katta ahamiyatga egadir. Chunki tabiat qo‘yniga, turli joylarga, muassasalarga ekskursiya vaqtida bolalar narsa va hodisalarni kuzatish bilan ko‘pgina yangi nom va iboralarni o‘rganadilar. Bu ekskursiyalar yuzasidan o‘tkazilgan suhbat vaqtida ularning bilimi chuqurlashtiriladi, ayrim so‘zlar ma’nosiga aniqlik kiritiladi.

Ma’lumki, kelajak yosh avlodimiz boshlang‘ich ta’limda bilimlarni mustahkam egallasa, uning ertangi kuniga poydevor bo‘lishi shubhasizdir. Shuning uchun boshlang‘ich ta’limda bolaga bilim berishda va badiiy olamini boyitishda lug‘atlardan foydalanish samarali natija beradi. O‘quvchilar so‘z boyligini oshirish ona tili mashg‘ulotlarining ajralmas tarkibiy qismlaridan biri ekanligi, ularni turli lug‘atlar bilan tanishtirish va bu lug‘atdan foydalanish malakasini shakllantirish bilan bir qatorda ularning badiiy olamini yuksaltirish muhim masala hisoblanadi. Shu bois ham lug‘at ustida muntazam ishlash o‘quvchilarning imlo savodxonligini oshirish, so‘z boyligini kengaytirish va badiiy olamini yuksaltirishning muhim omilidir.

Lug‘at bu – ma’lum bir tilga oid so‘zlarning qandaydir maqsad, mavzu ostida yig‘ilgan ko‘rinishidir. O‘sha tilga oid so‘zni to‘g‘ri yozishda, uning kelib chiqish tarixiga oid tarkib jihatidan tahlil qilganimizda ham lug‘atlarga murojaat qilamiz. Lug‘at o‘quvchining bilimini kengaytirishda, so‘zlarni to‘g‘ri yozishda xato qilmaslikka, nutq madaniyatini puxta egallashda, ularda teran fikrlash qobiliyatini oshirish bilan bir qatorda badiiy olamini yuksaltirishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘quvchilar og‘zaki va yozma nutq malakasini mustahkamlashda lug‘atlardan foydalanishga yordam beradigan o‘yin mashg‘ulotlarini dars jarayonida koproq foydalanishga e’tiborni kuchaytirishimiz kerak. Og‘zaki va yozma nutqni o‘stirishda bolaning badiiy olamini yuksaltirishda lug‘atlardan foydalanish alohida o‘ringa ega. O‘quvchilar lug‘atga qiziqishlari orqali ularni qayerdan izlab topishni o‘rganishadi. Lug‘atlar turli-tuman bo‘lganligidan ular bilan ishlash turlicha bo‘ladi. Topshiriqni bajarish uchun qaysi lug‘atga murojaat etish kerakligini bilgan bola, shubhasiz, undan samarali foydalana oladi. Lug‘at ishida so‘zning ma’nosi, talaffuzi va imlosiga e’tiborli bo‘lib ishlashdan maqsad ehtiyoj sezilgan paytda o‘quvchining nutqda foydalanish va nutqini anglashga erishishdir. Masalan, boshlang‘ich sinf darsliklarining oxirgi qismida lug‘atlar berilgan. O‘quvchilar ulardan foydalanib, o‘zlariga notanish bo‘lgan so‘zlarning lug‘atlaridan foydalanadilar. Masalan: Binafsha – bu gulning nomi, raketa – osmonga uchuvchi temir jism, telefon – aloqa vositasi, uchuvchi – osmonda parvoz qiladigan samolyot, vertolyot va boshqalarni boshqaradigan inson, gulxan – quruq shoxlarni yoqqanda undan chiqqan alanga va boshqalar orqali o‘quvchilar lug‘at boyliklarini yanada boyitadilar [2].

Darhaqiqat, matn va lug‘at ustida ishlash ona tili ta’lim jarayonida eng asosiy ishlardan biri ekanligini isbotlashning hojati yo‘q, chunki bunda lug‘atning o‘rni beqiyosdir. Matn ustida ishlashning bosh maqsadi o‘quvchilarda mukammal nutq malakalarini va lug‘at boyliklarini shakllantirishdan iborat.

Fikr til vositasida ro‘yobga chiqadi, shu sababli har bir kishi tilni va undan foydalanishni bilishi zarur. Tilni bilish uning grammatik qonun-qoidalarini, ta’rifini o‘zlashtirishgina emas, balki ona tilining boy imkoniyatlaridan amaliy foydalana bilish hamdir, ya’ni fikrni og‘zaki va yozma shaklda to‘g‘ri, tushunarli va savodli ifodalay bilishdir. Bunga erishish uchun ona tili darslarida lug‘at ustida ishlashga alohida e’tibor qaratish lozim.

Lug‘at ishida so‘zning ma’nosi, talaffuzi va imlosi e’tiborda tutiladi. Bular ustida ishlashdan asosiy maqsad ehtiyoj sezilgan paytda o‘quvchilarning ulardan nutqda foydalanishlariga erishish, o‘zgalar nutqini anglashlarini ta’minlashdir. Buning uchun o‘qituvchi ona tili darslarida qo‘llangan har bir so‘zning va ta’limiy jarayonlarda: ekskursiya, o‘zaro suhbat, turli tadbirlarda ishlatilgan so‘zlarning ma’nosiga e’tibor bilan qarashi, ularning qaysilari maxsus ishlashni taqozo etishini belgilab olishi kerak [3].

Ma’lumki, o‘rta maktab ona tili ta’limining konseptual asoslarida uning zaruriy vositasi ikkita ekanligi ta’kidlanadi: darslik va lug‘atlar. O‘quvchilarning ijodiy tafakkurini va nutqini o‘stirishning zaruriy omillaridan biri lug‘atlar ustida ishlashdir. Lug‘atlar o‘quvchilarning ijodiy tafakkuri, mustaqil fikrlash darajasi, ijodiy fikr mahsulini og‘zaki va yozma shakllarda ravon bayon etishga olib keladigan behad qimmatli va boy so‘z zaxirasini vujudga keltiradi. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda ta’limning har bir bo‘g‘ini uchun (bog‘chadan tortib, universitetgacha) yuzlab lug‘atlarning maxsus turlari yaratilgani, hatto rus maktablari uchun 30ga yaqin o‘quv lug‘atlari mavjud bo‘lgani holda o‘zbek maktablari uchun bitta “Imlo lug‘ati” bor, xolos. Maktablar uchun izohli lug‘at, ma’nodosh so‘zlar lug‘ati, antonimlar lug‘ati, darajalanish lug‘ati, eskirgan so‘zlar lug‘ati, shevaga xos so‘zlar lug‘ati, iboralar lug‘ati, so‘zlarning birikuvchanlik lug‘ati, uyadosh so‘zlar lug‘ati, shakldosh so‘zlar lug‘ati, so‘z tarkibi lug‘ati, talaffuzdosh so‘zlar lug‘ati, shuningdek, har bir fan bo‘yicha alohida terminologik lug‘atlar va qomuslar yaratish dolzarb vazifadir.

O‘quvchilar uchun zarur lug‘atlar yaratilmas ekan, ijodiy tafakkurni rivojlantirish mumkin emas, og‘zaki va yozma nutqni o‘stirish vositasi bo‘lgan joriy darsliklar o‘z vazifasini to‘la bajara olmaydi. Bu o‘rta ta’lim bo‘g‘ini uchun mavzuviy o‘quv lug‘atlarini yaratish tamoyillarini ishlab

chiqish va tuzishni taqozo qiladi. Lugʻat ustida ishlashda quyidagilar bilan ishlasak, yaxshi samara beradi. Lugʻat ustida ishlashda koʻproq guruh boʻlib ishlash kerak.

Oʻqituvchilar lugʻat haqida bilimlarni puxta egallagan boʻlsalar, ular har tomonlama oʻquvchilar badiiy tafakkurini boyita oladi.

Oʻquvchilarga qisqa ogʻzaki savol-javoblar orqali olgan bilimlarini mustahkamlash kerak.

Darsni oʻyin tarzida lugʻatlardan foydalanib oʻtsak, oʻquvchilar lugʻat olamini va badiiy tafakkurini boyitgan boʻlardik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Toʻxliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T., Oʻzbek tili oʻqitish metodikasi. Toshkent-2006. 88-89 betlar.

2. Almatov T., Yadgarov Q. M., Almatova.Sh., Oʻzbek tili oʻqitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Toshkent-2013. 33-34-bet.

3. Ikromova R. Grammatika, imlo va nutq oʻstirishdan tarqatma materiallar. – T.: Oʻqituvchi., 1993.

BADIIY TAHLIL VOSITASIDA TANQIDIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH

Toshboyeva Dilnavoz Abdurahmat qizi

Abdulla Qodiriy nomidagi JDPU

Oʻzbek tilini oʻqitish metodikasi kafedrasida oʻqituvchisi

Biz keskin oʻzgarishlar dunyosi boʻlgan axborot asrida yashamoqdamiz. Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda muvaffaqiyat qozonish uchun iqtidorning oʻzi yetarli emas. Yaʼni bugungi davr mutaxassisdan qobiliyat va mehnatdan tashqari mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlashni, masalaning mohiyatini chuqur va teran anglashni, vaziyatni xolisona baholash kabi bir qancha zaruriy koʻnikmalarni talab etmoqda. Tanqidiy fikrlash kishilarga oʻz salohiyatlarini toʻla namoyon etishlarida yordam beradigan ana shunday koʻnikmalardan biridir. Oʻquvchilarni tanqidiy fikrlashga oʻrgatish “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”da koʻzda tutilgan yuqori kasbiy madaniyatli, ijtimoiy hayotda oʻz oʻrnini topa oladigan malakali kadrlarni tayyorlash vazifasini bajarish uchun ham gʻoyat ahamiyatlidir. Shu boisdan ham uzluksiz taʼlim tizimida oʻquvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashlarini shakllantirish hamda shu orqali ularni oʻz Vatani va xalqiga sadoqatli, mustaqil fikrlovchi irodali insonlar, kelajakda oʻz sohasining yetuk mutaxassisi etib tarbiyalash pedagog kadrlar oldida turgan muhim masalalardan biridir. Bu vazifani bajarishda matematika, tarix, falsafa fanlari qatorida ona tili va adabiyot darslarining ham oʻrni beqiyos. Oʻquvchilar badiiy asar tahlili jarayonida mustaqil, tanqidiy fikrlash koʻnikmalarini shakllantirib boradilar.

Xoʻsh, tanqidiy fikrlash nima? Tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun oʻqituvchi nimalarga eʼtibor qaratishi lozim?

Tanqidiy fikrlash-mustaqil fikrlash demakdir. Tanqidiy fikrlashda oʻquvchi voqelikni toʻla anglab, tafakkurida analiz qilib, munosabat bildiradi. Tanqidiy fikrlash baʼzan aniq-ravshan koʻrinib turgan voqelikka nisbatan ham shubha bilan qarashdir. Ha, baʼzan shubha ham jarayon rivojiga hissa qoʻshadi. Yaʼni oʻquvchida voqelikka nisbatan “Nega shunday?”, “Nega mana bunday emas?” qabilidagi savollar paydo boʻladi va endi u oʻz savollariga javob axtara boshlaydi, dalillar toʻplaydi. Ayniqsa, adabiyot darslarida badiiy asarlarni tahlil qilish jarayonida tanqidiy qarashlar muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, tanqidiy tafakkurni shakllantirishda ham badiiy asar va uning qahramonlari tahlili ahamiyatlidir. Bu jarayonni toʻgʻri va samarali tashkil etish adabiyot oʻqituvchisining kasbiy mahoratiga bogʻliq. Chunki tanqidiy fikrlashni rivojlantirish murakkab jarayon. Tanqidiy fikrlash savolning qoʻyilishi va hal qilinishi zarur boʻlgan muammoni aniqlashdan boshlanadi. Oʻqituvchi ijobiy natijaga erishish uchun, avvalo, sinfda maʼlum bir muhitni yuzaga keltirishi lozim. Xususan,

oʻquvchilarga fikrlash imkoniyatini berish;

turli g’oya va fikrlarni qabul qilish va rag’batlantirish;
har bir o’quvchini u tanqidiy mulohaza yurita olishiga ishonirish;
o’quv jarayonida o’quvchilarning faolligini ta’minlash;
munozaralarga imkoniyat yaratish;
paydo bo’lgan tanqidiy fikrlarni qadrlash.

Tanqidiy fikrlash ta’lim jarayoniga qizg’inlik, jo’shqinlik baxsh etadi. O’quvchilar o’z fikrlarini asoslashga intiladilar, qarama-qarshi fikrlarga duch keladilar, fikrlarni o’zaro taqqoslaydilar va natijada tub mohiyatni ancha teran anglaydilar.

O’quvchilarda tanqidiy fikrlash ko’nikmasini rivojlantirishda savol va topshiriqlar katta ahamiyatga ega. Savol berish, ayniqsa, yaxshi savol berish–tanqidiy fikrlash uchun juda muhim. O’qituvchi badiiy asar tahlilida muammoni aniqlaydi va bu muammoning sabablarini aniqlashga qaratilgan savollarni o’rtaga tashlaydi. Bu jarayon o’quvchilarni kichik guruhlariga bo’lib olib borilsa ham yaxshi samara beradi. O’quvchilar o’rtaga qo’yilgan masala bo’yicha o’z nuqtayi nazarlarini ishlab chiqadilar. To’g’ri tuzilgan savollar javoblarda turlichalikni yuzaga keltiradi va sinfda munozarali muhit paydo bo’ladi. O’quvchilar asar qahramonlarini tanqidiy baholash barobarida o’z-o’ziga ishonchni ham rivojlantirib boradi. Har bir o’quvchi, kitobxon asarni o’zicha o’qiydi, o’zicha tushunadi, o’zicha his etadi va o’zicha xulosa chiqaradi. O’quvchilar o’rtasida bir asar yuzasidan o’zaro o’xshash fikrlar bo’lishi mumkin bo’lgani kabi mutlaqo bir-biriga to’g’ri kelmaydigan qarashlar bo’lishi ham mumkin. Bu holatda o’qituvchi qarama-qarshi fikrlarni ham hurmat bilan eshitish ko’nikmasini rivojlantirib borishi kerak. Shuningdek, bu jarayonda o’quvchilarning o’z fikrlarini o’z so’zlari bilan og’zaki bayon qilish ko’nikmalari ham shakllanib boradi. O’quvchilar bahslashuvda, muhokama jarayonida boshqalar bilan fikr almashilganda o’z qarashlarini aniqlashtiradi. Shuning uchun ham o’quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun juftlikda yoki katta va kichik guruhlarda ishlashning turli yo’llaridan foydalanish, muammoli darslarni tashkil etish yaxshi samara beradi.

Bundan tashqari badiiy asar qahramonlarini tanqidiy baholash ko’nikmasini shakllantirishda “T chizmasi” metodidan ham samarali foydalanish mumkin. Bunda asar qahramoni tanlanadi va birinchi ustunga shu qahramonga xos ijobiy xislatlar, ikkinchi ustunga esa shu qahramon xarakterida uchraydigan salbiy xususiyatlarni yozish vazifasi beriladi. Bu jarayon orqali o’quvchi asardagi ijobiy qahramonlarning oz bo’lsa-da salbiy xususiyatlarini, salbiy qahramonlarning esa ijobiy tomonlarini ko’rishga harakat qiladi.

O’quvchilarni tanqidiy fikrlashga o’rgatishda yozma ishning turli shakllaridan foydalanish ham kutilgan natijaga erishish uchun xizmat qiladi. Yozishni tanqidiy fikrlashning muhim vositalaridan deyish mumkin. Ma’lumki, yozma ishda fikrlash jarayonini kuzatish mumkin va bunda o’quvchining tanqidiy fikrlari yaqqolroq namoyon bo’ladi. Chunki o’quvchi yozish jarayonida mustaqil fikrlaydi, o’zidagi bor bilimlardan foydalanadi va o’qituvchi uchun o’z fikrlarini dalillashga harakat qiladi. Bunda o’qituvchi o’quvchilarga “Yusufbek Hoji obraziga tavsif”, “Zaynab haqidagi o’ylarim”, “O’tkan kunlar asaridagi fojealar” kabi mavzularni berib, o’z fikr-mulohazalarini qisqaroq shaklda yozma bayon qilishlarini topshirishi, yoki uyda mustaqil insho yozib kelish vazifalarini berishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim jarayonida o’quvchilarning tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishda adabiyot darslarining o’rni beqiyos. O’quvchilarning olamga, odamlarga va o’z-o’ziga qarashlari, mustaqil va tanqidiy fikrlari aynan adabiyot darslarida, badiiy asar tahlili jarayonlarida shakllanadi. O’quvchilar tanqidiy fikrlash orqali o’z mustaqil fikrlariga ega bo’ladilar. Ular dalillar to’plab, tahlil qilib, fikrlarni taqqoslab o’zlarini qiziqtirgan savollarga javob topadilar va shu orqali bilimi va dunyoqarashini kengaytiradilar. Badiiy asardagi muammolarni yechish orqali hayotiy masalalarga yechim topish ko’nikmalarini hosil qiladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Adabiyot o’qitish metodikasi. To’xliyev B. Tosh-2011.
2. Badiiy tahlil asoslari. Ma’ruzalar matni. Nukus-2012.

3. Mirqosimova M. O’quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish asoslari. Toshkent, 2006.
4. O’zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. Nazarov B., Rasulov A. va b.q. Tosh-2012.
5. To’xliyev B. Adabiyot o’qitish metodikasi. Toshkent, 2011.

O’QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA YO’NALTIRISH USULLARI

Toshboyeva Dilnavoz Abdurahmat qizi
Abdulla Qodiriy nomidagi JDPU
O’zbek tilini o’qitish metodikasi kafedrasida o’qituvchisi
Xaydarov Norpo’lat
O’zbek tili va adabiyoti fakulteti 613-20-guruh talabasi

Ma’lumki, O’zbekiston Respublikasida “Ta’lim to’g’risida”gi qonun hamda “Kadrlar tayyorlash Milliy darsturi” ta’lim tizimini jamiyat rivoji, fan-texnika yutuqlari asosida tubdan qayta qurish ishlarini oz fursatda, sifatli amalga oshirishga qaratilgan. Bugungi jadal rivojlanish, axborot oqimining kundan-kunga ortishi yoshlarning axborot bilan ishlash ko’nikmalarini yanada takomillashtirish vazifasini qo’ymoqda. Ya’ni o’quvchilar yangi axborotga duch kelganida uni chuqur mulohaza va tanqid ko’zi bilan ko’rib chiqib, axborot va fikrlarni mustaqil baholashni o’rganishlari lozim. Bunda o’quvchilarda mavjud erkin va tanqidiy fikrlash ko’nikmalari muhim ahamiyatga ega.

Tanqidiy fikrlash-bu masalaga turli tomondan yondashib, aniq xulosaga kelishdan oldin barcha ehtimollarni ishlab ko’rish demakdir. U insonni kengroq fikrlashga, odamlarni tushunadigan bo’lishga undaydi. Tanqidiy fikrlovchilar hamma narsaga ishonchsizlik bilan qaraydilar. Tanqidiy fikrlash hatto aniq ko’rinib turgan voqelikka nisbatan 100 foizlik ishonchga ham shubha bilan qarashdir. Darhaqiqat, kam hollarda bo’lsa ham, shubha jarayon rivoji uchun xizmat qiladi. Albert Eynshteyn aytganidek, muvaffaqiyat qozonishda hammasi juda oddiy: barcha biror ishni bajarish imkonsiz deb turganida bir jasur odam keladi-da, ularning fikriga shubha bilan qarab, o’sha ishni uddalaydi. Demak, ta’lim jarayonida o’quvchiga erkin, tanqidiy fikrlash, mushohada yuritish imkoniyati yaratilishi kerak.

O’quvchi tanqidiy fikrlar ekan, u yoki bu g’oyalar bilan tanishadi va bu g’oyalarni dastlab ma’lum darajada ishonchsizlik bilan idrok qiladi hamda qarama-qarshi nuqtayi nazarlar bilan taqqoslaydi. Aynan shu jarayonda o’quvchilarda mustaqil fikrlash ko’nikmalari shakllanadi. Tanqidiy fikrlash yordamida o’quvchilar diqqat bilan o’qish, chuqur mulohazalar yuritish, og’zaki va yozma nutqini aniq va o’ylab ifoda etish ko’nikmalariga ega bo’ladilar. Shuningdek, tanqidiy fikrlash muloqot va guruh bilan ishlash malakalarini ham rivojlantiradi. O’qituvchi darsga tayyorgarlik ko’rar ekan, mavzu yuzasidan o’quvchilar duch kelishi mumkin bo’lgan muammolar doirasini aniqlashi, so’ng o’quvchilarni bu muammoni o’zlari hal qilishlariga tayyorlashi zarur. An’anaviy ta’limda o’qituvchi o’quvchilarga savollarga qanday javob berishni o’rgatadi. Ammo savollarni qanday berish kerakligi haqida tushuncha deyarli berilmaydi. Aslida savol berish, ayniqsa, yaxshi savol berish tanqidiy fikrlash uchun juda muhim. O’quvchi biror masala haqida o’ylaganda, o’ziga nima uchun? nega? qanday? degan savollar berishi kerak. Mavjud savol yoki muammo yechimi yuzasidan xulosaga kelishdan avval shu muammoga oid barcha ma’lumotlarni, omillarni batafsil o’rganishi hamda qiyoslashi, mantiqiy o’ylashi lozim. Shu jarayonlardan o’tgan tafakkurgina aqliy va mantiqiy jihatdan eng to’g’ri (mutlaqo to’g’ri bo’lishi shart emas) xulosaga olib boradi. O’quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda, ayniqsa, adabiyot fanining o’rni beqiyos. Adabiyot darslarida nasriy va lirik asarlarni o’rganishda, badiiy asar qahramonlarining xarakterini, ruhiyatini ochishda tanqidiy tafakkur badiiy ochqich vazifasini bajaradi. Tanqidiy fikrlashga olib boradigan aniq yo’l yo’q, ammo ma’lum usullar orqali o’quvchida tanqidiy

fikrlashni tarbiyalash mumkin. Xususan, adabiyot darslarida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiruvchi ayrim pedagogik texnologiyalarni keltirib o‘tamiz:

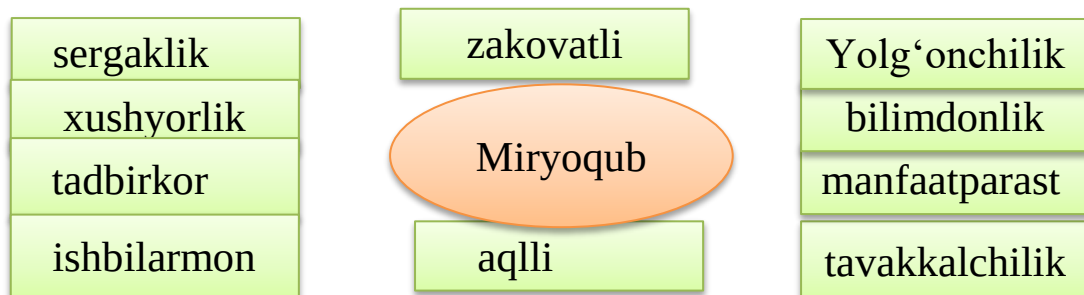
“Tarozi” texnologiyasi. Mazkur texnologiya munozarali, murakkab mazmunli mavzularni o‘rganishda yaxshi samara beradi. U tanqidiy tafakkurni, dalillash qobiliyatini, o‘z dalillarini og‘zaki va yozma shaklda ishonchli va lo‘nda ifodalashni shakllantiradi. Bunda o‘quvchilar o‘z nuqtayi nazarini himoya qiladi va boshqalarni ham bunga ishontiradi. Bu texnologiyani o‘quv materialini o‘rganishning turli bosqichlarida qo‘llash mumkin. Asosiy tushunchalar quyidagilar: Mavzu turli nuqtayi nazarlarning to‘qnashuviga imkoniyat beruvchi hamda ularning birortasiga ham imtiyoz bermaydigan tasdiqdir. Argument- bu o‘z nuqtayi nazarini tasdiqlashga olib keluvchi asosli dalil, g‘oya, mulohazadir. Dalillash aniq, mantiqiy asoslangan, faktlar, sharhlar, isbotlar, misollar bilan quvvatlangan bo‘lishi kerak. Kontargument (qarshi dalillash)- bu raqibning dalillarini rad etish bo‘lib, u dalillashga qo‘yiladigan talablarga mos bo‘lishi kerak. To‘g‘ri tanlangan kontrargument raqibning nuqtayi nazarini zaiflashtirishi va o‘zining himoya chizig‘ini mustahkamlashi lozim.

“Yelpig‘ich” texnologiyasi. Ushbu texnologiyalarni muammoli xarakterdagi mavzularni o‘rganishda qo‘llash yaxshi natija beradi. “Yelpig‘ich” texnologiyasining mohiyati shundaki, unda mavzuning turli qirralari bo‘yicha axborot berish mumkin [5:42]. Bu usul, shuningdek, o‘quvchilarda ijodkorlik, erkin va tanqidiy fikrlash, muloqot madaniyatini rivojlantiradi, nutq boyligini oshiradi. Masalan: Cho‘lponning “Kecha va kunduz” asarini o‘rganishda “Yelpig‘ich” texnologiyasidan quyidagicha foydalanish mumkin. Topshiriq ikki turda bajariladi.

1-turda Miryoqub obraziga xos yaxshi va salbiy xususiyatlar aniqlanadi.

Yaxshi fazilatlar	Salbiy xususiyatlar
Tadbirkor, bilimli, zakovatli, hushyor, ishbilarmon, yomonlarga misli bir olov...	Ayollarga suyagi yo‘q, boshqalarga naf bermaslik, yolg‘onchilik...

2-turda Miryoqubga xos xususiyatlarni grafik chizmada ko‘rsatish talab etiladi. Uni quyidagicha ifodalash mumkin:

Debatlar texnologiyasi-yozma bahslar. [5:44] Masalan: “Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanidagi Zaynabning baxtsizligiga uning o‘zi ham aybdormi?” savoli bahs mavzusi sifatida tanlanadi. Rahbar tinglovchilarni mavzuga munosabatiga ko‘ra 2 guruhga ajratadi va ularni o‘quv xonasining ikki tomoniga qator qo‘yilgan stollarga o‘tqizadi va har bir guruh qatnashchilari qaysi nuqtayi nazarni himoya qilishlarini belgilaydi. (Masalan. 1-guruh savolga “Ha” deb javob beruvchilar, 2- guruh esa “Yo‘q”). Shundan so‘ng, rahbar tinglovchilarni juftlaydi, har bir juftda qarama-qarshi qarashlar tarafdorlari bo‘lishi kerak. Juftlar tartib raqami bilan belgilanadi. Tinglovchilar o‘quv xonasining ikki tomonida o‘tirib, juftma-juft yozma muloqotni boshlaydilar. 1-guruh a‘zolariga o‘zlari ma‘qullayotgan nuqtayi nazar foydasiga bitta ochiq dalilni shakllantirish uchun 5 daqiqa vaqt beriladi. Ular bu dalilni qog‘oz varag‘iga puxta tahrir qilingan paragraf shaklida yozadilar. Bu vaqtda 2-guruh a‘zolari o‘zlari bahs jarayonida bayon etishlari mumkin bo‘lgan nuqtayi nazarlarini isbotlashlari mumkin. Yozilgan varaqlar qarshi guruhdagi sheriklarga beriladi. Ularga juft bo‘yicha sheriklarining dalillariga qarshi javob topish va yozish

uchun, o‘z qarshi dalillarini bayon qilishlari uchun 8 daqiqa vaqt ajratiladi. Dalillar almashishining bunday tartibi 2-3 marta takrorlanadi, bunda har bir tinglovchi sherigining dalil-isbotiga javob qaytarishi va o‘zining aks dalilini keltirishi shart. Tinglovchilarning bilimlarini aniqlash uchun 3-4 raund yetarlidir. Oxirgi raundda tinglovchilarga yakuniy paragrafni yozish imkoni beriladi. Shundan so‘ng, yozma ish yig‘ib olinadi. Bahslarga yakun chiqarishning yaxshi shakli ikkala tomonga qaratilgan savoldir. “Qarshi tomonning eng yaxshi dalili-isbotlari qaysilar bo‘ldi?”. Ushbu texnologiya ham tahliliy-tanqidiy fikrlashni shakllantirishda yaxshi samara beradi.

“Svetofof” texnologiyasi. Nasriy asarlarni o‘rganish jarayonida “Svetofof” texnologiyasidan foydalanish ham yaxshi samara beradi. Bunda o‘qituvchi biror asarni o‘rganish vaqtida asar bo‘yicha tezislar tayyorlaydi. Tezislar o‘quvchilarni mushohadaga chorlaydigan, munozarali bo‘lishi maqsadga muvofiq. Tezislar navbatma-navbat yozuv taxtasiga yoziladi, yoki oldindan tayyorlangan plakatlar shaklida ilib qo‘yiladi. O‘quvchilarga o‘ylab chiqish uchun 1 daqiqa vaqt beriladi. So‘ng tezisni ma’qullagan har bir o‘quvchi yashil kartochkani ko‘taradi; ma’qullamagan o‘quvchi qizil kartochkani; ikkilanayotgan yoki qaror qabul qilishga qiynalayotgan o‘quvchilar sariq kartochkani yuqoriga ko‘taradi. Agar ishtirokchilar fikri, asosan, bir-biriga mos keladigan bo‘lsa, o‘qituvchi navbatdagi tezisga o‘tadi. Agar javoblar turlicha bo‘lsa, ishtirokchilardan o‘z qarorlarini asoslab berish so‘raladi.

Ushbu texnologiya barcha o‘quvchilarning fikrini bilib olishga imkon beradi, hech kim oddiygina tomoshabin bo‘lib qolmaydi. Ishtirokchilarning ko‘pchiligida mashq boshlanganidan keyin nuqtayi nazarlardagi tafovutlar sabablarini bilish va o‘z fikrini asoslashga bo‘lgan kuchli qiziqish paydo bo‘ladi. Mazkur metod mustaqil va tanqidiy tafakkurni shakllantirish bilan birga o‘quvchilarning nutqini, o‘z nuqtayi nazarini himoya qilish, asoslash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Agar tezislarning ko‘pchiligi bo‘yicha o‘quvchilarning fikri bir-biriga mos kelsa, mashqqa bo‘lgan qiziqish yo‘qoladi. Bu texnologiyadan foydalanish uchun tezislarni puxtalik bilan tayyorlash talab qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, mustaqil va tanqidiy fikrlash bugungi kunning zaruriy talablaridan biridir. Tanqidiy fikrlash tufayli o‘qish an’anaviy ishdan aniq maqsadga yo‘nalgan, mazmunli faoliyatga aylanadi. Yoshlarda sog‘lom, mustaqil dunyoqarash, erkin va tanqidiy fikrlashning qaror topishiga erishish ularning vayronkor g‘oyalar obyektiga aylanishining oldini olish hamda mafkuraviy immunitet tizimining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan ham ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘z chegaralaridan tashqarida fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va shu orqali ona Vatanga sadoqatli, xalqiga fidoyi yoshlarni tarbiyalash pedagoglar oldida turgan ustuvor vazifalardan bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Adabiyot o‘qitish metodikasi. To‘xliyev B. Toshkent, 2011.
2. Badiiy tahlil asoslari. Ma’ruzalar matni. Nukus, 2012.
3. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. Nazarov B., Rasulov A. va b.q. Toshkent, 2012.
4. Omonov H.T, Xattabov M.B. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2016.
5. Shernazarova R.H. Ona tili va adabiyot ta’limida pedagogik texnologiyalar. Guliston, 2013.
6. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. Toshkent, 2011.

HIKOYA MATNI USTIDA ISHLASHDA O‘QUVCHILAR NUTQINI O‘STIRISH PIRLS XALQARO TADQIQOT DASTURI MISOLIDA

Xosilbekova Xursunoy Bektemir qizi
JDPU magistri

Hikoya – kichik nasriy asar bo‘lib, unda hayotiy voqealar aks ettiriladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning nutqini o‘stirishda hikoya janri muhim o‘rin tutadi. Hikoya matnida berilgan so‘zlar, jumalarni to‘g‘ri o‘qish, to‘g‘ri talaffuz qilish, ularning asl ma‘nosini anglash orqali o‘quvchilarning nutqi rivojlanib boradi. PIRLS xalqaro tadqiqot dasturi misolida o‘quvchilar nutqini o‘stirishni ko‘rib chiqamiz. 4-sinf “O‘qish” darsligida Rahim Bekniyoz qalamiga mansub “Mo‘jiza” hikoyasi berilgan. Nafaqat bolalar, balki, kattalarni ham o‘ylantirib qo‘yadigan ushbu hikoya bilan tanishib chiqamiz:

MO‘JIZA

Rahim Bekniyoz

O‘lib tirilgan, ya’ni avvalo o‘lib, so‘ngra tirilgan quyonni ko‘rganmisiz? Albatta, ko‘rgan emassiz bunday «mo‘jiza»ni.

Men-chi? Ko‘rdim ham gapmi? Xo‘p dog‘da qoldirib ketgan kaminalarini shalpangquloq desangiz. Shuning uchun hech vaqt esimdand chiqmaydi bu voqea.

Quyonglar serob kuz yemishlaridan semirib, rosa jir boylagan paytda ovga chiqdim. Velosipedimni tanish cho‘pon qo‘rasida qoldirdim-da, miltiqni kiftimga ilib, ro‘parada ko‘rinib turgan qamishzor tomon ketdim. Mo‘ljallab chiqqan «ovxonam» o‘sha. Men o‘tib borayotgan dala bu yil to‘qaydan yangi ochilib ekilgani uchun paxta bitmagan, boriyam barvaqt yig‘ib-terib olingan, endilikda unda g‘o‘zadan ko‘ra yaxshiroq yetilgan yovvoyi o‘t-xashaklar oyoq ostida qovjirab yotardi. Bunday sero‘t maydonda quyon o‘tlashini bilardim, lekin yotoq qiladi, deb o‘ylamagan edim. Qarasam, mendan atigi uch qadam narida shalpangquloqlarini kiftiga bosgan holda, ko‘rpaday ajriqqa burkanib, bemalol uxlab yotibdi u. Qo‘llarim beixtiyor miltiqqa yugurdi. «Yotgan joyida otaveraymi yoki qochirib otsammikin?» Miyamda yilt etgan bu savolga javob pishib yetilmay, miltiqning tepkisini bosganimni bilmay qoldim. O‘q quyondan bir qarich nariga tegib, yerni o‘pirib yubordi. Quyon seskanib boshini ko‘tardi-yu, badani dir-dir titrab, joyidan qo‘zg‘almadi.

Miltiqning uchini tekkizganimda, birdan sapchib o‘rnidan turdi. Biroq gindiraklab kelib, o‘zini oyoqlarim ostiga urdi. Oyog‘im bilan bosib olgach, yana hayron qoldim.

Biron yerida o‘q izi ham, tiriklik alomati ham ko‘rinmasdi. Qo‘limga olganimda, u shalpayib qolgandi. G‘alati o‘ljani xaltamga joylab, qamishzor sari ravona bo‘ldim. U yerda chi y qamish o‘rib yurgan cholga ro‘para keldim.

— Charchagandirsiz, ukam. Keling endi, birpas o‘tirib nafas rostlang, — deb taklif qildi u. Xaltani yelkamdan olib, yerga qo‘ydim-da, o‘rilgan qamish ustiga o‘tirdim.

Chol xurjunni ochib oldimga dasturxon yoydi, qovun so‘ydi. Dasturxon atrofida gurung quyuqlashdi. Chol ham yoshligida ovchilik qilgan ekan.

— U zamonlar ovchilik alomat edi, ukam. Shu desangiz, bir safar...

Chol birdan hikoyasini kesib, ko‘zlari olazarak bo‘ldiyu, apil-tapil yonimda yotgan miltiqqa intildi:

— Quyong! Quyong qochdi

O‘rnimdan sakrab turib miltiqni qo‘limga oldim. Biroq kechikkan edim. Quyong yilt etib o‘zini qamishzorga urib ketganini ko‘rib qoldim, xolos.

— Xaltangizdan chiqib qochdi, chamamda.

Ha, xaltam bo‘m-bo‘sh, og‘zi ochiq yotardi. Quyongning bu qilmishi meni battar tang qoldirdi.

— Bir gal menam shunday bo‘lganman, — deb miyig‘ida jilmayib hikoya qila ketdi chol.

— Quyongni otgach, so‘ygin, deb yo‘ldoshimga uzatdim.

U bir qo‘li bilan pichog‘ini qinidan sug‘urishga tutindi. Shu topda birdan quyonga jon kirs bo‘ladimi? Ha, xoh ishonib, xoh ishonmang, o‘lik quyonga jon kirdi! Jon-jahdi bilan tipirchilab, bir harakat qildi — quyonni qo‘lidan qo‘yvord boyagi sherigim.

Quyoning ikkala orqa oyog‘ida bir arslonning kuchi bor, deyishadi. O‘shanday oyoqlar sharofati bilan arslondan ham qochib qutuladi jonivor. Bizam o‘shanda sizga o‘xshab orqasidan serryib qolaverganmiz.

Keksa ovchining hikoyasi taskin berdi dilimga. Quyoning otgan o‘qimdan faqat behush bo‘lib, xaltada hushiga kelganini payqadim.

Berilgan hikoyani tahlil qilar ekanmiz, eng avvalo, ushbu hikoyaning bolajonlar uchun qanchalik ahamiyatli ekanligi, agar kelajakda xuddi shunday vaziyatga tushib qolganda qanday yo‘l tutishi mumkinligini aytib o‘tamiz. Shu bilan birgalikda hikoya o‘qitish orqali o‘quvchilar nutqini o‘stirishning qanday usullaridan foydalanishimiz mumkinligini tahlil qilamiz. "Mo‘jiza" hikoyasi orqali o‘quvchilar nutqini o‘stirishda PIRLS xalqaro ilmiy tadqiqoti misolida ko‘rib chiqaylik. O‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, ularning nutqini o‘stirish va hayotga teran nigoh bilan qarashida ushbu tahlillardan foydalanish samarali ta’sir ko‘rsatadi.

Savollar:

“Mo‘jiza” hikoyasidagi quyonlar yana qanday nom bilan keltirilgan?

- a) chaqqonvoylar
- b) shalangquloqlar
- d) arslon

2) Quyoninglar, asosan qanday joylarni yotoq qiladi deb o‘ylaysiz?

3) Hikoyadagi so‘zga olingan “tiriklik alomati” nima edi?

- a) nafas olishi
- b) harkat qilishi
- d) yurak urishining sezilishi

4) Nima uchun quyoning hikoyada g‘alati o‘lja deyilgan?

5) Chol u yerda nima qilayotgandi?

- a) Ov qilayotgandi
- b) o‘tin terayotgandi
- d) qamish yig‘ayapti
- e) qamish o‘rib yuribti

6) Quyoning qochganini kim birinchi bo‘lib ko‘rdi?

- a) ovchi yigit
- b) chol
- d) o‘tkinchi kishi

7) Qochayotgan quyonni kim otmoqchi bo‘ldi?

8) Nima uchun quyoning ikkala orqa oyog‘ida arslonning kuchi bor deyishadi?

9) Quyoninglar qaysi faslda semirishadi? Nima uchun?

10) Mo‘jiza deganda nimani tushunasiz?

11) Sizning hayotingizda qanday mo‘jizalar ro‘y bergan?

12) Hikoya mazmunidan kelib chiqib unga yana qanday nom berish mumkin?

Berilgan hikoyani tahlil qilish o‘quvchilar nutqi o‘sishi uchun katta ahamiyatga ega. Chunki tahlil qilish orqali ular berilgan hikoyadagi notanish bo‘lgan so‘zlar, jumalarning ma’nosi bilan tanishadi. Tahlil uchun qayta o‘qish orqali o‘quvchilar nutqi ravon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, "Mo‘jiza" hikoyasini PIRLS xalqaro tadqiqoti misolida ko‘rib chiqdik va bu o‘quvchilar nutqini o‘stirishda albatta samarali bo‘loladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. “O‘qish” kitobi. S.Matjonov, X.G‘ulomova va boshqalar. Toshkent. “Yangiyo‘l poligraf Servis” 2017. 136-bet
2. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. Toshkent “O‘qituvchi” 1980. 245-bet

3. www.ziyouz.com kutubxonasi
4. A.Zunnunov va bosh Adabiyot o‘qitish metodikasi. Toshkent. “O‘qituvchi” 1992.
138-bet

МЕХАНИЗМ ГОЛОСООБРАЗОВАНИЯ

Алиева Шохиста Шаикрамовна
Преподаватель кафедры Логопедия ТГПУ им.Низами

Человеческий голос - явление уникальное как акустический феномен, как анатомо-физиологический продукт, а также в силу своего социального значения:

1. как акустический феномен человеческий голос нельзя заменить ничем, даже самыми современными звукопродуцирующими акустическими установками.

2. как анатомо-физиологический продукт, следуя развитию нервной системы человека на едином ферментно-эндокринном фоне, голос объективно отражает высшую нервную деятельность в рамках механизмов второй сигнальной системы.

3. социальное значение голоса занимает исключительно важное место. Голосовая функция, связанная неразрывно с экспрессивной речью, представляет собой социальную категорию первостепенного значения. Способность говорить, выражать свои мысли характеризует человека как личность.

Голос - это совокупность разнообразных по своим характеристикам звуков, возникающих в результате колебания эластичных голосовых складок.. Главный механизм этой функции - газообмен - лежит в основе всех остальных функций организма. Первая жизненная фаза этой функции - вдох. За ней лежит несколько большая по продолжительности, не менее важная вторая фаза - выдох. Выдыхаемый воздух, перемещаясь под давлением по каналу дыхательного пути, направляется в виде воздушной струи к начальным отделам респираторного тракта и выходит наружу через ротовое отверстие и носовые ходы. В этой фазе, благодаря наличию в гортани сформировавшихся здесь в прямой связи с первичной функцией определенных мышечных механизмов, создаются условия для физического продуцирования звуков и превращения их, после соответствующей переработки, в фонемы

Нарушения голоса — это отсутствие или расстройство фонации, вследствие патологических изменений голосового аппарата. При наличии патологических изменений в гортани нарушается нормальная функция голоса - уменьшается звучность голоса, появляется хрипота, голос может совсем исчезнуть. Особенно стойкие нарушения голоса встречаются при органических изменениях в гортани. Голос представляет собой один из структурных компонентов экспрессивной речи, обеспечивающий ее разборчивость, выразительность и эмоциональность, играет важную роль в социальной жизни общества, выполняя коммуникативную и информативную функцию, а для многих людей, в том числе педагогов, является "орудием производства", инструментом, обеспечивающим профессиональную деятельность

Голосовой аппарат человека состоит из трех частей:

- 1) полости легких, бронхов и трахеи;
- 2) гортани, в которой располагаются голосовые связки;
- 3) верхних дыхательных путей — глотка, носоглотка, носовая полость, придаточные пазухи носа и полости рта (так называемая надставная труба).

Голос делится на разговорный и певческий (с точки зрения механизма голосообразования, способов и целей использования). Профессиональный певческий голос отличается от бытового широким диапазоном, силой звуков, красивым тембром, хорошей дикцией и умением переходить в процессе пения от одного регистра к другому. Диапазон

голоса представляет собой сочетание последовательно повышающихся звуков, издаваемых данным субъектом. Высота звука зависит от числа колебаний истинных голосовых связок в секунду. Сила голоса определяется амплитудой колебаний голосовых связок. Тембр голоса зависит от присоединения к основному тону добавочных тонов — обертонов. На тембр голоса оказывает большое влияние движения мышц глотки, мягкого нёба, губ, щек, языка, а также движения надгортанника, самой гортани, деятельность дыхательных мышц. Дыхание при речи и пении значительно отличается от дыхания в покое. При покое оно совершается автоматически, главным образом через нос. Покойный вдох по продолжительности почти равняется выдоху. Голосовая щель при вдохе имеет вид равнобедренного треугольника. При покойном выдохе голосовая щель несколько сужается. Объем выдыхаемого воздуха — 500—600 см²

Речевое и певческое дыхание обладает следующими особенностями по сравнению с дыханием в покое:

- 1) оно совершается произвольно, а не автоматически;
- 2) вдох производится быстро, но бесшумно, а выдох — замедленно;
- 3) используется преимущественно ротовое дыхание, а не носовое;
- 4) при вдохе голосовые связки расходятся широко, а голосовая щель приобретает форму пятиугольника. При выдохе голосовая щель сужается.
- 5) Речевое дыхание обычно усваивается самостоятельно, усвоение же певческого дыхания требует специальной тренировки.

К разновидностям голоса (кроме обычного разговорного голоса) относят шепотный голос, ложносвязочный голос, псевдоголос (у лиц после экстирпации гортани и др.). Шепотный голос образуется без участия голосовых связок; при шепоте голосовые связки сближаются, но не соприкасаются. Шепот получается вследствие трения выдыхаемой и вдыхаемой струи воздуха о стенки полостей гортани, глотки, рта и носа. В образовании ложносвязочного голоса принимают участие не только истинные голосовые связки, но и ложные голосовые связки. Такой голос характеризуется хрипотой, монотонностью, сужением диапазона звуков, своеобразным неприятным оттенком, напоминающим кваканье лягушек. Голос, как и любая другая функция организма, может подвергаться тем или иным нарушениям. Заболевания гортани, надставной трубы, легких, бронхов и трахеи, сердца и сердечно-сосудистой системы, а также несоблюдение правил гигиены разговорного и певческого голоса, несоблюдение правил общей гигиены (чрезмерное курение, злоупотребление алкогольными напитками, недосыпание и т.д.) могут вести к нарушениям голоса.

Особенно глубокие, трудно поддающиеся лечению, нарушения голоса встречаются при органических, деформирующих гортань, изменениях. Стеноз гортани, папилломатоз гортани, операции трахеотомии и в дальнейшем пластические операции с целью восстановления дыхательной функции гортани и закрытия стомы — вот основной перечень причин, ведущих к тяжелым органическим изменениям голосовой функции. Логопеду в его повседневной практике приходится встречаться с различными нарушениями голоса. Особенно большие трудности в смысле оказания логопедической помощи приходится испытывать с больными, страдающими тяжелыми расстройствами голоса после органических поражений гортани. Восстановительная работа в этих случаях еще не имеет твердых, установившихся логопедических методов. Нами изучалась русская и зарубежная литература по вопросам об этиологии, патогенезе, клинической картине и лечении типичных органических нарушений голоса — афонии и дисфонии. Следует отметить, что по вопросу, связанному с особенностью методики работы в случаях органических расстройств голоса, указаний почти нет. Однако мы сочли возможным пользоваться указаниями, имеющимися в литературе о лечении функциональной афонии и дисфонии (в частности, некоторые положения методики восстановления голоса при функциональной

афонии и дисфонии могут быть применены с пользой и при лечении органической афонии и дисфонии).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Красавина Е.А «Адаптивное биоуправление в голосовой реабилитации больных раком гортани» : автореферат - Новосибирск 2010.
2. Стилиди Е. «Восстановление голоса после удаления гортани с учётом специфики греческого языка»: автореферат - Москва 2004.
3. Новожилова Е.Н. «Восстановление голосовой и дыхательной функций у больных после ларингэктомии и ларингофарингэктомии по поводу рака»: автореферат - Москва 2009.
4. Алмазова Е.С. «Логопедическая работа по восстановлению голоса у детей», - Учеб.пособие. Москва 1973, «Просвещение».
5. Таптапова С.Л. Коррекционно-логопедическая работа при нарушении голоса: Кн. для логопеда. — Москва 1984, «Просвещение».
6. Под ред. Волковой Л.С., Селиверстова В.И. «Хрестоматия по логопедии»- Москва 1997, «Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС»

TA'LIM JARAYONI SIFATINI BOSHQARISH TAMOYILLARI

Jumanov Farux Saparbaevich

Jizzax davlat pedagogika universiteti, Maktab menejmenti kafedrası o'qituvchisi

Bu bugungi kunda eng dolzarb muammolardan biri ta'limning sifati, uning ko'rsatkichlari va natijadorligidir. Ta'limdagi o'quv jarayonlari sifat menejmentini har bir ta'lim muassasasi o'ziga xos xususiyatlari va resurslarini hisobga olgan holda tashkil etishi maqsadga muvofiqdir. Hozirda maktablar muvaffaqiyatining eng muhim ko'rsatkichi bu o'quv jarayonida samarali ishlash, uni takomillashtirish va rivojlantirishni ta'minlaydigan boshqaruv qarorlarining qabul qilinishidir. Bunda maktab jamoasi o'quvchilar uchun kelajakda o'zi tanlangan kasbni egallashi va muvaffaqiyatli shaxslar bo'lishi, jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun kerakli bo'lgan sharoitlarni yaratib berishi kerak bo'ladi. Ta'lim sifati bu keng qamrovli tushunchadir. Maktablarning ta'lim sifati o'quvchilarning akademik ko'rsatkichlari, ularning tarbiya darajasi, o'qituvchilarning malakalilik darajasi, maktabning moddiy-texnik bazasi va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Ta'lim jarayoni sifatini boshqarish deganda xodimlarni boshqarishni emas, balki ta'lim, kasbiy rivojlanish va ta'lim faoliyatini boshqarish tushuniladi. Bugungi kunga qadar o'quvchilarning ta'lim sifati ko'rsatkichi, shuningdek, bitiruvchi o'quvchilarning oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirishi natijalari maktab faoliyati samaradorligini baholashda asosiy ko'rsatkich bo'lib kelmoqda. Shuning uchun ham o'quv jarayonini yuqori darajada boshqarish talab etiladi. Afsuski, oxirgi paytlar zamonaviy dunyoda bolalar kamroq o'qishmoqda va natijada ularning nutqi ham kam rivojlanadi. O'quvchilar yuqori sinflarga o'tishlari bilan ko'proq ishnolar yozishi va yakuniy nazoratlarni suhbat shaklida joriy etilishi maqsadga muvofiqdir. Zotan shaxsni tarbiyalash va rivojlantirish, uning jamiyatda ijtimoiylashuvi jarayonini tashkil etishda o'qituvchilar bilan ishlash juda muhimdir.

O'qituvchilarning kasbiy rivojlanish darajasini nazorat qilish ham boshqaruv omilidir. Bunda har bir o'quvchining qaysi kasbga qiziqishini inobatga olib ularni shu sohaga yo'naltirish lozim. Kasbga qiziqish paydo bo'lgan o'quvchilarning qobiliyatlarni rivojlantirishda maktab jamoasi bilan birga o'quvchilarning ota-onalari ham hamkorlikda ishlashi muhimdir. Zotan farzandlarning kelajakda komil inson bo'lib yetishishlariga ota-onalar ham mas'uldir. Psixologlarning ta'kidlashicha, 10-12 yoshgacha bolalar mashhur kasblarni tanlaydilar: o't o'chiruvchi, kosmonavt va hokazo. 5-sinf dan boshlab bolaning kasbiy faoliyat yo'nalishini

tanlashida inson-tabiati, inson-texnologiya, inson-jamiat kabi tushunchalarni ilg‘ay boshlashi natijasida kasb haqida qarashlari o‘zgara boshlaydi. Ota-ona bolaning qanday qobiliyatlari borligini va kaysi kasbga qiziqishini qanchalik tez tushunsa, ular tezroq o‘z yo‘lini topishi yanada muvaffaqiyatli va ishonchli bo‘ladi. O‘quvchilarning kasblar haqidagi bilimlarini testlar va savol-javoblar orqali, shuningdek, ota-onalaridan intervyular olish orqali aniqlash mumkin. Bir qancha kasblar to‘g‘risidagi videoroliklar tayyorlash va uni bolalarga ko‘rsatish orqali kasb tanlashlariga yo‘naltirish imkoniyati yuqori bo‘ladi.

Boshqaruvning yana bir jarayoni moddiy-texnik bazadir. Darslarda o‘quv jarayonining zamonaviy bo‘lishiga intilish kerak. Maktablarda ma’lum standartlar mavjud: bir kishiga to‘g‘ri keladigan kompyuterlar soni, interaktiv doskalarning mavjudligi, kompyuter va lingafon sinflari. O‘quvchilar axborot muhitida o‘zlarini juda yaxshi his etishadi. Shu sababli darslarni zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda tashkil qilish natijadorligi yuqoridir.

Ta’limning sifatiga o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlar ham kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Ba’zi ota-onalar maktab haqida salbiy gapirishadi. Natijada o‘quvchilar buni eshitishadi va oldindan salbiy munosabatda bo‘lgan maktabga kelishadi. Bu holatda ko‘p narsa o‘qituvchilarga bog‘liq. Agar bolalar unga ishonsa fikri yaxshi tomonga o‘zgaradi. Yana ba’zi kishilar ta’lim sifatini butun tarbiya deb tushunishadi va shuning uchun ular tom ma’noda maktabdan hamma narsani so‘rashadi. Bolaning shakllantirishida nafaqat maktab, balki oila, jamiyat, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar ham ta’sir ko‘rsatadi. Bolaning to‘g‘ri shakllanishida maktab muhim bo‘lsa-da, u hamma narsaga qodir emas va ta’limdagi barcha omillarning maktab o‘quvchilariga salbiy ta’siri uchun javobgar bo‘lmaydi. Boshqalar esa ta’lim sifatini shaxsning rivojlanish darajasi deb tushunishadi. Biroq, hech kim bu rivojlanishni qanday o‘lchash, tasvirlash, tavsiflashni aniq bilmaydi.

Ta’lim sifatining mavjud darajasini monitoring qilish natijalari davlatimiz rivojlanishining zamonaviy davri global tendensiyalarga muvofiq ta’lim sohasidagi asosiy yo‘nalishlarni yangilash zarurligini ko‘rsatmoqda. Ta’limni modernizatsiya qilishning vazifalaridan biri maktabgacha, umumiy o‘rta va kasb-hunar ta’limining yangi, zamonaviy sifatiga erishishdir. Bu holat ta’lim muassasalari tomonidan taqdim etilayotgan ta’lim sifatiga qo‘yiladigan zamonaviy talablar va boshqaruv jarayonida qo‘llaniladigan usul va texnologiyalarni zamon talablari asosida yangilashni anglatadi. Sifatli ta’limga erishishda yetuk kadrlarning, mutaxassis-o‘qituvchilarning o‘rni beqiyos. O‘qituvchilarning o‘z-o‘zini o‘qitishi, malaka oshirishi, masofaviy ta’lim olishi, doimiy seminarlarda qatnashishi, yosh o‘qituvchilar maktabi, pedagogik kengashlar, uslubiy birlashmalarda, ijodiy laboratoriyalarda ishlashi uning kasbiy o‘sishiga olib keladi.

O‘qituvchiga bir qator huquq va vakolatlarni topshirish maktabni o‘zini o‘zi boshqarish tizimiga aylantiradi. Boshqaruvning har bir bo‘g‘inidagi huquq va vakolatlarni topshirish rahbariyatning mavjud kuchlar va vaqtdan oqilona foydalanishidir. Xususan, yozda o‘qituvchi an’anaviy ravishda direktor vazifasini bajaruvchi etib tayinlanadi, bundan tashqari o‘qituvchilar maktab oromgohini, yozgi tabiiy-matematik maktabni, ekologik maktabni, loyihalar va dasturlarni boshqaradilar. Bu o‘qituvchilar tarkibini juda yaxshi tarbiyalaydi, mas’uliyatni oshiradi va kasbiy o‘sishni rag‘batlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumanov, Farux Saparbaevich; Begmatova, Ra’no Shukurulla Qizi; ZAMONAVIY IXTISOSLASHGAN MAKTABLARNING TASHKIL QILINISHI–TA’LIM TIZIMIDA INNOVATSIYALAR, Scientific progress, 2,7,292-296,2021, Obshchestvo s ogranichennoy otvetstvennostyu «Scientific Progress Markazi».
2. Saparbayevich Jumanov Farukh; INDIVIDUAL ISHLASH ORQALI O‘QUVCHILARNING IJODIY FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISH, Ta’lim tizimida innovatsion islohotlar: olimlar va yoshlar nigohida,1,191-193, 2020
3. Jumanov F. (2021). TA’LIM MUASSASALARINI BOSHQARISHDA RAHBARNING XUSUSIYATLARI. Mir issledovaniy, 1(1). izvlecheno ot <https://journal.jdpu.uz/index.php/journal/article/view/885>.

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDAGI UMUMTA'LIM MAKTADA LOGOPED FAOLIYATINING XUSUSIYATLARI

Shoaxmedova Surayyo Kamilovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika va universiteti

Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakultetining «Logopediya» kafedrası o'qituvchisi

Raximova Iqbol Shuxrat qizi

Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakultetining «Logopediya» yo'nalishi talabasi

Alohida yordamga muhtoj bolalar va ularning normal rivojlanayotgan tengdoshlari uchun inklyuziv ta'lim amaliyotini joriy etish ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Bu sog'lig'i yomon, irsiy kasalliklar va boshqa sog'lig'i cheklangan bolalar tug'ilishining ko'payishi, shuningdek, ota-onalarning ish bilan ta'minlanishi va yashash joyi yaqinida maxsus bolalar bog'chasining yo'qligi bilan bog'liq. Ko'pincha ota-onalar o'z farzandlarining muammosini muhim deb bilishni va qabul qilishni, mutaxassislar bilan ishlashni xohlamaydilar. Amaldagi qonunchilik oddiy ta'lim maskanlarida inklyuziv ta'limni tashkil etishga imkon beradi.

Inklyuziv ta'lim nafaqat rivojlanish muammolari, balki ma'lum bir ijtimoiy guruhga mansub bo'lgan barcha bolalarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini, shuningdek, jismoniy rivojlanishini hisobga oladigan zamonaviy ta'lim tizimi. Inklyuziv ta'limning ma'nosi shundaki, bola tizimga emas ta'lim tizimi bolaga moslashadi. Bilim barcha bolalar tomonidan, qoida tariqasida, normal va "maxsus" ga bo'linmagan holda olinadi. Ushbu ta'limda ko'pincha o'qitishning zamonaviy yondashuvlari qo'llaniladi, moslashtirilgan umumiy ta'lim dasturlari, shakllari, o'qitish va tarbiyalash usullari, imkoniyati cheklangan bolalarning ko'nikmalari, ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashtiriladi. Alohida yordamga muxtoj bo'lgan bolalar to'liq kun yoki kunning bir qismini guruhda bo'lishlari, axborot yordami bilan va individual dastur bo'yicha o'qishlari mumkin.

Shunday qilib, alohida yordamga muxtoj bolalarni tarbiyalashda maxsus shart-sharoitlarni yaratish logopedik yordamini o'z ichiga oladi, uning maqsadi, boshqa chora-tadbirlar qatorida, bolalar nutqidagi nuqsonlarni aniqlash, o'quvchining muloqotini yaxshilash va tuzatish, og'zaki va yozma nutqni shakllantirishdir. Inklyuziv ta'lim tizimida logoped ta'lim muassasalaridagi inklyuziv ta'lim guruhi asosiy mutaxassislaridan biri hisoblanadi. Qo'shimcha ta'lim xizmati sifatida tashkil etilgan logopedik yordam zamonaviy ta'lim muassasasi faoliyatiga qo'shilishning o'ziga xos namunasidir.

Inklyuziv ta'lim sharoitida logopedning faoliyati bir qator xususiyatlarga ega

Eng avvalo, korreksion ishlarini boshlashdan oldin, logoped, oddiy o'quvchilar misolida bo'lgani kabi, har tomonlama maxsus ko'rikdan o'tkazish orqali, maxsus usullardan foydalangan holda bolada nutq faoliyatining buzilishi xususiyatini aniqlaydi.

Logoped diagnostikasi asosida boshqa mutaxassislar bilan birgalikda bolaning xususiyatlarini hisobga olgan holda individual rivojlanish rejasi shakllantiradi, ta'lim yo'nalishi aniqlanadi, alohida ta'limga muhtoj bolalarning ta'lim olishdagi orqada qolish sabablarini bartaraf etish yoki oldini olish bo'yicha strategiya va chora-tadbirlar ishlab chiqiladi.

Logopunktida logoped ishining o'ziga xos xususiyatlari turli toifadagi alohida ta'limga muhtoj bolalarga yordam berishni o'z ichiga oladi va bolaning shaxsiyatini, uning salbiy va ijobiy tomonlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi, ya'ni sog'lom analizatorlardan kompensatsiya jarayonida foydalaniladi.

Logopedik ishning diqqat markazi doimo nutqning eng ko'p jarohatlangan komponenti bo'lib qoladi. Masalan, alaliyada -lug'at, eshitish nuqsonida - fonematik idrok, dizartriya - tovushlar talaffuzi va boshqalar.

Nutqni rivojlantirish bosqichlariga qarab, logoped o'zining maqsadli uslubiy usullarini o'zgartirishi kerak. Bunday holatda modulli rejalashtirishdan foydalanish mumkin. Masalan, III darajali NTR 6-7 yoshli bolalar uchun korreksion va rivojlantiruvchi ta'limni rejalashtirish uchta moduldan iborat:

1. Nutqning fonetik tomonini shakllantirish.
2. Leksik va grammatik tasavvurlarni takomillashtirish.
3. Tovush - bo‘g‘inlarni tahlil qilish va sintez qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish, savodxonlikka o‘rgatish.

Ushbu yondashuvning qulayligi shundaki, agar bola biron bir vazifani osonlikcha uddalasa, unda ushbu mavzuni o‘rganish uchun soatlar sonini qisqartirish va murakkabroq vazifani bajarish uchun vaqtni ko‘paytirish mumkin. Bolalar nutqini rivojlantirishdagi kamchiliklarga ko‘proq e’tibor qaratilayotganligi sababli, korreksion-logopedik mashg‘ulotlar davomiyligi kamayadi.

Alohida yordamga muxtoj maktab o‘quvchilarining aksariyatida idrok, diqqat, xotira, tafakkur, motor va sensor funktsiyalarning rivojlanishida muammolar mavjud. O‘quvchilarni qiziqtirish uchun nostandart yondashuvlar, individual dasturlar, innovatsion kompyuter texnologiyalari kerak. Maktab logopedi o‘z faoliyatida quyidagi texnologiyalardan foydalanishi mumkin.

Dialogli ta’lim - bu ta’lim jarayonida bolalar o‘z fikrlarini ifoda etishni, savollarga to‘g‘ri tuzilgan jumlar bilan javob berishni, shuningdek, mustaqil ravishda aniqlovchi savollarni berishni o‘rganishiga yordam beradi.

Informatsion-kompyuterli ta’lim - kompyuter dasturlaridan foydalanish nutq terapiyasi mashg‘ulotlariga qiziqishni oshirish, bolaning motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlash, uni yangi bilimlarni olishga qiziqtirish va uning atrofidagi jamiyatda o‘z o‘rnini topishga yordam beradi. Logopunktga borayotgan bolalarda savodxonlikni normal rivojlanayotgan tengdoshlariga qaraganda ancha qiyin o‘zlashtirishi sababli, logoped bunday bolalarda yozma nutqni takomillashtirish istagini uyg‘otishi va saqlab turishi kerak. Masalan, har xil turdagi kompyuter o‘quv o‘yinlaridan foydalanish bolaning nutqdagi qiyinchiliklariga hissiy munosabatini o‘zgartirishga imkon beradi va matn muharrirlaridan foydalanish zerikarli takroriy ko‘chirish muammosini, yo‘l qo‘yilgan xatolarni tez va izziz bartaraf etish mumkin bo‘ladi. Klaviatura bilan ishlashda bolalarda fazoviy mo‘ljol olish qobiliyati rivojlanadi va samarali ishlash uchun o‘quvchi o‘qituvchining ko‘rsatmalarini diqqat bilan tinglashlari va bajarishlari kerak, bu esa eshitish idrokini va xotirani rivojlantiradi. Natijada vazifani bajarish jarayonida o‘quvchilarda diqqatni jamlash va taqsimlash funktsiyalari takomillashadi. Multimedia taqdimotlari mashg‘ulotga vizual effekt beradi, motivatsion faollikni oshiradi, logoped va bola o‘rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etadi. Animatsiyalardan foydalanish korreksion jarayonini qiziqarli va ifodali qiladi.

Alohida yordamga muxtoj o‘quvchilar nutqidagi kamchiliklarni samarali va vaqtni tejagan holda bartaraf etish uchun quyidagi usullarda foydalanish maqsadga muvofiq:

1. Vazifalarni bajarishda signal kartalaridan foydalanish (bular plyus yoki minus belgilari tasvirlangan kartalar bo‘lishi mumkin; harflar tasvirlangan kartalar; turli rangdagi doirali kartalar). O‘quvchilarning turli topshiriqlarni bajarish jarayonida istalgan mavzuni o‘rganishda yoki ularning bajarilishining to‘g‘riligini baholashda kartalardan foydalanish mumkin. Ularning qulayligi va samaradorligi shundan iboratki, har bir bolaning faoliyat natijasi darhol ko‘rinadi.

2. Topshiriqni bajarishda, krossvord yechishda va hokazolarda doskadagi qo‘shimchalardan (harf, so‘z) foydalanish. Bolalar ushbu turdagi topshiriqni bajarish jarayonida (kartalarini doskaga yopishtirish uchun ular savolga to‘g‘ri javob berishlari yoki taklif qilingan vazifani boshqalarga qaraganda yaxshiroq bajarishlari kerak) raqobat ularda korreksion-rivojlantiruvchi jarayonga qiziqishni oshiradi.

3. Xotira tugunchalari (mavzuni o‘rganishning asosiy g‘oyalarini, eslab qolish kerak bo‘lgan xulosalarni yig‘ish, yozib olish va doskaga osib qo‘yish). Ushbu texnikadan mavzuni o‘rganish oxirida mustahkamlash, umumlashtirish; materialni o‘rganish jarayonida vazifalarni bajarishda yordam berish uchun foydalanish mumkin.

4. Darsning ma’lum bir bosqichida materialni yumilgan ko‘zlar bilan idrok etish. Dars davomida bolalarning hissiy holatini o‘zgartirish uchun, bolalarni tinchlantirish va faollikni talab qiluvchi mashg‘ulotlardan so‘ng (jismoniy tarbiya darsidan keyin), qiyin vazifani bajargandan so‘ng foydalaniladi.

5. Logopedik mashg'ulotlarda kineziologik mashqlaridan foydalanish. Kineziologik usullari bolaning xotirasini, diqqatini, nutqini, fazoviy tasavvurlarini, qo'l va umumiy motor ko'nikmalarini yaxshilash, charchoqni bartaraf etish, ixtiyoriy nazorat qilish qobiliyatini oshirishi mumkin. Bu turdagi mashqlar stressga chidamliligini oshiradi, yarim sharlar ishini sinxronlashtiradi, aqliy faoliyatni, xotirani va diqqatni yaxshilaydi, o'qish va yozish jarayonini osonlashtiradi. Mashqlar to'plamiga quyidagilar kiradi: nafas olish mashqlari, ko'z mashqlar, tana mashqlari, qo'l motorikasigi rivojlantirish uchun mashqlar, relaksasiya mashqlari va massaj.

6. Refleksiyaning faol usullari. Logopedik mashg'ulotlarda, alohida yordamga muxtoj o'quvchilar bilan ishlashda, kayfiyat va hissiy holatni aks ettirish ko'pincha qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda eng muvaffaqiyatlisi - bu mashg'ulot, topshiriq turlarini yoki bosqichlarini rasmlar (belgilar, turli xil kartalar va boshqalar) bilan belgilash, ular mashg'ulot oxirida bolalarga o'tilgan materialni xotirasida yanglash va mustahkamlashga yordam beradi.

Shunday qilib, faol o'qitish uslublari va usullaridan foydalanish inklyuziv maktab o'quvchilarning bilish faolligini oshiradi, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, o'quvchilarni o'quv jarayoniga faol jalb qiladi, mustaqil faoliyatini rag'batlantiradi. Mavjud o'qitish usullarining xilma-xilligi logopedga turli xil ish turlarini almashtirish imkonini beradi, bu ham bilimlarni qabul qilish samarasini oshiruvchi vositadir.

Alohida ta'limga muhtoj bolalarning inklyuziv ta'lim muammolarini ularning ota-onalarini ishga jalb qilmasdan hal qilish mumkin emas. Logoped o'quvchilarning oilalari bilan ishlashda, maslahatlar o'tkazishdan tashqari, ota-onalarning inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabati bo'yicha so'rov o'tkazadi va shu asosda "nogironlik" haqida etarli tushunchani shakllantirish, rivojlantirish uchun ma'rifiy ishlarni olib boradi.

Korreksion-logopedik ishga ota-onalarni jalb qilish shakllari individual maslahatlar, mahorat darslari va seminarlar bo'lishi mumkin. Ota-onalarni o'quv jarayoniga teng huquqli a'zo sifatida kiritish, uyda bola bilan mashg'ulotlar o'tkazish uchun o'yinlar va mashqlarni o'z ichiga olgan maxsus qo'llanmalarni, ma'lumot varaqlarini nashr etishni o'z ichiga oladi. Ota-onalar bolaning rivojlanish dinamikasini qayd etib, pedagogik vakolatlar doirasini kengaytirib, guruh va ba'zi hollarda individual mashg'ulotlarda qatnashishi mumkin.

Shuningdek, logoped o'z ishini alohida yordamga muxtoj bolalar faoliyatining natijalari qiziqarli va yaqin atrofdagilar uchun ochiq bo'ladigan tarzda amalga oshirishi kerak. Bu ijodiy ishlar ko'rgazmalarini yaratish, qo'llanmalar ishlab chiqarishga yordam berish va boshqalar bo'lishi mumkin.

Har bir 6 oy oxirida logoped tomonidan qo'yilgan maqsadlar o'quvchining yutuqlari natijalari bilan bog'liq bo'lgan "maxsus" bola haqida yozma hisobot tuzish maqsadga muvofiq. Hisobotda asosiysi har bir talabadagi individual ijobiy xususiyatlarni aniqlash, uning ma'lum vaqt davomida erishgan muvaffaqiyatlarini qayd etish, olingan bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirishning mumkin bo'lgan yaqin istiqbollarini belgilashdir.

Shunday qilib, turli texnologiyalar va ish usullaridan foydalanish, alohida yordamga muhtoj bolalarning holati va sog'lig'iga mos keladigan tarbiya va ta'lim uchun shart-sharoitlar yaratish hal qiluvchi va samarali inklyuziyani muvaffaqiyatli amalga oshirishning shartidir. Xulosa qilib shuni ta'kidlaymizki, inklyuziv ta'limda logopedning faoliyati katta ahamiyatga ega, chunki u nafaqat alohida yordamga muxtoj bolalarda mavjud bo'lgan nutq buzilishlarini bartaraf etishga, balki ularning ta'lim maydoniga muvaffaqiyatli moslashishiga qaratilgan. Har bir shaxs uchun jamiyat qurishning hal qiluvchi va ta'sirchan mexanizmlaridan biri bo'lgan alohida yordamga muxtoj bolalarning holati va sog'lig'iga mos keladigan to'laqonli tarbiya va ta'lim olishlari uchun sharoit yaratish inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirishning shartidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Гюнваль Ч. От «Школы для многих» к «Школе для всех» // Дефектология. - 2006. - № 2. - С. 73-78.

2. Muminova L.R. Logopedik tekshirish va o'qitish. - T.: O'qituvchi, 1993.URL: <http://www.sisf.uz/>

3. Muminova L.R. O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’lim konsepsiyasi. Rivojlanishida nuqsoni bor bolalar nutqini logopedik ko‘rikdan o‘tkazish metodikasi. - T., 2009.
4. Zairova N.B. «Journal of integrated education and research». 2022 № 4-S.231-236

МЕТОДЫ ПРОФОРИЕНТАЦИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

М.К.Файзиева,
Учительница 145-школы Яшнабадского района города Ташкента

Значимость английского языка в современном мире можно оценить лишь одной строкой: английский язык – это международный язык общения. Боле полутора миллиарда людей пользуются английским языком в качестве второго или третьего языка в работе повседневной жизни.

Методы профориентации в общеобразовательной школе очень разнообразны. В целях всестороннего развития личности учащихся нами разработан сценарий профориентационного мероприятия в рамках недели профессионального самоопределения «Английский язык в твоей профессии», целью которой является стимулирование самопознания и профессионального самоопределения обучающихся профессиональной образовательной организации.

Задачи:

Познакомить обучающихся с разнообразием специальностей и профессий, которые требуют знания английского языка;

Способствовать развитию социокультурной компетенции; развитию познавательных интересов и творческих способностей обучающихся;

Расширить знания, кругозор и словарный запас по теме «Профессии»;

Сформировать общественно значимые мотивы выбора профессий и профессиональных интересов;

Содействовать моменту социализации обучающихся;

Дать подростку возможность деятельностного ознакомления с миром профессий;

Способствовать выявлению личностных склонностей в профориентации в ходе анкетирования.

Форма проведения: творческие совместные группы, беседа-практикум.

Участники: преподаватель иностранного языка, обучающиеся лица (колледжа) и их родители.

Краткое содержание

- подготовка к мероприятию (подготовка презентации, раздаточного материала);
- вступительное слово преподавателя иностранного языка;
- английские загадки;
- представление презентации на тему «Английский язык в твоей профессии»;
- соберите пазл;
- разгадайте кроссворд;
- анкетирование абитуриентов. Подведение итогов.

Техническое оснащение: компьютер, мультимедийный проектор, раздаточные буклеты – задания.

Ход проведения мероприятия по иностранному языку

«Английский язык в твоей профессии»

Приветствие. Вступительное слово (7 минут).

Преподаватель: Добрый день, уважаемые обучающиеся и их родители! В жизни каждого подростка наступает такой момент, когда он задается вопросом: где же

продолжить свое обучение и куда пойти работать? В этот самый момент они начинают выбирать свой жизненный путь и будущую профессию.

Сегодня я бы хотела провести профориентационное мероприятие, надеюсь, которое, поможет вам проанализировать свои интересы и склонности, выявить свои навыки и знания иностранного языка, требуемые в определенных сферах деятельности.

Так же как и в русском, профессий на английском языке великое множество. Все изучить не получится, поэтому давайте вспомним только те, которые упоминались еще в школе, а также современные, появившиеся в период интенсивного технического развития.

Задание: преподаватель рассказывает о профессиях людей, которые встречаются нам каждый день. После каждой профессии, которую произнес преподаватель, обучающиеся должны вспомнить, как она произносится на английском языке и назвать профессию.

Преподаватель: Мы каждый день сталкиваемся с водителя - (drivers), продавцами – (salesmen/shop-assistant). Наши права защищают полицейские – (policemen). А в ресторане нас обслуживают официанты – (waiter/waitress), предлагая блюда от шеф-поваров – (chefs). Сейчас очень популярны такие профессии, как экономист – (economist), секретарь – (secretary), программист – (programmer), менеджер информационных технологий – (IT manager). А такие профессии на английском языке, как supervisor (инспектор) и merchandiser (торговый представитель) уже прочно вошли в нашу речь! Это лишь маленькая часть профессии на английском языке! При желании можно продолжить этот список!

Но мы с вами переходим к следующей части, а именно, к английским загадкам.

2. English Riddles (Английские загадки) (10 минут)

Преподаватель включает презентацию с загадками на английском языке. На каждом слайде есть изображение человека и пояснение к его профессии. Обучающимся предлагается угадать, кем работает человек, изображенный на слайде.

1) a person who works in a shop, selling things to customers and helping them to find what they want (two words);

2) a person who takes photographs, especially as his job;

3) a person whose job is to help students to learn something in a school, college, university, ets.;

4) a person who owns a bank or has an important job in a bank;

5) a person who performs in plays and films;

6) a male member of the police;

7) a person following a course of study, as in a school, college, university, etc.;

8) a person involved in wholesale trade, especially one dealing with foreign countries;

9) a person whose job is to treat people who are ill or injured;

10) a person whose job is to keep or inspect financial accounts.

Правильные ответы:

1. продавец (shop assistant)

2. фотограф (photographer)

3. учитель (teacher)

4. банкир (banker)

5. актер (actor)

6. полицейский (policemen)

7. студент (student)

8. товаровед (merchant)

9. доктор (doctor)

10. бухгалтер (accountant)

3. English + Future Profession (Английский язык в твоей профессии) (15 минут)

Преподаватель: Молодцы! А теперь давайте рассмотрим некоторые из популярных и востребованных профессий, в которых требуются знания иностранного языка.

Преподаватель включает презентацию. Обучающиеся и родители смотрят слайды, параллельно слушая все преимущества владения иностранным языком в данной сфере деятельности.

Программист (programmer)

В IT - сфере без знания английского языка вообще делать нечего. Работники, не владеющие иностранным языком, не смогут работать на должности программиста не только в международных компаниях, но и в отечественных. Создание сайта и его тестирование предполагает тесную работу с английским языком (the creation of the site or its testing).

Большая часть фундаментальных трудов по любым отраслям компьютерных наук написана на западе – поэтому практически вся литература выходит и публикуется на английском гораздо больше, чем на любом другом языке (books and programs).

Все популярные языки программирования, как это нетрудно заметить, базируются на англоязычных лексемах (это тоже говорит о многом)(technical term)

Товаровед (merchant)

Довольно востребованная и престижная профессия – товаровед. Но зачем же нужно изучать английский язык? В крупных организациях, торговых сетях деятельность товароведов разделена по отраслям. Одни занимаются только закупками. Другие – отвечают за качество товара. Соответственно, если вам удалось занять такую должность, то вам придется общаться напрямую с поставщиками, как показывает практика, они не всегда знают русский язык (international trade and regular contact with supplier)

Менеджер по продажам (sales manager)

1. В наше время очень популярная профессия. В эту категорию входят менеджеры по продажам, по работе с кадрами, по снабжению и так далее, но во всех этих направлениях есть одно самое главное и общее – это постоянное общение с клиентами (communication with customers).

2. Существует ошибочное мнение, что крупные компании не берут на работу молодых специалистов, которые только что закончили обучение. Это не так, если вы владеете иностранным языком, предположим на уровне Upper-Intermediate (выше среднего), то это для вас огромный плюс, ведь иностранные фирмы предпочитают брать на работу молодежь и учить ее с нуля (raising the level of your skill and work in an international company).

Бухгалтер (accountant)

Еще совсем недавно можно было с уверенностью сказать, что в бухгалтерии не нужен английский язык. Однако, в настоящее время это абсолютно не так.

1. В нашей стране с каждым днем растет доля банков с иностранным капиталом (на сегодняшний день их около 30%). Кроме того инвесторы, минимум раз в год, лично посещают финансовое учреждение с проверками (the growth of banks with international currency)

2. Вторая причина – это рост числа зарубежных компаний на российском рынке (the growth of international companies in the Russian labour-market)

4. Do the Puzzle (Соберите пазл) (7 минут)

Обучающиеся делятся на группы по 3-4 человека. На столе у каждой команды есть карточки с названиями специальностей и со словами, которые связаны с той или иной профессией (Приложение 1).

Задание: сопоставить специальность со словами, которые могут в ней встречаться. Команда, которая первая соединит правильно карточки, является победителем.

Crossword (Английский кроссворд: «Профессии») (5 минут)

В тех же группах обучающиеся выполняют следующее задание – кроссворд. Для начала им предлагается посмотреть на картинки и обратить особое внимание на написание и произношение названий профессий. Далее, нужно найти все эти слова в кроссворде.

Слова могут идти в двух направлениях: по вертикали и по горизонтали. Одно слово обведено в качестве образца (Приложение 2).

Анкетирование абитуриентов (5 минут)

Преподаватель: Перед тем, как закончить мероприятие, предлагаю обучающимся пройти небольшое анкетирование.

Преподаватель раздает анкеты с вопросами. В течение 5 минут обучающиеся отвечают на вопросы.

Цель данного опроса – проанализировать ответы и понять, нужен ли обучающимся английский язык в их будущей профессии; выявить их интерес к изучению иностранного языка (Приложения 3).

Подведение итогов. Заключительное слово (2 минут)

Преподаватель: И так, пришло время подвести итоги.

Как мы уже сегодня с вами поняли, неожиданные связи между самыми разными профессиями свидетельствуют о том, что не следует ограничиваться только одним профессиональным выбором.

Надеюсь, что вы осознали свои склонности и способности, направленные на развитие ваших профессиональных интересов, важность знания иностранного языка в вашей, возможно, будущей профессии. А чтобы ваша профессиональная жизнь была успешной, вам следует развивать в себе заложенный талант, трудолюбие и относиться к английскому языку с большей серьезностью.

O‘QUVCHILAR MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH TIZIMIGA TA’SIR ETUVCHI PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK OMILLAR

Rustamova Sabrina

JDPU Ta’lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi 2-
bosqich magistranti

O‘quvchi-yoshlarda madaniyatni shakllantirish inson kamolotining asosini tashkil etadi. Madaniyat kishining hatti-xarakatida, odobida, ichki kechinmalarida va ayniqsa, insonlarning bir-biriga bo‘lgan g‘amxo‘rliklarida, hurmat qilishlarida, bilimlarida, his-tuyg‘ularida, xulq-atvorida, na‘munali faoliyatida namoyon bo‘ladi. Madaniyat tuzilishining asosini inson faoliyati tashkil etadi. Faoliyat – bu insonning o‘rab turgan dunyoga bo‘lgan munosabatini o‘ziga xos xususiyatlari, bir maqsadga qaratilgan hayot mazmunidagi o‘zgarishlar, tuzatish kabilarni tashkil etadi. Faoliyatning asosiy ish turi mehnat bo‘lib, u insonning jismoniy va ma’naviy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Mehnat insonning muloqot o‘qish faoliyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Faoliyat mazmunidagi turli harakat va sabablar, biron bir maqsadga qaratilgan, yo‘naltirilgan va buning natijasida erishilgan yutuqlar o‘quvchining madaniyatini shakllantirishda katta rol o‘ynaydi. Faoliyatning mazmuni shart-sharoitlari, vositalari o‘zgarib borishi natijasida har bir o‘quvchining kasbiy ongi, kasbiy madaniyati takomillashib boradi.²⁰

Madaniyatni tashkil topishida har bir o‘quvchining o‘ziga xos faoliyatini shakllantirish va unga rahbarlik va nazorat qilish o‘qituvchining asosiy vazifasidir. Chunki, buning natijasida o‘quvchida mustaqillik, mas’uliyat, intizom kabi sifatlar rivojlanadi. O‘quvchilarda yurish-turishni boshqara olish, foydali tashabbus, qat’iyatli bo‘lish, ko‘zlangan maqsadga erishish kabi axloqiy-irodaviy hislatlar shakllanadi. O‘quvchi - yoshlarning faoliyatini rivojlantirish

²⁰ Galaguzova M.A. Sotsialnaya pedagogika. – M.: VLADOS, 2000. – 416 s.

o‘qituvchidan ijodiy yondashishni talab etadi. O‘qituvchi o‘z o‘quvchilarining faoliyatida ularni kuzatadi, ijobiy tajribalarini ommalashtiradi. O‘quvchilarda mustaqillik, tashabbuskorlik, ishga ijodiy yondashish kabi xususiyatlarni namoyon bo‘lishiga, ularning qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. O‘quvchilarning madaniyatini shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari va maqsadlarini amalga oshiradi. O‘qituvchi o‘z o‘quvchilarining faoliyatini tashkil etishda hamisha quvonch, mamnuniyat tuyg‘usini ifoda etishi bilan birga, ularda axloqiy e‘tiqodni tarbiyalaydi. O‘qituvchi ushbu ta’sirlar yordamida o‘quvchilarga madaniyatga oid bilimlarni egallashga va faoliyat ko‘rsatishda istak tug‘dirish bilan birga uning yo‘nalishini ko‘rsatadilar. O‘qituvchilar o‘quvchilarning faoliyatini to‘g‘ri tashkil etishdan maxsus ish olib borishlari, o‘ziga xos shakl va metodlaridan foydalanishni talab qiladi. O‘quvchilarning madaniyatini shakllantirishda ta’lim jarayoni-mehnat faoliyati, o‘quvchilar jamoasi muhim vositalar bo‘lishi lozim. Madaniyatni shakllantirish bu o‘z-o‘zini boshqarish, o‘z-o‘ziga doimo dunyoqarash va kamchiliklarni o‘ziddan qidirish, o‘z-o‘ziga talabchan bo‘lish; hamma joyda aniq ishlarni bajarish, o‘z-o‘zini tarbiyalash va bunda kuchli va kuchsiz tomonlarni aniqlash, axloqiy tarbiyalanganligini, bilimlarni yaxshi egallaganligi, axloqiy tuyg‘ularning rivojlanganligi, maqsadga intilish, dovyuraklik va hal qiluvchanlik, talabchanlik, tashabbuskorlik va mustaqillik, o‘z-o‘zini idora qilish va tuta bilish tashkil etadi. O‘quvchilarda milliy qadriyatlarga doir bilimlar ularning faoliyatida ma’naviy ko‘nikma va malakalarni shakllantiradi.

Demak, madaniyatni shakllantirish o‘quvchilarning maktabda turli ijtimoiy fanlar asoslarini egallashi borasida paydo bo‘ladi. Natijada o‘quvchida axloqiy bilimlar rivojlanadi. Hayotda, tajribada bilimlilik bilan bilmsizlik barobar emasligini ko‘p uchratish mumkin. Bilim – o‘quvchi yoshlarning axloqiy, manaviy, madaniy munosabatlarida namoyon bo‘ladi. O‘quvchi yoshlarning madaniyatini shakllantirishda ta’lim-tarbiya jarayonining mazmuni, shakl va metodlarini takomillashtirish alohida rol o‘ynaydi. Bu o‘qituvchining bilim saviyasiga pedagogik mahoratiga, kasbiy qobiliyatiga bog‘liq. O‘quvchilarning darslarda olgan bilimlari ularning turmushida, xulq-atvorida jamiyatdagi kishilarga munosabatida namoyon bo‘ladi. Dunyoviy bilimlar har bir shaxsni, madaniyat, insoniyat, ma’rifat dunyosigi olib kiradi. Yaxshi xulq va odobli bo‘lishga, e‘tiqodlarni oshirishga xizmat qiladi. Kasbiy madaniyat tuzulishida axloqiy histuyg‘ular asosiy o‘rinni egallaydi. Axloqiy, estetik his-tuyg‘ular shaxsning ma’naviy faoliyatida, voqea va hodisalarda, axloqiy jarayonida namoyon bo‘ladi. Axloqiy his-tuyg‘ular o‘z mazmuniga ko‘ra axloqiy ishonch, axloqiy ong bilan chambarchas bog‘liqdir. Axloqiy his-tuyg‘ular jarayonida intilish, yaxshi ko‘rish, burch, mas’uliyat, or nomus kabi hislar kamol topadi.

Shuni aytish kerakki, madaniyatni shakllantirish har bir kishining shaxs sifatida rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Inson o‘zini bilish yoki anglashida, boshqarishida faqatgina uning bilimi yoki odobi etarli emas, his-tuyg‘ular kishi faoliyatiga nisbatan aniq bilimlarni qo‘llashga suyanishni taqozo qiladi. Ta’lim jarayoni mehnat faoliyati o‘quvchilar jamoasi axloqiy his-tuyg‘ularni shakllantirishning asosiy vositalari hisoblanadi.²¹ O‘quvchilarning axloqiy his-tuyg‘ularini tarbiyalashda sog‘lom muhit, zavqli vaziyatni vujudga keltirish muhimdir. Shuni aytish kerakki, axloqiy his-tuyg‘u kishining hohishi va irodasida, turmushida, jamiyatdagi vaziyatda, o‘qituvchi talablarini amalga oshirishda, o‘quvchilarning o‘z o‘rni va mavqeini anglashda ifodalanish bilan birga axloqiy ongning asosini tashkil etadi. Bu o‘rinda ayniqsa o‘qituvchilar o‘quvchilar bilan o‘tkazilgan muloqotlari muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar o‘z o‘qituvchilari bilan muloqotga kirishar ekanlar, o‘z ongila kishilarning axloqiy his-tuyg‘ularini, xulqlaridagi muayyan namunalarni tasavvur qiladilar. O‘qituvchilarning fikri, kechinmasi, ko‘rsatmasi, xulqi va xatti-harakati ta’siri ostida o‘quvchilarning axloqiy xis tuyg‘ulari jarayonida axloqiy madaniyatni shakllantirish tuyg‘ulari kuchayishi yoki aksincha susayishi mumkin. Madaniyatni shakllanishida kishining xulq - atvori muhim o‘rin egallaydi. Xulq – atvori

²¹ Tadiyeva Z.G., Jumayev M.E. va b. Boshlang‘ich sinf matematika ta’limi samaradorligini oshirishda tarixiy materiallardan foydalanish / o‘quv qo‘llanma. -T.: 2007.

madaniyatining muhim qismi bo’lib, u tadbir va intizomda, hayot normalarini bajarishda, jamiyatga, mehnatga, odamlarga nisbatan bildiriladigan axloqiy munosaatda namoyon bo’ladi. O’quvchining xulq-atvori madaniyatini shakllantirish o’qituvchidan axloqiy tarbiya ishlarini olib borishni talab qiladi. Albatta bunda o’qituvchi xulq-atvor madaniyatini tarbiyalashda uning axloqiy ongiga, sinf jamoasiga asoslanishi kerak. Shu bilan birga o’quvchi faoliyatini to’g’ri tashkil eta bilish ham xulq – atvor madaniyatini tarbiyalashda samarali natijalar beradi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, o’quvchilarning xulq-atvori axloqiy tushunchalarni bilish bilan belgilanmaydi. O’quvchining axloqiy madaniyatini shakllantirish, uning xulqini tarbiyalash va xulqidagi salbiy tomonlarni bartaraf etish haqida A.Avloniyning “Turkiy Guliston yohud axloq” asarida atroflicha yoritilgan. Avloniyning fikricha, boladagi ezgu va olijanob yoki razil badbin xulq o’z-o’zidan paydo bo’lmaydi. Ularning shakllanishi uchun ma’lum sharoit va tarbiya kerak. Bola tarbiyasida A.Avloniy to’xtalib: “Agar yaxshi tarbiya topib, buzuvchi xulqlardan saqlanib, go’zal xulqlarga o’tlanib katta bo’lsa, har kim qoshida maqbul, baxtiyor bir inson bo’lub chiqar. Agar tarbiyasiz axloq buzulub o’ssa, Alloxdan qo’rqmaydurgani, nasixatni qulog’iga olmaydurgan, har xil buzuvchi ishlarni qiladurgan, nodon, johil bir rasvoyi olam bo’lub qolur”, - deb yozadi. A.Avloniy bolani madaniyatini shakllantirishdagi matonat, diynat, nazorat, sa’y va g’ayrat kabi o’ttizdan ortiq xulq sifatleri to’g’risida ma’lumot beradi.²² O’quvchi faoliyatini madaniy manbai hisoblangan xulq – atvori madaniyati shakllantirishni eng yuqori bosqichi hisoblanadi. Chunki axloqiy bilim, his-tuyg’ular, xulq-atvor o’quvchi xulqida namoyon bo’ladi. Dono xalqimizning “xulq” aqlli kishi uchun ulug’lik va fazilatdir, “Xulqi yo’q” naqlari bejiz aytilmagan. Demak, o’z xulqini odob bilan qurollantirilgan, qo’lini esa to’g’rilikka odatlashtirgan kishigina kamolotga erishishi mumkin. Kamolotga erishgan inson yaxshilik bilan yomonlikni farqini biladi, foyda bilan zarar o’rtasidagi tafovutni, chiroyli fazilatlarini anglaydi, o’z faoliyatida yomon hislatlardan holi bo’ladi. O’qituvchining o’quvchilar bilan munosabatlar jarayonida zarur bo’lgan umumiy axloqiy qoidalar majmuasi, pedagogning meyoriy-ma’naviy qarashlarga asoslangan odobidir. Ma’lumki, o’qituvchilarda ma’naviy-axloqiy, xususan, pedagogik qiyofasini shakllantirish bo’yicha o’qituvchi - tarbiyachining olib boradigan ishlari murakkab va ko’p qirralidir. Pedagogik madaniyat imkoniyat yaratgan pedagogik tajribalarni egallab olish orqali ko’p qirrali munosabatlar va muammolarni vujudga keltirishga yordam beradi, o’zini anglashni, o’zini takomillashtirishni ta’minlaydi. Pedagogik madaniyat muammolari bo’yicha F.N.Gonobolin, N.V.Ko’zmin, A.I.Sherbakov, A.A.Slastenin va boshqalar tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan. Bu tadqiqotlarda pedagogik faoliyatning turli xil sifatleri va ko’rsatkichlari o’rganilgan va pedagogik faoliyat orqali o’qituvchining pedagogik madaniyati darajasini, uning mazmuni va mohiyatini anglaydilar. Pedagogik mahoratga u pedagogik mahoratlilikni kiritib, uni pedagogik madaniyatning bir qismi deb hisoblaydi. Pedagogik madaniyatning muhim tashkil etuvchilari sifatida V.I.Pisarenko quyidagilarni ko’rsatadi: intelegentlilik; bilimlar doirasining kengligi; kasbi bo’yicha bilimlarining chuqurligi; ilmiy va ijtimoiy ma’lumotlar oqimida yo’l topa olish mahorati; pedagogik faoliyatda bilm va mahoratlardan foydalana bilishi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o’quv – tarbiya jarayonida o’tkaziladigan tarbiyaviy tadbirlar o’quvchilarni o’qish davrida mehnatga muhabbat, mehnat ahillariga hurmat, kasbga bo’lgan hurmat, ishlab moslashishni, kasb – etikasi, jamoatchilik, mehnatsevarlik, Vatanga sadoqat, o’zaro do’stlik ruhida tarbiyalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI.

1. Tadjiyeva Z.G., Jumayev M.E. va b. Boshlang’ich sinf matematika ta’limi samaradorligini oshirishda tarixiy materiallardan foydalanish / o’quv qo’llanma. -T.: 2007.
2. Galaguzova M.A. Sotsialnaya pedagogika. – M.: VLADOS, 2000. – 416 s.
3. http://ferlibrary.uz/f/abdulla_avloniy_turkiy_guliston_yoxud_axloq.pdf

²² http://ferlibrary.uz/f/abdulla_avloniy_turkiy_guliston_yoxud_axloq.pdf

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ.

Ибрагимов А.Ш.

магистрант 2 курса кафедры русского языка и литературы педагогического
института имени Низоми

Аббосов Асадбек

ученик военно-академического лицея

Используя различные методы, приемы на уроках русского языка и литературного чтения учитель на современном уроке должен создавать условия для интеллектуального развития учащегося, а также создать среду, где обучение происходит в сотрудничестве и сотворчестве.

Современный урок должен давать современный учитель: увлеченный, грамотный, развивающийся. С таким учителем интересно, его увлеченность развивает познавательную активность. Современный урок — это спокойная атмосфера, чтобы не выходить с занятия со вздохом: «Слава богу, окончилось!» Современный урок - это и интеграция традиционных методов обучения и современных педагогических технологий. Урок должен способствовать развитию творческих способностей, нестандартного мышления обучающихся. Учитель на уроке должен создавать условия для интеллектуального развития учащегося, а также среду, где обучение происходит в сотрудничестве и сотворчестве.

Многие современные школьники вряд ли назовут чтение среди своих любимых занятий. Можно ли сделать урок литературы увлекательным? Можно, если рассматривать художественное произведение не как набор фактов и явлений, происходящих в определенную эпоху, а как многогранный мир, живущий по своим законам, где за каждым словом, мыслью, жестом закреплена определенная знаковость.

Каким должен быть современный урок литературы? Многие учителя ответят: «Современный урок литературы – это урок с применением ИКТ». Мультимедийные уроки все больше и больше привлекают учителей-предметников. Бесспорно, использование ИКТ экономит время на уроке, наполняет урок новым содержанием, развивает творческий подход к окружающему миру, любознательность обучающихся, формирует элементы информационной культуры учащихся, прививает навыки рациональной работы с компьютерными программами, позволяет учителю идти в ногу со временем.

Но мы, учителя литературы, должны особенно осторожно относиться к применению ИКТ на своих уроках. Ведь задачи, стоящие перед учителем-словесником, во многом отличаются от целей и задач других учителей-предметников. По большому счету наша главная цель – это душа ребенка, это проблемы нравственности, это развитие творческой личности, а также проблема подготовки ученика как языковой личности. ИКТ должны быть хорошими помощниками учителю литературы, а не подменять его. Какие бы новации не вводились на уроках, главными участниками образовательного процесса всегда остаются учитель и ученик.

Понятна увлеченность учителей «нетрадиционными формами урока», появление уроков-мастерских, уроков-конференций, уроков-презентаций, уроков в форме творческой лаборатории, уроков-концертов и др.

Независимо от того, в какой парадигме работает учитель (традиционной, развивающей, личностно ориентированной), он обязательно начинает урок. Начало урока - один из его важнейших моментов - требует от учителя творческого подхода, вариации различных приемов, поиска своеобразной формы.

Учителю, сделавшему свой выбор в пользу новых методик обучения, необходимо продумать уместность использования данных методов. Из личного опыта,

руководствоваться такими методами выбора обучения, которые позволяют создать новые модели интерактивного обучения.

Поскольку сущность интерактивных методов предусматривает взаимодействие, то проектирование этих методик и создание их моделей должно базироваться на новых принципах отношений между учителем и учениками: доверия, партнерства, взаимопонимания, сотрудничества, помощи и поддержки, собственного мышления, терпения, уважительного отношения к интересам и возможностям участников взаимодействия. Авторитаризм и бестактность помешают созданию комфортной коммуникативной среды и могут спровоцировать негативное отношение учеников к новым методам и к учителю в первую очередь.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Методическое пособие к учебнику «Русский язык»: 8 класс: для учителей шк. общ. ср. образования с узб. и др. яз. обуч. / М.Э.Рожнова, У.Т.Яминова. – Т.: Узбекистан, 2019.
2. Боброва, Т. А., Протченко, И. Ф. Словари русского языка / Т. А. Боброва, И. Ф. Протченко // Русский язык в школе. 2016. № 2. С. 9-12.
3. Кларин М.В. Интерактивное обучение – инструмент освоения нового опыта// Педагогика. – 2016.
4. М.Э. Рожнова У.Т., Яминова, Русский язык, методическое пособие для учителей школ общего среднего образования с узбекским и другими языками обучения, Ташкент-2014.

MAKTAB FIZIKA KURSIDA O‘ZGARMAS VA O‘ZGARUVCHAN TOKNI O‘RGANISH

Umarov Abdusattor Ortiqovich
Farg‘ona politexnika instituti (katta o‘qituvchi)

Fan, texnika va texnologiyalar doimiy taraqqiy etayotgan hozirgi kunda fizika fani va uning asoslarini o‘rganishda uning qonuniyatlarini yanada kengroq tushunish, mustaqil ularni o‘rganish va amaliyotda qo‘llay bilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, fizika fani keng ko‘lamda jadal rivojlanayotgan va murakkablashib borayotgan fan-texnika va texnologiyalarning asosidir.

Shunday asosga ega fizika fani mavzularidan elektr tokiga oid mavzularni alohida yondashuv bilan o‘qitilishi maqsadga muvofiqdir [1].

Maqolaning maqsadi shundaki, hozirda maktabda berilayotgan materiallarga o‘zgartirishlar kiritmagan holda innovatsion usullardan foydalanib mavzular mohiyatini ochib berishga qaratilgan qo‘shimcha bilimlarni fanlararo aloqadorlik asosida ayrim materiallar va misollar bilan berish orqali mavzular mohiyatini ochib berish usulini ko‘rsatib berishdir.

Bu usullarning barchasi o‘qituvchining mahoratini hisobga olgan holda, o‘tkazish usuliga, ushbu usullarni o‘quvchilarga yetkazishda usulning mazmun mohiyatini to‘liq anglab dars davomida vaqtdan unumli foydalanishga alohida ahamiyat beriladi. Bunda o‘quvchilarning qanchalik bilim va axborotga ega ekanligini bilib olish zarur bo‘ladi. Buning uchun interfaol o‘qitishning: “B-B-B”, “Muammoli o‘qitish”, “Tushunchalar taxlili”, “Venn diagrammasi”, “FSMU” texnologiyasi va boshqa usullardan foydalanish mumkin. Mazkur pedagogik texnologiyalar o‘quvchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu pedagogik texnologiyalardan o‘tilgan mavzuni mustahkamlashda, so‘rashda, uyga vazifa berishda hamda o‘zlashtirilgan bilimlar natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

O‘tkazilgan tajriba va sinovlar shuni ko‘rsatdiki, aksariyat o‘quvchilar “+” va “-” ishoralari qanday belgilanganligi, ko‘p holda o‘zgaras va o‘zgaruvchan toklarni aralashtirib yuborishlari, ularni sxematik belgilashi sabablarini, qarshiliklar va ular haqidagi bilimlarni to‘la bilmaslik kabi hollar uchraydiki, natijada bu “bilmasliklar” turmushda ham bir qator noqulayliklar va boshqa salbiy holatlarni kelib chiqishiga sabab bo‘lmoqda. Shuning uchun maktabda tok qonunlari mavzusini o‘qitishda oldin ishoralar haqidagi quyidagi tarixiy ma’lumotlarni berish tavsiya etiladi.

Elektrning kashf qilinishi insoniyat hayotida katta o‘zgarishlarni bo‘lishiga sabab bo‘lgan. Elektr va magnit to‘g‘risidagi birinchi ma’lumotlar Fales Maleskiy va boshqa antik davr mutafakkirlari tomonidan keltirilgan. Ular matoga ishqalangan qaxraboning yengil buyumlarni, zarrachalarni tortishini yaxshi bilishgan va taxlil qilishgan. Faqatgina 1750 yilga kelib amaliy ishlar boshlangan. Bendjamin Franklin chaqmoq qaytargichni ixtiro qildi. Keyinchalik chaqmoq qaytargichni I.Vinkler, P.Divish, M.Lomonosov, G.Rixmanlar ham qurishgan. Bendjamin Franklin elektrning sodda nazariyasini yaratgan. Birinchi bo‘lib musbat va manfiy zaryad tushunchalarini kiritgan. Ularni (+), (-) ishoralari bilan belgilashni taklif etgan. Keyinroq uning o‘zi elektr zaryadining saqlanish qonunini ochgan. [2].

O‘zgaruvchan tokning keng qo‘llanilishining sababi uning oddiy yo‘l bilan deyarli isrofsiz transformatsiyalash mumkinligidir, ya’ni turli kuchlanishli - uzoq masofaga elektr energiyani uzatish uchun yuksak kuchlanishli va iste’molchi uchun past kuchlanishli – elektr toki olish mumkinligidir. Kattaligi va yo‘nalishi jihatidan o‘zgaradigan tok o‘zgaruvchan tok deyiladi. Kattaligi va yo‘nalishi jihatidan sinusoidal qonunga mos ravishda davriy o‘zgaradigan tok sinusoidal o‘zgaruvchan tok deyiladi.

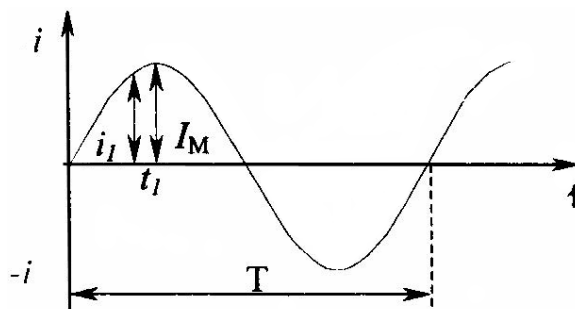
Sinusoidal qonun bo‘yicha o‘zgaruvchi funksiyaning amplitudasi, davri, chastotasi va fazasi mazkur funksiyani xarakterlovchi kattaliklar hisoblanadi.

Sinusoidal o‘zgaruvchan funksiyaning amplituda qiymati deb, uning musbat va manfiy yarim davrlarda erishgan eng katta qiymatlariga aytiladi. 1-rasmda tok kuchi (I_m) ning amplituda va oniy qiymatlari tegishlicha belgilangan.

O‘zgaruvchan tok kuchining bir marta to‘la tebranishi uchun ketgan vaqt oralig‘i o‘zgaruvchan tokning davri (T) deyiladi.

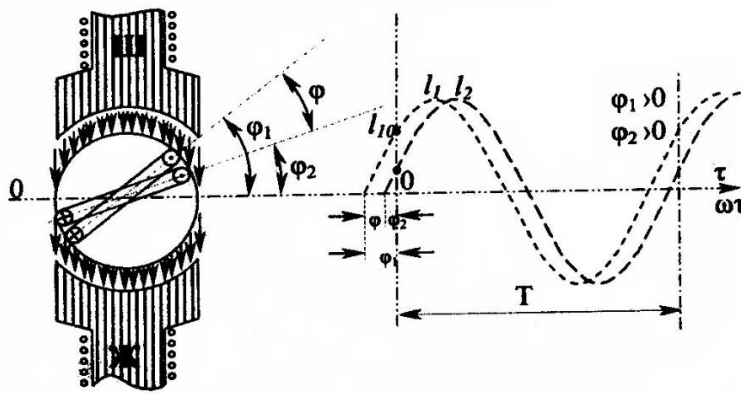
Davrga teskari bo‘lgan kattalik tokning chastotasi deyiladi: Chastota gersda o‘lchanadi ($Gs=1/c$).

O‘zgaruvchan tokning standart chastotasi sifatida Hamdo‘stlik va Yevropa mamlakatlarida 50Gs, AQShda hamda Osiyo va Afrikadagi ayrim mamlakatlarda 60Gs qabul qilingan. Elektrotexnik qurilmalar uchun asosiy chastota sifatida 50÷60 Gs ishlatilishi quyidagilarga bog‘liq. Chastota 50÷60 Gs dan kichik qiymatlarida elektr mashinalar va transformatorlarning tannarxi ortadi. Shuningdek, elektr lampochkalar yorug‘ligining lippillashi ko‘zga sezilarli bo‘lib qoladi. Chastotani 50 Gs dan birmuncha orttirish elektr mashinalarda energiyani isrofni ortishiga sabab bo‘lib, hosil bo‘ladigan o‘zinduksiya EYuK va elektr sig‘imi hodisalari o‘zgaruvchan tok qurilmalarining ishiga salbiy ta’sir qiladi.

1-rasm.

Faza-biror t vaqtda stator chulg‘amlari o‘ramlarining rotorning magnit kuch chig‘iqlariga nisbatan holatidir. Shuning uchun ana shu $t=0$ paytda chulg‘amlarda induksiyalangan EYuK ning qiymatini bilish ahamiyatga ega.

2- rasm. O‘zgaruvchan tokning boshlang‘ich fazasi va faza siljishi.

2-rasmdagi grafikda boshlang‘ich faza φ ning qiymati sinusoidaning koordinata boshidagi holati bilan aniqlanadi. Sinusoidal o‘zgaruvchan funksiyaning nol qiymatlardan o‘tish nuqtasi davrning boshlanish lahzasi hisoblanadi. Musbat boshlang‘ich faza koordinata boshidan chap tomonga, manfiysi o‘ng tomonga qo‘yiladi [3].

Yuqoridagilardan (o‘zgaruvchan tokni hosil qilish jarayoni bo‘yicha generator

yakori uning qutblaridan o‘tayotgan holati) shunday xulosaga kelish mumkinki o‘zgaruvchan tok (bir fazali) ham ikkita o‘tkazgich sim orqali elektr energiyasi uzatilsada uning bir tomoni manfiy (-) ikkinchi tomoni musbat (+) deyilmaydi.

Elektr toki rangsiz, ta’msiz, hidsiz va “qo‘l bilan” ushlab bo‘lmaydigan bo‘lganligi uchun ham u bilan ishlaganda biroz qo‘rqish bilan yondoshiladi. Aslida elektrga oid qonuniyatlarni yaxshi o‘zlashtirsak, bunday qo‘rqishlarga o‘rin qolmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Xabibullaev P.Q. va boshqalar. Fizika. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik. -T.: “O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019.
2. Рахимов Н., Расулов Р. Нанопизика ва наноэлектроника асослари. Наманган, 2012.
3. Raximov A. Elektrotexnika va elektronika asoslari. –T.: O‘qituvchi, 1988.

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ НА ОСНОВЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ПОДХОДА СИСТЕМЫ РАННЕГО ВЫЯВЛЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Ш.Х.Турдалиева

ТГПУ имени Низами преподаватель кафедры «Логопедия»

Полноценное развитие ребенка как неотъемлемое право человека и одна из важнейших задач образования на современном этапе требует поиска наиболее эффективных путей достижения этой цели. Сегодня одной из важных сфер деятельности, в которой тесно переплетаются интересы родителей, медицинских работников, педагогов, психологов, различных социальных институтов, всего общества в целом является защита прав человека на охрану и укрепление здоровья, на свободное развитие в соответствии с индивидуальными возможностями и способностями.

В общем виде понятие «здоровье» представляет собой многогранное явление. Этот термин характеризуется многозначностью и неоднородностью состава. Иначе говоря, это понятие является синкретичным. Именно поэтому вопросы, связанные с развитием здорового человека, становлением здоровой во всех отношениях личности в современном мире являются наиболее значимыми. А сама проблема из узкомедицинской переросла в общенациональную. Это позволяет говорить не только об отдельных технологиях оздоровления, но и о единой «политике здоровья», включающей предупреждение факторов риска для здоровья, раннее выявление детей, имеющих ограничения в здоровье,

формирования навыков здорового образа жизни населения, подготовку специалистов в области воспитания и обучения детей с ограниченными возможностями здоровья.

Именно дети с ограниченными возможностями здоровья в этом контексте привлекают внимание большинства исследователей, врачей, педагогов, психологов и т.д.

В современной литературе нет единого устоявшегося термина для обозначения детей, имеющих дефекты в развитии. Долгое время использовались понятия: «дети со специальными проблемами», «дети с недостатками в развитии», «аномальные дети», «дети - инвалиды». Последнее получило наиболее широкое распространение в силу того, что практически все люди, в той или иной мере имеющие отклонения в здоровье, имеют ту определенную группу инвалидности. Но в международной практике наиболее распространённым стал термин «дети с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ).

Значимость заявленной проблемы, необходимость работы с детьми, имеющими ограниченные возможности здоровья, и, как следствие этого – создание концепции раннего выявления таких детей определяется следующими факторами:

- специфика демографической ситуации (уменьшение доли рождения здоровых, физиологически зрелых детей, повышение показателей осложненных родов и отклонений в развитии врожденного или/и перинатального генеза, рост врожденных и наследственных патологий);
- особенности социально-экономического развития общества (ухудшение условий жизни, которые губительно начинают действовать уже в период развития плода; ухудшение условий труда женщин; отсутствие необходимых бытовых условия для жизни детей; недоступность здравоохранения, образования, культуры, бытового обслуживания и т.д.);
- социально-психологические особенности общественного развития (экзистенциальные проблемы отдельного человека, информационная перегруженность, одиночество, стрессы, эмоциональная холодность, социальный инфантилизм и т.д.);
- ухудшение экологической обстановки (рост различных заболеваний, обусловленных состоянием окружающей природной среды) и пр.

Безусловно, укрепление здоровья населения в значительной мере зависит от адекватной государственной политики, направленной на обеспечение условий достойной жизни населения, всестороннюю заботу о здоровье подрастающего поколения. Поэтому сегодня необходимо акцентировать внимание на социальном заказе государства, связанного с необходимостью раннего выявления и подготовки детей к жизни в быстро меняющихся условиях, их интеграции в общество, через создание системы социальных, психолого-педагогических и методических служб, а также совершенствования их организационно-управленческой и научно-методической деятельности. В связи с этим требуется переориентация государства и общества в вопросах предоставления всем граждан прав, равных возможностей социальной адаптации и развития, активного участия в жизни общества и наиболее полной реализации своей индивидуальности/

Но при этом нельзя снимать ответственность с каждого члена общества, с родителей за судьбу их детей, с различных специализированных медицинских, психологических, педагогических служб и социальных институтов, призванных заниматься обучением и воспитанием детей, имеющих ограниченные возможности здоровья и, как следствие этого, особые потребности. В данном контексте особую актуальность приобретают вопросы, связанные с формированием новой философии отношения каждого человека к своему здоровью, а также отношения все общественных институтов, членов общества к лицам с ограниченными возможностями здоровья, к их гражданским правам.

Выделенная проблема находится на пересечении различных отраслей научного знания. Но основная роль в разработке теории и практики организации системы раннего выявления, комплексной помощи и поддержки свободного развития особого ребенка средствами социальных институтов принадлежит специальной (коррекционной) педагогике.

К числу первоочередных задач данной науки относится изучение инновационных направлений создания оптимальных условий для профилактики, ранней диагностики и успешной коррекции нарушений в развитии ребенка, воспитании и обучении, в социальной адаптации и интеграции в общество лиц с ограниченными возможностями.

Значимость поставленной проблемы усиливается за счет существующих и постоянно возникающих противоречий между:

- необходимостью своевременного выявления таких категорий детей и отсутствием современной службы детской реабилитологии в здравоохранении;
- декларативными заявлениями о необходимости разрешения проблемы нарушения связи таких детей с внешним миром (ограниченная мобильность, бедность контактов со сверстниками и взрослыми, ограниченное общение с природой, недоступности ряда культурных ценностей и т.д.) и реальным результатом социальной политики, стереотипным общественным сознанием, которые санкционируют существование недоступной для инвалида архитектурной среды, общественного транспорта, социальных служб и т.д.;
- осознанием необходимости преодоления, минимизации степени дискриминации и отчуждения детей с ОВЗ от образовательных учреждений и их значительной удаленностью от места жительства семьи, имеющей ребенка с ограниченными возможностями здоровья, что приводит к разрыву с семьей и к семейной депривации;
- поставленной на государственном уровне задачей, связанной с созданием условий, обеспечивающих успешность воспитания и обучения детей с ОВЗ и адекватной, научно-обоснованной диагностикой и оценкой возможностей данной категории детей, выявления у них особых образовательных потребностей.
- существующим положительным практическим опытом работы, который еще не носит глобальный характер, с детьми, имеющими ограничения в здоровье и отсутствием эффективного кадрового обеспечения системы, и в частности, отсутствие учителей – логопедов, дефектологов, недостаточное количество педагогов – психологов, а также слабая их профессиональная подготовка;
- необходимостью повышения профессиональной компетентности специалистов для работы с такими категориями детей и отсутствием системы повышения квалификации педагогов в вопросах коррекционной педагогики и специальной психологии.

Главное противоречие состоит в том, что специалисты служб и организаций, работающих с детьми, имеющими ограниченные возможности здоровья, недооценивают потребности родителей в получении полной информации об особенностях воспитания, обучения детей с ОВЗ, считают ее удовлетворенной, а также готовности родителей участвовать в реабилитационных процессах и реальным состоянием ситуации, полный анализ которой показывает, что родители испытывают дефицит информации о возможностях получения коррекционных и реабилитационных услуг и сложности доступа к ней, а также осознают слабость связи между семьей, имеющей особого ребенка, и специалистами, призванными оказывать специализированную помощь детям с ОВЗ.

Отчасти это обусловлено позицией самих специалистов, призванных быть источником информации для родителей, но не обладающих ею, не ориентированных на расширение внешней сети и поиск недостающей им в работе информации в других организациях и у смежных специалистов. Не в меньшей степени это связано с реальным недостатком информации и объективным вакуумом служб, которые могли бы стать партнерами центра раннего выявления и помощи, куда при первых признаках нарушения здоровья у ребенка, может обращаться семья с целью квалифицированного обследования такого ребенка и решения узкоспециальных задач.

Все это делает необходимым решение проблем своевременного выявления отклонений в развитии у детей, их реабилитации в форме единой системы предполагающей:

- максимально раннее выявление и диагностику специфики нарушений развития и особых образовательных потребностей;

- устранение разрыва между моментом определения первичного отклонения в развитии ребенка и началом целенаправленной коррекции, обучения и реабилитации;
- расширение временных границ специального образования и реабилитации, начиная с момента рождения и на протяжении всей жизни;
- непрерывность процесса диагностики, обучения и реабилитации и их выход за рамки школьного возраста;
- выделение комплекса специальных диагностических, коррекционно-развивающих задач (не имеющих места в процессе жизнедеятельности нормально развивающегося ребенка того же возраста);
- включение родителей в процесс выявления, коррекцию и реабилитацию детей, а также организацию их целенаправленной подготовки силами специалистов;
- подготовку специалистов для работы с детьми, имеющими ограниченные возможности здоровья, их родителями.

Все вышеуказанное подразумевает создание на основе междисциплинарного подхода системы раннего выявления детей с ограниченными возможностями здоровья, обеспечивающей дифференциацию оказания комплекса абилитационных и реабилитационных мероприятий, разработки индивидуального маршрута сопровождения процесса развития детей с проблемами в развитии и их семей, содействие в улучшении качества жизни ребенка, имеющего ограниченные возможности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Чичерина Я.Е., Исаева Д., Бондарева Е. Ранняя диагностика и вмешательство: Пособие для специалистов и родителей, РЦСАД, Т., 2010.
2. Муминова Л.Р., Чичерина Я.Е., Нуркелдиева Д.А., Назарова Э.Н., Хисамутдинова В.И., Сахиева Л.Э. Диагностика психофизического развития детей первых трёх лет жизни. Методическое пособие.- РЦСАД, Т., 2007.

3-SHO‘BA. OLIY TA’LIMDA ILG‘OR INNOVATSIYALARNI JORIY ETISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

MUSTAQIL TA’LIMDA KEYS-STADI TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI

Ochilova Baxti

Falsafa fanlari doktori, professor, Jizzax DPU

Zamonaviy sharoitda ta’lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko‘ra o‘quvchi-talabaning mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish ta’limning “o‘qituvchi-darslik-o‘quv” tamoyilini “o‘quvchi-axborot-o‘qituvchi” tamoyili bilan o‘rin almashishini taqozo etadi. Bu tamoyil o‘zida mustaqil ta’limni ifodalab, bir qancha ko‘nikmalarni qaror topishiga imkoniyat yaratadi, jumladan:

- kerakli ma’lumotlarni izlab topishning qulay usullari va vositalarini egallash;
- elektron o‘quv adabiyotlar va ma’lumotlar banki bilan ishlash;
- internet tarmog‘idan maqsadli foydalanish va ma’lumotlar bazasini tahlil etish;
- berilgan topshiriq va vazifalarning ratsional yechimini topish;
- ish natijalarini ekspertizaga tayyorlash va ekspert xulosasi asosida qayta ishlash, himoya qilish;
- imkoniyatlarni rejalashtirish va optimal qaror qabul qilish.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining “Oliy ta’lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari va ustuvor yo‘nalishlari” deb nomlangan 3-bo‘limining “Oliy ta’lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish” deb nomlangan 1-bandida “Mustaqil ta’lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta’lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o‘quv jarayonini amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish, bu borada o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quvuslubiy materiallarni keng joriy etish” masalalarida ta’lim oluvchilarning mustaqil ta’lim olishlari, mustaqil ishlash malakalarini uzluksiz oshirish orqali mutaxassislarning zaruriy kompetensiyalarini, ijodiy yaratuvchanlik, tadqiqotchilik, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan.

Shu o‘rinda, amerikalik taniqli biznesmen Djon Grillos fikrini keltirish maqsadga muvofiq. “O‘quvchilar u yoki bu sohada o‘zlashtirayotgan bilimlarning mustahkamlik darajasi uncha muhim emas, chunki bu bilimlar har yili o‘zgaradi va ba‘zan o‘quvchilar ularni o‘zlashtirishga ulgurmaslaridan eskiradi. Binobarin..., axborot bilan ishlashni mustaqil o‘rganishga, turli sohalaridagi o‘z bilim va ko‘nikmalarini mustaqil takomillashtirishga, zarur holda yangi bilimlar va kasblarni o‘zlashtirishga qodir bo‘lgan yoshlar kelishi muhimroqdir”. Bu kabi xususiyatlarni shakllanishida ta’lim texnologiyalari, jumladan, keys stadi ta’lim metodi muhim o‘rin tutadi.

Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Muammolarni oldini olish yo‘llarini ishlab chiqish “Keys-stadi”ga asoslangan mustaqil ta’limning asosiy maqsadi hisoblanadi. Ushbu texnologiya amaliy vaziyatlarni hal etish jarayonida o‘rganilgan o‘quv mavzusi bo‘yicha bilimlarni mustahkamlashga muammolarni tahlil qilish va uning yechimini yakka thartibda yoki guruhlarda yecha olish ko‘nikmalarini egallashga ijodiy va o‘rganish qobiliyatlari mantiqiy fikrlash nutq va muhit sharoitlariga moslashish qobiliyatlarini rivojlantirishga hamda qarorlarni mustaqil qabul qilishga va o‘z-o‘zini nazorat qilishga yordam beradi.

O‘qituvchi fan mavzulari asosida ishlab chiqqan keyslar banki asosida mustaqil ta’limni tashkil etishi yoki ta’lim oluvchi o‘zi keysni qo‘yishi mumkin. O‘qituvchi ta’lim oluvchini keysda bayoni qilingan amaliy muammoli vaziyat bilan bilan tanishtirish jarayonida, ularni muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq tarzidagi yechimi variantlarini izlashga yo‘naltiradi. Bu

o‘rinda bir qancha ishlangan keyslar bilan ularni tanishtirib o‘tish maqsadga muvofiq, masalan, quyida keltirilgan “Ma’naviy bo‘shliq” mavzusidagi keys.

Keysning dasturiy kartasi: muammoni hal etish bo‘yicha vaziyatni tahlil qilish; tahminlarni shakllantirish; muammolarni aniqlash, qo‘shimcha ma’lumotni yig‘ish; taxminlarni aniqlashtirish; aniq qadamlarni loyihalashtirish	Keys tuzilishi: Vaziyat; Asosiy qism; Muammo; Savollari; Ilova; Xulosa.

Mavzu: Ma’naviy bo‘shliq.

Vaziyat: Qo‘shnimiz o‘g‘il ko‘ribdi. Anchadan beri tirnoqqa zor edi bu oila. El qatori men ham quvondim. “Xalqiga xizmat qiladigan bo‘lsin”, dedim-da, sim qoqdim.

– Aka, umri uzun bo‘lsin! Ismini nima qo‘ydingiz?

– Messi...

– O‘zbekcha ot quriganmi?

– Ey, sen nimani tushunarding? Messini bilasanmi, o‘zi?.. Ism o‘zbekcha, tojikcha, ispancha deb o‘tirasanmi?.. Futbolchi bo‘lsin, uka! Ko‘rasan, bizning o‘g‘il O‘zbekistonni jahon chempioni qiladi, shunda nega Messi qo‘yganimni tushunasan.

– Rostdan Messi qo‘ydingizmi?

– Qiziqsan-ey, ha, bo‘lmasa, tuzukroq ism ayt. Futbolchi bo‘lsin! Qo‘yaman, mayli, sazan o‘lmasin!

Bu odamga yaxshi futbolchi kerak. Buni hamma o‘ylayapti.

Asosiy qism: Eng qadimiy yozuvlar – “Tunyuquq bitiklari”, “Bilga hoqon bitiklari”, Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk”, Yusuf Xos Hojibning “Saodatga eltuvchi bilim” singari manbalarda ham shubhasiz, elning el bo‘lish g‘oyasi tajassumlangan. Bugungi kungacha ushbu qo‘lyozmalar saqlanib kelinayotgani, asarlar qo‘lma-qo‘l o‘qilayotgani sababi xalqning ma’naviy ehtiyoji tilga olinganidadir. Aytaylik, “Devonu lug‘otit turk” asarida mardlik, vatanparvarlik va jasorat yuksak pardalarda tarannum etiladi:

Takra olib akkuralim,

Attin tushib yukaralim,

Arslanlayu kukaralim,

Kucha anin kavilsun.

Alisher Navoiy asarlarida nega komil inson siymosi bot-bot tilga olinadi? Komil inson orqali jamiyatga kerakli odamni yaratish, uning timsolida xalq ichidagi yoshlarni ko‘rish, yurtiga kerakli shaxslarni kamol toptirish umidida bo‘lgan. “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Mahbub ul-qulub” asarlari ham aynan xalqning ma’naviy ehtiyoji mahsuli, desak xato bo‘lmaydi. Bugungi kunda ham bu asarlar qo‘lma-qo‘l bo‘lishi sababini ham aynan unda insonlarni ezgulikka undash masalasi turganida, deb bilamiz. Odamning aytiladigan va aytilmaydigan orzu-niyatlari bo‘ladi. Xalqning ma’naviy ehtiyojlarini ham aytib bo‘lmaydi, faqat uni his etish mumkin.

Tasavvur qiling, inson ba’zan istamagan holda kim bilandir suhbatlashgisi keladi. Gaplashib, ruhi ko‘tariladi, ma’naviy yuk oladi. Yoki umuman odamlar gurunglashgani kimningdir oldiga oshiqadi, u jamiyatda ular izlayotgan obraz, deyish mumkin. O‘y-kechinmalarida ham o‘sha insonning so‘zlari takrorlanib turaveradi. Ba’zida bir o‘qigan kitobni bir necha marta qayta o‘qiydi. Negaki ma’naviy ehtiyojini personaj orqali qondirishga urinadi. Nega o‘z vaqtida Otabek va Kumush ismi ko‘p qo‘yilgan? Chunki, odamlar Qodiriyning qahramoniga o‘xshagan farzandi bo‘lishini istagan.

Ma’naviy ehtiyoj masalasi oldida ma’naviy ibrat degan o‘y bor. Nega Qashqadaryoda Ishani ismi qo‘yiladi, odamlar shunday obrazga muhtoj. Shunga ularning ehtiyoji bor. Lekin bu ma’naviy ehtiyojni ko‘rib bo‘lmaydida. Buni ijodkorlar chuqur his etishi kerak. Qachongacha birov yaratgan qahramonlarni o‘z o‘ylarimiz bo‘yicha bejaymiz. Nega doim kitoblarga murojaat qilamiz, bilasizmi? Zamon qanchalik taraqqiy etmasin, baribir odamlar shunga ehtiyoj sezadi. Taraqqiyotni kitobsiz, kitobni taraqqiyotsiz tasavvur etib bo‘lmaydi.

Muammo: “NOP- World Culture Score Index” xalqaro madaniyat reyting agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2019 yilda haftasiga eng ko‘p kitob o‘qiydigan mamlakatlar ro‘yxatida Hindiston — 10,7, Tailand — 9,4, Xitoy — 8, Filippin — 7,6, Chexiya — 7,4, Rossiya — 7,1, Shvesiya — 6,9, Fransiya — 6,9 va Vengriya — 6,8 soat bilan yuqori o‘rinlarni egalladi²³.

Afsuski bu reytingda O‘zbekiston keltirilmagan.

Aholimizning qancha qismi har kuni yoki haftasiga aqalli bir marta kitob o‘qiydi? Haftasiga qancha soatni kitob o‘qishga sarflaymiz? Fikrimcha, umumiy aholiga nisbatan natijalarimiz qoniqarli chiqmasa kerak... Keyingi yillarda odamlar o‘zlarining bo‘sh vaqtlarini ko‘proq televizor ko‘rish, kompyuter, internet ma’lumotlari, har xil ko‘ngilochar tomoshalar bilan band qilmoqda. Bundan tashqari chekka hududlarda kitob savdosi kamligi uning o‘rniga choyxonalar ko‘pligi, shuningdek, ularni elektron adabiyotlar bilan ta’minlash tizimida qator no‘qsonlar borligi, kitob mahsulotlarining nisbatan qimmatligi (rivojlangan davlatlarda oylik daromad miqdoriga nisbatan kitobga sarflanadigan mablag‘ foizi kam), har tomonlama professional nashriyot va matbaa korxonalarining kamligi ko‘zatilmoqda.

Savollar:

O‘shib kelayotgan yosh avlod mutolaaga bo‘lgan qiziqishni qaerdan rivojlantirsin?

“Ochiq kutubxona”ni foydasi bormi?

Bizga kitoblar shahri kerakmi?

Qanday qilib O‘ziborlar kutubxonalarni yo‘lga qo‘yish mumkin?

Ilova:

Statistik ma’lumot: Yaqinda Ziyouz.uz portali hozirgi yoshlar qanday kitob o‘qishayotgani bilan qiziqdi va “Yoshlar nima o‘qiyapti?” mavzusida so‘rovnoma o‘tkazdi. Javoblar jamlanib, tartiblandi, yoshlar orasida eng ko‘p o‘qilayotgan kitob va mualliflar nomi www.ziyouz.uz saytida e’lon qilindi. Shuningdek, yoshlar qaysi tillarda, qanday mavzularni muhokama qilayotgani tahlil etildi. Yoshlarning qanday kitoblar o‘qiyotganini o‘rganish natijasida internetning o‘zbek segmentidagi mashhur saytlar (kun.uz, sof.uz, azon.uz, ziyouz.uz) hamda Facebook va Telegram tarmog‘ida e’lon qilingan onlayn so‘rovnoma 500 nafardan ziyod o‘zbek kitobxon yoshlari ishtirok etishgani, 614 nomdagi 1151 ta kitob qayd etilgani ma’lum bo‘ldi. So‘rovnomadagi “O‘zbek yoshlari orasida eng ko‘p o‘qilayotgan kitob qaysi?”, “O‘zbek yoshlari qaysi yo‘nalishdagi va qaysi tildagi kitoblarni o‘qiyaptilar?”, “Qaysi muallifning kitoblari eng ko‘p o‘qilmoqda?” kabi savollar javobi o‘rganilganda, eng ko‘p o‘qilayotgan mualliflar ro‘yxatidan birinchi o‘rinni shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf kitoblari egalladi. Shayx hazratlarining 19 nomdagi kitobi 73 kitobxon tomonidan o‘qilgan. So‘rovnoma kitoblari eng ko‘p zikr etilgan muallif ham shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufdir. O‘tkir Hoshimovning (2-o‘rin) 6 ta nomdagi asari 48 marta, Chingiz Aytmatovning (3-o‘rin) 14 ta nomdagi asari 40 marta, Ahmad Lutfiy Qozonchining (4-o‘rin) 5 ta nomdagi kitobi 38 marta, Tohir Malikning (5-o‘rin) 16 ta nomdagi 36 marta o‘qilgan. Shuningdek, eng ko‘p mutolaa qilinayotgan mualliflar ro‘yxatiga yoshlar tomonidan kitoblari 3 va undan ko‘p marta o‘qilgan mualliflar nomi kiritilgan. Shu bilan birga, yoshlar tomonidan o‘qilayotgan kitoblarning eng ko‘pi, ya’ni 78 foizi, tabiiyki, o‘zbek tilida, 22 foizi esa xorijiy tillarda ekani aniqlandi.

Qonun xujatlar: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 yanvardagi “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha komissiya tuzish to‘g‘risida”gi farmoyishi.

²³ <https://examinedexistence.com/which-country-reads-the-most/>

Xulosa:

Ma’naviy bo’shliq milliy ruh, mentalitet asosida to’ldirilmasa, o’rniga begona urf, oqava tushunchalar kirib ketadi. Yuqorida tilga olinganidek, inson o’zi o’ylab-o’ylamay ba’zan shu o’ylar ta’siriga tushib boradi. O’zining ma’naviy ehtiyojini qondirish ilinjida chor-atrofdan izlanadi. Badiiy asarlar, kinolarga yuzlanadi. Ammo ular sayoz bo’lsa... “Messi”, “Makgregor”, “Ishani”, yoki “Zerda”, “Gulfem” ismidan ma’no topishga va uni qo’yishga tushadi. Umuman bu ismlar urfga aylanishi oldidan ziyolilarda bitta fikr g’ujg’on o’ynashi kerak – xalqning ma’naviy ehtiyojini qondirilayaptimi? Shundagina xalq o’z madaniyatiga chuqurroq hurmat bilan yondashadi.

ZAMONAVIY PEDAGOG IMIJINI YARATISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Diyor Sunnatovich Tursunov

JDPU Maktab menejmenti kafedrasi mudiri, PhD

Ta’lim tizimini moderinizatsiyalash o’z navbatida ta’lim jarayonini texnologiyalashtirish, axborotlashtirish, insonparvarlashtirish bilan bevosita bog’liq. Bu pedagogga alohida subyekt sifatida mas’uliyat yuklaydi. Pedagogning shaxsiy va kasbiy fazilatlariga qo’yiladigan yangi talablarni asoslash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’lim tizimini tijoratlashtirish va iste’mol qilish sharoitida pedagogik faoliyatning sifat xususiyatlari o’zgartiriladi va murakkablashadi, uning funktsiyalari o’zgaradi. Ta’lim xizmat ko’rsatish sohasiga aylanib, talabani ta’lim traektoriyasini tanlaydigan mijozga aylantiradi va o’qitishdagi urg’u kommunikativ va texnologik moslashuvchanlikni amalga oshirish foydasiga o’zgaradi.

Professionallikning ikkita jihati mavjud: funktsional (bilim, ko’nikma, texnologiyalarga ega bo’lish) va ekspressiv (kasblar talabiga muvofiq tashqi ko’rinishi va shaxslararo o’zaro ta’sirida), kasbiy mahoratni rivojlantirishda muhim o’rin egallaydi. Imij - bu shaxs haqidagi ma’no va taassurotlar yig’indisi, xulq-atvor uslubi va shakli, o’zaro ta’sir jarayonida yaratilgan sub’ektning ramziy qiyofasi. Zamonaviy sharoitda Imij insonning konservativizmi ijodkorligi va o’zini ifodalash xususiyatlariga qarab og’zaki va majoziy ifodaga ega bo’lgan universal axborot mahsuloti sifatida qaraladi.

“Image” so’zi (inglizchadan image) Imij, siymo, timsol, qiyofa va obraz ma’nolarini anglatadi. Dastlab, bu atama tijorat sohasida, bir hil mahsulotlarni reklama qilishda farqlash uchun ishlatilgan. 20-asr 60-yillarning boshlarida saylovoldi tashviqotini olib borishning yangi usullarining paydo bo’lishi munosabati bilan siyosiy leksikonga kirdi. Zamonaviy jamiyatda obrazga ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida qiziqish katta, uning ijtimoiy ahamiyati bizning ko’z o’ngimizda oshib bormoqda, hatto ijtimoiy hayotda yangi yo’nalish – imij sanoati paydo bo’ldi. Imijga e’tiborni kuchaytirishning ikkita asosiy asosiy sababi bor: zamonaviy jamiyatda “narsisistik” tendensiyalarning kuchayishi hamda axborot texnologiyalarining rivojlanishi. Zamonaviy davr individual o’zini namoyon etish shaxsning etakchi qadriyatlaridan biri, shaxsiy muvaffaqiyati esa uning asosiy vazifasi deb e’lon qiladi.

Ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida Imij bir qator xususiyatlarga ega:

- odamlarning bevosita yoki bilvosita o’zaro ta’siri jarayonida shakllanadi;
- bir vaqtning o’zida uning prototipi sifatiga va atrofdagi odamlarning xususiyatlariga bog’liq;
- ramziy shaklga ega;
- asta-sekin ijtimoiy stereotip shaklini olib, umumlashtirilgan Imij ko’rinishda namoyon bo’ladi;
- tashuvchidan alohida harakatlarni talab qiladi;
- informatsion, ob’ektning o’ziga xos bo’lgan ma’lum xususiyatlar to’plami haqida ma’lumot beradi;

• dinamik, chunki bu ularning qiymatini o‘zgartirishi mumkin bo‘lgan ko‘plab omillarga bog‘liq. Imij atributlari tashuvchining o‘zida yoki guruh ongidagi o‘zgarishlarga muvofiq o‘zgartiriladi.

Imijning muhim xususiyati uning faolligidir. U shaxslarning hamda butun ommaning ongiga, his-tuyg‘ulariga, faoliyati va harakatlariga ta’sir ko‘rsatishga qodir.

Imij hodisasi ko‘p qirrali, shuning uchun ham Imijning bir nechta ta’riflari mavjud. Mashhur sotsiolog E.Xoffman imijni taassurotni boshqarish san’ati deb ta’riflaydi. Rossiyalik imij mutaxassisi V.Shepel obrazni hayotning insoniy namoyon bo‘lishining bir shakli deb hisoblaydi, buning natijasida odamlarda kuchli shaxsiy va ishbilarmonlik xususiyatlari namoyon bo‘ladi.²⁴ Tadqiqotchi Imij va tasvirni tadqiq etadi. Tasvir - bu shaxsning ma’lum bir umumlashtiruvchi xarakteristikasi, uning individual fazilatlarining vaqt bilan belgilanadigan barqarorligi, odamlarning ma’lum bir qatlamiga tegishliligi, tipik turmush sharoiti. Imij - bu tasvirning nafaqat fasad qismi balki unda xulq-atvor, imo-ishoralar, yuz ifodalari eng ta’sirli me’moriy elementlar sifatida ko‘rish mumkin.

A.Pelix, T.Qizilova, A.Pronchenkolarning qarashlarida imij – bu atrofdagi odamlar tomonidan axloqiy, shaxsiy, intellektual, kasbiy fazilatlariga, ishbilarmonlik va norasmiy sharoitda qolish qobiliyatiga berilgan bahodir.²⁵

E.V.Zmanovskaya Imijni “biror kishining yoki narsaning hissiy jihatdan bo‘yalgan ommaviy qiyofasi” deb tushunadi.²⁶

Bir qator ta’riflarda “Imij” tushunchasi nafaqat shaxsning tabiiy xususiyatlarini, balki maxsus ishlab chiqilganligi, yaratilganligi va shakllanganligi ham ta’kidlanadi.

Inson Imiji tabiat asosida shakllanadi. U tabiat bilan mos kelishi yoki mos kelmasligi mumkin. Imijdagi asosiy narsa insonning chuqur psixologik xususiyatlari bilan emas, balki ularning boshqa odamlar tomonidan ko‘rishi bilan bog‘liq. Imijning ekstremal versiyasi xayoldir, uning ostida deyarli hech qanday haqiqiy asos yo‘q, hamma narsa fantastika, yolg‘onga asoslangan. Shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatga erishishda Imijning roli katta. Imij mutaxassislarning ta’kidlashicha, nutq mazmuni 7%, ovoz xususiyatlari - 38%, ma’lumotlarning maksimal miqdorini esa bizga insonning tashqi ko‘rinishi beradi - 55% (turish, soch turmagi, kiyim).

Imij strukturasi tarkibiy qismlari haqidagi zamonaviy imijologiya oldida munozarali savol turadi. Ko‘pgina Imij mutaxassislari ushbu kontseptsiyaga nafaqat uning anatomik xususiyatlari va kiyim uslubi bilan belgilanadigan odamning tashqi ko‘rinishini, balki idrok etish uchun mavjud bo‘lgan deyarli barcha xususiyatlarni ham o‘z ichiga oladi deb qarashadi. Qadim zamonlardan beri Imijning ijobiy idrokiga ta’sir qiluvchi tarkibiy qismlar haqida ma’lum g‘oyalar shakllangan. Ular orasida insonning jismoniy fazilatlarini (kuch, epchillik), ruhiy (hayot tajribasi, donolik, aql, sehrgarlik qobiliyati).

Shaxsning ijtimoiy xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan guruh - yosh, zodagonlik, hukmron sinfga mansublik, boshqaruv natijalari - iqtisodiy muvaffaqiyatlar, harbiy g‘alabalar va boshqalar deb nomlangan.

Ushbu xususiyatlarning ba’zilari (bo‘yi, qadi qomati, yuz tuzulishi) tabiiydir va ularni o‘zgartirish qiyin, ammo ularni sport mashg‘ulotlari, kosmetika va plastik jarrohlik yo‘llari bilan o‘zgartirish mumkin. Hatto tabiat tomonidan berilgan ovoz ohangini ham tegishli mashqlar yordamida yanada yoqimli qilish mumkin.

Bir qator mualliflar tabiati va turidan qat’i nazar, Imijning atamalarini, elementlarini ajratib ko‘rsatishadi. I.Ladanovning fikricha, Imijning ikki element – o‘ziga ishonch va ijobiy energiya

²⁴ Shepel V.M. Imidjologiya: sekreti lichnogo obayaniya: ucheb. posobiye. – M.: Narodnoye obrazovaniye, 2002.

²⁵ Pelix A., Kizilova T., Pronchenko A. Imidj delovogo che- loveka. – M.: Akademiya, 1997.

²⁶ Zmanovskaya YE.V. Rukovodstvo po upravleniyu lichnim imi- djem. – SPb.: Rech, 2005.

bir-biriga bog‘langan. Amerikalik tadqiqotchilar G.Knoll va K.Tenkerslilar ijobiy imidjning eng muhim elementi sifatida quyidagilarni hisoblaydilar: muloqot qobiliyatlari (yozuv, nutq, aniq ifodalash); Keyingi o‘rinlarda tashqi ko‘rinish (shaxsiy gigiena elementlari: teri, soch, tirnoqlar), tashqi ko‘rinish (umumiy ko‘rinish: qomat, jismoniy forma, kiyim) va yaxshi xulq-atvor muhim ahamiyatga ega.²⁷

V.M. Shepelning fikricha Imij xushmuomalalik, empatiya, reflekslik, notiqlik kabi fazilatlarni o‘z ichiga oladi. Ta’lim va tarbiya natijasi bo‘lgan shaxs xususiyatlari: axloqiy qadriyatlar, ruhiy salomatlik (o‘z-o‘zini tartibga solish, o‘z-o‘zini bo‘shashtirish), hayotiy va kasbiy tajriba shular jumlasidan. Olimning fikricha, Imijning ustuvor xususiyatlari bu yaxshi tarbiyalanganlik, bilimdonlik va professionallik.²⁸

Zamonaviy o‘qituvchi o‘zini va auditoriyani, o‘quv jarayonining borishini hamda uning natijalarini nazorat qila olishi kerak. Nazoratning sog‘lom shakli bugungi voqelikda ham yuzlab yillar avval mavjud bo‘lishi kerak, chunki nazoratning eng yomon shakli uning yo‘qligidir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kutilmagan, ba’zan shafqatsiz zamonda o‘qituvchi o‘z o‘quvchilariga nisbatan mehribon, e’tiborli va bag‘rikeng bo‘lishi bilan birga, adolatli va xushmuomala bo‘lishi kerak. Shuningdek, u chinakam qiziqarli bo‘lishi, o‘zini rivojlantirishga qodir bo‘lishi va har doim yangi cho‘qqilarga intilishi kerak, bu talabalar bilan bir xil to‘lqin uzunligida bo‘lishi va ularga doimo yangi va dolzarb narsalarni bera olishi uchun. Ta’lim jarayoni og‘riqsiz va qiziqarli o‘tishi, eng muhimi o‘z mevasini berishi uchun XXI asr o‘qituvchisi ham xuddi maestro kabi nozik psixolog va yaxshi tashkilotchi bo‘lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Shepel V.M. Imidjelogiya: sekreti lichnogo obayaniya: ucheb. posobiye. – M.: Narodnoye obrazovaniye, 2002.
2. Pelix A., Kizilova T., Pronchenko A. Imidj delovogo che- loveka. – M.: Akademiya, 1997.
3. Zmanovskaya YE.V. Rukovodstvo po upravleniyu lichnim imi- djem. – SPb.: Rech, 2005.
4. Mitina L.M. Psixologiya truda i professionalnogo razvitiya uchitelY. – M.: Izdatelskiy sentr «Akademiya», 2004.

EVRISTIK TA'LIMNING METODOLIK ASOSLARI

G'. U. Qodirov

A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti Biologiya o‘qitish metodikasi kafedrası. Ph.D. dotsent.

K.B. Murotmusayev

“Oriental” universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrası t.f.n. dotsent

Tabiat insonga yangi narsalarni kashf qilish qobiliyatini berdi va ijodiy idrokdan kelib chiqadigan tuyg‘ularning boyligi haqida qayg‘urdi. Insonning kashfiyotlar qilish qobiliyati tasodifiy sifat emas, balki nafas olish, ovqatlanish, nasl berish kabi tabiiy rivojlanishning kuchli genetik vositasidir. Inson yaratuvchidir. [7].

Umuman olganda, ta’lim - bu avvalgi avlod tajribasi va bilimlarini yangi avlodga o‘tkazishdir. Zamonaviy ta’lim muassasalari va oliy o‘quv yurtlarida faoliyat yurituvchi pedagogik

²⁷ Mitina L.M. Psixologiya truda i professionalnogo razvitiya uchitelY. – M.: Izdatelskiy sentr «Akademiya», 2004.

²⁸ Shepel V.M. Imidjelogiya: sekreti lichnogo obayaniya: ucheb. posobiye. – M.: Narodnoye obrazovaniye, 2002.

tizimlarning aksariyati shunday qurilgan. Biroq, ta’limni insonning o‘tmish tajribasini o‘zlashtirishi sifatidagi umume’tirof etilgan tushunchasi bugungi kunda uning o‘zini o‘zi anglash ehtiyoji, tez o‘zgaruvchan dunyoning dolzarb muammolarini hal qilish zarurati bilan ziddiyatga keladi. Zamonaviy insondan tanlangan vaziyatda mazmunli harakat qilish, o‘z maqsadlarini malakali belgilash va ularga erishish, shaxsiy, ta’lim va kasbiy sohalarida samarali harakat qilish talab etiladi. Shu bilan birga, jamiyatning fuqarolarni tayyorlashga qo‘yadigan talablarida ifodalangan ta’lim uchun tashqi ijtimoiy buyurtma mavjud.

Tadqiqot muammosi - o‘quvchilarning individual ijodiy o‘zini o‘zi anglashini o‘rganilayotgan sohalarida insoniyatning madaniy va tarixiy yutuqlarini bir vaqtning o‘zida o‘zlashtirish bilan birlashtirish mumkin bo‘lgan didaktik sharoitlarni aniqlash.

Insonda yashiringan bilimlarni olish nafaqat usul, balki uning ta’lim tamoyili ham bo‘lishi mumkin. Bunday holda, talaba nafaqat bilimlarni, balki darslarning shaxsiy maqsadlarini, uni o‘qitish dasturlarini, o‘rganilayotgan mavzularni o‘zlashtirish yo‘llarini, taqdimot shakllarini va shakllarini yaratib, o‘rganilayotgan har bir fan bo‘yicha o‘z ta’lim traektoriyasini qurishga taklif qilinadi. ta’lim natijalarini baholash [7].

O‘quvchining o‘ziga xos ta’lim mazmuni, maqsadi va mazmunini, shuningdek, uni tashkil etish jarayonini qurishning asosiy vazifasini qo‘yadigan o‘rganishni evristik ta’lim deb ataymiz.

Evristik ta’limda insoniyatning madaniy va tarixiy yutuqlari, shu jumladan ta’lim standartlarining roli va o‘rni o‘zgarib bormoqda. Madaniy-tarixiy bilimlar talaba tomonidan shunga o‘xshash ta’lim mahsulotini yaratishga qodir yoki allaqachon yaratgan bo‘lsa, etarli darajada idrok etiladi.

Ishning maqsadi ta’lim tizimining evristik turini tavsiflash, o‘quvchilarning eng yuqori ta’lim samaradorligiga erishiladigan evristik o‘qitishning ishlab chiqilgan texnologiyalari, shakllari va usullarini o‘rganishdir [7].

Evristik ta’lim faoliyati

Pedagogikada metodologiya "pedagogik voqelikni bilish va o‘zgartirish tamoyillari, usullari, shakllari va tartiblari haqidagi ta’limot" deb ta’riflanadi [5]. Kengroq ma’noda metodologiya deganda ma’lum bir fandagi bilishning ilmiy usullari yoki umuman ilmiy metod haqidagi ta’limot tushuniladi. Evristik ta’lim metodologiyasi deganda samarali ta’lim faoliyatini tashkil etish tamoyillari, shakllari va usullari tizimi, shuningdek, ushbu tizim haqidagi ta’limot (nazariya) tushuniladi.

Metodikaning ikkita talqini mavjud: evristik ta’lim faoliyati metodologiyasi va evristik ta’lim faoliyatining tuzilishi, mazmuni, tashkil etilishi, o‘ziga xos usullari va shakllari tizimini o‘rnatadigan evristik ta’lim nazariyasi metodologiyasi (didaktik evristika). [7].

An’anaviy didaktikada o‘quv jarayoni o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish sifatida taqdim etiladi. Bu shunisi bilan izohlanadiki, bu fazilatlar tashqi ifodalangan o‘quv atributlari - testlar, testlar, og‘zaki javoblar orqali osonlik bilan boshqariladi. O‘quv jarayoni to‘g‘risida ko‘proq adekvat g‘oyani turli xil faoliyat turlarini rivojlantirishni boshqarish jarayoni sifatida talqin qilish kerak. Faoliyat kengroq tushunchadir, chunki u bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalarga qo‘shimcha ravishda motivatsion, baholash va o‘rganishning boshqa jihatlarini o‘z ichiga oladi [7].

Faoliyatni tahlil qilish yondashuvlari orasida kamida ikkitasi mavjud - psixologik va uslubiy. Psixologik yondashuv A.N.ning ilmiy maktabi asarlariga asoslanadi. Leontiev va unga yaqin maktablar. Psixologik nazariyada faoliyat shaxsning faoliyatiga qisqartiriladi, uning atributi sifatida qaraladi, ya’ni. sub’ekt faoliyatni amalga oshirayotgan deb hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta’lim - bu ketma-ket faoliyat tizimi. Faoliyat, A.N. Leontievning fikriga ko‘ra, bu aqliy aks ettirish vositasida bo‘lgan hayot birligi bo‘lib, uning haqiqiy vazifasi sub’ektni ob’ektiv dunyoga yo‘naltirishdir.

Faoliyat bu holda o‘quvchi tomonidan o‘z yoki tashqaridan belgilangan maqsadga erishish uchun ma’lum vositalardan foydalanishning motivatsiyalangan jarayonidir. Ya’ni, faoliyatning predmeti, jarayoni, predmeti, shartlari, usullari, natijalari farqlanadi. Faoliyat alohida harakatlarga

bo'linadi. Faoliyat jarayoni maqsadni belgilashdan boshlanadi. Shundan so'ng, vazifalarni aniqlashtirish, kelgusi harakatlar rejasini, sozlamalarini, sxemalarini ishlab chiqish, shundan so'ng talaba mazmunli harakatlarga o'tadi, ma'lum vositalar va usullardan foydalanadi, zarur protseduralarni bajaradi, kurs va oraliq natijalarni maqsad bilan taqqoslaydi; va uning keyingi faoliyatiga tuzatishlar kiritadi [7].

Boshqa bir yondashuvda - uslubiy (G.P. Shchedrovitskiy), uning kelib chiqishi Gegel va Marks g'oyalariga asoslanadi, faoliyatning tashuvchisi alohida individ emas, aksincha, faoliyat o'z-o'zidan substansiya bo'lib, indvidlarni o'ziga tortadi. va shu bilan ko'paytiriladi. Gumboldt ushbu faoliyat tushunchasini tildan misol sifatida shakllantirdi. Inson tilni o'zlashtirib olishi, dedi u, umume'tirof etilgan; lekin, ehtimol, to'g'riroq bo'lardi: til odamni egallaydi, til odamni o'ziga tortadi va o'z qonunlari bo'yicha harakatga keltiradi...

Bu holda faoliyatning tashuvchisi va uning minimal birligini aniqlashga urinishlar bunday muammoga olib keladi - qidiruv paytida siz har doim bir shaxsning yoki hatto bir-biriga bog'langan odamlar va mexanizmlarning guruhlarini faoliyatidan tashqariga chiqishingiz kerak. "Agar siz insonning ijtimoiy organizmini oladigan bo'lsangiz, unda jamiyat alohida odamlardan iboratmi yoki u o'z tizimining elementlari sifatida boshidanoq alohida odamlarni "ishlab chiqaradimi" endi aniq emas." Ma'lum bo'lishicha, "birgina birlik – inson faoliyatining butun olami" [5]. Faoliyatning tizimli-strukturaviy tahlilini o'tkazar ekan, G.P. Shchedrovitskiy paradoksal xulosaga keladi: "inson rivojlanayotgan faoliyat tizimidagi hujayradir". Va faoliyatning o'zi "na jarayon, na narsa, balki tuzilishdir. Ushbu struktura o'ziga xos mexanizmlar yordamida amalga oshiriladigan o'ziga xos rivojlanish qonuniga kiritilgan heterojen elementlardan iborat. Faoliyat shakllarini faqat ushbu tuzilmani bir butun sifatida olganda tushunish mumkin.

Shunday qilib, faoliyatni talqin qilishdagi farqlar shaxs tushunchasi, uning funktsiyalari va faoliyat bilan bog'liq roli bilan bog'liq. U inson faoliyatining butun olami tashkil topgan individual faoliyatning tashuvchisimi yoki aksincha, shaxs individual holatda mujassamlangan universal faoliyat turimi?

Agar biz faoliyatning umumiy tushunchasidan ta'lim faoliyati tushunchasiga o'tsak, bu qarama-qarshilik ayniqsa dolzarb bo'lib qoladi. O'z-o'zini tarbiyalash

bu holda ikki xil va o'zaro bog'liq bo'lgan shaxsga murojaat qilishi mumkin - individual talaba va odamlar to'plami, masalan, butun insoniyat. Ko'rib chiqish muammosi - bu o'quvchining individual ta'limi va barcha odamlar yoki ularning ma'lum bir jamiyatini tarbiyalash o'rtasidagi munosabatlar va munosabatlar.

Bunday holda, faoliyatni tushunishning ushbu ikkala yondashuvi - psixologik va uslubiy - birlashtiriladi. Evristik faoliyatning psixologik va uslubiy jihatini izohlaymiz: 1) sub'ektning (talabaning) o'qituvchi bilan birgalikda tashkil etgan ob'ektiv faoliyati sifatida; 2) sub'ektning faoliyati sifatida o'qituvchi bilan o'zaro munosabatlarda o'zi tomonidan yaratilgan va o'zgartirilgan fan bilimlarining faoliyat tuzilishi va genezisini o'rnatish. Talabaning kognitiv va ijodiy faoliyati tashkiliy faoliyat, uslubiy komponent yordamida to'ldiriladi va ochiladi [7].

Faoliyat mazmuni

Evristik ta'limni maktab ta'limi aspektida ko'rib chiqsak, biz "ijodiy faoliyat" va "evristik faoliyat" tushunchalarini ajratamiz va ularning tarkibiy qismlarini aniqlaymiz. Ijodiy faoliyat yoki ijodkorlik deganda odatda "faoliyat, uning natijasi yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlarni yaratish" tushuniladi.

Evristik faoliyat ijodiy faoliyatdan ko'ra kengroq tushunchadir, chunki u quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1) o'quv fanlari bo'yicha o'quv mahsulotlarini yaratish uchun ijodiy jarayonlarning o'zi, 2) ijodkorlikka hamroh bo'lish uchun muqarrar va zarur bo'lgan kognitiv jarayonlar; 3) ijodiy va kognitiv faoliyatni ta'minlovchi tashkiliy, uslubiy, psixologik va boshqa jarayonlar. Boshqacha qilib aytganda, evristik faoliyat nafaqat ijodiy faoliyatni, balki meta-ijodiy faoliyatni ham o'z ichiga oladi, ya'ni. ijodkorlikning "ortida turadigan" va uning amalga oshirilishini ta'minlaydigan uslubiy va kognitiv faoliyat.

Evristik ta’lim faoliyatini talabning o’z ta’limining barcha elementlarini: mazmuni, maqsadlari, mazmuni, o’qitish shakllari va usullarini optimal tanlash, ta’lim yo’nalishlarini o’zlashtirishning individual traektoriyasini qurishda ishtirok etishga qaratilgan faoliyat sifatida belgilaylik. [7].

“Evristik ta’lim faoliyati” va uning uchun umumiy ilmiy umumiy tushuncha bo’lgan “evristik faoliyat”ni ham farqlaylik. Evristik ta’lim faoliyati - bu ikkinchisining bir turi bo’lib, evristik ilmiy faoliyat, evristik ixtirochilik faoliyati va boshqalar. Kelajakda evristik faoliyat haqida gapirganda, biz ta’lim bilan bog’liq faoliyatni nazarda tutamiz, ya’ni. evristik ta’lim faoliyati.

Evristik ta’lim faoliyati mazmunini aniqlab, uning maktab o’quvchilarining reproduktiv faoliyati bilan bog’liqligini ko’rib chiqaylik. O’qituvchilar va psixologlarning bir qator tadqiqotlarida reproduktiv faoliyat samarali faoliyatdan ajralib turadi, masalan, D. B. Bogoyavlenskaya intellektual faoliyatning uch darajasini ajratadi: reproduktiv, evristik va ijodiy [3].

Boshqa ishlarda reproduktiv faoliyat ishlab chiqarish faoliyati bilan birga shaxsning ijodiy rivojlanishining omillari ekanligi isbotlangan. Biroq, o’quvchining ishlab chiqarish faoliyatini belgilovchi jarayonlarning xilma-xilligida ularni qat’iy farqlash qiyin. O’quvchining evristik faoliyatini amalga oshirish uchun uning ijodini va bu ijodkorlikni ta’minlovchi jarayonlarni tashkil etishning o’zi yetarli emas. Muqarrar va ba’zi hollarda zarur bo’lgan, ijodiy bo’lmagan, reproduktiv xarakterdagi ta’lim jarayonlari: nusxa ko’chirish, bolalarni o’rgatish uchun zarur bo’lgan model bo’yicha harakatlar, masalan, faoliyatning evristik usullari. Albatta, talabalar o’zlarining evristik faoliyat usullarini o’z-o’zidan yaratishlari yoki ularni davom etayotgan faoliyatdan refleksli ravishda aniqlashlari mumkin, lekin ko’p hollarda bu usullarning rivojlanishi modelga muvofiq amalga oshiriladi, ya’ni. reproduktiv [7].

Evristik faoliyatning reproduktiv rivojlanishi o’quvchilarning ijodiy ta’lim salohiyatini ro’yobga chiqarishning pasayishiga olib kelmaydi, ularni shaxsiy ta’lim mahsulotlarini yaratish vositalari bilan qurollantiradi, o’zini namoyon qilishga yordam beradi, chunki bu ijodiy algoritmni o’zlashtirishga yordam beradi. faoliyat.

Shu sababli, o’quvchilarning o’zlashtirishi uchun zarur bo’lgan faoliyat turlari va usullarining batafsil ro’yxati bilan faoliyat komponentini o’z ichiga olgan shunday o’quv dasturlarini ishlab chiqish kerak. Shunga o’xshash yondashuv, masalan, Buyuk Britaniyada qo’llaniladi. Bu o’quv fanlari bo’yicha dasturlarning an’anaviy tematik mazmunidan ko’ra bolalarning individual ta’lim traektoriyalarini qurish uchun qulayroqdir [1]. Masalan, o’qituvchi birinchi sinf o’quvchilaridan uy vazifalarini shakllantirishni so’radi.

Ulardan biri uyda 100 ta bir xil sonni so’z bilan yozish istagi bor, u o’z oldiga tegishli maqsadni qo’yadi va uyda rejalashtirilgan reproduktiv faoliyatni amalga oshiradi.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Алыпшуллер Г.С, Верткин ИМ. Как стать гением: Жизн. стратегия творч. личности. – Мн., 1994. с. 127
2. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Основы педагогики творчества. Казань, 1988.
- 3.Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как условие продуктивного мышления // Экспериментальное исследование продуктивных (творческих) процессов мышления. –М., 1973. 144-146 с.
4. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – М., 1996. с. 6.
5. Журавлев В.И. Методология и методы педагогических исследований // Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. М., 1995.
6. Общая педагогика: учебное пособие для вузов (серия «Современный учебник»). СПб.: Речь, 2005, - 316 с.

7. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. — М.: Изд-во МГУ, 2003. 416 с.
8. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека: Учеб. пособие. — М., 1996. с. 12
9. Юркевич В.С. Одаренный ребенок: иллюзии и реальность: Кн. для учителей и родителей. — М., 1996. с. 73-79.

SHAXS VA UNING IJTIMOIYLASHUVIDA TURLI OMILLARLARNING O’RNI

В.О‘.Pardaev

TDPU Boshlang‘ich ta’limda ona tili va uni o‘qitish metodikasi kafedrası dotsenti,

I. Axtamova

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi.

Shaxs rivojlanishi jarayonining mazmuni insonning biologik mavjudotdan ijtimoiy mavjudotga aylanishini anglatadi. Inson ijtimoiylashuv asosida o‘ziga xos turli tajribalarni o‘zlashtiradi. Shu bois, har bir avlodning ijtimoiylashuvi noyob va betakrordir. Mazkur maqolada ijtimoiylashtirish agentlari, institutlari hamda ijtimoiylashuv bosqich va omillari xususida so‘z boradi.

I. A. Sheglovning ta’kidlashicha, ijtimoiylashtirish nazariyasida “bosqich”, “agent”, “institut”, “omil” kategoriyalari batafsil tahlil qilinmagan, chunki olimning e’tiroficha, ular ilmiy muhokama predmeti sifatida qaralmaydi. Ijtimoiylashuv "agenti" va "instituti" tushunchalari esa ko‘pincha o‘zaro bir-biriga o‘xshatiladi [8. 188-189].²⁹ Aslida, "agent" va "institut" tushunchalari o‘zaro farqlanadi, shuningdek, sanab o‘tilgan kategoriyalar shaxs ijtimoiylashuvi nuqtai nazaridan to‘laligicha muhokama predmeti bo‘la oladi, shuningdek "agent" va "institut" tushunchalarini o‘zaro farqlash maqsadga muvofiq.

Ijtimoiylashuv bevosita joylardagi ijtimoiylashtirish agentlarining intellektual darajasi va munosabati bilan belgilanadi, jarayonning o‘z vaqtida ilmiy asosda tashkil qilinishi avvalambor shaxsning o‘zi, qolaversa butun jamiyat manfaatlariga xizmat qiladi. Ijtimoiylashuv agentlari – bu alohida olingan har bir insonni ijtimoiy rollarga o‘rgatishga mas’ul bo‘lgan insonlar toifasi. Odatda ular birlamchi va ikkilamchi agentlar sifatida ikki toifaga ajratiladi. Birinchisi – bu bolaning yaqinlari. Birlamchi agentlar muloqot uslubi va psixologik ta’sir doirasiga ko‘ra yaqin bo‘lib, ular bolada o‘z xarakteri hamda individual turmush tarzini shakllantirishga bevosita yordam beradi. Ular sirasiga quyidagi shaxslar mansub bo‘lishadi: ota-onalari, qarindoshlari (qaerda istiqomat qilishidan qat’iy nazar), do‘stlari (o‘zi va ota-onalarining), qo‘shnilari, tengdoshlari (sinfdosh, guruhdoshlari), o‘qituvchilari (tarbiyachilari, murabbiylari, to‘garak rahbarlari), shifokorlar va boshqalar.

V. P. Efroimson o‘z tadqiqotlarida diqqatini bola ijtimoiylashuvi subektlari, ijtimoiylashtirish agent(ota-ona)lari maqomiga qaratadi. Agar asosiy agentlar ijodkor shaxslar bo‘lsa, bolalar ko‘proq mustaqillik, ikkilanish va tavakalchilikka moyil bo‘lishlari, shuningdek asosiy agentlar intellektual kasb egalari bo‘lishsa, bu kabi oila farzandlarining aksariyati umume’tirof etiladigan axloqiy standartlarga amal qiladiga shaxslar bo‘lib yetishadi.[7.175-b.]³⁰

Birlamchi ijtimoiylashuv agentlari bola bilan yaqindan bog‘liklari bois masofadan turib ham ta’sir qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Ota xizmat safarida bo‘lishiga qaramasdan o‘g‘lining

²⁹ Щеглов И.А. Социализация личности как теоретическая проблема [Электронный ресурс] // Теория и практика общественного развития. 2014. № 1.

³⁰ Эфроимсон В.П., “Гнетика гениальности”. © ООО «Издательство АСТ», Москва, 2019. - 175 с.

xulqiga ta'sir qilishi hamda bobosi yoki buvisi bir necha o'n chaqirim uzoqda istiqomat qilishiga qaramasdan, nevaralarida sabr-qanoat, ezgulikni tarbiyalashni uddalashadi.

Ikkilamchi ijtimoiylashuv agentlari bola bilan o'zaro muloqotda rasmiy munosabatda bo'ladilar. Bu o'zaro ishbilarmonlik munosabatlarini tashkil qiladi. Shunga qaramasdan, sinf rahbari yoki sevgan fani o'qituvchisi boshqa birlamchi ijtimoiylashuv agentlariga nisbatan bola uchun yaqin va aziz insonga aylanishi mumkin. Ular o'rtasida uzoq yillik samimiy va o'zaro hurmaga asoslangan do'stona munosabatlar shakllanishi mumkin.

Ikkilamchi agentlar shaxs muayyan ijtimoiy tajribalarni egallagandan keyin faoliyatlarini boshlaydilar, ularning ta'sir doirasi ham o'ta muhim. To'laqonli insonlarda ham tashqi omillar ta'siriga berilish ehtimoli saqlanib qoladi, shu bois ham har qanday inson butun umri mobaynida mutloq almashtirib bo'lmaz darajada qolib ketmaydi. Tashqi omillarning ta'siri har bir individda o'ziga xos tarzda kechadi. Birlamchi ijtimoiylashuv – shaxslararo munosabatlar sohasi, ikkilamchisi esa ijtimoiy munosabatlar sohasini tashkil qiladi. Alohida olingan bir shaxsning o'zi ham birlamchi, ham ikkilamchi ijtimoiylashuv agenti bo'lishi mumkin. Shaxs ijtimoiylashuv agentlarining roliga past nazar bilan qaramaslik kerak.

Jamiyat murakkab organizmga o'xshaydi, organizmda o'z hayotini o'tab bo'lgan hujayralar o'rniga yangilari kelgani kabi jamiyatda ota-onalari va boshqa katta yoshdagilar o'rnini yangi avlod vakillari egallaydi. Bunga ershish uchun individ muayyan ijtimoiylashuv bosqichlarini bosib o'tishi talab qilinadi.

Bundan tashqari, ijtimoiylashuv birlamchi va ikkilamchi bosqichlariga ajratiladi. Birlamchi ijtimoiylashuv bola tug'ilgan paytidan uning voyaga yetgan davrigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Ikkilamchi ijtimoiylashuv insonning asosiy ta'limdan keyingi butun umri mobaynida davom etadi va ilgari o'zlashtirgan me'yor va qadriyatlarining buzilishi bilan xarakterlanadi.

R.A. Mavlyanova ijtimoiylashuv bosqichlarini bu: 1) dastlabki ikki yil; 2) maktabga borish; 3) o'smirlik yoshi; 4) yoshlik kabi davrlarga ajratadi [4.152-b.]³¹.

Ayrim L.I. Bojovich, M.I. Lisina, D.B. Elkonin singari olimlar ijtimoiylashuvning turli bosqichlariga e'tiborlarini qaratishadi va asosiy diqqatlarini bolalik davri bilan bog'lashadi. A.V. Mudrik, I.S. Kon, N.M. Egamberdieva va boshqalar esa o'smirlik va o'spirinlik davrini alohida ajratib ko'rsatishadi.

Ba'zi olimlar birlamchi ijtimoiylashuv (bolalik davri) va ikkilamchi ijtimoiylashuv (yetuklik va o'rta yosh)ni ajratib ko'rsatishadi.

Biz A.V. Mudrikning ijtimoiylashuv jarayonlari bosqichlariga nisbatan ifodalagan fikrlariga qo'shilgan holda, quyidagi ijtimoiylashuv jarayoni yosh bosqichlarini ajratib ko'rsatamiz: go'daklik (tug'ilganidan 1 yoshiga qadar), kichik bog'cha yoshi (1-3 yosh) maktabgacha (3-6 yosh), kichik maktab yoshi (6-10 yosh), o'smirlik (11-14 yosh), ilk yoshlik (15-17 yosh), bolalik (18-23 yosh), co'ngra yoshlik (23-33 yosh), yetuklik (34-50 yosh), keksalik (50-65 yosh), qarilik (65-80 yosh) yoshlar, shuningdek uzoq umr ko'ruvchilar (80 yoshdan yuqori). Ijtimoiylashuvning har bir bosqichida bolaga uning istiqboldagi rivojlanish imkoniyatlari, ijtimoiy tajribalarni bosqichli o'zlashtirishi ehtimoli mavjudligidan kelib chiqib yondashiladi [6.160]³².

Shuningdek, A.V. Mudrik shaxs ijtimoiylashuvi shakllarini mehnat munosabatlari nuqtai nazaridan quyidagi bosqichlarini ajratishni taklif qiladi:

- mehnat faoliyatiga qadar bo'lgan ijtimoiylashuv bosqichi – bolalik, o'smirlik;
- mehnat bosqichi – yetuklik;
- mehnatdan keyingi – keksalik³³[5.171 s].

Ijtimoiylashuv bir bosqichdan ikkinchisiga o'tgani sari inson bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar kengayishi nazarda tutiladi. Mehnatgacha bo'lgan bolalik va o'smirlik davri passiv

³¹ Mavlonova R., Rahmonqulova N., Matnazarova K., Shirinov M., Hafizov S. "Umumiy pedagogika" darslik. Toshkent, 2018., 152 b.

³² Фельдштейн Д.И. Социальное развитие в пространстве - времени Детства. -М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1997. - 160 с.

³³ Мудрик А.В. Ижимоий педагогикага кириш /ўқув қўлланма. Пенза, 1984. - 171 с.

ijtimoiylashuv bosqichi hisoblansa, yetuklik davri mehnat bosqichida boshlang'ich kasbiy faoliyatni o'zlashtirishning faol shakliga o'tadi.

Turli xalqlar ijtimoiy amaliyoti rang-barang bo'lsada, bu ijtimoiylashuv davri uchun barcha tarixiy sharoitlarga xos ikki tipik jihatni sanab o'tish mumkin.

Birinchisi – bu iqtisodiy mustaqil agent rolini o'zlashtirish. Ikkinchisi – o'z oilasini qurish. Bu insonning biologik turni davom ettirish jarayonidagi ishtirokini anglatadi. Jamiyatning rivojlanganlik darajasi shaxs ijtimoiylashuvi davri davomiyligi va sifatiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ayrim jamiyatlarda ta'lim olishning yopiqqligi aksariyat insonlarning ikkilamchi ijtimoiylashuvdan "sakrab" yetuklik davri ijtimoiylashuviga o'tishiga sabab bo'ladi. Iqtisodi rivojlangan jamiyatlarda texnologiyalarning takomillashuvi, ishlab chiqarish jarayonlariga ilm-fan yutuqlarining tobora faol tatbiq qilinish jarayonlarining jadallashuvi ommaviy savodxonlik zaruratini keltirib chiqardi. Bu esa ikkilamchi ijtimoiylashuv davrining majburiyligini shart qilib qo'ydi[2. 266]34.

Demak, pedagog, tarbiyachi va ota-onalarning ijtimoiylashuv jarayoni bosqichlarining o'ziga xos xususiyatlarini bilishi hamda uni ongli va to'g'ri yo'naltira olishi alohida ijtimoiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi bolalar ijtimoiylashuviga bo'lgan e'tibor yoki e'tiborsizlik uning butun hayot yo'lini belgilashini unutmasliklari zarur.

Maqolada shaxs ijtimoiylashuviga ta'sir qiluvchi omillar xususida ham to'xtalishni e'tirof etgandik. O'zbek tilining izohli lug'atida omil so'zi [arabcha-sabab, ta'sirchan kuch] "ish-harakat, voqea-hodisa, shu kabining yuzaga chiqishi, sodir bo'lishi uchun sabab bo'lgan narsa, sabab" sifatida talqin qilinadi [1.332]35. Ijtimoiylashuv jarayonida individning jamiyat bilan turli shakllardagi hamkorligi natijasida shaxsга nisbatan muayyan ta'siri jamlanmasiga ijtimoiylashuv omillari deb yuritiladi. Irsiyat, ijtimoiy muhit, ta'lim va tarbiya singari shaxs shakllanishi va ijtimoiylashuvda har bir individ uchun noyob ahamiyat kasb etadigan qator omillar mavjud.

Bugungi kunda ijtimoiylashuvning quyidagi manbalari va omillari ajratiladi:

Oila inson hayotida eng katta iz qoldiradigan asosiy ijtimoiy institutdir. Inson o'z oilasidan, ota-ona va qarindoshlar o'rtasidagi munosabatlardan o'rnak oladi va uni o'z munosabatlariga o'tkazadi; Ta'lim tizimi - bu inson o'zining kelajakdagi kasbiy yo'lini, ishining o'ziga xos xususiyatlarini tanlashi va u bo'yicha bevosita bilim olishi mumkin bo'lgan ijtimoiy institutdir;

Ommaviy axborot vositalari - insonning dunyoqarashiga norasmiy darajada ta'sir qiladi. Ko'pgina ommaviy axborot vositalari jamiyat hayotida muhim rol o'ynaydigan muayyan ijtimoiy jarayon va hodisalarga munosabatga ta'sir qilishi mumkin;

Jamoat tashkilotlari qo'shimcha ijtimoiy institutlar bo'lib, ular inson o'z vakolatlarini kengaytirish yoki bir sohaga chuqur kirib borish va uni rivojlantirish g'oyalarini taklif qilishga xizmat qiladi.

Shaxs ijtimoiylashuvda uni mutolaaga o'rgatish o'ta muhim. Bunda ota-ona va boshlang'ich sinf o'quvchisining rolini alohida e'tirof etish kerak. Bola ijtimoiylashuvi va o'zligini ifoda etishida shaxsiy kenglik muhiti bolaning o'z alohida xonasi, krovati, shaxsiy buyumlari, o'quv qurollari va ish stolining bo'lishi bolalarning ba'zida yolg'iz qolishlari, o'ylashlari, xatti-harakatlarini rejalashtirib olishlarida yordam beradi.

Bola ijtimoiylashuvining eng asosiy sharti – bu ta'lim. Ta'lim vositasida bola atrofdagi olam, tabiat va jamiyat qonuniyatlari, ajdodlar o'gitini o'zlashtiradi, ilmiy dunyoqarashini shakllantiradi. Jarayonni to'g'ri tashkil qilishda oila va maktab hamkorligi, fikrlari, tasavvurlarini to'g'ri yo'naltirish, o'zi yecha olmagan maishiy muammolarida yordam berish uning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini ta'minlaydi.

Hozirgi sharoitda oila va ta'lim va boshqa sanab o'tilgan omillar o'z o'rinlarini ta'sir doirasi tobora oshib borayotgan OAV hamda Internet kabi ijtimoiylashtirish agentlariga bo'shatib bermoqda. Internet orqali yoshlar tushib qolayotgan virtual olam oilada, tengdoshlari davrasida real hayotda duch keladigan ichki va tashqi ziddiyatlarni yengib o'tish, kayfiyati, qarashlari,

³⁴ Зуннунов А. Педагогика тарихи дарслик.Шарқ.Т.2004 266-бет.

³⁵ Ўзбек тилининг изохли луғати.Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат нашриёти.Т:332-бет

hayotiy pozitsiyalarida, hissiyot va emotsiyalarini bildirishda harakatlar erkinligini taqdim etadi, o‘z navbatida, bolada internet-qaramlik holatining shakllanishiga olib keladi. Shuningdek, global tarmoqdagi zo‘rovonlikning targ‘iboti shaxs shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, shu bois bu masalaga ijtimoiylashtirish agentlarining, ayniqsa oiladagilarning e’tiborlarini kuchaytirish kerak bo‘ladi.

Xulosa shuki, bolaning irsiy-biologik omillari, oila, ta’lim-tarbiya muhiti, ijtimoiy ta’sir, ekologik muhit omillari, texnik va texnologik axborot xurujlari va hokazolar pedagoglar e’tibor berishlari lozim bo‘lgan shart-sharoitlar va omillar sirasiga kiradi. Shaxs rivojlanishiga o‘zining ijobiy yoki salbiy ta’sirini ko‘rsatuvchi omillarga tarbiyachi va o‘qituvchilar hamda ota-onalarning alohida e’tibor qaratishi bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini ta’minlashning garovi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat nashriyoti. T:332-bet
2. Zunnunov A. Pedagogika tarixi darslik. Sharq .T.2004 266-bet.
4. Mavlonova R., Rahmonqulova N., Matnazarova K., Shirinov M., Hafizov S. “ Umumiy pedagogika” darslik. Toshkent, 2018., 152 b.
5. Mudrik A.V. Ijtimoiy pedagogikaga kirish /o‘quv qo‘llanma. Penza, 1984. - 171 s.
6. Фелдштейн Д.И. Социальное развитие в пространстве - времени Детства. -М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1997. - 160 с.
7. Эфроимсон В.П., “Гнетика гениальности”.© ООО «Издательство АСТ», Москва, 2019. - 175 с.
8. Щеглов И.А. Социализация личности как теоретическая проблема [Электронный ресурс] // Теория и практика общественного развития. 2014. № 1.

OLIV TA’LIM MUASSASALARIDA TALABALAR ILMIY-TADQIQOT ISHLARINI TASHKIL ETISHNING SHART-SHAROITLARI

Usmonov Abdulla Abdumannopovich
Navoiy davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Respublikamizda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 9 sentabrda “Respublika oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan, ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan shug‘ullanayotgan iqtidorli yoshlarni yanada qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi PF-6309-son Farmoni[1]ning qabul qilinishi oliy ta’lim muassasalarida talabalarning tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishga bo‘lgan e’tiborini yanada kuchaytirish lozimligini bildiradi. Talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlari ijtimoiy-iqtisodiy sohada oliy kasbiy ma’lumotga ega bo‘lgan, fan-texnika va madaniyat taraqqiyoti yutuqlarini amaliy faoliyatda ijodiy qo‘llay oladigan mutaxassislarni tayyorlash va tarbiyalash sifatini oshirishning muhim vositalaridan biridir.

Oliy ta’lim muassasalari talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlarga jalb etish hamda ularning ijodiy salohiyatidan foydalanish mamlakatimizdagi dolzarb ilmiy muammolarni hal qilish imkonini beradi.

“Oliy ta’lim muassasasida talabalarning ilmiy tadqiqot ishlari o‘z navbatida ulardan chuqur, mustahkam bilim egallashni talab qiladi. Mustaqil, puxta bilimlarsiz amaliy ishlarga ijodiy yondoshish, o‘quv tadqiqot, ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish mumkin emas.”, - deydi pedagog olim M.Ochilov.[2]

Oliy ta’lim muassasasi talabalari ilmiy-tadqiqot ishlarining asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni belgilab berish mumkin:

talabalar tomonidan bilishning ilmiy yo‘llarini egallash hamda o‘quv materialini chuqur va ijodiy o‘zlashtirish;

ta’lim metodologiyasi va ilmiy muammolarni mustaqil hal etish;

talabalarda ilmiy jamoada ishlash ko‘nikmalarini tarkib toptirish, tadqiqotni tashkil etish uslublari va usullari bilan tanishtirish.

Talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlari o‘quv jarayonining davomi va fanni chuqur o‘zlashtirilishi bo‘lib, bevosita kafedralarda tashkil etiladi.

Talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlariga rahbarlik qilish oliy ta’lim muassasasi professor-o‘qituvchilari tomonidan amalga oshiriladi.

Talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlari o‘quv jarayonida hamda auditoriyadan tashqari vaqtda tashkil etilib, bunda:

- talabalarining o‘quv jarayonidagi ilmiy-tadqiqot ishlariga: mustaqil ta’limni bajarishi, kurs ishi hamda bitiruv malakaviy ishini yozishi, ilmiy tadqiqot ish mazmuni elementlarini o‘z ichiga oladi;

- auditoriyadan tashqari vaqtda ilmiy-tadqiqot ishlariga: metodologiyaning nazariy asoslarini o‘rganish, ilmiy tadqiqotlarni shakllantirish, tashkil etish va amalga oshirish, ilmiy tajribani rejalashtirish, ilmiy ma’lumotlarni umumlashtirish, qayta ishlash, xulosalar va amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Fanlar bo‘yicha mustaqil ilmiy ish elementlarini bajaruvchi talabalar ilmiy tadqiqot ishlarida qatnashuvchi hisoblanadi. Talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlari kafedraning ilmiy seminar yig‘ilishida yoki ilmiy konferensiyalarda muhim hisobot shaklida taqdim etilishi lozim.[3]

Talabalar tomonidan auditoriyadan tashqari vaqtda muvaffaqiyatli bajariladigan va o‘quv reja talabalariga muvofiq olib boriladigan ilmiy-tadqiqot va ijodiy-ijroiylar ishlari tegishli kurs ishlari sifatida qayd etilishi mumkin.

Talabalarining ilmiy-tadqiqot faoliyati kasbiy, ilmiy va texnik muammolarni mustaqil hal qila oladigan malakali mutaxassisni tayyorlashdan iborat. Ilmiy-tadqiqot faoliyat bo‘lajak mutaxassislarning oliy ta’lim muassasasida olgan bilim, ko‘nikma va malakalarini ijodiy hayotga tatbiq etishga tayyorligini shakllantirishga xizmat qiladi, shuningdek, talabalarda ilmiy tadqiqot metodikasini puxta egallashga, tadqiqot tajribasini o‘rtirishga yordam beradi.

Talabalarining ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish va rivojlantirishdan asosiy maqsad oliy kasbiy ma’lumotga ega bo‘lgan mutaxassislarning ilmiy tayyorgarligi darajasini oshirish hamda kelgusida oliy ta’lim muassasasiga ilmiy yetuk pedagog kadrlarni yetishtirish uchun oldindan iqtidorli yoshlarni aniqlashdan iborat.

Talabalarining ilmiy-tadqiqot faoliyatining asosiy yo‘nalishlari:

- ilmiy faoliyat olib borishga moyil bo‘lgan eng iqtidorli talabalarni aniqlash;

- mahalliy va xorijiy tajriba hamda ilmiy-uslubiy ishlanmalar natijalarga asosan yoshlarning ilmiy ijodiyotining turli shakllarini rivojlantirish va amalga oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish; talaba shaxsini har tomonlama rivojlantirishga ko‘maklashish, mustaqil ishlash va ijodiy muhitda ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish, ilmiy tadqiqot metodikasini o‘zlashtirish;

- fan va texnikaning turli sohalarida ustuvor yo‘nalishlarda amaliy, fundamental, izlanishli, uslubiy va pedagogik ilmiy tadqiqotlar olib borishda talabalarining ishtirokini ta’minlash;

- fanning turli sohalaridagi ilmiy-amaliy muammolarni hal etishga qaratilgan o‘qituvchilar va talabalarining ilmiy va amaliy salohiyatini integratsiyalash, “Ustoz-shogird” an‘anasini tizimli yo‘lga qo‘yish;

- oliy ta’lim muassasasi negizida yosh tadqiqotchilar uchun turli darajadagi tadbirlarni o‘tkazish.

Talabalarining ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etish – bu o‘quv jarayonini davom ettirish va chuqurlashtirish bo‘lib, bevosita kafedralarda, to‘garaklarda hamda muammoli-izlanishli va tadqiqot guruhlarida tashkil etiladi. Oliy ta’lim muassasalari talabalarining ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etishda katta o‘qituvchilar hamda yetakchi ilmiy va pedagogik xodimlar rahbarlik qilishi lozim.

Oliy ta’lim muassasalarida talabalar ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etishning turli shakllari mavjud bo‘lib, bular:

O‘quv reja va dasturlarga muvofiq amalga oshiriladigan o‘quv jarayoniga kiritilgan talabalar ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish:

ilmiy va o‘quv laboratoriyalarida, muammoli-izlanishli va tadqiqot guruhlarida ishlash;

alohida ilmiy rahbar rahbarligida individual ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish;

ilmiy tadqiqot elementlarini o‘z ichiga olgan topshiriqlarni, laboratoriya ishlarini, kurs va malakaviy bitiruv ishlarini bajarish;

o‘quv va ishlab chiqarish amaliyoti davrida tadqiqot xarakteridagi aniq vazifalarni bajarish;

metodologiyaning nazariy asoslarini o‘rganish, ilmiy tadqiqotlarni shakllantirish, tashkil etish va amalga oshirish, ilmiy eksperimentni rejalashtirish va tashkil etish, ilmiy ma’lumotlarni qayta ishlash.

O‘quv jarayonini to‘ldiradigan talabalar ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish quyidagi shaklda tashkil etiladi:

ilmiy va o‘quv laboratoriyalarida, ilmiy-muammoli va tadqiqot guruhlarida ishlash;

alohida ilmiy rahbar rahbarligida individual ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish;

talabalarning turli darajadagi ilmiy tashkiliy-ommaviy va tanlovlarda: ilmiy seminarlar, ilmiy-amaliy anjumanlar, ishlar tanlovlari, fanlar va yo‘nalishlar bo‘yicha olimpiadalarda ishtirok etish;

maxsus kurslar, dasturlarni tashkil etish, ilmiy faoliyat uchun aniq motivatsiyaga ega bo‘lgan talabalar guruhlar bilan mashg‘ulotlar o‘tkazish.

Ilmiy tadqiqot ishlarining asosiy tarkibiy qismlariga:

to‘laonli ilmiy ta’lim va mutaxassislarni sifatli tayyorlash asosi sifatida fundamental va amaliy fanlar sohasidagi tadqiqotlar mutanosibligini ta’minlash;

kafedraning ilmiy tadqiqot mavzularini amalga oshirish;

ilmiy tadqiqotning dolzarb mavzularini amalga oshirish;

ilmiy-metodik ishlarni OTMning o‘quv jarayoniga joriy etish;

OTMda mintaqaviy, respublika va xalqaro konferensiyalar, seminarlar shaklida ilmiy va ilmiy-uslubiy tadqiqotlar natijalarini almashish, shuningdek, o‘qituvchi va talabalarning undagi ishtirokini ta’minlash;

boshqa ilmiy va o‘quv markazlarida o‘tkaziladigan konferensiyalar;

stajirovka o‘tash, oliy o‘quv yurtlarida malaka oshirish kurslari va boshqalar orqali o‘qituvchilarning malakasini oshirish;

viloyat ta’lim muassasalari bilan ilmiy-uslubiy hamkorlik;

OTMning tahririyat va nashriyot faoliyatini tashkil etish;

talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish.[3]

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, oliy ta’lim muassasalarida talabalarning ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish talaba tomonidan fanning yutuqlarini hamda bilim o‘zlashtirishga bo‘lgan motivatsion harakatni shakllantiradi, shuningdek, kelgusida oliy ta’lim muassasasida ilmiy faoliyatni olib borish ko‘nikmasini hosil qiladi. Talabalarning ilmiy tadqiqot ishlarini tizimli ravishda tashkil etish va uni texnologiyasini ishlab chiqish dolzarblik kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 9 sentabrda “Respublika oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan, ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan shug‘ullanayotgan iqtidorli yoshlarni yanada qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi PF-6309-son Farmoni

2. M.Ochilov, N.Ochilova. Oliy maktab pedagogikasi. Darslik. -T., «Aloqachi», 2008, 304 bet.

3. <http://ueu.crimea.ru/nauka/nauchno-issledovatel'skaya-rabota-studentov>

O‘ZBEKISTONDA INSON KAPITALINING HOLATI VA UNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Uralov Baxriddin Uralovich,
JDPU Maktab menejmenti kafedrası o‘qituvchisi

Har bir mamlakatning kelajakdagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti shu jamiyatda yoshlarning ta’lim-tarbiyasi bilan bir qatorda ularning intellektual rivojlantirishga beriladigan e’tibor darajasiga bevosita bog‘liqdir. Jumladan, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so‘zlagan nutqida bu hususda to‘xtalar ekan “Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga yetishi bilan bog‘liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat” [4], - deb ta’kidlaydilar. Shu ma’noda, O‘zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

O‘tgan tarixan qisqa davrdagi islohatlar jarayonida mamlakatimizda yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularga zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratib berish borasida mustahkam huquqiy baza yaratilgan va bu tizim zamon talablariga hamohang ravishda izchillik bilan takomillashtirilib borilmoqda. Xususan, bugungacha parlamentimiz tomonidan yoshlarga oid 40 dan ziyod qonun hujjatlari qabul qilingan bo‘lib, 30 dan ortiq xalqaro huquqiy hujjatlar ratifikatsiya qilingan.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining, 07.06.2022 yildagi 310-sonli “2022-2023 yillarda O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori qabul qilingan. Mazkur qaror, «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi 2021 yil 13 iyuldagi PF-6260-son Farmoni [3: 148] ijrosini ta’minlash hamda yoshlar bilan «mahallabay» ishlash, ular o‘rtasida olib boriladigan ma’naviy-ma’rifiy va tarbiyaviy ishlarning samaradorligini yanada oshirish maqsadida qabul qilingan.

Qarorda malakatimiz yoshlari bandligini ta’minlashda mahallabay ishlashni nazarda tutilgani ko‘rinib turibdi. Bu degani har bir mahalladagi ishlashni xohlagan yoshlarni ish bilan ta’minlash masalasi ko‘tarilgan. Mamlakatdagi ishlayotgan, ishlamayotgan, ishlashni xohlaydigan, ish bilan band bo‘lgan mehnat qilishga yaroqli aholi qatlami mehnat resurslari deb ataladi.

Mehnat resurslari balansini tuzish va ishga joylashtirishga muhtoj shaxslarni aniqlash metodikasining ikkinchi bandida quyidagilar keltirib o‘tilgan:

Mehnat resurslari deganda - mehnatga qobiliyatli yoshdagi aholi hamda qonun hujjatlarda belgilangan iqtisodiy faollikning quyi va yuqori yosh chegaralariga kirmaydigan ishlayotgan shaxslar tushiniladi.

Mehnatga qobiliyatli yoshdagi aholi ishlamayotgan I va II guruh nogironlari va yoshiga ko‘ra imtiyozli shartlarda pensiya oluvchi shaxslardan tashqari mehnatga qobiliyatli yoshdagi shaxslar (16 yoshdan 60 yoshgacha bo‘lgan erkaklar va 16 yoshdan 55 yoshgacha bo‘lgan xotin-qizlar)[9].

Aniqroq qilib aytadigan bo‘lsak O‘zbekistondagi mehnat resurslarini bizga tushunarli bo‘lishi uchun, mehnat resurslari tarkibi va mehnat resurslari arimyasiga bo‘lib aytganimiz maqulroq. Bunda O‘zbekistondagi mehnat resurslari deyilganda mamlakatimizdagi mehnat qilish yoshidagi 16 yoshdan 60 yoshgacha bo‘lgan erkaklar va 16 yoshdan 55 yoshgacha bo‘lgan xotin-qizlar tushuniladi. Mehnat resurslari arimyasi deyilganda mamlakatimizdagi barcha mehnat qilish layoqatiga ega bo‘lgan oldamlar tushuniladi.

Biz yuqoridagilar orqali mehnat resurslari tarkibi bilan tanishib oldik. Mehnat resurslarini mehnatga layoqatli aholi va shu bilan birgan ishlayotgan yoshlar va mehnat jarayonida qatnashayotgan pensiya yoshidagi odamlar tashkil etadi.

Bu jarayonda yana ikkita tushuncha kelib chiqadi. Aholining iqtisodiy faol qismi - bu mehnat resurslarining ishlayotgan, ishlamayotgan, ishlashni xohlaydigan, ish bilan band bo‘lgan va ish bilan band bo‘lmagan, ish izlayotgan qismini tashkil etadi [6: 59]. Aholining iqtisodiy nafaol qismi esa, ishga joylashishga muhtoj bo‘lmagan aholi qismi, o‘quv yurtlarining kunduzgi bo‘limlarida ta’xil olayotgan talabalar, ishlashni xohlamaydigan mehnat yoshidagi aholi tashkil etadi.

Mamlakatimizda bugungi kunda aholi bandligini ta’minlashga alohida e’tibor bilan qaralmoqda. Ayniqsa mamalakat yoshlarini ish bilan ta’minlashga Muxtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoev alohida e’tibor bilan qaramoqdalar. Bundan asosiy maqsad Respublikamizda milliy ishlab chiqarish jarayonini yuksaltirish, aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan yalpi milliy mahsulot hajmini oshirishdan iborat.

Ishsizlik muammosi, aholini ish bilan band qilish masalasi bugunning dolzarb masalalaridan bo‘lib qolmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan bu masalaga alohida e’tibo berilmoqda. 2021 yil 20 apreldagi “Yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va bandiligiga ko‘maklashish, ularni ijtimoiy himoya qilish hamda bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-6208-sonli Farmoni [1: 82], 3 fevral 2021 yildagi PF-6155-sonli “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi farmonlari bunga yaqqol misol bo‘la oladi [2: 25].

Bu farmonlarda mamlakatimizda yoshlarni har tomonlama qo‘lla-quvvatlash va aholi o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, yuqori iqtisodiy o‘rta sinfga erishish ko‘zda tutilgan. Shular hisobidan xalqimizning farvonligini oshirish va kundalik hayotidagi masalalarin hal etish, shuningdek 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi va O‘zbekiston Respublikasini Prezidentining 2020 yil 29 dekabrda Oliy majlisga murojaatnomasida belgilangan vazifalarning o‘z vaqtida amalga oshirilishini ta’minlash shular jumlasidandir.

Yoshlarning bandligini ta’minlash maqsadida ularning o‘zlariga ma’qul bo‘lgan kasb-hunardarni egallashlari uchun joylarda monomarkazlar tashkil etilgan. Monomarkazlarda yoshlar kasb-hunarga o‘qitilmoqda, tadbirkorlikka yo‘nalish va tavsiyalar berilmoqda, marakazlarda o‘qigan va malakasini oshirgan tinglovchilarga maxsus sertifikatlar berilmoqda. Bu ishlarga harajatlar davlat tomonidan qoplab berilmoqda.

Davlat tomonidan yuqoridagi amalga oshirilayotgan ishlar inson kapitali uchun investitsiya kiritishning yaqqol misolidir. Mazkur ishlar tizimili ravishda davom ettirilmoqda. Respublikamizda Prezidentimiz Sh.Mirziyoev tashabbuslari bilan yoshlarni ishga yo‘naltirishning mukammal tizimi ishlab chiqilgan.

Shu joyda ozroq monomarkazlar mavzusidan chetlashib “Inson kapitali” tushunchasiga qarab o‘tish maqsadga muvofiq deb topdik. Bugungi kunda eng dolzarb masalalardan bo‘lib qolayotgan inson kapitalini rivojlantirish masalasi haqida.

Tarixga bir nazar solaylik; Sohibqiron - Amir Temur “Inson kapitali” (Human Capital) g‘oyasining asoschisi!

“Temur tuzuklari”da - “Azmi qat’iy, tadbirkor, hushyor, mard va shijoatli bir kishi mingta tadbirsiz va loqayd kishidan afzaldir”, degan hulosasi yozilgan. Bu hikmat Sohibqiron Amir Temurning bundan qariyb 700 yil oldin, minglab odamlarni sinab ko‘rib, keyin aytgan dono siyosiy, iqtisodiy, harbiy, ma’naviy, pedagogik xulosasi edi. Chunki bilimi, ko‘nikmayu malakasi, ma’naviyati past odam o‘ziga ham, xalqiga ham, vataniga ham zarar yetkazadi va aksincha.

Hozir ham bu g‘oya tirik. Xalqimizda yurgan - “U yerda falonchi bor. Xotirjam bo‘laving”, yoki - “Falonchimi? Bir chaqaga ham arzimaydi”. degan gaplar buning isbotidir. Demak, har bir insonning jamiyat biladigan, baholaydigan qadr-qimmatini bo‘lar ekan. Bu qadr-qimmat XX1 asrda

—inson kapitali, deb atalmoqda. Inson kapitali bu – odamlarning bilim, ko‘nikma va malakalaridir. Odamlar uning yordamida shaxsiy boylik va milliy boylikni yaratadilar.

Biz asrlar davomida farzand haqida gapirganda - yaxshi o‘qisa, kattakichikni hurmat qilsa, ishdan qochmasa, imon-insofli bo‘lsa, bu yaxshi inson bo‘ladi. Olim bo‘ladi yoki yaxshi, obro‘-e‘tiborli odam bo‘ladi, degan gaplarni eshitib yashab kelganmiz. XXI asrda mana shu sifatlar bitta ibora - inson kapitali deb atalmoqda[5: 18]. Inson kapitali xodimning mehnat faoliyati va daromadlariga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy omildir[7: 38].

Biz yuqorda yozganimiz Monomarkazlar faoliyatidan asosiy maqsad yoshlarimizning bilim, ko‘nikma va malakalarini oshirishdan iborat. Bu ishlarning amalga oshirilish mehanizmi sodda qilib aytadigan bo‘lsak quyidagicha;

- Har bir mahalla fuqarolar yig‘inida ishchi guruh tashkil etiladi;
- Ishchi guruh tomonidan mahalladagi kam ta’minlangan oila a’zolari temir daftarga, yoshlar daftariga va ayollar daftariga kiritilishiga tavsiya etiladi;
- Mahalla fuqarolar yig‘ini tomonidan tavsiya etilganlar ro‘yhati monomarkazlarga yuboriladi;
- Monomarkazlar har bir tinlovchi o‘zi faoliyat yuritishni xohlagan yo‘nalishi bo‘yicha o‘qitiladi, ko‘nikmalar beriladi.

Bu jarayonni O‘zbekistonda inson kapitalini rivojlantirishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishining yaqqol namunasi deyishimiz mumkin. “Ishlayman, tadbirkorlik bilan shug‘ullanaman” deb, mablag‘ topolmasdan turgan yoshlarimizga bir turtki, yordam tariqasida amalga oshirilmoqda bu ishlar. Darvoqe bu tizimning yana bir alohida eng muhim tomoni ham bor. Monomarkazlardagi ta’lim jarayonini muvafaqiyatli tomomlagan tinglovchilarga markaz tomonidan ta’lim olgan yo‘nalishi bo‘yicha faoliyat yuritishi mumkinligi to‘g‘risida maxsus sertifikat beriladi. Shu sertifikat banklarga taqdim etiladi. Banklar esa sertifikat egalariga kredit ajratishadi. Bu imtiyozli kreditlardir. Bu kreditlarni olish uchun sertifikatning o‘zi yetarli hisoblanadi. Hech qanday kafil, boshlang‘ich to‘lov yoki daromati to‘g‘risidagi ma’lumotnoma talab etilmaydi.

Bu yerda inson kapitaliga alohida e‘tibor qaratilganligini ko‘rishimiz mumkin. Ya’ni bu kredit mablag‘lari mahalla fuqarolar yig‘ini tomonidan yoshlar daftariga yoki ayollar daftariga ro‘yhatga kiritilganlarga o‘z tadbirkorlik faoliyatini boshlashlari uchun shunchaki berib yuborilmayapdi. Balki ularda tadbirkorlik ko‘nikmalarini hosil qilish uchun mahsus monomarkazlarda tinglovchi sifatida o‘qitilyayapdi. Ularda o‘zlari shug‘ullanishni istagan tadbirkorlik yo‘nalishlari bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarini oshirishmoqda. So‘ngra sertifikat berilmoqda va uni bankka taqdim etishgach maqsadli kredit ajratilmoqda.

Biz yuqorida inson kapitali tushunchasiga qisqagina ta’rif berib o‘tgan edik. Inson kapitali bu – har bir insonda mavjud bo‘lgan bilim, malaka va motivatsiyalar zahirasidir[8]. Odamlar uning yordamida shaxsiy boylik va milliy boylikni yaratadilar. Mana yaqqol dalil, muhtaram Prezidentimiz mamlakatimizda kambag‘allikni qisqartirish masalasini hal qilish choralari ko‘rmoqdalar. Buning bir misoli sifatida yuqoridagi tizmini ishlab chiqdilar va hayotga tadbir etdilar. Inson kapitalini rivojlantirish masalasigi bu jarayonda eng ustvor masala sifatida qaramoqdalar.

Shu bilan birga barcha o‘zining qiziqqan yo‘nalishlari bo‘yicha taxsil olaganlarda ijobiy inson kapitali mavjud deb aytishimiz to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Hulosa qilib aytganda, inson kapitalini o‘zining ishlab chiqarish omili sifatidagi samaradorligi bo‘yicha salbiy (vayronkor) va ijobiy (bunyodkor) turlarga bo‘linadi. Ular orasida oraliq holatdagi inson kapitali ham bo‘ladi. Salbiy inson kapitali bu – milliy inson kapitalining bir qismi. U o‘ziga sarflangan investitsiyalardan o‘z jamiyati, mamlakati iqtisodiyotiga biror foyda keltirmaydi. Aksincha, jamiyat, shaxs iqtisodiy va boshqa sohalariga zarar keltiradi. Ta’lim va tarbiyaga kiritiladigan hamma investitsiyalar ham foyda beravermaydi, inson kapitalini oshiravermaydi. Salbiy inson kapitali ma’naviyat va madaniyati tuban, ishbilarmonlik, tadbirkorlik qo‘llab-quvvatlanmaydigan sharoitda shakllanadi. Shuningdek, fuqarolik jamiyati

shakllanmagan, investitsiyalar ilmiy-pedagogik asoslanmay sarflansa ham shunday bo‘ladi. Shuningdek, psevdotarbiya, psevdota’lim, psevdobilim, psevdofan va madaniyat amalda bo‘lgan joylarda ham shunday bo‘ladi. Tuzalmas jinoyatchi, yollanma qotil – bular jamiyat va oila uchun kiritilgan, biroq, samarali foydalanilmagani uchun zoe ketgan investitsiyalar demakdir. Ijoiy inson kapitalini – mehnatkash odamlar, ishning ko‘zini biluvchi professionallar, ustasi faranglar, jahon miqyosida tan olingan mutaxassislar tashkil qiladi. Inson kapitalini rivojlantirishga jamiyatning faol odamlari – olim va ziyolilari katta hissa qo‘shadilar.

FOYDALANIGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. <https://xs.uz>. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 20 apreldagi “Yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va bandiligiga ko‘maklashish, ularni ijtimoiy himoya qilish hamda bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-6208-sonli Farmoni. 22.04.2022. №82 (7862).
2. <https://xs.uz>. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 3 fevral 2021 yildagi PF-6155-sonli “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi Farmoni. 4.02.2021. №25. (7805).
3. <https://xs.uz>. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PF-6260-son Farmoni. 15.06.2021. №148-149.
4. <https://uza.uz>. Sh.M.Mirziyoev. BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so‘zlagan nutqi.
5. M.Quronov. Bolam baxtli bo‘lsin, desangiz.... T.: ”Ma’naviyat”, 2013, 18 bet.
6. Pardaev M.Q. “Bozorli iqtisodiyot sharoitida mehnatga oid tushunchalar” nomli risola. Samarqand. SamKI 1997. 59. b.
7. Abdurahmonov Q.H. Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiya. - T.: “Fan va texnologiya”, 2012. 38. b.
8. <https://cyberleninka.ru>. Akramova Sh.G. Inson kapitali: mohiyati va uni o‘rganishga yondashuvlar. (Murojaat 3.07.2022).
9. <https://www.norma.uz>. 1 yanvardan boshlab mehnat munosabatlari onlaynga o‘tadi. (murojaat 04.07.22).

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ДЕФЕКТОЛОГОВ К РАБОТЕ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Н.З.Абидова,
доцент кафедры логопедия, PhD, ТГПУ им. Низами.

Республике Узбекистан инклюзия рассматривается в качестве одной из стратегических задач развития системы образования. Указанный факт подкрепляется существующими международными и государственными нормативными документами, в числе которых Конвенция о правах ребенка, Саламанская декларация (1994 г.), Закон Республики Узбекистан «Об образовании» (2020 г.), Закон Республики Узбекистан «О правах лиц с инвалидностью», Постановление Президента Республики Узбекистан Указ «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями» (2020 г.), Президента Республики Узбекистан «О стратегии развития нового узбекистана на 2022 — 2026 годы» (2020 г.) и др.

Согласно содержанию современной отечественной модели образования до 2020 г., предполагается, что количество лиц с особыми образовательными потребностями, получающих образовательные услуги в массовых учреждениях, к 2016 году должно

увеличится до 70%. В соответствии с национальной стратегией действий в интересах детей, планируется снижение числа детей-инвалидов и детей с особыми образовательными потребностями, оставшихся по объективным причинам вне системы образования, до 20% от их общего числа. В Постановлении Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями», от 13.10.2020 г. № ПП-4860 появились такие новые понятия, как «обучающиеся с особыми образовательными потребностями», «инклюзивное образование», «адаптационная среда» и др.

Различные аспекты проблемы развития профессиональной компетентности и профессиональной подготовки будущих дефектологов являлись предметом исследования ученых (К.А.Абулханова-Славская, Л.И. Анцыферова, С.Г. Вершловский, Р.Х. Гилмеева, С.А. Дружилов, Э.Ф. Зеер, Е.А. Климов, Н.В. Кузмина, А.К. Маркова, Л.М. Митина, А.В. Петровский, В.А. Сластенин, В.И. Слободчиков, Н.Н. Суртаева, Г.В. Суходолский, Н.В. Чекалёва, В.Д. Шадриков, J. Atkinson, M. Ainscow, F. Armstrong, C. Barnes, B.S. Bloom, H. Daniels, D.L. Ferguson, M. Knowles, C. Maslach, G. Meyer, M. Oliver, M.M. Palombaro, C.L. Salisbury, T.M. Shea и др.).

В отечественной педагогике накоплен обширный опыт исследования проблем подготовки кадров будущих дефектологов, развития профессиональной компетентности педагога и нашел свое выражение в исследованиях, проведенных М.Хакимовой, Л.Муминовой, Н.Рахмонкуловой, З.Мамаражабовой, Ф.Кодировой, Д.Якубжановой.

Несмотря на наличие большого числа трудов, посвященных совершенствованию педагогического мастерства специалистов и определению условий их личностно-профессионального саморазвития, вопросы, касающиеся специфики подготовки будущих дефектологов к работе в условиях инклюзивного образования, по-прежнему остаются на периферии исследовательских интересов ученых. Как правило, авторами не учитывается контингент детей, с которым работает педагогический состав образовательной организации. Не принимается во внимание наличие или отсутствие у ребенка нарушений в развитии, необходимость решения специалистами задач, связанных с удовлетворением особых образовательных потребностей обучающихся, воспитанников. При этом широкое включение новой категории детей в детские сады и общеобразовательные школы повлекло за собой изменения условий труда педагога. Значительно расширился спектр педагогических интересов будущих дефектологов, возник социальный запрос на обновление содержательной стороны профессиональной подготовки, включающей вопросы инклюзивного образования.

В последние годы по данной проблеме проведен ряд диссертационных исследований, в которых рассматривается понятие «инклюзивная компетентность», освещаются этапы формирования инклюзивной компетентности будущих дефектологов, раскрываются особенности подготовки специалистов к коррекционной деятельности в образовательной организации, доказываются влияние правильно организованной инклюзивной образовательной среды на социализацию детей с особыми образовательными потребностями (Л.М.Кобрина, О.С.Панферова, М.М.Тавакалова, И.Н.Хафизуллина, А.Я.Снигина, Ю.В.Шумиловская, E. Fitzsimons, Sh. Hardiman, J. Tossebro, C. Wendelborg и др.). Однако в данных работах акцент делается на подготовку будущего педагога, а профессиональные запросы учителя, уже работающего в системе образования и столкнувшегося с проблемами обучения детей с особыми образовательными потребностями, остаются не решенными.

Анализ изменившихся требований, предъявляемых к профессиональной компетентности современного педагога, позволил выявить ряд имеющихся противоречий:

- на социально-педагогическом уровне: между социальным заказом на внедрение и реализацию инклюзивного образования в отечественной педагогической практике и недостатком квалифицированных педагогических кадров для осуществления инклюзии;

- на научно-теоретическом уровне: между востребованностью в подготовке будущих дефектологов массовых школ и детских садов к инклюзии и недостаточным научным обоснованием содержания и технологии такой подготовки;

- на практико-методическом уровне: между необходимостью реализации инклюзивной практики и подготовки будущих дефектологов к этому процессу и отсутствием программно-методических материалов, обеспечивающих развитие профессиональной компетентности будущих дефектологов в области инклюзии.

Выявленные противоречия определяют проблему исследования, которая предполагает ответ на следующий вопрос: каковы содержание и технология подготовки будущих дефектологов к работе в условиях инклюзивного образования.

Для определения уровня готовности будущих дефектологов к работе в условиях инклюзивного образования в соответствии с рефлексивно-оценочным критерием применялись такие методы оценки, как решение профессиональных задач, самооудит. Респондентам было предложено решить 5 профессиональных задач. Эти материалы подверглись экспертизе. Это было важно для определения объективности оценивания будущими дефектологами своей готовности к инклюзивному образованию.

Обобщение полученных данных по каждому из критериев, позволяло присвоить будущим дефектологам один из трех уровней готовности к работе в условиях инклюзивного образования: подсчет осуществлялся путем суммирования баллов по каждому критерию.

Выборку данного исследования составили 86 студенты 4-курса направления логопедия факультета специальной педагогики и инклюзивного образования ТГПУ им. Низами. Исследование, проведенное с использованием анкеты «Я и инклюзивное образование», показало, что с принципами, задачами и философией инклюзивного образования знакомы только 44 % респондентов (38 чел.), остальные либо вообще не знакомы, либо имеют ограниченные представления об инклюзии.

По результатам анкетирования необходимо отметить следующее:

- 28 % (24 чел.) не только заинтересованы в правильной организации инклюзивного образования в практике, стремятся получить необходимые знания, но и демонстрируют ценностное отношение к детям с особыми образовательными потребностями и инклюзивному образованию;

- 72 % (62 чел.) проявляют интерес к совместному обучению детей с разными потребностями и особенностями развития, но не готовы к работе в условиях инклюзивного образования по объективным причинам: не имеют соответствующей квалификации;

37 % будущих дефектологов (32 чел.) демонстрируют недостаточный интерес к проблемам инклюзивного образования и изучают данную проблему в связи с необходимостью (социальный заказ со стороны родителей, воспитывающих детей с особыми образовательными потребностями; требования администрации).

Отношение будущих дефектологов к детям с особыми образовательными потребностями и к процессу внедрения инклюзии в образование, уровень осведомленности о философии, принципах и задачах инклюзивного образования осуществлялся также с помощью первого показателя методики Л.М. Митиной.

В процессе анализа полученных результатов исследования было засвидетельствовано, что педагоги, обучающиеся в условиях опытно-экспериментальной деятельности, активнее взаимодействуют с детьми с особыми образовательными потребностями, стараются незамедлительно апробировать изученные технологии, качественно подходят к разработке индивидуальных коррекционно-образовательных маршрутов и активно принимают участие в работе психолого-медико-педагогического консилиума. Это позволяет утверждать, что подготовка педагогов инклюзивного образования, организованная посредством модульной программы с командой педагогов, результативно влияет на развитие профессиональной компетентности всего педагогического персонала и формирование готовности образовательного учреждения к реализации инклюзивной практики.

Полученные результаты указывают на прогностичность разработанных в исследовании содержания и технологии подготовки педагогов к работе в условиях инклюзивного образования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абидова Н.З. Организация работы учителя-логопеда в условиях инклюзивной практики // мактаб ва haёт журналы, № 4 (168) / 2022.
2. Абидова Н. З. Родителям о детях с проблемами зрения //Педагогический журнал. – 2014. – №. 1-2. – С. 9-16.
3. Abidova N. Children with Visual Disorder Speech Development Peculiarities //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
4. Междисциплинарная стратегия выбора гуманитарных технологий в подготовке магистра образования: учебное пособие / Ю.Б. Дроботенко, Н.А. Дука, Н.С. Макарова, С.В. Никитина, Г.П. Сеницына, Н.В. Чекалева; под общ. ред. Н.В. Чекалевой. - Санкт-Петербург: Книжный Дом, 2010. - 160 с.
5. Профессия тьютор. Информационно-методический бюллетен / Н.Н. Зыбарева, И.В. Карпенкова, Е.В. Кузмина. - Москва: ИПИО, МГППУ, 2012. - 38 с.
6. Психолого-педагогические инновации в коррекционных классах: диагностика, рекомендации, разработки уроков и внеклассных занятий / авт. - сост. Т.Н. Гордеюк, Л.И. Егошкина; под ред. проф. Ю.В. Егошкина. - Волгоград: Учитель, 2009. - 182 с.
7. Чекалева, Н. В. Отношение к процессу интеграции формального, неформального и неформального образования взрослых [Электронный ресурс] / Н.В. Чекалева, О.В. Ройблат, Н.Н. Суртаева // Электронное научное издание (научно-педагогический интернет-журнал). Март, 2012. -URL: <http://www.emissia.org/offline/2012/1755.htm> (дата обращения: 19.09.2014).

BUGUNGI MENEJERLAR OLDIDA TURGAN ASOSIY MUAMMOLAR

Botirov Shonazar Askar o‘g‘li
JDPU Maktab menejmenti kafedrası o‘qituvchisi
Abdukarimova Guloyim Olim qizi
Abdullayev Jahongir Ro‘zmatovich
JDPU Maktab menejmenti yo‘nalishi talabalari

Bugungi korporativ dunyoda biznes muhiti keskin o‘zgarib bormoqda. Hozirgi boshqaruv davrining dastlabki yillarida menejer faqat uskunalar, ma'lumotlar va tizimlar bilan ishlashi kerak edi. Ammo boshqaruv mas'uliyatining stsenariysi sezilarli darajada o‘zgartirildi va bugungi menejer o‘zaro ta’lim , xodimlarni boshqarish, idoralararo aloqa va ish doirasini kengaytirish kabi muammolarga duch kelmoqda. Globallashuv biznes muhitini shakllantirmoqda va qayta shakllantirmoqda, natijada raqobatchilarning ko‘payishi, yangi manba strategiyalariga talab va yangi talablarga ega yangi bozorlar paydo bo‘ladi.

Axborotning tartibsiz oqimi ko‘pincha miqdoriy jihatdan kuchli tebranishlarga duchor bo‘ladi, axborot oqimini nazorat qilish zarur, aks holda bu tebranishlar zararli bo‘lishi mumkin. Axborot nazorati - bu turli mezonlar bo‘yicha to‘plangan va taqdim etilgan ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash va ularga ahamiyat berish. Menejerlik ishi kundan kunga mashaqqatli bo‘lib borayotganligi sababli, menejer doimiy ravishda tezlik va sifatni oshirishning yangi usullarini izlashi, shuningdek, ko‘tarilgan xarajatlarni kamaytirishi kerak.

Xarajatlarning oshishi menejerlar uchun yana bir muammodir. Xizmatlar va ish haqi narxining oshishi menejerlar uchun tobora qiyinlashib bormoqda. Hozirgi sharoitda xodimning kompaniyaga sodiq bo‘lishiga kafolat yo‘q, u holda ko‘proq pul olish uchun xodimlar yuqori ish haqini so‘rashadi. Shuningdek, kompaniya tomonidan ko‘rsatiladigan xizmatlar narxini doimiy nazorat ostida ushlab turish talabi mavjud. Agar kompaniya xizmat narxining ko‘tarilishi tufayli yo‘qotishni boshlasa, menejerlar ushbu muammoni hal qilishga e’tibor berishadi.

Elektron ma’lumotlarni qayta ishlashning murakkabligi oshgani sayin, xavfsizlik ko‘pincha pasayadi. Bu nafaqat buzilishlar ko‘rinishidagi muammolarni keltirib chiqarmaydi, balki litsenziya bilan bog‘liq huquqiy oqibatlarga ham ega. Bu muammo, ayniqsa, IT-sanoatlarida uchraydi. IT-kompaniyalari juda qimmat dasturiy ta’minotni sotib olishadi va bir necha oylar yoki yillar o‘tgach, yangi versiya paydo bo‘ladi, keyin menejerlar texnologiyani o‘zgartirish bilan birga yana strategiyalarini o‘zgartirishlari kerak. Mijozlar yangi texnologiyani o‘zgartirish yoki yangilashni xohlashlari mumkin, keyin menejerlar pul va xizmatlar uchun muzokara qilishlari kerak, bu esa qoniqarsiz mijozlarga xizmat ko‘rsatishga olib kelishi mumkin.

Bugungi kunda menejerlar oldida turgan asosiy muammolar quyidagilardan iborat;

Globallashuvga javob berish: Globallashuvning turli kuchlari yangi raqobatchilarni keltirib chiqaradigan biznes muhitini qayta shakllantirmoqda va yangi manba strategiyalari va bozorni talab qilmoqda. Dinamik bozor sharoitida menejerlar uchun biznesni rivojlantirish uchun har qanday aniq maqsad va strategiyani bashorat qilish juda qiyin. Qisqa muddatli strategiya juda yaxshi ishlashi mumkin, ammo uzoq muddatda maqsadni belgilash muammodir. Jahon iqtisodiyotining dinamik bozor sharoitlari foyda prognozini yana chayqaladi. Hech kim biznes qilishi mumkin bo‘lgan foyda va zararlardagi o‘zgarishlarni oldindan aytib bera olmaydi. Globallashuvga javob berish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda; bu biznes modelini qayta belgilashga olib keladi. Bugungi kunda o‘zgarishlar tashkilotlarga bir vaqtning o‘zida bitta katta o‘zgarishlarni boshqarish hashamatini bermaydigan darajada sodir bo‘lmoqda. Bugungi kunda menejerlar globallashuv tufayli ikkita savolga duch kelishmoqda, qanday qilib tinimsiz o‘zgarishlar menejment tabiatini va korxona tuzilishini qayta belgilaydi? Va korxonani qayta shakllantirishda menejment qanday rol o‘ynashi kerak?

Ish kuchi xilma-xilligini boshqarish : Globallashuv va biznes uchun ochiq bozor tizimi tufayli menejment ishchi kuchining xilma-xilligiga duch kelishi kerak. Endi kunlik bizneslar turli mamlakatlarning turli shaharlarida tarqalgan. Shunday qilib, ko‘p marta nafaqat jins va yosh xilma-xilligi, balki madaniy xilma-xillik ishchi kuchini boshqarish uchun zarur bo‘ladi. Etika, motivlar va mehnat madaniyatidagi o‘zgarishlar tufayli, asosan, odamlarning turli xilligi menejerlar uchun qiyinchilik tug‘diradi.

Sifat va mahsuldorlikni oshirish: Menejment uchun asosiy muammo nima ishlab chiqarish, qancha ishlab chiqarish va qayerda ishlab chiqarishni hal qilishdir. Rahbariyat turli xil mahsulotlar ishlab chiqarish yoki bitta mahsulotga e’tibor qaratish haqida qaror qabul qilishi kerak . Bu haqda qaror qabul qilgandan so‘ng, menejerlar mahsulot sifati yaxshi ekanligiga ishonch hosil qilishlari kerak . Tashkilotga mahsulot haqida bozor yaratish uchun uzoq vaqt talab etiladi; Lekin agar sifat va mahsuldorlikda kamchilik bo‘lsa, unda yuqori raqobat tufayli mahsulotning bozorda barqaror turishi qiyinlashadi .

Mijozlarga xizmat ko‘rsatishni yaxshilash: Mijozlarga xizmat ko‘rsatishni yaxshilash, ba’zida menejerlar o‘z vaqtida erishamiz deb o‘ylashadi. Ammo bu vaqt kamdan-kam keladi. Talablarning o‘zgarishi yoki mijozlar dididagi o‘zgarishlar mijozlarga xizmat ko‘rsatishni yaxshilashga to‘sqinlik qiladi. Ushbu muammoni hal qilish uchun menejerlar ko‘p marta xodimlarni qiyinlashtiradigan va mijozlar so‘rovlarini to‘liq qamrab oladigan stsenariylarni o‘rnatishga harakat qilishadi. Ba’zida menejment ikkita stsenariyni parallel ravishda ishlaydi va xodimdan muvozanatni saqlashni so‘raydi.

Yuqoridagi muammolar bilan bir qatorda, ishchi kuchini boshqarish menejerlar uchun yana bir muammodir. Hozirgi kunda tashkilotga sodiq bo‘lish to‘g‘risida yozilmagan shartnoma yo‘q, shuning uchun ko‘plab xodimlar tashkilotdan ishdan bo‘shatilganga o‘xshaydi yoki ular yaxshi

maosh olish uchun tashkilotni tark etishadi. Xodim va tashkilot o‘rtasida shartnoma bo‘lmasa, xodim loyiha ishi o‘rtasida tashkilotni tark etishga qaror qilishi mumkin. Bu menejerlar uchun juda qiyin vaziyatlar.

Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun menejerlar ish madaniyatini o‘zgartirishlari kerak. Menejer o‘z qo‘l ostidagilar va qo‘l ostidagi odamlarning malakasini bilishi kerak. Xodimlarning imkoniyatlarini kengaytirish ulardan maksimal natija olishning eng yaxshi usuli hisoblanadi. Odamlar muntazam ish tufayli zerikib qolishadi, keyin ko‘proq natija olish uchun menejerlar ish uslubiga o‘zgartirishlar yoki yangiliklar kiritishlari mumkin. Yuqorida muhokama qilingan muammolar bilan bir qatorda, menejerlar o‘z xodimlarini tushunishga harakat qilishlari kerak. Agar menejerlar o‘z xodimlari bilan muloqot qilish imkoniga ega bo‘lsa, unda faqat xodim menejer bilan ishlashdan mamnun bo‘ladi va u menejerlar duch keladigan muammolarni hal qilishga tayyor bo‘ladi. Xodimlarni bilish orqali menejerlar xodimlarning mehnat qobiliyatini tushunish va shunga mos ravishda ishni taqsimlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. .

FOYDALANIGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Фарберман Б.Л. Передовие педагогические технологии. - Т.: Фан. 2000.
2. Подгоовка Кадров для рыночной экономики: планы, программы, технологии. - М.: Академия менеджмента и рынка. 2000.
3. Перегудов Л.В., Саидов М.Х. Менеджмент и экономика высшего образования. - Т.: Молия, 2001.
4. <https://www.mbaknol.com/general-business-articles/major-challenges-faced-by-todays-managers/>

OLIV PEDAGOGIKA TA’LIM MUASSASALARIDA TALABALAR TARBIVAVIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA XORIJ TAJRIBASI

Sanaeva Surayyo Bobonazarovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat pedagogika instituti, PhD

Respublikamizda oliy ta’lim tizimini isloh qilishga bo‘lgan e’tibor kundan kunga takomillashib borayotgani hech kimga sir emas albatta. Darhaqiqat, oliy pedagogika ta’lim muassasasi talabalarini tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash tizimini zamon talablariga mos ravishda takomillashtirish yechimini kutayotgan muammolardan biri hisoblanadi. Alohida urg‘u berib o‘tish joizki, zamonaviy pedagog kelajak bunyodkori, yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, konsepsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ‘ibotchisi ekanligini chuqur his etishi lozim. Buning uchun oliy ta’lim muassasalari kreativ tafakkurga va zamonaviy dunyoqarashga ega bo‘lishi bilan bir qatorda metodik jihatdan qurollangan kompetentli mutaxassis kadrlarni tarbiyalashga jiddiy e’tibor qaratishi lozim.

Tarbiya faol jarayon bo‘lish bilan birga, u juda murakkab va yaxlit hodisadir. Oliy pedagogika ta’lim muassasalarida axloqiy tarbiya jarayoni yoshlarga axloqqa doir bilimlar berish, talabalarga o‘qituvchi odobining tushuncha va qoidalarini o‘rgatish, pedagogik axloqiy e’tiqod, axloqiy hislar, ehtiyoj va o‘qituvchiga xos axloqiy fazilatlarini shakllantirish, xulq - odobga o‘rgatish kabilarni o‘z ichiga oladi. Oliy pedagogika ta’lim muassasalarida beriladigan axloqiy tarbiya yoshlarni ma’naviy jihatdan rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.[2]

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda 1059-son qaroriga asosan ishlab chiqilgan “Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasi”da oliy ta’lim tizimi o‘quv dasturlari, ma’naviy-ma’rifiy rejalari asosida talabalarning yoshiga mos tayanch ma’naviy-axloqiy fazilatlar - Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet,

mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, tolerantlik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik rivojlantirilishi belgilangan.

Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida yoshlarni ma'naviy-axloqiy tamoyillar asosida tarbiyalashda inobatga olinishi lozim bo'lgan jihatlar ko'rsatib o'tilgan bo'lib, bular:

ijtimoiy-gumanitar fanlar, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar orqali yoshlarda ma'naviy tarbiya indikatorlari va kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalarni ta'lim-tarbiya mazmuniga singdirish va ularni amaliyotda qo'llay olish imkonini beruvchi amaliy mashq, topshiriq va pedagogik vaziyatlar bilan boyitish;

yoshlarda zamonaviy bilimlarni egallash, media madaniyatni rivojlantirish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish, xorijiy davlatlardagi ilg'or tajribalarni o'rganishni rag'batlantirish;

kasbiy-ma'naviy ko'nikmalarni mustahkamlash, o'zini-o'zi tarbiyalashga o'rgatish;

faol fuqarolik pozitsiyasini kuchaytirish;

ilmiy, ma'naviy-axloqiy, siyosiy dunyoqarash va sog'lom diniy e'tiqodni shakllantirish;

baxtli oilaviy hayot, farzand tarbiyasi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish;

kelajakka ishonch va mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarga dahldorlik tuyg'usini kuchaytirish kabilardir.[1]

Oliy ta'lim muassasalari talaba-yoshlarida barkamol shaxsga xos fazilatlar, ayniqsa, professional axloq, kasb odobiga oid sifatlar jadal shakllanadi. Talabalik davrida yoshlarning turli xil axloqiy, estetik, ijtimoiy-siyosiy masalalarga qiziqishlari, ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarga tanqidiy munosabati kuchayadi, yoshlarning fikri, qarashlari adolatli bo'lishi ham, ba'zan yuzaki bo'lishi ham mumkin. Shuning uchun bu davrda ma'naviy-axloqiy tarbiya, mustaqillik mafkurasi, milliy istiqloq g'oyasini egallashning ahamiyati nihoyatda ortadi.[2]

Amerikalik pedagoglar tarbiyaviy ishlarning asosiy vazifalari qatoriga mustaqil bilim olish ko'nikmalarini va ularning integral diagnostikasini ham qo'shishadi. Shakllantirilgan amaliy ishtirok ko'nikmalari kelajakda jamiyat hayoti va siyosiy jarayonlarga samarali va mas'uliyatli ta'sir o'tkazish uchun talab etiladi. Shuning uchun bu ko'nikmalar talaba shaxsi shakllanishining dastlabki bosqichlaridanoq o'rgatib borilishi va ta'limning barcha bosqichlarida davom etishi lozim. AQSh o'quv muassasalarida qabul qilingan tarbiyaviy ish shakllari suhbatdoshni diqqat bilan eshitib, uning fikr va g'oyalarini do'stona va tanqidiy tinglash, nizolarni hal qilish, murosaga kelib, o'zaro rozilikka erishishga o'rgatadi. Bunda tyutorlar elektron resurslardan hamda o'zlarining shaxsiy aloqalari orqali ijtimoiy so'rovlar o'tkazib borishadi. Shu tariqa talaba-yoshlar o'z mamlakatlaridagi islohotlarda faol ishtirok etishga o'rgatib boriladi.

AQSh ta'lim-tarbiya doktrinasida mas'uliyat, o'z-o'zini idora etish va har bir insonni hurmat qilish hamma uchun majburiy hisoblanadi. Shu maqsadda talaba-yoshlarda ijtimoiy yo'nalgan fazilatlar – ochiqko'ngillik, o'zgalarga hurmat, qonunga itoat qilish, voqelikka tanqidiy baho berish va murosallilik shakllantirib boriladi.

Avstraliya ta'lim muassasalarida to'g'ri, olamda o'z o'rnini bilish, tadbirkorlik, tashabbus kabi fuqarolik g'oyalari asosida yuzaga kelgan demokratik merosga hurmat bilan bir qatorda ijtimoiy yo'nalgan shaxs xarakteriga xos qirralar – bag'rikenglik, davlatning ko'pmillatli merosini saqlab qolishga intilish, kirishuvchanlik, xayrixohlik kabi fazilatlar tarbiyasi ustuvor sanaladi.

Buyuk Britaniya tarbiyaviy doktrinasida har bir insonda individual yo'nalgan shaxs qirralari bo'lishi shart hisoblanadi. Shu sababli o'z xatti-harakatlari uchun mas'uliyatli bo'lish, o'zi va o'zgalar istiqboli haqida qayg'urish, o'z xarakterlarining o'zgalarga qanday ta'sir etishi haqida o'ylash, avval o'ylab, keyin qaror qabul qilish, o'z nuqtai nazarini himoya qilish, kabi sifatlarga alohida e'tibor qaratiladi.

Ijtimoiy yo'naltirilgan shaxsning sifatlari – jamiyat yuksalishi haqida qayg'urish, nizolarni bartaraf etishga intilish, umumiy manfaat uchun jamoada ishlashga tayyorlik, o'zgalar nuqtai nazarini qabul qila olish, o'z xarakterlariga mas'uliyat bilan yondashuv, o'zi va o'zgalar haqida qayg'urish, o'z xatti-harakatlarining boshqalarga qanday ta'sir etishini o'ylab ish tutish, o'z xatti-

harakatlarining kutilmagan natijalari uchun javob bera olish, mas’uliyatlilik va bag’rikenglik, individning siyosiy samaradorligi, umumiy muvaffaqiyat va oxir-oqibat eng muhimi jamiyatning ma’naviy yuksalishi uchun o’ta muhim hisoblanadi.

“Journal of American Indian Education” jurnali tarbiyaviy faoliyat strategiyasi xaqida so’z yuritib, “yaxshi inson”ni shakllantirish birinchi navbatda axborot, ma’rifat, ongning rivojlanishi, qarama-qarshiliklarni yengib o’tish, tanqid, ijodiy faollik, siyosiy, madaniy va iqtisodiy sohalarida mustaqil qaror qabul qila olish kabi ko’nikmalarni integral shakllantirish orqali kechishi lozimligini ta’kidlaydi[3].

Oliy pedagogika ta’lim muassasasi talabalari tarbiyaviy ishini tashkillashtirishda o’quv loyihasi metodiga alohida ahamiyat berish mumkin. Bunda, dastlab birinchi kurs talabalarida jamoada ishlash, nostandart vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish qobiliyatlari rivojlantiriladi. 2-3 kurs talabalari ijtimoiy loyihalash texnologiyasini o’rganishga kirishadilar. Mazkur metodni qo’llashning yakuniy natijasi ijtimoiy loyihani yaratish bo’lib, bu ishtirokchilar uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Masalan, 2-kurs talabalari guruh murabbiylari bilan birgalikda ustoz-shogird tizimida quyidagi loyihalarni yaratishlari mumkin: “Active house” bolalar ijodiy studiyasi”, “Bolalarga tabassum sovg’a qil!” bolalar klubi”, “Universitet (institut)ning rekreatsion hududlarida ilmiy-texnik kutubxona reklamasi” va boshqalar. 3-kursda talabalar “Tarbiya” laboratoriyasi faoliyatida qatnashish imkoniyatiga ega bo’ladilar, bu esa, ularga ijtimoiy faoliyat bilan shug’ullanish, murabbiy bilan ishlash jarayonida egallangan bilim, ko’nikma va amaliy faoliyat tajribasini namoyon etish imkoniyatini taqdim etadi. “Tarbiya” laboratoriyasi ishtirokchisi hisoblangan talabalar oliy ta’lim muassasalari uchun ommabop hisoblangan “Talabalar qo’g’irchoq teatri”, “Futbol turniri” kabi loyihalarning tashkilotchilariga aylanishadi.[3]

Xulosa o’rinda shuni ta’kidlash joizki, oliy pedagogika ta’lim muassasalarida tashkil etiladigan tarbiyaviy faoliyatning har bir turi talabalarda bilishga doir, ijodiy, ijtimoiy va shaxsiy tajribani tarkib toptirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 1059-son Qarori.
2. Ochilov.M., Ochilova N. Oliy maktab pedagogikasi. Darslik. – T., “Aloqachi”, 2008. 304 b.
3. Sanaeva S.B. Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo’lajak pedagoglarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish: pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Samarqand, 2020. – 122 b.

OLIIY TA’LIM MUASSASALARIDA KOLLEGIAL ORGANLAR FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA AQSH TAJRIBASI

Hasanova Malohat Nabi qizi

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Ta’lim muassasalari boshqaruvi yo’nalishi 2-kurs
magistri

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan davrda Oliy ta’lim sohasini rivojlantirishda, rivojlangan mamlakatlar tajribasiga yuzlanamiz. Oliy ta’lim muassasalarida kollegial organlar faoliyatini tashkil etishda xorijiy tajribani o’rganish juda muhimdir. Kollegial organlar faoliyatini yanada rivojlantirishda Amerika Qo’shma SHtatlari oliy ta’lim tizimi tajribasini o’rganamiz.

AQSH oliy ta’lim tizimi yirik va turli xil tarmoqlarga ega bo’lib, ilmiy daraja beruvchi 4600ga yaqin ta’lim muassasalaridan iborat. Ularda millionlab talabalar tahsil oladi. Ta’kidlash joizki, dunyo ta’lim tizimlarining spektrida AQSH tizimi ko’p jixatdan o’ziga xosdir. Ko’plab mamlakatlardan farqli ravishda AQSH ta’lim vazirligi yoki oliy ta’limga mas’ul bo’lgan boshqa

markaziy agentligi mavjud emas. Federal hukumatning roli cheklangan. Shtat universitetlari federal hukumat emas, shtat nazorati ostida. AQSH oliy ta’lim uyishmalarida esa, oliy ta’lim sektoriga turli xil uyushmalar kirib, muassasa yoki shaxslar (ba’zan har ikkisi) ularning a’zosi bo’lishadi. Ba’zi uyishmalar uchun kollej va universitetlarning manfaatlarini federal va ba’zi xollarda shtat hukumatlarida ximoya qilish muhim vazifa sanaladi. A’zolik uyushmalari oliy ta’limning barcha yoki muayyan qismning manfaatlariga mos keladigan davlat siyosatining qo’llab- quvvatlaydi. Ko’pgina uyishmalar o’z a’zolariga kasbiy rivojlanish dasturlari va xizmatlarini taqdim etadi, shuningdek ushbu soxadagi eng ilg’or tajribalar haqida ma’lumot beradi.

Boshqaruv kengashlari haqida so’z yuritsak, uning boshqa davlatlardan farqli o’laroq, institutsional avtanomiya (ta’lim muassasalarining o’zini-o’zi mustaqil idora qilish huquqi) AQSH oliy ta’limining o’ziga xos xususiyatini ko’rishimiz mumkin. Biroq davlat nazoratidan avtanomlik darajasi oliy ta’lim soxalarida, ya’ni shtatdan shtatga xususiy va davlat kollejlari va universitetlari o’rtasida hattoki ma’lum bir shtatdagi muassasalar o’rtasida, keskin farq qiladi. Yana bir farqli tomoni xususiy ta’lim muassasalarining davlat muassasalariga qaraganda avtanomlik darajasi ancha yuqori, chunki aksariyat hollarda ular o’z shtatlari tomonidan to’g’ridan- to’g’ri moliyalashtirmaydi. Shuning uchun muassasa rahbarlik tuzilmasi va faoliyati ham muassasaning hajmi, vazifasi va tashkiliy madaniyatiga qarab farqlanadi. Institutsional boshqaruvning eng yuqori darajasi - bu boshqaruv yoki siyosatni belgilovchi organ bo’lib, odatda kengash deb nomlanadi: regentlar, direktorlar, vasiylar yoki boshqaruvchilar kengashi. AQSHdagi deyarli barcha kollejlari va universitetlar asosan fuqorolardan tashki topgan kengashlar tomonidan boshqariladi. Unda saylanadigan mansabdor shaxslar amaldorlari bo’lmasa-da ayrimlari shtat gubernatori tomonidan tayinlanadi. Odatda boshqaruv kengashlari prizident yoki rektor deb ataluvshi bosh ijrochi direktorni tayinlash uchun javobgardirlar. Birgalikda ishlash orqali, ular siyosatni va butun tizim uchun ustivor bo’lgan yo’nalishni belgilaydilar, byujetlarni muvofiqlashtiradilar va o’z yurisdiksiyasida bo’lgan muassasalar manfaatlarini ximoya qiladilar. Kengashlar odatda muassasaning eng yuqori boshqaruv organi hisoblansa-da ular hokimiyat va javobgarlikni prizident, fakultet yoki talabalar kengashlari va boshqa tashkiliy tuzilmalar bilan bo’lishadi.

Oliy ta’lim tizimining institutsional boshqaruviga ham e’tibor qaratsak. Muayyan nomlanishlar va tuzilmalar muassasalarda turlicha bo’lsa-da, institutsional boshqaruv odatda quyidagi rollarni bajaradi:

Prezident : Oliy darajadagi institutsionai rahbar va ma’mur sifatida, prezidentning roli strategik rejalashtirish, moliyaviy barqarorlik, shuningdek muassasaning ish unumdorligini oshirishga qaratilgan.

Rektor : AQSHning ba’zi universitet tizimlari bir nechta kompluslardan (talabalar shaharchasi) iborat. Bunday hollarda, har bir kompusuning bosh ma’muri rektor deb ataladi va to’g’ridan-to’g’ri universitet tizimining prezidentiga xisobot beradi.

O’quv ishlari bo’yicha prorektor, bosh ilmiy xodim: U akademik masalalar –o’quv dasturlari, ilmiy izlanishlar va fakultetga oid ishlarga mas’ul bo’ladi. Ko’pgina prorektorlar shtatdagi professor- o’qituvchilar tarkibidan tayinlanadi. Prorektor yangi prezidantni saylash vaqtida vaqtinchalik prezident vazifasini bajarishi mumkin. Bu lavozim “o’quv ishlari bo’yicha vitse- prezident” deb ham atalishi mumkin.

Vitse-prezident: Vitse-prezident universitetdagi rahbarlik lavozimi bo’lib, u bevosita prezidentga yoki rektorga bo’ysunadi. U ta’lim muassasaning noilmiy vazifalarini bajaradi, xususan, moliya , kadrlar, talabalar bilan ishlash, rivojlanish va axborot texnologiyalariga oid masalalarni nazorat qiladi. Ko’pgina masalalarda har bir funksional yo’nalish bo’yicha vise-prezident mavjud.

Dekan: Dekan kollej yoki universitetning ilmiy bo’limini boshqaradi. Dekan ushbu bo’limning bosh ma’muri sifatida o’qituvchilar, kafedra mudirlari, bo’lim xodimlari, talabalar va

universitet rahbarlari o‘rtasida vositachi bo‘lib, o‘zaro aloqani ta’minlaydi. Ular odatda professor-o‘qituvchilar tarkibidan tayinlanadi.

Kafedra mudiri: Aksariyat o‘quv yurtlarida ilmiy-tashkiliy tuzilmaning asosiy bo‘limi kafedra hisoblanadi.(ko‘pincha fan, soxa yoki fanlar guruhiga bo‘linadi) va kafedra mudiri tomonidan boshqariladi. Kafedra dekan va kafedra professor-o‘qituvchilari o‘rtasiada aloqa o‘rnatadi.

Yuqorida AQSH Oliy ta’lim tizimi kengash faoliyati bilan biroz tanishib chiqdik. Bizga ma’lum bo‘ldiki, AQSH ta’lim muassasalarining nom berish to‘g‘risidagi kengashlari global me’yorlarga mos emas. Ta’lim muassasalari o‘zini-o‘zi mustaqil idora qilish bo‘yicha ko‘pgina huquqlarga ega vamuassasalarining turi ko‘p. Eng alablanarli jihati shundaki, talabalar kontingenti sezilarli darajada farq qiladi va dunyodagi aksariyat tizimlardan farqli o‘laroq, bir qancha xususiy, nodavlat ta’lim muassasalar eng nufuzli hisoblanadi. Hech bir milliy qonunchilik va bakalaviriant yoki na magistraturada darajalar toifalarini tartibga solmaydi. Ammo shtat odatda o‘z chegaralarida joylashga davlat muassasalari bera oladigan darajani tartibda soladi. Xar bir muassasa, odatda shtatlar yoki ixtisoslashgan akkreditasiya agentliklari tomonidan o‘rnatilga keng miqyosli ko‘rsatmalarga amal qilgan holda, o‘z dastur talablarini belgilash erkinligiga ega.

Dunyo reytingiga nazar tashlasak AQSH universitetlari nufuzli o‘rinlarni egallaydi. Ularning boshqaruv kengashi tajribasini chuqurroq tahlil qilish lozim. Yurtimiz oliy ta’lim muassasalarining boshqaruv kengashi faoliyat AQSH kengashi faoliyati bilan o‘xshashligini ko‘rishimiz mumkin. Yurtimizda ham oliy talim tizimini rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab islohatlar olib borilmoqda. Jumladan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgach rivojlantirish konsepsiyasi” tasdiqlandi. 2019-yil 26-dekabrda 1037-son O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining “Respublika oliy ta’lim kengashini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori qabul qilind. Qarorlar , konsepsiyalar ijrosini teranroq anglab, uning ijrosini ta’minlashda har birimiz o‘z hissamizni qo‘shsak, albatta oliy ta’lim muassasalarimizning nufuzi yanada ortadi. Eng nufuzli uviversitetlar qatoridan munosib o‘rin egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgach rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida ” PF-5847-son 8.10.2019-yil
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining “Respublika oliy ta’lim kengashini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori PF- 1037 - son 26.12.2019-yil
3. БоженоваИ.А. Дифференциация обучения в современной средней школе США, АКД, Волгоград, 2007.
4. Хатюшина А.А. Теория и практика повышения квалификации учителей США (на примере штата Южная Каролина) // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. –Москва, 2009.
5. QurbonovSH, SeytxalilovE. Ta’limsifatini boshqarish. /T.: «Turon-Iqbol», 2006. - 592 b.
6. Internet tarmoqlari: Lex.uz

PEDAGOGLARDA KREATIVLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO‘LLARI

Nematov Xusniddin Muxiddin o‘g‘li
Farg‘ona politexnika instituti, Fizika kafedrası assistenti,
Axmadjonova Dilshoda Olimjon qizi
Farg‘ona politexnika instituti qurilish fakulteti arxitektura yo‘nalishi talabasi

Kreativlik (lot., ing. “create” – yaratish, “creative” yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma’nosini ifodalaydi. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg‘ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo‘ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o‘tkirlikni tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi.

Amerikalik psixolog P.Torrens fikricha, kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va Ozigartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo echimini topishda bilim va amaliy harakatlarning Ozaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta’sirchanlikni ifodalaydi. Boshqa har qanday sifat (fazilat) kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil shakllantirib va rivojlantirilib boriladi.

Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo‘lishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yonaltiradi. Xalq ta’limi tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kreativlik sifatlariga ega bo‘lishlari ularda o‘quv va tarbiya jarayonlarini tashkil etishga an’anaviy yondashishdan farqli yangi g‘oyalarni yaratish, bir qolipda fikrlamaslik, o‘ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilmaslikka yordam beradi. Binobarin, kreativlik sifatlariga ega pedagog kasbiy faoliyatini tashkil etishda ijodiy yondashish, yangi, ilg‘or, bo‘lajak pedagoglarning o‘quv faoliyatini, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan g‘oyalarni yaratishda faollik ko‘rsatish, ilg‘or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o‘rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo‘lishga e’tibor qaratadi. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari pedagogic muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o‘zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta’minlanadi.

Pedagog o‘z-o‘zidan ijodkor bo‘lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma’lum vaqt ichida izchil o‘qib-o‘rganish, o‘z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo‘lgani kabi bo‘lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo‘yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o‘zini o‘zi ijodiy faoliyatga yo‘naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega. Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni echish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e’tibor qaratishi zarur.

Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, pedagogning masala echimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o‘z oldiga muammoli masalalarni qo‘yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo‘lgan dalillar bilan to‘qnash keladi. Buning natijasida o‘z ustida ishlash, mustaqil o‘qib o‘rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potentsialini yanada rivojlantiradi.

Hozirgi zamon pedagogikasi yuqori malakali pedagogik kadrlarga ehtiyoj sezadi. Ushbu loyihani amalga oshirish quyidagilarni amalga oshiriladi:

1. O‘qituvchilarni ma’naviy va moddiy rag‘batlantirish sistemalarni tadbiq etish;
2. Pedagogik kadrlarni attestatsiyadan o‘tkazishda qo‘yiladiagan talablarni yangilash;
3. Ularning malakasini oshirish;

4. Eng yaxshi o‘qituvchilarning tajribalarni keng ommalashtirish.

Yangi, hozirgi zamon standartlarini amalga tadbqiq etish o‘qituvchidan nafaqat yuqori malakani va doimiy kasbiy rivojlanishni, balki o‘z ishiga ijodiy yondashishni talab qiladi. O‘qituvchining kreativligi o‘z tajribasini qayta ko‘rib chiqishi va yaxshilash hammaga ma’lum narsalarni o‘zgartira olishi va ijodiy foydalana bilish, sifat jihatdan yangiliklarni yaratish juda katta ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda.

Kreativlik tushunchasi (lot., ing. “create” – yaratish, “creative” yaratuvchi, ijodkor) ingliz tilidan tarjima qilganda ijod ma’nosini anglatadi. Haqiqattan esa yangi, original (Oziga xos) yanada sayqallangan moddiy va ma’naviy bog‘liqliklarni yaratishdir. Kreativlikni: ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, O‘ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish deyish mumkin. Hozirgi zamon psixologiya va pedagogika lug‘atlariga asoslanib O‘qituvchining kreativligi deb uning fikrlaridagi sezgilaridagi, muloqotdagi, alohida faoliyat turidagi, ijodiy yondashish, bilish darajasi deb ta’riflash mumkin.

O‘qituvchining kreativligi, bu uning qat’iy, chegaralangan yoki sust chegaralangan sharoitlarda har xil original g‘oyalarni izlab toppish laoyiqatidir.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish quyidagi O‘zaro bir-biriga bog‘liq kreativlik tarkibiy komponentlarini ajratish imkoni beradi:

1. Intellektual (aqliy);
2. Ahloqiy (o‘z-o‘zini boshqarish);
3. Motevatsion (maqsadiy);
4. Emotsional (his hayajonli).

Kreativ layoqat quyudagi o‘zaro bir-biriga bog‘liq bo‘lgan qismlardan iborat bo‘ladi:

1. Kreativlik maqsad;
2. Ijodiy intilish;
3. Kreativ (ustanovka) qurish,
4. Kreativ yo‘nalish;
5. Kreativ ifodali akt;
6. Kreativ o‘z-o‘zini boshqarish;
7. Kreativ faollik;
8. Kreativ intilishlar darajasi.

O‘qituvchining kreativligi uning ijodiy faoliyatida paydo bo‘ladi va rivojlanadi. K.Rodgers “Ijod-o‘z o‘zini kuchaytirish demakdir” degan asarida ijodiy shaxs uchun eng asosiy savollardan birini beradi: “Meni meni hayot tarzini qoniqtiradimi yoki to‘g‘ri talqin etadimi. O‘qituvchining ushbu savolga javobi uning kasbiy va ijodiy cho‘qqilarga intilishi yuqori ijodiy malakali va o‘zini ijodiy tomondan to‘la namoish etishga intilishi kreativ shaxs bo‘lishi”. Shunday qilib kreativlik o‘qituvchining ijodiy faoliyatida ijodiy intilishi, ijodiy qobiliyati, kreativ maqsadi, yo‘nalishi va o‘zini boshqara olishida ko‘rinadi va uni o‘zini faolligi, o‘zini-o‘zi boshqara olishi bilan yetuk rivojlanayotgan, o‘sayotgan shaxsga aylanayotganini bildiradi. Pedagogning kreativlik potentsiali uning umumiy xususiyati sifatida aks etadi. U ijodiy faoliyatning dastlabki sharti va natijasi sanaladi. Mazkur sifat shaxsning o‘z-o‘zini namoyon qilish layoqatiga egalikni va tayyorlikni ifodalaydi. Qolaversa, kreativ potentsial negizida har bir mutaxassisning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvati yaxlit holda namoyon bo‘ladi. Kreativ potentsial bilish jarayoniga yo‘naltirilgan ijodkorlik bilan chambarchas bog‘liq. Pedagogning kreativ potentsiali an’anaviy tafakkur yuritishdan farqli ravishda quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- tafakkurning tezkorligi va egiluvchanligi;
- yangi g‘oyalarni yaratish qobiliyati;
- bir qolipda fikrlamaslik;
- o‘ziga xoslik;
- tashabbuskorlik;
- noaniqlikka toqat qilish;

Pedagog kreativlik potentsialiga ega bo'lishi uchun kasbiy faoliyatida quyidagilarga e'tiborini qaratishi zarur:

- kasbiy faoliyatiga ijodiy yondashish;
- yangi-yangi g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish;
- ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish;
- hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish.

Har bir pedagogning o'zini- o'zi rivojlantirishi va o'zini- o'zi namoyon eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog'liq. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari pedagogic muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta'minlanadi. Pedagog o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini-o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega. Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni echish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, pedagogning masala echimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi.

Boshqa har qanday sifat (fazilat) kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil rivojlantirilib boriladi. Xo'sh, shaxs faoliyatida kreativlik xususiyatlari qachondan namoyon bo'ladi? Odatda kreativlik bolalarning faoliyatida tez-tez ko'zga tashlansada, biroq, bu holat bolalarning kelgusida ijodiy yutuqlarni qo'lga kiritishlarini kafolatlamaydi. Faqatgina ular tomonidan u yoki bu ijodiy ko'nikma, malakalarni o'zlashtirishlari zarur degan ehtimolni ifodalaydi. Bolalarda kreativlikni rivojlantirishda quyidagilarga e'tibor qaratish zarur:

- 1) ular tomonidan ko'p savollar berilishini rag'batlantirish va bu odatni qo'llab-quvvatlash;
- 2) bolalarning mustaqilligini rag'batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish;
- 3) bolalar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish;
- 4) bolalarning qiziqishlariga e'tibor qaratish

Tadqiqotchi N.Fayzullaeva pedagogik tafakkurga ega bo'lish uchun bo'lajak pedagoglar pedagogika oid bilimlarni puxta o'rganish asosida quyidagi ko'nikma, malakalarni o'zlashtira olishlari zarur deb hisoblaydi: pedagogikaning asosiy g'oyalari, kontseptsiyalari, qonuniyatlarini va pedagogik hodisalarning rivojlanish qonuniyatlarini bilish; pedagogikaning eng muhim nazariy g'oyalari, asosiy kategoriyalari va tushunchalarini bilish; asosiy pedagogic faktlarni bilish; ta'lim va tarbiyaning umumiy uslubi haqidagi amaliy bilimlarni egallash.

Psixologiyada E.P.Torrens tomonidan shaxs kreativligini aniqlovchi test ishlab chiqilgan. E.P.Torrensning fikricha, shaxs kreativligi Ozida quyidagi belgilarni namoyon qiladi:

- 1) savollar, kamchiliklar va bir-biriga zid ma'lumotlarga e'tiborsiz bo'lmaslik;
- 2) muammolarni aniqlash uchun harakat qilish, ilgari surilgan taxminlar asosida ularning echimini topishga intilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. I.A.Karimov. O'zbekiston: o'z istiqlol va taraqqiyot yo'lli. T., "O'zbekiston", 1992.
2. I.A.Karimov. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. - T., "O'zbekiston", 1995.
3. A.Jo'raev. Tarbiyaviy darslarni o'tish. - T., "O'qituvchi", 2018.
4. A.K.Munavvarov. Oila pedagogikasi. - T., "O'qituvchi", 2019.
5. U.Mahkamov. Axloq-odob saboqlari. - T., "Fan", 2017.

6. M.Xaydarov. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarining mehnat tarbiyasida xalq an’alaridan foydalanish. - T., "Yozuvchi", 2015.
7. O.To’raeva. Odobnoma. - T., "O’qituvchi", 2019.
8. J.Yo’ldoshev. Ta’limimiz istiqloli yo’lida. - T., "Sharq", 2016.
9. Z.Qo’ziev. Sinf rahbari ishini tashkil etish va rejalashtirish. -T., 2017.
10. MJmomova. Oilada bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi -T., 2018.
11. J.Yo’ldoshev. O’quvchi rha’naviyajini shakllantirish. - T., «Sharq», 2017.
12. R.Mavlonova, O.To’raeva, K.Xoliqberdiev. Pedagogika. -T., "O’qituvchi", 2019.
13. www.gov.uz
14. www.press-uz.info

AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI QO’LLASH ORQALI TA’LIM JARAYONLARINI BOSHQARISHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO’LLARI

Shaxobiddinov Shohrux Valijon o’g’li
Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti
Ta’lim muassasalarni boshqarish yo’nalishi magistranti

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanishining zamonaviy jahon darajasi shundayki, respublikada jahon axborot makonining infratuzilmalari va milliy axborot-hisoblash tarmog’i integratsiyasiga mos keluvchi milliy tizimni yaratish milliy iqtisodiyot, boshqarish, fan va ta’lim samaradorligining muhim omili bo’lmoqda. Bu muammolar ancha murakkab va ayni paytda respublikamiz uchun dolzarbdir. Hozirda olib borilayotgan iqtisodiy, tuzilmaviy va boshqa o’zgarishlarni amalga oshirish natijalari respublikada axborotlashtirish bilan bog’liq muammolarning qanday va qaysi muddatlarda hal etishga ham bog’liqdir. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi PF-4947-sonli Farmoni³⁶, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-oktabrdagi “Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-4851-sonli Qarori³⁷ hamda bir qancha hukumat qarorlarining maqsad va talablaridan kelib chiqqan holda hozirgi kunda uzluksiz ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohatlar milliy ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirishga, zamon talablari bilan uyg’unlashtirilgan, jahon andozalari darajasiga mos “milliy modelni” hayotga tadbiq qilishga, ma’naviyatimizni yanada yuksaltirishga qaratilgan. Shuningdek, ta’lim tizimi, fan va ishlab chiqarish o’rtasida puxta o’zaro hamkorlik va foydali aloqalarni rivojlantirish orqali kadrlar tayyorlashning mavjud tizimidagi jiddiy kamchiliklarni yo’qotishga alohida e’tibor berilmoqda.

Mamlakatimizda so’nggi yillarda ta’lim tizimini tubdan isloh qilish va ta’lim sifatini baholash hamda raqamli ta’limni rivojlantirish bo’yicha keng ko’lamli ishlar olib borilmoqda. Bu borada O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 29- apreldagi “O’zbekiston respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5712-sonli Farmonida “PISA” (The Programme for International Student Assessment) o’quvchilarni baholash xalqaro dasturi reytingida O’zbekistonning 2021 yilda birinchi 70 talikka, 2025 yilda 60 talikka va 2030 yilga kelib esa³⁸, birinchi 30 ta ilg’or mamlakatlar qatoriga kiritish ko’zda tutilgan. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda “Xalq

³⁶ www.lex.uz

³⁷ www.norma.uz

³⁸ O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi PF-5538- sonli “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo’yicha qo’shimchachora-tadbirlar to’g’risida”gi farmoni.

ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 997-sonli qarori bilan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qoshida “Ta’lim sifatini baholash bo’yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi” tashkil etildi³⁹. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabedagi PF 6079 sonli ““Raqamli O‘zbekiston 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to’g’risida”gi farmonida raqamli dunyoda raqamlashtirish, raqamli texnologiyalarni ishlab chiqish, raqamli iqtisodiyot sohasida yangi loyihalarni ko‘rib chiqish va raqamli ta’limni rivojlantirish dasturlari amalga oshirilmoqda. Ushbu farmonda ta’lim sohasida raqamli ko‘nikmalarni oshirish maqsadida quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi:

ta’lim pog‘onasining boshlang‘ich bosqichida o‘quvchilarga raqamli texnologiyalarni taqdim etish orqali raqamli ko‘nikmalarni o‘zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratish, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, kelajakda zarur bo‘ladigan keng ko‘lamli raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarga bilim va ko‘nikmalar berish;

yagona masofaviy ta’lim platformasini kelajakda ta’limning barcha yo‘nalishlarida tatbiq etish maqsadida yaratish va amalga oshirish;

o‘quvchilar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishning umumiy darajasini oshirish maqsadida umumta’lim maktablarining asosiy o‘quv dasturlariga doimiy o‘zgartirishlar kiritish;

texnologik kasblar va innovatsion faoliyat sohasida o‘qishni tashkil etishga qaratilgan yuqori samarali xalqaro amaliyotni ta’lim tizimiga joriy etish;

axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog‘liq yo‘nalishda kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilari sonini, axborot texnologiyalar sohasida o‘rtacha darajada kompetensiyaga ega bo‘lgan o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi muassasalari bitiruvchilarini oshirish va hokazo.

Multimedia vositalari asosida o‘quvchilarni o‘qitish quyidagi afzalliklarga ega:

berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o‘zlashtirish imkoniyati bor;

ta’lim olishning yangi sohalar bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqi yanada ortadi;

ta’lim olish vaqtining qisqarish natijasida, vaqtni tejash imkoniyatiga erishish;

olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq saqlanib, kerak bulganda amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga erishiladi. Informatika va axborot texnologiyalari fundamental fan sifatida kompyuter axborot tizimlari negizida istalgan ob’ektlar bilan boshqaruv jarayonlarini axborot jihatidan ta’minlashni barpo etish metodologiyasini ishlab chiqish bilan shug‘ullanadi. Shunday fikr ham mavjudki, fanning asosiy vazifalaridan biri — axborot tizimlari nima, ular qanday o‘rinni egallaydi, qanday tuzilmaga ega bo‘lishi lozim, qanday ishlaydi, uning uchun qanday qonuniyatlar xos ekanligini aniqlashdir. Yevropada informatika sohasida quyidagi asosiy ilmiy yo‘nalishlarni ajratib ko‘rsatish mumkin: tarmoq tuzilmasini ishlab chiqish, kompyuterli integratsiyalashgan jarayonni ishlab chiqarish, iqtisodiy va tibbiy informatika, ijtimoiy sug‘urta va atrof-muhit informatikasi, professional axborot tizimlari. Multimedia tizimining paydo bo‘lishi ta’lim, fan, san’at, kompyuter treninglari, reklama, texnika, tibbiyot, matematika, biznes, ilmiy tadqiqot kabi bir qancha kasbiy sohalarida revolyutsion o‘zgarishlar yuzaga kelishiga olib keldi.

Multimedia texnologiyalarining barcha imkoniyatlarini to‘liq ochib berish va ulardan samarali foydalanish uchun ta’lim oluvchilarga salohiyatli (kompetentli) o‘qituvchining ko‘magi zarur bo‘ladi. Darsliklardan foydalanilgandagi singari, multimedia vositalarini qo‘llashda ham ta’lim strategiyasi ta’lim jarayonida o‘qituvchi nafaqat axborotlarni taqdim etish, balki ta’lim oluvchilarga ko‘maklashish, qo‘llab-quvvatlash va jarayonni boshqarib borish bilan shug‘ullangandagina mazmunan boyitilishi mumkin. Odatda, chiroyli tasvirlar yoki animasiyalar bilan boyitilgan taqdimotlar oddiy ko‘rinishdagi matnlarga qaraganda ancha jozibali chiqadi va ular taqdim etilayotgan materiallarni to‘ldirgan holda zaruriy emosional darajani ta’minlab turishi mumkin. Multimedia vositalari har xil ta’lim yo‘nalishlari (stillari) uyg‘unligida qo‘llanilishi va

³⁹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 997-sonli qarori.

ta’lim olish hamda bilimlarni qabul qilishning turli ruhiy va yoshga doir xususiyatlariga ega bo’lgan shaxslar tomonidan foydalanilishi mumkin: ayrim ta’lim oluvchilar bevosita o’qish orqali, ba’zilar esa eshitib idrok etish, boshqalari esa (videofilmlarni) ko’rish orqali ta’lim olishni va bilimlarni o’zlashtirishni xush ko’radilar. Interfaol multimedia texnologiyalari akademik ehtiyojga ega bo’lgan ta’lim oluvchiga noan’anaviy qulaylik tug’diradi. Xususan, eshitish sezgisida defekti bor ta’lim oluvchilarda fonologik malakalar va o’qish malakalari o’sishiga, shuningdek, ularning axborotlarni vizual o’zlashtirishlarini ta’minlaydi. Nutqi va jismoniy imkoniyati cheklanganlarda esa vositalardan ularning individual ehtiyojlaridan kelib chiqib foydalanishga imkon beradi. Multimedia vositalari ta’lim berishning samarali va istiqbolli quroli (instrumentlari) bo’lib, u o’qituvchiga an’anaviy ma’lumotlar manbaidan ko’ra keng ko’lamdagi ma’lumotlar massivini taqdim etish; ko’rgazmali va uyg’unlashgan holda nafaqat matn, grafiklar, sxemalar, balki ovoz, animasiyalar, video va boshqalardan foydalanish; axborot turlarini ta’lim oluvchilarning qabul qilish (idrok etish) darajasi va mantiqiy o’rganishiga mos ravishda ketma-ketlikda tanlab olish imkoniyatini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. «O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha xarakatlar strategiyasi to’g’risida»gi F-4947-sonli Farmoni.
2. O’zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Toshkent oqshomi. 2020 yil, 25 yanvar. № 13 (14064).
3. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy taxlil, qilish tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - xar bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. -T.: O’zbekiston, 2017
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi PF-5538- sonli “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi farmoni.
5. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrdagi “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 997-sonli qarori.
6. S.S.G’ulomov va boshqalar. Axborot tizimlari va texnologivalari: Oliy o’quv yurti talabalari uchun darslik / Akademik S.S. G’ulomovning unuimiy tahriri ostida. - T.,«Sharq», 2000.
7. The pedagogy of the Massive Open Online Course: the UK view. Sian Bayne and Jen Ross, the University of Edinburgh. The Higher Education Academy. 2013.
8. www.lex.uz.
9. www.ziynet.uz

TEXNIKA O’QUV YURTLARIDA FIZIKANING DINAMIKA BO’LIMINI O’QITISHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

B.Z. Axmadaliyev
doktorant, Farg’ona politexnika instituti
A.B. Boqidinov
Farg’ona politexnika instituti Energetika fakulteti talabasi

Kirish. Davlat ta’lim standartlarida ko’rsatilgan har bir o’quv fanini har tomonlama mukammal o’qitishga, talabalar bilimni chuqurlashtirishga, ularning ko’nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Kadrlar tayyorlash uzluksiz ta’lim tizimi muassasalarini “ilg’or pedagogik texnologiyalar bilan to’liq ta’minlash” vazifasi belgilangan. O’quv yurtlari amaliyotida ta’limning yangi pedagogik texnologiyalari va interfaol usullarini qo’llash shu kunning dolzarb muammosiga aylandi. Ta’lim jarayoniga texnologik yondashuv – o’quvchilarning bilim o’zlashtirishini qulaylashtirish maqsadida, avvalo, o’quv materialini (axborotni) bir-biri bilan

o’zaro bog’liq qismlarga, bo’laklar (o’quv elementlari)ga ajratishni, so’ngra ta’limdan mo’ljallangan natijaga yerishish uchun bajariladigan o’quv-bilish faoliyatini (harakatlarni, amallarni) ketma-ket, bosqichma-bosqich, izchil amalga oshirishni va loyihalashtirilgan ishlar, amallarning barchasini birdek bajarishni talab etadi. Bu, pedagogika fanining qonuniyatlaridan biridir, ta’lim texnologiyasini qo’llash uchun unga amal qilish zarur[1-2]. Har qanday jamiyatda texnika taraqqiyoti, kundalik turmush tarzidan tortib yuqori avtomatlashgan ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarishgacha fizika fani qonuniyatlarisiz amalga oshmaydi. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda alohida fizika fanini ham nazariy o’qitish, ham amaliyotda tatbiq etishga e’tibor berish—shu kunning muhim vazifasidir. Fizika fani qonunlari amaliyotda eng ko’p qo’llanilganligi uchun ham uni o’qitishdagi tajriba-amaliyot ishlariga alohida e’tibor berish vaqti yetib keldi.

Ilmiy- tadqiqot metodlari. Texnika o’quv yurtlarida fizikani o’qitishdan asosiy maqsad innavasion rivojlanayotgan sharoitida mustaqil, ijodiy faoliyat ko’rsata oladigan, ta’lim olish borasidagi faoliyatini davom ettirib, o’z bilimi, malaka va ko’nikmalarini chuqurlashtirib, rivojlantirib boruvchi yoshlarni tarbiyalab voyaga etkazishdan iborat. Shu asosda o’quvchilarda vatanparvarlik, umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qilish, O’rta Osiyo tafakkirlarining ilmiy-madaniy meroslari va O’zbekiston olimlarining fizika fani taraqqiyotiga qo’shgan hissalarini anglash, mustaqil bilim olish kabi ko’pgina sifatlarni tarbiyalash fizika o’qitish vazifalarini belgilaydi. Fizikani chuqur o’rganish, o’quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish, qolaversa, ularning fizik bilimlarga bo’lgan ehtiyojlarini qondirish uchun texnika o’quv yurtlarida laboratoriya ishlari, masalalar ishlash va shu bilan birga qabul qilingan va odatiy darslardan tashqari, keng imkoniyatlarga ega zamonaviy darslar (nostandart darslar)ning ham o’ziga xos turlarini aytib o’tish mumkin[5-7]. Mazkur noan’anaviy fizika darslariga: savollar berish darsi, izlanish darsi, mustaqil tayyorgarlik darsi, munozara darsi, turli rollarni bajarishga asoslangan o’yin darslar, seminar, ma’ruza va hokazo dars turlari kiradi[2-4]. Bu kabi darslar o’z mazmuni va maqsadiga ko’ra o’quvchilarda nafaqat o’zining bilim kuchiga bo’lgan ishonchini uyg’otadi, balki o’qish, bilim olishga nisbatan qiziqishni kuchaytiradi, ijodiy faollikni yuzaga keltiradi. Eng muhimi, mazkur darslar o’quvchilarning ijodiy mustaqillikka asoslangan faoliyatini ro’yobga chiqaradi.

Muhokamalar. Texnika o’quv yurtlarida fizikaning dinamika bo’limiga alohida moodul ajratilgan bo’lib, shu moodulda dinamikaning o’zagini tashkil qiladigan, 1687- yilda chop etilgan «Natural falsafaning matematik asoslari» asarida bayon qilingan I.Nyuton qonunlarini yoritish yotadi. Bunda yuqorida aytib o’tilgan dars turlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu o’quv materialini o’rganish bilan bog’liq bo’lgan yechiladigan jumboq o’quvchilar uchun masala bo’ladi. Masalalar yechishni o’rganish o’quvchilarning aqliy rivojlanishiga imkon beradi, mantiqiy tafakkur, xotira, diqqat va idrokning o’sishiga yordam beradi. Masalalarni yecha olishlik fizika fanini o’rganish va o’zlashtirishning asosiy mezonidir. Masalalar yechish jarayonida o’quvchilar tabiat, texnika va turmushdagi turli fizik hodisalarni tahlil qilishda o’z bilimlarini qo’llash uchun bilim va malaka hosil qiladila. Ilg’or pedagogik texnologiya mohiyatini oydinlashtiruvchi va fizika ta’lim mazmunining ilmiy darajasini yuqori ko’taruvchi o’qitish uslubiyotidan fizik nazariyalarini o’rganishda foydalanish mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib fizikaning dinamika bo’limi texnika o’quv yurtlari uchun juda muhim. Ishlab chiqarishga yuqori sifatli muhandislar tayyorlashning o’ziga hos mashaqqatlari mavjud. Ushbu qiyinchiliklarni o’ziga xos yondashishlar orqali hal qilish mumkin. Fizikaning dinamika bo’limini o’rganish orqali ko’pgina muhim sohalaridagi muommolarni yechishga ko’mak beradi va qo’llanilish chegarasini orttiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Yusupov F. T. O. G. L. et al. Use of vernier digital laboratory in lessons and lesson activities //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 10. – S. 86-94.

2. Safarova Z. R. ON THE CONCEPT OF MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGY ABOUT THE CONCEPT OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGY //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 11. – S. 1002-1007.
3. Fakhridin Y. et al. Physics student participation test in the online group homework forum //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – T. 5. – №. 8. – S. 4-4.
4. Tokhir R., Fakhridin Y., Dilmuhammad T. A study in showing logical strategy and demeanor in the middle school //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – T. 5. – №. 7. – S. 7-7.
5. Fakhridin Y. et al. Physics student participation test in the online group homework forum //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – T. 5. – №. 8. – S. 4-4.
6. Barnokhon R., Bakhtiyor P. Development of students' creativity in the course of studying general physics at technical universities //Scientific-technical journal. – T. 2. – №. 2.
7. Ruzimatova B. S., Yulchiyev I. I. Kreativ pedagogika–pedagogikaga yangicha yondashuv //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 10. – S. 1096-1103.

TA'LIMDA MARKAZSIZLASHTIRISH FIKRINING PAYDO BO'LISHI

Abdurasulov Baxodir Abdumalik o'g'li
JDPU Ta'lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Agar rivojlangan mamlakatlarga nazar soladigan bo'lsak ijtimoiy sohaga ta'lim va sog'liqni saqlashga, iqtisodiyot va boshqa muhim yo'nalishlarga katta kuch, ko'p investitsiya kiritilishiga amin bo'lamiz. Xar bir rivojlanmagan davlat borakan ta'lim sohasiga e'tibor bermagan va ta'limsiz rivojlangan davlat yo'q. Ta'lim sohasini isloh qilish va rivojlantirish orqali rivojlanayotgan davlatdan rivojlangan birinchi dunyo davlatlari qatoriga kirish uchun eng asosiy va eng birinchilardan e'tibor beriladigan sohadir. Hozirgi kunda biz uchratishimiz mumkin markazlashgan va nomarkazlashgan ta'lim muassasalari borligini. Lekin oxirgi paytda markazlashgan ta'lim tashkilotlarini davlat tasarrufidan chiqib nomarkazlashgan tizimiga o'tishiga guvoh bo'lamiz. Bu jarayon asosan birinchi dunyo davlatlari ommalashgan bo'lishiga qaramasdan oxirgi paytda davlatimiz O'zbekiston Respublikasida ham bu jarayon tashkil qilinganini ko'rayapmiz. Va bu jarayonning asosiy maqsadi davlatni rivojlantirish ya'ni davlat tasarrufidan chiqib bu ta'lim tashkiloti asosan oliy ta'lim sifatida qarasak o'zini o'zi boshqarish, moliyalashtirish orqali sof raqabot tashkil qilinib sifatli va toza ta'lim muhitini yaratilayotganini ba'zi xususiy ta'lim tashkilotlarini orqali guvoh bo'layapmiz.

Mamlakatimizda davlat va xususiy oliy ta'lim yurtlarida ba'zi bir muhim farqlarini solishtiradigan bo'lsak bu ularning yuqori bilimli talabalariga ajratiladigan grant dasturidagi katta farq va bu narsa o'z paytida talabalar o'qishiga ikki xil ta'sir o'tkazishini ko'rib chiqamiz. Statistikaga qaraydigan bo'lsak hozirgi paytda 100 dan ziyod davlat oliy o'quv yurtlari mavjud va ularning har birida to'lov grantida asosida talabalar o'qishi mavjud

McGinn va Welsh ta'limni markazsizlashtirish zarurati dunyodagi yangi iqtisodiy va texnologik sharoitlardan kelib chiqadi, deb ta'kidlaydilar.

Birinchi, 1970 va 1980 yillardagi siyosiy munozaralar iqtisodiy siyosatni Keynscha ilhomlantirgan iqtisodiy fikrlardan bozorga yo'naltirilgan iqtisodiy siyosatga o'tkazdi. Bozorga yo'naltirilgan iqtisodiyot jamiyatda resurslarni taqsimlashning eng yaxshi usuli sifatida qaraldi; Resurslarni qanday taqsimlash kerakligini markaziy hukumat emas, bozor hal qilishi kerak edi.

Bozorga yo'naltirilgan bu yondashuv ta'limga ham ta'sir ko'rsatdi; markazlashtirilgan ta'lim tizimining eng samarali ekanligi endi ko'rinmas edi; balki o'z resurslarini bozor tamoyillari asosida taqsimlagan ta'lim tizimi markazlashgan tizimdan samaraliroq bo'lishi mumkin edi. Sharqiy Evropada markazlashgan hukumat tizimiga asoslangan kommunistik blokning qulashi ham bozorga yo'naltirilgan hukumat tashkiloti tomon tashkiliy islohotlarni ilgari surdi.

Ikkinchidan, iqtisodiy va moliyaviy globallashtirish markaziy hukumatni zaiflashtirdi, turli milliy hukumatlar o'rtasida emas, balki turli jamoalar o'rtasidagi aloqalarning kuchayishi jamiyatda ko'proq ta'sirga ega bo'lish uchun mahalliy guruhlarini kuchaytirdi. Qabul qilish ko'rsatkichlarining oshishi bilan markazlashtirilgan ta'lim tizimlari katta hajmga ega bo'ldi;

Bugungi kunda ta'lim ko'pincha milliy byudjetning eng katta xarajatlar qismidir. Ta'limning bunday o'sishi ko'p hollarda miqyosning iqtisodiga olib keldi, tashkilot ichidagi talabalar sonining ko'payishi birlik xarajatlarni pasaytiradi, ta'limda shubha uyg'ota boshladi. Ko'pgina hukumatlar tashkiliy samaradorlik juda past bo'lgan ulkan ta'lim sektorini boshqarar ekan, buning natijasida ta'lim uchun mas'ul bo'lgan kichikroq tashkilotlar talablari paydo bo'ldi.

Yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, shuningdek, markaziy hukumatning mahalliy hokimiyatlar ustidan nazorat o'rnatish usullarini ham o'zgartirdi. Tez va arzon axborotning yangi davrida markaziy hukumat mahalliy hokimiyatlarni har kuni cheklangan xarajat evaziga nazorat qilishi mumkin. Buning natijasida markaziy hukumat ta'limni boshqarishni mahalliy organlarga markazsizlashtirishi mumkin, ammo baribir ta'limning maqsadlari va sifati ustidan nazoratni saqlab qoladi.

Yangi axborot texnologiyalari yordamida markaziy hukumat ta'lim maqsadlarini belgilashi mumkin bo'ldi, lekin ayni paytda mahalliy hukumatlarga ushbu maqsadlarga qanday erishishni hal qilishda erkinlik berdi.

Ta'limni markazsizlashtirish turli siyosiy sharoitlarda amalga oshirilishi mumkin, bu esa ta'limni markazsizlashtirish jarayoniga olib keladi. Bu Sharqiy Evropada bo'lgani kabi kengroq siyosiy islohotlarning bir qismi bo'lishi mumkin yoki barqaror siyosiy tizimlarda amalga oshirilishi mumkin. Ta'limni markazsizlashtirish jarayoniga har xil ta'sir ko'rsatadigan turli xil siyosiy muhitlar mavjud bo'lishi mumkin. Kuper va Florestal uchta keng toifani va ularning ta'limni markazsizlashtirishga ta'sirini umumlashtirdi. Agar ta'limni markazsizlashtirish mamlakatda hukumat tizimini to'liq isloh qilishning bir qismi bo'lsa, u ko'pincha "samarali geografik va funktsional markazsizlashtirish uchun joy" mavjud. Agar mamlakat markazsizlashtirishga bo'lgan ehtiyojini hal qilishga tayyor bo'lsa, ta'limni markazsizlashtirish jarayoni uchun qonunlarda e'tirof etilishi mumkin.

Ba'zi mamlakatlarda davlat tashkiloti markazlashmagan tuzilmalarni boshdan kechirmoqda, bunday hollarda ta'limni markazsizlashtirish uchun tashkiliy "infratuzilma" allaqachon mavjud. Agar ushbu tashkiliy "infratuzilma" mavjud bo'lsa, markazsizlashtirish bilan birga borish osonroq bo'ladi. Yangi tuzilmalarni qurish kerak emas yoki hech bo'lmaganda yangi tuzilmalar qurish mumkin bo'lgan model mavjud emas.

Biroq, agar mahalliy hukumat o'zining yangi vazifalarini bajarish uchun ta'lim sohasida etarli tajribaga ega bo'lmasa, muammolar paydo bo'lishi mumkin.

Bunday hollarda ta'limni markazsizlashtirishga ko'proq e'tibor beriladi, garchi jarayonga ta'limni markazsizlashtirish muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz bo'lishiga undagan manfaatdor tomonlar ta'sir qilishi mumkin.

Xulosa o'rinda shu narsani ta'kidlab o'tish kerakki, oliy ta'limning nomarkazlashtirish, o'zini o'zini boshqarish va moliyalashtirishning afzal tomonidan birinchisi xususiy oliygohlar o'zlari erkin holda professor o'qituvchilar va bilimli talabalarni o'zlariga jalb qilish uchun yangicha innovatsion ta'lim metodikalari va dars jarayonlariga yangilik kiritishga moyil bo'lishida bu yo'lda ularga hech to'siq bo'lmaydi. Albatta ularning maqsadi O'zbekistonda va qolaversa dunyoga yuqori reytingdan o'zlari munosib joylarni egallash.

Agar oliy ta'limning boshqaruvi o'z qo'lida bo'lsa moliyaviy salohiyatidan kelib chiqib uzbek tilida o'qitish orqali O'zbekistonda yuqori natijaga erishish va shuningdek xorijiy tili ya'ni ingliz tiliga asoslanga

oliygohlarni tashkil qilish orqali dunyo tan olgan yuqori 1000 ta o’quv yurtlari safiga qo’shilishning imkonini mavjud bo’ladi. O’zbek bo’laturib nimaga aynan ingliz tilida o’qishimiz kerak savol ham o’rinli. Bu savolga javob berishdan oldin bir faktni siz bilan bo’lishmoqchiman. Hozirgi texnologiya asrida yashayabmiz va har kuni ko’plab innovatsiya, ixtirolar va axborotlar paydo bo’layabdi. Hozirgi kunda ta’lim sohasida kitob nashrdan chiqsa ingliz tili bilgan odam o’sha ta’lim oid kitobni eng ko’pi bilan 3 kunda o’qib o’rganadi chunki dunyoda qariyb 80 foiz ma’lumot ingliz tilida. Rus tili bilan odam esa 3 oy muddatgacha o’qib o’rganadi va 15 foizdan ko’proq ma’lumot rus tiliga tarjima qilinadi va ohirgi sabab xorijiy tilni bilmaydigan talabalarimiz yangi ma’lumotni o’zlashtirishiga o’rtacha 6 oy sarflashadi toki u o’zbek tiliga tarjima qilinmaguncha va axborotlarning juda oz qismi o’zbek tiliga tarjima qilinadi va juda kam manba bor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Miraliyeva D. Jahon ta’lim tizimi. O’quv uslubi majmua. T.: Iqtisodiyot 2016
2. Mutalipova M., Imomov M. “Ta’limda ilg’or xorijiy tajribalar” moduli buyicha o’quv-uslubiy majmua. T.: Nizomiy nomli TDPU, 2017

OLIV TA’LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O’QUV JARAYONIGA INTEGRATSIYASI

Begbo’taev Azzam Eshpulatovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)
Axatova Dilfuza Akimovna
magistrant

Mamlakatimizda uzluksiz ta’limni amalga oshirishdagi muhim islohotlarning diqqat markazida ta’lim sifatini yaxshilash, kadrlarni zamon talablariga mos tarzda yetishtirish, ularni iqtisodiyot, ishlab chiqarish, ijtimoiy sektor, biznes, fan, xalqaro munosabatlar sohalarida raqobatbardosh yetuk mutaxassislar qilib tayyorlash masalalari turibdi. Axborot texnologiyalarining o’quv jarayoniga integratsiyalashuvi uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo’g’inlarini, shu jumladan, oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning zarur shartidir. So’nggi yillarda Internet texnologiyalarining jadal rivojlanishi kuzatilmoqda, bu esa o’quv jarayonida Internetdan foydalanishning yangi usullarini ishlab chiqish va joriy etish zaruriyatini keltirib chiqardi. Uning maqsadi nafaqat ta’lim samaradorligini oshirish, shuningdek, talabalarning kasbiy, axborot va intellektual kompetensiyalarini shakllantirish uchun sharoit yaratishdir.

Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida Tarmoq texnologiyalari fanining ma’ruza mashg’ulotlarini o’qitish jarayonida “Blended learning” – aralash ta’lim texnologiyasining “Flipped classroom” metodidan foydalanish samarali natijalarni beradi deb hisoblaymiz. R. Talbertning ta’kidlashicha, texnologik taraqqiyot bilan bir qatorda “Flipped classroom” (ag’darilgan sinf) kontseptsiyasi ishlab chiqildi. Texnologiya oson kirish mumkin bo’lgan kanallar orqali keng hajmdagi o’quv materiallarini taqdim etishga imkon beradi. Bu o’qituvchi va talabaning aloqa vaqtidan iloji boricha samarali foydalanishga qaratilgan falsafaga asos bo’ladi [2].

“Flipped classroom” metodi jihozlangan sinf modeli sifatida tanilgan bo’lib, an’anaviy sinfdan ikki jihatdan farq qiladi: birinchidan, u standart ma’ruzalarni faol va talabalarga yo’naltirilgan o’quv faoliyati bilan almashtiradi. Ikkinchidan, talabalarga darsdan tashqari mustaqil bilim olishlari uchun yozilgan ma’ruzalarni tomosha qilish yoki qisqa audiolarni tinglash orqali yangi tushunchalarni o’rganish imkoniyatini beradi [3].

Talabalarga yangi bilimlarini berishda yordam uchun quyidagi variantlardan birini yoki bir nechtasini ko’rib chiqamiz:

Mashg‘ulotning boshlanish vaqtida uy vazifasi sifatida berilgan yangi mavzuning o‘zlashtirish darajasini Kahoot - maxsus onlayn viktorina va test o‘tkazuvchi dastur yordamida aniqlash va tahlil qilish;

Yangi mavzu bo‘yicha bahs-munozarani davom ettirish uchun onlayn-forumlarni (forum, ijtimoiy tarmoqlar va hakoza.) qo‘llash;

Talabalar amaliy ishlarni mustaqil ravishda bajara olishlari uchun qo‘shimcha baholash yoki vazifalarni belgilash;

Talabalardan turli vaziyatlarda yoki holatlarda yangi bilim va ko‘nikmalarni talab qiluvchi kichik topshiriqlarni yaratish;

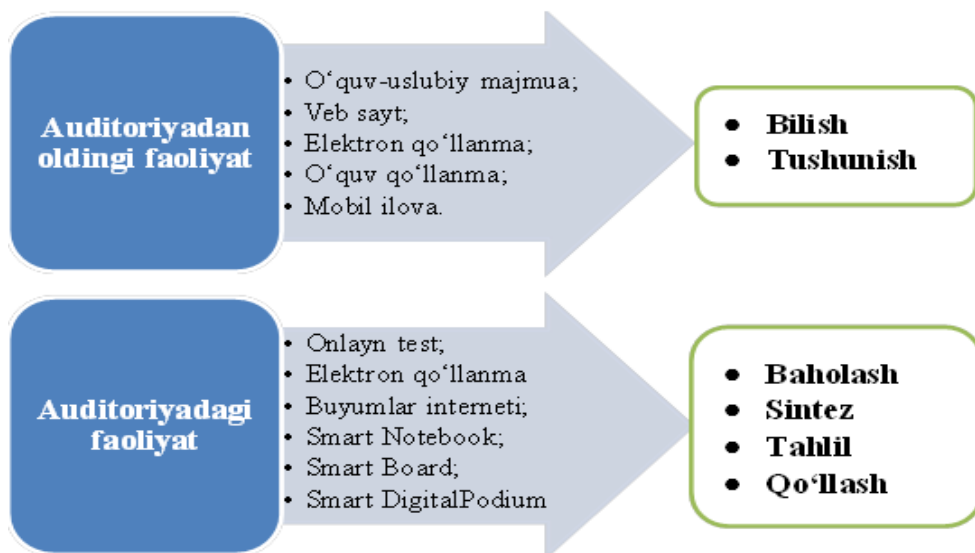
Talabalar auditoriyada yoki hamkorlikda qo‘shimcha topshiriqlarni bajarishini davom ettirishi uchun o‘qitishning norasmiy guruhlarini kengroq shakllantirish;

Auditoriyada o‘quv imkoniyatlarini kengaytirishda, talabalarning bahs-munozaralari yoki mashg‘ulotlarini davom ettirishlari uchun hamkorlikda personal o‘quv bilimlarni qayta ishlash.

B.Blum taksonomiyasini qo‘llagan holda “Flipped classroom” metodini shakllantirish uchun talabalarga dars vaqtdan tashqari quyi darajadagi kognitiv ishlarni (bilim olish) mustaqil ravishda bajarishni va keyinchalik ularni yuqori darajadagi kognitiv ishlarga (amaliy dasturlar, tahlillar) jalb qilishni taklif qilinadi. Dars mashg‘ulotlari davomida talabalar o‘zaro va o‘qituvchi hamkorligida ta’lim faoliyatini amalga oshirishlari mumkin (1-rasmga qarang).

Binobarin, SMART-texnologiyalar, ya’ni, Smart-doska (Smart Board), Smart minbar (Smart Digital Podium), virtual elektron o‘quv resurslari, proektorlar, interaktiv va kommunikativ xarakterdagi elektron o‘quv materiallarini yaratish va tarqatishning dasturiy ta’minotlari (Smart Notebook, Smart Meeting Pro, Smart Bridgit) hamda buyumlar interneti - IoT (Internet of things) larning tizimlashgan xizmatini joriy etish bu metodikaning mukammal bo‘lishligini ta’minlaydi.

Buyumlar interneti (Internet of Things, IoT) - bu o‘rnatilgan aloqa texnologiyalari va Internetdan foydalangan holda bir-biri bilan va tashqi muhit bilan o‘zaro aloqada bo‘lgan raqamli sensorlar va qurilmalar (Internet of Things) birikmasidir. Buyumlar internetining birinchi ta’riflaridan biri Nil Gershenfeld, Raffi Krikorian va Denni Koen tomonidan IoT kontsepsiyasi va uning imkoniyatlariga bag‘ishlangan ilmiy ishlarida berilgan [4].

1-rasm. “Flipped classroom” metodida B.Blum taksonomiyasining qo‘llanilishi

Ta’lim muassasalarida o‘tiladigan o‘quv predmetlari ma’ruza mashg‘ulotlarini «Flipped classroom» metodining tamoyillari asosida tashkil etishda uy vazifasi sifatida berilgan yangi mavzuning o‘zlashtirish darajasini aniqlash va tahlil etish usuli haqida to‘htalamiz. Odatda ko‘pincha an’anaviy metodda pedagoglar ma’ruza mashg‘ulotida og‘izaki so‘rov yoki noformal ko‘rinishdagi so‘rovnomalar va viktorinalarni o‘tkazib kelishadi. Bu so‘rovnomalarga ta’lim

oluvchilar javobni qo‘l ko‘tarib og‘izaki berishardi. So‘rovnoma va viktorinalarni raqamli vositalar yordamida o‘tkazish bu jarayonning samaradorligini oshirib, talabalarda fanga bo‘lgan motivatsiyani ham shakllantiradi. O‘qituvchilar ushbu so‘rovnomalarni yordamida talabalarning yangi ko‘nikma va bilimlarini, qiziqishlarini aniqlashlari hamda tahlil qilishi mumkin. O‘z navbatida ushbu raqamli tahlillar asosda ta’lim yo‘nalishlari va metodlarini o‘zgartiradilar.

Hozirda onlayn viktorina, test va so‘rovnomalarni tashkil etishda turli interaktiv vositalardan foydalanilmoqda. Web-sayt, dasturiy ilovalar yoki ijtimoiy tarmoqlar, bir so‘z bilan aytganda mobil texnologiyalar endilikda ularni oson va tez o‘tkazish imkoniyatini taqdim etadi. Shunday vositalardan biri Kahoot dasturi bo‘lib, ta’lim sohasida qo‘llanilishi va uning samaradorligi haqida Malayziyalik ilmiy tadqiqotchilar Debbita Tan Ai Lin, M.Ganapathy va Manjet Kaur ish olib borganlar[5].

Tarmoq texnologiyalari fani ma’ruza mashg‘ulotlarining o‘qitish metodikasiga adaptatsiya qilish taqsimlangan ta’lim metodikasiga asoslangan bo‘lib, bunda o‘quv topshiriqlari an’anaviy va yangi shakllar orasida, ta’lim metodlari orasida, o‘quv muassasa va uydagi kompyuterlar orasida taqsimlanishi nazarda tutilgan. Taqsimlangan ta’lim metodikasi asosida tarmoq texnologiyalarini o‘qitishni SMART-texnologiyalar bilan birga olib borishning bir qancha afzalliklari bor:

1. Talabalar yangi materialni o‘rganishlari uchun kerakli materiallarni o‘qituvchi tomonidan oldindan tayyorlangan sifatli va ko‘rgazmali shakllarda oladilar;
2. Dars materiallari hamma uchun, hatto darsda ishtirok etmagan talabalar uchun ham ochiq;
3. O‘qituvchi talabalarning ijodiy faoliyatlarida koordinator vazifasini o‘taydi;
4. Yaratilgan bo‘sh vaqt asosida individual yo‘naltirilgan ta’limni yo‘lga qo‘yish imkoniyati yaratiladi. O‘qituvchi past o‘zlashtiruvchi talabalar bilan alohida shug‘ullanishi mumkin;
5. Bilimlar sifatini sinashning oddiy usullari taklif etilgan. Bunda o‘qituvchi kompyuter texnologiyalaridan foydalanib talabalarni qaysi topshiriqlarni yaxshi yechmoqdalar va qaysilari qiyinlik tug‘dirayotganini kuzatishi va nazorat qilishi mumkin,

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni ta’kidlash lozimki, hozirgi kunda metodologik jihatidan uzluksiz ta’lim tizimining bosqichlaridan biri bo‘lgan oliy ta’limda o‘qitish jarayonini samarali tashkil etish omillaridan biri fanlar bo‘yicha o‘qitishni samarali tashkil etish metodikasini takomillashtirish hisolanadi. Ta’limda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari integratsiyasidan foydalanib darslarni tashkil etish yangidan-yangi pedagogik tafakkurlashni, izlanish va fikr yuritishni taqozo etadi. Zamonaviy o‘qituvchida faqat keng ko‘lamdagi tizimli bilim, ko‘nikma, malaka va kasbiy kompetensiyalar talab etiladi. Oliy ta’lim muassasalarida kadrlarni tayyorlashda o‘zini-o‘zi uzluksiz, doimiy ravishda rivojlantiruvchi, ijodkor shaxs bo‘lishiga motivatsiya uyg‘otish va mediakompetentlikni rivojlantirish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF–4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.- O‘zR qonun xujjatlar to‘plami, 2017, 1-son.
2. Talbert, R. 2012. Inverted classroom. Colleagues. 9, 1 (2012), 7.
3. Long, T., Logan, J. & Waugh, M. (2016). Students’ perceptions of the value of using videos as a pre-class learning experience in the flipped classroom. TechTrends, 60(3), 245-252.
4. Gershenfeld N., Krikorian R., Cohen D. The Internet of Things // Scientific American. – 2004. – Vol. 291. – R. 76–81.
5. Debbita Tan Ai Lin, Ganapathy, M. Manjet Kaur. (2018). Kahoot! It: Gamification in Higher Education. Pertanika Journal of Social Science and Humanities. <https://www.researchgate.net/publication/320182671>

6. Zarzycka-Piskorz, E. (2016). Kahoot it or not? Can games be motivating in learning grammar? *Teaching English with Technology*, 16(3), 17-36.

“MENEJMENT NAZARIYASI” FANINI O‘QITISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Abduraimov Bexzod Ochilovich
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Ma’lumki har qanday faoliyat turi boshqaruv asosida quriladi, chunki shu faoliyatni amalga oshirishda ko’zlangan maqsadga erishish, bajariladigan vazifalarni taqsimlash, ijrosini nazorat qilish, shuningdek, samaradorlikka erishish uchun shu faoliyatda ishtirok etuvchilar manfaatlarini himoya qilish, rag’batlantirish chora tadbirlari boshqaruv jarayonida tashkil etiladi va muvofiqlashtiriladi. Bunda boshqaruvga iqtisodiyotda mavjud tizim ham o’z ta’sirini o’tkazadi. Mustaqilligimizni qo’lga kiritmasimizdan oldingi tizimda, iqtisodiyotda ma’muriy–buyruqbozlikka, hamda markaziy rejalashtirishga asoslangan tizim hukmron edi. Faqatgina mulkchilikning davlat mulki va shirkat mulk shakliga ega bo’lgan, markazdan turib belgilangan rejalar asosida ishlab chiqarishni tashkil etish, qattiq nazorat qilish, qolaversa, jamiyatda mulkdorlar sinfini shakllanishiga to’sqinlik qiluvchi iqtisodiy tizim o’zini oqlamaganligi tarixdan ma’lum.

O’zbekiston jahon tajribasiga asoslanib, mulkchilikning turli shakllari tengligi ta’minlangan, ishlab chiqarishning zamonaviy milliy manfaatlarga mos tuzilmasini yaratish ko’zda tutilgan, erkin narx-navo va bozor qonunlari asosida boshqariladigan ijtimoiy yo’naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o’tish yo’lini tanladi va iqtisodiy islohatlarni bosqichma-bosqich amalga oshirmoqda. Iqtisodiy islohatlarni birinchi bosqichidanoq iqtisodiyot boshqaruv tizimini isloh qilishga alohida e’tibor qaratildi. Olib borilgan iqtisodiy islohatlar institutsional o’zgarishlarni amalga oshirishga, iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarini boshqarish borasida ularning xususiyatiga mos keladigan xo’jalik yurituvchi sub’ektlarga iqtisodiy erkinlik berishga yordamlashadigan, tadbirkorlikni rivojlanishini rag’batlantiradigan tashkiliy huquqiy shakllar vujudga kelishiga qaratilgan edi va bu boshqarishda yangi bir tizim vujudga kelishiga zamin yaratdi. Bunday bozor munosabatlari sharoitida butun jamiyatga xizmat qiluvchi zamonaviy boshqaruv ilmini o’rganishda, iqtisodiyotni butun tarmoqlarida, boshqaruvni amalga oshira oladigan malakali rahbarlarni tayyorlashda “Boshqaruv nazariyasi” fani muhim o’rin tutadi. Zero, rahbar, boshqaruvni amalga oshirishda bosh bo’g’in hisoblanib, uning tashkil etilishi, samaradorligi ko’p jihatdan rahbar egallagan bilim malaka, tajriba, qolaversa uning muhim.

“Menejment nazariyasi” o’quv kursining maqsadi talabalar tomonidan aniq bozordagi boshqariladigan ob’ektning raqobatbardoshligini ta’minlashning majmuaviy tizimi sifatida menejment tizimining ilmiy tamoyillari va usullarini egallash, ularni amalda qo’llash uchun kerakli ko’nikmalarni mustahkamlashdan iboratdir. hislatlari va boshqaruv uslubiga bevosita bog’liq bo’ladi.

Bu fanning maqsad vazifalari ham shularni o’rganishni nazarda tutadi. Bu fan boshqaruvning qonuniyatlari, qonun va tamoyillari, funktsiya va vazifalari, shuningdek boshqaruv tizimida menejer o’rni, madaniyati va uslubi, boshqaruv samaradorligi va unga ta’sir qiluvchi boshqaruv qarorlari mazmuni, mohiyatini ochib berishga qaratilgan.

Endi asosiy vazifaga o’tadigan bo’lsak “Menejment nazariyasi” fanini o’qitishning didaktik imkoniyatlari nimada? Degan savol bo’lishi mumkin.

Pedagogika fanining turli sohalarida didaktik printsiplar tushunchasiga turlicha yondashadilar. Ba’zilar ularni o’qituvchining didaktik ish usullarini belgilaydigan me’yor deb hisoblashadi. Boshqalar esa, ushbu tizimlarning mustaqilligining isbotini hisobga olgan holda, turli xil o’qitish tamoyillari turli didaktik tizimlarda ishlashi mumkinligiga ishonishadi. Ushbu

yondashuv tarafdorlari, o’qituvchining o’z ishida eng umumiy qonuniyatlar g’oyalarga amal qilishi, didaktik ishning barcha darajalarida barcha fanlar uchun universallik sifati bilan tamoyillarga amal qilishi kifoya deb hisoblaydi.

Ta’lim tamoyillari ostida biz o’rganishning asosini tashkil etuvchi ko’rsatmalarni tushunamiz va uning mazmuni, usullari va tashkil etish shakllarini aniqlaymiz.

Mohiyatan, bu didaktik xatti-harakatlar me’yorlari bo’lib, ularga rioya qilish o’qituvchiga o’quvchilarni dunyo haqidagi tizimli bilimlar asoslari bilan tanishtirishga, ularning bilim qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirishga, dunyoqarashini shakllantirishga, shuningdek ularni o’z-o’zini tarbiyalash bilan tanishtirishga imkon beradi.

Shubhasiz, agar o’quv maqsadlari nimani o’rgatish kerakligini aniqlasa, o’rganish tamoyillari uni qanday amalga oshirish kerakligini belgilaydi.

O’qitish tamoyillarining genezisi (paydo bo’lishi, kelib chiqishi) pedagogika fanining rivojlanishi bilan bevosita bog’liqdir. Ammo shuni ta’kidlash kerakki, doimiy asosni tashkil etuvchi va faqat o’quv jarayoniga tegishli bo’lgan tamoyillar bilan bir qatorda, hozirgi mafkuraviy mulohazalar bilan bog’liq bo’lganlar ham joriy etildi.

Yaqinda barcha o’quv ishlarida kommunistik ta’lim tamoyiliga yetakchi o’rin berildi, o’quv materialining g’oyaviy yo’nalishiga katta e’tibor berildi. Boshqa barcha printsiplarga ham xuddi shunday iz qo’yildi. Mana bir iqtibos to’g’ridan-to’g’ri darslikdan tortib olingan: “Nazariya va amaliyot o’rtasidagi bog’liqlik marksistik-lenincha bilish nazariyasining eng muhim qoidalaridan biridir”. Bu mafkuraviy ko’rlikning eng qizig’i shundaki, bilimlarni amalda qo’llash qobiliyati doimo didaktikaning muhim postulati bo’lib kelgan va hech qachon bahslashmagan.

Umuman olganda, “Menejment nazariyasi” fanini o’qitishda, ushbu fanning mazmunini talabalarga oddiy va sodda tarzda hayotiy misollar asosida yetkazib berish har bir pedagogning asosiy azifalaridan biridir. Ushbu fanni o’qitishda nazariy, amaliy va seminar shaklda olib boriladi.

Xususan amaliy darslarni olib borishda nazariyaga asosan zarur bo’lgan amaliy topshiriqlarni talabalarga yetkazib berish kerak. Bunga asosan, ta’lim texnologiyalari, “Keystadi” texnologiyalari va har xil muammoli vaziyatlarga oid interfaol metodlar asosida dars tashkil qilinsa talaba ushbu materialni o’zlashtirishga qiynalmaydi. Shuning uchun ham ushbu fan didaktik imkoniyatlarni hisobga olgan holda 1 kurs bakalavr va magistr larga fan sifatida o’tilishi o’quv rejaga qo’yilgan.

Muayyan didaktik nazariya yoki kontsepsiya o’quv jarayonining mohiyatini tushunishga asoslanadi. Didaktik nazariya yoki kontsepsiyani baholash uchun quyidagi mezonlar ilgari suriladi: ma’lum bir nazariya yoki kontsepsiyaga muvofiq tashkil etilgan o’qitishning samaradorligi va samaradorligi. O’qitish samaradorligining asosiy ko’rsatkichlari sifatida o’quv maqsadlari va ta’lim natijalari (shaxsdagi yangi shakllanishlar, aqliy o’zgarishlar, bilim sifati sifatida qabul qilinishi mumkin) orqali aniqlangan belgilangan me’yorlarga to’liqlik va yaqinlik darajasi olinadi. , faoliyat usullari, fikrlash darajasi). O’qitish samaradorligi maqsadga erishish darajasini emas, balki sarflangan mehnat, vaqt va resurslarni (moddiy, iqtisodiy, insoniy) ko’rsatadi.

Didaktik tamoyillar - bu ta’lim jarayoni qonuniyatlari, mazmuni va metodlarini belgilab beruvchi o’qitish tamoyillaridir. Shuning uchun ham o’qituvchining pedagogik mahorati va ta’lim oluvchining o’rganuvchanlik faoliyatini bir qolipga solib, belgilangan maqsadga erishishni ta’minlaydigan qoidalar majmuasi ta’lim jarayonida qo’llaniladigan didaktik tamoyillar mohiyatini tashkil etadi.

Didaktik tamoyillar nazariy va amaliy ta’limida maqsad, mazmun, metodlar, tashkil etish shakllari, o’qitish vositalari va usullari; mehnat va tarbiyaviy faoliyat; ta’limning turli bosqichlari hamda pedagogik va mehnat jarayonlari; ta’lim oluvchilarning jamoaviy rivojlanishi va har birining alohida rivojlanishi o’rtasidagi aloqadorliklarni aks etiradi.

O‘qituvchi, o‘quvchi va talabalardagi fikrlash jarayonni to‘g‘ri yo‘lga solish uchun amaliyot har qanday bilishning negizidir, degan qoidani hisobga olish zarur. Ta’limda o‘qituvchi bilim berish bilan cheklanmaydi, u o‘quvchilarning fikrlash faoliyatiga ham rahbarlik qiladi, o‘quvchilarda ishdagi mustaqillik, ijodkorlik qobiliyatlarini o‘stiradi va shu tariqa o‘rganilayotgan narsaning ongli ravishda o‘zlashtirib olishga erishiladi, materialni idrok qilishlari va tushunib olishlari bilan birga, uni puxta esda saqlab qolishlari to‘g‘risida ham g‘amxo‘rlik qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Xodjaev B. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – T.: Sano-Standart, 2017.
2. Dilorom Qosimova. Menejment nazariyasi. T.: “Tafakkur bo‘stoni” 2011.
3. N.Egamberdieva, Ijtimoiy pedagogika. Darslik. Alisher Navoiy nomidagi O‘zMKNT.: 2009-yil..

TA’LIM MUASSASALARI FAOLIYATINI TASHKIL QILISH VA BOSHQARISH

Boboyeva Iroda

JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Artur Qoryog‘diyev

JDPU Maktab menejmenti kafedrası o‘qituvchisi

Ta’lim — bilim berish, malaka va ko‘nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. Ta’lim jarayonida ma’lumot olinadi va tarbiya amalga oshiriladi. Ta’lim tor ma’noda o‘qitish tushunchasini anglatadi. Lekin u faqat turli tipdagi o‘quv yurtlarida o‘qitish jarayonini emas, oila, ishlab chiqarish. va boshqa sohalarida ma’lumot berish jarayonini ham bildiradi.

Ta’limning mazmuni va mohiyati jamiyatning moddiy va madaniy taraqqiyoti darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy munosabatlar, umumiy ma’lumotga bo‘lgan ehtiyoj, kishilarning kasbiy tayyorgarligiga, ta’lim haqidagi pedagogik g‘oyalarga qarab kishilik jamiyati taraqqiyotining turli bosqichlarida Ta’limning mohiyati, metodi, tashkiliy shakllari o‘zgarib brogan.

Shu asnoda ta’lim tizimining faoliyatini tashkil etish va boshqarish strukturasi ham tashkil qilingan bo‘lib u quyidagicha ta’riflanadi va izohlanadi.

Boshqarish faqat ishlab chiqarishgagina xos bo‘lgan jarayon emas. Balki ijtimoiy sohalar, shuningdek, ta’lim tizimida ham boshqarishni to‘g‘ri tashkil etilishi juda muhim. Hozirgi paytda yagona pedagogik jarayonni boshqarishga ilmiy yondashish harakati kuchaydi. Bu esa intellektual salohiyati yuqori kadrlarni shakllantirish uchun o‘ta muhim hisoblanadi. Avvalo, boshqarishning ijtimoiy mohiyatini anglab olaylik. Boshqarish ma’lum bir ob’ektga tashkiliy, rejali, tizimli ta’sir ko‘rsatish demakdir. Ta’lim muassasasining pedagogik faoliyatini boshqarish ta’lim muassasasining faoliyat xususiyatiga ko‘ra pedagogik jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, rag‘batlantirish, natijalarni nazorat va tahlil qilish maqsadida amalga oshiriluvchi boshqaruv faoliyatidir. Bugungi kunda pedagogika faniga ta’lim muassasalarini boshqarish bo‘yicha yangidan-yangi tushunchalar kirib kelyapti, ularning mohiyati avvalgilardan ham teranroqdir. Masalan, «ta’sir etish» tushunchasining o‘rniga «o‘zaro harakat», «hamkorlik», «refleksiv boshqarish» kabi tushunchalar qo‘llanilmoqda. Ta’lim muassasalarini boshqarish nazariyasi ta’lim muassasalarining menejmenti nazariyasi bilan boyitildi. Menejment nazariyasi xodimlarga nisbatan ishonch, ularning unumli mehnat qilishlari uchun sharoit yaratish hamda o‘zaro hurmat bilan tavsiflanadi. Menejment deganda, odatda rahbarlik lavozimiga rasman tayinlangan shaxslarning ishigina tushuniladi. Boshqarishga, shuningdek, murabbiylik ishi ham taalluqli hisoblanadi. Menejment (yoki boshqarish) mavjud minimal imkoniyatlardan maksimal natijalarga erishish maqsadida muayyan xodim yoki guruhga ta’sir etish, ular bilan hamkorlik qilish jarayonidir. Ta’lim muassasasi menejmenti haqida so‘z yuritilganda, O‘zbekiston

Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ning 4.6-bandida so‘z yuritilayotgan jarayonning mohiyati haqida batafsil to‘xtalib o‘tilganligini alohida ta’kidlash zarur. Ushbu hujjatda qayd etilicha, ta’lim muassasasi menejmentida quyidagi holatlar nazarda tutiladi:

1. Uzluksiz ta’lim tizimi va kadrlar tayyorlashning davlat va nodavlat ta’lim muassasalarini tarkibiy jihatdan o‘zgartirish va ularni izchil rivojlantirish davlat yo‘li bilan boshqarib borilishi;

2. barcha darajadagi ta’lim boshqaruv organlarining vakolat doiralari «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonunga muvofiq belgilanadi;

3. ta’limning normativ-huquiy bazasi rivojlantiriladi;

4. moliya-xo‘jalik faoliyatini olib borish hamda ta’lim jarayonini tashkil etishda o‘quv yurtlarining huquqlari kengayadi va mustaqilligi ta’minlanadi;

5. ta’lim muassasalari O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda attestatsiyadan o‘tkaziladi hamda akkreditatsiyalanadi. Akkreditatsiya yakunlariga ko‘ra ta’lim sohasida faoliyat ko‘rsatish huquqi beriladi;

6. muassis tashkilotlarning, mahalliy hokimiyat organlarining, savdo-sanoat doiralarning, jamoat tashkilotlarining, fondlarning va homiy vakillarni o‘z ichiga oluvchi vasiylik va kuzatish kengashlari tizimi orqali ta’lim muassasalarning samarali, jamoat boshqaruvi tizimi joriy etiladi.

Bundan tashqari, olimlar ta’lim menejmetining bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ham ta’kidlab o‘tishadi. Ular orasida quyidagi xususiyatlar asosiy hisoblanadi:

1. ta’lim menejmenti «maqsadga muvofiqlik» so‘zi bilan aniqlanadigan ma’naviy o‘lchovga ega;

2. ta’lim menejmenti – bu fan va san’at (chunki bunda insonlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar katta rol o‘ynaydi);

3. menejment mazmunida o‘z aksini topadigan shaxs, davlat va jamiyat manfaatlarining o‘zaro dialektik birligi;

4. ta’limni boshqarishda jamoatchilikning faol qatnashuvi.

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, endilikda ta’lim tizimini davlat tomonidan boshqarishdan davlat-jamoatchilik boshqaruviga o‘tiladi. Davlat-jamoatchilik boshqaruvining maqsadi –ta’lim muassasalarining dolzarb masalalarini davlat va jamoatchilik hamkorligida hal qilish, o‘qituvchilar, o‘quvchilar hamda ota-onalarga ta’lim dasturlarini, turlarini, ta’lim muassasalarini tanlashda huquq va erkinlik berishni kengaytirishdan iborat.

2. Boshqarish funksiyalari. Boshqaruv metodlari va usullari.

Boshqarish funksiyasi deganda u yoki bu ob’ yektni boshqarishga oid aniq vazifalarni hal etishga qaratilgan bir turdagi ishlar majmui tushuniladi.

Axborot-tahlil funksiyasi. Mazkur funktsiya Yu. Konarjevskiy tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, boshqaruvda alohida o‘rin tutadi; bunda axborotlarni olish va tahlil qilishda jarayon boshlanadi va tugallanadi.

Oldindan ko‘rish-rejalashtirish funksiyasi. Boshqaruv faoliyatini oldindan ko‘rish (anglash) va rejalashtirish funksiyasi uchun maqsadli-motivlashtirish boshlang‘ich asos bo‘lib xizmat qiladi, oldindan ko‘rish-rejalashtirish funksiyasi tashkiliy shakllar, usullar, ta’sir etuvchi vositalarni aniqlaydi, nazoratning me’yori va natijalarini baholashga xizmat qiladi, shuningdek, pedagogik tizimni va uning ishtirokchilarining harakati va faoliyatini muvofiqlashtirish hamda tartibga solish imkonini beradi.

Maqsadli-motivlashtirish funksiyasi. Motivlashtirish belgilangan maqsadga erishish bo‘yicha barcha boshqaruv sub’ektlarida qiziqishlar uyg‘otishga yo‘naltirilgan tadbirlarni tashkil etishni nazarda tutadi.

Tashkiliy-ijrochilik funksiyasi. Bu funktsiya boshqaruv faoliyatining barcha yo‘nalishlarida o‘z ifodasini topadi. Bu kadrlar tanlash va joy-joyiga qo‘yish, ijrochilarning o‘zaro ta’sir etish tizimini shakllantirish, axborotlar to‘plash va ularga ishlov berish faoliyatlari bilan bog‘liq bo‘ladi. Buning natijasida u yoki bu pedagogik tizimga xos tarkibiy tuzilish vujudga keladi.

Nazorat-tashxis funksiyasi. Nazorat - bu boshqaruv jarayonining faol bosqichlaridan biri bo‘lib, u boshqaruvning barcha funksiyalari bilan bog‘liq bo‘ladi. Umumiy holda nazorat

rejalashtirilgan natija bilan haqiqiy erishilgan natijalarni o’zaro solishtirish jarayoni bo’lib, u faoliyatning muvaffaqiyatini aniqlashga imkoniyat yaratadi.

Tartibga solish - muvofiqlashtirish funktsiyasi pedagogik tizimning holatini zaruriy, belgilangan darajada ushlab turish, uni yangi sifat darajasiga ko’tarish va pedagogik jarayonda yo’l qo’yilayotgan xatoliklarni tuzatish hamda pedagogik jarayon ishtirokchilarining xatti-harakatlarini tartibga solish uchun xizmat qiladi.

Boshqaruv metodlari. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarda ta’lim muassasalarini boshqarishga ko’p darajada mos keladigan metodlarning to’rt asosiy guruhi: iqtisodiy, tashkiliy-ma’muriy, ijtimoiy-psixologik va axborotlar to’plash metodlarini ajratib ko’rsatish mumkin.

Iqtisodiy metodlarham iqtisodiy metodlar bajaradigan vazifalarni bajaradi, faqat ularning ta’sir ko’rsatish usullari va shakllari o’zaro farq qiladi.

Tashkiliy-ma’muriy metoddan fodalanishdan ko’zlangan maqsad belgilangan maqsadlarga erishishda jamoada mavjud bo’lishi zarur bo’lgan o’zaro munosabatlar, aloqalar, tashkiliy barqarorlik, intizom, o’zaro mutanosiblik va kelishuvchanlik, tartiblilik hamda uzluksiz rivojlanishni huquqiy va me’yoriy hujjatlarga mos ravishda ta’minlashdan iborat.

Ijtimoiy-psixologik metodlar jamoa a’zolari o’rtasida shunday munosabatlarni vujudga keltirishni nazarda tutadiki, bunda rahbar xodimlarning bemalol, erkin harakat qilishi, o’zini-o’zi namoyon qilishi, turli jarayonlarda erkin ishtirok etishi, fikr bildirishi uchun shart-sharoitni va ijodiy muhitni yaratishi zarur.

Boshqaruv uslublari. Boshqaruv uslubi - bu ish uslublarning to’plami bo’lib, u o’zining faoliyatida ushbu boshqaruv apparatini qo’llaydi. Menejment uslubi - bu rahbarni shaxsiy sifatlarining to’plami, rahbarni qo’l ostidagilar bilan munosabati, rahbarning o’z faoliyatida ishlatadigan uslubi va yo’llari, rahbarning xodimlarni amalda bilishidir.

3. Pedagogik Kengash ta’lim muassasasining boshqaruv organi sifatida.

Pedagogik Kengash - ta’lim muassasasining boshqaruv organi. Ta’lim muassasalarida o’quv-tarbiya jarayonini rivojlantirish, takomillashtirish, muassasa faoliyati bilan bog’liq barcha tashkiliy muvofiqlashtirish, o’qituvchi va tarbiyachilarning kasbiy mahorati va ijodkorliklarini o’stirish maqsadida pedagogik xodimlarni birlashtiruvchi pedagogik Kengash faoliyat ko’rsatadi. Pedagogik Kengash ta’lim muassasasi jamoasining yuqori boshqaruv organi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O’zbekiston Respublikasi prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi PF-5538 –sonli Xalq ta’limi tizimini boshqarish tizimini takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chora tadbirlari to’g’risidagi frmoni
2. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish, boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Pedagogika fanlari doktori Toshkent 2007
3. Djuraev R. X. Turg’unov S. Ta’lim menejmenti- Toshkent Voris nashriyoti 2006
4. Zaripov K Pedagogik tizimni boshqarish qonuniyatlariva rahbarlik. Uzluksiz ta’lim jurnali Toshkent 2004 4-son

BOSHQARUV QARORLARNI QABUL QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

Turanov Baxtiyor Davlatovich
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruv magistranti

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevning “Ishimizni to’g’ri tashkil etish, uning samaradorligini ta’minlash, butun boshqaruv tizimi faoliyatini sifat jihatidan zamon talablari darajasiga ko’tarishni bugun hayotning o’zi talab etmoqda. Biroq, yo’limizda qanday to’siq va qiyinchiliklar, keskin va dolzarb muammolarga duch kelsak ham, shoshma-shosharlik bilan, pala-partish qarorlar qabul

qilishga, yaxshi o‘ylab ko‘rilmagan xatti-harakatlarga yo‘l qo‘yishga haqqimiz yo‘q”⁴⁰ deya ta’kidlashi, zamonaviy har bir rahbardan samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish ko‘nikmasiga ega bo‘lishni taqozo etadi.

Bugungi siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy hayotimiz tez sur‘atlar bilan jadal o‘zgarib borayotgan bir paytda, davlat va jamiyat boshqaruvini samarali tashkil etishni jamiyatdagi o‘zgarishlarni payqay olayotgan, o‘zgarishlarga moslasha oladigan, boshqaruv qarorlari bo‘yicha bilimlarni puxta egallagan, hamda ushbu qabul qilingan qarorlarni hayotga muvaffaqiyatli tatbiq eta oladigan rahbargina ta’minlay olishi mumkin. Shuning uchun ham yosh rahbar, ya’ni boshqaruvchi qaror qabul qilishda nazariy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi muhim.

Qaror qabul qilish muammolarini muhokama qilish tegishli nafaqat amaliy faoliyat sohasi, balki ushbu masalani tahlil qilishning nazariy darajasi. Qaror qabul qilish nazariyasining uslubiy asoslarini izlash, xususan, asosiy kontseptual apparatni joriy etish, qaror qabul qilish nazariyasi uchun asos bo‘lishi mumkin bo‘lgan kontseptual strategiyalarni izlash bilan bog‘liq. J.Dyui ham shunday deb yozgan edi: “Fanning asosiy predmetlaridan biri har bir tipik bilim sohasi uchun bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan bir qancha tushuncha va tamoyillarni yetkazishdirki, ularning har biri ma’lum shartlarga ko‘ra boshqasini keltirib chiqaradi, bu esa ma’lum boshqa sharoitlarda yuzaga keladi. , uchinchisini nazarda tutadi va hokazo.”⁴¹

Qaror qabul qilish tushunchasi har qanday tashkilot faoliyatining deyarli har bir jabhasini qamrab olishi va ushbu jarayon o‘ta muhim bo‘lganligini hisobga olgan holda, asosan “ijtimoiy tizim” maktabi davomchilari bo‘lgan bir qator tadqiqotchilarning boshqaruv tizimidagi ushbu jihatga katta ahamiyat qaratishiga sabab bo‘ldi. Jumladan, ushbu ilmiy yo‘nalish vakillaridan biri G.Saymon, boshqaruvning mohiyatini “tashkilotning har bir vakili qarorlari ma’lum bir fakt yoki qiymatga asoslangan sabab orqali shakllanishida”⁴² ko‘ra bildi.

Har qanday sohada qabul qilingan qaror samaradorligi uni bajarish sifati va amalga oshirishga bog‘liq. Ba’zida qabul qilingan qarorlar o‘z vaqtida amalga oshmasligi va kutilgan natijalarga olib kelmasligi mumkin. Qarorni qabul qilishdan oldin samarasi past bo‘lishi bashorat etilgan qaror loyihasi amalda yuqori samaraga erishishi mumkin yoki samaradorligi yuqori taxmin qilingan qaror loyihasi past natija berishi mumkin.

Shuning uchun ham qaror qabul qilishda maqsadlarni amalga oshirish imkoniyatini, qarorni tartibga solish ta’sirini baholash muhim. Qaror qabul qilish natijasi tashkilot maqsadlariga erishishga to’sqinlik qiluvchi ziddiyatlarni tugatish yoki bartaraf etish, qarorlarni muvofiqlashtirish mexanizmi – qaror bilan ijrochilarning “kelishuvi” aniq belgilangan bo‘lishi kerak.

Shuningdek, S. YAngning fikricha, “agar qaror tushunchasi shunchaki tanlov bo‘lmasdan, muammolarning echimini anglatasa, bunday holda tashkilotdagi istalgan boshqaruv qarori nafaqat rahbardan, balki ijrochidan ham birdek hamkorlikni talab etadi”⁴³.

Bu ma’noda, boshqaruv modeli doirasida boshqarish funksiyalarini amalga oshirish faoliyati bilan “qarorlarni muvofiqlashtirish” bosqichi mohiyati yuzasidan savol tug‘iladi.

Shuni ta’kidlash mumkinki, boshqarish bu nisbatan kengroq bo‘lgan faoliyat sohasi. “Qarorlar bo‘yicha kelishish” bosqichining maqsadlari boshqarish funksiyasi maqsadlarini to‘liq qamrab ololmaydi. Mazkur holatda boshqaruv qarorlarini qabul qilish usullariga e’tibor qaratish muhim (1-rasm).

⁴⁰ Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураимиз. // “Халқ сўзи”, 2016 йил 14 декабрь.

⁴¹ Дьюи Дж. Психология и педагогика. М., 1999. С.77.

⁴² Гвишиани Д.М. Организация и управление. М., 1972

⁴³ Янг С. Системное управление организацией. М., 1972.

1-расм. Бошқарув қарорларини қабул қилиш усуллари

Ma'lumki, har qanday faoliyat turi boshqaruv asosiga quriladi, chunki shu faoliyatni amalga oshirishdan ko'zlangan maqsadga erishish, bajariladigan vazifalarni taqsimlash, ijrosini nazorat qilish, shuningdek, samaradorlikka erishish uchun shu faoliyatda ishtirok etuvchilarning manfaatlarini himoya qilish, rag'batlantirish chora-tadbirlari boshqaruv jarayonida tashkil etiladi va muvofiqlashtiriladi.

Eng mukammal ma'lumotlarning hech biri texnologiya refleksiv qabul qilish bilan shug'ullana olmaydi qarorlar qabul qilish jarayonini va ularning natijalarini belgilovchi madaniy, axloqiy, psixologik omillarni hisobga olish muhimdir. Shuning uchun, bir tomondan, qaror qabul qilish nazariyasining kontseptual apparatini ishlab chiqish, ikkinchi tomondan, uni qo'llashni o'rganish juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: “O'zbekiston”, 2017. 89
2. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. // “Xalq so'zi”, 2014 yil 15 yanvar.
3. Boshqarishning intellektual tizimlari va qaror qabul qilish [Matn]: texnika oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. /N. R. Yusupbekov [vaboshq.]; T.: “O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi”, 2015. 334-484-betlar.
4. Carol Deeb. The Decision-Making Process & Evaluation of Decision Effectiveness / <http://smallbusiness.chron.com/decisionmaking-process-evaluation-decision-effectiveness-38930.html>.

SHAXSGA YUNALTIRILGAN TA'LIM PEDAGOGIK YONDASHUV

Buzanov Nodirbek Pardaboy o'g'li
Jizzax davlat pedagogika univesiteti Ta'lim muassaslari boshqaruvi
2-kurs magistranti

Sohaviy adabiyotlar tahlilidan ayon bo'ladiki, “shaxsiy funksiyalar” tushunchasi pedagogika faniga dastlab V.V.Serikov tomonidan kiritilgan bo'lib, u quyidagicha tasniflanadi: “Shaxsiy funksiyalar – bu (bu yerda) muayyan shaxsning mantiqiy fazilatlariga xos xislat emas, balki uning “shaxs sifatida namoèn bo'lishi”ni ta'minlaydigan ijtimoiy ko'rinishlardir”. Motivatsiya, vositachilik, kolliziya (qarama-qarshi qarashlar, intilishlaryoki manfaatlar to'qnashuvi), tanqid, refleksiya, mantiqiy ijodkorlik,

orientatsiya, o’z-o’zini namoèn qila olish, hayotiy faoliyatni ma’naviy jihatdan barqaror saqlash kabi xislatlar shaxsiy funksiyalar sifatida qayd etiladi.

Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim doirasida ta’limni tushunish va tashkil etish “birliqi” sifatida o’quv jaraèni qaraladi. Bunday “miqès” pastdan o’quv jaraèni didaktik modelining barcha tarkibiy qismlarini tashkil etishga qo’yiladigan talablarni belgilaydi. Biroq, bu ta’limni o’rganish sub’ektining rivojlanish darajasiga moslashtirishni anglatmaydi, balki faqat pedagogik faoliyatning o’quvchi “tabiati”ga muvofiqligini, o’quvchi shaxsiyatining ustuvorligini anglatadi.

O’qitish texnologiyasi – birinchidan, pedagogik texnologiya sifatida jarayonli - harakata spektini anglatadi. Bu, ta’lim jarayonini o’zgaruvchan sharoitlarda, belgilangan vaqt davomida istiqbollashtirilgan natijalarga kafolatli erishishga va haqiqiy ta’lim-tarbiya jarayonlarini amalga oshirishni ta’minlovchi usul va vositalarning tartibli birligini o’zida mujassamlashtiradigan ta’lim modelini ishlab chiqish va amalga oshirishning texnologik jarayoni bo’lsa, ikkinchidan, u maqsadni amalga oshirishda vaistiqbolda belgilangan natijalarga erishish bo’yicha pedagogik, hamda o’quv faoliyat loyihasini bajarish bayoni hisoblanadi.

Hozirgi paytda ta’lim jarayonining shaxsga yo’naltirilgan o’qitish texnologiyalar asosida tashkil etilishini ta’minlash dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Shaxsga yo’naltirilgan o’qitish texnologiyalari ta’lim jarayonida boshqacha yondashuvni talab qiladi. O’qituvchi o’quvchiga va fanga nisbatan o’zining munosabatini o’zgartirishga to’g’ri keladi.

Bugungi kunda o’qituvchi faqat bilim berish va amaliy ko’nikmani shakllantirish bilan chegaralanmasdan o’quvchilarni mustaqil bilim olish, izlanish va qarorlar qabul qilishga o’rgatishi kerak.

Shaxsga yo’naltirilgan ta’limning nazariy asoslariga quyidagilar kiradi:

- ta’lim oluvchining o’qitish jarayonidagi o’rni belgilash va shaxsni rivojlantirish;
- ta’lim oluvchining kasbiy shakllanishi bo’yicha me’yoriy talablar qo’yiladi. Ushbu me’yorlar Davlat ta’lim standartlarida va ularning talablarida o’z aksini topadi;
- ta’lim jarayonini tashkil etishda pedagogning ijodiy qobiliyati va mahorati katta ahamiyatga ega;
- ta’lim jarayoniga shaxsga yo’naltirilgan o’qitish texnologiyalarni qo’llash talab etiladi.

Shaxsga yo’naltirilgan o’qitish texnologiyalarida pedagogik ta’sirlar asosan o’quvchi shaxsni shakllantirishga qaratiladi. Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim mazmunini texnologiyalashtirish asosan o’quv va didaktik materiallarni ishlab chiqishni, o’quvchi shaxsini rivojlanishini nazoratga olish ishlarini qaytadan ko’rib chiqishni ko’zda tutadi. Texnologiyalashtirish o’quvchiga o’quv materialining mazmunini o’zi tanlashiga o’z-o’zini baholashga imkoniyat yaratadi. Shaxsga, yo’naltirilgan o’qitish texnologiyalarini qo’llashdan asosiy maqsad an’anaviy odatga kirgan ta’lim texnologiyasidan voz kechishdir. Ularning o’rniga yangi pedagogik va psixologik texnologiyalar joriy etiladi.

Chunki, shaxs “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” ning asosiy komponentlaridan biri hisoblanadi; shuningdek, kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub’ekti va ob’ekti, ta’lim xizmatlarining iste’molchisi va ishlab chiqaruvchisidir. Ta’lim oluvchining shaxsi – butun ta’lim tizimining maqsadi, uning nufuzli sub’ekti bo’lib qolmoqda.

Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim sharoitida, biz ta’lim beruvchilar o’quv jarayonida an’anaviy tizim paytidagidan mohiyati kam bo’lmagan o’zgacha rol va funksiyasiga ega bo’lamiz. Agar, an’anaviy ta’lim paytida, biz bilim sub’ektini va bilimning eng kompetentli manbasi bo’lgan darslik bilan birga nazorat qiluvchi rolida bo’lsak, ta’limining yangi paradigmasi paytida esa, ta’lim oluvchilarning mustaqil faol bilish faoliyatining tashkilotchisi, kompetentli maslahatchi va yordamchisi rolida namoyon bo’lamiz. Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim mazmunini texnologiyalashtirish asosan o’quv va didaktik materiallarni ishlab chiqishni, o’quvchi shaxsining rivojlanishini nazoratga olish ishlarini qaytadan ko’rib chiqishni ko’zda tutadi.

Texnologiyalashtirish o'quvchiga o'quv materialining mazmunini o'zi tanlashiga, o'z-o'zini baholashga imkoniyat yaratadi.

Xulosa. Biz kasbiy mahoratimizni, faqatgina ta'lim oluvchilarning bilimlari va mahoratlarini nazorat qilishga emas, balki BMK- bilim, ko'nikma va malaka bilish va qo'llashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni o'z vaqtida bartaraf etishga malakali harakatlarimiz bilan yordam berishimiz uchun, ularning faoliyatini tashhis qilishga yo'naltirishimiz kerak. Ushbu rol, an'anaviy ta'limdagiga nisbatan ancha murakkab va bizdan yuqori mahorat talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Q.T.Olimov va boshqalar. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. Monografiya. Toshkent – 2007. 87 b.
2. Rashidov X. va boshqalar. "Kasbiy pedagogika" blokini o'qitish metodikasi. Toshkent: O'MKHTTKMO va UQTI, 2007. 200 b.
3. Q.T.Olimov va boshqalar. Mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent, "Fan" – 2009. 172 b.
4. Сайфуллаева, Д. А. (2016). Методы математического описания контуров лекальных изделий, методы линейно-круговой аппроксимации. Молодой ученый, (11), 459-461.
5. Sayfullayeva D.A., Juraev A.R., Toshev Yu.N. Innovative project of preparation of students for professional activity // Scientific-methodical journal "Bulletin of science and education" No. 19 (97). Part 2. 2020, p. 48.
6. Беспалова Л. Что такое кластер? [Электронный ресурс] // URL: <http://siok.rightside.ru/siok/> 2009-12-01-06-24-41. Загл. с экрана.
7. Осечкина Л.И. Кластерный подход как условие повышения эффективности деятельности вуза // Высшее образование в России. 2012. №8-9. С. 75.

YANGI O'ZBEKISTONDA OLIY TA'LIM MUASSASALARINI TIZIMLI RIVOJLANTIRISH HAMDA TAKOMILLASHTIRISH

Xolmurzayeva Dilorom
JDPU Ta'lim muassasalarining boshqaruvi magistri

Bu yorug' dunyoga kelgan har bir inson orzu-umidlar bilan yashaydi, kelajak xakida turli-tuman rejalar tuzadi, xayrli niyatlar kiladi. Xuddi shunday har bir xalqning ham tinch-totuv yashash, farovon hayot, barkaror taraqqiyot bilan boglik orzulari bo'lishi tabiiy.

Jahon xalqlari siyosiy lug'atlarida "Amerika orzusi", "Britaniya orzusi", "Rossiya orzusi", "Yaponiya orzusi", "Xitoy orzusi" degan tushunchalar mavjudligi buni yaqqol tasdiqlaydi. Ular besabab va tasodifan shakllanmagan. Ushbu tushunchalarning har biri o'sha xalqning umumiy orzu-umidlari, ular yashayotgan davr va kelajakka doir maksad-muddaolarni ifoda etadi⁴⁴.

Muayyan xalk yoki xudud aholisining asrlar davomida shakllangan va umumijtimoiy orzularini ifodalaydigan bunday tushunchalar zamirida nihoyatda teran ma'no-mazmun mujassam ekani shubhasiz.

Bugungi kunda Yangi O'zbekiston strategiyasi xuddi shunday hayotbaxsh xususiyat kasb etmoqda, xalqimizni yorug' kelajakka chorlab va yangilanishga safarbar qilib, umumiy maqsadlar yo'lida birlashtirib turadigan yaxlit ma'naviy asos va mezonga aylanib bormoqda.

Muayyan xalq yoki davlat hayoti uchun g'oyat muhim ahamiyat kasb etadigan biror-bir fenomen yoki u haqdagi tushuncha va tamoyillar o'z-o'zidan, osongina paydo bo'lmaydi va tasodifan dunyoga kelib qolmaydi. Shu ma'noda, har kanday hodisa, tushuncha yoki atamaning o'ziga xos shakllanish jarayoni bor. Yangi O'zbekiston fenomeni xam bundan mustasno emas.

⁴⁴ 44 "Yangi O'zbekiston strategiyasi", Shavkat Mirziyoyev. "O'zbekiston" nashriyoti. Toshkent 2021.

Ushbu tushuncha mamlakatimizning zamonaviy qiyofasini shakllantirish, yurtimizda demokratik davlat, erkin fukarolik jamiyatini barpo etish. Uchinchi Renessans poydevorini yaratish borasidagi islohotlarimizning tayanch g'oyasini ifoda etadi.

Ana shu g'oya asosida yurtimizda "Yangi O'zbekiston - Uchinchi Renessans sari" degan shior ilgari surilayotgani ham bejiz emas.

Men orzu qilgan va qat'iy intilayotgan Yangi O'zbekiston, avvalo, xalqimiz o'z milliy taraqqiyotining yangi davriga qadam qo'ygani, jahon hamjamiyatidan munosib o'rin egallayotgani, bu borada oldimizda ko'plab yangi imkoniyatlar paydo bo'layotganini anglatadigan tushunchadir.

Yangi O'zbekiston-mamlakatimiz mustaqilligini yanada mustahkamlash, erkinlik va ozodlikning yangi davri, bunyodkorlik va farovonlik yo'lining yukori bosqichidir.

Rivojlangan davlatlar tajribasidan ma'lumki, oliy ta'lim bosqichma-bosqich bozor munosabatlarining to'laqonli sub'ektiga aylantirilib, akademik va moliyaviy mustaqillik tamoyillari asosida faoliyat ko'rsatmoqda. Bu esa universitetlarning boshqaruv tuzilmasini faol o'zgartirishga, funksiyalarni maqbullashtirishga, yangi moliyalashtirish manbalarini topishga, zamonaviy ta'lim usullarini shakllantirishga va ta'lim sifatini oshirishga undaydi. Xalqaro maydonda oliy ta'lim muassasalarining faoliyati, binobarin, ularni boshqarish tobora korporativ tus olmoqda. Oliy ta'lim kontekstida har doim universitetlarning mustaqilligi, akademik erkinliklari va ta'lim sifatini ta'minlash bilan bevosita bog'liq bo'lib kelgan. Bugungi kunda oliy ta'limni boshqarish tizimlarining mustaqilligi, jamoaviyligi va shaffofligi butun dunyodagi eng samarali faoliyat ko'rsatayotgan universitetlarning ajralmas bo'lagiga aylanib ulgurdi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, Yevropa universitetlarining Buyuk Xartiyasida (Boloniya, 1988 yil 18 sentabrda tasdiq etilgan) oliy ta'lim mustaqilligi universitetlarning fundamental tamoyillaridan biri deb tan olinadi. Shu o'rinda savol tug'iladi oliy ta'lim mustaqilligi nima va qanday baholanadi? Umuman olganda institutsional mustaqillikning uchta asosiy shaklini ajratib ko'rsatish mumkin: boshqaruv, akademik va moliyaviy. Shu bilan birga xodimlar shtatlarini shakllantirish erkinligi, ya'ni kadrlar mustaqilligi universitetning ma'muriy mustaqilligiga singdiriladi. Mazkur tasnif eng avvalo amerika oliy ta'lim tizimiga nisbatan qo'llaniladi.

Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev boshchiligidagi xalqimiz bilan birga barpo etilayotgan yangi O'zbekistonda oliy ta'lim tizimini boshqaruvida tub islohotlarning debochasi sifatida universitetlarga akademik va moliyaviy mustaqillikning berilishi quyidagi ijobiy o'zgarishlarga asos bo'ladi:

oliy ta'limga bo'lgan jamiyat talabining o'sib borishi va oliy ta'lim tizimida raqobatning kuchayishimehnat bozorining sifatli kadrlar bilan ta'minlash imkoniyatini beradi.

xususiy oliy ta'lim muassalari bilan davlat sektoridagi oliy ta'lim muassasalarining raqobatga kirishi uchun teng imkoniyatlarning yaratilishiga asos bo'ladi.

davlat va xususiy sheriklik asosida oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratiladi.

erkin raqobat muhitini yaratish orqali oliy ta'lim tizimida sifat ko'rsatkichlarini oshirishni rag'batlantiradi;

davlat universitetlarida moliyaviy resurslarini oqilona taqsimlash tizimi yaratiladi, natijagayo'naltirilgan moliyalashtirish, ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirishni rag'batlantirishga xizmat qiladi;⁴⁵

Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish va yangi sifat bosqichiga ko'tarish bo'yicha ulkan ishlar olib bordik. Besh yilda 50 ta yangi oliy ta'lim muassasasini tashkil etdik. Ta'limning bakalavriat, magistratura va sirtki shakllari uchun kvotalarni oshirib, kechki ta'lim shaklini joriy kildik. Oliy ta'limga kabul parametrlarini 2,5 marta oshirib, yoshlarimizni oliy ta'lim bilan kamrab olish darajasini 9 foizdan 28 foizga, sohaga ajratiladigan davlat grantlari sonini 25 foizga etkazdik.

⁴⁵ <https://nuu.uz/ru/o%CA%BCzbekiston-respublik%D0%B0si-prezidenti-sh%D0%B0vk%D0%B0t-mirziyoev-oliy-o%CA%BCquv-yurtl%D0%B0rig%D0%B0-bosqichm%D0%B0-bosqich-%D0%B0k%D0%B0demik-v%D0%B0-moliyaviy-must%D0%B0qillik-beril%D0%B0/>

Dunyo miqyosida raqobat keskinlashib borayotgan hozirgi murakkab davrda mamlakatimizni ilm-fan yutuqlari, yuqori texnologiyalar asosida modernizatsiya qilish va yangilash muhim vazifamizga aylandi. Shu sababli O‘zbekiston Fanlar akademiyasi tizimini qayta tikladik va takomillashtirdik, uni to‘laqonli faoliyatga qaytarish uchun zarur choralarni ko‘rdik. Bir qator ilmiy-tadqiqot institutlari va markazlar faoliyatini qayta tashkil qildik, ilmiy laboratoriyalarni zamonaviy asbob-uskunalar bilan jixozladik.

Bularning barchasidan yagona maqsadimiz ta’lim va maktab ta’limi, oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni Uchinchi Renessansning to‘rt uzviy halqasiga, bog‘cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o‘qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa Yqngi uyg‘onish davrining to‘rt tayanch ustuniga aylantirishdan iborat⁴⁶.

Muxtasar qilib aytganda, ushbu islohotlar mamlakat oliy ta’lim tizimining xalqaro arenalardagi nufuzini oshirishga, professor-o‘qituvchilarning maqomini kuchaytirishga, bir so‘z bilan aytganda O‘zbekistonda boshlangan uchinchi renessans davrining poydevorinimustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risidagi qonuni” 23.09.2020 yildagi O‘RQ-637- son
2. Инновационный менеджмент: Учебник / Под. ред. Горфинкеля В. Я – М.: Вузовский учебник, 2020. Volume: 02 Issue: 11 | Nov-2022 ISSN: 2181-2624 www.sciencebox.uz Analytical Journal of Education and Development 75
3. R.J.Eshmuhammedov, A.A.Abduqodirov, A.X.Pardayev “Direktorning ish kitobi” (amaliy tavsiyalar)-T :2007. 4. "Yosh direktor maktabi". A.Frolov. Toshkent, 1992.

BOSHQARISH MADANIYATI VA RAHBARNING ISHINI TASHKIL ETISHDAGI UNING AHAMIYATI

Ergasheva Dilnoza Abdurazakovna
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Hozirgi davrda butun xalqimizning taqdiriga daxldor masalalardan biri – iqtisodiyotni, xalq xo‘jaligi va xalq ta’limini, madaniyat va sportni boshqarishni rivojlantirish muammosidir.

Bu ayni chog‘da boshqaruvda rahbarning boshqarish madaniyati va boshqaruv tizimida rahbarning ishini to‘g‘ri tashkil etishdagi ahamiyati ustuvor vazifa etib belgilangan.

Ma’lumki rahbar odamlar orasida va ularga xos turli xissiyotlar og‘ushida yashaydi. Binobarin atrofdagilarning salbiy yoki ijobiy his-tuyg‘ulari o‘zaro kundalik muloqotda tez “yuqish” xususiyatiga ega.Shuning uchun rahbar har qanday vaziyatlarda o‘zini tuta bilishi va ziddiyatli vaziyatlarda nafaqat boshqalarning xissiyoti ta’siriga berilmaslik balki atrofdagilarga o‘z muvozanati va jilovlangan his-tuyg‘usi bilanta’sir eta olishi rahbar madaniyatining ko‘rinishlaridan biri hisoblanadi.

Rahbarlikning boshqarish funksiyalarini bajarishdagi va ijtimoiy munosabatlardagi o‘ziga xos xususiyatlarni quyida umumlashtirib ko‘rsatish mumkin.

- 1.Qaror qabul qilishda
- 2.Qaror yechimlarini bo‘ysinuvchilarga yetkazishda
- 3.Ma’suliyatni taqsimlash orqali
- 4.Bo‘ysinuvchilar tashbbuskorligiga
- 5.Kadrlarni tanlashda

⁴⁶ “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”, Shavkat Mirziyoyev.”O‘zbekiston” nashriyoti. Toshkent 2021.

6. Bilimga bo‘lgan munosabatda
7. Muomalada
8. Bo‘ysinuvchilarga nisbatan
9. Intizomga nisbatan
10. Rag‘batlantirishga nisbatan

Bugungi kunda rahbardan talab qilinadigan narsa tashabbuskorlik, ilg‘or mehnat madaniyati tajribasini joriy etishda fidoiylilik, odamlar kayfiyatini bilish, ular tashvishi bilan yashash, yangi ish joylar yaratish va xalqning ma’naviy va moddiy farovonligini ta’minlashdir.

Boshqaruvchi xodimlarni qabul qilish madaniyatiga ega bo‘lishi lozim. Chunki, xodimlarni qabul qilish, ularning quvonch va tashvishlariga birdek quloq sola olish, ularning dardlariga sherik bo‘la olish har bir zamonaviy rahbarning burchi va vazifasi hisoblanadi.

Har bir rahbar jamoada muhokama qilinishi lozim bo‘lgan yoki tasodifan yuzaga kelgan muammo va turli vaziyatlarni eng avvalo o‘zi obdon tushunib yetgan yoki hech bo‘lmasa o‘sha muammoning yechimi bo‘yicha taklif qilingan o‘zining mustaqil fikriga ega bo‘lishi lozim. Shundagina u rahbar o‘z ishini puxta va to‘g‘ri tashkil etgan hisoblanadi.

Rahbar yoki boshqaruvchi o‘z oldiga qo‘ygan maqsadi qanchalik mashaqqatli bo‘lsa, unda shunchalik muammoviylik ko‘pdir. Shuni aytish kerakki, muammoviylik tushunchasi faqat ob‘ektiv tabaqa bo‘lib qolmasdan, balki u o‘ziga salmoqli sub‘ektiv omilni qamrab olgan. Rahbar ishini to‘g‘ri tashkil etishning bir nechta ustunlik taraflari bor:

1. Tashkilotda barcha boshqaruv tizimini takomillashtirishga imkon yaratadi
2. Tashkilotni va har bir xodimni faoliyat natijalarini yuqori bo‘lishiga ko‘maklashadi.
3. O‘zini oqilona rejalashtirish tizimi deb ko‘rsatadiki, strategic rejalashtirishdan boshlab to yakka shaxs maqsadlarini belgilashgacha
4. O‘z xodimlaridan aniq, erishishi mumkin bo‘lgan maqsadlarni qo‘yishni talab qiladi.
5. Olingan natijalarni ob‘ektiv baholashga harakat qiladi, chunki maqsadlar son ko‘rsatgichi bilan ifodalaniladi.
6. Kadrlarni samarali ishlatishni biladi.
7. Xizmat ko‘rsatish imkonini oshiradi
8. Kelajagi porloq xodimlarni aniqlay oladi.
9. Tashkilotda muomala madaniyatini shaxsiy namunasi orqali yaxshilaydi.
10. Xodimlarni moddiy yoki manaviy rag‘batlantirish imkonini topadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yangi jamiyatning siyosiy va davlat tuzumini belgilar ekanmiz, unda har bir odamning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy faoliyati uchun yetarli shart sharoitlar yaratilishi uchun bugungi zamonaviy rahbar kuchli boshqarish madaniyatiga va o‘z ishini to‘g‘ri va aniq maqsadlar asosida tashkil etishga qodir bo‘lgan yuksak darajadagi bilim salohiyatiga ega bo‘lgan shaxs bo‘lishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Pedagogika fanlari doktori, professor T.A.Egamberdiyeva
2. Педагогика. Қисқача изоҳли луг‘ат / О‘.Асқарова, Х.Пахматова, М.Усмонбоева, Ф.Асқарова. – Тошкент:
3. Abduqodirov A.A., Haitov A.G., Shodiev R.R. “Axborot texnologiyalari”. T. “O‘qituvchi”.
4. <https://uz17linkinololop.in.net/jul/rrvf49cnhk85.php>

TYUTORLIK FAOLIYATINING TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARI

Ergasheva Dilnoza

JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Nazarqosimov Sarvar Inatillayevich s.f.f.d. dotsent

Avvalambor, “tyutor” (“tutor”) tom ma’noda ustoz, murabbiy, instruktor – yo’l ko’rsatuvchi ma’nolarida qo’llaniladi. Tyutor birinchi navbatda, ma’lum bir sohaning mutaxassisi bo’lib, uning asosiy vazifasi talabaga muayyan bilim va ko’nikmalar berishdan iborat.

Kengroq ma’noda esa, tyutor talabaga o’quv jarayoni davomida o’z salohiyatini namoyon qilish, o’zini yanada yaxshiroq anglash, o’qish va hayotda to’g’ri qaror qabul qilish va tanlashni o’rgatadi. U talabaga har bir qadam va harakatlarining oqibatlarini anglash, hayotda o’z qiziqishlarini topishga yordam beradi.

Buning uchun tyutor o’z tarbiyachilarining qiziqish va moyilliklarini, muammo va qiyinchiliklarini chuqur tahlil qiladi. U talabaning atrofidagi intellektual va psixologik muhitni sinchkovlik bilan o’rganadi. Bir so’z bilan aytganda, tyutor talaba va ta’lim jarayoni o’rtasidagi bog’lovchi kuch hisoblanadi. Uning yordamida o’qish qiziqarli va samarali jarayonga aylanishi lozim.

Tyutorlik usuli qadimgi Yunonistonda ham asosiy ta’lim jarayoniga yordam sifatida yo’lga qo’yilgan edi. Hozirda dunyoning ko’plab mamlakatlarida tyutorlik uchun maxsus o’qitiladi, diplom beriladi. Masalan, Rossiyada pedagogika sohasiga ixtisoslashtirilgan oliygohlarda bakalavr va magistratura bo’yicha maxsus tyutorlik kurslari bor. Tyutorlik markazlari va assotsiatsiyalar faoliyat yuritadi. Bu ko’hna usul zamonaviy dunyoda turli shakllarda (formal va noformal, o’quv xonasida yoki masofaviy tarzda) qo’llaniladi. Tyutorlik, albatta, formal o’quv jarayonidan farq qiladi. U yengilroq, moslashuvchan shaklda amalga oshiriladi.

Tyutorlar – bu yuksak mas’uliyat egalari hisoblanadi. Zero, tyutor dunyoqarashi endi shakllanayotgan talaba bilan muntazam tarzda ishlaydi. Bunday mutaxassisning asosiy vazifasi – boshqa odamga o’qishni samarali va qiziqarli jarayonga aylantirishga yordam berish. Tyutor ham butun guruh bilan, ham individual tarzda ishlashi kerak bo’ladi.

Ilmning qaysi sohalariga urg’u berish, kelajakda kasb tanlash, kerak bo’lsa, boshqa mutaxassislikka mo’ljall olish, o’qish va kundalik hayot o’rtasida muvozanatni o’rnatish, vaqtini menejment qilish masalalarida talabalarga ta’sir qilish ham tyutorning vazifasidir. Yaxshi tyutor – bu talabaga yelkadosh murabbiy va mohir konsultantdir. U talabaning kuchli taraflarini, zaxiradagi qobiliyatlarini yuzaga chiqarib, kamchiliklari ustida ishlashni o’rgatadi.

Har bir inson jamiyatda o’z o’rnini topa olishi uchun, avvalo, shaxs sifatida takomillashuvi, kamolga yetishi lozim. Zero, ma’naviy olami, madaniyatlilik darajasi psixologik jihatdan taraqqiy etgan, individual xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalarga namuna bo’la oluvchi, keng dunyoqarashga ega bo’lgan, el-yurt, Vatan manfaatlarini o’zining shaxsiy foydasidan ustun qo’ya oladigan jamiyatning a’zosigina to’laqonli shaxs bo’la oladi. Ayniqsa, talaba-yoshlarimizning oliy ta’limdagi tahsil davri jarayonida ularning shaxs sifatida kamol topishlari uchun alohida diqqat qaratiladiki, bu mamlakatimizda hukumat tomonidan yoshlar masalasiga berilayotgan e’tiborning bir ko’rinishi sifatida namoyon bo’ladi.

Mustaqilligimizning ilk kunlaridan boshlab yoshlar masalasi davlat siyosati darajasiga ko’tarildi. Jumladan, “O’zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to’g’risida”gi Qonun(1991)ning qabul qilinishi, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida»gi Farmoni, 2021-yilning “Yoshlarni qo’llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili” deb nomlanishi ham fikrimizning yaqqol dalilidir.

Shuningdek, davlatimiz rahbarining yoshlarga e’tiborni kuchaytirish, yosh avlodni madaniyat, san’at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularda axborot texnologiyalaridan to’g’ri foydalanish ko’nikmasini shakllantirish, yoshlar o’rtasida kitobxonlikni targ’ib qilish,

xotin-qizlar bandligini ta’minlash maqsadida (ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy sohalardagi ishlarni yangi tizim asosida yo‘lga qo‘yish bo‘yicha) besh muhim tashabbus(2019)ni ilgari surishlari, mazkur tashabbusning mamlakatimiz aholisining qariyb 60 foizini tashkil etuvchi yoshlar orasida qanot bog‘lashi ham yosh avlod kelajagiga qo‘yilgan mustahkam poydevor bo‘ldi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Zero, respublikamizda ta’lim, jumladan, oliy ta’lim muassasalarida o‘qitish sifatini tubdan takomillashtirish borasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar tub mohiyatida ham talaba-yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy barkamolligiga erishish mo‘ljali turadi.

Ta’bir joiz bo‘lsa, aytish zarurki, bugungacha yoshlar siyosati borasida qabul qilingan huquqiy-me’yoriy hujjatlar hamda ular asosida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar yoshlarning kelajagini belgilovchi konsepsiya bo‘ldi. Bugun oliy ta’lim dargohining rahbari, unib-o‘tib kelayotgan yosh avlodimizga fan, ilm sirlarini yetkazish yo‘lida fidoyilik ko‘rsatib mehnat qilayotgan professor-o‘qituvchilarning katta jamoasi vakili sifatida hukumatimiz tomonidan talaba-yoshlarga yaratilayotgan zamonaviy sharoit va imkoniyatlarga havas ko‘zi bilan qarayman. Chunki Prezidentimiz o‘rinli ta’kidlaganlaridek: «Mamlakatimizda so‘nggi yillarda ilm-fan va ta’lim-tarbiya sohasini davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylantirishga qaratilgan, oilada farzand tug‘ilganidan boshlab, kamolot yoshiga yetgunga qadar uni har tomonlama qo‘llab-quvvatlaydigan, hayotda munosib o‘rin topishiga xizmat qiladigan yaxlit va uzluksiz tizim yaratilmoqda».

2021-yil 9-sentyabrda Vazirlar Mahkamasining “Respublika oliy ta’lim muassasalarida talabalarni turar joy bilan qamrab olish darajasini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 563-son qarorining qabul qilinishi ham talaba-yoshlarimizga yaratilayotgan sharoitlarni yanada takomillashtirishga qaratildi. Qarorda – talabalarni arzon, ammo barcha qulayliklarga ega turar-joy bilan ta’minlash; talabalarga tarkibi va xavfsizlik sifati kafolatlangan – sifatli oziq-ovqat mahsulotlarini arzon narxlarda yetkazib berish; bakalavriatning 1-3-kurslari doirasida har 120-150 nafar talabaga 1 ta shtat birligi hisobida «tyutor» lavozimini tayinlash kabi – oliy ta’limda uzoq vaqtdan beri loyihalashtirib kelingan qator tizimli qulaylik va imkoniyatlar belgilandi. «Tyutor» yangi atamasi nutqimizga ingliz tilidan o‘zlashgan bo‘lib, u ustoz va murabbiy vazifasini bajaruvchi shaxs ma’nosini ifodalaydi. Tyutor lavozimi 2021-yil 1-sentyabrdan boshlab talabalar bilan ishlash bo‘yicha “guruh murabbiyi” instituti bekor qilingach, uning o‘rniga talaba-yoshlar bilan ishlovchilar – tyutorlar sifatida tashkil etildi. Mazkur lavozim egasi, tom ma’noda, talabani o‘qitish tizimi bilan uzviy bog‘lanishini ta’minlovchi; talabada o‘quv jarayoni davomida o‘z salohiyatini namoyon qilish, o‘zini, o‘zligini, intilishu dunyoqarashini teran anglash, o‘z faoliyatini ongli ravishda nazorat qilish, xatti-harakatlarini tizimli boshqarish borasida to‘g‘ri qarorlar qabul qila olish malaka va ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi shaxs sanaladi. U talabaga har bir faoliyat va harakatlarining oqibatlarini ongli ravishda anglashga, hayotda o‘z orzulari ro‘yobini ta’minlash yo‘llarini topishga ko‘maklashadi.

Tyutorning faoliyati samarasi talabani o‘qib o‘rganishga bo‘lgan ichki intilishi kuchayishi va ta’limning samarali jarayonga aylanishi bilan o‘lchanadi. Tom ma’noda, oliy ta’lim tizimida ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligi «professor-o‘qituvchi – talaba – tyutor» hamkorligida ta’minlanadi. Tabiiyki, tyutor lavozimini egallagan oliy ma’lumotli shaxs, ya’ni murabbiy, ustoz, talaba ta’lim olayotgan soha mutaxassisi sifatida pedagogik, psixologik, etik, estetik jihatdan barkamol, o‘zligini anglagan, dunyoqarashi keng, sog‘lom fikrli, intellektual salohiyatli bo‘lishi lozim. Shuning uchun ham tyutorning oylik ish haqi o‘qituvchi-stajyorning bazaviy lavozim maoshiga tenglashtirilgan. Oliy ta’lim tizimida ma’naviy-ma’rifiy va ahloqiy-tarbiya, o‘quv va o‘quv-uslubiy hamda ilm-fan, innovasion va ilmiy-tadqiqot yo‘nalishlarida faoliyat olib borishi mo‘ljallangan tyutorlar faoliyati dunyo ta’lim tizimi uchun yangilik emas. Manbalarga ko‘ra, tyutorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yish dastlab oila bolalariga uylarida xususiy ta’lim berish jarayonida shakllangan va rivojlangan. Keyinchalik bu ommaviy ta’lim tizimiga ko‘chgan. Jumladan, qadimgi Yunonistonda ham asosiy ta’lim jarayoniga yordamchi sifatida tyutorlar faoliyati yo‘lga qo‘yilgan edi.

Hozirda dunyoning ko‘plab rivojlangan mamlakatlarida tyutorlik xizmatidan foydalaniladi. Hatto ular Yaponiya, Germaniya, Angliya, Fransiya, Finlandiya, Koreya, Rossiya kabi o‘nlab mamlakatlarda maxsus o‘qitiladi, tyutorlar tahsil yakunida diplom olishadi. Masalan, Germaniya, Koreya, Rossiya mamlakatlarida pedagog-xodimlar tayyorlash sohasiga ixtisoslashtirilgan oliygohlarda bakalavr va magistratura bo‘yicha maxsus tyutorlik kurslari mavjud. Sivilizasiya erishgan yurtlarda tyutorlik markazlari va assosiasiyalar faoliyat yuritishini kuzatishimiz mumkin. Tyutorning lavozim vazifasi asosida boshqa odam(ta’lim oluvchi)ga o‘qishni samarali va qiziqarli jarayonga aylantirishga yordam berish mo‘ljali turadi. Tyutor bu mo‘ljalni ro‘yobga chiqarish uchun ham butun guruh bilan, ham individual tarzda ishlashi kerak bo‘ladi. Oliy ta’limda tyutorlar quyidagi lavozim vazifalarini tizimli reja asosida olib boradilar: ma’ruzachi tomonidan o‘qitilayotgan fanni o‘zlashtirishda ta’lim oluvchilarga yordam berish va shu orqali dunyoqarashi endi shakllanayotgan talabani muntazam ilm o‘rganishga odatlantirish; talabaning o‘qishi va kundalik hayoti o‘rtasida muvozanat o‘rnatilishini ta’minlash; talabalarga vaqtini menejment qilish masalalarida ta’sir ko‘rsatish; talaba tanlagan soha ilmiga oid qiziqarli, ta’sirli ma’lumotlarga urg‘u berish, tanlagan sohasi, kasbiga muhabbat tuyg‘ularini tarbiyalash; talabaning kuchli taraflarini, ichki (yashirin) qobiliyatlarini yuzaga chiqarishga ko‘maklashish; talabani o‘z kamchiliklari ustida ishlashga o‘rgatish; talabalarning bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazishiga ko‘maklash; talabalarni Vatanga, el-yurtga, milliy qadriyatlarimizga muhabbat ruhida tarbiyalash; talabalarni turli ilmiy to‘garaklarga jalb etish va h.k. Belgilangan vazifalar tyutorlarimizdan yuksak saviya va muntazam mehnatni talab etadi.

Respublikamizning boshqa oliygohlarida bo‘lgani kabi Buxoro davlat universitetida ham maxsus ishchi guruhi tomonidan tanlov asosida saralab olingan tyutorlar o‘z faoliyatlarini boshladilar. Ularga OTM ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘limi tomonidan «Tyutorlik faoliyatini samarali tashkil etishda zamonaviy yondashuvlar» mavzusida amaliy seminar-trening tashkil etildi. Seminar-treningda tyutorlik imedji, tyutorlik faoliyatini tashkil etishda zamonaviy yondashuvlar xususida fikr yuritildi, amaliy tavsiyalar berildi. Tyutor har bir talabaga ularning oliygohdagi tahsili davomida yelkadosh malahatchi, ustoz bo‘lishi zarurligi alohida uqtirildi. Xalqimiz topib e’tirof etganidek, ota-ona farzandni dunyoga keltiruvchi va unga shu dunyo mo‘jizalarini ko‘rsatuvchi zotlar bo‘lsa, ustoz uni fikran ulug‘likka eltuvchi, komillik sari yetaklovchi va shu asnoda ikki dunyo saodatidan bahramand etguvchi zotdir. Bugun yurtimizda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan tub o‘zgarishlarning zamirida o‘qituvchining, tom ma’noda, ustoz darajasiga ko‘tarilishi, shu mavqeni doimiy saqlab qolishi, dunyoga bo‘ylasha oladigan shogirdlar tayyorlashi va buning uchun uning o‘zi ham tinimsiz o‘z ustida ishlashi va, ayni paytda, davlat, jamiyat hayotida ro‘y berayotgan ijobiy o‘zgarishlarning tashabbuskori, targ‘ibotchisi, amaliyotchisi bo‘lishi zarurligi nazarda tutilmoqda. Zero, bu zalvarli vazifalarni uddalash mas’uliyati fan o‘qituvchisi bilan teng mavqeda turgan tyutorlarimizga ham tegishlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abduqodirov A.A., Haitov A.G‘., Shodiev R.R. “Axborot texnologiyalari”. T. “O‘qituvchi”.
2. M.U. Dexkanova, K.L. Axmetova “Ta’lim texnologiyalari”.
3. Ta’lim samaradorligini oshirishda o‘qituvchi mahрати. Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari to‘plami.
4. <https://emassage.top/jul/wnjr42wyyk55.php>

FIZIKA DARSLARINI KO‘RGAZMALI TASHKIL ETISHDA GEOGEBRA DASTURIDAN FOYDALANISH

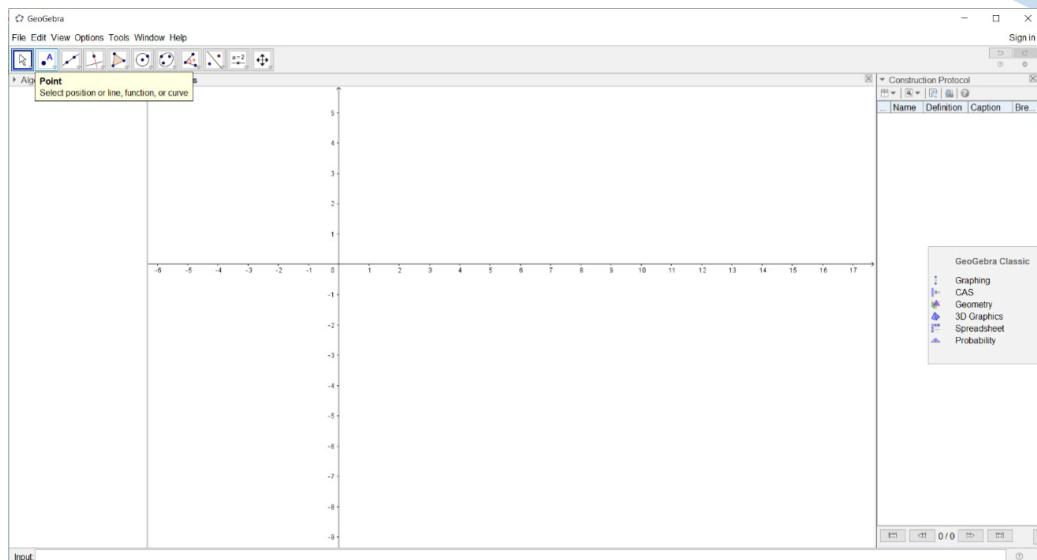
Yulchiyev Iftixorjon Isaqovich
Farg‘ona politexnika instituti “Fizika” kafedrası asistenti
Masaliyeva Sitara Nomonjon qizi
FarPI Kimyo-texnologiya fakulteti talabasi

GeoGebra dasturi - bu fizika dasr jarayonlarida foydalanish mumkin bo‘lgan, keng imkoniyatlarga ega bo‘lgan, bepul dastur xisoblanadi. Ayniqsa Matematika darslarida foydalanish mumkin bo‘lgan eng yaxshi dasturiy taminotdir. Odatda GeoGebra dasturining ichki imkoniyatlari Geometriya va analitik geometriya darslarini ko‘rgazmali taskil etish uchun juda qulay dastur xisoblanadi. Biroq, GeoGebra dasturida fizikaviy hisob-kitoblarlar, statistika va animatsiyalar tayyorlash imkoniyatlari ham mavjud. Bu esa GeoGebra dasturidan fizika dars jarayonlarida ham foydalanishimiz mumkinligini ko‘rsatadi. Fizika fanida harakatlarni o‘rganish jarayonida koordinatalar va vektorlar bilan ishlashga to‘g‘ri keladi, dasturda vaqtga bog‘liq bo‘lgan hodisalarni taqlid qilishimizda va ularning sodir bo‘lish jarayonlarini animatsiyalar orqali ko‘rsatish imkoniyatlari mavjud. Shuningdek, biz interaktiv vositalardan foydalanishimiz va o‘z appletlarimizni⁴⁷ yaratishimiz mumkin. GeoGebraning katta afzalligi shundaki, asosiy vositalar intuitiv va ulardan foydalanish oson. Shu sababli GeoGebra dasturi butun dunyo bo‘ylab juda ko‘p foydalanuvchilarga ega. Ko‘p foydalanuvchilardars jarayonlarida foydalanishga tayyor bo‘lgan materiallarni yoki qandaydir ma’lum vositalardan foydalanish bo‘yicha ko‘rsatmalarni bir-birlari bilan almashadilar. Ushbu maqolada biz fizika darslarida GeoGebradan qanday foydalanish mumkinligi ko‘rsatdik.

Ta’limda GeoGebraning asosiy imkoniyatlari. GeoGebra – bu imkoniyatlari keng va uncha murakkab bo‘lmagan dastur bo‘lib, biz dars jarayonlarida, matematika va fizika darslarida foydalanishimiz mumkin. Xulosa qilib aytganda, GeoGebra bu geometriya, algebra, statistika, hisob-kitoblar va boshqalarni o‘qitish uchun ishlatilish mumkin bo‘lgan dinamik-matematik dasturiy ta’minotdir (GeoGebra-2017-yilda yaratilgan). GeoGebradan matematika darslarida qanday foydalanish imkoniyatlari dastur ishga tushirilgandan so‘ng darhol aniq bo‘ladi (1-rasmga qarang). Birinchidan, biz GeoGebra dasturi ishga tushganda geometrik asboblarni menyusi (masalan, Nuqta, Chiziq, Perpendikulyar chiziq va boshqalar) bilan ishlaydigan ishchi oynasini ko‘rishimiz mumkin. GeoGebra dasturidan ta’limda foydalanishning eng oson yo‘li geometrik masalalarni yechishdir. Biz geometriya darslarida ham koordinatalar bilan ishlashimiz va vektorlar bilan hisoblashimiz mumkin. GeoGebra dasturi grafik kalkulyator singari ishlaydi, shuning uchun biz bu dasturdan funktsiyalarni chizish uchun foydalanishimiz ham mumkin va matematikaning yuqori darajalarida biz hisoblash uchun asboblardan foydalanishimiz mumkin. GeoGebra notijorat foydalanuvchilar uchun rasmiy veb-sahifada bepul mavjud dastur hisoblanadi.

Ta’lim uchun foydalanish imkoniyatlari haqida gapirganda, GeoGebra dasturidan foydalanish juda oson ekanligini va uni ishlatish uchun bizga maxsus kurslarda o‘qish kerak emasligini ta’kidlash kerak. Masalan, biz biron bir geometrik konstruksiyani yaratmoqchi bo‘lganimizda, biz qilishimiz kerak bo‘lgan narsa - kerakli nuqtani bosish yoki chiziqni aniqlash uchun ikkita nuqtani bosish va hokazo. Bundan tashqari, kursimizni biron bir dastur komponentasiga qo‘yganimizda, GeoGebra dasturi bizga ushbu komponentadan foydalanish ko‘rsatmalari uchun kichik oyna xosil bo‘ladi. Agar biz buyruqbermoqchi bo‘lsak, kurs bilan belgilashdan ko‘ra tezroq bo‘lishi mumkin: Kiritish panelidan (1-rasmda ko‘rishimiz mumkin) foydalanishimiz mumkin. Buyruqlar ro‘yxati rasmiy veb-sahifada mavjud. GeoGebra dasturi haqidagi to‘liqqo‘llanmas rasmiy veb-sahifada mavjud (GeoGebra - qo‘llanma, 2017).

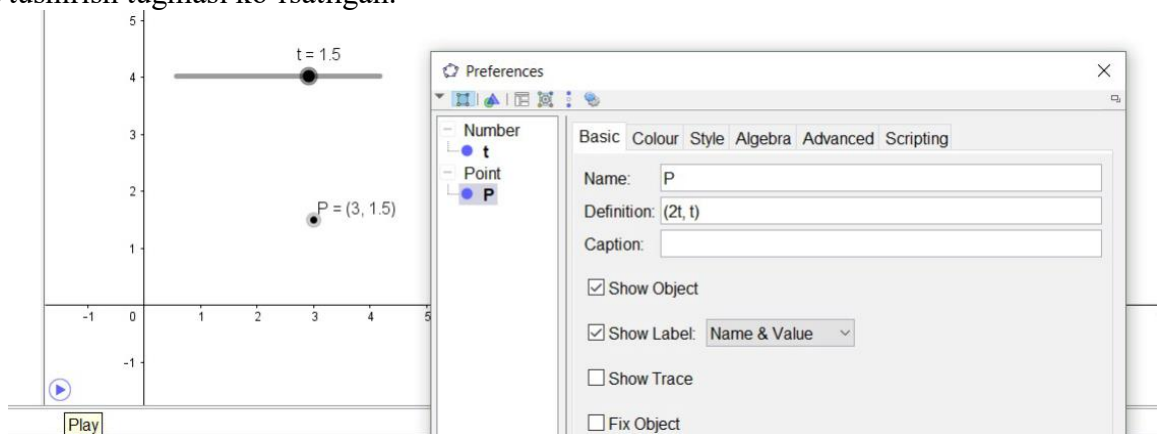
⁴⁷Applet dasturiy ta’minot komponenti bo‘lib, to‘laqonli ilova konteksida ishlaydi va bitta torroq vazifa uchun mo‘ljallangan komponent xisoblanadi.

1-rasm. GeoGebra dasturi ishga tushgandagi ishchi oynasi va undagi Dekart koordinatalari.

GeoGebraning yana bir afzalligi shundaki, ushbu dastur butun dunyo bo‘ylab millionlab foydalanuvchilarga ega bo‘lib, ular matematika yoki fizika bo‘yicha ko‘plab o‘quv materiallarini bir-birlari bilan baham ko‘rishadi. Biz ushbu materiallardan erkin foydalanishimiz yoki ularni yuklab olishimiz va tahrirlashimiz yoki ulardan foydalanib, o‘zimizni yaratishimiz mumkin. Internetda ushbu materiallardan tashqari, ba’zi appletlarni qanday yaratish yoki qandaydir muayyan vositadan qanday foydalanish bo‘yicha ko‘plab ko‘rsatmalar mavjud. Ushbu faktlar tufayli biz bir-birlarimizga o‘rgatish orqali ilg‘or foydalanuvchilarga aylanishimiz mumkin va biz GeoGebra kurslarini o‘rganishimiz shart emas.

Ushbu dasturiy ta’minotda animatsiyalar va interaktiv vositalar mavjud bo‘lib, ulardan foydalanish juda ham oson. Animatsiyalar uchun Slider vositasi mavjud, biz kursorimiz yordamida yoki faqat avtomatik ravishda belgilangan tezlikda o‘zgartirishimiz mumkin bo‘lgan ba’zi o‘zgaruvchilarni yaratadi. Keyin, masalan, koordinatalari o‘zgaruvchiga qandaydir tarzda bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan nuqtani yaratishimiz mumkin. Oddiy misol 2-rasmda ko‘rsatilgan, bu erda t o‘zgaruvchisi bo‘lgan Slayder va x -koordinatasi t bo‘lgan nuqta va y -koordinatasi $2y$ koordinata oynasida nuqta P ko‘rsatilgan. 2-rasmning chapki past burchagida animatsiyani ishga tushirish tugmasi ko‘rsatilgan.

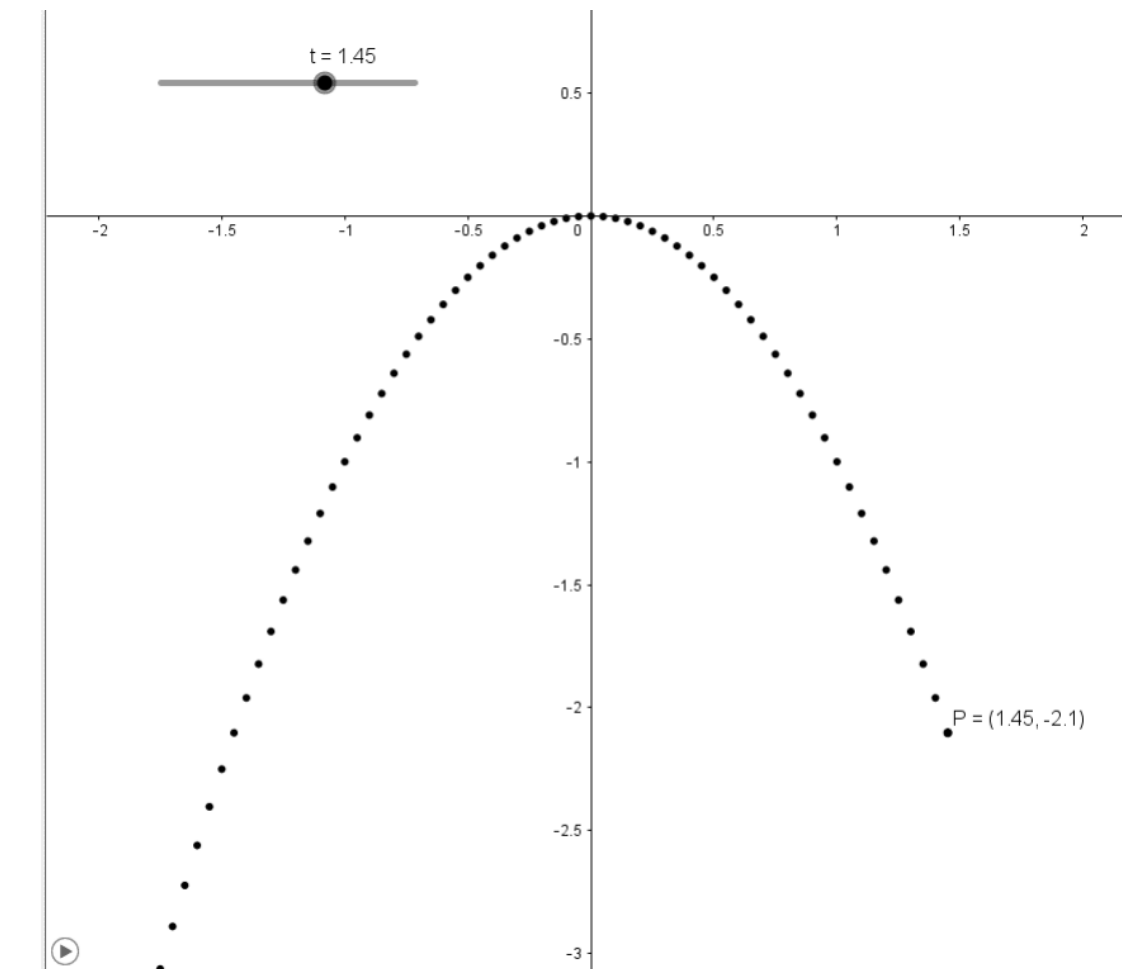

2-rasm. Rasmda koordinatalari t o‘zgaruvchiga bog‘liq t nuqta va P nuqta ko‘rsatilgan

2-rasmda ko‘rib turganimizdek, nuqta P trayektoriya izini ko‘rsatish mumkin, ya’ni t o‘zgaruvchisi o‘zgarishi bilan o‘z o‘rnini o‘zgartirganda, ishchi oynada rangli nuqtalar qoldiradi. 3-rasmda t va $-t^2$ koordinatali nuqtaning trayektoriya izi ko‘rsatilgan. Rasmda biz trek nuqtalarining zichligidan kelib chiqadigan taklifni ham ko‘rishimiz mumkin. Trek nuqtalari bir xil vaqt oralig‘idan keyin chiziladi, shuning uchun trek nuqtalari orasidagi uzoq masofa

harakatlanuvchi P nuqtasining tezligi trek nuqtalari orasidagi qisqa masofaga qaraganda kattaroq ekanligini anglatadi.

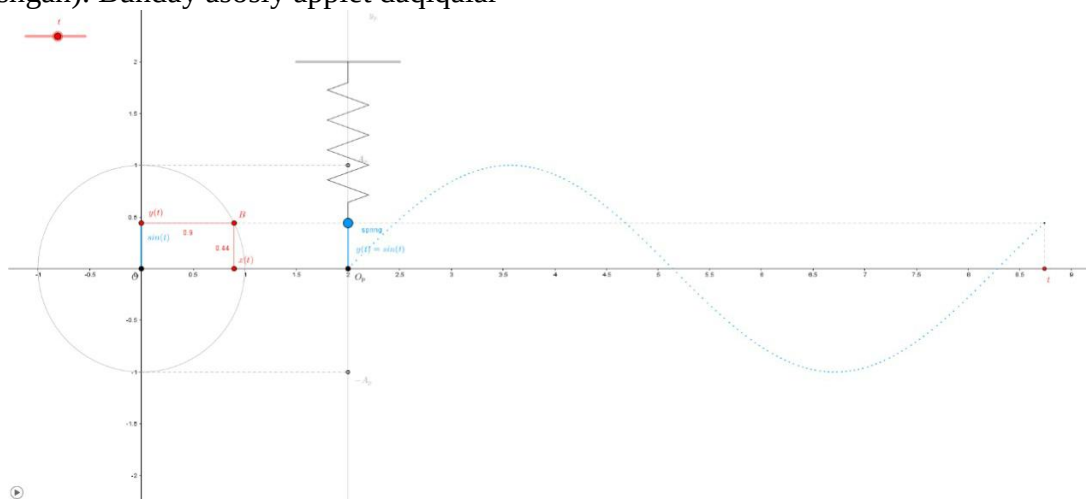
Yuqorida biz faqat GeoGebra asosiy imkoniyatlari haqida qisqacha ma’lumotlar keltirdik. Bu dastur imkoniyatlari matematika darslarini ko‘rgazmali tashkil etish uchun hameng foydali vosita ekanligini ko‘rsatadi. Ammo biz yuqorida keltirilgan barcha faktlar GeoGebradan fizika darslarida va fizika appletlarini yaratishda foydalanish imkoniyatlarini ko‘rsatib berishga harakat qildik. Bundan tashqari, ushbu dasturdan foydalanish juda oddiy bo‘lib, talabalar ham u bilan bemolol ishlashlari mumkin. Biz GeoGebraning barcha imkoniyatlarini ko‘rsatish yoki alohida appletlarni loyihalash bo‘yicha batafsil ko‘rsatmalarni haqidaaytib o‘tmoqchi emasmiz. Ammo quyidagi matnda fizika ilovalari uchun ba’zi g‘oyalar keltirilgan bo‘lib, ular foydalanuvchilarning shaxsiy ijodkorliklarini rivojlanishida boshlang‘ich turtki vazifasini bajarishi mumkin.

3-rasm Koordinatalari t va $-t^2$ o‘zgaruvchilarga bog‘liq bo‘lgan P nuqta izi

Fizika darslarini ko‘rgazmali tashkil etish uchun quyida oddiy appletlarni keltirishimiz mumkin. GeoGebra haqidagi asosiy ma’lumotlar ushbu dasturdan fizika ta’limi uchun foydalanishimiz mumkinligini ko‘rsatadi. Geometrik optikada, Kepler qonunlarida, fizik miqdorlarni vektorlar bilan tavsiflash va hokazolarni tushuntirishda foydalanishimiz mumkin. Fizika darslarida GeoGebradan foydalanishning eng oson yo‘li funksiyalar grafik chizmalarini xosil qilishdir. Dasturda ba’zi harakatlarni grafiklar bilan yechish imkoniyati ham mavjud. Talabalar harakat grafiklarini o‘rganishlari va ayrim kesishish nuqtalarining koordinatalarini qidirishlari mumkin. Bu, agar ular tenglamalar bilan ishlashni bilmasa, ba’zi muammolarni qanday hal qilishning yagona yo‘li bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, agar talabalar hisob-kitoblarni bilmasalar, funksiyalar grafik chizmalari ularga, masalan, ekstremallarni qidirish bo‘yicha ishlab chiqilgan muammolarni hal qilishda yordam beradi.

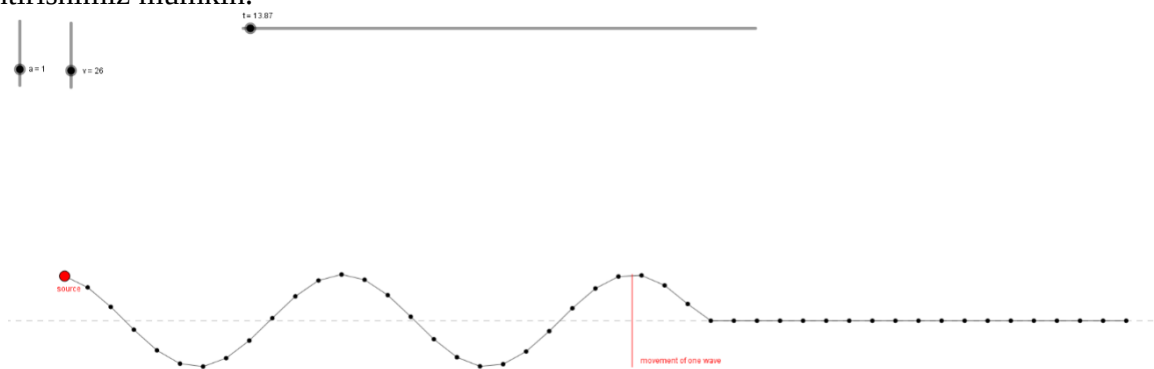
GeoGebra veb-sahifasida foydalanish yoki yuklab olish uchun bepul mavjud (Kolar, 2017). Yorug‘lik manbai bilan appletda harakat qilsak, yorug‘lik nurining optik o‘qi bilan kesishish nuqtasining harakatini ko‘rishimiz mumkin (bu nuqta "fokus" deb nomlangan appletda joylashgan). Bunday asosiy applet daqiqalar

4-rasm. Garmonik osilator tekis aylanma harakat bilan solishtirilmoqda.

Appletni loyihalashda biz nisbatan murakkab harakatlar modelni ham yaratishimiz mumkin. Misol tariqasida quyidagib yaratishimiz mumkin bo‘lgan harmonik osilator keltirilgan.

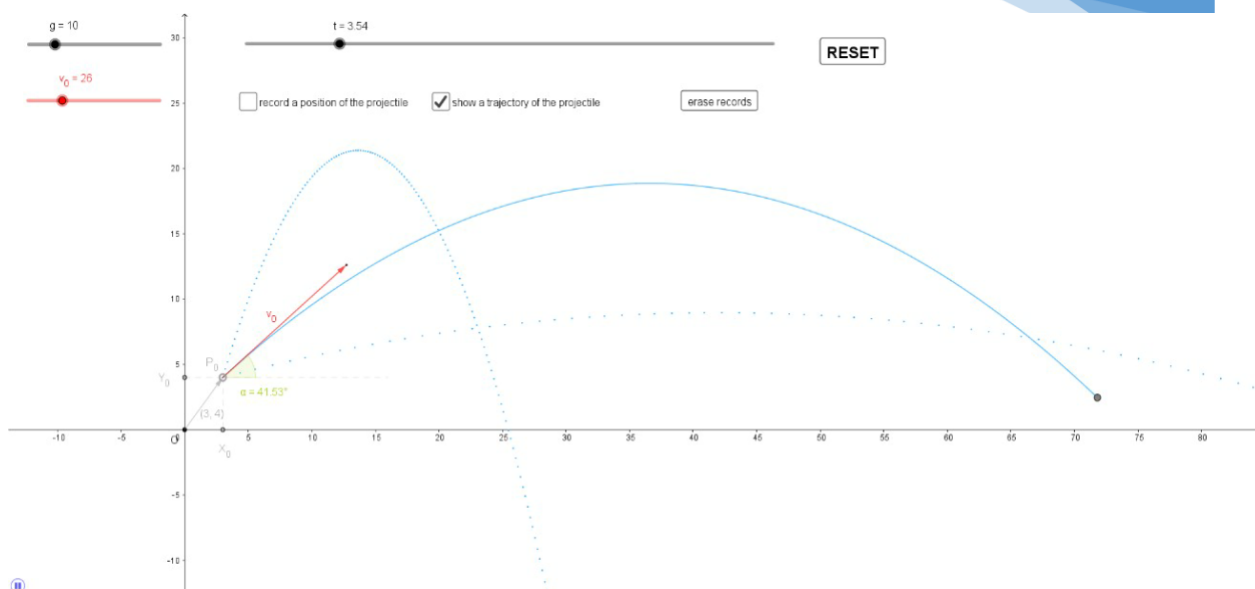
GeoGebra dasturida bunday modelning harakatini tekis aylanma harakat bilan solishtirishimiz mumkin va biz tebranuvchi nuqta koordinatalarining vaqtga bog‘liq grafiklarini chizishimiz ham mumkin (4-rasmda). Shuningdek, chizilgan grafiklarni haqiqiy tajriba bilan solishtirishimiz mumkin.

5-rasm. To‘lqinlarning tarqalishi appleti

GeoGebra dasturiy vositalari bilan yaratilgan murakkabroq applet to‘lqin tarqalishi modeli appletini ham ko‘rishimiz mumkin. 5-rasmda ko‘rsatilgan.

Tortishish maydonida harakatlanayotgan snaryad harakati appletini ham yaratish mumkin. 6-rasmda ko‘rib turganimizdek, ishlatiladigan tugmachalar vatasdiqlash katakchalari mavjud. Biz ma’lum bir tugmani bir marta bosish orqali ko‘plab buyruqlarni bajarishga ruxsat berishimiz mumkin, biz "Scripting" oynasidagi "Button" hususiyatidan foydalanib "On lick" yorlig‘ida yordamida o‘zimizga kerakli buyruqlarni kiritishimiz mumkin.

6-rasm. Snaryadning tortishish maydonidagi harakati.

Xulosa.GeoGebra dasturi bu matematika va fizika darslarini ko‘rgazmali tashkil etish uchun ko‘plab o‘quv materiallarini yaratishga imkon beruvchi ko‘plab murakkab vositalarga ega bepul dasturiy ta’minot bo‘lib, dastur asosiy vositalardan foydalanish juda oson. GeoGebra dasturini o‘rganishda maxsus o‘quv kurslarida o‘qishni talab qilmaydi.Dasturdagi o‘z-o‘zini o‘rgatish hususiyati orqali uni o‘rganishimiz mumkin. Internetda Geogebra dasturiga uchun mo‘ljallangan vabiz uchun kerakli bo‘lgan juda ko‘p tayyor materiallar hamda ko‘rsatmalar mavjud. Yuqoridagi matnda GeoGebra dasturidan fizika darslarini ko‘rgazmali tashkil qilishda qanday foydalanish mumkinligi haqida misollar ko‘rsatilgan bo‘lib, barcha keltirilgan appletlar ochiq vayuklab olish bepulbo‘lgan manbalar xisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR. RO‘YXATI

1. I.I.Yulchiyev, Sh.Sh.Abdullayev, B.J.Ahmadaliyev, & D.Sh.Khidirov. (2022). VISUAL ORGANIZATION OF GEOMETRY LESSONS WITH COMPUTER SOFTWARE. International Journal of Pedagogics, 2(05), 13–17. <https://doi.org/10.37547/ijp/Volume02Issue05-04>
2. Kolar, Petr (2017). MPTL 2017 [GeoGebra online book]. Retrieved from <https://ggbm.at/WcgpXH2e>
3. GeoGebra – about. (2017, September 13). Retrieved from <https://www.geogebra.org/about>

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA O‘QUV ISHLARINI TASHKIL ETISH BO‘YICHA XORIJIY TAJRIBA

Imomnazarova O‘g‘iloy Fozilovna
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti
Primov Sherzod
JDPU “Umumiy pedagogika” kafedrası dots.v/b.p.f.f.d.(PhD)

Oliy maktabda o‘quv jarayonining mohiyati davlat ta’lim standard fan bloklarida ko‘rsatilgan bilimlarni yuqori darajada o‘zlashtirib olish, zarur malaka, ko‘nikmalarni egallashdan iborat. Talaba bilimlarni o‘qib, tushunib, anglab esda saqlashi, gapirib (yozib) bera olishi, ulami tahlil qila olishi, boshqa o‘quv topshiriqlarini bajarishda va amaliyotda qo‘llay olish malakalarini ham egallashi zarur. O‘quv jarayonining muhim vazifalaridan biri yoshlardagi aqliy qobiliyatni

o’stirish, tug’ma iqtidor (iste’dod) kurtaklarini rivojlantirish, ulami barkamol shaxs, raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirishdan iborat.

Demak, oliy o’quv yurtida ta’lim olish davrida talaba o’z bilimlarini muntazam oshira borishga tayyorlanishi, mustaqil o’qib o’rganish malaka va ko’nikmalarini hosil qilishi lozim. Oliy maktabda o’quv jarayoni — talaba bilan professoro’qituvchining hamkorlik faoliyatidir. Talaba — o’quv jarayonining subyekti, professor-o’qituvchi ta’lim jarayonining boshqaruvchisi (menejeri) hisoblanadi.

Ta’lim jarayonining tashkiliy shakllarini ta’lim jarayoni ishtirokchilari o’rtasidagi o’zaro munosabatlarning o’rnatilgan tartibi va rejimining xarakteristikasi sifatida ko’rish mumkin. Ta’lim jarayonini tashkil etishning turli shakllari va tizimlarini tanlash va shakllantirish turli omillar bilan belgilanadi:

- ta’limning maqsad va vazifalari;
- tinglovchilar soni;
- individual ta’lim jarayonlarining xususiyatlari;
- o’quv ishining o’rni va vaqti va boshqalar

Ta’limning tashkiliy shakllari va tizimlarini tasniflash mazmuni, usullari, texnologiyalari, vositalari, faoliyati va ta’lim jarayoni ishtirokchilarining o’zaro ta’siri usullariga bog’liq. Ta’limning ma’ruza-seminar tizimi birinchi universitetlarning paydo bo’lishi bilan paydo bo’lgan va oliy o’quv yurtlarida asosiy hisoblanadi. Ushbu tizimning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardir: ma’ruzalar, seminarlar, amaliy va laboratoriya mashg’ulotlari.

Uni qo’llash uchun talabalar dastlab o’quv va kognitiv faoliyatda, umumiy ilmiy ko’nikmalarni shakllantirishda, bilimlarni mustaqil ravishda egallashda etarli tajribaga ega bo’lishlari kerak. Oliy kasbiy ta’lim tizimida ta’limning ma’ruza-seminar tizimi amalda muqobil bo’lmaganligiga qaramay, bu universitetlarda o’quv jarayonini tashkil etish shakllari rivojlanmayotganligini ko’rsatmaydi.

«O’qish faoliyati» tushunchasining paydo bo’lganligiga ko’p bo’lgani yo’q, ko’pi bilan 20 yil avval, bu o’quvchilarning bilim saviyasi kriteriyalari tavsiyanomasini ishlab chiqilishi bilan bog’liq boigan. O’quv faoliyatining to’laligicha ko’rib chiqish zarurati bilan u nafaqat bilim, ko’nikma, malaka va ular ortidagi usullar, o’quvchilarning o’quv material bilan harakat operatsiyalarini, balki, o’quvchi tomonidan o’quv materialining qabul qilinishi, uning o’zi tomonidan nazorat qilinishi, o’z-o’ziga baho berishini ham o’z ichiga oladi.

O’qish — bu mustaqil faoliyatni bajarish, buni o’quv materialiga ijodiy yondashmasdan, o’quv topshirig’ini o’zini tahlil qilish va o’zini baholay bilmasdan bajarib bo’lmaydi. O’qishga o’rganish - bu o’quv faoliyatini bajarish talaba uchun zarur topshiriq bo’lib hisoblangan.

Shunday qilib, o’quv faoliyati — sub’ekt faoliyatini o’zgartiruvchi, hech narsani bilmagandan biluvchiga bilim, malaka va ko’nikmalarni egallagan shaxsga aylantirishdir. Shuning uchun ham o’quv faoliyati o’z-o’zini o’zgartirish, o’zini namoyon etish faoliyati deb aniqlanishi mumkin va buning predmeti sifatida o’quvchilarning ijtimoiy tajriba orttirish orqali egallagan tajribalarini olish mumkin. Ijtimoiy tajribaning egallangan bo’lagi va bu awalgi tajribani o’zgartirish hisobiga o’quv faoliyatining mahsulini tashkil etadi.

Yana bir bor ta’kidlash joizki: o’quv faoliyatining predmeti, mahsuli, maqsad va natijasi bo’lib faqat bilim berish hamda egallashgina emas, balki o’quvchining intellekti, shaxsiy sifatleri va olgan bilimining natijasi bo’lgan bilim, malaka va ko’nikmalari hisoblanadi. O’quv faoliyatining asosiy vazifasi bo’lib o’quvchining ilmiy nazariyalari asosida mustaqil fikr yuritishga o’rgatish hisoblanadi.

An’anaviy va eng keng tarqalgani o’quv jarayonini tashkil etishning intizomiy tizimidir. Ta’lim intizomiy tizimining o’ziga xos xususiyati o’quv jarayonini bosqichma-bosqich, izchillik asosida tashkil etishdir. Oliy ta’lim muassasasida o’quv jarayonini tashkil etishga qo’yiladigan umumiy talablar qonun bilan belgilanadi. Biroq, yuqorida aytilganlar universitetlarda hech qanday erkinlik va mustaqillik umuman yo’q degani emas. Universitetlar o’rganilayotgan fanlar

hajmlarini, mazmuni va tuzilishini ma’lum chegaralarda sozlash ta’lim, fanlarni aniqlashtirish va ularning optimal joylashuvini vaqtida aniqlash uchun imkoniyat beradi.

O’quv jarayonini tashkil etishning an’anaviy intizomiy tizimi bir necha asrlar davomida shakllangan va 400 yildan ortiq vaqt sinovidan muvaffaqiyatli o’tganiga qaramay, unga nisbatan allaqachon ko’plab shikoyatlar mavjud. An’anaviy intizomli ta’lim tizimining eng muhim kamchiliklari o’quvchining o’quv faoliyatining tabiati va o’rtasidagi qarama-qarshilikdan iborat. Bu esa quydagi sabablarni o’z ichiga oladi

- o’quv fanlari bo’yicha bilimlarni o’zlashtirish jarayonini ajratish va kelgusida ishlab chiqarish faoliyatida integratsiya va tizimli foydalanish zarurati;

- an’anaviy ta’limda, asosan, o’quvchining diqqatini, xotirasini va uning kelajakdagi faoliyatiga jalb qilish jarayonlarini qo’llab-quvvatlash, birinchi navbatda, tushunish, fikrlash.

- talabaning tarjima, reproduktiv pozitsiyasi va kasbiy faoliyatda mutaxassisning mutlaqo boshqacha tashabbuskorligi, konstruktiv (predmet va ijtimoiy ma’noda) pozitsiyasi;

- talabalarning o’quv ishlarining individual xususiyati va mutaxassislarning muloqoti, o’zaro ta’siri va hamkorligini o’z ichiga olgan kasbiy faoliyatning kollektiv xarakteri

Ayrim olimlarning fikricha, ta’lim jarayonini tashkil etishning an’anaviy tizimi eskirgan va ta’limning zamonaviy tamoyillari, vazifalari va ehtiyojlariga javob bermaydi. Boshqalar, qayd etilgan kamchiliklarga qaramay, mutaxassislarning tayyorlash mazmunining intizomiy tuzilmasi boshqalarga qaraganda yaxshiroq ekanligiga ishonishadi, bu sizni shakllantirishga imkon beradi.

Shuning uchun bu tizimdan voz kechish uchun hech qanday asos yo’q, faqat uni takomillashtirish va talabalar tomonidan olingan bilimlarni birlashtirish yo’llarini izlash kerak.

Umuman olganda o’quv jarayoni xorij mamalakatlarida bir-biridan farq qilinadigan jarayonlari bor.

Yaponiya ta’limining asosiy maqsadi va mazmuni aholini zamonaviy texnik hamda texnologik jarayonlar bilan jihozlangan hozirgi zamon sanoatida samarali ishlashga moslashtirishdir. Mamlakatda maktabga muhim ijtimoiy vazifani bajaruvchi jamiyatning olg’i siljishini ta’minlovchi dargoh deb qaraladi va xalq tomonidan e’zozlanadi.⁴⁸

Fransiyada o’quv dasturining mazmunini bevosita o’qituvchining o’zi belgilaydi. Bir so’z bilan aytganda o’qituvchi bolalar bilimiga to’la mas’ul ekan uning uslub tanlashiga mustaqil harakat qilishiga ham to’la erkinliklar beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo’llari /O’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari o’qituvchilarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash fakulteti tinglovchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o’qituvchilari uchun uslubiy tavsiyalar. - T.: TDPU, 2004.

2. Jo’raev R., Isaeva G. O’quv jarayonida talabalarning mustaqil ishlarini tutgan o’rni.//Xalq ta’limi, 2004 yil 4-son.

3. Farberman B.L., Musina R.T., Jumaboeva F.A. Oliy o’quv yurtlarida o’qitishning zamonaviy usullari. - T., 2002.

⁴⁸ Westbrook J, Durrani N, Brown R, Orr D, Pryor J, Boddy J, Salvi F (2013) Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher Education in Developing Countries. Final Report. Education Rigorous Literature Review. Department for International Development. P. 434-444.

**DAVLAT OLIY TALIM MUASSASALARINING TASHKILIY BOSHQARUV VA
MOLIYAVIY MUSTAQILLIGINI TAMINLASH MASALALARI**

Ikromova Gavhar

JDFPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Aktam Xolov PhD., dots

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida belgilangan vazifalar ijrosini izchil ta’minlash, shuningdek, oliy ta’lim muassasalarining mustaqilligini kengaytirish, ular faoliyatida davlat ma’muriy boshqaruvini keskin kamaytirish hamda shu orqali o‘zgaruvchan mehnat bozori talablariga javob bera oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlovchi davlat oliy ta’lim muassasalarini shakllantirish maqsadida⁴⁹:

2022/2023 o‘quv yilidan boshlab moliyaviy mustaqillik berilgan davlat oliy ta’lim muassasalariga quyidagi qo‘shimcha vakolatlar berilgan

a) akademik mustaqillik sohasida:

o‘quv rejalari, o‘quv dasturlari, malaka talablarini kasbiy standartlar asosida tasdiqlash, ta’lim tilini hamda ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklari xususiyatlarini inobatga olgan holda ta’lim olish shaklini belgilash;

bakalavriat ta’lim yo‘nalishlari va magistratura mutaxassisliklari uchun o‘qish davomiyligi muddatlarini belgilash;

doktoranturada to‘lov-kontrakt asosida o‘qish qiymatini belgilash, budjetdan tashqari mablag‘lar hisobidan grant ajratish orqali doktoranturaga tanlov asosida kvotaga qo‘shimcha ravishda qabul qilish;

doktorant va mustaqil izlanuvchilarga ilmiy rahbarlik qilish tartibini tasdiqlash;

magistratura bosqichida ta’limning sirtqi, masofaviy va kechki shakllarini joriy etish, ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklar bo‘yicha qo‘shimcha malakalar, shu jumladan amaliy malakalar berish tizimini joriy qilish;

o‘zaro kelishuvlar asosida oliy ta’lim muassasalari bilan akademik mobillikni amalga oshirish;

oliy ta’lim muassasasi va uning tuzilmasidagi ta’lim muassasalari uchun o‘z grifi asosida darsliklar hamda boshqa o‘quv va ilmiy adabiyotlarni yaratish va nashr etish;

ta’lim sifatini ichki nazorat qilish mexanizmlarini belgilash va joriy etish;

b) tashkiliy-boshqaruvdagi mustaqillik sohasida:

faoliyatining asosiy yo‘nalishi ta’lim, ilm-fan, uning natijalarini joriy etish hamda tijoratlashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan, davlat budjeti mablag‘lari hisobidan moliyalashtirilmaydigan tarkibiy tuzilmalar, tijorat va notijorat tashkilotlarni tashkil etish;

oliy ta’lim muassasalari uchun belgilangan normativlardan qat’i nazar muassasaning tuzilmasini tasdiqlash va shtat birliklari sonini belgilash;

mehnat bozorida ehtiyojdan kelib chiqib, yangi ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklarni oqchish, amaldagi ta’lim yo‘nalishlari hamda mutaxassisliklarni tugatish;

pedagog va boshqa xodimlarni ishga qabul qilish, ishdan ozod etish va ichki rotatsiyasiga oid tartibni belgilash;

xorijiy davlat fuqarolarini to‘lov-kontrakt asosida o‘qishga qabul qilish va masofaviy ta’lim olish shaklida o‘qitishni tashkil etish.

49 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 24.12.2021 yildagi PQ-60-son DAVLAT OLIY TA’LIM MUASSASALARINING AKADEMIK VA TASHKILIY-BOSHQARUV MUSTAQILLIGINI TA’MINLASH BO‘YICHA QO‘SHIMCHA CHORA-TADBIRLAR TO‘G‘RISIDA

Ushbu bandeda nazarda tutilgan vakolatlar oliy ta’lim muassasalari tomonidan qonunchilik hujjatlari talablariga muvofiq mustaqil ravishda amalga oshiriladi⁵⁰

Oliy ta’lim muassasasi va uning tuzilmasidagi ta’lim muassasalari uchun o‘z grafigi asosida darsliklar hamda boshqa o‘quv va ilmiy adabiyotlarni yaratish va nashr etish, ta’lim sifatini ichki nazorat qilish mexanizmlarini belgilash va joriy etish, tashkiliy-boshqaruvdagi mustaqillik sohasida: faoliyatining asosiy yo‘nalishi ta’lim, ilm-fan, uning natijalarini joriy etish hamda tijoratlashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan, davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan moliyalashtirilmaydigan tarkibiy tuzilmalar, tijorat va notijorat tashkilotlarni tashkil etish, oliy ta’lim muassasalari uchun belgilangan normativlardan qat’i nazar muassasaning tuzilmasini tasdiqlash va shtat birliklari sonini belgilash; mehnat bozoridagi ehtiyojdan kelib chiqib, yangi ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklarni ochish, amaldagi ta’lim yo‘nalishlari hamda mutaxassisliklarni tugatish; pedagog va boshqa xodimlarni ishga qabul qilish, ishdan ozod etish va ichki rotatsiyasiga oid tartibni belgilash; xorijiy davlat fuqarolarini to‘lov-kontrakt asosida o‘qishga qabul qilish va masofaviy ta’lim olish shaklida o‘qitishni tashkil etish kabi masalalar atroflicha ko‘rib chiqilmoqda.

Ko‘pgina odamlar moliyaviy mustaqillikka intilishadi, chunki bu juda ko‘p imkoniyatlarni beradi. Moliyaviy jihatdan mustaqil bo‘lgan shaxs o‘zining ko‘pgina muammolarini hal qilishi mumkin. Asosiy vazifa - moliyani qanday taqsimlashni o‘rganish.

Moliyaviy jihatdan mustaqil bo‘lish etarli pulni olish va oylik ish haqini kutmaslik kerakligini anglatadi. Bunday holda, inson istalgan vaqtda o‘z ehtiyojlari uchun ma’lum miqdorda mablag ‘sarflashga qodir.

Moliyaviy erkinlik - bu jismoniy shaxsning daromadi xarajatlardan sezilarli darajada oshib ketadigan holat, shuningdek yashash maydoni, mashina va farovon hayot uchun zarur bo‘lgan barcha narsalar. Moliyaviy erkinlik bilan, inson o‘z oilasiga moddiy zarar etkazmasdan nima qilishni tanlash huquqiga ega.

Ushbu tushunchalar o‘rtasida sezilarli farq yo‘q. Ammo pul ular uchun emas, balki siz uchun ishlashini ta’minlashga intilish kerak.

Moddiy ahvoligizni ijobiy tomonga o‘zgartirish uchun siz kuch sarflashingiz, shuningdek sarmoya kiritish to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘rganishingiz kerak. Agar siz rejaga rioya qilsangiz, unda kichik bosqichlarda siz moliyaviy mustaqillikka erishasiz.

Moliyaviy mustaqillikka erishish uchun siz o‘zingizning daromadlaringiz va xarajatlaringizni hisobga olishni o‘rganishingiz kerak. Siz oylik byudjetni qanday tuzishni o‘rganishingiz kerak, shunda siz ma’lum miqdorni ajratishingiz mumkin.

Agar xarajatlar sizning daromadingizdan sezilarli darajada oshsa, siz sarf-xarajatlaringizni qayta ko‘rib chiqishingiz kerak. Shuni yodda tutingki, xarajatlarni kamaytirganda, sizning hayotingiz qulay bo‘lmasligi mumkin, shuning uchun qo‘shimcha daromad sizning eng yaxshi pul tikishingizdir. Qo‘shimcha daromad topish uchun harakat talab etiladi. Sizning urinishlaringiz har doim ham muvaffaqiyat qozonmaydi, lekin har doim sinashga arziydi. O‘zingiz uchun qo‘shimcha daromad topsangiz, siz "xavfsizlik yostig‘i" ni yaratish uchun mablag‘larning 5-15 foizini tejashingiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 24.12.2021 yildagi PQ-60-son “Davlat oliy ta’lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”
2. <https://behruzbek.uz/2021/03/22/moliyaviy-mustaqillik/>

⁵⁰ 50 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 24.12.2021 yildagi PQ-60-son DAVLAT OLIY TA’LIM MUASSASALARINING AKADEMIK VA TASHKILIY-BOSHQARUV MUSTAQILLIGINI TA’MINLASH BO‘YICHA QO‘SHIMCHA CHORA-TADBIRLAR TO‘G‘RISIDA

YOSHLAR BAG‘RIKENGLIK FENOMENINI YUKSALTIRISHDA MA’NAVIY TARG‘IBOT TEXNOLOGIYALARI

Aripov Alisher Abdumalikovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Jamiyat ma’naviy xavfsizligini ta’minlashda yoshlar bag‘rikengligi fenomenini yuksaltirish bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan, unga yangicha mazmun va mohiyat baxsh etuvchi targ‘ibot-tashviqot faoliyati bilan aloqador ijtimoiy dasturlar bugungi kunning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Mazkur jarayonni olib borish uchun ijtimoiy va siyosiy fanlarning yutuqlari, ma’naviy targ‘ibotchining salohiyatidan samarali va unumli foydalanish vazifasi ma’naviyat va ma’rifat ishida tegishli texnologiyalarini qo‘llash va undan unumli foydalanishni taqozo etadi.

Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasi 71-maqсадida “Ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan «Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot strategiyasi sari» g‘oyasini keng targ‘ib etish orqali jamiyatda sog‘lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish” belgilangan bo‘lib ma’naviy targ‘ibotning asosiy maqsadlari, vazifalari va texnologiyalari ko‘rsatilgan:

“Aholi o‘rtasida huquqiy madaniyatni shakllantirish bo‘yicha huquqiy-ma’rifiy tadbirlarni xalqimizning boy tarixi, ilmiy-madaniy merosi, milliy-diniy qadriyatlarni o‘rgatish bilan uyg‘un holda tashkil qilish.

Targ‘ibot-tashviqot ishlarini tashkil etishning ta’sirchan, kreativ va innovatsion uslublarini ishlab chiqish hamda ularni o‘z vaqtida amalga oshirish choralari ko‘rish.

O‘zbek xalqining milliy qadriyatlari va ma’naviy merosini asrab-avaylash, keng ommalashtirish hamda rivojlantirishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash.

Oila, ta’lim tashkilotlari va mahallalarda ma’naviy tarbiyaning uzviyligini ta’minlash.

Ma’naviy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish.

Mafkuraviy xurujlarga qarshi milliy g‘oya asosida birgalikda kurashish, oila, maktab va mahalla hamkorligini mustahkamlash va shu asosda ma’naviy tarbiyaning uzviyligini ta’minlash ko‘nikmasini shakllantirish.

“Yoshlar — Yangi O‘zbekiston bunyodkorlari” shiori ostida “Yangi O‘zbekiston — Uchinchi Renessans” g‘oyasining ro‘yobga chiqarilishini ta’minlash”⁵¹.

Bugungi kunda har qanday ma’naviy hodisani, uning hozirgi kundagi ahvoli, ertasi va istiqboldagi rivojlanish ko‘lamini tahlil etish ishlariga alohida e’tibor qaratilishi lozim. Bu jarayon jamiyatda ma’naviy-ma’rifiy sohani takomillashtirish uchun yangicha an‘analar asosida izlanishlar demakdir. Jamiyatimizda bu borada bugungi kunda muhim qadamlar qo‘yildi va bu jarayonga aloqador bo‘lgan o‘quv va ilmiy muassasalar faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Ma’naviy-ma’rifiy sohani yanada yuksaltirish uchun tadqiqot va tahliliy ishlar, ilmiy-texnologik jarayonlarni tashkil etish ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi, bu jarayonda asosiy muammolarni hal etib borishga ko‘maklashadi. Bu borada “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”da ta’kidlanishicha, “O‘zbekistonda yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda”⁵².

Chunki, yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish sohasida barcha chora-tadbirlarning taqdiri ma’lum jihatdan jamiyatdagi ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibot jarayonlarni izchil tadqiq etish va uni takomillashtirish bo‘yicha tegishli xulosalar berib borish bilan bog‘liq. Zero, mamlakatimiz

⁵¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 2022-2026 Yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. 28 yanvar, 2022 yil, 60-son. <https://lex.uz/docs/5841063>.

⁵² Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 31 dekabr, 2019 yil. №1059. <https://lex.uz/docs/4676839?ONDATE=19.06.2020&action=compare>.

birinchi Prezidenti I.Karimov aytganlaridek, “Mavjud vaziyatni, yaqin istiqbolimizning rivojlanish tamoyillarini, kerak bo‘lsa, undagi salbiy holatlarning ijtimoiy sabablarini xolis o‘rganadigan nodavlat, mustaqil tashkilotlar faoliyatini takomillashtirish, ularning imkoniyatlaridan to‘la foydalanish zarur. Toki bu tashkilotlar har qanday manfaatdan yoki ta’sirdan xoli bo‘lib, bizga real hayot haqida, muayyan ijtimoiy hodisa va voqealarni keltirib chiqaradigan omillar haqida achchiq bo‘lsa-da, xolisona, haqqoniy xulosalar bersinlar”⁵³.

Jamiyatda ma’naviy targ‘ibot ishida ilmiy tahlillar va yangi texnologiyalarni qo‘llash bugungi kunda ma’naviyat va ma’rifat sohasidagi ilmiy jamoatchilik vakillarining diqqat markazidagi masalaga aylanib bormoqda. Mamlakatni ijtimoiy va ma’naviy jihatdan taraqqiy ettirish, jamiyat ma’naviy tizimini barqarorligini ta’minlash va bu borada tegishli muammolari aniqlash, o‘rganish va tadqiqot ishlarini olib borish, uning kelib chiqishi va ijtimoiy oqibatlarini atroflicha tahlil etish dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Gap shundaki, ijtimoiy hayotning har qanday hodisasining o‘z ichki muammolari mavjud bo‘lgani kabi, ma’naviy soha takomilida ham hal etilishi lozim bo‘lgan tegishli masalalar ko‘pdir.

Ana shu muammoviy vaziyatlarni aniqlash, ularni bartaraf etish omillari, mezonlari va texnologiyalarini ishlab chiqish muhim vazifadir. Yuqorida qayd etilgan konsepsiyada yoshlar ma’naviy turmush tarzidagi muammolarni bartaraf etish lozimligi haqida ta’kidlanadi: “Vatanga sadoqat, burch va mas’uliyat, tashabbuskorlik va boshqa fazilatlar yoshlar ongida nazariy tushunchalar sifatida qolib ketgani holda uning tabiatida amaliy odatlarga aylanmayapti. Buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so‘zlari bilan amallari orasida tafovut namoyon bo‘lmoqda, bu esa har yili mustaqil hayotga kirib kelayotgan yigit-qizlarning hayotda o‘z o‘rinlarini topishlarida bir qator muammolarni yuzaga keltirmoqda”⁵⁴.

Ma’naviyat targ‘iboti texnologiyalarini amaliy faoliyatda qo‘llash mazkur jarayonni tizimli ravishda amalga oshirishga ko‘maklashadi, uning ijtimoiy hayotdagi samaradorligini ta’minlaydi. “Texnologiya” - yunoncha so‘z bo‘lib “techne” “mahorat”, “san’at” va “logos” “tushuncha” demakdir. Demak, ma’naviyat targ‘ibotida texnologiyalar ham uni yuritishda mahorat va san’atkorona harakat qilishni bildiradi. Ma’rifat texnologiyasi zahirida yoshlar bag‘rikengligini yuksaltirish bilshan bog‘liq ma’naviy targ‘ibot jarayonlarni amalga oshirishda samarali usullari va vositalari yig‘indisi, shuningdek, mazkur jarayon ta’sirida ob’ektda sodir bo‘ladigan sifat o‘zgarishlar tushuniladi.

Jamiyatda ma’naviy xavfsizlikni ta’minlash, yoshlar bag‘rikenglik tuyg‘usini kamol toptirish va yuksaltirish borasidagi chora-tadbirlarni ta’minlashda ma’naviy-ma’rifiy sohasida targ‘ibot ishlari quyidagi texnologik jarayonga bo‘ysindirilishi lozim:

- a) ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibot jarayonlarni tartibga solish;
- b) ma’naviyat-ma’rifat sohasidagi targ‘ibot ishlarni bir tizimga keltirish;
- v) jamiyat va inson ma’naviy qiyofasi, ma’rifiy salohiyati, yoshlar bag‘rikengligi tamoyilini shakllantirish jarayonida mavjud muammolarni o‘rganish va tahlil etish;
- v) ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibot ishlarni oldindan loyihalashtirish, mazkur jarayonni bosqichma-bosqich amalga oshirish.

Jamiyat ma’naviy xavfsizligini ta’minlashda yoshlar bag‘rikenglik fenomenini yuksaltirish ishida targ‘ibot texnologiyalari birmuncha murakkab uslublarni o‘z ichiga oladi. Ma’naviy targ‘ibot texnologiyalari – targ‘ibot maqsadiga erishishning umumiy mazmuni, ya’ni avvaldan loyihalashtirilgan targ‘ibot jarayonining yaxlit tizim asosida, ketma-ket amalga oshirish, aniq targ‘ibot maqsadiga erishish yo‘lida muayyan usul va vositalar tizimini ishlab chiqish, hamda targ‘ibot jarayonini yuqori darajada tashkil etishni ifodalaydi. Targ‘ibot texnologiyasi muayyan

⁵³ Karimov I. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. T.8. -Toshkent: O‘zbekiston, 2000. –B. 29-30.

⁵⁴ Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 31 dekabr, 2019 yil. №1059. <https://lex.uz/docs/4676839?ONDATE2=19.06.2020&action=compare>.

ma’naviy targ‘ibot tadbiri dasturi asosida tashkil etiladigan, aniq ma’rifiy maqsadga yo‘naltirilgan hamda ushbu maqsadni samarasini kafolatlovchi jarayon mazmunidir.

Bugungi globalashuv davrida ma’naviy tahdidlarning kuchayib borayotgan sharoitida ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibot jarayonlarini takomillashtirish, targ‘ibot ishlarini rejalashtirishga yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Ma’naviy-ma’rifiy ishlarga texnologik yondashuv mazkur jarayonlarni aniq vositalar yordamida samarali olib borish va qo‘yilgan targ‘ibot maqsadlariga muvaffaqiyatli erishish natijalarini kafolatlaydi. Ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibot ishlarini olib borish texnologiyalari ilmiy jihatdan asoslangan hamda kutilgan natijalarga erishishni ta’minlovchi targ‘ibot jarayonning barcha bosqich, qismlari va vazifalari aniq belgilangan tizimdir. Akademik Paton ta’biri bilan aytganda, “natija texnologiyaga joriy qilinsagina jamiyatga xizmat qila boshlaydi”.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni olib borish texnologiyalarining nazariy asoslarini ishlab chiqish dolzarb vazifa bo‘lib, bu ma’naviyat va ma’rifatni olib borishga puxta reja ishlab chiqish va uni o‘tkazish hamda yakuniga yetkazish jarayoniga katta turtki beradi. Nazariy va amaliy jihatdan puxta asoslangan ma’naviy-ma’rifiy ishlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zero, nazariy asoslarga ega bo‘lmasdan, targ‘ibot jarayonlarini olib borish mumkin emas. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar texnologiyalari nazariyasi va uni targ‘ibot jarayonlarida qo‘llash imkoniyatlari va muammolariga bag‘ishlangan zamonaviy chora-tadbirlar mazkur nazariyani ahamiyatini chuqur anglab yetish, uni istiqbollarini aniqlash va keng ko‘lamli axborot maydonini egallashga yordam beradi.

Ma’naviy-ma’rifiy jarayonlar texnologiyalarida to‘rtta asosiy funktsiya amalga oshirilishi mumkin:

1. Tavsiflash. Mazkur funktsiya ma’naviy-ma’rifiy jarayonni amalga oshirishning ahamiyatli jihatlarini ochib beradi. Bu jarayonda mavzu va muammo ko‘lami tavsiflanadi, uning mazmuni va mohiyati aniqlashtiriladi.

2. Izohlash. Bu funktsiyada mavzu asosida olib borilayotgan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar jarayoni yoritiladi, ob’ektlari va sub’ektlari aniqlashtiriladi, targ‘ibot ishlarining turli metodlariga tayaniladi, uning eng maqbul usulublarini belgilash imkonini beradi.

3. Rejalashtirish. Ushbu funktsiya ma’naviy-ma’rifiy jarayonni barcha darajalarda rejalashtirish, shuningdek, targ‘ibot dasturlarini ijtimoiy amaliyotgan tadbiriq etish jarayonini ifodalaydi.

4. Umumlashtirish. U ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibot natijalarini umumlashtirish bosqichi, uni amaliyotga tadbiriq etish bilan bog‘liq jarayon natijalarini o‘rganish va tahlil etishni o‘zida mujassam etadi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etishda texnologik yondashuvlar qo‘llashda yoshlar ma’naviy qiyofasi mohiyati, ularnad bag‘rikenglik tuyg‘usini shakllantirish asoslari, tamoyillari va xususiyatlarini tushuntirish, ma’naviy profilaktika borasidagi ishlarning nazariy qismini shakllantirish nazarda tutiladi. Olimlarning ta’kidlashicha, “Targ‘ibotchining har bir o‘tkazayotgan tadbirlari va uning samaradorligi natijasida aholining keng qatlami dunyoqarashida ijobiy o‘zgarishlar yuz berib, davlatimiz kelajagiga bo‘lgan ishonchi ortishi lozim. Targ‘ibotchi har bir tadbirda targ‘ibot materiallarini ishtirokchilar ongiga singdirishda albatta texnologiyalardan foydalanishi tadbiri samaradorligi va natijadorligini oshirishdagi asosiy mexanizm bo‘lib xizmat qiladi”⁵⁵.

Jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va ma’naviy xavfsizlikni ro‘yobga chiqarish borasidagi yoshlar o‘rtasida olib boriladigan ma’rifiy targ‘ibot tadbirlari va mashg‘ulotlarda 1). Aqliy hujum. 2). Bahs-munozara (debat). 3). Guruhlarga bo‘linib ishlash. 4). Juft bo‘lib ishlash. 5). Zanjir mashqi. 6). Ijodiy ish. 7). Intervyu. 8). Intilish. 9). Interfaol. 10). Yo‘naltirish. 11). Suratli diktant. 12). Chigil yozdi. 13). Musobaqa-tanlov darslari. 14). Mujassamlashgan darslar. 15).

⁵⁵ Жабборов Ф. Х., Азимова Ф., Султонов А. Тарғибот тadbirlarining ilmiy-amaliy ta’fsirchanligini oshirish mexanizmlari (uslubiy kўrsatma). –Тошкент, “HILOL MEDIA”, 2019. –Б. 8.

Baholash va qiyoslash darsi. 16). Munozara 17). Press markaz kabi noan’anaviy usullardan foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-son farmoni.
2. Uzlaksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 31 dekabr, 2019 yil. №1059.
<https://lex.uz/docs/4676839?ONDATE2=19.06.2020&action=compare>.
3. Karimov I. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. T.8. - Toshkent: O‘zbekiston, 2000. –B. 29-30.
4. Uzlaksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 31 dekabr, 2019 yil. №1059.
<https://lex.uz/docs/4676839?ONDATE2=19.06.2020&action=compare>
5. Jabborof X., Azimova F., Sultonov A. Targ‘ibot tadbirlarining ilmiy-amaliy ta’sirchanligini oshirish mexanizmlari (uslubiy ko‘rsatma). –Toshkent, “HILOL MEDIA”, 2019. –B. 8.

DAVLAT OLIY TA’LIM MUASSASALARINING TASHKILY BOSHQARUV MODEL

Ikromova Gavhar

JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar, ta’lim sifati va samaradorligini oshirish maqsadida ta’lim muassasalari faoliyatini takomillashtirishga yo‘naltirilgan davlat dasturlari, hukumat qarorlari, ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilariga qaratilayotgan e’tibor, ular uchun yaratilayotgan shart-sharoitlar, ta’lim sifatini oshirishdagi mavjud muammolarning yechimini topish, ta’lim mazmunini takomillashtirish bilan bir qatorda, uning sifatini ilmiy asosda boshqarishni ham taqozo etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasining ijtimoiy sohani rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlarining 4.4.-bandi ta’lim va fan sohasini rivojlantirishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda maktabgacha ta’limdan boshlab oliy ta’lim va undan keyingi ta’limni sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish vazifasi belgilangan⁵⁶.

Darhaqiqat, bugungi globallashuv davrida ta’lim va fanning o‘rni beqiyos. Jahon bankining baholashiga ko‘ra, zamonaviy iqtisodiyotda har qanday mamlakat umumiy boyligining 16%i moddiy kapital, 20%i tabiiy boyliklar, 64%i inson kapitaliga to‘g‘ri keladi. Yaponiya va Germaniyada milliy boylukning 80 foizini inson kapitali tashkil etadi. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida yalpi qo‘shimcha qiymat ishlab chiqarish unumdorligini oshirish va yangiliklarni joriy etish, ya’ni bilimlarni amaliyotga qo‘llash orqali yaratilmoqda. Bu esa, rivojlangan davlatlarda ta’limning jamiyatdagi rolini qayta ko‘rib chiqish va uni ustuvor rivojlantirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda.

Ta’lim jarayonlarini boshqarishdagi ko‘plab muammolarning kelib chiqishi "...ta’lim tizimlarining rivojlanishini boshqarishdagi ...o‘zi bo‘larchilik va ...palapartishlik... natijasidir.

⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тугрисида"ги 4947-сонли фармони. www.lex.uz.

Ushbu sohada ma'lum muammolar yuzaga kelgach, ularni bartaraf etish maqsadida qabul qilinadigan bitta dastur bilan ta'lim tizimini rivojlantirib bo'lmaydi. Aksincha, mamlakatda ta'lim tizimini rivojlantirish uchun, avvalo, milliy va xalqaro ta'lim tizimini muntazam o'rganib borish, statistik va analitik tahlillar olib borish, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni ilmiy yo'l bilan oldindan bashorat qilish zarur. Shuningdek, tizimdagi mavjud muammo va masalalarning aniq yechimi bo'yicha tadqiqotlar olib borish hamda davomli strategik reja, dastur va loyihalarni amalga oshirish orqali ta'lim tizimini rivojlantirib borish zamon talabidir.

1992 yilda T.Gebler va D.Osbornar yangi davlat boshqaruvi maktabiga asos solishdi. Ushbu maktab "New Public Management", ya'ni "Yangi davlat ma'murchiligi" deb nomlanadi. Maktab asoschilari tomonidan bugungi kunda davlatni boshqarishga yangicha va zamonaviy yondashuvlar ilgari surildi. Bu esa oldingi davlat boshqaruvidan ancha farq qiladi. Mazkur farq olimlar tomonidan ishlab chiqilgan davlatni samarali boshqarishning 10 ta tamoyilida o'z aksini topgan. Ushbu 10 tamoyildan biri boshqaruvda strategik rejalashtirish va prognozlashtirishdan foydalanishdir. Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim tizimini boshqarishda aynan shu tamoyildan foydalanish muhim ahamiyat kasb etishi mumkin.

Xorij tajribasiga nazar soladigan bo'lsak, ta'lim tizimi rivojlangan ko'plab ta-raqqiy etgan davlatlarda mamlakat ta'lim tizimi va fanni rivojlantirish, ta'lim sifati va mazmundorligini oshirish borasida strategiyalarni ishlab chiqish ta'lim vazirliklaridagi maxsus strategik boshqarma, kengash yoki ilmiy tadqiqot markazlari zimmasiga yuklatilgan.

Yaponiyada Ta'lim, madaniyat, sport va texnologiyalar vazirligi mavjud. Yaponiyaning ta'lim va fan tizimining bu qadar rivojlanib borishi hamda uning bilimga asoslangan iqtisodiyotga o'tishida aynan ushbu vazirlik uchun "Thik-tank" (aqliy markaz) vazifasini bajaruvchi "Yaponiya ta'lim kengashi"ning ahamiyati katta hisoblanadi. Chunki mazkur tashkilot yuqorida qayd etilgan vazirlik uchun 5 ta yo'nalish bo'yicha strategiya ishlab chiqadi va uni vazirlik ijro etadi.

Ushbu markaziy ta'lim kengashi Yaponiya Ta'lim, madaniyat, sport va texnologiyalar vazirligi tomonidan kiritilgan rivojlantirish va uzluksiz ta'lim jabhalariga oid muhim masalalar yuzasidan tadqiqotlar hamda baholash ishlarini olib boradi, ushbu so'rovlar bo'yicha vazirga takliflarni taqim etadi.

Markaziy ta'lim kengashining umumiy qo'mitasi quyidagi 5 ta boshqarmadan iborat: "Ta'lim tizimlari", "Uzluksiz ta'lim", "Boshlangich va o'rta ta'lim", "Oliy ta'lim" hamda "Sport va yoshlar" boshqarmalari.

2004 yilda Markaziy ta'lim kengashi tomonidan uchta analitik hisobot tayyorlab topshirildi: universitetlarga kirish imtihonlari talablari to'grisida, maktabgacha ta'lim va oliy ta'limni rivojlantirish to'grisida. Hozirgi kunda ta'limning boshqa dolzarb masalalari bo'yicha ham chuqur tadqiqotlar olib borilmoqda. Kolaversa, 2005 yilda Kengashning umumiy qo'mitasi huzurida tashkil qilingan Majburiy ta'lim bo'yicha maxsus ishchi gurux tomonidan majburiy ta'limning umumiy mukammal shaklini yaratishga oid tadqiqotlar olib borildi, qisqa muddatda bu maqsadga erishildi. Ta'lim, madaniyat, sport va texnologiyalar vazirligi Markaziy ta'lim kengashi taqdim etgan xisobot va xujjatlar asosida ta'lim sohasidagi islohotlarni olib boradi.

Xuddi shunday tashkilot AQSH Ta'lim departamenti huzurida tashkil etilgan IES (Institute of Education Sciences) - Ilmiy ta'lim instituti bo'lib, uning direktori tog'ridan-to'g'ri Ta'lim vaziriga hisobot beradi. Bundan tashqari, institut direktori quyidagi 3 ta davlat ta'lim markazi faoliyatini muvofiqlashtiradi va boshqaradi, tegishli yo'riqnomalar berib boradi. Ular Ta'lim tadqiqotlari bo'yicha davlat markazi, Ta'lim statistikasi bo'yicha davlat markazi hamda Ta'lim monitoringi va mintaqaviy ko'maklashuv davlat markazidir. Ilmiy ta'lim instituti maktabgacha ta'limdan tortib, oliy ta'limgacha bo'lgan o'qitish tizimi bo'yicha fundamental bilimlarni takomillashtirish bo'yicha sohada umummilliy miyosda yetakchilik qiladi.

1-расм. Таълим тизимини самарали бошқариш модели.

Oliy o‘quv yurtlari ehtiyojlariga javob beradigan istiqbolli boshqaruv amaliyotiga o‘tishi kerak. Atrof-muhit, boshqaruvning yakuniy maqsadi oliy ta’lim muassasalarining institutsional missiyasini yuqori darajadagi o‘qitish, o‘qitish va ilmiy tadqiqotlarni ta’minlash, shuningdek, jamiyatga xizmat qilish orqali mustahkamlashdan iborat bo‘lishi kerak.

Yangi huquqiy asoslarni ishlab chiqmasdan turib, yangi tizimni shakllantirish mumkin emas. Shuning uchun, takomillashtirish ta’limni boshqarishning nazariy va uslubiy asoslari va bu asoslar asosida amaliy harakatlarni qurish oliy ta’limni boshqarishning muhim tamoyilidir.

O‘zbekistonda yuqorida qayd etilgan model asosida ta’lim tizimini boshqarish va ilg‘or xorijiy tajribalarni inobatga olib taklif etilayotgan ilmiy tadqiqot markazi faoliyatini yo‘lga qo‘ysak, ta’lim va fan tizimi uzluksiz rivojlanib borishi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O‘zbekiston Respublikasi- ni yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi tugrisida"gi 4947-sonli farmoni. www.lex.uz.
2. Ruchkin B. A., Kuxtina I. G. Мировые тенденции развития высшего образования как основа формирования политического критерия качества деятельности вузов // МГСА: политика качества / Под ред. B. A. Ручкина. М., 2001. С. 48.

KOMPYUTERLI IMITATSION MODELLASHTIRISHNI O‘QITISH VA UNDAN FOYDALANISH

Isayev Nurbek Faxriddin o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Mamlakatimiz iqtisodiyotida ro‘y berayotgan jiddiy tarkibiy o‘zgarishlar tashqi iqtisodiy ko‘rsatkichlarda o‘z ifodasini topmoqda.

Bunday iqtisodiy o‘sishga erishishda, avvalambor, keng ko‘lamli tizimli bozor islohotlarini joriy etish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirishga qaratilganligi katta ahamiyatga egadir. Respublikamiz milliy iqtisodiyotidagi raqobat muhiti va bozor sharoitlarini o‘rganish, ularning mohiyati va qonuniyatlarini chuqur tahlil qilishda imitatsion usullar va modellardan foydalanish yordamida iqtisodiy ko‘rsatkichlarni bashoratlash, ko‘p variantli yechimlardan muqobil yechimni tanlash, tavakkalchilik va noaniqlik sharoitida optimal iqtisodiy

qarorlar qabul qilish, keyinchalik bu qarorlar bajarilishini kompyuter orqali monitoring qilish masalalarining nazariy va amaliy tomonlarini o’rganishda imitatsion modelashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Imitatsion modelashtirish - bu tadqiqot usuli bo’lib, unda o’rganilayotgan tizim haqiqiy tizimni yetarlicha aniqlikda tavsiflaydigan model bilan almashtiriladi (tuzilgan model jarayonlarni haqiqatda bo’lgani kabi tasvirlaydi), bu bilan tajriba o’tkazilib, bu haqda ma’lumot olish mumkin.

Model bilan tajriba o’tkazish taqlid deyiladi (taqlid - bu hodisaning mohiyatini real obyektida tajribalarga murojaat qilmasdan anglash). Imitatsion modelashtirish matematik modelashtirishning alohida holatidir. Turli sabablarga ko’ra analitik modellar ishlab chiqilmagan, analitik modelni yaratish tubdan imkonsiz bo’lgan, natijada paydo bo’lgan modelni hal qilish usullari ishlab chiqilmagan yoki yechimlari beqaror bo’lgan obyektlar sinfi mavjud [1].

Boshqa fanlarga nisbatan asosan aniq fanlarga, ya’ni informatika faniga imitatsion modelashtirishni qo’llash judayam zarurdir. Chunki o’quvchiga biror bir masalaning chizmasini doskada chizib tushuntirgandan ko’ra, katta monitorda ko’rsatgan qulay va foydalidir. Shunda o’quvchiga masalaning mohiyati tushunarli va qiziqarli bo’ladi. O’quvchi real hayotda tasavvur qila olmaydigan tajribalarni imitatsion modelashtirish orqali kompyuterda bemalol ko’ra olishi mumkin.

Ko’pgina nazariy va amaliy masalalarni yechishda imitatsion modelashtirishdan keng foydalanilmoqda.

Informatika darslarida turli xil dasturlardan foydalanish mumkin. Turli murakkablik darajasi yuqori bo’lgan masalalar har bir talabaning fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Darslarda masalalarni yechishda imitatsion modellardan foydalanish darsning qiziqarli o’tishini ta’minlaydi. Axborot texnologiyalaridan, ya’ni slaydlardan foydalanishning ustunlik tomonlari istagan paytda masalaning boshiga qaytish mumkin, uning alohida qismlarida to’xtalish, talabalar bilan suhbatlashish, ularning fikrlarini tinglash mumkinligidan iborat.

Informatika darslarida o’quv dasturi o’quvchilar tomonidan yangi materiallarni o’rganishda, dastlabki aniqlash va takroriy o’qitish bosqichlarida qo’llanilishi mumkin. Shuni ta’kidlash kerakki, yuqori sinflar uchun repetitorlik bosqichida o’qituvchi odatda muvaffaqiyatsiz o’quvchilar bilan yoki biron bir sababga ko’ra ko’rib chiqilayotgan materialdagi bo’shliqlarga ega bo’lganlar bilan ishlashda o’quv dasturlarini qo’llaydi. Keyingi o’n yillikda informatika fanini o’qitishda kompyuterlardan foydalanish bir necha asosiy yo’nalishlarda olib borildi. Bularga kompyuter yordamida bilimni baholash, turli tipdagi o’rgatuvchi dasturlarni ishlab chiqish va rivojlantirish va boshqalar kiradi [3].

Xulosa qilib aytganda shaxsiy kompyuterlarning paydo bo’lishi modelashtirish uslubiyotiga yangi sifat o’zgarishlari kiritdi. Shaxsiy kompyuterlar yordamida tuzilgan model va algoritmlar asosida hisob-kitob ishlarini bajarish vositasi sifatidagina qolmadi, balki modellarni qurish va model yordamida tajribalarni o’tkazishda muhim o’rin egalladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Ablazov Lazizbek Abdiquosimovich. Imitatsion modelashtirishning asosiy konsepsiya va vositalari. “Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari” elektron ilmiy jurnali. 131-bet.
2. Xemdi A. Taxa. Imitatsionnoe modelirovanie // Vvedenie v issledovanie operatsiy = Operations Research: An Introduction. — 7-e izd. — M.: «Vil-yams», 2007. — S. 697-737. — ISBN 0-13-032374-8.
3. Yo’ldosheva D.M. Yuqori sinflarda matematika fanini o’qitishda zamonaviy axborot texnologiyalarining o’rni va ularni darslarda qo’llash metodikasi onlayn maktabning matematika fanini o’qitish usullarini o’rganish.
4. Imitatsionnoe modelirovanie proizvodstvennykh sistem / pod red. A. A. Vavilova. — M.: Mashinostroenie, 1983.

**TEXNIK UNIVERSITETLARDA UMUMIY FIZIKA KURSINI O‘RGANISH
JARAYONIDA TALABALARDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISH**

B.S. Ruzimatova
Farg‘ona politexnika instituti
N.I. To‘xtanov

Farg‘ona politexnika instituti talabasi

Hozirgi paytda oliy o‘quv yurtlarining asosiy vazifasi nafaqat talabalarga ma’lum bilimlarni berish, balki nostandart vaziyatlarda mustaqil ravishda har xil muammolarni ilgari surish va yechishga qodir shaxsni shakllantirishdir. Yuqori sifatli kasbiy tayyorgarlikni ta’minlash uchun an’anaviy mashg‘ulotlardan tadqiqot faoliyatiga o‘tish talab etiladi. Shu munosabat bilan shaxsni o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘zini o‘zi anglashning roli ortib bormoqda va har qanday mutaxassisning kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish omillaridan biri sifatida kreativlikni rivojlantirish jarayoni alohida ahamiyatga ega.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, an’anaviy psixologiya va pedagogikada kreativlik quyidagi yo‘nalishlarda shaxsiy kategoriya sifatida qaraladi: 1) divergent fikrlash (ijodiy fikrlash metodi) sifatida (J. Gilford, O. K. Tixomirov); 2) intellektual faoliyat (DB Bogoyavlenskaya, LB Yermolayeva-Tomina); 3) shaxsning interlashgan sifati (Ya. A. Ponomarev, A. V. Xutorskoy).

Psixologiya rivojlanishining hozirgi bosqichida ijodkorlikni qadriyat-shaxsiy ijodiy kategoriya sifatida ko‘rib chiqadigan, "inson ma'naviyatining ajralmas qismi bo'lib, uning o'zini o'zi anglashuvining muhim zaxirasi bo'lgan sezgirlik va moyillik bilan ifodalanadigan umumlashtiruvchi yondashuv ta'kidlangan. yangi bir narsa yaratish uchun o'rnatilgan stereotiplarni yo'q qilish yoki o'zgartirish »[1, p. 40].

Shunday qilib, "kreativlik" tushunchasini aniqlashga yondashuvlar turlichadir. Bu shuningdek, kreativlik tuzilishining turli xil variantlarini belgilaydi.

Demak, Ya.A.Ponomarev shaxsiyatning betartiblikka moyilligi, noaniqlikka ishonchi, idrok etilayotgan noaniqligi, o‘zini maksimal darajada tanishtirishga hissa qo‘shishi, hayron qolish, muammoni bir butun sifatida ko‘rish, undagi asosiy narsani topish kabi xususiyatlarning muhimligini ta’kidlaydi. ...

Kreativlikni intellektual qobiliyatlarning namoyon bo‘lish shakllaridan biri sifatida belgilaydigan M.A. Xolodnaya, J. Gilford divergent fikrlashning ravonlik, o‘ziga xoslik, qabul qiluvchanlik, metafora kabi xususiyatlarini ko‘rsatib o‘tishgan

D. B. Bogoyavlenskaya kreativlikni o‘rganish borasida , kreativ o‘rganish muhitida intellektual faoliyatning uchta darajasini ko‘rsatib o‘tdi: rag‘batlantiruvchi-samarali, evristik, ijodiy.

Ko‘pgina tadqiqotlarda "kreativlik" tushunchasi "ijodkorlik" tushunchasi bilan bog‘liq. Shunday qilib, agar ijodkorlik ma’lum bir o‘ziga xos xususiyatga ega va yangi narsani yaratishga olib keladigan jarayon sifatida tushunilsa, u holda kreativlik esa insonning potentsiali, ichki imkoniyati, uning konstruktiv, nostandart fikrlash va o‘zini tutish qobiliyati, o‘z tajribasini anglash va rivojlantirish qobiliyati sifatida qaraladi.

A.V. Morozov va D.V. Chernilevskiy ijodkorlikning namoyon bo‘lish sharti - bu ijodiy shaxs, ijodiy jarayon va ijodiy muhitning mavjudligi. Ular intellektual va ijtimoiy ijodni o‘z ichiga olgan, bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan zamonaviy kreativlik tuzilishini ishlab chiqdilar.

Zamonaviy o‘qitishda metodikaning o‘rni sezilarli darajada ortmoqda. Talabalar nafaqat ma’lumotni yodlashlari, balki ularni tahlil qilishlari, taqqoslashlari, amalda bajarishlari kerak, kognitiv faoliyat usullaridan foydalanish orqali to‘g‘ri xulosalar chiqarishlari uchun yangi bilimlarga ega bo‘lishlari zarur.

Talabalarda kreativlikni rivojlantirish o‘quv jarayonida va talabaning kasbiy tayyorgarlik jarayonida "ob’yektiv" pozitsiyasini yengib o‘tish ("ular menga o‘rgatishlari kerak", "men

so‘ralaman" va h.k.) va uni o‘quv jarayoni mavzusi, shu jumladan uni ijodiy, tadqiqot ishlarini rivojlantirishga xizmat qiladi [2]. Ijodiy ish jarayonida talaba o‘zining tajribasiga asoslanib o‘zi uchun yangi bilim, ko‘nikma va natijani oladi. Buning uchun tizim tamoyillari shartlarini qoniqtiruvchi kompetensiyaga yo‘naltirilgan o‘quv- uslubiy majmualarni loyihalashtirish zarur.

Oliy o‘qu yurtlarda fizikani o‘qitishda kreativlikni rivojlantirishning etakchi vositasi - bu olingan bilimlarni qo‘llash tajribasini modellashtirishga imkon beradigan eksperiment qo‘shilgan tadqiqot seminaridir. Bu fan, texnika, ishlab chiqarish integrasiyasi orqali o‘quvchilarning aqliy ufqlarini kengaytirish, eksperimental qobiliyatlarni, nazariy bilimlarni rivojlantirish va takomillashtirishga yordam beradi [6].

Fizikani o‘rganish jarayonida eksperiment evristik, tuzatuvchi, umumlashtiruvchi va tadqiqot funksiyalarini bajaradi. A.A.Verbitskiy zamonaviy mutaxassis uchun tayyor javoblar bilan bog‘liq muammolarni emas, balki muammolarni hal qila bilishi muhimligini ta’kidladi. Shuning uchun umumiy jismoniy mashqlar darslarida biz uni amalga oshirishning ijodiy xususiyatiga asoslangan holda muammoli eksperimentdan foydalanamiz. Eksperimentning muammoli xarakteri nafaqat yangi dalillarni aniqlashga, balki talabalarning bilimlaridagi xatolarni tuzatishga, fizika kursining ayrim masalalarini tushunishni aniqlashtirishga va to‘g‘rilashga imkon beradi. Laboratoriya tajribalarini ko‘rsatmalarga muvofiq bajarish talabalarning mustaqillik darajasini sezilarli darajada pasaytiradi va ularning individual xususiyatlarini hisobga olishni qiyinlashtiradi [7]. Mavjud eksperimental muammolarni hal qilishda an‘anaviy ko‘nikmalarni shakllantirishdan talabalarning tashabbuskorlik, mustaqillik kabi fazilatlarini tarbiyalashga o‘tish bor.

Ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun talabalarni tahlil qilish, sintez qilish, mavhumlashtirish va boshqalarni rivojlantiradigan, ularga muammo tug‘dirishga, olingan ma’lumotlarni talqin qilishga, o‘z pozitsiyasini ifoda etishga, yangi sharoitlarda bilimlarni qo‘llashga, o‘zgartirish, olingan bilimlarni o‘zgartirish. Bu tadqiqot va izlanish, o‘yin, munozara, kompyuter texnologiyalarini o‘z ichiga olgan innovation texnologiyalarni qo‘llash orqali mumkin bo‘ladi.

Seminarlarda ijodiy xarakterdagi vazifalardan foydalaniladi, bu esa qo‘shimcha adabiyotlarga bevosita murojaat qilish orqali talabalardan yuqori darajada mulohaza qilishni talab qiladi. Talabalarning kreativlik darajasini oshirish uchun biz fizikadan ijodiy vazifalar bilan mustaqil ishlash uchun ish daftarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi. [8]. Unda quyidagi ijodiy vazifalar turlarini amalga oshirish mumkin: krossvord, muammolari; eksperiment, bolalar o‘yinchog‘i, paradoks, boshqa ilmiy sohaga oid ma’lumotlarni to‘plash, adabiy va kinematografiya asarlarini tahlil qilish, yangi muammolarni to‘plash va tanlash.

Uyga vazifa sifatida o‘quv daftaridagi o‘quvchilar o‘rganilayotgan material asosida didaktik ertaklar va she‘rlar ishlab chiqishga taklif qilinadi. Eng maqbuli faoliyatni guruh shaklidan foydalanish. Ushbu usuldan foydalanish juda zaif, hatto zaif o‘quvchilar ham o‘rganilayotgan mavzuga qiziqish bildirishadi.

Talabalarning ijodkorligini rivojlantirish bo‘yicha ishlarda an‘anaviy ta’lim shakllari bilan bir qatorda o‘quvchilarda o‘quv ishlarini oqilona tashkil etish ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘rganilayotgan mavzuga qiziqishni shakllantirish, maqsadga muvofiqligini ta’minlashga imkon beradigan zamonaviy axborot-kommunikasiya o‘quv vositalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. aqliy faoliyatning umumlashtirilgan usullarini shakllantirish, talabalarning mustaqilligini rivojlantirish, o‘quvchilarni ijodiy transformasion faoliyatga tayyorlash, ya’ni o‘zlarining ijodkorligini rivojlantirish, olgan bilimlaridan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish va mustaqil ishlash orqali kengaytirish.

Umumiy fizika kursini o‘rganayotganda talabalar fizikani rivojlanish tarixi haqida ma’ruzachilar sifatida jalb qilish orqali bilim olsalar, kreativlikning shakllanishi yanada muvaffaqiyatli bo‘ladi, chunki ular mustaqil ravishda material tanlaydilar, tadimotlar, tajribalar va kerakli asboblarni tayyorlaydilar.

Phet tizimida biz mexanika, optika, molekulyar fizika, elektr energiyasi va magnetizm bo‘yicha elektron darsliklarni yaratdik, bu dialog rejimidan foydalanishni ta’minlaydi. Shuningdek

mavzularni yoritishda grafik organayzerlardan foydalanish darslarni qiziqarli o’qitishga va talabalarni mustaqil fikrlashlarini oshirishga xizmat qiladi.[9]

Shunday qilib, texnik oliy o’quv yurtlarda umumiy fizikani o’qitish jarayonida o’quvchilarda kreativ imkoniyatlarni yanada rivojlantirishga intilishni shakllantirish muhimdir, chunki aynan shu narsa keyingi kasbiy faoliyatda talab qilinadigan zarur kasbiy fazilatlarini shakllantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

- [1]. Morozov A . V . Chernilevskiy D . V . Kreativnaya pedagogika i psixologiya . M .: Akademicheskiiy proyekt, 2004 . 559 s .
- [2]. Vedernikova L . V Formirovaniye syennostnykh ustanovok studenta na tvorcheskuyu samorealizatsiyu // Pedagogika . № 8 . 2003 . S . 47–53 .
- [3]. Vaxitova G . X . Psixologo-pedagogicheskiye aspekty kompetentnostnogo podxoda v sisteme vysshego professionalnogo obrazovaniya // Vestn . Tomskogo gos . ped . un-ta (Tomsk Statya Pedagog. Universit Byulleten) . 2011 . Выр . 10 . S . 9–13 .
- Nikitin O.D . Razvitiye kreativnosti kak osnova professionalnoy podgotovki studentov pedagogicheskix vuzov: avtoref . dis.kand .ped . nauk . M ., 2009 . 24 s .
- [4]. Vostrikov A . A ., Dudina Ye . P . Konsepsiya podgotovki pedagogov-issledovateley na osnove kompetentnostnogo podxoda // Vestn Tomskogo gos . ped . un-ta (Tomsk State Pedagogical University Bulletin) . 2011 . Выр . 1 . S . 59–62 .
- [5]. Makarov A . S . Primeneniye kreativnogo podxoda v obuchenii khimii // Materialy Vseros . nauchn .-prakt. konf «Sovremennyye problemy khimicheskogo obrazovaniya» . Irkutsk: Izd-vo IGPU, 2006 . S . 55–56 . [6]. Yegorova G . I . Razvitiye intellektualnykh vozmojnostey studentov pri obuchenii khimii v texnicheskom vuze: avtoref . dis . d-ra ped .nauk . Tobolsk: Izd-vo Tobolskogo gos . ped . in-ta im . D . I . Mendeleyeva, 2009 . 45 s .
- [7]. Ruzimatova Barnokhon, Polvonov Bakhtiyor .The formation of creative thinking in teaching physics .India. International engineering journal for research end development.2020.297 p.

TA'LIM MUASSASALARI RAHBARLARINING AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Jumanov Lochinbek Habibulla o’g’li
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Ta’lim muassasalari boshqaruvi 1-kurs magistranti

Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizasiya qilinishi, uni tarkibiy jhaatdan qayta qurish, ta’lim, fan, texnika va texnologiyaning, iqtisodiyot va madaniyatning jahon miqyosidagi zamonaviy yutuqlarini hisobga olgan xolda ta’lim dasturlarini o’zgartirib, yangilab borishni ko’zda tutadi. Ilg’or texnologiyalarni keng o’zlashtirilishi, iqtisodiyotdagi ijobiy o’zgarishlar, chet el investisiyalari ko’lamining kengayishi, tadbirkorlik, kichik va xususiy biznesni rivojlanishi, shuningdek, uzluksiz ta’limni fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvi, o’quvchilarning qobiliyatlari va imkoniyatlariga muvofik ravishda ta’limga tabaqalashtirilgan yondashuvni joriy etilishi hamda ta’lim berishning ilg’or pedagogik zamonaviy o’quv-uslubiy majmualarni yaratilishi, ta’lim-tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta’minlanishi ta’limni boshqarish tizimini takomillashtirishga asos bo’lmoqda. Bu o’z navbatida ta’lim muassasasi rahbarlari zimmasiga ta’lim, fan, texnika va texnologiyalarning jahon miqyosidagi yutuklarini, yangiliklarini tatbiq etgan holda pedagogik jarayonni ilmiy asosda tashkil etish va uni loyihalash yo’nalishlari, shuningdek, boshqaruv faoliyatida vujudga kelayotgan noan’anaviy muammolarni ijobiy xal etish borasida turli yangi vazifalarni yuklaydi. Ta’lim muassasasi rahbarlari boshqaruvning turli xil zamonaviy usullarini bilishi va ularga asoslanishi, g’oyalar yunalishini aniqlay olishi, ilgor tajribalarni va fan-

texnika yutuqlarini muntazam o'rgainib borishi, ularni o'z faoliyatida tatbiq etishi, boshqaruv jarayonida innovatsion faoliyatni tashkil eta olishi zarur hisoblanadi.

Kompetentsiyani rivojlantirish - bu bir yoki bir nechta kompetentsiyalarni muayyan usulda va ma'lum bir yo'nalishda rivojlantirish amaliyotidir.. "Rivojlanish" quyidagilarni anglatadi: Mavjud vakolatlarni takomillashtirish. Bunga erishish yo'llari maqsadli mashqlar, qo'shimcha bilim olish va munosabatingizni o'zgartirishni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ma'ruzasida ta'kidlab o'tilganidek- "Axborot-kommunikatsiya va telekommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi chora-tadbirlar va loyihalarni jadal amalga oshirish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Respublikamizda mustaqillik yillarida axborot bilan ishlash tizimida muhim ishlar amalga oshirildi. Ya'ni bu borada olib borilgan samarali izlanishlar axborot kommunikatsiya sohasida muvaffaqiyatlar mezoniga aylandi. Bu esa ta'lim tizimida axborot tizimi bilan ishlashga imkoniyatlar eshigini yanada kengroq ochib bera oldi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi rivojlangan davlatlar darajasida harakat qilar ekan, bu borada muhim ahamiyat kasb eta oldi. Axborot bilan ishlash tizimi haqida to'xtalar ekanmiz bunda alohida e'tiborga molik tomon talaba yoshlarni to'g'ri yo'naltira bilish lozim. Bu muammo bugungi kun pedagoglari zimmasiga jiddiy va e'tiborli mas'uliyat yuklaydi.

"Axborot tizimlari" bilan ishlashning asosiy maqsadlari quyidagilardir:

- Talabalarni axborot tizimlarini nazariy asoslari bilan tanishtirish hamda ulardan amalda foydalanishni o'rgatishdan iborat.
- Axborot tizimlarini joriy etilishidan kutilayotgan natijalar.

Axborot tizimlarini joriy etilishi quyidagi natijalarni berishi mumkin:

- Matematik metodlar va intellektual tizimlarni joriy etish evaziga boshqaruv masalalarini yechimining ratsional variantlariga ega bo'lish;
- Axborotlarning ishonchliligini ta'minlash;

- Muassasadagi axborotlar oqimini va hujjatlarni yuritishning strukturasi takomillashtirish;

Axborot tizimlarining vazifasi. Axborotlarga asoslangan, maqsadi oldindan belgilangan va shu maqsadga erishish dasturi ishlab chiqilgan boshqariluvchi jarayonga maqsadli ta'sir ko'rsatish - qaror qabul qilish deb ataladi. Qarorning shakllanish jarayoni esa - qaror qabul qilish jarayoni deb yuritiladi. Muassasini boshqarish doirasida mehnat taqsimotiga muvofiq qabul qilinadigan qarorlar boshqaruvning u yoki bu vazifasiga kiradi.

Qaror qabul qilish jarayonini ta'minlash, ya'ni aynan, kerakli axborotni kerakli vaqtda va kerakli joyga taqdim etish – ta'lim muassasa axborot tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Shu bois ham qaror mohiyati, uni qabul qilish jarayoni, qaror qabul qilishning barbod bo'lishi tashkilotning axborot tizimi faoliyatiga, u yerda qo'llaniladigan texnologiyaga sezilarli ta'sir qiladi va hatto axborot tizimining butun boshli sinfi – qaror qabul qilish tizimini shakllantirish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Axborot bilan ishlashda kompetensiya tizimi muhim ahamiyat kasb etganligi bois to'xtalish joiz hisoblanadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi – media-manbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta'minlashni, mediamadaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Ya'ni talabalar axborotlarni qabul qilish barobarida ularni tegishli fan sohalari bo'yicha qo'llay olishi shart hisoblanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Vazina K.Ya., Petrov Yu.N., Belilovskiy V.D. Pedagogicheskiy menedjment. - M., 1991. 136s.
2. Turgunov S.T. Pedagog xodimlar malakasini oshirish samaradorligini ta'miylashga raxbarlarning tizimli endashuvini joriy etish // Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari toplami. - T., 26-27 may, 2006. - 91-93 betlar.

3. Turgunov S.T. Umumiy Urta ta’lim muassasalari ilmiy saloxiyatini rivojlantirishda maktabni boshkarish fushsdiyalari // Respublika ilmiy-YMShSh 1111 / | materiallari t)shlami. Toshkengg, 2006. 26-28-betlar.

RIVOJLANGAN XORIJIY MAMALAKATLARDA PERSONALNI BOSHQARISHNING AMALIYOTI VA RIVOJLANISHI

Zarpullayeva Kamola Zafar qizi

JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Usmonov Sodiq

Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tashkilotning xodimlari boshqaruvning eng qiyin ob’ekti desak adashmagan bo‘lamiz. Chunki har bir davlatda xodimlarni boshqarish funksiyalari va faoliyati turlicha ko‘rinishda bo‘ldi. Biz ham ushbu maqolada rivojlangan mamalakatlarida personalni boshqarishning ko‘rinishlarini tahlil qilamiz. Moddiy aktivlardan farqli o‘laroq, odamlar mustaqil ravishda qaror qabul qilishlari va ularga qo‘yiladigan talablarni baholashlari mumkin. Bundan tashqari, xodimlar - bu jamoa bo‘lib, uning har bir a’zosi o‘z manfaatlariga ega va boshqaruv ta’siriga juda sezgir va ularga munosabatni oldindan aytish qiyin.

Xodimlarni boshqarishning zamonaviy kontseptsiyalari xodimning shaxsiyatining ortib borayotgan ahamiyatini tan olishga, uning motivatsiyasini o‘rganishga, ularni to‘g‘ri shakllantirish va kompaniya oldida turgan strategik vazifalarga muvofiq sozlash qobiliyatiga asoslanadi.

Menejment nuqtai nazaridan biznesning asosiy maqsadi foyda olish ekanligiga qaramay, xodimlarni boshqarishning zamonaviy nazariyasi va amaliyoti nafaqat moddiy, balki ijtimoiy ehtiyojlarni ham qondirish zarurligiga katta e’tibor beradi.

Xodimlarni boshqarish bir necha muhim tamoyillarga asoslanadi:

Ishbilarmonlik va shaxsiy fazilatlariga asoslangan kadrlarni tanlash printsiipi.

Vorislik tamoyili: jamoada tajribali va yosh xodimlarning kombinatsiyasi.

Xodimlarning ish faoliyatini baholashning oqilona mezonlaridan foydalanish va doimiy martaba o‘sishi uchun shart-sharoitlarni ta’minlashga asoslangan rasmiy va kasbiy ko‘tarilish printsiipi.

Ochiq raqobat printsiipi: Iste’dodlarni shakllantirishdan manfaatdor bo‘lgan kompaniya rahbarlik lavozimlariga da’vogar xodimlar o‘rtasida raqobatni rag‘batlantirishi kerak.

Xodimlarga ishonchni birlashtirish va buyruqlarning bajarilishini tekshirish printsiipi.

Muvofiqlik printsiipi - topshirilgan ish ijrochining imkoniyatlari va qobiliyatiga mos kelishi kerak.

Rasmiy ish tavsiflarini hisobga olgan holda, yo‘qolgan xodimni avtomatik ravishda almashtirish printsiipi.

Ilg‘or tayyorgarlik printsiipi.

Huquqiy xavfsizlik tamoyili - xodimlarni boshqarish bo‘yicha barcha qarorlar faqat amaldagi huquqiy hujjatlar asosida qabul qilinishi kerak.

Xodimlarni boshqarish tizimli bo‘lishi kerak, ya’ni kompaniya xodimlarini shakllantirish va tartibga solishning barcha sohalariga muvofiqlashtirilgan yondashuv zarur: ishga qabul qilish, boshqaruv xodimlarini joylashtirish, o‘qitish va malakasini oshirish, tanlash va ishga joylashtirish.

Xorijda boshqaruv ishiga tayilash xodimning lavozimda ko‘tarilishiga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Xorijiy xizmat safarida bo‘lganlarning fikriga ko‘ra va yuqori mavqe boshqaruvchilarning xizmat bo‘yicha ko‘tarilishiga qaraganda xorijda ishlash uzoq istiqbolda xodimning xizmat bo‘yicha ko‘tarilishiga jiddiy ta’sir qilmaydi. Lekin xorijiy xizmat safarining mansab ko‘tarilishiga salbiy va ijobiy ta’siri haqidagi misollar ko‘p. Shaxsiy farqlardan tashqari kompaniyalar bo‘yicha ham farqlar mavjud bo‘lib, ular firmaning umumiy faoliyatida xorijiy

biznesning roli, ichki va xalqaro faoliyatning qanchalik bog'langanligi, bosh firma va filiallar xodimlari o'rtasidagi aloqa kabi omillarga bog'liq bo'ladi.

"General Motors" (GM) kompaniyasida xalqaro mehnat tajribasi mansab bo'yicha siljishga qanday ta'sir qilishini quyidagilardan ko'rish mumkin. GM kompaniyasining atigi uchta yuqori boshqaruvchisi AQShdan tashqaridagi korxonalarda uzoq muddatli xizmat safarida bo'lgan. Boshqaruv xodimlarining 83% hech qanday xalqaro mehnat tajribasiga ega bo'lmagan holda xizmat zinasidan ko'tarilishi esa bu tajribaning mansab bo'yicha siljishga ta'sir etmasligidan dalolat beradi. Shunga qaramasdan bu holat GM xorijda muvaffaqiyatga erishishiga to'sqinlik qilmadi. Bu korporatsiya AQShning eng katta eksportchilaridan biri bo'lib, uning mahsulotlari xorijda, ayniqsa Buyuk Britaniyada va Germaniyada yetarli darajada raqobatbardosh.

Finlyandiyada menejmentning xususiyatlari

Finlyandiya menejment maktabi so'nggi yigirma yil ichida xalqaro darajaga chiqdi. U rahbarning muvaffaqiyatli faoliyati uchun zarur bo'lgan bir qator muhim omillarni belgilaydi, xususan:

natijalarga erishish qobiliyati va maqsadga erishish uchun ko'p mehnat qilish istagi;

ishonib topshirilgan ish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga va xavfli qarorlar qabul qilishga tayyorlik va qobiliyat;

o'zgarishlar jarayonlariga kirish, ularni boshqarish va tashkilot manfaatlarida foydalanish qobiliyati;

korxonada boshqaruvning ochiq usulidan foydalanish, hamkorlikni rivojlantirish qobiliyati;

tez qaror qabul qilish san'ati;

joriy va kelajakdagi qarorlarga e'tibor qaratish qobiliyati;

tashkilot ichidagi va tashqarisidagi o'zgarishlarni aniqlash, ulardan samarali foydalanish qobiliyati;

yaqin ijtimoiy munosabatlarga tayyorlik;

umumiy rahbarlik qobiliyati;

o'z ishiga ijodiy yondashishdan foydalanish;

uzluksiz o'z-o'zini takomillashtirish va yaxshi umumiy psixologik va jismoniy shakl;

vaqtdan to'g'ri foydalanish qobiliyati;

o'zingizni va xodimlarni rag'batlantirish qobiliyati;

yaxshi o'qitilgan, professional xodimlarni boshqarishga tayyorlik.

Shunday qilib, Finlyandiya menejment maktabi uchun siz quyidagi ketma-ket harakatlar sxemasini belgilashingiz mumkin:

korxona faoliyatini boshqarish, shu jumladan faoliyatni rejalashtirish, ishlab chiqarish maqsadlarini belgilash, ishlab chiqarish ishlarini o'lchash tizimini yaratish, topshiriqlarning bajarilishini nazorat qilish;

mehnat jamoasining barcha a'zolari o'rtasidagi hamkorlikni ta'minlash, kadrlar siyosati, xodimlarni xabardor qilish, o'qitishni rag'batlantirishni o'z ichiga olgan xodimlarni boshqarish;

tashkilotning muhim kommunikatsiyalarini boshqarish;

tashkilotda mikroiklimni rejalashtirish, tadqiq etish va ishlab chiqishni takomillashtirishni, mehnat taqsimotini takomillashtirishni hisobga olgan holda korxona va xodimlarni boshqarishni doimiy takomillashtirish.

Ta'lim va rivojlanish HR menejerlarining faoliyatidan biri sifatida hamma narsa ham unchalik oddiy emas. Daromadlilik oshgani sayin, tashkilotlar ushbu sohaga sarmoya kiritish imkoniyatiga ega bo'lishlari mumkin, ammo rentabelligi past bo'lgan notinch davrda kadrlar tayyorlashga ajratilgan byudjet birinchi navbatda qisqartiriladi. Pulni tejash usullaridan biri tashqi ta'lim xizmatlaridan foydalanishni ichki resurslar bilan almashtirishdir.

Iqtisodiy tanazzul davrida korxonada mutaxassislar tomonidan o'tkazilayotgan ish joyida o'quv kurslari va seminarlar soni ko'paymoqda. Shu bilan birga, korporativ zinapoyada yuqoriroq bo'lgan oq xalatlilar o'zlarining past darajadagi hamkasblari va ko'k yoqali xodimlarga qaraganda ko'proq vaqtini o'qitish va malakasini oshirishga sarflash tendentsiyasi mavjud.

Finlyandiyada HR kelajagi qanday ko‘rinishga ega? Umumiy tendentsiyalar mavjud, ular orasida chiziqli mas’uliyatning o‘shishi va xodimlarning xizmatga yo‘naltirilganligi, xarajatlarni optimallashtirish talabi va ba’zi hollarda omon qolish masalasi mavjud. Bir tomondan, kadrlar bo‘yicha menejerning texnik mutaxassis sifatidagi pozitsiyasi asosan o‘z ahamiyatini yo‘qotdi, boshqa tomondan, turli xil mehnat munosabatlari nisbatan ko‘proq moslashuvchanlik talablari ortib bormoqda.

Mahalliy darajada mazmunli shartnomalar uchun bosim kuchayib bormoqda, shu bilan birga ishbilarmonlik aloqalari tobora xalqaro miqyosda tus olmoqda, bu esa odamlarning hayot sifatining falsafiy va amaliy muammolari bilan bog‘liq yangi axloqiy va axloqiy savollarni tug‘dirmoqda.

Yangi boshqaruv tizimiga o‘tish samaradorligi ko‘plab omillarga bog‘liq. Tashkilotning muvaffaqiyatli ishlashiga erishish uchun rivojlanish korxonaning takomillashtirishni talab qiladigan barcha sohalariga kirib borishi kerak. O‘zgarishlar insonning qiymat yo‘nalishlariga ham, tashkiliy tuzilmaga, ma’lumotlar harakati, dizayn tizimi yoki ish usullariga teng darajada ta’sir qilishi kerak. Rivojlanish yuqori boshqaruvning faolligini ham talab qiladi, chunki u o‘z namunasi bilan bo‘ysunuvchilarning ishga munosabatiga ta’sir qiladi va jarayonga barcha xodimlarni jalb qilishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Xalqaro menejment - Yuximenko PI
2. Sinikka Vanhalaning tadqiqotlari asosida. Iqtisodiyot va biznes boshqaruvi fakulteti. – Xelsinki, Finlyandiya. Qarang. jurnali "Kadrlarni boshqarish bo‘yicha qo‘llanma" 1-son, 2012 yil.
3. Finlyandiyada xodimlarni boshqarishning xususiyatlari 2015.07.04 <https://student.zoomru.ru/predprinim/osobennosti-upravleniya-personalom-v-finlyandii/>

TA’LIM MUASSASALARIDA AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPITENTSIYASIGA OID YONDASHUVLAR

Jumanov Lochinbek Habibulla o‘g‘li
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi 1-kurs magistranti
D.S.Tursunov
JDPU Maktab menejmenti kafedrası mudiri, PhD

Yigirmanchi asrning oxiridan boshlab insoniyat sivilizatsiyasining zamonaviy axborot texnologiyalariga bog‘liqligi keskin oshdi va bu tendentsiya tobora kuchayib bormoqda. Endilikda axborotga allaqachon ijtimoiy taraqqiyotning ajralmas omili roli berilgan. Shu sababli, turli mutaxassislarni tayyorlashga qo‘yiladigan talablar ham sezilarli darajada o‘zgardi. Jamiyat a’zolari nafaqat axborot sohasida, balki kompyuter texnologiyalarida ham eng so‘nggi yutuqlarni tez o‘zlashtirish va ulardan foydalanish imkonini beradigan shunday ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak. Internet tarmog‘ining jadal rivojlanishi, shuningdek, axborot texnologiyalarining jamiyat hayotining barcha jabhalariga to‘liq kirib borishi zamonaviy ta’lim tizimini tubdan modernizatsiya qilish zarurligiga olib keldi. Biroq, bu jarayon imkon qadar tezroq boshlanishi kerak.

Har bir zamonaviy shaxs ega bo‘lishi kerak bo‘lgan asosiy vakolatlardan biri bu axborot kompetentsiyasidir. 1996 yilda Evropa Kengashi tomonidan qabul qilingan asosiy vakolatlar ro‘yxati jamiyatni axborotlashtirishning kuchayishi, ushbu texnologiyalarni bilish, ularni qo‘llashni tushunish, kuchli va zaif tomonlari va tarqatilayotgan ma’lumotlarga nisbatan tanqidiy xulosa chiqarish usullari bilan bog‘liq kompetentsiyalarni o‘z ichiga oladi.

O‘quv faoliyati jarayonida shakllangan vakolatlar ro‘yxatida A.V. Xutorskoy o‘quvchining fanlar va ta’lim sohalarida, shuningdek, tashqi dunyoda mavjud bo‘lgan ma’lumotlarga nisbatan ko‘nikmalarini ta’minlaydigan axborot kompetentsiyalarini belgilaydi.

Biroq, zamonaviy axborot madaniyatining rivojlanish sur'atlari va uning shaxs tomonidan, shu jumladan ta'lim jarayonida rivojlanish darajasi o'rtasidagi tafovutlarni bartaraf etish juda qiyin.

Shu sababli, olimlar jamiyatni axborotlashtirish jarayonlarini o'rganishga yordam beradigan ikkita asosiy yondashuvni ajratib ko'rsatishadi:

- texnokratik;
- gumanitar.

Texnokratik yondashuv axborot texnologiyalari samaradorlikni oshirishning samarali va ishonchli vositasi sifatida qaraladi, degan tushunchaga asoslanadi. Shu munosabat bilan ulardan foydalanish bo'yicha cheklovlar asosan ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlari va ularni boshqarishni tashkil etish imkoniyati bilan bog'liq;

Gumanitar yondashuv axborot texnologiyalarini o'rganishni o'z ichiga oladi va u nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirish prizmasi orqali, balki insoniyat jamiyatini insonparvarlashtirish masalalarini hal qilish vositasi sifatida ham amalga oshiriladi.

Hozirgi sharoitda ta'limda qo'llaniladigan axborot texnologiyalarining mavjudligi va ulardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy voqeliklar shundan iboratki, bilimlarni yangilash juda katta tezlikda amalga oshiriladi va inson tafakkur tizimi allaqachon kompyuter dasturlarida jamlangan universal intellektga faol kirib bormoqda. Bu insonning bilimini va uning intellektual qobiliyatlarini kengaytirish uchun amalda cheksiz imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, inson nafaqat o'zini, balki atrofidagi odamlarni, sodir bo'layotgan voqealarni fikrlash, muloqot qilish va baholash usullarining o'zgarishini boshdan kechiradi.

Madaniyat bugungi kunda ham o'zining axborot texnologiyalariga to'liq bog'liqligini namoyish etadi, shuning uchun u turli xil bilimlarni keng ommaga tarqatishga qodir. Madaniyatdagi ta'lim esa qadriyatlar, dunyoqarashlar, madaniy va ilmiy qadriyatlar va boshqalarni bir mavzudan ikkinchisiga o'tkazish uchun javobgar bo'lgan o'ziga xos sohalardan biridir. Klassik ta'lim tizimida o'qituvchi o'z hayotiy qadriyatlarini va o'z bilimlarini muloqot orqali o'z talabalariga o'tkazadi. Kompyuterdan foydalanish turli madaniyatlar o'rtasidagi muloqotni tashkil qilish imkonini beradi, ammo muammo shundaki, suhbat osongina monologga aylanishi mumkin, bu esa salbiy oqibatlariga olib keladi. Bu, xususan, unda namoyon bo'ladi

Shu munosabat bilan, axborot ta'limi jarayonida o'qituvchi texnogen sivilizatsiya rivojlanishida ma'naviy komponentning yuvilishiga olib keladigan jamiyatning salbiy madaniy strategiyalarini aniqlashni o'rganishi kerak. Texnologik taraqqiyotni atrofidagi tabiatdan insonning o'ziga yo'naltirish zarurligini tushunish ham juda muhimdir. Shu bilan birga, insoniyatning barcha dolzarb muammolarini madaniy muammolarni dastlabki hal qilmasdan hal qilib bo'lmazligiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Bu holat mutlaqo yangi ijtimoiy-pedagogik voqelikni yaratadi, bu esa yangi ta'lim modellarini izlashga majbur qiladi. Asosiy qiyinchilik maktablarda qo'llaniladigan bilimga asoslangan ta'lim tizimining zamonaviy voqelik bilan ziddiyatli holatda ekanligidadir. Xususan, jamiyat oldiga siyosiy va iqtisodiy taraqqiyotning mutlaqo yangi bosqichiga ko'tarilish talablari nafaqat ta'lim tizimining mukammal emasligi tufayli ham erishib bo'lmaydigan bo'lib bormoqda.

Siz sabablarni nomlashingiz mumkin, masalan:

- yoshlarning muqobil axborot manbalaridan faol foydalanishi va yoshlarning yangi texnologiyalar orqali o'zini namoyon qilishga intilishi;
- ta'lim muhitida har bir shaxsni ijodiy amalga oshirish uchun vositalar va imkoniyatlarning etishmasligi;
- ta'lim tizimining moslashuvchan emasligi va ta'lim muassasalarida ta'limning turg'un usullaridan foydalanish, shu jumladan materialni taqdim etishning mazmuni va shakllarini o'zgartirishni xohlamaslik;
- professor-o'qituvchilarning axborot tayyorgarligining umumiy past darajasi.

Va agar 19 asrda ta'limning asosiy vazifasi mavjud bilimlarni kengaytirish bo'lsa, 20 asrda o'qituvchilar yana bir muammoga duch kelishdi: oldingi avlodlar tomonidan to'plangan katta

hajmdagi materiallarni talabalarga qanday qilib samarali va tez etkazish. Aynan shu sharoitda insonning umumiy madaniyat darajasi, shaxsiy imkoniyatlari va fazilatlari, shuningdek, mavjud intellektual texnologiyalar sifat jihatidan oldinga siljish uchun asos bo‘lishi kerak. Shu asosda ta’limni axborot bilan ta’minlash bilan bog‘liq muammolarni samarali hal etishning yangicha yondashuvlarini ishlab chiqish zarur.

Natijada, zamonaviy informatika talabalarga nafaqat aniq texnologiya masalalarini tushuntirishi, balki har xil turdagi ma’lumotlarning ishlash qonuniyatlari va xususiyatlari haqida ham gapirishi kerak. Informatikaning yana bir vazifasi jamiyatda sodir bo‘layotgan axborot jarayonlarini o‘rganishdir.

Zamonaviy sharoitda kompyuter sahifasiga joylashtirilgan matn butunlay yangicha ishlay boshlaydi. Bu uning mazmuni va dizaynini deyarli bir zumda o‘zgartirish imkoniyatini tushuntiradi, buning natijasida ushbu sahifadagi bilimlar ta’sirining ijtimoiy-madaniy doirasi sezilarli darajada oshadi. Shuningdek, inson birinchi marta ma’lumotlarning o‘ta sig‘imi kabi tushunchaga duch keldi, bu global ma’lumotlar tarmog‘iga, shu jumladan turli xil ekspert tizimlari va bilim bazalariga kirish imkoniyati bilan ta’minlanadi. Shu sabablarga ko‘ra o‘qituvchining kasbiy madaniyatining axborot komponentini to‘liq qayta ko‘rib chiqish zarur, bu esa mutlaqo yangi texnologik va uslubiy mazmunni talab qiladi.

Axborotlashtirishning keyingi sur’atlari faqat o‘ziga boradi, shuning uchun o‘qituvchilardan nafaqat yuqori darajadagi kompyuter savodxonligi, balki axborot jamiyatining rivojlanish qonuniyatlarini tushunishga asoslangan ma’lum darajadagi axborot madaniyatiga ega bo‘lishlari kerak. Shunday qilib, ta’lim tizimida informatika va axborotlashtirishning mohiyatini tushunishni o‘zgartirish kerak. Zero, endi axborotlashtirish nafaqat ilg‘or texnologiyalarni faol joriy etish, balki axborotning inson va butun jamiyatga ta’sirini kengaytirishni ham anglatadi.

Bunday sharoitda ta’lim muassasalari nafaqat o‘qituvchining texnologik tayyorgarligi sifatini va uning axborot-kommunikatsiya vositalari bilan ishlashga tayyorligini oshirish, balki, birinchi navbatda, butun o‘qitish metodikasini qayta ko‘rib chiqishlari kerak. Shuningdek, axborot xavfsizligi sohasida yoshlarning savodsizligini bartaraf etish tamoyillari va usullarini belgilash talab etiladi. Asosiy vazifa - yoshlarni axborot kompetentsiyasiga qayta yo‘naltirish, axborotdan o‘z maqsadlari uchun foydalanish qobiliyatini rivojlantirish, shuningdek, ularni ekologik va axloqiy imperativ ruhida tarbiyalash, bunda talabalar mavjud axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida nafaqat samarali rivojlanish, balki ommaviy axborot vositalaridan kelayotgan salbiy axborot oqimiga qarshi turish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Zamonaviy ta’lim tizimi axborot muhitini rivojlantirish, uni insoniyat madaniy merosiga uyg‘un integratsiyalash, shaxsning ijodiy kamolotiga ham hissa qo‘shadigan usullarni ishlab chiqish zarurligiga ham e’tibor qaratish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Batrakova, S.T. Pedagogik muloqot madaniyatdagi dialog sifatida // Pedagogika. - 2002. - 4-son.
2. Gendina, N.I. Innovatsion ta’lim muassasalari o‘qituvchilarining axborot madaniyati ta’lim sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini targ‘ib qilish asosi sifatida [Elektron resurs] / N.I. Gendina, L.I. Lazarev. - elektron. Dan. – Kirish rejimi: <http://www.gpntb.ru/win/interevents.ru>.
3. Gershunskiy, B.S. Ta’limdagi umuminsoniy qadriyatlar / B.S. Gershunskiy, R.L. Sheyerman // Pedagogika. - 1992 yil - 5-son; № 6.
4. Gumanitar ta’limda Internet / ed. E.S. Po‘lat. - M., 2001 yil.
5. Karakozov, S.D. Shaxs madaniyatining umumiy nazariyasi kontekstida axborot madaniyati // Pedagogik informatika. - 2000. - 2-son.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA NUTQ VA TAFAKKUR MASALALARI

Mamaraximova Nafisa Ibroximovna
JDPU o‘qituvchisi

Notiqlik san’ati, nutq madaniyati Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub», «Hayrat ul-abror», «Sab’ai sayyor» «Majolis un-nafois», «Muhokamat ul-lug’atayin» kabi asarlarida keng o‘rin olgan. Ushbu asarlarda Alisher Navoiyning o‘zbek (turkiy) va fors tillari mohiyatini yaxshi bilgan, nozik badiiy didli tilshunos ekanligi namoyon etilgan. Ularda juda ko‘p ibratli fikrlar, foydali tavsiyalar o‘rin olgan.

Navoiy daho shoir, dono faylasuf, so‘z ustasi sifatida o‘zbek xalqining badiiy kamolotini, tafakkur teranligini o‘zida mohirona mujassamlantiribgina qolmay, shu bilan birga, nutqning muzmunan teran, shaklan rang-barang, badiiy jihatdan go‘zal, mantiqan izchil bo‘lishiga harakat qilgan va bunga erishgan.

Alisher Navoiyning «Hayrat ul-abror» asarida so‘z (til) ta’rifiga maxsus boblar ajratilgan bo‘lib, unda kishi faoliyatida o‘z o‘rnida ishlatiladigan so‘zning zo‘r ta’sir kuchiga ega ekanligi, qo‘pol, dag‘al, nojo‘ya so‘zdan inson ozor chekishi haqidagi fikrlar ilgari surilgan.

Mir Alisherning ta’biriga qaraganda, badiiy so‘zlash qobiliyati zaif bo‘lgan kishilarning nutqi bemaza, ma’nosi tordir. Alisher Navoiyning «Sab’ai sayyor»ida bayon etilishicha, so‘z, ya’ni nutq insonga berilgan shunday ne‘matki, uning latofatini aytib ado etish maholdi [1;5].

Alisher Navoiy doimo har bir kishining so‘zi yumshoq, shirin so‘z bo‘lishiga ahamiyat bergan.

Alisher Navoiyning «barcha balo tildandur» degan ogohlantirishlari, «odam a’zolarining shirini ham, zahari ham til, undan chiqadigan so‘zdir» deb ta’kidlashlari har bir kishi tilini bema’ni, behayo, qo‘pol, tinglovchi dilga ozor beradigan so‘zlardan tiyish zarurligini ko‘rsatadi. Hazrat Navoiy «Mahbub ul-qulub»da «Tilga e’tibor - elga e’tibor», «Yomon tillik andoqkim, el ko‘ngliga jarohat yetkurur, imkoni bor har bir yaxshilik so‘z orqalidir», - deb yozgan[2;25]. Demak, Alisher Navoiyning ta’kidlashicha, nutq madaniyatining ajralmas tarkibiy qismi shirinsuxanlikdir. Xushmuomalalik inson ko‘rkinining mezoni, obro‘yining tamal toshi. Alisher Navoiyning mazkur qarashlaridan bugungi kun ta’lim tizimida, ayniqsa, bo‘lajak o‘qituvchilar tayyorlash jarayonida unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Zero, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘zining xushmuomalaligi, shirinsuxanligi bilan o‘quvchilarning hayotiga ko‘rk berishi, kayfiyatini ko‘tarishi lozim. Bu fazilatlar o‘qituvchining notiqlikni ulug‘laydigan yuksak xislatlari bo‘lib, undan o‘chmas xotira qoldiradi.

Shuning uchun ham nutq har bir o‘qituvchi quroli, fikri bo‘lishi bilan birga o‘quvchilarda aql-zakovat, tafakkur va ongni shakllantiradi. O‘qituvchi teran bilimlar, otashin his-tuyg‘ularni o‘z o‘quvchilarining nutqida ko‘rishga erishishi lozim. O‘qituvchining vazifasi, bayon etadigan fikrlarini o‘quvchilar bevosita qabul qilib olishiga erishish, ko‘nikmalarini rivojlantirish hisoblanadi. O‘qituvchining tafakkur haqidagi fikrlari o‘quvchilar his-tuyg‘ularini uyg‘otadigan, diqqat-e’tiborini Alisher Navoiy ijodiga jalb etishi lozim. Alisher Navoiyning tafakkur haqidagi fikrlarini tushunarli va ishonarli qilib bayon etish o‘qituvchi muvaffaqiyatining garovidir.

Tafakkur - moddiy va ma’naviy ishlab chiqarishning samarasi bo‘lishi bilan birga millatning qalbi hisoblanadi. Shunday ekan, o‘quvchilarda tafakkurni shakllantirishda Alisher Navoiy asarlarini muttasil va muntazam o‘qib borishni tashkil etish natijasida o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirishiga, tasvirli ifodalarni, badiiy iboralarni ko‘proq egallab olishiga, xalq orasida keng tarqalgan adabiy til boyluklarini terib, o‘zlashtirib olishiga katta yordam beradi. Alisher Navoiyning asarlari o‘quvchini maishiy turmush, ijtimoiy hayot bilan chuqurroq tanishtiradi, fikrlash miqyosini yanada kengaytiradi, madaniy saviyasini oshiradi, mantiqiy va ijodiy tafakkur salohiyatini boyitadi [3;92].

Alisher Navoiy asarlarini muntazam o‘qib boradigan o‘qituvchi o‘quvchilari oldida tez-tez so‘zga chiqib, o‘z nutqida badiiy tasvirlardan o‘rinli foydalanadi, hayotdagi ayrim voqealarni,

shaxslarni Alisher Navoiy asarlaridagi qahramonlar bilan taqqoslash imkoniyatiga ega bo'ladi. Natijada uning nutqi jonli, hayotiy, ta'sirli bo'ladi.

Hazrat Navoiy so'zning ma'nosi, mazmuni teran, purhikmat bo'lishi lozimligini zo'r badiiy mahorat bilan ifodalagan. Til qanchalik burro, shirin, yoqimli bo'lsa, notiqning fazilatlarini yanada rivojlanib, takomillashib boradi hamda o'quvchini ijodiy fikrlashga undaydi

O'qituvchining nutqi uning asosiy quroli hisoblanadi, chunki o'qituvchi har qanday axborotni o'quvchiga avvalambor, o'z nutqi asosida yetkazadi. Shunday ekan uning har bir so'zi aniq, ravon, tushunarli, o'tkir, ta'sirchan, ko'p qirrali bo'lishi kerak. Bu o'rinda o'qituvchilar o'z nutqi ustida ishlashda Alisher Navoiy ijodidan keng foydalanishi maqsadga muvofiq. Buning uchun Navoiy asarlarini, unga oid izohli lug'atlarni ko'p o'qishi, mutolaa qilishi, notanish so'zlarni yon daftariga izohi bilan yozib olishi, vaqti-vaqti bilan takrorlab turishi lozim.

O'qituvchi Alisher Navoiyning nutq haqidagi iboralarini nafaqat bilishi, balki ularni mohirlik bilan o'z o'rnida ishlata olishi, jonli, qiziqarli, ravon, tushunarli, zeriktirmaydigan qilib, o'quvchilarga tushuntirishi ham zarur. Shundagina uning mashg'uloti o'quvchilarni o'ziga qiziqтира oladi, shunda ular vaqt o'tganini ham, charchaganlarini ham bilmay qoladilar.

O'qituvchi Alisher Navoiyning asarlarini targ'ib etuvchi, bunga qiziquvchilarga murabbiylik, ustozlik qiluvchi kishi hamdir. Shuning uchun ham u o'z o'quvchilariga ona tilini o'rganish, undan mohirona foydalanishni o'rgatishi shart. Chunki, o'quvchi tilni aniq-ravshan bilib olishi natijasida tafakkuri, bilimlari, his-tuyg'ulari shakllanib boradi. Buning natijasida o'quvchi o'z fikrini nutq orqali erkin ifodalaydi.

Shunday ekan, darsda va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish hamda Alisher Navoiy asarlarini o'rgatish uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

1. O'quvchilarni til va tafakkur dunyosining buyuk namoyandasi Alisher Navoiy hazratlari hayoti va faoliyati bilan tanishtirish;
2. O'quvchilarga Alisher Navoiy ijodi haqida ma'lumot berish;
3. Alisher Navoiy hikmatlarini va undagi til, so'z, nutq, axloq-odob masalalarini o'quvchilarga tushuntirishni amalga oshirish. Alisher Navoiy hikmatlarini ifodali o'qish jarayonida o'quvchilar diqqatini shoirning nutqqa bo'lgan munosabatini ko'rsatish va insonni kamolotga yetkazishdagi tarbiyaviy ahamiyatiga e'tibor berish;
4. Alisher Navoiy hikmatlari bo'yicha Vatan, vatanparvarlik, imon, insonparvarlik, do'stlik, vijdon kabi mavzuda boshlang'ich sinf o'quvchilariga insholar yozish kabi mustaqil ijodiy ishlar topshirish;
5. Alisher Navoiy hikmatlarini ifodali o'qish, uning mazmuni va bugungi kundagi tarbiyaviy ahamiyatini o'quvchilarga tushuntirish;
6. Alisher Navoiy ijodini, hayoti va faoliyatini, hikmatlarini aks ettiruvchi ko'rgazmali qurollardan foydalanish;
7. Alisher Navoiy hayoti va ijodiga oid adabiy kechalar, sinfdan tashqari tadbirlar, mushoiralar o'tkazish;
8. Alisher Navoiyning shogirdlariga, ilm ahliga bo'lgan mehr-muhabbati haqida o'quvchilarga to'liq tushuncha berish [4;50].

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim – tarbiya berish jarayonida hazrat Alisher Navoiy asarlari va hayot yo'lidagi ibratli ishlari orqali nutq tafakkurni oshirishda foydalanish ijobiy samara beradi. Shu bilan birgalikda har bir o'qituvchi pedagogik faoliyat yuritir ekan, berayotgan ta'lim-tarbiyasining yanada samarali bo'lishi uchun o'z ustida muttasil ishlashi, bilimini, mahoratini o'stirishi, o'quvchilar bilan bo'ladigan munosabatlarni puxta o'ylab, ularning ko'ngliga ozor yetkazmasdan ish olib borishi lozim. Muomala madaniyati, o'zini tuta bilishini nazorat qilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI:

1. O'rinova F.O'. Alisher Navoiy va nutq madaniyati. //Boshlang'ich ta'lim. –T.: - 2006. 6-son. 5-b.

2. O‘rinova F.O‘. Nutq madaniyati asosi. Boshlang‘ich ta’lim. – T.: 2006. 11-son. 25-b.
3. O‘rinova F.O‘. Dars jarayonida nutq madaniyatini shakllantirish. Uzluksiz ta’lim. – T.: 2006. 5-son. 92-b.
4. O‘rinova F.O‘. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq madaniyatini shakllantirish. Uslubiy qo‘llanma. – T.: Fan, 2007. –50 b.
5. Farsakhanova, D., & Azdamova, M. (2021). Boshlang‘ich sinflarda sifat ustida ishlash bo‘yicha topshiriqlar tizimini ishlab chiqish. Jurnal innovatsii v nachalnom obrazovanii, 1(BTNA_1).

KITOBXONLIK VOSITASIDA IQTIDORNI YUZAGA CHIQARISH

Pardaboyev Doston
JDPU o‘qituvchisi
Mamaraximov Azim
JDPU talabasi

Ijtimoiy sub’ekt sifatida inson xulqini tartibga soluvchi, bola faoliyatini boshqarishga imkon beruvchi tuzilma, mexanizm va omillarni belgilovchi qonuniyatlar ko‘pincha pedagogikadan tashqarida – psixologiya va fiziologiya, biofizika, bioximiya va xulq-atvor genetikasi kabi fanlar sohasida qolmoqda hamda bu qator hollarda pedagoglarni ilmiy dalillar va isbotlarga emas, balki bolalar ta’limi va tarbiyasini empirik darajada, intuitiv taxminlarga tayanib qurishga majbur etadi. Bundan “bola-kitob-jamiyat” muammosini o‘rganishdagi qo‘shimcha qiyinchiliklarni tug‘diradi.

O‘quvchilarda mustaqil kitobxonlikni shakllantirishda kitob bizni “ijtimoiy inson”ni tarbiyalash va o‘z-o‘zini tarbiyalash vositasi sifatida qiziqtiradi, chunki u ma’lumotga ega kitobxonga so‘z san’ati orqali psixikasi va insonlar xulqining nozik tomonlarini ochadi hamda shu tariqa boshqa insonlar hamda o‘z-o‘zining haqiqiy qadriyatini anglaydi [1;11].

Ammo mazkur qurolni egallash uchun, o‘quvchi pedagogning rahbarligida uning mazkur sifatida o‘rganishi, uni kitobxonga aynan o‘zi singari kitobxon bilan tanlangan muloqot qilish cheksiz to‘siqsiz imkoniyatini ochuvchi alohida faoliyat obyekti sifatida o‘zlashtirishi kerak. Demak, yetti yoshdagi bola – bu individual shaxs bo‘lganligi sababli, kitoblarni muloqot vositasi sifatida o‘rganish, insoniyat tomonidan tarixiy taraqqiyot jarayonida to‘plangan tajribaga ega bo‘lish imkoniyati sifatida kitobxonlik faoliyatini o‘zlashtirish, mazkur faoliyatni intellektual qobiliyatga aylantirish va muloqotning tanlovga asoslanganligi maqsadida kitobga ehtiyojni shakllantirish – bularning barchasi ta’lim bilan belgilangan va bizni qiziqtiruvchi mustaqil kitobxonlik sifatini shakllantiruvchi kitobxonlik tayyorgarligining pog‘onalaridir. Ammo ular buning yakuniy natijalarimi va agar ularning tashkiliy komponentlari hisoblansa, ular bir-biri bilan qanday bog‘langan?

Mazkur savollarga javob berish uchun, biz ma’lumotli yoki malakali katta kitobxonni tavsiflovchi va biz tadqiqotning maqsad hamda vazifalaridan kelib chiqib andoza sifatida qabul qilishimiz va to‘g‘ri deb hisoblashimiz mumkin bo‘lgan kitobxonlik faoliyati jarayonini modellashtirish metodiga murojaat etdik.

To‘g‘ri kitobxonlik faoliyati modelini tasavvur qilish va tahlil qilishdan avval, biz modellashtirish metodi 60-yillar boshlang‘ich ta’limi pedagogik muammolarini o‘rganish uchun biroz odatiy bo‘lmaganligi holatida murakkab jarayonlar va hodisalarni tadqiq etish uchun fanda ko‘p yillardan beri qo‘llanilishini ta’kidlab o‘tamiz, shuning uchun ham zamonaviy tadqiqotchi turli modellar majmuiga va modellashtirishning nazariy-bilishga oid hamda metodologik funksiyalarini tushuntirishlariga ega bo‘ladi.

Shaxsni o’rganish bilan bog’liq jarayonlarni o’rganish uchun, ayniqsa “tashqi va ichki faoliyat bir xil umumiy tuzilmaga ega bo’lganligi” va zamonaviy psixologiya fanining muhim kashfiyotlaridan biri [2;14] shundan iboratligi sababli ko’proq fikrlash modellari mos bo’lib, ularni yaratishning asosi sifatida hissiy-ifodali namunalar xizmat qilishi bilan model “obrazli model” deb nomlanishi mumkin.

Mutaxassislarining fikrlariga ko’ra, “obrazli yoki xayoliy model”ni nafaqat bilishning maxsus vositasi sifatida, balki ilmiy-tadqiqot evristik fikrlashning o’ziga xos shakli sifatida ham qarash mumkin bo’lib, bizning tadqiqotimiz maqsadlari uchun bu juda muhim edi, chunki bizga o’rganilayotgan muammoni yangi holatda ko’rish zarur edi [3;127].

Mustaqil ta’lim masalalari bo’yicha ishlarni shuningdek o’z ta’kidlashlariga ko’ra hayotlarida kitob muhim ahamiya kasb etgan va hozirda ham muhim rol o’ynaydigan insonlar biografiyalarini tahlil qilib olingan ma’lumotlarni turli yoshdagi kitobxonlarning (kichik o’quvchilar, o’smirlar, talabalar) xulqlarini bevosita kuzatishlar ma’lumotlari va o’z-o’zini kuzatish ma’lumotlari bilan qiyoslab, bizni qiziqtiruvchi hodisada 3 ta komponent: kitobga murojaat etishning shaxsiy mazmuni, maqsadga moslashtirish bilan kitoblarni ko’rib chiqish odati va qobiliyati va o’qilganning mazmunini to’laqonli o’zlashtirish ahamiyatli rol o’ynashi to’g’risidagi xulosaga keldik.

Mazkur komponentlardan har biri maxsus bilim, ko’nikma va malakalarning murakkab tizim ostini ifodalashini tushunamiz, ammo tadqiqotning birinchi bosqichida bizni tizim ostidan ko’ra ko’proq, ularning kitobxon faoliyati tizimidagi roli va o’zaro aloqadorligi qiziqtirdi. Mazkur o’zaro aloqadorlikni aniqlash ularning o’zaro hamkorligini va tizimning ichki va tashqi ishlashining haqqoniyligini tasdiqlashi mumkin.

O’z ichiga sanab o’tilgan 3 ta komponentni kirituvchi, malakali katta kitobxon faoliyatining umumlashgan hissiy-ko’rgazmali obrazi sifatidagi tizim modeli, uni konstruksiyalashdan so’ng o’ziga xos ideal tuzilmani ifodaladi. Biz uchun uning farqli xususiyati kitobxonlik faoliyati uchun mazkur tuzilmaning ixtiyoriy komponentlaridan biri boshlang’ich hisoblanishi mumkinligi bo’ldi, ammo komponentlar o’rtasidagi aloqalar va bog’liqliklar faqat qat’iy belgilangan izchillikda yuzaga keldi.

Modeldagi komponentlarning miqdoriga mos ravishda “boshlanish”, aloqadorlik va bog’liqliklarning 3 varianti o’rganildi.

Birinchi variant. O’qituvchida kitobga murojaat etishning qat’iy belgilangan aniq, uning uchun yaqin maqsadi mavjud (ilmiy yoki amaliy). Mazkur holatda “o’qishning shaxsiy mazmuni” komponenti boshlang’ich sifatida xizmat qiladi va bog’liqliklarning quyidagi bo’g’inini aks ettiradi: o’qish maqsadidan – kitoblar olamiga kirish, bunda ko’rib chiqish yo’li bilan maqsadga ko’proq javob beradigan kitob tanlanadi, so’ngra kitob mazmunida, agar maqsad haqiqatda kitobxonning muloqotga ehtiyojini ifodalasa, kitob tanlovi esa haqiqatda maqsadga muvofiq bo’lsa, unda kitobxonning kelgusi faoliyati faqatgina kitobni o’qish sifatiga bog’liq bo’ladi [4;252].

Kerakli kitobning mazmuniga mos uni o’qish kitobxonning ongida shubhasiz taassurot, qiziqish uyg’otadi, navbatdagi ehtiyojlarni yuzaga keltiradi, irodani biror-bir yangi maqsadlarga erishishga undaydi, ularni amalga oshirish uchun esa yana umuminsoniy faoliyatning fazoviy-vaqt maydonidan ko’p qirrali ma’lumotlar olami, ya’ni kitoblar olami bilan muloqotga chiqish kerak bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Sodiqova O. Bolalar psixologiyasi. – T.: Noshir, 2013. – 11bet
2. Babanskiy Yu.K. Optimizatsiya protsessi obucheniya. – M.: Prosveshcheniye, 1968. – 14 st.
3. Farberman B.L. Ilg’or pedagogik texnologiyalar. – T.: “Fan” nashriyoti, 2000-y. – 127 bet

4. Raximova D.M. Muammoli-izlanish, og’zaki, ko’rgazmali va amaliy metodlarning o’zaro bog’liqligi. Boshlang’ich ta’limni modernizatishyalash: muammo va yechimlar Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari, Toshkent, 2011, 26-27 noyabr, 252 bet

OLIY TA’LIMDA TO’GARAKLAR FAOLIYATINI TASHKIL QILISH

Eshonqulova Dilfuza Habibullayevna
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi yo’nalishi
2-bosqich magistranti

Bizga ma’lumki joriy yilda ta’lim tizimi tubdan isloh qilinib, ertangi kunimizning munosib davomchilari bo’lgan barkamol avlodni voyaga yetkazishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Shu bois biz o’quvchilarning bilim olishiga bo’lgan qiziqishlarini oshirish, ularning iqtidor va qobiliyatini o’z vaqtida aniqlash, fanlar kesimida to’garaklar faoliyatini rivojlantirish hamda o’quvchilarda yuzaga kelgan bo’shliqlarni to’ldirish, kasb-hunarga yo’naltirish kabi faoliyatini olib bormoqda. Bu ishlarni sifatli amalga oshirish va yoshlarimizni fan to’garaklariga qiziqtirish uchun qiziqarli to’garaklar tashkil etmog’imiz zarur deb o’ylayman. Buning uchun eng avvalo quyidan yani maktablardan boshlamog’imiz kerak. Umumiy o’rta ta’lim maktablarida ijodiy to’garaklar faoliyati qanday yo’ga qo’yilishi kerak degan savol ko’pchilik oldida turgan dolzarb savollardan biri hisoblanadi. Fan to’garaklarini to’g’ri tashkil qilish va ularga o’quvchilarni ko’proq jalb qilish uchun yaxshi mutaxassis to’garakda ish olib borishi kerak. Ma’lumki bu uch to’garak ham o’quvchilarning bilim doirasini kengaytiradi, adabiyotdan yanada ko’proq ma’lumot olishini, o’z ustida ishlashni, ijodga ilxomlantirish uchun xizmat qiladi. Shu sababdan mazkur to’garaklarning maqsad va vazifalari nuqtada birlashadi.

To’garakda o’quvchilar o’zlarini qiziqtirgan yangiliklar bilan tanishadilar. Ularni qiziqarli, jonli bo’lishiga harakat qilish kerak. To’garak a’zolarining saviya va yoshlarini albatta e’tiborga olib reja to’ziladi va har bir to’garak rahbari shu to’garakning xususiyatini aniqlagan holda ish yuritadi.

Buning uchun pedagogika oliygohlarimiz sifatli kadrlarni tayyorlab yetkazib berishi kerak va zarurdir. Pedagogika oliygohining oldidagi eng dolzarb vazifa bo’lajak mutaxassislarni umumiy o’rta ta’limda maktab o’quvchilarining ijodiy pedagogik faoliyatiga muvafaqiyatli rahbarlik qilishga tayyorlash, talabalarga to’garak ishlarini tashkil etish tartibini, ularni o’tkazish metodlarini, shakllari, to’garak raxbarining o’quv yiliga va mashg’ulotga tayyorgarlik yo’llarini o’rgatishdan iborat. To’garak rahbari umumiy o’rta ta’lim maktabidagi o’quvchilar qobiliyatlarini o’rgangan holda to’garaklarga jalb etish, to’garak xonalarini jihozlash, zamonaviy metodlardan samarali foydalana olish zarur. Ta’lim jarayonida ta’labaga berilayotgan bilim, ko’nikma va malakalar chuqurroq, puxtarroq o’zlashtirilishi uchun pedagogika va axborot texnologiyalari vositalari: muammoli ma’ruzalar, tarqatma materiallar, slaydlar, multimediya, elektron darsliklardan foydalanish maqsadga muvofiq. To’garak rahbari fanni o’zlashtirish jarayonida o’quvchilar bilan indiudal ishlashi, turli xil kuzatish metodlari o’rqali ularning qiziqishlarini aniqlab olishi zarurdir. O’quvchilar to’garakda olgan bilimlarini amalda qo’llay olishi, o’zlashtirgan nazariy bilimlar asosida malaka hosil qilishi zarurdir. O’quvchilar to’garakdagi berilayotgan bilimlar chuqur va puxta bo’lishi uchun to’garakdagi jarayonlar faqat nazariy bo’lmasdan amalyotga bog’lansa o’quvchilarni qiziqtirish oson bo’ladi va sifat samaradorligi ham oshadi. Masalan deylik: Ingliz tili to’garagi faqat yozib-chizib nazariy bilim bermasdan, Jizzax shahridagi mehmonxonalarga borib u yerga kelgan chet ellik mehmonlar bilan muloqot o’rnatish yoki fizika to’garagida xavfzizlik qoidalariga rioya qilgan holda elektr simlari bilan ishlash. Ularni hech bo’lmaganda kelajakda elektr simlari uzilganda bir-biriga ulashni o’rganadiku. Tadqiqotlarda qatnashgan har qanday o’quvchining ham qiziqishi ortadi ham shu o’rgangan bilimi kelajak hayotida o’ziga as qotadi. Asl maqsad nima o’zi? Kelajagimiz bo’lgan yoshlarimizni har

tomonlarni yetuk va bilimli qilib tarbiyalashdan iborat emasmi? Chunki qo‘lida hunari bor kishi hech qachon biron narsaga zoriqmaydi. Zoriqmagan kishi hech qachon to‘g‘ri yo‘ldan toymaydi. Uning boshqa bo‘lmagan narsalarga sarflashga vaqti ham bo‘lmaydi. Ongi ham toza bo‘ladi.

Muhtaram prezidentimiz doim takidlaydilar: Mamlakatimizning rivojlanishi va gullab yashashi uchun yoshlarga bilim bilan birga hunar ham o‘rgatish kerak. Chunki har ikkalasining inson hayotida ornini beqiyosdir. Shu maqsadda to‘garaklar faoliyatining yana bir ko‘rinishi sifatida respublikamizda professional ta’lim tizimida ta’limning yana bir turi Dual ta’lim- nazariya va amaliyot birga olib borilishi yo‘lga qo‘yildi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi hamda Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining 2021/2022 o‘quv yilidan boshlab professional ta’lim tizimida dual ta’limni tashkil etish to‘g‘risidagi taklifiga rozilik bildirilishi mamlakatimizda juda ko‘p professional ta’lim olayotgan yoshlarimizni quvontirdi.

Chunki dual ta’limda nazariya va amaliyot birga olib boriladi. Bu ta’lim turida o‘quv jarayoni va ishlab chiqarish amaliyotini olib borish tartibini qonun yo‘li bilan belgilab qo‘yilgan. Eng quvonarlisi shuki bu ta’lim turida o‘quv jarayonida o‘quvchi ham bilimli ham biror kasb-hunar egasi bo‘lib chiqadi. Xulosa qiladigan bo‘lsak biz yoshlarimiz qiziqishlariga befarq bo‘lmagan holda ularni to‘g‘ri yo‘naltira olsak mamlakatimiz rivojiga o‘z hissalarini qo‘sha oladigan barkamol yoshlarni yetishtirgan bo‘lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov I.A Barkamol avlod-O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori-T.Sharq,1998. 64 b
2. Olimov Q.T.Kasb ta’limi uslubiyati . O‘quv qo‘llanma-T.2006.165 b
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 29.03.2021 yildagi 163-son

O‘QITISH JARAYONIDA VARIATIV ISH REJASINI ISHLAB CHIQISH VA JORIY ETISHNING TASHKILIY JIHATLARI

Sulaymonov Bobur Shavkat o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika universiteti Ta’lim muassasalarining
boshqaruvi II-bosqich magistranti

Muqobil yo‘nalishlarning pedagogik tizimlarini birgalikda yashash imkoniyati, zamonaviy muammolarni hal qilishga qaratilgan turli xil o‘quv dasturlari mavjud an’anaviy tizim bilan bir qatorda texnologiyalarning uzluksizligi hamdir.

Biroq, ta’lim maqsadlarining uyg‘un kombinatsiyasi muammosini hal qilishga urinishlar talabalarning shaxsiyatini rivojlantirish va ularning kognitiv sohasini etarli darajada rivojlantirish mavjud talablar turli xil eklektik, tizimsiz ulanishga olib keladi.

Hozirgi vaqtda uyg‘unlik muammosini hal qilish imkoniyati mavjud bir qator shartlarga rioya qilingan holda ta’lim maqsadlari:

Samarali pedagogik texnologiyalardan foydalanish, o‘qituvchilar tomonidan uslubiy tizimni takomillashtirish davlat tuzumi amalga oshirilishi lozim.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim jarayonlarining rivojlanishi, pedagogik tajriba innovatsiyalar, mualliflik maktablari va innovatsion o‘qituvchilar, psixologik va pedagogik natijalar tadqiqotlar zamonaviy jamiyatning o‘ziga xos xususiyatiga aylandi. Ba’zi olimlar ta’lim tizimida "jahon amaliyotida misli ko‘rilmagan narsa “pedagogik innovatsiyalarning portlashi yuz berdi”⁵⁷, bu erda har bir yangi narsaga e’tibor qaratiladi asosiy bilimlarning kombinatsiyasi, ta’limda o‘zgaruvchanlikka yo‘naltirilgan an’anaviy ta’limga ega bo‘lgan; yo‘nalish, har bir pedagogik texnologiya, ta’lim tizimi, ta’lim dasturi ularning hayotiyligini isbotlash muallifning talab va istiqbollari o‘tish, saytda harakatlanish, qidiruv kerak.

⁵⁷ Виноградова Н.Ф., Беляев В.И. Современные подходы в историко-педагогических исследованиях //Педагогика. 2009, № 6. С 190

Innovatsiyalarning samaradorligi puxta, uzoq muddatli tajriba bilan tasdiqlanadi va ishlashni baholash bilan ta'limda tajriba tekshiruv, tashqi ko'rinishini inkor etmasdan va ta'limda o'zgaruvchanlikni rivojlantirish. Ta'lim tizimi, dasturlari va barqarorligi sharoitida darsliklar juda yuqori sifatli ta'lim va tarbiya bilan ta'minlanishi, ehtimol, samarali muloqot va eng yaxshi o'qituvchilar tajribasini tarqatish mumkin⁵⁸.

Turli xil ta'lim muassasalarining paydo bo'lishi, ijtimoiy muhitni chuqurlashtirishga yordam beradi odamlar o'rtasidagi farqlar va elita tipidagi madaniyatni rivojlantirishga yordam beradi.⁵⁹

Jamiyatda kuzatilgan ijtimoiy tabaqalanish va ijtimoiy-madaniy tabaqalanish yaqinda, har bir talaba uchun teng boshlang'ich imkoniyatlar yaratishni kamaytiradi.

Turli xil yangi yondashuvlar, ta'limning pedagogik modellari turlari ular mavjud bo'lgan shaxsga, ya'ni yosh avlod ular bilan bog'liq ravishda farqlanadi. Izchil amalga oshirilgan o'zgaruvchanlik strategiyasi ko'p jihatdan psixologik to'siqlarni olib tashlash, iloji boricha farqlash va o'quv jarayonini individuallashtirish, uni talabalarning xususiyatlariga moslashtirishdir⁶⁰.

Hozirgi vaqtda ta'limning o'zgaruvchanligi o'rta maktabdan tashqarida, hamma narsa oliy ta'limning o'zgaruvchanligi muammosi yanada faol o'rganilmoqda, variativ o'quv dasturlari va variatsion darsliklar ishlab chiqilmoqda.⁶¹

Biroq, ularni umumta'lim va oliy maktabga kiritish yo'lida jiddiy qiyinchiliklar. Tayyor bilimlarni uzatish ta'limning asosiy vazifasi jarayoni bo'lib qoladi, an'anaviy ta'limni tashkil etishning funktsional ahamiyati va jozibadorligi kamayadi.

Ba'zi olimlar o'zgaruvchanlik g'oyasining progressivligini ta'kidlashadi va " mavhum-akademik fanlarning an'anaviy komponenti orqasida, 70-yillarning to'plamlari uchun, hech kim: na yuqori byudjet haqida distribyutorlar, na soliq to'lovchilar to'laydi.

O'zgaruvchan ta'limning rivojlanishi:

- maktab va o'quvchini tanlash;

- qo'shimcha ma'lumot yaratish orqali o'quvchilarni ta'lim mazmuniga tushirishni, mustaqil saylanadigan yo'nalishlar bo'yicha o'qish uchun imkoniyatlar yaratishni ta'minlaydi.⁶²

Teng boshlang'ich imkoniyatlarni yaratish va mavjudlikni oshirish uchun

o'zgaruvchanlik sharoitida sifatli ta'lim quyidagi vazifalar hal qilishi kerak:

- "maktabgacha ta'lim", ya'ni tayyorgarlik sinfining joriy etilishini ta'minlash (erta) rivojlanish;

- ta'lim sifatini baholashning umummilliy tizimini shakllantirish va amalga oshirish dasturlari;

- ta'lim muassasalarining turli tashkiliy-huquqiy shakllarini ko'paytirish orqali ta'lim tashkilotlar iqtisodiy mustaqilligini oshirish uchun sharoit yaratish.

So'nggi o'n yilliklarda yuz bergan o'zgarishlar ta'lim muassasasi, jamiyat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar yangi ta'lim tizimlarini talab qildi. Ijtimoiy institutga buyurtma, oilaviy so'rovlar, va jamiyat ta'lim vazifalarini belgilaydi.

Oila tarkibi tipologiyasi va umumiy ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda mamlakat vaziyatlari bugungi kunda ta'lim muassasalari talabalarning rivojlanishi, tashkiliy va me'yoriy hujjatlarni tayyorlash, o'z uslublarini belgilash, bola va ota-onalar bilan munosabatlar konsepsiyasini, o'z dasturini tanlaydilar.

Variatsion ta'lim muassasalari turli xil o'quv dasturlarini yaratish uchun imkoniyatlar ochdi.

Ijtimoiy-pedagogik jarayonlardan ajratilgan maktab yo'q.

⁵⁸ Анисимов О.С. Методологическая культура педагогической деятельности и мышления / О.С.Анисимов. - М., 2001. С 415

⁵⁹ Белозёрцев Е.П. Высшая педагогическая школа в системе вариативного образования учителя / Е.П.Белозёрцев. - Л., 2000. С 195

⁶⁰ Анисимов О.С. Методологическая культура педагогической деятельности и мышления / О.С.Анисимов. - М., 2001. С 418

⁶¹ . Бердяев Н.О. Самосознание. М., Русская книга. 2006г. С 260

⁶² . Бердяев Н.О. Самосознание. М., Русская книга. 2006г. С 265

Umumiy va oliy maktablar, agar kerak bo‘lsa, moslashuvchan bo‘lib, o‘quv jarayoni mintaqaning ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini, aholining ijtimoiy talablari va davlatning ta’lim standartlariga bo‘lgan talablari, imkoniyatlar, psixologik xususiyatlarga, qobiliyatlarga va moslashuvchan bolalar moyilligi hisobga olgan holda tashkil etilgan.⁶³

Umuman olganda, o‘zgaruvchan maktab yordamchi maktabga aylanmasligi kerak. Uning asosiy vazifasi shaxsning yaxlit rivojlanishi va shaxsning keyingi rivojlanish va takomillashtirishga tayyorligi⁶⁴.

O‘zgaruvchan maktab natijalarini o‘rganayotgan ko‘plab olimlar zamonaviy 7 turdagi maktablarning ta’lim maydoni, ularning har biri ta’lim va ta’limning muayyan modeli:

- an’anaviy va maxsus maktablar;
- gimnaziya-litsey;
- bir yoki bir nechta yo‘naltirilgan innovatsion va yangi maktablar ta’lim tizimlari;
- rivojlanish turi va tarixiy va madaniy maktablarni keltirib o‘tadilar.

Ta’limning o‘zgargan mazmunini, yo‘nalishini amalga oshirish zarurati talabalarning shaxsiyatini rivojlantirish, maktab va universitetni shaxsni rivojlantirishga yo‘naltirish o‘qitish turli xil ta’lim yondashuvlarining tiklanishiga olib keldi.

Shuningdek, maktabning pedagogik tizimining variantlari alternativ ta’limdir.

No’an’anaviy yondashuvlarga asoslangan har qanday ta’lim muassasasi,

g‘oyalar, "muallifning pedagogik tizimlariga taalluqli bo‘lishi mumkin, uni muallif maktabi deb atash mumkin".⁶⁵

Ta’lim muassasalarining yangi turlari odatda talabalarning individual ehtiyojlari va manfaatlariga muvofiq tanlovni ta’minlaydi.

Maktablarning bir qismi innovatsion eksperimental dasturlarni ishlab chiqish huquqidan foydalandi.

"Gimnaziyalar" va "litseylar" mustaqil maktab turlari sifatida mustahkam o‘rnashgan. Ular o‘rta maktablar bilan birga yashaydi va o‘n bir yillik maktabni qamrab oladi.

Xorijiy pedagogika, talabalarni mavzular bo‘yicha tanlash va taqsimlashga asoslangan ularning bilim qobiliyatiga bog‘liq kontseptual g‘oyalar shuningdek, turli xil maktablarni rivojlantirish modellarini taklif etadi.

Natijada, har bir ta’lim muassasasi rivojlanish modellarining beshtadan birini tanlaydi:

- tanlash
- sahnalashtirish;
- "aralash qobiliyat";
- integrativ;
- innovatsion.

Har bir model o‘zaro bog‘liq bo‘lgan mos keladigan elementlar guruhi sifatida tushuniladi:

- talabalarni boshqarishning maqsadlari, mazmuni, aniq maqsadlari;
- talabalarni guruhlash usullari; ▪ test usullari, o‘quv jarayonini baholash.⁶⁶

Ta’lim tizimini diversifikatsiya qilish va mintaqalashtirish tendentsiyalari ta’lim mazmunini farqlash: ya’ni o‘quv rejalari va dasturlari, C sinflarining paydo bo‘lishi turli profillar. Xususan, ta’lim muassasalarida kimyo darslari biologik, gumanitar Profil, shuningdek cheklangan bolalar uchun sinflar.

Ta’lim muassasalari Profil sinflarini yaratishni rejalashtirmoqdalar talabalar va ularning otalariga amalda tanlash huquqini beradi, o‘zgaruvchan ta’limni amalga oshiradi.

⁶³ . Бердяев Н.О. Самосознание. М., Русская книга. 2006г. С 244

⁶⁴ . Бердяев Н.О. Самосознание. М., Русская книга. 2006г. С 265

⁶⁵ . Бессонов Б.Н. Человек. Пути формирования новой личности. - М., 1988. С 284

⁶⁶ . Аплетев М.Н. Система воспитания личности в процессе интеграции обучения: // Омск. Гос. Пед. Ун-т - Омск: Изд. ОмГПУ, 2008. С 195

Standartlarni saqlab qolgan holda ta'lim mazmunini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydigan didaktik vosita - bu maktab darsligi, bu o'zgaruvchanlik sharoitida ayniqsa muhimdir.

Materialning dinamikasi sizni eng ko'p talabalarning individual qiziqishi va kognitiv moyilligi hisobga olish va rivojlantirishga imkon beradi.

Chuqurlashgan darsliklarni bilim darajasi, intellektual sohani rivojlantirish bo'yicha farqlash, maktab o'quvchilarida o'zaro tushunishni murakkablashtiradigan dunyoning turli xil rasmlarini shakllantirish ijtimoiy o'zaro ta'sir ta'lim mazmunini yangilash uchun zarur shartga aylanadi.

Zamonaviy darslik tobora ko'proq uslubiy apparat bilan jihozlangan axborot assimilyatsiyasini tashkil qilish kerakligini taqazo etmoqda. So'nggi o'n yillikda universitet ta'lim amaliyotida muayyan fan bo'yicha o'qitish, ta'limni farqlashni o'z ichiga oladigan o'quv g'oyasi amalga oshirildi:

Didaktik vositalar tizimi bo'lgan uslubiy majmua (UMK) o'z ichiga olgan materiallar:

- talabalar uchun darsliklar;
- seminarlar;
- ma'lumotnomalar va ma'lumotnomalar, lug'atlar;
- formulalar va jadvallardagi narsalar;
- ilmiy-ma'rifiy va ko'ngilochar kitoblar;
- multimedia vositalari;
- uslubiy qo'llanmalar va ish daftarlari;
- dasturiy-uslubiy materiallar to'plamlari;
- "bitiruvchilarni tayyorlash sifatini baholash" to'plamlari;
- imtihon materiallari va bukletlar;
- tekshirish va tekshirish ishlari;
- sinov to'plamlari.

Umuman olganda, "UMK" kontseptual bazasi didaktik to'plamlarga asoslangan, ta'lim va ularning mazmuni va dizayni uchun ijtimoiy buyurtma va boshqa talablar, shuningdek u muayyan printsiplarga bo'ysunadi.

Zamonaviy "UMK" ning mualliflari quyidagi tamoyillarga tayanishi kerak :

- davlat ta'lim standartiga muvofiqligi;
- ta'lim tizimini rivojlantirish, ya'ni o'zgaruvchanlik, ko'p darajali, insonparvarlik,
- o'quv jarayonini farqlash va individuallashtirish;
- zamonaviy fanning ilmiy yutuqlariga rioya qilish;
- tarkibning optimal hajmi va murakkabligi;
- konsentrik qurilish kurslariga o'tishda davomiylik: bosqichlar orasida, ob'ektlar orasida;
- davlat ta'limi maktab va universitet tarkibiy qismlarining birligiga muvofiqligi.

Bunday to'plamlar ta'limda shaxsiy yondashuvni eng samarali tashkil etish yordam beradi:

- turli darajadagi o'qishga tayyor bo'lgan talabalar bilan ishlash;
- talabalar bilan o'quv ishlari tizimini aniqroq va maqsadli ravishda olib borish.

O'zgaruvchan ta'limning rivojlanish tendentsiyalari tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zgarishlar asosan, ko'pchilik ta'siri ostida sodir bo'ladigan fanning shakllanishining ijtimoiy-tarixiy sabablari, aniq tarixiy qonunlari ta'lim mazmuni va usullari bilan bog'liq.

XX asrning 70-yillarida ta'lim mazmuni, bilim, ko'nikma va boshqalar bilan bir qatorda ko'nikmalar (zun), rivojlanayotgan va kuchaytirishni ta'minlaydigan yangi komponentlar kiritilgan ta'limning ta'lim funksiyasi. Ta'limning gumanistik shakllarining paydo bo'lishi, nazariya va amaliyot V. A. Suxomlinskiy tomonidan katta hissa qo'shgan, umumlashtirishning keng to'liqini

Sh. A. Amonashvili, I. P. Volkova, L. S. Vygotskiyning ilg'or innovatsion tajribasi ta'lim mazmunini tanlashga yondashuvlarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Hozirgi vaqtda taklif qilingan muqobil yondashuvlar integratsiyaga alohida e'tibor qaratdi, kognitiv va hissiy sohalar va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan o'quv jarayoni. Bu an'anaviy ta'lim cheklovlariga qarshi reaksiya edi. U ta'limning intellektual jihatlariga, bilim va ko'nikmalar va asosiy mahoratga e'tibor qaratdi.

OLIY TA'LIMDA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI

Imomnazarova O'g'iloy Fozilovna
JDPU Ta'lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Har bir oliy ta'lim muassasasi tomonidan xorijdagi etakchi turdosh ilmiy-ta'lim muassasalari bilan istiqbolli hamkorlik aloqalarini yaqindan yo'lga qo'yish, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan eng zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta'lim dasturlari va o'quv-metodik materiallarni keng joriy etish, ilmiy-pedagogik faoliyatga yuqori malakali chet el o'qituvchilari va olimlarini jalb etish muhim ahamiyatga ega. Mamlakatimizning har bir oliy ta'lim muassasasi bilan AQSh, Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya, Niderlandiya, Rossiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy va shu kabi boshqa davlatlarning etakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan hamkorlik aloqalarining o'rnatilgani o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Shu asosda har yili 350 nafardan ortiq xorijlik yuqori malakali pedagog va olimlarning mamlakatimiz oliy o'quv yurtlariga o'quv jarayoniga jalb etilishi ko'zda tutilmoqda⁶⁷.

Bundan asosiy maqsad xorijiy ilg'or texnologiyalarni ta'lim tizimiga qo'llash hisoblanadi. Natijada kadrlarni kasb mahorati, faoliyatidagi yuqori natijadorlikka erishiladi. Insoniyat jamiyatining hozirgi zamon rivojlanish darajasi mustaqil respublikamiz ijtimoiy hayotining barcha sohalarida amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlarda o'z aksini topmoqda. Bunday o'zgarishlar shakl-shubhasiz, barkamol shaxsni tarkib toptirish bilan chambarchas bog'liq. Aynan ana shu masala "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda o'z aksini topgan.

Bugungi kunda insoniyat jamiyati, shuningdek, mustaqil respublikamiz xalqi oldida turgan ijtimoiy-itisodiy, g'oyaviy-siyosiy, ta'limiy-tarbiyaviy muammolarning echimini topish tabiiy, ijtimoiy, texnik fanlarni o'zaro aloqadorligi va o'zaro munosabatlariga bog'liq. Chunki, ularning barchasi mohiyati, mazmuni, tabiati, shakli va ko'lamiga ko'ra tizimlilik xarakteriga ega bo'lib, ularga aynan mos yondashuv yordamida tadqiq etilib, echimi topiladi. Bu o'z navbatida ta'lim-tarbiya ishida ham tizimli yondashuvdan foydalanishni ko'zda tutadi. Ko'p sonli manbalar, xususan pedagogik amaliyot sohalarining tahlili ta'lim-tarbiya jarayonining rivojlanishiga to'siq bo'layotgan muammolar mavjudligidan guvohlik beradi. Bular asosan, bizning fikrimizcha, o'rganilayotgan ob'ektlarning ba'zi bir jihat va xususiyatlarini lavhalar (fragment) shaklida o'rganish natijasida yuzaga kelib, mantiqan bog'lanmagan va tizimlashmaganligidadir.

Amaliyotdagi bunday holatlarni bartaraf etishda integrativ yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Fanda "Integratsiya" tushunchasi XVIII asrdayoq G.Spenser tomonidan qo'llanilishiga karamay, unga davr taqozosiga ko'ra yaqin paytlargacha yetarli ahamiyat berilgan emas. Ilmiylik nuqtai nazaridan olib qaraganda integratsiyaning asosini olamning yaxlitligi va uni tashkil etuvchi qism (element)larning o'zaro aloqadorligi, munosabatlari tashkil etadi.

O'quv jarayonining tuzilishini aniqlashning ko'plab yondashuvlari mavjud. Bir qator olimlar o'quv jarayonidagi, o'quvchilarning kasbiy va darsdan tashqari ijodiy faoliyatidagi ta'lim vazifalari tizimi orqali yaxlit ta'lim jarayonining mazmun tarkibiy qismlarini ko'rib chiqadilar.

Boshqalar o'quv jarayonining tuzilishini quyidagi aloqalar to'plami sifatida tushunishadi:

ma'lumot olish (talabalar uchun o'quv vazifasini belgilash va o'quv materialini taqdim etish yoki talabalarning mustaqil ishi);

⁶⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi. 2017 yil 20 aprel, PQ-2909-son qarori

axborotni rivojlantirish (bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliyotda mustahkamlash va qo‘llash);

axborotni assimilyatsiya qilishni nazorat qilish;
axborot bilan ishlash jarayonini tuzatish.

Biroq, aksariyat olimlarning fikriga ko‘ra, eng tizimli o‘qitishning maqsad va funktsiyalari, tashkiliy-didaktik tamoyillari, mazmuni, shakllari va usullarining birligini aks ettiruvchi o‘quv jarayonining tuzilishidir.

Oliy ta’lim muassasalarida ta’limning maqsadlari haqida gapirganda shuni ta’kidlash kerakki, ta’lim jarayonining tizimli boshlanishi mutaxassislar tayyorlashning ijtimoiy buyurtmasidir. U federal va mintaqaviy, hatto ishlab chiqarish darajasida ham shakllanadi. Ijtimoiy buyurtma mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishga bo‘lgan ehtiyojlarni, ularning kasbiy malakasi darajasiga qo‘yiladigan talablarni, mutaxassisning malaka tavsiflarini (modelini) va boshqalarni aks ettiradi.

O‘quv jarayoni turli darajalarda amalga oshiriladi va tsiklikdir. O‘quv jarayoni sikllari rivojlanishining eng muhim ko‘rsatkichi pedagogik ishning didaktik maqsadlaridir.

Kadrlar tayyorlash tizimining umumiy maqsadi o‘z oldiga qo‘yilgan vazifa va funksiyalarni maqsadga muvofiq samarali bajara oladigan mutaxassislarning yuqori kasbiy mahoratini ta’minlashdan iborat. Ta’limning umumiy maqsadi va o‘quv predmetining mazmuni asosida shaxsiy maqsadlar shakllanadi. Shu bilan birga, tinglovchilarning yosh xususiyatlari va tayyorgarlik darajasi, qo‘llaniladigan o‘qitish usullari va vositalari hisobga olinadi.

O‘quv maqsadlarini shakllantirishda uzluksiz ta’lim tizimi asos bo‘lgan uslubiy qoidalar muhim rol o‘ynaydi:

fuqarolarga tegishli ta’lim olish va takomillashtirishda teng imkoniyatlarni ta’minlash;

ta’lim jarayonini insonparvarlashtirish va demokratlashtirishni ta’minlash;

moslashuvchanlikni, innovatsiyalarga ochiqlikni, oliy, qo‘shimcha kasb-hunar va oliy o‘quv yurtidan keyingi ta’limning barcha turlari va shakllarini maqbul uyg‘unligini ta’minlash.

O‘quv maqsadlarini tasniflashda ko‘plab yondashuvlar mavjud. Shunday qilib, maqsadlar quyidagi asoslar bo‘yicha tasniflanadi:

ularning umumiyligi o‘lchovi (global, umumiy va xususiy maqsadlar);

ularni shakllantirish va erishish uchun mas’ul bo‘lgan ta’lim tuzilmalariga munosabat (davlat, umumiy universitet, fakultet, sobor maqsadlari);

shaxsning rivojlanishiga rahbarlik qilinadigan quyi tuzilmalar (shaxsning ehtiyoj-motivatsion, hissiy-irodaviy, kognitiv sohalarini rivojlantirish maqsadlari).

Pedagogikaning maqsadi bir hil maqsad vazifalarga ega bo‘lgan turli fanlarning element va qismlarini bir butunga birlashtirishga yo‘naltirilgan integratsiyani amalga oshirishda o‘qituvchilarga yordam berishdir. Ko‘p yillik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, keyinchalik esa bitiruvchilar u yoki bu fanlarni o‘rganib, boshqa fanlarni o‘rganishga qiynaladi, ularda mustaqil fikrlash, olingan bilimlarga o‘xshash yoki yangi vaziyatlarga ko‘chira bilish ko‘nikmalari etishmaydi.

Bularning hammasi dars jarayonida turli fanlar bo‘yicha mashg‘ulotlarning o‘zaro kelishmovchiligi tufayli sodir bo‘lmoqda. Bu holatda integratsiya bir predmet bo‘yicha bilimlarni ikkinchisiga ko‘chirish va faoliyatning almashinishi emas, balki zamonaviy fanlar integratsiyasi yo‘nalishlarini aks ettiruvchi yangi didaktik ekvivalentlarni yaratish jarayonidir. Qator olimlar maktab ta’limini integratsiyalashning muhimligiga e’tibor qaratsa, ba’zilar integratsiya darsni samarali tashkil qilish vositasi, predmetlar aloqalarini yangi pog‘onalarga ko‘tarish shakli, deb hisoblaydi.

Demak, integratsiya - o‘quvchining turli fanlar bo‘yicha kuzatishlari va xulosalarini tasdiqlab yoki chuqurlashtirib beruvchi yangi dalillarni topib berish manbaidir. Ular faoliyatning turli shakllarini almashib turishi orqali o‘quvchilarning charchashi va asabiylashishini oldini oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-4947-sonli Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 6-son, 70-modda
2. Azizxo‘jaeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma.-T.: 2006, 159 bet.
3. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik maxorat. - T.: Cho‘lpon, 2005.
4. Mirzajanov D. Seminar-praktikum shaklida dars mashg‘ulotlarini loyihalash// TA’LIM TEXNOLOGIYALARI, 2006 yil. 4-son.

O‘ZBEKISTONDA YOSHLARNING GLOBALLASHUV JARAYONIDA IJTIMOIYLASHUV MASALALARI

Nazarov Toshpo‘lat Boshbek o‘g‘li
Maktab menejmenti kafedrası o‘qituvchisi, JDPU
Qo‘yboqova Mehriniso Zokirjon qizi
Maktab menejmenti ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi, JDPU

Qadimdan bilim beruvchi maskanlar muqaddas hisoblangan. Biroq, bugungi kunga kelib bilim beruvchi maskanlarning yoshlarimiz o‘rtasida qiymati hamda muqaddasligi biroz pasaygandek. Bugun bunday so‘zlarni aytishimizga yetarlicha asosimiz bor. Eng avvalo, ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirishimiz uchun yoshlarimiz ongida ta’lim maskanlariga nisbatan hurmatni hamda muqaddas joy hissini uyg‘otishimiz dardkor.

Barchamiz yaxshi bilgan, bugungi kunda jahon mamlakatlari ichida ta’lim sifati bo‘yicha eng oldi o‘rinlarda turuvchi Yaponiyaning bunday darajaga erishishining asosiy sababi - ularning yosh avlodlarining ongida "maktab-muvoffaqiyatlilik va farovonlik timsoli", degan tamoyilni ilgari surganliklaridandir. Bolalar bog‘chadan maktabga suhbat asosida qabul qilinadi. Fikrimcha, bolalarga "bug‘doy rangi qanday?", "yoshing nechida?", "daraxtda nima o‘sadi?", degan savollarni bermasdan ularga eng avvalo, "maktab nima?", deya savol berish kerak. Vaholangki, bugungi kun zamonamiz bolalari yuqoridagi savollarning javobini telefon orqali allaqachonlardir bilib, fahmlab bo‘lishgan. Keyingi masala maktablarning jihozlanishi bilan bog‘liq. Yaqin kunlarda barchamiz ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan videoni guvohi bo‘ldik, va bundan hayratldik. Hayratlanarlisi shundaki, bir ayol karidorda devorlarga chizilgan barmoqlar ustidan barmoqlarini qo‘yib barmoqlarini mashq qildiradi boshladi. So‘ngra karidorning pollaridagi oyoq izlaridan yurib endi oyoqlarini chigilini yoza boshladi. Karidor har xil odamni chigilini yozuvchi kichik-kichik mashq qiluvchi vositalar bilan bezatilgandi. Keyin bilsak, u ayol o‘qituvchi, karidor bo‘lsa maktabning karidori ekan. Bu Yevropa maktablaridan biri edi. Xulosam shundaki, biz ham maktablarimizning boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari karidorlarga shunday mashq qildiruvchi kichik-kichik materiallarni joylashtirsa, bolalar uchun bu ancha yaxshi natijalarni olib kelishi mumkin.

Jahon mamlakatlarining ko‘plab maktablarida o‘quvchilari maktab davridan boshlab o‘z sohalari bo‘yicha ta’lim olishadi va o‘zlari o‘qigan sohalari bo‘yicha universitetlarga qabul qilinishadi. Bu esa mamlakatimizda yoshlarga berilayotgan imkoniyatlardan biri desak adashmaymiz.

Mamlakatimizning kelajagi bo‘lmish yoshlarimizni har tomonlama yetuk, bilimli, salohiyatli shaxs, komil inson sifatida tarbiyalash masalasiga bugungi karantin kunlarida ham o‘ziga xos tarzda, zamonaviy usullar asosida yondashilmoqda, ularning barcha huquq va erkinliklari, imkoniyat va manfaatlarini himoya qilishda tashkiliy-huquqiy asoslar zamon bilan hamnafas takomillashib bormoqda. Zero, masofaviy ta’lim, onlayn rejimida uzluksiz tashkil etilgan holda yoshlarning bilim olish huquqini ta’limda ta’minlaganining o‘zi O‘zbekistonning

bugun yoshlarga berayotgan ta’lim-tarbiya va ko‘rsatilayotgan g‘amxo‘rlik, e’tiborning amaliy ifodasidir. Axir, yurtimiz baxtiyor yoshlar mamlakati bo‘lib, mamlakatimiz aholisining qariyb 64 foizini yoshlar, ya’ni 30 yoshgacha bo‘lganlar tashkil etadi. Albatta bu, davlatimiz zimmasiga ulkan mas’uliyat yuklashini ko‘z oldimizga keltirsak, juda katta e’tibor, g‘amxo‘rlikni talab etadi, ikkinchi tomondan yoshlarimizga ko‘rsatiladigan e’tibor, ertaga ulkan yutuq va natijalarini ham beradi. Chunki hozir O‘zbekiston mehnat resurslarining yarmidan ko‘pi yoshlardir⁶⁸. Kelgusida har uchinchi rahbar ham yoshlardan bo‘ladi. Shu bois ham, yoshlar barcha davrlarda jamiyatning faol qatlami sifatida e’tirof etib kelingan.

Sharq Uyg‘onish davrida ham, jadidlar faoliyatida ham, jamiyatning yangilanishida yoshlarning o‘rni beqiyos bo‘lgan. Shu jihatdan muntazam shakllanib boruvchi bu qatlam doimiy yo‘naltirib va qo‘llab-quvvatlab turishni talab etadi... Bu esa, davlat tomonidan yoshlarning mamlakat manfaatlari yo‘lida erkin ijtimoiylashuvi va o‘zini samarali namoyon etishi uchun maqbul sharoit va imkoniyat yaratish hamda yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi yoshlarga oid davlat siyosatini anglatadi. Shu bois, mamlakatimizda eng katta e’tibor mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalashga qaratilgan bo‘lib, bu vazifa O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son69, 2017-yil 5-iyuldagi “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi PF-5106-son70, 2018-yil 25-yanvardagi “Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va kasb-hunar ta’limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5313-son farmonlari, shuningdek, ko‘plab qaror va yoshlarga oid boshqa qonun hujjatlarida belgilangan. Ayniqsa, bu borada “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunining qabul qilinishi yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashning huquqiy mexanizmlarini yaratish sohasidagi yangilik bo‘ldi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Ma’lumki, mazkur qonun 4 bob, 33 moddadan iborat bo‘lib, davlat tomonidan amalga oshiriladigan hamda yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish, ularning intellektual, ijodiy va boshqa salohiyatlarini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini nazarda tutgan. Unda belgilangan normalar yoshlar huquq va erkinliklarini ta’minlangan. Aynan ertangi kunimiz unib-o‘tib kelayotgan yoshlarning idroki, dunyoqarashi, bilimi va hunariga bevosita bog‘liq bo‘ladi.

Yoshlarning bilim olish istagini hamisha birinchi galdagi vazifa sifatida qaralishi muhimdir. , 2020/2021 o‘quv yili bakalavr darajasiga 145 mingdan ortiq, ya’ni o‘quv yiliga nisbatan 15,6 foizga ko‘proq talaba qabul qilish ko‘zlanmoqda, bu yilgi ya’ni 2020/21 o‘quv yili uchun OTMlarga qabulda 8694ta imtiyozli grant kvotasi ajratilgani ham diqqatga sazovordir. Imtiyozli kvotalar 7 xil toifadagi abituriyentlarga berilmoqda.. Yangi o‘quv yilidan boshlab Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi tomonidan beriladigan tavsiyanomaga ega bo‘lgan qizlar uchun kunduzgi ta’lim shakli bo‘yicha tasdiqlangan davlat grantlariga nisbatan 4 foiz miqdorda alohida grant o‘rinlari ajratiladi. Shuningdek, 2020/2021 o‘quv yilida “Matematika” va “Tabiiy fanlar” ta’lim sohalari bo‘yicha magistratura mutaxassislari uchun davlat buyurtmasi parametrlari to‘liq davlat granti asosida amalga oshiriladi. Shuningdek, So‘x tumanida istiqomat qiluvchi umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari bitiruvchilariga OTMlarga kirish uchun alohida 500ta davlat granti kvotasi ajratilgani ham xushxabardir. Har tugul davlat oliy ta’lim muassasalarining magistratura mutaxassisliklariga o‘qishga kirish, shuningdek, bakalavriat ta’lim yo‘nalishlariga o‘qishni ko‘chirish va qayta tiklash uchun hujjatlarni topshirish jarayoni O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining rasmiy veb-sayti orqali amalga

⁶⁸ Yangi O‘zbekistonning kelajak yoshlari 2020 yil 29-iyun

⁶⁹ Sh.Mirziyoyev “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son⁶⁹,

⁷⁰ 2017-yil 5-iyuldagi “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi PF-5106-son⁷⁰,

oshirilishi ham yoshlar uchun yaratilgan eng maqbul imkoniyatdir. Bu O‘zbekistonning kelajagi yoshlarimizning umid yulduzidir.

Har bir ota-ona, har bir xonadon, har bir mahalla, bugungi kunda farzandlarimiz ta’lim-tarbiyasini eng asosiy vazifa sifatida bilib, yoshlarni xalqimizga yot va yangi avlod ongi uchun zararli bo‘lgan salbiy ta’sirlardan himoya qilish, millat va davlat taraqqiyotini dunyo hamjamiyatiga ko‘rsatishga qodir bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalashi ham qarz, ham farzdir. Zero, inson hayoti odob-axloq, ta’lim-tarbiya bilan bevosita bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Yangi O‘zbekistonning kelajak yoshlari 2020 yil 29-iyun
2. Sh.Mirziyoyev “O‘zbekiston Respublikasini yana-da rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son,
3. “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi PF-5106-son, 2017-yil 5-iyul
4. Nazarov, T. (2021). TA’LIM TIZIMIGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR. Jurnal Pedagogiki i psixologii v sovremennom obrazovanii, 1(4). izvlecheno ot <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4423>
5. Botirov, BF, Usmonov, J., & Ablyakimova, RI (2021). O‘zbekistonda turizm xizmatlarini milliy uslublar va zamonaviy innovatsiyalar uyg‘unligi asosida tashkil etish. XALQARO ILMIY-JORIY TADQIQOT KONFERENTSIYALARI, 53–57.
6. Alimova, Q. (2021). ZAMONAVIY MENEJER FAOLIYATI. Jurnal Pedagogiki i psixologii v sovremennom obrazovanii, 1(1). izvlecheno ot <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/920>
7. Alimova, Q. (2021). TA’LIM TIZIMIDA INNOVATSIYA JARAYONLARINI BOSHQARISH. Jizzax innovatsion ta’limi, 1 (1). <https://education.jspi.uz/index.php/education/article/view/564>

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA ZAXIRA KADRLARGA BO‘LGAN TALABLAR (XORIJ TAJRIBASI)

Mardonova Gavhar Muxiddinovna
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Rivojlangan mamalakatlarda oliy ta’limni o‘zgartirish faol kadrlar strategiyasini amalga oshirishni talab qiladi. Inson resurslarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari inson resurslarini shakllantirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish va undan samarali foydalanish usullariga asoslangan.

Inson resurslaridan foydalanish masalasining to‘g‘ri echimini topish ko‘p jihatdan oliy kasbiy ta’limning innovatsion shakllanishining progressiv salohiyatiga bog‘liq. D. Polyakov nuqtai nazaridan, aynan shu masalaning yechimi universitetning omon qolishi yoki o‘z pozitsiyalaridan voz kechishini ko‘p jihatdan belgilaydi.

So‘nggi yillarda oliy o‘quv yurtlari rahbariyatining ustuvor yo‘nalishi ilmiy-pedagogik va boshqaruv kadrlarini rivojlantirish va takomillashtirishga asoslangan, uni amalga oshirishga bosqichma-bosqich yondashishga asoslangan aniq shakllangan kadrlar siyosati ekanligi bejiz emas.

Hozirgi vaqtda oliy ta’lim muassasalarida shakllangan yosh "bo‘shlig‘i"ni aytish mumkin, bu erda o‘rta yoshdagi xodimlar deyarli yo‘q, o‘qituvchilar va ilmiy xodimlar ikki yosh guruhini tashkil qiladi: 25 yoshdan 32 yoshgacha va 50 yoshdan katta. Bu holatlar zamonaviy ta’lim islohotini murakkablashtiradi va ijtimoiy sohada tizimli inqirozga olib kelishi mumkin. Ma’lumki, universitetdagi istalgan kafedraning professor-o‘qituvchilari tarkibi uning bitiruvchilari,

aspirantlari yoki universitetning yosh tadqiqotchilari hisobidan bosqichma-bosqich (98 foizga) yangilanadi⁷¹. Bu holatlar zamonaviy universitetlarda tashabbuskor, qobiliyatli, iqtidorli yoshlarni ta'minlash istagini tushuntiradi. Bu ijtimoiy va bozor o'zgarishlari yo'lida Rossiya ta'limi va fanining rivojlanish sur'ati yoki hatto saqlanib qolishi yoshlarning o'quv jarayoni va ilmiy hayotga nisbatan pozitsiyasiga, uning barqarorligi va faolligiga bog'liqligi bilan oqlanadi.

Shunday qilib, yosh xodimlarning kadrlar zaxirasini shakllantirish va uni shakllantirish va saqlash motivlarini o'rganish muhim rol o'ynaydigan zamonaviy innovatsion universitetni rivojlantirishning muammoli maydonini aniqlashdan iborat.

Xodimlarni baholash bilan shug'ullanadigan markazlarning ma'lumotlariga ko'ra, deyarli barcha rus kompaniyalari xodimlarni ko'tarish va o'tkazish haqida o'ylashadi. Korxonalarning 50% ga yaqini kadrlar zaxirasi bilan tizimli ravishda ishlamayotganligiga qaramay, tashkilotlarning aksariyati istiqbolli xodimlar ro'yxatini yuritadi. Kompaniyalarning 70% ga yaqinida kadrlar zaxirasi bilan ishlash bo'yicha ma'lum hujjatlar mavjud: ular bilan ishlash to'g'risidagi nizom, kadrlar zaxirasi; kadrlarni rivojlantirish dasturi zaxira; saqlash dasturi; bo'sh ish o'rinlari to'ldirilgan taqdirda ro'yxat. Kompaniyalarning taxminan uchdan birida rahbarlar kadrlar harakati haqida o'z g'oyalariga ega. Korxonalarning atigi 10 foizida kadrlar zahirasi hujjatlari mavjud emas. Shu bilan birga, ekspertlarning ta'kidlashicha, aslida barcha kompaniyalarda kadrlar zaxirasiga kiritilgan xodimlar nafaqat bu haqda bilishadi, balki o'zlarining istiqbollari, shuningdek, haqiqiy lavozimga ko'tarilish uchun ularga qo'yiladigan talablarni aniq tushunishadi.

Universitetning kadrlar zaxirasini shakllantirish jarayoni deganda yetarli darajada harakatchanlik, intellektual faollik, jismoniy va ruhiy salomatlikka ega bo'lgan va tez moslasha oladigan zaxirani yaratish tushuniladi.

So'nggi 5 yil ichida Tomsk politexnika universiteti "Kadrlarni shakllantirish" loyihasini amalga oshirmoqda⁷².

"Rezerv", uning maqsadi yaqin kelajakda universitetning pedagogik, ilmiy va ma'muriy sohalarida yetakchi rol o'ynashi kerak bo'lgan universitetning yosh yetakchilarini aniqlashdan iborat. Universitetda bunday zaxiraning shakllanishi barqaror, mazmunli va bashorat qilinadigan kadrlar siyosati. TPU kadrlar zaxirasiga yuqori ilmiy va pedagogik saviyaga ega, rahbarlik qilish qobiliyatiga ega, saralangan va tizimli ravishda maqsadli tayyorgarlikdan o'tgan yosh universitet xodimlari kiradi.

Kadrlar zaxirasi bilan ishlashning amaliy tajribasi shuni ko'rsatadiki, moddiy rag'batlantirish usullari nafaqat eskirgan, balki zahiradagilarga ta'sir ko'rsatishning eng kuchli vositasidir. Aynan moddiy rag'batlantirish yosh olimlarning kadrlar zaxirasiga kirishga intilishda dastlabki rag'batga aylanadi, ya'ni yosh iqtidorli xodimlarni universitetda ishlashga jalb qilish muammosini hal qilishga yordam beradi. O'z navbatida, adolatli mehnatga haq to'lash siyosati universitetda kasbiy vazifalar tizimini hal qilish sifatini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, zahiradagilar universitet ishiga qo'shgan shaxsiy hissassi ular oladigan mukofot miqdoriga qanday ta'sir qilishini aniq ko'rishlari mumkin.

A.A.Dulzonning fikricha, iqtidorli va malakali xodimlarni saqlab qolishning usullaridan biri bu tashkilot rahbariyati yosh xodimlarning talab va manfaatlarini qondirishdan manfaatdorligini ko'rsatuvchi pul bo'lmagan motivatsiyadan foydalanishdir. Shu bilan birga xodimlar ma'lum bir ishni bajarishga o'zlarini to'liq intellektual va hissiy jihatdan bag'ishlaydilar. Qilingan harakatlar o'z xohishiga ko'ra belgilanadi, ya'ni ular shartnomada belgilanmagan, balki xodimlarning xohishidir.

Shubhasiz, universitet o'zining strategik maqsadlari va faoliyatiga hissa qo'shmaydigan odamlarni qo'llab-quvvatlay olmaydi. Demak, kadrlar zaxirasini shakllantirishda motivatsiya

⁷¹ Екомасов В. В. Создаем кадровый резерв / В. В. Екомасов // Кадры предприятия. 2003. № 10

⁷² Боровиков Ю. С. Формирование и развитие кадрового резерва университета / Ю. С. Боровиков, Ю. В. Волков, Т. А. Мочалина // Повышение качества непрерывного профессионального образования : материалы Всерос. науч.-метод. конф. Красноярск, 5 -7 апр., 2005 г. Красноярск : И П Ц КГТУ, 2005

tizimini yaratishning asosiy maqsadlaridan biri insonlarni universitet oldida turgan muammolarni eng samarali hal qilishga yo‘naltirishdir. Ya‘ni rag‘batlantirish tizimi strategik maqsadlar bilan bog‘langan bo‘lishi kerak.

Har qanday oliy ta’lim muassasasi uchun strategik maqsadlar inson, jamiyat va davlatga yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashning eng yaxshi namunalarini ko‘rish va ulardan foydalanish, ilm-fan va fan sohasidagi innovatsiyalarni samarali joriy etish imkonini beradigan bilim va tajribani dunyoga olib chiqishdan iborat.

Kelajakdagi mehnat faoliyatini universitet bilan bog‘lashni, unda martaba qilishni rejalashtirgan xodimlarning motivatsiyasi haqida gapirganda, "rezerv" ning tashkilotning o‘ziga bo‘lgan munosabatining o‘ziga xos xususiyatlarini ta’kidlash kerak. O‘z qadr-qimmatini biladigan odamlar uchun kasbiy maqsadni belgilashning asosi, birinchi navbatda, buni his qilishdir universitet-ish beruvchi yaxshi va ishonchli tashkilot - ular o‘z ishlari va o‘zlari ishlayotgan universitet bilan faxrlanishni xohlashadi.

Shu munosabat bilan, korporativ qadriyatlar va tashkilotning korporativ madaniyati tushunchalari asosiy bo‘lib qolmoqda, ular, ehtimol, xodimlar barqarorligining asosiy mezonini sifatida qabul qilinadi, universitet tomonidan hurmatli, to‘g‘ri va xayrixoh munosabatda bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Borovikov Yu. S. Formirovanie i razvitie kadrovogo rezerva universiteta / Yu. S. Borovikov, Yu. V. Volkov, T. A. Mochalina // Povyshenie kachestva nepreryvnogo professionalnogo obrazovaniya : materialy Vseros. nauch.-metod. konf. Krasnoyarsk, 5 -7 apr., 2005 g. Krasnoyarsk : IPK KGTU, 2005.
2. Danilov G. V. Materialnoe stimulirovanie professorsko-prepodavatel'skogo sostava na osnove universitetskoy indeksnoy sistemy / G. V. Danilov, N. D. Ixadaya, A. R. Emeksuzyan // Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz. 2007. №
3. [Elektron, resurs]. Rejim dostupa: <http://www.umj.ru/index.php/pub/inside/824/>
3. Dul'zon A. A. Motivatsiya personala / A. A. Dulzon. Tomsk : Krasnoe znanya, 2003.
4. Ekomasov V. V. Sozdaniye kadrovogo rezerv / V. V. Ekomasov // Kadry predpriyatiya. 2003. № 10

ZAXIRA KADRLARNI TAYYORLASHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Mardonova Gavhar Muxiddinovna
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti
Tursunov Diyor Sunnatovich
JDPU Maktab menejmenti kafedrasini mudiri

Axborot jamiyati rivojlanishi sharoitida davlat boshqaruvi jarayonlarining kommunikativ jihati, jumladan, iqtisodiyot sohasiga e’tibor kuchaymoqda. Bu falsafiy maxsus davlat boshqaruvi qobiliyatida namoyon bo‘lishi bilan bog‘liq. Menejmentning asosiy tarkibiy qismlariga, masalan: sub’ekt, ob’ekt, resurslar (ya’ni, boshqaruv vositalari) va shunga o‘xshash, sub’ekt va ob’ekt o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmi bilan tavsiflangan jarayon.

Sub’ekt - nazoratni amalga oshiruvchi faol partiya. Uning tarkibi tuzilishiga qarab ko‘p bosqichli. Hokimiyat ob’ekti - boshqaruv funktsiyalari yo‘naltirilgan tomon. Bu yerda subordinatsiya motivatsiyasi alohida rol o‘ynaydi.

1. O‘z manfaati uchun bo‘ysunish samarali motivni o‘z ichiga oladi va har qanday ruxsatni samarali ravishda ortiqcha qiladi. Bu passiv tomonni buyruqni ixtiyoriy ravishda bajarishga undaydi.

2. Nazorat sub'ektining vakolatidan kelib chiqqan holda taqdim etish yuqorida qayd etilgan motivatsiyaga yaqin.

Davlat boshqaruvi ushbu motivlarning har biriga asoslanib, hokimiyat sub'ektini uning ob'ekti bilan identifikatsiyalashni potentsial ravishda belgilaydi. Bunda boshqaruvning maksimal kuchi ta'minlanadi va sub'ekt ob'ekt tomonidan vakil sifatida qabul qilinadi uning shaxsiy manfaatlari, ya'ni boshqaruv hodisasini uning sub'ekt-ob'ekt jihati munosabatida ko'rib chiqish boshqaruv jarayoni haqida ikki tomonlama assimetrik o'zaro ta'sir sifatidagi xulosaga olib keladi.

Bundan tashqari, boshqaruv jarayonlarini amalga oshirishning mohiyati ko'p jihatdan ob'ektning sifatiga bog'liq. Ob'ektning sifati ko'p jihatdan aholining siyosiy madaniyati turi bilan belgilanadi.

Subyekt-obyekt munosabatlari boshqa komponentlarning butun majmuasi orqali vositachilik qiladi.

Ulardan eng muhimini boshqaruv resurslari, ya'ni sub'ektni bajarish uchun ob'ektga ta'sir ko'rsatadigan vositalar deb atash mumkin. Bundan tashqari, biz resurslarning ko'pligi haqida gapiramiz, bu erda eng batafsil tasnifi ularni inson faoliyatining eng muhim sohalariga muvofiq taqsimlash: iqtisodiy (moddiy qadriyatlar), ijtimoiy (ijtimoiy maqom va obro'), madaniy-axborot (axborot). bilim aspekti), kuch (majburlash apparati), demografik (shaxsning o'zi). Shunday qilib, davlat boshqaruvini inson faoliyatining xilma-xilligiga asoslangan tizimning integral sifati sifatida qarash mumkin.

Zamonaviy sharoitda kadrlar siyosatida asosiy harakatlar yangi shakldagi rahbar lavozimlariga qisqa muddatda yangi ish yo'nalishini o'zlashtira oladigan va ular oldida turgan vazifalarning samarali hal etilishini ta'minlaydigan puxta tayyorlangan nomzodlar zaxirasini yaratishga e'tibor qaratish. Shu bilan birga, ishni tashkil etish va iqtisodiyotni boshqarishga yangicha yondashuvlarni hisobga olgan holda, o'qitilgan nomzodlar, boshqaruvning mutlaqo o'ziga xos turi va darajasidagi menejerlarni yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Kadrlar zaxirasining mavjudligi ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan dasturga asosan rejali asosda, yangi tashkil etilayotgan va to'ldiriladigan bo'sh ish o'rinlariga nomzodlarni oldindan tayyorlash, mutaxassislarning malakasini oshirish va amaliyot o'tashlarini samarali tashkil etish imkonini beradi.

Iste'dodlar hovuzini yaratish strategiyalarini o'rganishdan oldin va boshqaruv kadrlarini tayyorlash uchun birinchi navbatda “kadrlar zaxirasi” tushunchasini aniqlash va uning tuzilmasini shakllantirish maqsadini ko'rib chiqish zarur.

Kadrlar zaxirasi tushunchasining aniq ta'rifi yo'q. Ilmiy adabiyotlarda ko'plab ta'riflar mavjud. Keling, ulardan ba'zilarini ko'rib chiqaylik.

Kadrlar zaxirasi - bu o'z kasbiy va shaxsiy fazilatlariga ko'ra, ehtiyojni hisobga olgan holda, istalgan vaqtda yuqori rejalashtirilgan lavozimlarga ko'tarilishi mumkin bo'lgan maxsus tayyorlangan xodimlar."

“Kadrlar zaxirasi shular asosida maxsus shakllantiriladi boshqaruv mezonlari, yuqori malakali bir guruh va zarur bo'lgan istiqbolli mutaxassislar kasbiy va ishbilarmonlik fazilatlariga ega, o'z lavozimlarida o'zini ijobiy isbotlagan, zarur kasbiy tayyorgarlikdan o'tgan va bron qilish ro'yxatiga kiritilgan ma'lum lavozimlarni egallashga mo'ljallangan nomzodlar "

“Kadrlar zaxirasi” tushunchasi asosan boshqaruv faoliyati amaliyotini ochib beradigan Rossiya ilmiy va maxsus adabiyotida qo'llaniladi. Xorijiy mualliflar bu atamani deyarli qo'llamaydilar, faqat uning sinonimlarini qo'llaydilar. Misol uchun, R.U.Mondi, R.M.Nou, X.T.Grexem, R.Bennettlar kadrlar zaxirasini “izchillikning rivojlanishi, ichkaridan martabasi oshishi” bilan², M. Amstrong, A. Mamfrod, D. Gold “boshqaruv tizimi rahbarligining (succession management system) izchilligi”³ bilan, U.S. Bayxem, O.B. Smit, M.D. Pizi “guruhiy tezlashtirilgan rivojlanish”⁴ bilan aynan bir xil tarzda qaraydilar. Tadqiqotchilar fikrlarining, shuningdek, “kadrlar” va “zaxira” atamalarining normativ huquqiy aktlarda biriktirib qo'yilgan mazmuniy yuklamasining tahlili “kadrlar zaxirasi” tushunchasining mazmunida qarama-qarshiliklar borligini e'tirof etish imkonini beradi.

Kadrlar zaxirasi tizimining jarayonlari bu tizimning kadrlar texnologiyalari bo‘lib, ular kadrlar zaxirasi tizimining asosiy elementlariga asoslanadi va kadrlar zaxirasi tizimining maqsad va vazifalariga erishishni ta'minlaydi.

“Kadrlar zaxirasi tizimini boshqarish mexanizmini ta'minlaydi uning barcha jarayonlarining ishlashi va ushbu zaxira tizimini sozlash imkoniyatini beradi ”

Istiqbolli xodimlarni tayyorlashning butunlay muhimligini anglar ekan, har bir korxona va tashkilot kadrlar zaxirasini tayyorlashning o‘z tizimini shakllantirishi, o‘qitish strukturasini rivojlantirib va takomillashtirib borishi zarur. YOsh xodimlar tomonidan ishning zamonaviy usullari va metodlarini, marketing va menejmentning yuqori darajasini, asosli va istiqbolli qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini tezda o‘zlashtirishni nazarda tutadigan yangi informatsion texnologiyalarni amaliyotga kiritish har qanday darajadagi kadrlar zaxirasini sifatli tayyorlashni amalga oshirish imkonini berishi kerak. Zamonaviy sharoitdagi kadrlar zaxirasini tayyorlash ishining mohiyatini, maqsadlarini, tamoyillarini va bosqichlarini bilish zarur.

Shunday qilib, bo‘lishga intilgan har bir tashkilot raqobatbardosh, o‘z xodimlarining kasbiy o‘sishidan manfaatdor, uning rivojlanishiga ta'sir ko‘rsatadigan barcha lavozim guruhlarini doimiy ravishda kuzatib boradi. Bo‘lajak rahbarlarni tanlash, rivojlantirish va boshqa joyga ko‘chirish tizimini boshqarish strategik muhim vazifa sifatida ko‘riladi.

Ilmiy asosli yondashuv o‘z natijadorligi bilan kadrlar bilan bevosita ishlayotgan mutaxassis va mas’ul shaxslar uchun ham kadrlar bilan, ayniqsa rahbar kadrlar bilan ishlashda to‘g‘ri yo‘nalish beruvchi mayoq vazifasini bajarishi aniq va ravshandir

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Асессоров П. С., Карпушина Е. Н. Формирование кадрового резерва компании как стратегическая задача // Социально-экономические явления и процессы. - 2013. - №5 (051). - С. 31-34.
2. Богатырева О. Н., Бармина Е.Ю. Кадровые технологии в системе управления персоналом: учебное пособие. – СПб., 2013. – 45 с.
3. Ботвинник С. Л. Практика формирования кадрового резерва организации // Бизнес в законе. - 2012. - №2 - С. 254-257.

MENEJMENTDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Usmonov S.

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti

Mardonova Gavhar Muxiddinova

JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Mamlakatimizda bozor munosabatlariga o‘tib ish yuritish uchun bir qator zarur tamoyillarga og‘ishmay amal qilinmoqda. Shulardan biri menejmentdir. U ayniqsa, bizning ta’lim sohasida mutlaqo yangi tushuncha, binobarin, uning o‘zi nima ekanligini, nimaga xizmat qilishini ko‘pchiligimiz yaxshi bilmaymiz. Shuni hisobga olib biz ta’lim menejmentida axborot va kommunikatsiya tushunchalariga to‘xtalishni lozim topdik.

Axborot ta’lim sohasidagi ma’lumot va xabarlar to‘plami bo‘lib, mazmunan yangi va boshqaruv vazifalarini hal etish uchun o‘ta zarurdir. Ishonchli va zarur axborotlarsiz ta’lim sohasida boshqarishni amalgam oshirib bo‘lmaydi. Axborotlar boshqaruv negizi hisoblanadi.

Boshqaruvchi va boshqariluvchi tizimlar o‘rtasidagi aloqalar axborot vositasida amalgam oshiriladi. Bunda tashqi, ichki axborotlar va boshqaruv buyruqlari boshqariluvchi tizim orqali boshqaruvchi tizimda yig‘iladi va undan boshqaruvda oqilona foydalaniladi.

Bunda boshqaruvchi tashkilot boshqariluvchi ob’ektning holati hamda boshqariluvchi ob’ekt bog‘liq bo‘lgan tashqi muhit holati haqida axborotlar olib turadi. Bu axborot boshqaruvchi

organ tomonidan qabul qilinadi va shu axborot asosida u boshqaruvchi axborotni ishlab chiqadi. Shundan keyin axborot boshqariluvchi ob’ektga ta’sir o‘tkazadigan boshqaruvchi tizimning ijroya organiga yuboriladi va bajarilishi nazoratga olinadi.

Shunday qilib, boshqaruv tizimida axborotni uzatish, olish, qayta ishlash va berish jarayon amalgam oshiriladi.

Boshqarishda foydalaniladigan va bajarilishi uchun uzatiladigan axborotlarga quyidagi talablar qo‘yiladi;

Ishonchlilik;

Tushunarli, bir ma’nolilik;

Tezkorlik;

To‘liqlik;

Tejamlilik;

Hozirgi davrda rahbar boshqaruv ishlarida tashabbus va omilkorlik ko‘rsatishi, tezkorlik bilan ish olib borishi, vaziyat o‘zgarishni o‘z vaqtida payqab olish, resurslar bilan manevr qila olishi, har bir konkret sharoitda maqbul qilishi zarur. Buning uchun rahbar ishonchli va mazmunli axborot olib turishi lozim. Ortiqqa, befoyda axborot rahbar ishini qiyinlashtiradi, ortiqcha mehnat va vaqt sarflashga olib keladi.

Axborot tushunarli bo‘lishi kerak, aks holda o‘z vaqtida qaror qabul qilishga putur etkazadi. Axborotni o‘z vaqtida kelishi va o‘z vaqtida bajariluvchilarga yuborilishi, ya’ni tezkorligi ham juda muhim vaziyatlarga to‘g‘ri baho berish va aniq qaror qabul qilishi uchun boshqaruv organiga axborot to‘liq berilishi maqsadga muvofiqdir va nihoyat boshqarish organlari ma’lumotlar qabul qiluvchi texnika vositalari (modem, kompyuter) bilan qanchalik mukammal ta’minlangan bo‘lsa, rahbarga ortiqcha befoyda ma’lumotlar shunchalik kam kelib tushadi. Bu esa o‘z navbatida axborot oqimidagi tejamkorlikni ta’minlaydi. Rahbarlar qilayotgan hamma ishlar axborotlarning samarali almashishini talab qiladi.

Kommunikatsiya- bu kishilar o‘rtasidagi o‘zaro axborot almashinuvidir. Yaxshi yo‘lga qo‘yilgan kommunikatsiya ish muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Har bir rahbarning uslubi ko‘p jihatdan qaror qabul qilish uchun zarur va yetarli axborotni olish va undan foydalanishda uning shaxsiy ishlash uslubi bilan belgilanadi.

Rahbar o‘ziga axborot tayyorlovchi xodimlar mehnatini tashkil eta bilishi, ulardan omilkorlik bilan foydalanishi kerak. Noto‘g‘ri, past qiymatli axborot tufayli yomon boshqaruv qarori qabul qilishdan ehtiyot bo‘lishi, eng muhimi unga kelayotgan axborotlarni saralab olishi kerak. Funktsional xizmat xodimlari, yordamchilar, referentlar rahbarga eng zarur axborotlarni tekshirib berishi maqsadga muvofiqdir. Umuman har bir rahbar 50dan 90 foizgacha vaqtini kommunikatsiyaga sarflaydi. Shu sababli, shni tasdiqlash mumkinki, menejer faoliyatining samaradorligi eng avvalo kommunikatsiya samaradorligiga, yani:

Kishilar bilan yakkama-yakka suhbat olib borish qobiliyati;

Telefonda so‘zlashuv qobiliyati;

Rasmiy hujjatlarni tuzish va o‘qiy olish qobiliyati;

Majlislarda qatnashish madaniyati kabilarga bog‘liq.

Boshqarishda foydalaniladigan axborotlarning eng muhim shakli- bu yozma, ya’ni hujjatdir. Hujjatli axborotsiz ishlab chiqarishni bajarishning bironta ham funksiyasi muvaffaqiyatli amalgam oshnmaydi. Barcha boshqarish xodimlari yoki bu tarzda hujjatli axborotni qayta ishlashda band bo‘ladilar. Mutaxassislarning anchagina qimi uchun esa bu ish ular mehnatining asosiy mazmunini avtomatlashtirish orqali hujjatli axborotlarni qayta ishlash bo‘yicha yagona axborot tizimini yaratish imkonini beradi. Kompyuter inqilobi hozirga kelib barcha boshqarish va nazorat ishlarini avtomatlashtirish imkonini berib, nazorat bo‘yicha tezda qarorlar qabul qilish va uzilishlarni bartaraf qilishda ahamiyat kasb etmoqda, ammo boshqarishda asosiy omil hamon “Inson omili” bo‘lib qolmoqda, chunki barcha ma’lumotlar orqali oxiri qarorni qabul qilish inson orqali amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Alimov R, Xodiev Yu, Usmonov S va boshqalar. Milliy iqtisodda axborot tizimlari va texnologiyalari. O’quv qo’llanma. T.: Sharq. 2004. 319 b
2. Jo’raev R.H., Taylaqov N.I. Axborotlashgan ta’lim muhiti–o’qitish samaradorligini oshirish vositasi// Uzluksiz ta’lim. –2004.– №3. –B. 3–7.
3. Taylaqov N.I. Uzluksiz ta’lim tizimi uchun informatikadan o’quv adabiyatlari yangi avlodini yaratishning ilmiy pedagogik asoslari. Monografiya. –T.: «O’zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat nashriëti, 2005. – 160 b.
4. Usmonov S, Usmonov M. Axborotlardan ta’lim sifatini oshirishda foydalanish. Sbornik tezisov mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferençii “Rol informacionno-kommunikatsionnyx texnologiy v modernizatsii natsionalnoy ekonomiki” 15 noyabr 2011. Toshkent 2011, 321-323 betlar

OLIY TA’LIMDA ILG’OR INNOVATSIYALARNI JORIY ETISHNING PEDOGOGIK IMKONIYATLARI

Saidova N.I

Nizomiy nomidagi TDPU “Amaliy psixologiya” kafedrası o’qituvchisi

Babayeva S.J

Nizomiy nomidagi TDPU Pedagogika psixologiya fakulteti

Amaliy psixologiya yo’nalishi talabasi

“Agar mendan sizni nima qiynaydi? deb so’rasangiz, farzandlarimizning ta’lim va tarbiyasi deb javob beraman”. Sh.Mirziyoyev.

Ta’lim tizimida foydalanayotgan innovatsion pedagogik texnologiyalarni isloh qilishning zamonaviy tajribalari nisbatan sekin o’zlashtirilmoqda. Bu vazifalarni bajarish yo’lida esa ta’lim innovatsion texnologiyalardan foydalanish talab etiladi.

O’zbekistonda yosh iqtidorlarni qollab-quvvatlash yuqori malakali ma’daniyat xodimlari tayyorlash ishiga ham katta e’tibor berilmoqda. Respublikada sohaga ixtisoslashgan oily ta’lim muassasalari, sa’nat va ma’daniyat kollej va akademik litseylar faoliyat yuritmoqda.

Hozirgi kunda O’zbekiston aholisining ijtimoiy-demokratik holatiga nazar tashlasak, unda yoshlar asosiy ijtimoiy-siyosiy kuch ekanligini ko’rish mumkin. Chunki mamlakatda yoshlarning aholi tarkibidagi salmog’i 64% ni tashkil qiladi.

So’ngi yillarda davlatimiz raxbarining e’tibor va tashabbusi bilan oily ta’limga munosabat tubdan o’zgardi. Shu bilan birga, qisqa fursatlarda oily ta’limga qamrov darajasi ham keskin oshdi, nufuzli horijiy universitetlar filiallari, nodavlat oily ta’lim tashkilotlari ochildi. Natijada oily ta’limga qamrov 2.5 barobar oshib, 28%ga yetdi. Shu bilan bir paytda oily o’quv dargohlarida ta’lim sifatiga jiddiy e’tibor qaratilmoqda. Bu esa o’zining real natijasini berayapti.

Misol uchun: Yaqinda QS xalqaro reyting tashkiloti Osiyo Universitetlarning 2023-yilning reytingini e’lon qildi. Ushbu reytingda birinchi marta mamlakatimizning bir yo’la 8ta oily ta’lim muassasasi top 1000 talikdagi Osiyoning eng kuchli Universitetlari qatoridan joy oldi. Jami 760ta eng kuchli Universitetlar reytingida munosib o’rin egallagan oily ta’lim muassasalaridan biri Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universitetidir. Maskur Universitet Respublikamizning oily ta’lim muassasalari ichida o’z o’rni va mavqeyiga ega dargoh.

Bugungi kunga kelib, ta’lim tizimi hozirgi zamon talablariga mos ravishda yangi texnologiyalar, labaratoriya sharoitlarida, shuningdek amaliyotlar bilan bog’lab o’tiladi. Ta’lim sohasida olib borilgan siyosatlarning bir ko’rinishi sifatida, joriy yildan boshlab magistraturaga qabul jarayonlarini imtixon shaklida emas, balki, chet tilini bilish darajasi boicha sertifikatlar asosida qabul qilinadigan bo’ldi.

Yana bir ma’lumot, bugungi kunda Universitet bo’icha ta’lim olayotgan talabalarning 460 nafari hotin-qizlar. 2022-2023 yil o‘quv yilidan boshlab Davlat Oliy muassasalari magistraturasiga ajratilgan qabul miqdorlari doirasida kontrakt asosida qabul qilingan hotin-qizlarning to‘lov kontraktlari davlat budjetidan to‘lab berish tartibi yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu hayrli tashabbus jamiyatimizda hotin-qizlarga bo‘lgan yuksak e’tibor na’munasidir.

Joriy o‘quv yildan boshlab Oliy ta’lim standartlari xorijiy tajriba asosida takomillashtirildi. Mutaxassislikka aloqasi bo‘lmagan fanlar soni 2 barobar qisqartirildi. Pedagogik ta’limning 6ta yo‘nalishi bo’icha o‘qish muddti 3 yil qilib belgilandi.

So‘zimni yakunlar ekanman, prezidentimizning xalqqa murojaatnimasida takidalganlaridek, hech shubhasiz, o‘z kuchimiz va imkoniyatlarimizda bo‘lgan ishonch bizni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishdek ezgu maqsad yo‘lida birlashtirib, yanada kuchli va mustahkam qilmoqda. Bu intilishlar ulkan amaliy ishlarga aylanib, buyuk millat harakati tobora kengayib bormoqda. Bunday qudratli safda bo‘lishning o‘zi katta baxt, katta sharafdir.

Xulosa o‘rnida. Bizning fikrimizcha har qanday ta’lim jarayonida avval qiziqtirish uyg‘otib, motivatsiya berib, raqobat muhiti yaratilsa talabalarda innovatsiyalar yaratish qobiliyatlari uyg‘otiladi va albatta rag‘batlantirish amalgam oshirilsa ko‘zlangan maqsadga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. “O‘zbekistoning eng yangi tarixi” M.IIhomov, R.J. Shukurov . 2020-2021 yil;
2. 3.Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. “O‘zbekiston” 2021
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan- milliy yuksalish sari. Asari 4-jild
5. Muhiddinov A.G “ O‘quv jarayonidagi ilg‘or faoliyati”

BO‘LAJAK DEFEKTOLOG – LOGOPEDLARDA KASBIY MOTIVATSIYANI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

Bozorov Otabek Yo‘lchi o‘g‘li

Toshkent davlat pedagogika universiteti stajor - tadqiqotchisi

Har qanday faoliyat turini bajarish uchun, har qanday vazifani amalga oshirish uchun ushbu faoliyatga bo‘lgan motivni shakllantirish kerak.

Motiv (lotincha movere – qo‘zg‘atmoq, harakatga keltirmoq) — inson faoliyatida muayyan maqsadni bajarishga sabab bo‘luvchi omil, uni harakatga va faoliyatga undovchi, ehtiyojning yuksak shakli sifatida paydo bo‘luvchi ichki rag‘bat hisoblanadi.

Hozirgi zamon psixologiyasida motiv atamasi sub’yektni faollashtiruvchi turli hodisa va holatlarni ifodalash uchun qo‘llanadi. Xatti-harakat va faoliyat motivlarining majmuasi motivatsiya deyiladi. Motivlar ehtiyoj negizida vujudga keladi va shakllanadi.

Kasbiy faoliyatga bo‘lgan motivatsiya yoki kasbiy motivatsiya - bu “kasb tanlashni va ushbu kasb bilan bog‘liq vazifalarni doimiy ravishda bajarishni belgilaydigan aniq motivlarning harakati” hisoblanadi.

Kasbiy motiv va motivatsiya muammosi xorij psixologlari tomonidan keng doirada tadqiq qilingan. Jumladan, kasbiy motivlar borasida E.A.Klimov, V.A.Kruteskiy, A.N.Vasilkova, E.Disi, V.Vrum, M.V.Dmitriy va boshqalarni kiritishimiz mumkin. Shaxsning ish faoliyati bilan bog‘liq motivatsiyalarni 3 guruhga ajratish mumkin; birinchisi – mehnat faoliyati motivlari, ikkinchisi - kasb tanlash motivlari va uchinchi – ish joyini tanlash motivlari. Aniq faoliyat esa barchasini jamlangan holda izohlanadi, ya’ni, bunda mehnat faoliyati motivlari, kasb tanlash motivlarining shakllanishi, shuningdek, qolgan ikkita motiv orqali esa ish joyini tanlash motivlari ham yuzaga keladi.

Kasb motivlarini quyidagilarga ajratish mumkin:

- 1) Dominant (kasbga qiziqishning ustun turishi).

2) Vaziyat bilan bog'liq (har doim insonni qiziqtirib kelgan shart sharoitlarni ro'yobga chiqarish).

3) Komformist.

4) Kasbiy motivatsiyalar (o'ziga yaqin ijtimoiy olamning ya'ni yaqinlarini, do'st va tanishlarining maslahatlari bilan).

Oliy ta'limda talabalarda kasbiy motivatsiyani shakllantirish bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib borilgan va borilmoqda (E.Ya. Kochelaeva, A.V. Kalashnikova, O.V. Odegova, A.S. Krivonogova, O.V. Polshikova va boshq.).

Garchi ko'plab tadqiqotchilar (M. I. Sergeev, N. M. Nazarova, L. F. Serbina, Z. N. Smirnova, N. A. Strogova, A. I. Jivina, A. A. Dmitriev, S. M. Sokolova, A. M. Gendin, L. I. Dmitrieva, O. N. Usanova va boshqalar) o'z ishlarida maxsus pedagoglarning kasbiy motivatsiyasini shakllantirishga bilvosita to'xtalgan bo'lsa ham, bu mavzu ilmiy ishlarda kam aks ettirilgan.

Hozirgi vaqtda yuqori malakali defektologik kadrlarga bo'lgan ehtiyoj universitet darajasida kasbiy motivatsiyani shakllantirish zarurligini taqozo etmoqda, chunki, o'qishni tugatgandan so'ng, talabalarining bir qismigina o'z mutaxassisligi bo'yicha ishlamoqda, bitiruvchilar o'z-o'zini takomillashtirish va o'z-o'zini rivojlantirishda yetarli darajada motivatsiyaga ega emaslar.

Aksariyat holatlarda jamiyatda rivojlanishida kamchiligi bo'lgan shaxslarga nisbatan achinish, qo'rquv ba'zi holatlarda jirkanish kabi salbiy tuyg'ular zoxir bo'ladi. Bu jamiyatning imkoniyatlari cheklangan shaxslar haqida yetarlicha bilimga ega emasliklarini ko'rsatadi. Maxsus pedagogika fakultetiga qabul qilingan aksariyat talabalar kelajakda qanday bolalar bilan ta'lim – tarbiya ishlarini olib borishlari haqida to'liq tushunchaga ega bo'lmaganlar. Ularning ko'pchiligi tibbiyot bilim yurtiga o'qishga kira olmaganliklari uchun yoki aynan shu soxada imkoniyatlari cheklangan bolalar ta'limi bilan shug'ullanganlik uchun to'lanadigan qo'shimcha maosh hisobiga, yoxud farzandi yoki yaqin qarindoshlari imkoniyatlari cheklangan shaxs bo'lganligi sababli shu kulliyotni tanlaganliklarini bildirishadi. Bu esa ularda kasbga bo'lgan noto'g'ri motivni shakllanganligidan dalolat beradi va kelajakda korreksion ta'lim jarayonini tashkil etishda salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, zamonaviy ta'lim tizimi talabalarining kasbiy motivatsiyasini shakllantirish, tolerantlik, o'zini o'zi rivojlantirish, mas'uliyat kabi shaxsiy fazilatlarini shakllantirish va mustahkamlash tizimini takomillashtirishni talab qiladi. Talabalarining kasbiy motivatsiyasini shakllantirish uchun ularni turli xil faoliyat turlariga jalb qilish kerak: o'quv-kasbiy yoki amaliy – kasbiy, auditoriyadan tashqari ma'naviy – marifiy ishlar. Bu talabalarining amaliy mashg'ulotlarida o'zini-o'zi takomillashtirish uchun qo'shimcha imkoniyat bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Bir qator tadqiqotchilarning fikriga ko'ra (P.Ya. Galperin, A.N. Leontiev, A.M. Matyushkina, N.V. Samoukina) bo'lajak defektologlarda o'z kasbi haqida yetarli tushunchani shakllantirish uchun nafaqat pedagogik tamoyillar va nazariyalarni, balki ularning kasbga bo'lgan ijobiy-psixik qarashlari, shuningdek, shaxsiy – kasbiy fazilatlarini ham shakllantirish kerak[7].

Motivatsiyani shakllantirish uchun tashqi va ichki motivlarning mavjudligini hisobga olish kerak. Ichki motivlar talabaning o'zi o'quv jarayonida rivojlanish istagi mavjudligini ko'rsatadi. Tashqi motivlar tashqaridan ota-onalar, do'stlar tomonidan ya'ni talabani o'rab turgan muhit tomonidan shakllantiriladi va bular maslahatlar, ko'rsatmalar, talablar, majburlashlar va boshqalar ko'rinishida bo'lishi mumkin. Shunchaki oliy ma'lumotli bo'lish yoki hayotda muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish ham tashqi motivlar doirasiga kiradi.

Ta'lim jarayoni - bu nafaqat bitta shaxsga ta'sir qiladigan, balki ushbu shaxsning murakkab motivatsion tizimini tashkil etadigan ko'plab motivlarni shakllantirishni o'z ichiga olgan murakkab faoliyat turi hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining motivatsiyasini oshirishning ba'zi usullarini ko'rib chiqamiz.

O'qituvchi tomonidan talabalarni rag'batlantirish jarayoni. O'qituvchilar talabalarga kelajakda ularni ham moddiy ham ma'naviy jixatdan yuksaltiradigan bilimlarga bo'lgan ehtiyojni

hosil qilishi kerak. Bu erda “shunday bo‘lish kerak” yoki “buni bilsangiz hayotda foydali bo‘ladi” qabilidagi so‘zlar talabaning o‘quv jarayoniga bo‘lgan qiziqishini yo‘qotishiga olib keladi, chunki talaba oliy ta’lim muassasasiga birinchi navbatda o‘zini kasbiy bilimlar sohasida shaxs sifatida anglash, shakllantirish uchun keladi, shunchaki rasmiy ravishda bilim olish uchun emas. Shuning uchun o‘qituvchi kelajakda haqiqatan ham foydali bo‘ladigan ma’lumotlarni to‘g‘ri taqdim etishi muhimdir.

Talaba natijalari asosida baholanishi emas rag‘batlantirilishi kerak. Talabani nafaqat fanga qiziqtirish, balki uning uchun bilimlardan amaliy foydalanish imkoniyatlarini ochish kerak. Bu holatda o‘qituvchi tomonidan o‘tkaziladigan integratsiyalashgan darslar qiziqarli bo‘ladi, ularda ta’lim va maxsus fanlar o‘rtasidagi aloqani kuzatish mumkin.

Talaba-o‘qituvchi munosabatlari. Bu yerda professor – o‘qituvchilar shuni tushunishlari kerakki, talaba o‘qituvchini nafaqat “o‘qituvchi” sifatida, balki auditoriyada ham, auditoriyadan tashqari faoliyatda ham yordam berishga tayyor bo‘lgan murabbiy sifatida qabul qilsa, ta’lim jarayonining samaradorligi ancha yuqori bo‘ladi. Shu sababli professor – o‘qituvchilar talabalarning o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchni shakllantirishlari, o‘quv jarayonida yanada sifatli hamkorlik qilish uchun ishonchli, ijobiy munosabatlarni rivojlantirishlari kerak bo‘ladi.

Talabalarga nisbatan hurmat. Har qanday talaba o‘ziga nisbatan hurmatni saqlagan holda munosabatda bo‘lishlarini talab qila oladigan shaxsdir. D. Karnegi shunday deb yozgan edi: “... komplementlarni ayamang, uning afzalliklarini (hatto mavjud bo‘lmaganlarini ham) tan oling, undagi ijobiy o‘zgarishlarni tez – tez ta’kidlab turing. Shunda shogirdingiz siz kutayotgan natijaga tezroq yetishishi mumkin bo‘ladi.

Kasb(fan)ga qiziqting. Talabalar darslarga qatnashishlari uchun ular ushbu darslarga qiziqishlari kerak. Buning uchun ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlarda talabalarning ta’lim faoliyatida faol ishtirok etishini nazarda tutadigan muayyan shart-sharoitlarni yaratishingiz mumkin:

talabalarga o‘z fikrlarini himoya qilishlari uchun imkoniyat bering;

berilgan muammoning bir nechta yechim(muqobil variant)larini bering;

munozaralarda ishtirok etishga chaqiring;

muammoli topshiriqlarni talabalarga ma’lum bo‘lgan usullarni kompleks qo‘llash orqali hal qilishga harakat qiling va hokazo.

Shaxsiy namuna orqali motivatsiya berish. Talabalarning kasbiy motivatsiyasini shakllantirish uchun nafaqat o‘rganilayotgan fanlarga qiziqish uyg‘otish kerak, balki o‘qituvchi o‘z ishini jiddiy va mas’uliyat bilan bajaradigan, o‘quvchilarning nazorati, mustaqil va amaliy ishlarini o‘z vaqtida tekshiradigan, xayrihoh shaxs sifatida tavsiflanishi mumkin bo‘lgan shaxsiy namunaga aylanishi kerak.

Talabalar uchun maksimal tanlash imkoniyatini taqdim etish. Talabalarning mustaqil ta’lim olish motivatsiyasini shakllantirish uchun haftada bir yoki bir necha kunni mustaqil ta’lim kunlari sifatida belgilash. Bunda siz talabaga o‘zining bilim va ko‘nikmalarini baholash mezonlari va shaklini, individual mustaqil ishni bajarish shaklini, hisobot mavzusini yoki topshiriq variantini mavjudlari orasidan tanlash yoki ishlab chiqishni taklif qilishingiz mumkin. Ta’lim jarayoniga jalb qilish, shuningdek, unda bevosita ishtirok etish talabalarning ishtiyoqini oshiradi.

Talabalarning yutuqlarini e’lon qilish orqali ularning natijalarini qadrlang. Omma (universitet jamoasi va talabalar) oldidagi maqtoov, ayniqsa uning fazilatlarini va o‘ziga xos xususiyatlarini tavsiflash, talabaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi, uning ichki motivatsiyasini va shunga o‘xshash natijaga yana erishish istagini kuchaytiradi[6].

Shunday qilib, o‘qituvchilar oliy o‘quv yurtida o‘qish uchun shunday sharoit yaratishi kerakki, unda talaba nafaqat nazariy jihatlarini tez o‘zlashtirib borishi, balki ularni amaliyotda kreativ qo‘llagan holda amaliy ko‘nikmalarni ham egallashi mumkin bo‘lsin. Shuningdek, oliy ta’lim muassasasining asosiy vazifasi ma’lum bir “qolip”ga tushgan talabalarni tayyorlash emas, balki o‘z mutaxassisligi bo‘yicha ishlashga qiziqqan, amaliyotda qo‘llaniladigan mustahkam va barqaror bilimga ega bo‘lgan professional talabalarni tayyorlashdir [6].

Kasbiy motivatsiyani shakllantirish murakkab jarayon bo‘lib, turli bosqichlarda bir nechta tarkibiy bo‘linmalarni ishini o‘z ichiga oladi. Kasbiy motivatsiyani shakllantirish bo‘yicha ishlar nafaqat universitet va fakultet o‘qituvchilari, balki talabalarning ota-onalari, shuningdek, talabalarning o‘zlari uchun ham shunchaki diplom olish uchun emas, balki sifatli va qiziqarli ta’lim olish uchun xizmat qilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Aseev, V.G. Motivatsiya povedeniya i formirovaniya lichnosti [Tekst] / A.G. Aseev. - M. : Mysl, 2002. - 344 s.
2. Bakshaev, N.A. Psixologiya motivatsii studentov [Tekst] / N.A. Bakshaev. - SPb. : Piter, 2006. - 308 s.
3. Belyaeva, G.V. Problema formirovaniya professionalnoy motivatsii studentov pedagogicheskogo vuza [Tekst] / G.V. Belyaeva // Molodoy uchenyy. - 2014. - №21.1. - S. 80-83.
4. Bojovich, L.I. Izuchenie motivatsii povedeniya detey i podrostkov / Pod red. L.I. Bojovich i L.V. Blagonadejnoj. - M. : AST, 1972. - 431 s.
5. Verbiuckiy, A.A. Razvitie motivatsii studentov v kontekstnom obuchenii [Tekst] / A.A. Verbiuckiy. M. : Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2000. - 200 s.
6. Mormujeva, N.V. Motivatsiya obucheniya studentov professionalnykh uchrejdeniy [Tekst] / N.V. Mormujeva // Pedagogika: traditsii i innovatsii: materialy IV Mejdunar. nauch. konf. - Chelyabinsk : Dva komsomolca, 2013. - S. 160-163.
7. Shklyar, N.V. Formirovanie professionalnoy kompetentnosti studentov - defektologov v processe vospitatelnoy raboty [Tekst] / N.V. Shklyar, E.S. Dunaeva // Vektor nauki Tolyatinskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Pedagogika, psixologiya. - 2013. - №1 (12). - S. 289-292.

KITOBXONLIK FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Pardaboyev Doston
JDPU o‘qituvchisi

Kitobxonlarni mustaqil o‘quv ehtiyoji va qobiliyatini shakllantirish – barchaning e’tiborini jalb etadigan muammolardan biri bo‘lib, ularni hal etishning ahamiyati barcha uchun shubhasizdir. Aksincha, hech qayerda, hatto pedagogik OTM talabalari uchun maxsus o‘quv qo‘llanmalarida nafaqat inkor etilmaydi, balki shubha ham tug‘dirmaydi, balki deyarli bir xil takrorlanadi: “Bolaning maktabdagi ta’limining birinchi yilining ikkinchi yarmidan uning hayotiga badiiy kitob kirib keladi – deb yozadi “Bolalar psixologiyasi” o‘quv qo‘llanmasida pedagogika fanlari doktori A.A. Lyublinskaya. – Bola uni kattalar qanday o‘qiyotganliklarini nafaqat tinglaydi, balki o‘zi ham o‘qiy boshlaydi. O‘qish texnikasidagi qiyinchiliklar yengib o‘tilishi bilanoq bolalar ular uchun yangi faoliyat turiga ko‘proq qiziq boshlaydilar” [1;23]. Olimning mazkur fikrini keltirib, muallif u yuzaki keltirib o‘tgan muammoning murakkablik darajasini yetarli anglamayotganligini umuman nazarda tutmadik.

Fikrlarni qiyoslash biz uchun qo‘llanmaning o‘quvchisi – bo‘ljak o‘qituvchi yoki boshlovchi tadqiqotchi mazkur mulohazani qanday idrok etishi darajasini ko‘rsatish uchun kerak edi, chunki uning oldiga hech qanday savollar qo‘yilmagan va unga hech qanday shubhalar bildirilmagan, kattalar o‘qib bergan asarlarni tinglashning yoki o‘qish texnikasini egallash natijasidagi ajralmas oqibati sifatida yuzaga keladigan o‘qishga qiziqishni shakllantirish jarayonini soddalashtirilgan idrok etish stereotipi muammoning odatiyligi bilan hosil bo‘lgan.

Faqatgina kitobshunoslik va “insonshunoslik” bo‘yicha o‘ta maxsus ishlarda, masalan psixikaning rivojlanishi, kitob falsafasi muammolari va san’atning ijtimoiy roli muammolarini o‘rganuvchi fundamental tadqiqotlarda mazkur holatda barchasi murakkabroq ekanligi to‘g‘risida guvohlik beruvchi mulohazalar uchraydi va dalillar ta’kidlanadi. Masalan, L.Y.Bojovich va L.V.Blagonadejina muharrirligi ostidagi bolalar va o‘smirlarning motivatsion sohalarining eksperimental tadqiqotlariga bag‘ishlangan to‘plamda: “Yangi ehtiyojning tug‘ilishi avtomatik ravishda amalga oshmaydi... Masalan, bola yaxshi o‘qishni o‘rganib olishi, ko‘pgina badiiy asarlarni bilishi va o‘qishga ham, o‘zining bilimlarini boyitishga ham ehtiyoj his qilmasligi mumkinligi”ni uchratamiz [2;14]. Bu psixologlar tomonidan ta’kidlangan o‘ziga xos hodisadir.

Insonning kitob bilan o‘zaro munosabati jarayonining murakkabligi to‘g‘risidagi fikr V.N.Lyaxov tomonidan yanada yaqqol ifodalangan. “Kitob – ulkan miqyosdagi ijtimoiy faoliyatning mahsuli – deb yozadi u. – Insonning kitob bilan aloqasi ko‘p qirrali va murakkab.... Insonning kitob bilan muloqotida ong va ong ostining shunday chuqur qatlamlari jalb etiladiki, shunday murakkablikdagi aloqa va bog‘liqliklar yuzaga keladiki, ularning tahlili hamon fan tomonidan o‘rganilmagan” [3;127].

Kitobga muhabbat va mustaqil o‘qishga qiziqishning mohiyati to‘g‘risidagi ziddiyatli fikrlarni qiyoslashni erta va eng so‘nggi tadqiqotlarga murojaat etib davom ettirish ham mumkin, ammo ular kitobni inson hayotiga kiritish muammosi o‘rganilayotganida barchasi qanchalik “oson” va barchasi qanchalik “murakkab” ekanligi to‘g‘risidagi xulosa uchun mavjud asosga hech nima qo‘shimcha qilmaydi.

Shu bilan birga, avval ta’kidlanganidek, osonlik illyuziyalidir, bo‘lmasa muammo mavjud bo‘lmas edi. Murakkablik esa, bizning nuqtai nazarimizdan, zamonaviy fan “insonni o‘rganishning barcha mumkin bo‘lgan jihatlarini qamrab oluvchi, ammo shubhasiz uni yaratish yo‘lida bo‘lgan” [4;252] hali yagona va umumiy nazariyaga ega emasligi bilan tushuntiriladi.

Albatta, pedagogika insonni (jumladan, bolani) umuman tarbiya predmeti sifatida o‘rganadi, ammo uning asosiy maqsadini amalga oshirishning imkoniyatlari hali yetarli kuzatilmagan: har bir ma’lum vaziyatda – faoliyati nafaqat o‘rganilishi, baholanishi, qayta o‘zgartirilishi kerak bo‘lgan ob’ektlarga, balki o‘ziga va o‘zi kabilar bilan optimal muloqotga yo‘naltirilgan shaxsni, individuallikni shakllantirish.

Ijtimoiy sub’ekt sifatida inson xulqini tartibga soluvchi, bolaning faoliyati boshqarishga imkon beruvchi tuzilma, mexanizm va omillarni belgilovchi qonuniyatlar ko‘pincha hamon pedagogikadan tashqarida – psixologiya va fiziologiya, biofizika, bioximiya va xulq-atvor genetikasi kabi fanlar sohasida qolmoqda hamda bu qator hollarda pedagoglarni ilmiy dalillar va isbotlarga emas, balki bolalar ta’limi va tarbiyasini empirik darajada, intuitiv taxminlarga tayanib qurishga majbur etadi. Bundan “bola-kitob-jamiyat” muammosini o‘rganishdagi qo‘shimcha qiyinchiliklarni tug‘diradi.

O‘quvchilarda mustaqil kitobxonlikni shakllantirishga bag‘ishlangan tadqiqotda kitob bizni “ijtimoiy inson”ni tarbiyalash va o‘z-o‘zini tarbiyalash vositasi sifatida qiziqtiradi, chunki u ma’lumotga ega kitobxonga so‘z san’ati orqali psixikasi va insonlar xulqining nozik qirralarini ochadi hamda shu tariqa boshqa insonlar hamda o‘z-o‘zining haqiqiy qadriyatini anglaydi.

Ammo mazkur qurolni egallash uchun, o‘quvchi pedagogning rahbarligida uning kitob sifatida o‘rganishi, uni kitobxonga aynan o‘zi singari kitobxon bilan tanlangan muloqot qilish cheksiz to‘siqsiz imkoniyatini ochuvchi alohida faoliyat obyekti sifatida o‘zlashtirishi kerak. Demak, yetti yoshdagi bola – bu individual shaxs bo‘lganligi sababli, kitoblarni muloqot vositasi sifatida o‘rganish, insoniyat tomonidan tarixiy taraqqiyot jarayonida to‘plangan tajribaga ega bo‘lish imkoniyati sifatida kitobxonlik faoliyatini o‘zlashtirish, mazkur faoliyatni intellektual qobiliyatga aylantirish va muloqotning tanlovga asoslanganligi maqsadida kitobga ehtiyojni shakllantirish – bularning barchasi ta’lim bilan belgilangan va bizni qiziqtiruvchi mustaqil kitobxonlik sifatini shakllantiruvchi kitobxonlik tayyorgarligining pog‘onalaridir. Ammo ular buning yakuniy natijalarini va agar ularning tashkiliy komponentlari hisoblansa, ular bir-biri bilan qanday bog‘langan?

To‘g‘ri kitobxonlik faoliyati modelini tasavvur qilish va tahlil qilishda modellashirishning nazariy-bilishga oid hamda metodologik funksiyalarini tushuntirishlariga ega bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sodiqova O. Bolalar psixologiyasi. – T.: Noshir, 2013. – 11bet
2. Babanskiy Yu.K. Optimizatsiya protsessi obucheniya. – M.: Prosveshcheniye, 1968. – 14 st.
3. Farberman B.L. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar. – T.: “Fan” nashriyoti, 2000-y. – 127 bet
4. Raximova D.M. Muammoli-izlanish, og‘zaki, ko‘rgazmali va amaliy metodlarning o‘zaro bog‘liqligi. Boshlang‘ich ta’limni modernizatsiyalash: muammo va yechimlar Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari, Toshkent, 2011, 26-27 noyabr, 252 bet

ILM-MA'RIFAT VA AXLOQ TO'G'RISIDAGI FIKRLAR JALOLIDDIN DAVONIY ASARLARIDA

Soibnazarova M.N.

JDPU Umumiy pedagogika kafedrasida katta o‘qituvchisi

Jaloliddin Muhammad Ibn Asad as-Siddiqiy al-Davoniy Eronning Kazarun viloyatidagi Davon qishlog‘ida 1427 yilda dunyoga kelgan. Jaloliddin Davoniy boshlang‘ich ma'lumotni qishlog‘ida olgach, Sherozga keladi va u yerda madrasada tahsil ko‘radi. Madrasada u musulmon qonunshunosligi (fiqh) bilan maxsus shug‘ullanadi hamda ilm-fan sirlarini mashhur odamlardan o‘rgana boshlaydi. Uning otasi Sa'diddin ham o‘z zamonining fozil kishilaridan bo‘lib, o‘g‘lining ham ilm-fanni chuqur egallashiga yordam beradi. Madrasani tamomlagach, Davoniyning ilmiy qobiliyatidan xabardor bo‘lgan eron hukmdori Sulton Yoqub Oq qo‘yinli tomonidan Sheroz shahriga qozi etib tayinlanadi. U madrasada ham mudarrislik, ham qozilik vazifalari bilan shug‘ullana boshlaydi.

Davoniy faqat o‘z yurtida emas, balki o‘zga mamlakatlarda ham shuhrat qozonadi. Turli shaharlardan talabalar kelib, unda tahsil oladilar va ular orasidan ham yetuk fozilu fuzalolar yetishib chiqadi. Davoniy keyinchalik Eron, Iroq, Hindistonda, Koshon, G‘ilon, Tabriz, Hirot shaharlarida sayohatlarda bo‘lib, ko‘plab olimlar bilan hamsuhbat bo‘lib, o‘zining bilimi, dunyoqarashini yanada boyitgan. Davoniy umrining oxirgi yillarini o‘z qishlog‘ida o‘tkazgan. Olim 1502 yilda vafot etgan.

Kazarun yaqinidagi qishlog‘i Davonga dafn etilgan. Davoniy o‘z davrining ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan qomusiy olim. Uning yirik olim bo‘lib yetishishida Samarqand, Hirot ilmiy muhitining ham katta ta'siri bo‘lgan. Chunki, ilm-fan XIV-XV asrlarda xuddi ana shu ikki yirik fan va madaniyat markazida taraqqiy etgan. Davoniy bu ikki shahar ilm ahllari, shuningdek, Vizantiya, Ozarbayjon, Qirmon, Hurmuz, Tabariston, Xuroson va Jurjon olimlari bilan uzviy

aloqada bo‘lgan. Ayniqsa, Hirotida bo‘lganda mashhur shoir va mutafakkir Abdurahmon Jomiy bilan uchrashgan va keyinchalik u yerdan ketganidan so‘ng ham alloma bilan xat yozishib turgan.

Demak, Davoniyning yetuk olim bo‘lib yetishishida Yaqin va O‘rta SHarq Movarounnahrda yetuk olimlar bilan hamkorlik qilishi muhim omil bo‘lgan. Davoniyning madrasadagi uzoq vaqt mudarrislik faoliyati uning ta’lim-tarbiya to‘g‘risida o‘z qarashlariga ega ekanligini ko‘rsatadi.

H. Aliqulov tadqiqotlarida keltirilishicha, Davoniyning hayoti va faoliyati, ilmiy-pedagogik merosini Sharq va G‘arb olimlari Xondamirning «Habib us-siyar» kitobiga tayangan holda tadqiq etganlar. Samarqandlik olim Abu Tohir Xo‘janing «Axloqi Muzaffariy», SHamsiddin Somiyning

«Qomus ul-allom» asarlarida alloma haqida ma'lumotlar berilgan. Lekin H.Aliqulov Jaloliddin Davoniy haqida batafsil ma'lumot Ali Davoniyning «Jaloliddin Davoniy» nomli kitobida, A.M.SHastrining «Islom madaniyati haqida lavhalar» nomli asarida, ingliz tilida chop etilgan «Islom qomusi», M.Duayt va D.D.Donal'dsonlarning kitoblarida ancha batafsil aytib o'tilganini ta'kidlaydi.

H.Aliqulovning tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, Davoniydan quyidagi ilmiy meros qolgan: «Risoi isboti vojib» (Zaruriyatning isboti haqida risola), «Risoiat ul-mufradot» (Moddalar haqida risola), «Risoiat ul-huruf» (Harflar haqida risola), «Risoiati fi tavjix ul-tashbix» (Majoz talqini haqida risola), «tariqati tarbiyat ul-avlod» (Bolalarni tarbiyalash usuli), «Arznoma» (Armiyani boshqarish

qoidalari) kabilar shular jumlasidandir.

Shuningdek, Davoniyning she'rlari ham «Foniy» taxallusi bilan chop etilgan.

Lekin dunyoga mashhur bo'lgan, fors tilida yozilgan «Ahloqi Jaloliy» asari dunyoning ko'p tillariga tarjima qilingan va shuhrat qozongan. Mazkur asar 1470-1478 yillarda yaratilib, G'arbiy Eron Hokimi Uzun Hasanga bag'ishlangan. Bu asar 1839 yilda V.F.Tompson tomonidan ingliz tiliga tarjima qilingan. 1911 yilda Kal'kuttada nashr qilingan. 1948 yilda Eshonjon Ibn Muhammadxo'ja tomonidan o'zbek tiliga qisqacha tarjima qilingan. Mazkur asarni rus sharqshunosi A.A.Semyonov fikriga tayangan holda uni musulmon SHarqidagi mashhur kitoblar qatoriga qo'shadi, deydi tadqiqotchi.

Haqiqatdan ham ushbu asar Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Nasriddin Tusiy va boshqalarning axloq mavzusidagi asarlari qatorida turadi va axloqiy tarbiyada o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan asar sanaladi.

«Axloqi Jaloliy»da ham inson kamoloti uchun eng zarur bo'lgan axloqiy fazilatlar yo'llari va usullari bayon etiladi.

«Axloqi Jaloliy» uch qismdan iborat. Birinchi qism - axloq faniga, ikkinchi

Qism «Odamning ichki holati» oilaviy hayotiga, uchinchi qism-«SHahar (davlat) ni boshqarish va podshohlar siyosati», deb atalib unda muhim ijtimoiy-siyosiy masalalar ko'tariladi. CHunonchi, jamiyatning paydo bo'lishi, davlat va uni boshqarish masalalari, xalqning farovon hayot kechirishida podshohlarning o'rni, ilm-fan taraqqiyotining jamiyatda tutgan o'mi bayon etiladi.

Biz, asosan Davoniyning, insonning haqiqiy kamolotga yetishida aqliv va axloqiy shakllanishi masalalariga to'xtalamiz. Avvalo, Davoniy va boshqa mutafakkirlarga ergashib o'zining axloqiy qarashlarini talqin etdi.

Masalan, Ahu Nasr Forobiy, Nasriddin Tusiy, Ibn Sinolar kabi inson kamolotga erishishida adolat, donolik, shijoat singari yuksak fazilatlariga ega bo'lishi, hissiy bilim bilan bir qatorda narsa va hodisalarning mohiyatini idrok qilishni to'g'ri talqin etdi. Davoniy insonning kamolga erishishi uning boshqalar bilan munosabatiga ham bog'liq ekanligini ta'kidlaydi, jamiyatda, ma'lum ijtimoiy muhitda, boshqalar bilan aloqada shakllanib tarbiya topgan inson o'zi yashagan jamiyatda adolat hukmron bo'lsa, unda baxt-saodatga erishishi mumkin devdi.

Shuning uchun u «Axloqi Jaloliy» asarida jamiyatni adolatli -- fozil shaharga va johil shaharlarga bo'ladi. Forobiy kabi Davoniy ham fozil shahar boshqaruvchisida o'nta eng yaxshi fazilat mujassamlangan bo'lishi kerak, deydi. Bular:

birinchisi - hukmdor odamlarni e'zozlashi;

ikkinchisi davlat ishlarini adolatli ijro etishi;

uchinchisi -hirs va shahvatga berilmasligi;

to'rtinchisi hukmdorlikda shoshma-shosharlik va g'azabga yo'l qo'ymasligi, balki shafqat va muruvvatga asoslanishi;

beshinchisi irodasidan kelib chiqishi;

oltinchidan - xalq ehtiyojini qondirishga oid ishlarni bajarishga harakat qilishi; yettinchisi - halqqa nisbatan odil bo'lishi;

sakkizinchi - har bir ishni maslahatlashib, kengashib hal etishi;

to‘qqizinchisi kishini uning qobiliyatiga monand lavozimga tayinlashi, qobiliyatsiz kishilarga xalqning ehtiyojini qondirish uchun xudoning yuqori lavozim bermaslikni;

o‘ninchisi- har bir - adolatli farmonlar chiqarishi, qonunni buzishga yo‘l qo‘ymaslik kabilardir.

Shuningdek, Davoniy hukmdorning diniy majburiyatlarga ham rioya etishi kerakligini ta’kidlagan. Ko‘rinib turibdiki, adolatli shox timsoli Davoniy istagan axloqiy kamol topgan shaxsdir.

Davoniy «Axloqi Jaloliy»da ijtimoiy-siyosiy masalalarga qayta-qayta murojaat etadi. Chunonchi, jamiyatning paydo bo‘lishi, davlat va uni boshqarish masalalari, adolatli va adolatsiz podshohlar, ilm-fan taraqqiyotining jamiyatda tutgan o‘rni, aqliy va axloqiy tarbiya, insonda ijobiy xislatlarni tarkib toptirish masalalari va boshqalar shular jumlasidan.

Davoniy o‘z asarida insonni ijtimoiy mavjudot sifatida qaraydi, inson faqat jamiyatda, kishilar orasida, ular bilan munosabatda shakllanadi, degan fikrni ilgari suradi. U ot‘mish olimlarining ta’lim-tarbiyaga oid asarlaridagi an‘analarni rivojlantirgan holda o‘z qarashlarini o‘tkir ruhshunos olim sifatida ham talqinetadi, uning fikricha bola yaxshi fazilatlarni ta’lim-tarbiya natijasida egallashi mumkin. Chunki, bolada his-tuyg‘u juda erta shakllanib boradi, u ulg‘aya borgan

sari ayrim juz’iy narsalarni ham ajrata boshlaydi, tana a’zolari mustahkamlanadi, narsa va hodisalarni bir-biridan ajrata boshlaydi, yaxshilik va yomonlik to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘la boshlaydi, aqli to‘lishib, ongi o‘sadi deydi olim. Ana shu paydo bo‘lgan sezgi va aql orqali tashqi dunyoni bilishi mumkin deydi.

Demak, yuqoridagi fikrlarga asoslanib, Davoniy insoniy fazilatlarga ega bo‘lishdata’lim-tarbiyaning o‘rniga katta ahamiyat berganligining guvohi bo‘lamiz. Davoniy insoniy fazilatlarni to‘rtga bo‘ladi: donolik, adolat, shijoat, iffat. Bular orqali qadim-qadimlardan insonning xulq-odobi belgilangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Sh.M.Mirziyoyev : "Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" . Toshkent -2017-yil.

2. Sh.M.Mirziyoyev: " Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz". Toshkent-2017-yil.

3. M.M.Xayrullayev : " Buyuk siymolar , allomalar" T.Meros-2010

4. K.Xoshimov, S.Nishonova : " Pedagogika tarixi" . Toshkent-2010

5. J.Hasanboyev, O.Hasanboyeva : "Pedagogika tarixi" . Toshkent -2010 Jasur Psixolog, [09.04.2022 14:36]

6. Munarova, R. N. O. S., & Soibnazarova, M. N. L. (2022). ONTOGENEZNING TURLI DAVRLARIDAGI SHAXS IQTIDORINI NAMOYON BO‘LISH JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(2), 682-688.

7. Norpulatovna, S. M. (2021, January). THE PROBLEMS OF HUMANITY IN PHILOSOPHICAL SCIENTIST. In Euro-Asia Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 478-479).

8. Norpulatovna, S. M. (2021, January). THE PROBLEMS OF HUMANITY IN PHILOSOPHICAL SCIENTIST. In Euro-Asia Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 478-479).

OLIY TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYA VA ZAMONAVIY USULLARNI JORIY ETISH

Qo‘ldoshev Oybek G‘ulom o‘g‘li

Jizzax davlat pedagogika universiteti Ta’lim muassasalarining boshqaruvi
2-kurs magistri

Hozirgi paytda texnika va texnologiyalar kun sayn shiddat bilan yangilanib borayotgan davrda jamiyatni dunyoqarashi va zamonga moslashuvini tubdan o‘zgartirishi tabiiy holat bo‘lib

bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabedagi PF 6079-sonli ““Raqamli O‘zbekiston 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonida raqamli dunyoda raqamlashtirish, raqamli texnologiyalarni ishlab chiqish, raqamli iqtisodiyot sohasida yangi loyihalarni ko‘rib chiqish va raqamli ta’limni rivojlantirish dasturlari amalga oshirilmoqda.

Ushbu farmonda ta’lim sohasida raqamli ko‘nikmalarni oshirish maqsadida quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi: ta’lim pog‘onasining boshlang‘ich bosqichida o‘quvchilarga raqamli texnologiyalarni taqdim etish orqali raqamli ko‘nikmalarni o‘zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratish, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, kelajakda zarur bo‘ladigan keng ko‘lamli raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarga bilim va ko‘nikmalar berish; yagona masofaviy ta’lim platformasini kelajakda ta’limning barcha yo‘nalishlarida tatbiq etish maqsadida yaratish va amalga oshirish; o‘quvchilar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishning umumiy darajasini oshirish maqsadida umumta’lim maktablarining asosiy o‘quv dasturlariga doimiy o‘zgartirishlar kiritish; texnologik kasblar va innovatsion faoliyat sohasida o‘qishni tashkil etishga qaratilgan yuqori samarali xalqaro amaliyotni ta’lim tizimiga joriy etish; axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog‘liq yo‘nalishda kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilari sonini, axborot texnologiyalar sohasida o‘rtacha darajada kompetensiyaga ega bo‘lgan o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi muassasalari bitiruvchilarini oshirish; Axborot texnologiyalar sohasidagi tashkilotlarining o‘quv jarayonlarga qatnashishini rag‘batlantirish orqali umumta’lim maktablarda informatika fanini o‘qitish metodlarini takomillashtirish; oliy ta’lim muassasalarida tegishli sohalarida “Buyumlar interneti”, robototexnika, sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash va o‘rganish bo‘yicha laboratoriyalar, shuningdek, xorijiy qog‘oz shaklidagi materiallarni raqamlashtirish formatlaridan foydalanish bo‘yicha davlat yagona talabini ishlab chiqish va qo‘llab-quvvatlashni ta’minlash orqali ta’limda o‘quv materiallarini raqamlashtirish; raqamli texnologiyalar sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish va rag‘batlantirish, ularning tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish;

G‘oyalar va yangi texnologiyalar yaratishni targ‘ib qiluvchi respublika tanlovlari va tadbirlarini (konkurslar, olimpiadalar va boshqalar) o‘tkazish; yangi qidiruv tizimlarini yaratish yo‘nalishini ishlab chiqish va aniqlash, shu jumladan audio va video materiallarni izlash va aniqlash uchun yechimlar, axborotni qidirish va olishda semantikadan foydalanish, mashinaviy tarjima tizimidagi yangi texnologiyalar, shuningdek, mashinaviy o‘qitishning yangi algoritmlari va texnologiyalarini rivojlantirish; robototexnika komplekslari va odamlar o‘zaro ta’sirining algoritmlarini ishlab chiqish, ma’lumotlar uzatish tarmoqlari infratuzilmasini, o‘rnatilgan sensorlar va sensor tarmoqlarni takomillashtirish, shuningdek, “bulutli” xizmatlarini taqdim etishning turli xil modellarini amalga oshirish uchun dasturiy ta’minot yaratish bo‘yicha ilmiy ishlarni olib borish; maktabgacha, o‘rta va oliy ta’lim tizimi uchun elektron ta’lim resurslarini yanada takomillashtirish, shuningdek, ichki va jahon ta’lim resurslaridan foydalanishni ta’minlash; inson kapitalini rivojlantirish, shu jumladan, ixtisoslashgan ta’limni rivojlantirish hamda IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirish, IT-korxonalar uchun institutsional sharoitlarni yaxshilash va ma’muriy to‘siqlarni kamaytirish; maktab va maktabgacha ta’lim tizimiga raqamli transformatsiya va yangi texnologiyalar bo‘yicha innovatsion o‘quv dasturlarini joriy etishdir.

Dastlabki bolalilik davrida raqamli dunyoda ta’lim berish va bilim olish yollarini samarali tashkil etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri. Bu muammoning nazariy yechimi tarbiyachilar, bollalar va ularning ota-onalarini raqamli dunyoda o‘qitishga yangicha yondashishlarni amalga oshirish hisoblanadi. Turli dasturlar, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlardagi guruhlar kabi bir qator yangi texnologiyalar bolalar ta’limiga yangi innovatsion investitsiyalarni joriy qilishning asosiy ta’lim vositalari vazifalarini bajaradi. Mana masalan “Moyvoqvoy va qizcha” mobil ilovasidagi bolalarning tafakkurini rivojlantirishda va kreativ fikrlashida hamda noqulay vaziyatlarda qaror qilishda ahamiyati beqiyos. Xorijiy davlatlarda “Aflatot” dasturi maktabga kirmagan bolalar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, u ijtimoiy va iqtisodiy

savodxonlikka asos soluvchi dastur hisoblanadi. Bunday dasturlar balalarning birinchi ta’lim olishlari va hayotiy ko’nikmalarini shakllantirishda juda muhimdir.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamlashtirish borasida YUNISEF tomonidan O‘zbekistondagi maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirish uchun «Learning passport» nomli raqamli ta’lim platformasini yaratish, O‘zbekistondagi Yaponiya JICA vakolatxonasi tomonidan «O‘zbekistonda alohida parvarishga muhtoj bolalar bilan ishlaydigan pedagog kadrlarning malakasini oshirish bo‘yicha» loyihasi, Koreya-O‘zbekiston biznes assosiyasi tomonidan maktabgacha ta’lim tizimi uchun yaratilayotgan «EDU LINK» axborot tizimi loyihasi kabi ishlar amalga oshirildi. Mamlakatimiz maktablarida xalq ta’lim vazirligi tomonidan maktab ta’limini raqamlashtirish, maktab ta’limiga axborot kommunikatsion texnologiyalrni Oliy ta’lim tizimida raqamli universitet loyihasi davom etmoqda. Hozirgi kunda ta’lim jarayoniga oliy ta’lim muassasalaridan olinadigan turli hisobot va ma’lumotlar sonini keskin kamaytirish, ularni tayyorlashning qog‘oz shaklidan voz kechish, boshqaruv tizimini raqamlashtirish maqsadida Raqamli universitet loyihasi doirasida “Oliy ta’lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimi” (HEMIS - Higher Education Management Information Systems) ishlab chiqildi. Ushbu axborot tizimi «Ma’muriy boshqaruv», «O‘quv jarayoni», «Ilmiy faoliyat» va «Moliyaviy boshqaruv va statistika» axborot tizimlarini o‘z ichiga oladi. Oliy ta’lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimini joriy etishdan maqsad: - OTM faoliyatining ochiqligi va shaffofligini ta’minlash; - oliy ta’lim tizimida o‘quv, ilmiy, ma’muriy va moliyaviy jarayonlarni avtomatlashtirish; - oliy ta’lim tizimida byurokratik to‘siqlar yuzaga kelishini oldini olish va moliyaviy xarajatlarni qisqartirish; - OTM, talaba, va ish beruvchi tashkilotlar o‘rtasida uzviylikni ta’minlash; - boshqaruv jarayonlari uchun sarf qilinadigan vaqtni qisqartirish va mehnat samaradorligini oshirish; - ta’lim jarayoni ishtirokchilari faoliyati samaradorligini monitoring qilish; - tahliliy ma’lumotlarni shakllantirish va qaror qabul qilish jarayonini optimallashtirish va tezlashtirish. Oliy ta’lim muassasalarida raqamlashtirish va raqamli texnologiyalar vositasi yordamida ta’limni tashkil etish talabalarning dars mashg‘ulotlarga faol qatnashishi, mavzularni to‘liq o‘zlashtirishi, kelajakdagi kasbiga mehrining oshishi va turli kompetensiyalarini rivojlaniga sabab bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 997-sonli qarori
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF 6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni
3. Akramzhon U. Mirzaev. Developing Professional Competence Skills of Students Engineers at Teaching Higher Mathematics. Eastern European Scientific Journal. Ausgabe 3-2018

O‘ZBEKISTONDA MENEJMENT NAZARIYASINING RIVOJLANISH MODELLARI

Qurbonov Jasur Quvondiqovich
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti
Aynakulov Muxitdin Abduxamidovich
Jizzax politexnika instituti,
“Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrası mudiri,
iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

Bugungi kunda barcha rivojlangan mamlakatlarda menejment psixologiyasini o‘rganish va qo‘llash bo‘yicha katta ishlar amalga oshirilmoqda. Chet el boshqaruvi monopolistik kapitalizm

davrida paydo bo‘ldi. Uning shakllanishidan oldin boshqaruv funktsiyalarining ajralishi, unga xos bo‘lgan boshqaruv mehnatining tarqalishi va uni maxsus nazariy asos yaratishga bo‘lgan ehtiyoj ortib bordi.

Bugungi kunda “menejment ilmi”, “qabul qilish ilmi”, “tizimli tahlil”, “tizimlar haqida ilm”, “operatsiyalar tadqiqoti” kabi bir- birini almashtirib qo‘yish mumkin bo‘lgan tushunchalarni uchratish mumkin. Menejment ilmining yondashish sifatida o‘ziga xos xususiyatlari quyidagicha:

ilmiy usulning qo‘llanilishi;

tizimli yondashish;

modellar ishlatilishi.

Ilmiy usul menejment ilmi maktabining amaliyotda birinchi bor ishlatilgan, har qanday ilmiy tadqiqotning fundamental tadbiridir. U uch bosqichdan iborat.

Kuzatuv. Gap muammo va vaziyat haqida axborotni ob‘ektiv tarzda yig‘ish va tahlil qilish ustida ketmoqda. Masalan, mahsulotlarga ehtiyoj va zaxiralar darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘rib chiqilayotganda rahbar zaxiralar darajasi ehtiyojga qarab o‘zgarishini baholashi kerak. (Bugungi kunda ilmiy tahlilning bu va deyarli hamma hoshqa jihatlari, odatda, idora bolinmalari mutaxassislari tomonidan o‘tkaziladi).

Gipotezaning ifoda qilinishi. Gipotezani ifoda etayotib, tadqiqotchi mavjud imkoniyatlar (alternativlar)- faoliyat (harakat) variantlari va vaziyat uchun ularning oqibatlarini aniqlaydi, shuningdek, ushbu kuzatuvlar asosida ularni prognozlaydi. Maqsad - muammoning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rnatish. Masalan, kuzatuv oyi davomida ehtiyoj 10 foizga o‘sganda zaxiralar kamayishni ko‘rsatsa, rahbar zaxiralarning muayyan miqdorga o‘sishi ularning bunday vaziyatda qisqarishi oldini oladi, degan gipotezaga asoslanishi mumkin.

Verifikatsiya. Verifikatsiyaning yoki gipotezaning to‘g‘riligini tasdiqlanishning uchinchi bosqichida tadqiqotchi gipotezani qabul qilingan qarorning natijalarini kuzatib tekshiradi. Bizning misolni davom ettirib, rahbar zaxiralar darajasini idora mutaxassisi taklif etgan miqdorga ko‘paytirishi mumkin. Agar bunda zaxiralar kamaymasa yoki haddan ziyod ko‘paymasa, gipotezani to‘g‘ri deb tan olish kerak. Agar ehtiyojning o‘sishi bilan mahsulotlarning yetishmasligi paydo bo‘lsa yoki zaxiralar shunchalar o‘ssaki, ularni saqlash chiqimlari haddan ziyod bo‘lib qolsa, unda gipotezani noto‘g‘ri deb tan olish kerak. Bu holda, rahbar birinchi bosqichga qaytib, mavjud axborotga gipotezani tekshirish bosqichida yig‘ilgan axborotni va boshqa ma‘lumotlarni qo‘shgandan keyin yangi gipotezani ifoda qilishi kerak.

Menejment muammolarini hal etayotganda ilmiy usulni qo‘llab, shuni esda tutish kerakki, tashkilot - bu o‘zaro bog‘langan qismlardan iborat ochiq tizimdir. Shuning uchun menejmentda ilmiy yondashishning ikkinchi xususiyati sifatida tizimli yondashish gavdalanadi.

Menejment ilmining uchinchi xususiyati - modellarni ishlatishdir.

Modellashtirish - bizning muhokamada ko‘p e‘tibor berilgan konsepsiyadir. Ilmiy menejment maktabining eng ko‘zga ko‘rinadigan va ehtimol eng yirik hissasi oddiy sabab - oqibatli baholash uchun juda murakkab vaziyatlarda ob‘ektiv qaror qabul qilishga imkoniyat beradigan muqobil modellarni ishlab chiqishdadir. Bunday modellarning ko‘pi shunchalik murakkab-ki, hamma rahbarlar ham ularni mustaqil ravishda ishlatishga qodir emaslar. Biroq, modellar haqida ishonarli tasavvurning yo‘qligi rahbarning sinash va xatolar usulini qo‘llashiga hamda tekshirilgan usullar qo‘llashning o‘rniga o‘ylanmagan qarorlar qabul qilishiga olib keladi.

Modellashtirish. Model o‘zi nima? Menejment ilmi ishlatadigan ayrim modellarni kompyutersiz amalga oshirish murakkab bo‘lsa-da, modellashtirish konsepsiyasi oddiy. Shennonning ta’rifiga binoan: “Model - bu ob‘ektning, tizimning yoki g‘oyaning butunlikkning o‘zidan farqli ma‘lum bir shaklda taqdim etilishi”. Masalan, tashkilot sxemasining o‘zi uning tuzilishini ifoda etadigan modeldir. Ushbu kitobda tavsiflangan hamma menejment nazariyalari tashkilot yoki uning qandaydir kichik tizimi ishlash modelining mohiyatidir. Siz ko‘p o‘tmay modellarning boshqa - sizga tanish bo‘lgan misollari borligiga ishonch hosil qilasiz.

Modellashtirish zarurati. Real hayot bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zaro munosabatda bo‘lish o‘rniga model ishlatishni shart qilib qo‘yadigan bir necha sabablar mavjud. Ularga ko‘pchilik

tashkilotlarda vaziyatlarning tabiiy murakkabligi, real hayotda, zarur bo’lganda, ilmiy tajribalarni o’tkazishning imkoni bo’lmayligi va rahbariyatning kelajakka qarashi taalluqlidir.

“Boing” firmasi yangi samolyotni, “Nissan” yangi avtomobilni, “IBM” yangi kompyuterni loyihalashtirayotganda ular har doim namuna ishlab chiqib, uni real sharoitda tekshiradi va undan keyingina keng ko’lamli ishlab chiqarishni boshlaydi. Lekin, bunday ko’rinishdagi to’g’ridan-to’g’ri tajriba o’tkazish qimmat bo’lib, vaqt talab qiladi. Tasavvur qiling, agarda «Jeneral Elektrik» firmasi firma muhandislari tomonidan faqat potensial takomillashtirishlar deb o’ylab topgan mingta qismlarni ishlab chiqarib, sinab ko’rsa, avtomobil qanday qiymatga ega bo’lar va undagi yangiliklar qancha kam bo’lar edi. Bunday holatda modellar yordam beradi.

To’g’ridan-to’g’ri tajriba o’tkazish mumkin bo’lmagani kabi, mavjud bo’lmagan va hech qachon bo’lmaydigan hodisani kuzatish mumkin emas. Ammo, ko’p rahbarlar faqat real va xis qiladigan narsani ko’radi, natijada, mavjud bo’lmagan va hech qachon boimaydigan hodisa qandaydir ko’rib bo’ladigan narsaga qaytishi lozim boiadi.

Modellashtirish - bugungi vaqtga kelib kelajak variantlarini ko’rishning va alternativ qarorlarning potensial oqibatlarini ob’ektiv solishtirishga imkon beradigan aniqlashning yagona tizimlashtirilgan usuli. Devid B. Xersning ta’kidlashicha: “Rahbar mavjud eng yaxshi alternativni o’z resurslarini taqsimlash, o’zi va boshqalar uchun harakatlar navbatini belgilash, yangi odamlar va material resurslarini jalb etish uchun tanlab olishi kerak. Bulling uchun u qisqa va uzoq muddatli kelajakda qarorlarning oqibatlari paydo bo’ladigan muhit xususiyatlari va barqarorligi ta’rifiga ishonishi kerak.

U bir paytning o’zida muqarrar va oldindan aytib bo’lmaydigan muhitning butun noaniqligini tasavvur qilishi kerak”.

Menejment ilmining modellari bu maqsadlarga yuqori darajada moslashgan va kuchli tahliliy vosita sifatida murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilish bilan bog’liq ko’p muammolarni hal etishga imkon beradi.

Modellarning turi. Zamonaviy tashkilotlar tomonidan keng qo’llanilayotgan modellar va ular yordamida hal etilishi kerak bo’lgan vazifalarni ko’rib chiqishdan oldin modellarning uch xilini qisqacha ta’riflab berish zarur. Gap fizik, analogik va matematik modellar haqida ketyapti.

Fizik model. Fizik model obyekt yoki tizimni kattalashtirilgan yoki kichiklashtirilgan tavsifi yordamida o’rganib chiqiladigan narsani ifoda etadi. Shennonning ta’kidlashicha: “Fizik (ba’zan “portretli” deb ataladigan) modelning o’ziga xos xususiyati shundan iboratki, u ma’lum ma’noda modellashtirilayotgan butunlik kabi ko’rinadi”.

Mamlakatimiz Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov o’zining “O’zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo’lida” asarida “kuchli ijtimoiy siyosat, avvalo sermahsul mehnat qilish uchun yaxshiroq rag’bat va imkoniyatlar yaratishdan, iqtisodiy yo’l tanlash va faoliyat ko’rsatish erkinligiga bo’lgan kafolatli huquqni qaror topdirishdan, aholining mehnat va ijtimoiy faolligini oshirishdan ham iboratdir”, deb ta’kidlagan edi.

Menejment mohiyati ishlab chiqarish usuli, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar darajasi, ishlab chiqarish kuchlari rivojlanishiga bog’liq holda o’zgaradi. Ishlab chiqarish rivojlanishi va iqtisodiy aloqalar murakkablashuvi bilan boshqaruv ham murakkablashadi va mustaqil fan sifatida ajralib chiqadi. Ishlab chiqarish vositalariga mulkchilikning turli shakllari mavjud bo’lgan sharoitda tovar ishlab chiqaruvchilar o’rtasida raqobat vujudga kelib, ishlab chiqarishni boshqarish, foydani ko’paytirishga yo’naltiriladi.

Menejmentning asosini ob’ektiv iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa qonunlarga asoslanuvchi huquqiy ilmiylik tashkil etadi. Bu qonunlarni o’rganish va ularning aniq vaziyatlarda namoyon bo’lishini hisobga olgan holda xo’jalik rahbarlari respublika xalq xo’jaligini boshqarishning strategiya va taktikasini belgilaydilar.

Menejment kursining mazmunini iqtisodiyotni boshqarish, menejment tizimlari va uni tuzishning tashkiliy shakllari, iqtisodiy mexanizmi va menejment uslublari, menejment texnika va texnologiyasi yashining nazariy va uslubiy asoslarini o’rganish tashkil etadi. Menejment boshqaruv faoliyatining umumiy qonuniyatlari va tamoyillari, menejment tizimiga ta’sir usullarini

shakllantiradi, boshqaruv apparatining aniq vaziyatlardagi harakatlari va o‘zini tutish hollarini umumlashtiradi, iqtisodiyotni boshqarishning nazariy va amaliy tomonlarini o‘rganadi. Menejment nazariyasi boshqaruv faoliyatining qirralarini butun bir majmua ko‘rinishida, nazariy tahlil va mantiqiy uslub asosida, boshqaruvning asosiy qonuniyatlari va usullarini ajratib o‘rganadi.

Menejment tarixi fani o‘zining maqsad, vazifa, funksiyalaridan kelib chiqib, boshqa umumiy iqtisodiy, gumanitar, tabiiy, matematik fanlar bilan uzviy bog‘liqlikda rivojlanadi. Fanning uslubiy asosini iqtisodiy nazariya, menejment, bozor nazariyasi fanlari belgilaydi. Bundan tashqari, sotsiologiya, psixologiya, personalni boshqarish, ekonometrika, tarmoq iqtisodiyoti kabi fanlar bilan aloqadordir. Chunki menejment asosan kishilarni, jamiyatni boshqarish bo‘lganligi uchun, mehnatni tashkil etish, ishchi o‘rinlarini, shart-sharoitlarini yaratish, belgilangan vazifalar bajarilishi yuzasidan nazorat qilish, faoliyat natijalarini baholashda samaradorlik ko‘rsatkichlarini qo‘llash, qolaversa, menejmentda rahbarning psixologiyasi, madaniyati o‘ziga xos uslubga ega bo‘lishini taqozo etish va ularni o‘rganish menejment nazariyasi fanining yuqorida ta’kidlangan fanlar bilan bog‘liqlikda, birgalikda rivojlanishiga asos bo‘ladi.

Shunday qilib, menejment bu — boshqaruv ya’ni resurslarni, odamlarni boshqarish va uning asosiy maqsadi — olinadigan foydani ko‘paytirish. Barcha ijtimoiy muammolarni, iqtisodni rivojlantirish yo‘lidagi hamma qiyinchiliklarni agar ularga ishbilarmonlik ruhida yondashilsa, «yaratuvchilik menejmenti» orqali oson hal etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Toshpo‘latov, I., & Usmonova, M. (2017). PEDAGOGICAL PROCESS, PECULIARITIES OF PEDAGOGICAL PROCESS, PRINCIPLES OF ITS ORGANIZATION. *Teoriya i praktika sovremennoy nauki*, (5), 1130-1133
2. Ismoilovich, I. A. THE PLACE OF THE HISTORY OF MUSIC IN THE CULTURE OF THE NATION
3. Bulturbayevich, M. B., & Jurayevich, M. B. (2020). The impact of the digital economy on economic growth. *International Journal of Business, Law, and Education*, 1(1), 4-7.

ALISHER NAVOIY ASARLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Rashidova G.G‘.

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali Psixologiya fakulteti

“Oila psixologiya” kafedra dotsenti v.b

Soyimnazarov Navro‘zbek Baxtiyor o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali Psixologiya fakulteti talabasi

O‘tmishdagi buyuk mutafakkirlarning dono fikrlari, o‘gitlari, tafakkur mevalari, ijodiy yutuqlarini o‘rganish xalqimizning ma’naviy dunyosini kengaytirish bilan bir qatorda, yosh avlodning barkamol inson bo‘lib yetishishida muhim vositalardan biri sanaladi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, Sharq mutafakkirlaridan biri, o‘zbek adabiyotining zabardast siymosi, komil inson kuylovchisi, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy merosini o‘rganish, undan ta’lim-tarbiya jarayonida foydalanish har bir pedagogning vazifasi hisoblanadi.

Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyondasi, millatimizning g‘ururi, sha’n –u sharafigi dunyoga tarannum qilgan o‘lmas so‘z sa’natkoridir. Ulug‘ shoir o‘zining ta’lim-tarbiyaga oid fikr-mulohazalari bilan barkamol avlod tarbiyasiga katta hissa qo‘shdi, umuminsoniy fazilatlar to‘g‘risidagi fikrlari hozirgi davrimiz uchun ham muhimdir. Navoiy dahosi tufayli insoniyat tarixida dunyoning turli joylarida yashayotgan turkiy xalqlar yakqalam qilindi, millat ma’naviy merosi umumjahon xazinasidan mustahkam o‘rin oldi. Mustaqil O‘zbekistonda Navoiyni anglash davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Respublikadagi eng yirik

viloyatlardan biri va uning markazi, O‘zbekiston Davlat mukofoti, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Til va adabiyot instituti, Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universiteti, Opera va balet akademik teatri, O‘zbekiston Davlat kutubxonasi, Samarqand Davlat universiteti va boshqa yuzlab madaniy-ma’rifiy muassasalar, jamoa xo‘jaliklari ulug‘ shoir nomi bilan ataladi. Navoiy, nafaqat o‘zbek xalqi, balki butun dunyo, Sharq-u G‘arb xalqlarini o‘ziga rom etgan shoir. U kishining asarlarini hamma birdek sevib o‘qiydi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov “Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch” asarida bu haqida shunday yozgan edilar: "O‘zbek xalqi ma’naviy dunyosining shakllanishida g‘oyat kuchli va samarali ta’sir ko‘rsatgan ulug‘ zotlardan yana biri - bu Alisher Navoiy bobomizdir. Biz uning mo‘tabar nomi, ijodiy merosining boqiyliqi, badiiy dahosi zamon va makon chegaralarini bilmasligi haqida doimo faxrlanib so‘z yuritamiz. Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyondasi, millatimizning g‘ururi, sha’n-u sharafini dunyoga tarannum qilgan o‘lmas so‘z san’atkoridir. Ta’bir joiz bo‘lsa, olamda turkiy va forsiy tilda so‘zlovchi biron bir inson yo‘qki, u Navoiyni bilmasa, Navoiyni sevmasa, Navoiyga sadoqat va e’tiqod bilan qaramasa”.

Alisher Navoiy deyarli barcha g‘azallarida adolatli va ma’rifatparvar podsho hamda markazlashgan davlat uchun kurash g‘oyasini ilgari suradi. Navoiyning fikricha, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti, yurt osoyishtaligi, avvalo, hukmdorning o‘ziga, uning shaxsiy fazilatlariga bog‘liq. Alisher Navoiyning fikricha, inson uchun toj, davlat va boshqalar emas, balki eng yaxshi fazilatlar har qanday boylikdan afzaldir. Alisher Navoiy xalqqa ish bilan ham, so‘z bilan ham foyda keltirish kerakligini aytadi. U xalq manfaati uchun ishlaydigan, xalqning baxt-saodati uchun kurashadigan kishilarni haqiqiy odam deb biladi. Buyuk alloma Alisher Navoiy umuminsoniy tarbiya sohasida bir butun asar yaratmagan bo‘lsa ham, o‘zining bu haqidagi fikrlarini turli ilmiy va adabiy asarlarida ifodalagan. Alisher Navoiy o‘zining umuminsoniy tarbiya to‘g‘risidagi fikrlarini badiiy asarlarida barkamol inson obrazini yaratish yo‘li bilan bayon etdi.

Alisher Navoiyning ilm-ma’rifat, ta’lim-tarbiya masalalaridagi fikrlarida insonparvarlik g‘oyalari bosh o‘rinda turadi. Alisher Navoiyning fikricha, inson dunyoda hammadan yuksak, aziz va qadrlidir. Alisher Navoiy o‘z davridagi barcha sof vijdonli insonlarning manfaatini himoya qildi. U inson uchun zarur bo‘lgan umuminsoniy axloq qoidalarini o‘rgandi, asar qahramonlari obrazida o‘z qarashlarini aks ettirdi. Alisher Navoiy o‘zi yashagan davrdagi insonlarning fe’l-atvorini uzoq sinchiklab kuzatdi. U o‘z kuzatishlarini, ko‘rgan-bilganlarini bir-biriga taqqosladi, ulardan tegishli xulosalar chiqardi. Alisher Navoiy “Mahbub-ul qulub” asarida quyidagilarni yozadi: “Har ko‘cha-kuyda yuguribman va olam ahlidan har xil kishilarga o‘zimni yetkazibman. Yaxshi va yomonning fe’l-atvorini bilibman, yaxshi-yomon xislatlarni tajriba qilibman, yaxshilik va yomonlikning asalini ham, zaharini ham totib ko‘rdim. Xasislarni va karamlilar yetkazgan yara va bergan malhamni ko‘nglim tagi-tugi bilan sezgandir. Bir xildagi hamsuhbat va do‘stlarni xabardor qilmoq va bu hollardan ogohlantirmoq lozim ko‘rindiki, har toifaning xislatlaridan ma’lumotlari va har tabaqaning ahvolidan bilimlari bo‘lsin, keyin munosib kishilar xizmatiga yugursinlar”.

Alisher Navoiy odamlarni axloqli va odobli bo‘lishga da’vat etadi hamda axloqni bunday ta’riflaydi: “Axloq shaxsning og‘ir baqolig‘ libosidir va libos jismning sangin debosi. Shuning bilan birga odamni bezaydigan ham axloqdir”. Alisher Navoiyning fikricha, inson uchun toj, davlat va boshqalar emas, balki eng yaxshi fazilatlar har qanday boylikdan afzaldir.

Oltin, kumush etma kasb davlat kunidin,
Kim tortar adab ulusni davlat tunidin,
Gar yo‘qdir adab ne sud oltin uni din,
Elning adabi xushroq erur oltundin.

Alisher Navoiy xalqqa ish bilan ham, so‘z bilan ham foyda keltirish kerakligini aytadi. U xalq manfaati uchun ishlaydigan, xalqning baxt-saodati uchun kurashadigan kishilarni haqiqiy odam deb biladi: Odami ersang demagil odami, Onikim yo‘q xalq g‘amidin g‘ami. Xalqqa yordam

berishni istamaydigan, xudbin, qora ko‘ngil odamlarni Alisher Navoiy eng yomon odam, xalqqa zarar yetkazadi deb ta’riflaydi. Alisher Navoiyning yoshlar tarbiyasiga bog‘liq, ularning yaxshi fazilatlaridan biri bo‘lmish, yolg‘on so‘zlamaslik haqida tarbiyaviy ahamiyatga ega Sher va Durroj asari ham mavjud. Ushbu asarda Durroj chin gapirish o‘rniga yolg‘on gapirib, sherni aldagani va kunlardan bir kun bir falokat tuzog‘iga ilingani, endi esa chin so‘zni aytsada sher yolg‘on deb o‘ylab, bunaqa yolg‘onlarni u ko‘p eshitgani uchun (durrojning) chin qichqirig‘ini ham yolg‘on deb gumon qildi. U qancha rostakamiga qichqirmasin, rostini ham yolg‘on deb hisobladi. Uni qutqarish uchun iltifot ko‘rsatmadi; natijada uning hayoti qirildi. Kimki beixtiyor rost gapirsa, yolg‘on gapirsa ham, xalq uni rost deydi. So‘zda, Navoiy, nima desang ham rostini gapir; rostni kuylagan ohanglarga tahsin ayt. Ey soqiy, yoqimli qadahni olib kel, uning bir qultumi bilan sherni oladigan qil. Bazmning asboblariga tartib ber, six, kabob, tovoqlarni ham hozir et degan edilar. Bu asar yoshlar tarbiyasida ahamiyatga molik durdona asar hisoblanadi desam, mubolag‘a bo‘lmaydi nazarimda.

Navoiy asarlaridagi aql-zakovat durdonalarini o‘zlashtirish ham barkamollikka erishishning muhim omillaridandir. Jumladan Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asaridagi adabiy-estitik, inson va uning kamoloti haqidagi qarashlar undagi ulug‘ mutafakkirning umri davomida ko‘rgani, kuzatgani, boshidan kechirgani, hayotiy tashvishlarining qalb qatlam-u qavatlaridan sizilib chiqqan lo‘nda, umumlashma-xulosalari o‘z ifodasini topgan. Ayniqsa, uning ikkinchi qismida ma’naviy barkamollikka oid qator fazilatlar sharhlanadiki, ulardan yoshlarimiz uchun eng zarurlaridan biri qanoatdir. Qanoatga shunday ajoyib ta’rif beriladi: “Qanoat – bir chashmadirki, olgan bilan uning suvi qurimaydi; u bir xazinadirki, undagi boylik sochilgan bilan kamaymaydi. Yana asarda inson komillikka yetishishida safarning foydali jihatlari haqida yoritilganligi shakshubhasiz o‘rinlidir fikri ojizimcha.

Turg‘un yer qayda-yu. aylanuvchi osmon qayda? Bir joyda turgan tuproq qayda-yu, sayr etib yuruvchi yulduz qayda? Biri qimirlamay turgani uchun kishilar oyog‘i ostida poyandoz bo‘ldi; ikkinchisi esa, harakatda bo‘lgani tufayli, yuksaklarning yuksagi bo‘ldi. Azob va mashaqqat tavoze va adabning negizidir. Safar esa ranj-mashaqqatga sababdir. Safar - erituvchi va kuydiruvchi ko‘radir. U erish- kuyish esa er kishining vujud oltinini toblab xom gildan tozalovchidir. Safar - ayriliqqa uchraganlarni maqsadiga yetkazuvchi va mahrumlami murod uyiga olib kiruvchidir. Safar - xom odamlarni pishiruvchi va taomlarni singdiruvchidir. Safar kishilarni olam ajoyibotlaridan bahramand qiladi, g‘aroyibotlar dunyosidan xabardor qiladi. Aziz kishilarning mozorlarini ziyorat qilish fayziga musharraf va mukarram bo‘lmoq ham safardan; fayzli, ulug‘ zotlar xizmatida izzat va hurmat topmoq ham safardan. Yo‘lovchining yurishiga quvvat beruvchi ham safar va ko‘ngliga har tomonga bonsh zavqini soluvchi ham safar. Musofirni turli joy va manzillar bilan tanishtiruvchi ham u; dunyoni kezish yo‘liga soluvchi ham u. Issiq-sovuqda jonga orom beruvchi ham u; achchiq-chuchukdan ko‘ngilni ogohlantiruvehi ham u. Safar vodiysida musofirning oyog‘iga ko‘p dard-u balo tikanlari sanchdadi, lekin har qadalgan tikandan bir maqsad guli ochiladi. Yo‘l mashaqqati zarbidan kishining a‘zoyi badani qaqshaydi: vujudi yo‘lovchilar oyog‘i bilan toptaladi va har a‘zosi u oyoqlar ostida ushaladi. Ammo, ko‘nglining vayronligi tuzaladi va ruhi ko‘zgusi ravshan tortib, jilo topadi. Har o‘lkaning go‘zalligi, har manzilning osoyishtaligini safarda yuruvchilardan so‘ra va musofirlardan eshit. Odam uchun doim harakatda bo‘lish – hayotlikdan asardir; jonsiz mavjudotlar - tiriklik nishonasidan bexabardir.

Alisher Navoiy do‘stlikni ulug‘laydi, shu bilan birga soxta, g‘araz bilan do‘st bo‘luvchi kishilarni qoralaydi. Alisher Navoiyning asarlaridagi Farhod, Shirin, Layli, Dilorom, Qays, Shopur kabi ijobiy qahramonlar umuminsoniy tarbiya asosida tarbiyalanganlar, kamtarin, odobli, or-nomusli insonlardir. Bu qahramonlar orqali yoshlarni ulardan ibrat olishga chorlaydi. Alisher Navoiyning barcha asarlari yoshlar tarbiyasi uchun muhim xazina hisoblanadi. U o‘z asarlarida har bir so‘zdan unumli va o‘rinli foydalana olgan. Har bir hikmati biz uchun ibratlidir. Alisher Navoiyning hayoti va merosi yoshlarda umuminsoniy fazilatlarini tarbiyalashda bizga har tomonlama namuna bo‘ladi. Ulug‘ shoir o‘zining ta’lim-tarbiyaga oid fikr-mulohazalari bilan

barkamol avlod tarbiyasiga katta hissa qo‘shdi, umuminsoniy fazilatlar to‘g‘risidagi fikrlari hozirgi davrimiz uchun ham muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat –yengilmas kuch . T- Ma’naviyat 2008
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami.Yigirma jildlik. 16-jild. T.: “Fan”, 2000. B. 26
3. Tursunova D.Z Alisher Navoiyning pedagogik qarashlari (2021)
4. Sharafitdinov, A. & Yusupov, U. (2022). The opportunities of educating morality for children through samples of folklore. Eurasian Scientific Herald, 5, 65-68
5. Sharafitdinov Abdulla, Qurbonboyev M.Z Psychological Characteristics of DecisionMaking in Management Global Scientific Review A Peer Reviewed, Open Access, International Journal www.scienticreview.com Volume 1, February 2022 ISSN (E): Pending
6. Sharofitdinov, A. (2022). Destruktiv xulq-atvor paydo bo‘lishi va shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillari. Jurnal Pedagogiki i psixologii v sovremennom obrazovanii, 2(3).
7. Shovxiev L.(2021). Ursachen der Entstehung von psychischen Krisen. "International Simposium of Young Scholars" Xalqaro Amerika konferensiyasi. (514-516 betlar)
8. Shovxiev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li, Murotmusaev Komiljon Buriboyevich, Yuldashev Sheryigit Ergashovich. “PSCHOLOGY OF MODERN LEADERSHIP AS AN IMPORTANT PHENOMENON OF EFFECTIVE MANAGEMENT” Intenational Journal of Early Childhood Special Education ISSN:1308-5581 2022 yil.

O‘ZBEKISTONDA MENEJMENT NAZARIYASINING RIVOJLANISH JARAYONI

Qurbonov Jasur Quvondiqovich

JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Aynakulov Muxitdin Abduxamidovich

Jizzax politexnika instituti, “Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrası mudiri, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

Mustaqil O‘zbekiston Respublikasini bozor iqtisodiyotiga asoslanib iqtisodiy jixatdan rivojlantirishni amalga oshirilayotgan hozirgi davrda korxonalar faoliyatini boshqarish rahbarlardan, mulkdorlardan chuqur va keng kasbiy bilim talab etish bilan birgalikda ularning ijtimoiy, iqtisodiy xamda ma’naviy karashlarini ham shakllantirishga majbur etmoqda. Bizga ma’lumki bozor iqtisodiyoti sharoitida xar bir korxona o‘zining tashqi va ichki muhit elementlariga ega va ular doimiy ravishda munosibatda bo‘ladi, ya’ni korxonalar tashqi va ichki muxit elementlarisiz rivojlana olmaydi.

Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarning kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarini rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari o‘quv jarayonida o‘qitishning zamonaviy shakl va texnologiyalari, avtomatlashgan monitoring, elektron portfolio axborot tizimlari joriy etilmoqda⁷³.

“Kadrlar malakasini xalqaro mehnat bozori talablariga moslashtirish maqsadida milliy malaka tizimi ishlab chiqiladi. Ushbu tizim 9 mingga yaqin kasblar bo‘yicha kadrlar tayyorlash imkonini beradi.”⁷⁴

⁷³Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муасасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида” ги ПФ-5789-сон Фармони.

⁷⁴Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожатномаси. Тошкент. 24.01.2020 й.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojatnomasida “El – yurt umidi” jamg‘armasi tomonidan 700 dan ziyod olimlar, professor – o‘qituvchilar chet elga ilmiy izlanish va malaka oshirish uchun yuborilishi ta’kidlangan. Mamlakatimizda ta’lim tizimining modernizatsiya kilinishi, uni tarkibiy jihatdan qayta qurish, ta’lim, fan, texnika va texnologiyaning, iqtisodiyot va madaniyatning jahon miqyosidagi zamonaviy yutuqlarini hisobga olgan holda ta’lim dasturlarini o‘zgartirib, yangilab borishni kuzda tutadi. Ilg‘or texnologiyalarning keng o‘zlashtirilishi, iqtisodiyotdagi ijobiy o‘zgarishlar, chet el investitsiyalari ko‘lamlarining kengayishi, tadbirkorlik, kichik va xususiy biznesning rivojlanishi,

Ushbu faoliyatda har bir xodim bir-biri bilan ijtimoiy, ruhiy, tarbiyaviy, iqtisodiy, huquqiy, kasbiy munosabatda bo‘ladi va o‘zaro tajriba almashadilar. Zamonaviy korxonalar faoliyatini boshqarish o‘ta murakkab jarayon hisoblanadi. Shu boisdan mehnatda yuqori natijalarga erishish va muvaffaqiyatli boshqarishda menejment fanining xamda zamonaviy menejerlar xizmatidan foydalanish, uning rivojlanishiga hissa qo‘shish katta ahamiyatga ega deb o‘ylayman.

Mamlakatimiz o‘z taraqqiyot yo‘lini naqadar to‘g‘ri tanlaganligi islohotlarning izchil kechayotganligida, har bir o‘zgarish aniq maqsadni ko‘zlagan holda, mukammal ishlangan dasturlar asosida amalga oshirilayotganligida o‘z ifodasini topmoqda.

Har qanday davlatda yuqori taraqqiyot darajasiga erishish uchun, eng avvalo, iqtisodiyotni ustuvorligini ta’minlash, mavjud tabiiy resurslarni ishga solish, insonlar orasida ma’naviy va ma’rifiy qadriyatlarni tiklash talab etiladi.

Ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini barpo etishga qaratilgan bugungi kunimizda fan-texnika taraqqiyotini yuksaltirish, ishlab chiqarishni yangi texnika va texnologiya yangiliklari bilan qurollantirib borish, boshqaruv tizimlari samaradorligini oshirishga qaratilgan yangicha xo‘jalik yuritishga o‘ta boshlash har bir kishining vazifasiga aylanib bormoqda. Ma’lumki, bozor iqtisodiyoti faqat o‘z sohibkoriga foyda yoki biror naf beradigan ishlab chiqarish faoliyatini rag‘batlantiradi.

Taraqqiyot yo‘lidan o‘tayotgan har qanday jamiyat yuksak milliy tafakkur, kasb-mahoratga ega bo‘lgan kadrlarga kuchli ehtiyoj sezadi. Keyingi yillarda mutaxassis xodimlarga bo‘lgan talab keskin oshdi, sifat va miqdor ko‘rsatkichlari o‘zgardi, ishga qabul qiluvchilar ko‘p hollarda xodimning ishini qay darajada bilishligi, kasbiy mahoratiga e’tibor bermoqdalar.

Agar oldimizda “Milliy boylikning ko‘payishini, respublikaning mustaqilligini, odamlarning munosib turmush va ish sharoitlarini ta’minlaydigan qudratli, barqaror va jo‘shqin rivojlanib boruvchi iqtisodiyotni barpo etish”⁷⁵ kabi buyuk vazifa turganligini, bunday iqtisodiyot I.A. Karimov aytganlaridek: “Strategik maqsadimiz bo‘lgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishning asosi”⁷⁶ ekanligini e’tiborga olsak, iqtisodiy va boshqaruvdagi muammolarimiz naqadar ko‘pligi va murakkabligi yanada ayon bo‘ladi.

Ana shu va boshqa iqtisodiy masalalarni tezroq hal qilish, ularni yechimini izlab topish, iqtisodiyot sirlarini, menejment sa’natini, ayniqsa, bozor va bozor iqtisodiyoti munosabatlari mazmunini, ularning talablari va xususiyatlarini, qonun-qoidalarini, amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning maqsad va mohiyatini chuqurroq bilishlariga bog‘liqdir.

Zamonaviy menejerlar faqat menejment asoslari bo‘yicha puxta nazariy bilimlarga ega bo‘libgina qolmay, balki ularni amaliyotga tadbiq etishni, ishlab chiqarish va boshqarish masalalarini ilmiy asosda bozor talablarini hisobga olgan holda, yecha olishlari zarurdir. Boshqaruv har qanday jamiyatga xos bo‘lgan, hayot va turmush zaruratidan kelib chiqadigan faoliyatdir. Bozor iqtisodi sharoitida bu faoliyat mohiyati yanada takomillasha boradi. Boshqarishning asosiy maqsadi-mehnat ahlining moddiy va ma’naviy ehtiyojlarini qondirish

⁷⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Т., “Ўзбекистон”, 1999, 17-бет.

⁷⁶ Каримов И.А. Донишманд халқимнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. “Фидокор” газетаси, 2000 йил 8 июнь.

uchun ishlab chiqarishni va shu asnoda barcha ijtimoiy munosabatlarni taraqqiy ettirishdan iborat.⁷⁷

Boshqaruv nazariyasi nisbatan yangi fan tarmog‘i bo‘lib, ob‘ektiv borliqni ilmiy bilishga asoslanadi. U o‘z faoliyatini bir qator tabiiy va ijtimoiy fanlar zaminida ko‘radi. Boshqaruv jarayonining mohiyati va qonunlarini aniqlash, bu jarayonda sodir bo‘ladigan munosabatlarni ochib berish, uning tizimini ishlab chiqish va boshqaruv sub‘ektining asosiy tamoyillarini ishlab chiqish boshqaruv nazariyasining vazifalaridir.

Shu nuqtai nazardan “Menejment nazariyasi” fanini o‘qitishda asosiy maqsad qilib, bugungi kun talablari doirasida talabalarga menejment fani, rahbarlik mahorati va sa‘natining sir-asrorlarini, tejamli xo‘jalik yuritish sirlarini, turli kishilar va xo‘jaliklarning bir-birlari bilan manfaatli iqtisodiy aloqada bo‘lib, unumli mehnat qilish yo‘llari va shakllarini, korxonaning samaradorligini oshirish maqsadida qo‘llaniladigan boshqarish tamoyillari, usullari va vositalari, iqtisodiy muammolar bo‘yicha yechimlar qabul qilish ko‘nikmalariga, boshqaruv jarayonlarni tahlil qilish va samarali qaror qabul qilish, xulosa chiqarish, boshqaruv muammolarni hal etish uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni to‘plash va ulardan foydalanish malakalariga ega bo‘lishni o‘rgatish qo‘yilgan.

Menejment fanini mukammal o‘rganishning afzalligi yana shu bilan izohlanadiki, to‘g‘ri qaror qabul qilishda insonlar doimo kerakli va ishonchli nazariy bilimga va ma‘lumotga ega bo‘lishi zarur. Agar ular o‘z bilimlariga ega bo‘lmasa tajriba va xatolaridan kelib chiqqan holda o‘ziga qimmatga tushgan usulni qo‘llashi mumkin yoki boshqalarning tajribasi, xatolarini o‘rganishi mumkin, lekin menejment fanidan olgan bilimlariga murojaat qilsa, ularning ishi ancha yengillashadi, belgilagan strategiyasi va rejasi aniqlanadi.

O‘zbekistonda menejmentning nazariy asoslari va uning asosiy tamoyillari 14-15 asrlarda Amir Temur davrida shakllana boshlagan. Buyuk sarkarda “Temur tuzuklari” asarida davlat, qo‘shin va boshqalarni boshqarish san‘ati to‘g‘risida o‘z qarashlarini bayon etib, izohlab bergan. Menejment fanining nazariy asosini bir necha yuz yillar davomida to‘plangan amaliy tajriba natijalari tashkil etadi, ularni nazariy jihatdan asoslab turli xil konsepsiyalar, nazariy g‘oyalar, ish prinsiplari va uslublari ishlab chiqilgan. Ammo alohida fan sohasi sifatida Menejment 19 asrga kelib shakllana boshladi. Boshqarish fanining asoschisi — amerikalik muhandis va tadqiqotchi F. Teylor hisoblanadi. Boshqarish tamoyillarini Teylorning zamondoshi fransuz olimi Anri Fayol ishlab chiqdi.

Bugungi kunda menejment ilmining model va usullari quyidagi masalalarni hal qilishda ishlatiladi: shaharlarda transport oqimlarini boshqarish va aeroportlarda harakat jadvalini optimizatsiyalashda, universitetlarda sinf va auditoriyalar ish jadvallarini tuzishda, supermarket va univermaglarda g‘amlangan mollarni boshqarishda, mahsulotlarning yangi turlarini ishlab chiqarishda, turli xil mahsulotlarning reklamasiga xarajatlarni taqsimlashda, moddiy ta‘minlashni rejalashtirishda, zavodda turli xil mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun asbob-uskunalar va mehnat resurslarini taqsimlashda, mavsumga beysbol bo‘yicha oliy liganing o‘yin jadvalini tuzishda va hokazo.

Menejment insonlarni ongli mehnatga, tadbirkorlikka qiziqtirish, ishga mas‘uliyatlilikini nazorat qilish, ularning bilim va ko‘nikmalarini faoliyatga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini ta‘minlash, rag‘batlantirishni tashkil etishdir. Fanning predmeti xo‘jalik yuritishning barcha bo‘g‘inlarida boshqaruvni tashkil etish shakllari va uslublarini ifodalovchi nazariy hamda amaliy tamoyillar majmuidan iborat. Menejment usullarini puxta egallagan, qo‘llay biladigan rahbar nafaqat ishlab chiqarish faoliyatini samarali boshqarishga, qolaversa, butun iqtisodiyotni rivojlantirishga katta ta‘sir ko‘rsatadi.

⁷⁷ Р. Х. Джураев, С. Т. Тургунов Таълим менежменти. Т. Ворис нашриёти. 2016 й.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Pecpublikaci Ppezidentining 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muacacalapi pahbap va pedagog kadplapining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida” gi PF-5789-con Fapmoni.
2. O‘zbekiston Pecpublikaci Ppezidenti Sh. M. Mirziëevning Oliy Majlisga Murojatnomasi. Toshkent. 24.01.2020 y.
3. Karimov I.A. O‘zbekiston buyuk kelajak sari. T., “O‘zbekiston”, 1999, 17-bet.
4. Karimov I.A. Donishmand xalqimning mustahkam irodasiga ishonaman. “Fidokor” gazetasi, 2000 yil 8 iyun.

O‘ZBEKISTON PSIXOLOGIYASIDA ILMIY MAKTABLARNING PAYDO BO‘LISHI VA SHAKILLANISHI TARIXI

Ravshanov Sobir Abdimalik o‘g‘li
GulDu doktranti

Mamlakatimiz hayotini har tomonlama yuksaltirish taraqqiy etishi maqsadida barcha sohalarida masalan, ta’lim-tarbiya, iqtisodiyot, tibbiyot, sport, san’at, madaniyat kabilarda tubdan islohotlar olib borilmoqda. Barcha tizimlarni yurituvchisi, faoliyat olib boruvchilari bu insonlardir shunday ekan, avvalo ularning faoliyati samarali kechishida ularning ham ruhan ham jismonan holati katta ahamiyatga ega. Insonlarning jismoniy va biologik holati bilan tibbiyot shug‘ullansa, uning ruhiyati bilan psixologiya shug‘ullandi. Insonlar psixologiyasini o‘rganish va iqtisodiyot, sport, san’at nainki barcha tarmoqlarda psixologik holatlarga e’tibor qaratgan holda yondashilsa, albatta samarali natijaga erishiladi. Chunki insonning jismini uning ruhi, ongi boshqaradi. Aynan shuning uchun ham hozirda yurtimizda psixologiya ilmi yanada rivojlanib bormoqda. Yurtboshimiz ham bu borada bir qancha farmonlar berganlar. Masalan, “Aholiga psixologik xizmat ko‘rsatish va psixologiya sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori loyihasi e’lon qilingan edi va unda quyidagilar keltirilib o‘tilgan:

Respublikada psixologik xizmat ko‘rsatish va psixologiya sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari etib belgilanishi;

mamlakatda amalga oshirilayotgan yangilanish, ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot istiqbollariidan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda psixologik xizmatlarning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish va joriy etish;

yoshlar tarbiyasining ta’sirchan mexanizmlarini ishlab chiqish, shaxsning ma’naviy kamol topishida psixologik qo‘llab-quvvatlash, yoshlarning mustaqil ongli kasb tanlashi va o‘zining shaxsiy kasbiy rejalarini shakllantirishga sharoitlarni yaratishga psixologik ko‘maklashish;

iqtidorli yoshlar salohiyatlarini namoyon etishlariga ko‘maklashish, ularning bilish faoliyati va qiziqishlarini boyitish, dunyoni idrok etishning universal usullarini shakllantirish uchun psixologik yordam tizimini yaratish asosida ularni psixologik qo‘llab-quvvatlash;

aholiga psixologik xizmatning talab qilinadigan darajasi va sifatini ta’minlovchi me’yoriy, moddiy-texnika va axborot bazasini yaratish, jumladan, onlayn psixologik xizmatlar ko‘rsatishni yo‘lga qo‘yish;

aholi baxtlilik darajasi, sog‘liqni saqlash, xususan, mental salomatlik, stressdan himoyalaniish yo‘nalishidagi tadqiqotlarni amalga oshirish;

favqulodda holatlar sharoitida psixologik xizmat ko‘rsatish, hayot faoliyatida og‘ir psixologik holatlarga tushib qolgan xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan trening-reabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish;

bolalarning maktabgacha bo‘lgan davri rivojlanishi, idrok, ong va xulq-atvor, kognitiv va ijtimoiy psixologiya sohasidagi ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirish va ommalashtirish;

psixologik ma’rifat va maslahat berish faoliyatini tizimli tashkil etish, uning uzluksiz metodik ta’minotini yaratish;

tibbiy va klinik psixologiya, psixolingvistika, psixogenetika, boshqaruv psixologiyasi, savdo psixologiyasi, gerontopsixologiya, kross-madaniy psixologiya, mehnat psixologiyasi, tashkiliy psixologiya kabi dolzarb yo‘nalishlarda kadrlar tayyorlashni rivojlantirish;

psixologiya sohasida zamonaviy o‘quv, ilmiy va ommabop adabiyotlarni tayyorlash, nashr etish va ommalashtirish ishlarini tizimli yo‘lga qo‘yish;

yosh psixologiyasi, psixofiziologiya, tibbiy psixologiya, psixoterapiya, patopsixologiya, differensial psixologiya, pedagogik psixologiya, psixodiagnostika, genetik psixologiya kabi sohalarida fundamental, amaliy tadqiqotlarni rivojlantirish;

sohada ilmiy tadqiqot ishlari samaradorligini ta’minlash, fundamental, amaliy va innovatsion ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, ilmiy maktablarni shakllantirish va kadrlar salohiyatini mustahkamlash, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish;

psixologiya sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish hamda nufuzli xorijiy oliy ta’lim va ilmiy tadqiqot tashkilotlari bilan faol hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

Belgilanishicha, 2021-yildan boshlab bosqichma-bosqich:

respublikaning 14 ta hududida oliy ta’lim muassasalari huzurida xo‘jalik hisobida ish yuritadigan aholiga psixologik xizmat ko‘rsatuvchi markazlar tashkil etiladi;

psixologiya sohasida oliy ma’lumotli kadrlar tayyorlash bo‘yicha qabul parametrlari yiliga 30 foizdan oshirib boriladi;

psixologiya sohasi professor-o‘qituvchilari va ilmiy xodimlarining xorijiy ta’lim va ilmiy-tadqiqot muassasalarida tizimli malaka oshirishi hamda stajirovka o‘tashlari tashkil etiladi;

tuman (shahar) mahallalari tuzilmasida oila psixologi lavozimi joriy etiladi;

maktabgacha ta’lim tashkilotlari, umumta’lim maktablari, oliy ta’lim muassasalari, mahalla va oila tizimida faoliyat olib borayotgan barcha psixolog mutaxassislar belgilangan tartibda 3 yilda bir marotaba tegishli malaka oshirish kurslarida o‘qishlari tashkil etiladi;

o‘rnatilgan tartibda faoliyat yuritadigan nodavlat psixologik maslahat muassasalari tarmog‘i hamda onlayn psixologik xizmatlar ko‘rsatish ko‘lami kengaytiriladi;

ta’lim muassasalarida joriy etiladigan o‘qitish dasturlari o‘quvchilarning yosh, psixofiziologik xususiyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga mosligi bo‘yicha psixologik ekspertizadan o‘tkaziladi;

Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Xalq ta’limi vazirligi, Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi, Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi, Moliya vazirligining O‘zbekiston milliy universitetining “Psixologiya” va “Sotsiologiya” kafedralari negizida O‘zbekiston davlat psixologiya universitetini tashkil etish;

Psixologiyaga oid muammolarni hal qilish mamlakat taraqqiyoti uchun naqadar muhimligini shundan ham bilsa bo‘ladiki, ularni yechish nafaqat ta’lim rivojiga, balki iqtisodiyotdan tortib sportgacha, tibbiyotdan tortib tadbirkorlikkacha bo‘lgan sohalar taraqqiyoti tezlashishiga sezilarli ta’sir o‘tkazadi. Sobiq ittifoqda XX asrning 60-yillarigacha psixologiya faniga yetarlicha ahamiyat berilmas edi. Psixologiya fanining ba’zi eng yangi yo‘nalishlariga esa mensimay qaralar edi. Masalan, psixologiya fanining AQSH va Yevropaning rivojlangan mamlakatlarida o‘tgan asrning 30–40 yillarida shakllanib tez rivojlana boshlagan sohasi — «ijtimoiy psixologiya» yo‘nalishi 60-yillargacha burjua fani sifatida inkor etib kelindi. 60-yillarda chop etilgan «Bolshaya sovetskaya ensiklopediya»da bu fanga quyidagicha ta’rif berilgan edi: «burjuacha soxta fan» (burjuaznaya ljenauka).

Psixologiya faniga bunday yondashuv kadrlar tayyorlashda ham o‘z aksini topmay qolmadi. 80-yillarning o‘rtalarigacha O‘zbekistonda faqat Toshkent Davlat Universitetida (hozirgi O‘zbekiston Milliy Universiteti) psixologiya yo‘nalishiga har yili 25 nafar talaba qabul qilinardi.

Bunday yondashuv oqibatida 1990 yil boshlarida sobiq ittifoqda hammasi bo‘lib oliy ma‘lumotli psixologlar soni 5000 kishidan kamroqni tashkil qilar edi. Qiyoslash uchun: o‘sha yil boshlarida oliy ma‘lumotli psixologlar soni AQSHda 300 000dan ortiqroqni tashkil qilgan edi. Har ming kishiga hisoblaganda AQSHda psixologlar soni sobiq ittifoqqa qaraganda 60 baravar ko‘p bo‘lgan. Bundan 50 yil avval amerikaliklarning ko‘pchiligi o‘zlarining oilaviy psixologiga ega bo‘lgan. Bizning mamlakatimizdagi poliklinikalarning ko‘pchiligida hozirgi kunda ham tibbiy psixolog mavjud emas. O‘tgan asrning 70-yillaridan boshlab sobiq ittifoqda psixologiyaga e‘tibor biroz kuchaydi. Lekin ko‘p vaqt yutqizilgan edi.

Mustaqillikka erishilgandan keyin O‘zbekistonda psixologiya faniga ko‘proq e‘tibor berila boshlandi. Mamlakat oliy o‘quv yurtlaridagi psixologiya fakulteti va yo‘nalishlariga har yili 800ga yaqin talaba qabul qilinmoqda. Bu sobiq ittifoq davriga qaraganda 30 baravardan ortiqroqni tashkil qiladi. Lekin miqdoriy jihatga yetarli e‘tibor berilgan bo‘lsada, ta’lim sifatiga yetarli e‘tibor berilmadi. Ittifoq parchalangandan keyin Rossiya Federatsiyasi, Belarus singari mamlakatlarda psixologiya fanining mundarijasi jiddiy o‘zgartirildi va rivojlangan mamlakatlar darajasiga deyarli yetkazildi. O‘zbekistonda psixologiya fakultetlari soni va ularga qabul qilinayotgan talabalar soni ortgan bo‘lsa ham, fan mundarijasi sobiq ittifoq darajasida qolib ketdi.

Psixologiya fanlari mundarijasini belgilashda bizningcha, bir qator kamchiliklarga yo‘l qo‘yilmoqda. Mamlakatimiz psixologiya fanida inson psixikasi ikki qatlamdan, ong va ongostidan iborat ekanligi hisobga olinmayapti. Dunyoda ko‘zga ko‘ringan olimlarning fikriga ko‘ra, ong psixikaning 10 foizini, ongosti esa 90 foizini tashkil qiladi. Mamlakatimizdagi deyarli barcha psixolog olimlar psixikaning 10 foizini tashkil qiladigan ong bo‘yicha dissertatsiyalar himoya qilganlar. Psixologiya fakultetlarining o‘quv rejalariga ham faqat ong bilan bog‘liq mavzular kiritilgan. Chunki sobiq ittifoqning psixologiya fakultetlarida ham faqat ong bilan bog‘liq mavzular o‘qitilar edi. Psixologiya fanlarining bir qator muhim yo‘nalishlarida juda kam ishlangan yoki umuman ishlanmagan. Jumladan, mamlakatimizda tibbiy psixologiya bo‘yicha ilmiy ish qilgan mutaxassislar barmoq bilan sanarli. Toshkent tibbiyot akademiyasida mazkur yo‘nalish bo‘yicha magistratura ochilgan. Lekin yaqin vaqtlargacha tibbiyot muassasalarida tibbiy psixolog shtati ko‘zda tutilmagani uchun magistraturani tugatganlar qayerga ishga kirishni bilmay sarson bo‘lishdi.

Tibbiyot oliygohlarining o‘quv rejasiga shaxs psixologiyasi, yosh davrlari psixologiyasi, psixodiagnostika, psixokorreksiya degan vrachlar uchun zarur bo‘lgan fanlar umuman kiritilmagan. Umumiy psixologiyani pedagogika fani bilan qo‘shib o‘qitish uchun faqat 56 soat vaqt ajratilgan. Bu esa umumiy psixologiya o‘qish olti yil davom medinstitutlarda 28 soat o‘qitilishini anglatadi. Ya’ni o‘qish har kuni 6 soat davom etadi, deb hisoblasak, psixologiyaga olti yil davomida 5 kun ajratilishini bildiradi. To‘g‘ri, o‘quv rejalarida tibbiy psixologiya va psixiatriya, singari fanlarni o‘qitish ham ko‘zda tutilgan. Lekin bu fanlar me‘yoriy psixikani emas, psixikaning me‘yordan og‘ishlarini o‘qitishni ko‘zda tutadi. Tibbiyot institutlarida insondagi me‘yordan og‘ishlarni o‘rgatadigan fanlarni o‘qitishdan avval me‘yoriy holatlarni o‘rganishga bag‘ishlangan fanlar chuqur o‘qitiladi. Masalan patologik anatomiya fanidan avval normal anatomiya, patologik fiziologiya fanidan avval normal fiziologiyani o‘qitish singari. Shunisi ham borki, me‘yordagi holatlar va me‘yordan og‘ishlarni o‘rgatuvchi fanlarga ajratiladigan soatlar hajmi deyarli bir xil. Rivojlangan mamlakatlarda, Rossiya Federatsiyasi tibbiy OTMlarida psixologiyaning eng zamonaviy yo‘nalishlari: psixokardiologiya, psixodermatologiya, psixoimmunologiya, psixoonkologiya, psixoendokrinologiya singari qator fanlar o‘qitilmoqda. Bu mamlakatlarda kardiolog mutaxassisligini egallayotgan talaba psixokardiologiyani, endokrinologiya mutaxassisligini egallayotgan talaba psixoendokrinologiyani, bo‘lg‘usi onkolog psixoonkologiyani egallashi shart hisoblanadi.

Qanchalik og‘ir bo‘lsa ham e‘tirof etish zarurki, bu fanlardan talabalar uyoqda tursin, aksariyat olimlarimiz ham yetarli bilimga ega emas. Buni qayerdan bilasiz, degan savol paydo bo‘lishi mumkin. Men mamlakatimizda keyingi ikki yilda chop etilgan jurnallarni o‘rganib, tibbiyotning sanab o‘tilgan yangi yo‘nalishlari bo‘yicha bironta maqola ham topa olmadim. Bu

holat mazkur yo‘nalishlarning mamlakatimizda qanday ahvolda ekanidan dalolat beradi. Tibbiy psixologiya va uning yo‘nalishlarini ishlab chiqish va hayotga tadbqiq qilish bemorlarning davolanishi va jamiyat salomatligini yaxshilashda juda muhim rol o‘ynagan bo‘lar edi.

Universitetlarning o‘quv rejalariga o‘qituvchilar uchun zarur bo‘lgan pedagogik psixologiya va yosh davrlari psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, psixodiagnostika, psixokorreksiya singari fanlar kiritilmagan. Ayni paytda psixologiyaning o‘qituvchilar uchun mutlaqo zarur bo‘lgan bu sohalar bo‘yicha yetarli bilim olmagan bitiruvchilarning 90 foizdan ortiqrog‘i maktablarga o‘qituvchilik qilish uchun bormoqda. O‘qituvchining asosiy vazifalari tushuntirish, uqtirish va shu usullar yordamida o‘quvchilarga bilim berish va tarbiyalash. Ta’lim jarayoni qisman, tarbiya jarayoni esa, asosan, ongostiga ta’sir o‘tkazish orqali amalga oshiriladi. Ongostiga ta’sir qilmay ham ta’lim va tarbiya tadbirlarini o‘tkazish mumkin. Lekin bunda tadbirlarning samaradorligi juda past bo‘ladi. Tarbiya jarayonida uqtirishning muhimligi shundaki, o‘quvchilarda uning yordamida ijobiy sifatlarining zarurligiga ishonch hosil qilish orqali bu sifatlar ongostiga singdiriladi. Bunga faqat pand-nasihat qilish yo‘li bilan erishib bo‘lmaydi.

Hozir ta’lim tizimimizda o‘quvchilardagi ijodkorlik xususiyatini rivojlantirishga alohida talablar qo‘yilmoqda. Mamlakatimizda ijod maktablari, prezident maktablarini tashkil etishdan ko‘zlanayotgan asosiy maqsadlardan biri ham ijodkorlikni rivojlantirishdir. Shu talab va maqsadga mos ravishda psixologiya va pedagogika fanlarimizda ijodkorlikni rivojlantirish uslubi, texnologiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor berilishi kerak edi. Lekin hozircha psixolog va pedagoglarimizning faoliyatlarida bu masalani tezroq va atroflicha tadqiq etishga intilish sezilmayapti. Ijodkorlikni shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha jahon psixologiya fanida mavjud xulosalarga ko‘z yugurtirsak, avvalo, ijodkorlik yana o‘sha ongostida shakllanishi va rivojlanishi ma’lum bo‘ladi. Ijod maktablarimizda ishlayotgan o‘qituvchi va murabbiylarda esa ongostining tuzilmasi va xususiyatlari haqidagi bilimlarni shakllantirish va rivojlantirishga e’tibor berilmayapti. Bizning fikrimizcha, bunday holat bu vazifani bajara oladigan psixologlarning kamligi bilan bog‘liq bo‘lsa kerak. Ijodkorlikning doimiy yo‘ldoshi bo‘lgan bir hodisa bor. Bu ilhom degan hodisadir. Agar o‘quvchilarda ijodkorlikni shakllantirish jarayonida ularda ilhom uyg‘otish muammosini hal qila olsak, oldimizga qo‘yilgan maqsadning yarmiga yetgan bo‘lar edik. Bu vazifani bajarish uchun ham ongostiga murojaat qilishimiz va u bilan ishlashimiz kerak bo‘ladi.

Barcha sohalarida xususan, sport, balki, ta’lim-tarbiya, tibbiyot va ijtimoiy hayotning boshqa sohalarida ham psixologiya fanida vujudga kelayotgan yangiliklarni o‘rganish va imkon boricha amaliyotga tadbqiq qilish Yangi O‘zbekistonning tezroq shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qiladi, deb ishonch bilan aytish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Shavkat Mirziyoyevning “Aholiga psixologik xizmat ko‘rsatish va psixologiya sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.- 21.12.2022 yildagi P/f.
2. Psixologiya tarixi. N.S.Jo‘rayev, D.A.Saliyeva, N.A.Sultonova. – 2019. Noshir nashriyoti.

ELEKTRON TA’LIM MUHITIDA MENEJMENT TARIXI FANINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Sardor Jumaboyev

JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Jahon tajribasida pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayoniga hamkorlikda o‘qitish, tizimli yondashuv asosida ta’limni tashkil etish, pedagogik kadrlarning zamonaviy texnologik bilimlarini kengaytirish, axborot texnologiyalari (optik

effektlar, 3D-ta’lim zallari)asosida loyihalash faoliyatini shakillantirish va rivojlantirish, kiberpedagogika, masofaviy ta’lim shakillarini keng tatbiq qilish etish: ochiq ta’lim resurslari, aralash ta’lim (online,/offline) texnologiyalaridan foydalanish dolzarb muammo sifatida qaralmoqda.

Mamlakatimiz ta’lim tizimini xalqaro ta’lim standartlari bilan uyg‘unlashtirib, ta’lim muassasalarida kadrlar tayyorlash sifati hamda raqobatdoshligini ta’minlash, jahon amalyotiga asoslangan Xalq ta’limi tizimining sifat darajasini oshirish jarayonini keng tatbiq etish orqali ilmiy va innovatsiyon yutuqlarini amalyotga joriy etishning samarali metodlarini ishlab chiqish ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. O‘zbekistonni rivojlantirishning beshda ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha xarakatlar strategiyasida ta’lim muassasalarini qurish, rekonstruksiya qilish, kapital tamirlash, ularni zamonaviy o‘quv-laboratoriya uskunalari, kompiyuter texnikasi va o‘quv-metodik qo‘llanmalar bilan ta’minlash bo‘yicha ishlarni amalga oshirish orqali ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash yuzasidan aniq maqsadga qaratilgan chora-tadbirlarni ko‘rish ustuvor vazifalardan biri sifatida ko‘rsatib o‘tilgan.⁷⁸

O‘zbekistonda xorijiy ta’lim tajribalarin asosida erishilgan ijobiy natijalarni umumlashtirish va rivojlantirish, elektron ta’lim sohalari bo‘yicha ta’limning yagona axborot-ta’lim portallarini shakillantirish, fanlarning yagona axborot-metodik ta’minotini yaratish imkonini beradigan fan portallarini yaratish, axborot resurslari, talabalar, o‘qituvchilar va tadqiqotchilarning jahon ta’lim resurslari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, vositalari bilan jihozlash, talabalar, o‘qituvchilar va tadqiqotchilarning jahon ta’lim resurslari, zamonaviy axborot resurs markazlari ma’lumotlar bazalariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish muhim vazifalardan biri xisonblanadi.

Elektron ta’limni tushunish juda oson. eLearning an’anaviy elektron darsdan tashqari o‘quv dasturlariga kirish uchun elektron texnologiyalardan foydalangan holda o‘rganishdir. Ko‘pgina hollarda, bu butunlay onlayn rejimida o‘tkaziladigan kurs, dastur yoki darajaga tegishli.

Internetda Internet orqali uzatiladigan, masofaviy ta’limdan tortib, kompyuterlashtirilgan elektron o‘qitish, Internet orqali o‘qitish, Internet orqali o‘qitish va boshqalargacha bo‘lgan ta’limni tavsiflash uchun ko‘plab atamalar mavjud. Biz elektron ta’limni Internet orqali, professor o‘qitadigan sinfdan tashqari boshqa joyga yetkaziladigan kurslar deb ta’riflaymiz. Bu DVD yoki CD-ROM, video tasma yoki televizion kanal orqali olib boriladigan kurs emas. Elektron ta’lim tizimi orqali o‘zaro aloqada bo‘lib, o‘qituvchilar, professorlar yoki sinfdagi boshqa talabalar bilan ham muloqot qilish mumkin.⁷⁹

Elektron ta’lim bu platformalar yoki raqamli muhitlar orqali bilimlarga kirishni targ‘ib qiluvchi ta’lim modeli hisoblanadi.

Garchi elektron ta’lim ko‘pincha masofaviy o‘qitish bilan bog‘liq bo‘lsa-da, ba’zi mualliflar uchun ular ikki xil usul:

Elektron ta’lim masofaviy o‘qitish ularsiz amalga oshirishi mumkin bo‘lgan holda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanishni talab qiladi.

Elektron ta’lim anglikizmdan kelib chiqadi. Bunda ta’lim oluvchi internet tarmoqlari yoki ma’lum platformalar orqali axborotga ega bo‘ladilar. “Virtual o‘rganish” atamasi ushbu yo‘nalishga asoslanadi.⁸⁰

Bugungi kunda Elektron ta’limdan foydalanishni istagan har qanday kishi yoki muassasa bir nechta texnik talablar bilan buni amalga oshirishi mumkin.

Shu ma’noda, elektron ta’limning platformalari akademik tarkibni almashish uchun ixtisoslashtirilgan dasturiy ta’minotga asoslangan (Tarkibni boshqarishni o‘rganish yoki LCMS). Ushbu turdagi vositalar nafaqat tarkibni yaratish va almashish, balki o‘qitishning boshqa jihatlari (o‘qish narxi, baholari), shuningdek, talabalar o‘rtasida almashinuv manbalari (suhbatlar, forumlar va boshqalar) ustidan nazoratni amalga oshirishga imkon beradi.

⁷⁸<https://lex.uz/docs/-4312785>

⁷⁹ <https://hozir.org/elektron-talim-va-uning-afzalliklari.html>

⁸⁰<https://uz.warbletoncouncil.org/e-learning-3220#menu-1>

Dunyoda virtual ta’lim platformalari orasida “Moodle”, “ATutor”, “Chamilo”, “Saba o’rganish”, “Onlayn o’qituvchi”, “eColleg” dasturiy taminot bazalari eng ko’p ishlatiladigan va samarali dasturlar hisoblanadi. Ushbu platformalarning ba’zilari bepul, bazilari pullik dasturiy ta’minotga asoslangan. Pullik dasturiy ta’minotlarning afzallik tomonlari iste’molchilarga modullarni sozlash va texnik yordam ko’rsatish kabi katta imkoniyatlar taqdim etiladi.

Xususan “menejment tarixi” faniniham elektron tarzda foydalanish ham birmuncha foydali bo’ladi. Shuning uchun hambugungi kunda “maktab menejmenti” kafedra professor-o’qituvchilari tomonidan ushbu fanning o’quv qo’llamasini yaratdi va bu vazirlikdan ro’yxatga olinish kutilmoqda.

Ushbu fanning didaktik imkoniyatlari nima degan savolga shunday javob berish kerakki, har bir mavzu talabaga oson va lo’nda rasmlar, savollar adabiyotlar tarzda yetkazib beriladi.

Ta’kidlash kerakki,elektron ta’lim har qanday sohada bilimlarni tarqatish, ta’lim oluvchilarning rasmiy ta’limidan tortib, o’quv dasturidan tashqarida bo’lgan, ammo ular uchun qiziq bo’lishi mumkin bo’lgan vositalarni olish, darslarda undan foydalanish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Virtual ta’lim tizimlaridan yuzma-yuz ta’limda,masofaviy ta’limda yoki akademik mashg’ulotlarda qo’shimcha manba sifatida, foydalanish mumkin. Ahamiyatli jihati shundaki, elektron ta’lim o’qituvchilarga ham, o’quvchilarga ham doimo dolzarb bo’lishi mumkin bo’lgan axborotlarni tezda yangilash imkonini beradi.

Elektron ta’lim tizimlari masofani yo’q qiladi va dunyoning turli burchaklaridan kelgan ta’lim oluvchilar o’rtasida aloqa o’rnatishga imkon beradi, bu esa tajribani boyitishga yordam beradi.Ushbu jarayon ularga nafaqat bilim olishni, balki geografik joylashuvidan qat’iy nazar, tengdoshlar o’rtasidagi hamkorlikni ham rivojlantirish, fikr almashishni rag’batlantirish va ijtimoiy aloqalarni o’rnatish xususiyatlarga ega.

Elektron ta’lim orqali ta’lim oluvchilar qachon o’z darslarini olib borishi, bir-birini to’ldiruvchi mashg’ulotlar bilan shug’ullanishini o’zlari belgilashi mumkin.

Ko’pgina hollarda, bu doimiy ish bilan shug’ullanadigan yoki yuzma-yuz mashg’ulot o’tkazishga xalaqit beradigan boshqa kasb egalari uchun ideal variant hisoblanadi.Shuning uchun ham didaktik imkoniyatlari kengroq.

Elektron ta’limning afzalliklari avval ta’riflanganidek, o’qituvchi o’z darslari va o’quv dasturlarini Internet orqali uzatadi va o’quvchi an’anaviy ta’limdagi kabi sinfda bo’lishi shart emas.

Ushbu ta’limning afzalliklari sifatida quyidagilar e’tirof etiladi:

Afzalliklari: Multimedia muhitida (audio, video, matn, animatsiya) darslarni taklif qilish imkoniyati bo’lib, bu tabiiy ravishda kontent sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Dars mazmunining istalgan joydan va istalgan vaqtda mavjudligi, shuningdek, yaxshiroq o’zlashtirilishi uchun takrorlash imkoniyatini beradi. Vaqt va makon cheklovlarining yo’qligi, band odamlar yoki sayohatda bo’lganlar uchun hech qanday muammosiz ta’lim olish imkonini beradi. O’qituvchining talaba bilan tarmoq orqali bog’lanishi, ta’lim oluvchiga esa dunyoning istalgan davlatidan o’qituvchi tanlash imkoniyatini beradi. Bundan tashqari o’quvchi raqamli kutubxonaga real vaqtda kirish va undan axborot olishi mumkin bo’ladi.

Umuman olganda, elektron ta’limning afzalliklarini quyidagicha umumlashtirish mumkin: Ta’lim oluvchilarga “menejment tarixi” fanini taklif qilish usuli, ushbu fan uchun vaqt chegarasi yo’qligi, ko’p qirralilik, qamrov, harakatchanlik, o’z vaqtida va istalgan vaqtda o’rganish ehtiyojlarini qondirish, o’qituvchilar va muassasalar uchun iqtisodiy jihatdan yanada samarali boshqaruvni nazarda tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Agaponov S.V. va boshqa masofaviy ta’lim vositalari. Metodologiya, texnologiya, vositalar / Ed. Z.O. Jaliashvili. - SPb .: BHV-Peterburg, 2003 yil.
2. Tiffin J., Rajasingam L. Virtual o’rganish nima. Axborot jamiyatida ta’lim. - M.: Informatika va ta’lim, 1999 yil.
3. <https://hozir.org/elektron-talim-va-uning-afzalliklari.html>

KOMMUNIKATIV KOMPITENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY VA USLUBIY ASOSLARI

Sulaymanov Anvar Abdaliyevich
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti
Kamolov Meliboy
JDPU iqtisod fanlari nomzodi

Universitet davrida bo‘lajak mutaxassisni shakllantirishning muhim shartlaridan biri uning universitetning maxsus tashkil etilgan o‘quv muhitida kasbiy tayyorgarligidir. Uni qurish va amalga oshirishning asosiy tamoyillari amaliy mazmunni o‘quv materialiga integratsiya qilish, o‘quv jarayonini faoliyatga asoslangan va amaliyotga yo‘naltirilgan qurish, kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishdir.

Kommunikativ kompetentsiya ijtimoiy kasblar bo‘yicha mutaxassislarning kasbiy kompetentsiyasining ajralmas qismi bo‘lgan asosiy toifalarga kiradi. Kommunikativ kompetentsiya gumanitar universitetlar bitiruvchilari uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar ro‘yxatiga kiritilgan bo‘lib, ta’lim standartlarida ta’limning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida qayd etilgan.

Universitet davrida bo‘lajak mutaxassisning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishning psixologik mexanizmi - bu muloqot uchun motivatsiyaning paydo bo‘lishiga va to‘planishiga yordam beradigan interaktiv dialogik ta’lim mazmuni asosida qurilgan talabalarning maxsus o‘quv va kasbiy faoliyatidir.

Shunga qaramay, hozirgi vaqtda oliy o‘quv yurtlari, shu jumladan gumanitar yo‘nalishdagi universitetlar, kasbiy ta’limning psixologik tarkibiy qismiga etarlicha e’tibor bermayaptilar, garchi o‘qitish samaradorligi o‘quv jarayonini ajralmas psixologik va psixologik omil sifatida tashkil etishga bog‘liq. pedagogik faoliyat yaqqol namoyon bo‘ladi. Shubhasiz, nutq va fikrlashning individual xususiyatlari, moslashuvchan qobiliyatlari, shaxslararo o‘zaro ta’sir qilish qobiliyatlari (bularning barchasi kommunikativ kompetentsiyaning tarkibiy qismlari) kabi psixologik omillarni hisobga olgan holda, gumanitar fanlar talabalarining ta’lim faoliyatini tashkil etish va usullarini yanada aniqroq tartibga solishga imkon beradi.

Umuman olganda, nafaqat kasbiy, balki shaxsiy sohadagi munosabatlar ham kommunikativ kompetentsiyaning rivojlanish darajasiga bog‘liq. Muloqot hayotning asosiy tarkibiy qismidir

Shaxs va kommunikativ kompetentsiya muloqot muvaffaqiyatining asosiy omilidir. Shuning uchun talabalik davrida kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish juda muhimdir.

Biroq, bugungi kungacha o‘quvchilarning ko‘pchiligi hayotiy tajriba va ilmiy bilimlardan foydalangan holda o‘z nuqtai nazarini bahsli, ko‘p qirrali tarzda ifoda eta olmasligi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ko‘pincha, bu kelajakdagi mutaxassisning nutqi, ongi yoki so‘z boyligini rivojlantirish bilan bog‘liq emas, balki munozaralarda qatnashish tajribasining etishmasligi bilan izohlanadi [3]. Bu kamchilik, bizningcha, zamonaviy ishchiga qo‘yiladigan talablarning nihoyatda yuqori ekanligi bilan yanada kuchaydi. U nafaqat o‘z pozitsiyasini to‘g‘ri bayon eta olishi, balki muloqotning tashkilotchisi va ishtirokchisi sifatida ishonchli, yorqin va o‘ziga xos bo‘lishi kerak.

Shunday qilib, biz gumanitar fanlar talabalari kasbiy faoliyatining asosiy xususiyati sifatida kommunikativ kompetentsiyani yanada rivojlantirish zarurligini aytishimiz mumkin.

Kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish ikki tomonlama jarayonni o‘z ichiga oladi: bir tomondan, qandaydir yangi bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash; boshqa tomondan, tuzatish, ularning allaqachon o‘rnatilgan shakllarini o‘zgartirish. Shuning uchun kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish sub'ekt-sub'ekt - aloqaning mahsuldor, shaxsiy tomonlarini va sub'ekt-ob'ektni - reproduktiv, operatsion tarkibiy qismlarni rivojlantirishga qaratilgan barcha vositalar to‘plamidan foydalanishni o‘z ichiga oladi.

Ko’rsatilgan muammoning dolzarbligiga qaramay, ilmiy adabiyotlarda kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish nuqtai nazaridan har xil turdagi ta’lim usullari va usullarining samaradorligini asoslaydigan tadqiqotlar yetishmasligi mavjud.

Kommunikativ kompetentsiyaning individual komponentlarini rivojlantirishning interfaol usullari yaxlit o’quv dasturiga birlashtirilganligi talabalarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish darajasiga qanday ta’sir qilishini ko’rsatish maqsadida tadqiqot ishlarini olib bordik.

Ishda qo’yilgan vazifalarni hal qilish va sotsializmni rivojlantiruvchi mos vositalarni tanlash uchun "kommunikativ kompetensiya" tushunchasini tahlil qilish va ushbu kompetentsiyaning asosiy tarkibiy qismlarini ajratib ko’rsatish zarur.

“Kommunikativ kompetensiya” tushunchasi birinchi marta A.A.Bodalev tomonidan qo’llanilgan va ichki resurslar (bilim va ko’nikmalar) mavjud bo’lganda boshqa odamlar bilan samarali aloqa o’rnatish va qo’llab-quvvatlash qobiliyati sifatida talqin qilingan [5].

Mahalliy psixologiyada kommunikativ kompetensiya muammosi va kontseptsiyasiga oid ko’plab yondashuvlar va tushunchalar mavjud. Shunday qilib, masalan, S.V. Titova kommunikativ kompetentsiyani tilni bilish, uning xatti-harakatining bashoratli modelini yaratish uchun muloqot ob’ektida harakat qilish qobiliyati, hamdardlik, muloqot sub’ektining shaxsiy xususiyatlari (adekvat o’zini o’zi qadrlash, ijtimoiy yo’nalish) deb hisoblaydi.

E.P. Ilyinning ta’kidlashicha, kommunikativ kompetensiya - bu boshqa odamlar bilan zarur aloqalarni o’rnatish va qo’llab-quvvatlash qobiliyati.

V. Dik bu samarali qurish uchun zarur bo’lgan ichki resurslar tizimi, deb hisoblaydi shaxslararo o’zaro munosabatlarning ma’lum bir doiradagi kommunikativ harakati [4].

V.A. Goryanina kommunikativ kompetentsiyani shaxsga yoki bir guruh shaxslarga xos bo’lgan kommunikativ taktika va strategiyalarning ishchi to’plami deb hisoblaydi.

A.A.Leontiev kommunikativ kompetentsiyani vaziyatga moslashish va ijtimoiy xulq-atvorning og’zaki va noverbal vositalarida ravonlik sifatida belgilaydi. Shu bilan birga, u kommunikativ kompetensiya samaradorligini boshqa odamlarga taassurot qoldirishda mo’ljallangan ta’sir qilish harakatlarining muvaffaqiyati va aloqa vositalaridan foydalanish darajasi sifatida ko’rib chiqishni taklif qiladi

Shunday qilib, barcha ta’riflarda umumiy bo’lgan narsa kommunikativ kompetentsiyani insonda kommunikativ jarayonlarning samarali oqimini ta’minlaydigan bilim, ko’nikma va ko’nikmalarning ma’lum bir to’plami sifatida tushunishdir, ya’ni. o’zaro tushunishga erishish va zarur ta’sir ko’rsatish.

Shaxsning kommunikativ qobiliyatini hisobga olgan holda uning tarkibiy qismlarini ajratib ko’rsatish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Fedorova P.S. Zamonaviy universitetning ta’lim muhitini tashkil etish: psixologik jihat // Yaroslavl pedagogika byulleteni. 2011. V.2. 3 raqami.
2. Ilyin. E.P. Muloqot va shaxslararo munosabatlar psixologiyasi. Sankt-Peterburg: Pyotr, 2009 yil.
3. Goikhman O.Ya., Nadeina TM. Nutq aloqasi: darslik. 2-nashr, qayta ko’rib chiqilgan. va qo’shimcha M.: INFRA-M, 2008 yil.
4. Dik V. Samarali muloqot. Texnikalar va ko’nikmalar. M.: "Gumanitar markaz" nashriyoti, 2007 yil.
5. Titova CB Kommunikativ madaniyat. Kommunikativ kompetentsiyadan ijtimoiy mas’uliyatgacha. Sankt-Peterburg: Pyotr, 2009 yil.

OLIY TA'LIMDA ILG'OR INOVATSIYALARNI JORIY ETISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Saidova.N.I

Nizomiy nomidagi TDPU "Amaliy psixologiya" kafedrası o'qituvchisi
Samijonov.N.M

Nizomiy nomidagi TDPU "Pedagogika va psixologiya" fakulteti talabasi

Mamlakatimizning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish va uning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda ta'lim tizimining o'rni beqiyosdir. Dunyoda ta'lim tizimida ro'y berayotgan ta'limning internatsionallasuvi, talabalarning xalqaro mobilligi, ta'lim dasturining tez o'zgaruvchanligi kabi global tendensiyalar qatoriga ta'lim sifatini ta'minlash masalasi alohida ahamiyat kasb etib bormoqda. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar hamda bo'lajak mutaxassislarning ma'naviy-ahloqiy, intellektual va kasbiy salohiyatiga nisbatan qo'yilayotgan yuqori talablar ta'lim muassasalari oldiga xalqaro talablarga javob bera oladigan sifatli kadrlar tayyorlash vazifasini qo'ymoqda. Bu vazifalarni bajarish yo'lida esa ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish talab etiladi. Ammo ta'lim tizimida zamonaviy tendensiyalarni, ayniqsa, rivojlangan xorijiy mamlakatlardagi ta'lim tizimida foydalanayotgan innovatsion pedagogik texnologiyalarni isloh qilishning zamonaviy tajribalari nisbatan sekin o'zlashtirilmoqda.

Pedagogik texnologiya - bu o'quv jarayonini zamonaviy tashkil etish tizimi bo'lib, u ta'limning zaruriy sifatini ta'minlaydi va jadallashgan ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga javob beradigan, ta'lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish jarayonlarini texnika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tadbiiq etishning izchil metodidir. Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish davr talabi bo'lib hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya-texnika resurslari, odamlar va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda ta'lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo'yuvchi o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning xamma jarayonlarini yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli metodi (YuNESKO).

Ta'lim jarayonida yangi innovatsion texnika-texnologiyalardan foydalangan holda dars o'tish, so'nngi texnikalar bilan jihozlangan laboratoriya xonalaridan foydalangan holda mashg'ulotlar o'tkazish, mutaxassislik bo'yicha, masalan kimyo sohasidagi so'nngi innovatsiyalar haqida ma'lumotlar keltirib, jahon tajribasidan namunalar keltirib o'tish talabalarni yangilik yaratish ruhida tarbiyalashga turtki bo'ladi.

Bizning fikrimizcha ta'lim jarayonida avval qiziqish uyg'otib, motivatsiya berib, so'ngra raqobat muhiti yaratilsa talabalarda innovatsiya yaratishdagi yashirin qobiliyatlari uyg'otiladi va albatta rag'batlantirish amalga oshirilsa ko'zlangan maqsadga erishiladi. Talabalarga ilm-fan va innovatsiya yaratishda yutuqlarga erishgan insonlardan misol keltirib, iloji bo'lsa ulardan birini o'rnak bo'luvchi inson sifatida darsga taklif qilib, yoki innovatsiyalar markaziga talabalarni ekskursiyalarga etishni yo'lga qo'yilsa maqsadga tezroq erishilgan bo'lardi.

Innovatsiyalar yarmarkasiga va hududdagi IT parklarga talabalarni ekskursiyaga etishni tashkil qilsak ta'limda berilgan nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lashda erishilgan yutuqlarni ko'paytirishiga ishonamiz.

Mutaxassisligiga mos ravishda mamlakatimizdagi ishlab chiqarish korxonalariga va zavodlarga talabalarni amaliyotga yuborishni institutlarimizda allaqachon yo'lga qo'yganmiz. Lekin bizning taklifimiz shundan iboratki, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining ilmiy-tadqiqot muassasalari tomonidan bir vakilni faxriy mehmon sifatida institutga taklif qilib, seminarda shaxsan nutqlarini eshitish sharafiga va bundan olingan taassurotlar ko'lami iqtidorli talabalarni ruhlantirgan bo'lardi.

Innovatsion ta’lim (ingl. “innovation”-yangilik kiritish,ixtiro) ta’lim oluvchida yangi g’oya, me’yor, qoidalarni yaratish, o’zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg’or g’oyalar, me’yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllanirish imkoniyatini yaratadigan ta’lim.

Innovatsion ta’lim jarayonida qo’llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta’lim texnologiyalari yoki ta’lim innovatsiyalari deb yuritiladi. O’qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor,elektron doska va hokazo) foydalanishi, interfaol metodlar asosida dars o’tishi ham mumkin. O’qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko’p bo’lsa, mazmun shunchalik oshadi. Ta’limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e’tirof etish lozim. Har bir o’qituvchi ta’limda individual ravishda yangilik kiritishi mumkin. O’z fanining mazmun-mohiyati, mavzulari, shu sohadagi yaratilgan ilm-fan yutuqlari va innnovatsiyalar haqida yangi ma’lumotlarni o’rgangan holda o’qitish jarayonida ularni qo’llab, misollar keltirib, ta’limda yangi metodni yaratishi, hamda shu asosida dars o’tishi mumkin. Innovatsion texnologiyalar o’qituvchi o’z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi, uni yaxshilashga doir yangilik kiritishga harakat qiladi.

“Faoliyatni yangilash 3 bosqichda, ya’ni tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish bosqichlarida amalga oshiriladi.”

Innovatsion texnologiyalardan asosiy maqsad o’qituvchi va o’quvchi mushtarakligiga erishish, o’quvchilarni fanga qiziqtirish, ta’limga bo’lgan munosabatni o’zgartirish, o’rganilgan bilimlarni ijtimoiy sharoitlarda qo’llay olish ko’nikmasiga ega bo’lish, axborot kommunikatsion texnologiyalar va didaktik materiallarni mavzu bilan uyg’unlashtirish kabilarni keltirish mumkin.

Hozirgi kunda ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari o’quv jarayonida qo’llashga bo’lgan qiziqish, e’tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo’lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda o’quvchi talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o’rgatilgan bo’lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o’zlari qidirib topishlariga, mustaqil o’rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o’zlari keltirib chiqarishlariga o’rgatadi. O’qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanish, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo’naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta’lim jarayonida o’quvchi talaba asosiy figuraga aylanadi. Shuning uchun oliy o’quv yurtlari va fakultetlarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o’qitish metodlari interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarning o’rni va roli benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog maxoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o’quvchi-talabalarining bilimli, yetuk malakaga ega bo’lishlarini ta’minlaydi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar kelajakda ham mehnat bozorida talab mavjud bo’ladigan zamonaviy mutaxassis-kadrlarni tayyorlash uchun ta’lim jarayonida juda muhim ahamiyatga egadir. Zamonaviy kadrlar tayyorlash uchun pedagogning o’zi ham zamonaviy AKT vositalaridan foydalangan holda, eng so’nngi ilm-fan yutuqlaridan, o’zi bilim berayotgan soha yangiliklaridan xabardor bo’lishi va eng yangi pedagogik texnologiyalar asosida dars o’tishi talab etiladi.

Oliy ta’limni 2030-yilgacha rivojlantirish bo’yicha konsepsiyada mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalarini xalqaro 1000talik ta’lim muassasalari safiga kiritish maqsad qilingan. Ammo innovatsion pedagogik texnologiyalarning xalqaro tajribasini o’rganish va unlarni tadbiq etish nisbatan sekin amalga oshirilmoqda.

Fikrimizni aniqroq bayon etish uchun turli xildagi abituriyent tayyorlash o’quv kurslarini misol qilib keltirsak, bir tayyorlov kursi pedagogining maqsadi eng avvalo nomi eng yaxshilar safiga kirishi emas, mehnati samarasi bo’lgan tahsil oluvchilarning ko’zlangan maqsadiga erishishi bo’lib hisoblanadi. Misol uchun, ingliz tilidan IELTS kusrlarini tahsil oluvchilari ushbu sertifikatni yuqori ballarda egallashi, fanlar bo’yicha abituriyentlarning o’zi tanlagan oliy ta’lim muassasasigaga yuqori natijalar bilan o’qishga kirishi- o’sha pedagogning birinchi o’rindagi

maqsadi bo‘lib hisoblanadi va shu maqsadga erishishi o‘z-o‘zidan uni eng yaxshi kurslar qatoriga kiritib qo‘yadi. Ushbu yutuqlarning barchasi o‘sha pedagogning nafaqat kuchli bilimiga, balki shu bilimni yetkazib berishga doir pedagogik texnologiyasiga ham bog‘liqdir.

Oliy ta’lim muassasalarida ham maqsadni ushbu dargoh tayyorlagan mutaxassislar karyerasidagi yutuqlari va yuqori talabga ega yetuk kadr bo‘lganini bilan bog‘lash kerak deb hisoblaymiz. Chunki har qanday faoliyatning sifatli amalga oshirilganligi uning natijasida aks etadi. Ta’lim jarayonining sifatli amalga oshirilishida o‘qitishni innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali amalga oshirishning o‘rni beqiyosdir.

OTMlardagi muayyan yo‘nalishdagi mutaxassisni tayyorlashda shunday sifatli, amaliyot bilan bog‘liq bo‘lgan holdagi ta’lim berish kerakki bitiruvchilar ishga kirish jarayonida yana qo‘shimcha kurslarga borishiga hojat qolmasin. Masalan buxgalteriya sohasida tahsil olayotgan talabalarga 1S va 1UZ kabi buxgalteriya dasturlarida ishlash talabalik davrida o‘rgatilsin, ular diplom olgandan keyin yana pul to‘lab kurslarga borib o‘rganishga zarurat sezmasin. Yoki ingliz tili yo‘nalishida tahsil oladigan, OTMda berilgan bilimlar asosida IELTS sertifikatini olishga qodir bo‘lsin, yana kurslarga qatnamasdan.

Hozirgi va kelajakda eng katta talab qaratilgan kasb bu - IT bo‘yicha mutaxassislardir. Mana shu yo‘nalishlar ko‘proq ochilsin oliy ta’lim muassasalarida va shu sohada yetuk kadrlar tayyorlash uchun pedagoglar ham chuqur bilim va yuksak pedagogik mahoratga ega bo‘b, innovatsion texnologiyalar asosida o‘qitishsin. Mana shu kabi sohalarda yutuqlarga erishishi uchun zamonaviy texnika-texnologiyalar bilan ta‘minlangan va innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida dars o‘tiladigan oliy ta’lim muassasalari eng yaxshi institutlar safiga albatta kiradi deb o‘ylaymiz.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida ishlashda o‘qituvchida innovatsion faoliyat haqida tushuncha bo‘lishi kerak. Mohiyatiga ko‘ra innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi takomillashtirilgan mahsulotni yaratishdan iborat. Pedagogning innovatsion faoliyati quyidagilar bilan belgilanadi:

- yangilikni qo‘llashga tayyorligi;
- pedagogik yangiliklarni qabul qilishi;
- novatorlik darajasi;
- kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi;
- ijodkorligi.

Innovatsion faoliyat-yangi ijtimoiy talablarning an‘anaviy me‘yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g‘oyalarning mavjud g‘oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmualar muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat. Innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma‘lum maqsadga yo‘naltirish asosida bilim, ko‘nikma, malakani egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to‘ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi.

1-bosqichda tayyor metodik tavsifnoma (mavjud innovatsiya, masalan xorijtajribasida qo‘llanilgan ammo biz uchun yangi)lardan foydalanish amalga oshiriladi. 2-bosqichda mavjud tizimga pedagog o‘zining yangi g‘oyalarni, metodini kiritadi.

Pedagoglarning innovatsion yondashuvini qaror toptirishning 3- bosqichida o‘sha ikkinchi bosqichda yaratgan g‘oya, innovatsion metodini o‘zi faoliyat yuritayotgan muassasada amalga oshirish mazmuni, shakl va metodlarini tizimlashtiradi. 4-bosqichda esa pedagog o‘qitish va tarbiyalashga oid o‘z konsepsiyasi(g‘oyalari yig‘indisi) yoki metodikasini yaratadi.

Mana shu bosqichlarda pedagog innovatsion yondashuvlarini amalga oshirsa va pedagogik texnologiyalarda yangilik kiritib, ulardan foydalanib dars o‘tsa ta’lim sifati albatta oshadi. Umuman olganda mamlakatimizda ta’lim sohasiga, hamda innovatsiyalarga katta e‘tibor berilmoqda.

Pedagoglarda innovatsion yondashuvni qaror topishi ham murakkab jarayon bo‘lib, u bir necha bosqichda kechadi.

Pedagoglarda innovatsion yondashuvni qaror toptirish bosqichlari.

Mutaxassislarining fikricha, innovatsion elektron darslik inson aql-zakovatining katta hajmdagi axborotni eslab qolish va bu ma’lumotlar orqali muloqot va fikrlash jarayonlari assotsiatsiyasi orqali izlash qobiliyatiga taqlid qiladi. Boshqacha aytganda, innovatsion elektron darslik ko‘plab statistik va dinamik ma’lumotlarni o‘zida mujassam etgan va umumlashgan tarmoq tuzilmasiga ega bo‘lgan murakkab o‘quv materiallari tizimidir: video, bajariladigan dastur va animatsiya. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-noyabrdagi PF-5264 son “O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida”gi Farmoni hamda[1] 2017-yil 30-noyabrdagi PQ-3416 sonli O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi Qaroriga muvofiq shu nomli vazirlik tashkil etilgan bo‘lib, uning vazifalari qatoriga ijtimoiy rivojlanishga, shu jumladan ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimiga innovatsiyalarni joriy etish ham kiritilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta’limni sifatini ko‘tarsa, innovatsion texnologiyalar ta’lim taraqqiyotini harakatga keltiruvchi kuchdir. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo‘lgan ta’lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, unga ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta’lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-noyabrdagi PF-5264 son “O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. N.A.Muslimov “Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” o‘quv-uslubiy majmua. Toshkent: 2016. 30-31b.
3. Raxmatov, Marat Salimovich, Mavluda Sayfiddinovna Norova, Ismat Xudoykulovich Davlatov. "ПРОБЛЕМЫ ПЕРСПЕКТИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ ТЕХНИКИ И ТЕХНОЛОГИИ." Современные инструментальные системы, информационные технологии и инновации. 2014
4. Internet saytlari.

OLIV TA’LIMNING XALQAROLASHISHIDA TALABALARNING AKADEMIK MOBILLAGI AHAMIYATI

Xusanov Qaxramon Akbarovich
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi mutaxassisligi
2-bosqich magistranti

So‘ngi yillarda iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy va ilmiy-texnikaviy sohalarda sodir bo‘layotgan integratsiya jarayonlari hamda globallashuvning chuqurlashuvi oliy ta’limda qator jiddiy o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Shunday muhim o‘zgarishlardan eng asosiysi bu oliy ta’limning xalqarolashishidir. O‘tgan asrning oxiri-yangi asrning ilk yillari global oliy ta’limda xalqarolashish jarayonlarining har tomonlama rivojlanishi uchun haqiqiy sharoitlar vujudga keldi.

Eng avvalo oliy ta’limning xalqarolashishi tushunchasiga ta’rif berib o‘tsak. Chunki bu tushunchaning yagona ta’rifi mavjud emas, turli olim va mutaxassislar tomonidan turlicha talqin qilingan. Shunday ta’riflardan birini Toronto universiteti professori Jeyn Kayt bergan. Unga ko‘ra:

“Oliy ta’limning xalqarolashishi – bu institutlarning o’qitish, tadqiqot va xizmat ko’rsatish vazifalariga xalqaro va madaniyatlararo jihatlarning kiritish jarayonidir”.⁸¹

Alto universiteti professori Minna Soderqvist bu tushunchaga boshqa ta’rif beradi:” oliy ta’lim muassasasining milliy modeldan xalqaro modelga o’tish jarayoni, natijada o’qitish va tadqiqot sifatining o’sishi sodir bo’ladi, shuningdek kutilayotgan kompetensiyalarga erishiladi”.⁸²

Umuman oliy ta’limning xalqarolashishi zamonaviy ta’lim siyosatidagi eng muhim yo’nalishlardan biri sifatida namoyon bo’lmoqda. Bu jarayonning paydo bo’lishi va rivojlanishi bir qator omillar ta’siri ostida sodir bo’lgan. Bunday omillar sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

Turli mintaqalardagi davlatlar o’rtasidagi gumanitar hamkorlikning rivojlanishi;

Globallashuvning chuqurlashuvi va davlatlar o’rtasidagi integratsiya;

Xalqaro ta’lim tashkilotlarining global ta’lim tizimidagi faolligi;

Zamonaviy axborot texnologiyalarning rivojlanganligi (Internet xalqaro tarmog’i);

Bolonya jarayonining keng tarqalganligi va davlatlarning bu jarayondagi ishtirokining oshishi;

Turli ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa muammolar yechimini hamkorlikda topishga bo’lgan intilish va boshqalar.

Oliy ta’limning xalqarolashishida muhim o’rin tutadigan ko’rinishlardan biri talabalarning xalqaro akademik mobilligi hisoblanadi. Talabalarning akademik mobilligi xalqarolashuv jarayonida muhim hisoblanib, talabalarning oliy ta’lim olish uchun o’z davlatidan boshqa davlatga muayyan muddatga borishi nazarda tutiladi. Shu bilan birga xalqaro talabalar yoki xorijiy talabalar atamaları ham keng qo’llaniladi. Xalqaro talaba yoki xorijiy talaba atamasi davlatlar milliy ta’lim tizimiga ko’ra turlicha tavsiflanadi.

AQSHda xalqaro talabalar bu “ Amerika Qo’shma Shtatlarda o’qishga ruxsat beruvchi vaqtinchalik noimmigratsion viza olib oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan shaxslar”⁸³ hisoblanadi.

Avstraliyada xalqaro talaba deganda "Avstraliya fuqarosi, Avstraliyaning doimiy rezidenti, Yangi Zelandiya fuqarosi yoki Avstraliya gumanitar doimiy yashash vizasi egasi emas" shaxslar tushiniladi.⁸⁴

Xalqaro ta’lim instituti ma’lumotlariga ko’ra, Yaponiyada xalqaro talaba - bu “ xorijiy iqtisodiyot vakili bo’lgan talaba, u Yaponiyada talaba vizasi maqomi bilan yashayotgan bo’lishi, Yaponiyaning har qanday universiteti, magistratura yoki doktoranturasi, kichik kolleji, texnologiya kolleji, kasb-hunar kolleji yoki universitetga tayyorgarlik kursida tahsil olayotgan shaxs hisoblanadi.”⁸⁵

Yuqorida ko’rib turganingizdek xorijiy talaba yoki xalqaro talaba tushunchasiga turlicha huquqiy ta’riflar berilgan. Bu o’z navbatida dunyoning turli davlatlarida qancha xalqaro talaba ta’lim olayotgani, ularning soni bo’yicha statistikalarda farqlarni keltirib chiqaradi.

Xalqaro ta’lim Institutining “Project Atlas” loyihasi ma’lumotida 2020-yil yakunlariga ko’ra, jahonda 5,6 million xalqaro talabalar bo’lib, ularning 50 foizidan ko’proq qismi AQSH, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Xitoy va Kanada hissasiga to’g’ri keladi.⁸⁶

⁸¹ Jane Knight and Hans de Wit, *Internationalization of Higher Education in Asia Pacific Countries* (Amsterdam: EAIE, 1997), 8.

⁸² Soderqvist M. (2002) *Internationalization and Its Management at Higher Education Institutions: Applying Conceptual, Content and Discourse Analysis*. Helsinki, Finland: Helsinki School of Economics.

⁸³ <https://www.iie.org/en/Research-and-Insights/Project-Atlas/Explore-Data/United-States>

⁸⁴ <https://www.studyaustralia.gov.au/Dictionary.aspx?FirstLetter=o>

⁸⁵ <https://www.iie.org/en/Research-and-Insights/Project-Atlas/Explore-Data/Japan>

⁸⁶ <https://iie.widen.net/s/g2bqxwkqwv/project-atlas-infographics-2020>

YUNESKOning Statistika Instituti bergan ma’lumotlar bir oz farq qiladi. Unga ko‘ra 2020-yilda jahonda 6 milliondan ortiq xalqaro talabalar tahsil olmoqda. Bu institut davlatlarni xalqaro talabalarni qabul qiluvchi va jo‘natuvchi davlatlar kabi tasniflagan. Quyidagi jadvallarda xalqaro talabalarni qabul qiluvchi va jo‘natuvchi eng yirik 10 mamlakat keltirilgan.⁸⁷

Ma’lumot YUNESKO Statistika Instituti materiallari asosida berilgan.

1-jadval (Xalqaro talabalarni qabul qiluvchi eng yirik mamlakatlar)

Yillar mamlakat	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Dunyo bo‘ylab	4 779 651	5 086 012	5 375 470	5 681 622	6 063 665	
1. AQSH	907251	971417	984897	987314	976853	
2. Avstraliya	294 438	335 512	381 202	444 514	509 160	
3. Buyuk Britaniya	430 833	432 001	435 734	452 079	489 019	
4. Germaniya	228 756	244 575	258 873	311 738	333 233	
5. Rossiya	226 431	243 752	250 658	262 416	282 922	
6. Kanada	171 603	189 478	209 979	224 548	279 168	
7. Fransiya	239 409	245 349	258 380	229 623	246 378	
8. BAA	73 445	77 463			225 339	215 975
9. Yaponiya	131 980	143 457	164 338	182 748	202 907	
10. Xitoy	123 127	137 527	157 108	178 271	201 177	225 100
O‘zbekiston	762	724	603	700	762	

2-jadval (Xalqaro talabalarni jo‘natuvchi eng yirik mamlakatlar)

Yillar mamlakat	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Dunyo bo‘ylab	4 779 651	5 086 012	5 375 470	5 681 622	6 063 665	
1. Xitoy	818 604	866 843	928 395	997 702	1 061 511	
2. Hindiston	256 996	305 369	341 465	377 849	461 792	
3. Vietnam	68 010	82 644	94 608	108 301	126 059	
4. Germaniya	117 088	118 081	122 958	122 524	122 445	
5. Fransiya	86 691	90 836	94 756	99 567	103 161	
6. AQSH	80 539	83 949	86 571	86 029	102 246	
7. Janubiy Koreya	107 861	105 477	105 453	101 694	101 493	
8. Nepal	40 558	49 468	64 355	82 047	93 921	
9. Qozog‘iston	78 253	90 213	84 859	88 118	89 292	
10. Braziliya	50 387	51 969	58 280	70 055	81 882	
22. O‘zbekiston	28 118	32 908	35 029	42 335	52 952	

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki xalqaro talabalar soni yildan yilga oshib bormoqda va bu tendensiya davom etadi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti bashoratiga ko‘ra, 2025-yilda xalqaro talabalar soni 8 millionga yetishi mumkin.⁸⁸ Xalqaro talabalarning yildan yilga oshib borishi, qabul qiluvchi mamlakatda xalqaro talabalar uchun qulay ta’limiy, ijtimoiy-

⁸⁷ <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=3804#>

⁸⁸ OECD (2012), Assessment of Higher Education Learning Outcomes: Feasibility Study Report: Volume 1, Design and Implementation, OECD Publishing, Paris, p 2

siyosiy va iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratishga ham sabab bo’ladi. Shu bilan birga qabul qiluvchi mamlakat iqtisodiyotiga salmoqli daromad olib keladi.

Umuman shuni aytib o’tish kerakki, oliy ta’limning jozibadorligi va sifati oliy ta’limning xalqarolashishi bilan chamcharchas bog’liq. Eng ko’p xalqaro talabalarni jalb qilgan davlatlarning universitetlari xalqaro reytinglarda eng yuqori o’rinlarni egallagani ham bejizga emas. Masalan, Jahon universitetlari akademik reytingida AQSHning 200 ta universiteti o’rin olgan bo’lsa, Buyuk Britaniyaning 65 universiteti ushbu reytinga kiritilgan.⁸⁹

Markaziy Osiyo davlatlari oliy ta’lim tizimining global oliy ta’lim tizimiga integratsiya jarayoni o’tgan asrning oxiri, 21-asr dastlabki yillariga to’g’ri keladi.

Mazkur mintaqa mamlakatlari oliy ta’lim tizimining xalqarolashishi darajasi va ko’lami borasida ham sezilarli farqlar bor. Ayniqsa Qozog’iston Respublikasini ajratib ko’rsatish mumkin. Xalqaro talabalar oqimi va akademik mobillikda ham mintaqaning boshqa mamlakatlariga nisbatan ustunlikka ega. Qozog’iston Respublikasi oliy ta’lim muassasalari mintaqada eng ko’p xalqaro talabalarni qabul qiladi va bu mamlakat talabalari xorijiy mamlakatlarga o’qish uchun eng ko’p chiqib ketadi. YUNESKO statistika instituti hisobotiga ko’ra, 2019-2020 o’quv yilida Qozog’istonda 40 ming xorijlik talaba ta’lim olgan bo’lsa, 2020-2021 o’quv yilida bu ko’rsatkich 10 mingdan ortiq nafarga kamayib, 29 mingni tashkil etdi.⁹⁰ Bu davrda O’zbekistondan borgan talabalar soni 25000 tadan 15000 taga kamaygan.

Shu bilan birga Qozog’iston ayni vaqtda mintaqa davlatlari orasida talabalari xorijda eng ko’p o’qiydigan mamlakat hisoblanadi. 2019-yil yakunlariga ko’ra qozo’gistonlik 89,292 nafar talaba xorijiy mamlakatlar oliy ta’lim muassasalarida ta’lim olgan.⁹¹ Rossiya Federatsiyasi qozog’istonlik talabalarni jalb qilish bo’yicha yetakchi bo’lib, bu mamlakatda 2019-2020 o’quv yilida 71,368 nafar talaba ta’lim olgan. Shuningdek O’zbekiston va Qirg’izistonning ham ta’lim sohasidagi xalqarolashishini ham e’tirof etish kerak.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, oliy ta’limning xalqarolashishida talabalarning akademik mobilligi muhim ahamiyatga egaligi bilan birgalikda, uning eng ajralmas unsurlaridan biri hamdir. Ya’ni oliy ta’limning xalqarolashishini xalqaro talabalarsiz tasavvur qilib bo’lmaydi.

TALABALAR BILAN ISHLASH VA ULARNING MEDIA VA AXBOROT SAVODXONLIGINI TA’MINLASH

Alimova Qunduz Oybek qizi
Maktab menejmenti kafedrası o’qituvchisi
Abduxoliqova Marjona Ixtiyor qizi
Maktab menejmenti yo’nalishi talabasi

Raqamli ommaviy axborot vositalari yoshlar uchun markaziy faoliyat va o’sish muhitidir va media ta’lim yoshlar bilan ishlashda ishlaydigan har bir kishining kundalik hayotining bir qismidir. Media, raqamli texnologiyalar va yoshlar media madaniyati yoshlar bilan ishlash uchun yangi istiqbol va imkoniyatlarni taklif etadi. Media-ta’lim jamiyati yoshlar bilan olib borilayotgan media-ma’rifiy ishlarni qo’llab-quvvatlash uchun to’plamni tayyorladi, bu esa yoshlar bilan ishlashda media-ta’limning rolini ochish va yoshlar bilan olib boriladigan media-ta’lim vositalarini taqdim etishga qaratilgan. Mediadan foydalanish yoshlar, ayniqsa talabalarning bo’sh vaqtini o’tkazishning muhim qismi hisoblanadi. Shu bois mediata’limning yoshlar bilan ishlash jarayoniga integratsiyalashuvi tabiiy holdir. Yoshlar bilan ishlash deganda, ularni rasmiy ta’lim doirasidan tashqarida tarbiyalashga yo’naltirilgan faoliyat tushuniladi.

⁸⁹ <https://www.shanghairanking.com/rankings/arwu/2021>

⁹⁰ Number of Foreign Students in Kazakhstan Increases to 30,000. <https://astanatimes.com/2021/12/number-of-foreign-students-studying-in-kazakhstan-increases-to-30000>

⁹¹ Global Flow of Tertiary-Level Students. <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow>

Masalan, Finlyandiyada yoshlar jamoat markazlari faoliyati yaxshi yo’lga qo’yilgan bo’lib, ularda yuqori malakali mutaxassislar ish olib boradi. Yoshlar ushbu markazlarga ish vaqtida, odatda kechki paytlar va dam olish kunlari bemaolol murojaat etishi mumkin. Ular markazlarga o’zaro muloqot qilish hamda turli tadbirlarda ishtirok etish uchun keladi.

Yoshlar bilan ishlash bo’yicha mutaxassislar mediapedagog sifatida ularning mediaolami va mediamadaniyatini yaxshi biladi. Yoshlar mediamadaniyati kattalarnikidan sezilarli tarzda farqlanishi mumkin. Shu sababdan yoshlar va kattalar o’rtasidagi tushunmovchilikni bartaraf etish hamda yuqori sifatli mediata’limni ta’minlash maqsadida medialar mohiyati hamda yoshlar mediamadaniyati xususida aniq tasavvurlarga ega bo’lish darkor. Bunday bilim ayniqsa medialar bilan bog’lik va yoshlarga mo’ljallangan tadbirlarni tashkil etish jarayonida juda zarur.

Kutubxonalari qoshidagi axborot resurs va yoshlar markazlari, kattalar va yoshlar o’rtasidagi muloqot va munozaralarning muhim maydonchasi hisoblanadi. Aksariyat talabalar o’zini texnikaviy jihatdan tayyor bo’lg’usi mutaxassis va medialar borasida ma’lumotga ega foydalanuvchi sifatida qabul qilinishini istaydi, ammo ularga kattalarning ayniqsa, qadriyatlar, tanlov va axloq masalalarida qo’llab-quvvatlashi juda zarur. Talabani medialardan foydalanish xavfsizligi ko’nikmalariga o’rgatishda o’qituvchining o’rni va roli beqiyos.

Bundan tashqari, yoshlar masalalari bo’yicha mutaxassislar ularni media vositasida o’zining betakror ichki dunyosi(masalan, kontent yaratish va mediadagi chiqishlarda o’z fikrini bildirish yo’li bilan)ni ko’rsatishga o’rgatishi, bir vaqtning o’zida talabaga intellektual mulk huquqi va yoshi borasidagi cheklovlar haqida ko’proq narsa o’rgatishida, boshqa huquqiy masalalarda axborot olishida katta yordam ko’rsatishi mumkin.

Mediata’lim nafaqat tahdidlarga javob berish va medianing imkoniyatlaridan foydalanish vositasi hisoblanadi, balki undan turli, masalan, kiberbulling, uzoqlashish, irqchilik va tanholik kabi mavzularga diqqatni qaratishga ko’mak beradi. Bundan tashqari, mediata’lim media vositasida yoshlarning ushbu tahdidlarga qarshi kurashdagi ishtirokini kengaytirishga ko’maklashadi. Axborot resurs markazlari esa bunday mavzudagi munozara va bahslar uchun qulay makon bo’lib xizmat qiladi, chunki ular, an’anaga ko’ra, zarur mediavositalar, xususan, Internetga ulangan kompyuterlar va o’yin konsollari bilan jihozlangan.

Mediata’limga yondashuvning eng oddiy usullaridan biri yoshlar bilan mediakontent, kontekst va ularni yaratish borasidagi suhbatlar hisoblanadi. Teatr tomoshalari, o’yin va kino oqshomlari, yoxud yoshlar tomonidan yaratilgan qisqa metrajli filmning premerasi mediata’limning amaliy usullaridan hisoblanadi.

Gazeta, jurnal, blog va videomahsulot tayyorlash bilan bog’liq loyihalar mediata’limning nisbatan ilg’or uslubi sanaladi. Axborot resurs markazlarida bunday loyihalarni amalga oshirish uchun imkoniyat va vaqt mavjud. OO’Yuning turli ta’lim yo’nalishi o’quv jarayoniga 1-va 2-bosqichida fakultativ yoki tanlov fan sifatida media va axborot savodxonligi kursini kiritish, ularda yuqorida sanab o’tilgan barcha o’quv modullarni qo’llash mumkin. Ushbu holatda Internet juda qo’l keladi, chunki undan virtual muhitdan foydalanish bo’yicha yordam va maslahatlar olish imkoni bor.

Talabalar bilan virtual muhitda ishlash nisbatan yangi soha hisoblanadi. Uning doirasida o’zini ijodiy namoyon etishi va ishtiroki kabi mavzularni, shuningdek, turli tahdidlar: masalan, kiberbulling, Internetga bog’lanib qolish, gruming, ya’ni jinsiy majburlash maqsadida bolaning ishonchiga kirish haqida axborot yetkazish kiradi. Bundan tashqari, talaba-jurnalistlar ijodiy loyihalarni amalga oshirish orqali virtual makonda tarqatilayotgan axborotga mutaxassis sifatida baho berish ko’nikmalarini hosil qiladi. Qolaversa, o’quv jarayonidagi doimiy ijodiy muhit yosh mutaxassisni o’qitishning dastlabki bosqichlaridanoq tashqaridan kirib kelayotgan mediamahsulotlarning mazmunini, maqsad-muddaosini va xattoki, tub mohiyatini aniqlash va saralash imkonini beradi.

Nima uchun talabalar bilan ishlashda media ta’lim muhim?

Yoshlar kunning bir necha soatini ommaviy axborot vositalari bilan ishlashga sarflaydi. Filmlar, musiqiy videolar va teleseriallar o’zlikni rivojlantirish uchun ingredientlarni

taklif qiladi: ular his-tuyg‘ularni amalga oshirish va ular haqida o‘z fikrlarini aks ettirish uchun ishlatiladi. Yoshlar ommaviy axborot vositalaridan turli yo‘llar bilan foydalanadilar, lekin eng muhimlaridan biri bu internet bo‘lib, u erda ular ma'lumot, o‘yin-kulgi va do‘stlar topadilar. Ko‘proq yoshlar mobil telefonlari yoki boshqa mobil qurilmalarida Internetga ega bo‘lib, undan kundalik hayotni hujjatlashtirish, yozib olish va tarmoq orqali boshqalar bilan baham ko‘rish mumkin. Yoshning texnik ko‘nikmalari tezda to‘planadi, ammo axborot jamiyatining kuchli, tanqidiy va faol fuqarosi bo‘lib etishish bosqichma-bosqich o‘sib boradi va kattalarning yordami va vaqtini talab qiladi.

Mediadan foydalanishning afzalliklari:

Ko‘pgina media manbalari (badiiy filmlar, musiqiy videolar, vizualizatsiya, yangiliklar) qisqa vaqt ichida murakkab g‘oyalarni namoyish eta oladigan juda yuqori ishlab chiqarish sifatiga ega. Bu miqdoriy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Media ham kognitiv, ham affektiv tajribalarni taklif qiladi. Agar sahnalar kuchli hissiy tarkibga ega bo‘lsa, u muhokamani, o‘z qadriyatlarini baholashni va o‘zini o‘zi baholashni qo‘zg‘atishi mumkin.

Media manbalaridan foydalanish o‘quvchilarni madaniy ahamiyatga ega bo‘lgan voqealar bilan bog‘lashga yordam beradi. Natijada, ommaviy axborot vositalaridan foydalanishning ijobiy natijasi shundaki, o‘qituvchilar o‘z materiallari va misollarini yangilab turishlari kerak bo‘ladi

Yangilik hikoyalari sinfda o‘qitiladigan nazariyalarni real dunyo voqealari va siyosatlarini bilan bog‘lash uchun ishlatilishi mumkin.

Talabalar uchun ommaviy axborot vositalarining afzalliklari:

Ommabop ommaviy axborot vositalari (filmlar, musiqa, YouTube) talabalar uchun tanish vosita bo‘lib, muhokama qilinayotgan nazariyalar va tushunchalarga e’tiborni jalb qilish va talabalarning qiziqishini saqlab qolishga yordam beradi. Talabalar nazariya va tushunchalarni amalda ko‘rishlari mumkin. Majoziy ma’noda emas, balki nazariyalar va tushunchalar ekrandan sakrab chiqadi.

Talabalar o‘zlari o‘rganayotgan nazariyalar va tushunchalar yordamida ommaviy axborot vositalarini tahlil qilish orqali o‘zlarining tahliliy qobiliyatlarini oshirishlari mumkin.

Sinfda ommaviy axborot vositalaridan foydalanish talabalarga televizor tomosha qilganda, musiqa tinglayotganda yoki do‘stlari bilan kinoda bo‘lganlarida tushunchalar va yangi misollarni ko‘rish imkonini beradi .

Talabalar , ayniqsa, ommaviy axborot vositalari mahalliy muhitdan keskin farq qiladigan bo‘lsa, o‘zlaridan tashqari dunyolarni boshdan kechirishlari mumkin .

Ko‘pgina afzalliklarga qo‘shimcha ravishda, o‘qituvchilar ommaviy axborot vositalaridan foydalanishda yodda tutishlari kerak bo‘lgan bir qator ogohlantirishlar ham mavjud. Ommaviy axborot vositalaridan foydalanish mualliflik huquqi to‘g‘risidagi qonunni to‘liq tushunishni, jalb qilingan ish yukini baholashni va chalg‘itish o‘rniga, o‘rganishni yaxshilaydigan tarkibni tanib olishda ma'lum mahorat talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Барсукова О. В. Медиаобразование как фактор развития личности ребенка в условиях трансформации информационного пространства // Вестник ТГТУ. 2011. № 4. С. 2–8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediaobrazovanie-kak-faktor-razvitiya-lichnosti-rebenka-v-usloviyah-transformatsii-informatsionnogo-prostranstva/> (дата обращения: 13.04.2019).
2. Боговиз А. В., Лобова С. В., Рагулина Ю. В. Практика медиаобразования. Медиаобразование в регионах России: проблемы и перспективы // Медиаобразование. MediaEducation. 2017. № 3. С. 8–10.
3. Дедова С. Г. Из школы журналистики – в школу медиаграмоты :Сборник статей медиапедагогов – участников XIII Фестиваля детско-юношеской журналистики и

экранного творчества «Волга-ЮНПРЕСС» / под общей редакцией И. В. Жилавской. – Тол.
: Изд-во «АТРИУМ 97», 2018. – С. 15-18

TIBBIYOT ELEKTRONIKASI FANINI O’QITISHNING SAMARADORLIGINI “SINKVEYN” METODINI BILAN OSHIRISH

M.F.Axmadjonov

FarPI “Fizika” Kafedrası assistenti, Farg’ona.
mexriddinaxmadjonov@gmail.com

Tibbiyot fizikasi yo’nalishi talabalariga tibbiyot elektronikasi dars mashg’ulotlarini “Sinkveyn” metodini qo’llagan holda olib borish ishlab chiqilgan.

Ta’lim jarayonida mazkur metodni qo’llashdan maqsad o’quvchilar tomonidan mavzuni puxta o’zlashtirishga erishish bilan birga ularni teran fikrlash, tahlil qilish, ma’lumotlarni uyg’unlashtirish hamda mantiqiy tafakkur yuritish ko’nikmalarini shakllantirishdan iborat. [1]

“Sinkveyn” strategiyasi. J.Still, K.Meredis, Ch.Temil tomonidan ishlab chiqilgan “O’qish va yozish asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish dasturi”da har bir talaba va talabalar guruhlarining fikrlash faolligini oshirish, ularda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun “Sinkveyn” strategiyasini qo’llash samarali ekanligi aytiladi.

Bu o’rinda strategiyaning mohiyati bilan tanishib o’tish maqsadga muvofiqdir.

Sinkveyn (fr. “besh qator” ma’nosini anglatadi) ma’lumotlarni sintezlash (alohida ma’lumotlar asosida yaxlit g’oyalarni shakllantirish)ga yordam beradigan qofiyasiz she’r bo’lib, u asosida o’rganilayotgan mavzu (tushuncha, hodisa, voqea)larga oid ma’lumotlar to’planadi; har bir o’quvchi (talaba) ushbu ma’lumotlar yig’indisi (qofiyasiz she’r)ni o’z so’zlari bilan turli variant yoki nuqtai nazarlar orqali ifodalash imkoniyatiga ega

Sinkveyn tuzish – murakkab g’oya, sezgi va hissiyotlarni bir necha so’z orqali yaqqol, yorqin ifodalash malakasi bo’lib, bu jarayon mavzuni puxtaroq o’zlashtirish, ma’lumotlarni yaxshiroq anglashga yordam beradi.[2,3]

Metod “Fizioterapiyada ishlatiladiga elektron qurilmalar” mavzusi misolida ko’rib chiqildi.

Sinkveyn tuzish murakkab jarayon bo’lib, uni samarali tashkil etish uchun muayyan qoidalarga amal qilish talab etiladi. Odatda, sinkveyn tuzish besh bosqichli harakatlarni tashkil etish orqali amalga oshiriladi:

1-bosqich. Mavzu bir so’z bilan ifodalanadi (Fizioterapiya)

2-bosqich. Mavzu ikkita sifat bilan ifodalanadi (Qulay, zamonaviy)

3-bosqich. Mavzu doirasida tashkil etiladigan xatti-harakat uchta so’z bilan ifodalanadi (tahlil qilinadi, o’rganiladi, fikrlar bildiriladi, umumlashtiriladi)

4-bosqich. Mavzuga nisbatan munosabatni anglatadigan to’rtta so’zdan iborat fikr yoziladi (Fizioterapiyada ishlatiladiga elektron qurilmalar)

5-bosqich. Mavzu mohiyatini takrorlovchi, ma’nosi unga yaqin bo’lgan bitta gap yoziladi (Generatorlar va Stimulyatorlar ishlash prinsipi.)

Sinkveynlar murakkab ma’lumotlarni sintezlashda, talabalarning bilimlarini baholashda va ular tomonidan ijodiy ishlanmalarning taqdim etilishida holatlarda samarali hisoblanadi.[4]

Maskur metod Samarqand davlat tibbiyot universitetining “Tibbiy biologiya” yo’nalishi talabalarida sinab ko’rildi. Sinov naqtijalari ushbu metod an’anaviy dars o’tish uslubiga nisbatan ancha samaradorli ekanligini ko’rsatdi. Metod yordamida talabalarni muloqotga kirishuvchanlik, jamoaviy faoliyat yuritish, mantiqiy fikrlash, mavjud g’oyalarni ma’lumotlarni sintezlash va tahlil qilish qobiliyatlarini oshirishda ijobiy natijaga erishish mumkin.

Xulosa.

“Tibbiyot elektronikasi” fanini an’anaviy o’qitishda asosan talabalarga bilim berish, ularni o’qituvchi tomonidan berilgan ma’lumotlarni matnlashtirishga e’tibor qaratilgan, talabalar nafaol,

o‘qituvchi esa faol bo‘lgan bo‘lsa, “Tibbiyot elektronikasi” fanini o‘qitishda innovatsion metodlarni qo‘llash – bu o‘quvchi bilan muloqot qilishning yangi metodlari (uyin texnologiyalari, loyihalash, individual ta’lim), ular bilan hamkorlik pozitsiyasi, ularni bugungi zamon muammolariga jalb etishni taqozo etadi. Innovatsion metodlar – bu talabalarga o‘z imkoniyatlarini namoyon etish metodlaridir. Bu esa o‘quvchining innovatsion fikrlashini, ularda texnologik kompetentsiyalarning shakllanishini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.Zaripov L.R. Innovatsion ta’lim sharoitida o‘quvchilarni texnologik tayyorlash // Pedagogika jurnali. 2019 yil. № 5. - B. 92-98.
- 2.N.Muslimov, M.Usmonboeva,D.Sayfurov, A.To‘raev Innovaçion ta’lim texnologiyalari Toshkent. 2015 y.
- 3.Mangal S.K., Fundamentals of Educational Technology, Ludhiana: Tandon Publications, 1994.
- Nishonaliyev U.N. Ta’lim standartlari va pedagogik innovatsiyalar – T.; Xalq ta’lim, 1999, № 6. 28 – 31 betlar.
- 4.Kamoliddinov.M, Vaxobjonov.B “Innovatsion pedagogik texnologiyalar”. “Talqin”. Toshkent. 2010.

TA’LIM JARAYONIGA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASHDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI RIVOJLANTIRISH OMILLAR

J.S.Raximjonov

Farg‘ona politexnika instituti assistenti,

A.A.Bannobov

Farg‘ona politexnika instituti talabasi, KLT fakulteti SPO 2-21 guruh talabasi

Bugungi kunda jamiyatimizda yangi ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi, ta’limning dunyo ta’lim tizimiga integratsiyalashuvi, ta’limda kredit-modul tizimi amaliyoti joriy etilayotganida demokratiyalash va insonparvarlashtirish jarayonlarining rivojlanishi ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarga yangicha yondashuv zarurligini taqozo etmoqda.

«Ta’lim to‘g‘risidagi qonun»da zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish va o‘zlashtirish zarurligi ko‘p marta takrorlanib, ularni oliy o‘quv yurtlariga olib kirish zarurati uqtirilgan.

Olib borilgan tahlillarning ko‘rsatishicha, nega bugungi kunga kelib, zamonaviy pedagogik texnologiyaga qiziqish shunchalik darajada kuchaydi, degan mulohaza tug‘ilishi tabiiy. Jamiyatimizga qanchadan-qancha bilimli va malakali kadrlarni etishtirib kelgan pedagogikaning o‘ziga xos uslublari mavjud. Pedagogik jamoatchilikning aksariyati mana shu yo‘ldan bormoqda, ammo mustaqil va kelajak sari intilayotgan jamiyatga bu yo‘l kutilgan samara bilan xizmat qila olmaydi. Chunki buning zamirida ma’lum sabablar mavjud, ya’ni;

1. Dunyoning eng rivojlangan mamlakatlar qatoridan o‘rin olish uchun, aholining ta’lim darajasini samarali jadallashtirish va uning samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishning zarurligi;

2. Fan-texnika taraqqiyotining yuqori darajada rivojlanganligi natijasida axborotlar tizimi hajmining tobora ko‘payib borayotganligi;

3. Zamonaviy texnika va texnologiyalarni ta’limga tatbiq etish, ta’lim jarayonini kompyuterlashtirish, o‘quv-tarbiya jarayonida axborot texnologiyasi va texnik vositalardan keng foydalanishga erishishi;

4. Talaba va professor-o‘qituvchi faoliyatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, o‘qituvchi ta’lim maqsadi va mazmunini puxta bilishi, ta’lim usullari, metodlari va vositalarini yaxshi egallagan bo‘lishi, talabaning qiziqish va intiluvchanligini to‘g‘ri yo‘lga yo‘naltira olishi lozimligi;

5. Professor-o'qituvchilar ta'lim jarayonini yuqori darajada, samarali tashkil etish uchun maqsad va vazifalarni aniq belgilashi, ta'lim natijasini oldindan qayd etishi, o'quv predmetlarini to'liq o'zlashtirishga erishish uchun zaruriy ta'lim vositalari, shart-sharoitlarini tayyorlashga erishishi zarurligi;

6. O'quv jarayoni uchun zarur moddiy-texnik bazaning yaratilgan bo'lishligi;

7. Ta'lim-tarbiya jarayoni natijalarini xolisona va ob'ektiv baholash, talabalarning bilim va malakalarini egallash jarayonini nazorat qilish va baholashni avtomatlashtirishga erishilganligi;

8. O'sib kelayotgan yosh avlodni hayotga mukammal tayyorlash talabi ularga eng ilg'or bilim berish usuli hisoblangan ob'ektiv borliqqa kompleks yondashuv tamoyilidan foydalanishni talab qilishi kabi muammolardadir.

Demak, iinovatsion ta'lim texnologiyasi yuqorida keltirilgan shartlarning barcha talablariga javob beradigan ta'limiy tadbir hisoblanadi.

Bugungi kunda pedagogik texnologiyani tushunish uchun asosiy yo'l-aniiq belgilangan maqsadlarga qaratilganlik, ta'lim oluvchi bilan muntazam o'zaro aloqani o'rnatish, zamonaviy pedagogik texnologiyaning falsafiy asosi hisoblangan ta'lim oluvchining xatti-harakati orqali o'qitishdir. O'zaro aloqa pedagogik texnologiya asosini tashkil qilib, o'quv jarayonini to'liq qamrab olishi kerak. Ayniqsa ta'limda kredit-modul tizimi joriy etilayotgan oliy o'quv yurtlarida talabalarga mustaqil ta'lim bo'yicha topshiriq va ko'rsatmalar berilganda turli xil metodlardan foydalanish talab etiladi.

Demak, real ta'lim amaliyoti ilg'or pedagogik texnologiyalarni amaliyotga keng joriy etish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilishini to'liq tasdiqlamoqda. Biroq ilg'or pedagogik texnologiyalarni oliy ta'lim jarayoniga qo'llash bilan bog'liq bir qator muammolar ham ko'zga yaqqol tashlanmoqdaki, ularni e'tiborga olish va hal etish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bunday dolzarb muammolar sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Oliy ta'limda qo'llash uchun mo'ljallangan interfaol metodlar tasnifi va ularning mazmun-mohiyatini yoritib beruvchi o'quv-uslubiy qo'llanmalarining yetarli emasligi. Garchi respublikamizda pedagogik texnologiyaga doir qator o'quv qo'llanmalar yaratilgan bo'lishiga qaramasdan, mazkur o'quv qo'llanmalarda oliy ta'lim jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan interfaol metodlar va ularni qo'llashga doir metodik ko'rsatmalar aniq o'z ifodasini topmagan. Mazkur holat oliy ta'lim professor-o'qituvchilarining interfaol metodlarni qo'llashga doir ma'lumotlardan to'la xabardor bo'lmashligiga olib kelmoqda. Oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayonini kuzatish professor-o'qituvchilar keng qo'llaydigan interfaol metodlar juda kamchilikni tashkil etishini ko'rsatadi.

2. Professor-o'qituvchilar interfaol metodlarni qo'llashda metodik qoidalarga to'liq rioya etishlari lozim. Boshqacha aytganda, interfaol metodlar fanning o'ziga xos xususiyati, mavzuning maqsad va vazifalari, talabalarning yosh xususiyatlari, mashg'ulot shakli, auditoriyada maqbul shart-sharoitning mavjudligi kabi jihatlarni aniq hisobga olgan holda qo'llash lozim. Oddiy bir misol: professor-o'qituvchilar, ayniqsa, yosh o'qituvchilar deyarli har bir mashg'ulotida klaster metodini qo'llaydi. Eng qizig'i, mazkur metod orqali o'quv maqsadiga erishish mumkin yoki mumkin emasligidan qat'iy nazar undan foydalanish holati ko'p uchraydi. Bundan tashqari, uch-to'rt doirani chizish orqali tarmoqlar hosil qilish ham mumkin emas. Mazkur metod talabalarning ma'lum bir narsa-hodisa, jarayon yoki tushunchaga oid fikrlarini umumlashtirish, ularni tizimlashtirish maqsadida qo'llaniladi. Ana shu asosdan kelib chiqqan holda, klaster metodidan o'tilgan materialni mustahkamlashbosqichidagina foydalanish mumkin. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytganda, interfaol metoddan noo'rin foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishga emas, aksinchi mashg'ulot sifatini pasaytirishga olib keladi.

3. Ta'lim texnologiyalarini yaratish uchun professor-o'qituvchilar o'quv maqsadlarini pedagogik vazifalarga aylantirish, uni kutiladigan natijaga mos holda aniqlash ko'nikmasiga ega bo'lishlari lozim. Barcha mashg'ulotlarning texnologik ishlanmalarini yaratish jarayonida identiv o'quv maqsadlarini vazifalarga aylantirish uchun bir xil fe'l turkumidagi so'zlar (ma'lumot berish, ochib berish, yoritib berish, izohlash kabilar)dan foydalanish o'rinli bo'lmaydi. Buning uchun

professor-o’qituvchilar Blum taksonomiyasini amaliyotda qo’llash ko’nikma va malakalariga ega bo’lishlari talab etiladi. Identiv o’quv maqsadlarini o’quv vazifalariga aylantirish ko’nikmasiga ega bo’lmasdan turib, mashg’ulot jarayonini muvafaqqiyatli loyihalashga erishish mumkin emas.

4. Oliy ta’lim jarayoniga ilg’or pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish an’anaviy o’qitish tizimining muqobili sifatida xizmat qilishi lozim. Chunki barcha auditoriya mashg’ulotlarida interfaol metodlarni qo’llashga zaruriyat yo’q. Eng asosiysi, texnologik yondashuv asosida o’quv mashg’ulotida kutilgan natijaga erishilishi lozim. Mazkur jarayonda maqsadga erishishga imkon beruvchi istalgan maqbul metodlardan foydalanish mumkin. Shuningdek, professor-o’qituvchilarning texnologik yondashuvni noto’g’ri talqin etgan holda, ma’ruza mashg’ulotlarini talabalarning o’zlari tomonidan o’tib berilishini talab qilishlari ham maqsadga muvofiq emas. Ma’ruza mashg’ulotiga nisbatan bunday yondoshuv uning samaradorligini ta’minlashga to’liq xizmat qilmaydi.

Oliy ta’limda o’qitishning asosiy shakli sifatida ma’ruzaga qo’yiladigan metodik, shu jumladan ma’ruzachiga qo’yiladigan maxsus talablar mavjud. Mazkur talablarning to’liq bajarilishi professor-o’qituvchi (lektor) orqaligina samarali amalga oshishi mumkin. Faqat anjuman-ma’ruza mashg’ulotlarini talabalarning ma’ruzalari asosida tashkil etish imkoniyati mavjud va bu sohada respublikamizda katta tajriba to’plangan. Bunda ham anjuman-ma’ruzani tashkil etish va o’tkazish talablariga rioya qilinishi lozim. Oliy ta’limda ma’ruza mashg’ulotlariga alohida ahamiyat beriladi. Professor-o’qituvchilar ma’ruza mashg’ulotlarining bir nechta usullaridan foydalanishlari mumkin. Shu usullardan samarali foydalanilganda ham innovatsion texnologiyalardan foydalanildi deb hisoblash mumkin. Chunki ma’ruza turlaridan anjumanli, binar, muammoli, ko’rgazmali, maslahatli, provakatsiya (oldindan rejalashtirilgan xatoliklar bilan mashg’ulot) ma’ruzalardan foydalanish ham professor-o’qituvchidan katta ma’suliyat, tayyorgarlik, ijodiy yondoshuv, ko’p mehnat talaba qiladi. Masalan, fizika mutaxassislari talabalariga dars o’tish jarayonida bir qator mashg’ulotlar, ya’ni ma’ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg’ulotlari o’tkaziladi. Ushbu mashg’ulotlarning har biri alohida xususiyatga ega.

Hozirgi paytda ko’plab oliy ta’lim muassasalari laboratoriya inventarlari bilan shuningdek, kompyuter texnikasi hamda innovatsion ta’lim berishga imkoniyat beruvchi elektron doskalar va multimedialangan uskunalar bilan jihozlanmoqda. Bu esa ta’lim jarayoniga innovatsion ta’lim texnologiyalarini qo’llash imkonini beradi va ta’lim sifati samaradorligiga erishiladi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, oliy ta’lim tizimida innovatsion ta’lim texnologiyalarni qo’llash samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi metodik vazifalarni muvafaqqiyatli hal etish lozim deb hisoblaymiz:

1) professor-o’qituvchilar innovatsion ta’lim texnologiyalarining —interfaol metodl, —texnologiyal, pedagogik texnologiya kabi tushunchalarning mazmun-mohiyatini aniq tushunib olishlari zarur. Mazkur tushunchalarning mohiyatini to’g’ri anglay olmaslik ularni qo’llashda ko’plab metodik qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Oliy ta’limda asosiy e’tibor o’qitish jarayonini loyihalash (texnologik model) va rejalashtirish (texnologik xarita)ga, ya’ni texnologizatsiyaga qaratilishkerak;

2) oliy ta’limda fanlarni o’qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanishda metodik qoidalar va ko’rsatmalarga rioya qilinishi kerak. Aniq metodik ko’rsatmalarga rioya etish orqali interfaol metodlarni samarali qo’llash imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa ta’lim sifatining oshishiga xizmat qiladi;

3) fanlar bo’yicha ta’lim texnologiyalarini yaratishda xilma-xillik, ijodiylik, innovatsion yondashuvlarga asoslanish, bir qolipga tushib qolishdan saqlanish maqsadga muvofiq. Mazkur jarayonda fanlarning, mashg’ulot shakllari, mavzularning o’ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda yondoshish o’rinli bo’ladi.

Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanishdagi muammolarni bartaraf etish uchun professor-o’qituvchilarga mustaqil ishlash, darsga tayyorgarlik ko’rish uchun sharoit yaratish; xar bir fan sohasi bo’yicha innovator o’qituvchilar tomonidan tayyorlangan va darsda

foydalanilgan innovatsion texnologiyalarni keng targ’ib etish, malaka oshirish davomida o’qituvchilarga fanlar kesimida individual yondashish kerak bo’ladi.

Oliy ta’limda talabalarga bilim berish jarayonida va fanlarni o’zlashtirishda baholashda innovatsion ta’lim texnologiyalari grafik organayzirlar, muommoli ta’lim texnologiyalari, kreativ texnologiyalar, didaktik o’yinlar elementlaridan foydalanish kerak.

Ta’limda innovatsion ta’lim texnologiyalardan foydalanish samaradorligi tajribalar asosida o’z isbotini topgan bo’lib, undan voz kechish mumkin emas, ayniqsa ta’limga kredit-modul tizimi joriy etilishi talabalar mustaqil ta’limini baholash va nazorat qilishda, shunday ekan unda yuzaga keladigan yuqoridagi to’siqlarni ilmiy izlanish va tajribalar yordamida bartaraf etib borish lozim. Bu borada respublikamizda juda ko’plab ishlar amalga oshirilmoqda va oshirilgan. Pedagog xodimlarni to’g’ri tanlash, ularning o’z fanini yaxshi biladigan qolaversa, ilg’or innovatsion texnologiyalar bilan qurollangan bo’lishlari zamon talabidir. Albatta olib borilayotgan sa’y-harakatlarimiz tufayli yosh avlodni Prezidentimiz aytganidek yuksak intellektual, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga erishamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Azizxo’jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.–T., 2006.
2. D.A.Begmatova “Fizika o’qitish metodikasi” o’quv-uslubiy majmua. T. 2019.
3. D.A.Begmatova, M.Qurbonov Fizika o’qitish metodikasi. O’UM, 2020
4. <https://asaka.alex-its.uz/media/files/articles/444/1522043020.666.pdf>
5. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/13119-p-d-g-gik-v-m-kt-bg-ch-p-l-g-gik-ni-o-qitishning-sh-kl-v-m-t-dl-ri>
6. <https://hozir.org/1-mavzu-talim-tizimida-ahborot-va-kommunikasiya-tehnologiyalar>.

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA VARIATIV TA’LIMNI JORIY ETISH

Usmonov Sodiq

Jizzax davlat pedagogika universiteti Ta’limda raqamli texnologiyalar kafedrası dotsenti

Sulaymonov Bobur Shavkat o’g’li

Jizzax davlat pedagogika universiteti Ta’lim muassasalarining boshqaruvi

II- bosqich magistranti

Jamiyatimizda iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy, madaniy sohalarida bo’layotgan o’zgarishlar kelajakda mamlakatimizning intellektual imkoniyatlarini belgilab beruvchi va uni rivojlantirishning asosiy sharti hisoblangan ta’lim tizimiga ham bog’liq ekanligini xisobga olish kerak. Shu bilan birga intellektual salohiyatning o’sishi, sifat darajasida rivojlantirish nafaqat ta’lim samaradorligining oshishiga, shu sohadagi tizim takomillashuviga o’z ta’sirini o’tkazibgina qolmay, balki mazkur ijtimoiy tizimning barcha sohalarini o’sishiga ham sezilarli darajada ta’sir etadi. Shuning uchun ham bugungi kunda ta’limdagi strategik yo’nalishlardan biri ta’lim muassasalarining innovatsion faoliyati asosiy omil sifatida belgilab berilayapti. Ma’lumki, fan va texnika jadal sur’atlar bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ko’plab ilmiy bilimlar, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib bormoqda. Bu, bir tomondan, fan-texnikaning yangi soha va bo’limlarining taraqqiy etishi tufayli uning differensiallashuvini ta’minlayotgan bo’lsa, ikkinchi tomondan, fanlar orasida integratsiya jarayonini vujudga keltirmoqda. Bunday sharoitda, yuqori malakali pedagoglarga bo’lgan talablar ortib borib, barkamol avlodni asrlar davomida shakllanib kelgan umuminsoniy va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash layoqatiga ega, fanning fundamental asoslarini, pedagogika va psixologiya metodlarini mukammal egallagan, kasbiy tayyorgarligi yuksak darajada bo’lgan hamda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini amaliyotda qo’llash ko’nikma va malakasiga ega ijodkor pedagoglarni tayyorlash talab etiladi.[2:3] Ta’lim tizimini isloh qilishning zarurligini tushunib yetish, amaliyotda ta’lim muassasalarini innovatsion jarayonlarga qo’shilishini taqozo etmoqda, o’zini yaratish imkoni mavjud innovatsion maydonda ko’rish va eng muhimi aniq yangiliklarni o’zlashtirishdan iborat. Bu holat bugungi kunda o’ta

dolzarbligi bilan muhimdir, chunki, ushbu jarayon (innovatsion jarayon) ta’lim muassasalarini yashash sharti (bevosita va ko‘chma ma’noda ham), kelajak avlodlar va pedagoglar jamoasining aloqalarini ijtimoiy himoyalash sharti bo‘lib ham xizmat qiladi. Bunday holatda “innovatsion jarayonlar orqasidan quvish” bugungi kun hayotimizning ajralmas qismi ekanligini ham tushunish zarur. Xohlaymizmi yoki yo‘q bizning ta’lim muassasalari devorining orqasida bozor va bozor munosabatlari jarayoni ketayapti.

Bu jarayon tog‘ridan-tog‘ri bizga tegishlidir, chunki ta’lim muassasalari o‘rtasidagi raqobat tushunchasi ularni raqobat qobiliyati, ta’lim sifati, ijtimoiy buyurtmalar bularning hammasi turmushimizga kirib kelayapti. Tog‘rirog‘i, bu jarayon biz yashayotgan muhit, hayot tarzi ekanligini har doim xis etib turishimiz kerak. Bu jarayonga qarshi turish befoyda va havflidir. Biz tanlash imkoniyatiga ega emasmiz va ushbu tezkor jarayon (quvish jarayoni) da ishtirok etishga majburiy. Mazkur jarayonda eng muhimi aql bilan, foydali tarzda, o‘z tashkilotimiz uchun ishtirok etishdan iborat. Ko‘pchilik mutaxassislar fikricha, o‘zgarishlarga qobiliyat, bugungi kunda rivojlanishning hal qiluvchi omili, u yoki bu ta’lim muassasalarining raqobat qobiliyatini ta’minlovchi asosiy omil deb hisoblaydilar.

Ta’lim barcha faol va sust o‘zgarishlar ta’sirini qabul qilavermaydi, jamiyatda bo‘layotgan voqealarga esa o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Ana shu nuqtai nazardan ta’limdagi o‘zgarishlar faqatgina natija sifatida emas, balki jamiyatning kelgusidagi o‘ziga xos rivojlanish shartidir.[1:12] Bugungi kunda maktab tizimidagi an’anaviy va ommaviy ko‘rinishdagi ta’lim va tarbiya jarayonlari o‘rniga ta’lim muassasalari rivojlanishida o‘ziga xos yangilik bo‘lib innovatsion jarayonlar kirib kelmoqda.

“Innovatsion ta’lim” deganda odatda o‘quv jarayoniga yangi (foydali) elementlar olib kirish tushuniladi. Shuning uchun ta’lim tizimida innovatsiya o‘zgartirish bilan bevosita bog‘liq. Bunday keng ko‘lamli ishlarni amalga oshirish uchun ta’lim tizimida ilgari ketgan mamlakatlar tajribasini o‘rganishimiz va o‘zimizda qo‘llash chora tadbirlarini ko‘rishimiz zarur. Bu borada Finlandiya, AQSh, Germaniya va Yaponiya kabi ko‘plab rivojlangan davlatlar tajribasiga tayanib mamlakatimiz umumta’lim maktablarida " variativ ta’lim"ni joriy qilishni maqsad qilib oldik.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida 2019/2020- o‘quv yilining uchinchi choragidan boshlab 10-11-sinflarida fanlar ixtiyoriy tanlov asosida o‘qitiladigan bo‘ldi.[3:1] Bu borada 2019-yilning 28-dekabr kuni Xalq ta’limi vazirining “”Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida variativ o‘quv rejalarini tajriba-sinovdan o‘tkazish” to‘g‘risida” gi 405-sonli buyrug‘i chiqdi va u joylarga yetkazildi. Bu xabar ko‘plab o‘qituvchilar, ota-onalar va o‘quvchilarda turli savollar paydo qildi. Jarayon qanday tashkil etiladi? Maktablarda bunga sharoit bormi? Qaysi yo‘nalishlar tanlov fanlarga qamrab olingan? O‘quvchilarning barchasi o‘ziga kerakli fanlarni tanlab, boshqasida qatnashmasa, boshqa fanni umuman o‘qimasa ham bo‘laveradimi? Maqolada mana shu kabi savollarga javob olishingiz mumkin.

Variativ o‘quv rejani joriy qilish umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun ixtiyoriy hisoblanadi.[3:1]

Avvalo, variativ o‘quv rejani joriy etishdan maqsad o‘quvchining manfaatlarini inobatga olish, ularning oliy ta’lim muassasalariga kirish imtihonlari mavjud fanlarni chuqur o‘rganishlariga sharoit yaratish, o‘quv jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etishdan iborat. Ammo, shunday bo‘lsa-da, o‘quvchi, o‘qituvchilar va ota-onalar tomonidan qo‘llab-quvvatlanmasa, maktabda variativ o‘quv reja bo‘yicha tegishli fandani berish uchun yetarli malaka va tajribaga ega o‘qituvchilar bo‘lmasa, joriy etilmaydi.[4:1] Shuningdek, variativ o‘quv reja amalga oshirilayotgan maktablarda o‘quvchilarning xohish-istaklariga ko‘ra an’anaviy sinflar ham mavjud bo‘ladi.[4:3] An’anaviy sinflarda 2019/2020-o‘quv yiliga mo‘ljallangan tayanch o‘quv reja asosida dars olib borilsa, tanlov sinflarda variativ o‘quv reja amalda bo‘ladi. Tanlov sinfida o‘quvchilar soni 35 nafargacha bo‘ladi.

Tanlov sinflar yo‘nalishlari:

- xorijiy til va filologiya;
- moliya-iqtisod;

- texnologiya;
- tabiiy fanlar;
- ijtimoiy-gumanitar.

Tanlov sinfi yo‘nalishi 10-, 11-sinf o‘quvchilari o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazish orqali aniqlanadi. Bir nafar o‘quvchi faqat bitta yo‘nalishni tanlaydi. Maktabda barcha yo‘nalishdagi tanlov sinflari ochilishi talab etilmaydi. Ya‘ni, maktab ichki imkoniyati, pedagoglar darajasidan kelib chiqib, 5 ta yo‘nalishdan biri yoki bir nechta ochilishi mumkin.

Tanlov sinflarini joriy etish uchun maxsus komissiya tuziladi. Komissiya tarkibi:

- maktab direktorining o‘quv ishlari bo‘yicha o‘rinbosari;
- maktab psixologi;
- amaldagi 10-11-sinf rahbarlari;
- fan metodbirlashma rahbarlari;
- ota-onalar qo‘mitasi raisi.[4:2]

Komissiya o‘quvchilar o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazib, natijasini umumlashtiradi.

Talabgor o‘quvchilar 35 nafardan oshib ketsa...

Tanlov sinfida o‘qishni xohlagan o‘quvchilar soni 35 nafardan oshib ketsa, maktab tomonidan tegishli fan bo‘yicha sinov o‘tkaziladi. Natijalarga ko‘ra o‘quvchilar saralab olinadi. Agar tanlov sinfida o‘qish istagidagi o‘quvchilar 35 nafardan oshmasa, hech qanday sinov tashkil etilmaydi. Ota-onalar farzandlarini tanlov sinfiga qabul qilish to‘g‘risida direktor nomiga ariza yozishlari shart.[4:2] Zero, o‘quvchining ertangi kelajagini hal qilishda muhim rol o‘ynaydigan ushbu bosqich ota-ona roziligisiz yoki ularni ogohlantirishsiz tashkil etilmaydi. Agar o‘quvchi va ota-ona bola tanlov sinfida o‘qishni istamasa, an‘anaviy sinfda o‘qishni davom ettiraveradi. O‘quvchilar eng ko‘p tanlagan yo‘nalish bo‘yicha sinflar soniga mutanosib ravishda yangidan sinflarga ajratiladi. Sinflar soni mavjud 10-, 11-sinflar sonidan oshib ketishiga yo‘l qo‘yilmaydi.

Jarayonda fanlar ikki guruhga bo‘linadi: 1. Majburiy fanlar. 2. Tanlov fanlar.

Majburiy fanlar 8ta: ona tili va adabiyot, o‘zbek tili/ rus rili, chet tili, tarix, matematika, informatika, mana'viyat asoslari, jismoniy tarbiya. [4:3]

Tanlov fanlariga 2019-2020 o‘quv yiliga mo‘ljallangan tayanch o‘quv rejada 10-11-sinflar uchun belgilangan barcha fanlar kiradi.

Tanlov sinfida tayanch o‘quv rejada belgilangan soatlar doirasida o‘quvchilar soni 25 nafar va undan ziyod bo‘lgan 10-11-sinfda o‘quvchilarni ikki guruhga bo‘lib o‘qitishga ruxsat beriladi (chet tili, informatika, jismoniy tarbiya, o‘zbek (rus) tili). Tanlov fanlarga ajratiladigan qo‘shimcha soatlarni o‘tishda fanlar bo‘lib o‘qitilmaydi. Jumladan, tanlov fani sifatida tanlangan majburiy fanlar: chet tili, informatika, jismoniy tarbiya, o‘zbek (rus) tili fanlari ham ikki guruhga bo‘lib o‘qitilmaydi.[4:4] Mazkur fanlarga tayanch o‘quv rejada ajratilgan soatlar bundan mustasno.

Xulosa qilib aytganda bugungi yangi Yangi O‘zbekistonda variativ ta’limni joriy qilish orqali rivojlangan mamlakatlarda allaqolachon amalga oshirilayotgan innovatsion ta’lim tizimini qo‘llash imkoniyati mavjud bo‘ldi. Variativ o‘quv rejani joriy etish orqali o‘quvchilarni Oliy o‘quv yurtlariga oqishga kirishi uchun imtihon topshiriladigan fanlarni chuqur o‘rgatish imkoniyati yaratildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

[1]. Aldjonova I.R Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda pedagogik innovatsiyalardan foydalanish. -T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2012.- B.12

[2]. Beginqulov U.Sh Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amalyoti: Pedagogika fanlari doktori....diss.-T., 2007.- B.3

[3]. O‘zbekiston respublikasi xalq ta’limi vazirining 405-sonli buyrug‘i. "Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida variativ o‘quv rejalarini tajriba-sinovdan o‘tkazish to‘g‘risida".T.: 2019-yil 28-dekabr

[4]. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirining 2019-yil 28-dekabrda 405-sonli buyrug‘iga ilova.T.: 2019-yil 28-dekabr

[5]. https://ru.wikipedia.org/wiki/Sound_Forge - sayt materiallaridan olindi.

ERKIN IQTISODIY ZONALARNING O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDAGI AHAMIYATI

Xusanov Qaxramon Akbarovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti magistranti

Har qanday mamlakat iqtisodiyotining barqaror va izchil o‘sishi uning raqobatbardoshligi bilan bog‘liqdir. Bu vazifalarni amalga oshirishda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va ular uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish muhim yo‘nalishlardan hisoblanadi. XXI asrga kelib, xalqaro iqtisodiy integratsiya va xalqaro savdo munosabatlarining rivojlanishi natijasida alohida soliq, bojxona va imtiyozlar rejimiga ega bo‘lgan, mamlakatning hududiy jihatdan ajratilgan qismi erkin yoki maxsus iqtisodiy hududlarga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Bunday hududlar tashkil etilgan mamlakatda aholi bandligini oshirishda, turidan kelib chiqqan holda ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish soha va tarmoqlarini rivojlantirishda, mamlakatning eksport salohiyatini oshirishda, hududga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Erkin iqtisodiy zonalarining ilk ko‘rinishlari 1704-yilda Gibraltarda, 1819-yilda Singapurda, 1848-yilga Gonkongda paydo bo‘ldi⁹². Zamonaviy ko‘rinishga ega ilk iqtisodiy zona 1942-yilda Puerto Rikoda tashkil etildi⁹³. O‘tgan asrning 50-yillaridan boshlab G‘arbiy Yevropa, AQSH va Yaponiyada ko‘plab erkin iqtisodiy zonalar tashkil etildi.

BMT savdo va rivojlanish konferensiyasining 2019-yil Global investitsiya hisobotiga ko‘ra hozirgi kunda jahonda 147 mamlakatga tegishli turli shakllardagi 5383 ta maxsus iqtisodiy zonalar faoliyat ko‘rsatmoqda. Ularning 1000 dan ortig‘i so‘ngi 5 yilda tashkil etilgan. Kelgusi yillarda yana 500 dan ortiq maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etilishi kutilmoqda. Geografik jihatdan maxsus iqtisodiy zonalarining quyidagicha taqsimlangan⁹⁴:

Osiyo - 4046 ta

Afrika- 237 ta

Shimoliy Amerika- 262 ta

Lotin Amerikasi va Karib mamlakatlari- 486 ta

Yevropa- 105 ta

Maxsus va erkin iqtisodiy zona tushunchasiga milliy qonunchiligimizda quyidagicha ta’riflar berilgan. 1996-yil 25-aprelda qabul qilingan “Erkin iqtisodiy zonalar to‘g‘risida” gi qonuniga ko‘ra erkin iqtisodiy zona- mintaqani jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun mamlakat va chet el kapitalini, istiqbolli texnologiya va boshqaruv tajribasini jalb etish maqsadida tuziladigan, aniq belgilangan ma’muriy chegaralari va alohida huquqiy tartiboti bo‘lgan maxsus ajratilgan hududdir.

Ammo bu qonun 2020- yil 12-fevralda kuchga kirgan “Maxsus iqtisodiy zonalar to‘g‘risida”gi qonun bilan o‘z kuchini yo‘qotdi. Yangi qonunga ko‘ra maxsus iqtisodiy zona- tegishli hududni jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun chet el investitsiyalari va mahalliy investitsiyalarni, yuqori texnologiyalar hamda boshqaruv tajribasini jalb etish maqsadida maxsus ajratilgan, belgilangan chegaralarga va maxsus huquqiy rejimga ega bo‘lgan hududdir⁹⁵. Qonunga ko‘ra maxsus iqtisodiy zonalar quyidagi turda tashkil etilishi mumkin:

erkin iqtisodiy zonalar;

maxsus ilmiy-texnologik zonalar;

turistik-rekreatsion zonalar;

erkin savdo zonalar;

maxsus sanoat zonalar.

⁹² https://world-economic.com/ru/articles_wej-114.html

⁹³ ebook.law.uiowa.edu/ebook/faqs/what-are-special-economic-zones

⁹⁴ https://unctad.org/system/files/official-document/WIR2019_CH4.pdf

⁹⁵ “Maxsus iqtisodiy zonalar to‘g‘risida”gi qonun

Qonunda erkin iqtisodiy zonaga ham ta’rif berilgan . Unga ko’ra erkin iqtisodiy zona — yangi ishlab chiqarish quvvatlarini barpo etish, yuqori texnologik ishlab chiqarishni rivojlantirish, zamonaviy raqobatbardosh, import o’rnini bosuvchi, eksportga yo’naltirilgan tayyor sanoat mahsulotini ishlab chiqarishni o’zlashtirishga faol jalb etish, shuningdek ishlab chiqarish, muhandislik-kommunikatsiya, yo’l-transport, ijtimoiy infratuzilmani va logistika xizmatlarini rivojlantirishni ta’minlash maqsadlarida tashkil etiladigan hudud hisoblanadi.

O’zbekiston Respublikasida hududlarning ishlab chiqarish, resurs salohiyatidan kompleks va samarali foydalanishni ta’minlash, transport, muhandislik-kommunikatsiya hamda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishda erkin iqtisodiy zonalarining alohida o’rni bor. Bugungi kunda O’zbekiston Respublikasida 23 ta erkin iqtisodiy va 348 ta kichik sanoat zonasi faoliyat yuritayotgan bo’lib, ularda umumiy qiymati 2,6 milliard dollarlik 453 ta loyiha amalga oshirilishi natijasida 36 mingga yaqin ish o’rni yaratilgan.

Bunday erkin iqtisodiy zonalariga “Navoiy”, “Angren”, “Jizzax”, “Urgut”, “G’ijduvon”, “Qo’qon” va “Hazorasp” erkin iqtisodiy zonalar, shuningdek, “Nukus-farm”, “Zomin-farm”, “Kosonsoy-farm”, “Sirdaryo-farm”, “Boysun-farm”, “Bo’stonliq-farm”, “Parkent-farm” singari farmatsevtika sohasiga ixtisoslashgan 7 yangi erkin iqtisodiy zonalarini ham kiritish mumkin. 2021- yilda erkin iqtisodiy zonalarda umumiy qiymati 1,1 milliard dollar bo’lgan 332 ta loyiha, kichik sanoat zonalarida umumiy qiymati 9,5 trillion so’m bo’lgan 1 ming 800 ta loyiha ishga tushirilishi rejalashtirilgan⁹⁶.

Xulosa o’rnida aytganda, erkin iqtisodiy zona — bu yangi ishlab chiqarish quvvatlarini barpo etish, yuqori texnologik ishlab chiqarishni rivojlantirish, zamonaviy raqobatbardosh, import o’rnini bosuvchi, eksportga yo’naltirilgan tayyor sanoat mahsulotini ishlab chiqarishni o’zlashtirishga faol jalb etish maqsadida tashkil etiladigan hududdir. Uni tuzishdan maqsad eng avvalo, mamlakatni yoki alohida olingan hududni strategik rivojlantirishga doir vazifalarini, ya’ni tashqi savdo, umumiy iqtisodiy, ijtimoiy, hududiy va ilmiy-texnik masalalarni hal qilishdan iborat bo’ladi.

BO’LAJAK O’QITUVCHILARDA ALGORITMIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

P.T. Abduqodirova

Andijon davlat pedagogika instituti Informatika va aniq fanlar kafedrası
katta o’qituvchisi

Keyingi vaqtlarda Klaster so’zi hayotimizning ko’p sohalarida ishlatilmoqda. Aftidan bu so’zga “O’zbek tilining izohli lug’ati” da ham duch kelmaysiz. Shunga qaramasdan qishloq xo’jaligi, iqtisodiyot qolib pedagogikada ham uchrayotgan Klaster so’zi ingliz tilidagi «cluster» so’zining guruh, to’p, to’plam, bog’, shoda degan ma’nolarini bildiradi. Bu atama kompyuter muhandisligida, ta’lim sohasida, astronomiya, musiqa, iqtisodiyot sohalarida vazifasiga ko’ra jihatidan qo’llaniladi.

Sifatli ta’lim berish, kadrlar ilmiy salohiyatini oshirish, o’quv adabiyotlarini yaratish, ta’lim – tarbiyaning umumiy yo’nalishlarda klaster tizimi faoliyat olib boradi.

Klasterni tashkil etishning asosiy maqsadlaridan biri, bo’ljak o’qituvchilarning maktablardagi malakaviy amaliyotini professional tashkil qilish, OTM bilan maktab o’rtasidagi aloqadorlikni o’rnatish, kommunikatsiyani yaxshilash, bitiruvchilarga manzilli ish o’rinlarini taklif etish va ish bilan ta’minlashdir.

Kreativlik insonning doimgidek fikrlashidan farqli o’laroq, biror ish-harakat, faoliyat yoki jarayonning rivojlanishiga olib keladigan innovatsion g’oyalarni yaratish, bundan tashqari, yuzaga kelgan muammolarni ijobiy hal qilishga yetarlicha tayyorgarligini ifodalovchi qobiliyatidir.

⁹⁶ <https://president.uz/oz/lists/view/4308>

Shaxsning kreativ salohiyati ijodiy faoliyatning dastlabki sharti va natijasi sanalib, uning umumiy xususiyati sifatida namayon bo‘ladi. Bu sifat esa shaxsning o‘z-o‘zini namoyon qila olish layoqatiga egaligini va tayyorligini ifodalaydi. Shuningdek, kreativ potensial negizini har bir ta’lim oluvchining shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatining bir butun holda yuzaga chiqishi tashkil qiladi.

Kreativ salohiyat umuman olgan ijodkorlik bilan chambarchas bog‘liq holda bilish jarayoniga yo‘naltirilgan, an’anaviy tafakkur yuritishdan farqli ravishda fikrlashning tezkorligi va egiluvchanligida, yangi g‘oyalarni yaratish, qobiliyati, shuningdek, shaxs xarakteriga xos jihatlari – bir qolipda fikrlamaslikda, o‘ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilishda, zakovatli bo‘lishda aks etadi.

Odatda, talabaning kreativlik layoqatiga ega bo‘lishi muayyan muammolarni hal qilishga intilishi, kichik ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirishi va bu jarayonda qiziqish doirasi bir xil bo‘lgan tengdoshlar bilan o‘zaro ijodiy hamkorlikka erishishi muhim ahamiyatga ega. Bu kabi qobiliyatlarni algoritmizatsiya va dasturlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dasturlashni o‘qitish uchun o‘qituvchi avvalo “Informatika” fanini, uning usullarini chuqur egallagan bo‘lishi, rivojlanish tarixini bilishi, kreativ va mantiqiy fikrlay olishi lozim.

Kompyuterni biron bir amalni bajarishga majburlash uchun, siz (yoki boshqalar) unga nima hoxlayotganingizni aniq, batafsil aytishingiz kerak.

Dasturlash, xattoki keng miqyosda, kattaroq ilmiy fanning qismi xisoblanadi. Biz uni dasturiy ta’minot bilan bog‘liq axborot texnologiyalari, kompyuter texnikasi, kompyuterlashtirilgan fanlar yoki boshqa ilmiy fanning bir qismi sifatida ko‘rishimiz mumkin. Dasturlash informatikada, texnikada, fizikada, biologiyada, meditsinada, tarixda, adabiyotda va boshqa akademik sohalarida qo‘llanadigan qo‘shimcha texnologiyadir.

Dasturlash - amalda qo‘llash, tajriba asosida tahrirlash, tekshirish imkoniyatini yaratuvchi amaliy va fundamental masalalar yechilishini ifodalovchi asosiy uskunadir. Dasturlash - g‘oyalar va nazariya voqelik bilan to‘qnashuvchi fandir; unda kompyuterlashtirilgan fanlar nazariy bo‘lmagan eksperimental fanga aylanadi va olamga ta’sir etishni boshlaydi. Bunda qayd etish lozimki, dasturlash - amaliy va nazariy uslublarni amalga oshiruvchi vositalardir.

Biz yuqoridagilarni inobatga olgan holda, bo‘lajak o‘qituvchilarda algoritmik kompetensiyalarni rivojlantirish uchun quyidagi Cluster + Creative + Learning Programming texnologiyasini ishlab chiqdik.

Texnologiyani tarkibini Case + Diversity + Algoritm metodi bilan boyitdik. Mazkur metod barcha ma’lumotlarni bosqichma-bosqich, soddadan murakkabga tomon adaptiv taqdim etishda istalgan fan metodikasida foydalanish uchun qulay bo‘lgan hamda ta’limiy-informatsion kontekstdagi barcha faoliyat sohalarida o‘zaro integratsiya hamda ilm va reallik o‘rtasidagi bog‘liqlikni ifodalovchi, axborot bilan ishlash jarayonini tizimlashtirishga xizmat qiladi.

Case + Diversity + Algoritm ishlash metodikasi shundan iboratki, aralash onlayn, offlayn ta’lim shakllarida, hamkorlikdagi va shaxsga yo‘nalgan case study ta’lim metodlari, ta’lim vositalaridan raqamli texnologiyalar, smart texnologiyalar, AKT lar va bosma materiallardan iborat. Jismoniy vertual kenglikda olib boriladi, baholash mezonlari motivatsion-shaxsiy, kognitiv, faoliyatga doir, korreksion baholovchi.

Case + Diversity + Algoritm metodining Manchester usuli bo‘yicha statik yechim olish, Garvard usuli bo‘yicha diversifikatsion yechimga ega bo‘lamiz.

Bu metodning amalga oshirish texnologiyasi ma’lumot bilan tanishish, topshiriqlarni aniqlash, yechish usulini aniqlash, javoblarni birlashtirish, natijani taqdim etish va baholashda ishtirok etish.

Bu texnologiyani qo‘llashimizdan maqsad, bizga ma’lumki, masalaning algoritmini tuzishda talabadan ijodiy fikrlash, masalaga ijodiy yondoshish talab yetiladi. Tuzilgan algoritm asosida dasturlash tillarida berilgan masalaning dasturini tuzish oson. Demak, talaba birdaniga masalaning algoritmi va dasturini tuza olish imkoniga ega bo‘ladi. Shu o‘rinda biz masalani yechishda Klaster metodini qo‘llashni taklif qilamiz sababi, masala berilganda talabadan masaladagi asosiy

tushunchalar yordamida klaster tuzish talab etiladi, bu esa talabaning bilimini o‘qituvchi uchun aniqlashga imkon yaratadi, mustaqil ijodiy fikrlashga undaydi. Masalani algoritmini tuzishda mantiqiy ketma-ketlikka rioya qilish shart bo‘lganidek Klaster metodida esa tanlangan kalit so‘zga doir fikrlar paydo bo‘lganda, ular o‘rtasida mumkin bo‘lgan bog‘lanishlarni belgilaydi hamda keltirilgan so‘z va fikrlar mazmuni, yaqinligiga qarab toifalarga ajratib chiqish kerak.

Bu esa talabada algoritmik fikrlashni, masalaga ijodiy yondoshishni, bir vaqtning o‘zida bir nechta tushunchalarni tizimli tahlil qilishni o‘rgatadi. Natijada algoritmik kompetensiyalar rivojlanadi.

Demak, bo‘lajak o‘qituvchilarda algoritmik kompetensiyalarni rivojlantirishda quyidagilarga e’tiborni qaratish kerak: o‘quv va bilish jarayoni - mustaqil bilish faoliyatida o‘z ifodasini topishi, uning mantiqiy fikrlashi, o‘quv-biluv faoliyatini baholashi, bilim va ko‘nikmasini tahlil qila olishida namoyon bo‘lishi; kompyuter savodxonlikka ega bo‘lish - kasbiy faoliyati, o‘z faniga doir ma’lumotlarni egallash ko‘nikmasini rivojlantirish; muloqotchanlik – algoritmlarni og‘zaki va yozma ifodalay olishi, jamoada o‘ziga xos nufuzga ega bo‘lishi; o‘z ustida ishlashi - ma’naviy, intellektual jihatdan o‘z-o‘zini rivojlantirib borishi, o‘z hissiyatini boshqarishi; kelgusidagi kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirib borishi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. M.O‘.Ashurov, Sh.A.Sattarova, Sh.U.Usmonqulov. Algoritmlar. -T.: «Fan va texnologiya», 2018.
2. A.R.Azamatov. Algoritm va dasturlash. O‘quv qo‘llanma. Toshkent “Cho‘lpon”, 2011.
3. Abduqodirova P.T. Bo‘lajak o‘qituvchilarda algoritmik kompetensiyalarni rivojlantirish ahamiyati. O‘zMU xabarлари. 2022. 1/9. 52-58 b.

BO‘LAJAK MAKTAB MENEJERLARIDA IQTISODIY KOMPITENTLIKNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Qo‘shmurodov Asqar Juman o‘g‘li
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti
Botirov Baxtiyor Fayzullayevich
Maktab menejmenti kafedrası dotsenti

Xalqaro miqiyosda bo‘lajak mutaxassislarni innovatsion tayyorlash, zamonaviy ta’limni amalga oshirish bo‘yicha dunyoning yetakchi oliy ta’lim muassasalari va ilmiy markazlari tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarda bo‘lajak menejerlarning kasbiy mahorat me’zonlari, umumkasbiy va rahbarlikka doir muammolarga yechim topish va amalda tatbiq etishda hamda boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Bo‘lajak maktab menejerlarida iqtisodiy kopitentlik shakllantirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar rahbarlar amaliyoti va boshqaruv faoliyatiga jalb qilishga asoslangan. Uning doirasida bo‘lajak rahbarlar turli xil boshqaruv qobiliyatlari va boshqaruv vazifalarini hal qilish usullarini bevosita o‘zlashtiradilar. Bo‘lajak maktab menejerlari kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonining tashkiliy jihatlarini aniqlab, biz kompetensiyaviy yondashuvning asosiy qoidalariga asoslandik, xususan:

- boshqaruvni shakllantirish jarayonining shaxsiy yo‘nalishini kuchaytirish, ya’ni bo‘lajak rahbarlarning qiziqishlari va ehtiyojlariga tayanib, o‘quv jarayonini faollashtiradigan tanlov sharoitlarini yaratish;

- faoliyatning yangi turlari va usullarini ishlab chiqish orqali kasbiy muammolarni hal qilishga o‘rgatish. Shu munosabat bilan bo‘lajak maktab menejerlarini boshqaruv faoliyatini

amalga oshirishning turli usullari bilan tanishtirish, tahlil qilish, o'zini o'zi baholash vaziyatiga tushirish muhim sanaladi;

- talabalarni o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirish. Biz uchun asosiy talab bo'lajak rahbarlarning taklif etilayotgan boshqaruv vazifalarini hal qilishda mustaqilligi va ijodkorligi namoyon bo'lishi uchun sharoit yaratish, shuningdek, o'zlarining o'sishi, yutuqlarini ko'rish imkoniyatini berishdir.

Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy qoidalaridan shu narsa kelib chiqadiki, o'qitishning asosiy qismi amaliy vazifa (vaziyat) bo'lishi kerak, uni hal qilish jarayonida faoliyatni amalga oshirish usullarini ishlab chiqish, ko'nikmalarni shakllantirish va menejment faoliyatida bo'lajak maktab menejerlarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishi lozim. Professional boshqaruv vazifalarini samarali hal etishni ta'minlashda maktab boshqaruvi funksiyalarini malakali bajarishga tayyorlik, boshqaruv malakasini shakllantirishning ko'rsatkichi bo'lgan amaliy muammolarni hal qilish tajribasi, shu bilan birga rahbarlar ta'lim muassasasini boshqarish uchun haqiqiy amaliy boshqaruv faoliyatiga tayyorgarligi hisobga olinadi.

Ushbu ilmiy pozitsiyalar bo'lajak maktab menejerlarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini tashkil etish, ta'lim tashkiloti rahbarining boshqaruv faoliyatini amalga oshirish maqsadlari, vazifalari, usullarini kelajakdagi kasbiy faoliyatida amalga oshirishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, amaliy yo'naltirilgan faoliyatda rahbar tomonidan kasbiy bilimlarni o'rganish, ta'lim jarayoni sifatini oshirish, boshqaruv faoliyatini ijtimoiy modellashtirish tushuniladi. Natija amaliy yo'naltirilgan faoliyat shaxsiy tajriba bo'lishi, o'z navbatida boshqaruv muammolarini hal qilishda bo'lajak menejerlarining iqtisodiy kompetentligining rivojlanganligi asos bo'ladi.

Shunday qilib, iqtisodiy ong, iqtisodiy tafakkur, iqtisodiy madaniyat, iqtisodiy xulq-atvor, iqtisodiy ta'lim va iqtisodiy ta'limning mavjud ta'riflarini tahlil qilish bizni eng keng tarqalgan umumlashtirilgan yondashuvdan foydalansak, aniqlangan farqlar unchalik ahamiyatli emas degan xulosaga keladi. barcha ijtimoiy va gumanitar fanlar tomonidan qo'llaniladi. Bizning fikrimizcha, iqtisodiyotning ham, pedagogikaning ham eng muhim vazifasi bu tushunchalarni aniqlashdagi farqlarni aniqlash emas, balki cheklangan resurslar: pul, resurs, vaqt, axborot va boshqalar sharoitida inson xatti-harakatlarining tegishli modellarini ishlab chiqishdir.

Iqtisodiy ta'limning eng muhim o'ziga xos vazifasi - iqtisodiy tushunchalar, kategoriyalar, qonunlar mazmunini ochib berishdir. Iqtisodiy ta'limning maqsadi kengroq: olingan bilimlar asosida mehnatga va jamoat mulkiga yangi, oqilona munosabatni shakllantirish. Bu odamlarda biznesga qiziqish, nafaqat iqtisodiy jihatdan barkamol fikrlash, balki davlat nuqtai nazaridan fikrlash, u yoki bu iqtisodiy hodisaga, texnik innovatsiyalarga, shaxsiy ishiga ijtimoiy ahamiyatga ega baho berish qobiliyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Iqtisodiy ta'lim - bu odamlarga iqtisodiy bilim, ko'nikma va iqtisodiy fikrlash odatlarini o'zlashtirish va o'zlashtirish jarayoni.

U tafakkurga g'oyaviy va amaliy yo'nalish beradi. Iqtisodiy ta'lim asosan tizimlashtirilgan, nazariy qarashlarni, iqtisodiy ta'lim esa shaxsning e'tiqodlari, motivlari, munosabatlari, qadriyat yo'nalishlarini shakllantiradi. Bir-biri bilan chambarchas bog'langan, iqtisodiy ta'lim va tarbiya odamlarda oqilona-iqtisodiy ma'naviy fazilatlarini shakllantiradi. Insonning bilimlari, e'tiqodlari va harakatlarining uyg'unligi uning yangi fazilatlarini - g'oyaviy va ongni shakllantiradi.

Kompetentsiyaga asoslangan ta'lim asosiy ta'lim kompetensiyalarini talabaga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasining asosiy tarkibiy qismlari sifatida ilgari suradi. Kompetensiya - bu ob'ektlar va jarayonlarning ma'lum doirasiga nisbatan o'rnatiladigan va ularga nisbatan samarali harakat qilish uchun zarur bo'lgan shaxsning o'zaro bog'liq fazilatlarini (bilimlar, qobiliyatlar, ko'nikmalar, faoliyat usullari). Kompetensiya - shaxsning tegishli kompetentsiyaga, shu jumladan uning unga va faoliyat predmetiga shaxsiy munosabatiga ega bo'lishi, ega bo'lishi. Talabaning malakasi uning shaxsiy fazilatlarining butun majmuasini, kompetentsiyani qo'llashda minimal tajribani o'z ichiga oladi.

Iqtisodiy kompetentsiyani shakllantirish nafaqat fanning iqtisodiy bilimlari, ko'nikmalari va ko'nikmalarini shakllantirishga, balki ularga nisbatan shaxsiy ma'noni aniqlashga, ijtimoiy

ahamiyatga ega bo‘lgan shaxsiy xususiyatlar va xulq-atvor normalarini shakllantirishga yordam beradi. o‘zlashtirilgan iqtisodiy bilimlarni shaxs va davlat manfaati yo‘lida amaliyotda qo‘llashda ishtirok etish. Zamonaviy kompetensiyaga asoslangan ta’limning muhim vazifasi talabalarning iqtisodiy kompetensiyasining muhim xususiyatlarini aniqlashdir. Hozircha uni hal qilishning asosiy yondashuvlari belgilanmoqda. Shunday qilib, N. I. Kuznetsova ta’kidlaydiki, tinglovchilarning oqilona iqtisodiy bilimlari, ko‘nikmalari va qobiliyatlari bilan bir qatorda uning asosiy tarkibiy qismlari ham vositachilik qiladigan qiymat-motivatsion komponent bo‘ladi.

Shunday qilib, iqtisodiy ta’limning asosiy toifalari tarkibidagi iqtisodiy kompetensiya biz tomonidan shaxsning barcha huquqiy shakllardagi xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar faoliyati uchun professional xizmat ko‘rsatishni ta’minlaydigan kasbiy kompetensiya darajasini ko‘rsatadigan jamlovchi, integral xarakteristikasi sifatida ko‘rib chiqiladi. mulkchilik, davlat byudjeti sohasi va byudjetdan tashqari institutsional tuzilmalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Alimbekova F. B. Oliy kasbiy ta’lim sharoitida bo‘lajak menejerlarning bag‘rikenglik madaniyatini shakllantirish (davlat va shahar boshqaruvi sohasida): diss. ... qand. ped. Fanlar - Ulyanovsk, 2009. - 311 p.
2. Apuxtina V. V. Iqtisodiy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida kelajakdagi menejerlarning kasbiy muhim fazilatlarini // Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ta’lim: rivojlanishning innovatsion vektori: Butunrossiya materiallari. ilmiy-uslubiy. conf .. - Chelyabinsk: UralGUFK, ChGNOTs URO RAO, 2007. - 1-qism. - P. 15-17.
3. Vechkanov G. S., Vechkanov G. R., Pulyaev V. T. Qisqacha iqtisodiy ensiklopediya. - Sankt-Peterburg: LLP TK "Petropolis", 1998. - 509 p.
4. Kuznetsova, N. I. XX-XXI asrlar bo‘yida rus maktabida iqtisodiy ta’lim tizimining shakllanishi va rivojlanishi: dis. ... qand. ped. Fanlar. - Ulyanovsk, 2007. - 262 p.
5. Popov V.D. Iqtisodiy ong: mohiyati, shakllanishi va sotsialistik jamiyatdagi roli. - M.: Yosh gvardiya, 1981. - 264 p.
6. Sokolova G. N. Iqtisodiy sotsiologiya: darslik. universitetlar uchun. - Minsk: Oliy maktab, 1998. - 368 p.

TA’LIM TIZIMINI DAVLAT TOMONIDAN BOSHQARISH

Baratova Sadoqat
JDPU magistri

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasidagi davlat siyosatining mazmuni ta’lim taraqqiyotini yuqori bosqichlar eng ilg‘or xorijiy mamlakatlar ta’limi darajasiga ko‘tarish, jahon tajribasini o‘rganish asosida barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iboratdir.

Ta’limni boshqarish tizimi shakli va mazmuni jihatidan davlat-jamoatchilik tusida bo‘lishi – eng ilg‘or, va fuqarolik jamiyati yutuqlariga kiruvchi yo‘nalishligini tan olish kerak. Ta’lim tizimi boshqaruv jarayonining mohiyati va qonuniyatlarini aniqlash, bu jarayonda sodir bo‘ladigan munosabatlarni ochib berish, baholash va boshqaruv sub’ektlarining asosiy tamoyillarni ishlab chiqish ta’limni boshqarish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Keyingi yillarda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarda ta’lim sifatiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning

Taraqqiyot Strategiyasida⁹⁷: Oliy ta’lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta’lim sifatini oshirish uchun kadrlar buyurtmachilari takliflari asosida qabul parametrlarini 2022 yilda oshirish, 2022 yilda yoshlarni oliy ta’lim bilan qamrov darajasini 38 foizga yetkazish, to’lov-kontrakt asosida o’qishga qabul qilish parametrlarini oliy ta’lim muassasalari tomonidan mustaqil belgilash tartibini joriy etish, 2026 yilda qabul ko’rsatkichini kamida 250 mingga yetkazish vazifasi ko’rsatib berilgan.

Boshqaruv faoliyatining mohiyati to’g’risida g’oyalar, tushunchalar, mulohazalar, uni madaniy tarzda amalga oshirish tamoyillari, shakllari va usullari haqida tizim mavjuddir. Insoniyat tomonidan fan-texnika, iqtisodiyot va ijtimoiy muvaffaqiyatlar tobora oshirilib borishiga ko’ra boshqaruv faoliyatining ilmga bo’lgan talabi ham to’xtovsiz o’sib boradi. Bir tomondan, ta’lim boshqaruv faoliyatini konseptual boyitishdan manfaatdor bo’lsa, ikkinchi tomondan amaliyotchi boshqaruvchilar o’z faoliyatini ilmiy idrok etish, uni nazariy asoslashga intiladilar.

Shu o’rinda ta’lim faoliyatining jamiyat rivojlanishining muhim komponenti ekanligini ta’kidlab bu borada olimlarning qarashlariga e’tibor qaratamiz. Akademik S.S.G’ulomovning e’tirof etishicha⁹⁸ “Ta’lim shunchaki jamiyat hayotining tomonlaridan birigina emas, balki umuman jamiyat rivojlanishining yetakchi, tizim hosil iluvchi omili bo’lmoqda”.

Bu fikrni davom ettirgan iqtisochi olim Sh.R.Xolmuminov⁹⁹, “Zamonaviy sharoitlarda o’zbek ta’lim siyosatining asosiy vazifasi – ta’limning zamonaviy xususiyatlarini uning asosliligi va davlat, jamiyat va shaxsning faol va istiqbolli ehtiyojlariga muvofiqligi asosida ta’minlash. Shunday qilib, ta’limni modernizatsiyalash - bu faqat mamlakat ta’lim majmuini rivojlantirishning muammolari majmui emas, balki ham siyosiy, ham umummilliy masaladir; u biror idoraga mansub loyiha bo’lishi mumkin emas. Respublika fuqarolari, davlat organlari institutlari, mahalliy o’zini boshqarish organlari, professional-pedagogik jamoatchilik, ilmiy, madaniy, tijorat va ijtimoiy institutlar ta’lim siyosatining faol sub’ektlari bo’lishlari lozim”.

Boshqa olimlarning ta’kidlashicha, ta’lim “O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi qonuniga muvofiq, bu, inson, jamiyat, davlat manfaatlari yo’lidagi aniq maqsadga yo’naltirilgan ta’lim va tarbiya jarayoni; fuqarolar (ta’lim oluvchilar) davlat tomonidan belgilangan ta’lim darajasi (ta’lim mezoniga)ga erishuvini ta’minlaydi. YUNESKO XTSTga muvofiq “ta’lim” termini o’zida ta’limga bo’lgan ehtiyojni qondirish maqsadlarida amalga oshiriladigan aniq maqsadga yo’naltirilgan va muntazam faoliyatning barcha turlari ma’nosini o’zida ifoda etadi. Ta’lim deganda o’quvni yuzaga keltiradigan tashkiliy va barqaror aloqa jarayoni tushuniladi”¹⁰⁰.

Ta’lim tizimini tubdan yangilash ta’limni boshqarish davlat organlari va ta’lim tizimi ob’ektlari o’rtasida tegishli kadrlar tayyorlash shartnomalarini rivojlantirish, unda ta’lim sifati va samaradorligi talablarini belgilash va ushbu talablarning bajarilishi ustidan qat’iy nazorat yuritish mexanizmini yuritish talab qilinadi. Mamlakatimizda ta’lim tizimi xizmatlari sifatiga tegishli bo’lgan talablar davlat ta’lim standartlarini rivojlantirishni ifodalaydi. Asosiy ta’lim dasturlari mazmunining majburiy minimumi, yuklama hajmi, boshqa talablar belgilanadigan ushbu

¹⁰⁰Oliy ta’lim: (l’ufat-ma’lumotnoma) / Tu’uz: M.X. Saidov, L.V. Peregudov, Z.T. To’xirov. – T.: Mo’liya, 2003. – 456 b.

⁹⁸Гулямов С.С. Образование в Узбекистане: день сегодняшний. М.// Alma mater. 2002. №7 8 С.

⁹⁹Холмунинов Ш.Р. О концепции модернизации образования // Образование и социально-экономическое развитие в начале третьего тысячелетия. Тез. докл. конф. «XIX-Международные Плехановские чтения», посвященной 10-летию юбилею Филиала РЭА им. Г.В. Плеханова в г. Ташкенте. 2 февраля 2006 года. –Т., 2006. – I. – С. 17-19

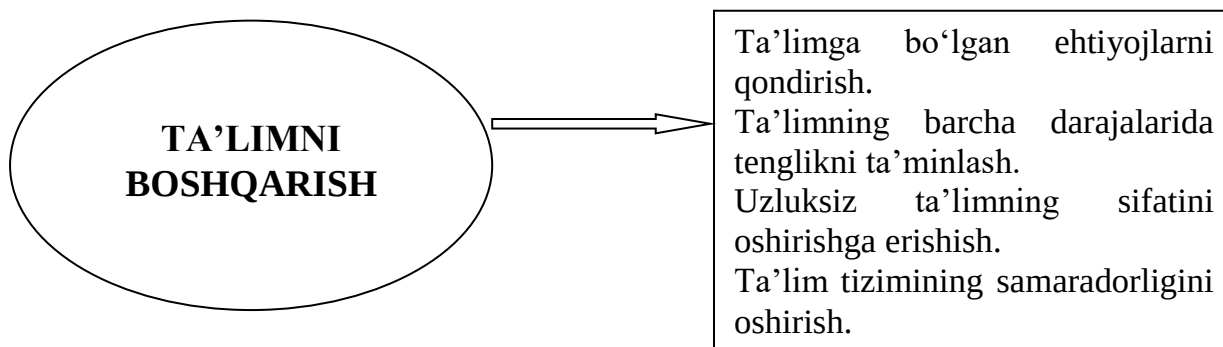
¹⁰⁰Oliy ta’lim: (l’ufat-ma’lumotnoma) / Tu’uz: M.X. Saidov, L.V. Peregudov, Z.T. To’xirov. – T.: Mo’liya, 2003. – 456 b.

standartlar ta’lim tizimida olingan ta’lim darajasini va uning sifat darajasini baholash negizi bo‘lib qolmoqda.

Bundan tashqari ta’limni boshqarishda davlat organlarining bajaradigan funksiyasi quyida keltiriladi:

- mamlakatda ta’lim sohasida xalqaro va umumdavlat dasturlarni ishlab chiqish, amalga oshirish;
- davlat ta’lim standartlarini tayyorlash;
- attestatsiya va akkreditatsiyalash;
- pedagoglar faoliyatini baholash, attestatsiyalash tartibini va ularga qo‘yiladigan talablarni belgilash;
- ta’lim tizimi tuzilishini shakllantirish;
- mehnat bozorida ehtiyoj yuqori bo‘lgan kasblar, mutaxassisliklar ro‘yxatlarini shakllantirish;
- ta’lim muassasalari faoliyatini moliyalashtirish;
- ta’lim tizimi tarmoqlarining rivojlanishini bashoratlash;
- ta’lim sifati, samaradorligini baholash, nazorat qilish.

Uzluksiz ta’limning sifatini oshirishga erishish, ta’lim tizimining samaradorligini oshirish ta’limni boshqarishni asosini tashkil qiladi (1-rasm).

1-rasm. Ta’limni boshqarish yo‘nalishlari¹⁰¹

Mamlakatimizda ta’lim tizimiga quyidagi asosiy xususiyatlar ta’sir ko‘rsatadi:

Bilim olishga nisbatan ta’lim tizimi tushunchasining kengayib borayotganligi.

Ta’lim funksiyasini faqatgina maktab, institut, universitet bajarmaydi balki ijtimoiy institutlar ham alohida o‘rin egallaydi.

Ta’lim funksiyalarini oshirishda korxonalar kasb ta’limini berishni o‘z zimmmalariga oladilar.

Bozor iqtisodiyoti mexanizmlarining qaror topishi, ta’lim mahsulotlari va xizmatlar bozorining shakllanishi va rivojlanishida o‘ziga xoslik kasb etadi.

Globallik yangi ta’lim tizimiva uning qaror topishi jarayonlarining o‘ziga xos xususiyati.

Yangi ta’lim tizimi insonning butun umri mobaynida ta’lim olish tizimi sifatida shakllanmoqda.

Ta’lim tizimini davlat tomonidan boshqarish rivojlanayotgan davlatlardagi malakali kadrlar tayyorlash vositalaridan biri bo‘lib, zamonaviy ta’lim tizimini boshqarishning xususiyatlari ta’lim tizimining strategik dasturini ifodalaydi:

- zamonaviy ta’lim tizimining glabal va umumdavlat darajasida rivojlanishining zaruriyati;
- ta’limni boshqarishning tizimlilik prinsipi umumdavlat va mintaqaviy darajada tashkil qilinishi;

¹⁰¹Muallif ishlanmasi

- ta’lim tizimida turli ijtimoiy institutlar, jumladan, oila va korxonalarni jalb qilishning zaruriyati;
- iqtisodiy mexanizmlar orasida raqobatli ta’lim muhitini rivojlantirish orqali ta’lim xizmatlarining rolini oshirish;
- ta’lim xizmatlari bozori rivojlanishi nuqtai nazaridan ta’lim sifati va samaradorligi talablarini qat’iy belgilash.

Bizning fikrimizcha ta’lim sohasida davlat rolining o‘zgarishi iqtisodiy islohotlarning eng asosiy omiliga aylanmoqda. Ayniqsa, davlat tomonidan ta’lim jarayonini moliyalashtirishning yangi mexanizmlarining tadbqiq etilib borilishi nodavlat tuzilmalarning rivojlanishiga asos bo‘lmoqda.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvar, PF-60-son 2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida Farmoni. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022 y., 06/22/60/0082-son).
2. Gulyamov S.S. Obrazovanie v Uzbekistane: den segodnya. M.// Alma mater. 2002. №7 8 S.
3. Xolmuminov Sh.R. O konceptii modernizatsii obrazovaniya // Obrazovanie i sotsialno–ekonomicheskoe razvitie v nachale tretogo tysyacheletiya. Tez. dokl. konf. «XIX-Mejdunarodnye Plexanovskie chteniya», po-svyashennoy 10–letnemu yubileyu Filiala RƏA im. G.V. Plexanova v g. Tashkente. 2 fevralya 2006 goda. –T., 2006. – I. – S. 17-19
4. Oliy ta’lim: (ma’lumotnoma) / Tuz: M.X. Saidov, L.V. Peregudov, Z.T. Tohirov. – T.: Moliya, 2003. – 456 b.

SHAXS VA JAMIYATNI RIVOJLANTIRISHDA TA’LIM TIZIMINING O‘RNI

Bobanazarova J.X.
JizPI professori
Baratova S.
JDPU magistri

Ta’lim tizimi rivojlanishining hozirgi bosqichida dunyoda AQSh, Yaponiya, Janubiy Koreya, Yevropaning iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarida ta’limning tashkiliy va boshqaruv tuzilmalari, uning maqsadli rivojlanish yo‘nalishlari va mazmuniga alohida ahamiyat berib kelinmoqda. Bu borada har qanday mamlakat umumiy boyligining 16,0 foizi moddiy kapital, 20,0 foizi tabiiy boyliklar, 64,0 foizi inson kapitaliga to‘g‘ri kelishi dunyo mamlakatlarini ta’lim tizimini rivojlantirish va boshqarish bilan bog‘liq jarayonlarda zamonaviy menejment hamda uning tamoyillariga amal qilish masalalariga katta e’tibor qaratishga majbur etmoqda¹⁰².

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim tizimini rivojlantirish orqali mehnat bozorini shakllantirish kadrlar va malakali mutaxassislarga qo‘yiladigan talablar oshib borishining asosiy shart-sharoitlaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning samarasi o‘laroq, ta’limning barcha bosqichlarida tizimli ishlar tashkil etilgan shu jumladan, oliy ta’lim, oliy ta’limdan keyingi ta’lim, malaka oshirish va qayta tayyorlash ishlarini tizimli va samarali yo‘lga qo‘yilgan deb hisoblash mumkin. Bugungi kunda butun ta’lim jarayonini kuzatadigan bo‘lsak, insonni dastlabki bilim olishidan boshlab butun umri davomidagi faoliyati bevosita ta’lim bilan bog‘liq. Bundan tashqari kasbga tayyorlash, kasb egalarini malakasini oshirish, qayta tayyorlash hisobiga har qanday soha ta’lim orqali rivojlanib, taraqqiy etib bormoqda.

¹⁰²Ta’lim bo‘yicha Butunjahon forumi. Yakuniy hisobot. – Dakar, Senegal, 2000 yil 26-28 aprel.

Ta’lim tizimini tubdan yangilash ta’limni boshqarish davlat organlari va ta’lim tizimi ob’ektlari o‘rtasida tegishli kadrlar tayyorlash shartnomalarini rivojlantirish, unda ta’lim sifati va samaradorligi talablarini belgilash va ushbu talablarning bajarilishi ustidan qat’iy nazorat yuritish mexanizmini yuritish talab qilinadi. Mamlakatimizda ta’lim tizimi xizmatlari sifatiga tegishli bo‘lgan talablar davlat ta’lim standartlarini rivojlantirishni ifodalaydi. Asosiy ta’lim dasturlari mazmunining majburiy minimumi, yuklama hajmi, boshqa talablar belgilanadigan ushbu standartlar ta’lim tizimida olingan ta’lim darajasini va uning sifat darajasini baholash negizi bo‘lib qolmoqda.

B.Yu.Xodievning ta’riflashicha “Bozor iqtisodiyotida xodimlar tomonidan ta’limga tabiiy talab yuzaga keladi. Bunda ko‘plab shunday usullar borki, ularning yordamida xodimlar yoki doimiy xodimlar ta’lim olish orqali ko‘proq pul ishlab topadigan bo‘lishlari mumkin. Shuningdek, ular ishlab chiqarishdan ajralmagan holda kasb o‘rtirishlari mumkin. Ana shularning barchasi mehnat bozori ishlashi va ta’lim tizimining rivojlanishi, uning o‘zgaruvchi iqtisodiy sharoitlarga moslashishi o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri va shu bilan birga, teskari aloqalar borligini aniqlaydi¹⁰³.

Shu bilan birga, iqtisodiy kon’yunktura o‘zgarishi sharoitida xodimlarning tarmoqlar va kasblar bo‘yicha qayta taqsimlanishi ro‘y berib boradi. Ish bilan bandlikning ta’lim tarkibida ro‘y beradigan o‘zgarishlarning katta qismi kadrlar kasb yoki tarmoq tarkibidagi siljishlar bilan belgilanadi, shu bilan birga, ushbu o‘zgarishlarning bir qismi aholi tomonidan ta’lim xizmatlari iste’mol qilinishi olib borishi sababli ro‘y beradi”.

O‘zbekistonda davlat davlat budjetidagi markazlashtirilgan moliya resurslarining 80 foizga qadar mablag‘larini ta’lim, sog‘liqni saqlash, madaniyat, ilm-fan, turar-joy va davlat qurilishi sohalarining kechiktirib bo‘lmaydigan ehtiyojlarini qondirishga yo‘llaydi. Markazlashtirilgan moliya mablag‘larining qolgan 20 foiz qismidan mahalliy va xorijiy xususiy investitsiyalarni ishlab chiqarish jabhalarida rag‘batlantirish maqsadida foydalaniladi.

Ta’limga sarflanayotgan davlat mablag‘lari ulushini asta-sekin kamaytirib borish, bu borada faol siyosatdan nafaol siyosatga o‘tib, moliyalashtirishni korxona va tashkilotlar zimmasiga yuklash, ular mablag‘ini ta’limga yo‘naltirishni tashkil etishni amalga oshirish. Davlat tomonidan faqat budjet sohalarida kadrlar tayyorlashni moliyalashtirishni saqlab qolish kerak.

Shaxs va jamiyatni rivojlantirishda uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirish zarurligini davrning o‘zi taqozo etmoqda. Mamlakatning gullab-yashnashida bu omil muhim o‘rin tutadi. Yurtboshimizning Murojaatnomasida rivojlangan mamlakatlarda ta’limning to‘liq sikliga investitsiya kiritishga, ya’ni bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo‘lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e’tibor berilayotganligi ta’kidlangan: «Ta’lim va tarbiya beshikdan boshlanadi» degan hikmat bejizga yaratilmagan. Demak, ta’limning uzluksizligi to‘liq ta’minlanayotganligi, ya’ni u butun umrni qamrab olishga qaratilayotganligi mamlakatimizda bu sohada oqilona siyosat amalga oshirilayotganligidan dalolat beradi.

Bizningcha, ta’lim sohasida davlat rolining o‘zgarishi iqtisodiy islohotlarning eng asosiy omiliga aylanmoqda. Ayniqsa, davlat tomonidan ta’lim jarayonini moliyalashtirishning yangi mexanizmlarining tadbiq etilib borilishi nodavlat tuzilmalarning rivojlanishiga asos bo‘lmoqda.

“Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 90-yillarning o‘rtalarigacha ta’lim bo‘yicha xarajatlarning barchasi davlat tomonidan amalga oshirilgan. Ammo, bu xarajatlar juda katta hajmga ega bo‘lib, ularni boshqa davlatlar xarajatlari ko‘rsatkichlari bilan solishtirib ham ko‘rish mumkin. Masalan, 1995 yilda ta’lim xarajatlari AQShda davlat byujetining 14,1 foizini, Fransiyada 10,8 foizni, Germaniyada 9,4 foizni tashkil etgan bo‘lsa, O‘zbekistonda bu ko‘rsatkich 24,4 foizni tashkil etgan. BMTning rivojlanish dasturi tavsifiga asosan «inson kapitali» yuqori darajada rivojlangan mamlakatlarda bu ko‘rsatkich o‘rtacha 12,3 foizga teng. O‘zbekistonda ta’lim kompleksiga

¹⁰³Xodiev B.Yu.Oliy ta’lim tizimini rivojlantirishda malakali kadrlar tayyorlashning ahamiyati. “O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasining yangi bosqichida inson omili va manfaatlari: xalqaro amaliyot va O‘zbekiston tajribasi” mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. – T.: TDIU, 2019. – 13 b.

qo‘yilgan investitsiyalarning faqat nisbiy ko‘rsatkichlari emas, uning absolyut ko‘rsatkichlari ham yuqori darajada ijobiy ravishda o‘zgardi”¹⁰⁴.

O‘zbekistonda davlat davlat budjetidagi markazlashtirilgan moliya resurslarining 80 % ga qadar mablag‘larini ta’lim, sog‘liqni saqlash, madaniyat, ilm-fan, turar-joy va davlat qurilishi sohalarining kechiktirib bo‘lmaydigan ehtiyojlarini qondirishga yo‘llaydi. Markazlashtirilgan moliya mablag‘larining qolgan 20 % qismidan mahalliy va xorijiy xususiy investitsiyalarni ishlab chiqarish jabhalarida rag‘batlantirish maqsadida foydalaniladi.

Ta’limga sarflanayotgan davlat mablag‘lari ulushini asta-sekin kamaytirib borish, bu borada faol siyosatdan nafaol siyosatga o‘tib, moliyalashtirishni korxona va tashkilotlar zimmasiga yuklash, ular mablag‘ini ta’limga yo‘naltirishni tashkil etishni amalga oshirish. Davlat tomonidan faqat budjet sohalarida kadrlar tayyorlashni moliyalashtirishni saqlab qolish kerak.

Bundan tashqari ta’lim mazmunining moslashuvchanligiga erishish, ya’ni uning sifat darajasi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, mehnat bozori talablari bilan uyg‘un holda rivojlanishini ta’minlash orqali tizimni boshqarishni yanada takomillashtirishga erishiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ta’lim bo‘yicha Butunjahon forumi. Yakuniy hisobot. – Dakar, Senegal, 2000 yil 26-28 aprel.
2. Xodiev B.Yu. Oliy ta’lim tizimini rivojlantirishda malakali kadrlar tayyorlashning ahamiyati. “O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasining yangi bosqichida inson omili va manfaatlari: xalqaro amaliyot va O‘zbekiston tajribasi” mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. – T.: TDIU, 2019. – 13 b.
3. Nabiev D. Ta’lim sohasidagi investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. T.: TDIU. 2005. 58 B.

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA BULUTLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

D.B.Botirov

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti

Z.X. Komilova

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti

Kerakli fayllarni axborot tashuvchi qurilmalar – disketa, kompakt-disk, fleshka va tashqi xard-disklardan tashqari, hozirda «bulutli» servislarda saqlash kengroq tarqalmoqda. Bu turdagi keng tarqalgan xizmatlar – YAndeks.Disk, Google Drive, Dropbox kabilarni kiritishimiz mumkin.

Ushbu servislar yaqindagina ishlab chiqilgan bo‘lib, foydalanuvchilarning fayllarini internetdagi «bulutli» saqlagichda saqlashni va foydalanuvchiga ular ustidan turli amallarni bajarish imkonini berishga mo‘ljallangan.

Bulutli texnologiyalar (ingliz tilida cloud services, cloud technologies) – hozirgi kunda keng qamrovli atama bo‘lib, uning asosiy mazmuni – biror bir dastur yoki dasturlar majmuasini foydalanuvchi qurilmasida emas, balki internet tarmog‘i orqali xizmat ko‘rsatuvchi qurilmasida ishlatgan holda ma’lum turdagi dasturiy xizmatlarni taqdim etish. Masalan: fayllarni saqlash, fayllarga ishlov berish, ma’lumotlarni tahlil qilish va hokazo. Bulutli servislarning eng keng

¹⁰⁴Nabiev D. Ta’lim sohasidagi investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. T.: TDIU. 2005. 58 B.

tarqalgani bu Dropbox – fayllarni saqlash xizmati, GoogleDocs – ofis ilovalari, Salesforce – CRM hamda ERP tizimlaridir.

Bulutli servislardan foydalanish uchun ko‘p hollarda foydalanuvchida internet tarmog‘i va brauzer bo‘lsa bas, ba’zida esa foydalanuvchi qurilmasiga ushbu servisni ishlatishda qulay bo‘lishi uchun maxsus dastur ilovalar o‘rnatiladi. Masalan, Word, Excel dasturlarida qilinadigan ishlarni GoogleDocs orqali bemaolol bajarishingiz mumkin, buning uchun kompyuteringizda ofis ilovalari bo‘lishi shart emas.[1]

Jumladan uzluksiz ta’lim tizimiga kirib kelayotgan zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalari asosida ta’lim muassasalarini axborotlashtirishga intilish jarayoni ta’limda interaktiv elektron o‘quv kurslarni yaratish uchun imkoniyatlarni vujudga keltirmoqda.

Axborotlashtirish, albatta yangi zamonaviy o‘quv vositalarini yaratishni talab qiladi. Bunga ayni paytda yaratilayotgan elektron o‘quv qo‘llanmalari misol bo‘la oladi. Hozirgi vaqtda ta’lim muassasalarida, shu jumladan xalq ta’lim va oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonining interaktiv elektron o‘quv kurslar va ilova dasturlari yordamida olib borilishiga ehtiyoj katta.

Ta’lim sohasida faoliyat yuritayotgan barcha tadqiqotchilarning asosiy e’tibori bugungi kunda ta’lim sifatini, samaradorligini oshirishga qaratilgan. Dasturiy ta’minot yaratuvchilar tomonidan bugungi kunda o‘qituvchilar faoliyatini yengillashtirish, ta’limni sifatli va mazmundor qilishga qaratilgan ko‘plab ilova dasturlari va axborot tizimlari yaratilmoqda.

O‘quvchi e’tiborini jalb qiladigan, ularda fanga qiziqish uyg‘otadigan, motivatsiya beruvchi qiziqarli darslarni tashkil qilib, yangilab borish o‘qituvchiga har doim ham oson bo‘lmaydi. Interfaollikni ta’minlash orqali ta’lim samadorligiga erishish masalasi yanada muhim.

Bunda o‘qituvchidan faoliyati davomida tinmay izlanishda bo‘lish, zamonaviy ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalaridan xabardor bo‘lish talab etiladi. Barcha sohalar singari ta’lim tizimida ham jadal sur‘atlarda takomillashib borayotgan zamonaviy axborot texnologiyalari muhim o‘rin tutadi.[2]

Ta’lim boshqaruv tizimlari (LMS — learning management systems) — bilim olish faoliyatini tashkil etish va boshqarish uchun mo‘ljallangan hamda videodars, ma’ruzamateriallari, taqdimot, kitob kabi o‘quv materiallari majmuasidan iborat muloqot rejimida ishlay oladigan inson-mashina majmuasi yoki masofaviy ta’lim shakli.

LMSning afzalliklari

- Foydalanishning erkinligi — o‘quvchi tizimdan deyarli hamma joyda foydalanishi mumkin. Yoshi katta ta’lim oluvchilar esa asosiy ish joyidan ajralmagan holda ta’lim olishlari mumkin.

- O‘qish xarajatlarini kamaytirish — metodik adabiyotlar sotib olish uchun mablag‘ talab qilinmaydi.

- Moslashuvchanligi — o‘quv jarayoni o‘qituvchi va o‘quvchi imkoniyat va talablaridan kelib chiqqan holda tashkil etilishi mumkin.

- Zamon bilan hamnafasligi — elektron kurs foydalanuvchilari, xususan, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘z bilim va ko‘nikmalarini eng zamonaviy texnologiya va standartlarga muvofiq rivojlantirib boradi. Bunda elektron o‘quv kurslar materiallarini tezkorlik bilan o‘z vaqtida yangilab turish imkoniyati mavjud.

- Ta’lim olishning tengligi — o‘qitish ma’lum bir ta’lim muassasasidagi o‘qitish sifatiga bog‘liq bo‘lmaydi.

- Bilimlarni baholashning obyektiv mezonini belgilash imkoniyati — o‘quv jarayonida o‘quvchi tomonidan o‘zlashtirilgan bilimlarni baholashning aniq mezonlarini belgilab olish mumkin.

- Tajriba almashish — muloqot qilish, xabarlar almashish uchun chat, blog, forum va konferensiyalardan foydalanish mumkin.

- Statistika — darsga qatnashish, o‘zlashtirish kabi ma’lumotlar tizimda qayd etib borilganligi uchun, o‘qituvchi xohlagan paytda kerakli shakldagi hisobotni olishi mumkin.

LMSning kamchiliklari

- O’quvchi va o’qituvchi o’rtasida bevosita aloqaning mavjud emasligi o’quv jarayonini nazorat qilish va o’quvchi natijalarini baholashni qiyinlashtiradi.
- LMSni joriy etish zamonaviy texnologik qurilmalarni talab etadi.
- O’qituvchilar yuqori AKT kompetentlikka hamda o’z o’quv dasturlarini elektron ta’limga moslashtirish qobiliyatiga ega bo’lishlari lozim.
- O’qituvchi individual pedagogik mahoratini to’liq namoyish qila olmaydi.

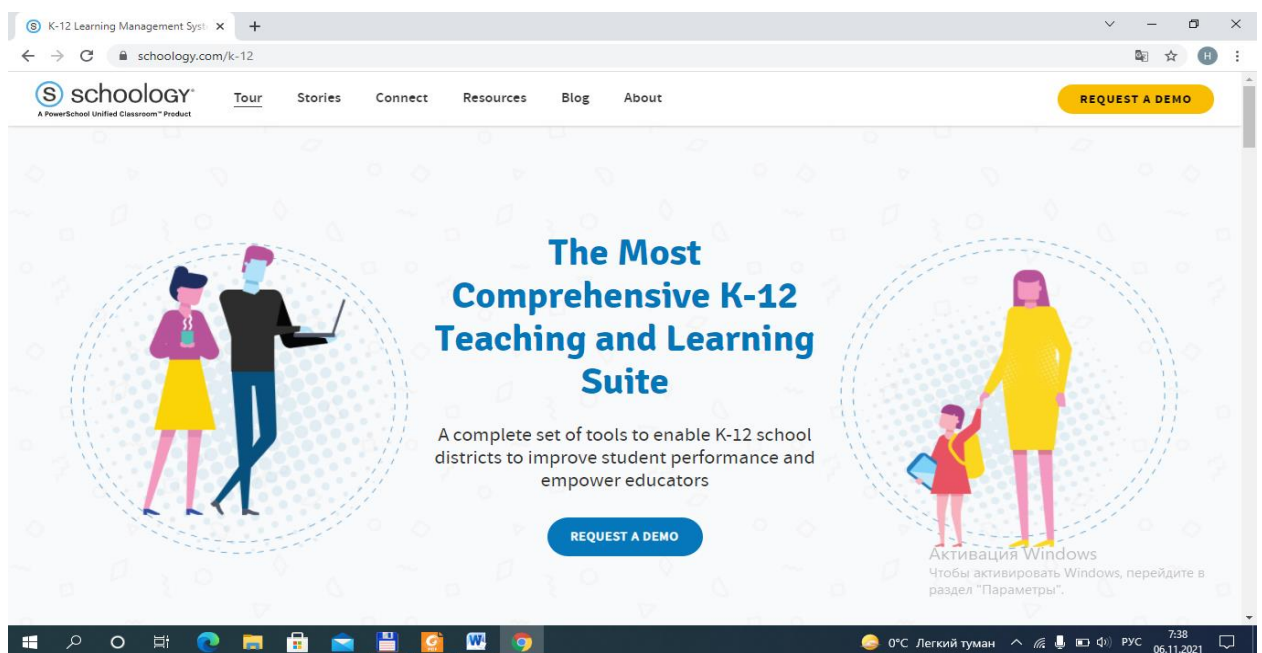
Ta’limni boshqaruv tizimlari (LMS) — elektron ta’lim dasturlarini tashkil etuvchi, amalga oshiruvchi hamda o’quvchilarning o’zlashtirish natijalari ustidan nazorat olib borish va ularni saqlab qo’yish imkoniyatini beruvchi onlayn platforma. Ta’limni boshqaruv tizimlari o’quv kursi tarkibini ishlab chiqish va uni nazorat qilish uchun markaziy joyni taqdim etish orqali o’quv jarayonini soddalashtirishga yordam beradi. Shuningdek, LMS o’quvchilarga dars vaqtida olgan bilimlarini boyitish uchun zarur qo’shimcha manbalarni ham yuborish imkoniyatiga ega qiyosi yo’q platforma hisoblanadi.

LMS platformalari uch turga bo’linadi: bulutli platformalar, serverga asoslangan va CMS bilan integratsiyalangan LMSlar. LMSning bulutli platformalari. O’quv kursining materiallari LMSning bulutli platformalarida web-xizmatni taklif etuvchining server kompyuteriga joylashtiriladi. LMSning bu turini ta’lim muassasasi yoki tashkilotning server kompyuteriga o’rnatib bo’lmaydi. LMSning bulutli platformalari web-xizmat (masalan, pochta xizmati kabi) prinsipi asosida ishlaydi, ya’ni web-xizmat taklif etilgan manzil orqali ro’yxatdan o’tgandan keyin o’quv kurslarini yaratish mumkin. Buning uchun web-xizmat o’zining serveridan joy ajratadi va barcha ma’lumotlar ushbu serverda saqlanadi. Foydalanuvchi esa bunga o’ziga kerakli materiallarini yuklashi, ta’lim oluvchilarni qo’shishi va onlayn ta’lim jarayonini yurgizishi mumkin. LMSning bulutli platformalaridan, asosan, korporativ ta’limda foydalaniladi. Bulutli platforma — o’z xizmatlarini foydalanuvchi resurslariga bog’liq bo’lmagan holda taqdim etuvchi platforma.

Korporativ — bir vaqtda bir necha hududdan turli pog’onalarda boshqariluvchi tarmoq.

LMSning bulutli platformalari: iSpring learn, Google classroom, Schoology, Loop, Learn Amp va boshqalar.[3]

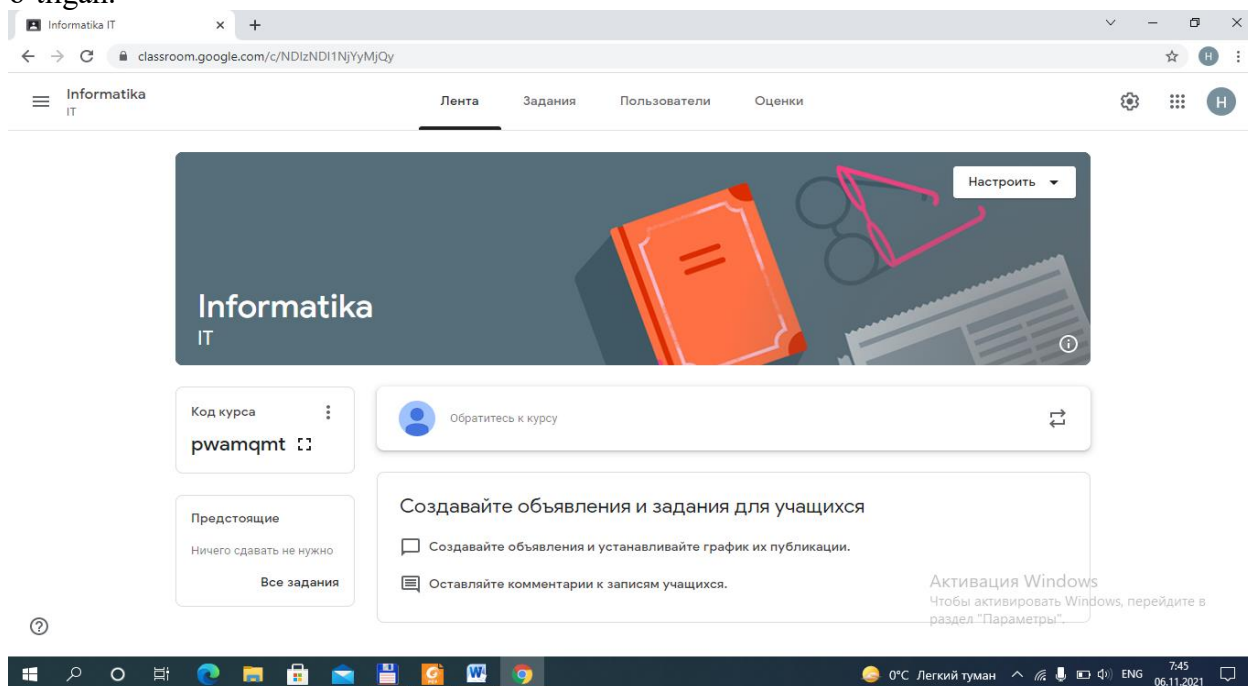
Schoology (<https://www.schoology.com/>) — ta’lim muassasalari uchun mo’ljallangan bulutli LMS. Schoology Google Drive, Microsoft OneDrive, Blackboard Collaborate, Moodle, PowerSchool, Evernote va YouTube bilan birlasha oladi. Shuningdek, u maktab ma’lumotlari tizimi bilan sinxronlashadi. O’qituvchilarga o’quvchilar bilan o’quv materiallari va

topshiriqlaryuzasidan fikr almashish hamda o‘quvchilar va ularning otaonolari bilan uyushgan holda aloqa o‘rnatish imkoniyatini beradi.

Google Classroom (<https://classroom.google.com/>) — ta’lim uchun mo‘ljallangan platforma bo‘lib, kurs/sinfni yaratish va o‘quvchilarni qo‘shish, kerakli o‘quv materiallarini kiritish va o‘quvchilarga taqdim etish, o‘quvchilarga topshiriqlar berish, ularning ishlarini baholash va faoliyatini kuzatib borish, o‘quvchilar bilan muloqot qilish kabi imkoniyatlarni taqdim etadi. Google Classroomda Googleda akkauntga ega xohlagan foydalanuvchi kurs yaratishi mumkin.

So‘nggi kunlardagi pandemiya sharoiti ko‘plab o‘quvchi va talabalarlarning masofadan o‘qishlariga majbur qilayotganligi sabab, Google Classroom platformasi o‘qituvchilar uchun masofadan online darslarini tashkil qilishlarida, o‘quvchi xamda talabalar uchun esa ushbu mashg‘ulotlarda ishtirok etishlarida yaxshi imkoniyat hisoblanadi. Chunki ko‘pchilik smartfonlarga va boshqa shu kabi mobil aloqa vositalarga egaligi hamda ular orqali internet tarmog‘i yordamida google accountiga ega bo‘lishi mumkinligini nazarda tutsak foydalanuvchilarning mazkur xizmatdan foydalana olishlari hisobiga ushbu platformada mashg‘ulotlarni tashkil etish, tinglovchilar guruhlarini undan ro‘yxatdan o‘tishlarini ta’minlash ancha qulay hisoblanadi. Quyida keltirilga rasmda ushbu servis va uning interfeysi keltirib o‘tilgan.

Bir so‘z bilan aytganda hozir shitob bilan rivojlanib borayotgan axborot texnologiyalari jarayonida o‘quvchi va talabalarga mana shunday zamonaviy texnologiyalardan foydalanib dars o‘tish orqali bugungi paytda muammo bo‘lib turgan pandemiyani chetlab o‘tib har bir o‘quvchiga masofadan turib bulutli texnologiyalar orqali ta’lim berishimiz va ta’limda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan uzulishlarni chetlab o‘tishimiz mumkin. Bundan tashqari hozirgi davr o‘quvchilarimizda zamonaviy axborot kompetentligini shakllantirishda ushbu texnologiyalardan foydalanish ajoyib samara berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. terabayt.uz Internet manbaasi <https://www.terabayt.uz/post/filecloud-uz-tas-ix-hududidagi-bulutli-servis>
2. Jomurodov D.M., Usmonov M.S., Tursimatov D.Sh “Masofaviy ta’limda online dasturiy vositalar va platformalardan foydalanish.” Xalqaro-ilmiy amaliy anjumani materiali.

3. M. R. Fayziyeva, D. M. Sayfurov “Informatika va axborot texnologiyalari”: umumiy o’rta ta’lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik.
4. Botirov D.B., G’iyosov X.H. Informatika va axborot texnologiyasini o’qitishda bulutli texnologiyalardan foydalanish metodikasi. Jizzax - 2021.

UMUMTA’LIM MAKTABLARI O’QUVCHILARDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING O’ZIGA XOS JIHATLARI

Mahammatov A.R.

Jizzax DPU Maktabgacha va boshlang’ich yo’nalishlarida masofaviy ta’lim kafedrası
o’qituvchisi

Kitobxonlik madaniyati – shaxsning o’z kuch-quvvati, imkoniyatlari, qiziqishlarini kitob o’qishga safarbar qilishining muayyan darajasidir. O’quvchilarda o’z o’quv faoliyatlari davomida kitob o’qish, uni tahlil qilish va mazkur asar haqidagi o’z fikrlarini bayon etish kabi ko’nikmalar shakllanadi. Kitobxonlik madaniyati mazkur sohada o’quvchining yetukligini ham ifodalaydi. Kitobxonlik madaniyati – rivojlangan tamaddunlar davrida butun insoniyatga xos bo’lgan ma’rifiy-ta’limiy hodisadir. U ta’lim-tarbiya natijasida o’quvchida hosil qilinadigan ko’nikmalar, qiziqishlar, ijodiy imkoniyatlarni ham ifodalaydi.

“Madaniyat” – arabcha madina (shahar) so’zidan kelib chiqqan bo’lib, jamiyat, insonning ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasidir.

O’zbek xalqi azaldan kitobxon xalq bo’lgan. Ajdodlarimiz kitob mutolaasi bilan muntazam shug’ullanganlar. Bolalarda juda yoshlikdan boshlab kitobxonlik madaniyati ko’nikmalari shakllantirilgan. O’tmishda bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish ota-onalar, enagalar, murabbiylar zimmasida bo’lgan. Ko’pgina ziyoli, ma’rifatli oilalarda juda katta miqdordagi kitoblar saqlangan. Yirik kutubxonalar olimlar va zodagonlar ixtiyorida bo’lgan. Madrasalarda ham kitob mutolaasi bilan toliblar izchil shug’ullanishgan. Bugungi kunda mana shu muqaddas meros va qadriyatga sadoqat sifatida o’quvchilarda maktab hamda kutubxona hamkorligida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish ehtiyoji vujudga kelmoqda.

O’zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, vatanparvar, ma’naviyati yuksak, boshqa xalqlar madaniyati va urf-odatlarini hurmat qiladigan yoshlarni shakllantirish davr talabiga aylandi. Ayniqsa, o’quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish ularni har tomonlama shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da alohida ta’kidlangan.

O’quvchilarda kitobga muhabbat uyg’otish, ularda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda, avvalo, maktab va kutubxonalarning ahamiyati kattadir. Bunda o’qituvchilar va kutubxonachilarning o’zaro hamkorligi muhim o’rin tutadi.

Barkamol inson shaxsini kamol toptirish vazifasi, aslida, keng qamrovli pedagogik jarayon bo’lib, uni amalga oshirish bir necha yo’nalishlar bo’yicha hal etilishi zarur. Ulardan biri-o’quvchilarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda maktab hamda kutubxona hamkorligi natijasida erishiladigan katta pedagogik imkoniyatlarni safarbar qilishdan iboratdir.

Ma’lumki, o’quvchilarda tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-g’oyaviy bilimlar va dunyoqarashni shakllantirish vazifasini biron-bir muayyan o’quv predmetini o’qitish doirasida amalga oshirish mumkin emas. Buning uchun madaniy-ma’rifiy hamda ta’lim-tarbiya jarayonini uyg’unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Mazkur tizimda maktab kutubxonasi o’quvchiga eng yaqin bo’lgan ta’lim-tarbiya hamda ma’rifat maskani sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir o’quvchining o’ziga xos qiziqishlarini e’tiborga olgan holda yondashish, ta’lim-tarbiyaviy hamda ma’rifiy ta’sir o’tkazish usullari yordamida o’quvchilarning o’quv predmetlarini muvaffaqiyatli o’rganishlari, ularning aqliy, axloqiy, estetik, badiiy va jismoniy jihatdan kamolotga erishishlari uchun imkoniyat yaratish lozim.

Ta'lim jarayonini optimallashtirish har qanday jamiyatning umumiy taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy va madaniy rivojlanishida poydevor vazifasini o'taydi, uni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishda muhim ahamiyat kasb etadi. "Xalqimizning ma'naviy boyliklarini, jahon sivilizasiyasining eng yaxshi yutuqlarini o'zida mujassamlashtirgan yangi avlodni shakllantirish bugunning eng muhim vazifasidir. Faqat ana shu asosdagina, oldimizga qo'yilgan yuksak maqsadlar barchamiz uchun hayotimizning mazmuniga aylanib qolgandagina, millatning ongli vatanparvarlik ruhini yuksaltirib, rivojlangan ilg'or mamlakatlar kabi taraqqiyot yo'lidan ildam qadam tashlash imkoni tug'iladi", – deb ta'kidlaydi O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov.

Maktab va kutubxonani o'quvchining kitobxonlik madaniyatini shakllantiruvchi bir butun tizim sifatida tasavvur etish, bu tizimning asosiy komponentlarini aniqlash, ularning o'zaro va tashqi muhit bilan o'zaro aloqaga kirishish mexanizmini belgilash, uning ta'lim tizimidagi o'rni, mazkur tizim tarkibiy elementlarining mazmun-mohiyati, kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda maktab va kutubxona taqozo qiladigan aloqalarni ta'minlashni talab qiladi. Ushbu aloqadorlikni ta'minlovchi ichki va tashqi mutanosiblik talab qilinadi.

Azaldan kutubxona ilm ahlining muqaddas dargohi bo'lib kelgan. Bizning respublikamizda axborot resurs markazlari va maktab kutubxonalari yosh avlodning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish sohasida katta ishlarni amalga oshirmoqda. Eng katta tarmoq – bu maktab kutubxonalari hisoblanadi.

O'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda kutubxonachilar o'qituvchilar bilan hamkorlik qilish uchun quyidagilarni yaxshi bilishi kerak:

- bolalar uchun yozilgan kitoblar haqida ma'lumotga ega bo'lishi;
- o'quvchilarni kitob o'qishga odatlantirishda ko'zlanadigan pedagogik maqsad va vazifalarni to'g'ri anglab yetishi;
- o'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish usul va yo'llarini o'zlashtirgan bo'lishi;
- o'quvchilarga kitob o'qishni o'rgatishning turli usul, shakl, metodlarini tanlash va qo'llashni bilishi, bu jarayonda pedagogik texnologiyalarni qo'llay olishi;
- pedagogik bilimlarga, badiiy asarni pedagogik va badiiy tahlil qilish ko'nikmalarini egallagan, badiiy va o'quv adabiyotlarining barcha turlaridan ma'lumotga ega bo'lishi, ushbu bilimlarni o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish jarayonida qo'llay olishi;
- o'quvchilar bilan pedagogik muloqot qilish metodlaridan foydalanish, notiqlik ko'nikmalari hamda ifodali o'qish malakasiga ega bo'lishi;
- o'quvchilarning badiiy-ijodiy faoliyat xususiyatlarini bilishi hamda bu bilimlarni ularda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda qo'llashi;
- avtomatlashtirilgan ish jarayonida hamda zamonaviy texnik vositalar bilan ishlashni bilishi.

Barcha ta'lim-tarbiya maskanlaridagi kabi maktab kutubxonasi oldida ham o'quvchilarga milliy va umuminsoniy axloq qoidalari asosida hayot kechirishni o'rgatishdek muhim vazifa bugungi kunda, ayniqsa, dolzarbdir. Ushbu vazifalarning yechimiga o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish orqali erishiladi. Buning uchun o'zbek xalqining tarixiy-madaniy an'analari, urf-odatlar, o'zbek va boshqa xalqlar og'zaki ijodiyoti, sharq donishmandlari merosi haqidagi adabiyotlar ham keng targ'ib qilinishi lozim.

Milliy madaniyat rivojida, insonparvarlik, e'tiqodlilik, yaxshilikka sadoqat va tabiat, atrof-muhitni muhofaza etish masalalari muhim o'rin tutadi. O'quvchi-yoshlar bilan ishlashda bag'rikenglik, dinga to'g'ri va ob'ektiv munosabatni shakllantirish, din umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi ekanligini tushuntirish lozim. O'quvchilarda ilm-fanga oid bilimlar esa inson hayoti farovonligini ta'minlovchi va rivojlantiruvchi asosiy vosita ekanligini alohida tushuntirish zarurdir.

O'quvchilarning har tomonlama kamol topishi ularning aqliy, axloqiy, siyosiy, jismoniy, estetik tayyorgarligiga bog'liqdir. Jumladan:

- o’quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish orqali falsafiy dunyoqarashni qaror toptirish, hayotiy-ijtimoiy muammolarni anglashga undash, o’z-o’zini nazorat qilishga odatlantirish, o’z taqdiri, hayot yo’liga maqsadli yondoshuv hissini uyg’otish;

- o’quvchi yoshlarni umuminsoniy va milliy qadriyatlar, boy madaniy meros bilan tanishtirish, dunyoviy bilimlarni egallashga bo’lgan talab va ehtiyojlarini qondirish, ularda badiiy-estetik didni shakllantirish;

- o’quvchilarni mustaqil fikrlashga o’rgatish, ularning intellektual imkoniyatlarini aniqlab, rivojlantirishga yo’l ochish. O’quvchilar ijodkorligi va iqtidorini qo’llab-quvvatlash uchun qulay pedagogik shart-sharoitlar yaratish;

- o’quvchilarda jamiyat tomonidan e’tirof etilgan axloqiy me’yorlarni shakllantirish;

- o’quvchilarda jamoaviy axloq va turmush tarzi qoidalariga hurmat bilan qarashni tarbiyalash, fuqarolik tuyg’usi va ijtimoiy mas’uliyat hislarini rivojlantirish, o’z mamlakati ravnaqi yo’lida jonbozlik ruhida tarbiyalash;

- vatanparvarlik tarbiyasini yo’lga qo’yish, o’z xalqi, davlatiga sadoqatni shakllantirish, vatan himoyasi uchun hamisha shay bo’lib turishga o’rgatish. O’quvchilarni O’zbekiston madhiyasi, bayrog’i, tamg’asi (gerbi) Konstitutsiyasiga sadoqatli qilib tarbiyalash;

- mehnatga ijodiy munosabatda bo’lish va ijodiy yondoshish, ijtimoiy maqsadlarga intilish kabi xislatlarni qaror toptirish;

- o’quvchilarda sog’lom turmush tarziga oid tushunchalarni, o’z xatti-harakati va uning oqibatlariga mas’uliyat bilan qarash xislatlarini tarbiyalash kabilarni o’z ichiga oladi.

Bu chora-tadbirlarning barchasi maktab hamda kutubxonalarning o’zaro aloqadorlikdagi faoliyati asosida o’quvchilarda yuksak darajadagi kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga ko’maklashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent., “O’zbekiston”, 2017.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod – O’zbekiston taraqqiyotining poydevori: O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida so’zlagan nutqi. 1997 y.29 avgust. - Toshkent, 1997.
3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch., Toshkent “Ma’naviyat”, 2008.
4. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq..-T.:O’qituvchi, 1992.
5. Abdukarimov X., Davirova G. Yangicha pedagogik texnologiya nimani anglatadi? // Boshlang’ich ta’lim. - 1999. – 4-son.
6. Alimov S. Kutubxonalarda ishlash: (Sinfdan tashqari ishlar) // Boshlang’ich ta’lim.- 1993.- 11-12-son. 7-8-sonlar.
7. Barkamol avlod orzusi: “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ni amalga oshirish borasidagi publitsistik mulohazalar. T.: Sharq, 1998.

МЕСТО ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРА В УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Мунарова Раъно Усаровна

Старший преподаватель Джизакский филиал Национального Университета и ДжГПУ
Жумабеков Зафар Жафар угли, Абиркулов Зиёдулла Шухрат угли Студенты филиала
Казанского федерального университета

Деятельность руководителя имеет многообразный характер. Чтобы успешно осуществляют эффективную работу предприятия, принимают оптимальные решения, работают с

людми, талантливый руководитель должен сочетат в себе способности, опыт, знания, и умения их применения. Руководитель должен имет подготовку во многих сферах жизнедеятельности. Однако наиболее интересной из них мне показалас сфера психологии.

Работа руководителя – это, прежде всего работа с людми, которая является одним из самых сложных видов деятельности. Уже один толко этот факт порождает необходимость психологической подготовки менеджера.

Руководитель должен знат, как вести себя с исполнителями, корректироват своё поведение в зависимости от их состояния, умет выявит сильные стороны исполнителей и заметит их недостатки с целью наиболее эффективного распределения кадров. Это обязанность – создат сильный сплоченный коллектив, в котором каждый это член занимает своё место, в котором сведены к минимуму возможности возникновения конфликтных ситуаций, который способен слаженно и эффективно работат.

Менеджер должен изучит и исползоват те факторы окружающей среды, которые оказывают благоприятное влияние на исполнителей и повышениэ эффективности работы коллектива. Выполняя воспитательную функцию, руководитель должен активизироват, развиват в исполнителях те их личностные качества, которые способствуют более плодотворной работе отдельного исполнителя и коллектива в целом. Все эти многообразные функции менеджера невозможно осуществит, не обладая достаточными знаниями в области психологии и опытом их применения в практической деятельности.

Управление насквоз пронизано психологическим содержанием, т.к. главным действующим лицом это является человек со своими способностями, интеллектом, мотивацией, личностными и другими особенностями. Эффективность деятельности человека обуславливается не толко степенью этого профессиональной подготовки, но и психологическим состоянием, в котором находится человек в данный момент. Поэтому изучениэ различных факторов, оказывающих благоприятное или отрицательное влияние на психическое состояние человека, имеет большое значение для повышения эффективности этой работы.

Психология управления пересекается с различными областями психологии. Так, например, общая психология так же, как и психология управления, изучает мотивацию, личность, волю, эмоции и чувства и т.п. Но, в отличие от общей психологии, в которой основной проблемой является проблема личности, в психологии управления она рассматривается в прикладном аспекте: как субъект и объект управления.

Общеизвестны эе связи с общей, социальной, инженерной психологией, эргономикой, экономической психологией, а также с другими науками, например, философией, социологией организаций. Среди психологических дисциплин психология управления является самостоятельным разделом психологии, но управление невозможно без соответствующего экономического контекста, т.э. без использования знаний экономической теории, эргономики, менеджмента, этики, культуры и психологии делового общения и др.

Высокая требовательность коллектива к каждому своему члену, умения управляющего создат положительный морально – психологический климат в коллективе, вдохновит каждого подчинённого, поддержат это творческое отношение к труду, позаботится о этом хорошем настроении создают психическую готовность к работе. Настроение динамично, Оно может улучшаться или ухудшаться в зависимости от стихийных воздействий окружающей среды. Однако изменят настроение можно и преднамеренно. Ранше, когда в производственной деятельности заботились толко о количестве и качестве продукции, настроение тружеников производилось эпизодически, и это было оправдано. Тепер же, когда от рабочих и служащих требуется помимо опыта готовность к самостоятельному принятию решений, всё большую роль в процессе производства играют их настроения. И подвергат это воле случая нельзя. Вед в зависимости от настроения эффективность труда может повыситься или понизиться до 70%. Сознательно управление настроением требует постановки руководителем перед собой четкой цели. А для этого необходимо знат, при каких психических состояниях данная деятельность будет производиться наиболее успешно и в каком настроении работники

находятся в данный момент. Таким образом, управление настроением требует знания душевного состояния рабочих и служащих в начале трудового дня, выявления расхождения этого психического состояния с оптимальным, устранения отрицательного настроения и формирования положительного, оптимального. Каждое слово руководителя, поручение, его внешний вид или задание, самое незначительное замечание непосредственно отражаются на настроении исполнителей. Как именно воздействуют на данного человека слово, игра, улыбка можно определить только внимательно наблюдая за реакцией рабочих на каждый поступок. Именно в активизации подчинённых, в регулировании их настроения заключается основная трудность, а можно сказать деликатность управленческой деятельности.

Необходимость и возможность его выработки руководителем. Внимание это именно та дверь, через которую проходит всё, что только входит в душу человека. К.Д.Ушинский. Проблема внимания играет важную роль в психологии менеджмента, в работе с людьми. Внимание в менеджменте – это процесс избирательного сосредоточения сознания на подчинённых, на процессе их труда, на выпускаемой ими продукции. Другими словами – это контроль за людьми, их деятельностью и её результатами. Внимание – чувственная функция. Внимание – не самостоятельная форма психического отражения, а организация различных форм, делающая отражение более или менее отчетливым. Под вниманием понимают не отдельный психический процесс, а одну из сторон психических процессов, включающую направленность, сосредоточенность сознания на отдельных объектах или явлениях и предполагающую увеличение степени интеллектуальной, сенсорной и двигательной активности. Внимание внешне характеризуется слегка подтянутым животом, напряжением силы, развёрнутыми плечами и особым взглядом, активным, напряжённым, переводимым с одного объекта внимания на другой, фиксируемого на лицах подчинённых. Невнимание, наоборот, можно обнаружить по сонному выражению лица, безразличному взгляду, направленному поверх голов подчинённых в неопределённую, вялую речь. Внимание руководителя многопланово. Он вынужден сосредотачивать своё внимание на подчинённых, следит за их отношением к работе, не упускает из поля зрения организованность и порядок на рабочих местах, наличие исправного инвентаря и оборудования, количество и качество выпускаемой продукции, поддерживает активность рабочих на высоком уровне. Опытный руководитель всем своим поведением показывает, что подчинённый – в центре его внимания. Он смотрит не в сторону, не поверх голов людей, а прямо в глаза, внимательно, не отвлекаясь, слушает говорящего. Он не упускает случая поинтересоваться здоровьем подчинённого, поздравит его с днём рождения, похвалит за успехи детей и внуков. Квалифицированный руководитель проявляет живой интерес к производственному процессу. Проявление на протяжении длительного времени внимание превращается в черту характера – внимательность. Внимательность предусматривает планирование своих действий, принятие взвешенных решений, предусмотрительность в отношении к подчинённым и коллегам. Эта черта характера была тщательно изучена американкой Э.Лангер.

Исследователь установила, что активная деятельность увеличивает внимательность, активизирует испытуемых и даже увеличивает продолжительность их жизни. Естественно, что проявление внимания в столь обширных сферах деятельности руководителя, поддержания его постоянно, в любой момент производственного процесса, и тем самым воспитание в себе внимательности требует от руководителя немалых сил (и психологических и физических). Чтобы реализовать своё внимание должным образом, менеджеру необходима психологическая подготовка, знание упражнений по концентрации внимания и опыт их применения. Выполняя воспитательную функцию, опытный менеджер может воздействовать на внимание подчинённых, направляя его в то или иное русло, развивая внимательность. Внимание менеджера – большая воспитательная сила. Если подчинённый видит, что менеджер внимательно следит за ним, чувствует его настроение, состояние здоровья, учитывает усталость, моральное состояние, – он значительно лучше работает, относится к старшему. Внимание проявляется в деятельности. Осуществление

любой деятельности требуют больших или меньших волевых усилий. Значит, волево воспитание неизменно ведёт к воспитанию внимания. Волевые усилия легче проявляют при положительном отношении к делу. Но преодоление трудностей лучше формирует волю, а значит и внимание. Вот почему так важно приучит себя и подчинённых быть внимательным не только тогда, когда работа интересна, но и испытывать радость, удовольствия от успешного выполнения долга, обязанностей. При выполнении работы ничто не должно отвлекать внимание. Рабочее место нужно организовать так, чтобы всё необходимое было под рукой. Легче поддерживать внимание в тишине или при негромкой мелодичной музыке. Однако если такие условия создать не удастся, можно, выработав устойчивое внимание, плодотворно работать в любой обстановке. При выполнении любого задания, при объяснении материала подчинённым необходимо соблюдать логическую связь между отдельными разделами работы. Если какое-то звено в работе или объяснении выпадает, сознание подчинённых упирается в преграду и внимание ослабевает. Примерно то же возникает при монологическом изложении материала. Объясняя, следует стремиться к диалогу. Изредка целесообразно допускать ошибки и поручать исполнителям и слушателям обнаруживать исправлять их. Таким образом, люди вынуждены активно работать и поддерживать внимание на оптимальном уровне.

Результаты исследований, проведённых в США, свидетельствуют о том, что от имиджа существенно зависят шансы получить работу и успехи в деловой карьере. Конкуренция на рынке труда не гарантирует поступления на работу только за счёт образования и профессионального опыта. Работодатели предъявляют обширные требования, в частности и к имиджу, если это работа с людьми. Значит и для умелого менеджера имидж играет важнейшую роль. Американские психологи Нолл и Тенкерслей утверждают:

Важнейшими слагаемыми позитивного имиджа считаются коммуникативные способности (умение вести переписку, разговаривать с людьми в различных ситуациях, литературный язык и чёткая артикуляция). Далее в порядке ранжирования следуют различные аспекты внешности. – ухоженность, облик (общий вид, фигура, физическая форма, одежда) и хорошие манеры.

Директора фирм и руководители отделов по работе с персоналом считают подходящий имидж более важным условием для карьеры, чем курсы по повышению квалификации.

Все респонденты считают, что процветание предприятия напрямую зависит от его имиджа. Подобрать костюм, рубашки, галстуки, пуловеры, аксессуары и т.д. так, чтобы они сочетались друг с другом, соответствовали обстановке и, в то же время, отражали внутреннее состояние личности требует немалых навыков, знаний, в том числе и по психологии.

Кроме того, формируя имидж, необходимо учесть такие компоненты как звучание голоса, коммуникативные способности, умение вести себя в обществе, контакт взглядом, подача руки, осанка, физическое здоровье, ухоженность (волосы, кожа, руки и т.д.), манеру одеваться – свой стиль, хорошие манеры (воспитанность). Менеджеру необходимо умело сочетать и изменять в зависимости от сложившейся обстановки все эти факторы, что требует в том числе и психологической подготовленности. Психология в последнее время приобретает всё большее значение в практической деятельности, в том числе и в производстве. Всё больше психологов принимают на работу на крупные предприятия, всё больше исследований и экспериментов проводится в области психологии в связи с производственным процессом. Но особое значение психологические знания имеют в управленческом процессе.

Обладая психологической подготовкой, талантливый менеджер сможет эффективно осуществлять свои функции, руководит работой предприятия. Психологическая подготовка поможет менеджеру в общении с подчинёнными, он сможет лучше понять их потребности и мотивацию к деятельности. Он сможет избежать конфликтных ситуаций как внутри коллектива, между исполнителями, так и между исполнителями и подчинёнными. Умелое

применение психологических знаний в сочетании с другими благоприятными условиями развития производства приведут к повышению эффективности работы предприятия и увеличению прибыли. Психологическая подготовка необходима менеджеру в целях совершенствования самого себя, своих личностных качеств и подчинённых. В конце концов, менеджер может использовать свою психологическую подготовку в контакте с руководителями более высокого уровня, склоняя их к своей точке зрения. Напротив, отсутствие достаточных знаний в области психологии или опыта их применения в практической деятельности может стать прямым препятствием в осуществлении руководителем своих функций, привести к падению эффективности производства.

Итак, проанализировав выше изложенный материал, можно сделать вывод о том, что психологическая подготовка имеет особое место в управленческой деятельности. Изучению психологии и применению этих знаний на практике следует уделять особое внимание при обучении, переподготовке или повышении квалификации менеджеров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Розанова Парадоксы и противоречия управления // Управление персоналом.-1998.-№1.
2. О.Щербакова, Г.Мышленник Российский предприниматель: психологическая модели личности // Экономика и управление.-1998.-№1.
3. М.И.Станкин Характер – внутренний фактор // Управление персоналом.-1998.-№3.
4. Филипп Генри Психология управления.-М: Прогресс,1982.
5. Э.Г.Молл Планирование своей карьеры руководителем // Вопросы психологии.-1998.-№3.
6. Мунарова, Р. (2022). ПРОБЛЕМЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 2(5). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/5097>
7. Мунарова, Р. (2022) Роль художественной литературы в художественной литературе в воспитании подрастающего поколения. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 2(3). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/5535>.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI IJTIMOIIY-PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHDA PSIXOLOGIK TAYYORLIKNING AHAMIYATI

Mamatxanova Nargiza Toxirovna
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Jahondagi globalashuv va axborotlashtirish jarayonlari, pandemiya sharoitida ta’lim jarayonlarini tashkil etish, innovatsion ta’lim muhiti sharoitida yuzaga keladigan ob’ektiv va sub’ektiv pedagogik risklar ta’lim tizimida jadal o‘zgarishlar kiritishni taqozo etib, elektron o‘qitishning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Elektron o‘qitish amaliyotida aralash ta’lim (blended learning)ning Face-to-face, Rotation, Flex, Onlinelab, Self-blend, Onlinedriver kabi modellari, raqamli ta’lim resurslari va onlayn-servislardan nafaqat iqtisodiyotning real tarmoqlari uchun mutaxassislar tayyorlash, balki bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirishda ham keng foydalanilmoqda. Rivojlangan davlatlardagi xorijiy tajriba bo‘lajak o‘qituvchilarda ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirishda aralash ta’lim modellarini samarali qo‘llash mexanizmlarini takomillashtirish, pedagogik riskologiya vositasida ta’lim jarayoni sub’ektlarining ijtimoiy mobilligini shakllantirish orqali kasbiy-shaxsiy tayyorgarlik darajasini oshirib borish zarurligini ko‘rsatadi.

Respublikamizda oliy pedagogik ta’limga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, yangi Renessans pedagogikasi sharoitida muqobil ta’lim shakllarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga qodir, ijtimoiy-pedagogik tayyorgarlikka ega o‘qituvchilarni tayyorlashga katta e’tibor qaratilmoqda.

Tayyorlik ikki hil ma’noga ega bo‘lib, ulardan birinchisi biror ishni qilishga rozilikni ifodalaydi, ikkinchisida esa – hamma narsa qilib bo‘lingan holat, hamma narsa biror narsaga tayyor. Birinchi ma’noda faoliyatga qaratilgan ixtiyoriy va ongli qaror haqida gapiralayapti, ikkinchisida, u qarorning bajarilishini ta’minlaydigan holat sifatida ishlatiladi.

Harakatga tayyorlik holati jismoniy tayyorgarlik, harakatning zarur neyrodinamik xavfsizligi, tayyorgarlikning psixologik sharoitlari farqlanadigan turli darajalar va tomonlarni xarakterlovchi omillar kombinatsiyasi bilan belgilanadi.

Funksional yondashuvning ma’nosi, tayyorlik shaxsning o‘zini ruhiy va jismoniy safarbar qilish malakasi sifatida muayyan ruhiy holatini, vaqtinchalik holatni, aniqrog‘i, qisqa muddatli yoki uzoq muddatli, hozirgi paytda mavjud bo‘lgan holatni tavsiflaydi, ruhiy funksiyalarni faollashtiradi.

Faoliyatga tayyorlik turli tarkibiy qismlarning tuzilmasi yoki asoslari tizimi shaklida talqin qilinadi, bunda kasbiy faoliyatga tayyorlik quyidagi komponentlar sifatida ajralib turadi:

- kasbga qiziqishni, kasbiy faoliyatga muvofiq munosabatni tavsiflovchi motivatsion;
- o‘z ichida professionallikni talab qiladigan yo‘naltiruvchi;
- kasbiy faoliyatga kompleks yondashuvni o‘z ichiga olgan faoliyatli;
- kasbiy faoliyat jarayonida o‘zini o‘zi boshqarishni irodaviy;
- baholovchi yoki refleksiv.

Psixologik tayyorlik mehnat predmetining resurslarini muayyan faoliyat yoki mehnat vazifasini operativ yoki uzoq muddatli bajarish uchun mehnat sub’ekti resurslarini safarbar qilish bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga tayyorlik, umuman, organizmning biror harakat yoki reaksiyaga moslash-tirilgan tayyorgarlik holatini anglatadi, insonning biror tajribadan foyda olishga tayyor holatini tavsiflaydi.

Buni nisbatan sodda va biologik jihatdan yoki kutilmagan to‘siqlar paydo bo‘lganda o‘z vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishga, bilim, tajriba, shaxsiy fazilatlaridan to‘g‘ri foydalanishga, o‘zini tuta bilishga va faoliyatini qayta tiklashga yordam beradigan murakkab kognitiv va rivojlanish holati sifatida tushunish mumkin.

Uzoq muddatli tayyorgarlik tizimli ravishda: muayyan faoliyat turiga, kasbga ijobiy munosabat; xarakter xususiyatlari, qobiliyatlari, temperament, motivatsiya, faoliyat talablariga mos; zarur bilim, ko‘nikma va qobiliyatlar; idrok, e’tibor, fikrlashning barqaror kasbiy muhim xususiyatlarini, shuningdek hissiy va irodaviy jarayonlarni o‘z ichiga oladi.

Vaqtinchalik tayyorlik bo‘lajak vaziyatning xususiyatlari va talablarini aks ettiradi, uning asosiy xususiyatlari nisbiy barqarorlik, faoliyat jarayoniga ta’sir yetish samaradorligi, tayyorlik strukturasi maqsadga erishish uchun optimal sharoitlarga muvofiqligi.

Shunday qilib, kasbiy faoliyat jarayonida faoliyatga psixologik tayyorlikning shakllanishi kasbiy yo‘naltirilgan munosabatlar, motivlar, shaxs xususiyatlarining shakllanishi hamda uning shart-sharoitlarini baholash bilan bog‘liq.

Murakkab faoliyatga psixologik tayyorgarlikning dinamik tuzilishi shaxsiy xususiyatlarni o‘z ichiga olgan yaxlit ta’limdir, ularning asosiylari:

- motivatsion – topshiriqni muvaffaqiyatli bajarish zarurati, faoliyatga qiziqish, muvaffaqiyatga erishish va o‘zini eng yaxshi tomondan ko‘rsatish istagi;
- kognitiv – mas’uliyatni, ish vazifasini tushunish, faoliyatning yakuniy natijalariga erishish va o‘zi uchun ahamiyatini baholash (obro‘, maqom jihatidan), vaziyatdagi mumkin bo‘lgan o‘zgarishlarni taqdim etish va h.k.;
- hissiy – kasbiy va ijtimoiy mas’uliyat hissi, muvaffaqiyatga ishonch, ilhom;
- kuchli irodali – o‘z-o‘zini boshqarish va kuchlarni safarbar qilish, vazifaga diqqatni jamlash, chalg‘ituvchi ta’sirlardan ehtiyot bo‘lish, shubhalarni, qo‘rqishni yengish.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda aytsek, faoliyatga psixologik tayyorlikni shakllantirish o‘zaro bog‘liq bo‘lgan tartib va harakatlar ketma-ketligidir:

- jamiyat, jamoa yoki vazifaning ehtiyojlari, talablarini bilish;
- hal qilinishi ehtiyojlarni qondirishga olib keladigan vazifalarning maqsadlarini anglash;
- bo‘lajak tadbirlarni o‘tkazish shartlarini tushunish va baholash, muammolarni hal qilish va ushbu turdagi talablarni qondirish bilan bog‘liq tajribani yangilash;
- tajriba asosida muammolarni hal qilish yoki talablarni bajarishning eng oqilona va mumkin bo‘lgan (yordamchi) usullarini kelajakdagi faol-iyat shartlarini baholash;
- kelgusi tadbirlar o‘tkaziladigan sharoitlarni tushunish va baholash, vazifalarni hal qilish va shu kabi talablarga javob berish bilan bog‘liq tajribani yangilash;
- vazifalarni hal etishning eng oqilona va mumkin bo‘lgan (yordamchi) yo‘llarini aniqlash yoki tajriba asosida talablarni bajarish va faoliyat-ning bo‘lajak shartlarini baholash;
- aqliy, hissiy, motivatsion va irodaviy jarayonlarning namoyon bo‘lishini bashorat qilish, imkoniyatlar nisbati, da‘volar darajasi va ma‘lum natijaga erishish zarurligini baholash;
- sharoit va vazifalarga muvofiq kuchlarni safarbar etish, autosuggestiya, maqsadga muvaffaqiyatli erishishga ishonish.

Shuning uchun o‘qituvchi ayni paytda ta’lim-tarbiya jarayonining sub’ekti bo‘lishi kerak. Ta’lim jarayonining sub’ekti sifatida o‘qituvchi pedagogda erkin va ongli o‘z-o‘zini aniqlashni nazarda tutuvchi loyihalovchi, konstruktor, tashkilotchi va bevosita ishtirokchi, muayyan shaxsiy ekzistensial pozitsiyani tashuvchi vazifasini bajaradi.

Zamonaviy sharoitda ijodiy fikrlaydigan, faol va har tomonlama rivojlangan shaxs ijtimoiy taraqqiyotga hissa qo‘shishi mumkin, natijada o‘qituvchi shaxsiga, uning psixologik va kasbiy tayyorgarligiga qo‘yiladigan talablar ortadi. Endi har qachongidan ham chuqur kasbiy tayyorgarlikni, mas’uliyatni, bilimlarni yangilash va boyitishga intilishni birlashtiruvchi mutaxassislariga ehtiyoj tug‘iladi, buning uchun bo‘lajak o‘qituvchining psixologik tayyorgarligi, o‘z-o‘zini anglashi va kasbiy o‘zligini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Nemov R.S. Psixologiya. Kniga 2. Psixologiya obrazovaniya. – M.: Vldos, 2000. – 606 s.
2. Slstenin V.A. Professionalnoe samorazvitie uchitelya // Sibirskiy pedagogicheskiy jurnal. Sibir, 2005. – № 2. – S.3-12.
3. Suprunova L.L. Kompetentnostnyy podxod k podgotovke vypusknikov vuza: preimuststva i perspektivy realizatsii // Universitetskie chteniya. – Pyatigorsk, 2008. – S.46-54.
4. Yarmatov R. Bo‘lajak o‘qituvchi shaxsini tarbiyalash va rivojlantirish.-T.: “ Fan va texnologiya” nashriyoti, 2009-128 b

OLIY TA’LIMDA INNOVATSION FAOLIYATNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Yorqin Sharapovich Turopov

JDPU Falsafa, tarbiya va huquq ta’limi kafedrasi katta o‘qituvchisi

Respublikamizda olib borilayotgan tub islohotlar inson, jamiyat va davlat manfaatlarini uyg‘unligiga asoslanib, jamiyatimiz barcha sohalarini, xususan, oliy ta’lim sohasini ham modernizatsiyalash va zamonaviy ta’lim paradigmalarini asosida rivojlanishi uchun zarur sharoitlar hamda keng imkoniyatlarni yaratib bermoqda. Jamiyatimizning innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tishi bilan fan, ta’lim va ma’naviyat va ma’rifat Uchinchi Renessansga poydevorini bo‘lib xizmat qilmoqda. Ilm-fan, texnika, innovatsion ta’lim, ishlab chiqarish va texnologiyaning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarida taraqqiyotining yangi istiqbollarini ochib berdi.

Pedagogik nuqtai nazardan esa, zamonaviy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan innovatsion jarayonlar, avvalo, inson faoliyatining barcha sohalarida raqamli texnologiyalaridan

faol foydalanish bilan bog‘liq va birinchi navbatda ta’limning sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgandir. Shu munosabat bilan talabalarning kasbiy innovatsion faoliyati tubdan boshqacha ma’no kasb etadi. Innovatsion faoliyatning mohiyati va mazmuni shundan iboratki, talabalar uchun ta’lim sohasidagi har qanday yangilik o‘qituvchi tomonidan amalga oshirilgandagini yuzaga chiqadi. Ya’ni, ta’lim jarayonida talabalarni ob’ektdan sub’ektga aylantirish, birinchi navbatda, o‘qituvchining kasbiy kompetentligiga bog‘liqdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasida mamlakatimiz zamonaviy yuksalishga erishish maqsadida innovatsion rivojlanish bosqichiga kirganligini e’tirof etilgan. “Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni... aynan innovatsion g‘oyalar asosida boshlashimiz kerak. Innovatsion rivojlanish va raqamli iqtisodiyot yo‘liga o‘tishimiz bejiz emas

Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g‘oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi.” [1] “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” Davlat dasturida nazarda tutilgan tegishli huquqiy zaminni yaratish maqsadida O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonunining qabul qilinishi (2020 yil 24 iyul) yangi O‘zbekistonni qurishda muhim qadam bo‘ldi. Ushbu qonun taraqqiyotimizni kafolatlovchi, uni yanada jadallashtiruvchi yangi g‘oya, yangi kashfiyotlar, ilmiy ishlanmalarni yaratish hamda hayotga joriy etilishining ishochli huquqiy mexanizmlarini mustahkamlab benihoya muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma’lumki, zamonaviy iqtisodiyotning drayveri hisoblanadigan inson kapitalini yaratishda oliy ta’limga ilg‘or innovatsiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘z-o‘zidan ravshanki, «innovatsion oliy ta’lim muassasalarida o‘qituvchilar va talabalar faoliyatining alohida tashkil etilishi, xususan uning o‘z ishini teran asoslarigacha muntazam ravishda qayta ko‘rish bilan bog‘liqligi o‘ta muhim pedagogik omil hisoblanadi»[2]. Mazkur omil innovatsiyaning jamoa sub’ekti sifatidagi oliy ta’lim, ya’ni innovatsion oliy ta’lim tizimining asosiy moddiy belgilaridan biridir. Bunda innovatsion oliy ta’lim tizimi, bizning nazarimizda, monomadaniyatli bo‘lishi, ya’ni butun jamoa metodologik asoslar va dunyoqarashga doir mo‘ljallar birligi bilan birlashtirilishi, shu bilan bir vaqtda, u polimadaniyatli bo‘lishi, ya’ni oliy ta’lim tizimining ta’lim makonida ta’lim tizimining turli xil modellari amal qilishi va bir-biri bilan muloqotga kirishishi mumkin. Innovatsion oliy ta’limni boshqa turdagi oliy ta’limlardan ajratish imkoniyatini beruvchi belgi innovatsion hayot tarzining shakllanganligi hisoblanadi. Uning tarkibiy elementlariga quyidagilarni kiritish mumkin: professional-pedagogik madaniyatning xossasi sifatidagi innovatsionlikni, innovatsion faoliyatni, innovatsion muhitni va o‘ziga xos hayot tarzi bilan ajralib turuvchi innovatsion jamoaning mavjudligini.

Innovatsion hayot tarzining mazmuni shu bilan belgilanadiki, u «muttasil izlanishlar olib borish, doimiy rivojlanish uchun «loyihalashtirilgan», izlanishlarning natijalarini emas, balki yangilikni yaratish jarayonining o‘zini doimiy ravishda qo‘ldan-qo‘lga o‘tkazish uchun mo‘ljallangan oliy ta’lim muassalari»ni [3] tavsiflaydi.

Oliy ta’lim innovatsiyaning jamoa sub’ekti bo‘lishi mumkinligi eng avvalo shu bilan belgilanadiki, cheklangan ta’lim makonida cheksiz dunyo obrazini saqlash imkoniyatini beruvchi jonli ta’lim jarayoni faqat oliy ta’limda amalga oshirilishi mumkin. U ta’lim tizimining ta’lim jarayoni atrofida yuzaga keluvchi munosabatlar majmuini mumkin qadar kamaytiradigan, lekin o‘zida to‘liq mujassamlashtiradigan birdan-bir sub’ekt «birligi» hisoblanadi. Binobarin, oliy ta’lim mikrokosm sifatida ta’lim tizimini isloh qilishning ijtimoiy mexanizmlarini modellashtirishi va sinovdan o‘tkazishi, bo‘lg‘usi jamiyat tuzilishining prognostik modellarini yaratishi mumkin. Nihoyat, oliy ta’lim – bu ta’lim jarayoni sub’ektlarining emas, balki odamlarning konkret o‘zaro aloqasidir.

Bunda innovatsion faoliyat sub’ekti sanalgan oliy ta’limning hayot tarzi o‘zining eng muhim belgisiga ko‘ra oliy ta’limning ijtimoiy organizm sifatidagi yaxlitligini saqlashi lozim. Bunday belgi sifatida sub’ekt shaxsning innovatsion tipi bo‘lgan holdagi kabi tizimlilik amal qiladi. Ammo innovatsiya sub’ekti sifatidagi shaxs uchun tizimlilikning mutanosibli, ya’ni ularning optimal o‘zaro aloqasi, odatda, pedagogik tizimning bir yoki bir nechta elementlari bilan

muvofiq keladi va boshqa tizimlarda maqbul o‘zgarish yasaydi, ya’ni muayyan pedagogik tizim doirasi bilan chegaralanadi. Innovatsiya sub’ekti oliy ta’lim bo‘lgan holda, innovatsion o‘zgarishning tizimlilik pedagogik tizim bilan mutanosib bo‘ladi va ta’lim tizimi asoslariga chiqish uchun imkoniyat yaratadi, ta’lim tizimining darajalaridan birida uning uchun muhim sanalgan innovatsion oqibatlarga olib keladi. Boshqacha qilib aytganda, ta’lim madaniyatining artefakti sanalgan innovatsion oliy ta’lim tegishli ta’lim tizimida ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar yasaydi va o‘zgarayotgan ijtimoiy-ma’rifiy vaziyatga tizimli moslashishga majbur qiladi. Innovatsiya sub’ekti sifatida shaxs amal qilgan holda bu natijaga doim ham erishilavermaydi.

Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, oliy ta’lim yaxlitligini to‘liq qamrab oluvchi va uni saqlab turuvchi tizimlilik kamida ikki darajaga ega bo‘ladi. Birinchi daraja turli ta’lim tizimlarining yaxlitligini belgilash va keyinchalik ularni madaniyatda ushlab turish uchun zarur bo‘lgan ta’lim tizimi mavjudligining falsafiy, psixologik va didaktik qatlamlarini o‘z ichiga oladi[4]. Bu, ta’bir joiz bo‘lsa, ijtimoiy tizim sanalgan oliy ta’limning ijtimoiy-madaniy o‘rnini, tegishli ta’lim tizimining nazariy bilimning yuqorida zikr etilgan qatlamlarining yagonaligi bilan belgilangan asoslarini identifikatsiya qilish imkoniyatini beruvchi nazariy refleksiya darajasidir. Ikkinchi daraja oliy ta’lim ta’lim makonining o‘zaro bog‘langan elementlarini o‘zida ifodalaydi. Bu elementlar orasida quyidagilar innovatsion oliy ta’lim belgilari sifatida zikr etiladi:

- an’anaviy amaliyotdagidan o‘zgacha mazmunni ishlab chiqish va amalga oshirish;
- o‘zgacha hayot tarzini yaratish va amalda ro‘yobga chiqarish;
- pedagogik mehnat vositalarini izlab topish va almashtirish.[5]

Shuni qayd etish lozimki, yaxlit ta’lim makoni elementlarini tushunishdagina ayrim tarkibiy farqlar mavjud. Innovatsiyaning kollektiv sub’ekti sifatidagi oliy ta’limning tipologiyasiga kelsak, T.Kovalyova tomonidan ilgari surilgan oliy ta’limlarni innovatsion faoliyatni tashkil etish asoslarining xususiyatiga ko‘ra tiplarga ajratish (asosan loyihalash faoliyatiga qarab mo‘ljall oluvchi loyiha-oliy ta’lim muassasalari va asosan tadqiqot faoliyatiga qarab mo‘ljall oluvchi laboratoriya-oliy ta’limlar) haqidagi qiziqarli gipotezasi bo‘lg‘usi ilmiy izlanishlarning jalb qiluvchan va samarali yo‘nalishiga aylanishi mumkin. Shuningdek, yangicha boshqaruv madaniyati ta’sirida shakllanadigan bunday tiplarga ajratishning zarurligini ta’lim voqeligi ham tasdiqlaydi. Masalan, ta’lim tizimlarini innovatsion rivojlanishning ijtimoiy mexanizmi yordamida samarali boshqarish imkoniyatlarini o‘rganuvchi boshqaruv modellari vujudga kelmoqda. Ularning ayrimlarida oliy ta’lim muassasalarni ularda amalga oshirilayotgan innovatsion faoliyatning ko‘lami va sifati hamda turli tipdagi oliy ta’lim muassasalari o‘rtasida mumkin qadar samarali o‘zaro aloqaning tashkil etilishi nuqtai nazaridan tasniflash vazifasi boshqaruv vazifasi sifatida ilgari surilmoqda va yechilmoqda[6]. Ko‘rib turganimizdek, bu yerda tiplarga ajratish mezoni o‘zgaradi, lo‘nda qilib aytganda, u innovatsion faoliyat yetakchi tipining asosiga ko‘ra (loyihalash yoki tadqiqot) emas, balki oliy ta’lim innovatsion yetuklik darajasining integral ko‘rsatkichi sifatidagi ijtimoiy-ma’rifiy qimmatiga ko‘ra amalga oshiriladi.

Oliy ta’lim innovatsion faoliyatda ta’lim maqsadining qat’iyan aniqlanishi (nega va nima uchun?), o‘quv jarayoni mazmuni (nima?), tashkiliy shakllarni (qanday?), o‘qitish metodlari va vositalarini (nima yordamida?) saralash va tanlashga ko‘maklashishi, shuningdek, o‘qituvchining pedagogik mahorati darajasiga bog‘liq holda didaktik jarayon samarasini aniqlashga imkon berishi kerak.[7]

Shunday qilib, «innovatsion hayot tarzi» degan umumiy tushuncha innovatsion faoliyat sub’ekti sanalgan oliy ta’lim tizimining barcha o‘ziga xos belgilarini o‘zida izchil mujassamlashtiradi. Mohiyat e’tibori bilan u tizimli ijtimoiy organizm sifatidagi oliy ta’lim tizimining yaxlitligini o‘zida ifodalaydi. U o‘zaro ta’sirga kirishuvchi va bir-birini mazmunan to‘ldiruvchi quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi:

- professional-pedagogik madaniyatning innovatsiyalar barqaror rivojlanishini ta’minlaydigan izlanuv-ijodiy asosni belgilovchi xossasi sifatidagi innovatsionlikni;
- oliy ta’lim tizimi ta’lim muhitining barcha elementlari rivojlanishi ijtimoiy mexanizmining mohiyatini belgilovchi metafaoliyat sifatidagi innovatsion faoliyatni;

- innovatsion imkoniyatlarni mumkin qadar samarali ro‘yobga chiqarish imkoniyatini beruvchi innovatsion muhitni;
- ongning innovatsion mo‘ljallarini hayot faoliyatini tashkil etishning ijtimoiy-madaniy me‘yori sifatida saqlash uchun kifoya qiladigan innovatsion tipdagi shaxslar majmui sifatidagi innovatsion jamoani.

Innovatsion hayot tarzi butunlay o‘zgacha professional-pedagogik madaniyatni shakllantirishga ehtiyoj uyg‘otadi va buning uchun zamin yaratadi. Mazkur madaniyat manbai va bunyodkori sifatida o‘qituvchi amal qiladi. Bu yerda u o‘zining yangi siyratida, ya’ni texnik va bajaruvchi (murakkab tizimlarning yuqori malakali operatori) sifatida emas, balki erkin professional va jamoat arbobi, yangi pedagogik bilimni yaratuvchi va rasmiylashtiruvchi tadqiqotchi va loyihachi sifatida namoyon bo‘ladi. Innovatsion hayot tarzi belgilangan xususiyatlarining yetuklik darajasiga va ularni ro‘yobga chiqarishning samaradorligiga ko‘ra innovatsion oliy ta’limning tegishli tipologiyasini tuzish mumkin.

Shunday qilib, innovatsion o‘zaro aloqalar maydonida «innovatsiya sub’ekti sifatidagi shaxs – pedagogik tizim», «innovatsiyaning kollektiv sub’ekti sifatidagi oliy ta’lim – ta’lim tizimi», «innovatsiya sub’ekti sifatidagi professional-pedagogik hamjamiyat – ta’lim tizimi» optimal aloqalari o‘rnatiladi. O‘zaro aloqalarning ayni shu toifalashtirilgan tizimi nazariy jihatdan anglab yetishni ham, tizimli, innovatsion boshqarishni ham talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion oliy ta’lim tizimi o‘zining innovatsiya kollektiv sub’ekti sifatidagi mazmun va mohiyatini saqlab qolishi va tegishli ta’lim tizimi rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchi hisoblanishi uchun uning o‘ziga refleksiv ko‘zgu va ilhombaxsh intellektual muhit zarur. Professional-pedagogik hamjamiyat ayni shunday muhit sifatida amal qiladi. Mazkur hamjamiyat doirasida oliy ta’limlar o‘z loyihalarini ilgari surish va muhokama qilish orqali o‘z tuzilishiga muvofiq bo‘lgan qadriyatlar va metodologik prinsiplarga muvofiq yaratilgan tashkiliy-ta’lim makoni sharoitlarida o‘z holatiga berilgan bahoni ob’ektivlashtirish, keyingi rivojlanish yo‘llarini belgilash, o‘z innovatsion salohiyatini optimallashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T.2018, 19-20-betlar.
2. Frumin I. Demokratizatsiya shkolı kak osnovnoe napravlenie ee obnoveniya // Innovaçionnoe dvijenie v obrazovanii. – M., 1997. – S.108.
3. Tubelskiy A. Ekspertiza innovaçionnoy shkolı // Innovaçionnoe dvijenie v shkolnom obrazovanii. – M., 1997. – S.159-160.
4. Kovalëva T. Tipy innovaçii // Innovaçionnoe dvijenie v obrazovanii. – M., 1997. –S. 146.
5. Tubelskiy A. Ekspertiza innovaçionnoy shkolı // Innovaçionnoe dvijenie v obrazovanii. – M., 1997. – S.162, 163, 164.
6. Ili innovaçii ili igra v innovaçii // Upravlenie shkoloy. 1997. №4. – 12-b.
7. Sayidahmedov N.S., Indiaminov N.N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya.T.: “Fan va texnologiya”, 2014. B.-116.

BARKAMOL SHAXS IQTIDORINI SHAKLLANISHIDA O‘Z – O‘ZINI TARBIYALASH

Soibnazarova M.N.

JDPU Umumiy pedagogika kafedrası katta o‘qituvchisi.

Pedagog va psixologlarning fikriga ko‘ra inson tayyor qobiliyat bilan emas, balki iste’dod kurtaklari bilan dunyoga keladi. Insonning iqtidori uning turli yoshida turlicha namoyon bo‘ladi.

Masalan o‘zbek xalq shoiri Maqsud Shayxzoda 5 yasharlida 8-10 misradan iborat masal to‘qigan, Turkiyaning mashhur shoiri Nozim Hikmat 13 yoshida she‘r yozgan, taniqli musavvir Karl Bryullov yuksak qobiliyati tufayli 9 yoshidayoq rassomlik akademiyasiga qabul qilingan, u 13 yoshida “Chavandoz qiz” rasmini chizgan.

Ba’zi bir shaxslar o‘z iqtidorlarini keksaygan chog‘larida ham namoyon etadi. Masalan, Yunonistonning atoqli dramaturgi Sofokl qarib- qartaygan chog‘ida “Edip kolonnada” degan mashhur tragediyasini yozgan, Suqrot 94 yoshida “Atina madhiyasi” asarini yaratgan, uning ustoz Georgiy 107 yoshida vafot etgan, lekin hayotining so‘ngi daqiqalarigacha ilm bilan shug‘ullangan, shoir Beranje 77 yoshgacha, L.N.Tolstoy -82, Viktor Gyugo - 83, akademik I.P. Pavlov - 87, mikrobiolog Gamaley – 90 yoshgacha, Diogen, Demokrit, Titsian i Mikelanjelo ijodiy faoliyatini 80 yoshgacha, Bernar Shou esa 94 yoshgacha o‘z ijodiy faoliyatini namoyon etgan. Ingliz yozuvchisi Bernard Shou aytganidek, “Yoshlik – ehtiros va hissiyotlar davri bo‘lsa, keksalik – o‘y – xayollar ijod va aql pallasidir”.

Theoryandpractice ru manbasida yozilishicha, 1928 yildayoq amerikalik ruhshunos va pedagog Edvard Torndayk odamning ilm olish qobiliyati 20 yoshgacha rivojlanishini, keyin asta - sekin susayishini asoslab berdi. Zamonaviy IQ (intelligence quotient – intellekt koefitsienti) testlari nazariyasi mualliflaridan biri D.Xorn esa intellektning ikki turi mavjudligi borasida o‘z qarashlarini ilgari surdi. Birinchisi, biologik asosga ega bo‘lgan intellekt (u yosh ko‘rsatkichiga bog‘liq). Ikkinchisi, shaxs boshdan o‘tkazadigan ijtimoiy voqea - hodisalar ta’siri o‘laroq uning butun hayoti davomida hamrohlik qiluvchi intellekt. Demak, inson necha yoshda bo‘lishidan qati nazar, unda ikkinchi turdagi intellekt mavjud bo‘ladi va u hayotiy tajriba, kuzatuvlar orqali boyib boradi. Buni Yevropa geontologiya markazi ma’ruzachisi M. Formozaning ommaviy axborot vositalariga bergan intervyusida aytgan quyidagi gaplari ham tasdiqlaydi: “Yoshi kattalar, keksalar ta’lim jarayoniga mashg‘ul bo‘lish orqali moliyaviy va yuridik masalalarni yanada yaxshi tushuna boshlaydi. Ijtimoiy, siyosiy, texnologik o‘zgarishlar borasida aniqroq tasavvur hosil qiladi. Bundan tashqari, ularda yangi - yangi qiziqishlar paydo bo‘ladi. Bu esa ularning jismoniy va ruhiy holatini yaxshilaydi, ijtimoiy yolg‘izlanib qolish va o‘zini keraksizdek his qilishdan qutulishga yordam beradi.”¹⁰⁵

Shaxsning iqtidorini shakllantirish xususida turlicha qarashlar mavjud. Ba’zi manbalarda shaxs iqtidori uning oiladagi o‘rni bilan bog‘liqligini isbotlaydi, ya’ni oiladagi to‘ng‘ich farzand masalasidir. Buyuk shaxslarning ba’zilari, ya’ni Milton, Leonardo do Vinchi, Geyne va Rubinshteynlar oilada to‘ng‘ich farzand bo‘lganlar. Lekin D.I.Mendeleev, Mechnikov oilada kichik farzand bo‘lganlar.

Shaxsning imkoniyatlari cheksizdir, lekin ushbu imkoniyatlardan unumli foydalanish uchun insonga sabr – toqat, mehnat, o‘ziga ishonch va o‘z - o‘zini tarbiyalash muhim ahamiyatga egadir. Zero, K. Bouvi insonning ishonchi haqida shunday yozadi, “ Ko‘pgina muvaffaqiyatsizliklar sababchisi – o‘ziga ishonchsizlikdir”.

Ishonch — biror-bir shaxsga uning so‘zi, ishi va xatti-harakatlariga xayrixohlik va simpatiya bilan qarash, u bilan hamkorlik qilish, yaqin mun-at o‘rnatishga asos bo‘ladigan ma’naviy omil. Ishonch o‘zaro to‘g‘rilik, adolatlilik, insofu diyonat, halollik, samimiylik va imoniga asoslanadi. Kishilar o‘rtasidagi munosabatlar aniq ma’no-mazmun kasb etib borishi bilan ishonch mustahkamlanadi yoki aksincha buziladi.

Har bir inson vaqti – vaqti bilan diqqat – e’tiborini jamlab o‘z shaxsiy hayotini kuzatishi lozim. O‘z- o‘zini tahlil qilmasdan inson shaxsi to‘laonli shakllanmaydi. L.N.Tolstoy bu xususida shunday yozgan: “Doimo shunday jiddiy fikrlayman, men qanday yashayapman, o‘zimni tekshiraman”. O‘z-o‘zini tekshirishni boshlash hech qachon kech emas, balkim doimo foydalidir. Inson o‘z- o‘zini tahlil etishni ongli tashkil etsagina, o‘zida mavjud bo‘lgan kamchiliklarni sezadi, o‘z kamchiliklarini yo‘qotishga o‘zida kuch topadi.

¹⁰⁵ Маърифат 20013 й. 23 март 12 6.

Inson o‘z – o‘zini tarbiyalash uchun u qanday qoidalarni bilishi va bilim, ko‘nikma, malakalarga ega bo‘lishi kerak. Buning uchun u o‘zini juda yaxshi bilmog‘i, o‘z- o‘zini sidqidildan chuqur o‘rganishi zarur. Ushbu xatti - harakatlardan o‘z – o‘zini tarbiyalash, o‘z – o‘zini rivojlantirish va o‘z- o‘zini shakllantirish jarayonlari boshlanadi.

Har qanday inson o‘zida mavjud bo‘lgan xislatlar va kamchiliklarni aniq bilmasdan turib o‘z - o‘zini tarbiyalashi mumkin emas. O‘z- o‘zini tahlil qilish optimistik xarakterga ega bo‘lishi kerak.

O‘z- o‘zini tarbiyalash jarayoni buyuk shaxslar hayotida muhim o‘rin egallagan. Ular o‘z ijodlari ustida muntazam ishlaganlar. Quyida bir necha buyuk shaxslar hayoti va ijodidan namunalar keltiramiz.

O‘zbek xalqining iste’dodli shoiri va donishmandi Ahmad Yugnakiy tug‘ma ko‘zi o‘jiz bo‘lishiga qaramasdan o‘zining ustida muntazam ishlagan va o‘zining mashhur asari “Hibatul - haqoyiq”(“Haqiqatlar armug‘oni”) asarini yozib qoldirgan. Noma’lum shaxs tomonidan yozilgan qaydda shorning ko‘zi o‘jiz bo‘lgani va kitobning 14 bobdan iborat ekanligi aytiladi:

Tug‘a ko‘rmas erdi adibning ko‘zi,

Tuzatti bu o‘n to‘rt bob ichra so‘zi.¹⁰⁶

Az-Zamaxshariyning hayoti, ijodiy va ilmiy faoliyatini chuqur o‘rganish katta ma’rifiy va amaliy ahamiyatga molikdir ulkan hayotiy, tarbiyaviy jihatlari, havas qilsa arziydigan darajada ibratli qirralari ham ko‘pdir.

Ma’lumki, biron - bir allomaga nasib etmagan yuksak maqom – Jorulloh (“Allohning qo‘shnisi”) degan laqabga faqat buyuk vatandoshiiz az – Zamaxshariy musharraf bo‘lgan.

Yoshlik chog‘laridan ilm-urfonga tashna bo‘lib o‘sgan az-Zamaxshariy o‘z bilimini oshirish maqsadida o‘sha davrning yirik ilmiy va madaniy markazlaridan biri bo‘lgan Buxoroyi sharifga yo‘l olgan. Ammo ilm tolibi yo‘lda yuz bergan baxtsiz hodisa(odan yiqilib oyog‘i qattiq lat yegani, buning ustiga, qaxraton sovuq bo‘lgani) tufayli bir oyog‘ini kestirishga majbur bo‘ladi va butun umri davomida yog‘och oyoqda yuradi. Lekin bu nogironlik uning bilim olishiga to‘sqinlik qila olmaydi. U yoshligidan ilm - fanning turli sohalarini, ayniqsa, arab tili va adabiyoti diniy ilmlar majmuasini mukammal egallaydi. Ayni vaqtda o‘sha davrda ilm ahllari orasida g‘oyatda zarur va muhim hisoblangan xattotlik san‘ati sirlarini ham to‘liq o‘zlashtirib, uni obdon egallaydi va bu bilan o‘z oilaviy turmush sharoiti, tirikchiligini ham bir qadar yaxshilaydi. Jismoniy notavonligiga qaramasdan az-Zamaxshariyning katta ishtiyoq va astoydii sobitqadamlik bilan bilim olish yo‘lidagi ko‘rsatgan bu jasorati va fidoiyligi har qanday tahsinga sazovordir va katta bir ibratdir.

Az – Zamaxshariy Qur’oni Karim bitilgan arab tilini yoshligidan katta havas va ishtiyoq bilan o‘rgandi, arablarning hayoti va ularning urf – odatlarini, turli lahjalarini uzoq yillar tinimsiz tadqiq qildi. Alloma arab tiliga alohida mehr bilan qarar edi. Shu boisdan ham bu tilni chuqur o‘rganish, arab tilining grammatikasi, leksikasi, umuman, arab tilshunosligiga oid bir qancha muhim asarlarni shu nogiron donishmand yaratgan.Uning jumlai jahonga dong‘i ketgan “Muqaddimat ul - adab”, “Al - Mufasssal”, “Asos al - balog‘a” kabi yirik ta’liflari mana shu yo‘nalishda yozilgan asarlardir. Arablarning “Agar xorazmlik shu ko‘sa, cho‘loq bo‘lmaganida, arablar o‘z tillarini bilmas edilar!” deb lo‘nda qilib allomaga bergan bahosiga hech bir izohning hojati bo‘lmasa kerak. Arab tiliga, uning behad katta imkoniyatlariga tan bergan alloma barcha asarlarini faqat arab tilida yaratgan. Bu tilni mukammal o‘zlashtirganining boisi, albatta, katta mehnat va tinimsiz izlanishlar samarasidir.

Alloma nogironligiga qaramasdan sayohatu safarlarga o‘ch bo‘lgan. U Xuroson, Shom, Iroq, Hijozgda bo‘lganligi yozma manbalarda qayd etilgan. Mana shu yurtlara bo‘lganida o‘sha davrning ko‘p mashhur olimlaridan saboq oldi. “Mening sochlarimni oqartirgan narsa – bu muttasil kitob mutolaa qilish va tinimsiz sayohatlardir”, - deb allomaning o‘zi e’tirof etadi. Chindan ham bu hol mashhur sharqshunos olim, akademik I. Yu. Krachkovskiyning “Yog‘och

¹⁰⁶ N. M. Mallaev O‘zbek adabiyoti tarixi. T.- 1976, b.139

oyoqda yurganligiga qaramasdan az – Zamaxshariy hazratlari o‘t harakatchanligi bilan ajralib turgan”, - deb yozishi ham bejiz emasligini ko‘rsatadi¹⁰⁷.

1093 kashfiyotiga patent olgan va dunyoning eng buyuk kashfiyotchilari-dan biri bo‘lgan, lekin o‘quvchilik paytida “qoloq” hisoblangan Edison: “Bolaligimda otam meni aqli past deb o‘ylardi”, degan edi. Eynshteyn esa o‘qish va yozishga qiynalgani uchun tengqurlaridan orqada qolgandi. U haqida singlisi Maya Vinteler xotiralarida shunday yozadi: “Bolaligida rivojlanishi juda sekin edi. Gapirishga qiyialardi. Atrofida gilar uning soqov bo‘lib qolishidan qo‘rqishardi. Aytmoqchi bo‘lgan narsalarni bazo‘r gapirardi. Bu hol yetti yoshigacha davom yetdi”. Qiyinchilik bilan bo‘lsa-da Eynshteyn maktabni bitirgach, universitetga o‘qishga kirdi. Ammo universitetni bitirayotganida hech kimdan tavsiyanoma ololmagach, oddiyroq ishga, ya’ni Shvesiyadagi patent idorasiga ishga joylashdi. Go‘yoki o‘tmishi unga kelajakda xam o‘rtahol bir hayotni va‘da qilayotgandek edi.

Lekin bir lahzada hamma narsa o‘zgardi. 1905 yil, 26 yoshli Eynshteyn o‘sha mashhur formulasini “Nisbiylik nazariyasini” e‘lon qildi. Endn u Nobel mukofotiga loyiq ko‘rilgan mashxur olimga aylangandi. 1955 yil vafot etgan Eynshteyn hali hamon “dohiylik”, “ustun zakovat” timsoli sanaladi.

O‘limidan oldin bir guruh olimlar Eynshteyndan vafotidan so‘ng miyasini tekshirib ko‘rishga ruxsat berishini so‘radilar. U ham ruxsatni bir shart, ya’ni o‘zi yozib qoldiradigan maktubni tekshiruv natijalari e‘lon qilinayotgan paytda ommaga o‘qib berish sharti bilan berdi. Oradan bir necha yil o‘tib, Eynshteyn vafot qildi. Olimlar miyani maxsus idishda saqlab, parchalarga bo‘lib tekshiruvni boshlashdi. Ammo biron bir g‘zyrioddiy narsaga duch kelishmadi. Jamoatchilikni esa Eynshteynni Eynshteyn qilgan jihat, ya’ni miyaning qanday ishlash jarayoni qiziqtirar edn. Tadqiqot yakunida o‘tkazilgan matbuot anjumanida Eynshteyi o‘limidan oldin bir maktub qoldirgani e‘lon qilindi. Maktubda shunday satrlar bor edi: “O‘zimni boshqalardai aqlli roq deb o‘ylamayman. Bitta farqim, xayol kuchimdan ko‘prok foydalanishimdadir”.

Xulosa qilib aytsak, har bir insonda daho yashiringan. Qilinishi kerak bo‘lgan ish shaxsni rivojlantiradi. Ya’ni hamma o‘z miyasning me‘mori, desak xato qilmaymiz. Eng muhimi o‘rganishni va fikrlashni o‘rganishdir.

Demak, insonning shaxs bo‘lib shakllanishida o‘z – o‘zini tarbiyalash muhim ahamiyatga egadir. Chunki dahoning oddiy odamdan farqi shundaki, uning ishchanlik qobiliyati yuqori darajadali gidadir.

FOYDALANAILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ma‘rifat 20013 y. 23 mart 12 b.
2. N. M. Mallaev O‘zbek adabiyoti tarixi. T.- 1976, b.139
3. U. Uvatov Xorazmlik buyuk alloma. T.: 2006, b. 34-37.
4. Munarova, R. N. O. S., & Soibnazarova, M. N. L. (2022). ONTOGENEZNING TURLI DAVRLARIDAGI SHAXS IQTIDORINI NAMOYON BO‘LISH JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(2), 682-688.
5. Munarova, R. N. O. S., & Soibnazarova, M. N. L. (2022). ONTOGENEZNING TURLI DAVRLARIDAGI SHAXS IQTIDORINI NAMOYON BO‘LISH JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(2), 682-688.
6. Norpulatovna, S. M. (2021, January). THE PROBLEMS OF HUMANITY IN PHILOSOPHICAL SCIENTIST. In Euro-Asia Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 478-479).
7. Norpulatovna, S. M. (2021, January). THE PROBLEMS OF HUMANITY IN PHILOSOPHICAL SCIENTIST. In Euro-Asia Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 478-479)

¹⁰⁷ U. Uvatov Xorazmlik buyuk alloma. T.: 2006, b. 34-37.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA FAOLIYAT YURITAYOTGAN XUSUSIY OLIY TA’LIM MUASSASALARI VA ULARNING BOSHQARUV TIZIMI

Sayimova Madina Urazboevna

Jizzax davlat pedagogika universiteti Ta’lim muassasalari boshqaruvi yo‘nalishi birinchi
kurs magistranti

O‘zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan xususiy Oliy Ta’lim Muassasalari so‘ngi yillarda ta’lim jarayonlarini tashkil etish va yurtimizning investitsion jozibadorligini oshirish buyicha yaratilgan qulay shart-sharoitlar sababli mamlakatimizda nodavlat OTM soni ortib bormoqda. Amaldagi qonunchilikga ko‘ra nodavlat ta’lim tashkiloti oliy ta’lim faoliyati bilan shug‘urlanishlari uchun Vazirlar maxkamasi xuzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasidan litsenziya olishlari lozim. Xozirgi vaqtda O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan OTM o‘quv jarayoni juda yaxshi joriy etilgan. So‘ngi yillarda nodavlat va xususiy OTMlar soni ko‘paydi. Xar oy yangi bir Universitet yoki Institut ochilgani xaqida elonlarga ko‘zimiz tushadi. Bu OTM kirishdan oldin ota-onalar va abutirenlarda faqat asosiy bitta savol paydo buladi bu OTMni bitirgan talabalarning diplomlari O‘zbekistonda qabul qilinadimi. Vakolatli davlat organi xisoblangan ta’lim sifatini joriy qilish va nazorat qilish inspeksiyasining rasmiy saytida litsenziya olgan OTMlar ruyxati bor.

O‘zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan xususiy OTMlar

- Toshkentdagi Singapur menjmentni rivojlantirish insituti
- TEAM University
- British Management University
- Toshkent shaxridagi Amiti Universiteti
- Toshkent shaxrida Vebster Unversitetining ta’lim dasturlarini amalga oshirish markazi.
- Akfa Universiteti
- Ma’mun nomidagi Jaxon tillar Universiteti
- Toshkent shaxridagi Inha Universiteti
- Cambridge International University
- TMC Instituti
- European Medical University
- Quqon Universiteti
- Toshkent shaxridagi Turin palitexnika Universiteti
- Farmaseftika ta’lim va tatqiqot Instituti
- Sharda University
- International School of Finance Technology and Science
- Collegium Humanum Varshava Menegment University
- Buxoro psixalogiya va xorijiy tillar Universiteti
- Urganch ranch texnalogiya Universiteti
- Sambhram University
- Toshkent shaxridagi Yeodju texnika Instituti
- Turkiyaning iqtisodiyot va texnalaogiyalar Universitetining Toshkent shaxridagi filiyali
- Tashkent International University of Education
- Urganch shaxridagi xalqaro binary Universiteti
- Japan Digital University
- Farg‘ona shaxridagi korea xalqaro Universiteti
- University of Tashkent for Applied Sciences
- Toshkent shaxridagi puchon Universiteti
- Diplomat University
- Profi University
- Yangi Asr Universiteti

Takidlanishicha nodavlat oliy ta’lim tashkilotlari xujjatlarni qabul qilish muddati va talabalarni o‘qishga qabul qilish tartibini mustaqil belgilaydi.

Yangi O‘zbekistonni barpo etishdek ulug‘ maqsadga erishish yo‘lida asosiy tayanchimiz bulgan azmu-shijoatli yoshlarga etibor va g‘amxo‘rlik ko‘rsatish ularga barcha soxalarda o‘z iqtidori va saloxiyatini to‘liq namoyon etish uchun zarur sharoit va imkoniyatlar yaratib berish davlat siyosatining

Ustivor vazifasi xisoblanadi ana shundek strategik maqsadlarini eng muximi uzviy qismi bulgan ilm-fan va ta’lim-tarbiya tizimini jumladan oliy ta’lim taraqqiyotini yangi bosqichga ko‘tarishga usto‘vor masala sifatida qaralmoqda. Oliy ta’lim tizimida amalga oshirilgan isloxatlar natijasida bugungi kunda OTM soni 141 tani tashkil etmoqda jumladan 26 ta nufuzli xorijiy OTMlarning filiallari ochildi.

Jumladan xozirgi vaqtda Jizzax viloyatida tashkil etilgan va faoliyat yuritayotgan yagona xususiy OTM Sambhram Universiteti xisolanadi. Bu Universitetda iqtidorli professional IT dasturchilari o‘qitilib tayorlanmoqda. Sambhram Institutional Group SGI 1991-yilda Xindistonning Bangalor shaxrida tashkil etilgan. Bu Universitetda muxandislik menejment IT tibbiyot va turizm bo‘yicha kurslarni taklif qiladi.

Bugungi kunda SGI Xindistondagi eng yaxshi insitutlar qatoriga kiradi va 15 dan ortiq mamlakatlardan kelgan talabalar Sambhram Universitetida o‘qiydi.

Sambhram Universiteti IT ta’limni rivojlantrish va IT soxasida ish o‘rinlarini yaratish majburiyati sifatida Jizzax va uning atrofidagi viloyatlar yoshlari manfaati uchun professional IT ta’limni kengaytirish maqsadida O‘zbekistonning Jizzax shaxrida ultra zamonaviy Digital IT kampusini yaratmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sh.M. Mirziyoev “Tanqidiy taxlil qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik xar bir raxbar faoliyatining kundalik qoidasi bulishi kerak”. Toshkent O‘zbekiston 2016 yil
2. Fayzullaeva D. Lutfullaeva N. “Zamonaviy ta’lim va inavatsion texnologiyalari buyicha ilg‘or xorijiy tajribalar” modeli buyicha uslubiy qulanma. Toshkent 2018 yil
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantrish konsepsiyasini tastiqlash to‘g‘risidagi 2019 yil 8 oktiyabr 5847-son Prezident Farmoni
4. Deyl Karnegiy “Muomala sirlari” Toshkent-2010 yil

TA’LIM MAZMUNINI BOSHQARISH VA MEHNAT BOZORI UCHUN KADRLAR TAYYORLASH BORASIDAGI XALQARO TAJRIBALAR

J.X. Bobanazarova
JizPI professori
Sh. Sarikulova
JDPU magistri

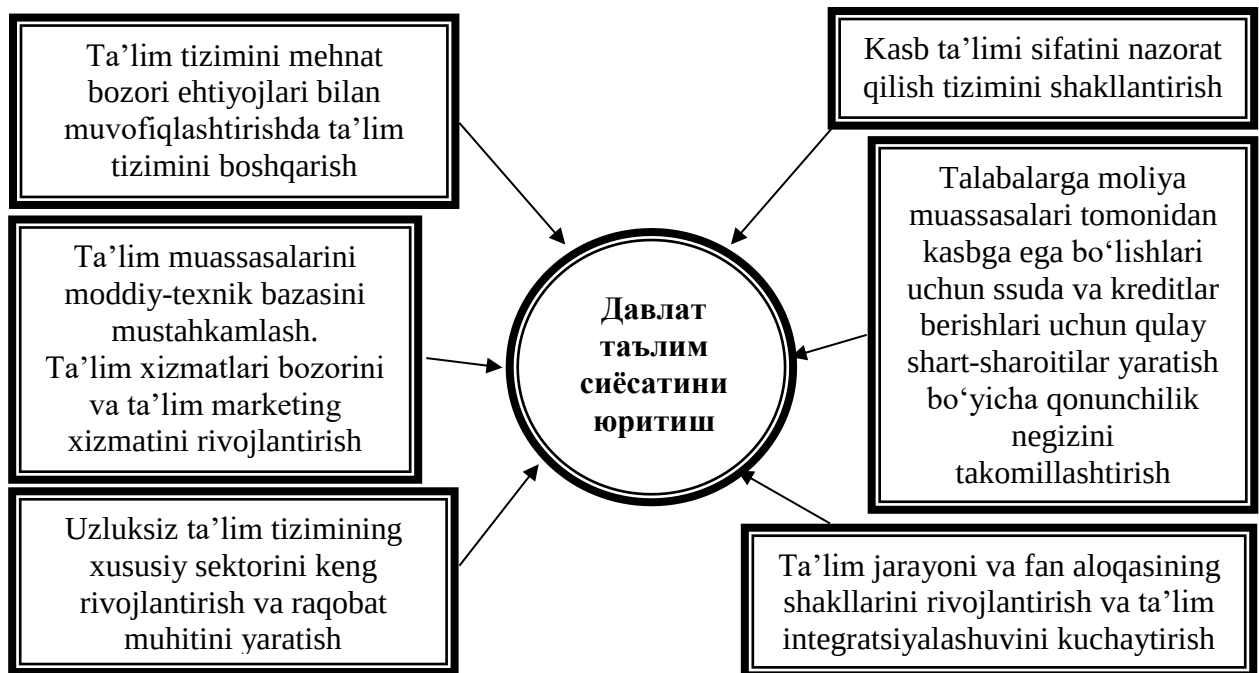
Jahon hamjamiyatining e’tirof etishicha ta’lim olish huquqi insonning asosiy huquqlaridan biri hisoblanadi va insonning mazkur huquqi halqaro shartnomalar va har bir davlatning konstitutsiyalarida qayd etilgan. Jumladan, “Ta’lim sohasidagi kamsitishga qarshi kurash to‘g‘risida”gi Konvensiya, “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiya, “Ayollarga nisbatan kamsitishlarning barcha shakllarini tugatish to‘g‘risida”gi Konvensiya va boshqalar. Mazkur hujjatlar xalqaro maydonda amal qilish lozim bo‘lgan xalqaro standartlardir va ularning ahamiyati bevosita demokratiya jarayonlari bilan bog‘liq.

Davlat tomonidan ta’lim xizmatlari tizimini bozor iqtisodiyoti talablari asosida rivojlantirish bo‘yicha yangi industrial jamiyatni nazariyasi DJ. Gelbreyt o‘z vaqtida industrial tizim sharoitida

o‘qitilgan va o‘rgatilgan kadrlar ishlab chiqarishning hal qiluvchi omiliga aylangan va u yuqori rivojlangan ta’lim tizimiga bog‘liq¹⁰⁸ deb e’tirof etgan.

Jahonda yangi ta’lim tizimini shakllantirish borasida amaliy-nazariy tadqiqotlar uzluksiz ta’lim majmuini rivojlantirilishiga asos bo‘ldi. Axborot jamiyati konsepsiyalarida uzluksiz ta’limga ham ijtimoiy ham shaxsga yo‘naltirilgan nuqati nazaridan universal faoliyat shakli sifatida qaralmoqda.

Iqtisodiy islohotlar sharoitida davlat ta’lim siyosatini yuritish doirasida quyidagilarni amalga oshirish zarur (1- rasm).

1-rasm. Davlat ta’lim siyosati tarkibiy qismining tuzilishi¹⁰⁹

Ta’limning individual turi shakllanishi insonning imkoniyatlarini e’tiborga oladi, an’anaviy ta’lim tizimi jamoaviy o‘qitishga asoslangan bo‘lsa, yangi tizim shaxsiy qobiliyatlar negizida konkret ta’lim usulini tanlashni nazarda tutadi. Bu esa o‘qituvchilar va o‘quvchilarning turlicha imkoniyatlariga muvofiq ravishda turli ta’lim dasturlarini ishlab chiqish orqali amalga oshiriladi.

Uzluksiz ta’lim ijtimoiy talablarga javob berishi lozim bo‘lib, ular aynan quyidagicha¹¹⁰:

- an’anaviy ta’lim tizimining eng yaxshi an’analari bilan yangi ta’limni tashkil etishning jahon tajribasi va ilmiy texnologiyalarini birlashtirish;
- egiluvchan va bashorat qilinuvchanlik;
- darajalar, turlar, fan mazmuni, insonlar va davlatning ta’limga bo‘lgan ehtiyojlari, aralash tarmoqlar integratsiyasi;
- zamonaviy asosiy kompetentlik va ko‘nikmalarning rivojlanishi;
- innovatsionlik.

¹⁰⁸ Антошкина Л.И. Высшее образование в системе общественных интересов /монографиya/ Л.И.Антошкина – Донеск: ООО «Уго-восток», ЛТД 2008 г. С. 54

¹⁰⁹ Mualliflar tomonidan ma’lumotlar asosida tayyorlangan.

¹¹⁰ Андреева А.С. Формирование системы профессионального воспитания обучающихся в условиях непрерывного образования// Устойчивое развитие науки и образования. 2016. № 3. С.34-38.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvar, PF-60-son 2022 - 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmonida¹¹¹ oliy ta’lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta’lim sifatini oshirish maqsadi alohida belgilangan. Bu maqsadga erishish uchun kadrlar buyurtmachilari takliflari asosida qabul parametrlarini 2022 yilda oshirish, 2022 yilda yoshlarni oliy ta’lim bilan qamrov darajasini 38 foizga yetkazish, to‘lov-kontrakt asosida o‘qishga qabul qilish parametrlarini oliy ta’lim muassasalari tomonidan mustaqil belgilash tartibini joriy etish, davlat oliy ta’lim muassasalariga akademik va moliyaviy mustaqillik berish, hamda davlat oliy ta’lim muassasalarining tegishli huquq va vakolatlarini aniq belgilash ko‘rsatilgan. Bu vazifalarni bajarishda xorijiy tajribalarni o‘rganish maqsadaga muvofiq.

Rivojlangan mamlakatlarda xodimlarni kasbiy o‘qitish davomiyligi 3 yildan ko‘p bo‘lmagan muddatda amalga oshiriladi. AQSh, Yaponiya va Fransiya xodimlarni kasbiy rivojlantirish sohasida katta va bir vaqtning o‘zida o‘xshash tajribaga ega mamlakatlar hisoblanadi. AQSh kerakli malakaga ega mutaxassislarini mehnat bozori orqali yoki raqobatdosh tashkilotlardan jalb qilishni afzal biladi va o‘qitish asosini quyidagi tamoyillar tashkil etadi:

1. Xodimlarni yangi texnologiyalar va tashkilotdagi yangi mehnat shakliga moslashtirish maqsadida kadrlarni tayyorlash va o‘qitishning uzluksizligi tamoyili.
2. Kadrlar tayyorlash va o‘qitishning amaliy maqsadga yo‘nalganlik.
3. Xodimlarni o‘qitishning asosan faol metodlaridan foydalanish.

Amerika tashkilotlarida kadrlarni o‘qitish va rivojlantirishdagi zamonaviy tendensiyalardan biri bu tashkilotdagi yangi texnologiyalar va mehnatning yangi shakli moslashtirish maqsadida uzluksiz o‘qitishni tashkil etilganidir. Shu sababli, amerika tashkilotlari kasbiy tayyorlovni o‘tkazish va uzluksiz o‘qitishni tashkil etish maqsadida o‘zlarining korporativ universitetlarini tashkil etadilar. Xususan, eng yirik korporativ universitet hisoblanuvchi Global Learning universiteti IBM tomonidan tashkil etilga bo‘lib, bu yerda 55ta mamlakatdan kelgan 3400 nafar o‘qituvchilar taxminan 10 000 ta ixtisoslashtirilgan kurslarni o‘tkazishadi.

AQShning “Motorolla” korporatsiyasi mutaxassislar va menejerlarni tayyorlash xamda malakasini oshirish uchun o‘quv markazlari

keng tarmog‘i bilan birgalikda o‘z texnika universitetiga xam ega. So‘nggi o‘n yil ichida korporatsiyaning kadrlar tayyorlash uchun sarf-xarajatlari

7 milliondan 120 million dollarga yetdi. Personalni rivojlantirishda xozirgi vaktida ikki tendensiya ko‘zga tashlanmokda.

1. Bilimlarni ularning aniq shakliga-xujjatlar, yo‘riqnomalar, ma’lumotlar bazasi va xokazolarga muvofiklashtirish. Mutaxassislar

buni „G‘arb tendensiyasi”, deb ham atashmoqda. Chunki Yevropa va Amerika Qo‘shma Shtatlarida personalni rivojlantirish dasturlarida xuddi

shunga urg‘u berilmokda.

2. Bilimlar fakat ayrim mutaxassis va menejerlar guruhi tomonidan emas, balki butun personal tomonidan muntazam ravishda egallab borilishini taminlash “Shark tendensiyasi”, deb tarflanib, bu ko‘proq Yaponiyaga xosligi ko‘zga tashlanadi. Yaponiya - juda tez rivojlanayotgan davlat bo‘lib, bu hol asosan yaponlarning tabiatan mehnatsevarlik va ishbilarmonligi bilan bog‘liqdir. Dunyodagi barcha yangiliklar va yuksalishlar sari intilish, eng so‘nggi yutuqlardan

¹¹¹O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvar, PF-60-son 2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida Farmoni. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022 y., 06/22/60/0082-son).

foydalanish va ularni yanada rivojlantirish - bu yapon xalqining azaliy milliy odatlariga aylanib qolgan. Bugungi kunda Yaponiya dunyodagi barcha davlatlar uchun ochiq va halqaro hamkorlik maydonida faol ishtirok etib kelmoqda. Yaponiyada juda qadimdan xalqning aqliy imkoniyatlaridan foydalanuvchi fan va texnikani qo'llash siyosati eng muhim o'rin tutadi. Hozirgi davrda Yaponiya ilmiy tadqiqotlarga ketgan sarmoya miqdori bo'yicha dunyoda 2-o'rinda turadi.

Shu nuqtai nazardan O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini miqdor va sifat jihatidan bundan ham jadal rivojlantirishda ilg'or xorijiy davlatlar tajribasidan o'rinli foydalanishga katta e'tibor qaratilmoqda.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Antoshkina L.I. Высшее образование в системе общественных интересов /монографиya/ L.I.Antoshkina – Donesk: ООО «Yugo-vostok», LTD 2008 g. S. 54
2. Andreeva A.S. Формирование системы профессионального воспитания обучающихся в условиях непрерывного образования// Устойчивое развитие науки и образования. 2016. № 3. S.34-38.
3. 3.Касымова N.A. Covid-19 i novyy etap razvitiya vysshego obrazovaniya. Oliy ta'lim taraqqiyoti istiqbollari. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim ekspertlarining ilmiy-metodik jurnali. 2020 y. №8.

KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI IQTISODIY VA TASHKILY JIHATDAN BOSHQARISHNING ZARURIYATI

Sariqulova Sh.
JDPU magistranti

Hududlarning iqtisodiy-ijtimoiy holatini yanada yaxshilash, kadrlar tayyorlash tizimini samarali boshqarishni takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib, davlat siyosati darajasida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ko'p bosqichli uzluksiz ta'lim tizimi hozirgi davrga qadar salmoqli muvaffaqiyatlarga erishdi. Ta'limning integrallashuvi va differensiallashuvi e'tiborga olinsa, bu borada modernizatsiyalash vazifalari quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirilishi zarur, kadrlarni real buyurtmalar asosida tayyorlash, hududlarda kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, o'quv jarayoni sifatini oshirish, ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish.

Shuningdek, 2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili»da¹¹² amalga oshirishga oid davlat dasturi ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 29 oktabrdagi PF-6097-sonli “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi farmoni tasdiqlangan bo'lib, mazkur farmon O'zbekistonda ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining maqsadli ko'rsatkichlariga erishish uchun o'z hissasini qo'shadi.

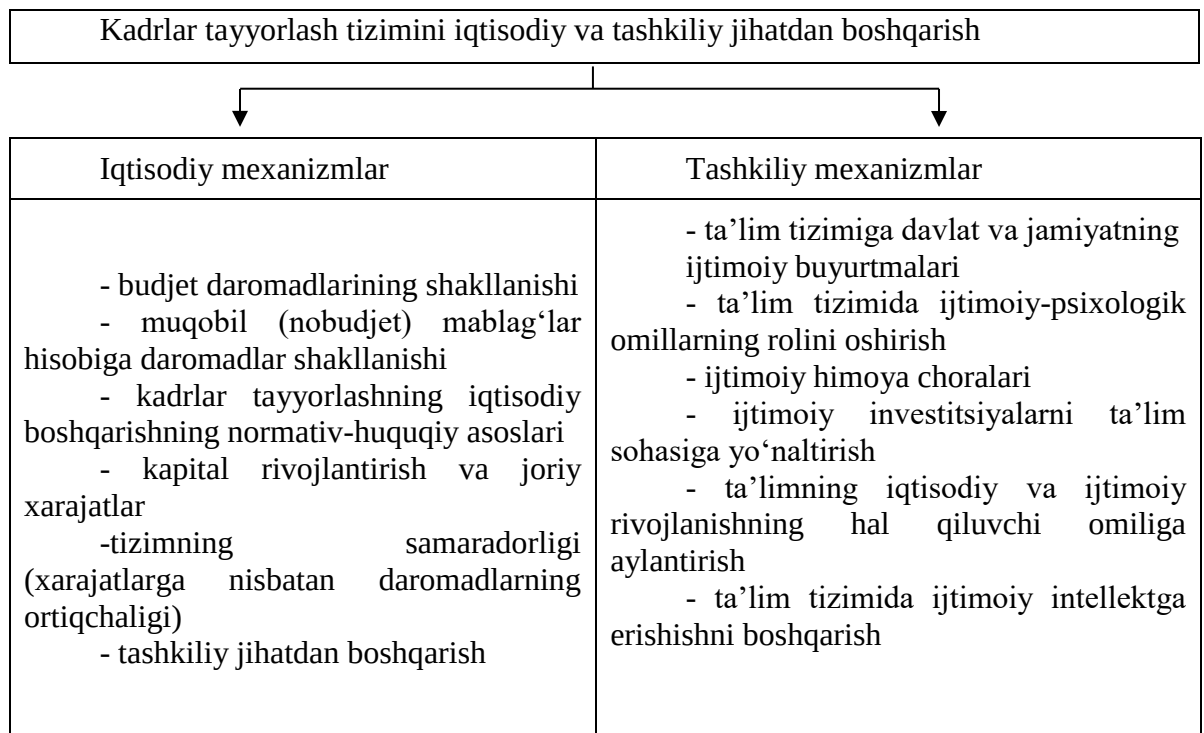
Ta'lim tizimida yagona davlat siyosatini yuritish respublikamizda ta'limni boshqarishning muhim vazifasi hisoblanadi. Faqat yuqori darajadagi ta'lim ustuvorligi davlat siyosatida hozirgi davrda ta'lim tizimini boshqarishning zarur darajasini ta'minlashi mumkin. Bunda ta'lim ustuvorligi faqatgina e'lon qilinmasdan, balki asta-sekin siyosiy amaliyotga joriy etilishi lozim. Bu boradagi islohotlar izchil davom ettirilib mamlakatimizda ta'limni boshqarish tizimining sifat jihatidan yangi darajasi an'analar, boy tarixiy va ma'naviy merosni hisobga olgan holda ta'lim tizimini miqdor va sifat jihatidan jadal rivojlantirish borasida keng ko'lamlı islohotlar olib borilmoqda.

¹¹²O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi 2020 yil 29 oktabrdagi PF-6097-son farmoni.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoev ta’kidlaganidek¹¹³, «Biz ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o‘zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz».

Kadrlar tayyorlash tizimini boshqarish mexanizmini takomillashtirish uning mehnat bozori bilan mosligini va, oqibatda, tizimning rivojlanishini ta’minlaydigan, mehnat bozori uchun kadrlar tayyorlashning istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir. Kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish yo‘nalishlari deyilganda, tizimning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi barcha ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy tadbirlar tushuniladi.

Mazkur tizim samaradorligini oshirish kadrlar tayyorlash majmuasining aniq qo‘yilgan maqsadlarini ta’minlashning vazifalari belgilangan. Bu vazifalar zarurati kadrlar tayyorlash tizimini iqtisodiy jihatdan boshqarishni takomillashtirishni va kadrlar tayyorlash yaxlit tizimi Kadrlar tayyorlash milliy dasturida qayd etilgan va so‘nggi yillarda rivojlanish tendensiyasiga ega bo‘lmoqda (1- rasm).

1-rasm. Kadrlar tayyorlash tizimini iqtisodiy va tashkiliy jihatdan boshqarish

Ta’lim tizimini isloh qilishning mustahkam huquqiy asosi sifatida keyingi paytlarda 70 dan ortiq farmon va qarorlar qabul qilingan bo‘lib, bu bevosita kadrlar tayyorlashdagi milliy asosini yaratdi. Tashkiliy o‘zgarishlar sifatida Maktabgacha ta’lim vazirligi hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi, Toshkent shahar maktabgacha ta’lim bosh boshqarmasi, viloyatlar maktabgacha ta’lim boshqarmalari va ularning tuman(shahar)lardagi bo‘limlari tashkil etildi.

Shuningdek bu tizimni boshqarish mexanizmini takomillashtirish yo‘nalishlari borasidagi vazifalarquyidagi asosiy qismlarga bo‘linadi:

- kadrlar tayyorlashni boshqarish mexanizmini bozor talablariga mos holga keltirishga ko‘maklashuvchi tadbirlar majmuasi;

²Mirziyoev Sh. M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi / O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza // Xalq so‘zi, 2016 yil 8 dekabr.

- kadrlar tayyorlash tizimi va mehnat bozorining talablarini bir-biriga moslash.

Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash tizimini moliyalashtirish bilan birga uni tashkiliy jihatdan boshqarish vositalarini ham o’zgartirish maqsadga muvofiq. Bu tizimni ma’muriy jihatdan boshqarish esa faoliyat yurituvchi tizim bo’yicha to’liq ma’lumotga ega bo’lish va rivojlangan mamlakatlr tajribasini qo’llashni taqazo qiladi. Masalan, AQSh ta’lim muassasalarida rahbarlik Shtatlar ma’muriyatlariga yuklatilgan. Kasb ta’limi muassasalari juda keng huquqlarga ega bo’lib, ta’lim dasturlari va sifati har bir Shtatda bir-biridan sifat jihatidan farqlanadi. Nohukumat idora vakillari tomonidan o’quv sifati qat’iy nazorat qilinadi. Lekin davlat nazorati ham tashkil qilingan bo’lib, me’yor darajasini susaytirmaydi. Natijada bu tizim orqali davlat va nodavlat boshqaruvi markazlashuv va nomarkazlashuv nazoratini olib boradi.

Mehnat bozori va ta’lim xizmatlari samarali rivojlanishi ta’lim xizmatlari sub’ektlari bo’lgan o’quv yurtlari tomonidan tayyorlanadigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash bilan bog’liq. Iqtisodiy islohotlar sharoitida erkin raqobatga asoslangan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ishlab chiqarish va xizmat ko’rsatish sohalarida innovatsiya yangiliklarini kiritish asosidagina mamlakatni jahon xo’jaligi bozorida raqobatbardoshligini ta’minlash respublikamizni ilmiy salohiyatidan foydalanish darajasiga bog’liq.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi 2020 yil 29 oktabrdagi PF-6097-son farmoni.
2. Mirziyoev Sh. M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi / O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag’ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza // Xalq so’zi, 2016 yil 8 dekabr.
3. Yo’ldoshev J.G’., Usmonov S.A. Ta’lim menejmenti. – Toshkent, 2006, 25-28 B.

TALABALARDA IJODIY MUNOSABATLAR TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Sodiqova Dilfuza Ropijonovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti Umumiy pedagogika kafedrası
katta o’qituvchisi

Barchamizga ma’lumki, bugungi kunda ta’lim tizimida maqsadlarini to’g’ridan-to’g’ri o’zida aks ettirgan bo’lajak pedagog mutaxassis kadrlarning raqobatbardoshligini oshirish, ularda ijodiy munosabatlar tafakkurini shakllantirish, hamda ijodiy munosabatlar tafakkuriga pedagogik-psixologik ta’sir ko’rsatish kabi masalalar ta’lim tizimida o’z yechimini kutayotgan muammolardan sanaladi.

Bo’lajak o’qituvchilarda ijodiy munosabatlar tafakkurini shakllantirish haqida gapirar ekanmiz, birinchi navbatda ijod va uning mohiyatini to’laqonli yetkazib berishga va bu borada bir qancha jihatlarga urg’u berishimiz kerak. Bu borada avvalo ijod jarayonida inson o’z maksadlariga erishish uchun uning mazmuni nimaga qaratilganligini anglashi kerak. Negaki, maqsad zahirida inson va unga xizmat qilish istagi yotishi shart.

Biz bo’lajak o’qituvchilarga har qanday ijodning maqsadi kishilik jamiyati orzusini amalga oshirishga qaratilishi uning eng asosiy ko’rinishi ekanligini anglatib borishga erishishimiz ahamiyatlidir. Buning uchun nimaga e’tibor berishimiz va qanday ishlarni amalga oshirishimiz kerak. Birinchi navbatda ularga ijod qilish orqali bo’lajak o’qituvchilar ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarini qondirish kerakligini tushuntirish; ikkinchidan ijodiy jarayonlar orqali ular ko’plab vazifalarni bajarishlari kerakligi; uchinchidan ijodning turlarini bilishlari; to’rtinchidan ijodiy tafakkur nima eanligini anglab yetishlari; beshinchidan ilmiy ijod tushunchasini anlashi;

oltinchidan, kreativ tafakkurga oid bilimlar bilan qurollanishi davr talabi ekanligini tushunishlaridan iboratdir.

Talabalarda ijodiy munosabatlar tafakkurini shakllantirish deganda shaxsning ijodkorlik qobiliyatlari, intilishlari va izlanishlari natijasida qo‘yilgan maqsadga erishishning ilmiy ifodasi tushuniladi. Bundan kelib chiqadi-ki, talabalarni birinchi kursdan boshlab ijodiy munosabatlar doirasida tafakkurini shakllantirib borishga yo‘naltirish kerak. Buning uchun albatta tadqiqotimiz doirasida ijod tushunchasi va uning turlariga e‘tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir.

Ijod – insonning yangi moddiy va ma‘naviy ne‘matlar yaratish faoliyati. Unda inson tafakkuri, xotirasi, tasavvuri, diqqati, irodasi faol ishtirok etadi, bilimi, tajribasi, iste‘dodi namoyon bo‘ladi. Ijod dastlab inson tasavvurida tug‘iladi, keyin ijodga ta‘luqli masalalar yuzasidan izlanishlar olib boriladi, boshqalar bajargan ishlar tanqidiy ko‘rib chiqiladi, tahlil etiladi, kuzatishlar, tajribalar o‘tkaziladi, mantiqiy xulosalar chiqariladi, gipotezalar qilinadi, bular tajribada sinab ko‘riladi, noto‘g‘ri bo‘lsa yangilanadi va hokazo. Izlanishlar natijasi badiiy asar hamda matematik formula shakllarida yuzaga chiqadi va uni jamiyat e‘tirof etsagina haqiqiy to‘liq ijod bo‘ladi.

Ijod fan-texnikani, madaniyatni boyitadi, rivojlantiradi. Ijodni shartli ravishda ikkiga: ilmiy ijod va badiiy ijodga bo‘lish mumkin. Olimlar faoliyati ilmiy ijodga, san‘atkorlar, yozuvchilar faoliyati badiiy ijodga qaratilgan bo‘ladi. Ba‘zi kishilarda har ikki ijod ham rivojlangan bo‘lishi mumkin. Ilmiy ijodda tabiat va jamiyat hayotining ob‘ektiv qonuniyatlari aks etsa, badiiy ijodda ma‘naviy hayot muammolariga san‘atkorning sub‘ektiv, o‘ziga xos qarashlari, his-tuyg‘ulari aks etadi.[1]

Badiiy ijodda hayotning turfa ranglari hamda voqealari orasidan ibratli va ijtimoiy ahamiyatli bo‘lganlari tanlab olinadi va badiiy umumlashtiriladi. Badiiy ijod murakkab jarayon bo‘lib, inson faoliyatining idrok etish, baholash, qadrlash singari turlari bilan bog‘liq holda amalga oshadi. Buning uchun ijodkor erkin xayol, ozod tafakkur, keng ko‘lamli tasavvur, milliy g‘urur va yuksak orzularga ega bo‘lishi kerak. Badiiy ijod mahsulotining ommaviyligi va ijtimoiy ahamiyati ana shu bilan belgilanadi. Ijodning taraqqiy etishida jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlari hal qiluvchi ahamiyatga ega Badiiy ijodda hissiyot, ma‘naviyat, madaniyat, milliy qadriyatlar ustivorligi, lirika, drama, o‘ymakorlik chilangarlik kabilar o‘quvchilarda birqancha ijodiy taassurotlar uyg‘otadi.

Ilmiy ijod – olim, tadqiqotchi, yaratuvchining qobiliyatlari va mahorati, irodasi, tirishqoqligi va qat‘iyatining, yakuniy maqsad - yangi hakkoniy ilmiy bilim olishga intilishining ifodasidir. Inson bilimi orkali insoniyligini namoyon qila oladi. Bu xakda Aristotel: «Kishi bilimlari tufayli uzining asosiy insonlik mohiyatini amalga oshiradi va bu uning barcha ilk elementar xatti-harakatlaridayok namoyon bo‘ladi» - deb ta‘riflaydi [2]

Yetakchi olimlar tomonidan tadqiqotlarda ilmiy ijod tushunchasiga boshqacha yondoshuvlar ham mavjud. Ular: «Ilmiy ijod - ilmiy bilimlarning rivojlanishi, yangi ilmiy bilimni yaratish, ilmiy bilimlarni yangi ilmiy konun va konuniyatlar, yangi ilmiy prinsiplar va nazariyalar bilan boyituvchi insonning yaratuvchilik faoliyatidir. Ilmiy tadqiqotning natijasi erishilgan ilmiy bilimdir» - deb ham e‘tirof etishadi [3]

Ilmiy ma‘lumotlardan ko‘rinadi-ki, ilmiy va badiiy ijod doirasida talabalarning ijodkorligi, ijodga munosabati va tafakkurini shakllantirish borasida tadqiqot ishlarini amalga oshish maqsadga muvofiq. Buni quyidagi ketma-ketlikda amalga oshirish yaxshi samara beradi.

Ilmiy ijodda: 1) adabiyotlar bilan ishlash; 2) ilmiy faktlar to‘plash; 3) ilmiy bashorat qilish; 4) axborotlarni tanlash va ulardan aniq maksadda foydalanish kabi ko‘nikmalar shakllantirilib boriladi. Bu ishlar tizimiga rioya qilgan holda biz tajriba – sinov jarayonlarida, tanlangan guruxlarda, ijodiy munosabatlar tafakkurini aniqlashga yo‘naltirilgan anketa, so‘rovnomalar olib bordik.

Talabalarda ijodiy munosabatlar tafakkurini shakllantirish jarayonlarida bir qator tushunchalarni bo‘lajak o‘qituvchilarga mantiqqa tayangan holda tushuntirib borish maqsadga

muvoqqifdir. Masalan tafakkur tushunchasini ham talabalarga anglatish barobarida ijodiy munosabatlar ham shakllantiriladi.

Tafakkur (arab. fikrlash, aqliy bilish) – inson ma’naviyatining tarkibiy qismi, bilishning olamdagi narsa va hodisalarning umumiy, muhim xususiyatlarini aniqlaydigan, ular o‘rtasidagi ichki, zaruriy aloqalar, ya’ni qonuniy bog‘lanishlarni aks ettiradigan aqliy bosqichi. Tafakkur iborasi arab. «fikr» so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, o‘ylash, muhokama, mushohada va fikr yuritish ma’nolarini bildiradi.

Tafakkur quyidagi asosiy xususiyatlarga ega:

1) unda voqelik umumlashgan holda aks etadi. Hissiy bilishdan farqli o‘laroq, tafakkur bizga narsa va hodisaning nomuhim, ikkinchi darajali (bu, odatda, bilish oldida turgan vazifa bilan belgilanadi) belgilaridan fikran chetlashgan, mavhumlashgan holda, e’tiborimizni uning umumiy, muhim, takrorlanib turuvchi xususiyat va munosabatlariga qaratishimizga imkon beradi;

2) Tafakkur borliqni bilvosita aks ettiradi. Unda yangi bilimlar tajribaga har safar bevosita murojaat etmasdan, mavjud bilimlarga tayangan holda hosil qilinadi. Fikrlash bunda narsa va hodisalar o‘rtasidagi aloqadorlikka asoslanadi.

3) Tafakkur – insonning ijodiy faoliyatidan iborat, bunda narsa va hodisalarning eng murakkab xususiyatlarini o‘rganish, hodisalarni oldindan ko‘rish, bashoratlar qilish imkoniyati vujudga keladi;

4) Tafakkur til bilan uzviy aloqada mavjud bo‘ladi, ya’ni fikr ma’naviy hodisadir. U faqat til orqali, moddiy hodisa (tovush to‘lqinlarida, grafik chiziqlar) tarzida reallashadi, boshqa kishilar bevosita qabul qila oladigan, his etadigan shaklga kiradi va odamlarning o‘zaro fikr almashish vositasiga aylanadi [4]

Biz ham o‘z tadqiqotlarimizda aynan tafakkurning xususiyatlariga tayangan holda ishlarni davom ettiramiz. Masalan, tafakkur insonning ijodiy faoliyatidan iborat, bunda narsa va hodisalarning eng murakkab xususiyatlarini o‘rganish, hodisalarni oldindan ko‘rish, bashoratlar qilish imkoniyati vujudga keladi, degan xususiyati aynan biz tomondan tanlangan mavzuni yoritishga asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu ma’noda ijodiy tafakkur bosqichlari va sifatleri to‘g‘risidagi ma’lumotlarni keltirib o‘tish shart deb hisoblaymiz.

Jumladan, ijodiy munosabatlar tafakkurining quyidagi bosqichlari mavjud:

1. Tayyorgarlik bosqichi - masalani shakllantirish, uni yechishga urinish.
2. Inkubatsiya - masaladan vaqtincha uzoqlashish.
3. Oydinlashuv- intuitiv yechimning paydo bo‘lishi.
4. Tasdiqlash - yechimni tekshirish yoki amalga

Qadimdan ota-bobolarimiz ijodiy tafakkurning ushbu bosqichlariga amal qilishgan va muhim kashfiyotlarni amalga oshirishgan.

Xulosa o‘rnida aytish kerakki ijodiy munosabatlar tafakkurini o‘zida mujassamlashtirgan talabalarda fikrning teranligi, tiniqligi, mantiqiyli, erkinligi, mustaqilligi, badiiyligi, ijodiyli kabi tafakkur sifatleri yuqori darajada bo‘ladi. Bunday tafakkur sifatlariga ega bo‘lgan talabalar asta-sekinlik bilan o‘zlaridagi qalb ruhiyatining uyg‘onib borayotganlarini his qila boshlaydi va bundan zavqlanadi. O‘z ishlaridan zavqlanish hissi esa ularni yaratish, ijod qilish, kashfiyot qilishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi milliy ensiklopediyasi birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
2. Aristotel. Metafizika.- M.: 1980 Y., 65- b
3. Sayafnazarov I., Muxtarov A., Bobosv A. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. Uquv-uslubiy qo‘llanma. -T.: TDIU, 2014. -16 betda
4. Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa uyi T.; 2009y.,- 676 -678 betlar

DEFEKTOLOG-TALABALARNI KASBIY DIAGNOSTIKA TADBIRLARIDA ISHTIROK ETISH UCHUN TAYYORGARLIK KO’RISH

Shoaxmedova Surayo Komilovna
Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedraning o’qituvchisi

Zamonaviy jamiyat haqiqatlariga javob beradigan yuqori kasb-hunar ta’limi tizimi o’z maqsadlari, mazmuni va o’qituvchilar uchun o’qitish texnologiyalarini qayta ko’rib chiqmoqda. Ta’limning eng muhim vazifasi - bu shaxsni shakllantirish va kutilgan natija - bitiruvchining kasbiy faoliyatiga yuqori darajada tayyor bo’lishi.

Defektolog - bu o’qitish va tarbiyalash, psixofizik rivojlanish buzilishlarini tuzatish va oldini olish, maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega bo’lgan shaxslarni ijtimoiylashtirishni amalga oshiradigan pedagogik jarayonning etakchi mutaxassisi. Hozirgi vaqtda pedagogik kadrlar tayyorlash uchun bevosita buyurtmachi bo’lgan ta’lim tizimida texnologik modernizatsiya amalga oshirilmoqda[1]. Ushbu tendentsiyaning tomonlaridan biri bu o’qitishning kompyuter texnologiyalarini pedagogik jarayonga kiritishdir. Kelajakdagi o’qituvchi-defektologlarni kasbiy faoliyatda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlash ham bitiruvchining shaxsini shakllantirishda (axborot jamiyatida hayotga tayyorligi, kasbiy harakatchanlikni va mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshirishda) va pedagogik jarayonni amalga oshirish uchun.

Maxsus ta’lim tizimi uchun pedagogik kadrlarni tayyorlashning umumiy nazariy va uslubiy masalalari E.L. Goncharova, N.S. Morovoi, N.M. Nazarova, H.H. Natsarens, E.G. Rechitskaya, H.A. Cheveleva, L.A. Yastrebova, D.A.Yoqubjanova yozuvlarida oshkor qilingan. Yuqoridagi olimlarning asarlarida umumiy va maxsus tayyorgarlik mazmuni, uni takomillashtirish yo’nalishlari ko’rib chiqilgan. Bo’lajak o’qituvchi-defektologlarning kasbiy tayyorgarligi mazmunini maxsus ta’lim tizimining ijtimoiy buyurtmasiga moslashtirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Nazariy va amaliy mashg’ulotlar birligining zarurligi va defektolog-o’qituvchilarning kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish.

Hozirgi vaqtda o’qituvchining diagnostika faoliyatining mohiyati va o’ziga xos xususiyatlarini aniqlashtirishga, universitetda kasbiy tayyorgarlik jarayonida ham, maxsus fanlarni va maxsus kurslarni o’rganishda, o’qitishda ham diagnostika qobiliyatlarini shakllantirish imkoniyatlarini aniqlashga urinishlar qilinmoqda. talabalar pedagogik mashg’ulotlar jarayonida, shu jumladan ishbilarmon o’yinlar tarkibiga kiradigan mashqlar tizimini va boshqalarni bajarib, pedagogik muammolarni hal qilishlari kerak [2,3,5,6].

Shu bilan birga, ko’plab muammolar dolzarb bo’lib qolmoqda, ularni o’rganish kelajakdagi defektologlarni diagnostika faoliyatiga tayyorlashning samarali usullarini izlash bilan bog’liq, xususan, ushbu jarayonda pedagogik universitet talabalari o’rtasida diagnostik ko’nikmalarini maxsus fanlarni o’rgangan paytida shakllanishi uchun imkoniyatlarini ochib beradi.

Biroq, bu muammoni hal etishga bir qator nazariy va uslubiy holatlar xalaqit bermoqda. Hozirga qadar defektologning diagnostika faoliyati sohasidagi nazariy bilimlar tizimi etarlicha aniqlanmagan, diagnostika mahoratining tuzilishi rivojlanmagan, ularning o’ziga xosligi va mohiyati etarlicha o’rganilmagan, pedagogik shart-sharoitlar kompleksi mavjud emas. kelajakdagi defektologlarning kasbiy tayyorgarligi jarayonida diagnostika ko’nikmalarini shakllantirishga yordam beradigan aniqlandi[4].

Shunday qilib, diagnostika faoliyati uchun talabalarni kasbiy tayyorlashga qo’yiladigan talablar va uni zamonaviy pedagogika universitetida amalga oshirish imkoniyatlari o’rtasida ziddiyat mavjud.

Ushbu muammoni hal etish bugungi talabalarni kasbiy va diagnostika faoliyatiga alohida tayyorgarlikni talab qiladi. Diagnostika asosida qurilgan ta’lim va tarbiya ushbu jarayonlarning samaradorligi va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va talaba shaxsini maqsadli rivojlantirishga yordam beradi, shuning uchun ham pedagogik jarayonni diagnostik qo’llab-quvvatlash muammosi ilm-fan sohasida ham, maktab amaliyotida ham dolzarb ahamiyat kasb etdi.

O'qituvchilar qo'lidagi pedagogik diagnostika ularning psixologik-pedagogik mahoratini ro'yobga chiqarish yo'llarini aniq belgilaydigan, o'qitish va tarbiya sohasida yangi bilimlarni oladigan, fan sohasida qisman hal qilgan, hal qilinmagan masalalar bilan uchrashadigan vositaga aylanishi zarur.[4]. Bunday sharoitda bo'lajak defektologlarni kasbiy va diagnostika faoliyatiga tayyorlash pedagogika universitetlari oldida turgan muhim vazifalardan biriga aylanadi. Uni hal etishning nazariy asoslarini aniqlash uchun defektologning kasbiy diagnostika faoliyatining mohiyati va mazmunini tahlil qilishni talab qilinadi.

Psixologik va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilgandan keyin pedagogik universitet talabalari kasbiy va diagnostika faoliyatiga tayyorlash muammosini yaxlit o'rganmaganligini ko'rsatdi. Bu diagnostika hali amaliy mashg'ulotlarda, mustaqil topshiriqlarni bajarishda, ta'lim amaliyotida pedagogik jarayonning majburiy tarkibiy qismi sifatida qabul qilinmaganligining bir sababidir, bu esa pedagogik munosabatlarning o'rtacha mazmuni (mazmuni, shakllari, usullari, rivojlanish vositalarida) zamonaviy bolalarning o'ziga xos o'ziga xosligi ortib borishi bilan.

Talabalarni kasbiy diagnostika faoliyatiga tayyorlash modelini tuzishda biz pedagogik faoliyatga tizimli va shaxsiy-faollik yondashuvidan kelib chiqdik.

Zamonaviy sharoitda "nazariy va amaliy muammolarni hal qilishda tizimli yondashuv zarurati hayotning o'zi va, avvalambor, hamma narsa hamma bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy jarayonlarning yuqori darajada birlashishi bilan belgilanadi: qachon muammolar bir tizimli kompleks xarakterga ega bo'lganda, bitta masalaning echimi boshqalarning echimiga bog'liq »(16, 19).

Umumiy ma'noda tizim bir-biri bilan aloqada va aloqada bo'lgan, ma'lum bir yaxlitlikni, birlikni aks ettiruvchi elementlar to'plami sifatida tushuniladi. Tizimlar elementlarni, jarayonlarni va ularning o'zaro ta'sirini ajratib turadiganligi sababli, hozirgacha tizimlarning tuzilishi va funktsiyalari haqida gapirishimiz mumkin. Ta'limda o'qitish funktsiyalari amalga oshiriladigan tizim maxsus qatorlar tizimi - ijtimoiy-pedagogik tizim deb ataladi. Bunday tizimda ta'lim va tarbiya jarayoni maqsadlarni o'zgartirish va jamiyatning ijtimoiy va ilmiy-texnik taraqqiyoti, ilmiy ma'lumotlarning doimiy yangilanishi bilan ta'lim va tarbiya sohasida yangi vazifalar paydo bo'lishi sharoitida davom etadi, eski va yangi o'qitish va tarbiyalash shakllarini takomillashtirish sharoitida shu asosda o'quv predmetlari shakllanadi.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish asosida biz ikkita tamoyil guruhini aniqladik: didaktik: kasbiy yo'nalish, o'quv, tadqiqot va amaliy faoliyatning kombinatsiyasi, diagnostika, o'zini o'zi aniqlash va tuzatishning birligi va kasbiy va axloqiy: shaxsiy javobgarlik, xolislik va maxfiylik. Ta'limning kasbiy yo'naltirilganligi tamoyillar shuni ta'kidlaydiki, oliy ta'lim har doim o'z mohiyati va maqsadi bilan professional bo'lgan va bo'ladi. Defektologning kasbiy tayyorgarligi shaxsning kasbiy yo'nalishini shakllantirishga asoslanadi.

Kasbiy yo'nalish tamoyili universitetdagi umumiy ilmiy va maxsus fanlarni, umumiy ilmiy bilimlarni maxsus bilim va ko'nikmalar bilan birlashtirishni hamda kelajakdagi mutaxassisning muhim fazilatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Ham talabalar, ham o'qituvchilarning ta'lim, tadqiqot va amaliy faoliyatini birlashtirish printsipi, universitetdagi o'quv jarayoniga faol ta'sir o'tkazishga imkon beradi, talabalarni diagnostika faoliyatiga tayyorlash bo'yicha o'qituvchilar tomonidan o'rganish davomida olingan ma'lumotlarni umumlashtirish va tizimlashtirishni o'z ichiga oladi, ayniqsa diagnostika faoliyatining o'zi - talabalar tomonidan sabablarni aniqlash, ularni taqqoslash va tahlil qilish. Diagnostika, o'z-o'zini diagnostika va tuzatish birligining printsipi diagnostika va tuzatish usullarining sxemasi va tanlovi etakchi faoliyatning o'ziga xos xususiyatlariga mos kelishi kerakligini ta'kidlaydi. Tashxis qo'yish, o'z-o'zini diagnostika qilish va tuzatish bir-birini to'ldiruvchi jarayonlardir. Tuzatish protsedurasining o'zi (qisman tuzatishlar kiritish, pedagogik jarayonning borishiga o'zgartirishlar kiritish) ulkan diagnostika imkoniyatlariga ega. Shu bilan birga, diagnostika tuzatish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. Shaxsiy javobgarlik printsipi diagnostika faoliyati sub'ektlarini jismoniy va ruhiy bezovtalik, zarar va xavfdan himoya qilishni o'z zimmasiga oladi. Diagnostika protsedurasi, agar u ishtirokchilarga jiddiy va uzoq muddatli zarar etkazishi mumkin bo'lsa, o'tkazib yuborilishi mumkin.

Ob'ektivlik va maxfiylik tamoyillari talabalarga diagnostika tadbirlarini qanday tashkil qilish va amalga oshirishni o'rgatishdan iborat, shunda imtihon oluvchi boshqa shaxslar tomonidan uning rozilgisiz olingan diagnostika ma'lumotlariga kirish huquqini amalga oshirishda ishonch hosil qiladi.

Modelning keyingi tarkibiy qismi sezilarli bo'lib, uning vazifasi belgilangan maqsadlarga erishish uchun maqbul yo'lni ishlab chiqishdir. Shuni inobatga olgan holda, biz ishlab chiqayotgan modelning tarkibiy qismi o'quvchilarni diagnostika faoliyatiga tayyorlash mazmunining mazmuni hamda diagnostika faoliyatining o'zi tarkibiga kiradi. Bizning modelimiz bo'yicha mashg'ulotlarning mazmuni o'quv rejasini o'zgaruvchan tarkibiy qismlari doirasida o'quv dasturining "Pedagogik psixologik diagnostika", "Erta diagnostika va habilitatsiya" o'quv dasturlarining ishchi dasturlari bilan tartibga solinadi, bu ularning talabalarni diagnostika faoliyatiga tayyorlashda bajarilishini ta'minlaydi. Shu munosabat bilan to'rt bosqichni o'z ichiga olgan talabalarni diagnostika faoliyatiga tayyorlash va amalga oshirish mazmuni algoritmi ishlab chiqildi va sinovdan o'tkazildi:

- tayyorgarlik,
- konstruktiv-tadqiqot,
- baholab-aks ettiruvchi,
- taqdimot.

Tayyorgarlik bosqichi talabalarni nazariy mashg'ulotlarda diagnostika, diagnostika faoliyati, diagnostika tadqiqot usullari va o'quv xarakteridagi tadqiqot vazifalari to'g'risida boshlang'ich g'oyalar bilan tanishtirishni o'z ichiga oladi.

Talabalarni diagnostika faoliyatiga tayyorlash mazmunini amalga oshirishning konstruktiv-tadqiqot bosqichi talabalar tomonidan yanada murakkab vazifalarni - loyihalarni tayyorlash va yozishni amalga oshirishga yordam beradi.

Baholash-aks ettirish bosqichi o'quvchilarni o'zlari bajaradigan vazifalarni - loyihalarni tayyorlash, diagnostika texnikasi, diagnostika faoliyati shakllari va pedagogik diagnostika usullarini o'zi baholashga undash uchun mo'ljallangan. Ular ushbu vazifalar uchun tayyorlangan materiallarni oldindan tinglash va o'zaro muhokama qilishda amalga oshiriladi.

Taqdimot bosqichi - psixologik-pedagogik diagnostika natijalari ilmiy ma'ruza, referatlar va loyihalarni himoya qilish, auditoriyalarda ijodiy topshiriqlar, yillik ilmiy, talabalar konferentsiyalari, maxsus va inklyuziv ta'lim muassasalarida pedagogik amaliyot davomida taqdim etiladi.

Shunday qilib, maxsus fanlar tsiklini o'rganish jarayonida diagnostika faoliyati uchun talaba-defektologlarni tayyorlash mazmunini amalga oshirish ularni pedagogik diagnostika nazariyasi va metodikasi asoslarini o'rgatishga yordam beradi.

Bizning modelimizdagi bo'lajak defektologlarning diagnostik faoliyatining mazmuni, shuningdek, tashkil etilayotgan jarayon uchun ushbu faoliyatning etakchi turlari to'plami bilan ifodalanadi:

- malumotlar va tadqiqotlar,
- tashkiliy va amaliy,
- samarali va o'zgaruvchan.

Defektologlarning diagnostik faoliyatining axborot va tadqiqot turi ishtirokchilar tomonidan faoliyatning o'zi haqida ma'lumot izlashni, shuningdek olingan sub'ektlarning shaxsiy xususiyatlarini aniqlash maqsadida olingan diagnostika ma'lumotlarini izohlashni, uni tushuntirishni, individual, jamoaviy muhokamani nazarda tutadi.

Faoliyatning tashkiliy va amaliy turi diagnostikani tashkil etish va amalga oshirishni, shuningdek tadqiqot yo'nalishlarini tanlashni, ob'ektlarning pedagogik ahamiyatli xususiyatlarini anglash va tan olishni va ularning holatini tahlil qilishni, erishilgan natijalarni muhokama qilishni va ularni tuzatishni, olingan nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish va pedagogik hodisalarni tashxislash tajribasini egallash.

Mahsuldor va o'zgaruvchan ko'rinish diagnostika faoliyati natijalarini sarhisob qilishni, ularni baholashni, olingan ma'lumotlarni tizimlashtirishni va umumlashtirishni, muammoning nostandart echimlarini izlashni, tuzatishni, bashoratli bashorat qilishni va kelajak istiqbollari va imkoniyatlarini asoslashni nazarda tutadi. pedagogik ta'sir o'tkazish usullarini o'zgartirish va aniqlash maqsadida diagnostika tadqiqotlari predmetlarini rivojlantirish. Modelning defektolog bakalavrlarini tayyorlashning axborot-kognitiv, amaliy-samarali, diagnostik-analitik bosqichlaridan tashkil topgan operatsion komponentini ko'rib chiqamiz.

Ushbu muammoni o'rganishda asosiy e'tibor talaba-defektologlarning talabalarni diagnostika faoliyatiga tayyorlashning kollektiv, guruhli va individual shakllarini tanlashdagi harakatlar ketma-ketligiga qaratiladi. Talabalarni diagnostika faoliyatiga tayyorlash bosqichlarini tanlash ularni ushbu faoliyatni tashkil etishning asosiy shakllari va turlariga kiritish asosida amalga oshirildi. Demak, axborot-kognitiv modelni amalga oshirishning birinchi bosqichida talaba-defektologlar diagnostika faoliyatining axborot-tadqiqot turiga uni tashkil etishning quyidagi shakllari kiritildi: diagnostika g'oyalari banki ("Kecha, bugun, ertaga", "Savollar bilan pochta"), aqliy hujum" Biz muhokama qilamiz, o'ylaymiz, taklif qilamiz. "

Amaliy-samarali modelni amalga oshirishning ikkinchi bosqichi uchun avvalgisi bilan bir qatorda talabalar diagnostik faoliyatning tashkiliy-amaliy turiga kiritildi. Uni tashkil etishning asosiy shakllari - "Pedagogik diagnostika bosqichlari" tashkiliy-faoliyat o'yini, rol o'yinlari, og'zaki zanjirlar va boshqalar. Ishlab chiqilgan diagnostika va analitik modelni amalga oshirishning uchinchi bosqichining asosi, yuqorida aytib o'tilgan ikkitasi bilan bir qatorda, talabalarni "Ota-onalar uchun tavsiyalar", "Biz o'spirinlarni bilamizmi" ishbilarmonlik o'yini kabi tashkil etish shakllari. ", "O'smirlarni diagnostikasi va tuzatishi" jamoaviy va ijodiy loyihasi, diagnostika bilimlarining intellektual kim oshdi savdosi, diagnostika texnikasi to'plamlarini himoya qilish, diagnostika faoliyatini tashkil etish va o'tkazish uchun taqdimotlar va mualliflik dasturlari, referatlar, ma'ruzalar, loyihalarni ijodiy himoya qilish.

Har bir bosqichni amalga oshirishda quyidagi usullardan foydalanilgan:

- ☐ tasviry-tushuntiradigan ,
- ☐ reproduktiv,
- ☐ muammo bayonoti,
- ☐ qisman qidirish,
- ☐ dizayn va tadqiqot;
- ☐ ish usuli,
- ☐ axborotni rivojlantiradigan.

Operatsion komponentning navbatdagi elementi deganda defektologlar talabalarini diagnostika faoliyatiga tayyorlash samaradorligini oshirishga mo'ljallangan maxsus ishlab chiqilgan (moddylashtirilgan) ob'ektlar tushuniladi. Bunga quyidagilar kiradi: darsliklar, o'quv va uslubiy qo'llanmalar; ommaviy axborot vositalari, tadqiqot diagnostikasi texnikasi to'plamlari.

Bizning modelimizning yakuniy komponenti samarali hisoblanadi. Ishlab chiqilgan modelni tatbiq etish natijasi - talabalar tomonidan diagnostika qilishning maqbul, mumkin bo'lgan va maqbul darajalariga diagnostika faoliyatini amalga oshirishga tayyorligi va qobiliyati sifatida erishishdir.

Belgilangan diagnostika darajalari quyidagi mezon va ko'rsatkichlarga asoslandi:

kognitiv - axborot bilan ishlashga tayyor, uni qayta ishlashga va diagnostika faoliyatining turli vaziyatlarini loyihalashga qodir;

faol - diagnostika faoliyatini amalga oshirishga tayyor va diagnostika harakatlarini bir holatdan ikkinchisiga o'tkazishga qodir;

yakuniy - diagnostika faoliyati natijalarini baholashga va tuzatishga tayyor, uni takomillashtirish jarayonini tashkil qila oladi.

Tadqiqot jarayonida modelni samarali amalga oshirish uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlar guruhlarini aniqlandi, nazariy jihatdan asoslandi va eksperimental sinovdan o'tkazildi:

Shartlarning predmetli-ilmiy guruhi talabalarni diagnostika faoliyatiga tayyorlash uchun o‘quv predmetlari tarkibiga qo‘yiladigan zamonaviy talablarni aks ettiradi: tarkibning dolzarbligi va yangiligi, olingan bilimlar, mavzu-ilmiy olingan bilimlar, o‘rganilayotgan materialning aksiologik yo‘nalishi.

Tashkiliy va faoliyat shartlari guruhi - o‘qituvchilarning talabalarga pedagogik diagnostika qilishni o‘rgatishga tayyorligini nazarda tutadi: diagnostika faoliyatining innovatsion shakllari, usullari va vositalarini izlash va tanlash, defektologlar talabalarini tanlangan diagnostika faoliyatiga bosqichma-bosqich jalb qilish, metodlarga o‘qitish va diagnostika tadbirlarini tashkil etish texnikasi, talabalar tomonidan o‘quvchilar tomonidan maktab o‘quvchilari bilan ishlashni tashkil etish va diagnostika qilish ko‘nikmalarini o‘tkazish, ushbu faoliyatga tayyorgarlik jarayonida har bir talabaning ijodiy faolligini rivojlantirish.

Sharqiy va shaxsiy shart-sharoitlar guruhi - talabalarni diagnostika faoliyatiga tayyorlashning barcha sub'ektlari harakatlarining izchilligi va birligini ta'minlaydi: mavzu - bu talabalar va o‘qituvchilar, talabalar va talabalar o‘rtasidagi aloqalarning sub'ektiv tabiati, tashkil etilgan jarayon talabalarining diagnostika faoliyatiga va uning natijalariga qiymat munosabati, sub'ektlar tomonidan o‘z faoliyati jarayoni, shaxsning rivojlanishi, kasbiy rivojlanishining doimiy aks etishi.

Belgilangan shartlar talabalarni diagnostika faoliyatiga tayyorlash jarayonida faollashtiruvchi kuch bo‘lib, bu jarayon asosida yotgan aloqalar va bog‘liqliklarni ochib berishga imkon beradi. Ko‘rib turganingizdek, defektologlar talabalarini diagnostika faoliyatiga tayyorlash modeli tarkibiy tarkibiy qismlar to‘plamidir: maqsadli, maqsadli munosabatlarni rivojlantirishni o‘z ichiga olgan, mazmunli, o‘quvchilarni o‘qitish mazmuni va etakchi diagnostika turlarining mazmuni bilan to‘ldirilgan. talabalar tomonidan diagnostika qobiliyatlari darajalariga va modelni samarali amalga oshirish uchun pedagogik shart-sharoitlarga erishishga qaratilgan samarali, tayyorgarlik bosqichlarini va tegishli shakllarni, usullarni tanlashni nazarda tutadigan operatsiyalar.

Shunday qilib, defektolog-talabalarni diagnostika faoliyati uchun tayyorlash modelini ilmiy-nazariy asoslash uning tarkibiy qismlarining o‘ziga xos xususiyatlari, ularning o‘zaro ta'siri va o‘zaro bog‘liqligi to‘g‘risida bilimlarni nazarda tutadi, taklif etilayotgan model faoliyat ko‘rsatayotgani, o‘z-o‘zini rivojlantirayotgani va shuning uchun natijaga olib keladigan tamoyillar va shartlarning maqsadlaridan kelib chiqadigan tarkibni, shakllarni, usullarni va vositalarni o‘zgaruvchan tanlash imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abidova N.Z. Formation of the system of reader's abilities in primary-school pupils with visual impairment at the reading lessons. // Eastern-European Scientific Journal // international academic journal, Ausgabe 2 -2017.
2. Anufriev A.F. Psixodiagnostika faoliyat va ilmiy intizom sifatida. // Psixologiya savollari. 1994 yil № 2.- bet. 123-131.
3. Boritko, N.M. Pedagogning diagnostik faoliyati. - M.: "Akademiya" nashriyot markazi, 2006 y.
4. Zagvyazinskiy, V.I. Pedagogik izlashning amaliy metodikasi / Tyumen: Nashriyot: "Legion-Group" YoAJ, 2005 y.
5. Nurkeldieva D.A. Pedagogik psixologik diagnostika. – T.: «Vneshniyvestrom», 2019.
6. Trofimova E.V. Universitetda o‘qitish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchi-o‘qituvchilarning diagnostik mahoratini shakllantirish. dis.. ped. fan. nom-di-Ufa, 1995.

DIDAKTIK O‘YIN TEXNOLOGIYASI

O‘ralova Odina Ravshanovna
JDPU Umumiy pedagogika kafedrası katta o‘qituvchisi

Innovatsiya (inglizcha innovation) - yangilik kiritish, yangilikdir. A.I. Prigojin innovatsiya deganda muayyan ijtimoiy birlikka - tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga yangi, nisbatan turg‘un unsurlarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o‘zgarishlarni tushunadi. Bu innovator faoliyatidir.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o‘qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o‘zgarishlar kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol metodlardan to‘liq foydalaniladi.

Interfaol metodlar - bu jamoa bo‘lib fikrlash deb yuritiladi, ya’ni pedagogik ta’sir etish usullari bo‘lib ta’lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog talabalarning birgalikda Umumiy pedagogika kfaoliyat ko‘rsatishi orqali amalga oshiriladi.

Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularga quyidagilar kiradi:

Talabani dars davomida befarqi bo‘lmasligiga, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etish;

Talabalarni o‘quv jarayonida bilimga bo‘lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo‘lishini ta’minlash;

Talaba talabani bilimga bo‘lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi;

Pedagog va talabani hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etilishi.

Tadqiqotchilar (A.I. Prigojin, B.V. Sazonov, V.S. Tolstoy, A.G.Kruglikov, A.S.Axiezer, N.P.Stepanov va boshqalar) innovatsion jarayonlar tarkibiy qismlarini o‘rganishning ikki yondashuvini ajratadilar: yangilikning individual mikrosathi va alohida-alohida kiritilgan yangiliklarni o‘zaro ta’siri mikrosathi.

Birinchi yondashuvda hayotga joriy etilgan qandaydir yangi g‘oya yoritiladi. Ikkinchi yondashuvda alohida-alohida kiritilgan yangilarning o‘zaro ta’siri, ularning birligi, raqobati va oqibat natijada birining o‘rnini ikkinchisi egallashidir. Olimlar innovatsion jarayon mikrotuzilmasini tahlil qilishda hayotning davriyligi konseptsiyasini farqlaydilar. Bu konseptsiya yangilik kiritishga nisbatan o‘lchanadigan jarayon ekanligidan kelib chiqadi.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda innovatsiya jarayoni sxemasi beriladi. U quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

1. Yangi g‘oya tuqilishi yoki yangilik konseptsiyasini paydo qilish bosqichi. U kashfiyot bosqichi deb ham yuritiladi.

2. Ixtiro qilish, ya’ni yangilik yaratish bosqichi.

3. Yaratilgan yangilikni amalda qo‘llaybilish bosqichi.

4. Yangilikni yoyish, uni keng tadbiiq etish bosqichi.

5. Muayyan sohada yangilikning hukmronlik qilish bosqichi. Bu bosqichda yangilik o‘zining yangiligini yo‘qotadi, uning samara beradigan muqobili paydo bo‘ladi.

6. Yangi muqobillik asosida, almashtirish orqali yangilikning qo‘llanish doirasini qisqartirish bosqichi.

V.A.Slastyonin yangilik kiritishni maqsadga muvofiq yo‘naltirilgan yangilik yaratish, keng yoyish va foydalanish jarayoni majmui, uning maqsadi esa insonlarning ehtiyoji va intilishlarini yangi vositalar bilan qondirish deb biladi.

Yangilik kiritishning tizimli konsepsiyasi mualliflari (A.I.Prigojin, B.V. Sazonov, V.S. Tolstoy) innovatsion jarayonlarning ikki muhim shaklini farqlaydilar.

Birinchi shaklga yangilik kiritish oddiy ishlab chiqish sifatida kiritiladi. Bu ilk bor mahsulot o‘zlashtirgan tashkilotlarga taalluqlidir.

Ikkinchi shaklga yangilikni keng ko‘lamda ishlab chiqish taalluqlidir.

Yangilik kiritish ham ichki mantiq, ham vaqtga nisbatan qonuniy rivojlangan va uning atrof-muhitga o‘zaro ta’sirini ifodalaydigan dinamik tizimdir.

Oliy maktabdagi innovatsion jarayonlar V.A.Slastenin, M.M.Levina, M.Ya.Vilenskiy va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan.

Oliy maktab innovatsion jarayonlari negizida quyidagi yondashuvlarni belgilash mumkin:

- madaniyatshunoslik jihatidan (insonni bilishning ustuvor rivojlanishi) yondashuv;
- shaxsiy faoliyat jihatidan (ta’limdagi yangi texnologiyalar) yondashuv;
- ko‘psub’ektki (dialogik) yondashuv, ya’ni kasbiy tayyorgarlikni insonparvarlashtirish;
- individual - ijodiy (o‘qituvchi va talabalarning o‘zaro munosabatlari asosida) yondashuv.

Oliy maktabda innovatsion faoliyatning sub’ekti o‘qituvchi va uning shaxsiy imkoniyati hisoblanadi. Bunda o‘qituvchi shaxsining ijtimoiy-madaniy, intellektual va axloqiy imkoniyatlari yuksak ahamiyatga molik bo‘ladi.

Refleksiya (lotincha Reflxio- ortga qaytish) subektning o‘z (ichki) psixik tuyg‘u va holatlarini bilish jarayoni sifatida qaraladi.

Falsafa va pedagogikaga oid adabiyotlarda refleksiya shaxsning o‘z ongidagi o‘zgarishlarni fikrlash jarayoni, deb yoziladi.

Psixologik lug‘atda shunday izoh beriladi: «Refleksiya - faqat sub'ektning o‘z-o‘zini bilishi va tushunishi emas, balki boshqalar uning shaxsiy xislatlari, his qilish tuyg‘usi va bilish tasavvurlarini bilish hamda tushunishini aniqlab olishini ham anglatadi.

V.A.Lefevr ta’kidlagan ediki, inson o‘zining hatti-harakatlariga, fikrlariga nisbatan kuzatuvchi, tadqiq qiluvchi bo‘lib qolmasligi, balki boshqa personajlar, ularning hatti-harakatlarini o‘rganuvchi mavqeini egallashi ham kerak.

M.V.Klarin ijodiy tafakkur xususiyatlarini refleksiya bilan boqlaydi. Bunday o‘zaro aloqalarda refleksiya o‘zida xulosa chiqarish, umumlashtirish, analogiya, qiyoslash va baholash hamda muammolarni eslash, enga olish va hal qilishlarni birlashtiradi.

V.A.Petrovskiy refleksiya faoliyati tahlilida uning ikki turini farqlaydi:

- retrospektiv;
- prospektiv.

V.A.Petrovskiyning aniqlashicha, retrospektiv refleksiya bu «sodir etilgan faoliyat tarixini ng retrospektiv tiklanish shaklidagi refleksiyasidir».

Prospektiv refleksiya - bu faoliyatning amalga oshishiga bo‘lgan talabning hukm surish dinamikasi.

S.Yu. Stepanov, I.N. Semenov ishlarida intellektual va shaxsiy refleksiyalar farqlanadi. V.V.Davidov o‘z tadqiqotlarida formal va mazmun refleksiyasini asoslab berdi. I.S.Ladenko analitik va sintetik refleksiyani farqlaydi.

Demak, o‘qituvchining innovatsion faoliyati tuzilmasi motivasion, kreativ, texnologik va reflektiv komponentlardan iboratdir.

Innovatsion faoliyat tuzilmasi haqidagi muhim tizimli tasavvurlar, ularning vazifalarini asoslash, ularning shakllanganlik me’yorlari va sathlari ularni oliy maktab amaliyotiga tatbiq etishning zarur omili hisoblanadi.

Hozirgi davr ta’lim taraqqiyoti yangi yo‘nalish - innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi. «Innovatsion pedagogika» termini va unga xos bo‘lgan tadqiqotlar g‘arbiy evropa va AQSHda 60-yillarda paydo bo‘ldi. Innovatsion faoliyat F.N. Gonobolin, S.M. Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.Kan-Kalik, N V.Kuzmina, V.A. Slastenin, A.I.Shcherbakov ishlarida tadqiq etilgan. Bu tadqiqotlarda innovatsion faoliyat amaliyoti va ilg‘or pedagogik tajribalarni keng yoyish nuqtai nazardan yoritilgan, X.Bamet, Dj. Basset, D. Gamilton, N.Gross, R. Karlson, M. Maylz, A.Xeyvlok, D.Chen, R.Edem ishlarida innovatsion jarayonlarni boshqarish, ta’limdagi o‘zgarishlarni tashkil etish, innovatsiyaning «hayoti va faoliyati» uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlar masalalari tahlil qilingan.

Keng ma’noda qaraganda ta’lim tizimidagi har qanday o‘zgarish - bu pedagogik innovatsiyadir. Pedagogik innovatika pedagogik yangiliklarni baholash, uni pedagogik jamoa tomonidan o‘zlashtirilishiga erishish, nig‘oyat pedagogik yangiliklarni amaliyotda qo‘llash haqidagi ta’limot sifatida qaraladi.

Pedagogik neologiya - yangilik haqidagi ta’limot bo‘lib, bunda pedagogika sohasidagi har qanday yangiliklar o‘rganiladi va umumlashtiriladi.

Pedagogik aksiologiya - isbot talab qilmaydigan ta’limot manosi ifodalab, bunda pedagogik yangiliklar ichidan eng samaralilari tanlab olinadi.

Pedagogik praksologiya - amaliyotda qo‘llash haqidagi ta’limot bo‘lib, bunda tanlab olingan pedagogik yangiliklar amaliyotda qo‘llaniladi.

Yangilik kiritishning sotsial-psixologik aspekti amerikalik innovatik E.Rodgers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining toifa(tip)lari tasnifini, uning yangilikka bo‘lgan munosabatini, uni idrok qilishga shayligini tadqiq etadi.

Oliy maktab o‘qituvchisining innovatsion faoliyati, oliy maktab pedagogikasining bosh muammolaridan biridir.

Pedagogik o‘yinlar

1. O‘yin ijodiyligi bilan ajralib turadi. U mumkin qadar boy, faol xarakteriga — «ijod maydoni»ga ega bo‘ladi.

O‘yin uchun hissiy ko‘tarinkilik xosdir. U o‘zaro kurash, musobaqalashish, raqobat shaklida namoyon bo‘ladi.

O‘yinining o‘yin mazmunini aks ettiruvchi, uni rivojlantirishning mantiqiy va vaqtincha izchilligini ko‘zda tutgan bevosita tegishli va unga nisbiy aloqador qoidalari bo‘lishini ko‘rsatadilar.

Tadqiqotchilar nazariy aspektda o‘yinga faoliyat, jarayon va o‘qitish metodi sifatida qaraydilar.

O‘yin faoliyat sifatida maqsadni belgilab olish, rejalashtirish va amalga oshirish, natijalarni tahlil qilishni qamrab oladi va bunda shaxs subekt sifatida o‘z imkoniyatlarini to‘la amalga oshiradi.

O‘yinli faoliyatni motivatsiyalash o‘yin xarakterining musobaqalashish shartlari, shaxsning o‘zini namoyon qila olishi, o‘z imkoniyatlarini amalga oshirish ehtiyojlarini qondirishdan kelib chiqadi.

Jarayon sifatida o‘yin tuzilmasi (G.K. Selevko ta’biricha) quyidagilarni qamrab oladi:

o‘ynash uchun olingan rollar;

bu rollarni ijro etish vositasi bo‘lgan o‘yin harakatlari;

predmetlarni, ya’ni haqiqiy narsalarni shartli, o‘yin narsalari o‘rnida qo‘llash;

o‘yinda ishtirok etuvchilarning real o‘zaro munosabatlari;

(o‘yinda shartli ravishda yaratilgan syujet (mavnun) — ijro sohasi.

O‘yindan tushunchalar, mavzu va hatto o‘quv predmeti bo‘limini o‘zlashtirishda o‘qitish metodi va mustaqil texnologiya sifatida foydalaniladi. O‘yin bilish va uning bir qismi (kirish, mustahkamlash, mashq, nazorat) tarzida tashkil etiladi.

O‘yinlar turli maqsadlaiga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Ular didaktik, taibiyaviy, faoliyatni rivojlantiruvchi va ijtimoiylashuv maqsadlarida qo‘llaniladi.

O‘yinining didaktik maqsadi bilimlar doirasi, bilish faoliyati, amaliy faoliyatda bilim, malaka va ko‘nikmalarni qo‘llash, umumta’lim malaka va ko‘nikmalarini rivojlantirish, mehnat ko‘nikmalarini rivojlantirishni kengaytirishga qaratilgan bo‘ladi.

O‘yinining tarbiyaviy maqsadi mustaqillik, irodani tarbiyalash, muayyan yondashuvlar, nuqtai nazarlar, ma’naviy, estetik va dunyoqarashni shakllantirishdagi hamkorlikni, kollektivismni, jamoaga kirishib keta olishni, kommunikativlikni tarbiyalashga qaratilgan bo‘ladi.

Faoliyatni rivojlantiruvchi o‘yinlar diqqat, xotira, nutq, tafakkur, qiyoslash malakasi, o‘xshashini topish, faraz, xayol, ijodiy qobiliyat, empatiya, refleksiya, optimal yechimni topa olish, o‘quv faoliyatni motivatsiyalashni rivojlantirishga qaratilgan bo‘ladi.

Ijtimoiylashuv o‘yinlari jamiyatning me’yorlari va qadriyatlariga jalb qilinish, muhit sharoitlariga ko‘nikish, ehtirolarni nazorat qilish, o‘z-o‘zini boshqarish, muloqotga o‘rgatish hamda psixoterapiyani nazarda tutadi.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda pedagogik o‘yin degan tushuncha mavjud. Pedagogik jarayonni tashkil etishning bir qator metodlari va usullari hamda turli shakldagi pedagogik o‘yinlar «o‘yinli pedagogik texnologiyalar»ni tashkil etadi. Pedagogik o‘yinda ta’limning pedagogik maqsadlari aniq qilib qo‘yiladi. Pedagogik o‘yinlar asosida talabalarni o‘quv faoliyatiga yo‘llovchi o‘yinli usullar va vaziyatlarni vujudga keltirish yotadi.

G.K. Selevko tomonidan pedagogik o‘yinlar tasnifi va uni amalga pshirishning asosiy yo‘nalishlari ishlab chiqilgan.

Pedagogik o‘yinlar quyidagi asosiy yo‘nalishlarda bo‘ladi:

- didaktik maqsad o‘yinli vazifa shaklida qo‘yiladi;
- o‘quv faoliyati o‘yin qoidalariga bo‘ysunadi;
- o‘quv materialidan o‘yin vositasi sifatida foydalaniladi;
- o‘quv jarayoniga didaktik vazifa o‘yinga aylantirilgan tarzda musobaqalashish unsurlari kiritiladi;
- didaktik vazifaning muvaffaqiyatli bajarilishi o‘yin natijalari bilan boglanadi.

Pedagogik o‘yinlar faoliyat turlari, pedagogik jarayon xarakteri, o‘yin metodikasi, soha xususiyati, o‘yin muhiti bo‘yicha tasnif qilingan.

Amaliy vazifa va muammolarni echishdagi talabalarning umumiy faoliyatini tashkil etishning samarali shakli tadbirkorlik o‘yinlaridir. Ma’lumki, tadbirkorlik o‘yinlari talabalarning kollektiv faoliyatini tashkil etishni bildiradi. Bu jarayonda uning bo‘lg‘usi kasbiy faoliyatining ashyoviy va ijtimoiy mazmuni yaratiladi.

Tadbirkorlik o‘yinlarining pedagogik samaradorligi natijasi ko‘p jihatlardan o‘yinning ssenariysini ishlab chiqish va uning tayyorlanish sifati bilan belgilanadi. Tadbirkorlik o‘yinlari talabani amaliy tayyorlashning pedagogik vazifalari tizimini echishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Bularga birinchi navbatda: real kasbiy faoliyat sharoitida qo‘llanadigan amaliy malaka va ko‘nikmalarni shakllantirish; amaliy vaziyatlar va shunga mos harakat usullarini ishlab chiqishni tahlil qiladigan fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish guruh (jamo) faoliyatida faol ishtirok etishini ta’minlaydigan qobiliyatlarni shakllantirish taalluqlidir.

O‘yinning mazmuni va tuzilmasi shunday shakllanishi va shunday ruzilishi kerakki, unda shunga mos malaka va qobiliyatlar har bir ishtirokchida butun o‘yin davomida shakllansin. O‘yinning pedagogik vazifalari ssenariyda aniq aks etishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.: “Sharq”, 1998.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida”gi Qonuni. Barkamol avlod –O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: “Sharq”, 1998.
3. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: «O‘zbekiston», 2011.
4. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. -T.: TDPU. 2006 y.
5. Madyarova S. A. va boshq. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.- T.: IQTISOD-MOLIYA, 2009, 240 b.
6. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. -T.: “Moliya ” nashriyoti, 2003 y. – 171 b.

4-SHO’BA TA’LIM MUASSASALARIDA O’QUV SIFATINI OSHIRISH JARAYONIGA YANGICHA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING TATBIQ ETISH OMILLARI

ZAMONAVIY SHAROITDA OLIY TA’LIM SOHASINI INNOVATSION ASOSDA TAKOMILLASHTIRISH

A.Saitkasimov

Falsafa fanlari doktori, professor JDPU

Bugungi globallashtirish tendensiyalari kuchayayotgan zamonaviy jamiyatda oliy ta’lim sohasini innovatsion asosda takomillashtirish muhim va samarali jarayon hisoblanadi. Oliy ta’limni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari, shuningdek, uni rivojlantirishning falsafiy konsepsiyalari va uning transformatsiyalashib borish jarayonlari hamda innovatsionlashish tendensiyalari yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borish dolzarb masala sanaladi. Xususan, fuqarolik jamiyatini barpo etishda ta’lim sohasini innovatsion rivojlantirish qonuniyatlari va barqaror rivojlanishiga ta’sir qiluvchi innovatsion texnologiyalarni tadqiq qilish masalasi asosiy ilmiy tadqiqot mavzusiga aylangan.

Innovatsiyalar mohiyati, uning bugungi kunda inson taraqqiyoti va ijtimoiy hayot sohalari, xususan ta’lim va fan tizimlarini rivojlanishidagi o’rni, fuqarolik jamiyatini qurishdagi ahamiyatini ilmiy tahlil etish, mazkur masalani ijtimoiy-falsafiy jihatlarini yoritish va tahlil etishda O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning “Bugungi kunda dunyoda innovatsion g’oyasiz, ilm-fan yutuqlarisiz bironta sohaning rivojlanishi mumkin emas”¹¹⁴, degan konseptual g’oyasi mazkur bobning mazmunini yoritishda ilmiy-nazariy hamda metodologik asos qilib olingan.

Ijtimoiy hayotda innovatsiyalarning vazifasi faqat alohida ilmiy, texnik va texnologik yangiliklarni amalga oshirish, qisqa muddatli dasturlarini bajarish, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish u yoki bu miqdoriy ko’rsatkichlarini o’zgartirish emas, balki barqaror ijtimoiy rivojlantirish, aholi turmush darajasi va sifatini oshirishga erishishga qaratilgan samarali institutsional islohotlar va ilg’or tarkibiy siljishlar, ilmiy, texnik va texnologik yangiliklar negizida ijtimoiy sohada tubdan sifat o’zgarishlarini ta’minlash, yangi ijtimoiy-iqtisodiy tizimni shakllantirish hisoblanadi.

Jamiyatda innovatsion jarayonlar quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

-birinchi bosqich iqtisodiy va siyosiy hayotni erkinlashtirish, bozor munosabatlariga o’tish, jamiyatning barcha sohalarida davlat monopoliyasini cheklash;

-ikkinchi bosqichda jamiyatda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida transformatsiya jarayonlari yuz beradi, islohotlar jarayoni yanada chuqurlashib, ularning mo’ljallari inson manfaatlari va demokratik qadriyatlarining yuksalishiga qaratiladi;

-uchinchi bosqichda jamiyatga global o’zgarishlar natijalari va texnogen sivilizatsiya ko’rinishlari kirib keladi, barcha sohalariga innovatsiyalar joriy etiladi, zamonaviy taraqqiyot mezonlari ustuvorlik kasb etadi.

Ta’kidlash kerakki, hozirgi vaqtda ilm-fan yuqori sur’atlarda takomillashib, zamon tezlik bilan rivojlanib borar ekan, boshqa sohalar kabi ta’lim tizimini ham yangilab borish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek, bugungi kunda ta’lim sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirishda qator kamchiliklar ko’zga tashlanmoqdaki, ular bevosita, mazkur kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish, tizim faoliyatini yanada takomillashtirishni kun tartibidagi muhim vazifalar qatoriga qo’yadi.

O’zbekistonda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko’lamli islohotlar, o’zgarishlar kontekstida modernizatsiya va innovatsiya jarayonlari samarasi xorijiy mutaxassislar tomonidan ham e’tirof etilmoqda. Jumladan, Seuldagi Politexnika kolleji professori Pak Xvan

¹¹⁴ Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz. – Toshkent: O’zbekiston, 2017. – B. 87.

O‘zbekistonning ta’lim sohasidagi islohotlariga quyidagicha baho bergan: “O‘zbekistonning kadrlar tayyorlash bo‘yicha milliy modeli jahon hamjamiyati tomonidan e’tirof etildi va har tomonlama o‘rgansa arziydigan ob’ektga aylanmoqda. Bizningcha, dasturning umumiy g‘oyasi shundan iboratki, u yangi asrda Respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda sifatli bozorning asosiy omili bo‘ladi”¹¹⁵.

Oliy ta’lim tizimini kompleks tarzda innovatsion asosda rivojlantirishda, avvalambor, oliy o‘quv yurtlarini mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatida o‘rnini yuksaltirish yuzasidan yanada samarali mexanizmlarni joriy etish maqsadga muvofiq. Ularni faqatgina ta’lim dargohi emas, balki ilmiy g‘oyalarni ishlab chiqish, real hayotga yangi mahsulotlar, texnika va texnologiyalar barpo etuvchi muassasalar sifatida rivojlantirish, ilm-fan bilan shug‘ullanuvchi olimlarning har tomonlama rag‘batlantirish, ularning mehnat natijalarini keng xalq xo‘jaligiga keng joriy etish, bu borada bozor mexanizmlarini keng qamrovli ravishda qo‘llash borasida chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev oliy o‘quv yurtlaridagi ilm-fanni yanada rivojlantirish muammosi bo‘yicha: “Bu o‘rinda, mening nazarimda, ikkita asosiy vazifani hal etish zarur: birinchi – ilmiy muassasalarning moddiy-texnik bazasini ilg‘or xorijiy markazlar darajasida va olimlar talablariga muvofiq sezilarli ravishda mustahkamlash kerak. Bunda, albatta, davlatning ehtiyojlari va uning maqsadli vazifalari inobatga olinishi shart; ikkinchi – akademiklarni har taraflama qo‘llab-quvvatlash, jumladan, moddiy rag‘batlantirish bo‘yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish”¹¹⁶, deb ta’kidlagan.

Jamiyatda oliy ta’lim tizimini modernizatsiyasi va innovatsion rivojlantirish natijasida quyidagi jarayonlar yuz beradi:

- ta’lim sohasini innovatsion taraqqiyoti natijasida yuqori darajadagi ijtimoiy, ma’naviy, iqtisodiy va texnologik salohiyat paydo bo‘ladi;

- olimlar tomonidan yaratiladigan innovatsiyalar, yangiliklar, texnologiyalar va ishlanmalar jamiyatda farovonlikning yuksalishi, kishilar o‘rtasida taraqqiyotga moyillik tendensiyalari yuksaladi;

- insonlar o‘rtasida yaratuvchanlik xususiyatlari, innovatsion tafakkur vujudga keladi, ilmiy texnologiyalarni o‘zlashtirishga harakat kuchayadi, zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari vujudga keladi;

- inson, jamiyat va davlat o‘rtasida samarali muloqot vujudga keladi, bu jarayonda muvofiqlashgan tizim tashkil etiladi, insonning o‘z ehtiyojlarini ro‘yobga chiqarish hatti-harakatlari kuchayadi.

Oliy ta’lim va fan tizimida innovatsiyalar va ishlanmalarning ko‘payishi jamiyat iqtisodiy salohiyatini oshiradi. Bunda innovatsion jarayonlar ishtirokchilari o‘z imkoniyatlarini ishga solib, iqtisodiy siyosat, islohotlar, moddiy ne‘matlar ishlab chiqarishda o‘z salohiyati bilan qatnashishidir. “Bunda kishilar turli texnologik, innovatsion loyihalar, kashfiyotlar, ishlanmalar va dasturlar orqali taraqqiyot uchun zamin bo‘ladigan ishlanmalar yaratishi va uni hayotga tadbir etishi muhim bo‘lib, bu orqali ular mamlakatimizning jahon siyosiy va iqtisodiy jarayonlarida o‘z o‘rniga ega bo‘lishiga ko‘maklashadi”¹¹⁷.

Oliy ta’lim tizimida talabalarga fanlardan faqat bilim berish bilan birgalikda, yoshlar ichidan yangi g‘oyalar va texnologiyalar yaratishga qurbi yetadigan iqtidorlilarini tanlab olish, dolzarb ilmiy-texnika muammolarni yechishga jalb etishlari lozim. Bu jarayonlarni tashkil etishda oliygohlarda tajriba-texnik va konstruktorlik bo‘linmalar, texnoparklar, yuqori texnologik asosda ishlaydigan zamonaviy laboratoriyalar tashkil etish maqsadga muvofiq. Bu jarayonda iqtidorli

¹¹⁵ Yangi davr va yangicha bilim olish. Milliy ta’lim modeli: o‘n yillik izlanish va natijalar. // «Pravda Vostoka», 2007 yil 29 may. –B. 2.

¹¹⁶ Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak, -Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017. –B.46.

¹¹⁷ Сайтқосимов А. Жамият барқарорлиги ва ижтимоий муаммоларни ҳал этиш.//Монография. - Тошкент, 2018. –Б. 242.

talabalarning nafaqat ilmiy salohiyati, balki ularning yangi g’oyalar va innovatsiyalarga ko’nikmalari va moyilligi oshadi.

Zamonaviy sharoitda oliy ta’lim tizimini innovatsion rivojlantirish va bu jarayon orqali jamiyat zamonaviy taraqqiyotini ta’minlash muammosini ilmiy jihatdan o’rganish natijasida quyidagi amaliy takliflarni ilgari suramiz:

6) ta’lim tizimi faoliyatining mazmuni va sifatini oshirishda ta’lim boshqaruvi jarayonlarini davlat, jamiyat, biznesning strategik hamkorligi asosida qayta tashkil etish, oliy ta’lim muassasalari qoshida “ilmiy-innovatsion tadqiqot markazlari”ni tuzish;

7) oliy ta’lim tizimida klaster tizimini joriy etish, oliygohlar qoshida maktablar, bog’chalar, texnoparklar, kompyuter dasturlash, fizik-kimyoviy tahlillar, innovatsion ishlab chiqarish laboratoriyalari tashkil etish va yaratilgan mahsulotlarni tijoratlashtirish;

8) fan va amaliyot uzviyligini ta’minlash maqsadida oliy ta’lim muassasalari qoshida ishlab chiqarish korxonalari tashkil etish, ularni foyda bilan qaytarish sharti bilan oliygohlarning o’z mablag’lari yoki bankdan 3-5 foizli imtiyozli kreditlar hisobiga shakllantirish, mahsulot yaratish va sotish tizimini yo’lga qo’yish;

9) oliy ta’limda yoki ilmiy tadqiqot muassasalarida yaratilgan yangi g’oyalar, ilmiy ishlanmalar, innovatsiyalardan foyda olish va ilmiy xodimlarning o’z ulushini olishi borasida me’yoriy qonunchilikni takomillashtirish

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz. –Toshkent: O’zbekiston, 2017. – B. 87.
2. Yangi davr va yangicha bilim olish. Milliy ta’lim modeli: o’n yillik izlanish va natijalar. // «Pravda Vostoka», 2007 yil 29 may. –B. 2.
3. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak, -Toshkent, “O’zbekiston”, 2017. –B.46.
4. Saitqosimov A. Jamiyat barqarorligi va ijtimoiy muammolarni hal etish.//Monografiya. -Toshkent, 2018. –B. 242.

UMUMIY O’RTA TA’LIM MUASSASALARIDA TA’LIM SIFATINI BOSHQARISH

D.M.Xakimova

Toshkent shahar PYMO’MM

“Ijtimoiy-iqtisodiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrası mudiri

p.f.f.d. (PhD) dotsent.

Maktabda sifatni boshqarish inson va eng avvalo o’qituvchi bilan ishlashdan boshlanib, kadrlar bilan ishlash, ularning kasbiy saviyasini oshirish bilan yakunlanadi. Boshqa yo’l yo’q. (Yu.A.Konarjevskiy)

Ta’lim sifatini boshqarish muammosi har qanday maktab, har bir rahbar va o’qituvchi uchun eng dolzarb masalalardan biridir. Ta’lim sifati muammolarini ko’rib chiqishda biz bir qator asosiy tushunchalarga tayanamiz: sifat, sifatni ta’minlash, ta’lim, ta’lim sifatini boshqarish, sifatni oshirish. Sifat - ob’ektning belgilangan va nazarda tutilgan ehtiyojlarni qondirish qobiliyati bilan bog’liq bo’lgan xususiyatlar to’plami.

Sifatni ta’minlash - doimiy nazorat ostida bo’lgan va sifat talablarining bajarilishiga ishonch hosil qilish uchun zarur bo’lgan barcha rejalashtirilgan va amalga oshirilayotgan tadbirlar. Ta’lim - bu o’quvchilar tomonidan madaniy namunalar va qadriyatlarni rivojlantirishni, tizimlashtirilgan bilim va ko’nikmalarga, shuningdek, hissiy munosabat tajribasiga asoslangan o’z “men”ini shakllantirishni ta’minlaydigan shaxsni hayotga maqsadli ijtimoiylashtirish.

Ta’lim sifatini boshqarish - ta’lim sifatini ta’minlash, takomillashtirish, monitoring qilish va baholashga qaratilgan strategik va tezkor harakatlarning tizimli ravishda amalga oshirilgan tizimi.

Sifatni oshirish - ta'lim faoliyatining mavjud parametrlarini ta'lim sifati sohasidagi siyosatda belgilangan maqsad va vazifalarga yaqinlashtirish jarayoni va natijasidir.

Muayyan ta'lim muassasasida ta'lim tizimining holati va rivojlanishini tahlil qilish uchun "sifatni yaxshilash" kontseptsiyasi muhim ahamiyatga ega bo'lib, u doimiy rivojlanish jarayonida sifat ob'ektidagi ijobiy o'zgarishlarni tavsiflaydi, bu esa yakuniy natija muvaffaqiyatga erishishini anglatmaydi.

Sifat sohasidagi ishlar o'quv jarayonining bevosita sub'ektlari (ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar) va ta'lim muassasasining tashqi hamkorlari (ota-onalar, ish beruvchilar, ijtimoiy muassasalar) bilan bog'liq holda maksimal ochiqlikka intiladi.

Sifat sohasidagi asosiy tarkibiy qismlarni shakllantirish, muvofiqlashtirish va tasdiqlash ta'lim muassasasi ma'muriyatining eng muhim funktsiyalaridan biridir. Muayyan natijalarga erishish uchun aniq harakatlar dasturini taklif qilish, maqsadlarni aniq shakllantirish, sifat sohasida ishlash tashkilot xodimlari uchun rag'batlantiruvchi rol o'ynashi, uning kasbiy fazilatlarini saqlab qolish va uni pedagogik va uslubiy mahoratni oshirishga majbur qilishi mumkin.

Sifat sohasidagi ishlarni shakllantirish sifatni strategik rejalashtirish jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu uzoq muddatli ustuvorliklarni shakllantirishga imkon beradi va tashkilotning rivojlanishi, xodimlar faoliyatida oqilona o'zgarishlarga yordam beradi. Strategik rejalashtirishning yetakchi maqsadlari nafaqat ma'lum bir davr uchun ta'lim muassasasini rivojlantirishning umumiy rejasini ishlab chiqish, balki ushbu ta'lim muassasasi tomonidan taqdim etiladigan ta'lim xizmatlarining asosiy yo'nalishlarini iste'molchilar ehtiyojlariga muvofiqligi tushunish va qayta ko'rib chiqish bilan ham belgilanadi.

Strategik rejalashtirish jarayonidan oldin ta'lim muassasasining rivojlanish holatini har tomonlama tahlil qilish amalga oshiriladi, bu ta'lim jarayonining kuchli va zaif tomonlarini va xodimlarning faoliyatini o'rganish va tushunishni o'z ichiga oladi. Strategik rejalashtirish jarayonida ta'lim muassasasining maqsadi, falsafasi, sifat kontseptsiyasida belgilangan maqsadlarni amalga oshirishga mos keladigan asosiy qadriyatlari aniqlanadi. Rejalashtirishning asosiy vazifasi - muvaffaqiyatga erishish yo'lini strategik ko'rish, ta'lim muhiti va ta'lim natijalarining yuqori sifatiga erishish, muvaffaqiyatga to'sqinlik qiluvchi tashqi va ichki omillarni aniqlash va bartaraf etish.

Strategik rejalashtirish ta'lim sifatini oshirishning potentsial manbai bo'lgan har xil turdagi kamchiliklarning oldini olish, erta aniqlash va tezda bartaraf etish orqali samaradorlikka intilishni aks ettiradi. Rejalashtirishda shuni hisobga olish kerakki, ta'lim sifati ichki va tashqi, ko'zga ko'rinadigan va yashirin nuqsonlar mavjudligi sababli pasayadi. Ta'lim jarayonining nomukammalligi, noqulay ijtimoiy-psixologik iqlim, maktabni boshqarish usullarining yetarli emasligi tufayli ta'lim muassasasining aybi bilan yuzaga kelgan kamchiliklarni ichki nuqsonlar deb hisoblash mumkin.

Ichki nuqsonlarning eng tipik misoli sifatida o'quvchilarning ayrim fanlar bo'yicha bilim darajasining pastligi, mustaqil ishlash ko'nikmalarining yo'qligi, darsdan tashqari mashg'ulotlarda qatnashish motivatsiyasining pastligidir. Ta'limdagi tashqi nuqsonlar atrof-muhitning bolaga ta'siri, maktab va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning zaifligi, oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikning yo'qligi bilan bog'liq. Tashqi nuqsonlarga o'smirlarning umumiy ijtimoiy-pedagogik e'tiborsizligi, maktab o'quvchilarining deviant xulq-atvori, umuman olganda o'quv faoliyatiga past motivatsiya, ijtimoiy kompetentsiyaning past darajada rivojlanishi kiradi.

Ko'zga ko'ringan nuqsonlar oson aniqlanadigan va ob'ektiv tashxis qo'yiladigan, odatda o'quvchilarning o'ziga xos bilim va ko'nikmalarining yo'qligi, shuningdek, deviant xulq-atvor, huquqbuzarliklar va h.k.larning namoyon bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan ta'limdagi kamchiliklardir.

Yashirin nuqsonlar - bu ta'limning kamchiliklari bo'lib, ularni ob'ektiv usullar yordamida aniqlash qiyin. Bunday kamchiliklarni uzoq muddatli kuzatishlar, retrospektiv tahlil qilish va bitiruvchilarning o'z faoliyati va qobiliyatlarini o'z-o'zini baholashi, shuningdek, ish beruvchilar va boshqa manfaatdor tomonlarning fikr-mulohazalari asosida aniqlash mumkin. Yashirin

nuqsonlar orasida ijtimoiy o‘zaro munosabatlarning zaif qobiliyati, atrof-muhitga moslasha olmaslik, hayot davomida o‘z-o‘zini tarbiyalash ko‘nikmalarining etishmasligi kiradi.

Har xil turdagi nuqsonlarning oldini olish, barvaqt aniqlash va tezda bartaraf etish orqali ta’lim samaradorligini oshirishga intilish ta’lim sifatini oshirishning potentsial manbai hisoblanadi. Ta’lim sifatini boshqarish deganda biz maqsadli faoliyatni tushunamiz, unda uning sub’ektlari (ta’limni boshqarish organlari) ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish va boshqaruv vazifalarini hal qilish orqali ta’lim xizmatlari iste‘molchilarining (o‘quvchilar, o‘qituvchilar, ota-onalar va boshqalar) birgalikdagi faoliyatini tashkil etishni ta’minlaydi) va uning ta’lim ehtiyojlarini qondirish sifatiga qaratilgan.

Ta’lim sifatini boshqarishning yangicha yondashuvlari ta’limni boshqarishning yangi paradigmasiga muvofiq shakllantirilmoqda, bu markazlashtirmaslik, vakolatlarni quyi ma’muriy bo‘g‘inlarga berishni, mahalliy davlat hokimiyati organlarining rolini oshirishni nazarda tutadi; avtonomiya; polisentrik tizimga o‘tish. Amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar ta’lim sifatini boshqarishning demokratik xususiyatini belgilab beradi, bu ishtirok etish, subsidiarlik, refleksivlik va ikki tomonlamalik tamoyillarida namoyon bo‘ladi.

Ishtirokchilik sifat sohasidagi boshqaruv qarorlarini tayyorlash, muhokama qilish, qabul qilish va amalga oshirishda ta’lim faoliyatining barcha sub’ektlarining keng ishtirokini nazarda tutadi. Bu tamoyil boshqaruvning davlat-davlat xarakterida (ekspertlar kengashi, ta’lim muassasasi kengashi, kuzatuv kengashi, muvofiqlashtiruvchi kengash va boshqalar) namoyon bo‘ladi.

Refleksivlik doimiy ravishda o‘z-o‘zini baholash, o‘z-o‘zini tahlil qilish va kasbiy faoliyatni o‘z-o‘zini nazorat qilishga asoslangan bo‘lib, bu ta’lim sifatini nazorat qilish imkonini beradi. Ikkilik printsipli, birinchidan, boshqaruv faoliyatining ikki guruh maqsadlarini amalga oshirishga yo‘naltirilganligini aks ettiradi - normativ (davlat ta’lim standarti va boshqa me‘yoriy hujjatlarda mustahkamlangan) va marketing (ta’lim tizimining xususiyatlari va talablari bilan belgilanadi); ikkinchidan, u ishlash sifatini boshqarish (konservativ holat: oldingi tajribaga asoslangan boshqaruv) va rivojlanish sifatini boshqarish (innovatsiya holati: prognoztik modellar asosida boshqaruv)ni birlashtirish zarurligiga ishora qiladi. Ta’lim rivojlanishining hozirgi bosqichida murakkablik, ob’ektivlik, uzluksizlik, optimallik va ilg‘orlikni o‘z ichiga olgan sifat menejmentining umumiy tamoyillari dolzarbligicha qolmoqda.

Murakkablik ta’lim faoliyati uchun barcha shart-sharoitlarni har tomonlama tahlil qilishni nazarda tutadi, bu jarayonning sifatini ham, erishilgan natijalarning sifatini ham ta’minlaydi. Ob’ektivlik ta’lim sifati ob’ektlarini aniq va oqilona o‘lchash imkoniyati va zarurligiga asoslanadi. Davomiylik ta’limning turli bosqichlarida amalga oshirilayotgan ta’lim dasturlari o‘rtasida yozishmalarni o‘rnatish zarurligini aks ettiradi. Ushbu tamoyil, shuningdek, sifatni oshirishni o‘z ichiga oladi va o‘quvchining ta’lim darajasidagi ijobiy o‘zgarishlarni kuzatib boradi.

Optimallik kuchlar, mablag‘lar va sarflangan vaqtning erishilgan ta’lim natijasi sifatiga muvofiqligini belgilaydi. Yetakchilik ta’lim tizimini rivojlantirish tendentsiyalarini, ta’lim faoliyatini amalga oshirish uchun tashqi va ichki sharoitlarni o‘zgartirishni hisobga olishni, yuzaga keladigan muammolarni prognoz qilishni va ularning oldini olish bo‘yicha boshqaruv qarorlarini o‘z vaqtida qabul qilishni o‘z ichiga oladi. Istiqbollar ta’limni rivojlantirishning dolzarb va uzoq muddatli muammolarini hal qilishga e’tiborni qaratadi.

Ta’lim sifatini boshqarishning yangi yondashuvlari quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: boshqaruv sub’ektlarining iqtisodiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda aniq rag‘batlantiruvchi xususiyat; boshqaruvning ma’muriy-buyruqbozlik usullaridan bosh tortish yoki sezilarli darajada chetga chiqish; o‘quv jarayoni natijalari ustidan nazoratning ustuvorligi, uning borishi ustidan nazoratni kamaytirish; ta’lim jarayonining borishini tahlil qilish va baholashda o‘z-o‘zini nazorat qilishning ustuvorligi.

Ta’lim sifatini boshqarish jarayon sifatida rejalashtirish, tashkil etish, asosiy va yordamchi jarayonlarning ishlashi va rivojlanishini nazorat qilishni o‘z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-576-son.
2. Djurayev R.X., Turg‘unov S.T. Ta’lim menegmenti. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Voris, 2006. – 264 b.
3. Поташник М.М. Управление качеством образования. — М.: Педагогическое общество России, 2001
4. Gnahs, D.: Qualifizierung in der Weiterbildung, Manuskript 1994.
5. Krohner, S., Timmermann, D.: Qualitätssicherung durch Qualitätsmanagement, Bielefeld 1997.
6. Vaillant D. School leadership, trends in policies and practices, and improvement in the quality of education. Background paper prepared for the Education for All 2000-2015: achievements and challenges. 2015 – Paris.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILAR NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK MATERIALLARNING O‘RNI

Sodiqov Hamid Maxmudovich
Pedagogik ta’lim nazariyasi kafedrası dotsenti

Barchamizga ma’lumki ta’lim – tarbiya soxasida olib borilayotgan islohatlar bo‘lajak o‘qituvchilarga bir qator imkoniyatlarni yaratib bermoqda. Bunday imkoniyatlar sirasiga ta’lim – tarbiya sifatiga qaratilayotgan ishlarni aytishimiz mumkin.

Jumladan bo‘lajak o‘qituvchilar nutq madaniyatini rivojlantirishda didaktik materiallarning o‘rni haqida to‘xtalib o‘tamiz.

Didaktik materiallar – o‘rganish uchun qo‘llaniladi va amaliyot o‘qituvchisi tomonidan tayyorlanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar nutq madaniyatini rivojlantirishga doir didaktik materiallarni tanlash yoki yaratish va ulardan foydalanish uchun pedagogik maxorat darslaridan foydalanamiz

“Pedagogik mahorat” boshqa fanlardan qator xususiyatlari bilan farqlanadi, ya’ni pedagogik mahoratni o‘rganish kommunikativ tarbiya vazifalarini hal etishga va yoshlarning bilimlari umumiy darajasi hamda nutq madaniyatlarini oshirishga xizmat qiladi.

“O‘qituvchining tarbiyachi sifatidagi mahorati” mavzusida ta’lim va tarbiya berishda Forobiyning ushbu fikridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

“Ustoz shogirdlariga qattiq zulm ham, haddan tashqari ko‘ngilchanlik ham qilmasligi lozim. Chunki ortiqcha zulm, shogird dilida ustozga nisbatan nafrat uyg‘otadi, bordiyu ustoz juda ham yumshoq ko‘ngilli bo‘lsa, shogird uni mensimay qo‘yadi va u beradigan bilimdan sovib qoladi. Shuning uchun o‘qituvchi bolalarning fe‘l-atvoriga qarab ta’lim-tarbiyaning “qattiq” yoki “yumshoq” usullaridan foydalanishi mumkin

Ustozlarga haq‘ishlangan kinolardan lavxalar

Kasb sirlarini egallab borishda yordam beradi. Pedagogik maxorati shakllanadi.

Ushbu matndan ham didaktik material sifatida foydalanib, talabalarga o‘qituvchining tarbiyachilik faoliyatining mazmuni quyidagilar orqali singdiriladi. “1. O‘qituvchining tarbiyachilik mahorati - o‘quvchilar dunyosiga kirib borishida, ularning mehriga sazovor bo‘lishida, ta’lim muassasasidagi pedagogik faoliyatni to‘g‘ri va ma’lum bir maqsadga yo‘naltira olishida namoyon bo‘ladi. 2. O‘qituvchining tarbiyachilik mahorati - bu maktab o‘quvchisini har taraflama rivojlantiruvchi pedagogik vaziyatlarni to‘g‘ri tashkil qila olish malakasidir. 3. O‘qituvchining tarbiyachilik mahorati - bu «o‘qituvchi-o‘quvchi» munosabatini bir zumda ijobiy tomonga hal qilish emas, balki o‘quvchilar jamoasi va alohida shaxsga tarbiyaviy ta’sir etish, jamoada tarbiyaviy muhitni bir maromda tashkil qilishdir. 4. O‘qituvchining tarbiyachilik mahorati - bu faqat kasbiy bilimlarni mukammal egallash emas, balki tarbiya qonuniyatlari hamda o‘quvchilar jamoasi hayotini tashkil qilish qonuniyatlaridan kelib chiqadigan usul va metodlarning amaliyotga ijodiy tatbiq etishidir. 5. Bilim va unga asoslangan ko‘nikma va malakalar - o‘qituvchi tarbiyachilik mahorati mohiyatiniig asosi hisoblanadi.

Misol uchun, Abul-Qosim Mahmud Ibn Umar Az-Zamaxshariy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiylarning fikrlari bunga aynan yorqin misol bo‘la oladi.

Abul-Qosim Mahmud Ibn Umar Az-Zamaxshariy “*Murabbiy o‘qib tursagina murabbiy bo‘la oladi, agar o‘qishni to‘xtatib qo‘yar ekan, unda murabbiylik o‘ladi*”

Abdurahmon Jomiy. «Iskandar xirodnomasi» asarida muallimlar to‘g‘risida noyob fikrlarni bildirgan: “*muallim aqlli, adolatli, o‘zida barcha yuksak fazilatlarni mujassamlashtirgan bo‘lishi kerak. O‘zini nomunosib tutgan murabbiy hech vaqt bolalarga bilim bera olmaydi*”. Shoir muallimning hayotdagi o‘rnini quyidagi baytida bayon qiladi:

*Ustod, muallimsiz qolganda zamon,
Nodonlikdan qora bo‘lurdi jahon.*

Alisher Navoiy

*Haq yo‘linda kim senga, bir harf o‘qitmish ranj ila,
Aylamak bo‘lmas ado, oning haqqin yuz ganj ila.*

O‘qituvchi kasbiy faoliyatidagi jonli muloqot qobiliyatini doimiy ravishda takomillashtirib borishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Didaktik materialga faqatgina kommunikativ qimmatli iboralardan, ya’ni grammatik jihatdan to‘liq to‘g‘ri bo‘lmagan, ammo muloqotda juda ajoyib bo‘lgan, muloqotda shubhasiz, kerak bo‘ladigan iboralardan foydalanish talablari qo‘yildi:

ixtiyoriy nutqiy xatti-harakatlarga mos bo‘lgan nutq vaziyatida amalga oshirilishi;
mazmunli, tuzilishlari va intonatsiya qonuniyatiga rioya etish;
nutqning mantiqiyliigi va izchilligi;
g‘oyaviy yo‘nalganligi.

O‘qituvchining kasbiy mahorati uning ma’naviy madaniyati bilan bevosita bog‘liq.

Didaktik material bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘quv materialini chuqur anglashlari, material qismlarining uyg‘un aloqadorligini tushunishlari, pedagogning muammoli savollarini javoblarni mustaqil izlash, talabalarning o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘z-o‘zini tekshirish metodlarini egallashlari asosida qurilishi kerak. Misol uchun fizika, ximiya, matematika, biologiya, geografiya yo‘nalishlarida o‘qiyotgan talabalarning bilimlarini quyidagi tarqatma materiallar orqali boyitish ko‘zda tutildi.

“Eng mitti soatni kim kashf etgan?”

Javob: Shvesariyalik soatsoz Fredi Eyuse jahonda eng mitti soat yaratishga muvofiq bo‘ldi. 150 qismdan iborat bu soatning og‘irligi atigi 1,6 gramm qobig‘ining balandligi 9,9 mm, kapkiri bir soniyada uch marta tebranadi.

Нима учун гулларнинг ҳидини узоқдан туриб ҳам сезамиз?

Жавоб: гулларда ўткир ҳидли модда бўлиб, уларнинг молекулалари ҳавода диффузияланади

Odam nima uchun sovuq qotganda beixtiyor titraydi?

Javob: titrash organizmni sovuqdan asrash shakllaridan biri. titrash vaqtida muskullar qisqarishi sodir bo‘ladi. Muskullarning qisqarish ishi organizmda issiqlikka aylanadi.

Havoning tarkibi qanday tuziladi?

Javob: 1777 yili ajoyib fransuz kimyogari Antuan Lavuaze birinchi bo‘lib, havoning tarkibi murakkab ekanligini, u kislorod, azot va karbonat angidrididan iborat ekanligini aniqlagan.

Bu tarqatma materialdan ko‘zlangan maqsad talabalar inson organizmining fiziologik xususiyatlavrini bilashlari kerak. Shu material orqali ularning fanlarga oid qiziqishlari ham taxlil qilib borildi.

Fizika yo‘nalishida o‘qiyotgan talabalarga Qodir To‘raevning “Olam yog‘dusi yoxud qiziqarli fizika” kitobidan olingan ma’lumotlarni tarqatma material sifatida talabalarga tarqatildi. Talabalarga savollarning javobi berilmadi. Ular mustaqil ravishda o‘zlari izlanishlari kerak.

Quyosh bilan oy ba’zan nima uchun qizg‘ish ko‘rinadi?

Javob: odatda, quyosh va oydan taralayotgan nurlar havo qatlamidan o‘tayotganida uning ko‘k, havo rang, yashil kabi qisqa to‘lqinli nurlarini havodagi changlar to‘sib qolib, faqat uzun to‘lqinli nurlargina bizgacha yetib keladi. shu tufayli quyosh va oy gorizontda qizg‘ish ko‘rinadi.

Nima uchun eng yaxshi elektr o‘tkazuvchi metallardan elektr o‘tkazuvchi sifatida foydalanilmaydi?

Javob: eng yaxshi elektr o‘tkazuvchi metall kumushdir, ammo kumush tabiatda kam uchragani va qimmatbaho bo‘lgani sababli, elektr o‘tkazgich sifatida keng miqyosda qo‘llanilmaydi

O‘limidan 13 soat oldin matematikani kashf etgan olim kim?

Javob: 1832 yili fransiyada Evarist Galua degan 21 yashar yigit duelda o‘ldiriladi. Galua o‘limidan roppa rosa 13 soat oldin o‘zining algebratik tenglamalariga bag‘ishlangan 60 varaqdan iborat asarini yaratadi. Shu asar tufayli Galuaning nomijahonning eng yirik matematiklar qatoridan o‘rin oldi, chunki olimlarning yakdil fikricha, Galua hozirgi zamon matematikasining asoschilaridan sanaladi.

Bunday didaktik materiallardan keng foydalanish nafaqat bo‘lajak o‘qituvchilar nutq madaniyatini rivojlantirishga balki, ilmiy dunyoqarashning shakllanishiga ham olib keladi.

Nutq qobiliyati o‘qituvchi kasbiy faoliyatining muhim omillaridan biri, chunki axborotni o‘qituvchidan o‘quvchiga yetkazish so‘zlashuv xususiyatiga egadir. Bunda nutqning ichki xususiyatlari (mazmunli) va tashqi xususiyatlari ham nazarda tutiladi. O‘qituvchining nutq ichki kuchi, ishonarliligi bilan ajralib turishi lozim. U jonli, obrazli, yorqin ifodali bo‘lishi, stilistik, grammatik, fonetik xatoliklardan holi bo‘lishi kerak. Bir xildagi, cho‘ziq, bir ohangli nutq juda tez toliqtiradi, zerikish, befarqlikka olib keladi. O‘qituvchining haddan ortiq baland, shiddatli nutqi o‘quvchilarning asabini buzadi. Hazil, yengil do‘stona mutoyiba nutqni juda jonlantiradi.

Didaktik materialni tanlash va tashkil etishda suggestiv xususiyatni inobatga olish lozim. Bu talabalarga hissiy-irodaviy ta’sir ko‘rsatish, talablar qo‘yish va ularning bajarilishiga erishish qobiliyati. Suggestiv qobiliyat o‘qituvchi irodasining rivojlanishi, o‘ziga chuqur ishonch, ta’lim va tarbiya uchun mas’uliyat hissi, shuningdek, kommunikativ-nutq madaniyatiga bog‘liq.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning nutq faoliyatlari bilimlarni o‘zlashtirish jarayoniga faol ta’sir etadi, o‘z navbatida, bilimlarni o‘zlashtirish o‘quvchidan faol, mustaqil ijodiy fikrlashni talab etuvchi jiddiy muammodir. O‘qituvchining vazifasi to‘g‘ri, ob’ektiv xulosalarga olib keluvchi, isbotli fikrlashga asoslangan mantiqiy fikrlashning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatish hisoblanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar nutq madaniyatini samarali rivojlantirishga yo‘naltirilgan didaktik material, talabaning intellektual, hissiy, irodaviy, qadriyatli-yo‘nalgan jihatlarini qamrab olib, uning yaxlit, ijodiy shaxsini shakllantirishga yo‘naltirilishi kerak.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki didaktik materiallardan o‘z o‘rnida samarali foydalanish bo‘lajak o‘qituvchilar nutq qobiliyatini rivojlantirishga yetarli darajada xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sodiqov H.M. Pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati pedagoglarning kommunikativ nutq madaniyatiga bog‘liqligidir. // Boshlang‘ich ta’limning dolzarb masalalari: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. -Jizzax, 2019. -B 88-90.

2. Mahmudov N. M. O‘qituvchi nutq madaniyati. Darslik. – Toshkent: O‘zbekiston milliy kutubxonasi, 2007. – 167 b.

3. Sodiqov H.M., Sodiqova D.R. Pedagogik mahoratni egallash yo‘llari. // Mejdunarodnaya nauchnaya konferensiya “Aktualnye vyzovy sovremennoy nauki”. -Ukraina, 2017.

4. Sodiqov H.M. Bo‘lajak o‘qituvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirishning samarali yo‘llari. // Xalq ta’limi jurnali. (2-son) –Toshkent, 2020. 2-son.

**XALQ TA’LIMI XODIMLARINI MALAKASINI OSHIRISHDA INNOVASION
QADAM –
HAYOT DAVOMIDA TA’LIM OLIISH**

Yusupova Gulshan Abdulazizovna-

Toshkent shahar Pedagoglarni yangi metodikalarga o’rgatish Milliy markazi “Uzluksiz
kasbiy ta’limni tashkil etis” bo’limi boshlig’i

Azamatova Dilafruz Saydig’aniyevna

Toshkent shahar Pedagoglarni yangi metodikalarga o’rgatish Milliy markazi “Uzluksiz
kasbiy ta’limni tashkil etis” bo’limi uslubchisi

Hayot davomida ta’lim olish zamonaviy jamiyatning asosiy tendensiyalardan biridir. Bu insonning doimiy ravishda yangi bilim olishga, kasbiy va shaxsiy o’sishga intilishiga zamin hisoblanadi.

70-yillarda hayot davomida ta’lim olish g’oyasi konsepsiyaga aylanganda, uning realizmi jahon hamjamiyatida ko’plab shubhalarni keltirib chiqardi. 1972 yilda YUNESKOning tashabbusi bilan Fransiyaning sobiq bosh vaziri va ta’lim vaziri Edgar For qilgan ma’ruza rezonans bo’ldi. “Yashashga o’rganish” ta’limni rivojlantirish bo’yicha xalqaro komissiya tomonidan ishlab chiqilgan. Mazkur hujjat ustida etti kishi ishlagan bo’lib, uzluksiz ta’lim shaxs va jamiyat rivojlanishining eng muhim konsepsiyasi deb e’lon qilindi. Ma’ruza mualliflari ushbu g’oyani dunyoning barcha mamlakatlarida ta’limni rivojlantirishda asos sifatida qabul qilishni taklif qilishgan va bu taklif qattiq tanqidga uchragan.

YUNESKO ning XXI asr ta’lim bo’yicha xalqaro komissiyasini boshqargan Jak Delor 1996-yilda Edgar Forning g’oyasiga yana uchta jihatni qo’shdi: bilim olishni o’rganish, ishlashni o’rganish va hamkorlikda yashashni o’rganish. Delor g’oyalari YUNESKOning navbatdagi 2005 yil e’lon qilingan “Bilim jamiyatlari tomon” jahon hisobotiga kiritilgan. Hujjatda va Delorning har bir insonning “umri davomida ta’lim olish imkoniyatini ta’minlash” uchun vaqt ajratish bo’yicha taklifi ham qayd etilgan.

Shundan so’ng hayot davomida ta’lim olish kontsepsiyasi XXI asrning boshida faol qo’llanila boshlandi. Masalan, 2003 yilda Microsoft kompaniyasi butun dunyo bo’ylab kompyuter savodxonligi darajasini oshirish maqsadida Unlimited Potential global ijtimoiy dasturini ishga tushirdi. Barcha turdagi o’quv yurtlari va markazlarida barchaga yangi raqamli ko’nikmalarga ega bo’lish imkoniyati yaratildi.

Endilikda hayot davomida ta’lim olish konsepsiyasi har qachongidan ham ko’proq talabga ega. Pandemiya fonida texnologik va biznes-jarayonlarning jadal transformatsiyasi sharoitida axborot texnologiyalari asoslarini bilish, ulardan foydalanish va ular yordamida o’rganish qobiliyati nihoyatda zarur bo’lib bormoqda.

Innovasiyalar, moslashuvchanlik va doimiy o’zgarishlarga tayyorlik mehnat bozorining kuchli raqobatdosh ustunliklari hisoblanadi. Bugungi kunda qaysi soha bo’lishidan qat’iy nazar rahbarlar o’z tashkilotida yuqori natijalarga erishish o’z xodimlarini doimiy ravishda o’qitish va rivojlantirishsiz mumkin emasligini tushunishadi. Bu bir tomonlama jarayon emas: odamlar ham tizimli ravishda yangi bilim va ko’nikmalarni egallashga tayyor bo’lishi kerak.

“Hayot davomida ta’lim olish”ning mohiyati shundan iborat: qo’lingizda qancha diplom bo’lmasin, ertaga ilg’or mutaxassis bo’lish uchun bugundan yangi kompetensiyalarni egallash kerak.

Hayot davomida ta’lim olishning afzalliklari:

*o’z kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirish ish joyidagi shaxsiy samaradorlikni oshiradi;

*kasbiy rivojlanish martaba ko’tarilishiga yoki yangi lavozimga o’tishga yordam beradi;

*malaka oshirish sertifikatlarini olish yoki lizenziyalarini yangilash kerak bo’lgan xodimlar uchun qo’shimcha treninglar muhim ahamiyatga ega;

*hayot davomida ta’lim olish odamlarga o’z kasbiy sohalaridagi tendensiyalardan xabardor bo’lishga yordam beradi, bu esa raqobatbardosh mutaxassis bo’lish uchun muhimdir.

Jahon Iqtisodiy Forumi - 2020 hisobotida aytilishicha, to’rt yildan keyin mehnat bozori tanqidiy fikrlash va tahlil qilish, stressga chidamlilik, moslashuvchanlik kabi kompetensiyalar juda yuqori reytingga ega bo’ladi. Bular ilgari akademik bilimlar bilan raqobatlasha olmagan kompetensiyalardir. Ko’pgina tadqiqotchilar bunga qiziquvchanlikni ham qo’shadilar, garchi bu, qobiliyat emas, balki sifat, insonning shaxsiy xususiyati, xarakteridir.

O’qish, yozish va hisoblash savodxonligi, albatta, majburiy bo’lib qoladi, ammo zamonaviy dunyoda bu yetarli emas. O’quv dasturlarini kasbiy kompetensiyalarga kengroq e’tibor qaratgan holda tuzish talab etiladi. Bizda geografiya, tarix, fizika, kimyo o’qituvchilari bor, ammo tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi o’qituvchilar, o’zaro samarali munosabatlar o’rnatish o’qituvchilari yoki qiziquvchanlikni shakllantirish o’qituvchilari yo’q.

O’quv dasturlari avvalo bu ko’nikmalarni an’anaviy fanlar doirasida o’qitishni singdirishni, so’ngra bosqichma-bosqich fan mazmunidan o’quvchilarning malaka va shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirishga o’tishi kerak. Hammaga tanish bo’lgan o’quv dasturining intizomiy turidan darhol voz kechish oson bo’lmaydi, shuning uchun avvalo bu an’anaviy fanlar qanday va qaysi shaklda o’qitilishini o’zgartirish orqali asta-sekin bunga o’tish yaxshiroqdir.

Hozirda loyiha va muammoli ta’limga asoslangan yondashuvlar asta-sekin an’anaviy o’qitish usullarini o’rnini egallay boshladi. Bu “o’rganishni o’rgatish” tushunchasini ham o’z ichiga oladi. Bu haqda gapirish o’tgan asrning 80-yillaridan beri davom etmoqda, ammo hozir bu shoshilinch ehtiyojga aylandi.

Biz bolalarga o’z-o’zini tarbiyalash, mustaqil o’rganish ko’nikmalarini o’rgatishimiz kerak - buning uchun avvalo maktab o’qituvchilari ham faol bo’lishi ham o’zgarishi kerak.

“Uzluksiz kasbiy ta’lim”elektron platformasi orqali xalq ta’limi tizimida faoliyat olib borayotgan xodimlar malakasini oshirishda tashkil etilgan dastlabki kurslar dasturi tinglovchilarning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tuzildi. Bu kurslar zamonaviy pedagog va XXI asrda faoliyat yuritishga qobiliyatli mutaxassisni rivojlantirish maqsadida doimiy takomillashib borishi ko’zda tutilgan.

2016 yilda Davosda bo’lib o’tgan Jahon iqtisodiy forumida (WEF) ma’ruzachilar zamonaviy mehnat bozorida talab qilinadigan asosiy ko’nikmalarni aytib o’tidilar: ular har bir mutaxassis uchun zarur bo’lgan kasbiy ko’nikmalar -hard skills hamda raqamlar orqali baholash qiyin bo’lgan moslashuvchanlik ko’nikmalari - soft skills. Xalqaro kasbiy kompetentlik modelida keltirilgan ko’nikmalarni inobatga olgan holda , “Uzluksiz kasbiy ta’lim”elektron platformasi onlayn malaka oshirish kurslarida soft skills - moslashuvchanlik ko’nikmalarini rivojlantirish Pedagogning kommunikativ ko’nikmalarini rivojlantirish, AKT va media savodxonlik, O’zini-o’zini rivojlantirish va uzluksiz kasbiy rivojlanish masalalari, Pedagog mas’uliyati va moslashuvchanligi, Inklyuziv ta’limni joriy etish masalalari modullarida, Fandagi yangiliklar, fanni o’qitishning dolzarb masalalari, O’quvchilar kompetensiyalarini baholash usullari va vositalari modullarida esa kasbiy ko’nikmalar -hard skills rivojlantiriladi.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki,“Uzluksiz kasbiy ta’lim” elektron platformasi innovatsion ish, majoziy ma’noda aytadigan bo’lsak, hozircha avtomobilning faqat g’ildiragi ixtiro qilindi, lekin tez orada Rolls-Royce, keyin esa kosmik raketalarining paydo bo’lishini kutishimiz kerak. Bu kichik bir qadam, ammo u rivojlanishda davom etadigan butunlay yangi ilmiy yo’nalish. Umid qilamizki, 3-5 yil ichida “Uzluksiz kasbiy ta’lim” elektron platformasida offlayn hamda onlayn malaka oshirish integratsiyasi orqali XXI asr ko’nikmalarini o’rgatishning yangi yondashuvlari hozirgilaridan samaraliroq tarzda xalq ta’limi tizimida ijobiy natijalarda aks etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 25.01.2021 yildagi PQ-4963-son Qarori “Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo’llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to’g’risida”

BO‘LG‘USI TARBIYACHILAR UCHUN TASVIRIY FAOLIYATGA O‘RGATISH MASHG‘ULOTLARIDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH

Tajibaev Salimjon Sabirjanovich
Andijon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

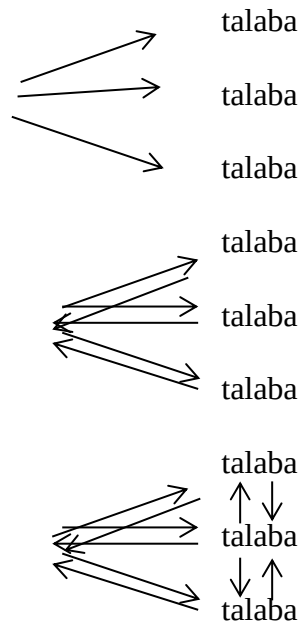
Hozirgi vaqtda oliy ta’lim tizimida olib borilayotgan tub o‘zgarishlar, talabalar bilim sifatiga qaratilayotgan e’tiborni hisobga olgan holda ularga ta’lim-tarbiyaning zamonaviy usul va vositalaridan foydalangan dars mashg‘ulotlarini tashkillashtirishni taqozo etmoqda. Barchaga ma’lumki, dars metodlari uch xil bo‘ladi. Ya’ni,

passiv dars:

O‘qituvchi
faol dars:

O‘qituvchi
interfaol dars:

O‘qituvchi

Interfaol metod ta’lim jarayonida talabalar hamda o‘qituvchi o‘rtasidagi faollikni oshirish orqali talabalarning bilimlarni o‘zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlarni qo‘llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol ta’limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o‘tkazish, o‘quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma’ruzalar soni kamligi, lekin seminarlar amaliy mashg‘ulotlar sonining ko‘pligi, talabalarni tashabbus ko‘rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, jamoa bo‘lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma va amaliy ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo‘lib, ular ta’lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o‘ziga xos ahamiyatga ega.

Hozirda ta’lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo‘nalishlardan biri interfaol ta’lim va tarbiya usullarini joriy qilishdan iborat. Barcha fan o‘qituvchilari dars mashg‘ulotlari jarayonida interfaol usullardan kengroq foydalanish davr talabi bo‘lib qolmoqda.

Interfaol usullarni qo‘llash natijasida talabalarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o‘z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog‘lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko‘nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi.

Interfaol usullar ko‘p turli bo‘lib ularning hammasi ham har qanday progressiv usullar kabi eng avvalo, o‘qituvchidan mashg‘ulot oldidan katta tayyorgarlik ko‘rishni talab qiladi.

Buning uchun:

Mazkur fanni o‘qitishda qaysi mavzular bo‘yicha interfaol darslar tashkil qilish maqsadga muvofiqligini hisobga olish zarur. Bunda har bir mavzu bo‘yicha mashg‘ulotning maqsadiga to‘liq erishishni ta’minlaydigan interfaol yoki an’anaviy mashg‘ulot turlaridan foydalanish ko‘zda tutiladi.

Interfaol mashg‘ulotning samarali bo‘lishi uchun talabalar yangi mashg‘ulotdan oldin uning mavzusi bo‘yicha asosiy tushunchalarni va dastlabki ma’lumotlarni bilishlarini ta’minlash zarur.

Interfaol mashg‘ulotda o‘quvchilarning mustaqil ishlashlari uchun an’anaviy mashg‘ulotga nisbatan ko‘p vaqt sarflanishini hisobga olish zarur.

Interfaol ta’lim usuli — har bir o‘qituvchi tomonidan mavjud vositalar va o‘z imkoniyatlari darajasida amalga oshiriladi. Bunda har bir talaba o‘z motivlari va intellektual darajasiga muvofiq ravishda turli darajada o‘zlashtiradi.

Bugungi talabalar xilma xillikka intilishyapti, yangilikka talpinishi kuchli. Endi ularni bir qolipga solingan o‘qitish uslublari qoniqtirmaydi. Shu bois ular o‘qituvchidan uslub, shakl, pirovard natijada mazmun yangilanishlarini kutayapti.

Agar ushbu fikrni tasviriyl faoliyat mashg‘ulotlari kesimida tahlil qiladigan bo‘lsak, amaliyot bilan nazariyani uyg‘unlashtirgan holda turli tarqatmali va ko‘rgazmali vositalar, didaktik o‘yinlar, multimedia vositalaridan foydalanib dars tashkil qilishimiz maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Bu jarayon albatta guruhlar yoki kichik guruhlar bilan ishlash, muammoli vaziyat yaratish va uni yechimni topish hamda taqdimot shaklida amalga oshirib boriladi.

Interfaol mashg‘ulotlarni amalda qo‘llash bo‘yicha ayrim tajribalarni o‘rganish asosida bu mashg‘ulotlarning sifat va samaradorligini oshirishga ta’sir etuvchi ayrim omillarni ko‘rsatishimiz mumkin. Ularni shartli ravishda tashkiliy-pedagogik, ilmiy-metodik hamda o‘qituvchiga, talabalariga, ta’lim vositalariga bog‘liq omillar deb atash mumkin. Ular o‘z mohiyatiga ko‘ra ijobiy yoki salbiy ta’sir ko‘rsatishini nazarda tutishimiz lozim.

Interfaol mashg‘ulotning asosiy usullari: interfaol seminar, trening, ma’ruza, aqliy xujum, ishchanlik o‘yini, rolli o‘yin, muhokama, bahs munozara, tanqidiy fikrlash, skarabey, bumerang, zigzag yoki arra, intervyu, zanjir, sinkveyn, pinbord, insert, suratli diktant, muzyorar va boshqalar.

“Pedagogika fani o‘quvchi eshitgandan ko‘ra o‘qiganda, o‘qigandan ko‘ra ko‘rganda, ko‘rgandan ko‘ra bajarganda samaraliroq o‘zlashtirishini isbotlab bergan.”

Ushbu fikr aynan tasviriyl faoliyatga o‘rgatish nazariyasi va metodikasiga qaratilgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Negaki, mazkur yo‘nalishda faoliyat yuritayotgan bugungi kun o‘qituvchisi har bir mavzu bo‘yicha talaba ongida davlat talablari darajasidagi BKMni hosil qilish bilan cheklanib qolmasdan, uni hayot bilan bog‘lashi, jonli misollar asosida shogirdlari ongida aks ettirishi, amaliy topshiriqlarni ham bajarish jarayonida shaxsiy namuna bo‘lishi, shu asnoda ularning o‘qish, bilim olish istaklarini oshirishi lozim.

Xulosa qilib aytish mumkinki, interfaol ta’lim bir vaqtda bir nechta masalani hal etish imkoniyatini beradi. Bulardan asosiysi-talabalarning muloqot olib borish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarini rivojlantiradi, talabalar orasida emotsional aloqalar o‘rnatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, o‘z o‘rtoqlarining fikrini tinglashga o‘rgatish orqali tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini ta’minlaydi.

Shu bilan birga, amaliyotdan ma’lum bo‘lishicha, dars jarayonida interfaol metodlarni qo‘llash talabalarning asabiy zo‘riqishlarini bartaraf qiladi, ular faoliyatining shaklini almashtirib turish, diqqatlarini dars mavzusining asosiy masalalariga jalb qilish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Z. Qosimova. Ta’lim texnologiyalari. T.: “Tafakkur qanoti” nashriyoti, 2014.
2. R. Ishmuxamedov. M. Yuldashev. Ta’lim-tarbiyada innovatsion-pedagogik texnologiyalar. T. “Ziyo”. 2017
3. S. Tadjibaev. Pedagogik texnologiyalar bo‘yicha ma’ruza matnlari. Andijon VPXMOQTHM. 2020
4. Tadjibaev S.S. PRESCHOOL EDUCATION TEACHER’S PROFESSIONAL
5. COMPETENCIES IN FINE ART ACTIVITIES. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal ISSN: 2249-7137 Vol. 12, Issue 06, June 2022

**TA’LIM MUASSASALARIDA O’QUV SIFATINI OSHIRISH JARAYONIDA
YANGICHA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O’RNI**

Xalmatova Muxayyo Muratovna
JDPU Sirtqi bo’lim “Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta’lim kafedrası”
o’qituvchisi

Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturini bosqichma-bosqich va muvaffaqiyatli amalga oshirish ko’p jihatdan o’qituvchi faoliyati. uning kasbiy nufuzini oshirish bilan bog’liqdir. Shunday ekan, sog’lom va har tomonlama barkamol avlodni yetishtirish uzluksiz ta’lim tizimida mehnat qilayotgan pedagogning saviyasiga, tayyorgarligiga va fidoyiligiga, uning yosh avlodni o’qitish va tarbiyalash ishiga bo’lgan munosabatiga bog’liqdir. O’qituvchi jamiyatning ijtimoiy topshirig’ini bajaradi, har tom onlama yetuk mutaxassislarni tayyorlashda o’qituvchi muayyan ijtimoiy-siyosiy, pedagogik va shaxsiy talablarga javob berishi lozim. Shunday ekan, o’qituvchi mustaqillik g’oyasiga e’tiqodli, har tomonlama rivojlangan ilmiy tafakkurga ega, kasbiga tegishli ma’lumoti bor, ya’ni o’z fanining chuqur bilimdoni, pedagogik muloqot ustasi, pedagogik-psixologik va uslubiy bilim hamda malakalarni egallagan bo’lishi hamda turli pedagogik vazifalarni tezda yechishi, vaziyatlarni sezishi, o’rganishi va baholay olishi kerak. U pedagogik ta’sir ko’rsatishning eng maqbul usul va vositalarini tanlay olish qobiliyatiga ham ega bo’lishi lozim.

Ta’lim jarayonida yangi innovatsion texnika-texnologiyalardan foydalangan holda dars o’tish, so’nngi texnikalar bilan jihozlangan laboratoriya xonalaridan foydalangan holda mashg’ulotlar o’tkazish, mutaxassislik bo’yicha, masalan kimyo sohasidagi so’nngi innovatsiyalar haqida ma’lumotlar keltirib, jahon tajribasidan namunalar keltirib o’tish talabalarni yangilik yaratish ruhida tarbiyalashga turtki bo’ladi.

Bizning fikrimizcha ta’lim jarayonida avval qiziqish uyg’otib, motivatsiya berib, so’ngra raqobat muhiti yaratilsa talabalarda innovatsiya yaratishdagi yashirin qobiliyatlari uyg’otiladi va albatta rag’batlantirish amalga oshirilsa ko’zlangan maqsadga erishiladi. Talabalarga ilm-fan va innovatsiya yaratishda yutuqlarga erishgan insonlardan misol keltirib, iloji bo’lsa ulardan birini o’rnak bo’luvchi inson sifatida darsga taklif qilib, yoki innovatsiyalar markaziga talabalarni ekskursiyalarga etishni yo’lga qo’yilsa maqsadga tezroq erishilgan bo’lardi. Innovatsiyalar yarmarkasiga va hududdagi IT parklarga talabalarni ekskursiyaga etishni tashkil qilsak ta’limda berilgan nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog’lashda erishilgan yutuqlarni ko’paytirishiga ishonamiz. Innovatsion ta’lim (ingl. "innovation"-yangilik kiritish, ixtiro) ta’lim oluvchida yangi g’oya, me’yor, qoidalarni yaratish, o’zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg’or g’oyalar, me’yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllanirish imkoniyatini yaratadigan ta’lim. Innovatsion ta’lim jarayonida qo’llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta’lim texnologiyalari yoki ta’lim innovatsiyalari deb yuritiladi. O’qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor, elektron doska va hokazo) foydalanishi, interfaol metodlar asosida dars o’tishi ham mumkin. O’qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko’p bo’lsa, mazmun shunchalik oshadi. Ta’limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e’tirof etish lozim. Har bir o’qituvchi ta’limda individual ravishda yangilik kiritishi mumkin. O’z fanining mazmun-mohiyati, mavzulari, shu sohadagi yaratilgan ilm-fan yutuqlari va innnovatsiyalar haqida yangi ma’lumotlarni o’rgangan holda o’qitish jarayonida ularni qo’llab, misollar keltirib, ta’limda yangi metodni yaratishi, hamda shu asosida dars o’tishi mumkin. Innovatsion texnologiyalar o’qituvchi o’z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi, uni yaxshilashga doir yangilik kiritishga harakat qiladi.

Ta’lim tizimida professor-o’qituvchi tomonidan fanning xususiyati va mashg’ulotning shakliga ko’ra ta’lim texnologiyasini to’g’ri tanlashi, uni qo’llashi, o’tilayotgan har bir oquv mashg’uloti nafaqat ilg’or pedagogik va axborot texnologiyalariga asoslangan bo’lishi, balki

individual texnologiyalar bilan ham boyitilishi zarur. Ana shunda, innovatsion ta'lim texnologiyasi va ularning ta'limga qo'llanishiga oid bilimlar, tajribalar talabalarni bilimli va yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O.Hojiqul, X. Nutfillo, S. Madyarova, E. Eshchonov. «Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat» Toshkent 2019.
2. M. Tojiyev, B. Ziyomuxamedov, M. O'rolova “Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat fanining o'quv mashg'ulotlarini loyihalash” Toshkent 2012
3. www.wikipedia

ЛИЧНОСТЬ ПЕДАГОГА

Исанов Абдумажит Парманович

Ассистент Джизакского политехнического института

Успехи в обучении и воспитании учащихся определяются множеством факторов, каждый из которых является достаточно весомым, и пренебрежение этими факторами неизбежно ведет к неудаче. Среди этих факторов – методика обучения и воспитания, возрастные особенности учеников, уровень их развития и другие.[2] Важным фактором развития ученика является сам педагог, который берет на себя роль учителя и воспитателя. Одаренный, творческий человек - это всегда индивидуальность. Формирование индивидуальности у педагога способствует воспитанию творческой личности ребенка. Чем больше среди учителей и воспитателей окажется разнообразных, эрудированных, духовно-богатых личностей тем вероятнее, что они обучат и воспитают детей, обладающих множеством разных и одновременно полезных индивидуальных качеств. Психологические требования к личности педагога.[1] Среди требований к личности педагога можно выделить главные, без удовлетворения которых невозможно стать высококвалифицированным учителем или воспитателем, и второстепенные, соответствие которым не обязательно для педагога, но обладание которыми может сказаться на его эффективности. И среди главных, и среди дополнительных психологических качеств, необходимых для квалифицированного педагога, есть устойчивые, постоянно присущие учителю и воспитателю всех эпох, времен и народов, и изменчивые, обусловленные особенностями данного этапа социально-экономического развития, на котором находится общество, где живет и работает педагог.

Главными и постоянными требованиями, предъявляемыми к педагогу, являются:

- любовь к детям, к педагогической деятельности;
- наличие специальных знаний в той области, которой он обучает детей;
- широкая эрудиция;
- педагогическая интуиция;
- высокоразвитый интеллект;
- высокий уровень общей культуры и нравственности;
- профессиональное владение разнообразными методами обучения и воспитания детей.

Без любого из перечисленных факторов успешная педагогическая деятельность невозможна. Все эти качества не являются врожденными. Они приобретаются систематическим и упорным трудом, огромной работой педагога над собой. Не случайно учителей и воспитателей много, а одаренных и талантливых среди них, блестяще справляющихся со своими обязанностями, единицы [3]. Таких людей в области педагогической профессии, наверное, меньше, чем во многих других сферах человеческой деятельности. Дополнительными, но относительно стабильными требованиями, предъявляемыми к педагогу, являются общительность, артистичность, веселый нрав,

хороший вкус и другие. Эти качества важны, но меньше, чем главные, перечисленные выше. Без каждого из этих качеств в отдельности учитель или воспитатель вполне может обойтись. Можно представить, например, не очень общительного математика, знания и преподавательские способности которого настолько хорошо развиты, что при отсутствии этого в общем полезного для людей качества он тем не менее вполне может оставаться хорошим учителем. И наоборот, не составляет особого труда вообразить себе какого-нибудь общительного, с веселым нравом, хорошим вкусом, артистичного человека, которому явно не хватает педагогических способностей [3]. Такой человек вряд ли когда-либо сможет стать хорошим педагогом. Главные и второстепенные педагогические качества в совокупности составляют индивидуальность педагога, в силу которой каждый хороший учитель представляет собой уникальную и своеобразную личность. Несколько более сложен вопрос о главных и второстепенных изменчивых качествах педагога, которые от него требуются в данный момент истории общества, в данное время и на данном рабочем месте. Ситуация, складывающаяся в обществе, задает цели обучения и воспитания. Они в свою очередь определяют требования, предъявляемые к личности учителя и воспитателя [1]. Для того чтобы установить эти требования, необходимо сделать следующее:

- правильно оценить тенденции политического, социального и экономического развития общества;
- определить, какими качествами в этом обществе должен будет обладать человек, чтобы это общество непрерывно развивалось;
- установить, какими достоинствами должен располагать и от каких недостатков должен быть избавлен человек;
- выяснить, каким должен быть современный педагог, обеспечивающий формирование и развитие личности, необходимой обществу. Общие и специальные способности педагога. В число общих способностей входят те, которые определяют высокие результаты в любой человеческой деятельности (умственные способности, развитые память и речь, точность и тонкость движений рук, способности к общению, взаимодействию с людьми и т. д.), а к специальным относятся те, от которых зависит успех именно в педагогической деятельности, обучении и воспитании детей. Рассмотрим подробнее специальные способности [2] Следующие способности, необходимые учителю: способность понимать ученика, доступно налагать материал, развивать заинтересованность учащихся, организаторские способности, педагогический такт, предвидение результатов своей работы и др. В целом к группе педагогических (специальных) способностей в первую очередь относят:

- педагогическую наблюдательность,
- педагогическое воображение.
- педагогический такт,
- организаторские способности.

Круг перечисленных педагогических способностей позволяет успешно осуществлять все стороны педагогической деятельности. Так, педагогическое воображение выражается в «проектировании» будущих знаний учащихся, умении находить заранее подходящие методы и методики. Оно выражается также в «проектировании» характера, привычек учащихся как в учебной, так и в воспитательной работе, в формировании коллектива в целом. Именно педагогическое воображение помогает учителю осуществлять развивающее обучение и воспитание.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Aynaqulov X.A., O‘razaliyev F.B., Isanov A.P. Mehnatni motivatsiyalashning maqbul tizimini loyihalashtirish tamoyillarini shakllantirish // in Volume 1, Issue 5 of Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences in June 2021.
2. Исанов А.П. Методы развитых стран по оценке деятельности ВУЗ. Международная научно-практическая конференция. С. 2021, 117-120.

3. Isanov.A.P. Otm faoliyatini baxolash bo'yicha rivojlangan mamlakatlar metodikasi. Jizzax xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya oktyabr 2022yil.

TA'LIMNI NOMARKAZLASHTIRISHNING TA'LIM TIZIMIGA KO'RSATGAN TA'SIRI

Axmedov To'ychi Adashevich
Maktab menejmenti kafedrası dotsenti
Aziza Qarshiboyeva
JDPU Maktab menejmenti yo'nalishi talabasi

*Ta'lim insonni yaratmaydi, balki unga o'zini yaratishga imkon beradi.
Mauris Debesse*

Insoniyat paydo bo'lgan davr, ibtidoiy jamoa tuzumi davridan to hozirgi paytgacha ming-mingdan ortiq o'zgarishlar yuz berib kelmoqda. Ijtimoiy hayot sharoiti va darajasini yaxshilash, oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyojlarni qondirish va yangi turlarini o'ylab topish, xavfsizlikdan tortib o'zini o'zi rivojlantirishga oid chora-tadbirlarni bunga misol qilishimiz mumkin. Bularning barchasining negizini bir so'z bilan aytganda, ta'lim tashkil etadi.

Ta'lim shu qadar umumiy va tizimli xususiyatga ega bo'lib, atrofimizni qurshab turgan butun borliqni, hattoki, o'zligimizni ham u orqali anglab yetamiz. O'zimiz bilib yoki bilmagan holda ushbu ulkan tizimni harakatga keltiruvchi, o'z o'rnida undan ijobir yo salbiy ta'sirlanuvchi ishtirokchisi hisoblanamiz.

Ta'lim tizimi- davlatdagi ta'lim turlarini, standartlarini va ularning hammasini talab, hamda vakolatlarini boshqaruvchi sistema. Ta'limga berilgan e'tibor mazkur davlat yoki jamiyatning barcha jihatlarining ham yaxshilanishiga ta'sir ko'rsatmay qolmaydi, albatta. Chunki, barcha soha ta'limda boshlanib, talimda tugaydi. Shu tufayli ta'limning tizimlashtirilishi va uzviylashtirilishi g'oyat ahamiyatlidir.

Ta'lim tizimini ortiqcha markazlashtirmaslik, davlat aralashuvini qisman bo'lsada kamaytirish, bu sohaning mustaqilligini oshirish ta'lim tizimiga qanchalik foyda beradi?

Hech kimga sir emaski, biz hozirda tezkor axborotlashuv va kuchli raqobat maydonidamiz. Bu jarayonda davlat soha yo'nalishlarini nomarkazlashtirish davlat foydasiga qanchalik samarali?

Kundan kunga axborot oqimi tinimsiz yangilanib borayotgan bunday bir davr barchani harakatga keltirishga undaydi. Davlat nomarkazlashtirishdan aslo cho'cimasligi kerak. Negaki, erkinlik va mustaqillik bor joyda innovatsiyalar va rivojlanish bo'ladi. Zamondan orqada qolmaslik, raqobatdoshlikni mustahkamlash va yuqori reytingga bo'lgan intilish, mustaqillik bor joyda taraqqiy etadi. Shu o'rinda, ta'lim ham bundan mustasno emas.

Nomarkazlashtirish butun dunyo bo'ylab asta-sekin yoyilib bormoqda. Buning natijasini rivojlangan mamlakatlarda ro'y berayotgan so'nngi o'zgarishlar va olib borilayotgan siyosiy strategiyalar misolida ko'rishimiz mumkin. Nomarkazlashtirish o'qituvchilarga mahalliy kontekstni hisobga olish va ular o'qitayotgan talabalar orasidagi xilma-xillikni hal qilish imkonini beradi. Shu sababli, ta'limda boshqaruvni nomarkazlashtirish Finlandiya jamiyatida o'qituvchilarning kasbiy mahorati va o'qituvchi maqomini talqin qilishning Fin usuli bilan kuchli bog'liqdir.

Ta'limni nomarkazlashtirishni ijtimoiy, iqtisodiy va ma'muriy tomonlama amalga oshirish mumkin. Davlat ta'lim sifati va ta'limga qo'yilgan talab, standartlar ustidan nazoratni saqlab qolib, ma'muriy boshqaruv, ta'lim muassasasini moliyalashtirish, innovatsiyalarni rag'batlantirish va keng joriy etish funksiyalarni to'la qonli ta'lim muassasalari va tashkilotlariga bermog'i darkor. Buning samarali bardavomligi uchun ta'lim talablari va standartlarini ham qaytadan tahrirlagan ma'qul deb o'ylayman. Davlat ta'lim standartlarining YUNESKO tomonidan qabul qilingan xalqaro ta'lim klassifikatsiyasi standartiga mos kelishi zarurati bilan bog'liq. Vaholanki, bu

xalqaro standartda ta’lim sohasining barcha bosqichlariga oid me’yorlar aslida qanday bo’lishi, qay tarzda bo’lsa, yuqori natijalarga erishish mumkinligi aniq belgilab berilgan. Holbuki, jahon tajribasiga ko’ra, milliy ta’lim standartlari o’z ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy xususiyatlariga ega bo’lgan davlat tajribasiga emas, balki xalqaro ta’lim klassifikatsiyasi standartlariga asoslanishi zarur. Shunda jahon standartlari talablariga javob bera oladigan yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoni oshadi.¹¹⁸ Yuqorida aytilgan bu fikr yana bir bor ta’limga bo’lgan qarashni o’zgartirmoqda.

Nomarkazlashtirish respublika bo’ylab, dastlab o’zini o’zi moliyalashtirish bilan boshlangani hamma ma’lum. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 3-dekabr kuni qabul qilingan tegishli qaroriga muvofiq 2020-yil 1-yanvardan 10ta oliy ta’lim muassasasi tajriba-sinov tariqasida o’zini o’zi moliyalashtirish tizimiga o’tdi. Bu esa oliy ta’lim muassasalariga to’lov-kontrakti asosida ta’lim olayotgan talabalarga to’lov summasi va muddatlarini shartnoma asosida belgilash imkonini beradi. Shu o’rinda, bizda savol tug’ilishi mumkin:

Nomarkazlashtirish tufayli mustaqillikka erishgan OTM faoliyati salbiy tomonga og’ib ketmaydimi?

Vakolatli OTM faoliyati ta’lim tizimiga qanday ta’sir ko’rsatadi?

Bu savollarga esa davlat belgilab qo’ygan qonunlar, me’yoriy-huquqiy hujjatlar orqali javob berishimiz mumkin, ya’ni DTS(Davlat ta’lim standarti), “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunlari orqali bunday salbiy jarayonlarni oldini olish mumkin. Nomarkazlashtirish bir oliy ta’lim muassasasiga boshqa oliy ta’lim muassasasidan o’quv rejalari, hamda o’quv dasturlari bo’yicha qarab qolmaslikni, o’zini o’zi moliyalashtirish esa davlat budjetiga foyda berib, davlat iqtisodiy ahvolidan yaxshilanishiga ko’maklashadi. Bularga qo’shimcha qilib, nomarkazlashtirish jarayoni keng yoyilgan sharoitda aholining o’zi oliy ta’lim reytingini belgilashda bosh omil hisoblanadi. Masalan, aholining fikri oliy ta’lim muassasasining istiqboli, raqobatbardoshligini oshiradi va aksincha salbiy munosabat bildirilgan ta’lim muassasasi tanqid ostiga olinib, keyinchalik butunlay ish faoliyatini tugatishi ham mumkin. Bu esa endilikda faqat miqdor emas, balki u bilan birgalikda sifatning ham oshishiga erishish imkonini beradi. Shu xususda, rus pedagoglari ustozlari Konstantin Dmitriyevich Ushinskiyning quyidagi so’zlarini eslab o’tishimiz o’rinlidir: “Talaba boshining mustaqilligi har qanday samarali ta’limning yagona mustahkam poydevoridir”.

Xulosa o’rnida shuni aytishimiz mumkinki, ta’lim tizimini nomarkazlashtirish va bu boradagi chora-tadbirlar ta’lim yutuqlari va istiqbollarning bardavom bo’lishiga, qolaversa, davlat va jamiyat, balki butun jahon ijtimoiy-iqtisodiy hayot darajalarini yaxshilashiga ham xizmat qiladi.

PROFESSIONAL TA’LIM TIZIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI QO’LLASH

Abdurazaqova Sojida Raxmat qizi

2-bosqich magistranti

Xidayotov Ravshan i.f.n.

Respublika iqtisodiyotining barqaror va jadal taraqqiyotini ta’minlashda kelajak uchun keng qamrovli, oqilona asoslangan ustuvor vazifalar va yo’nalishlar, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning reja va dasturlari ishlab chiqilmoqda.

Mamlakatimizda shakllantirilayotgan, ko’pgina jabhalarda chuqurlashib borayotgan yangicha bozor munosabatlari uzluksiz ta’lim tizimiga, shu jumladan, iqtidorli, tashabbuskor yuqori malakali kadrlar soni va salohiyatini oshirishga xizmat qilayotgan Professional ta’lim muassasalari faoliyatiga ham o’z ta’sirini o’tkazmoqda. O’zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash davrida fuqarolar daromadlari, turmush darajasi va respublikada ishlab chiqarilayotgan yalpi ichki mahsulot hajmini oshirish, natijada yurtimiz

“Ta’lim islohotlari uchun xalqaro standartlari zarur” Xayriddin Murod/ 18.01.2021/ <https://yuz.uz>

mustaqilligini mustahkamlash, xalqimiz farovonligini yuksaltirish maqsadida aholi bandligini ta'minlash uchun yangi ish o'rinlari yaratish, mehnat sharoitlarini yaxshilash bilan birgalikda mehnat resurslari intellektual salohiyatini oshirish vazifalari ham bugunning dolzarb ahamiyat kasb etuvchi masalalari qatoridan o'rin egallaydi.

Hozirgi globallashuv va tezkor axborot almashinuvi sharoitlarida har qanday tashkilot, korxona va muassasaning zamon talablariga mos ravishda rivojlanishi xodimlarning keng dunyoqarashi va mas'uliyatliliigi, eng muhimi, rahbar va jamoadagi yuqori malakali kadrlarning bilimi, ko'nikmasi, iqtidori, ma'naviyati, boshqaruv qobiliyati, ilmiy salohiyati va boshqa xususiyatlariga bevosita bog'liqdir. Professional ta'lim muassasalarida raqobatbardosh, yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ulardan yurtimiz osoyishtaligi va obodligi, xalqimiz farovonligi yo'lida maqsadli foydalanish qat'iy raqobatga asoslangan bozor iqtisodiyotining asosiy talablaridan biridir. Chunki yuqorida keltirilgan global masalalarning ijobiy hal etilishida mamlakatimizning ulkan ilmiy, ijodiy, intellektual va mehnat salohiyatining tarkibiy qismi bo'lgan, mustaqillik yillaridan hozirga qadar professional ta'lim muassasalarini bitirib, mehnat bozorida bozor iqtisodiyoti talablariga amal qilib, tashkilotlarda samarali faoliyat ko'rsatib kelayotgan yuqori malakali kadrlarning o'rni ahamiyatlidir.

Keyingi yillarda mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlari hamda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan professional ta'lim tizimini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 6 sentyabrdagi PF-5812-sonli Farmoni ijrosi yuzasidan Respublikadagi kasb-hunar kollejlari faoliyati tugatilib, xalqaro andozalarga mos bo'lgan, ya'ni YUNESKO halqaro tasniflagichi(keyingi o'rinlarda Xalqaro tasniflagich yoki MSKO)ning 3,4,5 darajalariga mos keluvchi professional ta'lim tizimi joriy etildi. Bunda, xalqaro tasniflagichining 3 darajasiga mos keluvchi kasb-hunar maktablari, 4 darajasiga mos keluvchi idoraviy kollejlari hamda 5 darajasiga mos keluvchi oliy ta'lim tizimi bilan integratsiyalashgan texnikumlarni ko'rishimiz mumkin. Hududlarda yangi professional ta'lim muassasalarining tashkil etilishi, kadrlar tayyorlashning zamonaviy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari hamda sirtqi va kechki bo'limlarning ochilishi, professional ta'lim muassasalariga qabul kvotalarining oshirilishi mazkur yo'nalishdagi muhim islohotlar hisoblanadi.

Hozirgi zamon sharoitida professional ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni belgilangan o'quv me'yoriy hujjatlar asosida amalga oshirilayotgan bo'lib, fanlar bo'yicha o'quv dasturlari hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari hamda ishlab chiqarish tarmoqlari ehtiyojlari asosida integratsiyalashtirilgan holda hamkorlikda ishlab chiqilmoqda. Xalqaro andozalarga mos keluvchi professional ta'lim tizimida qanday muammo va kamchiliklar mavjud? degan savollar tug'ilishi tabiiy. Bu savollarga javob berishda muammo va yechimlarni quyidagicha izohlashimiz mumkin.

Birinchidan, yaqin yillar ichida butun dunyoda inson salomatligiga salbiy ta'sir etuvchi yuqumli kasalliklar jumladan, koronavirus infeksiyasi kabi viruslar aholi o'rtasida gigiena qoidalariga rioya etish, ijtimoiy masofani saqlash kabi profilaktik chora-tadbirlar ta'lim muassasalarida ham o'quv jarayonini an'anaviy shaklidan masofaviy ta'limga o'tishga ehtiyoj tug'ildi. Oliy ta'lim tizimida aksariyat oliy ta'lim muassasalarida MOODLE dasturiy ta'lim platformasi asosida masofaviy ta'lim tashkil etildi. Biroq ayni shu vaqtda professional ta'lim tizimida ham o'quv jarayonini masofaviy tarzda amalga oshirishda "Aqlli ta'lim" platformalari mavjud emasligi sababli ijtimoiy tarmoqlar va turli xil mesendjerlar orqali o'quv mashg'ulotlari olib borildi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini pasayishi, nazorat tizimidagi muammolar, o'quv mashg'ulotlarga bilim oluvchilarning o'z vaqtida qatnashmasligi, hududlardagi internet tarmog'idagi muammolar, mashg'ulot materiallari bit-xajmi turlicha bo'lgani sababli ulardan foydalanishdagi qiyinchiliklar hamda pedagog xodimlar va bilim oluvchilarda ortiqcha internet trafiklari sarflanishi oqibatida xarajatlarning ko'payishiga va buning natijasida ayrim bilim

oluvchilar dars mashg'ulotiga qatnashmasligi kabi ta'lim uzluksizligiga salbiy ta'sir etuvchi muammolar kelib chiqishiga sabab bo'ldi.

--Yangi tashkil etilgan professional ta'lim tizimida oldingi kasb-hunar ta'limi tizimidan farqli kunduzgi, kechki, sirtqi ta'lim shakllari mavjud bo'lib, pandemiya sharoiti bo'lmagan taqdirda ham sirtqi ta'lim shaklida bilim oluvchilarning o'quv yuklamasi boshqa ta'lim shakllaridan ancha farq qilishi ta'lim sifatining pasayishi, bilim oluvchilarning nisbatan kam bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi kuzatiladi. Bu kabi kamchiliklarni bartaraf etishda sirtqi ta'lim shakli bilim oluvchilari ham masofaviy tarzda "ixtiyoriy dars jadvali" asosida bilim olishlari maqsadga muvofiqdir.

-- «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq yoshlarning kasblar va mutaxassisliklarni egallashga bo'lgan qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash uchun keng imkoniyatlar yaratish hamda professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 martdagi 163-sonli Qarori qabul qilindi. Ushbu qarorga muvofiq 2021/2022 o'quv yilidan boshlab professional ta'lim tizimida "hayot davomida ta'lim" prinsipi asosida "dual" ta'lim tizimi joriy etilishi ko'rsatilgan bo'lib, bilim oluvchilar hafta davomida kamida 2 kun ta'lim muassasasida bilim olib qolgan ish kunlari o'zlarining kasb va mutaxassisliklari mos ravishda korxonalarda yoki ishlab chiqarish tarmoqlarida o'zlarining amaliy ko'nikmalarini mustahkamlashi mumkin bo'lib, korxona va tashkilotlar bilim oluvchilarga ish xaqi to'lashi nazarda tutilgan. Bu esa o'z navbatida yoshlarning kasblar va mutaxassisliklarni egallashga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga sabab bo'ladi. Biroq, hafta davomida 2 kunlik nazariy yoki amaliy mashg'ulotlarda egallanadigan bilim va ko'nikmalar yoshlarning egallanishi lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalariga qo'yiladigan minimum talablarga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Shu bois, "dual" ta'lim tizimi bo'yicha bilim olayotgan yoshlar 2 kunlik an'anaviy ta'lim 4 kunlik masofaviy ta'lim tizimi asosida "aralash" bilim olishlari maqsadga muvofiqdir. Zero, bilim olish chegarasiz bo'lib, yosh avlodning qisqa davr ichida samarali bilim olishi va o'z navbatida ishlab chiqarish tarmoqlari bilan uzviylikni ta'minlashi mamlakat taraqqiyoti uchun ijobiy ta'sir ko'rsatishi shubhasizdir.

Bugungi kunda professional ta'lim tizimi faoliyatini samarali yo'lga qo'yishda bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Respublika kollej va texnikumlariga abituriyentlarning hujjatlarini qabul qilish hamda ro'yxatdan o'tkazishda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining idoraviy kollejlar uchun kollej.edu.uz hamda texnikumlar uchun texnikum.edu.uz onlayn elektron platformasi ishga tushirildi. 2021 yilda esa professional ta'lim muassasalari bilim oluvchilari hamda O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi bilan hamkorlikda professional ta'lim muassasalarida tashkil etilgan ishsiz fuqarolarni bepul kasb o'qitish qisqa muddatli o'quv kurslari tinglovchilarini yagona ro'yxatga olish tizimini yo'lga qo'yish maqsadida prof-talim.edu.uz elektron platformalari yo'lga qo'yildi.

Bugungi kunda Respublikamizda axborot texnologiyalari yo'nalishida kadrlar tayyorlash tizimida bir qancha ishlar amalga oshirilayotgan bo'lib, bunga misol tarzida Muxammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universitetining bir necha hududlarda filiallari, "Bir million dasturchi" kabi yirik loyihalar tashkil etilganligini ko'rsatishimiz mumkin. Shu barobarda, professional ta'lim muassasalarida innovasion elektron platformalarni yaratish hamda ulardan foydalanish, doimiy ravishda takomillashtirib borish maqsadida har bir muassasa ma'muriy xodimlarini innovasion elektron platformalar yaratish bo'yicha Davlat byudjeti hisobidan maxsus o'qitish hamda domiy ravishda malakasini oshirish tizimini joriy qilinishi pedagog xodimlarning axborot texnologiyalari sohasidagi bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishga hamda tizimda yosh avlodni o'qitishda yangicha yondashuvga erishishga zamin yaratadi.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash lozimki, hozirgi zamon globallashtiruv sharoitida axborot texnologiyalari vositasida kadrlar tayyorlash muhim o'rin tutadi. Zero, kundalik hayotimizda, iqtisodiyotda, ishlab chiqarishda va hayot faoliyatimizning barcha sohalarida axborot texnologiyalaridan keng foydalanishimiz muqarardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Qo‘ysinov O.A. "Kasbiy pedagogika" fanidan elektron darslik. O‘zbekiston Respublikasi intellektual mulk agentligi guvohnomasi №DGU 03392. Toshkent-2015
2. Qo‘ysinov O.A. "Barkamol shaxsni shakllantirish, sog‘lom turmush madaniyatiga ega yoshlarni tarbiyalashda ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etish" "Mustaqil
4. Ibraymov A. Masofaviy o‘qitish tizimini tashkil etish va o‘quv kurslari mazmunini ishlab chiqishning o‘ziga xos xususiyatlari. O‘zMU xabarлари. - Toshkent, 2016 yil.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 6 sentyabrdagi "Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PF-5812-sonli Farmoni.

MUHANDISLIK GRAFIKASI FANIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH METODLARI

Muxitdinov Abduvaxob Abduvaliyevich
Jizzax Politehnika instituti

“Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrası assistenti

Mamlakat ta’lim tizimida tub islohotlar yasagan O‘zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ta’lim mutasaddilari xususan, pedagog mutaxassislar zimmasiga darsliklarning yangi avlodini yaratishdek murakkab va dolzarb vazifa yukladi.

Chizma hozirgi zamon ishlab chiqarish sharoitida mexnat jarayonida kutilgan natijalar haqida tassavurni xosil qilishning asosi xisoblanadi.

Chizmada inson ijodiy tafakkuri natijasida yaratilgan buyum loyixasi yoki konstruksiyasi yorqin aks etadi. Chizma bo‘yicha ijodiy mexnat harakatlari tizimi rejalashtirildi. Chizma bo‘yicha ijodiy mexnat natijalari amalga oshiriladi va nazorat qilinadi. Shu sababli chizma «texnika tili» deyiladi.

U barcha ma’lumotli xalqlar uchun tushunarli bo‘lgan xalqaro tildir. Grafik ta’lim kasb-xunar kollejlari xam kasbiy, xam umumta’limiy ahamiyatga egadir. U umumtexnik fanlari bilan birgalikda tanlangan kasb bo‘yicha amaliy faoliyat uchun zaruriy bilim, malaka va ko‘nikmalarning shakllanishini ta’min etadi. Bo‘lajak muhandis mutaxassislarning ish faoliyatida grafik tayyorgarlik muhim o‘rin tutib, ularning grafik savodxonligini jaxon ta’lim andozalari darajasidagi grafik ta’lim mazmuni va tuzilmalari asosida shakllantirish muxim vazifadir.

Kutilayotgan ishtirokchilar guruhi: Ushbu tavsiya qilinayotgan mavzu kasb-xunar kollejlari o‘qituvchilari va texnik yo‘nalishda taxsil olayotgan talabalari ishtirokida amalga oshirilishi rejalashtirilgan.

Mavzuning maqsadi: Mavzuning maqsadi kasb-xunar kollejlari o‘qituvchilari va texnik yo‘nalishda taxsil olayotgan talabalariga ta’lim berishning interaktiv uslublari asosida chizmachilik va muxandislik grafikasi fanida yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash usullarini o‘rgatish hisoblanadi.

Mavzuning vazifasi. Qo‘yilgan maqsadga erishish uchun kasb-xunar kollejlari o‘qituvchilari va texnik yo‘nalishda taxsil olayotgan talabalari uchun chizmachilik va muxandislik grafikasi fanini o‘qitishning interaktiv uslublari rejasi ishlab chiqiladi. Kasb-xunar kollejlari talabalari chizma chizish jarayonida zamonaviy texnologiyalar, animatsiya, multimediya va boshqa texnologiyalardan foydalanishga erishiladi. Mazkur reja asosida bajarilgan amaliy ishlar tasvirga tushirilib, maxsus dasturlarda institut va kasb-xunar kollejlari lokal tarmog‘iga o‘rnatiladi va yangi veb sahifa yaratishga erishiladi. Undan ta’lim jarayonining turli sohalarida keng qo‘llaniladi.

Mavzuda quyidagi harakatlar bosqichma – bosqich amalga oshiriladi.

Birinchi-ikkinchi oylar: O‘zbekiston respublikasi va MDX davlatlari oliy o‘quv yurtlarida faoliyat yuritayotgan “Innovatsion ta’lim texnologiyalari” markazlari bazasi yaratilib, ular bilan o‘quv-uslubiy, amaliy sohada aloqalar bog‘lanadi.

Uchinchi-to‘rtinchi oylar: Tanlab olingan guruxlardagi professor-o‘qituvchilar, kasb-xunar kolleji o‘qituvchilari va talabalariga ta’lim berish jarayonida doimiy yangilanib turuvchi axborot va ma’lumotlarni o‘zlashtirish imkoninini yaratish maqsadida ularning mashg‘ulot davomidagi interaktiv usullardan foydalanish samaradorligi tahlil qilinadi, bilimlarni iloji boricha ko‘rgazmali va real hayotga yaqin qilib taqdim qilish bir tomondan chizma chizishning tushunarligini va ta’lim jarayonida audio–vizual vositalardan foydalanishni talab qilsa, ikkinchi tomondan, u bevosita ish holatida va real ob’ektlarda o‘qitishni rejalashtiradi.

Beshinchi-oltinchi oylar: To‘plangan ma’lumotlar asosida ko‘rgazmali vositalar (plakatlar) tayyorlanadi. Chizmachilik va muxandislik grafikasi fani bo‘yicha ta’lim berishning interaktiv uslublarini yoritib beruvchi ta’limiy tadbirlar, seminar – treninglar tashkil qilinadi. Olingan tasvirlar video shaklida tayyorlanib institut va kasb-xunar kollejlari lokal tarmog‘iga ulanadi, maxsus internet saxifa ochiladi.

Yettinchi-sakkizinchi oylar: Qo‘lga kiritilgan natijalar kasb-xunar kollejlari qoshida tashkil qilingan “O‘quv – amaliy Markaz”da o‘zlari to‘plagan ma’lumotlarni video materiallardan foydalanib interfaol usullar yordamida dars jarayoniga tadbiriq qiladilar. Chizmachilik va muxandislik grafikasi fanini o‘qitishda interaktiv usullarni keng qo‘llashga oid qo‘llanmalar tayyorlanadi.

Jarayon texnologiyasi va zarur materiallar. Tavsiya qilinayotgan o‘qitish uslubiyotini amalga oshirish uchun loyiha tayyorlangan Jizzax Politehnika institutida barcha zaruriy ashyolar (kompyuter, lokal tarmoq va boshqa texnik vositalar) mavjud. Mazkur texnik vositalardan foydalanib, bajarilishi rejalashtirilayotgan ta’limiy ishlarni tasvirga tushirish uchun raqamli fotoapparat, lineyka, formatlar, qalamlar, serkullar, qog‘ozlar va markerlar kerak bo‘ladi.

Kutilayotgan natijalar. Mavzuda tavsiya qilinayotgan ta’limiy tadbirlar amalga oshirilgandan so‘ng ushbu interaktiv uslublarni o‘zlashtirgan o‘qituvchilar va talabalar chizmachilik va muxandislik grafikasi fani bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish, amaliy qo‘llanmalar, yangi o‘quv-metodik adabiyotlar tayyorlash bo‘yicha ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. R.Mavlonova, O.Turayeva, K.Xoliqberdiyev “Pedagogika” Toshkent, “O‘qituvchi”–2001 yil.
2. N.H.Avliyov “Zamonaviy o‘qitish texnologiyalari” “Buxoro”– 2002 yil.
3. A.B.Мухитдинов Новые современные педагогические технологии в дисциплинах графической грамотности студентов первого курса в технических вузах. “International conference on learning and teaching (2022/2)” International Scientific Conference. стр. 162.

PROFESSIONAL TA’LIM MUASSASALARIDA MARKETING

Xasanova Adolat Shukurullayevna
JDPU Ta’lim muassasalarini boshqaruvi magistranti

Bugungi kunda ta'lim sohasida iolib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar barcha ta'lim muassasalarining yangicha zamonaviy qiyofasini ko‘zlamoda desak mubolag‘a bo‘lmaydi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2019 yil 6 sentyabrda "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi Farmoni qabul qilinganligi fikrimizning yaqqol dalilidir. Mazkur Farmon O‘zbekiston tarixida yangi professional ta'lim tizimini tashkil etishga asos bo‘ladi. Ushbu farmon yuzasidan 2020 yil 24 yanvarda davlatimiz rahbari o‘z Murojaatnomasida "Joriy o‘quv yilidan boshlab, mutlaqo yangi professional ta'lim tizimi yo‘lga qo‘yilib, kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlar tashkil etiladi" deb mazkur tizimning ahamiyatini yana bir bor alohida ta'kidlaganlari barcha kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlarning yangi zamonaviy qiyofada faoliyat yuritishlariga turtki bo‘ldi.

Joriy yildan boshlab O‘zbekistonda ilk bor milliy va tarmoq ixtisoslashtirish tizimi, kasblar va mutaxassisliklar bo‘yicha kasbiy standartlar, tabaqalashtirilgan ta’lim standartlari va dasturlari joriy etilmoqda. Bu, o‘z navbatida, mehnat bozori va ta’lim sohasi integratsiyasini ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Prezidentimizning Oliy Majlisga Murojaatnomasida kadrlar malakasini xalqaro mehnat bozori talablariga moslashtirish maqsadida 2020-2021 o‘quv yilidan boshlab mamlakatimizdagi 340 ta kasb-hunar ta’limi 147 ta kollej va 143 ta texnikum tashkil etish bo‘yicha aniq vazifalar belgilandi.

Malakaviy tizim rivojlangan mamlakatlarda sinovdan o‘tgan va mehnat bozori, kasbiy ta’lim, kasb-hunar ta’limi va kadrlar tayyorlash tizimining uyg‘unligi sifatida muvaffaqiyat qozongan. Shu bois joriy yildan boshlab O‘zbekistonda ilk bor milliy va tarmoq ixtisoslashtirish tizimi, kasblar va mutaxassisliklar bo‘yicha kasbiy standartlar, tabaqalashtirilgan ta’lim standartlari va dasturlari joriy etilmoqda. Bu, o‘z navbatida, mehnat bozori va ta’lim sohasi integratsiyasini ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Bu yerda gap nafaqat mahalliy mehnat bozori, balki xorijda mehnat qilayotgan vatandoshlarimizning mutaxassis sifatidagi mavqei, xalqaro talablarga mosligi, xorijdagi nufuzli joylarda ishlash qobiliyati, munosib maoshi, millat obro‘si haqida bormoqda.

O‘zbekistonda birinchi marta yangi kasb-hunar ta’limida har bir mutaxassisning xalqaro standartlar bo‘yicha malaka darajasini aniqlash uchun asos sifatida Milliy malaka tizimi qabul qilindi. Iqtisodiyotning har bir tarmog‘i uchun sektor malakalari tizimi yaratilgan.

Ayni paytda malaka talablarining me’yoriy asoslarining yangi formati yaratilmoqda, jumladan vazifalar, har bir ish joyi va lavozimi tasnifi, uni samarali va muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma, bilim va ko‘nikmalar. Endilikda kasbiy ta’lim dasturlari mazmuni, ta’lim natijalari, ta’lim sifati ana shu me’yoriy asoslar asosida shakllantirilmoqda. Ushbu tizim biz tayyorlayotgan mutaxassislarga mahalliy va xorijiy mehnat bozoridagi o‘zgarishlarga moslashish imkonini beradi. Qolaversa, ayni damda mehnat bozorida raqobat muhiti kuchaygan, korxonalarda xodimlar yoki mutaxassislarni yollash tizimlari takomillashtirish, talablar butunlay o‘zgargan.

Bu holatni oddiygina tushuntiradigan bo‘lsak, endi ish beruvchini faqat diplom qanoatlantirmaydi. Sizdan nima qila olishingiz, boshqalardan qanday ustunligingiz borligi so‘raladi. Agar buni rasmiy tilda ifodalasak, ish beruvchi tasdiqlangan malaka darajasini, baholangan malakani talab qiladi. Qolaversa, bugungi kunda mehnat bozorida raqobatning asosiy sharti ham shu.

Bugungi ish beruvchi har bir xodimni tanlov asosida ishga oladi. Ariza beruvchilar ish beruvchiga o‘zlari va ularning malakasi haqida ma’lumot, malaka sertifikatini taqdim etadilar, so‘ngra ularning malakasi suhbat asosida baholanadi.

Binobarin, bugungi zamonaviy ta’lim tizimida bir ishga bir nechta da’vogarlar mavjud bo‘lgan hozirgi sharoitda ishga qabul qilishda ish beruvchi qanday o‘lchaydi, mezon yoki baholash mezonlari qanday, degan savolga aniq javob bo‘lishi kerak.

Bu yerda ish beruvchi va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi munosabatlar katta ahamiyatga ega. Bu munosabat va maqsadlar muvofiqlashtirishning yagona formati bo‘lgan kasbiy ta’lim standartlarida o‘z aksini topgan. Kasbiy ta’lim tizimida ish beruvchi ham buyurtmachi, ham pudratchi rolini bajarishi kerak. Chunki kasbiy ta’lim standarti ish beruvchi tomonidan qo‘yiladigan malaka talablarining barcha jihatlarini o‘zida mujassam etgan. Bir so‘z bilan aytganda, ish beruvchi o‘qituvchining ishonchli hamkasbi bo‘lishi kerak.

Shu ma’noda, yomon kasbiy ta’lim darajasi samarasiz kasbiy ta’limning sababi bo‘lishi mumkin. Bundan xulosa qilish mumkinki, to‘liq kasbiy ta’lim standarti ta’lim sifati tartibini bildiradi.

Rossiyada turli xil jozibador ta’lim xizmatlari va mahsulotlari (OUP) bozorining paydo bo‘lishi ta’lim xizmatlarini ko‘rsatuvchi va o‘quv mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi sub’ektlar uchun mutlaqo yangi vazifani qo‘ydi: ta’limni boshqarishning yangi, ilmiy asoslangan uslubi zarur.

Ushbu usul biz marketing mahsulotlarini ishlab chiqarish va marketingni, ta'lim xizmatlarini ko'rsatishni integratsiyalashtirish holda boshqarish deb bilamiz.

Ta'limdagi marketing iqtisodiyotda uch rol o'ynaydi:

1. Iqtisodiy rivojlanishda ta'limning alohida ahamiyati. Zamonaviy texnologiyalar jamiyat iqtisodiy rivojlanishining yuqori chegaralarini belgilab beradi. Biroq, ularning tarqalishi aholining ta'lim tizimi va darajasiga bog'liq. Binobarin, marketing ilg'or ta'lim g'oyalarini tarqatish bilan bog'liq;

2. Ta'limning iqtisodiyotning bir tarmog'i va har bir davlat muassasasi sifatida rivojlanishi. Ta'lim xizmatlari va mahsulotlarining ko'lami qanchalik keng bo'lsa, ularning sifati va ulardan foydalanish imkoniyati shunchalik yuqori, jamiyat hayot darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Binobarin, ta'lim tizimining rivojlanishi bevosita ishlatiladigan marketing vositalariga bog'liq;

3. Ta'lim muassasalari, qoida tariqasida, ta'lim xizmatlari uchun to'lovlarni undirish yo'li bilan olingan byudjetlar va mablag'lar hisobidan ta'minlanadi. O'tish davri iqtisodiyotida byudjetlarning cheklangan imkoniyatlari pullik ta'lim xizmatlari marketingining rivojlanishini belgilaydi.

Ta'limda marketing vositalaridan foydalanish imkoniyati va zarurligini tushungan holda, birinchi navbatda, menejerlar va mutaxassislar "marketing tsivilizatsiyalashtirish bozor munosabatlari ishtirokchilarining turmush tarzi bilan bog'liq bo'lgan fikrlash elementidir" degan tushunchaga ega bo'lishi kerak. Xizmat ko'rsatadigan ishlab chiqaruvchilar, shu jumladan ta'lim sohasidagi ishlab chiqaruvchilar uchun marketing falsafasi sifatida marketingga sodiqlik darajasi ishlab chiqarish yoki ishlab chiqarish va tashkilotning maishiy yo'nalishiga o'tish, bozorga yo'naltirish bosqichlarida namoyon bo'ladi.

Professional ta'lim xizmatlari bozori juda xilma-xildir, bu ham xizmatlarni oluvchilarning so'rovlarini individuallashtirish, ham mehnat bozori talablari bilan izohlanadi. Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasi har bir fuqaroning ta'lim olish huquqini ta'minlaydi; insonning asosiy huquq va erkinliklari daxlsiz ekanligini va tug'ilgan kundan boshlab har bir kishiga tegishli ekanligini belgilaydi; iqtisodiy faoliyat erkinligini, tovarlar, xizmatlar va moliyaviy resurslarning erkin harakatlanishini kafolatlaydi; xususiylar, davlat, munitsipal va boshqa mulk shakllari tengligini, shuningdek, har kimning tadbirkorlik va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa xo'jalik faoliyati bilan shug'ullanish huquqini tan oladi.

Ushbu qoidalar ta'lim xizmatlari bozorini shakllantirish va rivojlantirishning konstitutsiyaviy asosini tashkil qiladi. Korxonalar, tashkilotlar, firmalar ikkilamchi iste'molchilar sifatida ta'lim xizmatlariga bo'lgan talabga ta'sir qiladi va uni mehnat bozorida taqdim etadi; ta'lim xizmatiga funksional talablarni belgilash, shaxsning ta'lim olish imkoniyatlarini yaratishda ishtirok etish, ta'lim jarayonida ishtirok etish orqali.

Mehnat bozori ta'lim sifatining asosiy standartlarini ma'lum bo'sh ish o'rinlariga talabgorlarga ega bo'lish uchun ma'lum bilim va ko'nikmalarga bo'lgan talabning o'zgarishi shaklida belgilaydi. Mehnat bozori talablarini inobatga olgan holda, ta'lim muassasasidan yuqori raqobatbardoshlik va dinamik sharoitlarga moslashish qobiliyatiga ega bo'lgan bo'lajak xodimning shaxsiy kasbiy va faol fazilatlarini shakllantirishga maqsadli yo'naltirilganligini talab qiladi. Mehnat bozori ta'lim sifatining asosiy standartlarini ma'lum bo'sh ish o'rinlariga talabgorlarga ega bo'lish uchun ma'lum bilim va ko'nikmalarga bo'lgan talabning o'zgarishi shaklida belgilaydi. Mehnat bozori talablarini inobatga olgan holda, ta'lim muassasasidan yuqori raqobatbardoshlik va dinamik sharoitlarga moslashish qobiliyatiga ega bo'lgan bo'lajak xodimning shaxsiy kasbiy va faol fazilatlarini shakllantirishga maqsadli yo'naltirilganligini talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. N.M.Egamberdieva, A.U. Axmadaliev, A.B.To'raev . Pedagogikaning taraqqiyot tendensiyalari va innovatsiyalari moduli T.: Iste'dod, 2016. - 279 b
2. G.I.XASANOVA "Ta'lim jarayonida dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari" Jizzax: 2020. 420 bet. 223-225b

3. Ishmuxamedov R., Abdukodirov A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari tarbiyachi-ukituvchilari va gurux rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar) - T.: Iste'dod, 2010. - 1416.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 6 sentyabrda "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni. Ma'rifat gazetasi 18.09.2019y.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 6-sentabrda PF-5812-son Farmon

BENCHMARKING VOSITASIDA O'QITISH SIFATINI TA'MINLASH

Anvarova Sadoqat Omonjon qizi
JDPU Ta'lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Jaxon miqyosida fan va texnika taraqqiyotining jadallik bilan rivojlanishi interfaol ta'limning muhim vositasi sifatida YANGI avlod darsliklarini yaratish, shaxsga yo'naltirilgan darsliklarda o'quv didaktik materiallarini tizimlashtirishning innovatsion indikatorlarini ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltirdi. Jahonning AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya, Rossiya kabi rivojlangan davlatlarida kompetensiyaviy, modulli-kredit yondashuvlar tizimli-integratsion, asosida yangi avlod darsliklarini yaratishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishga aloxida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, xalqaro baholash dasturlariga muvofiq (PISA, TIMSS, PIRLS) o'quvchilarda o'qish va matnni tushunish, kreativ fikrlash imkonini beradigan darsliklar yaratish texnologiyasini ishlab chiqish dolzarb vazifa sanaladi.

Dunyoda umumta'lim fanlaridan uzviylik va uzluksizlik tamoyillariga asoslangan YANGI avlod Darsliklarini yaratishning didaktik va metodik talablarini takomillashtirish, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari integratsiyasi asosida darsliklarni yaratishning tashkiliy-funksional tuzilmasini ishlab chiqishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Yangi avlod darsliklarida o'quv materiallarini tizimlashtirishda kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik imkoniyatlarini to'liq hisobga olish, benchmarking metodini qo'llash asosida darsliklar yaratish bo'yicha integrativ talablarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu asosida yangi avlod darsliklarini yaratishning didaktik funksiyalarini aniqlashtirish, o'quv materiallarini tizimlashtirishning maqbul mexanizmini ishlab chiqish muhim dolzarblik kasb etadi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv va laboratoriya asboblari. kompyuter texnikasi va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan jixozlash orqali ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash yuzasidan maqsadli chora- tadbirlarni ko'rish" kabi muhim vazifalar belgilab berildi. Bu esa, umumta'lim fanlaridan yangi avlod darsliklarini yaratish texnologiyasini takomillashtirish, darslik sifatini baholash mezonlari va metodikasini ishlab chiqishni takozo etadi.

Benchmarking har qanday tashkilot faoliyatini yaxshilashning samarali vositasi bo'lib, hozirda dunyoning turli mamlakatlarida biznesda keng qo'llaniladi.

Benchmarking raqobatbardosh tashkilotlar yoki o'z sohasidagi tan olingan yetakchilarning faoliyatini baholash va o'rganish asosida ularni modernizatsiya qilish doirasida to'plangan tajribani qo'llash imkoniyati bilan biznes jarayonlarini nisbatan tez va arzon narxlarda yaxshilashga yordam beradi.

"Benchmarking" tushunchasi bir qator iqtisodiy tushunchalarda nisbatan yaqinda mavjud. Chet el lug'atlari "benchmark" atamasini "ekspert standarti, mos yozuvlar nuqtasi sifatida ishlatiladigan oldindan belgilangan namuna" yoki "biror narsani o'lchash yoki baholash mumkin bo'lgan standart" deb talqin qiladi¹¹⁹.

Benchmarkingning ko'plab talqinlari mavjud. Benchmarkingning klassik ta'rifi ushbu takomillashtirish usulining asoschisi Robert Kempning so'zlari: "Benchmarking - bu ish faoliyatini yaxshilashga olib keladigan eng yaxshi usullarni izlashdir". Batafsilroq ta'rif Amerika Sifat Jamiyatining (ASQ) sobiq raisi Gregori tomonidan berilgan.

Uotson: "Benchmarking - bu tizimli va uzluksiz o'lchash jarayoni: o'z faoliyatini yaxshilash uchun foydali bo'lgan ma'lumotlarni olish uchun korxona jarayonlarini baholash va ularni dunyodagi etakchi korxonalar jarayonlari bilan solishtirish".

Shunday qilib, quyidagi taqqoslash vazifalarini ajratib ko'rsatish mumkin.

1. Faoliyatingizni o'lchash va boshqalar bilan ishlashni taqqoslash.
2. Tashkilotingizda boshqalarning eng yaxshi tajribalarini o'rganish va qo'llash.

Aniqlangan vazifalar taqqoslashning ikkita asosiy turini (turini) ajratish imkonini beradi: qiyosiy va jarayon. Bunday tizimlashtirishni Yangi Zelandiya Tashkiliy takomillashtirish tadqiqot markazi (COER) rahbari Robin Mann taklif qilmoqda. Yuqoridagi ikki turga qo'shimcha ravishda, bugungi kunda taqqoslashning yana to'rt turi mavjud:

- 1) ichki taqqoslash;
- 2) funksional;
- 3) umumiy taqqoslash;
- 4) raqobatchi bilan taqqoslash.

Benchmarking jarayonining muhim tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- taqqoslash ob'ektining ta'rifi;
- taqqoslash bo'yicha hamkor tanlash;
- axborot izlash;
- tahlil;
- amalga oshirish.

Ushbu bosqichlardan so'ng AQSH, Germaniya, Frantsiya kabi xorijiy davlatlar ushbu yuqori samarali jarayonni uzoq vaqt davomida kuchaytirdilar va bu ularning bozorida modernizatsiya qilingan va takomillashtirilgan tashkilotlarning paydo bo'lishiga yordam berdi. Uzoq xorijda benchmarkingning rivojlanishiga, birinchi navbatda, mahalliy biznes tuzilmalarining ochiqligi yordam bermoqda. Milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan benchmarking markazlari global tarmog'i va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotganining ahamiyati katta bo'ldi. Qo'shni mamlakatlarda (Boltiqbo'yi davlatlari, Rossiya, Polsha) taqqoslash o'rtacha darajada qo'llanilishi va shunga mos ravishda rivojlanish darajasiga ega. Shu bilan birga, benchmarkingdan foydalanish samaradorligini tushungan tuzilmalar tobora ko'payib bormoqda. Ommaboplik yoki hatto benchmarkingdan foydalanish zarurati sabablaridan biri bu xorijiy mamlakatlardagi global raqobat bo'lib, unga qarshi jahon yetakchilarining tajribasidan foydalanish shunchaki zaruriy faktga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kuzmin, A. M. Metod «Benchmarking» / A. M. Kuzmin // Sentr kreativных технологий [Elektronnyy resurs]. – Rejim dostupa: <https://www.inventech.ru/pub/methods/metod-0029/>. – Data dostupa: 27.08.2020.
2. Novikova, E. L. Benchmarking v obrazovanii / E. L. Novikova : ucheb. posobie dlya prepodavateley, metodistov i rukovoditeley obrazovatelных uchrejdeniy. – Rostov-naDonu : GBPOU RO «RKSI», 2018. – 12 s.

¹¹⁹ Кузьмин, А. М. Метод «Бенчмаркинг» / А. М. Кузьмин // Центр креативных технологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.inventech.ru/pub/methods/metod-0029/>. – Дата доступа: 27.08.2020.

3. Cedelle, L. Vers de «nouvelles orientations» / L. Cedelle // Le Monde de l'education. – 2002. – №308. – Novembre. – P. 58.

BENCHMARKING VOSITASIDA O‘QITISH SIFATINI OSHIRISH MASALALARI(XORIJ TAJRIBASI)

Anvarova Sadoqat Omonjon qizi
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti
Otamurodov G‘olibjon PhD., dots

Ta'lim uzoq vaqt davomida o'zini butun jamiyatning innovatsion rivojlanishining haydovchisi sifatida ko'rsatdi, bu qulay sharoitlarda mamlakatning inson kapitali sifatini oshirishga qodir. Belarus Respublikasidagi oliy ta'lim o'zining o'ziga xosligini belgilaydigan boy an'analarga ega. Shu bilan birga, 2015-yilda Boloniya jarayoniga qo'shilish va jahon ta'lim makonida mavjud bo'lish doimiy ravishda jadal rivojlanayotgan jamiyatning muammolariga javoban o'zgarishlar. Oliy ta'limda yuzaga keladigan muammolarni ko'pincha benchmarking kabi sifat menejmenti vositasi yordamida hal qilish mumkin.

Benchmarking (inglizcha bench - daraja, balandlik va belgi - belgi) - bu o'z faoliyatingizni ob'ektiv tizimli ravishda eng yaxshi universitetlar ishi bilan solishtirish, sabablarini aniqlashtirish usuli.

Oliy ta'limda benchmarking jarayoni yaxshi natijalarga erishgan universitetlarni topish, ularni qanday ishlashini o'rgatish va o'z muhitida ilg'or tajribalarni joriy etishni o'z ichiga oladi. Albatta, ideal variant – o'qituvchi kabi o'xshash ta'lim yo'nalishlariga ega bo'lgan muvaffaqiyatli universitetni tanlashdir. Biroq, bunday to'g'ridan-to'g'ri tajriba uzatish har doim ham mumkin emas, chunki ish sharoitlari va talablari mutaxassislar, ayniqsa, pedagogik ma'lumotga ega bo'lganlar, turli mamlakatlarda sezilarli darajada farqlanadi.

Benchmarking jarayonida etakchi universitetlar yuqori natijaga erishish, ularning ta'lim xizmatlari iste'molchilari va boshqa manfaatdor tomonlarning ehtiyojlarini qondirish uchun nima va qanday maqsadda ishlayotganini tushunish uchun ularning tajribasini batafsil tahlil qilish muhimroqdir.

Tarixiy jihatdan ta'lim amaliyotida taqqoslash eng yaxshi innovatsion o'qituvchilar yoki namunali maktablarning ilg'or tajribalarini o'rganish va joriy etish sifatida tanilgan va hokazo. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasasi uchun taqqoslash eng yaxshilarni aniqlash, o'rganish va moslashtirish uchun tegishli vosita hisoblanadi.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasasi uchun benchmarking oliy kasbiy ta'lim sohasidagi ilg'or tajribalarni aniqlash, o'rganish va moslashtirish hamda o'quv jarayoni, ilmiy-tadqiqot ishlari va universitetni boshqarish jarayonlarini takomillashtirish bo'yicha yetakchi universitetlar tajribasini joriy etishning tegishli vositasi hisoblanadi.

Benchmarking muvaffaqiyati quyidagi bosqichlarning har biriga qat'iy rioya qilish va mas'uliyat bilan amalga oshirilishidir:

1. ekspert baholash (o'z-o'zini baholash) asosida universitet faoliyatini yaxlit yoki alohida jarayon, bo'linma sifatida takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash;
2. ta'lim muassasasi yoki faoliyatni amalga oshirish usulini izlash va ma'lumotnoma solishtirish shaklini tanlash;
3. qo'shimcha ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish, loyihani amalga oshirishning mumkin bo'lgan xatarlarini aniqlash, amalga oshirish rejasini ishlab chiqish;
4. olingan moslashtirilgan tajribani ta'lim muassasasi faoliyatiga joriy etish;

"Maksim Tank nomidagi Belarus davlat universiteti" ta'lim muassasasining benchmarking texnologiyasi va hal qilinishi kerak bo'lgan muammolarni aniqlash bo'yicha ishini tahlil qilish Belarus davlat pedagogika universitetining Pedagogik ta'limni rivojlantirish markazi tomonidan

amalga oshiriladi. So‘ngra tanlangan yo‘nalishlar bo‘yicha yaqin va uzoq xorij mamlakatlari oliy o‘quv yurtlarining ilg‘or tajribalari izlanadi, ularni moslashtirish va universitet faoliyatini takomillashtirishda foydalanish, masalan, tegishli yo‘nalishlarni aniqlash maqsadida

2021-2030 yillarga mo‘ljallangan pedagogik ta’limni strategik rivojlantirish. o‘qituvchilar malakasini oshirish bo‘yicha xalqaro tajribani keng ko‘lamli taqqoslash amalga oshirildi.

Ayrim mamlakatlarning ta’lim tizimlari umumiylik asosida jahon ta’lim makoniga birlashtirilgan sharoitda tendentsiyalari, turli mamlakatlar tajribasini hisobga olish va o‘zlashtirish imkoniyati mavjud. Shu munosabat bilan xorijiy tajribani taqqoslash ta’lim tizimining turli darajalarida ta’lim jarayonini takomillashtirish yo‘nalishlari va takomillashtirish yo‘llarini belgilash manbalari Benchmarkingdan foydalanish uni strategik rejalashtirish va universitet rivojlanishini prognozlash vositasi sifatida aniqlashga, universitetning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga, universitetning raqobatbardoshlik darajasini aniqlashga imkon beradi, uni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. ta’lim xizmatlari iste’molchilarining talablari, universitetlar o‘rtasida professional aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Benchmarking o‘tkazishda universitetlar duch keladigan qiyinchiliklarga kerakli ma’lumotlarga kirishning etarli emasligi, universitetlarni, xususan, xorijiy universitetlarni jalb qilishdagi qiyinchiliklar, moliyaviy xarajatlar va benchmarking sheriklarini qidirishga sarflangan vaqt kiradi.

Benchmarking loyihasini ta’lim sohasidagi qiyosiy o‘rganish bosqichlari bilan taqqoslash Rossiya va Germaniyadagi zamonaviy universitet talabasining ta’limni tanlash amaliyotini qiyosiy o‘rganish mantig‘ida taqqoslash loyihasini ishlab chiqishga imkon berdi. Shunday qilib, zamonaviy qiyosiy tadqiqotlarning vazifalaridan biri mahalliy ta’limni rivojlantirish muammolarini hal qilishda samarali xorijiy tajribadan foydalanish imkoniyatlarini aniqlashdir. Benchmarking bunday identifikatsiyalash usullaridan biriga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Danilova T. V. Benchmarking universitetning ta’lim xizmatlarining raqobatbardoshligini ta’minlash vositasi sifatida: dis. ... qand. ped. Fanlar. - Qozon, 2007. - 188 b.
2. Knyazev E. A., Evdokimova Ya. Sh. Universitetlar uchun taqqoslash: darslik. nafaqa. - M.: Universitet kitobi; Logotiplar, 2006. - 208 b.
3. Kamp R. Huquqiy sanoat josusligi: Biznes jarayonlarini taqqoslash: qidiruv texnologiyalari va raqobatchilaringizning eng yaxshi tajribalarini joriy etish: monografiya. : boshiga. Ingliz tilidan / ed. O. B. Maksimova. - Dnepropetrovsk, 2004. - 416 p.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA USLUBIY ISHLARNI RIVOJLANTIRISH BO‘YICHA XORIJIY TAJRIBA

Dilshod Atayev Shavkatovich
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistri

Bugungi kunda oliy kasbiy ta’lim muassasasi ko‘p funktsiyali - o‘quv, ilmiy-tadqiqot, texnologik, madaniy, tijorat, aloqa, ishlab chiqarish, nashriyot, ta’lim va boshqa bir qator funktsiyalarga ega bo‘lgan ko‘p funktsiyali tizimlarning murakkab to‘plamidir, bu kuchli muvofiqlashtiruvchi markaz mavjudligini anglatadi. Ko‘p darajali I Buzovski boshqaruvini amalga oshiradi. O‘zgarishlar davridagi rus jamiyatiga xos bo‘lgan murakkablik, ziddiyat va raqobatbardoshlik universitet faoliyatining haqiqiy amaliyotida ham o‘z aksini topdi .

Oliy ta’limga davlat xarajatlarining ulushi so‘nggi o‘n yil ichida deyarli o‘zgarmay qoldi, umumlashtirilgan byudjetning 11-13 foizi yoki YaIMning 3,06 dan 4,81 foizigacha o‘zgardi. Biroq, haqiqatda, yalpi ichki mahsulot hajmining qisqarishi (2002 yilda bu 1992 yil darajasiga nisbatan 78% ni tashkil etgan) hisobidan xarajatlar kamayib bordi, shu bilan birga

talabalar sonining o‘sishi davom etdi va davom etmoqda, bu shuni anglatadiki, tijorat funksiyasi. zamonaviy oliy ta’lim muassasasi asosiylaridan biriga aylanib bormoqda. Binobarin, omon qolish strategiyasidan rivojlanish strategiyasiga o‘tish ko‘p jihatdan universitet boshqaruviga bog‘liq.

Biroq, asosan tijorat faoliyatiga e’tibor qaratgan universitetlar, g‘alati darajada, raqobatbardoshligini yo‘qotdilar, chunki. ilmiy-tadqiqot tuzilmalaridan ham, TKdan ham, ishlab chiqarish va texnologik tuzilmalardan ham ajralib chiqdi: bu holda universitet hatto shahar darajasida ham investitsiya siyosati uchun yoqimsiz bo‘lib qoladi,

Universitetni rivojlantirish uchun investitsiyalarni jalb qilish qiyin [55]: Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, Markaziy Federal okrugda joylashgan davlat universitetlarining 75% dan ortig‘i inversiyalarni jalb qilish bilan bog‘liq muammolarga duch keladi.

Oliy kasbiy ta’lim muassasasi darajasida pedagogik ob’ektlarning tadqiqot tuzilmalari nazariyasi innovatsion rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishga imkon beradi. ESH.Slobodchikov kontseptsiyasiga muvofiq, dastur kontseptual ravishda qo‘yilgan strategik maqsadlar, ularga erishish shartlari va usullari, tarixiy va ijtimoiy jihatdan kelajakdagi faoliyatni tashkil etish shakllari o‘rtasidagi bog‘liqlik tamoyilini belgilovchi instrumental, kelajakka yo‘naltirilgan boshqaruv bilimidir.

Oliy ta’limdagi uslubiy ishlar huquqiy ta’minlash, ta’lim jarayonini tashkil etishning ustuvor yo‘nalishlarini aks ettiruvchi oliy ta’lim muassasalarini davlat akkreditatsiyasining samaradorligi ko‘rsatkichlari va mezonlari bilan shartlanadi. Biroq, mahalliy oliy kasbiy ta’lim tizimini rivojlantirishning turli davrlarini tahlil qilish va uning uslubiy ta’minoti mavjud me’yoriy-uslubiy hujjatlarning etarli darajada emasligini ko‘rsatadi¹²⁰. Shunday qilib, oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirishda metodik ishlarning roli belgilanmagan; universitet faoliyatining belgilangan mezonlariga muvofiq uslubiy ishlar tizimi mavjud emas edi. Shu bilan birga, o‘zgartiruvchi innovatsion funktsiya asosiy vazifaga aylanadi,

Universitetning uslubiy ishini boshqarish yangi ilmiy muammodan uzoqdir. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va metodik ishlarni boshqarishda haqiqiy pedagogik amaliyotni o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, ushbu muammo tadqiqotchilarning ilmiy qiziqishlari doirasiga qanday kirib borishiga qarab, uni o‘rganishning asosiy jihatlari tanlab olinadi. Olimlarning diqqat markazida o‘qituvchilarning ta’lim tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-metodik ishlari (S.G. Azarashvili va boshqalar); o‘rta kasb-hunar ta’limi o‘qituvchilarining ilmiy-uslubiy ishlarni tashkil etish va boshqarishga innovatsion yondashuvlar (R.V.Bessolitsina, L.I.Dudina va boshqalar); shahar uslubiy xizmati faoliyati (T.P. Afanaseva, L.I. Belousova, E.V. Vasilevskaya, N.P. Vasilenko, O.F. Gagarina, A.T. Glazunov, A.O. Gornostaev, V.I. Eroshina, A. F. Zolotuxina, D. A. T. Ivanat, D. A. V. Ivanat, S. Latuxina, N.V. Nemova, T.A. Sergeeva, L.I. Filatova va boshqalar); qo‘shimcha ta’lim muassasalarining metodik xizmati faoliyati (L.Buylova, N.Klenova va boshqalar); maktabda uslubiy ishlarni tashkil etishning mazmuni, innovatsion shakllari (S.K.Abdullina, V.M.Lizinskiy, I.M.Podushkina, V.T.Rogojkin, A.P.Sitnik, V.Shuvalova va boshqalar); kasb-hunar kollejining metodik xizmatini rivojlantirishni boshqarish texnologiyalari (S.N.Aslanova, Yu.D.Mironenko, X.A.Podxomutnikov va boshqalar); o‘rta kasb-hunar maktabida metodik ishning nazariy asoslari va amaliy jihatlari (E.L.Osorgin va boshqalar); ta’lim muassasalarida metodik xizmat ko‘rsatish modellari (L.P.Ilyenko va boshqalar); kasb-hunar maktablarida metodik ishlarning mazmuni (E.D.Idiatullina, N.I.Kravtsov, E.A.Kuznetsova, V.N.Maksimova, T.I.Olifirensko, N.E.Erganova va boshqalar); pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimidagi uslubiy ishlar (T.N.Gushchina, K.I.Zolotar, V.S.Kalita, O.3.Kuznetsova, Yu.V.Maxovaya, E.V.Ryabysheva va boshqalar); oliy pedagogik ta’lim tizimidagi o‘qituvchilarning mazmuni va uslubiy tayyorgarligi (E.B.Abdullin); uslubiy ishning pedagogik ekspertizasi (G.X. Samigullin, I.I. Bagaviev va boshqalar)¹²¹.

¹²⁰ Alchinrv V., Kuptsov A. Kursantlar taraqqiyotining reyting-nazorati // Rossiya oliy ta’lim. 1993 yil - 1-son. C, 95-97

¹²¹ Ananiev B.G. Zamonaviy inson bilimi muammolari haqida. Moskva: Nauka, 1977 yil

Bu muammo metodologiyaning falsafiy, umumiy ilmiy va maxsus ilmiy darajalarida o‘rganiladi. Metodologiyaning falsafiy darajasida ilmiy tafakkurning dunyoqarash asoslari, fundamental dunyoqarash tushunchalari ko‘rib chiqiladi, ular madaniyat va uning universalligining kategorik ma’nolari tizimi orqali konkretlashtiriladi, ular shaxsning munosabatini ifodalash mezoni bo‘lgan qadriyatlar ma’nosiga ega. jamiyatga, odamlarga va o‘ziga; turli darajadagi pedagogik tizimlarda metodik ish va uslubiy faoliyat haqidagi pedagogik nazariya va tushunchalarni qurish yo‘llari va vositalari asoslanadi.

Prognoz qilingan natijaga - talabalarning bilim olish sifatiga erishish uchun universitetning uslubiy ishini boshqarish muammosini tushunish va hal qilish zarurati oliy kasbiy ta’limda o‘quv jarayonlarini boshqarish nazariyasi ishlab chiqilmaganligi bilan bog‘liq. yetarli va ta’lim muassasalari amaliyotida qo‘llash uchun “boshqaruv” tushunchasi yanada aniqlashtirishni taqozo etadi (B P. Simonov, T. I. Shamova). Ushbu muammoni hal qilish uchun tadqiqot strategiyasini belgilaydigan fundamental metodologik pozitsiya kerak. Pedagogik tizimlarni boshqarish kontseptsiyalarini amalga oshirish biznes jarayonlarini boshqarish uchun sifat menejmenti universitetlariga kirmasdan turib mumkin emasligi tushunildi.

Tadqiqot jarayonida metodik faoliyatning barcha turlarini amalga oshirish uchun jarayonli yondashuv, javobgarlik va boshqaruv vakolati tamoyillarini hisobga olgan holda uslubiy ishning asosiy kichik jarayonlari faoliyatining mazmuni ishlab chiqildi. Uslubiy ishning samaradorligi – ta’lim sifatini ta’lim sifatiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va ularni o‘zgartirishga, ilmiy asosga ega bo‘lishga yordam beradigan jarayonli yondashuv asosida uslubiy ishning kichik jarayonlarini boshqarish bilan ta’minlanishi isbotlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Eynshteyn FL Ma'lumot: daromadlar va yo‘qotishlar // Universitetlarda o‘qitish muammolari haqida // Rossiyada oliy ta'lim, 1999 yil, № 5
2. Alekseychuk I. S. Oliy ta'limda boshqaruv tizimini yaratish xususiyatlari // Oliy ta'lim didaktikasining zamonaviy muammolari: Sat. sevimli. tr. Xalqaro konf. ^ Donetsk: Izd-vr DonGU, 1997. S. 121-130.
3. Alchinrv V., Kuptsov A. Kursantlar taraqqiyotining reyting-nazorati // Rossiyada oliy ta'lim. 1993 yil - 1-son. C, 95-97

BOSHQARUVDA NOMARKAZLASHTIRISH TUSHUNCHASINING MAZMUNI (XORIJ TAJRIBASI)

Abdurasulov Baxodir Abdumalik o‘g‘li
JDPU, Ta’lim muassasalarning boshqaruvi magistranti
Meliboy Kamolov Normatovich
JDPU, Iqtisod fanlari nomzodi

XXI asrga kelib jahonning taraqqiy etayotgan davlatlarida davlat boshqaruvi tizimiga samarali mamuriy mexanizmlarni kullash amaliyotiga talab ortib bormokda. Shu bois erkin bozor munosabatlariga asoslangan xuquqiy demokratik jamiyat kurish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo‘lidan borayotgan mamlakatlarda isloxotlarning asosiy e’tibori davlat boshqaruvi tizimining nomarkazlashtirish jarayonlariga siyosiy texnologiyalarni ko‘llash amaliyotiga karatilmokda. Bugungi kunda davlat boshkaruv xokimiyati organlari vakolatlarining bir kismini demokratik jamiyatning ajralmas atributi xisoblangan fukarolik jamiyati institutlariga, xususan, o‘zini o‘zi boshkarish organlari zimmasiga o‘tkazish, uning jamiyat xayotidagi rolini kuchaytirish va vakolatlarini yanada kengaytirish masalalari dolzarblashib bormokda.

Dunyoning taraqqiyot yuliga kirgan aksariyat demokratik mamlakatlari davlat boshqaruvi tizimini nomarkazlashtirishda rivojlangan davlatlar tajribasidan kelib chiqib, kraudsorsing va autsorsing texnologiyalaridan samarali foydalanishni yo‘lga qo‘yishning yangi mexanizmlarini joriy etish bilan bog‘lik nazariya va amaliyotga alohida ehtiyoj sezmoqda. Shu bilan birga, markaziy davlat xokimiyati vakolatlarini quyi organlarga uzatishda maxalliy xokimiyatning siyosiy, ma‘muriy va moliyaviy vakolatlarini ko‘paytirish bilan boglik nazariy va xuquqiy muammolar xam mavjud. Shuning uchun bugungi kunda dunyoning yetakchi ilmiy tadqiqot markazlari o‘z izlanishlarida davlat boshqaruvi tizimiga kiruvchi xokimiyat organlari o‘rtasidagi vazifa, funktsiya va vakolatlar takrorlanishining oldini olish xamda fukarolik jamiyati institutlarining davlat boshqaruvi tizimida yetarlicha ishtiroki ta‘minlanmaganligi kabi muammolarga e‘tibor qaratmoqda.

Maxalliy xokimiyatni nomarkazlashtirish jarayoni bosqichlarining asosiy kismi bo‘lib, bu vazifalarni amalga oshirishda xalkaro tajribani o‘rganish, bu soxadagi jahon tajribasini amaliyotga keng tatbik etish masalalari eng dolzarb va muxim vazifalaridan biridir. Bu borada «O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy isloxotlar konsepsiyasi da belgilangan ustuvor vazifalarni amalga oshirish bo‘yicha oldimizda turgan muxim vazifalardan biri davlat xizmatining samarali tizimini shakllantirish, davlat boshqaruvi jarayonlarini demokratlashtirishda xar bir boshkaruvchi bo‘g‘in vazifasi, vakolatlari va mas‘uliyatini anik belgilashning tashkiliy- xukukiy asoslarini ishlab chikishga aloxida e‘tibor karatish ushbu masalaning dolzarbligini ifodalaydi.

Mazkur maqola O‘zbekiston Respublikasining 2014 yil 16 apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida»gi (32, 78, 93, 98. 103 va 117-moddalariga). 2014 yil 5 maydagi «Davlat xokimiyati vaboshqaruvi organlari faoliyatining ochikligi to‘g‘risida»gi, 2016 yil 11 apreldagi «Parlament nazorati tugrisida»gi konunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘grisida»gi Farmoni, 2017 yil 8 sentabrdagi PF-5185-sonli «O‘zbekiston Respublikasida Ma‘muriy isloxotlar to‘grisidagi konsepsiyasini tasdiklash to‘g‘risida»gi Farmoni va mavzuga oid boshka me‘yoriy-xukukiy xujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat kiladi.

O‘zbekistonda davlat ijroiya xokimiyati boshkaruv tizimi nomarkazlashtirishga doir dastlabki goyalar O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti asarlarida ishlab chiqildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan ilgari surilgan «Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak» degan g‘oya asosida 2016-2017 yillarda mamlakatda Davlat Xokimiyati organlarini modernizatsiyalash nomarkazlashtirish maqsadida 2017 yil 8 sentabrda «O‘zbekiston Respublikasida Ma‘muriy isloxotlar konsepsiyasi» ishlab chiqildi va mahalliy va uning konseptual vazifalari amaliyotga joriy etilmoqda. Mazkur konsepsiya o‘zida davlat boshqaruvining konseptual yangi milliy modelini namoyon kilib, ilmiy ishimizning metodologik asosi bo‘lib xizmat qilgan. Davlat xokimiyati organlarini nomarkazlashtirish asosida davlat va xokimiyat organlarini nomarkazlashtirish asosida modernizatsiyalashning nazariy jixatlari dastlab V. Ronald, S.Paul, Jon Styuart Mill, T.Parsons, R.Aron, Fridrix fon Xayek, Vilgelm fon Gumboldt, Aleksis de Tokvil, Benjamen Konstan. D.Iston, G.Almond. R.Dal, K. Doych, S.Xantington. G.Lassuel, E.Dyurkgeym. V.I.Vasilev, V.Romanyuk, T.Falleti, M.Muramatsu, V.Kitamura, L.Arendt, R. Akvua, G.Xollis, K.Plokker F.Beyley, R.A.Chapman va M.Shixan. N.Menning, N.Parison. J.B.Albertini, J.M.Koxen, S.B.Peterson, Ye.Foster. L.V. Karino kabi xorijiy olimlar tomonidan ishlab chiqilgan.

Chet el olimlari tomonidan bu soxada ilgari surilgan nazariya va g‘oyalarda davlat markaziy Va mahalliy xokimiyati organlarini nomarkazlashtirish jarayoni turli milliy va ma‘muriy xususiyatlar asosida kechishi tahlil etilgan.

Davlat xokimiyati organlarini nomarkazlashtirish masalalari jaxondagi yirik institutlar World Bak, ADB, Tacis va boshkalar etildi. Umuman, jaxon tajribasi umumlashtirilganda, nomarkazlashtirish jarayoni turli shakllardan iborat ekanligiga e‘tibor karatiladi

O'zbekistonda davlat va maxalliy xokimiyat organlari boshqaruvini demokratlashtirish yoki nomarkazlashtirishga doir nazariy jixatlar siyosatshunos va xuquqshunos olimlar A.Oripov, B.Jo'raev, A.Begmatov, S.Doliev, R.Madirimov, O.T.Xusanov, M.Qirg'izboev, R.Z.Jumaev, Sh.Jalilov, F.Musaev, M.Qorieva, F.Jurakulov¹²² kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Nomarkazlashtirishning umumiy tamoyillari doirasida shuni kuzatish mumkinki, xar bir mamlakatda nomarkazlashtirishning o'ziga xos sababi, shakli va natijalari mavjud bulib, xar bir davlatdagi markaziy va maxalliy xokimiyat organlari o'zaro munosabatlarining tabiati, genezisi va tadriji, tayanch ijtimoiy kadriyatlarining noyob jixatlari o'zini namoyon etadi. Shu bois, mazkur bobda davlat ijroiya xokimiyati organlarini nomarkazlashtirish nazariyasi, rivojlanishi, turli talkinlari xamda rivojlangan davlatlar ijroiya xokimiyati organlari tizimini nomarkazlashtirish tajribasi kabi muammolar ilmiy jixatdan tadqiq etiladi.

AQSh, Kanada, Yaponiya va Yevropa davlatlari siyosatshunos olimlari 1982-2005 yillarda rivojlangan mamlakatlarda amalga oshirgan davlat ijroiya xokimiyatini islox etish jarayonini uch xil atama bilan talkin etadi: "ma'muriy isloxotlar", "modernizatsiyalash", "nomarkazlashtirish". Bizningcha, bu tushunchalar o'rtasida ancha tafovutlar mavjud. "Davlat boshqaruvini modernizatsiyalash davlat xokimiyati organlarini bir- birlari bilan uzviy alokadorlikda islox etishdan iborat jaraen bo'lib, u birdaniga 8 ta yo'nalishida isloxotlar olib borishni takozo etadi: 1) xususiyashtirish; 2) nomarkazlashtirish; 3) davlat xizmat ko'rsatish sifati va ularni taksimlash mexanizmlarini yaxshilash, 4) davlat xizmatini islox etish va inson resurslarini rivojlantirish; 5) davlat boshkaruv organlari faoliyati va strukturalarini takomillashtirish; 6) davlat MOLIIYaSI va budjetini boshkarishni takomillashtirish; 7) axborot texnologiyalarini joriy etish; 8) modernizatsiyalash jarayonlarini monitoring kilish va natijalarni baholash""Nomarkazlashtirish" tushunchasiga ma'muriy yondashuv "Siyosiy fan elementlari" kitobi mualliflari - F.Beyley. R.A.Chapman va M.Shixanlar talkinlarida ham uchraydi. Ularning fikricha, "nomarkazlashtirish unitar va federativ davlatlarda kullaniladigan - vakolatlarni kuyiga uzatish ma'muriy texnika sifatida ko'rinadigan - bir siyosiy tizim ichida karorlar kabul kilish vakolatini oliy va yukori organlardan kuyi va maxalliy organlarga uzatishdir" Lekin ko'pchilik tadqiqotchilar nomarkazlashtirishning barcha turlarini e'tirof etib, ularning bir-biriga O'zaro alokadorligi, bir-birlarini to'ldirishini, umumiy tamoyillarni kuchaytirishda muxim axamiyat kasb etishini ta'kidlaydi. Shuningdek, samarali nomarkazlashtirishni hokimiyat kuyi organlarining birmuncha mustakilligisiz va demokratiya prinsiplariga tayanmay turib amalga oshirib bo'lmasligi xorijiy tajribalarda o'z isbotini topdi.

Nomarkazlashtirishning umumiy tamoyillari doirasida shuni kuzatish mumkinki, xar bir mamlakatda nomarkazlashtirishning o'ziga xos sababi, shakli va natijalari mavjud bo'lib, xar bir davlatdagi markaziy va maxalliy xokimiyat organlari o'zaro munosabatlari tabiati, genezisi va tadriji, tayanch ijtimoiy kadriyatlarining noyob jixatlari o'zini namoyon etadi. Masalan, Buyuk Britaniyada asrlar mobaynida shakllangan fukarolik jamiyati, Germaniyadagi klassik davlatchilik, Fransiyadagi fukaroviylik kabilar mazkur mamlakatlar davlat boshqaruvini nomarkazlashtirishda tayanch an'anaviy kadriyatlar vazifasini bajardi. Lekin turli vaktlar va xolatlarda davlat boshqaruvini islox etishni umumlashtirish va tahlil etish asnosida nomarkazlashtirishning turli

¹²² Каранг: Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмокда. -Тошкент: Ўзбекистон, 2000,41-245-бетлар.; Азизхўжаев А.А. Давлатчилик ва маънавият.-Тошкент:Шарк,1997.; Орипов А. Давлат бошқарувида ахборот-коммуникация технологиялари. -Тошкент: Ўзбекистон, 2005.; Хусанов О. Мустакиллик ва маҳаллий хокимият.-Тошкент:Шарк,1996.; Жумаев Р.З. Политическая Система Республики Узбекистан:становление и развитие.-Ташкент: Фан,1996.; Киргизбоев М. Фукаролик жамияти сиёсий партиялар, Сиёсий мафкуралар,сиёсий маданиятлар.-Тошкент:Шарк, 1998.; Партология.-Тошкент: Академия, 2007.; Мусаев Ф. Демократик давлат куришининг фалсафий-хукукий асослари.-Тошкент:

Ўзбекистон, 2007.; Жалилов Ш. Давлат хокимияти маҳаллий органлари ислохоти: тажриба ва муаммолар.- Тошкент: «Ўзбекистон», 1994.; Жўраев Б. Ўзбекистонда давлат ва жамият курилишини эркинлаштириш.- Тошкент: «Академия», 2007.; А. Бегматов. С. Долиев, Р. Мадиримов. Эркинлаштириш - жамият ҳаётини демократлаштиришнинг муҳим йўналиши. - Тошкент: «Янги аср авлоди, 2004.; Корнева М. Мустакиллик -эркин ва фаровон ҳаёт. Тошкент: Шарк", 2009.

davlatlarda shakllangan uchta asosiy modeli mavjudligini ko‘rsatdi: Buyuk Britaniyada "devolyusiya". Fransiya "dekonsentratsiya". Germaniyada vakolatlarni kuyiga "uzatish".

Ta’limni nomarkazlashtirishni ijtimoiy, iqtisodiy va ma’muriy tomonlama amalga oshirish mumkin. Davlat ta’lim sifati va ta’limga qo‘yilgan talab, standartlar ustidan nazoratni saqlab qolib, ma’muriy boshqaruv, ta’lim muassasasini moliyalashtirish, innovatsiyalarni rag‘batlantirish va keng joriy etish funksiyalarni to‘la qonli ta’lim muassasalari va tashkilotlariga bermog‘i darkor. Buning samarali bardavomligi uchun ta’lim talablari va standartlarini ham qaytadan tahrirlagan ma’qul deb o‘ylayman.

Davlat ta’lim standartlarining YuNESKO tomonidan qabul qilingan xalqaro ta’lim klassifikatsiyasi standartiga mos kelishi zarurati bilan bog‘liq. Vaholanki, bu xalqaro standartda ta’lim sohasining barcha bosqichlariga oid me’yorlar aslida qanday bo‘lishi, qay tarzda bo‘lsa, yuqori natijalarga erishish mumkinligi aniq belgilab berilgan. Holbuki, jahon tajribasiga ko‘ra, milliy ta’lim standartlari o‘z ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy xususiyatlariga ega bo‘lgan davlat tajribasiga emas, balki xalqaro ta’lim klassifikatsiyasi standartlariga asoslanishi zarur. Shunda jahon standartlari talablariga javob bera oladigan yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoni oshadi.¹²³ Yuqorida aytilgan bu fikr yana bir bor ta’limga bo‘lgan qarashni o‘zgartirmoqda.

Xulosa qilib aytganda, nomarkazlashtirish bu maxalliy miqyosda davlatning ma’muriy hokimiyatidan mustakil saylanadigan xokimiyatning mavjudligini ifodalab, bunda maxalliy xokimiyat konunchilik doirasida o‘z vakolatlari va majburiyatlarini amalga oshiradi, davlat nazoratidagi o‘zini o‘zi boshkarish makomini oladi. Shu ma’noda, nomarkazlashtirishni maxalliy o‘zini o‘zi boshkarish va demokratik prinsiplardan alohida vokelik sifatida ajratib olib bo‘lmaydi.

“MENEJMENT NAZARIYASI” FANINI O‘QITISHDA DIDAKTIKANING AHAMIYATI

Abduraimov Bexzod Ochilovich

JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Aynakulov Muxitdin Abduxamidovich

Jizzax politexnika instituti, “Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrası mudiri, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

Didaktikaning rivojlanishi pedagogika bilan bir qatorda tarixan sodir bo‘lgan. Didaktika insoniyat jamiyati rivojlanishining muayyan bosqichlarida ta’lim muassasasi oldida paydo bo‘ladigan vazifalarni bajarish bilan ishlab chiqilgan.

Amaldagi didaktika pedagogika fanining o‘rnatilgan va rivojlangan sohasi bo‘lib, u maxsus fan va ilmiy-texnikaviy inqilob, madaniyat rivojlanishi va uning oldiga qo‘yilgan tegishli usullar va vazifalar tizimi bilan tavsiflanadi. zamonaviy jamiyat iqtisodiyoti.

Didaktikaning tarixiy rivojlanishi uni yangi avlodni o‘qitish va tarbiyalash nazariyasi sifatida chuqurroq ochish uchun muhim va asosiy bosqichlarni o‘z ichiga oladi.

Butun insoniyatning tarixiy taraqqiyoti moddiy va ma’naviy hayotning, mehnat sohasidagi amaliy tajribaning birlashishi, san’at va fanning bosqichma-bosqich rivojlanishi natijasida yosh avlodning o‘z ajdodlarining bilim va tajribasini o‘zlashtirishi uchun sharoit yaratish zarurati paydo bo‘ldi. ortdi. Bunday sharoitlarning mavjudligi insoniyat madaniy rivojlanishining dastlabki bosqichlarida juda kam uchraydigan hodisa edi. Bu ibtidoiy mehnat faoliyati sharoitida inson evolyutsiyasining sekin sur’atlari bilan bog‘liq edi, o‘rganish qobiliyatini shakllantirish qiyin kechdi¹²⁴.

“Ta’lim islohotlari uchun xalqaro standartlari zarur” Xayriddin Murod/ 18.01.2021/ <https://yuz.uz>

¹²⁴ <https://zaochnik.com/spravochnik/pedagogika/teorija-obuchenija/didaktika/>

Ta'limotning arziyasligi insonning mehnat qurollarini yasash qobiliyati bilan birga shakllangan. Ya'ni, o'rganish qobiliyati mehnat faoliyati figuratsiyasi bilan bir vaqtda shakllangan va rivojlangan.

Ishlab chiqarish va savdoning o'sishi, fanning rivojlanishi o'rta asrlarda va qadimgi dunyoda inson faoliyati sohasi sifatida ta'limning paydo bo'lishiga yordam berdi. O'rganish nazariyasi muayyan shart-sharoitlarni yaratishni talab qildi.

17-asrda Yan Amos Komenskiy "Buyuk didaktika" deb nomlangan eng buyuk asarni yaratdi. Muallif birinchi navbatda hammani va hamma narsani o'rgatish vazifasini qo'ydi. Uning kitobida bolalarni o'qitish qoidalari va tamoyillari ko'rsatilgan. O'qituvchi fan, falsafa sohasidagi yangi g'oyalar va feodal jamiyati mafkurasi o'rtasidagi kurash davrida XVII asrga xos bo'lgan buyuk didaktikani yaratdi, o'qitish va tarbiyaning yangi g'oyalarini o'zida mujassam etgan muallif bo'lib, ularning amaliyotini davom ettirdi. Bu davrlar diniy mafkuraning katta ta'siri bilan ajralib turardi.

O'rganish asosiy rol ni narsalarni hissiy idrok etishni ta'minlaydigan jarayon sifatida qaraladi. Komenskiy ta'kidlaganidek, hislar barcha bilimlarning manbai, shuning uchun bolalarni og'zaki fikrlash va adabiyot orqali emas, balki sabab-oqibat munosabatlarini o'rganish va atrofdagi narsalar yoki hodisalarni kuzatish orqali o'rgatish kerak. Talabalarda barcha his-tuyg'ularni rivojlantirish kerak, bu esa hodisalarni, dunyo ob'ektlarini keyingi kuzatishga olib keladi.

Taklif etilgan qoidalar didaktikani rivojlantirish uchun asos bo'ldi, ammo sezilarli kamchiliklarga ega. Hissiy bilish o'z-o'zidan haqiqatga yetaklashga qodir emas, unga bir yoqlama ishtiyoq, "narsa - o'zak, so'z po'stloq" formulasiga olib keladi, bu esa harakatni ta'minlovchi ta'lim asosiga aylana olmaydi. bilim tomon.

Komenskiy o'quv qo'llanmalari, bolalar uchun darsliklar yaratdi, fan va tillarni o'rgatish usullarini ishlab chiqdi. Uning usullari o'quvchilarning ta'lim yutuqlarini sezilarli darajada yaxshilashga muvaffaq bo'ldi.

U o'rganishning ikki tomonini ochib bera oldi: ob'ektiv (o'rganish qonunlari), sub'ektiv (qonunlarni qo'llash), u o'rganish nazariyasiga, ya'ni didaktikaga va san'atga asos sola oldi. o'qitish.

Yana bir taniqli o'qituvchi Jan-Jak Russo bo'lib, u har bir shaxsning erkin rivojlanishi uchun o'z mafkurasini, bolaning dunyo miqyosidagi faoliyati g'oyasini himoya qilgan. U o'sha davrda mavjud bo'lgan ta'limni tanqid qildi, chunki u kitobiy tabiati, harakatlarning cheklanishi va haqiqatdan uzoqligi sababli uni qabul qilib bo'lmaydi. Keyinchalik uning o'zi bolaning bevosita ehtiyojlari va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ta'lim konsepsiyasini ilgari surdi.

Ushbu kontsepsiyaga ko'ra, bolaning ehtiyojlari va uning manfaatlarini e'tiborsiz qoldirishni taqiqlash ko'rib chiqildi, chunki bu kelajakdagi hayotga yaxshiroq tayyorgarlik ko'rishga yordam berdi. Darhaqiqat, pazandachilik samarali bo'lishi uchun o'quvchini bugungi hayotda uning uchun muhim bo'lgan narsaga jalb qilish kerak. Shundagina o'quvchining aqliy rivojlanishiga ko'maklashish mumkin.

Jan Jak tomonidan taklif qilingan kontsepsiyaning salbiy tomoni ham bor. O'qituvchi o'quvchi o'z ta'lim va rivojlanish yo'lini o'zi belgilaydi, degan xulosaga keldi. Pedagogikada didaktikaning ta'rifi uning eng katta izdoshiga tegishli edi.

Jakning g'oyalari ilgari surildi va rivojlantirildi, shundan so'ng ular Iogan Geynrrix Pestalozsining asarlarida amaliy tatbiq etildi. U taklif qilgan didaktika pedagogikadan ajralmas edi. Pestalozzi uchun ta'limning eng yuqori darajasi - o'ziga ishonchni rivojlantirish uchun uxlab yotgan kuchlarning uyg'onishi. Shuning uchun u uchta vositani taklif qildi: yurak madaniyati, kuzatishlar doirasini kengaytirish, ularni tahlil qilish va mantiqiy bog'lanish jarayonida aqlni rivojlantirish, ularni ifodalash uchun til bilan tanishish, axloqiy rivojlanish.

Pestalotsi ta'limni ta'lim usuli sifatida birinchi o'ringa qo'ydi. Maxsus ta'lim umumiy ta'limga asoslanishi kerak edi. Treningning maqsadi shaxsni rivojlantirish, kuch va qobiliyatlarni

shakllantirishning uyg‘unligi, mehnatsevarlikni tarbiyalash edi. O‘qitish doimo o‘quv jarayonida shakllanadigan o‘quvchi psixologiyasi bilan bog‘liq bo‘lishi kerak.

Didaktika quyidagi muammolarni hal qiladi. Ya’ni menejment nazariyasini o‘rganishda quyidagi didaktik savollar bilan murojaat qilinadi.

- Mashg‘ulotning maqsadlarini belgilaydi, ya’ni “nima uchun o‘qitish kerak?” degan savolga javob beradi.

- Ta’limning eng umumiy qonuniyatlarini o‘rganish, ular asosida o‘rganish tamoyillari va qoidalarini shakllantirish.

- “Nima o‘rgatish kerak?” degan savolga javob berib, o‘qitish mazmunini belgilaydi, ta’lim standartlari, o‘quv dasturlari va o‘quv-uslubiy majmualarni ishlab chiqadi.

- “Qanday qilib o‘qitish kerak?” muammosini yechish, o‘qitishning shakl va usullari, umuman mashg‘ulotlarni tashkil etish masalalari bo‘yicha savollar ishlab chiqadi. Ayniqsa, bugungi kunda o‘qitish texnologiyalarini ishlab chiqish va pedagogik amaliyotga joriy etish dolzarb masala hisoblanadi.

Ta’lim jarayonida muhim rol o‘ynaydigan o‘quv qurollarini yaratish va ulardan foydalanishning umumiy tamoyillarini shakllantiradi. Boshqacha qilib aytganda, u "nima yordami bilan o‘rgatish kerak?" Degani savolga javob beradi.

- O‘quv muammolarini o‘rganish metodologiyasi bilan bog‘liq masalalarni o‘rganadi.

- Ilg‘or pedagogik tajribani tahlil qiladi va umumlashtiradi, o‘quv jarayonidagi yangiliklar va yangiliklarni o‘rganadi.

Didaktikaning asosiy kategoriya va tushunchalariga quyidagilar kiradi: ta’lim, ta’lim jarayoni, o‘qitish, o‘qitish usullari, o‘qitish tamoyillari, o‘quv mazmuni, o‘qitish shakllari, o‘qitish usullari, o‘quv qurollari, o‘qitish texnologiyasi. Didaktika o‘zaro bog‘liq fanlar (tizim, mazmun, shakl, usul, o‘rganish ko‘nikmalari, odatlar, motivlar, kognitiv qiziqish, tafakkur va boshqalar) tushunchalari bilan ham ishlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Baykabilov, U. A. (2020). Ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish bosqichlari.

2. Мирзагитова А.Л. ДИДАКТИКА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА // Современные проблемы науки и образования. – 2016. – № 6. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=25551> (дата обращения: 29.11.2022).

TA’LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING TA’LIM SIFATINI OSHIRISHGA TA’SIRI

Xudayberdiyev Bobir Boturovich

Jizzax Politehnika instituti, “Muhandislik va kompyuter grafikasi”
kafedrası assistenti

Mamlakatimizning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish va uning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda ta’lim tizimining o‘rni beqiyosdir. Dunyoda ta’lim tizimida ro‘y berayotgan ta’limning baynalminallashuvi, talabalarning xalqaro mobilligi, (almashuv dasturi) ta’lim dasturining tez o‘zgaruvchanligi kabi global tendensiyalar bir qatoriga ta’lim sifatini ta’minlash masalasi ham alohida ahamiyat kasb etib bormoqda. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar hamda bo‘ljak mutaxassislarining ma’naviy-axloqiy, intellektual va kasbiy salohiyatiga nisbatan qo‘yilayotgan yuqori talablar ta’lim muassasalari oldiga xalqaro talablarga javob bera oladigan sifatli kadrlar tayyorlash vazifasini qo‘ymoqda. Bu vazifalarni bajarish yo‘lida esa ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish talab etiladi. Aynan mamlakatimiz ta’lim tizimida zamonaviy tendensiyalarni, ayniqsa, rivojlangan xorijiy mamlakatlardagi ta’lim

tizimida foydalanayotgan innovatsion pedagogik texnologiyalarni isloh qilishning zamonaviy tajribalari nisbatan asta-sekin o‘zlashtirilmoqda.

O‘z mohiyatiga ko‘ra pedagogik texnologiya - bu o‘quv jarayonini zamonaviy tashkil etish tizimi bo‘lib, u ta’limning zaruriy sifatini ta’minlaydi va jadallashgan ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga javob beradigan, ta’lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko‘zlagan o‘qitish jarayonlarini texnika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, shuningdek, tadbqiq etishning izchil usulidir. Ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish davr talabi bo‘lib hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya-texnika resurslari, odamlar va ularning o‘zaro ta’sirini hisobga olgan holda ta’lim shakllarini maqbullashtirish vazifasini qo‘yuvchi o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirishning hamma jarayonlarini yaratish, qo‘llash va aniqlashning tizimli usuli hisoblanadi.

Ta’lim jarayonida yangi innovatsion texnika-texnologiyalardan foydalangan holda dars o‘tish, so‘nngi texnikalar bilan jihozlangan laboratoriya xonalaridan foydalangan holda mashg‘ulotlar o‘tkazish, mutaxassislik bo‘yicha, masalan, kimyo sohasidagi so‘nggi innovatsiyalar haqida ma’lumotlar keltirib, jahon tajribasidan namunalar keltirib o‘tish talabalarni kreativ fikrlash ruhida tarbiyalashga turtki bo‘ladi.

Bizning ilmiy-tadqiqot natijalarimiz bo‘yicha ta’lim jarayonida avval qiziqish uyg‘otib, motivatsiya berib, so‘ngra raqobat muhiti yaratilsa talabalarda innovatsiya yaratishdagi kreativ fikrlash bo‘yicha yashirin qobiliyatlari uyg‘otiladi va albatta rag‘batlantirish amalga oshirilsa ko‘zlangan maqsadga erishiladi. Talabalarga ilm-fan va innovatsiya yaratishda yutuqlarga erishgan insonlardan misol keltirib, iloji bo‘lsa ulardan birini o‘rnak bo‘luvchi inson sifatida darsga taklif qilib, yoki innovatsiyalar markaziga talabalarni mutaxassisligi bilan bog‘liq bo‘lgan korxona va tashkilotlarga sayohatlarga chiqarish yo‘lga qo‘yilsa ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha maqsadga tezroq erishilgan bo‘linardi.

Innovatsiyalar yarmarkasiga va hududdagi IT parklarga talabalarni sayohatga chiqarish tashkil qilinsa ta’limda berilgan nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lashda olingan nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirishga erishiladi.

Tadqiqot obyekti sifatida Jizzax politexnika institutida talabalarni mutaxassisligiga mos ravishda mamlakatimizdagi ishlab chiqarish korxonalariga kafedra filiallari sifatida amaliyot darslariga yuborishni institutlarimizda allaqachon yo‘lga qo‘yganmiz.

Navbatdagi vazifa sifatida ta’lim sifatini oshirish, qolaversa, almashuv dasturining davomi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining ilmiy-tadqiqot muassasalari tomonidan yetuk olimlarni faxriy mehmon sifatida institutga taklif qilish va seminarlar tashkil qilib shaxsan ularning so‘nggi fan-texnika sohasidagi fikrlarini eshitish sharafiga biz tomonimizdan kun tartibiga qo‘yilmoqdaki, albatta bundan olingan taassurotlar ko‘lami talabalarni kreativ fikrlashga undovchi motivni keltirib chiqaradi.

Innovatsion ta’lim (ingl. “innovation”- yangilik kiritish, ixtiro) ta’lim oluvchida yangi g‘oya, me’yor, qoidalarni yaratish, o‘zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg‘or g‘oyalar, me’yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllanirish imkoniyatini yaratadigan ta’limdir. [4]

Odatda, innovatsion ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta’lim texnologiyalari yoki ta’lim innovatsiyalari deb yuritiladi.

O‘qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor, elektron doska va hokazo) foydalanishi, interfaol metodlar asosida dars o‘tishi ham mumkin. O‘qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko‘p bo‘lsa, mazmun shunchalik oshadi. Shuning bilan birgalikda ta’limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar nafaqat talabalarda, balki professor-o‘qituvchilarda ham hali hanuz barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e’tirof etish lozim. Har bir o‘qituvchi ta’limda alohida ravishda yangilik kiritishi mumkin. O‘z fanining mazmun-mohiyati, mavzulari, shu sohadagi yaratilgan ilm-fan yutuqlari va innnovatsiyalar haqida yangi ma’lumotlarni o‘rgangan holda o‘qitish jarayonida ularni qo‘llab, misollar keltirib, ta’limda

yangi o’qitish usulini yaratishi, hamda shu asosida dars o’tishi mumkin. Innovatsion texnologiyalar o’qituvchi o’z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi, uni yaxshilashga doir yangilik kiritishga harakat qiladi.

“Faoliyatni yangilash 3 bosqichda, ya’ni tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish bosqichlarida amalga oshiriladi” degan edi mashhur pedagog A. Nikolskaya. [3]

Innovatsion texnologiyalardan asosiy maqsad o’qituvchi va o’quvchi mushtarakligiga erishish, o’quvchilarni fanga qiziqitirish, ta’limga bo’lgan munosabatni o’zgartirish, o’rganilgan bilimlarni ijtimoiy sharoitlarda qo’llay olish ko’nikmasiga ega bo’lish, axborot kommunikatsion texnologiyalar va didaktik materiallarni mavzu bilan uyg’unlashtirish kabilarni keltirish mumkin.

Hozirgi kunda ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari o’quv jarayonida qo’llashga bo’lgan qiziqish, e’tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo’lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda o’quvchi talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o’rgatilgan bo’lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o’zlari qidirib topishlariga, mustaqil o’rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o’zlari keltirib chiqarishlariga o’rgatadi. O’qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanish, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo’naltiruvchlik funksiyasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-noyabrda PF-5264 son “O’zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to’g’risida” gi Farmoni.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-noyabrda PQ-3416 sonli “O’zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatini tashkil etish to’g’risida”gi Qarori.
3. N.X.Avliyoqulov, N.N.Musayeva “Yangi pedagogik texnologiyalar”- Darslik 15-20 b.
4. N.A.Muslimov “Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” O’quv-uslubiy majmua. Toshkent: 2016. 30-31b.
5. M.C.Paxmatov, M.C.Norova, I.X.Davlatov “Проблемы перспективных материалов для техники и технологии” - Современные инструментальные системы, информационные технологии и инновации. 2014

TA’LIM MENEJERLARI UCHUN TA’LIM MUASSASALARIDA TA’LIM SIFATINI OSHIRISHGA YANGICHA YONDASHUVLAR

Xoliqov Davlat Raxmat o’g’li

Jizzax Politehnika instituti, “Muxandislik va kompyuter grafikasi” kafedrasida assistenti

O’zbekiston Respublikasi hukumatining ta’lim tizimidagi faoliyatini tashkillashtirish, takomillashtirish hamda nazorat qilish borasidagi qator qarorlarining qabul qilinishi respublika ta’lim tizimida muhim voqea bo’lib hisoblanadi. Bu hujjatlarda respublika ta’lim muassasalarida yuqori malakali, bilimdon kadrlar tayyorlash, kadrlar tayyorlovchi pedagog xodimlar faoliyatini o’rganish usullari va yo’llari, bosqichlari aniq belgilab berilgan va ular ta’lim sohasida amalga oshiriladigan islohotlar dasturi hisoblanadi.

Monitoring tushunchasi – ingliz tilidan-monitoring, lotin tilidan- monitor so’zlaridan olingan bo’lib, eslatuvchi, kuzatuvchi, nazoratlovchi, tekshiruvchi degan ma’nolarni anglatadi. Umumiy holatda ma’lumotlarni kompleksli tekshirish: yig’ish, tahlil etish, shu to’plangan ma’lumotlarni qayd etish, saqlash hamda ma’lumotlar bazasini yaratish imkonini beradi.

Turli sohalarda global, regional va lokal monitoringni o‘tkazish, o‘sha sohaning holati bo‘yicha aniq ma’lumotga ega bo‘lish, faoliyatning natijalarini tahliliy umumlashtirish, oldindan bashorat qilishni ta’minlab beradi.

Monitoringning maqsadi ta’lim muassasalari va boshqaruv organlari tomonidan mazkur sohaga doir qabul qilingan hukumat qarorlarini amalga oshirish, ta’lim va tarbiya mazmunini takomillashtirish, o‘quvchilarga berilayotgan bilim sifatini oshirish bilan bog‘liq faoliyatlarini o‘rganish va tahlil etish hamda bu borada muassasalar, jamoalarga amaliy yordam berishdan iboratdir. Ta’lim sifatini monitoring jarayonini hayotga tadbiq etish tashkiliy-pedagogik ishlardan boshlanadi. Jumladan, monitoring tizimi asosida ta’lim muassasalarida zamonaviy talablarga javob beruvchi, ta’limning rivojlanishiga samarali ta’sir etuvchi, takomillashtirishga ijobiy yo‘l ochuvchi faoliyat dasturi belgilanib, ish uslubi va yo‘nalishlari qayta ko‘rib chiqiladi, boshqaruv tuzilmasining maqbul ko‘rinishlari joriy etiladi. Bugungi kunda monitoring jarayonida yangi axborot texnologiyalari keng qo‘llanilmoqda. Shuning uchun ham ta’lim muassasalarida hozirgi paytda monitoring jarayonlariga zamonaviy kompyuter texnologiyalari kiritilib, elektron monitoring tizimini takomillashtirish dolzarblik kasb etmoqda.

Ta’lim muassasalarida pedagogik monitoring – bu materiallarni yig‘ish, ishlov berish va pedagogik tizimning faoliyati to‘g‘risidagi ma’lumotlarni saqlash, ularning holatini uzluksiz kuzatilishini ta’minlash, zamonaviy tuzatishlar va rivojlanishini bashorat qilishdir.

Ta’lim muassasalarida monitoring tizimi quyidagi vazifalarni o‘ziga jamlagan:

- monitoring obyektlari yo‘nalishini tanlash;
- har bir yo‘nalish bo‘yicha diagnostik baza yaratish;
- natijalarni umumlashtirilgan holda tahlil qilish va boshqaruv qarori qabul qilish.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra monitoring tizimi quyidagi keltirilgan turlarga bo‘linadi. 1. Didaktik monitoring negizida o‘qitish natijalarini kuzatib boriladi; 2. Tarbiyaviy monitoringda tarbiya jarayonining har xil tomonlari kuzatilib, bunda o‘quv jarayoni qatnashchilarining munosabatlarining aloqa tizimi, o‘zaro ta’sirlarining xarakterli tomonlari inobatga olinadi. 3. Boshqaruv monitoringi – tizimning har xil darajadagi boshqaruvida munosabatlarning o‘zaro ta’siri kuzatiladib ya’ni rahbar-pedagoglar jamoasi; rahbar-o‘quvchilar jamoasi; rahbar – ota-onalar jamoasi; rahbar-ta’lim muassasasidagi tashqi muhit; pedagog-pedagog; pedagog-o‘quvchi; pedagog-oila kabilarni inobatga olinadi. 4. Ijtimoiy-psixologik monitoring – shaxsiy, kollektiv-guruh munosabatlar tizimini kuzatish, jamoa, guruhda psixologik muhit xarakterini o‘rganish maqsad qilib olinadi [1].

Ta’lim muassasasida monitoring o‘tkazishdan maqsad, ta’limning holati bo‘yicha aniq ma’lumotga ega bo‘lish, faoliyatning natijalarini analitik umumlashtirish, prognoz qilish rivojlanishini ta’minlashdan iborat. Monitoringning vazifasi:

- ta’lim tizimiga qarab savollar turlarini tanlash texnologiyasi va ma’lumotlarni yig‘ish metodikasini yaratish;

Pedagogik monitoring turlari

2.1-jadval

Monitoring turlari	Mohiyati
Didaktik monitoring	O‘qitish natijalarini kuzatish
Tarbiyaviy monitoring	Tarbiya jarayonining har xil tomonlarini kuzatish
Boshqaruv monitoringi	Tizimning har xil darajadagi boshqaruvida munosabatlarning o‘zaro ta’sirini kuzatish
Ijtimoiy-psixologik monitoring	Shaxsiy, kollektiv-guruh munosabatlar tizimini kuzatish

- axborotlarni yig‘ish; - axborotlarni birlamchi tahlil qilish;
- axborotlar yig‘indisini klassifikatsiya qilish; - axborot bankini yaratish; - ma’lumotlarni umumlashtirish, klassifikatsiya qilish va birlamchi tahlil qilish uchun kompyuter asosini yaratish;
- axborotlarga ishlov berish, tuzatishlar kiritish va bazaga joylash; - ta’lim muassasasida ta’lim tizimini asosiy rivojlantirish tendensiyalarini aniqlash; - ta’lim muassasasida ta’lim tizimini monitoring qilish texnologiyasini takomillashtirish, dokladlar, tahliliy ma’lumotlar yaratishni bashorat qilish; - ta’lim muassasasida ta’lim tizimini standartlashtirish bo‘yicha me’zon va asoslarni yaratish; - ta’lim muassasasining pedagogik va tashkiliy-boshqaruv faoliyatida erishilgan eng katta, shuning bilan birgalikda oddiy yutuqlarni ajratib ko‘rsatish; - o‘qitishning ilg‘or pedagogik tajribalarini ommalashtirish sohalari va uni tashkiliy-boshqaruv ta’minotini aniqlash.

Ta’lim muassasasida ta’lim jarayonini tashkil etishda monitoringning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

Axborot beruvchi. 2.Undovchi. 3.Shakllantiruvchi. 4. Tuzatuvchi.

Ta’lim muassasasida ta’lim jarayonini monitoring qilish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi.

Normativ-boshlang‘ich. 2. Tahlily-diagnostik. 3. Faoliyatli-texnologik. 4.Oraliq-diagnostik. 5. Yakuniy diagnostik.

Monitoringning quyidagi yo‘nalish va obyektlari mavjud:

Fanning o‘quv rejasi bo‘yicha erishilgan yutuqlar (o‘qish va o‘qitish darajasi). 2. Psixologik rivojlanganlik. Sog‘lik. 3.Shaxsning ijtimoiylashuvi, moslashuvchanligi, tarbiyasi. 4.Jismoniy rivojlanganlik. Sog‘lik. 5.O‘qitish monitoringini motivatsiyasi.

Monitoringni amalga oshirish mexanizmlari:

O‘quvchilar, ota-onalar va OTM ning umumta’lim muassasasidagi ta’lim jarayonidan qoniqishini o‘rganish. 2.Ta’lim oluvchi shaxsini, uning ta’lim olish imkoniyatlari va sog‘ligini o‘rganish.3. Ta’lim oluvchilarni fanlar bo‘yicha bilim darajalarini diagnostika qilish.

Bo‘lajak menejerlar uchun hozirgi paytda umumta’lim maktablari uchun portfolio tizimini kiritish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Portfolio – belgilangan tartibda pedagog xodimlarni malaka oshirish davrida shakllanadigan ma’lumotlar bazasi bo‘lib, pedagoglar faoliyatini baholashga yordam beradigan texnologiya hisoblanadi [2].

Portfolio”– atamasi biznes sohasidan olingan atama bo‘lib, shaxsiy yutuqlarini o‘z ichiga qamrab oluvchi tizim hisoblanadi. Hozirgi kunda portfolio texnologiyasi o‘quvchi va o‘qituvchining faoliyatini baholash uchun ham maqsadga muvofiq tarzda qo‘llanilmoqda.

Pedagogning portfoliosi - bu o‘zining professional sohasidagi masalalarini hal qilish mahoratini namoyon etuvchi materiallar to‘plami, professional xulqni belgilaydigan strategiya va taktikani aniqlash qobiliyatini va professionallik darajasini belgilaydigan texnologiya hisoblanadi.

Portfolio nafaqat pedagog, uning oilasi, bo‘sh vaqtidagi qiziqishlari haqidagi ma’lumot, balki uning faoliyati natijalarining kolleksiyasi, pedagogni individual va jamoaviy yutuqlarining namoyishi va baholanishidir.

Xulosa qilib aytganda,“Ta’lim muassasalarining pedagog xodimlari faoliyatini o‘rganish me’zonlari”ning elektron tizimini joriy etish piravord natijada ta’lim sohasida olib borilayotgan ta’lim sifatini oshirishga, boshqaruv usullarini yaxshilashga, mehnatga haq to‘lashni takomillashtirishga yordam berishi kerak. Bu jarayon ko‘p urinish yoki mablag‘ talab qilmaydi, ammo qisqa muddat ichida yuqori natijani ta’minlashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Topildiev V.R. Ta’lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etishning me’yoriy-huquqiy asoslari.– T., 2015.– 249 b.
2. Raximov L.D. Ta’lim sifati – xayot sifati // O‘quv uslubiy qo‘llanma, Qarshi, 2015, 44 b.

YANGI O‘ZBEKISTONDA TA’LIM MUASSASALARINI TIZIMLI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Xolmurzayeva Dilorom
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistri
Mamatqulov Davlat PhD., dots

Mamlakatimizni 2017 — 2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi doirasida o‘tgan davr mobaynida davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan isloh etishga qaratilgan 300 ga yaqin qonun, 4 mingdan ziyod O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari qabul qilindi¹²⁵.

Shuningdek, inson huquqlarini ta‘minlash, davlat organlarining hisobdorligi va ochiqqligini kuchaytirish hamda fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalarining roli, aholi va jamoat birlashmalarining siyosiy faolligini oshirish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirildi.

Milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, soliq va moliya siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni tashkil etish hamda hududlarni jadal rivojlantirishni ta‘minlash bo‘yicha ta‘sirchan choralar ko‘rildi.

Fuqarolarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va kambag‘allikni qisqartirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilanib, aholini Yangi ish o‘rinlari va kafolatli daromad manbai, malakali tibbiy va ta‘lim xizmatlari, munosib yashash sharoitlari bilan ta‘minlash sifat jihatidan Yangi bosqichga ko‘tarildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Parlamentga Murojaatnomasi, mohiyat e‘tiboriga ko‘ra, xalq manfaatlarini himoyalash, tinchligini asrash, uni faol, bilimdon va yanada harakatchan qilish orqali boy, farovon va baxtli millatga aylantirish maqsadining yorqin ifodasidir. Dunyoning rivojlangan mamlakatlari qatoridan munosib o‘rin olishdek ulug‘ maqsadlarga zamonaviy bilimlarga ega bo‘lmasdan turib erishish mumkin emas. SHu boisdan ham Prezident tomonidan quyidagi fikr alohida ta‘kidlandi:

“Xalqimiz shuni yaxshi bilishi kerak: oldimizda uzoq va mashaqqatli yo‘l turibdi. Barchamiz jipslashib, tinimsiz o‘qib-o‘rgansak, ishimizni mukammal va unumli bajarsak, zamonaviy bilimlarni egallab, o‘zimizni ayamasdan oldinga intilsak, albatta hayotimiz va jamiyatimiz o‘zgaradi”¹²⁶.

Prezidentimizning mazkur fikrlarini tahlil qiladigan bo‘lsak, yuksak taraqqiyotga erishishda to‘rt muhim talab, ya‘ni jamiyatimizning barcha qatlamlari vakillarining ulug‘ maqsadlar yo‘lida birlashib, jipslashuvi, ishni sifatli va samarali bajarishga bo‘lgan mas‘uliyat, zamonaviy bilimlar va texnologiyalarni puxta o‘zlashtirib olish hamda Vatan taraqqiyoti yo‘lidagi fidoiylilik taqozo etiladi. E‘tibor qiladigan bo‘lsak, Prezident tomonidan yuksak taraqqiyotga erishish uchun moddiy imkoniyatlar, moliyaviy resurslar kerakligi, er osti va er usti boyliklari, tashqi siyosat yoki xavfsizlik zaruratidan ham ko‘ra ko‘proq inson salohiyatini yuksaltirish va inson kapitalini rivojlantirish bilan bevosita bog‘liq omillarga urg‘u berildi. Bunday yondashuvning bejiz emasligi O‘zbekistonni jadal rivojlantiruvchi Harakatlar strategiyasini amalga oshirish mobaynida bajarilgan bunyodkorlik ishlarining barchasi aynan insonni rozi qilishga, uning uchun zarur hayot sharoitlarni yaratishga yo‘naltirilayotgani bilan asoslanadi.

Yangi O‘zbekistonni yaratish yo‘lida qilingan ishlarning faqat ayrimlariga to‘xtaladigan bo‘lsak, amalga oshirilgan ishlar ko‘lami barchani beixtiyor hayratga soladi. Xususan, maktabgacha ta‘lim muassasalariga bolalarni qabul qilish darajasi 2016 yildagi 12 foizli

¹²⁵ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni. // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda, 37-son, 982-modda.

¹²⁶ O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida”gi Qonuni, 2019 yil 10 dekabr. // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 11.12.2019 y., 03/19/591/4130-son.

qamrovdan o‘tgan uch yilda 52 foizli qamrovga ko‘tarilgani, mamlakatimizdagi oliy ta’lim muassasalari soni 68 tadan 117 taga etib, o‘qishga bitiruvchi yoshlarni qamrash ko‘lami 8 foizdan 20 foizga oshgani va qurilish industriyasi qayta tiklanib, uch yilda uy-joy qurish ishlari 3 baravar ortgani, sog‘liqni saqlash ishlari tubdan isloh etilib, har bir viloyat markazida zamonaviy Kardiologiya shifoxonalari barpo etilgani,

2019 yilning o‘zida 634 ta tibbiyot muassasasi ishga tushirilgani, “Obod qishloq”, “Obod mahalla” dasturlari asosida 116 ta mahalla hayoti tubdan o‘zgargani va odamlarni rozi qilishga qaratilgan boshqa yuzlab misollarni keltirish mumkin. Prezidentimizning har bir vatandoshimizni uy-joyli qilish borasida xalqimizni to‘lqinantirib yuborgan quyidagi so‘zlarini tarixiy ahamiyatga ega deyish mumkin: “Mening eng 401ta niyatim shuki, Vatanimiz ichra har bir inson o‘zining “kichik vatani”ga – uy-joyiga ega bo‘lsa, bizdan xalqimiz ham, Yaratgan ham rozi bo‘ladi”. Prezidentimiz Murojaatnomada xalqimizning hayotga qarashlari islohotlar natijasida nafaqat kundalik maishiy, iqtisodiy ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan talablarni bajarishga, balki yuqori intellektual va ijtimoiy ehtiyojlarni hamqondirishga qarab o‘zgarib borayotganligiga alohida to‘xtaldi. “Bugun xalqimizning tafakkuri ham, dunyoqarashi ham, talab va ehtiyojlari ham butunlay o‘zgargan. Xalqimiz hammadan ziyrak va ulug‘dir”.

Shu boisdan ham Prezidentimiz tomonidan iqtisodiy yangilanishlarni ham, investitsiyadan tortib, zavod-fabrikalar qurishgacha, tashqi siyosatgacha bo‘lgan barcha yangilanish va taraqqiyot jarayonlarini insonni takomillashtirish, ya‘ni ijtimoiy rivojlanishdan ayri holda tasavvur etib bo‘lmazligi ta’kidlanmoqda. “Biz O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bunga faqat jadal islohotlar, ilm-fan, ma’rifat va innovatsiya bilan erisha olamiz”.

Bugungi kunda ta’lim muassasalari ilmiy tadqiqot faoliyatining joriy holati hozirda respublika oliy ta’lim muassasalarida professor-o‘qituvchilarning shtat jadvali bo‘yicha umumiy soni 26 837 nafarni, shundan fan doktorlari 2 201 nafarni, fan nomzodlari 7 769 nafarni tashkil etadi. Bunda eng yuqori ko‘rsatkich Toshkent shahriga (10 802 nafar) va Farg‘ona viloyatiga (1 773 nafar), eng past ko‘rsatkich esa, Navoiy viloyatiga (635 ta) va Sirdaryo viloyatiga (420 nafar) to‘g‘ri kelmoqda. Respublika oliy ta’lim muassasalarining ilmiy salohiyati o‘rtacha 37,1% ga teng bo‘lib, hududlar kesimida eng yuqori ko‘rsatkich Toshkent shahriga (ya‘ni, 42,3%) va eng past ko‘rsatkich Surxondaryo viloyatiga (24%) to‘g‘ri keladi¹²⁷.

Respublika oliy ta’lim muassasalarida bajarilayotgan ilmiy loyihalarning umumiy soni 617 tani tashkil etadi, shundan ajratilgan mablag‘ 1 mln. 752 ming AQSH dollari qiymatidagi 218 ta xalqaro loyihalar, 21 mlrd. 300 mln. so‘mlik 210 ta fundamental loyihalar, 37 mlrd. 183 mln. so‘mlik 265 ta amaliy loyihalar, 7 mlrd. 540 mln. so‘mlik 42 ta innovatsion loyihalar, 5 mlrd. 543 mln. so‘mlik 81 ta yosh olimlar fundamental va amaliy loyihalari bajarilmoqda. Bunda hududlar kesimida eng yuqori ko‘rsatkich Toshkent shahriga (453 ta) va Samarqand viloyatiga (38 ta), eng past ko‘rsatkich esa, Sirdaryo viloyatiga (3 ta) va Jizzax viloyatiga (1 ta) to‘g‘ri keladi.

Respublikamiz oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan doktorantlarning soni 2 794 nafarni, shundan tayanch doktorantlar (PhD) 2 643 nafarni, doktorantlar (DSc) 151 nafarni tashkil etadi. 2019 yil yakunlari bo‘yicha respublikamiz oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan doktorantlarning soni 2 054 nafarni tashkil qilib, hududlar kesimida eng yuqori ko‘rsatkich Toshkent shahriga (1 173 nafar) va Samarqand viloyatiga (181 ta), eng past ko‘rsatkich esa, Navoiyviloyatiga (18 ta) va Jizzax viloyatiga (17 ta) to‘g‘ri keladi.

Shuningdek, respublikamiz oliy ta’lim muassasalarida dissertatsiya himoyalari bo‘yicha Ilmiy kengashlarning umumiy soni 86 tani tashkil etadi, shundan 51 tasi Toshkent shahrida, 35 tasi viloyatlarda, shundan 13 tasi Samarqand viloyatida joylashgan oliy ta’lim muassasalarida faoliyat yuritadi. Jizzax viloyatida joylashgan oliy ta’lim muassasalarida dissertatsiya himoyalari

¹²⁷ ILM, MA’RIFAT VA RAQAMLASHIRISH – MILLIY YUKSALISH GAROVI O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi asosida O‘QUV-USLUBIY MAJMUA.T-2020

bo’yicha Ilmiy kengash mavjud emas¹²⁸, Qashqadaryo viloyati, Navoiy viloyati va Surxondaryo viloyatlarida bor-yo’g’i 1 tadan dissertatsiya himoyalari bo’yicha Ilmiy kengashlar tashkil etilgan.

Respublikamiz oliy ta’lim muassasalarida 2019 yil yakunlari bo’yicha jami 1056 nafar doktorant, shundan 153 nafari DSc ilmiy darajasini olish uchun va 903 nafari PhD ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya ishini himoya qilishgan. Bunda hududlar kesimida eng yuqori ko’rsatkich Toshkent shahriga (464 nafar) va Samarqand viloyatiga (66 nafar), eng past ko’rsatkich esa, Surxondaryo viloyatiga (13 ta) va Xorazm viloyatiga (10 nafar) to’g’ri keladi.

Ilmiy faoliyatni yanada rivojlantirish uchun Samarqand davlat universitetida “Xalqaro innovatsiya va texnologiyalar transfer markazi”, Farg’ona davlat universitetida “Baliqchilik innovatsion markazi”, Farg’ona politexnika institutida “YOshlar innovatsiya markazi”, Jizzax politexnika institutida “Viloyat innovatsion g’oyalar tashabbuskorlarini qo’llab-quvvatlash va patentlashtirish” markazi, Urganch davlat universitetida “Xorazm” innovatsion texnopark faoliyat olib bormoqda.

Yangi O’zbekistonni barpo etish-bu shunchaki xoxish istak, sub’ektiv xodisa emas, balki tub tarixiy asoslarga ega bo’lgan, mamlakatimizdagi mavjud siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-ma’rifiy vaziyatning o’zi takozo etayotgan, xalkimizning asriy orzu-intilishlariga mos, uning milliy manfaatlariga to’la javob beradigan ob’ektiv zaruratdir.

Biz bu yulda islohotlarimizning asosiy xarakatlantiruvchi kuchi bo’lgan jamiyatimiz a’zolarining bor bilim va salohiyati, kuch va imkoniyatlarini, butun azmu shijoatimizni ishga solishimiz zarur. Shundagina Yangi O’zbekiston jaxon maydonida kuchli salohiyat, munosib obro’-e’tiborga ega bo’lgan, har tomonlama obod va farovon mamlakatga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Bekmurodov M., Quronboev Q. Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va Yangilanish sari. – Toshkent: G’afur G’ulom, 2017. - 108 b.
2. Bekmurodov M.B. Zamonaviy boshqaruv sotsiologiyasi - T.: Akademiya 2019.
3. Vaxabov A., Tadjibaeva D., Xajibakiev SH. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. –T.: Moliya, 2011.-708 b.

TA’LIM MUASSASALARINI STRATEGIK BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI

Eliboyev Hamid

JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Oliy ta’lim muassasasi eng muhim ijtimoiy institut bo’lib, jamiyatning yuqori malakali mutaxassislariga bo’lgan ehtiyojini qondirish vazifasini bajaradi va barcha ijtimoiy o’zgarishlar va jarayonlarga javob berishi kerak. Hozirgi bosqichda ilmiy-ta’lim infratuzilmasi mamlakatni yangilash va rivojlantirishning milliy resurslaridan biriga aylanib bormoqda. Ta’limni modernizatsiya qilishning asosi ijtimoiy siyosatning davlat-paternalistik modelidan davlatning muhim rolini saqlab qolgan holda bozor realliklarini hisobga oladigan modelga o’tishdir. Ushbu o’tish zamonaviy ta’lim siyosati hujjatlarida qayd etilgan.

Yangi fanlararo ta’lim vazifalari, raqobat strategiyalarini shakllantirishga zamonaviy yondashuvlarni o’rganish, o’quv jarayonini tashkil etishni takomillashtirish, ta’lim xizmatlarining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarurati universitetlarni boshqarish usullarini tegishli o’zgartirishlarni, universitetlarning roli va vazifalarini qayta ko’rib chiqishni talab qiladi. universitetlar, yangi yondashuvlar va rivojlanish ustuvorliklarini ishlab chiqish.

¹²⁸ <https://cyberleninka.ru>

Universitetda ta’lim faoliyatini strategik boshqarishning dolzarbligi ta’lim xizmatlari bozorini shakllantirish jarayonida yuzaga keladigan bir qator muammolar bilan bog‘liq. Ular orasida:

jamiyat taraqqiyoti sur’atlarining oliy kasbiy ta’limning rivojlanish darajasi va ko‘lamiga bog‘liqligini kuchaytirish;

ta’lim va jamiyatni rivojlantirish maqsadlarini muvozanatlash zarurati;

ta’lim xizmatlari bozorida universitetlar o‘rtasidagi raqobat kuchaygan;

fan-texnika taraqqiyoti, bozor iqtisodiyoti va axborot jamiyati rivojlanishini hisobga olgan holda ta’lim faoliyatini uzoq muddatli boshqarishni joriy etish zarurati.

Ta’lim muassasalarining strategik boshqaruv tizimini yaratishga bag‘ishlangan ishlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu boradagi tadqiqotlar rivojlanishning dastlabki bosqichida va bunday mexanizmlarni tashkil etish tajribasi hali ham yetarli emas.

Birinchi marta ular 20-asrning 70-yillarida AQShda strategik menejment haqida gapira boshladilar. O’sha paytda bozor o‘zgarishlari shunchalik tez va kutilmagan tarzda sodir bo‘la boshladiki, kompaniyalar ularga javob berishga ulgurmad. Va boshqaruvning eski usullari ishlamay qoldi. Strategik menejment biznes uchun o‘ziga xos “hayot chizig‘i”ga aylandi: bu kompaniyalarga kelajakka qarash va kuchli raqobat muhitida omon qolish imkonini berdi. Dunyodagi hozirgi vaziyat yarim asr avvalgidan yaxshiroq emas. Global "koronakriz" va ichki va xalqaro bozorlardagi umuman oldindan aytib bo‘lmaydigan holatlar menejerlarni yana kompaniyalar strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishga majbur qilmoqda. Va biznesni qandaydir tarzda ushlab turish uchun o‘zingizni strategik boshqaruv vositalari bilan qurollang.

Strategik boshqaruv va strategiyaning o‘zi nima? Strategik menejmentning mohiyati nima, u nimadan iborat va inqiroz sharoitida uning yondashuvi qanday o‘zgaradi - biz maqolada ko‘rib chiqamiz. Strategik menejment uzoq muddatli rejalashtirish bilan sinonimdir. Uning vazifasi kompaniyaning yanada moslashuvchan bo‘lishiga yordam berish, raqobatda g‘alaba qozonish va uzoq muddatda omon qolish uchun bozor tarkibiy qismlaridagi o‘zgarishlarni oldindan kutishni o‘rganishdir. Strategiya har doim strategik menejment markazida bo‘ladi - kompaniyani bir necha yil oldin rivojlantirish rejasi. Reja bozordagi voqealarni rivojlantirishning turli stsenariylarini hisobga oladi. Va harakatlar belgilangan, kompaniya kerakli iqtisodiy ko‘rsatkichlarga erishish uchun ularga qanday munosabatda bo‘lishi kerak¹²⁹.

Strategiya - bu cheklangan resurslar va tashqi sharoitlardan foydalangan holda kompaniya o‘z maqsadlariga qanday erishish va muammolarni hal qilish rejasi. Strategiya kompaniyaga asosiy vazifalarga e’tibor qaratishga va ikkinchi darajali hamma narsani tashlashga yordam beradi. Masalan, qaysi biznesni sotish, qaysi joyga ko‘chib o‘tish va kim bilan birlashishni aniq hal qilish. Strategiya kompaniyaga kuchli raqobat ustunligini beradi va raqobatchilardan ustun turishga yordam beradi. Va eng muhimi - qanday turdagi tovarlar va xizmatlar unga erishishga yordam berishini tushunish.

Universitetning umumiy strategiyasi rahbariyat tomonidan shakllantiriladi va uchta asosiy vazifani hal qiladi:

- strategiyaning asosiy elementlarini tanlash;
- strategiyaning amalga oshirishda boshqarmalarning rolini aniqlash;
- resurslarni taqsimlash usulini belgilash.

Universitetning asosiy vazifalari: oliy va oliy o‘quv yurtidan keyingi kasbiy ta’lim orqali shaxsning intellektual, madaniy va axloqiy rivojlanishiga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish; jamiyat va davlatning oliy ma’lumotli malakali mutaxassislariga hamda oliy malakali ilmiy-pedagogik kadrlarga bo‘lgan ehtiyojini qondirish; fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni va boshqa ilmiy-texnikaviy, tajriba-konstruktorlik ishlarini, shu jumladan ta’lim masalalari bo‘yicha ishlarni tashkil etish va o‘tkazish; ilmiy-pedagogik xodimlar va talabalarning ilmiy izlanishlari va ijodiy

¹²⁹ <https://finacademy.net/materials/article/cushchnost-strategicheskogo-upravleniya>

faoliyati orqali fan va san’atni rivojlantirish, olingan natijalardan o‘quv jarayonida foydalanish; mutaxassislar va rahbar kadrlarni tayyorlash, kasbiy qayta tayyorlash va malakasini oshirish; yig‘ish, jamiyatning axloqiy, madaniy va ilmiy qadriyatlarini saqlash va yuksaltirish; talabalarda fuqarolik pozitsiyasini, zamonaviy sivilizatsiya va demokratiya sharoitida ishlash va yashash qobiliyatini shakllantirish; bilimlarni aholi o‘rtasida tarqatish, uning ma’rifiy va madaniy darajasini oshirish.

Ushbu muammolarni hal qilish universitetning batafsil strategiyasini, strategiyaning bir necha turlarini shakllantirishni talab qiladi.

Tadqiqot quyidagi strategiyalar va tegishli strategik tashabbuslarni aniqladi.

1. Barqaror rivojlanish strategiyasi:

- ta’limga investitsiyalar hajmining o‘sishi; -aktivlardan samarali foydalanish;
- byudjetdan tashqari faoliyatni rivojlantirish;
- jamiyat va ta’lim taraqqiyoti istiqbollarini o‘rganish;
- mehnat bozori va ta’lim xizmatlari bozorini o‘rganish;
- o‘quv jarayonining moddiy-texnik ta’minotini yaratish.

2. Ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasi strategiyasi:

- ilmiy va ta’lim jarayonlarining birligini ta’minlash;
- olimlar, mutaxassislar, o‘qituvchilar, talabalar va aspirantlarni o‘z ichiga olgan ilmiy-tadqiqot jamoalarini shakllantirish;
- talabalarni tadqiqot faoliyatiga jalb etish;
- o‘quv jarayonini birgalikda kadrlar bilan ta’minlash;
- fan va texnikani rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini tashkil etish;
- ilmiy tadqiqot natijalaridan ta’limda foydalanish nominal jarayon;
- viloyat korxona va tashkilotlari uchun kadrlarni maqsadli tayyorlash va qayta tayyorlash;
- o‘quv jarayoniga yetakchi amaliyotchilarni jalb etish;
- ishlab chiqarishda ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish uchun kafedralar, laboratoriyalar, o‘quv markazlarini tashkil etish;
- hududni rivojlantirishning maqsadli dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish.

3. Ta’lim sifatini ta’minlash strategiyasi:

- raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda yuqori sifat darajasini ta’minlash;
- bo‘lajak mutaxassislar uchun uzluksiz kasbiy ta’lim tizimini yaratish;
- hududdagi bitiruvchilarning talabi va bandligini tahlil qilish;
- ta’lim jarayoni sifatini baholashning dasturiy va uslubiy ta’minotini ishlab chiqish

Strategik menejmentning mohiyati universitetning optimal ishlashi va barqaror rivojlanishini ta’minlaydigan tashkiliy o‘zgarishlarni modellashtirish maqsadida tashqi sharoitlarni doimiy monitoring qilish va prognozlashdan iborat. Universitetni strategik boshqarish uchun tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, tashqi va ichki omillarni o‘rganish, rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish, boshqaruv qarorlarining uzluksizligini ta’minlash uchun maxsus tashkiliy-boshqaruv mexanizmi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Николаева А.Д. СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К УПРАВЛЕНИЮ ОБРАЗОВАНИЕМ // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 8-7. – С. 1667-1671; URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=35274> (дата обращения: 29.11.2022)

2. Бараксанова Е.А., д.п.н., профессор, зав. кафедрой информатики и вычислительной техники педагогического института Северо-Восточного федерального университета им. М.К. Аммосова, г. Якутск.

YEVROPA (G‘ARB) MUSIQASINING O‘ZBEK MUSIQASI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI

M.F. Inomova

JDPU musiqa ta’limi va san’at mutaxassisligi II bosqich magistranti

Insonning barcha mavhum his tuyg‘ulari uning ruhiyati asosida kelib chiqadi. Ruhiyatning ozuqasi esa bevosita musiqa hisoblanadi. Demak, musiqa insoniyat bilan necha ming yillardan buyon hamrohlikda kelmoqda. Insoniyatning dunyoqarashi tafakkuri boyigani sari uning musiqasi ham o‘zgarib bordi. Har bir zamonda insoniyat musiqani o‘ziga moslashtirib keldi. Shuning uchun musiqani har kim o‘zicha har xil tushunadi. Kimdir uchun musiqa bu oddiy tovushlar yig‘indisi, kimdirlar uchun esa fizik xodisa namunasi, kimdir uchun hayotini ajralmas bir qismi bo‘lib xizmat qiladi.

Odamzod avlodlari shakllanib, hozirgi qiyofaga kelgunicha insoniyat turli taraqqiyot bosqichlarini boshdan kechirgan. Dastlabki paytlarda kundalik turmushi faqat terib-termichlab ovqat topib yeyish va qorin to‘ydirishdan iborat bo‘lgan. Yashash uchun kurash natijasida, yetarli ozuqa to‘plash uchun sodda ov qurollaridan murakkab qurollar yasashga erishdi. Bu jarayon odamlarning ongi va tafakkuriga katta ta’sir ko‘rsata boshladi [1, B. 3].

Zamonaviy (kramonon) odam aqliy mehnat bilan ham shug‘ullangan. Inson aqliy salohiyatini, ma’naviyatini shakllanib borganligini ko‘rsatuvchi yodgorliklardan biri bu ibtidoiy tasviriy san’at namunalari hisoblanadi. Ibtidoiy san’at ibtidoiy jamoa kishisiga dunyoni o‘zgartirishda orttirgan tajribalarini avloddan avlodga uzatuvchi kuch, dunyo to‘g‘risidagi tushuncha va bilimlarini aks ettiruvchi vosita bo‘lib xizmat qilgan. Bu san’at ichida musiqa alohida ahamiyat kasb etgan. Olimlarning aniqlashicha, musiqa asboblarning dastlabki topilmalari paleolitning dastlabki bosqichiga (50–40 ming yil avval) to‘g‘ri keladi. Ular zamonaviy jismoniy turdagi (*Homo sapiens sapiens*) odamga tegishli deb ishoniladi.

San’atning yuzaga kelishi insoniyat taraqqiyotida buyuk bosqich bo‘ldi. Ibtidoiy jamoa ichida ijtimoiy aloqalarni yuzaga kelishiga, ma’naviy olamni, ularning go‘zallik haqidagi tushunchalarini shakllanishiga xizmat qilgan. San’at o‘z rivojida animizm (tabiat hodisalariga insoniy fazilatlarini berish) va totemizm (hayvonlarga sig‘inish, urug‘ jamoasining kelib chiqishini biror hayvonga taqalishi) kabi afsona va qarashlarga tayangan⁶ [2, B. 29].

Ibtidoiy san’atning keyingi davrlari ishlab chiqaruvchi kuchlarining o‘sishi, mehnat taqsimotining rivoji, ibtidoiy jamoa tuzumini sinfiy jamiyatga o‘tishi bilan bog‘liq hisoblanadi. Musiqa ijodiyotining ilk ko‘rinishlari ham ibtidoiy jamoa davrida, asosan, ovchilik va terimchilik bilan kun kechirgan odamlarning mehnat va marosimlari jarayonida yuzaga keladi. Ommaviy o‘yinlarning urg‘u-zarbalari, jodu-afsun ohang iboralari, hayvonlar ovozigacha taklid sadolari, signal (darak beruvchi) qichqiriq-baqiriqlardan asta-sekin aynan musiqa xususiyatlariga ega bo‘lgan ifodaviy vositalar qaror topadi.

San’atning musiqa bilan bog‘liq bu shakli asosan, odam tanasi (qo‘l-oyoq) harakatlarini aks ettiruvchi ritmik tuzilmalar, usullar, shuningdek, odam ovozi, nutq intonatsiyasi ta’sirchanligiga asoslangan ohang iboralari tarzida rivoj topadi. Muayyan tartib hamda aniq balandlikka ega bo‘lmagan tovush nisbatlari asosida tovushqator, parda tuzilmalari, o‘lchov va vaznning ilk shakllari yuzaga keladi. Mazkur jarayonda oddiy (xususan, mavsum marosim) qo‘shiqlar, muayyan mavzuli cholg‘u kuylar qaror topadi. Ayni paytda oldindan qo‘llanib kelinayotgan tosh, suyak, yog‘och, chig‘anoq, shox kabi tabiat narsalari ilk musiqa cholg‘ulari, «musiqa qurollari» sifatida qo‘llanila boshlaydi. Bulardan hozirgacha saqlanib qolgan turli shiqildoq, zuvilcha kabi idiofonlar, puflama (qushtak, burg‘u, sibizg‘a), urma (qayroq, dovul va h. k.) cholg‘ularni ko‘rsatish mumkin[3, B. 76].

Musiqa san’atining azaliy an’analari Sharq xalqlari madaniyatida shakllanib rivoj topganligi hamda butun bashariyatga ijodiy ta’sir etganligi, fanda o‘z ijobatini topgan. Hayot taraqqiyoti jarayonlarida, G‘arb madaniyatining o‘ziga xos kamol topganligini esa, hozirgi zamon musiqa

san’ati ko‘lamidan ilg‘ab olish mushkul emas. Buning negizida musiqa san’ati va uning ichki unsurlarini professional darajada umumlashish bosqichlarini o‘tashi va umumbashariyat musiqa san’atining go‘zal uyg‘unlashishiga olib kelganligini e’tirof etish lozimdir. Natijada, musiqa san’ati ijodiyotida G‘arb musiqa san’atiga intilish, o‘xshatish, madaniyatiga ergashish kabi munosabatlar yuzaga keldi. Har bir xalq o‘zining milliy musiqa san’ati bilan birgalikda, ular asoslangan g‘arbonsa musiqa ijodiyotini shakllantirdilar. Buni, ilk bosqichlarini taqlidiy munosabat ekanligiga ham shubha yo‘q. Lekin zamon va makon, mafkura va siyosat, qolaversa, zamonaviy ijodiy munosabatlar yangi yo‘nalishlarni vujudga kelishini ta’minlab berdi [4, B. 7].

O‘zbek xalq musiqa san’ati o‘zining milliy jarayonlarida o‘ziga xos va mukammal darajada shakllangan betakror xalq va mumtoz musiqa merosiga ega.

XX asrga kelib, bu ijtimoiy hayot so‘qmoqlarida va musiqa madaniyatimizda yangi yo‘nalish joriy etila boshlandi. Bu ana shu g‘arb musiqa madaniyatining negizida musiqa ijodiyotini kamol toptirish edi. Qayd etish joizki, har qanday musiqa xalq madaniyatining rivojiga xizmat qilsa, albatta amaliyotda o‘z ijobatini topadi. XX asrga kelib O‘zbekistonda ham yevropacha tafakkur oqimining ta’siri sezila boshlandi va zamonaviy musiqaning kompozitorlik ijodiyoti ko‘rinishida amaliyotda qaror topa boshlandi.

O‘zbek musiqa san’atining ommabop va zamonaviy janrlaridan biri bu, asosan Yevropa - g‘arb musiqasi ta’sirida shakllangan, estrada san’atidir. Estrada milliy ijrochilik san’atida o‘tgan asrning 20-30-yillardan keng ommalashgan bo‘lsada, 50- yillarga kelib yangi zamonaviy oqim shakllana boshlandi. 80-90- yillarga kelib, estradaning rosmana g‘arbonsa janrlari iste’molga kirib keldi va yoshlar orasida keng ommalashdi.

Zamonaviy ommaviy janrlarga ega bo‘lgan ushbu san’at turi tez ommalashuvchi xususiyati bilan doimo o‘zini taraqqiyotini yaratib kelgan. Bu janrga professional darajada yondashish ushbu janr yutug‘ining garovidir. Shu bois jahon estrada janrining namunalari, o‘zbek kompozitorlari ijodida estrada musiqasining purma’no namunalarini shakllanib ijro amaliyotida tutgan ahamiyati katta ekanligini unutmashlik kerak.

Kompozitorlik ijodiyoti bilan birga o‘zbek musiqasiga yevropa musiqiy an‘analarida mavjud bo‘lgan opera, balet, simfoniya, kamer musiqa, cholg‘u musiqa kabi bir qator janrlarda ijod etish an‘anasi kirib keldi. O‘tgan asr davomida bu an‘ana o‘zbek musiqiy hayotida o‘z o‘rnini topdi. O‘zbek kompozitorlik maktabi shakllandi, yetuk kompozitorlar tarbiyalanib samarali ijod etdilar. Olamshumul ahamiyatga ega bo‘lgan musiqiy asarlar yaratdilar. [4, B. 8].

Bu jarayon ham o‘ziga xos shakllanish va rivojlanish bosqichlarini o‘taganini qayd etish lozimdir. Chunki, bu an‘ana avvalo rus musiqashunos va kompozitorlari tomonidan boshlab berildi, so‘ngra milliy an‘analarimizni saqlash maqsadida, bastakorlar bilan kompozitorlarimizning hamkorlik davri ham o‘z mevasini berdi. 1930-yillarning oxiridan o‘zbek kompozitorlik ijodiyoti o‘zini ko‘rsata boshladi va tez orada kompozitorlarimizning yangi avlodi tarbiyalandi. Eng muhimi kompozitorlikning barcha janrlarida o‘zbekona ohanglarga ega bo‘lgan milliy ruhdagi asarlar yaratilib, jahon sahnalarida o‘zini namoyon etib kelmoqda.

Shunday qilib musiqa san’atining hayotimizdagi o‘rni beqiyos. Musiqa sohasining azaliy qadriyatlardan zamonaviylik mezonlariga bo‘lgan jarayonlarni faqatgina ohanglarga muhrlangan asarlardangina anglash mumkin. Buning esa ko‘lami juda keng, ularni tasavvur ham qilish mushkul. Chunki, har bir xalqning o‘z ma’naviyati, ma’rifati, estetikasi bo‘lib, hayot degan jarayonda milliy hamda mahoratli omillar bilan sug‘orilib kelingan. Buning negizida ikki ulkan tafakkur yo‘nalishlari, ya’ni xalq ommaviy musiqasi va tafakkurning individual ijodiy munosabatlarining mahsuli o‘rin olgan. Bu holat g‘arb musiqa san’atining sharq, xususan, o‘zbek musiqasi bilan hamohanglashib borishida ham ko‘rinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. 1.Ibrohimov O.A., Xudoyev G‘.M. Musiqa tarixi (O‘quv qo‘llanma). Toshkent, 2018.
2. Sagullayev A.S. O‘zbekiston tarixi Toshkent 1999.

3. Madrimov B.X. O‘zbek musiqa tarixi. Toshkent, 2018.
4. Jabborov A., Begmatov S., Azamova M. O‘zbek musiqasi tarixi. Toshkent, 2018

TA’LIM SIFATINI BOSHQARISHNING TAHLILIIY ASPEKTLARI

A.A. Mustafaqulov

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Mamlakatimizda bugungi kunda iqtisodiyotni innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish bilan bog‘liq holda xorijiy texnologiyalarni o‘rganish, tajribalar almashish hamda xorijiy mutaxassislar bilan hamkorliklarni yo‘lga qo‘yish, mutaxassis kadrlar tayyorlashda fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasining zamonaviy modelini yaratish va ta’lim sifatini takomillashtirishning me‘yoriy-asoslari yaratildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” to‘g‘risidagi PQ-5847-son farmonida “Ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo‘shadigan, mehnat bozorida o‘z o‘rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yish”[1] ustuvor vazifa etib belgilangan. Natijada oliy ta’lim tizimini boshqarishning innovatsion mexanizmni yaratish, ta’lim sifatini oshirish, yuqori malakali mutaxassis kadr tayyorlash tizimini takomillashtirishga sharoit yaratildi.

Jumladan, so‘nggi yillarda respublikamiz oliy ta’lim muassasalarida oliy ta’lim muassasalararo sifatni boshqarishni amalga oshirish bo‘yicha ko‘zga tashlanarli ishlar tashkil etilmoqda. Mazkur ishlar o‘zaro bir biri bilan uzviy bog‘langan jarayonlar asosida: oliy ta’lim muassasalar faoliyatini majmuaviy baholashga o‘tish, undagi faoliyatlar ko‘rinishlari ro‘yxatini tasdiqlanishi hamda litsenziya olish, ulardagi ichki sifat nazoratini mavjudligi va samaradorligi asosida davlat attestatsiyasi va akkreditatsiyasini o‘tkazish tartibi; oliy ta’lim muassasasida majburiy sifat menejmenti tizimi mavjud bo‘lishiga zaruriyatni paydo bo‘lishi orqali amalga oshadi.

Ta’lim sifat boshqaruvi bo‘yicha oliy ta’lim muassasasining tegishli tuzilmasi, hujjatlari (tegishli me‘yoriy hujjatlar, ichki tartib qoidalari, hujjatlashtirilgan buyruqlari, ko‘rsatmalar, ish yo‘riqnomalari), umumiy sifat menejmentini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan jarayonlar va manbalar to‘plamida sifatga nisbatan muassasani boshqarish asosida tavsiflanadi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, sifat boshqaruv tizimini loyihalashtirilishi bir qancha qulay bo‘lgan optimal modellarni o‘zida namoyon etadi, jumladan:

Sifat boshqaruvining Yevropa fondi modeli [4].

Sifat boshqaruvi bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi modeli [5].

3. Tvente universiteti (Niderlandiya), Oliy ta’lim siyosatini tadqiq qilish markazi (CHEPS) modeli [8];

5. Niderlandiya universitetlari assotsiatsiyasi modeli (VSNU) [3];

6. Belgiya-Niderlandiya modeli (HBO ExpertGroup) [2];

7. Ta’lim sohasida “Baldrige National Quality Award” milliy Amerika mukofotining modeli.

8. Buyuk Britaniya modeli va boshqalar.

Mazkur modellarning barchasi jarayonga yo‘naltirilgan yondashuvga asoslanib, korxona faoliyatining to‘liqligi, teranligi va sifat boshqaruvi tizimi - ta’lim muassasasining umumiy boshqaruv tizimi bilan o‘zaro bog‘liqligi darajasi bilan farqlanadi. Taxlillar boshqaruv tizimlarining amaldagi modellari o‘rtasidagi muvofiqlikni o‘rnatishga imkon berdi.

Qayd etish joizki, sifatni ta’minlashning Yevropa tarmoqlararo assotsiatsiyasining (qisqacha ENQA) Berlinda qabul qilingan Dekloratsiyasi “Yevropa hududi oliy ta’limida sifatni ta’minlash bo’yicha tavsiyanoma va standartlar”ini ishlab chiqdi. Mazkur hujjat ta’lim sifatini yaxlit ta’minlash uchun ta’lim dasturlarining ichki va tashqi baholashda asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin [6].

Siyosat maqsadlar to‘g‘risidagi bayonotni va ushbu niyatlar amalga oshiriladigan asosiy vositalarning tavsifini o‘z ichiga oladi. Sifat siyosatining mazmunini ochib berishda oliy ta’lim muassasa bir qator pozitsiyalarni aks ettirishi shart:

- ta’lim muassasasida tahsil berish va ilmiy tadqiqotlar o‘rtasidagi bog‘liqlik;
- ta’lim muassasasining sifat va standartlarga nisbatan strategiyasi;
- sifatni ta’minlash tizimini tashkil etish;

fakultetlar, kafedralar, maktablar va boshqa tashkiliy bo‘linmalar va shaxslarning sifat kafolati bilan bog‘liq vazifalari;

talabalarni sifatni ta’minlash jarayoniga jalb qilish;

ish yuritish siyosatini qo‘llash, nazorat qilish va tekshirish usullari.

Yevropa ittifoqi tomonidan qabul qilingan hujjatlarda pedagogik kadrlarga alohida e’tibor berilgan. Ta’lim muassasalari o‘quv jarayoniga jalb qilingan xodimlarning yetarli malakasi va kompetensiyasini aniqlash usullarini ishlab chiqish kerak. O‘qituvchilar ta’lim jarayonining ko‘pchilik talabalar uchun mavjud bo‘lgan asosiy resurs manbai hisoblanishadi. Ularning o‘qitiladigan mavzu bo’yicha to‘liq bilim va tushunchaga ega bo‘lishlari, talabalarga bilimlarni samarali ravishda yetkazishi va talabalar bilan fikr-mulohazalar olib borish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va tajribaga ega bo‘lishlari juda muhimdir. O‘qituvchilarga malakasini oshirish uchun imkoniyatlar yaratilishi kerak.

O‘qituvchilar bilan muloqot qilishdan tashqari, talabalar o‘quv jarayonining boshqa manbalariga, xususan, kutubxonalar yoki kompyuterlarga jismoniy jihatdan murojaat qilish imkoniyatiga ega bo‘lishlari kerak.

Ta’lim muassasalari o‘quv dasturlarini va boshqa tadbirlarni samarali boshqarish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni to‘plash, tahlil qilish va ulardan foydalanishni ta’minlashi kerak. Ta’lim muassasalarining o‘z-o‘zini tekshirishi samarali sifatni kafolati uchun tayanch nuqtadir.

Sifatli axborot tizimlari quyidagilarni qamrab olishi kerak:

talabalarining yutuqlari va o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari;

mehnat bozorida bitiruvchilarga bo‘lgan talab;

talabalarining o‘quv dasturlaridan qoniqishi;

o‘qitish samaradorligi;

talabalar tarkibi va uni tahlil qilish;

mavjud o‘quv resurslari va ularning narxi;

ushbu ta’lim muassasasi faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari.

Ta’lim muassasalari doimiy ravishda jamoatchilik uchun ochiq bo‘lishi, o‘zlari taklif etayotgan dasturlar, bitiruvchilar va talabalarining yutuqlari to‘g‘risida yangi, xolis va ob’ektiv ma’lumotlarni nashr etib borishlari kerak.

ENQA talabalarini amalga oshirish barcha ta’lim muassasalari tomonidan ularning dasturlari aniq kutilgan natijalarga ega bo‘lishini tushunishlariga; ularning xodimlari o‘quv jarayonini o‘tkazishga tayyor ekanliklariga; mahorat va fidoyilik ko‘rsatadigan ishchilar uchun to‘liq, o‘z vaqtida ma’naviy va moddiy rag‘batlantirish ko‘zda tutilganligiga bog‘liq.

Oliy ta’lim muassasasida, shuningdek, har qanday sanoat yoki xizmat ko‘rsatish korxonalarida umumiy sifat menejmenti tamoyillarini amalga oshirish bo’yicha ishlarni tashkil etish quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

ta’lim muassasasining rahbariyati tomonidan tashkilotni boshqarishda umumiy sifat menejmenti tamoyillari yondashuvini joriy qilish bo’yicha ishlarni amalga oshirish to‘g‘risida qaror qabul qilish;

tashkilotni maqsad va vazifalari, sifat ko‘rsatgichlari uning asosiy yo‘nalishini aniqlash uchun sifat boshqaruvining umumiy strategiya va taktikasi ishlab chiqish;

har bir bo‘linmada sifat uchun javob beruvchi tashkilot xodimini belgilab olish;

barcha majmuaviy ishlar bajarilganidan so‘ng olinadigan foyda haqida tasavvurga ega bo‘lishda jamoaning barcha ishchi-xodimlari uchun sifatni umumiy boshqarish yondashuvlarini tadbiq etish;

tashkilotda me‘yoriy-xuquqiy ta‘minotni amalga oshirish, nazorat va hisobotlarni o‘z vaqtida qabul qilish hamda topshirishni tashkil etish;

tashkilot yoki muassasadagi barcha jarayonlarni, har bir xodim uchun ishchi yo‘riqnomalarni tayyorlashda sifatni nazorat qilish rahbarini tayyorlash;

sifatni yaxshilashda tayanch yo‘nalishlarni tanlash, jarayonlarni mukammallashtirish bo‘yicha guruhni shakllantirish, ushbu guruh tomonidan ishlab chiqilgan ko‘rsatma va yo‘riqnomalarni amaliyotga tadbiq etish [7].

Oliy ta’lim sifatini boshqarishda sifatni boshqarishning ierarxik tarkibiy-tuzilmasi yaratiladi va u boshqaruvning strategik vazifalariga mos kelishi lozim.

Oliy ta’lim muassasasi tarkibiy tuzilmasida “Ta’lim sifatini nazorat qilish” inspeksiyasi tashkil etiladi. Mazkur inspeksiyaning vazifasi – oliy ta’lim muassasasida sifatli ta’limni tashkil etish va uni amalga oshirishni nazorat qilib borishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” to‘g‘risidagi PQ-5847-son Farmoni.
2. Бельгийско-нидерландская модель (HBO Expert Group). Режим доступа: <http://quality.edu.ru/quality/sk/deskr/modeli/374/>.
3. Модель Ассоциации университетов Нидерландов (VSNU). Режим доступа: <http://www.quality.edu.ru/quality/sk/deskr/modeli/376/>.
4. Модель Европейского фонда по менеджменту качества (EFQM). Режим доступа: <http://quality.edu.ru/quality/sk/deskr/modeli/362/>.
5. Таълим ташкилотларини аттестациядан ўтказиш [мезонларини](#) тасдиqlаш тўғрисидаги Қарори. Ўзбекистон республикаси адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган 27.01.2020 й. N 3214. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz), 2020 йил 27 январь. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2020 йил 3 февраль, 4-сон, 36-модда.
6. Факторович А. А. Методология ценностно-мотивационного управления качеством образования в вузе. Дисс. на соиск. ученой степени докт. пед. наук. -Москва. 2012. -352 с.
7. A.Mustafaqulov, Kh.Abduvaliev. [Issues to Improve the Quality of Education in Higher Education Institutions](#). Annals of R.S.C.B., ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 3, 2021, Pages. 3139 - 3147 Received 16 February 2021; Accepted 08 March 2021.
8. Center for Higher Education Policy Research (CHEPS).Center for Higher Education Policy Research (CHEPS)
9. Центр исследований политики в области высшего образования (CHEPS)
10. Center for Policy Studies in Higher Education (CHEPS)
11. Центр политических исследований в высшем образовании (CHEPS)
12. University of Twente. https://ru.vvikipedia.com/wiki/University_of_Twente

**TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA MOLEKULAR
BIOLOGIYADAN MASALA VA MASHQLAR ISHLASHNING O’RNI VA
AHAMIYATI**

Jumayev S.Z.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Biologiya va uni o‘qitish
metodikasi kafedrasida o‘qituvchisi

Hozirgi kundagi Biologiyadarsliklarida Molekular biologiyaning dastlabki tushunchalarini shakllantirishga qaratilgan ma’lumotlar berilgan. Molekular biologiyaning dastlabki tushunchalarini shakllantirishga qaratilgan ma’lumotlar tarkibini nazariy ma’lumotlar, jarayonlarning sodir bo‘lishidagi ketma-ketlik asosida berilgan ma’lumotlar, miqdoriy ma’lumotlar, jadvallar, rasmlar asosida berilgan. Umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarning Biologiya fanida mavjud ma’lumotlarni o‘zlashtirishlarida o‘zlaridagi mavjud qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan o‘quv-bilish faoliyatlarini tashkil etish muhim hisoblanadi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida Biologiya fanini o‘qitishda zamonaviy pedagoglar ta’lim metodlarini ikkita ko‘rsatkich asosida tasniflaydilar: o‘quvchilarda mustaqil ta’lim olish faoliyatini shakllantirishga qaratilgan (tushuntirish-illyustrativ usul, qisman izlanishga, dastlabki tadqiqot xarakteridagi usullar) va bajarilish usuliga ko‘ra (og‘zaki bajariladigan, visual metodlar, amaliy mashg‘ulotlar asosida bajariladigan usullar).

O‘quvchilarga Molekular biologiya faning dastlabki tushunchalarini shakllantirishda nazariy ma’lumotlarni o‘rgatishda mashqlardan foydalanish yuqori samaradorlikni yuzaga chiqarishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Bunda o‘quvchi uyda bajarilishi kerak bo‘lgan darslik asosida bajariladigan uyga vazifani dastlab mundarija asosida topib oladi. Topilgan mavzu matnini qismlarga ajratib oladi. Mavzu matnini qismlarga ajratishda mavzuni o‘zlashtirishning o‘zi uchun qiyin bo‘lgan qismlarini belgilab oladi. Bundan tashqari mavzu qaysi qismlardan tashkil topganiga ahamiyat beriladi ya’ni mavzu matni nazariy ma’lumotdan tashkil topganligi, miqdoriy ma’lumotlar berilganligi, mavzuga oid jarayonlar haqida ma’lumotlar berilganligi asosida qismlarga ajratib oladi. Mavzuning qismlarida berilgan ma’lumotlarni dastlabki o‘rganish jarayonidan keyin uni takrorlash uchun mashqlardan foydalanadi.

Mashqlardan foydalanishda dastlabki bilimni aniqlash uchun bajariladigan savoj javob asosida bajariladigan mashqni bajaradi. Savol javob asosida o‘rganishi maqsad qilingan mavzuning qaysi qismi o‘rganilmaganligi aniqlab olinadi. O‘rganilmagan mavzu qismi aniqlangandan keyin esa o‘rganilmagan qismini takrorlab o‘rganishda foydalaniladigan mashqlardan foydalaniladi. Mustaqil bilim olishga qaratilgan faoliyatni amalga oshirishda o‘quvchi mashqlarni bajarish asosida egallagan bilimlarini malaka va ko‘nikmaga aylantirish uchun o‘quvchi masalar ishlashi tavsiya etiladi. Masala ishlash orqali egallan bilim bir necha bor takrorlanadi. Masala tarkibidagi yashirin ma’lumotlarni topish orqali avval egallangan ma’lumotlar umumlashadi.

O‘quvchilar darsdan tashqari vazifalarni bajarishda Biologiya faniga oid masala va mashqlardan foydalanish, o‘quvchilarning bilim egallashlaridagi samaradorligini oshirish va nazorat qilishda masalardan foydalanishni talab qiladi. Masalalar ishlash orqali o‘quvchilarda jarayonning miqdoriy o‘zgarib borishini tushunish ko‘nikmalarini shakllantirib boradi. Molekular biologiyaga oid tushunchalardan oqsil biosintezini o‘quvchilarga o‘rgatishda masala va mashqlardan foydalanmaslik o‘quvchining mavzuni shunchaki yodlab olishiga sabab bo‘ladi. Bu esa o‘quvchining yodidan tezda chiqib ketishiga sabab bo‘ladi.

Biologik jarayonni tushunish va o‘rganganlarini boshqa o‘quvchiga tushuntirib berishda masalalardan foydalanish orqali o‘quvchiga mavzuni to‘laligicha tushuntirishga imkon beradi.

Masala va mashqlar ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘lgan o‘quvchi kelajakda oliy ta’lim muassasasida o‘qitiladigan Molekular biologiya fanini o‘rganishda masala va mashqlarning o‘rni va ahamiyatini tushungan bo‘ladi. Masala va mashq yechishga o‘rgangan o‘quvchida kreativ

fikrlash yaxshi shakllangan bo’ladi. Kreativ fikrlash xususiyatiga ega talaba muammoning yangi yechimi topishda qiyinchiliklarga duk kelmaydi.

Kreativ fikrlash – bu innovatsion (yangi, novator, original, nostandart, noodatiy va hokazo...) va samarali (amaliy, natijaviy, tejimli, optimal va hokazo) yechimlarni topish, yangi bilimlarni egallash, tasavvurni ta’sirchan ifodalashga qaratilgan g’oyalarni ishlab chiqish, baholash va takomillashtirish jarayonida samarali ishtirok etish qobiliyatidir. Agar ibtidoiy odamlarning kreativ fikrlashi bo’lmaganida edi, ikkita chaqmoqtoshni bir-biriga urib olovni, Tomas Edison elektr lampasini, Leonardo da Vinchi parashyutni ixtiro qilmagan bo’lar edi.[1]

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida o’quvchilarga kreativ fikrlashni o’rgatish orqali ularning oliy ta’lim muassasasi talabasi bo’lganida Molekulyar biologiyani o’rganishida masala va mashqlardan foydalanib yangi usullarni o’ylab topishiga zamin yaratadi. Molekulyar biologiyani o’rganishda kreativ fikrlash asosida yangi turdagi masalalarning yechimini topishni qiyinchiliklarsiz bajarishadi. Malumki talabalardan Molekulyar biologiyaga oid masalalarni ishlashda ma’lum bir ko’nikmani talab qiladi. Masalani ishlashda dastlab masalaning shartini tushunib olishi, talabalarning biologik jarayon sodir bo’lish jarayonida yuz beradigan bosqichlarni chegarasini ajrata olishi, jarayon sodir bo’lgandagi miqdorlarning matematik belgilar tiliga o’tkazish ko’nikmalariga ega bo’lishini talab qiladi.

Sodda va murakkab masalalar o’quvchi va talabalarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, jarayonlarni rejalashtirishni o’rgatishda foydali vositasi bo’lib, odatda, o’z ichiga “yashirin informatsiyani” oladi. Bu informatsiyani qidirish, masala yechuvchidan analiz va sintezga mustaqil murojaat qilish, faktlarni taqqoslash, umumlashtirish va hokazolarni o’rgatadi. Bilishning bu usullaridan foydalanish o’quvchi va talabalarga kreativ fikrlashga o’rgatishning muhim maqsadlaridan biri hisoblanadi.[5]

Biologik masalalar yechish orqali o’quvchi va talabalarda quyidagi malakalar shakllanadi. Masalaning bosqichlari bo’yicha mustaqil fikrlashni o’rganish. Masala ustida ishlash uning mazmunini o’zlashtirishdan boshlanadi. Masala matni o’quvchilar tomonidan bir-ikki marta o’qilganda, biologik obyektning tuzilishini, jarayonga oid tushunchalarni eslaydi.[4]

Masalani dastlabki analiz qilish (ma’lumni noma’lumdan ajrata olish malakasi). Ma’lumni noma’lumdan, muhimni nomuhimdan ajratish, masalada berilganlar bilan izlanayotganlar orasidagi bog’lanishni ochish - bu eng muhim malakalardan biri. Bunday malakaga ega bo’lmay turib, masalalarni mustaqil yechishga o’rganib bo’lmaydi.

Masalani qisqa yozish malakasi. Masala matni ustida og’zaki ishlagandan keyin uning mazmunini matematik atamalar tiliga o’tkazish va qisqa yozuv shaklidagi matematik strukturasini belgilash kerak (rasmlar, chizmalar, sxemalar, jadvallar).[2]

Shuni nazarda tutish kerakki, barcha hollarda ham qisqa yozuvni bajarish bilan bir vaqtda masala shartining tahlili ham amalga oshiriladi. Aslini aytganda, qisqa yozuvning vazifasi shundan iborat. Haqiqatan ham masala shartining qisqa yozuvi o’quvchilar xotirasiga tayanch bo’lib, son ma’lumotlarni tushunish va ajratish imkonini beradi, shu bilan birga ularning ratsional yozilishi masalada nima berilgan va nimani izlash kerakligini bayoniy tushuntirish imkonini yaratadi.[2]

Masala yechimini tekshira olish malakasi. Masala yechimining tekshirish quyidagi usullarda qo’llaniladi:

- a) olingan javob bilan masala sharti o’rtasida moslik o’rnatish;
- b) teskari masala tuzish va yechish;
- v) masalani boshqa usullar bilan yechish;
- g) javobning chegaralarini aniqlash (javobni chamalash);
- d) grafik tekshirish.[2]

Biologiyani o’qitishda O’quvchi va talabalar malakasini shakllantirish ularning kreativ fikrlashlarini rivojlantirish imkonini beradi. O’quvchi va talabalar biologik obyektlarda sodir bo’ladigan jarayonlarni masala va mashq yechish orqali o’rganishlari fanga oid ko’nikma va malakalarga ega bo’lib borishadi.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash lozimki, ta’lim tizimida tabiiy fanlarni, xususan, Molekulyar biologiya fanini umumiy o’rta ta’lim maktablarida hamda oliy ta’lim muassasalarida o’rgatishda o’quvchi va talabalarning shaxsiy rivojlanishni ta’minlashda masala va mashqlar foydalanish bilish jarayonini samarali tashkil etish, mavzuni mustaxkamlash, darsdan tashqari ishlarni tashkil etish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Molekulyar biologiya asoslarini umumiy o’rta ta’lim maktablarida o’qitishda masala va mashqlardan foydalanish o’quvchilarda kreativ fikrlashni shakllantirish asosida o’quvchilarning shaxsiy rivojlanishni ta’minlash imkonini mavjud ekanini ko’rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. B.Xodjaev B. O’quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish yo’llari / – T.: TDPU, 2008. – B. 90.
2. Shaxmurova G.A., Azimov I.T., Raxmatov U.E. “Biologiyadan masala va mashqlar yechish” O’quv-qo’llanma. -Toshkent: “Sano-standart”, 2017. -260 b.
3. Raxmatov U.E. Biologiyadan masala va mashqlar yechish. (Sitologiya va genetika asoslari). O’quv qo’llanma. –T.: Tafakkur avlodi, 2020. –272 b.
4. Jumayev, S. Z., & Sayidova, R. B. (2021). The use of tasks and exercises in creating interdisciplinary integration in biology lessons. In European Scientific Conference (pp. 227-230).
5. Jumaev, S. Z. (2021). The Importance Of Developing Competence In Understanding And Interpreting Processes In Biological Objects Through Problem-Solving And Exercise. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(05), 503-507.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA SIFAT MENEJMENTI BO’YICHA XORIJ TAJIRIBASI

Nurmanova Lola Ibragimovna
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistrati
Nazarqosimov Sarvar Inatillayevich
JDPU s.f.b.f.d.dotsent

Ta’limda sifat menejmenti qat’iy nazoratga olinmasa, oliy ta’lim muassasasining o’quv jarayonida ma’lum muammolar kelib chiqishi mumkin. Shuning uchun ta’limda sifat menejmentini tashkil etishda o’quv jarayoni bilan bog’liq omillarni e’tibordan chetda qoldirmaslik sifat menejmentining samarali ishlashini ta’minlaydi. Ta’lim muassasasida sifat menejmentini tashkil etish moslashgan boshqaruv va uzluksiz o’quv tizimiga ega bo’lish hamda boshqaruvni miqdordan sifat darajasiga o’tishni talab etadi.

Ta’lim muassasasi sifat menejmenti ta’limni tashkil qilish, ta’minlash va boshqarish jarayonini qamrab olgan kompleks tizim bo’lib, asosan o’quv jarayonini nazarda tutadi. Uning ichiga quyidagilar kiradi: - professor-o’qituvchilar, talabalar, o’quv yordamchi personal, ma’muriy xodimlar tarkibi; - pedagogik texnologiyalar, tarbiyaviy jarayonlar, axborot ta’minoti, nazorat; - moddiy-texnik ta’minot: binolar, dastgohlar, laboratoriya jihozlari, kantstovarlar, orgtexnika; - me’yoriy-huquqiy va o’quv-metodik ta’minot; - motivatsiya.

Ta’lim sifati muammolarini hal qilishda tizimli yo’nalishdan foydalanib, barcha omillarni birgalikda boshqarish zarur bo’ladi. Bu zanjirdan biror-bir omilning tushib qolishi ta’lim sifatini boshqarish tizimining buzilishiga olib keladi. Ta’lim sifatini tahlil qilish va olingan ma’lumotlar asosida boshqaruvni samarali yo’lga qo’yish ta’limning bir qator sifat tavsiflarini aniqlab olishni taqozo etadi. Ta’lim sifatining eng muhim tavsiflari quyidagilardan iborat. Bilimlar hajmi kasbiy faoliyatni amalga oshirishga muvofiq kelishi lozim. Bunda bilimlar miqdori olingan axborot miqdori emasligini tushunish kerak. Bilimlar tuzilishi turli tipdagi bilimlar bilan fan va faoliyatning turli sohalariga mansublik nisbatini ifodalaydi. Bilimlarning unumdorligi va amaliy qimmatlari ularning uyg’unligiga bog’liq bo’ladi.

Professional fikrlash uslubi bilimlarni boshqarish qobiliyatini aks ettiradi. Ko‘pincha talabalar o‘z olgan bilimlarini amaliy faoliyat vazifalari bilan bog‘lay olmaydilar. Bu yerda fikrlash uslubi o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi. Vaqt omili. Kasbiy muammolar va vazifalarni yechishda vaqtni taqsimlash va undan foydalanish ko‘nikmasi ta‘limda vaqt omilini belgilaydi. Bunga ma‘ruza yoki amaliy mashg‘ulotlarni olib borishning texnologik xaritasini misol sifatida ko‘rsatish mumkin. Unga ko‘ra, mashg‘ulot jarayonida o‘qituvchi va talabalarga turli darajadagi rollar birlashtiriladi. Ayniqsa, yangi pedagogik texnologiyalarga asosan talaba mashg‘ulot davrida ustun mavqega ega. Uning mashg‘ulotdagi faol ishtiroki ko‘proq axborotlarni o‘zlashtirishga imkon yaratadi. Ish uslubini belgilash. Ta‘lim jarayonida mutaxassisning kasbiy faoliyat haqidagi tasavvurlarini shakllantirishda ustuvor omillar mavjud bo‘lib, ular uning tafakkuridan mustahkam o‘rin oladi va keyinchalik uning ish uslubini belgilaydi.

Ta‘lim sifatini ta‘minlash masalasi dunyoning barcha mamlakatlarida dolzarb vazifalardan hisoblanadi va ko‘plab mutaxassislar qiziqishini o‘ziga jalb etgan. Xalqaro amaliyotda ta‘lim sifatining besh asosiy yo‘nalishi alohida ajratib ko‘rsatiladi: - ta‘limning sifatini ta‘minlash oliy ta‘lim muassasasining nufuzini oshirishga xizmat qiladi. Chunki bunda oliy ta‘lim muassasasining bitiruvchisi mehnat bozorida raqobatchilarga nisbatan qulayroq mavqega ega bo‘ladi;

- ta‘lim standartlariga muvofiqlik yo‘nalishi ta‘lim muassasalarida tayyorlanayotgan kadrlarning minimum talabalarga javob berishini ta‘minlaydi;

- mijozni qanoatlantiruvchi ta‘limning sifatini ta‘minlash ustuvor masalalardan hisoblanadi;

- iste‘molchi sifatini belgilaydi va uning har qanday talabi bo‘yicha mutaxassisni tanlab oladi.

Bu yo‘nalish oliy ta‘lim muassasalarining tijorat faoliyatini jonlantiradi;

- oliy ta‘lim muassasasi jamiyatga, o‘zi joylashgan mintaqaga foyda keltiradi

Shu sababli, oliy ta‘lim muassasalarini joylashtirishda iste‘molchi ehtiyojlari hisobga olinishi va kadrlar tayyorlashni mehnat bozori talablariga yo‘naltirish lozim. Ta‘lim sifatini nazorat qilishda unga ta‘sir qiluvchi omillarni avvaldan o‘rganish va ularni boshqarish talab etiladi. Ta‘lim sifatiga tasodifiy, mahalliy va sub‘ektiv omillar ta‘sir ko‘rsatishi mumkin (1-rasm).

Ta‘lim sifatini tahlil qilishda sifat nazoratining bir qator usullaridan foydalanish mumkin. Amaliyotda sifat nazorati usullari ishlab chiqarishga tatbiq etilgan bo‘lib, ta‘lim jarayonida ushbu usullar kamdan-kam hollarda qo‘llaniladi. Ishlab chiqarish korxonalariga tatbiq etilgan sifat nazorati usullaridan ta‘lim tizimida foydalanish masalalari quyida ko‘rib chiqiladi.

Sifat nazoratining mashhur usullaridan biri Isikava usulidir. Isikava diagrammasi 5M ga asoslanadi.

5M quyidagicha tavsiflanadi:

1. Man (inson) – inson omili bilan bog‘liq omillar.

2. Machines (jihozlar) – mashina va jihozlar bilan bog‘liq omillar.

3. Materials (materiallar) – materiallar bilan bog‘liq omillar.

4. Methods (usullar) – jarayonlarni tashkil qilish usullari.

5. Measurements (o‘lchovlar) – o‘lchov bilan bog‘liq omillar. Yuqoridagi 5 ta omil

Isikava chizmasining asosi bo‘lib, oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatiga ta‘sir qilayotgan omillar chizmasini Isikava usulida ko‘rsatish mumkin.

Isikava sxemasidan ko‘rinadiki, 5 ta sabab bo‘yicha ta‘lim sifatiga eng ko‘p ta‘sir etuvchi omillardan biri inson omili bo‘lib, u ta‘lim sifatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir ko‘rsatadi. Qolgan omillar inson omili vositasida ta‘lim jarayonlari sifatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Qolgan omillar ichida usullar ham ta‘lim sifatiga tashkillash jihatidan sezilarli darajada ta‘sir etadi. Ta‘lim sifatiga salbiy ta‘sir etayotgan ushbu muammolarni bartaraf etish aniq mexanizmga asoslangan bo‘lishi lozim. Sifat menejmenti tizimida bunday mexanizmlardan biri Dyoming sikli va sifat halqasi hisoblanadi.

Ta‘limda sifat menejmentini tashkil etish va samarali boshqarishda Dyoming siklidan ham foydalanish mumkin. U bir qator bosqichlardan o‘tkazilib amalga oshiriladi. Dyoming siklini tushunish ta‘lim sifatini boshqarishning o‘zi bilan chegaralanib qolmaydi, u barcha boshqaruv va xo‘jalik faoliyatlariga bog‘liq bo‘lib, uni muassasa faoliyatining har bir jabhasida keng qo‘llasa

bo'ladi. Sifatni boshqarishda ishni rejalash, bajarish, nazorat ishlarini ilmiy asosda ko'rib chiqishda amerikalik olim Edvard Dyomingning hissasi katta bo'lib, u PDCA (PlanDo-Check-Act – rejalashtirish-bajarishtekshirish-tuzatish) nazorat sikli (Dyoming sikli)ni keltirib o'tgan. PDCA sikli Dyomingning g'oyasi bo'lgani sababli, bu sikl Dyoming sikli deb ham ataladi. Sifatni oshirishning asosiy usuli PDCA nazorat sikli hisoblanib, quyidagilardan iborat: - P(Plan) – ishning rejasini tuzish; - D(Do) – ishni reja asosida bajarish; - S(Sheck) – olingan natijalarni rejalashtirilgan ishlarga to'g'ri kelishini tekshirish; - A(Action) – rejalashtirilgan ko'rsatkichlarga nisbatan olingan natijalar o'zgarib ketgan holatda choralar ko'rish, ta'sirni boshqarish.

Dyoming sikli muassasadagi har qanday bajariladigan ishning poydevori hisoblanadi. Bu nazorat sikli har bir xodim yoki jamoa ishida yutuqlarning asosi bo'la oladi. PDCA siklini amalda qo'llash uchun muassasa xodimlari uni o'zlarining darajalarida o'rganishlari kerak bo'ladi. Shunday ekan, sifatni boshqarish jarayonlari tizimlilikini ta'minlash va boshqaruv samaradorligini oshirish maqsadida Dyoming sikli va sifat halqasini birgalikda sifatni boshqarish tadbirlarida qo'llash mumkin bo'ladi. Bu yetishib chiqayotgan kadrlar raqobatbardoshligini ta'minlashda o'z samarasini beradi. Bu ikki usul asosida jadval tuzib, uni matritsa ko'rinishiga keltirish mumkin. Ushbu matritsa mutaxassislikning alohida turi uchun sifat boshqaruvining majmuaviy ko'rinishini tashkil etadi.

Umuman olganda, Oliy ta'lim tizimida ta'lim sifatini ta'minlashda ta'lim sifatidan manfaatdorlarning o'zaro hamkorligini ta'minlash muhim sanaladi. Ish beruvchilar tomonidan turli grandlar e'lon qilinishi talabalarda o'qishga bo'lgan motiv, ijodkorlik, javobgarlik kabi xislatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Natijada, Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifati oshib boradi, innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishning bosh lokamativi yuzaga keladi va oliy ta'lim tizimida ta'lim sifatini aniqlash, uni o'lchash bo'yicha milliy standart shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Toshtemirova S. A. (2020). Ta'lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida // Uzluksiz ta'lim. № 1 (86). - S.5.
2. Селезнева Н.А. Качество высшего образования как объект системного исследования: лекция-доклад. - М.: 2001. – 79 с.
3. Toshtemirova, S. (2020). Factors Affecting the Quality of Education and the Importance of the Education Cluster to Address Them. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(4), 151-156.

**TA'LIM MUASSASALARIDA INNOVATSIYALARNI JORIY ETISHGA OID
YONDASHUVLAR (MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA)**

Mamurov Akbar Narzulla o‘gli

Hamid Olimjon va Zulfiya nomidagi ijod maktabining ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha
direktor o‘rinbosari

Bugungi kunda jahon va milliy iqtisodiyotning barqaror iqtisodiy o‘rinishini ta’minlashda iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning 70-90 foizi aynan innovatsiya faoliyatini rivojlantirish hisobiga yaratilmoqda. Bunda strategik muxim ilmiy-texnologik va istiqbolli innovatsion loyihalarni joriy etish orqali yetakchi ishlab chiqarish tarmoqlarini modernizatsiyalash, texnik va texnologik yangilash, mahalliy innovatsion texnologiyalarni joriy etish asosida iqtisodiyotning yuksak taraqqiyotiga erishmoqdalar.

Jahonda innovatsiya faoliyati infratuzilmasini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish yuzasidan ilmiy izlanishlar davom ettirilmoqda. Bu borada innovatsiya faoliyati infratuzilmasi sub’ektlarini qo‘llab-quvvatlash, innovatsion mahsulotlar bozorini maqsadli rivojlantirishni samarali boshqarish hamda sub’ektlarining start-up loyihalarini investitsiya bilan ta’minlash mexanizmini takomillashtirish yuzasidan amalga oshirilayotgan tadqiqotlar muxim o‘rin tutmoqda. Ta’kidlash kerakki, ilmiy izlanishlarda innovatsiya faoliyati infratuzilmasini shakllantirishda innovatsion klasterni tashkil etish masalasi ustuvor mavzular sifatida qaralmoqda.

O‘zbekistonda iqtisodiyotni liberallashtirishning hozirgi bosqichida innovatsiyalarni joriy etish va tijoratlashtirish-iqtisodiyot tarmoqlari- ning raqobatdoshligini oshirishning acocni omillaridan biriga aylanmoqda. "Bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tmoqdamiz. Bu bejiz emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g‘oya, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi. Innovatsiya bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo‘lsak, uni aynan innovatsion g‘oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak". Shu jihatdan, innovatsiya faoliyati infratuzilmasini boshqarish samaradorligini oshirish yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish, bunda innovatsion klaster konsepsiyasiga asoslangan holda iqtisodiyot raqobatbardoshligi va innovatsion rivojlanishini boshqarish samaradorligini oshirishga nisbatan uslubiy yondashuvlarni nazariy jihatdan asoslash va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF- 4947-son "O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida"gi va 2018 yil 21 sentabrda "2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi Farmonlari hamda 2018 yil 5 maydagi PQ-3697-son "Faol tadbirkorlik va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish bo‘yicha qo‘shimcha chora- tadbirlar to‘g‘risida", 2018 yil 7 maydagi PK-3698-son "Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga innovatsiyalarni joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi¹³⁰ qarorlari, shuningdek boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya tadkikoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Jahonda innovatsion menejmentni takomillashtirish bo‘yicha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar asosida qator, jumladan quyidagi ilmiy natijalar olingan: innovatsiya faoliyatida yuzaga keladigan risklarni bartaraf etish mexanizmlari asoslangan (Improvig sistem assessment and risk management in the field of innovation activiti - Oxford Universiti); innovatsion kompaniyalar faoliyati samaradorligini baholash tizimida iqtisodiy qo‘shilgan qiymat (YeVA)

¹³⁰ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi, Toshkent: "Uzbekiston" NMIU, 2018. -B. 23.

bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan (University of Leeds, Buyuk Britaniya); yirik innovatsion tuzilmalar moliyaviy menejment tizimida GAP tahlil konsepsiyasi tavsiya etilgan (LudwigMaximilians-Universität München. Germaniya); investitsiyalarni innovatsion faoliyat tarkibiga ta'sirining optimal modeli ishlab chiqilgan (University of Vaseda, Yaponiya); mintakalarning investitsion jozibadorligini innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish (G.V.Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti oshirish asosida yuzasidan. Rossiya); innovatsion salohiyatni oshirishning institutsional omillarining ta'siri aniqlangan (Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zbekiston). Jaxonda innovatsiya faoliyati infratuzilmasini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish jumladan quyidagi ustuvor yo'nalishlarda ilmiy-tadqiqotlar amalga oshirilmoqda: iqtisodiy o'sishning innovatsion tarkibini rivojlantirish makroiqtisodiy modellari innovatsion va texnologik paradigmalar rivojlantirish, texnologik platformalarni nazariyasini takomillashtirish, investitsion kompaniyalar faoliyatini innovatsion jarayonlarga jalb etish.

O'zbekistonda innovatsiya faoliyatini rivojlantirish va boshqaruv tizimini o'rganish bo'yicha A.Sh.Bekmurodov, B.B.Berkinov, S.S.G'ulomov, Sh.N. Zaynutdinov, N.K.Yo'ldoshev, B.K.G'oyibnazarov, M.A.Maxkamova, R.I.Nurimbetov, A.F.Rasulov, A.M.Qodirov va boshqa olimlar ilmiy tadqiqot olib borganlar¹³¹

Hozirgi keskin raqobat sharoitida innovatsion texnologiyalar va ilm- fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishlari uchun ularga zarur shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyatga ega.

Dunyo bozorida raqobat kuchayib boraётgan bir sharoitda mamlakatimizda iqtisodiyotning zamonaviy, yani innovatsion shaklini barpo etish bo'yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu maqsadda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev tashabbusi bilan boshlangan ilm-fan va ishlab chiqarishni o'zaro bog'laydigan mustahkam mexanizm boskichma-boskich joriy etilmokda.

Bunda olimlar o'z tadqiqotlarini iqtisodiyot va jamiyatning muayyan ehtiyojlariga yo'naltirsa, iqtisodiyot tarmoqlari ularning innovatsion faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlashdan manfaatdor bo'ladi.

Bugungi kunda har qanday davlatning barqaror taraqqiyoti asosini innovatsion faoliyat tashkil etadi. Tarix shundan dalolat beradiki, inson o'zining aql-zakovati bilan dastlabki mexnat qurollarini o'ylab topishdan, algoritm va nanozarrachalar, zamonaviy innovatsion kompyuter, super mikroelektron, biologik, gen muxandisligi, kuyosh va boshka yuqori texnologiyalarni kashf etishgacha bo'lgan murakkab yo'lni bosib o'tdi.

Bugungi globallashuv jarayoni raqobatni kuchaytirib, yangi mahsulotlar yaratish davrini qiskartirdi va kompaniyalarni innovatsion mahsulotlar (texnologiyalar, materiallar, mashinalar, texnika, transport va kommunikatsiya vositalari, dori-darmonlar, qishloq xo'jaligi va boshqa mahsulotlar)ni jadal ishlab chikishga majbur etmokda.

Ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash, xususiy tadbirkorlar va davlat o'rtasidagi hamkorlik, kichik innovatsion biznesni qo'llab-quvvatlash innovatsion faoliyatni keng rivojlantirishning muhim shartlaridir. Shuni ta'kidlash kerakki, dunyoning rivojlangan davlatlarida yangiliklarning qariyb yarmi tashkilotlar, kichik va o'rta biznes firmalari tomonidan

¹³¹ Зайнутдинов Ш.Н. Инновационный менеджмент. -Т.: Академия, 2006. -С.267. Зайнутдинов Ш.Н. Теория пят «И» нан новая система факторов процветания государства. LAP LAMBERT Academic Publishig RU, 2018. -С. 49; Расулев А.Ф. Алимов Р. Стимулирование инновационной активности в экономике // Общество и экономика -М.: 2007. -№ 5-6; Кадыров А.М. Формирование национальной инновационной системы в условиях углубления экономических реформ. Актуальные проблемы развития инновационной деятельности. Сборник научных трудов международной конференции. -Т.: 2008. С.19-21.; Нуримбетов Р.И... Калмуратов Б. Инновацион бошқариш стратегиясининг ахамияти // Jamiyat va boshqaruv.-Т.: 2010 йил, № 2, -Б. 73-75. Оценка эффективности управления экономикой. Под ред ш Н.Зайнутдинова, Э.Х.Махмудова. -Т.: ТГЭУ, 2008. -С.321; Эргашев Ф. Рахимова Д.. Сагдуллаев А. Парпиев О. Инновацион менежмент Дарслик.-Т.: Академия, 2003.-Б. 90.

amalga oshirilmoqda. Chunonchi, AQSh Milliy ilm-fan fondi ma'lumotlariga ko'ra, kichik firmalarda hayotga tadbqiq etilayotgan yangiliklar soni sarf-xarajatlar birligi bo'yicha o'rta va yirik firmalarga qaraganda ancha ko'pdir. Oliy ta'lim va ilmiy muassasalar ishlab chiqarish kompaniyalari va firmalar bilan birgalikda patentlangan ishlanmada o'z ishtiroki ulushini belgilab, tadqiqot va innovatsion loyihalarni amalga oshirgandagina ilm-fan va ishlab chiqarishning integratsiyalashuv jarayoni katta samara beradi. Yevropa patent idorasi tomonidan berilgan barcha xalqaro patentlarning 85 foizi aynan shunday hamkorlikdagi ishlanmalar ulushiga to'g'ri kelishi ham bejiz emas.

AQSh, Yaponiya, Janubiy Koreya va boshqa qator rivojlangan mamlakatlarda kichik va o'rta biznes innovatsiyalarga moyilligi bilan ajralib turishini ko'rish mumkin. O'tgan asrning 90-yillarida ushbu mamlakatlarda minglab ana shunday kompaniyalar tashkil etildi. Ularning aksariyati bugungi kunda jahon ishlab chiqarishida yetakchi firmalarga aylandi ("Samsung", "Microsoft", "Pfizer", "Hitachi" va boshqalar). Bu, o'z navbatida, millionlab yangi ish o'rinlari tashkil etish imkoniyatini yaratdi va sanoat hamda iqtisodiyotni rivojlantirishga kuchli turtki berdi.

Jahon tajribasi shuni kursatmoqdaki, har tomonlama rivojlangan innovatsion tizimga ega mamlakatlardagina innovatsiya jarayonlari samarali amalga oshirilib, texnologiyalar va boshqa ilm talab mahsulotlar tijoratlashtirilmokda.

Muxtasar aytganda, mavjud me'yoriy-huquqiy, tashkiliy-iqtisodiy, moliyaviy, solik, infratuzilma, moddiy-texnik va axborot shart-sharoitlarini yanada rivojlantirish, davlat ahamiyatiga molik innovatsion vazifalarni amalga oshirish va iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish maqsadida kadrlar tayyorlash hamda ularning malakasini oshirishga oid siyosatni amalga oshirish zarur.

Innovatsion faoliyatni tashkil qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan qator chora-tadbirlar ilm-fan va ishlab chiqarishni integratsiyalashtirishni yanada chuqurlashtirish, ilmiy-texnik salohiyatdan samarali foydalanish, mamlakatimiz ilm-fanining ilg'or yutuqlari va istiqbolli ilmiy texnologiyalarni ishlab chiqarishga tadbik etish, pirovardida O'zbekistonda innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishga xizmat qiladi.

TA'LIM MUASSASALARNI BOSHQARISHDA STRATEGIYANING AHAMIYATI

Eliboyev Hamid Egamberdiyevich
JDPU, Ta'lim muassasalarning boshqaruvi magistranti

Mehnat bozoridagi doimiy o'zgarishlar sharoitida universitetlar ta'lim mahsulotlari sifatini doimiy ravishda yaxshilash orqali jamiyat talabiga mos ravishda o'zgarishi kerak. Ushbu muammoni hal qilish uchun ta'lim tashkiloti uchun mavjud bo'lgan barcha resurslardan foydalanish kerak, uning tamal toshi universitetning umumiy "intellektual kapitali" hisoblanadi. Bundan tashqari, mazkur konsepsiyalarning amalga oshirilishi oliy ta'lim tizimini davlat, to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirishni doimiy ravishda qisqartirishda o'z ifodasini topib, oliy o'quv yurtlari uchun muqobil (byudjetdan tashqari) daromadlar topish vazifasini qo'yimoqda.

Ta'lim tizimini isloh qilish diqqat markazida strategik menejment universitetlar rahbariyati oldida turgan muammolarni hal qilishning asosiy vositasi bo'lib qolmoqda. Asosiy vazifa – ta'lim muassasasining real iqtisodiyot sektori yoki moliya sektoridan bo'lgan ta'lim xizmatlarining potentsial mijozlari bilan ishlab chiqarish munosabatlariga yaqinroq integratsiyalashuvi orqali uzluksiz ta'lim konsepsiyasi tamoyillarini keng joriy etishdan iborat. eng avvalo, moslashuvchan fikrlash qobiliyatiga ega mutaxassislarni tayyorlash va ularning malakasini amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratish uchun zarurdir.

Shuningdek, davlat, hududiy va jamoat ehtiyojlari nuqtai nazaridan universitetlar oldida o'z intellektual salohiyatini rag'batlantirish orqali ro'yobga chiqarish vazifasi turibdi.

Shunday qilib, universitetlarini boshqarishning mavjud usullarini hozirgi vaziyatda dolzarb deb atash mumkin emas va bu boshqaruv tizimini o‘zgartirish zaruriyatiga olib keladi. Binobarin, ta’lim tashkilotining samarali faoliyat ko‘rsatishi uchun moslashuvchan boshqaruv tizimini shakllantirishga ilmiy yondashuv zarur. Ushbu masalalar yechimini ishlab chiqish uchun universitetni boshqarish tizimlarini o‘zgartirish, rejalashtirish va marketing vositalarini joriy etish zarur. asosiy ta’lim tendentsiyalari va ta’lim xizmatlari bozoridagi o‘zgarishlarni tahlil qilish va bashorat qila oladigan faoliyat va tuzilma. Ushbu masalani hal qilishning mumkin bo‘lgan yo‘llaridan biri strategik menejment tizimini va loyihalar usulini joriy etishdir.

Strategiya [strategos] yunoncha so‘z bo‘lib, o‘zbek tilida “umumiy (asosiy, oliy) san’at” ma’nosida qabul qilinadi. Izohli lug‘atda “strategiya” tushunchasi harbiy harakatlarni o‘tkazish san’ati, ijtimoiy-siyosiy kurash jarayonida rahbarlik san’ati sifatida hamda ilmiy ma’noda izohlanadi.

Zamonaviy sharoitda “strategiya” so‘zi boshqaruv faoliyatida, turli korxona va muassasalar faoliyatini boshqarishda keng qo‘llaniladi va istiqboldagi vazifalarni belgilovchi, uzoq muddatli rejalashtirish, vazifalarni amalga oshirish yo‘llarini belgilovchi, ya’ni “strategiya” so‘zi o‘z oldiga qo‘yiladigan vazifalarni belgilab beruvchi, ya’ni “Strategiya” so‘zi turli korxona va muassasalar faoliyatini boshqarishda keng qo‘llaniladi. maqsadlarni aniqlash va natijalarga erishish, nazorat qilish usullari. Shunga ko‘ra, atamalar paydo bo‘ldi: strategik reja, strategik rejalashtirish, strategik menejment va boshqalar.

Strategik reja muayyan muassasada ta’lim jarayonini rivojlantirish, asosiy maqsad – uzoq muddatli istiqbolga raqobatbardosh bitiruvchilarni tayyorlashga erishishni bashorat qiladi va rejalashtirilgan vazifalar dasturini o‘z ichiga oladi. Uzoq muddatli reja rahbar xodimlarning yillik rejalarini ishlab chiqish va ularni keyinchalik amalga oshirish uchun asos hisoblanadi. Strategik rejalashtirish: ta’lim muassasasining maqsadlaridan kelib chiqqan holda, ularni amalga oshirishning aniq vazifalari, usullari va boshqaruv funktsiyalari belgilanadi, maqsad va vazifalarni asoslaydigan strategik reja ishlab chiqiladi, bilim darajasini hisobga olgan holda amalga oshirish muddatlari belgilanadi. ijrochilarning kasbiy mahorati, tashqi omillarning ta’siri, fan, texnika va texnologiyalarning rivojlanishi, muassasaning imkoniyatlari, ya’ni boshqaruv faoliyati yo‘nalishlari tahlil qilinadi.

Boshqaruv strategiyasi quyidagilarni o‘z ichiga oladi: belgilangan maqsadlarga erishish uchun ta’lim muassasasi faoliyatini takomillashtirish, pedagogik faoliyatni muvofiqlashtirish.

mantiqiy ishchilar, strategik reja asosida faoliyatni tashkil qilish. Boshqaruv strategiyasi ikki turga bo‘linadi: strategik boshqaruv va bozorni boshqarish. Amalda boshqaruvning u yoki bu shakllaridan foydalanish tashkiliy tizimning ustunligi va yangi darajasi bilan bog‘liq. Strategik menejment ta’lim muassasasini rivojlantirishning strategik maqsadlarining pedagogik xodimlarning imkoniyatlari va ularning intilishlari bilan muvofiqligini nazarda tutadi, u uzoq muddatli dastur, reja va loyihalar asosida amalga oshiriladi. Strategik menejment mavjud boshqaruv tizimini boshqaruv madaniyatining yuqori darajasiga ko‘tarish va keng doirada innovatsion dasturlarni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi.

Ta’lim muassasasi faoliyatini rivojlantirish va takomillashtirish uchun ko‘zlangan maqsadlarga erishish bo‘yicha strategik harakatlar rejasini ishlab chiqish, ushbu reja asosida muassasaning uzoq muddatli maqsadlarini xodimlarning ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirish zarur. , shuningdek, ta’lim muassasasining hozirgi sharoitlarini hisobga olish, uzoq vaqt davomida boshqaruv jarayoniga pedagogik innovatsiyalarni joriy etishni ta’minlash. Shuningdek, muassasa rivojlanishiga va vazifalarni amalga oshirishga ta’sir etuvchi omillarni bashorat qilish va tahlil qilish, ishlab chiquvchi va ijodiy g‘oyalar va ularni amalga oshirish yo‘llarini belgilash zarur. Ta’lim samaradorligini oshirishda ta’lim muassasalarini innovatsion boshqarishni uzoq muddatli va istiqbolli rejalashtirish usullari, ularni rivojlantirish maqsadlari va o‘qituvchilarning ehtiyojlarini muvofiqlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va ta’lim tizimini isloh qilish sharoitida ta’lim muassasasi rahbari ta’lim muassasasini rivojlantirishning strategik uzoq muddatli istiqbolli (besh,

o‘n va undan ortiq yilga) rejalarini ishlab chiqishi zarur. , rivojlanishga ta'sir etuvchi omillarni hisobga olgan holda va ular asosida o‘z faoliyatini amalga oshirish. Ta'lim muassasalarini boshqarish jarayonining rivojlanishi va takomillashtirilishi rahbarlik uslubi, funktsiyalari va usullari, rahbar tanlagan muayyan usullarga ustunlik berish bilan bog‘liq - bularning barchasi tizim sifatida qaraladigan boshqaruv taktikasi va strategiyasini tashkil etadi.

Shu bilan birga, bir tomondan, strategiya boshqaruv faoliyatining mazmuni bo‘lsa, ikkinchi tomondan, strategiya tizimning o‘zi, chunki ta’lim muassasasi boshqaruvi faoliyatini takomillashtirish pedagogik kadrlar faoliyati, pedagogik faoliyat uchun sharoit yaratish, rag‘batlantirish, boshqaruv sub’ektlari o‘rtasida kasbiy mahorat va ko‘nikmalarni rivojlantirish bilan bog‘liq. Ta'lim muassasalarini boshqarish strategiyasini amalga oshirish rahbariyatning (keng ma'noda) kompetentsiyasiga va pedagogik xodimlarning kasbiy va shaxsiy fazilatlarini darajasiga bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jo‘raev R.X., Turg‘unov S. T. Talim boshqarmasi. - Toshkent: Voris, 2006. - 198 b.
2. Sharifxo‘jaev M., Abdullaev Y. Boshqaruv. Darslik. - Toshkent: Ukituvchi 2001. - 706 b.
3. Балобанов А.Ye., Ключев А.К. Стратегическое планирование развития университета // Университетское управление: практика и анализ. 2002. № 2. С. 19–27. 6.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. М.: Academia, 1999. 956 с.

PISA DASTURI VA XORIJIY DAVLATLAR TA'LIM MUASSASALARIDA UNING TUTGAN O‘RNI

Sh.A. Haydarova
Oriental universiteti magistranti

O‘zbekistonda umumta'lim maktablari va maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, yosh avlodning har tomonlama puxta bilim olishi uchun zarur sharoit va imkoniyatlar yaratishga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda.

Xususan, Prezidentimiz Sh.Mirziyoevning tashabbuslari bilan 9-sinfni bitirgan o‘quvchilar, ota-onalar va o‘zlarining xohishlariga binoan, ongli ravishda kasb-hunar kolleji, akademik litsey yoki o‘zlari ta'lim olgan maktablarda majburiy ta'limni davom ettirishlari mumkin ekanligining belgilab qo‘yilishi yoshlarga har tomonlama qulayliklar yaratdi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan bunday islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlariga erishilmoqda bu holat malakali kadrlar va etuk mutaxassilarga bo‘lgan talabning yanada oshib borishiga turtki bo‘lmoqda.

Bunday talabning qondirilishi o‘z navbatida yoshlar o‘rtasida kitobxonlik va darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o‘qituvchilarning har tomonlama ta'lim tarbiyaga e'tiborini kuchaytirishning zamonaviy ijtimoiy innovatsiyalar orqali amalga oshirish ehtiyojini vujudga keltirmoqda.

Dunyoda ta'lim sifati, saviyasi va darajasini aniqlab beruvchi PISA (o‘quvchilarni ta'limdagi yutuqlarini baholash) xalqaro dasturi rivojlangan davlatlarda ta'lim sifatini yanada oshirishdagi mezon sifatida keng qo‘llanilib kelinmoqda.

PISA - o‘quvchilarni ta'lim sohasidagi yutuqlarini baholash bo‘yicha xalqaro dastur bo‘lib, undagi test jahon davlatlaridagi maktab o‘quvchilarining bilimi va ularni amaliyotda qo‘llay olish mahoratini baholaydi. Dasturning asosiy maqsadi - 15 yoshli o‘quvchilar ta'lim dargohida olayotgan bilim va tajribalarini ijtimoiy munosabatlarda va inson faoliyatida uchraydigan turli xil

hayotiy vazifalarni yechishda qanchalik foydalana olish qobiliyatini baholashdir. Ushbu sinov har uch yilda bir marotaba o’tkaziladi. Testda faqat 15 yoshdagi o’smirlar ishtirok etadi. Maktabdagi ta’lim sifatini monitoring qilishga qaratilgan PISA dasturi asosiy uch yo’nalishda: o’qish, matematika va ijtimoiy fanlar savodxonligi bo’yicha olib boriladi.

Birgina 2015 yilning o’zida 70 dan ortiq davlatlar PISA xalqaro dasturi sinovida ishtirok etgan. Umuman olganda, PISA dasturi davlatlarning ta’lim sohasidagi siyosatiga sezilarli darajada ta’sir o’tkazadi. Har bir davlat o’tkazilgan tadqiqot natijalari asosida o’zining ta’lim sohasidagi kuchli va kuchsiz tomonlarini xolisona aniqlab, boshqa davlatlarga nisbatan mavqeini ko’radi hamda ta’lim muassasalarida o’quv jarayonini takomillashtirishda o’z yo’nalishlarini va strategiyasini belgilab oladi.

PISA fanlarga oid bilimlarni, shuningdek, o’quvchilarning shu bilimlarni hatto notanish kontekstda ham ijodiy qo’llash qobiliyatini baholaydi. Shuningdek, bu dastur 16 yoshdan 65 yoshgacha bo’lgan insonlar o’rtasida o’qish savodxonligi, matematik savodxonlik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyasi (AKT) sohasidagi bilimlarni o’lchaydigan PIAAC dasturi bilan chambarchas bog’liq.

PISA tadqiqotlari har bir mamlakatga o’zining kuchli va zaif tomonlarini dunyo ta’lim tizimi bilan qiyoslash imkonini beradi. Shuningdek, xorijiy investitsiyalarni jalb etadi, ya’ni investorlar mamlakatda bilimli, malakali kadrlar bormi, degan savolga bu tadqiqot natijalari orqali javob topadi.

2021 yildagi PISA tadqiqotida matematik savodxonlik darajasini tekshirish ustuvorlik kasb etgan. Bunda PISA tadqiqotiga tayyorgarlik ko’rish uchun matematik savodxonlik yo’nalishi bo’yicha smartfondan foydalanish, daraja xossalarning go’zalligi, xarid qilish qarori, navigatsiya kabi topshiriqlarni bajarib, shug’ullanish kerak bo’lgan edi.

PISA xalqaro baholash dasturi O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda 997-sonli qarori bilan amaliyotga tatbiq etildi va O’zbekiston Respublikasi mazkur baholash dasturida ilk marta 2022 yilda ishtirok etdi. Mazkur dastur 2000 yildan buyon xalqaro pedagogik amaliyotga tatbiq etilgan. O’zbekiston Respublikasida 2019–2022 yillarda tanlab olingan tayanch maktab o’quvchilarining baholash dasturiga ishtirok etishining tashkiliy-metodik bosqichi amalga oshirildi. Bu borada jahon tajribasi qanday?

Estoniya

Estoniya PISA-2015 tadqiqotida matematika, o’qish va tabiiy fanlar savodxonligi bo’yicha eng yuqori reytingga ega bo’lgan o’nta mamlakatning biri edi.

Bu muvaffaqiyat uchun kichkina bolliqbo’yi davlati “yangi Finlyandiya” deya atala boshlandi. Chunonchi, 2015 yilda Estoniya matematika va tabiiy fanlar bo’yicha Finlyandiya bilan o’zib ketdi. Finlyandiya ekspertlari 1990 yillardagi ta’lim islohotlari masalalari bo’yicha estoniyalik hamkasblariga maslahatlar berdi. Darhaqiqat, bu mamlakatlar muvaffaqiyatida qandaydir umumiylik bor: Har ikki mamlakatda, ongli ravishda qilingan niyat bo’ladimi yoki madaniy xususiyatmi, ta’limdagi tenglik katta qadriyat sifatida tan olinadi. Bu yaxshi ta’minlangan yoki kam ta’minlangan oilalardan chiqqan bolalarning natijalaridagi minimal tafovutlar bilan tasdiqlanadi.

Estoniyada ijtimoiy-iqtisodiy omillarning ta’siri boshqa mamlakatlarga qaraganda ancha past. Bu jihatdan Estoniya o’quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy maqomi va ularning natijalari orasidagi bog’liqlik ancha ochiq bo’lgan Avstriya, Fransiya va Germaniya kabi mamlakatlarga qaraganda Kanada, Gonkong va Norvegiyaga yaqinroqdir.

PISA-2015 natijalari yuzasidan alohida e’tiborga molik omil, bu – maksimal darajaga erishgan o’quvchilar soni emas, 3 muhim yo’nalishning har birida past ko’rsatkichlarga ega o’quvchilar sonining kamligi.

Majburiy ta’lim 7 yoshdan boshlanadi, 3-4 yoshli bolalarning katta qismi davlat bog’chalariga boradi. Bitta tarbiyachiga to’g’ri keladigan tarbiyalanuvchilar sonining nisbati iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti reytingi bo’yicha o’rtachaning yarmini tashkil etadi.

Yosh shkalasining ikkinchi uchida – o’rta maktabni muvaffaqiyatli tugatgan ko’p sonli o’quvchilar turadi (sanoati rivojlangan mamlakatlar ichida eng yuqori ko’rsatkichlardan biri), buni ijtimoiy kelib chiqishidan qat’iy nazar har bir o’quvchiga ko’rsatilayotgan yuqori darajadagi ishonch tasdiqlaydi. Mustaqillikka erishganidan so’ng Estoniya markazlashmagan ta’lim tizimiga o’tdi va maktablarga ma’lum darajada avtonomiya, ta’lim dasturi va byudjet bo’yicha qaror qabul qilish huquqi, o’qituvchilarni ishga olish va bo’shatish imkonini berdi.

Maktab yoshidagi bolalar sonining qisqarishi eston ta’lim tizimi yetarli darajada kontingent yashaydigan joylarda maktablar bo’lishini, shu bilan birga maktab uchun zarur bo’lgan kontingent sonini nazorat qilishi shartligini talab qiladi.

Demografik tanazzul eston universitetlari uchun ham katta muammoga aylandi. Endi ular soni kamayib borayotgan abituriyentlarning har biri uchun nafaqat milliy oliy o’quv yurtlari, balki boshqa mamlakatlarning universitetlari bilan ham raqobatlashishiga to’g’ri kelardi. Estoniya kompaniyalari katta miqdorda bitiruvchilar yetishmasligidan xavotirga tushishgandi.

Bundan tashqari, Estoniyaning pedagog kadrlari iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga a’zo mamlakatlar bilan qiyoslaganda katta yoshli kadrlardir. Maktabga yosh mutaxassislarni jalb etish zarurati o’qituvchi ish haqining bir muncha oshishiga olib keldi.

Estoniya, Shimoliy Evropa va Boltiqbo’yi davlatlarida ta’lim davlat tomonidan moliyalashtiriladi, ta’limga xususiy investitsiya kiritish nisbatan kam. Shunga qaramasdan Estoniya ta’limga, masalan, Norvegiyadek mablag’ sarflamaydi, maktabgacha ta’limda bir muncha ko’p pedagog bo’lsa-da, ularning maoshi nisbatan kam. Estoniyaning ichki yalpi mahsuloti iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga a’zo davlatlar bo’yicha o’rtachadan ancha past, shuning uchun ham uning ta’limdagi muvaffaqiyatlari moliyalashtirishga bog’liq emas.

Estoniyaning yuqori natijalarga erishgani sabablarini tushunish uchun past natijali o’quvchilar foizini o’rganib chiqish lozim. PISA baholayotgan 3 yo’nalishning har biridagi yuqori natijalar haqida gap borar ekan, Estoniya ko’rsatgan natijalar yaxshi, lekin ularni zo’r deb bo’lmaydi. reytingda 1-o’rinni egallagan Singapurda 39,1 foiz o’quvchilar maksimal natijalarni ko’rsatdi, Estoniyada esa bu ko’rsatkich atigi 20,4 foizni tashkil etdi.

Biroq Estoniya past natijaga ega o’quvchilar sonining juda kamligi bilan liderlik qilmoqda. Estoniyalik 15 yoshli o’quvchilarning atigi 4,7 foizi 3 yo’nalish bo’yicha tayanch darajadan past ko’rsatkichni namoyish qiladi. Bu reyting liderlari – Finlyandiya, Gonkong, Singapur va Janubiy Koreya orasidagi eng yaxshi natija shuningdek, bu Germaniya va AQSHdagiga qaraganda ikki marta kam.

Finlyandiya

PISA dasturi 2000 yilda tashkil etilgandan buyon Finlyandiya unda muntazam qatnashib kelmoqda va erishgan natijalari bilan fin ta’lim tizimi dunyodagi ko’plab mamlakatlarning e’tiborini o’ziga jalb qilmoqda. O’tkazilgan yettita PISA siklining natijalarida ozgina tebranishlar va so’nggi ikki siklda biroz pasayish kuzatilsada, Finlyandiya ta’lim tizimi PISA tadqiqotlari natijalari bo’yicha uzoq davrda eng yaxshi natijalarga erishgan davlatlardan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, keyingi muhim jihat shundaki, Finlyandiya PISA tadqiqotlarida ishtirok etuvchi mamlakatlar orasida o’quvchilarning haftalik o’quv yuklamasi eng qisqa davlat hisoblanadi. Fin o’quvchilari haftada barcha fanlarni o’rganish uchun o’rtacha jami 36,1 soat sarflaydilar, ushbu ko’rsatkich maktab va maktabdan tashqari o’quv jarayoninio’z ichiga oladi. Eng qisqa o’qish vaqti va yuqori ballar Finlyandiya ta’lim tizimining jozibadorligini orttirdi.

Finlyandiyaning asosiy ta’lim to’g’risidagi qonunida ta’limning uchta asosiy maqsadi belgilab berilgan: (1) o’quvchilarga hayotda zarur bo’lgan bilim va ko’nikmalarni berish, (2) jamiyatda rivojlanish va tenglikni targ’ib qilish hamda (3) butun mamlakat bo’ylab ta’lim sohasida tenglikni ta’minlash.

Finlyandiya ta’lim tizimining asosini quyidagi 7 ta tamoyil tashkil etadi deyish mumkin:

Tenglik - finlyandiyadagi barcha maktablar o’quvchilarga bir xil sharoit va bir xil ta’lim tizimini taqdim etadi.

Bepul ta’lim - bepul ta’lim berish bilan birgalikda o’quvchilarga barcha o’quv jihozlari va tushlik ham bepul taqdim etiladi.

Individuallik – darslarni o’zlashtirishi qiyin bo’lgan o’quvchilar bilan o’qituvchilar yoki yaxshi o’zlashtirgan o’quvchilar alohida shug’ullanishadi. finlyandiyada o’quvchilar qo’shimcha darslarga qoldirilmaydi.

Amaliylik – o’quvchilarni imtihonga emas balki hayotga tayyorlash. Darslarda o’quvchilar, masalan, viza kartadan qanday foydalanish, shartnomalar tuzish, saytlar yaratish, tikish, ovqat pishirish, marketing va sotuv ishlari bilan shug’ullanish kabi amaliy ishlar bilan shug’ullanadilar.

Ishonch va o’qituvchilar salohiyati – barcha maktablardagi o’qituvchilar magistratura darajasiga ega bo’lishlari shart. O’quvchilarga uy vazifasi deyarli berilmaydi, ota-onalar farzandlari bilan uyda shug’ullanmaydi va o’qituvchilarning o’quvchilarni hayotga tayyorlashiga to’liq ishonishadi.

Ixtiyoriylik – dars jarayonida qay darajada ishtirok etish o’quvchilar ixtiyorida. O’qituvchilar o’quvchilarni darsga qiziqitira olmasalar o’quvchilar sinfni tark etishi yoki o’zlari yoqtirgan boshqa biror mashg’ulot bilan shug’ullanishlari mumkin.

Mustaqillik – fin ta’lim tizimida o’qituvchilar o’quvchilarni imkon qadar o’zlari bilim va ko’nikmalarni o’zlashtirishlari kerakligiga yo’naltiradi. Bilimlarni hayotda qanday tatbiq etish ko’nikmalari amaliy mashg’ulotlar yordamida shakllantiriladi. O’quvchilarning har qanday fikrlari inobatga olinadi va qo’llab quvvatlanadi.

Finlyandiyada ta’lim islohotlarining muvaffaqiyatida fin xalqining o’zaro tenglik va hamkorlik qadriyati, shuningdek, ta’lim tizimi va boshqa ijtimoiy xizmatlar o’rtasida jamiyatda ijtimoiy adolatni ta’minlash bo’yicha yuqori darajadagi hamkorlikning mavjudligi va ularning yagona uyg’unlikda faoliyat ko’rsatishi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, Finlyandiya muvaffaqiyatining sabablari haqida gapirar ekanmiz, ushbu yutuqning yana bir tomoni Finlyandiya ta’limida nimaga urg’u berilsa PISA dasturidagi baholashlar ham aynan shular bilan chambarchas bog’liq. Ya’ni o’quvchilarga faqat bilim berish o’rniga, savodxonlik qobiliyatlarini rivojlantirish finlyandiya ta’limining markazida turadi, bu fin o’quvchilariga PISA kabi savodxonlikka yo’naltirilgan baholash tizimida ustunlik beradi.

O’qituvchilarning yuqori salohiyatga ega ekanligi fin ta’lim muassasalarining muvaffaqiyatga erishishidagi navbatdagi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Sinf rahbarlari ham, fan o’qituvchilari ham o’qitadigan fan mazmunini juda yaxshi bilishadi va o’quvchilarning sinflarda faol bo’lishlari uchun turli xil o’qitish metodikalaridan foydalanadilar. Shuningdek, ular bilimlarni tushuntirish uchun ko’plab kundalik hayotiy misollardan foydalanadilar.

Bundan tashqari, fin jamiyatida mavjud yuqori saviyadagi kitobxonlik madaniyati ham o’quvchilarning muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qiladi. Finlyandiyada kutubxonalar tarmog’i juda zich joylashgan va ular doimo gavjum.

Singapur

Singapur Osiyoning muvaffaqiyatga erishgan mamlakatlaridan biridir. Mamlakat rivojlanmagan holatdan o’zini-o’zi olib chiqib, iqtisodiyoti rivojlangan davlatga aylandi. Ushbu sanoat inqilobi paytida mamlakatning ta’lim tizimi ham chetda qolmadi. Bugungi kunda Singapur maktab tizimi dunyodagi eng yaxshi maktab tizimi hisoblanadi.

Ushbu muvaffaqiyatning sirini Singapur iqtisodiyotining markazida ta’lim turganligi bilan izohlash mumkin. Xalqaro baholash dasturi PISA ga ko’ra, eng yuqori natijalarga erishgan o’quvchilar singapurlik hisoblanadi. Bundan tashqari, Singapur matematika va boshqa fanlar bo’yicha eng yuqori reytingga ega mamlakatlardan biri hisoblanadi.

Singapurning maktab ta’lim tizimi loyiha ishi yaratish va ijodiy fikrlashga undaydi. Natijada, mashg’ulotlar o’quvchilarni muayyan mavzular bo’yicha muammolarni hal qilish qobiliyatlari va bilimlari bilan yondashishlariga qaratilgan. O’quv dasturining maqsadi o’quvchilarga real dunyoda muammolarni hal qilishga yordam beradigan amaliy bilim va ko’nikmalarni berishdan iboratdir.

Singapur hukumati ko’proq o’quvchilarning amaliy faoliyati va sog’lom turmush tarzini targ’ib qilish uchun maktab ta’lim tizimini doimiy ravishda qayta ko’rib chiqadi va takomillashtiradi. Masalan, 2017-yilda o’quvchilarda akademik qat’iyat tufayli stress va psixologik muammolar ko’rsatkichi oshgani aniqlandi. Bunga javoban, ta’lim muassasalari o’quvchi-talabalarning bosimini yumshatish uchun imtihonlarda eng yaxshi natijalarni e’lon qilish ro’yxatini to’xtatdilar. Bundan tashqari, mamlakatda o’qituvchilarni ta’limda miqdorga emas, sifatga e’tibor qaratishga undaydigan “Less Teach, Learn Learn” strategiyasi joriy etildi.

Singapurda ota-onalar farzandlarining ta’lim olishida asosiy rol o’ynaydilar. Va yana barcha bolalar bir xil darajada aqlli deb hisoblanadi. Buning ma’nosi shundaki, singapurlik ota-onalar uchun meros bo’lib o’tgan qobiliyatlardan ko’ra, bolaning o’z harakati ko’proq maqtaladi. O’quvchilar ham o’zlarining muvaffaqiyati va strategik fikrlashlarini amaliyotda qo’llay olish bilan ota-onalariga javob qaytarishadi. Shunday qilib, dars soatlarida yoki ta’til paytida ota onalar farzandlarini qo’shimcha darslarga yozdirlsalar ham o’qishda muvaffaqiyatga erishish butunlay bolaning vazifasi hisoblanadi.

Ta’lim vazirligi maktablarda o’qitiladigan qadriyatlarining mustahkamlanishi uchun ota-onalar faolligini ko’rsatib o’tadi. Har bir maktabda ota-onalarni qo’llab quvvatlash guruhi (PSJ) mavjud bo’lib, yiliga 2-marta yig’ilish o’tkazadi. Ota-onalarning maktab faoliyatida ishtirokini rag’batlantirish uchun platformalar mavjud.

Singapur maktablari tizimining o’ziga xos xususiyatlari orasida ta’lim aniq ifoda etilishi va ta’limning kerakli natijalarini aniqlash ajralib turadi. Ushbu asos Milliy o’quv dasturlarini yaratish, o’qituvchilarning yuqori darajadagi tayyorgarligini va ularning pedagogik malakasini oshirishni ta’minlashni osonlashtiradi, milliy ta’lim nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda konsepsiya va amalga oshirish o’rtasidagi bog’liqlikni ta’minlaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, O’zbekiston ta’lim tizimi uchun bir qator takliflar ilgari surilmoqda:

- xalqaro ta’lim sifatini baholash dasturlarida O’zbekistonning ishtiroki masalasini atroflicha o’rganib chiqish va ushbu dasturlarda ishtirokini ta’minlash;
- xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda o’quvchi yoshlar bilimlari darajasini baholash yoki monitoring qilishning “milliy dasturi”ni yaratish;
- ilm-fan yutuqlarining eng ilg’or natijalari va adabiyotlarning ingliz tilida nashr qilinishini inobatga olgan holda, maktablarda ingliz tilini o’rgatuvchi turli xorijiy dasturlarni tadbiq etish masalasini ko’rib chiqish;
- maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya berishga mas’ul mutaxassislarining malaka talablarini aniq mezonlar orqali belgilab qo’yish va bolalarning umumiy ta’limga yo’naltirilishida butunlay mas’ulligini qonun bilan belgilab qo’yish;
- maktabgacha ta’lim hamda umumiy o’rta ta’lim muassasalaridagi guruh va sinflarda xalqaro tajribada sinalgan usullardan kelib chiqqan holda o’quvchilar sonining maksimal hamda minimal ko’rsatkichlarini belgilab qo’yish;
- psixologik testlar yordamida boshlang’ich sinflardagi iste’dodli bolalarni ajratib olib 8-9 yoshlilar uchun har bir maktabda ixtisoslashgan sinflar tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 sentyabrdagi “Xalq ta’limi tizimidagi maktabdan tashqari ta’lim samaradorligini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ–4467-sonli Qarori. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 01.10.2019 y., 07/19/4467/3825-son.

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida” PF–5712-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019 y., 06/19/5712/3034-son.

3. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrdagi “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari

to’g’risida” 997-son qarori / “Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi”, 10.12.2018 y., 09/18/997/2289-son.

4. Ismailov A.A. O’quvchilarning ta’limdagi yutuqlarini baholash tizimini xalqaro talablar asosida takomillashtirishning nazariy va institutsional asoslari// Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 2-son, 2022. – b. 92–103.

5. Matkarimov A. PISA xalqaro baholash dasturi asosida o’quvchilarning tayanch kompetensiyalarini shakllantirish/ ped. fanl. fal. dokt. ... diss. avtoref. – t.: 2022. – b. 56.

BO’LAJAK KASB TA’LIMI TALABALARINING IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

Sanakulova Z.A.

JDPU, Umumiy pedagogika kafedrası katta o’qituvchisi

Mamlakatimizda ta’lim tizimini rivojlantirish orkali har tomonlama yetuk barkamol, mustakil fikrlashga kodir, irodali faol va ijodkor pedagoglarni tayyorlashga katta e’tibor berilmokda. Ta’lim tizimini islox qilish bilan birga kadrlar tayyorlashning yangi tizimi yaratildi O’qitish metodikasini rivojlantirish va optimallashtirish, ta’lim jaraenida ilgor pedagogik o’qitishning zamonaviy didaktik vositalarini ko’llash bo’yicha izlanishlar olib borilmokda. Oliy ta’lim muassasalarida malaka talablari bo’lajak kasb ta’limi o’qituvchilarining ijodkorligini rivojlantirishning pedagogik shart sharoitlari, mexanizmi, metodlarini ishlab chikishga xam aloxida e’tibor qaratmokda. Yoshlarning shaxsiy rivojlanishi ular- ning ijodiy fikrlash, mustakillik, faollik munosabatlarining boyib borishi, dunyokarashlarining o’sib borishi, o’z-o’zini nazorat qilishga bo’lgan extiyojlarning shakllanishi kabi holatlar bilan tavsiflanadi. Bo’lajak kasb egalari, shuningdek, o’kituvchilar uchun ham ta’lim muassasalarida ta’lim olish jarayoni insonda mexnat faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda ahamiyatli xisoblangan kasbiy bilim, ta’lim sifati, kompetentlik va dara- jali mezonlar asosida rivojlantirish hamda O’zini takomillashtirishning eng maqbul doridir. Mavzu buyicha izlanishlar olib borgan boshqa olimlar ilmiy asarlari asosidagi taxlil. Turli mualliflar tomonidan e’lon kilingan kasbiy kompetensiya muammolari tugrisidagi ilmiy makolalarda ijodiy izlanish eng asosiy sifatlardan biri ekanligi qayd etiladi.¹

Taniqli olim N.A.Muslimovning takidlashicha ijodkorlikni tadkik qilish mustakil talim olish va ijodiy individuallikni rivojlantirish maksadida ijodkorlik jara- yenlarini tashkil qilish va boshqarishning ijo- diy jaraenii innovatsion amaliyotda model- lashtirish aynan yaratuvchanlik faoliyatda shax- sning kreatin potensiali rivoj topadi) bilan boglik maqbul shakllarini aniklash imkonini berdi bu urinda yuzaga keladigan murakkablik ijodiy xamkorlik faoliyatini yaxshirok tashkil qilish hamda boshqarish bilan belgilanadi, zero, bunda ongli ijodiy individuallikning tugridan-tugri anglanmaydigan jarayonlari ham shakllanadi.²

A.A. Verbiskiyning fikriga ko’ra, ijod korlikni tadqiq qilish mustakil talim olish va ijodiy individuallikni rivojlantirish maksadida ijodkorlik jarayonlarini tashkil qilish va boshqarishning ijodiy jarayonni innovatsion amaliyotda modellashirish (aynan yaratuvchanlik faoliyatda shaxsning kreativ potensiali rivoj topadi) bilan boglik makbul shakllarini aniklash imkonini berdi. Bu o’rinda yuzaga keladigan murakkablik ijodiy hamkorlik faoliyatini yaxshirok tashkil qilish hamda boshkarish bilan belgilanadi,zero, bunda ongli ijodiy individuallikning tugridan-to’g’ri anglanmaydigan jaraenlari xam shakllanadi.¹

S.L.Rubinshteynning fikriga ko’ra, sezish fakat his etish obrazigina emas, balki pred- metning yoki hodisaning tegishli sifatiga yo’naltirilgan bilish faoliyati bo’lib ham hisoblanadi. Olim sezishni tadkik etib: "sezish insonning hal qilayotgan masalasiga bo’lgan munosabatiga bog’liq holda jiddiy sil jiydi" deb ta’kidlaydi.

Psixologlar idrok qilishning beshta asosiy turini ajratishadi: ta’m bilish, hid bilish, eshitish, ushlab bilish va ko’rish. Idrokning yetakchi xossalari sifatida predmetlilik, yaxlitlik, anglanganlik,

tuzilmaviylik, konstantlik va saylovchanliklar ishtirok etadi. Shuningdek, idrok o‘z ichiga farklash, ko‘rib tanib olish, ulchash, nazorat, baholash va boshqa xarakatlarni oladi. Tashqi dunyo predmetlari va hodisalarini idrok qilish bo‘yicha faoliyat xayot jarayonida xamda idrok qilish ob‘ektlari ustida amaliy ish olib borish jarayonida shakllanadi. G‘ozievning ta’kidlashicha ta’lim jarayonida idrok maksadga muvofiq perseptiv faoliyatga aylanib va tobora murakkablashib boradi, natijada talabada kuzatish, nazrat qilish, farklash imkoniyati oshadi. Idrok ning takomillashuvi o‘qituvchining bevosita rahbarligida amalga oshadi. Idrokning rivojlantiradigan muhim vositalaridan biri narsa va hodisalarning o‘xshash va farkli alomatla rini ajratish ukuvini tarkib toptirishdir⁴.

Kasb ta’limida pedagogik ijodkorlik dinamik hodisa, murakkab ochiq tizim, shaxs xaetiy dasturi sifatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy ijodkor ukituvchi pedagogik faoliyatning reproduktiv usuli va ijodkorlikdan birini tanlashda nafaqat o‘zligini, hayotiy maqsadlarini ro‘yobga chiqaradi, u o‘zini sifat jihatidan o‘zgartiradi, psixologik to‘siqlarni yengadi, kasbiy ahamiyatli sifatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini kidiradi, o‘z pedagogik konsepsiyasini ishlab chiqadi. Umuman olganda, o‘qituvchining pedagogik faoliyati uchun birinchidan innovatsion yo‘naltirilgan, ikkinchidan, ijodkorlik faoliyati jarayonida individuallik sifatida o‘ziga yo‘naltirilganlik xos bo‘ladi⁵.

Zamonaviy talablarga javob beradigan tablim tizimida esa, maksad insonning shaxsiy imkoniyatlarini ustirish, ilgaridan ma’lum bo‘lmagan predmetlarga oid va ijtimoiy vaziyatlarda uzining kompetentligini namoyon kila olish kobiliyatlarini rivojlantirishdan iborat, bunda mazmun - shu maksadga erishishni ta’minlovchidir. Pedagogik texnologiya didaktik yoki metodik tizimning tarkibiy kismi xisoblanadi. Masalan, metodik tizim nimani o‘qitish, nima uchun o‘kitish, kanday ukitish kabi masalalarni hal etishga qaratilgan bo‘lsa, o‘qitish texnologiyasi, eng avvalo, kanday kilib samarali o‘qitish mumkin degan savolga javob beradi. Umuman olganda, shunchaki jaraen (sanoatda yoki boshqa sohalarda) texnologiya bulavermaydi, kachonki u oldindan rejalashtirilgan, yakuniy natija bo‘lgan mahsulotning xususiyatlari va unga erishish vositalari oldindan aniqlab olingan, ushbu jarayonni amalga oshirish uchun barcha shart- sharoitlar maqsadli ravishda shakllantirilgan va nihoyat bu jarayon ishga tushirilgan" bo‘lsagina texnologiya maqomiga ega bo‘ladi. Faollashtirilgan (kontekstli) ta’limda o‘qitishning yangi zamonaviy shakllari hamda an’anaviy shakllari uygunlashtirilgan xolda mavjud bo‘lib, o‘kuv faoliyatida real kasbiy faoliyatga xos bo‘lgan vaziyatlarni modellastirish imkoni yaratiladi, bunda ta’lim va tarbiya jarayonlari orasidagi uzilish barham topadi, talaba o‘kuv va bo‘lajak kasbiy faoliyatlari sub’ekti sifatida o‘zini namoyon qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi, zamonaviy mutaxassis modeliga mos keladigan kasbiy kompetentligi shakllanib boradi. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchisining ijodkorligini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan shartlar sifatida kuyidagilarni e’tirof etish mumkin²:

-o‘zlashtirilgan ijtimoiy tajribalarni qayta ishlash, izlanuvchanlik va ijodkorlik faoliyatlarida namoyon bo‘ladigan anik ifodalangan kasbiy yo‘naltirilganlik, bilimlarni egallash faolligi;

-pedagogik faoliyatda ko‘p uchraydigan har qanday nostandart vaziyatlarda mustaqil ravishda qaror qabul qila olishga, shuningdek, yaxlit pedagogik jarayonning barcha vokea va hodisalarini, dalillarini tahlil qila bilishga asos yaratadigan ilmiy tafakkurni rivojlantirish;

-jamiyat madaniyatini va jahon madaniyatini yegallaganlik, ta’lim olish jarayonini anglaganlik, uzining pedagogik kobiliyatlarini takomillashtirish, o‘zo‘zini rivojlantirishga yo‘nalganlik, tadkikotchilik faoliyatini rivojlantirish kabi keng doirani o‘z ichiga olgan mustaqil ta’limni tashkil etish;

-talabalarni kasbiy faoliyatga tayerlashni individuallashtirish orqali akliy va amaliy faoliyatida o‘zining individual uslublariiga ega bo‘lish imkonini beradigan ta’limni tashkil etish

Ijodkorlikni rivojlantirish uchun bugungi kunda kasb ta’limi ukituvchilarini tayyorlashda bo‘lajak mutaxassislardan kuyidagi sifatlar talab qilinadi:

-ular yukori darajadagi bilim va kasbiy ko‘nikmalar asosida:

-ular pedagogik faoliyatni va ishlab chikarish jarayonini tahlil qila oladigan:

- yangi nostandart royalarni ilgari sura oladigan;
 - ratsional, zamonaviy talablarga javob beradigan metod va vositalarni;
 - kasbiy va ilmiy axborotlarni o'zlashtirishning yangi usullarini amaliyotda ko'llay oladigan
- bo'lishi lozim.

Talabalarning kasbiy sifatlarini shakllanishi o'qitish jarayonida shaxs ijodkorlik faoliyatining faolligi bilan to'g'ridan- to'g'ri bog'langan. Oliy ta'lim tizimida zamonaviy o'qitishning eng muhim vazifasi bu talabalarning kasbi bo'yicha xabardorligini shakllantirish uchun kulay shart-sharoit yaratishdir. Ijodkorlik faoliyati uzok vakt tayyorgarlik ko'rishni, eruditsiyani, qobiliyatlarni talab kiluvchi faoliyat hisoblanadi. Ijodkorlik faoliyati - inson faoliyati asosi barcha moddiy va ma'naviy boyliklar manbaidir. Bo'lajak mutaxassisning muvaffakiyatli ijodkorlik faoliyati garovi zarur axborotni o'z vaktida tanlab olishi xisoblanadi. Ijodiy fikrlar va farazlarni generatsiyalashga undovchi asosiy omillar ehtiyojlari hisoblanadi. Bu extiyojning sifati bilimlar va malakalar bilan qurollanganlik bilan belgilanadi. Idrok qilish ko'pincha psixologlar tomonidan mustakil faoliyat sifatida tavsiflanadi. Masalan bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisining kasbiy faoliyatida idrok kilishning mustakilligini kuzatishda namoyon bo'ladi. Ob'ekt (biror texnik buyumining eskizi)ni tasvirlash jarayoni idrok qilish maqsadining aniqligisiz bo'lishi mumkin emas, chunki kuzatish mashqlari yaxshi kuzatuvchanlikning rivojlanishi bilan yakunlanadi. Ish jarayonida talabaning kuzatuvchanligi - ukuv va kasbiy bilimlarni shakllantirishda katta ahamiyatga ega bo'lgan faol fikrlash faoliyatidir. Obektni o'rganishda o'rganilayotgan predmet tugrisida yanada to'lik va anik tasavvurga ega bo'lish uchun detallarni takkoshlash, shaklning xossalari, uslubning xususiyatlarini aniqlash zarur.

Shunday kilib yukoridagi fikrlardan kelib chikib, idrok kilish va sezish jaraenini tadkik etish masalalari buyicha biz ta'lim oluvchilarda bilish faoliyatining bu turini maksadga yo'naltirilgan xolda rivojlantirish mumkinligi to'g'risida xulosa chiqardik. Bo'lajak kasb ta'limi talabalarining ijodkorligini rivojlantirishning samarali usullari kuyidagilardan iborat:

- psixologik tayyorgarlik o'kituvchi kasbiga turli darajada shakllangan yunaltirilganlik, ishga kizikish darajasi malakasini oshirib borishga intilish, bilimlarni uzluksiz ravishda boyitish, kasbiy fikrlash kobiliyatini takomillashtirish:

- ilmiy-nazariy tayyorgarlik - o'z ichiga olgan zarur darajada psixolo-pedagogik bilimlar va maxsus bilimlarni egallash;

- amaliy tayyorgarlik talab qilingan darajada kasbiy mahorat va ko'nikmalarning shakllanganligi;

Demak, umumkasbiy va mutaxassislik fanlarini o'qitishda pedagogik-psixologik konuniyatlarni hisobga olinishi bevosita bulajak mutaxassisning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlanishida muxim axamiyatga ega ekan. Bo'lajak kasb ta'limi O'kituvchisining kasbiy faoliyati - bu o'quv tarbiyaviy jarayonga o'zining faol munosabatlarini bildirib, kuyilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda ijtimoiy-iktisodiy nuktai nazardan yondashib, komil inson sifatleri bilan birga akliy kasbiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beruvchi faoliyatdir. Kasb talimida ijodkorlik dinamik hodisa, murakkab ochiq tizim, shaxs hayotiy dasturi sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy ijodkor o'qituvchi pedago- gik faoliyatning reproduktiv usuli va ijod- korlikdan birini tanlashda nafaqat o'zligini, hayotiy maksadlarini ro'yobga chikaradi, u o'zini sifat jihatidan o'zgartiradi, psixo- logik to'siqlarni yengadi, kasbiy ahamiyatli sifatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini qidiradi, o'z pedagogik konsepsiyasini ishlab chikadi. Shunday qilib, bo'lajak kasb ta'limi o'kituvchisi kasbiy-pedagogik ijodkorlik kom- petentligini rivojlantirish faoliyatini egallash uchun zarur va yetarli shartlar zarur bo'ladi. Oliy ta'lim muassasalarida kasb ta'limi yo'nalishlariga talabalarni qabul kilishda ijodiy imtihonni joriy etish. Amaliy mashg'ulotlarda ham ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish faoliyatining individual uslublariidan foydalanish. Kasb ta'limi yo'nalishlari o'quv rejalarida pedagogik amaliyotlar hajmini kengaytirish. Pedagogik amaliyotlarda kasb ta'limi yo'nalishlari talabalariga texnologik jarayonni va pedagogik jarayonni loyihalash amaliyotini puxta o'zlashtirishini ta'minlash maksadida kasb-hunar ta'limi muassasalari va oliy ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorlik aloqalarini mustahkamlash, oliy

ta’lim muassasalarida o‘qituvchilarining ijodkorligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi barcha faoliyatini faollashtirish.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. - М Высшая школа, 1991. - 208 с. 5.
2. Maxmutov M.I., Ibragimov G.I., Choshanov M.A. Pedagogicheskie texnologii raz- vitiya myshleniya uchashixsya, Kazan: 1993, 88 s.
3. Mamatqulov A.N. Kasbiy ta’limda talabalar ijodkorligini rivojlantirish. "Zamonaviy ta’lim" ilmiy-amaliy ommabop jurnal - Toshkent, 2019. №12(85). 11-17 6.
4. Muslimov N.A., Raximov Z.T., Xo‘jaev A.A., Qodirov H.Sh. Ta’lim texnologiyalari.Darslik, - T.: «Voriz - nashriyot», 2019. 337-bet.
5. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy metodik asoslari.: Dis..... ped. fan. dokt. - T.: 2007. - 275 6.
6. G‘oziev E.. Psixologiya. - Toshkent: O‘qituvchi, 1994.-224 b. 117 b. 11. Sharipov Sh.S. O‘quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta’minlashning nazariyasi va amaliyoti. Ped. fan. dokt. ... diss. - T., 2012.-264 b.

TA’LIMGA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNI JORIY ETISH ZARURATI

Qosimov Azimjon Sanaqul o‘g‘li
JDPU Maktab menejmenti kafedrası o‘qituvchisi

Mamlakatimizda ta’lim tizimini isloh qilish orqali yosh avlodni har tomonlama barkamol insonlar etib voyaga yetkazish bosh vazifa sifatida qo‘yilmoqda. Ta’limning maqsadi, eng avvalo, inson ongini rivojlantirishdir. Chunki har qanday mamlakatning kelajagi, ertangi kuni uning tabiiy boyliklariga emas, balki fuqarolarining saviyasiga bog‘liqdir. 2018-yil ta’lim tizimida amalga oshirilgan islohotlarni mamlakatimizda soha rivojiga qanchalik e’tibor berilayotganini tasdiqlaydi. Fan-texnika asri va jadal taraqqiy etayotgan hayot o‘quvchilarda o‘quv predmetlari bo‘yicha faqatgina bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishning o‘zi yetarli emasligini ko‘rsatmoqda. Bu quyidagi holatlarda namoyon bo‘lmoqda: •ta’lim muassasasini muvaffaqiyatli bitirgan ayrim o‘quvchilar, hayotda ko‘p muvaffaqiyatsizliklarga uchraydi; •oliy ta’lim muassasini bitirib yangi ishga borgan yosh mutaxassis universitet yoki institutda kasbiga oid bilim va ko‘nikmalarni yetarli darajada olgan bo‘lsa-da, ish joyiga ko‘nikishi uzoq vaqt davom etadi; •ko‘pincha maktab yoki litseyda olingan bilim va ko‘nikmalar tezda hal qilinishi kerak bo‘lgan hayotiy vaziyatlarga to‘g‘ri kelmaydi yoki umuman hayotida kerak bo‘lmaydi.

Shunga ko‘ra, ta’lim jarayoniga o‘quvchilar egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini bevosita kundalik hayotida qo‘llashga o‘rgatadigan kompetensiyaviy yondoshuvga asoslangan DTSlarni yaratish va ta’lim jarayoniga qo‘llash zaruriyati yuzaga keldi. “Competence” so‘zi “to compete” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “musobaqalashmoq”, “raqobatlashmoq”, “bellashmoq” degan ma’noni bildiradi. So‘zma-so‘z tarjima qilinsa, “musobaqalashishga layoqatlilik” ma’nosida keladi. Ilmiy pedagogik, psixologik manbalarda berilishicha, kompetensiya, kompetentlilik o‘ta murakkab, ko‘p qismli, ko‘pgina fanlar uchun mushtarak bo‘lgan tushunchalardir. Shu boisdan uning talqinlari ham hajman, ham tarkibiga ko‘ra, ham ma’no, mantiq mundarijasi jihatidan turli-tuman. Atamaning mohiyati shuningdek "samaradorlik", "moslashuvchanlik", "yutuqlilik", "muvaffaqiyatlilik", "tushunuvchanlik", "natijalilik", "uquvlilik", "xossa", xususiyat", "sifat", "miqdor" kabi tushunchalar asosida ham tavsiflanmoqda.

Shunga ko‘ra ta’lim kompetensiyalarini tasdiqlangan standartda keltirilgan ta’rif bo‘yicha qabul qilamiz. Bilim — o‘rganilgan ma’lumotlarni eslab qolish va qayta tushuntirib berish; ko‘nikma — o‘rganilgan bilimlarni tanish vaziyatlarda qo‘llay olish; malaka — o‘rganilgan bilim va shakllangan ko‘nikmalarni notanish vaziyatlarda qo‘llay olish va yangi bilimlar hosil qilish;

kompetensiya — mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati. Kompetensiyaviy yondashuv va uning xorijiy tajribada qo'llanilishi Kompetensiyalarning mazmuni va mohiyatini o'rganishdan oldin, uning fan va turmushga kirib kelishning qisqacha tarixi bilan tanishaylik.

Birinchi bosqich – 1960-1970-yillar. Tilni o'rganishga doir dastlabki kompetensiyalar kiritila boshlandi. Bunda D.Xayms tomonidan "kommunikativ kompetensiya" tushunchasi kiritiladi.

Ikkinchi bosqich – 1970–1990-yillar. Kompetensiya/kompetentlik kategoriyalaridan tilni, ayniqsa ikkinchi (ona tilidan tashqari) tilni o'rganish nazariyasi va amaliyotida, boshqarishda, rahbarlikda, menejmentda professionallik va muloqotni o'rganishda foydalanila boshlandi. Bu paytda "ijtimoiy kompetensiya/kompetentlik" tushunchasining mazmuni ishlab chiqildi.

Uchinchi bosqich –1990- va keyingi yillarda kompetensiyaviy yondashuv kasbiy ta'limga, umumta'lim fanlariga va boshqa yo'nalishlarda qo'llanila boshlandi. O'zbekistonda dastlab Birinchi Prezidentimizning 2012-yilda imzolangan chet tillarni o'qitishni takomillashtirish to'g'risidagi farmonga muvofiq ilk bor kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan DTS ishlab chiqilib, 2013-2014-o'quv yilidan bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etila boshlandi. Kompetensiya bo'lishi uchun uning strukturasi qanday bo'lishi kerak? Kompetensiyaning struktura komponentlari quyidagilar:

- kompetensiyaning nomi;
- kompetensiya tipi va uning umumiy ketma-ketligidagi o'rni (tayanch, fanlararo, fanga oid);
- kompetensiyalar kiritiladigan, real faoliyat ko'rsatadigan obyektlar doirasi;
- kompetensiyaning ijtimoiy-amaliy bog'liqligi va ahamiyati (u jamiyat uchun nima sababdan kerak?);
- kompetensiyaning shaxsga nisbatan ahamiyati (nima sababdan o'quvchi kompetent bo'lishi kerak?);
- real obyektlar doirasiga oid bilimlari, ko'nikmalari va malakalari;
- mazkur kompetensiya doirasida o'quvchining faoliyat ko'rsatishi uchun kerak bo'ladigan minimal tajribasi (o'qitish bosqichlari bo'yicha);
- indikatorlar – o'quvchi kompetentligi (o'qitish bosqichlari bo'yicha) darajasini aniqlash uchun o'quv va nazorat-baholash topshiriqlari namunalari, misollari.

Qanday kompetensiyalarni tayanch kompetensiyalar deb olish kerak: Kompetensiyalardan, ta'lim kompetensiyalarni farqlash lozim. Ta'lim kompetensiyasi o'quvchining kelajakdagi to'laqonli hayotidagi faoliyatini modellash tiradi. Masalan, fuqaro ma'lum bir yoshga yetgunga qadar ayrim kompetensiyalarni haytiga tatbiq eta olmaydi. Lekin bu ularni o'quvchida shakllantirish shartmas degani emas. Masalan, o'quvchi maktabda fuqarolik kompetensiyasini o'zlashtirsa-da, uni hayotda maktabni bitirganidan so'ng ishlatadi. Shunga ko'ra bunday kompetensiyalar o'qish davrida ta'lim kompetensiyasi sifatida namoyon bo'ladi. Tayanch kompetensiyalarning dunyo bo'yicha yagona qabul qilingan ro'yxati yo'q. Chunki har bir mamlakatning yoki hududning o'z an'analari, mentaliteti va o'ziga xos talablari bor.

Kompetensiya – jamiyatning o'z fuqarolariga qo'ygan ijtimoiy buyurtmasibo'lib, ularning ro'yxati muayyan mamlakatdagi yoki hududdagi ijtimoiy muhit bilan belgilanadi Bunday kelishuvga har doim ham erishib bo'lmaydi. Masalan, Shveysariya va Amerika Qo'shma Shtatlarining iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti hamda ta'lim statistikasi Milliy institutining "Tayanch kompetensiyalarni tanlash va aniqlash" nomli loyihasida ham tayanch kompetensiyalarni qat'iy ravishda aniqlab olishning imkoniyati bo'lmagan. Shunga ko'ra, kompetensiyalarning Yevropa va Rossiya variantlarini ko'rib chiqaylik. Yevropa kengashi simpoziumida "Yevropa uchun tayanch kompetensiyalar" belgilab olingan. Unga ko'ra o'quvchi quyidagilarni o'rganishi kerak:

- tajribadan foydali xulosa yoki natija chiqarib olishi;
- turli fanlarga va sohalarga oid bilimlarini o'zaro bog'lay olishi va ularni tizimlashtirishni;
- o'zining shaxsiy o'rganish usullarini tashkil qilish(o'rnatish)ni;

- muammolarni mustaqil yecha olishni. Izlash;
- mustaqil bilim olish bilan shug‘ullanish;
- turli ma’lumotlar bazasini qidirish;
- tevarak-atrofdan surishtirish;
- ekspertdan maslahat olish;
- axborot olish;
- hujjatlar bilan ishlash va ularni turkumlash (klassifikatsiyalash).

O‘ylash:

- o‘tgan va kechayotgan voqealar orasidagi o‘zaro bog‘liqlikni topish;
- jamiyat rivojlanishining u yoki bu aspektiga tanqidiy yondashishi;
- murakkablik va o‘ziga bo‘lgan ishonch yo‘qolishiga qarshi turish;
- bahs-munozara chog‘ida o‘z pozitsiyasini egallash va shaxsiy nuqtai nazarini himoya qilish;

• o‘qish yoki ish joyidagi siyosiy-iqtisodiy muhitning muhimligini anglash;

• sog‘lom turmush tarzini, iste’molchilik madaniyatini egallash, tasviriy san’at va adabiy asarlarini baholay bilish.

Hamkorlik qilish:

- guruhda ishlash va hamkorlik qila olish;
- qarorlar qabul qilish – anglashilmovchilik va mojarolarni bartaraf etish;
- kelisha olish;
- shartnomalarni ishlab chiqish va bajarish. Ishga kirishish:
- loyihada qatnashish;
- javobgarlikni olish;
- guruhga yoki jamoaga kirish hamda o‘z hissasini qo‘shish;
- hamkor ekanligini isbotlash;
- o‘z ishini tashkil qila bilish;
- hisoblash va modellash asboblaridan foydalana bilish; ko‘nikish;
- yangi axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalana olish; tez o‘zgarishlar oldida moslashuvchanligini isbotlash;
- yangi yechimlarni topa bilish.

Tayanch kompetensiyalarning Rossiya varianti

- qadr-qimmat, e’tiqod kompetensiyasi
- umummadaniy kompetensiyalar
- o‘quv-o‘rganish kompetensiyasi
- axborot kompetensiyasi
- kommunikativ kompetensiya
- ijtimoiy-mehnat kompetensiyasi
- shaxsni takomillashtirish kompetensiyasi

Kompetentlik – kompetensiyalarni qo‘llay olishda inson ega bo‘lishi kerak bo‘lgan minimal tajribaga ega bo‘lishdir. Buni o‘quvchining tayyorgarligiga qo‘yiladigan talablarni shakllantirishda, o‘quv jarayoni va darsliklarni loyihalashda esdan chiqarmaslik kerak. Ta’limda kompetensiyalarning asosiy funksiyalari quyidagilar: - yosh avlodni kundalik hayotga tayyorlash bo‘yicha ijtimoiy talabning aks etishi; - bilim, ko‘nikma va malakalarini hamda faoliyat usullarini kompleks holda maqsadli qo‘llashi uchun atrof-muhitdan real obyektlarni ko‘rsatishi; - turli o‘quv predmetlari va ta’lim sohalarini mazmunining tarkibiy qismi bo‘lishi; - konkret masalalarni yechishda nazariy bilimlarni amaliyotda foydalanish bilan bog‘lashi. Kompetensiyalar qanday ketma-ketlikda bo‘lishi kerak?

Ba’zi kompetensiyalar boshqalariga nisbatan umumiy yoki ahamiyatliroq bo‘ladi. Shunga ko‘ra ularni uchta darajaga bo‘lish mumkin: 1) tayanch kompetensiyalar–ta’lim mazmunining umumiy (metapredmet) qismiga tegishli; 2) umumpredmet kompetensiyalari–ma’lum doiraga kiruvchi o‘quv predmetlari va ta’lim sohalariga tegishli; 3) predmetga oid kompetensiyalar –

oldingi ikki kompetensiyalarga nisbatan xususiy hisoblanib, o‘quv predmeti doirasida shakllantiriladi. Tayanch kompetensiyalar har safar ta’limning ma’lum bir bosqichi va belgilangan o‘quv predmeti uchun aniqlashtiriladi. Ular to‘plam, me’yoriy hujjatlar, o‘quv va metodik adabiyotlar, shuningdek, o‘quvchilarning tayyorgarligini, shu bilan birga, ularning ijodiy tayyorgarligi darajasini baholaydigan hujjatlarni loyihalash va yoritish uchun xarakterlovchi to‘plamni belgilaydi.

Yuqorida keltirilgan vazifalarni bajarish bilan birgalikda ta’lim muassasasida ilmiy-metodik, axborot bazasini shakllantirish, pedagog kadrlarni tayyorlash, ishlab turgan pedagoglarimizda yangicha fikrlashni shakllantirish lozim. Bundan tashqari: - o‘qituvchilarni ta’limdagi kompetensiyaviy yondashuv bilan tanishtirish;

- tayanch kompetensiyalarni shakllantirishni ta’minlaydigan texnologiyalarni egallash;

- o‘qituvchilarni kompetensiyalarga yo‘naltirilgan topshiriqlarni tuza olish va darsda hamda darsdan tashqari faoliyatda qo‘llay olishga o‘rgatish;

- o‘qituvchilarni berilgan topshiriqlarni o‘quvchilar tomonidan qanday bajarilganligini tahlil qilish va baholashga o‘rgatish kerak.

Har bir o‘qituvchi esa monitoring o‘tkaza olish, o‘z pedagogik faoliyatiga zarur tuzatishlar kirita olish kerak.

Bugungi kunda butun dunyo bo‘ylab yoshlarning ta’lim olishi va shu orqali jamiyatni yanada rivojlantirish masalasiga katta e’tibor qaratib kelinmoqda. Shu qatorda bizning mamlakatimizda ham ta’limni yanada takomillashtirish, bugungi zamon talablariga javob beradigan ta’lim tizimini shakllantirish masalasiga alohida ahamiyat berilmoqda. Yurtboshimiz rahnamoliklarida ta’lim va tarbiya sifati va samaradorligini zamon talablari darajasiga ko‘tarish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Buning uchun davlat umummilliy dasturlari asosida barcha sharoitlar yaratildi. Ta’lim-tarbiya tizimining bugungi kundagi asosiy vazifasi o‘quvchilarni o‘z bilimi va dunyoqarashiga ega, vatanini sevadigan, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda bilim oladigan qilib tarbiyalashdan iborat. Hozirgi zamon talablaridan kelib chiqqan holda ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan umumta’lim fanlari bo‘yicha uzluksiz ta’limning o‘quv dasturlari loyihalari tayyorlanmoqda. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning asosiy tamoyillaridan biri o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va malaka bilan bilan birga hayotiy kompetensiyalarni shakllantirish hisoblanadi. Avvalo “kompetensiya” so‘zining ma’nosini bilib olsak: bu so‘z “munosib bo‘lmoq” ma’nosini anglatadi. Psixologikva pedagogik adabiyotlarda shaxsga xos xususiyat sanalgan “kompetensiya” tushunchasiga har xil qarashlar mavjud. Agar ularni birlashtiradigan bo‘lsak, bu muayyan vaziyatlarda eng maqbul variantni tanlashda qaror qabul qilish qobiliyati va tayyorligi. Ta’limda kompetensiyaviy yondashuv deganda o‘quvchilarning ta’lim muassasasida egallagan bilimlari orqali kundalik hayotda duch keladigan vaziyatlarda foydalanishga tayyorlash tushuniladi. Ya’ni olingan nazariy bilimlarni amaliyotga bog‘lash, amaliyotda qo‘llashdan iborat. Bilimlarni amaliyotda qo‘llash esa ta’lim samaradorligini yanada oshirishga hizmat qiladi. Komponentlik deganda shaxsning bilim, ko‘nikma va tajribalari ijtimoiy hayotga mosligi va o‘ziga tegishli muammolarni hal qilishga qodirligi tushunilar ekan, ta’limda kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishda, avvalo, o‘qituvchining o‘zi quyidagi kompetensiyalarga ega bo‘lishi zarur:

- kasbiy kompetentlik

- shaxsiy kompetentlik.

Kasbiy kompetensiya bu o‘qituvchining zaruriy bilimlarga ega bo‘lishi, o‘quvchilarga zaruriy bilimlarni qanday, qay tartibda, qanday vositalar bilan o‘rgatishga oid ko‘nikmalarning shakllangan bosqichi sanaladi.

Kasbiy kompetensiya mutaxassisning kasbiy faoliyatini amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorligining birligi bilan tavsiflanadi. V.I.Volkinning fikricha, kasbiy kompetensiya – bu shaxsga mustaqil va mas’uliyatli harakat qilishga imkon beradigan ruhiy va shaxsiy fazilatlar va holatlar yig‘indisi

Masalan bunga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin: chiroyli so‘zlash, faol va tashabbuskor bo‘lish, moslashuvchanlik, ma’suliyat, ishchanlik, insonparvarlik kabilar. Kasbiy va shaxsiy kompetensiyani ta’lim jarayonida qo‘llanilishi bir qancha qulayliklarni yuzaga chiqaradi.

Masalan: -o‘qituvchilarda o‘z-o‘zini tahlil qilish va zarur narsalarni anglash ko‘nikmasi shakllanadi;

-o‘zini rivojlantirishni rejalashtirish orqali ta’lim jarayoni qatnashchilariga ta’sir ko‘rsatish;

-o‘zini namoyon etish, atrofni o‘rganish va kamchiliklarni tuzatib borishga erishiladi;

-o‘qituvchi o‘quvchilar ehtiyojini, yosh xususiyatlarini bilish orqali ularga nimani va qanday o‘rgatish bo‘yicha malakasi yuqori bosqichga ko‘tariladi. Umuman olganda, kompetensiya

- bilim, ko‘nikma, malaka, qadriyat, boshqa shaxsiy sifatlar, ijobiy natijalarni faoliyatda ko‘rinishi ekan bu jarayonni ta’lim jarayoniga tadbiiq etishda o‘qituvchining kasbiy hamda shaxsiy kompetentligi yuqori ahamiyatga ega. Shuning uchun dastavval ta’lim oluvchilar emas ta’lim beruvchilarning o‘zi yuqori kompetentlikga ega bo‘lishi zarur deb hisoblayman. Shundagina bu bosqichda yuqori natijalarga erishishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. B. Mengliyev “ Universal qo‘llanma”
2. Ro‘zimova N “ Uzluksiz ta’lim tizimini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish” ma’ruza
3. hozir.org.uz sayti materiallari
4. fayllar.org.com sayti materiallari.

ELEKTRON TA’LIM MUXITIDA AXBOROT YETISHMASLIGI VA QAROR QABUL QILISH SHARTLARI

S.M.Jumaboev
JDPU katta o‘qituvchisi
T.N.Jiyaqulov
JDPU magistranti

Elektron ta’lim muxitida tasniflash - ob’ektlarning ma’lum bir to‘plamini eng muhim belgilariga ko‘ra sinflarga taqsimlash. Ob’ektlar sinflarga birlashtirilgan belgi yoki ularning kombinatsiyasi tasniflash uchun asosdir. Sinf - bu umumiy xususiyatlarga ega bo‘lgan ob’ektlar to‘plami.

Tizimlar turli belgilarga ko‘ra sinflarga bo‘linadi va hal qilinayotgan muammoga qarab, turli tasniflash tamoyillarini tanlash mumkin.

Tasniflar har doim nisbiydir. Har qanday tasniflashning maqsadi tizimni ko‘rsatish uchun yondashuvlarni tanlashni cheklash, tizimni tahlil qilish texnikasi va usullarini tanlangan sinflar bilan taqqoslash va tizimlarning tegishli sinfi uchun usullarni tanlash bo‘yicha tavsiyalar berishdir.

Riskga bo‘lgan munosabatga qarab, muammoni hal qilish "obyektivistlar" va "sub'ektivistlar" pozitsiyalaridan amalga oshirilishi mumkin. Aytaylik, lotereya taklif qilinmoqda: 30 so‘m uchun (lotereya chiptasining narxi) teng ehtimollik $p = 0,5$ bo‘lgan o‘yinchi hech narsa yuta olmaydi yoki 100 so‘m yuta olmaydi. Bunday lotereyada ishtirok etish huquqi uchun bitta shaxs hatto 30 so‘mdan ham pushaymon bo‘ladi, ya’ni. oddiygina lotereya chiptasini sotib olmaydi, boshqasi lotereya chiptasi uchun 50 so‘m to‘lashga tayyor, uchinchi esa hatto 100 so‘m olish imkoniyati uchun 60 so‘m to‘laydi. (masalan, vaziyat shunday bo‘lsa, faqat 100 so‘m ega, futbolchi o‘z maqsadiga erishish mumkin, shuning uchun oxirgi pul mumkin yo‘qotish, va u aniq 60 so‘m bor, uning uchun vaziyatni o‘zgartirmaydi).

Shartsiz pul ekvivalenti (SHPE) - o‘yinchi o‘yinda (lotereyada) qatnashish uchun to‘lashga tayyor bo‘lgan maksimal pul miqdori yoki shunga o‘xshash tarzda u o‘ynashni rad etishga tayyor bo‘lgan minimal pul miqdori. . Har bir shaxsning o‘ziga xos BDE mavjud.

Kutilayotgan pul qiymati (KPQ) ya'ni o‘yindagi o‘rtacha g‘alaba g‘alabalar o‘lchamlari va ushbu g‘alabalarining ehtimoli ko‘paytmalari yig‘indisi sifatida hisoblanadi. Misol uchun, bizning KPQ lotereyamiz uchun $= 0,5 * 0 + 0,5 * 100 = 50$ so‘m.

SHPE o‘yinning KPQ bilan mos keladigan o‘yinchi shartli ravishda ob'ektivist deb ataladi. $SHPE \neq KPQ$ sub'ektivist bo‘lgan o‘yinchi. Agar subyektivist xavf-xatarni yoqtirmasa, uning $SHPE > KPQ$. Agar moyil bo‘lmasa, u holda $SHPE < KPQ$. Qarorlar daraxti yordamida qaror qabul qilish jarayoni odatda quyidagi besh bosqichni o‘z ichiga oladi.

1-bosqich. Muammoni shakllantirish. Avvalo, muammo bilan bog‘liq bo‘lmagan omillardan voz kechish kerak va qJamilan ko‘plab omillar orasida muhim va muhim bo‘lmaganlarni ajratib ko‘rsatish kerak. Bu qaror qabul qilish muammosining tavsifini tahlil qilinadigan shaklga olib keladi. Quyidagi asosiy tartiblarga rioya qilish kerak: eksperiment va real harakatlar uchun ma'lumot to‘plash imkoniyatlarini aniqlash; ma'lum bir ehtimollik bilan sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan hodisalar ro‘yxatini tuzish; natijalari foydali va foydalanish mumkin bo‘lgan ma'lumotlarni o‘z ichiga Jamilan voqealarni tartibga solishning vaqtinchalik tartibini va bajarilishi mumkin bo‘lgan ketma-ket harakatlarni o‘rnatish.

2-bosqich. Qarorlar daraxtini qurish.

3-bosqich. Atrof-muhit holatining ehtimolliklarini baholash, ya'ni. har bir aniq hodisaning yuzaga kelish imkoniyatlarini taqqoslash. Shuni ta'kidlash kerakki, bu ehtimollar mavjud statistik ma'lumotlar asosida yoki ekspertlar yordamida aniqlanadi.

4-bosqich. Muqobil variantlar (harakat) va atrof-muhit sharoitlarining har bir mumkin bo‘lgan kombinatsiyasi uchun daromadlarni (yoki minus belgisi bilan daromad sifatida yo‘qotishlarni) o‘rnatish.

5-bosqich. Muammoni hal qilish.

Izchillik qandaydir yangilik yoki fanning so‘nggi yutug‘idek ko‘rinmasligi kerak balki mustahkamlik materiyaning umuminsoniy xususiyati, uning mavjudlik shakli, demakdir. Inson amaliyotining, jumladan, tafakkurning ajralmas qismidir biroq, har qanday faoliyat kamroq yoki ko‘proq tizimlashgan bo‘lishi mumkin. Muammoning paydo bo‘lishi tizimlilikning etarli emasligini belgilaydi; muammolarni hal qilish tizimlilikning kuchayishi natijasi bo‘ladi. Tizimni takomillashtirish istagi va ehtiyoji turli sohalarida yuzaga kelishi mumkin. Xususan, zamonaviy biznes va menejmentdagi muvaffaqiyat asosan iqtisodiy vaziyatni operativ tahlil qilish va ko‘pincha to‘liq bo‘lmagan ma'lumotlar va noaniq vaziyatlarda mumkin bo‘lgan muqobil variantlardan optimal echimni tanlashga asoslanadi. Bu umumiy, fundamental tushunchalar (tizim, model, axborot va boshqalar), va muhim maxsus tushunchalar (signallar, o‘lchov shkalasi, "katta" va "murakkab" tizimlar, paydo bo‘lishi va boshqalar) va tizimli tahliliga xos tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Bunday holda, tizim bir vaqtning o‘zida bir nechta xususiyatlar bilan tavsiflanishi mumkin, ya'ni. uning uchun joyni bir vaqtning o‘zida turli tasniflarda topish mumkin, ularning har biri modellashtirish usullarini tanlashda foydali bo‘lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Антонов А.В. Системный анализ М.2002
2. Ожиганов Э.Н. Стратегический анализ политики: Теоретические основания и методы М.2006
3. Мирояная политика : теория, методология, прикладной анализ. М.2002
4. Гараедаги Дж. Системное мышление: как управлять хаосом и сложными процессами. Минск, 2007.

OLIY TA’LIM TIZIMIDA SIFATNI BOSHQARISHNING MILLIY XUSUSIYATLARI

Aynakulov Muxitdin Abduxamidovich

Jizzax politexnika instituti, “Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrasi mudiri, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

“Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunining qabul qilinishi va uning qaytadan tahrirlanishi respublikamizda ta’lim to‘g‘risidagi islohatlarning bosh strategiyasini belgilab berdi.

O‘zbekistonning ta’lim modeli eng zamonaviy talablarga javob beradigan ta’lim muassasalarini barpo etish bilangina cheklanib qolmasdan avvalambor, sifatga, ya’ni o‘qituvchilar, o‘quvchilar, talabalar, o‘quv dasturlari va pirovard natijada bilimlar sifatini oshirishga asoslangandir. Bundan tashqari, globallashuv bilan bog‘liq ehtiyojlar ham hisobga olingan holda ishlab chiqilgan mazkur ta’lim modeli O‘zbekistonning Osiyoda, umuman, jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallashini ta’minlash vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Sifat - umumiy tushuncha sifatida insonlarning ehtiyojlari va talablarini qondirish bilan asoslanuvchi mahsulot, material, ish turi, mehnat, xizmatlar va shu kabilarning xususiyatlari hamda xususiy belgilarining majmui bo‘lib, ularni qo‘yilgan talablar va o‘z vazifalariga to‘liq mos kelishi bilan baholanadi. Bunday moslik asosan standartlar, shartnomalar, kelishuvlar, iste’molchilarning talablari bilan aniqlanadi.

Sifatga e’tibor va uning rivojlanish bosqichlarini mantiqan quyidagi davrlarga bo‘lish mumkin:

1. XX asrning 60-yillari – bozor raqobatbardoshligi sharoitida asosiy omil bu - mahsulot sifati sanalgan.

XX asrning 70-yillari – mahsulot sifatidan ishlab chiqarish texnologiyasi sifatiga o‘tish bosqichi bo‘lgan.

XX asrning 80-yillari– sifatni boshqarish tizimi bosqichiga o‘tish davridir.

4. XX asrning 90-yillaridan boshlab ta’lim sifati, intellektual resurslar sifati, inson hayoti sifati – asosiy omil sifatida namoyon bo‘la boshladi.

Ta’lim sifati – ijtimoiy kategoriya hisoblanib, jamiyatda ta’lim jarayonining holati va natijasini hamda shaxsning kasbiy, maishiy va fuqarolik kompetentligini shakllanishi va rivojlanishini jamiyat talabi va ehtiyojiga mos kelishini aniqlaydi. Ta’lim sifati ta’lim muassasasining o‘quv-tarbiyaviy faoliyatining turli qirralarini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar majmui orqali baholanadi.

Ushbu ko‘rsatkichlarga ta’lim oluvchilar kompetentligining rivojlanishini ta’minlovchi ta’lim mazmuni, o‘qitish shakli va uslublari, material-texnik baza, xodimlar tarkibi kabilar kiradi.

Ta’lim sifati -inson hayot-faoliyati sifatini oshirish va aniq maqsadga erishishda foydalanish uchun zarur bo‘ladigan, aniq sharoitlarda talab etilib olingan bilimlar majmuidir.

Oliy ta’limda ta’lim sifati - ta’lim modelining kontekstual ko‘rsatkichlari, institutsional maqsad va vazifalari hamda ta’lim tizimining aniq standartlari, ta’lim muassasalari, o‘quv dasturlari va fanlari bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘p qirrali, ko‘p darajali o‘zgaruvchan tushunchadir.

Ta’lim muassasalarining ta’lim-tarbiya jarayoniga davlat ta’lim standartlari (DTS) va davlat talablari joriy etilgan. Hozirgi kunda mehnat bozori talablariga mos holda kadrlar tayyorlash tizimi shaklan va mazmunan barqarorlashib, jahon ta’lim tizimi talablari darajasiga ko‘tarilmoqda.

“Ta’lim to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni ijrosini ta’minlash, unga muvofiq ta’lim mazmunini tubdan isloh qilish, tayyorlanayotgan kadrlar sifatining respublikada amalga oshirilayotgan chuqur iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar talablariga, shuningdek, ta’lim, fan, texnika va texnologiyalar rivojlanishining ilg‘or jahon darajasiga muvofiqligini ta’minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 1998 yilning 5 yanvarida “Uzluksiz ta’lim tizimi uchun davlat ta’lim standartlarini ishlab chiqish va joriy etish to‘g‘risida”gi 5-son qaroriga asosan davlat ta’lim

standartlarini ishlab chiqish bo‘yicha Nizom qabul qilingan [1]. Ushbu Nizomga muvofiq DTS ta’limning quyidagi turlari belgilangan:

- umumiy o‘rta ta’lim, shu jumladan boshlang‘ich ta’lim;
- o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi (akademik litseylar, professional ta’lim);
- oliy ta’lim (bakalavriat, magistpatura).

Maktabgacha, maktabdan tashqari, oliy o‘quv yurtidan keyingi ta’lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash uchun davlat boshqaruvining vakolatli organlari tomonidan davlat talablari belgilanadi.

DTS ta’lim to‘g‘risidagi qonun ijrosini ta’minlash uchun Respublika komissiyasining xulosasi asosida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. DTS ular tasdiqlangan sanadan boshlab amalga kiritiladi va ta’lim boshqaruvi vakolatli organlari va ta’lim muassasalari tomonidan majburiy ijro etish uchun qabul qilinadi.

Tasdiqlangan DTS ga muvofiq ta’lim muassasalariga ega bo‘lgan vazirliklar va idoralar ta’lim va kasb-hunar dasturlarini ishlab chiqadi va ularning amaliy o‘zlashtirilishini ro‘yobga chiqaradi [2].

Ta’lim oluvchilarning qobiliyatlari va ehtiyojlariga bog‘liq ravishda o‘quv yuklamasini tabaqalashtirish, DTS tomonidan belgilangan me‘yorlardan ortiqcha ta’lim mazmunini belgilash ta’lim boshqaruvi vakolatli organlari va ijpo etuvchi hokimiyat mahalliy organlari vakolatiga kiradi.

Davlat ta’lim standartlari joriy etilishi quyidagi maqsadlar amalga oshirilishini nazarda tutadi:

ta’limning yuksak sifatini hamda mamlakatda amalga oshirilayotgan chuqur iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar, rivojlangan demokratik davlat barpo etish talablariga javob beruvchi kadrlar tayyorlanishini ta’minlash;

mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollaridan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqib kadrlar tayyoplash mazmunini taptibga solish;

ta’limning demokratiyalashuvi, insonparvarlashuvi va ijtimoiylashuvi, ta’lim oluvchilarning huquqiy va iqtisodiy bilimlari darajasini, shuningdek, ta’lim jarayoni samaradorligini oshirish;

sifatli ta’lim xizmatlari ko‘rsatish, ta’lim va kadrlar tayyorlash sohasida shaxsning, jamiyat va davlatning manfaatlarini himoya qilish;

kadrlar tayyorlash sifatini va ta’lim faoliyatini baholash me‘zonlarini va tartibini belgilash;

ta’lim jarayoni va kadrlar tayyorlashning izchilligi va uzluksizligini ta’minlash, ta’limning barcha turlari va bosqichlarida o‘quv-tarbiya jarayonini maqbullashtirish;

mehnat va ta’lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni ta’minlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Topildiev V.R. Ta’lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etishning me‘yoriy-huquqiy asoslari.– T., 2015.– 249 b.
2. Raximov L.D. Ta’lim sifati – xayot sifati // O‘quv uslubiy qo‘llanma, Qarshi, 2015, 44 b.

TA’LIM MUASSASALARIDA O‘QUV SIFATINI OSHIRISH JARAYONIGA YANGICHA PEDAGOGIG TEXNOLOGIYALARNING TATBIQ ETISH OMILLARI

Tursunov Diyor Sunnatovich

JDPU maktab menejmenti kafedra mudiri, PhD.

Diyora Rasuljonovna Nabiyeva

JDPU Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim) magistranti

Mustaqil O‘zbekistonimiz demokratik davlat qurish va dunyodagi rivojlangan mamlakatlar qatoridan o‘rin olishni oldiga maqsad qilib qo‘yarkan, ta’lim sohasida xam tubdan o‘zgarish va yangi qo‘shimchalar kirib kelmoqda. Bu islohotlar bejiz emas albatta, o‘zib kelayotgan yosh avlodni jaxon talablariga mos ravishda tarbiyalash biz pedagoglarning oldiga katta vazifalarni qo‘yadi. Xozirgi kunda davlatimiz tomonidan o‘qituvchilarning darslarga ijodiy yondashuvini ma’minlash maqsadida, ular faoliyatini ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish, hamda o‘quvchilarning dastlabki bilim egallash poydevorini mustahkam bo‘lishi va shu bilan birgalikda barcha fanlarni o‘zlashtirishga qiziqishini oshirish maqsadida zarur chora-tadbirlar ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etib kelinmoqda.

Hozirgi paytda, aksariyat metodist va pedagog-olimlar pedagogik texnologiyalar o‘quvchi yoki talabalarga ta’lim-tarbiya berishda ko‘zlangan maqsadga erishishni to‘la kafolatlaydi, deb qarashmoqda. Lekin bunday fikrlarni obyektiv haqiqat o‘rnida qabul qilib bo‘lmaydi, chunki bunda obyekt shaxs bo‘lib, uning ongi taklif qilinayotgan texnologiyani to‘laligicha qabul qila olmaydi, aksincha, uni inkor qilishi ham mumkin. Shuning uchun, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘quv jarayoniga kiritishda uning boshqaruvchisi bo‘lgan o‘qituvchigina ko‘zlangan maqsadga erishishning bosh kafolatchisi bo‘ladi. Agar shu nuqtai nazardan kelib chiqib qaraydigan bo‘lsak, yangi pedagogik texnologiyalar va uning asosiy negizi bo‘lgan axborot-kommunikatsiya (AKT) texnologiyasini ta’lim tizimiga joriy etishda uning boshqaruvchisi bo‘lmish o‘qituvchining tayyorgarlik darajasini birinchi o‘ringa qo‘yish lozim. Shu sababli pedagogik jarayonlarning kun tartibidagi aksariyat dolzarb muommolarining ijobiy yoki maqsadga muvofiq tarzda hal qilinishi ko‘p jihatdan o‘qituvchining kasbiy salohiyati va pedagogik mahoratiga bog‘liq.

O‘zbekistonlik metodist B.L.Farberman pedagogik texnologiyaga quyidagicha ta’rif beradi: “Pedagogik texnologiya-ta’lim jarayoniga yangicha yondashuv bo‘lib, pedagogika ijtimoiy-muhandislik ongi ifodasidir. U pedagogika jarayonni texnika imkoniyatlari va insonning texnikaviy tafakkuri asosida standart holga soladigan, uning optimal loyixasini tuzib chiqish bilan bog‘liq ijtimoiy hodisadir”. [1]

Ancha yillardan beri pedagogik texnologiyalar o‘quv jarayonlarida texnik vositalar bilan amalda qo‘llab kelinmoqda. Bu texnologiyalar ta’lim sifatini oshirish va jaxon andozalariga mos ravishda o‘quv ishlarini olib borish uchun albatta. Pedagoglarning oldiga esa yanayam ko‘proq vazifa va mas’uliyat yuklaydi.

Pedagogik texnologiya-vaqt taqsimotiga muvofiq dasturlanib, ilmiy jihatdan asoslangan hamda kutilgan natijaga erishishni ta’minlovchi pedagogik jarayonning barcha bosqich va qismlarining vazifalari aniq belgilangan tizim. [2]

Insoniyat sivilizatsiyasining quyi bosqichlarida shaxsni tarbiyalash, unga ta’lim berishga yo‘naltirilgan faoliyat sodda, juda oddiy talablar asosida tashkil etilgan bo‘lsa, bugungi kunga kelib ta’lim jarayonini tashkil etishga nisbatan o‘ta qat’iy hamda murakkab talablar qo‘yilmoqda. Chunki, murakkab texnika bilan ishlay oladigan, ishlab chiqarish jarayonining mohiyatini to‘laqonli anglash imkoniyatiga ega, favqulotlarda ro‘y beruvchi vaziyatlarda ham yuzaga kelgan muommolarni ijobiy hal eta oluvchi malakali mutaxassisni tayyorlashga bo‘lgan ijtimoiy ehtiyoj ta’lim jarayonini texnologig yondashuv asosida tashkil etishni taqozo etmoqda.

Pedagogik texnologiyaning maqsadi-ommaviy ta’lim sharoitida ta’lim jarayonining zaruriy samaradorligini ta’minlash va talabalar tomonidan o‘qitishning ko‘zlangan natijalariga erishish kafolatidan iboratdir. [3]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. H.T. Omonov, N.X. Xo‘jayev, S.A. Madyorova, E.U. Eshchanov. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent “Iqtisod-Moliya” 2009-yil 19-sahifa.
2. O‘.Q. Tolipov, M. Usmonboyeva. Pedagogik rexnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent “Fan” nashriyoti 2006-yil 37-sahifa.
3. N.X. Avliyakov, N.N. Musaeva. Pedagogik texnologiya “Tafakkur Bo‘stoni” Toshkent-2012 19-sahifa.

TARIX DARSLARIDA INTELLEKTUAL O‘YINLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA TA’LIM VOSITALARINING O‘RNI

Nuriddin Xolmatov

JDPU Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi (Tarix), magistranti

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab mamlakatimizda ta’lim-tarbiya sohasiga alohida ahamiyat berib kelinmoqda. Ta’lim-tarbiya sohasining ahamiyati jihatidan unga davlatimiz siyosatining ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida qaralib, turli ijobiy islohotlarni amalga oshirib bormoqda. O‘zbekiston milliy taraqqiyotining barcha bosqichi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy hayotining rivojlanishi va mamlakatimizning jahon hamjamiyatidan ortda qolmasligi ta’limga berilayotgan e’tiborga bog‘liqdir. XXI asrda, kelajak hayotning turli jabhalari rejasini belgilab olish muammosiga duch kelishi ijtimoiy fan olimlari zimmasiga katta vazifalarni yuklaydi. Barcha jabhalarining muvaffaqiyatini belgilab beruvchi, shu bilan birga, ularning poydevori hisoblanuvchi ta’lim-tarbiya sohasini zamon talablariga xos tarzda tashkil etib borish muhim ahamiyat kasb etadi¹³².

Bugungi kunda ta’limda yangi pedagogik texnologiyalar shakllanishi, ta’limning dunyo ta’lim tizimiga integrasiyalashuvi, demokratiyalash va taraqqiy ettirish jarayonlarining rivojlanishi ta’lim jarayonida zamonaviy ta’lim vositalari asosida yondashuv zarurligini taqozo etmoqda. Zamonaviy darslarni tashkil etishda ta’lim vositalarini joriy qilish va o‘zlashtirish zarurligi ko‘p marta takrorlanib, ularni o‘quv muassasalariga olib kirish zarurdir. Xususan, tarix darslarini intellektual o‘yinlar asosida tashkil etishda ta’limning samaradorligini oshirish uchun ta’lim vositalaridan foydalanish darsni o‘quvchilar o‘zlashtirish sifatini oshiradi. Uzoq yillardan beri pedagogik texnologiyalarga o‘quv jarayonini texnik vositalar yordamida amalga oshirish deb qarab kelindi. Faqat 70-yillardan boshlab pedagogik adabiyotlarda bu tushuncha yangicha talqin etila boshlandi.

Darsda samaradorligini oshirishda turli xil ta’lim metodlari, jumladan, intellektual ta’lim metodlaridan foydalanish darsni o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirishiga ijobiy ta’sir etadi. Hozirda Zakovat, “To‘g‘ri top”, “Kim biladi”, “Baliq ovi”, “Blits o‘yin”, “Bellashuv”, “Erudit”, “Rebus” va shu kabi aqliy o‘yinlar asosida tarix darslarini tashkil etish mumkin.¹³³ Tarix darslarida berilayotgan bilimni o‘quvchilar o‘zlashtirish ko‘rsatkichini oshirish avvalom bor, o‘qituvchining mahorati va ijodkorligiga bog‘liq bo‘lib, bunda o‘qituvchi tomonidan darsning maqsadiga qarab turli vositalardan foydalanishi zarur hisoblandi.

¹³² N.A. Muslimov, M.Usmonboeva, M.Mirsolieva Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik. Toshkent, 2016.

¹³³ F.Axmedshina, F.Aqchayev, Tarix fanini o‘qitishda o‘yinli texnologiyalardan foydalanish. Toshkent, 2018. 90-bet.

Shu o’rinda ta’lim vositalari va ularning turlari haqida to’xtalib o’tsak. Ta’lim vositalari - o’quv materialini ko’rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o’qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar hisoblanadi. Tarix darslarida intellektual o’yinlardan foydalanish samaradorligini oshirishda ta’lim vositalarini qo’llash orqali o’quvchilarni faollashtirish, qiziqarli va samarali o’tkazish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Chunki ta’lim vositalaridan foydalanish orqali tashkil etilgan darsda o’quvchilarning o’zlashtirish ko’rsatkichi 20 foizgacha oshishi mumkinligi isbotlangan.¹³⁴

Tarix darslarida tashkil etiladigan aqliy metodlarni qo’llashda ta’limning texnik, yordamchi va o’quv – uslubiy turlaridan foydalanish o’quvchilarga o’quv materialini tushunishlariga va yahshi eslab qolishlariga yordam beradi. Ta’limning texnik vositalari diaproeetr, doska blaknot, doska stend, flipchart, videofilmlar va yozuv taxtasi kiradi. Yordamchi ta’lim vositalariga model, mulyajlar, grafik, jadval, diagrammalar, namunalar, chizmalar, sxemalarni misol qilishimiz mumkin. O’quv-uslubiy matiriallarga mashqlar, yo’riqnoma, o’quv topshiriqlari yozilgan tarqatmalar kabilarni aytib o’tishimiz lozim. Ushbu vositalar ko’magida tarix darsida intellektual metodlarni qo’llash orqali o’quvchilarga o’quv materialini ko’rgazmali namoyish etish va uni tizimli yetkazib berishga erishiladi.

XXI asrda ta’lim vositalari bo’yicha katta o’zgarishlar yuz berdi. Hozirgi zamon axborot va kompyuter texnologiyalarining imkoniyatlari, global internet tarmog’ining paydo bo’lishi va insoniyatning ko’p qirrali faoliyatiga kirib borishi munosabati bilan yanada keskin ortib ketdi. Global internet tarmog’ining keskin rivojlanishi imkoniyatlaridan foydalanish ochiq ta’lim tizimini vujudga keltirmoqda. Zamonaviy tarix darslarida intellektual metodlardan foydalanishda davrga mos tarzda axborot – kommunikatsiya texnologiyalari vositalaridan foydalanish yuqori ta’lim natijalariga erishishga ko’maklashadi.

Tarix fanini o’qitish va o’rganishga yangicha yondashish, ko’p yillik maktab tajribasiga hamda ilmiy-tadqiqot xulosalariga asoslangan holda darslarni zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida olib borish lozim. Tarix fanini axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib, o’qitish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biridir. Asrimiz globallashuv va axborot asri deb yuritilmoqda.

Darhaqiqat, har tomonlama rivojlanayotgan jamiyat taraqqiyotini bugun axborot texnologiyalarsiz, ayniqsa, kompyuterlarsiz tasavvur etish qiyin. Zamonaviy kompyuter vositalari va multimedia texnologiyalari ta’lim jarayonida didaktik material tayyorlash vazifasini yengillashtiradi. Kompyuter bilan didaktik materiallarni uyg’unlikda qo’llash, o’rganilayotgan mavzuni o’quvchilar tomonidan o’zlashtirishga katta yordam beradi.¹³⁵

Axborot kommunikatsiya vositalari o’qitish va o’rganish sifatini ko’tarishga o’quvchilarning o’quv materialini qiziqib o’rganishga va puxta o’zlashtirishiga xizmat qiladi. O’qitishning axborot kommunikatsiya vositalari ekran qo’llanmalar ya’ni animatsiyalar, internet ma’lumotlari, videofilmlar, kinofilmlar, radio teleeshittirish va boshqalar kiradi. Ammo axborot kommunikatsiya vositalari o’qitish jarayonida o’qituvchining o’rnini bosa olmaydi. Shuning uchun o’qituvchi moderatorlik vazifasini a’lo darajada bajarishi kerak bo’ladi.

Dars jarayonida ya’ni bitta mavzudagi dars bo’yicha darslikda illyustratsiyalar, devoriy (tablitsa) jadvallar, doskaga sxematik suratlar ishlanishi mumkin, yana film va boshqalar ham bo’lishi mumkin. Masalan: O’rta asrlar Yevropa davri madaniyati haqidagi darsda darslikdagi (rangli) illyustratsiyalar, davriy jadvallar, videofilmdan ham foydalanish mumkin.

Xitoy faylasufi Konfutsiy: “Eshitganimni yodimdan chiqaraman, ko’rganimni eslab qolaman, mustaqil bajarsam, tushunib yetaman», deb bejiz aytmagan. Ta’limda axborot hamda pedagogik texnologiyalarni qo’llaganda, o’quvchilar eshitish, ko’rish, ko’rganlari asosida mustaqil fikrlash imkoniyatiga ega bo’ladilar. Bundan ko’rinib turibdiki, o’qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari qatoriga kompyuter texnologiyasini kiritish zarurati kundan kunga oshib bormoqda.

¹³⁴ A.R.Rahmatullayeva. Oliy ta’limda tarix fanlarini o’qitish metodikasi. Toshkent. 2018. 46-bet.

¹³⁵ Toshpulatov T, G’afforov Ya. Tarix o’qitish metodikasi. T., 2000. 47-48 betlar.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, tarix darslarida intellektual o’yinlardan foydalanish samaradorligini oshirishda ta’lim vositalarining o’rni muhim hisoblanadi. Ta’lim vositalaridan texnik, yordamchi, o’quv-uslubiy va axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali aqliy metodning samaradorligini oshirilishiga erishiladi. O’quvchilar dars jarayonida muhim tarixiy faktlarni o’zlashtirishlari va ular haqida aniq tasavvur hosil qilishlarida ta’lim vositalaridan foydalanish eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Shuningdek, intellektual metodlarda ta’limning zamonaviy vositalari tarix fanini o’qitishda ko’rsatmalilik va samaradorlik ko’rsatgichini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. F.Axmedshina, F.Aqchayev, Tarix fanini o’qitishda o’yinli texnologiyalardan foydalanish. Toshkent, 2018.
2. Toshpulatov T, G’afforov Ya. Tarix o’qitish metodikasi. T., 2000
3. Sa’diev A. Maktabda tarix o’qitish metodikasi. T., 2011
4. Aqchayev F. Tarix fanini o’qitishda innovatsion texnologiyalar. Jizzax “Sangzor” 2014.
5. N.A. Muslimov, M.Usmonboeva, M.Mirsolieva Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik. Toshkent, 2016.
6. A.R.Rahmatullayeva. Oliy ta’limda tarix fanlarini o’qitish metodikasi. Toshkent. 2018.

TA’LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI VA TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI O’RNI

Ochilova Nargiza G’aybullayevna

JDPU Musiqa madaniyati fakulteti o’quv ishlar bo’yicha dekan o’rinbosari

Mazkur maqolamizni Finlandiya ta’lim tizimiga bir nazar solish bilan boshlashni joiz deb bildik. Finlandiyada ta’lim jarayoni unga hissa qo’shgan nufuzli davlat va jamoat arboblari, olimlarning fikrlari joy olgan. Undan so’ng maqolamizni asosiy qismi boshlanadi.

Finlyandiya o’z mustaqilligining yuz yilligini nishonlayotgan yilda, boshlang’ich o’rta maktab yarim asrdan beri faoliyat yuritmoqda. Xalq maktablari va pullik o’rta ta’limdan chiqib ketishda qarshiliklar kuzatildi. Islohotlarga qarshi chiqqanlar, yangi tizim ta’lim darajasining pasayib ketishiga olib kelishi va iqtidorli bolalarga o’zlarini ko’rsatishga imkon berolmasligini ta’kidladilar. Biroq, o’tgan yarim asr bizning qarorimiz to’g’ri bo’lganligini ko’rsatdi. O’rta maktablarimiz o’quvchilari PISA (Xalqaro talabalar ta’lim yutuqlari tadqiqotlari) xalqaro tadqiqotlarida qoyilmaqom natijalarga erishdilar va bizning ta’lim muassasalarimiz keng xalqaro e’tibor ob’ektlaridir. Muvaffaqiyatimizning siri nimada? Barchasining asosida boshlang’ich o’rta maktabning yagona tuzilmasi va unga birlashtirilgan holda, o’quvchilarning farovonligini ta’minlashga yo’naltirilgan turli toifadagi xizmatlar yotibti. Boshlang’ich o’rta maktab – bu ma’lum ma’nodagi fin jamiyatining mitti holatidir. Turli xil oilalardan kelgan va turli darajadagi iqtidorga ega bo’lgan o’quvchilar bir guruhda o’qimoqdalar. Turli toifadagi ko’maklashuvchi xizmatlar, o’quv qo’llanmalari va issiq ovqatni o’z ichiga olgan ta’lim jarayoni o’quvchilar uchun tamomila bepuldir. Ikkinchi muhim omil – bu ta’lim vazifalari bilan bir qatorda, bolalarning ijtimoiy, axloqiy va jismoniy rivojlanishi bo’yicha farqlarini ham e’tiborga oluvchi o’quv rejasidir. Tabiiyki, oliy ma’lumotga ega va o’z ishiga sodiq bo’lgan malakali o’qituvchi markaziy omil bo’lib xizmat qiladi. O’qituvchilar o’z ishlarida keng miqyosdagi pedagogik muxtoriyatga va ham o’z o’quvchilarining ota-onalari, ham boshqaruvning ishonchiga egalari.

Bu Finlyandiyadagi maktablarga davlat komissiyalarining tekshiruvlar bilan kelmasligini va faoliyat ustidagi ta’lim organlari nazoratining ham yo’qligini anglatadi. Kuchli kasaba uyushmasi tashkiloti ham o’qituvchilarga ko’maklashadi. SHuningdek, fin siyosatining ta’lim sohasidagi barqarorligi, hamda an’ana va urf odatlarni amaliy ravishda birlashtirish qobiliyatimiz muhim omil bo’lib xizmat qiladi. Biz islohotlarni inqilobiy emas, balki evolyusion jarayonlar orqali amalga

oshiramiz. Bu holat ham siyosiy qarorlarni qabul qilish, ham pedagogik o’zgartirishlarga tegishlidir. Va nihoyat, boshlang’ich o’rta maktabning faoliyati va rivojlanishi bo’yicha javobgarlik, oxiroqibatda munitsipalitetlar zimmasida ekanligini belgilamaslik mumkin emas. Qarorlar avvalo, fuqarolar tomonidan qabul qilinadi.

Boshlang’ich o’rta maktab fin demokratiyasining muhim bo’lagidir, umumiylik omilining amaliyotda amalga oshirish qismidir. Finlyandiya mustaqilligining yuz yilligini nishonlash vaqtlarida, oldimizda keng qamrovli muhim vazifalar paydo bo’lmoqda. Globallashuv jarayoni va raqamli texnologiyalar mehnat bozoridagi ahvolni juda ham o’zgartirib yubordi, ijtimoiy va hududiy tengsizlik muammosi o’sish bilan xavf solmoqda, migratsiya an’anaviy madaniy tuzilmalarni zaiflashtirmoqda va Er sayorasining ekologik butligi bo’yicha bo’lgan havotir ham mamlakat, ham yakka shaxs darajasida qaror qilish vaqtida kuchayib bormoqda. Va uncha katta bo’lmagan millatning kuchi uning o’qimishli ekanligidadir. Shuning uchun ham bizning tirik qolish strategiyamiz ta’lim manbalari va ilmiy-tadqiqot ishlarimizga asoslangan holda ishlab chiqilmoqda.

Fin maorifi butun dunyoda yuqori obro’ga egadir. Fin ta’lim tizimining farq qiluvchi xususiyatlari quyidagilardir:

- Bepul ta’lim
- Har bir bola va o’smir ta’lim olish huquqiga ega va maktabga borishga majbur
- O’quv rejasining yagona milliy asoslari
- Ta’lim faoliyatini tashkillashtirish va boshqarish vazifalarini mahalliy darajaga o’tkazib berish
- O’qituvchilarning malakasi va kompetensiyasiga bo’lgan ishochning yuqori darajasi
- O’quv jarayonini moslashuvchan ravishda tashkillashtirish imkoniyati
- Butun mamlakat o’rta maktablaridagi ta’lim o’zlashtirish darajasining yuqoriligi

Finlyandiyada yashovchi barcha bolalar va yoshlarga, ularning yashash joyi, jinsi, ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli va madaniy qadriyatlaridan qat’iy nazar ta’lim olishni taklif qiluvchi ta’lim berish sifati, ta’lim sohasining poydevor toshi bo’lib xizmat qiladi.

O’rta maktablarni bitirayotgan o’quvchilar uchun davlat bitiruv imtihoni o’tkazilmaydi, shuningdek maktablar bo’yicha o’zlashtirish natijalari va baholari ham chop etilmaydi. Maktab va o’quvchilar o’rta maktabni bitirish yakunlariga baho berishning davlat normativ tavsiyalari bo’yicha ish tutadilar. Ta’lim muassasasiga kirish va baholash jarayoni o’z shaffofligi, tenghuquqliligi va abituriyentning qaysi maktabni bitirganligiga bog’liq bo’lmaganligi bilan tavsiflanadi, chunki baholash omillari aniq va batafsil ravishda yozib qoldirilgan va butun mamlakat uchun yagonadir.

Fin maorif tizimida qat’iy ta’lim yo’nalishi bo’lmaganligi kabi ta’lim «tupik»lari ham yo’qdir. O’rta maktabni bitirgan har bir o’quvchi, o’zi istagan holda har qanday darajasi yuqoriroq ta’lim muassasasiga hujjat topshirishi va kirishga harakat qilishi mumkin. Ta’lim olish bepuldir. O’qishga qabul qilish baholar asosida olib boriladi, tanish-bilish, pul yoki ertaroq hujjat topshirish orqali emas.

Fin boshlang’ich o’rta maktabi umumiy ma’lumot beradigan maktablardandir. Xalqaro qiyoslash tadqiqotlari natijalari bo’yicha, 15 yoshli boshlang’ich o’rta maktabi bitiruvchilari ona tili, matematika va tabiiy fanlar bo’yicha juda yaxshi bilimga egalar. Boshlang’ich o’rta maktabni bitirgandan so’ng ta’lim olishni davom etish mumkin va bu barcha uchun tavsiya qilinadi. O’rta maktab bitiruvchilarining deyarli 92 foizi darhol litsey yoki kasb-hunar kollejlari hujjat topshiradilar (2009 y.). Litsey yoki kasb-hunar kollejida olinadigan ikkinchi bosqich ta’limi, o’quvchini keyinchalik

Finlyandiya yoki chet eldagi oliy o’quv yurtiga kirishga tayyorlaydi. O’rta maktabni bitirgandan keyin ta’lim olishni davom ettirmaslikka qaror qilganlar uchun, bepul ta’limning muqobil turlari taklif qilinadi. Finlyandiyadagi kasb-hunar ta’limi o’zining yuqori sifatli bilan

ajralib turadi va hunarga ega bo'lish uchun bepul imkoniyat yaratadi. Kasb-hunar ta'lim dasturi ham nazariy, ham amaliy o'qitishni o'z ichiga oladi.

Litseydagi ta'lim bepuldir. O'qitish o'quvchining o'zlashtirish qobiliyatlariga asoslangan holda 2 yildan 4 yilgacha davom etadi. Milliy umuta'lim o'quv rejasi majburiy predmetlar shakliga ega. Bundan tashqari, o'quvchi o'z xohishi bo'yicha bir qator predmetlarni litsey o'qitish kursini bajarish uchun tanlaydi. Ikkinchi bosqich ta'limi diplomini olgandan so'ng, o'quvchi oliy o'quv yurtida ta'lim olishni davom ettirishi va universitet yoki oliy kasb-hunar ta'lim muassasasiga hujjat topshirishi mumkin. Abiturient universitet yoki oliy kasb-hunar ta'lim muassasasiga kirish uchun kirish imtihonini topshirishi kerak. Kirish imtihonidan muvaffaqiyatli ravishda o'tgan talaba, oliy ta'limning ikki bosqichli kursini olish huquqiga va bakalavr unvoniga ega bo'lishi, yoki yanada uzoqroqqa ketib, qo'shimcha kirish imtihonini talab qilmaydigan magistr unvoniga ham ega bo'lishi mumkin. Ta'lim olish va bitiruv imtihonlari bepuldir. Amalga oshirilayotgan talabalar, o'qituvchilar va tadqiqotchi-olimlar almashinuvi xalqaro bog'lanishlarni ta'minlaydi. Ta'lim olishning bepulligi, fin oliy ta'lim muassasalarining boshqa davlatlarning talabalari uchun jozibador bo'lishining muhim omilidir. Ta'lim bir vaqtning o'zida ham tekin, ham bepul bo'lishi mumkinligi, xorijiy mutaxassislarning ancha hayron bo'lishlariga olib keladi. Fin ta'lim tizimining asosiga ham iqtidorli, ham harakatchan, ham boshqalarning ko'magiga muhtoj bo'lgan barcha o'quvchilarga istisno qilmagan holda, ta'lim darajasini yuksaltirishning bepul muqobil turlarini taklif qilish g'oyasi kiritilgan. Ta'lim olish imkoniyatlari bo'yicha ma'lumot berish maktab kuratori orqali amalga oshiriladi. Talaba kreditlari tizimi o'qish davrida iqtisodiy yordam berish uchun mo'ljallangan. Finlyandiyada ta'lim olishning bepulligi, ta'lim tizimining tenghuquqli va adolatli ekanligini ko'rsatmoqda. Sonya Kosunen, Doktorant, ta'lim vazirining parlamentdagi sobiq yordamchisi.

Finlandiya o'rta maktablari xalqaro taqqoslashlar davomida qoyilmaqom natijalarni ko'rsatdi. O'rta maktab tenghuquqlilik omili bo'yicha quriladi. Barcha yosh guruhlari, o'quv rejasi hamma uchun yagona bo'lgan bir xil maktabga boradilar. Maktab bepuldir. Jamiyat maktab ta'limini tashkillashtirish uchun javobgardir. Xususan, PISA (Xalqaro talabalar ta'lim yutuqlari tadqiqotlari) xalqaro tadqiqotlaridagi Finlyandiyaning natijalari ortida, fin o'qituvchilarni tayyorlash tizimi turibti. O'qituvchilik kasbi Finlyandiyada doimo yuqori obro'ga ega bo'lgan.

Maktab islohotining maqsadi, maktabni tanlashda o'quvchining ijtimoiy kelib chiqishining ta'sirini tenglashtirishdan iborat edi. Boshlang'ich o'rta maktabning vazifasi, har bir o'quvchini har qanday katta maktab ta'lim muassasasida o'qishni davom etish uchun etarli bo'lgan bilim va qobiliyatlar miqdori bilan ta'minlashdan iborat edi. Maktabning vazifasi hanuzgacha ham yangi ish kuchini shakllantirish va fuqarolikni tarbiyalashdan iboratdir. Zamonaviy maktab o'zining atrof muhiti bilan chambarchas bog'liqdir. Otaonlarni maktab faoliyatiga o'z farzandlari bilan birga jalb qilishga harakat qilishmoqda, madaniyatlar xilma-xilligi ta'lim jarayoni uchun yangi vazifalarni yaratmoqda va jamiyat yuqori tezlikda o'zgarmoqda. Pedagoglarning faqatgina ilmiy darajada tayyorligi etarli emasdir.

Finlyandiyada o'qituvchilik kasbi ayniqsa o'z davrining iqtidorli odamlarini Hozirgi kunda Finlyandiyada, yangi axborot texnologiyalarining innovatsion o'quv faoliyatiga taqdim qiluvchi o'quv muhiti va imkoniyatlarini axborotlashtirishga aloqador bo'lgan, keng qamrovli o'qituvchilar malakasini oshirish kurslari tashkil qilingan.

Oxirgi yillarda mamlakatlar orasida musobaqaning yangi turi paydo bo'ldi: o'quvchilarning o'zlashtirishini baholash. Xususan, Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (OECD) ushbu masalada qiziqish bildirdi, hamda o'qish va imlo, matematika va tabiiy fanlar bo'yicha o'quvchilarning bilim, qobiliyat va ko'nikmalarini taqqoslashni tashkillashtirdi. Ushbu tadqiqot PISA (PISA= Programme for International Student Assessment, yoki Xalqaro talabalar ta'lim yutuqlari tadqiqotlari) nomini oldi. Baholash dasturiga 30dan ortiq mamlakatlarning 15 yoshli o'quvchilarining ta'lim bo'yicha yutuqlari karitiladi. Fin o'quvchilari barcha PISA tadqiqotlarida yaxshi natijalar ko'rsatdilar. Fin o'quvchilarining ayniqsa o'qish va imlodagi qobiliyatlari xalqaro miqyosdagi e'tiborga sazovor bo'ldi. Xorijiy olim va o'qituvchilar mahalliy maktablar va maktab

ta’limi tizimi bilan tanishish uchun Finlyandiya muntazam ravishda kelib turadilar. Bundan tashqari, fin mutaxassislari ham Finlyandiyaning ta’lim siyosati bo’yicha ma’ruzalar o’qish uchun turli mamlakatlardan takliflar oladilar. Barcha xorijiy mutaxassislarning bitta umumiy savoli bor edi: fin bolalarining o’qish va imlodagi bunday yuqori ko’nikmalari nimaga asoslangandir? Bunchalik sodda tuyulgan savolga sodda javob berishning iloji yo’qdir. O’zlashtirishning yaxshi ko’rsatkichlari bir qator omillarning faoliyati natijasidir: ta’lim tizimining tuzilishi (sinf 9 yil davomida birgalikda va bir xil tarkibda o’qiydi), qaror qabul qilishning taqsimlangan vakolatlari va maktablarning 141 ta’lim-tarbiya berishdagi muxtorligi, ta’lim jarayoni o’quvchiga yo’naltirilgan, o’qishdagi qiyinchiliklarga ega bo’lgan o’quvchilar uchun yaxshi ishlab chiqilgan maxsus ta’lim tizimi, o’quvchilarga har tomonlama ko’maklashish tizimi (ta’lim masalalari bo’yicha maslahatlar berish, maktab psixologlari va ijtimoiy xodimlar, maktablardagi sog’likni saqlash), malakali va o’z ishiga sodiq o’qituvchilar tarkibi, bepul ta’lim. O’qishdagi yutuqlarni faqatgina maktabga aloqador hollar bilan izohlab bo’lmaydi, chunki maktabni o’rab turgan atrofmuhitni ham e’tiborga olish kerak. Shuning uchun ham, XVI asrning o’rtalarida fin tilida chop etilgan ilk kitobning alifbe bo’lganligi tasodif emasdir. Aholining umumiy savodxonligi nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda, 1660 yillarda qabul qilingan va unga binoan o’qishning elementar ko’nikmalariga ega bo’lmaganlarning uylanish va turmushga chiqishi mumkin emasligi to’g’risidagi farmoyish juda ham katta turtki bo’lib xizmat qildi. 136

Finlyandiyaning ma’rifatli mamlakatga aylantirish rejalari paydo bo’ldi. Buning uchun esa yangi ta’lim muassasalari, ona tilidagi adabiyot, yoshlar birlashmalari va ishchilar harakati kerak bo’ldi. Ko’pchilik adabiy asarlarning mazmunida oddiy xalqning hayoti yotar edi va bu narsa aholi o’rtasidagi o’qishga bo’lgan ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam berar edi.

Finlarning kitob o’qishni yaxshi ko’rishlari to’g’risida so’z borar ekan, bunda tovuq va tuxum dilemmasini ko’rish mumkin: kitoblar borligida ularga talab ham paydo bo’ladi, xalq kitob so’ragan vaqtida esa, demokratik jamiyatda doimo taklif bo’ladi. 137

Dastlab “texnologiya” tushunchasiga aniqlik kiritaylik. Bu so’z texnikaviy taraqqiyot bilan bog’liq holda fanga 1872 yilda kirib keldi va yunoncha ikki so’zdan – “texos” (techne) – san’at, hunar va “logos” (logos) – fan so’zlaridan tashkil topib “hunar fani” ma’nosini anglatadi. Biroq bu ifoda zamonaviy texnologik jarayonni to’liq tavsiflab berolmaydi. Texnologik jarayon har doim zaruriy vositalar va sharoitlardan foydalangan holda amallarni (operatsiyalarni) muayyan ketma-ketlikda bajarishni ko’zda tutadi. Yanada aniqroq aytadigan bo’lsak, texnologik jarayon – bu mehnat qurollari bilan mehnat ob’ektlari (xom ashyo)ga bosqichma-bosqich ta’sir etish natijasida mahsulot yaratish borasidagi (ishchi-mashina)ning faoliyatidir. Ana shu ta’rifni tadqiqot mavzusiga ko’chirish mumkin, ya’ni: PT – bu o’qituvchi (tarbiyachi)ning o’qitish (tarbiya) vositalari yordamida o’quvchi (talaba)larga muayyan sharoitda ta’sir ko’rsatish va aks ta’sir mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarining jadal shakllanishining kafolatlaydigan jarayondir.

Yuqorida keltirilgan ta’rifdan ko’rinib turibdiki, PT tushunchasini izohlashda texnologiya jarayoni asos qilib olindi. Aslini olganda ham bu tushunchaga berilgan ta’riflar soni pedagogik adabiyotlarda nihoyatda ko’pdir. Pedagogik adabiyotlarda “texnologiya” atamasining xilma-xil ko’rinishlarini uchratish mumkin: “o’qitish texnologiyasi”, “O’quv jarayoni texnologiyasi” va hokazo.

PT o’qitish jarayonining o’zaro bog’liq qismlarini tashkiliy jihatdan tartibga keltirish, bosqichlarini qurish, ularni joriy etish shartlarini aniqlashtirish, mavjud imkoniyatlarni hisobga logan holda belgilangan maqsadga erishishni ta’minlaydi. Yoxud PT o’qituvchining kasbiy faoliyatini yangilovchi va ta’limda yakuniy natijani kafolatlaydigan muolajalar yig’indisidir.

¹³⁶ Pyayvi Lipponen, Falsafa fanlari doktori, tarix va jamiyatshunoslik o’qituvchisi, 2011-2015 yillarda Parlament deputati.

¹³⁷ Yukka Saryala, Professor, 1995-2002 yillarda Milliy ta’lim kengashining Bosh director.

Texnologiya o‘zining egiluvchanligi, natijalarning turg‘unligi, smaradorligi, oldindan loyihalaniish zarurati bilan metodikadan farqlanib turadi.

Ob'ektiv borliqni o‘rganishhning tizimli yondasish metodi fanda keng ko‘lamda qo‘llanilgach, uning ta’siri ostida asta-sekinlik bilan PT mohiyatiga ham aniqlik kiritildi: rus olimasi N.F.Talizina texnologiyani “belgilangan o‘quv maqsadiga erishishning oqilona usullarini aniqlashdan iborat” deb tushuntiradi. Shuningdek, olima zamonaviy o‘qitish texnologiyasi haqida fikr yuritib, uni alohida fan sifatida qaras lozimligini uqtiradi: O‘qitish texnologiyasi – bu o‘quv jarayonini nima real tavsiflasa o‘sha, o‘qituvchiga o‘rnatilgan maqsadlarga erishish uchun nimaga tayanish zarur bo‘lsa. PTni fan sifatida e’tirof etish G.K.Selevko tomonidan ham ma’qullandi: “Pedagogik texnologiya o‘qitishning birmuncha oqilona yo‘llarini tadqiq qiluvchi fan sifatida ham, ta’limda qo‘llaniladigan usullar, printsiplar va regulativlar sifatida ham real o‘qitish jarayoni sifatida mavjuddir”.

Yuqorida keltirilga ta’riflardan ko‘rinib turibdiki, PT belgilangan boshlang‘ich maqsad va mazmun asosida o‘quv jarayonini loyihalash sifatida talqin etilayapti. Bu bir jihatdan to‘g‘ri, lekin teranroq fikr yuritilsa uning bir yoqlamaliligi ko‘zga taslanadi yoki bunday yondashuvlarda o‘quvchi shaxsi inkor etilayapti. Bu kamchiliklarni birinchi bo‘lib akademik V.P.Bespalko payqadi va o‘zining yirik asarida “PT – bu o‘qituvchi mahoratiga bog‘liq bo‘lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan o‘quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir” deb ta’rifladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda mutaxassislarning ilmiy salohiyatini birlashtirishga imkoniyatlar yetarli. Nazariya va amaliyot birligining ta’minlanishi PTning asl mohiyatini aniqlashga yo‘l ochadi. Fikrimizcha, yangi PT fanining alohida tarmog‘i sifatida yoki faqat ta’lim amaliyotini maqbullastirishga yo‘naltirilgan tizim deb qarash mumkin emas. PT bu sohadagi nazariy va amaliy izlanishlarni birlashtirish doirasidagi faoliyatni aks ettiradi.¹³⁸

Pedagogik texnologiya o‘qitishning rejalashtirilgan natijalariga erishishni kafolatlaydi. Bunga, faqat o‘quv jarayoni boshqariladigan taqdirdagina erishish mumkin. Boshqariluvchilik tamoyilining ahamiyati shu bilan belgilanadi. Boshqarish – jarayonni rejalashtirilgan maromda amalga oshirish, o‘qitish maqsadlariga erishish dasturini ro‘yobga chiqarish uchun xizmat qiladi. Mazkur tamoyil o‘qitishning joriy natijalarini ko‘p bosqichli diagnostik (tashxisiy) tekshiruvlar o‘tkazish imkoniyatini, - ko‘zda tutadi butun o‘qitish davrida o‘qitish jarayonini boshqarish asosan didaktik testlardan foydalanib amalga oshiriladi. O‘qitish jarayonida didaktik testlardan foydalanish, teskari aloqani ta’minlaydi. Teskari aloqa natijalarining tahlili, ko‘zlangan natijaga erishish uchun vositalar va uslublarni o‘zgartirish orqali o‘qitish jarayonini boshqarish imkoniyatini beradi. Boshqarilish tamoyili, o‘qitish jarayonini va shu bilan birga uning natijalariga muntazam ravishda tuzatishlar kiritish imkoniyatini beradi.

Pedagogik texnologiya - bu o‘quv jarayonini zamonaviy tashkil etish tizimi bo‘lib, u ta’limning zaruriy sifatini ta’minlaydi va jadallashgan ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga javob beradigan, ta’lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko‘zlagan o‘qitish jarayonlarini texnika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tadbiiq etishning izchil metodidir. Ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish davr talabi bo‘lib hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya-texnika resurslari, odamlar va ularning o‘zaro ta’sirini hisobga olgan holda ta’lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo‘yuvchi o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirishning xamma jarayonlarini yaratish, qo‘llash va aniqlashning tizimli metodi (YuNESKO).

Ta’lim jarayonida yangi innovatsion texnika-texnologiyalardan foydalangan holda dars o‘tish, so‘nggi texnikalar bilan jihozlangan laboratoriya xonalaridan foydalangan holda mashg‘ulotlar o‘tkazish, mutaxassislik bo‘yicha, masalan kimyo sohasidagi so‘nggi innovatsiyalar

¹³⁸ Shamsiyeva Mohigul Olimjon qizi " Ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish davr talabi bo'lib, u ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi"

haqida ma'lumotlar keltirib, jahon tajribasidan namunalar keltirib o'tish talabalarni yangilik yaratish ruhida tarbiyalashga turtki bo'ladi.

Bizning fikrimizcha ta'lim jarayonida avval qiziqish uyg'otib, motivatsiya berib, so'ngra raqobat muhiti yaratilsa talabalarda innovatsiya yaratishdagi yashirin qobiliyatlari uyg'otiladi va albatta rag'batlantirish amalga oshirilsa ko'zlangan maqsadga erishiladi. Talabalarga ilm-fan va innovatsiya yaratishda yutuqlarga erishgan insonlardan misol keltirib, iloji bo'lsa ulardan birini o'rnak bo'luvchi inson sifatida darsga taklif qilib, yoki innovatsiyalar markaziga talabalarni ekskursiyalarga etishni yo'lga qo'yilsa maqsadga tezroq erishilgan bo'lardi.

Innovatsiyalar yarmarkasiga va hududdagi IT parklarga talabalarni ekskursiyaga etishni tashkil qilsak ta'limda berilgan nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lashda erishilgan yutuqlarni ko'paytirishiga ishonamiz.

Mutaxassisligiga mos ravishda mamlakatimizdagi ishlab chiqarish korxonalariga va zavodlarga talabalarni amaliyotga yuborishni institutlarimizda allaqachon yo'lga qo'yganmiz. Lekin bizning taklifimiz shundan iboratki, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining ilmiy-tadqiqot muassasalari tomonidan bir vakilni faxriy mehmon sifatida institutga taklif qilib, seminarda shaxsan nutqlarini eshitish sharafiga va bundan olingan taassurotlar ko'lami iqtidorli talabalarni ruhlantirgan bo'lardi.

Innovatsion ta'lim (ingl. "innovation"-yangilik kiritish, ixtiro) ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllanirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim.

Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb yuritiladi.

O'qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor, elektron doska va hokazo) foydalanishi, interfaol metodlar asosida dars o'tishi ham mumkin. O'qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko'p bo'lsa, mazmun shunchalik oshadi. Ta'limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e'tirof etish lozim. Har bir o'qituvchi ta'limda individual ravishda yangilik kiritishi mumkin. O'z fanining mazmun-mohiyati, mavzulari, shu sohadagi yaratilgan ilm-fan yutuqlari va innovatsiyalar haqida yangi ma'lumotlarni o'rgangan holda o'qitish jarayonida ularni qo'llab, misollar keltirib, ta'limda yangi metodni yaratishi, hamda shu asosida dars o'tishi mumkin. Innovatsion texnologiyalar o'qituvchi o'z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi, uni yaxshilashga doir yangilik kiritishga harakat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shamsiyeva Mohigul Olimjon qizi " Ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish davr talabi bo'lib, u ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi"
2. Barkamol avlodi-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.-T:“Sharq” nashriyot matbaa 1997.
3. Madyarova S. A. va boshq. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.- T.: Iqtisod moliya, 2009, 240 b.
4. Yukka Saryala, Professor, 1995-2002 yillarda Milliy ta'lim kengashining Bosh . director fikrlari.
5. Pyayvi Lipponen, Falsafa fanlari doktori, tarix va jamiyatshunoslik o'qituvchisi, 2011-2015 yillarda Parlament deputati fikrlari.

PROFESSIONAL TA'LIMDA PEDAGOGIK FAOLIYAT TIZIMINI TASHKIL QILISH VA BOSHQARISH

Usmonov Sodiq

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti

Boqiyev Ramazon

JDFU Ta'lim muassasalarining boshqaruvi 2-kurs magistranti

Pedagogik faoliyat - ongli tarbiyaviy tajriba, pedagogik nazariya va maxsus muassasalar tizimi bilan qurollangan holda, ta'limning ob'ektiv jarayoniga ongli ravishda aralashadi, uni tashkil qiladi, bolalarni hayotga tayyorlashni tezlashtiradi va takomillashtiradi. Inson tarbiyasi doimo, ijtimoiy taraqqiyotning istalgan bosqichida butun jamiyat, ijtimoiy munosabatlarning butun tizimi va ijtimoiy ong shakllari tomonidan amalga oshiriladi. U ijtimoiy qarama-qarshiliklar yig'indisini o'ziga singdiradi va aks ettiradi. Pedagogik faoliyat ijtimoiy funktsiya sifatida ta'limning ob'ektiv jarayonining chuqurligida yuzaga keladi va o'qituvchilar, maxsus tayyorlangan va o'qitilgan odamlar tomonidan amalga oshiriladi. Aksincha, ta'lim jarayonida ishtirok etuvchi ko'plab kattalar bolalar bilan munosabatlarning ulkan tarbiyaviy ahamiyatini anglamaydilar, pedagogik maqsadlarga zid harakat qiladilar va harakat qiladilar. Shunday qilib, u pedagogik faoliyatni ishonchli bilimlar bilan qurollantiradi, chuqur ongli, samarali, yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarni hal qilishga qodir bo'lishga yordam beradi.

Ijtimoiy hodisa sifatida tarbiya va pedagogik faoliyatda umumiy va farqlilik, birlik va xususiylik quyidagi umumlashmalarda ifodalanadi.

1. Professional ta'lim ijtimoiy hodisa sifatida insoniyat jamiyati bilan bir vaqtda, ongli pedagogik faoliyatdan oldin paydo bo'lgan. U, ob'ektiv jarayon sifatida, bolalar va kattalar o'rtasidagi hayot munosabatlari jarayonida professional tayyorgarlik ko'rgan mutaxassislarisiz amalga oshirilishi mumkin. Pedagogik faoliyat ob'ektiv jarayonlarning sub'ektiv in'ikosi sifatida, yosh avlodni shakllantirishga ongli aralashish sifatida tarbiyaviy munosabatlarning tubida tug'ildi.

2. Ta'lim - pedagogik faoliyatga qaraganda ob'ektiv hodisa va kengroq kategoriyadir. Pedagogik faoliyatni vujudga keltiruvchi va u bilan uzviy birlikda bo'lgan holda, tarbiya bolalarni rivojlanayotgan va o'zgaruvchan hayot talablaridan maqsadli tayyorlashdan orqada qolishi tufayli u bilan ziddiyatlar va nomuvofiqliklarga olib kelishi mumkin.

3. Jamiyatdagi ta'limning maqsadi – kishilarning hayotiy ehtiyojlarini qondirishdir. Pedagogik faoliyat bolaning butun hayotini pedagogik ta'sir bilan qamrab olish, ma'lum mi- shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. dunyoqarash, ehtiyojlar, xulq-atvor shakllari, shaxsiy fazilatlar.

4. Ta'lim ishlab chiqaruvchi kuchlarni tayyorlash ijtimoiy funksiyasiga ega. Pedagogik faoliyat bunday tayyorgarlik bilan bir qatorda shaxsning ma'lum bir turini shakllantirish va individuallikni rivojlantirish vazifasini qo'yadi.

5. Ta'limda bolalarga ta'sir qilish vositalari ijtimoiy munosabatlarning yig'indisi va bolalarning faol tashabbusi bo'lib, bu shaxsning shakllanishi natijalarining ma'lum bir stixiyali, oldindan aytib bo'lmaydiganligiga olib keladi. Pedagogik faoliyat ongli ravishda stixiyalilikni yengish, uyushqoqlik, rejalashtirilgan maqsadlarga erishish uchun bolalarning mazmuni va faoliyatini diqqat bilan tanlashga intiladi.

6. Ta'limda hamma ishtirok etadi: kattalar va bolalar, narsa va hodisalar, tabiat va atrof-muhit. Pedagogik faoliyat ijtimoiy ideallarni amalga oshirishga, tabiat, atrof-muhit va jamoatchilik ta'sirini tashkil etishga chaqirilgan maxsus tayyorlangan mutaxassislar, o'qituvchilar tomonidan ifodalanadi.

7. Ijtimoiy munosabatlarning takomillashuvi va ijtimoiy muhitning tashkil etilishi bilan ta'lim va pedagogik faoliyatning yaqinlashishi kuzatiladi. [1]

Pedagogik faoliyat ijtimoiy hodisa sifatida dialektik, qarama-qarshiliklarda amalga oshiriladi. Aynan qarama-qarshiliklar uning rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchi, ilg'or va innovatsion tajribaning paydo bo'lishi, pedagogik fikrni rag'batlantirishdir. Bu qarama-

qarshiliklar pedagogik faoliyatning asosiy funktsiyalari mazmunining harakatchanligi, o’zgaruvchanligi bilan bog’liq. Ijtimoiy hayotning rivojlanishi, yangi bilimlarning to’planishi, ishlab chiqarish jarayonlarining takomillashishi, ijtimoiy taraqqiyot - bularning barchasi pedagogik funktsiyalarning mazmunini o’zgartirishni talab qiladi. O’qituvchi faoliyatining kasbiy-psixologik xususiyatlari ham muhim rol o’ynaydi, ular ongda pedagogik shtamplar va naqshlarning paydo bo’lishi va mustahkamlanishidan iborat. Natijada, bir tomondan, ta’lim va tarbiyaning eskirgan mazmuni, pedagogik faoliyat usullari va shakllari, ikkinchi tomondan, jamiyatning yangi talablari o’rtasida ziddiyat yuzaga keladi. Uning qarori jamiyatimiz hayotining barcha jabhalarini tahlil qilish, shaxsga qo’yiladigan yangi talablarni hamda ta’lim mazmuni va o’quv jarayonini qayta ko’rib chiqish, shakllarni takomillashtirish uchun zarur bo’lgan pedagogika fanining ma’lumotlarini aniqlash asosida amalga oshiriladi.

Professional ta’lim jarayonlarida “Pedagogik faoliyat” mohiyatan ishlab chiqarish munosabatlarining uzviy qismi bo’lib, jamiyat ehtiyojlarini qondirish uchun tashkil etilgan. U jamiyat mablag’lari hisobidan ta’minlanadi, uning ijtimoiy buyurtmasini bajaradi, uning mulkini muhofaza qilish va ko’paytirishni, yosh avlodning mehnatini va umumiy madaniy tayyorgarligini ta’minlashga qaratilgan. Pedagogik faoliyat ijtimoiy hodisa sifatida kam uchraydi. Uning vazifasi bolalarning individual ongini insonparvar, demokratik ijtimoiy ong talablari ruhida shakllantirish, bolalarni ijtimoiy hayot madaniyatiga jalb qilishdir. Pedagogik faoliyat til bilan uzviy bog’liqdir. Til pedagogik faoliyatning asosiy vositasi bo’lib, uning yordami bilan pedagogik o’zaro ta’sir, ta’sir va bolalarning butun hayotini tashkil etish amalga oshiriladi. Pedagogik faoliyat jamoat-davlat funktsiyasi sifatida butun jamiyatning pedagogik sa’y-harakatlari: jamoatchilik, mehnat jamoalari, oilalar, barcha pedagogik muassasalarning pedagogik faoliyatining tashkilotchisi sifatida ishlaydi. [2]

Ta’lim muassasasi boshqaruvining pedagogik yo’naltirilganligidan asosiy maqsad – yosh avlodni ijtimoiy ishlab chiqarish sohasiga muvaffaqiyatli kirib borishini taminlashga qaratilgan bo’ladi. Ta’lim muassasi rahbari tomonidan olg’a suriladigan rejalar, rejalashtirilayotgan muhim tadbirlar jamoada muhokama qilinishi va muvofiqlashtirilishi lozim. Rahbarning bu boradagi harakatlari qo’yilgan vazifani amalga oshirishga izchil va qat’iy yondashuvga asoslangan bo’lsa, jamoa azolari tomonidan qabul qilinadi va qo’llab-quvvatlanadi. Ushbu qonuniyat o’qituvchilardan tashabbus, mustaqil qaror chiqara olish hamda o’z vazifasiga ijodiy yondashuvni talab qiluvchi pedagogik faoliyatga ham taaluqlidir. Shu sababli bu sohada bajarilishi qat’iy talab etiladigan direktiv dasturlarning kamroq qo’llanilishi maqsadga muvofiq bo’ladi. Misol uchun, bunday dasturlarda ish tartibi, hujjatlarni yuritish va mehnat faoliyatining oxirgi natijasiga aniq talablarni belgilash orqali cheklanish ro’y berishi mumkin. Ta’lim natijasiga nisbatan talab qat’iy belgilanadi va u davlat ta’lim standartlarida rasmiylashtiriladi. Pedagogik faoliyatning sifat ko’rsatkichi esa, mos ravishda ta’lim oluvchilar faoliyatining ushbu talablar darajasiga muvofiqligida o’z aksini topadi. Demak, direktiv boshqaruv dasturlaridan voz kechish pedagoglarga cheklanmagan hajmdagi erkinlikning berilishini anglatmaydi. Ushbu yo’nalishda asosiy e’tibor ta’lim jarayoni mazmuni va usullaridan uning yakuniy natijasiga ko’chirilishiga qaratilgan. Bajarilishining majburiyligi nuqtai nazaridan boshqaruv dasturlarini informativ va direktiv turlarga ajratish mumkin. Jumladan, matbuotda nashr etilayotgan turli ilmiy-metodik tavsiyalar informativ dasturlar hisoblanadi va ularning bajarilishi majburiy deb belgilanmaydi. Pedagoglar ulardan faqat o’zlari uchun zarur deb bilgan qismini bajarish huquqiga egalar. Informativ dasturlar talablarining jarishi to’laligicha pedagogning xohishi, ehtiyoj va istaklaridan kelib chiqib belgilanadi. Direktiv hujjatlarning bajarilishi majburiy bo’lib, u tegishli tartibda nazorat qilinadi. Jamiyatimizning demokratlashib borishi natijasiga informativ dasturlarga bo’lgan ehtiyoj ortib borishi kuzatilmoqda. Ta’lim muassasini boshqarish konsepsiyasi ko’plab boshqaruv g’oyalarini o’zida mujassamlashtirgan tashkiliy model sifatida tasavvur qilish mumkin.

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash joizki Professional ta’lim jarayonida Pedagogik faoliyatning samaradorligini yo’lga qo’yishni, jarayon va uning natijalari to’g’risida ma’lumotlarni tashkiliy ravishda olishni talab qiladi. Pedagogik diagnostika o’qituvchiga o’rganishga, o’quvchilarning

shaxsiy fazilatlarini shakllantirishga nima va qanday ta'sir qilishini bilish imkonini beradi. Bu pedagogik ta'sir natijalarining ta'lim maqsadlariga muvofiqligini tekshirish va ta'lim jarayonining mazmuni va uslubiga zarur qo'shimchalar, tuzatishlar, tuzatishlar kiritish va boshqarish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Pedagogik faoliyatga kirish: darslik. / A.S. Robotov, T.V. Leontiev, I. G. Shaposhnikova [va boshqalar]. – 2000. –y. 36-41. b
2. Pedagogika. Umumiy pedagogika asoslari. Didaktika: darslik. / I.I.Prokopiev, N.V. Mixalkovich. - Minsk: TetraSystems, 2002. - y. 171-187. b

TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV SIFATINI OSHIRISH JARAYONIGA YANGICHA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI TAQBIQ ETISH OMILLARI

Qo'ldoshev Sanjar O'tkir o'g'li
Jizzax viloyati yuridek texnikumi o'qituvchisi

Mana bir necha asrlardan buyon fan va ta'lim paydo bo'libdiki yangidan yangi pedagogik texnologiyalar yaratish va O'zbekistonning ijtimoiy-pedagogik sharoitiga moslashtirish hamda amalyotda qo'llash ustida ko'plab olimlar ish olib borishgan va hali ko'plab ochilmagan metodlarni topib qo'llashga harakat qilishmoqda.

Pedagogika sohasi yaralganidan buyon «Pedagogik texnologiya», «Ilg'or pedagogik texnologiya» kabi tushunchalar kopdan kop uchramoqda va turlicha izohlanmoqda.

Texnologiya so'zi yunoncha bo'lib, “texne” – mahorat, san'at; “logos” – ta'limot ma'nolarini bildiradi. Bu so'z sanoatda yoki qishloq xo'jaligida tayyor mahsulot olish uchun ishlab chiqarish jarayonida qo'llanadigan usul va metodlar yig'indisini bildiradi. Ta'lim jarayoniga nisbatan esa bu tushuncha o'qish va o'qitishning o'zaro uzviyligini, aloqadorlik bosqichlarini ajratish, ta'lim-tarbiya jarayonida belgilangan maqsadga erishish uchun bajariladigan ishlarni muvofiqlashtirish, ularning ketma-ketligi va bosqichma-bosqichligini ta'minlash, rejalashtirilgan barcha ishlar va amallarni talab darajasida bajarishni anglatadi. Boshqacha aytganda, ta'lim texnologiyasi tushunchasi ta'lim berish san'ati, ta'lim berish mahorati ma'nolarini ifodalaydi. Yangi pedagogik texnologiya deyilganda ta'lim berish san'atini ishga solib, uni samarali tashkil etish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish tushuniladi¹³⁹.

Pedagogik texnologiya tushunchasi esa ta'limga yangi innovatsion texnologiyalar, texnik vositalar, metod va usullar, yordamida ta'limni san'at darajasiga olib chiqish hamda har bir oquvchi bilan yaklama yakka yolg'iz uning ruhiy kechinmalaridan kelib chiqqan holda metodlardan foydalanish demakdir.

Yangi pedagogik texnologiyalarda esa o'quvchi asosiy o'rinda yani o'sha jarayonning subyekti oqituvchi esa jarayon yaratuvchisi vazifasini bajaradi. Dars jarayonida o'quvchi faol shaxs sifatida harakat qiladi hamda dars mashg'ulotlari jarayonida olgan bilim va ko'nikmalarini amalda faol qo'llaydi va esga oladi.

Yangi pedagogik texnologiyaning asosiy vazifasi o'quvchini mustaqil fikr yuritishga, bilim olishga, yangidan yangi narsalarni kashf qilishga undaydi.

Pedagogik texnologiya o'quvchilarning qiziqishlarini oshirishga yanada ko'proq bilim egallashga, uz fikrini to'laqonli va aniq bayon qilishni o'rgatadi. Pedagogik texnologiya jarayoni uchun eng asosiy talablardan biri talaba o'quvchi qiziqishlari va sohasidan kelib chiqqan holda ko'proq bilim berish.

¹³⁹

<http://www.elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/11982-yangi-pedagogik-texnologiya-tushunchasi>

Yangi pedagogik texnologiya bo‘yicha ta’limning asosiy parametrlari quyidagilardan iborat boladi:

1. O‘quv jarayonining boshqarish ob’ekti hisoblanadi.
2. Ta’lim maqsadli bolib oquvchining mahorati erkin fikrlashi va ruhiy jihatlarini rivojlantirishga qaratilgan.
3. Ta’lim haqqoniy, rag‘batlantiruvchi usulda utkazish.
4. Ta’lim jarayonining zaruriy sharti oqituvchi hamda o‘quvchi ortasidagi hamkorlikni taminlash.

Pedagogik texnologiyalarning o‘ziga xos tamoyillari.

1. Muayyan dars, qism, mavzudan kutilgan maqsadni shakllantirish.
2. Umumiy maqsad asosida modullardagi hal qilinishi lozim bo‘lgan masalalarni aniqlash.
3. Modul bo‘yicha savollar tuzish.
4. Maqsadlarga yetish usullari hamda joylarni belgilash.
5. Fanlar o‘rtasidagi bogliqliklarga alohida e’tibor berish.

Hozirgi kunda dars jarayonida pedagogik taxnologiyalardan foydalanish davr talabi sifatida qaralmoqda. Buni to‘g‘ri maqsadli va aniq amalga oshirish esa pedagog xodimning mahoratiga bog‘liqdir.

“Klaster» metodi” metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo‘lib, u ta’lim oluvchilarga ixtiyoriy muammo (mavzu) lar xususida erkin, ochiq o‘ylash va fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi.

“Komandada o‘qitish” metodi komandada o‘qitishda o‘quvchilar teng sonli ikkita komandaga ajratiladi. Har ikkala komanda bir xil topshiriqni bajaradi. Komanda a’zolari o‘quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarib, har bir o‘quvchi mavzudan ko‘zda tutilgan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishga e’tiborni qaratadi.

«Nuqtai nazarining bo‘lsin» metodi maqsadi:

o‘quvchilar muayyan muammoga o‘z nuqtai nazarini asosli dalillab, himoya qilishga o‘rganadilar;

o‘quvchiga muammo muhokamasi jarayonida o‘z fikrini o‘zgartirish imkonini berish;

o‘qituvchi barcha o‘quvchilarni munozaraga jalb etish va sinfdagi hamma o‘quvchilar o‘rtasida munozara jonlanishini yuzaga keltirishi mumkin.

«Aqliy hujum» metodi muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo‘llaniladigan metod sanalib, u mashg‘ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, shuningdek, o‘z tasavvurlari va g‘oyalaridan ijobiy foydalanish borasida ma’lum ko‘nikma hamda malakalarni hosil qilishga rag‘batlantiradi

Xulosa qilib aytganda pedagogik texnologiyalardan dars mobaynida foydalanish zamon talabi bo‘lib qolmoqda undan to‘g‘ri oqilona foydalanish esa o‘qituvchining mahoratiga bogliq. O‘qituvchi ijodkor hamda dars jarayonida xilma-xil metodlardan foydalana bilishi va yangiliklar yarata bilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://googol.uz/post/interfaol-metodlar>
2. <http://www.elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/11982-yangi-pedagogik-texnologiya-tushunchasi>
3. <https://hozir.org/aqliy-hujum-metodi.html>
4. <https://hozir.org/hamkorlik-pedagogikasi-texnologiyasi.html>

BUYUK SIYMOLAR ILMIY MEROSI ASOSIDA INTERNETDAN FOYDALANISH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Saidov Javohir Olimjon o‘g‘li
JDPU Umumiy tarix kafedrası o‘qituvchisi

Bugungi tez rivojlanayotgan dunyoni internetsiz tasavvur etaolmaymiz. Hozirgi kunda internetdan foydalanuvchilarning aksariyatini yoshlar tashkil etadi. Shuni inobatga olgan holda ta’lim jarayonida ham bu insoniyat yaratgan ulkan qulayliklar omilidan foydalanishimiz lozim. Bu esa yoshlarimiz bilimni yanada kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Internet tizimida dunyoning juda ulkan ilmiy ma’naviy boyliklari mavjud. Ulardan tarix darslarida ijobiy foydalansak darslardagi samaradorlik yanada oshadi.

Yoshlarni dars mashg‘ulotini kengroq tushunishlari uchun ularga internetdan to‘g‘ri foydalanishni o‘gatmog‘imiz lozim. Internetda ma’lumotlarning ulkan bazasi joylashganligini inobatga olgan holda global tarmoqda yomon g‘oya va mafkuraga hizmat qiladigan ma’lumotlar ham yetarli hisoblanadi. Avvalo yoshlarimizni shu yod g‘oyalardan asrashimiz lozim. Zero O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov o‘zining “Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch” asarida ta’kidlaganlarki “Agarda biz bunday xatarlarga qarshi o‘z vaqtida qat’iyat va izchillik bilan kurash olib bormasak, turli zararli oqimlar bizning yurtimizga ham shiddat bilan yopirilib kirishi, yoshlarimizni o‘z girdobiga tortib ketishini oqibatda ularning ota-ona, oila, el-yurt oldidagi burchi va ma’sulyatini o‘ylamaydigan, faqat bir kunlik hayot bilan yashaydigan xudpisand kimsalarga aylanib qolishi mumkinligini tasavvur qilish qiyin emas. Mana shu achchiq haqiqatni yurtimizdagi har bir inson, har qaysi ota-ona, eng muhimi har qaysi yigit-qiz chuqur anglab olishini istardim”.

Yoshlarimizni yod g‘oya va mafkuralardan asrashimiz uchun ularda internetdan foydalanish madaniyati hamda ma’naviy immunitetini shakllantirishimiz va mustahkamlashimiz lozim. Yoshlarning internetdan ilm yo‘lida foydalanishlarini to‘g‘ri yo‘nalishda shakllantirishimizda ulug‘ ajdodlarimiz hayoti va ilmiy merosidan foydalanishimiz muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida tarix darslarida hozirda turli inavatsion texnologiyalar qo‘llanmoqda. Bu texnologiyalar qo‘llanilishi bilan bir qatorda internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirishda tarixiy siymolarimiz o‘git va ilmiy-ma’naviy xazinasini asosida darslarni tashkil etish zarur. Chunki hozirda ba’zi internet ma’lumotlariga qaraganda O‘zbekistonda internetdan foydalanuvchilar soni 9 milliondan ziyodni tashkil etmoqda. Ularning aksariyatini yoshlar tashkil etadi.

Yuqoridagi omillarni hisobga olgan holda buyuk siymolarning birinchi navbatda hayot yo‘lidan foydalanib, yoshlarda internetdan foydalanish madanyatini shakllantirishimiz mumkin. Ularning bilim yo‘lidagi harakatlarini yoshlarimizga singdirish orqali ularda ham bilim olishga qiziqish ortadi, ham internetdan ilm yo‘lida foydalanishadi. Jumladan Ma’rifat, - tarbiyalanuvchining xohish va irodasini kerakli yo‘nalishda boshqarish san’atidir, - deydi Abu Nasr Farobiy. Uning ta’kidlashicha, insonning eng yuksak xususiyati uning baxtga erishganligidadir. Baxtga esa, — deydi alloma, faqat foydali bilimlarni o‘zida jamlash orqaligina erishish mumkin. Chunki inson dil roxatining eng yuqori cho‘qqisi - bilim olish jarayonidir. Demak baxtga erishish uchun turli “ko‘ngilochar saytlar”da vaqtni ketkazmasdan yangidan yangi bilimlarni egallash orqali haqiqiy bahtga erishish mumkinligini o‘quvchiyoshlarga yetkazmog‘imiz lozim. Internetga biron-bir maqsadni ko‘zlamasdan balki shunchaki vaqtni o‘tkazish uchun kiruvchilar bora-bora bilim darajasi sustlashishiga va bilimsizlik holatida bo‘ladilar. Abu Rayxon Beruniy bobomiz ta’kidlaganlarki “barcha illatlarning asosiy sababchisi bilimsizlikda deb bilgan. Bilimlarni egallashda esa kishida bilimga intilish, qiziqish va ijtimoiy muhitning rolini alohida ta’kidlaydi.

Bilim olishda tushunib o‘rganishga, o‘rganuvchining ma’naviy poklikka rioya etishiga jiddiy alohida e’tibor bergan. Beruniy fikricha, “axloqiylik insonning eng asosiy sifati bo‘lishi kerak”. Shuning uchun internetga kirishdan oldin o‘quvchi-yoshlarga tushuntirish kerakki, qaysidir ma’lumot izlamoqchi bo‘lsang avval ma’lum bilim yo‘nalishini aniqlab olishi lozim.

Hozirgi davrda globallashuv jarayoni ketayotgan bir davrda o‘quvchi-yoshlarni dunyo global tarmog‘i hisoblangan internetdan uzib qo‘yish yechim bo‘lmaydi. Yuqoridagi kabi Buyuk ajdodlarimizning juda ko‘plab fikrlari mavjud bo‘lib, ularning har birining hayoti va ilmiy merosini o‘quvchi-yoshlarga o‘rgatish orqali yoshlarda ma’naviyat to‘g‘oni paydo qilish zarur. Ushbu ma’naviyat to‘g‘oni orqali turli yod g‘oyalardan asragan holda yoshlarimiz internetning ijobiy tomonlaridan foydalanishlari mumkin hisoblanadi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, ta’lim jarayonida asosiy vazifani bajaruvchi pedagoglar o‘quvchi-yoshlarda internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirishda o‘z mas’uliyatimizni his qilgan holda ishga yondashmog‘i lozim. Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan bir davrda biz ham zamon talabiga xos holda internetdan foydalanishni bilmog‘imiz va darslarda internetning ma’naviy boyligidan foydalanishimiz muhim ahamiyat kasb etadi. Internetdan nafaqat o‘quvchi-yoshlarga ta’lim berishda shu bilan bir qatorda xorij tajribasi bilan tanishish va uni dars jarayoniga tadbiq qilgan holda dars o‘tish ko‘proq samarali natijaga erishiladi. Yoshlarimizni zamonga hamnafas holda ta’lim tarbiya qilishimiz g‘oyat muhim hisoblanadi. Zero Birinchi Prezidentimiz I.Karimov ta’kidlaganlaridek “Vatanimiz kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, amlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro e’tibori avvalambor farzandlarimizning unib-o‘tib, ulg‘ayib, qanday inson bo‘lib hayotga kirib borishiga bog‘liqdir. Biz bunday o‘tkir haqiqatni hech qachon unutmasligimiz kerak”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.A.Karimov. Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch. T.: “Ma’naviyat” 2008.
2. M. Xayrullayev. Uyg‘onish davri va sharq mutafakkiri. T.: 1971.
3. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. T.: G‘ofur G‘ulom nomidagi adabiyot va sa’nat nashryoti. 1993.
4. Buyuk siymolar, allomalar. T.: Xalq merosi 1995.
5. www.uza.uz

УПРАВЛЕНИЕ МЕЖЛИЧНОСТНЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ В КОЛЛЕКТИВАХ

Бабакулов Сарвар

Студент 1-курса факультета “Конструкция легкой промышленности”

Исанов Абдумажит Парманович

Ассистент Джизакского политехнического института

В социально-психологически зрелых группах и коллективах, т. е. в таких объединениях детей, которые заняты какой-либо серьезной совместной деятельностью, существуют два основных вида отношений: деловые и личные. Их развитие и функционирование оказывает преимущественное влияние на формирование деловых и личных качеств ребенка, и первый педагогически важный вывод, который может быть сделан на основе констатации этого факта, заключается в необходимости параллельного развития в детских группах и коллективах как деловых, так и личных взаимоотношений их участников. Развитие деловых отношений. К деловым отношениям в группах детей можно отнести те, которые складываются в игре, учении и труде — основных видах совместной деятельности детей. Сюда входят руководство, подчинение, распределение обязанностей, координация действий, составление планов и программ, их обсуждение и реализация, подведение итогов, оказание взаимопомощи и др. В каждом подвиде деловых отношений

формируется и развивается то или иное социально полезное личностное качество или группа таких качеств. Например, включение ребенка в руководство детским коллективом способствует становлению у него практического интеллекта и ответственности, более глубокого понимания интересов других людей и умения учитывать их на практике. Выполнение в группе роли подчиненного развивает у ребенка дисциплинированность, а личное участие в распределении обязанностей формирует у него более широкий взгляд на проблему деловых связей и отношений людей, тренирует наблюдательность и память.[1]

При этом важно работать в направлении постепенного перехода от внешней организации деятельности и контроля деятельности к самоуправлению и самоконтролю в детских группах и объединениях, причем прогрессивное развитие личности ребенка по этой логической линии в разных видах деятельности может происходить независимо. Например, в сюжетно-ролевых играх детей вначале участвуют взрослые, а затем всю игру организуют и проводят сами дети. В дошкольном возрасте все деловые отношения и условия их развития должны быть представлены для детей в наглядно-действенной или наглядно-образной форме. Это не исключает возможность использования взрослым словесных воздействий при руководстве деятельностью детей. Однако когда ставится задача перевода деловых отношений детей на рельсы самоуправления, то наличие достаточного количества чувственных сигналов и ориентиров, внешних атрибутов.

К совместному планированию как более развитой и сложной форме деловых отношений можно переходить в старшем дошкольном или в младшем школьном возрасте. Взрослый человек должен уметь объяснить детям, что такое план деятельности, для чего и как он составляется. Вместе с детьми ему следует разработать два или три простейших плана, по которым в дальнейшем будет разворачиваться их совместная деятельность. Переходить к самостоятельному планированию дети могут к концу младшего школьного возраста, причем не только в игре и труде, но также и в учебной деятельности.[2] Развитую систему самоуправления и самоконтроля деятельности можно включать в подростковом и в раннем юношеском возрасте, причем участие взрослого в управлении здесь сводится в основном к роли консультанта и советчика. Это не значит, что совместную деятельность подростков надо пускать на самотек, просто методы руководства ею в это время должны быть существенно иными, чем в более ранних возрастах. Их следует строить с учетом трех важнейших обстоятельств. Во-первых, с расчетом на то, что складывающиеся деловые отношения в конечном счете должны вырасти до уровня взрослых; во-вторых, имея в виду специфические особенности детей подросткового и раннего юношеского возраста; в-третьих, с учетом того факта, что создаваемая система отношений, несмотря на ее приближение к взрослости, в данном возрасте играет еще подчиненную роль по сравнению с другими, ведущими видами деятельности детей. Развитие личных отношений. Личные взаимоотношения детей, их развитие и руководство детскими группами и коллективами имеют свою логику. [2]

Поскольку главной задачей развития отношений становится укрепление и обогащение их нравственной основы, то задача педагога сводится к тому, чтобы в виде нормативов и образцов задавать и действительно поддерживать необходимые нормы нравственности, реализуя их в системе детских групповых межличностных отношений. Важнейшими из них являются порядочность, доброта, ответственность, сочувствие, готовность прийти на помощь. Такие отношения могут создаваться в группах детей, начиная с раннего возраста, причем формирование и укрепление нравственных отношений в детских группах должно находиться на первом месте по сравнению с деловыми взаимоотношениями. Такая постановка вопроса объясняется тем, что 129 сами по себе деловые отношения автоматически не несут нравственное начало, а если человеческие взаимоотношения не основываются на высокой нравственности, то могут привести к формированию и укреплению отрицательных личностных свойств у ребенка. Нравственные основы детских взаимоотношений с возрастом развиваются. Логика их преобразования может быть описана

в русле концепции развития детской морали, по Л. Колбергу. На начальном этапе морального развития ребенка, которому свойственна так называемая доконвенциональная мораль, нормы и правила поведения детям должны разъясняться. Необходимо добиваться того, чтобы сами дети в конечном счете научились давать нравственные объяснения своим поступкам, и всего этого вполне можно достичь в возрасте от 2—3 до 4—5 лет.

В группах старшего дошкольного и младшего школьного возраста допустимо переходить к построению межличностных отношений на базе конвенциональной морали, т. е. к уяснению того, что нравственные нормы существуют и развиваются независимо от мнений отдельных людей и обязательны для всех.[3] Развитие детской морали можно ускорить при правильно организованном руководстве их очными взаимоотношениями в подростковом и раннем юношеском возрасте. Весьма положительную роль могли бы сыграть уроки нравственности, проводимые людьми, в моральном отношении высокоразвитыми, культурно образованными. Теория ролей и конструирование ситуаций педагогического воздействия. Анализ опыта успешно работающих педагогов показывает, что закономерности теории ролей фактически используются ими для формирования мотивов и способов поведения учащихся. Основные понятия теории ролей: статус, роль. Статус - положение личности в системе общественных и межличностных отношений, определяющее ее права, обязанности, привилегии. Статус человека - ответ на вопрос, кто он? (в обществе, в группе).[3] Роль - социально-типическая система поведения, выработанная в обществе для реализации прав и обязанностей, вытекающих из статуса. Один и тот же человек играет множество социальных ролей как формальных, так и неформальных. Формальные роли подразделяются на официальные (зафиксированные документально: «сын», «учитель», «директор» и т.д.) и конвенциональные (основанные на знании допустимых норм поведения в конкретных ситуациях: «клиент парикмахерской», «зритель», «гость» и т.д.).[4] Неформальные роли подразделяются на внутригрупповые (вытекающие из неформального статуса человека в группе: «весельчак», «грубиян», «вечно опаздывающий», «добрая душа» и т.д.) и межличностные (различающиеся в зависимости от той функции, которую человек играет по отношению к другому: «утешитель», «друг» и т.д.). Согласно ролевой теории, изменение поведения происходит в результате принятия новых ролей, которые детерминируются предписаниями социальных систем, групповыми нормами, ролевыми ожиданиями. Остановимся на ролевых ожиданиях, поскольку они чаще всего не осознаются.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Aynaqulov X.A., O‘razaliyev F.B., Isanov A.P. Mehnatni motivatsiyalashning maqbul tizimini loyihalashtirish tamoyillarini shakllantirish // in Volume 1, Issue 5 of Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences in June 2021
2. Исанов А.П. Методы развитых стран по оценке деятельности ВУЗ. Международная научно-практическая конференция. С. 2021, 117-120.
3. Исанов А.П. Личность педагога. Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №24 (том 6) (март, 2022).

IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTAB O‘QUVCHILARIDA EKOLOGIK SAVODXONLIKNI OSHIRISH MUAMMOLARI

Sayfullaev Temur Abdimurodovich
Nizomiy nomidagi TDPU Magistratura bo‘limi 2 bosqich magistranti

Mamalakatimiz hayotida sodir bo‘layotgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o‘zgarishlar o‘zining ko‘lami hamda salohiyati bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

2017 — 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni so‘zsiz amalga oshirish, respublika hududlaridagi ekologik muammolar yechimiga ta’lim tizimini joriy qilish bilan hissa qo‘shish, o‘shirib kelayotgan yosh avlodning ekologik savodxonligini oshirish, ekologik ongi va ekologik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, ekologik ta’lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etish maqsadida Vazirlar Mahkamasining qarorida belgilab qo‘yilgan¹⁴⁰

Dunyoning jo‘g‘rofiy-siyosiy tuzilishi o‘zgarmoqda. Bunday sharoitda inson tomonidan biosferaga ko‘rsatilayotgan ta’sirni tartibga solish, ijtimoiy taraqqiyot uchun qulay tabiiy muhitni saqlab qolishning o‘zaro ta’sirini uyg‘unlashtirish, inson va tabiatning o‘zaro munosabatlarida muvozanatlarga erishish muammosi borgan sari dolzarb bo‘lib qolmoqda».

XXI asrda tabiat bilan insoniyat o‘rtasidagi munosabatlar tobora keskinlashmoqda. Ekologiya muammolarining keskinlashuvi insoniyatning, jumladan, maktab o‘quvchilarining ekologik ma’lumotga bo‘lgan ehtiyojini oshirmoqda. Yer sharining, jumladan, Markaziy Osiyo, xususan, O‘zbekiston Respublikasining turli hududlarida vujudga kelgan noqulay ekologik vaziyat, Respublikaning iqtisodiy-ijtimoiy hayotiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Bu esa xalq xo‘jaligida tabiat zahiralaridan omilkorlik bilan foydalanadigan, shuningdek, atrof-muhit bilan munosabatda yuksak axloqiy, estetik fazilatlariga ega kishilarga bo‘lgan ehtiyojlarni har qachongidan ham kuchaytirmoqda. Bu zaruriyat o‘quvchilarga ekologik ta’lim-tarbiya berishni umumiy ta’lim, ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda asosiy vazifalaridan biri qilib qo‘yilmoqda.

Yuksak umumiy va kasbiy madaniyatga, ijtimoiy va iqtisodiy faollikka, hayotda o‘z o‘rnini topa olish mahoratiga ega bo‘lgan, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyalarning yutuqlarini yaxshi o‘zlashtirgan mutaxassislarning yangi avlodini tarbiyalash maqsadida O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi (yangi taxriri)¹⁴¹ Qonuni, “Atrof-muhitni muhofaza qilish hamda ekologik nazorat sohasidagi Davlat organlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘ristida”gi Prezident qaraorida mamlakatda ekologik havfsizlikni ta’minlash, ekologik vaziyatni yaxshilash, qulay ekologik holatni barqaror saqlash, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi samaradorligini ta’minlash hamda sodir etilayotgan huquqbuzarliklarning olidini olish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarni yanada jonlantirish maqsadlari belgilab qo‘yilgan¹⁴² Bular bosqichma-bosqich hayotga tatbiq etilmoqda.

Dunyodagi turli joylarda vujudga kelayotgan og‘ir ekologik holatlarning inson sog‘lig‘iga salbiy ta’sir etayotgani, atrof-muhitni muhofazasiga oid ekologik ta’lim-tarbiyaning ilmiy asoslangan reja va dastur asosida tashkil etish zarur ekanligini kun tartibiga qo‘ygan. Bunday dasturlar ishlab chiqilgan bo‘lsa ham alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabning intellektual kamchiligiga ega bo‘lgan o‘quvchilarning o‘ziga xos va ularning imkoniyatlari darajasiga mos keladigan biron bir mukammal ekologik ta’lim-tarbiyaga oid dastur yoki o‘quv qo‘llanma ishlab chiqilmagan.

Rivojlanishda nuqsonlari bo‘lgan bolalarni ekologik ta’lim va tarbiyalash muammosi ko‘plab Rossiya defektologlari tomonidan ko‘rib chiqilgan. (V.I. Vorobieva, V.V. Voronkova, T.N. Golovina, E.A. Ekjanova, V.G. Zubarev, E.A. Kovaleva, I. V. Kabelko, E. M. Kalinina, N. G. M., N. Morozova, J. E. Orazboev, T. I. Porotskaya, V. I. Sivoglavov, E. A. Strebeleva, B. K. Tupono‘gov, M. V. Ulemaeva, T. V. Shevyreva va boshqalar), ularning tadqiqotlari ushbu mavzuga qiziqishni aks ettiradi va uning ahamiyati va dolzarbligini ko‘rsatadi, lekin faqat kontekstda.

¹⁴⁰ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami.-T., 2017. B-39.

¹⁴¹ Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонун- Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами Т.: 2020 йил 29 сентябр

¹⁴² Мирзиёев Ш.М. “Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда экологик назорат соҳасидаги Давлат органлари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори-Т.,2021 йил 31 декабр

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarning intellektual kamchiligiga ega bo‘lgan o‘quvchilarni atrof-muhit, tabiatga muhabbat, tabiatga to‘g‘ri munosabat, tabiatni muhofaza qilish, tabiat boyliklaridan tejab-tergab foydalanish, tabiiy boyliklarni ko‘paytirishda, ekologiyani saqlashda faol qatnashishga oid bilim-ko‘nikmalarni hosil qilishni amalga oshirilishining ilmiy-nazariy asoslarini Respublikamizda defektolog olimlarimizdan P.M.Po‘latova ishlab chiqqan.¹⁴³ Ammo bu muhim pedagogik muammo hali yetarlikcha hal etilmagan.

Mamlakatimiz katta, cheksiz tabiiy boyliklarga egadir. Ammo tabiatimiz qanchalik qudratli bo‘lmasin bugun, albatta, u qo‘riqlanishi lozim, toki kelgusi avlodlar uning boyliklaridan to‘laqonli bahramand bo‘lishi kerak. Tabiatni muhofaza qilish yangi jamiyatimiz qurilishining g‘oyat dolzarb, muhim vazifalardan biridir.

Tabiiy resruslardan maxsus maktab o‘quvchilarini har tomonlama to‘g‘ri foydalanishga o‘rgatib borish, biz pedagoglarning muqaddas burchimizdir. O‘zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida»gi Qonuni qabul qilindi.¹⁴⁴ Bu qonunga oid hujjatlarning mohiyati, mazmuni va vazifalarini barcha maktab o‘quvchilari, jumladan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabning intellektual kamchiligiga ega bo‘lgan o‘quvchilari yaxshi anglagan holda ularga amal qilishi hamda bu qonunning amalda bajarilishini ta’minlashga ham o‘z hissalarini qo‘shishlari zarur.

Oqilona yondashilgan tabiat – tan-sihatlik, salomatlik, osoyishtalik, zavq-shavq, ruhiy boyliklarning bitmas-tuganmas manbai, u insonlarning xo‘jalik faoliyatlari uchun beto‘xtov moddiy resurslar yetkazib turadi. Tabiatni avaylab-asrash, tabiiy holda saqlash haqida g‘amxo‘rlik qilish hozirgi kundagi har bir madaniyatli kishining hayotiy vazifasiga aylanishi kerak.

Sog‘lom o‘quvchilar qatori alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabning intellektual kamchiligiga ega bo‘lgan o‘quvchilarining ekologik ongini, ekologik savodxonligini, ekologik madaniyatini shakllantirishda tabiat va undan oqilona foydalanish to‘g‘risidagi bilimlarni ommalashtirish o‘quvchilarni ekologik tarbiyalashning asosiy nizomi hisoblanadi.

Qonunda har bir o‘quvchining amaliy faoliyatini rivojlantirishga alohida e’tibor berilgan. Shubhasiz, bu alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarning, maktab-internatlarining intellektual kamchiligiga ega bo‘lgan o‘quvchilarning shu bilan birga uylarida ta’lim-tarbiya olayotgan o‘quvchilarga ham taalluqlidir.

Yuqorida aytib o‘tilganlar ilmiy tadqiqot ishimizga “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabning intellektual kamchiligiga ega bo‘lgan o‘quvchilarning ekologik savodxonlikni oshirish yo‘llari” tadqiqot mavzusi etib tanlashga turtki bo‘ldi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilarning ekologik savodxonligini oshirish maqsadi ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash, tabiatni sevish, jonli va jonsiz tabiatga mehr-muruvvatli bo‘lish, tabiat boyliklaridan oqilona, tejamkorlik bilan foydalanishga o‘rgatish, tabiatni muhofaza qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdir.

Tadqiqot ishimizda Yashnaobod tumanidagi 52- sonli alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab tadqiqot bazasi sifatida xizmat qildi.

Tadqiqot ob’ekti sifatida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabning 1-sinf o‘quvchilarining ekologik savodxonligini oshirishga qaratildi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilarida ekologik savodxonlikni oshirish jarayonlari tadqiqot predmeti qilib belgilab olindi.

Yuqoridagi belgilab olingan maqsadlarni amalga oshirishda biz quyidagi vazifalarni belgilab oldik:

¹⁴³ Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғ‘рисида”ги Қонуни- Т.: -1993 йил 29-январ

¹⁴⁴ П улатова П.М.Махсус мактабларда экологик таълим-тарбиянинг илмий назарий асослари.-Т.: -“Фан ва технология”- 2009 йил.

1. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilari ekologik savodxonligini oshirishga oid adabiyotlarni o‘rganish;

2. . Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilarida ekologik savodxonlikni oshirishning eng maqbul samarli yo‘llarini aniqlash;

3. . Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilarida ekologik savodxonlikni oshirishni eksperimental tajriba –sinov ishlari orqali takomillashtirish yo‘llarini aniqlash, umumlashtirish, metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot ishimizda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, «Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida»gi, «O‘simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to‘g‘risida»gi, «Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to‘g‘risida»gi, «Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida»gi qonunlari, «Uzluksiz ekologik ta’lim» konsepsiyasi, preziden asarlari, Oliy Majlis sessiyalari materiallarida komil inson shaxsini shakllantirish borasida olg‘a surilgan fikrlarga, inson komolotiga oid sharq ijtimoiy, ma’naviy meroslari metodologik asos bo‘lib xizmat qildi.

Aqli zaif o‘quvchilarda ekologik savodxonlikni amalga oshirishning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. . Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda ekologiyaga, tabiatni muhofaza qilishga oid bilimlarni o‘zlashtirildi.

2. Ekologik ta’lim-tarbiyaning mazmuni.

3. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda oligofrenopedagoglarning ekologik ta’lim-tarbiya bo‘yicha pedagogik mahoratga ega bo‘lishi.

4. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda ularni o‘zlashtirish darajalari hamda qiziquvchanlik qobiliyatlarini o‘rttirildi.

5. . Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabda ekologik ta’lim-tarbiya uzviyligi ta’minlandi.

6. . Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilarida ekologik ta’lim-tarbiyaga oid bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish omillarining o‘zaro aloqadorligiga erishildi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilarida ekologik ta’lim-tarbiyaga oid tushuncha, bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagi talablar asosida aniqlandi:

a) Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilarining yosh va o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish;

b) Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabning o‘qituvchi-defektologlari va o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlari asosida ekologik ta’lim-tarbiyaga oid bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

v) Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirishda fanlararo bog‘liqlik, ekologik tarbiyaga oid materiallardan, matnlardan foydalanish;

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda fanlararo bog‘lanish asosida ekologik ta’lim-tarbiyaga oid bilimlar berish tahlili shuni ko‘rsatdiki, tabiat haqidagi bilimlar quyidagicha o‘zlashtiriladi:

1. Jonli va jonsiz tabiatning o‘zaro aloqadorligi hamda ularning farqi.

2. Tabiat jismlari va ularning xususiyatlari.

3. Tabiat komponentlari va xislatlari.

4. Tabiat hodisalari va ularning ta’siri. Koinot va uning Yer bilan o‘zaro aloqadorligi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda fanlararo aloqa yordamida ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirish maqsadlari, muammolari, talablari hamda uslublar aniqlandi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda o‘qituvchi-defektologlar quyidagi korreksion pedagogik-ekologik faoliyatning yo‘naltiruvchi va korreksion rivojlanuvchi sifatlariga ega bo‘lishi kerak:

- Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda o‘qitish nazariyasi va amaliyotida fanlararo aloqadorlikdan foydalanish;

- Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda aqli zaif o‘quvchilarning bilish va ijodiy faolligini koreksion rivojlantirish;

- Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda aqli zaif o‘quvchilarda ekologik savodxonlik, ekologik mada-niyatni shakllantirish.

- Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilarida ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirish, davrlari quyidagicha izohlanadi:

1. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilarining sog‘ analizatorlari orqali hissiy ekologik tasavvurlarning paydo bo‘lishi, uning ongli anglanishi, shu asnodagi ehtiyojning sezilishi.

2. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilarida ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirish qaror topishi uchun pedagogik muhit yaratish.

3. Taklif etilgan metodikadan foydalanib, Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabda ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirish.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabda ekologik ta’lim-tarbiyaning uzviyligi shundan iboratki, aqli zaif o‘quvchilarda ekologik ta’lim-tarbiyaga oid olgan tushuncha, bilimlarni fikrlash zarurati va ekologik ehtiyoj, o‘zaro aloqadordir. Bular:

- ekologik ta’lim-tarbiyaga oid beriladigan bilim-larning mazmuni va ularning shaklini aniq bo‘lishi;

- ekologiyaga oid bilimlarni puxta o‘zlashtirilishi;

- ekologik ta’lim-tarbiyaning zaif ko‘ruvchi, zaif eshituvchi, aqli zaif o‘quvchilarning qiziqishiga qaratilgan bo‘lishi;

- ekologik tarbiya maxsus maktab o‘quvchilarini korreksion rivojlantirishga, ekologik ongini ekologik madaniyatini shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabda ta’limni tizimlilik va izchilligi ekologik ta’lim-tarbiyani uzviyligiga zamin yaratadi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabda aqli zaif o‘quvchilarda ekologik savodxonlik, ekologik ong, ekologik madaniyatni shakllantiruvchi omillar quyidagi-lardan iborat, deb hisoblash mumkin:

- dars;

- darsdan tashqari mashg‘ulotlar;

- to‘g‘araqlar;

- mavzuli suhbat, bahs, munozara;

- tabiat, salomatlik muzeylariga; – ekskursiya;

- didaktik o‘yinlar.

Yuqorida aytib o‘tilgan ekologik ta’lim-tarbiyaga oid bilim, ko‘nikmalarni shakllantirishda quyidagilar nazarda tutildi:

- fanlararo bog‘lanishda ekologik savodxonlik amalga oshirishga erishildi.;

- Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilari savodxonligini oshirishga doir bilimlarning o‘ziga xos xususiyatlari inobatga olindi.;

- darslarni tashkil qilishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanildi;

- o‘quvchilarning o‘z tengdoshlari hayotiga bog‘liq ekologik savodxonlikni oshirishga qaratilgan matnlardan foydalanildi;

- o‘quvchilarga ekologik ta’lim-tarbiya mazmunida qiziqarli o‘yinlar, va boshqa turdagi topshiriqlar berildi va uni bajarishi nazorat qilindi;

Fanlararo bog‘liqlikka urg‘u berildi va har bir fan asosida o‘quvchilarni ekologik savodxonligini oshirishga qaratilgan chorag‘tadbirlar amalga oshirildi.

1. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda ona tilidan ekologik tarbiya mazmunida mashqlar bajarish ekologik ta’lim-tarbiyaga oid bilimlarni shakllanishiga yordam berdi.

2. Tabiatshunoslik va geografiya darslari tabiat, atrof-olam tuzilishi va tabiatning xilma-xilligi haqidagi bilimlarni berai aqli zaif o‘quvchilarda to‘g‘ri ilmiy dunyoqarashni shakllanishga zamin yaratildi.

3. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda o‘quv faoliyatlari tabiatdagi o‘zgarishlarni ijtimoiy foydali mehnat bilan birgalikda bog‘lashga o‘rgatildi.

4. Sinfidan tashqari o‘qish Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda mustaqil bilim olish va o‘qiganlarini ekologik tahlil, ekologik savodxonlik, ekologik madaniyat shakllantirishda muhim o‘rini egalladi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablarda o‘quv fanlari bilan funksional bog‘lanishlarni yuzaga keltiradi aqli zaif o‘quvchilarda ekologiyaga oid bilimlarni kundalik hayotida mustahkamlanib, ko‘nikma, malakalarga aylanib borishga olib keldi.

5. Shu yo‘nalishda bajarilgan ishlar Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilarini kelgusida biror kasbni tanlashi hamda ularda o‘zi yashayotgan Vatanining tabiati, ekologiyasiga nisbatan milliy g‘urur, ekologik ong, ekeologik savodxonlikni oshirish va ekologik madaniyat shakllanishida muhim omil bo‘lib xizmat qildi.

Olingan tadqiqot natijalari, ilmiy yangiligi Oligofreopedagogika fani ta’lim jarayonida ekologik ta’lim tarbiyaning metodologik didaktik asoslari, tamoyillari, qoununiyatlari, pedagogik-psixologik imkoniyatlariga doir materallar bilan boyitadi. O‘quv fanlari aro aloqadorlik asosida tashkil etilgan ekologik ta’lim tarbiya jarayonining samaradorligini ta’minlovchi o‘quv materialga ega bo‘ladi.

Shunday qilib, o‘quvchilarda ekologik savodxonlikni amalga oshirishning o‘rni va rolini aniqlash, ekologik tarbiya mohiyati maktab yoshdagi bolalarning yoshi, psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, ekologik ta’lim va tarbiyaning samarali shakl va usullarini ajratib ko‘rsatish va asoslash masalalari urg‘u berildi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, yurtimizda ekologiyaning ijtimoiy roli ortib bormoqda va u tabiatni muhofaza qilish va undan oqilona foydalanishning, barcha jamiyatimiz a‘zolarining ekologik savodxonligini oshirish, ekologik madaniyatli bo‘lish davr taqozosidir.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR RUYXATI

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentininu “O‘zbekiston Respublikasinin yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // O‘zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari to‘plami.-T., 2017. B-39.

2.O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun- O‘zbekiston respublikasi Qonun xujjatlari to‘plami T.: 2020 yil 29 sentabr

3.Mirziyoev Sh.M. “Atrof-muhitni muhofaza qilish hamda ekologik nazorat sohasidagi Davlat organlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘ristida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori-T.,2021 yil 31 dekabr

4. O‘zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni- T.:1993 yil 29-yanvar

5.Pulatova P.M. Maxsus maktablarda ekologik ta’lim-tarbiyaning ilmiy nazariy asoslari.- T.:“Fan va texnologiya”- 2009 yil.

TIZIMLI YONDASHUV ASOSIDA TA’LIM JARAYONINI TASHKIL ETISH

O‘ktamova Shahnoza Uchqun qizi
JDPU sirtqi bo‘lim “Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishlarida masofaviy
ta’lim” kafedrası stajyor-o‘qituvchisi

O‘quv maqsadlariga erishishda qo‘llaniladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalarning tom ma‘no va mazmunini bilish, uning asosida har bir fan, darsning loyihasini tuzib chiqish uchun har bir pedagog-o‘qituvchi tizim nazariyasini to‘la egallab olishi zarur. Bizning nazarimizda bu o‘rinda «tizim» tushunchasining mohiyatini batafsil yoritib o‘tish maqsadga muvofiqdir. «Tizim» deganda, o‘zaro funksional bog‘liq bo‘lgan qismlardan tashkil topib, bir butunlikni tashkil qiluvchi narsa yoki hodisalarga aytiladi. Ob‘ektiv borliqdagi barcha narsa va hodisalarga ham tizim deb qarasa bo‘ladi. Uyg‘unlik nazariyasidan kelib chiqadigan tizimli yondashuv tamoyilining o‘ziga xos, ancha murakkab qonun va qoidalari mavjud.

Har qanday tizim ikki yoki undan ortiq qismdan iborat bo‘lib, ayni vaqtda o‘zi ham, o‘zidan yuqori pog‘onada turgan tizimga qism bo‘lib kiradi. Uning qismlari bir pog‘ona pastdagi tizimlar hisoblanib, ular ham bir necha qismlardan iborat bo‘ladi. Bu hodisa chekli va cheksiz bo‘lishi mumkin.

Tizimni tashkil qiluvchi qismlar deb faqat o‘zaro uzviy (funksional) aloqadorlikda bo‘lgan qismlarga aytiladi.

Tizimni tashkil qiluvchi qismlarning bir xususiyati o‘zgarsa, shu tufayli boshqa qismlarning ham xususiyatlari o‘zgarishlarga uchrasa, uni funksional aloqadorlik deyiladi.

Tizim xususiyatlari faqat boshqa tizimlar bilan aloqadorlikda namoyon bo‘ladi.

Aloqadorlik deb, tizimni shakllantirish xususiyatiga aytiladi. Yangi aloqadorlik xususiyati funksiya deyiladi. Har qanday tizim asosini aloqadorliklar tashkil qilib, ular o‘z asoslariga nisbatan tartibli va tartibsiz, harakatchan va statsionar, qarama-qarshi va ko‘p tomonlama, nuqtaviy, chiziqli, tiklanuvchan va tiklanmaydigan, oddiy va murakkab, determinlashgan, markazlashgan va markazlashmagan, bir hamda ko‘p pog‘onali hamda va hokazo tarzda bo‘ladi. Har bir ishda tizimlar nazariyasidan kelib chiqish tizimli yondashuv tamoyili deyiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning an‘anaviy dars berish uslublaridan asosiy farqi ham darsni bir-biri bilan funksional aloqadorlikda bo‘lgan bir necha qismlardan iborat bir butunlik – tizimlilik deb qarashdir. «Dars» deb ataluvchi, tartib va tezlikka ega, tiklanuvchan, murakkab, markazlashgan bir pog‘onali tizimning o‘zaro funksional aloqadorlikda bo‘lgan qismlari quyidagilardir:

- tizimning markazida turuvchi va boshqa barcha qismlar aloqalarini o‘zidan o‘tkazuvchi talabalar xohish-istagi;
- darsning mazmunini tashkil qilib, talabalar istagidan tashqari barcha qismlarni o‘ziga xizmat qildiruvchi dastur va darslik;
- darsning umumiy metodologik asosini tashkil qiluvchi o‘git berish, tarbiyalash – didaktika tamoyillari;
- darsni tushunishni osonlashtiruvchi hamda darsning tez va sifatli o‘tishiga xizmat qiluvchi didaktik materiallar;
- darsga zamonaviy tus beruvchi, uning mazmuni va mohiyatini to‘laroq ochib berishga yordamlashuvchi o‘qitishning texnik vositalari;
- dars o‘tuvchi o‘qituvchining kasbiy faoliyat tayyorgarligi degan qismlardir.

O‘qituvchi kasbiy faoliyatining muhim bosqichi didaktik jarayon (yoki o‘quv-bilish tuzilmasi)ni loyihalash hisoblanadi. Aynan shu didaktik jarayon zamonaviy pedagogik texnologiyalarning asosini tashkil qiladi yoxud u belgilangan vaqt ichida ta’lim (tarbiya) maqsadiga erishish uchun o‘quv elementi mazmunini talabalarga o‘zatish yo‘llarini aniqlab beradi. Shu bilan birgalikda didaktik jarayonning nazariy asoslarini yaxshi bilmasdan turib samarali zamonaviy pedagogik texnologiyani yaratish mumkin emas.

O’qituvchi anglab yetishi kerak bo’lgan holat shundan iboratki, darsda motivlarni talabalarda rivojlantirish asosiy maqsad emas, balki talabani bilish faoliyatini tezlashtirish vositalaridan biri sanaladi. Ta’lim jarayonini tashkil etishda o’qituvchi o’quv-bilish faoliyatining tashkiliy shakllarini ham ta’lim mazmuniga mos holda tanlay olishi kerak. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni loyihalash shartlaridan biri «tashkiliy shakllar»ni to’g’ri tashkil etish sanaladi. Ma’lumki, ta’lim tizimida bilish faoliyatiga auditoriyadagi (ma’ruza, seminar, laboratoriya, o’quv maslahati, sinov, imtihon) va auditoriyadan tashqaridagi (uyda, kutubxonada tayyorgarlik, loyihalash, tadqiqotchilik, to’g’arak) mashg’ulotlar kiradi.

O’qituvchi pedagogik tizimning ishtirokchisi bo’lgan talabani ta’lim mazmunini va tarbiya ta’sirini qay darajada egallayotganligini eng maqbul usullar bilan nazorat qilib borishi lozim. Olingan axborotlar pedagogik tizimni maqsadga muvofiq tarzda boshqarish imkoniyatini beradi yoki pedagogik tizimdagi qaysi elementning mazmunini tuzatish kerakligini belgilab beradi. Demak, didaktik loyihalash talabalarni ta’lim jarayonida passiv bog’lanish – bilimlarni tayyor holda o’rganish, bunda xotiraga asoslanish, o’quv materialini verbal izohlashdan ozod etib, faol bog’lanishga yo’naltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

- 1.To’raqulov X. A., Xasanboyev J., Usmonov N. O’., Alqarov I. Sh., To’raqulov O. X. Ilmiy tadqiqot asoslari. O’quv qo’llanma. –T.: Fan va texnologiya, 2011
- 2.To’raqulov X.A, Muqimov M.O. Bo’lajak kichik mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni axborotlashtirish. Monografiya.-T : Fan va texnologiya, 2014
- 3.To’raqulov X.A, Himmatov A.P. Bo’lajak boshlang’ich sinf sinf o’qituvchilarini tayyorlashga tizimiy yondashuv// “Kompetensiyaviy yondashuvli ta’lim tizimini tashkil etish usullari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari.-Jizzax,2021-yil.-B.34-36
- 4.Internet sahifalari. ziyo.net

ELEKTRON TA’LIM MUHITIDA “TA’LIM MENEJMENTI” FANINI DIDAKTIK RIVOJLANTIRISH

Sulaymanova Dildora Abdualimovna
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Jahon tajribasida pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayoniga hamkorlikda o’qitish, tizimli yondashuv asosida ta’limni tashkil etish, pedagogik kadrlarning zamonaviy texnologik bilimlarini kengaytirish, axborot texnologiyalari (optik effektlar, 3D-ta’lim zallari) asosida loyihalash faoliyatini shakllantirish va rivojlantirish, kiberpedagogika, masofaviy ta’lim shakllarini keng tatbiq etish, ochiq ta’lim resurslari, aralash ta’lim (online,/offline) texnologiyalaridan foydalanish dolzarb muammo sifatida qaralmoqda.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2019-yil 15-iyul kuni uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish masalalari bo’yicha yig’ilishidagi nutqida, ta’limning xalqaro standart tasniflagichi darajalari bilan uyg’unlashgan yangi boshlang’ich, o’rta va o’rta maxsus professional ta’lim tizimi hamda tabaqalashtirilgan ta’lim dasturlari joriy etiladigan ta’lim muassasalari tarmog’ini tashkil etish to’g’risida farmonni imzolandi. Jumladan O’zbekiston Respublikasida 340 ta kasb hunar maktabi, 147 ta kollej, 143 ta texnikumlar tashkil etilishi ushbu tizim orqali 9000 ga yaqin kasblar bo’yicha kadrlar tayyorlash zarur ekanligini ta’kidladi. Yuqoridagi farmondan kelib chiqqan holda professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo’shimcha chora tadbirlar to’g’risida farmoni hozirgi kunda ilmiy tadqiqot ishimizni dolzarbligini belgilaydi.

Respublikamizda ta’lim tizimida axborot texnologiyalarini qo’llash bo’yicha bir qator amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O’zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish

to‘g‘risida”gi va “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi qonunlari, “Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot–kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari asosida ish olib borilmoqda. Ushbu qonun va farmonlarda Prezidentimiz maktablar, kasb-hunar kollejlari, akademik litsey va oliy o‘quv yurtlarining ta’lim jarayonida zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalarini qo‘llash va ilg‘or ta’lim tizimlarini joriy etishning bir qator vazifalarini ta’kidlab o‘tadi. Shundan kelib chiqqan holda har-bir mutaxassis o‘z sohasida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalana olishi muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, ta’lim-tarbiya ishlarini samarasini oshirish, yoshlarga imkoniyatlar yaratish masalalari bo‘yicha bir qancha nutqlarida qayta-qayta takrorlab, bir qancha vazifalar qo‘ymoqdalar. Darhaqiqat prezidentimiz aytganidek “Umumiy o‘rta ta’lim sifatini oshirish, fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o‘rganishga yangicha yondoshuv – barkamol avlod garovi”¹⁴⁵.

Bugungi kunda hayotimizni, albatta, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Prezidentimizning “Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yanada joriy etish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori bu boradagi ishlar ko‘lamini kengaytirishga xizmat qilayotir.

Elektron ta’limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo‘llari izlanmoqda, ta’limda yangi axborot texnologiyalarini joriy etish ta’lim sohasidagi islohotlarning diqqat markazidan o‘rin olgan. Ta’limning fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasining asosli mexanizmlarini ishlab chiqish, uni amaliyotga joriy etish, o‘qishni, mustaqil bilim olishni individuallashtirish, masofaviy ta’lim tizimi texnologiyasi va vositalarini ishlab chiqish va o‘zlashtirish, yangi pedagogik hamda axborot texnologiyalari asosida elektron ta’limdan foydalangan holda talabalar o‘qishini jadallashtirish ana shunday dolzarb vazifalar sirasiga kiradi. O‘quv jarayonini elektron ta’lim asosida tashkil etish, shu jumladan, o‘quv materiallarini bayon etishni takomillashtirish tamoyillariga ma’lum o‘zgartirishlar kiritish zarur bo‘ladi. Bunda ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish va ulardan foydalanish maqsadga erishishdagi eng samarali yo‘l hisoblanadi.

Elektron ta’limni tushunish juda oson. Learning an’anaviy elektron darsdan tashqari o‘quv dasturlariga kirish uchun elektron texnologiyalardan foydalangan holda o‘rganishdir. Ko‘pgina hollarda, bu butunlay onlayn rejimida o‘tkaziladigan kurs, dastur yoki darajaga tegishli. Xususan, o‘qituvchi “ta’lim menejmenti” darsiga tayyorgarlik ko‘rishda kompyuter orqali didaktik, tarqatma materiallar, ko‘rgazmali qurollar, prezentatsiya va dars ishlanmalarini tayyorlashi, internet yordamida esa ularni turli qo‘shimcha ma’lumotlar, qiziqarli tasvir, audio, video lavhalar bilan boyitishi mumkin. Navbatdagi o‘rinda, ya’ni dars jarayonida axborot kommunikatsiya texnologiyalari o‘quvchilar dunyoqarashi, bilim va ko‘nikmalarini ko‘rish, eshitish va mustaqil bajarish orqali rivojlantirishga ko‘maklashadi.

“Ta’lim menejmenti” darsi har bir bosqichida o‘tilgan mavzularni takrorlash va mustahkamlash, yangi bilimlar bayoni, amaliy mashg‘ulotlar, laboratoriya ishlarini bevosita axborot texnologiyalari yordamida qisman yoki butunlay amalga oshirish imkoniyati mavjud. Buning uchun esa bir nechta kompyuter dasturlaridan foydalanish ko‘nikmasi, ozgina vaqt va qunt talab etiladi, xolos. Shu yo‘l bilan o‘qituvchi eng katta maqsadga erishadi, o‘quvchilarga sifatli ta’lim beradi, ularni katta hayotga tayyorlaydi.

So‘ngi yillarda deyarli barcha umumta’lim maktablari o‘quv-laboratoriya jihozlari va zamonaviy kompyuter texnikasi bilan ta’minlandi. Ushbu jarayon uzluksiz davom ettirilishi bilan bir qatorda navbatdagi muhim masala ulardan ma’lum jarayonda unumli foydalanish yuzasidan ham keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. O‘qituvchi pedagoglarning zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalanishlarini ta’minlash, ular malakasini uzluksiz oshirib borishga

¹⁴⁵ 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlar yili” da amalga oshirishga oid Davlat dasturni o‘rganish bo‘yicha ilmiy-uslubiy risola Toshkent. “Ma’naviyat” 2017 yil <https://lex.uz/docs/-4312785>

alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, maktabda endigina ish boshlagan yosh o’qituvchilardan kompyuter savodxonligi ham talab etilib, zarur o’rinlarda ularning bu boradagi malakalari oshirilmoqda. Internetda Internet orqali uzatiladigan, masofaviy ta’limdan tortib, kompyuterlashtirilgan elektron o’qitish, Internet orqali o’qitish, Internet orqali o’qitish va boshqalargacha bo’lgan ta’limni tavsiflash uchun ko’plab atamalar mavjud. Biz elektron ta’limni Internet orqali, professor o’qitadigan sinfdan tashqari boshqa joyga yetkaziladigan kurslar deb ta’riflaymiz. Bu DVD yoki CD-ROM, video tasma yoki televizion kanal orqali olib boriladigan kurs emas.

Elektron ta’lim tizimi orqali o’zaro aloqada bo’lib, o’qituvchilar, professorlar yoki sinfdagi boshqa talabalar bilan ham muloqot qilish mumkin. Ta’kidlash kerakki, elektron ta’lim har qanday sohada bilimlarni tarqatish, ta’lim oluvchilarning rasmiy ta’limidan tortib, o’quv dasturidan tashqarida bo’lgan, ammo ular uchun qiziq bo’lishi mumkin bo’lgan vositalarni olish, darslarda undan foydalanish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Virtual ta’lim tizimlaridan yuzma-yuz ta’limda, masofaviy ta’limda yoki akademik mashg’ulotlarda qo’shimcha manba sifatida, foydalanish mumkin. Ahamiyatli jihati shundaki, elektron ta’lim o’qituvchilarga ham, o’quvchilarga ham doimo dolzarb bo’lishi mumkin bo’lgan axborotlarni tezda yangilash imkonini beradi.

Elektron ta’lim tizimlari masofani yo’q qiladi va dunyoning turli burchaklaridan kelgan ta’lim oluvchilar o’rtasida aloqa o’rnatishga imkon beradi, bu esa tajribani boyitishga yordam beradi. Ushbu jarayon ularga nafaqat bilim olishni, balki geografik joylashuvidan qat’iy nazar, tengdoshlar o’rtasidagi hamkorlikni ham rivojlantirish, fikr almashishni rag’batlantirish va ijtimoiy aloqalarni o’rnatish xususiyatlarga ega.

Elektron ta’lim orqali ta’lim oluvchilar qachon o’z darslarini olib borishi, bir-birini to’ldiruvchi mashg’ulotlar bilan shug’ullanishini o’zlari belgilashi mumkin. Ko’pgina hollarda, bu doimiy ish bilan shug’ullanadigan yoki yuzma-yuz mashg’ulot o’tkazishga xalaqit beradigan boshqa kasb egalari uchun ideal variant hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Aripov A.N., Mirzohidov X.M., Davlat boshqaruvida axborot kommunikatsiyasi texnologiyalari. Umumiy tushunchalar. Jaxon tajribasi. O’zbekistonda joriy etish istiqbollari. – Toshkent . 2005.-204b.
2. Taylaqov N.I. Xalq ta’limiga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy qilish – ta’lim sifatini oshirishning omili sifatida. // «Xalq ta’limi», 2005,
3. Taylaqov N.I. Kadrlar mahoratini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining o’rni. // «Yosh istiqbolli pedagog va ilmiy kadrlarning kasbiy mahoratini oshirish muammolari» respublika ilmiy seminari materiallari. – T.: O’zPFITI, 2004 yil

BO’LAJAK MAKTAB MENEJERLARIDA KOMMUNIKATIV KOMPITENTLIKNI RIVOJLANTIRISH

Sulaymanov Anvar Abdaliyevich
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Bo’lajak maktab menejerlari kasbiy hamda kommunikativ kompetentligini rivojlantirish va rahbarlik xususida yurtimiz hamda xorij 28 olimlarining tadqiqotlari Oliy o’quv yurti talabalari uchun asosiy me’zon bo’lib xizmat qiladi. Ta’lim muassasasi rahbarining boshqaruv kompetentligini shakllantirish bo’yicha olib borilgan tadqiqotlar rahbarlar amaliyoti va boshqaruv faoliyatiga jalb qilishga asoslangan. Uning doirasida bo’lajak rahbarlar turli xil boshqaruv qobiliyatlari va boshqaruv vazifalarini hal qilish usullarini bevosita o’zlashtiradilar.

Bo'lajak maktab menejerlari kommunikativ kompetentligini rivojlantirish jarayonining tashkiliy jihatlarini aniqlab, biz kompetensiyaviy yondashuvning asosiy qoidalariga asoslandik, xususan: - boshqaruvni shakllantirish jarayonining shaxsiy yo'nalishini kuchaytirish, ya'ni bo'lajak rahbarlarning qiziqishlari va ehtiyojlariga tayanib, o'quv jarayonini faollashtiradigan tanlov sharoitlarini yaratish; - faoliyatning yangi turlari va usullarini ishlab chiqish orqali kasbiy muammolarni hal qilishga o'rgatish. Shu munosabat bilan bo'lajak maktab menejerlarini boshqaruv faoliyatini amalga oshirishning turli usullari bilan tanishtirish, tahlil qilish, o'zini o'zi baholash vaziyatiga tushirish muhim sanaladi; - talabalarni o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirish. Biz uchun asosiy talab bo'lajak rahbarlarning taklif etilayotgan boshqaruv vazifalarini hal qilishda mustaqilligi va ijodkorligi namoyon bo'lishi uchun sharoit yaratish, shuningdek, o'zlarining o'sishi, yutuqlarini ko'rish imkoniyatini berishdir.

Kommunikativ kompetentsiya odatda boshqa odamlar bilan kerakli aloqalarni o'rnatish va saqlash qobiliyatini anglatadi. Kompetentsiya samarali muloqotni ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va malakalar to'plamini o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi kompetentsiya aloqa chuqurligini va doirasini o'zgartirish, aloqa sheriklari tomonidan tushunish va tushunish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Kommunikativ kompetentsiya - bu to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sirlashish sharoitida shakllanadigan odamlar o'rtasidagi rivojlanayotgan va asosan ongli aloqalar tajribasi. Kommunikativ kompetentsiyani takomillashtirish jarayoni shaxs rivojlanishi bilan bog'liq. Kommunikativ harakatlarni tartibga solish vositalari insoniyat madaniyatining bir qismidir va ularni o'zlashtirish va boyitish butun madaniy merosni rivojlantirish va ko'paytirish bilan bir xil qonunlarga muvofiq sodir bo'ladi. Ko'p jihatdan kommunikativ tajribani egallash nafaqat to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sir jarayonida sodir bo'ladi. Odam adabiyotdan, teatrdan, kinodan kommunikativ vaziyatlarning mohiyati, shaxslararo o'zaro munosabatlar muammolari va ularni qanday hal qilish to'g'risida ham ma'lumot oladi. Kommunikativ sohani o'zlashtirish jarayonida odam madaniy muhitdan kommunikativ vaziyatlarni og'zaki va vizual shakllarda tahlil qilish vositalarini oladi.

Kommunikativ kompetentsiya insonning ijtimoiy rollari xususiyatlari bilan bevosita bog'liqdir.

Kommunikativ kompetentsiya og'zaki va og'zaki bo'lmagan aloqa vositalarining moslashuvchanligi va ulardan foydalanish erkinligini nazarda tutadi va insonning o'ziga, tabiiy va ijtimoiy olamga bo'lgan munosabatlari tizimini tartibga soluvchi kategoriya sifatida qaralishi mumkin.

Shunday qilib, individual-shaxsiy fazilatlar ham, ijtimoiy-madaniy va tarixiy tajriba ham muloqotda vakolatni shakllantirishga yordam beradi.

Kommunikativ kompetensiyaning vazifalaridan biri bu vaziyatlarni etarli darajada tahlil qilish va talqin qilishni ta'minlaydigan bilim resurslarini baholashdir. Ushbu bahoga tashxis qo'yish uchun hozirgi kunga kelib turli xil kommunikativ vaziyatlarning "erkin tavsiflari" ni tahlil qilishga asoslangan texnikaning katta bloki mavjud.

Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy qoidalaridan shu narsa kelib chiqadiki, o'qitishning asosiy qismi amaliy vazifa (vaziyat) bo'lishi kerak, uni hal qilish jarayonida faoliyatni amalga oshirish usullarini ishlab chiqish, ko'nikmalarni shakllantirish va menejment faoliyatida bo'lajak maktab menejerlarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishi lozim. Professional boshqaruv vazifalarini samarali hal etishni ta'minlashda maktab boshqaruvi funksiyalarini malakali bajarishga tayyorlik, boshqaruv malakasini shakllantirishning ko'rsatkichi bo'lgan amaliy muammolarni hal qilish tajribasi, shu bilan birga rahbarlar ta'lim 29 muassasasini boshqarish uchun haqiqiy amaliy boshqaruv faoliyatiga tayyorgarligi hisobga olinadi. Ushbu ilmiy pozitsiyalar bo'lajak maktab menejerlarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini tashkil etish, ta'lim tashkiloti rahbarining boshqaruv faoliyatini amalga oshirish maqsadlari, vazifalari, usullarini kelajakdagi kasbiy faoliyatida amalga oshirishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, amaliy yo'naltirilgan faoliyatda rahbar tomonidan kasbiy bilimlarni o'rganish, ta'lim jarayoni sifatini oshirish, boshqaruv faoliyatini ijtimoiy modelashtirish tushuniladi. Natija amaliy

yo'naltirilgan faoliyat shaxsiy tajriba bo'lishi, o'z navbatida boshqaruv muammolarini hal qilishda bo'lajak menejerlarining kasbiy kompetentligining rivojlanganligi asos bo'ladi.

Bo'lajak maktab menejerlarining boshqaruv kompetentligini shakllantirish jarayonida rahbarlar faoliyatini amaliy jihatdan yo'naltirish, ta'lim metodlari (assesment, keys stadi) o'yin simulyasiyasidan foydalangan holda tajribalar o'tkazishni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega sanaladi.

Maqsad talabalarni umumkasbiy tayyorgarligini oshirish asosida (boshqaruv psixologiyasi fani misolida) boshqaruvning ijtimoiy, psixologik, rahbarlikning o'ziga xos jihatlarini, tashabbuskorlik va liderlik sifatlarini egallash bo'yicha chuqur bilim berish, shuningdek, mantiqiy fikrlash, samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish malaka va ko'nikmalarni hamda boshqaruv qadriyatlarini shakllantirishdan iboratdir.

"Bugun O'zbekiston sharoitida bunyodkorlik sifatlariga ega bo'lgan, o'z oilasi mahallasi, shaxsan o'zi va jamiyat manfaatini o'ylab mehnat qilayotgan fuqaro jamiyat tomonidan ijtimoiy himoyada bo'lib, uning faoliyatini muvofiqlashtirish, unga yetarli darajada ish sharoitlarini yaratishga mas'ul bo'lgan rahbar, eng avvalo, unga g'amxo'r bir inson sifatida qarashi, mehnatdan manfaatdorlik psixologiyasini uning ongiga singdira bilish lozim"ligi ta'kidlanadi. Rahbar shaxsining turli ta'riflari mavjud, lekin bu tushunchani to'laroq aks ettiradigan bo'lsak, shaxs tushunchasining quyidagisi o'rinli:

"Shaxs bu – o'zining bilimi, hissiyoti va munosabatlari orqali tashqi olamni o'zgartira oluvchi sub'ekt, insondir".

E'tibor berilsa, ushbu ta'rifda shaxsga xos uch jihat sanab o'tiladi: 1) Bilish 2) Hissiyot 3) Munosabat

Shu uch guruhga kiruvchi xislatlar yagona maqsadga, ya'ni tashqi olamni insonning o'z ehtiyojiga binoan o'zgartirishga qaratilgan. Inson xulqini tushunish va uni boshqarish uchun shaxs tabiati haqida ma'lum bir ma'lumotga ega bo'lish kerak. Tashkilotda shaxs o'zgalar bilan munosabatga kirishar ekan, demak, u turli ijtimoiy guruhlar faoliyatida qatnashadi. Shu munosabat bilan shaxs a'zo bo'lgan guruh va jamoalarga xos psixologik qonunlarni ham tahlil etish zarurati tug'iladi. Biz aynan rahbar shaxsi, uning muvaffaqiyatli boshqaruv faoliyati uchun xos va zarur xislatlar haqida to'xtalib o'tamiz. Boshqaruv jarayonini psixologik tahlil etish masalasi, avvalambor, rahbarning faoliyatini takomillashtirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun rahbarga qo'yiladigan talablar, ularni bajarishga moyillik va boshqaruv faoliyatini to'laqonli amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi shaxs xususiyatlarini o'rganish zarurati tug'iladi.

Rahbar shaxsi tushunchasini tahlil etadigan bo'lsak, unga xos xususiyatlarni uch guruhga bo'lib o'rganamiz: 1) Biografik tavsif 2) Qobiliyat 3) Shaxsiy sifat va fazilatlar.

Rahbarning yoshi haqida gapirar ekanmiz, nafaqat uning biologik jihatlari, balki, ijtimoiy jihatlari, hayotiy tajribasini ham nazarda tutish kerak. Ammo, ishlab chiqarishga zamonaviy texnologiyaning kirib kelishi ularni o'zlashtirishda ma'lum mahoratni talab qiladi. Baxtga qarshi, hozirgacha kompyuterda ishlashni o'rgana olmayotgan katta yoshli rahbarlarni uchratish qiyin emas. Shu jihatdan olganda, yosh rahbar ko'pincha tashkilotga ilg'or texnologiya va tezkorlik olib kiruvchi omil sifatida qabul qilinadi. Yosh rahbar boshqaradigan tashkilotdagi xodimlarning o'rtacha yosh ko'rsatkichi ko'pincha past bo'ladi. Yoshlik (30-35 yosh atrofida) bu yangilik va kashfiyotlarga moyillik, ijodiylik, qo'rqmaslik va o'zgaruvchan muhitga moslashuvchanlik bilan ifodalanadi.

Afsuski, bunday tashkilotda katta yoshdagi (40-45 dan yuqori) xodimlarga hatto, shubha bilan qarashadi. Lekin, aniqlanishicha, inson 35-55 yoshlarida o'z kasbining mohir ustasiga aylanadi, o'z sohasidagi bilimni yaxshi egallaydi va ixtirolarni joriy etishga o'zida ishtiyoq sezadi.

Shu bilan birga, unda vaziyatni sovuqqonlik bilan tahlil etish, vazminlik kayfiyati shakllanadi. Albatta, hamma yosh rahbar ilg'or texnologiya tarafdori va shunga moyil deb aytish qiyin, lekin yoshlarga zamonaviylik xos. Bu esa o'z navbatida, yosh rahbarning zamonaviy va ilg'or ishlab chiqarish uslublariga murojaat etish ehtimolini kuchaytiradi. Demak, zamonaviy

rahbar yoshidan qat’iy nazar ilg’or texnologiyalar tarafdori, tashkilot miqyosida zamonaviy ishlab chiqarishni joriy etishga qobiliyatli bo‘lishi lozim. Bu esa o‘tish davri talabidir.

Bo‘lajak maktab menejerlarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish muammosini hal qilishda ta’lim tashkilotlari rahbarlarining kasbiy tayyorgarligi jarayoniga kompetensiyaga asoslangan yondashuvni ochib beradigan g‘oyalar va nazariy prinsiplarga asoslandi, bu rahbarlarni tayyorlash amaliyotida samaraga erishishga imkon berishi keltirib o‘tildi.

Bo‘lajak maktab menejerining boshqaruv kompetensiyasi – bu ta’lim tashkilotlarida rahbarning boshqaruv funksiyalarini professional ravishda bajarishga tayyorligi va qobiliyatini belgilab beruvchi, bilimlarni, qadriyatlarni, kommunikativ va tashkiliy-uslubiy faoliyat tarkibiy qismlarining yig‘indisidagi ajralmas shaxsiy-kasbiy tavsif bo‘lib, bu boshqaruv vazifalarini samarali olib borishni ta’minlaydi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Niyozov Q. Ta’lim jarayonida o‘quvchilar kompetentligini rivojlantirish asoslari. – Namangan: Namangan VXTXQTMOI, 2017.
2. Tolipova J., G‘ofurov A., Umaraliev M., Abdurahmonova I., Abdukarimov A., Eshonqulov O. «Biologiya». O‘rta ta’lim muassasalarining 10-sinfi va kasb-hunar ta’limi muassasalarining o‘quvchilari uchun darslik. -T.: «Sharq», 2017.
3. Tursunaliyeva X. S. NEW INNOVATIVE IDEAS IN TEACHING BIOLOGY //Journal of Ethics and Diversity in International Communication. – 2021. – T. 1. – №. 1. – C. 31-32.

MUHANDISLIK VA KOMPYUTER GRAFIKASI FANINI O‘QITISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Musurmonqulov Sultonbek Baxromqul o‘g‘li
Jizzax Politehnika instituti 202-20 guruh talabasi
Muxitdinov Abduvaxob Abduvaliyevich
Jizzax Politehnika instituti “Muhandislik va kompyuter grafikasi”
kafedrası assistenti

Talabalarning tanqidiy (taxlilii) fikrini rivojlantirishda interaktiv uslublarning muhim o‘rni bor, bular xamkorlik «o‘zlarini ijodiy izlanishga yo‘naltirish, noma’lum xolatni ochishga, kashf etishga ko‘mak beruvchi nazariy- aqliy mulohazalarda ifodalanadi.

Darsni boshlash jarayonida talabalarda ko‘tarinki kayfiyat, yuksak ehtiros, ijodiy ruhlanish kuzatilsa dars jarayonining samaradorligi yuqori bo‘ladi. Bunda o‘qituvchining faoliyati aniq reja asosida, oldindan tayyorlangan holda bo‘lishi zarur. Demak, o‘qituvchi tomonidan dars davlat ta’lim standartlari asosida olib boriladi.

Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining ikkinchi bosqichi ta’lim jarayonidagi sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilash, ya’ni jahon andozalariga mos, raqobatbardosh, yuqori saviyaga ega bo‘lgan mutaxassislar tayyorlashdir.

Uning natijasida shaxsning o‘z-o‘zini faollashtirishi va o‘z-o‘zini ko‘rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi.

Hamkorlikdagi ta’limni tashkil etish. Demokratilik, tenglik, ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchi o‘rtasidagi sub’ektiv munosabatlarda xamkorlikning, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy qilishni e’tiborni qaratish zarurligini bildiradi.

Muammoli ta’lim. Ta’lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta’lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri hisoblanadi. Bunda ilmiy bilimni ob’ektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushoxadani shakllantirish va rivojlantirishni,

amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo’lashni mustaqil ijodiy faoliyati ta’minlanadi. Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo’llash - yangi kompyuter va axborot texnologiyalarini o’quv jarayoniga qo’llash bilan ifodalanadi.

Keltirilgan konseptual yo’riqlarga asoslangan holda, «Muhandislik grafikasi» kursining maqsadi, tuzilmasi, o’quv axborotining mazmuni va xajmidan kelib chiqqan xolda, ma’lum sharoit va o’quv rejasida o’rnatilgan vaqt oralig’ida o’qitishni, axborot kommunikatsiyasini va ularni birgalikdagi boshqarishni kafolatlaydigan usullari va vositalari tanlovi amalga oshirildi.

O’qitishning usullari va texnikasi. Ma’ruza (kirish, mavzuga oid, vizuallash), muammoviy usul, keys-stadi, pinbord, paradokslar va loyihalar usullari, amaliy ishlash usuli va boshqalar.

O’qitish vositalari o’qitishning an’anaviy shakllari (darslik, ma’ruza matni) bilan bir qatorda - kompyuter va axborot texnologiyalari. Kommunikatsiya usullari: tinglovchilar bilan operativ teskari hujumga asoslangan bevosita o’zaro munosabatlar.

Teskari hujum usullari va vositalari: kuzatish, so’rov, oraliq, joriy va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o’qitish diagnostikasi.

Boshqarish usullari va vositalari. O’quv mashg’uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik karta ko’rinishidagi o’quv mashg’ulotlarini rejalashtirish, qo’yilgan maqsadga erishishda o’qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg’ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati. Monitoring va baholash: o’quv mashg’ulotida ham butun kurs davomida ham o’qitishning natijalarini rejali tarzda kuzatib borish. Kurs oxirida test topshiriqlari yordamida tinglovchilarning bilimlari baxolanadi.

Murakkab muammolarni yechimini topib ularni amalda keng qo’llash oliy ta’lim tizimi xodimlari oldiga juda katta vazifalar belgilaydi. Bunda aniq vazifalar sifatida bevosita o’quv jarayonini yaxshilash, o’quv dasturlarini yanada takomillashtirish, o’qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalarini amalga joriy qilish, texnik vositalaridan keng foydalanish va shu asosda masofadan o’qitishni keng joriy qilishdan iboratdir.

Ta’lim sifati va usuliga qarab bilim hosil bo’ladi. Bu o’qituvchining mahoratinigina emas, balki tinglovchining istak-xoxishi, qobiliyati va bilim darajasini xam belgilaydi. Ta’lim uzoq davom etadigan jarayondir. Bilim esa ta’limning uzluksizligi vositasida beriladigan mavxum tushunchaga ega bo’lgan xodisadir. Bilim xususiylikka ega bo’lsa, ta’lim umumiylikka egadir. Ta’lim barcha uchun bir xilda davom etadigan jarayon. Bilim ob’ektiv borliqdagi voqea-xodisalarning in’ikosi natijasida inson miyasidagi mushoxadalar va tasavvurlar natijasida xosil bo’ladigan tushunchalar yig’indisi sifatida namoyon bo’ladi. Ta’limdagi sifat uni berishda ishtirok etadigan kishilar sifati bilan belgilansa, bilim individuallikka ega bo’ladi. Ta’limni amalga oshiradigan yoki dars beradigan kishilarning saviyasi turlicha bo’lishi mumkin. Lekin guruhdagi talabalarga beriladigan ta’lim bir xildir. O’qituvchi bilim emas, balki ta’lim beradi. Talaba esa ana shu ta’lim jarayonida bilimga ega bo’ladi. Buning uchun mustaqil o’qiydi, tayyorlanadi, mushohada qiladi, fazoviy tasavvurlarga ega bo’ladi, eshitganlari va o’qitganlarini sintez qiladi. Natijada bilimga ega bo’ladi.

O’quv jarayoni bilan bog’liq ta’lim sifatini belgilovchi xolatlar quyidagilar: yuqori ilmiy-pedagogik darajada dars berish, muammoli ma’ruza darslarini savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish. Ilg’or pedagogik texnologiyalardan, qo’llanmalardan foydalanish, tinglovchilarni undaydigan, o’ylantiradigan muammolarni ular oldiga qo’yish, talabchanlik, tinglovchilar bilan individual ishlash, ijodkorlikka undash, erkin muloqot yuritishga, ijodiy fikrlashga o’rgatish, ilmiy izlanishga jalb qilish va boshqa tadbirlar ta’lim ustivorligini ta’minlaydi.

Aytilganlardan kelib chiqqan xolda «Muhandislik grafikasi» o’quv kursi bo’yicha ta’lim texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy konseptual

yondoshuvlarni keltiramiz:

Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim. Bu ta’lim o’z mohiyatiga ko’ra ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to’laqonli rivojlanishlarini ko’zda tutadi. Bu esa ta’limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma’lum bir ta’lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog’liq o’qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshilishni nazarda tutadi.

Tizimli yondoshuv. Ta’lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o‘zida mujassam etmog‘i lozim: jarayonning mantiqiyli, uning barcha bo‘g‘inlarini o‘zaro bog‘langanligi, yaxlitligi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondoshuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta’lim oluvchining faoliyatini aktivlashtirish va intellektuallashtirish, o‘quv jarayonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo‘naltirilgan ta’limni ifodalaydi.

Dialogik yondoshuv. Bu yondoshuv o‘quv jarayoni ishtirokchilarning psixologik birligi va o‘zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Yu.Qirg‘izboyev va boshqalar “Mashinasozlik chizmachiligi kursi”. T. “O‘qituvchi” 1981 y.
2. Yodgorov J. va boshqalar “Geometrik va proyeksion chizmachilik” T. "O‘qituvchi" 1991 y.
3. A.A.Muxitdinov. Ta’lim jarayonida 3D texnologiyalarni qo‘llash zarurati. Pedagogik mahorat. 2021, №6. 211-216 bet.

AXBOROT–KOMMUNIKATSION TEXNALOGIYALARDAN FOYDALANIB O‘QITISHNING AFZALLIKLARI

X.M. Sulaymonov

Farg‘ona politexnika instituti, Farg‘ona, O‘zbekiston

O.M. Rahimberdiyev

Farg‘ona politexnika instituti Energetika fakulteti 55-20 E

Ta’lim muassasalarining zamonaviy texnik vositalar, axborot-kommunikatsion texnologiyalar va o‘quv laboratoriya jihozlari bilan qaytadan ta’minlanishi talabalarning bilim samaradorligini oshirishga muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida pedagog-o‘qituvchilar zimmasiga yana bir qo‘shimcha ma’suliyat yuklaydi. Bugungi kun o‘qituvchisi endi nafaqat o‘z fanini mukammal bilishi, balki zamonaviy texnik vositalar bo‘yicha ham zaruriy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari zarurdir[1]. Shuningdek bugungi kun o‘qituvchisi an’anaviy o‘qitish usullarini yanada takomillashtirib, fizika fanini o‘rgatishda yangi pedagogik innovatsion texnologiyalarni o‘quv jarayoniga izchil qo‘llashi va jadal rivojlanib, shakillanib borayotgan o‘qitish usullaridan muntazam xabardor bo‘lib turish muhimdir[2].

Aniq va tabiiy fanlar aksariyat hollarda fanni o‘qitishda ma’ruza usuli qo‘llaniladi. Bu usul ayrim o‘quvchilarning darsda faolligini susaytiradi va talabalarning diqqatini shu mavzuga va u bilan bog‘liq bulgan fizik jarayonlarni tushinishga jalb kilish kiyin ekanligi ma’lum. O‘qitishning xar xil metodlari ishlab chiqilgan va bu jarayon davom etmoqda[3-4]. Endilikda bizning nazarimizda mavzuni bayon qilishda va yoritib berishda ko‘proq axborot – kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish o‘qitish samaradorligini yanada yaxshilaydi va oshiradi. Shunday ekan fizika va texnika fanlarini o‘qitishga e’tiborni jalb qiladigan ayrim xulosalar to‘g‘risida fikr yuritamiz.

Fanni o‘rganayotganda mavzularga doir materiallarni elektron variantlarini internetga xususan professor-o‘qituvchini shaxsiy vab sayti, telegramm boti yoki youtube platformasiga joylashtirish ham o‘qitish sifat va samaradorligini oshirish omillaridan biridir. O‘quvchi mustaqil o‘rganish jarayonida internetdan foydalanib berilgan topshiriqlarni bajarishga izlanish olib boradi, yoki ma’lum uzurli bir sabablarga ko‘ra, darsga qatnasha olmagan talaba elektron manbalardan kerakli ma’lumotlarni olish imkoniga ega bo‘ladi. Bu o‘quvchiga qulaylik yaratish bilan birga undagi bo‘shliqni to‘ldirish imkonini beradi.

An’anaviy darsda aksariyat hollarda o‘qituvchi gapiradi. Bu esa talabalarning faolligini susaytiradi. Noan’anaviy dars esa asosan talabani darsda mustaqil faol ishlashga, erkin fikrlashga

va muloqotda bo‘lish imkonini beradi. Axborot – kommunikatsion texnologiyalarning texnik vositalari yordamida dars o‘tish berilgan qisqa vaqtdan unumli foydalanishga sharoit yaratib beradi.

An’anaviy darslarni ko‘rgazmali vosita sifatida platlardan foydalanib kelingan bo‘lsa, hozirga kelib rivojlanib borayotgan kompyuter slayd, multimedia vositalar kabi zamonaviy axborot – kommunikatsion texnologiyalari keng tadbiiq etilmoqda. An’anaviy darsdan farqli ravishda tasvir va tovush uyg‘unligi o‘quvchining faoliligini va ularning o‘tilayotgan mavzuga qiziqishini oshiradi hamda berilayotgan ma’lumotlarning uzoq muddatga xotiralarida saqlanib qolishiga hizmat qiladi. Eng muhimi har bir o‘quvchini msstaqil ishlashga va fikrlashga undaydi.

Fizika fanini o‘qitish xususan amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarida mustahkamlanadi. Odatda bir guruh uchun ushbu mashg‘ulotlarda talabalarni to‘liq qamrab olish va ularning har birini nazoratga olish qiyinchilik tug‘diradi. Bunda ulgurilmagan materiallar va baholash ishlari talabalarga mustaqil ta’lim sifatida yo‘naltiriladi. Axborat texnologiyalardan foydalanish ushbu muammolarni bartaraf etishga yordam beradi. Vazifalarni shakliga qarab axborat texnologiyalardan keng foydalanish mumkin. Hususan laboratoriya mashg‘ulotlarini Turli xil platformalarda amalga oshirish tavsiya etiladi. Masalan Phet, Vernier digital laborator va boshqa platformalardan foydalanish mumkin. Buning afzalligi ushbu platformalar doimiy yangilanib turishidadir. Bu eng so‘ngi yangiliklar bilan doimiy tanishish imkoniyatini beradi. Qolaversa vaqt va makon tanlamasligadir. Ya’ni talaba iltalgan vaqt foydalanishi mumkin.

Fizika va texnik fanlarni o‘qitishda axborot – kommunikatsion vositalardan unumli foydalanish va uni dars jarayonida qo‘llash uchun eng birinchi o‘rinda pedogog– o‘qituchilarning o‘zlari texnik vositalar bilan ishlash ko‘nikmalariga ega bo‘lishi zarur. Bir so‘z bilan aytganda o‘qituvchi muntazam ilmiy, ilmiy – ijodiy izlanishda bo‘lishi kerak. Aks holda o‘qituvchining mexnat samarasi talabaga javob bermay qoladi. Axborot – kommunikatsion vositalarning yana bir ahamiyatli jihati shundaki, bunda faqatgina dars jarayonida emas, darsga tayorgarlik jarayonida ham o‘qituvchining eng yaqin va qulay ko‘makchisidir. Web sayt va boshqa ijtimoiy tarmoqlarda bulut xotiralardan foydalanish mumkin. Turli shakllarda portfolio yaratiladi. Bu jihatlari bilan ushbu texnik vositalar o‘qituvchi faoliyati samaradorligini oshirishga xissasi beqiyos kattadir.

Xulosa o‘rnida shuni qayd qilish kerakki darsda texnik vositalardan foydalanish talabaning o‘zlashtirish koeffitsentini bir necha barobar oshiradi. Biz har bir o‘qituchilarning o‘quv platformalarda yoki o‘quv jarayoniga ta’sir qiladigan, foydalansa bo‘ladigan platformalarda shaxsiy kabinet bo‘lishi va ushbu kabinetdagi kantentlardan o‘quv jarayonida foydalana olishi zarur. Bu qaysidir manoda ijtimoiy tarmoqlar bo‘lishi ham mumkin. Ilmiy asoslarga ko‘ra inson taxminan 70 foiz ma’lumotlarni ko‘rish va kuzatish orqali oladi. Xususan fizika va texnika fanlarini o‘rganishda axborot – kommunikatsion vositalarni keng joriy etish har bir o‘qituvchining kundalik uslubiga aylanishi zarur deb o‘ylaymiz. Shundagina biz tayyorlab jamiatga yetkazib berayotgan kadrlarimiz bugungi kun talabiga javob bera oladigan raqobatbardosh mutaxassislar bo‘lib shakillanadi deb o‘ylaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1]. Fakhridin, Yusupov. "Physics student participation test in the online group homework forum." International Engineering Journal For Research & Development 5.8 (2020): 4-4.
- [2]. Ruzimatova B. S., Yulchiyev I. I. Kreativ pedagogika–pedagogikaga yangicha yondashuv //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 10. – C. 1096-1103
- [3]. Tokhir R., Fakhridin Y., Dilmuhammad T. A study in showing logical strategy and demeanor in the middle school //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – T. 5. – №. 7. – C. 7-7.
- [4]. Yusupov F. T. O. G. L. et al. Use of vernier digital laboratory in lessons and lesson activities //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 10. – C. 86-94.

TA’LIM SIFATINI OSHIRISHGA TA’SIR KO’RSATUVCHI OMILLAR TAVSIFI VA TASNIFI

Xatamov Azizbek Yaxraqulovich
Jizzax Politehnika instituti, “Muhandislik va kompyuter grafikasi”
kafedrası dotsenti v.b.

Hozirgi paytda jahonning barcha ta’lim tizimida quyidagi uch tayanch tushuncha asosida oliy ta’lim sifatiga yondashiladi:

1) sifatli o‘quv va ilmiy faoliyatni olib borish uchun oliy ta’lim muassasalarida yaratilgan shart-sharoitlar;

2) o‘quv jarayoni;

3) sifatni ta’minlash tizimining amaldagi asosiy hamda boshlang‘ich nuqtasi hisoblangan ta’lim natijasi (qoldiq bilim).

Oliy ta’lim muassasalari o‘quv faoliyatining sifati o‘quv jarayonini rejalashtirish, uni amalga oshirish, o‘quv reja, dasturlarining mazmun-mohiyati bilan emas, balki talabalarning olgan bilimlari, malaka va ko‘nikmalari, mustaqil ravishda olgan bilimlari bilan bog‘liq ta’lim natijasi sifati bilan belgilanmoqda.

Ta’lim sifati ijtimoiy kategoriya hisoblanib, jamiyatda ta’lim jarayonining holati va natijasini hamda shaxsning kasbiy, maishiy va fuqarolik kompetentligining shakllanishi hamda rivojlanishini jamiyat talabi va ehtiyojiga mos kelishini aniqlaydi.

Ta’lim sifati ta’lim muassasasining o‘quv-tarbiyaviy faoliyatining turli qirralarini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar majmui orqali baholanadi. Ushbu ko‘rsatkichlarga ta’lim oluvchilar kompetentligining rivojlanishini ta’minlovchi ta’lim mazmuni, o‘qitish shakli va uslublari, moddiy-texnik baza, xodimlar tarkibi kabilari kiradi [1].

Oliy ta’limda ta’lim sifati ta’lim modelining ko‘rsatkichlari, institutsional maqsad va vazifalari hamda ta’lim tizimining aniq standartlari, ta’lim muassasalari, o‘quv dasturlari va fanlari bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘p qirrali dinamik tushunchadir.

Shunday qilib, mamlakatimiz iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishda oliy ta’lim sifatining roli muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’lim sifatini ta’minlash va nazorat qilishda unga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va ularni tizimlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Rus olimi Ye.L.Popova ta’lim sifati ko‘rsatkichlarini quyidagi bloklarga ajratadi:

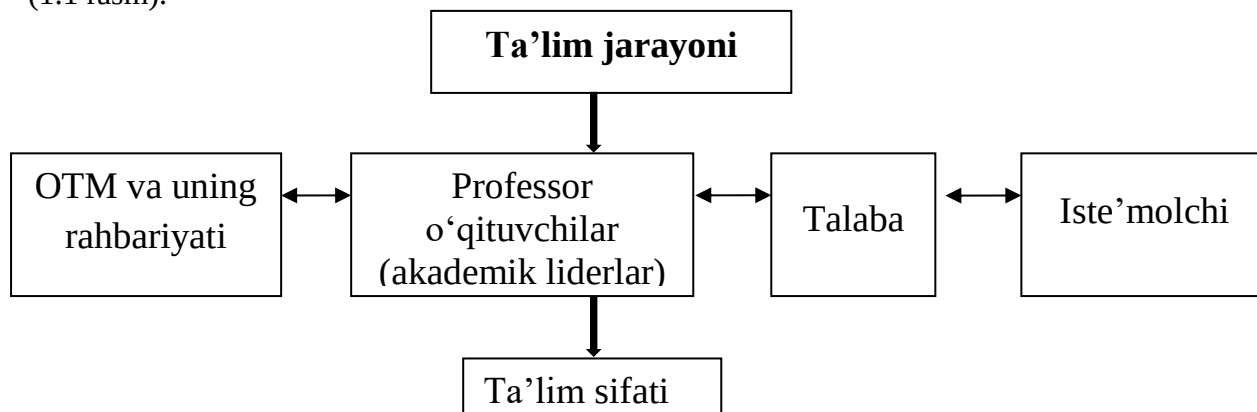
- 1) o‘qituvchilar tarkibining sifati; 2) o‘quv yurtining moddiy-texnika bazasi;
- 3) o‘qituvchilarning motivatsiyasi; 4) o‘quv dasturlarining sifati;
- 5) talaba sifati; 6) infrastruktura sifati; 7) bilim sifati; 8) rahbariyatning innovatsion faoliyati;
- 9) jarayonli innovatsiyalarning joriy etilishi; 10) bitiruvchilarning talabchanligi; 11) mehnat bozorida bitiruvchilarning raqobatbardoshligi; 12) bitiruvchilarning erishgan yutuqlari.

TEMPUS loyihasi doirasida olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalariga ko‘ra (JizPI misolida) ta’lim sifatiga quyidagi omillar ta’sir etishi aniqlandi:

1. O‘quv dasturlarining mazmuni; 2. Professor-o‘qituvchilar tarkibining kvalifikatsiyasi; 3. Ta’lim texnologiyasi; 4. Ta’lim berish infratuzilmasi (elektron kutubxona kompyuter texnikasi va boshqalar).

Tadqiqot o‘tkazish davomida shu narsa ayon bo‘ldiki, ta’lim sifatidagi ta’sir qiluvchi omillarni uchta kategoriyaga bo‘lib o‘rganish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Ta’lim sifati faqat ta’lim jarayoniga qatnashuvchilarning faqat bittasiga, masalan, OTMga bog‘liq emas. Ta’lim sifati boshqariladigan va boshqarilmaydigan majmuaviy omillarga bog‘liq bo‘lgan jarayon hisoblanadi. Boshqariladigan omillarni tizimli tahlil qilishda, fikrimizcha, ta’lim jarayonida qatnashadigan resurslar va ulardan samarali foydalanishni o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Ta’lim jarayonida qatnashuvchilarni quyidagi to‘rtta kategoriyaga ajratish mumkin: Bular: 1) OTM va uning rahbariyati; 2) professor-o‘qituvchilar (akademikliderlar); 3) g‘alabalar; 4) iste’molchilar [2].

Ta’lim jarayonida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash uchun sifatli ta’lim amalga oshirilishi lozim bo‘ladi. Ta’lim jarayoni qatnashchilari, ta’lim jarayoni va ta’lim sifati o‘rtasidagi bog‘liklikni quyidagi sxemada aks ettirish mumkin (1.1 rasm).

1.1-rasm. Ta’lim jarayoni qatnashchilari, ta’lim jarayoni va ta’lim sifati

Tizimli o‘rganishlar natijasida ularning har biriga kiruvchi omillar belgilab berilgan. Ushbu tadqiqotlarning natijalari 1.1-jadvalda rasmiylashtirilgan.

Oliy ta’lim muassasalari ta’lim sifatiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar

Talabaga bog‘liq bo‘lgan omillar	Iste’molchilarga bog‘liq bo‘lgan omillar
1. Ma’naviy barkamol, tarixiy ma’naviy yutuqlarimizga hurmat bilan qaraydigan, har tomonlama rivojlangan bo‘lishi. 2. Talaba faolligi, talabchanligi va o‘z ustida ishlay olishi. 3. Fanlarni o‘zlashtirishi, fanlardan berilgan topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarishi. 4. Reyting tizimi talablariga muvofiq ball to‘plashi. 5. Mustaqil o‘zlashtirishi, adabiyotlar, manbalar va ma’lumotlar ustida mustaqil ishlay olishi. 6. Nazariy bilimlarni tushunishi, analiz va sintez qila olishi, amaliyot bilan bog‘lay olishi hamda ijodiy yondashishi. 7. Tanlagan mavzular bo‘yicha ilmiy maqolalar tayyorlay olishi. 8. Innovatsion faoliyatda qatnashishi, muammolarning yechimi bo‘yicha ishlanmalar bajara olishi. 9. Bitiruv malakaviy ishi va magistrlik dissertatsiyalarini mustaqil bajara olishi, unda	1. Talabalarga amaliy ko‘nikmalarni hosil qilishda korxonadagi mavjud (texnikaviy va hokazo) imkoniyatlardan foydalanish uchun shart sharoitlar yaratib berishi. 2. Amaliyotdan tajribali mutaxassislarni talabalarga rahbar sifatida biriktirib qo‘yish. 3. Talabalarining korxonalarda keys stadi, kurs ishlari, BMI hamda loyiha va magistrlik dissertatsiyalarini bajarishlari, ularning korxonaning moliyaviy xo‘jalik faoliyatiga doir hujjatlari bilan tanishishlari, korxonadagi mahsulotni ishlab chiqarish bilan bog‘liq texnologik jarayonlar, mahsulotlarni sotish jarayonlari bilan tanishishi uchun sharoit yaratib berish. 4. Korxonalarda talabalarda amaliy ish ko‘nikmalarini shakllantirish maqsadida ularga mustaqil topshiriqlar, vazifalar berish va ularni moddiy rag‘batlantirish. 5. Talabalarining ta’lim jarayonida olgan nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq etishlariga amaliy yordam berish. 6. Professor-o‘qituvchilar va mustaqil tadqiqotchilar uchun ilmiy ishlanmalari bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazishga sharoit yaratib berish. 7. Professor-o‘qituvchilarni va talabalarni korxonaning innovatsion faoliyatiga jalb qilish. 8. Amaliyotdagi yetuk mutaxassislarning OTM dagi Ta’lim dasturlari va Davlat ta’lim standartlarini yaratishda ishtirok qilishi, fikrlar bildirishi. 9. Bitiruvchi talabalar (mutaxassislar)ning kasbiy sifatiga talablar qo‘yishi, ulardan konkurslar asosida ishga

amaliyot bilan bog‘lagan holda muammoning yechimi ga doir ilmiy taklif va xulosalar bera olishi. 10. Tanlagan loyiha bo‘yicha (taqdimot)lar tayyorlab, chiqishlar qila olishi. 11. Axborot kommunikatsion texnologiyalari va xorijiy tilni bilishi. 12. Jismonan sog‘lom bo‘lishi, sohalarida ma’naviy-ma’rifiy faolligi.	qabul qilishlari uchun sinovlar, testlar va attestatsiyalar tashkil etishi. 10. Bitiruvchilarga karera yaratib berish. 11. Bitiruvchilarning yakuniy davlat attestatsiya sinovlarida, ochiq eshiklar kunlarida, “Bitiruvchi-2021” tadbirlarida ishtirok etishi. 12. OTM moddiy-texnik bazasini kuchaytirishda va takomillashtirishda hamkorlik qilishi va homiylik qilish. 13. OTM professor-o‘qituvchilari va iqtidorli talabalarini moddiy rag‘batlantirishi. 14. Mutaxassislarni ishga qabul qilishda tanlov shartlarini belgilashi, e‘lon qilishi va ehtiyojlarni shakllantirishi.

OTM bitiruvchilari olgan bilimi va kasbini amaliy hayotda namoyon etishi va ishlata olishlari uchun ish talab va ehtiyojlariga mos keladigan sifatli ta’limni yo‘lga qo‘yish faqat oliy ta’lim muassasasining o‘zigagina bog‘liq emas. Omillarni majmuaviy ko‘rib chiqish, ular o‘rtasidagi ish beruvchilarning bog‘liqligini o‘rganish hamda yaxshilash va shu kabi boshqa yo‘llarni barcha omillardan izlash lozim bo‘ladi. Masalan, OTMda barcha sharoitlar, jumladan, auditoriyalar zamon talablarida jihozlangan, innovatsion texnologiyalar va AKT lardan foydalanish uchun sharoit yaratilgan, o‘quv laboratoriyalari zamonaviy asbob-uskunalar bilan jihozlangan, auditoriya va auditoriyadan tashqaridagi ta’lim uchun sharoit barpo qilingan hamda katta adabiyot bazalarini va elektron ta’limni o‘z ichiga olgan axborot resurslari, internet xizmatlari yaratilsada, lekin akademik liderlar (professor-o‘qituvchilar) kasbiy tayyorgarligi, ma’naviy-estetik dunyoqarashi talab darajasida bo‘lmasa, ta’lim sifatida yetarli natija bo‘lmaydi. Yoki boshqa bir holatda OTM va uning rahbariyati, akademik liderlar bilan bog‘liq bo‘lgan omillar barchasi talab darajasida bo‘lsa-yu, ta’lim oluvchi talaba faol. tirishqoq, qobiliyatli, xotirasi kuchli va o‘quvli bo‘lmasa, ta’lim sifati kam natija beradi. Xuddi shuningdek, uchta omil OTM va uning rahbariyati, akademik liderlar, ta’lim oluvchi talaba talab darajasida bo‘lsa-da, bitiruvchi talabaga ish beruvchi, mahsulotimizning xaridori bo‘lgan iste’molchilar ta’lim jarayonida chetda qolsa yoki yetarli darajada ishtirok etmasa, ta’lim sifatiga talablarni qo‘ymasa, ta’lim jarayonida bevosita ishtirok etib, malakaviy amaliyot, innovatsion faoliyat, mustaqil ilmiy-tadqiqotchilik uchun sharoit yaratmasa va ish beruvchining talabalariga ta’lim beruvchi moslasha olmasa, ta’lim sifati yuqori bo‘lmaydi. Shu bois, yuqorida keltirilgan barcha omillar bir vaqtda va bir maromda ishlashi ta’minlansa, kutilgan va xalqaro standartlar talablariga javob beradigan ta’lim sifatiga erishiladi.

Ushbu omillarning bir vaqtda amal qilishi orqali ta’lim sifatini yuksak darajaga ko‘tarishni, puxta va bilimli raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashni, boshqacha qilib aytganda, ta’lim va tarbiya tizimida tub sifat o‘zgarishlarini sodir etishini talab qiladi. Bu yerda OTMning imkoniyatlari cheklangan (chunki resurslar cheklangan) va bilimga bo‘lgan cheksiz ehtiyojlar sharoitida ta’lim jarayoni va uning sifatli natijasini ta’minlash talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Шамова Т.И., Давыденко Т.М. Управление образовательным процессом в адаптивной школе. – М.: Новая школа, 2001. – 384 с.
2. Юлдашева Н.А. Замонавий таълимда интерфаол дарс. – Тошкент: Иқтисодиёт университети нашриёти, 2008. – 46 б.

KIMYO FANINI DARSLARIDA IDROK XARITASI METODIDAN FOYDALANISH

Azamatova Dilafruz Saydig‘aniyevna

Toshkent shahar Pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish Milliy markazi “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Jamiyatning hozirgi bosqichda rivojlanishi turli davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiyot, siyosat va madaniyatdagi aloqalarning kengayishi bilan tavsiflanadi. Davlatning qadr-qimmat, jahon bozoridagi mavqei, raqobatbardoshligi nafaqat mamlakatdagi turmush darajasi va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi, balki xalqning bilim darajasi bilan ham belgilanadi.

Zamonaviy dunyoda ta’limning roli va o‘rni, uning tsivilizatsiya miqyosidagi eng muhim inson yaratuvchi funktsiyalari, ta’limning madaniyat shakllanishining chuqur jarayonlariga ta’sirining falsafiy asoslari va texnologik imkoniyatlari, shaxsning ruhiy xususiyatlarini shakllantirish inson va jamiyat hali ham ularni batafsil o‘rganishni kutmoqda.

Hozirgi vaqtda vatanizmizda jahon ta’lim makoniga kirishga qaratilgan yangi ta’lim tizimi shakllantirilmoqda. Bu jarayon pedagogik nazariya va ta’lim jarayonining amaliyotida sezilarli o‘zgarishlar bilan birga amalga oshmoqda. Ta’lim paradigmasida o‘zgarishlar ro‘y bermoqda: turli mazmun, turlicha yondashuvlar, turlicha munosabat, boshqacha pedagogik mentalitet taklif etilmoqda.

So‘nggi yillardagi asosiy davlat hujjatlari yangi maktab mafkurasining kaliti deb rivojlanish g‘oyasini belgilaydi va uchta muhim jihatni ta’kidlaydi:

- maktab shaxs rivojlanishining eng muhim omili;
- maktab jamiyat rivojlanishining samarali va istiqbolli omiliga aylanishi kerak;
- ta’lim tizimi va maktab doimo rivojlanib borishi kerak.

Bugungi kunda o‘quv jarayonini maktab o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan yangi, yanada samarali texnologiyalarni izlashni talab qiladi. Kimyo bo‘yicha maktab Milliy o‘quv dasturining mazmuni o‘quvchilarning ijodiy aqliy faoliyatni rivojlantirmaydi..

Ta’lim jarayoni o‘quvchilarning bilim olish, ko‘nikma va malakalarni egallash, ularning ilmiy dunyoqarashi, ijodiy izlanishlarini rivojlantirish maqsadiga yo‘g‘rilgan o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi sanaladi, boshqacha aytganda, ta’lim mazmunining o‘qitish metodlari yordamida o‘zlashtirilishiga erishishdir.

“Idrok xaritasi” metodi adabiyotlarda turli nomlar bilan uchraydi: “Idrok xaritasi”, “Intellekt-xarita”. Bu metod fikrlarni taqdim qilish va bog‘lash usuli bo‘lib, u ta’lim oluvchilarda tassavvur qilish va fikrlarni tizimlashtirish, o‘tganilayotgan mavzudagi bosh g‘oyalar yoki asosiy tushunchalarni, birlamchi tushunchalarni izohlashga yordam beruvchi ikkilamchi va uchlamchi g‘oyalar yoki tushunchalarni ajratish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan.

Taklif etilayotgan usul yangi bilim va axborotlarni konspektlashtirishning standart chizmasini ishlashga xizmat qiladi va darsning uzundan uzoq konspektini yozish yukidan xalos etadi.

Xaritani tuzish ta’lim oluvchiga:

- asosiy, ikkilamchi, uchlamchi (va h.k.) shoxchalar (chiziqlar) larni ishlatish hisobidan iyerarxik tartibda mavzuning asosiy g‘oyalarni strukturalashga;
- ravshan va rangli obrazlar orqali g‘oyani kuchaytirishga;
- ular orasidagi bog‘liqlikni namoyish etishga;
- rang, shrift razmeri, bo‘rttirish kabilar orqali konsepsiyalarni ajratishga;
- maxsus belgilar yordamida g‘oyalarni baholash va izohlashga imkon beradi.

Masalan, oltingugurt mavzusiga oid Idrok xaritasi.

Idrok xaritasi qanday tuziladi?

1. Asosiy fikrdan boshlang.

Avvalo, idrok xaritamizning asosiy maqsadini belgilang va yozing. Idrok xaritalari ichkaridan “o’sib borishi” sababli, sizning asosiy g’oyangiz sxemaning o’zagiga aylanadi.

Asosiy fikrlarning ba’zi misollari:

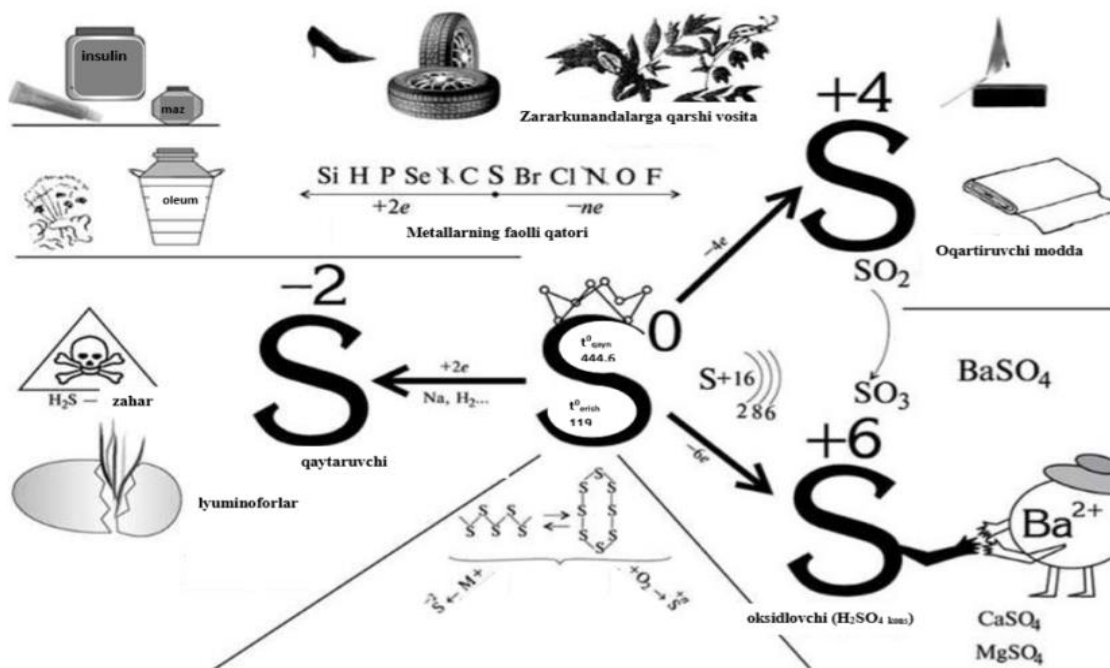
siz hal qilmoqchi bo’lgan muammo;

aqliy hujum o’tkazilayotgan loyiha;

siz o’zlashtirmoqchi bo’lgan tushuncha.

Tasavvur qiling, oltingugurt mavzusi bo’yicha topshiriq olgansiz. Bunday holda, oltingugurt – topshiriqning markazi - sizning asosiy fikringiz.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, zamonaviy sharoitda ta’lim amaliyotida interfaol metodlarni qo’llanilishi o’qitish jarayonini samarali kechishini ta’minlash bilan birga o’quvchilarda mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ta’lim sifatini yaxshilash va samaradorligini oshirishga nisbatan qo’yilayotgan ijtimoiy talablar o’qituvchilardan interfaol metodlardan o’qitish jarayonida maqsadli, samarali qo’llash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Алдабергенова А.О., Узакова М.К. Роль и основы разработки ментальных карт // Инновационные научные исследования: теория, методология, практика: сб. статей XIII Международной научно-практической конференции, 20 марта 2018. – Пенза, 2018. 89-91- betlar.
2. Балан И.В. Использование ментальных карт в обучении // Молодой ученый, 2015. – No11-1. 58-59 - betlar.
3. Бершадский М.Е. Понимание как педагогическая категория. – М.: Педагогический поиск, 2003. –176 - betlar.
4. Бершадский М.Е. Теоретико-практические аспекты работы с картами интеллектуальных понятий // Народное образование, 2012. – No 6. 203-212- betlar.
5. Azamatova D.S. “Fandagi yangiliklar, fanni o’qitishning dolzarb masalalari” moduli o’quv uslubiy majmua, Toshkent. 2022. – 14- bet

BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA TA’LIM SIFATIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Nizamova Shoira Isamiddinovna
Nizomiy nomli Toshkent davlat pedagogika universiteti
“Ta’lim menejmenti” kafedrası dotsenti

Fan va texnikaning jadal rivojlanishi mustaqil mamlakatimizda sanoat va qishloq xo‘jaligi qiyofasini tubdan o‘zgartirib yubormoqda. Hozirgi zamon ishlab chiqarishdagi ko‘pgina kasblar faqat ma’lumotli kishilargina emas, yuksak rivojlangan, ijodiy qobiliyatga ega mustakil fikrlay oladigan kasb egalarini jalb qilishni talab qilmoqda. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan uzluksiz ta’lim tizimining islohotlari ilmiy asoslangan yangi tizimning shakllanishini va boshqaruvda xamkorlikni keng yo‘lga qo‘yishni taqozo etadi.

Mamlakatimizda ta’lim sifati va bozor talablari o‘rtasida yuzaga kelayotgan nomutanosiblikni quyidagilarda ko‘rish mumkin:

- tashkil etiladigan ta’lim xizmatlarining bozor talablariga mos kelmasligi;
- mijoz bilan ta’lim xizmatlari turlarini o‘zaro bog‘lanmaganligi;
- mijoz va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikka e’tibor berilmasligi;
- ta’lim muassasalari o‘rtasida hamkorlik muttasil tashkil etilmasligi.

Ta’lim sifatini oshirish, fan va texnologiyaning eng so‘ngi yutuqlarini amaliyotga joriy etish asosida ijodkor, ijodiy va mustaqil fikr yurita oladigan, tashabbuskor va tadbirkor, o‘z javobgarligini his etadigan rahbarlarni tayyorlash kabi muhim vazifalarni amalga oshirish nazarda tutiladi. Bu o‘z navbatida ta’lim jarayonida zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanishni taqozo etadi. Ularni qo‘llash, avvalo, pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirishni talab etadi. Chunki, uni amalga oshirmay turib qo‘llangan har qanday texnologiya kutilgan natijani bermaydi.

R.X.Jo‘raev va S.T.Turg‘unovlarning fikricha, ta’lim menejmentining asosiy maqsadi ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari faoliyatini muvofiqlashtirish, nazorat qilish hamda samarali boshqarishni ta’minlashdan iborat.

Ta’lim menejmentining funksiyalarini bajarish va maqsadga erishish metodlari L.I.Fishman, V.S.Bezrukova, V.A.Kalney, T.D.Makarovlarning ishlarida alohida ko‘rsatib o‘tilgan.

Xorijiy olimlardan B.Burkhalter, B.Crumrine, J.Hackman, G.Kanji va boshqalarning tadqiqotlarida oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini boshqarish, ta’lim sifati va samaradorligini ta’minlash borasida yalpi sifat menejmenti tamoyillari va texnologiyalarini joriy etish masalalari o‘rganilgan.

Ta’lim sifatini boshqarish ta’limni boshqarishning umumiy tuzilmasi tarkibiga kiradi va uning samaradorligi ta’limning umumiy boshqaruvini sezilarli darajada oshirishni ta’minlashi mumkin bo‘lgan tuzilma hisoblanadi. Shuning uchun ham ta’lim sifati menejmenti ta’lim tizimidagi boshqaruv faoliyatining mavjud nazariyasi va amaliyotini muhim elementlar bilan to‘ldiradi va samarali natijaviyligini ta’minlaydi.

A.Voronin tomonidan ta’lim sifati – jamiyatda ta’lim jarayonining holati va natijasini, shaxsning fuqarolik, hayotiy va kasbiy kompetensiyalarining rivojlanishi hamda shakllanish ehtiyojlari va umidlariga muvofiqligini aniqlovchi kategoriya tarzida talqin qilingan.

Ye.Dombrovskaya ta’lim sifatini ta’limning Davlat ta’lim standartlari, tegishli ta’lim dasturining o‘quv-dasturiy hujjatlari talablariga muvofiqligi, deb e’tirof etadi.

Ta’lim sifatiga inson ehtiyoji hamda jamiyat va davlat manfaatlarini qondiruvchi xususiyatlar yig‘indisi sifatida qaralganligini ko‘rsatadi.

N.Selezneva, A.Subettolar ta’lim sifatini boshqarish – ta’limdagi barcha ob’ekt va jarayonlarning sifatini boshqarishdir, deb ta’kidlasa,

O.Nazarova ta’lim sifatini boshqarishni bilim sifati va ma’lumotlilik darajasining oshishiga olib keluvchi jarayonlar, muolaja va amaliyotlarni boshqarish, deb e’tirof etadi.

Sifat menejmenti asoschisi V.Shuxart mahsulot sifatini har bir qismini nazorat qilishga asoslangan yondashuvni texnologik jarayonlarning bir me’yorda ishlashini ta’minlashga qaratilgan metodika bilan almashtirishni taklif qilgan.

Bugungi kunda jahonning yetakchi oliy ta’lim muassasalarida 10 dan ortiq ta’lim sifati menejmenti modellari yaratilgan. Bu modellar ta’lim muassasalarining sifat bo’yicha talab qilingan natijalariga erishiga qaratilgan faoliyat jarayonlari va jihatlariga nisbatan belgilangan talablar va ko’rsatkichlar, tamoyillar ushbu jarayonlarning takomillashuv darajasini belgilab beruvchi mezonlar, ularni baholash yo’llari yig’indisi deb tushuniladi. Sifatni baholashga asoslangan modellar tizimli ravishda o’z-o’zini baholash, SWOT –tahlili vastasida OTM faoliyatining kuchli va kuchsiz tomonlarini aniqlash va kamchiliklarni bartaraf etishni nazarda tutadi.

Sifatni ta’minlashning zamonaviy yondashuvlari

ta’limda sifat kategoriyasi;

oliy ta’lim tizimi boshqaruv muhitida sifatni ta’minlash va oshirish;

sifatni baholash, audit va sifat akkreditatsiyasi;

zamonaviy ta’lim sifatini shakllantirish otmning strategik maqsadi sifatida;

ta’lim sifatini oshirish yo’llari. ta’lim sifati va kompetentli yondashuv;

yangi sifatga erishish bo’yicha faoliyatning asosiy yo’nalishlari;

ta’lim sifatini boshqarish. Ta’lim sifatini boshqarishning asosiy jarayonlari;

ta’lim ehtiyojlarini tahlil qilish va ta’lim sifatini ta’minlash va oshirish bo’yicha strategik rejalashtirish;

pedagog kadrlarning malakasini oshirish va sifatini yaxshilashga nisbatan motivatsiyani shakllantirish;

ta’lim sifatini ta’minlashda xalqaro standartlardan foydalanishga nisbatan turli xil yondashuvlar.

Bundan ko’rinadiki, “Sifat” deganda umumiy ma’noda, predmetni xarakterlovchi xossalarning iste’molchini ma’lum talab va ehtiyojlarini qondirish tushuniladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Тоштемирова С.А. (2020) Таълим сифати самарадорлигини оширишда инновацион ғояларнинг аҳамияти. Муғаллим ҳам узликсиз билимлендириу, 1(1). 56-61.
2. Селезнева Н.А. Качество высшего образования как объект системного исследования: лекция-доклад. - М.: 2001. – 79 с.
3. Nazarova F., Jurayev A “Ta’lim sifatini ta’minlashda halqaro tajribalar” o’quv uslubi majmua Toshkent – 2021 32-bet.
4. Эркаева Г.П. Таълим сифатини оширишда хорижий ҳамкорлик // Ta’lim, fan va innovatsiya. Тошкент. 2015. №3. 27-30 б.

OLIIY TA’LIM MUASSASALARIDA TA’LIM SIFATI NAZORAT QILISH JARAYONI

Nurmanova Lola Ibragimovna
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistrati

Ta’lim sifati - bu kompetentsiya va kasbiy ongning izchil va amaliy jihatdan samarali shakllanishini belgilovchi ta’lim jarayoni xususiyatlarining yig’indisidir. Bu yerda xususiyatlarning uchta guruhini ajratib ko’rsatish mumkin: ta’lim maqsadiga erishish potentsialining sifati, kasbiylikni shakllantirish jarayonining sifati va ta’lim natijasi sifati.

Potensialning sifati ta’lim maqsadining sifati, sifati kabi xususiyatlarda ifodalanadi ta’lim standarti, ta’lim dasturining sifati, o’quv jarayonining moddiy-texnik bazasi sifati, professor-o’qituvchilar tarkibi, abituriyentlar sifati, axborot-metodik bazasining sifati.

Kasbiylikni shakllantirish jarayonining sifati - ta’lim texnologiyasining sifati, o’quv jarayonini nazorat qilish, o’qituvchilar tarkibini ijodkorlik va samaradorlikka rag’batlantirish sifatidir.

Ta’lim natijasining sifati - kasbiy mahoratni bilish, individual qobiliyat va xususiyatlarni tan olish va amalga oshirish, ish bilan ta’minlash, martaba va ish haqi, o’z-o’zini tarbiyalash metodologiyasini o’zlashtirish, bilim, amaliy ko’nikmalar.

Bu xususiyatlarning har biri alohida tahlil qilish va uni o’lchash va baholash imkoniyatlarini o’rganishni, uni ta’lim jarayonini tashkil etish amaliyotida hisobga olishni talab qiladi.

Ta’lim sifati umumlashtirilgan ta’rifda va uning yakuniy taqdimotida mutaxassisning iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichi talablariga muvofiq, ma’lum bir davrda kasbiy faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini aks ettiruvchi vakolatlar va kasbiy ongning xususiyatlari to’plamidir. samaradorlik darajasi va kasbiy muvaffaqiyat, kasbiy faoliyat natijalari uchun ijtimoiy mas’uliyatni tushunish bilan.

Ta’lim sifatini tushunish nafaqat kasbiy bilimlarning mavjudligini, balki umuman ta’limning tabiati va darajasini, tashkiliy madaniyatni, boshqaruv faoliyatiga roli va funktsional tayyorligini, muammolarni tan olish va tushunish qobiliyatini o’z ichiga oladi. ijodiy izlanish ularning oqilona qarori, o’z-o’zini tarbiyalash qobiliyatlari. Ta’limning natijasi, pirovardida, kasbni anglash va ijtimoiy mas’uliyatdir.

Ta’lim sifati nafaqat natija bilan tavsiflanadi ta’lim faoliyati– mutaxassis – oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisining xossalari, shuningdek, ta’lim maqsadi, mazmuni va metodikasi, tashkil etilishi va texnologiyasiga bog’liq bo’lgan ushbu natijani shakllantirish omillari. Bularning barchasi o’ziga xos xususiyatlar bo’lib, ularning shakllanishiga ongli ravishda ta’sir qilish kerak, shuning uchun ularni nazorat qilish kerak. Ta’lim har bir universitetda bo’lishi kerak bo’lgan sifat menejmenti tizimiga muhtoj. Bunday tizimni zamonaviy tizimsiz amalga oshirish mumkin emas. Integratsiyalashgan tizim umumiy ta’lim sifatini ham, uning barcha tarkibiy qismlarini ham alohida baholashni nazarda tutadi.

Baholash qanchalik aniq qurilsa va ko’proq xususiyatlar hisobga olinsa, ta’lim sifatini boshqarish shunchalik muvaffaqiyatli bo’lishi mumkin. O’z navbatida, menejment uning maqsadlari va ularga erishish usullari, funktsiyalari, vakolatlari va ta’lim sifati uchun javobgarligini tavsiflovchi metodologiyasi va tashkil etilishiga bog’liq.

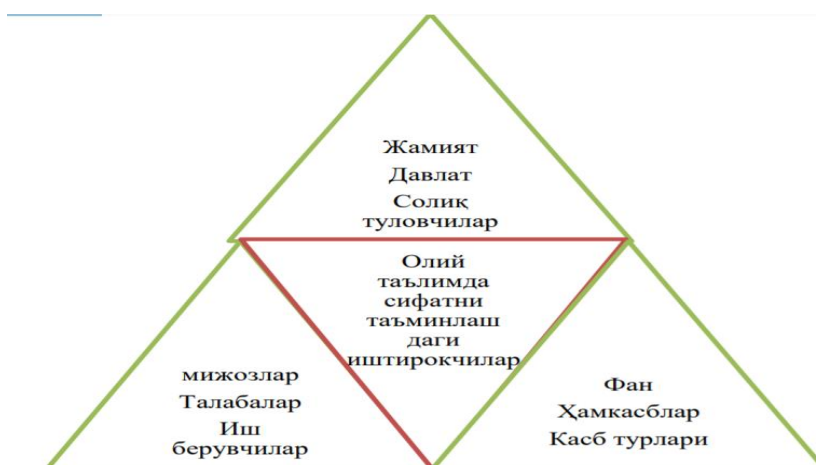
Sifatni boshqarish bo’yicha xalqaro tajriba mavjud bo’lib, u umumiy (umumiy) sifat menejmenti TQM tizimi bilan ifodalanadi. Ushbu tizimdan foydalanish mumkin, lekin faqat ta’lim jarayonlarining o’ziga xos xususiyatlarini va Rossiya boshqaruvi shartlarini hisobga olgan holda.

Sifat menejmenti tizimi rasmiy va norasmiy asosga ega bo’lishi mumkin. Birinchisi majburiy me’yoriy-huquqiy hujjatlar va standartlar majmuini belgilaydi, ikkinchisi - xodimlarning sifat muammolariga ijtimoiy-psixologik munosabati, ijodkorlik va tashabbus muhiti. Sifatni nafaqat talab qilish va nazorat qilish, balki motivatsiya qilish ham kerak.

Ta’lim sifatini boshqarish tizimini birdaniga joriy etib bo’lmaydi. U izchil, bosqichma-bosqich, shakllanish va rivojlanish dasturiga muvofiq shakllantiriladi. Ta’lim sifatini tushunish uchun uchta bilim darajasining mavjudligini hisobga olish juda muhimdir. Sifat menejmenti ushbu darajalardan biriga yo’naltirilgan bo’lishi mumkin va bu holda sifatni baholash ushbu holatni hisobga olishi kerak.

Ta’lim sifati bo’yicha turli tushuncha va turli yondashuvlar mavjud. Xususan, akademik A.Novikov fikricha, «Ta’lim sifati deganda - me’yoriy talablar, ijtimoiy va shaxs ehtiyojlariga mos keladigan ta’lim natijasi darajasini ifodalovchi kysratkichlar tizimi tushiniladi».[2] Bundan tashqari, A.M. Katsnning fikriga ko’ra “Ta’lim sifati shaxs, jamiyat va davlatning belgilangan talablarini qondirish darajasini ifodalovchi ta’lim elementlari yig’indisi” hisoblanadi.

Shu bilan birgalikda, V.N. Mal’kovaning fikriga ko’ra “ta’lim sifati – o’quvchining mavjud ijtimoiy sharoitlarga moslashishini ifodalovchi munosabatlar tizimi”, degan qarashni bildiradi. Bizning fikrimizcha, ta’lim sifatida shaxs, jamiyat hamda davlat manfaatlari uyg’unligi ta’minlanishi muhim jihat hisoblanib shaxs manfaatlari ustun ahamiyat kasbetadi va natijada qolgan manfaatlarni “ko’rinmas qo’l” orqali ro’yobga chiqishiga olib keladi. Xorij tajribasiga ko’ra Oliy ta’lim muassasalari, univesitetlar o’quv rejalarini, moddiy-texnik bazasi, ilmiy-metodik yondoshuvlari, kadrlarlarining salohiyati va boshqaruv strukturasi asosida shaxs, jamiyat va davlat tomonidan qo’yiladigan muayyan talablarga muvofiqligini hisobga olgan holda ta’lim sifatini kafolatlashi va baholash tizimini ishlab chiqishi zarur. F.Weining ilmiy qarashlariga ko’ra, universitetning boshqaruvi murakkab jarayon bo’lib, o’zaro bir-biriga bog’liq vazifalarni amalga oshirishdan iborat. Boshqaruvning sifati, oliy ta’limning rivojlanishi va milliy oliy ta’limning muvafaqiyatlari o’zaro to’g’ri bog’liqlikka ega. Universitetlar sifatli o’qitishning yangi metodlarini izlashi va ularga moslashuvchanligini ta’minlashi zarur.

**Олий таълимда сифатини таъминловчи ўзаро боғлиқ
элементлар [6]**

Ta’lim sifatini ta’minlashning "frantsuz modeli" va “amerika modeli” lariga ko’ra ta’lim muassasalari va ta’lim dasturlarini akkreditatsiya qilishni talab etadi. Amerikada ta’lim sifatini aniqlashda akkreditatsiya tizimi ta’lim sifatini nazorat qilish asosida ta’limini rivojlantirishga yo’naltiradi va quyidagi asosiy vazifalari amalga oshiradi:

zamonaviy mezonlari va tamoyillarini ishlab chiqish;

- uzluksiz nazoratni amalga oshirish va rejalashtirish orqali ta’lim muassasalarining rivojlanishini rag’batlantirish va ta’lim dasturlarini takomillashtirish;

- Xususiyl Oliy ta’lim muassasalarni shakllantirish va rivojlantirishda zamonaviy ta’lim dasturlarini iqlab chiqarishda ko’maklashish;

- ta’lim muassasalarida ta’lim faoliyatini kengaytirishga va akademik erkinliklarini oshirishga ko’maklashish. Tahlil va natijalar Oliy ta’limda sifatni ta’minlash sub’ektlarning o’zaro hamkorligida amalga oshadigan mexanizmdan iborat.

Bunada universitetlar jamiyatga, ish beruvchilarga, talabalarga va bir-birlariga o’zaro mas’uliyat va majburiyatga, javobgarlikka ega hisoblanadi. Javobgarlik faqat moliyaviy emas balki, universitetlar yangi bilimlarni yaratish, bilimlarni tarqatish, madaniy merosni himoya qilish, asrash kabi vazifalarni amalga oshishni ham nazarda tutishi lozim (1-rasm).

Oliy ta’lim tizimida rahbar kadrlarni tayyorlashning yangi tizimi ishlab chiqish, undagi o’qitish sifati va samaradorligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Ayni shu maqsadda oliy ta’lim tizimi sifatini oshirish maqsadida tayyorlangan “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ga muvofiq professional kadrlar tayyorlash tizimini butunlay o’zgartirish va zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy yo’lga burish jarayonini bosqichma-bosqich amalga oshirish, uni yanada takomillashtirish dolzarb

hisoblanadi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, bugungi kunda oliy ta’limni samarali boshqarishga, uni faqatgina sifat g’oyasi nuqtai-nazaridan qaralgandagina erishish mumkin. 146

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Тоштемирова С.А. (2020) Таълим сифати самарадорлигини оширишда инновацион FOяларнинг ахамияти. Муаллим ҳам Ўзликсиз билимлендириу, 1(1). 56-61.
2. Абдурахманова Ж.Н., Тоштемирова С.А. (2020). Инновацион технологиялар ва ахборот маданиятини шакллантириш педагогиканинг долзарб масалаларидан бири. Science and Education.1(7). 436-442.
3. Toshtemirova, C., Жолдасов, И. (2019). Білімді адамгершілікке баулу идеясының қажеттігі // “Actual problems of society, education, science and technology: status and prospects of development” collection of scientific papers of the ii international scientific-practical conference. Актубе. P. 17-23.
4. Klaus L.A. Quality Progress Sixth Quality in Educftion Listing / Quality Progress/ - 1996/ August. P. 336.

QUYI SINIF AQLI ZAIF O’QUVCHILAR O’QUV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO’LLARI

Sh.M.Amirsaidova

Nizomiy nomidagi TDPU Oligofrenopedagogika kafedrası dotsenti, p.f.n.

Ixtisoslashtirilgan maktablardagi ta’limning korreksion vazifalaridan biri quyi sinf aqli zaif o’quvchilar o’quv faoliyatini rivojlantirishni ko’zda tutadi. Shu sababli ixtisoslashtirilgan maktablardagi ta’limning asosiy, zaruriy xususiyatlaridan biri bolaning nuqsonini tuzatishga yo’nalganligida bo’lsa, ikkinchi xususiyati uning bolaning rivojlanishida o’ziga xos amalga oshirilishidir. Bilish faoliyatlarida nuqsonlar bo’lganligi sababli aqli zaif o’quvchilarning rivojlanishi cheklangan bo’lib, orqada qoladi. Aqli zaif bola kam rivojlangan emas, balki o’zgacha rivojlangan va rivojlanayotgan boladir. Uning rivojlanishi kamchiliklar bilan boradi. Aqli zaif o’quvchining bilish faolligi va mustaqilligi birmuncha past bo’ladi. Bu kamchilik ularning bevosita hayot qiyinchiliklariga duch kelganlarida namoyon bo’ladi. Aqli zaif o’quvchilar oldiga qo’yilgan maqsadlarini amalga oshirishda juda qiynaladilar, chunki ular vazifalarning va holatlarni aniqlay olmaydilar va maqsadsiz oldindan rivojlantirilmagan harakatni amalga oshiradilar.

Aqli zaif o’quvchilar odatda alohida harakat operatsiyalarini bajarishga qiynaladilar. Ular harakatni amalga oshirayotganda o’qituvchining yo’nalish berish yoki taqlid asosida vazifalarni bajaradilar. Chunki ularga harakatlarni mustaqil bajarishda qiyinchiliklar tug’diradilar. Ularda mantiqiy tafakkurning passivligi sababli narsalarning mohiyatini tushunishga qiynaladilar. Meyoridagi bolalar ma’lum voqea-xodisalarga e’tibor berib, ular haqida bilim egallasalar, aqli zaif bolalar bu voqea-xodisalarni sezmasliklari mumkin. Bu holat ixtisoslashtirilgan maktablardagi ta’lim-tarbiyani qiyinlashtiradi. Shunga qaramasdan ixtisoslashtirilgan maktab ta’limi bu o’quvchilarda faollik, mustaqillikni rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. Shuni ta’kidlash o’rinliki, aqli zaif bolalardagi buzilgan ruhiy jarayonlar pedagogik ta’sirga yaxshi beriladi. Shu sababli ixtisoslashtirilgan maktab ta’limida «yaqin orada rivojlanishi mumkin bo’lgan zona»ga alohida e’tibor beriladi. Bilimlarni egallash jarayonini tahlil qilar ekanmiz, bilish faoliyatida qiziqishning o’rni nihoyatda katta, chunki qiziqishsiz bilimga ongli munosabatni shakllantirib bo’lmaydi. Aqli zaif bolalarda bilish qiziqishlarini shakllantirish juda qiyin kechadi. Shunga qaramay, ularning qiziqishlari bir tomonlama, yuzaki ifodalangan bo’ladi. Quyi sinflarda o’yin va amaliy ishlar ularda ayniqsa jonli qiziqish uyg’otadi. Aqli zaif o’quvchilar diqqatlarining tarqoqligi ularning harakatlarida ham ko’zga tashlanadi. Yuqorida aytib o’tilgan barcha nuqsonlar yangi

¹⁴⁶ <https://zenodo.org/record/6546217#.Yo9oy2hBxPY>

bilimlarni egallashda, qiyinchilikka duch kelganda ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi. Ularda ixtiyoriy diqqatni tarbiyalash ham murakkab ishlardan sanaladi. Shu sababli ta’lim jarayonlarida ularning individual xususiyatlarini hisobga olib, ularga nisbatan alohida-alohida muomala ishlarini amalga oshirish kerak. Ta’lim jarayonida tuzatish-tarbiyalash ishlarini amalga oshirish natijasida yuqorida aytib o‘tilgan bilish faoliyatlaridagi nuqsonlarni bartaraf etish mumkin. O‘qituvchi ishining samaradorligi har bir konkret o‘quvchi faoliyatining samaradorligi bilan o‘lchanadi. Shu sababli o‘qituvchi har bir o‘quvchi bilan ishlash asosida butun sinf bilan samarali ishlashga o‘tadi. Quyida ixtisoslashtirilgan maktablardagi ta’limning umumiy vazifalari quyi sinf aqli zaif o‘quvchilar o‘quv faoliyatini rivojlantirishning samarali usullari tajriba va kuzatishlar davomida aniqlangan: xarakatlantiruvchi mashqlar; eslash-fikrlashga oid mashqlar; yodlash-kuylashga oid mashqlar; topishmoq aytish; qisqa muddatli ta’limiy xarakterdagi musobaqalar tashkil etish; o‘qituvchining yengil hazil va askiyalari. Harakatlantiruvchi mashqlarni o‘tkazishda o‘quvchilar parta oralaridagi yo‘lakka saflanadilar va o‘qituvchi ko‘rsatmasi bilan quyidagi harakatlardan birini bajarishlari mumkin: a) qo‘llarni ikki yonga va yuqoriga ko‘tarish. So‘ng yana asli holiga qaytarish; b) qo‘llarni yuqori ko‘tarib, bosh ustida chapak chalish va asli holiga qaytarish; v) boshni o‘ngdan va chapdan aylana yo‘nalishda harakatlantirish; g) qo‘llarni belga qo‘yib, o‘tirib-turish. Bunday harakatlarni dastlab o‘qituvchi amaliy ko‘rsatib tushuntiradi. So‘ng o‘quvchilar sanoq tartibida bajaradilar. Ya’ni, bir deganda, qo‘llarini ikki yonga, ikki deganda, yuqoriga ko‘taradilar. Uch deganda, yana yonga tushirib, to‘rt deganda, dastlabki holatga qaytaradilar. Boshqa turdagi mashqlar ham shu tartibda bajariladi. Eslash-fikrlashga oid mashqlarda aqli zaif o‘quvchi biror narsaning shakli, hajmi, belgisi, mazasi yoki boshqa xususiyatlariga ko‘ra ma’lum bir narsaga o‘xshashligini aytadi. O‘quvchilar uning nima ekanligini eslab, fikrlab aytishlari kerak. Masalan, o‘qituvchi «bir narsa o‘yladim, shakli o‘rikka o‘xshaydi. Lekin kattaroq, tukli»,— desa, o‘quvchilar uning shaftoli ekanligini aytadilar. Turli mevalar, sabzavotlar yoki boshqa narsalar haqida ham ana shunday mashqlarni bajarish mumkin. Yodlash-kuylashga oid mashqlar uchun quvnoq she’rlardan foydalaniladi. She’r dastlab yod oldiriladi. O‘quvchilar she’rni yod aytish yoki kuylash davomida mazmuniga muvofiq turli harakatlarni bajaradilar. Bunday mashqlar uchun namuna tarzida quyidagilarni tavsiya etish mumkin. Bu she’rni aytish jarayonida o‘quvchilar o‘qituvchi ko‘rsatmasi bilan o‘rinlaridan turib, o‘ynayotgan va yerdan tanga topib olgan harakatni bajaradilar. So‘ng tangani chittakka uzatayotganday bir qo‘llarini oldinga cho‘zib o‘tiradilar.

QARG‘A

Qarg‘a, qarg‘a!	Qor yog‘moqda
Qog‘, qog‘, qog‘.	Qor, qor, qor!
Ko‘ngling nega	Unga ko‘pdan
Chog‘, chog‘, chog‘!	Edim zor.

Bu she’rni yodlagan o‘quvchilarni partalararo ikki guruxga ajratib qo‘yiladi. Guruxlardan biri bolalar nomidan gapirsalar, ikkinchi guruxdagi o‘quvchilar qarg‘a tilidan gapiradilar. Keyingi safar bu tartib almashtiriladi.

Qo‘limizda besh barmoq	Bir, ikki, uch,
Maqsadimiz «5» olmoq.	Birlikdadir kuch.

Bu she’rlarni o‘quvchilar barmoqlarini harakatga keltirib aytadilar. Shunga o‘xshash she’rlarni o‘qituvchining o‘zi tanlashi, o‘quvchilar yoshiga moslab ijod qilishi mumkin. O‘quvchilarga she’rlarni yodlatish ham ularning diqqatlarini to‘plash vaqtida bajariladi. Yodlagan she’rlarini yuqoridagi tartibda harakatlar bilan aytirish ham diqqatni markazlashtirish maqsadida bajartiriladi. O‘quvchilar diqqatini to‘plash maqsadida she’r yodlatish va aytirish ularning nutqini o‘stirish va tasavvurlarini kengaytirishga ham ma’lum darajada hissa qo‘shadi. O‘quvchilar bu xil mashqlarni o‘yin tarzida zo‘r qiziqish bilan bajarib boradilaru, nutqlari o‘sib, fikrlari kengayib borayotganligini o‘zlari sezmaydilar. Dars mavzusi va maqsadiga muvofiq

bunday mashqlar gurux yoki yakka tartibdagi musobaqalar tarzida uyushtirilsa, o’quvchilar nihoyatda qiziqish bilan bajaradilar. Aytaylik, alifbe darsida k tovushi o’rganilayotgan bo’lsa, shu tovush bilan boshlanadigan yoki tugaydigan so’zlardan ko’proq topish musobaqasi tashkil etilishi mumkin. Ko’p so’z aytgan o’quvchi og’zaki rag’batlantiriladi.

O’quv faoliyati xususiyatini inobatga olgan holda o’qituvchi o’quv fanlaridagi topshiriqlarni o’quvchilar darajasi kontingentini hisobga olgan holda o’quvchilarga berishi kerak, chunki bir sinfning o’zida yengil, o’rta, og’ir darajadagi aqli zaif o’quvchilar bo’lishi mumkin. Yengil darajadagi aqli zaif o’quvchilarga sodda ko’rinishda, og’ir darajadagi aqli zaif o’quvchilarga yana ham soddalashgan ko’rinishda topshiriq berish lozim.

ADABIYOTLAR

1. L.Mo’minova, Sh.Amirsaidova va boshqalar Maxsus psixologiya -T.: Fan va texnologiyalar .2013.
2. Sh.M.Amirsaidova Oligofrenopsixologiya -T.: Fan va texnologiyalar .2019.
3. М.К. Акимова Психологическая коррекция умственного развития школьников. – М.: РИОР, 2006.
4. Т.Н. Головина Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе. –М.: Педагогика, 1981.

OLIIY TA'LIMDA TYUTORLIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING ILMIY- METODOLOGIK ASOSLARI

Ergasheva Dilnoza Abdurazakovna
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Respublika oliy ta’lim muassasalarida talabalarni turar joy bilan qamrab olish darajasini oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori qabul qilindi.

Ushbu qaror bilan uzoq vaqtdan beri kutilgan bir qator tizimli yangilik va o’zgarishlar kiritildi. Ular qatorida 2021 yil 1 sentabrdan boshlab talabalar bilan ishlash bo’yicha “guruh murabbiyi” instituti bekor qilinib, uning o’rniga talabalar bilan ishlaydigan “tyutorlar” amaliyoti yo’lga qo’yildi.

Har bir inson jamiyatda o’z o’rnini topa olishi uchun, avvalo, shaxs sifatida takomillashuvi, kamolga yetishi lozim. Zero, ma’naviy olami, madaniyatlik darajasi psixologik jihatdan taraqqiy etgan, individual xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalarga namuna bo’la oluvchi, keng dunyoqarashga ega bo’lgan, el-yurt, Vatan manfaatlarini o’zining shaxsiy foydasidan ustun qo’ya oladigan jamiyatning a’zosigina to’laqonli shaxs bo’la oladi. Ayniqsa, talaba-yoshlarimizning oliy ta’limdagi tahsil davri jarayonida ularning shaxs sifatida kamol topishlari uchun alohida diqqat qaratiladiki, bu mamlakatimizda hukumat tomonidan yoshlar masalasiga berilayotgan e’tiborning bir ko’rinishi sifatida namoyon bo’ladi. Mustaqilligimizning ilk kunlaridan boshlab yoshlar masalasi davlat siyosati darajasiga ko’tarildi. Jumladan, “O’zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to’g’risida”gi Qonun(1991)ning qabul qilinishi, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida»gi Farmoni, 2021-yilning “Yoshlarni qo’llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili” deb nomlanishi ham fikrimizning yaqqol dalilidir. Shuningdek, davlatimiz rahbarining yoshlarga e’tiborni kuchaytirish, yosh avlodni madaniyat, san’at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularda axborot texnologiyalaridan to’g’ri foydalanish ko’nikmasini shakllantirish, yoshlar o’rtasida kitobxonlikni targ’ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta’minlash maqsadida (ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy sohalaridagi ishlarni yangi tizim asosida yo’lga qo’yish bo’yicha) besh muhim tashabbus(2019)ni ilgari surishlari, mazkur tashabbusning mamlakatimiz aholisining qariyb 60 foizini tashkil etuvchi yoshlar orasida

qanot bog’lashi ham yosh avlod kelajagiga qo’yilgan mustahkam poydevor bo’ldi, desak mubolag’a bo’lmaydi.

Zero, respublikamizda ta’lim, jumladan, oliy ta’lim muassasalarida o’qitish sifatini tubdan takomillashtirish borasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar tub mohiyatida ham talaba-yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy barkamolligiga erishish mo’ljali turadi. Ta’bir joiz bo’lsa, aytish zarurki, bugungacha yoshlar siyosati borasida qabul qilingan huquqiy-me’yoriy hujjatlar hamda ular asosida amalga oshirilayotgan keng ko’lamli islohotlar yoshlarning kelajagini belgilovchi konsepsiya bo’ldi. Bugun oliy ta’lim dargohining rahbari, unib-o’sib kelayotgan yosh avlodimizga fan, ilm sirlarini yetkazish yo’lida fidoyilik ko’rsatib mehnat qilayotgan professor-o’qituvchilarning katta jamoasi vakili sifatida hukumatimiz tomonidan talaba-yoshlarga yaratilayotgan zamonaviy sharoit va imkoniyatlarga havas ko’zi bilan qarayman.

Chunki Prezidentimiz o’rinli ta’kidlaganlaridek: «Mamlakatimizda so’nggi yillarda ilm-fan va ta’lim-tarbiya sohasini davlat siyosatining ustuvor yo’nalishiga aylantirishga qaratilgan, oilada farzand tug’ilganidan boshlab, kamolot yoshiga yetgunga qadar uni har tomonlama qo’llab-quvvatlaydigan, hayotda munosib o’rin topishiga xizmat qiladigan yaxlit va uzluksiz tizim yaratilmoqda». 2021-yil 9-sentyabrda Vazirlar Mahkamasining “Respublika oliy ta’lim muassasalarida talabalarni turar joy bilan qamrab olish darajasini oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 563-son qarorining qabul qilinishi ham talaba-yoshlarimizga yaratilayotgan sharoitlarni yanada takomillashtirishga qaratildi. Qarorda – talabalarni arzon, ammo barcha qulayliklarga ega turar-joy bilan ta’minlash; talabalarga tarkibi va xavfsizlik sifati kafolatlangan – sifatli oziq-ovqat mahsulotlarini arzon narxlarda yetkazib berish; bakalavriatning 1-3-kurslari doirasida har 120-150 nafar talabaga 1 ta shtat birligi hisobida «tyutor» lavozimini tayinlash kabi – oliy ta’limda uzoq vaqtdan beri loyihalashtirib kelingan qator tizimli qulaylik va imkoniyatlar belgilandi. «Tyutor» yangi atamasi nutqimizga ingliz tilidan o’zlashgan bo’lib, u ustoz va murabbiy vazifasini bajaruvchi shaxs ma’nosini ifodalaydi.

Tyutor lavozimi 2021-yil 1-sentyabrdan boshlab talabalar bilan ishlash bo’yicha “guruh murabbiyi” instituti bekor qilingach, uning o’rniga talaba-yoshlar bilan ishlovchilar – tyutorlar sifatida tashkil etildi. Mazkur lavozim egasi, tom ma’noda, talabani o’qitish tizimi bilan uzviy bog’lanishini ta’minlovchi; talabada o’quv jarayoni davomida o’z salohiyatini namoyon qilish, o’zini, o’zligini, intilishu dunyoqarashini teran anglash, o’z faoliyatini ongli ravishda nazorat qilish, xatti-harakatlarini tizimli boshqarish borasida to’g’ri qarorlar qabul qila olish malaka va ko’nikmalarini rivojlantiruvchi shaxs sanaladi. U talabaga har bir faoliyat va harakatlarining oqibatlarini ongli ravishda anglashga, hayotda o’z orzulari ro’yobini ta’minlash yo’llarini topishga ko’maklashadi. Tyutorning faoliyati samarasi talabaning o’qib o’rganishga bo’lgan ichki intilishi kuchayishi va ta’limning samarali jarayonga aylanishi bilan o’lchanadi.

Tom ma’noda, oliy ta’lim tizimida ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligi «professor-o’qituvchi – talaba – tyutor» hamkorligida ta’minlanadi. Tabiiyki, tyutor lavozimini egallagan oliy ma’lumotli shaxs, ya’ni murabbiy, ustoz, talaba ta’lim olayotgan soha mutaxassisi sifatida pedagogik, psixologik, etik, estetik jihatdan barkamol, o’zligini anglagan, dunyoqarashi keng, sog’lom fikrli, intellektual salohiyatli bo’lishi lozim. Shuning uchun ham tyutorning oylik ish haqi o’qituvchi-stajyorning bazaviy lavozim maoshiga tenglashtirilgan. Oliy ta’lim tizimida ma’naviy-ma’rifiy va ahloqiy-tarbiya, o’quv va o’quv-uslubiy hamda ilm-fan, innovastion va ilmiy-tadqiqot yo’nalishlarida faoliyat olib borishi mo’ljallangan tyutorlar faoliyati dunyo ta’lim tizimi uchun yangilik emas. Manbalarga ko’ra, tyutorlik faoliyatini yo’lga qo’yish dastlab oila bolalariga uylarida xususiy ta’lim berish jarayonida shakllangan va rivojlangan.

Keyinchalik bu ommaviy ta’lim tizimiga ko’chgan. Jumladan, qadimgi Yunonistonda ham asosiy ta’lim jarayoniga yordamchi sifatida tyutorlar faoliyati yo’lga qo’yilgan edi. Hozirda dunyoning ko’plab rivojlangan mamlakatlarida tyutorlik xizmatidan foydalaniladi. Hatto ular Yaponiya, Germaniya, Angliya, Fransiya, Finlandiya, Koreya, Rossiya kabi o’nlab mamlakatlarda maxsus o’qitiladi, tyutorlar tahsil yakunida diplom olishadi. Masalan, Germaniya, Koreya, Rossiya mamlakatlarida pedagog-xodimlar tayyorlash sohasiga ixtisoslashtirilgan oliygohlarda

bakalavr va magistratura bo'yicha maxsus tyutorlik kurslari mavjud. Sivilizasiya erishgan yurtlarda tyutorlik markazlari va assosiasiyalar faoliyat yuritishini kuzatishimiz mumkin. Tyutorning lavozim vazifasi asosida boshqa odam(ta'lim oluvchi)ga o'qishni samarali va qiziqarli jarayonga aylantirishga yordam berish mo'ljali turadi. Tyutor bu mo'ljalni ro'yobga chiqarish uchun ham butun guruh bilan, ham individual tarzda ishlashi kerak bo'ladi.

Oliy ta'limda tyutorlar quyidagi lavozim vazifalarini tizimli reja asosida olib boradilar: ma'ruzachi tomonidan o'qitilayotgan fanni o'zlashtirishda ta'lim oluvchilarga yordam berish va shu orqali dunyoqarashi endi shakllanayotgan talabani muntazam ilm o'rganishga odatlantirish; talabani o'qishi va kundalik hayoti o'rtasida muvozanat o'rnatilishini ta'minlash; talabalarga vaqtini menejment qilish masalalarida ta'sir ko'rsatish; talaba tanlagan soha ilmiga oid qiziqarli, ta'sirli ma'lumotlarga urg'u berish, tanlagan sohasi, kasbiga muhabbat tuyg'ularini tarbiyalash; talabani kuchli taraflarini, ichki (yashirin) qobiliyatlarini yuzaga chiqarishga ko'maklashish; talabani o'z kamchiliklari ustida ishlashga o'rgatish; talabalarning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishiga ko'maklash; talabalarni Vatanga, el-yurtga, milliy qadriyatlarimizga muhabbat ruhida tarbiyalash; talabalarni turli ilmiy to'garaklarga jalb etish va h.k.

Belgilangan vazifalar tyutorlarimizdan yuksak saviya va muntazam mehnatni talab etadi. OTMlarning ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'limi tomonidan «Tyutorlik faoliyatini samarali tashkil etishda zamonaviy yondashuvlar» mavzusida amaliy seminar-trening tashkil etildi. Seminar-treningda tyutorlik imedji, tyutorlik faoliyatini tashkil etishda zamonaviy yondashuvlar xususida fikr yuritildi, amaliy tavsiyalar berildi.

“Tyutor” so'zi - lotincha “Tutorem” - ustoz, murabbiy. Ba'zi hollarda ma'ruza o'qituvchisi bilan tinglovchi orasidagi bog'lovchi, ya'ni ma'ruzachi tomonidan berilgan bilimlarni keng egallashda maslahatchi va ustoz vazifasini bajaradi. Bu so'z o'zbek tilining izohli lug'atiga kiritilmagan. Shunga qaramay yangi termin sifatida nafaqat tilimizda, balki oliy ta'limda ma'lum bir lavozim sifatida qo'llanmoqda.

Avvalambor, “tyutor” (“tutor”) tom ma'noda ustoz, murabbiy, instruktor – yo'l ko'rsatuvchi ma'nolarida qo'llaniladi. Tyutor birinchi navbatda, ma'lum bir sohaning mutaxassisi bo'lib, uning asosiy vazifasi talabaga muayyan bilim va ko'nikmalar berishdan iborat. Kengroq ma'noda esa, tyutor talabaga o'quv jarayoni davomida o'z salohiyatini namoyon qilish, o'zini yanada yaxshiroq anglash, o'qish va hayotda to'g'ri qaror qabul qilish va tanlashni o'rgatadi. U talabaga har bir qadam va harakatlarining oqibatlarini anglash, hayotda o'z qiziqishlarini topishga yordam beradi. Buning uchun tyutor o'z tarbiyachilarining qiziqish va moyilliklarini, muammo va qiyinchiliklarini chuqur tahlil qiladi. U talabani atrofidagi intellektual va psixologik muhitni sinchkovlik bilan o'rganadi. Bir so'z bilan aytganda, tyutor talaba va ta'lim jarayoni o'rtasidagi bog'lovchi kuch hisoblanadi. Uning yordamida o'qish qiziqarli va samarali jarayonga aylanishi lozim.

Tyutorlik usuli qadimgi Yunonistonda ham asosiy ta'lim jarayoniga yordam sifatida yo'lga qo'yilgan edi. Hozirda dunyoning ko'plab mamlakatlarida tyutorlik uchun maxsus o'qitiladi, diplom beriladi. Masalan, Rossiyada pedagogika sohasiga ixtisoslashtirilgan oliygohlarda bakalavr va magistratura bo'yicha maxsus tyutorlik kurslari bor. Tyutorlik markazlari va assotsiasiyalar faoliyat yuritadi. Bu ko'hna usul zamonaviy dunyoda turli shakllarda (formal va noformal, o'quv xonasida yoki masofaviy tarzda) qo'llaniladi. Tyutorlik, albatta, formal o'quv jarayonidan farq qiladi. U yengilroq, moslashuvchan shaklda amalga oshiriladi.

Tyutorlar – bu yuksak mas'uliyat egalari hisoblanadi. Zero, tyutor dunyoqarashi endi shakllanayotgan talaba bilan muntazam tarzda ishlaydi. Bunday mutaxassisning asosiy vazifasi – boshqa odamga o'qishni samarali va qiziqarli jarayonga aylantirishga yordam berish. Tyutor ham butun guruh bilan, ham individual tarzda ishlashi kerak bo'ladi. Ilmning qaysi sohalariga urg'u berish, kelajakda kasb tanlash, kerak bo'lsa, boshqa mutaxassislikka mo'ljall olish, o'qish va kundalik hayot o'rtasida muvozanatni o'rnatish, vaqtini menejment qilish masalalarida talabalarga ta'sir qilish ham tyutorning vazifasidir. Yaxshi tyutor – bu talabaga yelkadosh murabbiy va mohir

konsultantdir. U talabaning kuchli taraflarini, zaxiradagi qobiliyatlarini yuzaga chiqarib, kamchiliklari ustida ishlashni o‘rgatadi.

— Tyutor — talabalarining shaxsiy rivojlanishiga, universitet, respublika va xalqaro miqyosdagi tanlov va olimpiadalarda munosib ishtirok etishiga, shuningdek, ularning bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazishiga ko‘maklashuvchi inson bo‘lib, u yigit-qizlarni kasbga yo‘naltirish, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, turli ilmiy to‘garaklarga jalb etish hamda muammo va kamchiliklarini o‘rganib, ularga atroflicha yechim topish bilan shug‘ullanadi.

— Tyutorlar ma’naviy-ma’rifiy va ahloqiy-tarbiya, o‘quv va o‘quv-uslubiy hamda ilm-fan, innovatsion va ilmiy-tadqiqot yo‘nalishlarida o‘z faoliyatini olib boradi.

— Har bir tyutor o‘ziga biriktirilgan guruh talabalarini besh muhim tashabbus doirasida tashkil etilgan klub va to‘garaklarga jalb etib boradi hamda ularning ijodiy qobiliyati va iste’dodini namoyon etishi uchun imkon yaratadi. Talabalarining huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qiladi, ularning ta’lim olishi, ilm bilan shug‘ullanishi, yashashi va dam olishi uchun sharoitlar yaratishga ko‘maklashadi va bu boradagi yangiliklardan xabardor qilib boradi.

Shuningdek, yigit-qizlarning o‘quv intizomini mustahkamlash, ularda ijodiy fikrlash, halollik, to‘g‘ri so‘zlik kabi xislatlarni shakllantirish borasida tizimli ishlarni yo‘lga qo‘yadi. Iqtidorli va iste’dodli talabalarni aniqlab, ularning turli tanlov va olimpiadalarda munosib ishtirok etishiga hamda talabalarining loyiha va startaplarini amalga oshirishga ko‘maklashadi.

Bundan tashqari, talabalarining darslarni o‘zlashtirish darajasini nazorat qilib boradi, ularning innovatsion ta’lim texnologiyalari va o‘quv-uslubiy materiallar, axborot-resurslari bilan ta’minlash va ushbu manbalardan keng va unumli foydalanishi uchun zamin yaratadi.

Shu bilan birga tyutorlar talabalarni o‘ylantiradigan qator masalalar, xususan, talabalarni turar joy bilan ta’minlash, qoldirilgan darslarni o‘zlashtirishga yordam berib boradi.

— Har bir tyutor o‘ziga biriktirilgan akademik guruhlarining darslarini, talaba davomatini va dars sifatining monitoringini olib borish maqsadida kuzatish, talabalarga yuklatilgan majburiyatlarning bajarilishini talab qilish, TTJga joylashishi uchun e’lon berish va bu boradagi komissiya yig‘ilishida talabaning ishtirokini ta’minlash, talabaga tavsifnoma va akademik ta’til berish masalasini hal qilishda ishtirok etish, ularni rag‘batlantirilishi yoki jazolanishi, turli stipendiyalarga tavsiya qilishda xulosa va fikrnoma berish huquqiga ega.

Shuningdek, har bir tyutor talabalarining sha’ni va qadr-qimmatini, obro‘cini hurmat qilish, ularning jismoniy, ruhiy va psixologik holatidan muntazam xabardor bo‘lish, o‘quv, ma’naviy va ilmiy faoliyatini monitoring qilib borish, yigit-qizlarning darslarda ishtirokini nazorat qilish, yoshlarning ota-onalari va o‘zi bilan doimiy muloqot qilib borishga majburdir.

Tyutor har bir talabaga ularning oliygohdagi tahsili davomida yelkadosh malahatchi, ustoz bo‘lishi zarurligi alohida uqtirildi. Xalqimiz topib e’tirof etganidek, ota-ona farzandni dunyoga keltiruvchi va unga shu dunyo mo’jizalarini ko‘rsatuvchi zotlar bo‘lsa, ustoz uni fikran ulug‘likka eltuvchi, komillik sari yetaklovchi va shu asnoda ikki dunyo saodatidan bahramand etguvchi zotdir. Bugun yurtimizda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan tub o‘zgarishlarning zamirida o‘qituvchining, tom ma’noda, ustoz darajasiga ko‘tarilishi, shu mavqeni doimiy saqlab qolishi, dunyoga bo‘ylasha oladigan shogirdlar tayyorlashi va buning uchun uning o‘zi ham tinimsiz o‘z ustida ishlashi va, ayni paytda, davlat, jamiyat hayotida ro‘y berayotgan ijobiy o‘zgarishlarning tashabbuskori, targ‘ibotchisi, amaliyotchisi bo‘lishi zarurligi nazarda tutilmoqda. Zero, bu zalvarli vazifalarni uddalash mas’uliyati fan o‘qituvchisi bilan teng mavqeda turgan tyutorlarimizga ham tegishlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. http://www.uzfi.uz/uz/site/tutor_vazifa?id=10
2. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 9-sentabrdagi 563-son qarori
3. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 10.09.2021-y., 09/21/563/0859-son; 26.03.2022-y., 09/22/135/0242-son
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 26-martdagi 135-sonli qarori tahririda — Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 26.03.2022-y., 09/22/135/0242-son)

**5-SHO‘BA. TA’LIM MUASSASALARIDA TALABA QIZLARNI RAHBARLIK
LAVOZIMLARIGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI.**

**OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TALABA QIZLARNI RAHBARLIKKA
TAYYORLASH**

Ablyakimova Refide Izmerovna
JDPU Maktab menejmenti kafedrası katta o‘qituvchisi

Oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarni rahbarlik lavozimlariga tayyorlashning ta’lim-tarbiyaviy asoslari ayrim ixtisosliklarda mavjud. Jumladan, “Maktab menejmenti” bakalavr, “Ta’lim muassasalarining boshqaruvi” magistratura yo‘nalishlari bevosita ta’lim tuzilmalari uchun rahbar kadrlar tayyorlashga qaratilgan. Yurisprudensiya va iqtisodiyot tarmoqlarida mavjud davlat boshqaruvi va menejment yo‘nalishlarida ham o‘zining sohasidan kelib chiqib rahbarlar tayyorlanadi. Har bir sohada rahbar kadrlar tayyorlashning o‘ziga xos asoslari, shart-sharoitlari, infratuzilmasi va imkoniyatlari mavjud. Shunday ekan oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarni lavozimlarga tayyorlash jarayoniga tarmoqlar xususiyatini inobatga olib yondoshgan ma’qul.

Bugunga kelib jamiyatda xotin-qizlarning faolligi sezilarli ravishda o‘zgarmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, ta’lim sohasida ish bilan band ayollar ulushi 75%; sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish - 76,2%; qishloq xo‘jaligi va qurilish sohasi-32,2%; sanoat, savdo va xizmat ko‘rsatish sohasi – 40,7%; moliya va sug‘urta sohasi – 37,5%; boshqa sohalar – 34,5%¹⁴⁷. Bunday ma’lumot tahlilidan bilish mumkinki, xotin-qizlar eng band bo‘lgan soha sog‘liqni saqlash, xizmatlar va ta’lim bilan bog‘liq. Boshqa sohalar - qishloq xo‘jaligi, sanoat, savdo, moliya va sug‘urta sohalarida o‘rtachadan ham past ko‘rsatkich (32-40%). Eng avvalo, xotin-qizlarning ulushi yuqori bo‘lgan sohalar uchun rahbar xotin-qizlarni tayyorlash birlamchi urug‘uni berish kerak. Chunki aynan ta’lim va sog‘liqni saqlash sohalarida xotin-qizlardan rahbarlarning ulushi birmuncha yuqori. Shundan kelib chiqib tadqiqotda oliy ta’lim sohasida xotin-qizlarning ulushini tahlil etamiz.

O‘zbekistonda ijtimoiy islohotlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida xotin-qizlarga yashash, o‘qish va ish sharoitlari uchun qulay shart-sharoit yaratish dolzarb masala hisoblanadi. Buni oliy ta’lim muassasalarida yaratilayotgan shart-sharoitlar bilan asoslash mumkin. 2022 yil 1 yanvar holatiga ko‘ra respublikada 151ta oliy ta’lim muassasalari mavjud bo‘lib, ulardan 104tasi davlat, 47tasi nodavlat hamda xorijiy oliy ta’lim muassasasi va ularning filiallaridir.

Oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimida ayollarning ta’lim olishiga zarur shart-sharoitlar yaratib berish borasidagi ishlar:

2021 yil 17 sentyabrdagi “Ota-onasi yoqi ularning biridan ayrilgan muhtoj qizlar va boquvchisi yo‘q yolg‘iz ayollar oliy ta’lim olishini moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 585-sonli qarori asosida bazaviy to‘lov-kontrakt asosida davlat oliy ta’lim muassasiga kabul kilingan ota-onasi yoqi ularning biridan ayrilgan muhtoj qizlar, boquvchisi yo‘q yolgiz ayollarni Qoraqalpogiston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyat va Toshkent shahar xokimlari hisobidan 1431 nafar qizlarning to‘lov-kontrakt pullari to‘lab berildi.

Hozirgi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tizimida mehnat qilayotgan xodimlarning 41% foizini xotin-qizlar tashkil etadi. Jumladan, ayni paytda tizimda xotin-qizlar orasida 879 nafar fan doktorlari, 2208 nafar falsafa doktori (Phd), 833 nafar professorlar, 2024 nafar dotsentlar barqaror faoliyat olib bormoqda. Bu juda katta salohiyat. Shu bilan birga, xotin-qizlarning oliy ta’lim tizimidagi ulushu yuqoriligini ko‘rsatadigan ko‘rsatkichdir. Ayniqsa, 2017-2021 yillarda xotin-qizlarning ilmiy ishlarni himoya qilish salmog‘i ancha kengayganligini aytib o‘tish kerak.

Aytish lozimki, xotin-qizlardan oliy ta’lim muassasalarining boshqaruvida ulushi ham sezilarli deyish mumkin. Jumladan, 4 nafar rektor, 56 nafar prorektor (direktor urimbosarlari), 199

¹⁴⁷ <https://gender.edu.uz/statistika.php>

nafar fakultet dekani va dekan o‘rinbosari lavozimlarda ayollar rahbarlik qilib kelmoqda. Ushbu ko‘rsatkich yildan-yilga oshib bormoqda. Buning asosiy sababi oliy ta’lim boshqaruvi jarayonida xotin-qizlarga nisbatan yuqori ishonch mavjud.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda ta’lim, sog‘liqni saqlash va xizmat ko‘rsatish sohalarida xotin-qizlarning ulushi boshqa sohalariga nisbatan yuqoriligi bilan ajralib turganligi uchun ham mazkur sohalarida rahbar ayollarning ulushini, bu borada kadrlar tayyorlash tizimini tadqiq qilish muhim.

TALABALARDA RAHBARLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHDA AKSIOLOGIK QADRIYATLARNING O‘RNI

Asatova Dildora Aslamovna

NavDPI maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Hozirgi vaqtgacha jahon miqyosida talabalarda liderlik qobiliyatini rivojlantirishning ijtimoiy-siyosiy, sotsiologik va psixologik yo‘nalishlari bo‘yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Jumladan, amerikalik olimlar U.Bennis va B.Nanuslarning uzoq yillik ilmiy tahlillari natijasiga ko‘ra, liderlikning 850 dan ortiq ta’rifi hamda ushbu mavzu doirasida minglab empirik izlanishlar olib borilgani ta’kidlab o‘tilgan. Nyu-Yorkning Bingemton davlat universiteti professori, B.M.Bassning [1] qayd etishicha, lider va liderlik xususida o‘tgan asrning o‘zida 11000 dan ortiq kitob va maqolalar chop ettirilgan. Kanadaning York universiteti tadqiqotchisi J.Gringberg oliy ta’lim muassasalari talabalarida yetakchilikni quyidagi asoslarga tayanib, tahlil qilgan: talabalarda lider shaxsini shakllantirish, liderlikni rivojlantirish nazariyasi, modellari va tarbiyaviy jarayonlar, liderlardagi ijtimoiy o‘zgarishlarni kuzatish, ayniqsa yigit va qizlar liderligi masalalariga alohida e’tibor qaratgan. Tadqiqotda keltirilishicha lider nazariyasiga doir 4 xil nuqtai nazar mavjud:

- liderlar tug‘iladi, ya’ni tug‘ma qobiliyat bo‘lib, u shakllantirilmaydi;
- liderlik qobiliyati bu o‘quv tajribasining tabiiy natijasi sanaladi;
- liderlik-bu pedagogik jarayonlar asosida yo‘naltirilgan qobiliyatlarning samarasi;
- strategik tajribalar asosida talabalarning qobiliyatidan kelib chiqib muayyan xizmatga jalb qilish ahamiyatlidir.

Rossiyalik tadqiqotchi A.V.Zorina tomonidan “liderlik” - shaxsning jamoada muvaffaqiyatli faoliyatni yo‘lga qo‘ya olishi, ijobiy muhit yaratishi, umumiy maqsadlarga erishishiga hissa qo‘shishi bilan bog‘liq jarayon sifatida tushuntirilgan. Liderlik kompetentsiyasi - bu kishilarni, jamoa a’zolarining xayrxohligi asosida ish faoliyatini foydali hamkorlik uchun tashkil etish qobiliyati, muayyan rahbarning nizolarni samarali hal etish va unga erishish jarayoni sifatida izohlanadi. Istalgan yosh davrida tashkilotchilik sifatlarni tarkib toptirish, mavjud liderlik layoqatini namoyon etishi uchun sharoit yaratish pedagogdan o‘ziga xos tayyorgarlikni talab etadi. Los Anjeles Oliy ta’lim ilmiy tadqiqot instituti professori A.Astinning ta’kidlashicha, “Oliy o‘quv yurtlarida talabalarda liderlikni rivojlantirish juda muhim va foydalidir. Chunki bakalavr darajasida ularning tajribasini boyitib borish, ularga kelgusida o‘z hayotlarini nazorat qilish imkonini beradi”.

ASOSIY QISM

Bugun oliy ta’lim dargohida tahsil olayotgan talabalarning har tomonlama rivojlanishi, barkamol shax sifatida o‘z o‘rnini topishida ularni birinchi navbatda rahbar darajasida, liderlik va boshqaruvchilikka xos sifat va fazilatlarini shakllantirgan holda tarbiyalash juda muhimdir. Bu borada esa rahbarlik sifatlari bilan birgalikda aksilogik qadriyatlar tizimini ham birgalikda olib borish maqsadga muvofiqdir. Chunki aksilogik qadriyat asosida o‘zida rahbarlik va liderlik sifatlarini tarbiyalay olgan inson har qanday sharoitda muammo va yechimning yo‘lini topa oladi va insoniy fazilatlarini ham qo‘llay oladi.

Talabalarda qadriyatlar tizimini shakllantirish murakkab ko‘rinishga ega bo‘lib, mazkur jarayon o‘zaro bir-biri bilan bog‘langan tarkibiy qismlar yig‘indisi sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday o‘zaro aloqador qadriyatlar tizimining tarkibiy qismlariga ehtiyoj, qiziqish, motiv, faoliyat maqsadi, axloqiy ideallar, interiorizatsiya kabilarni kiritish mumkin. Ma'lumki, o‘quvchining turli ko‘rinishdagi harakati va faoliyatida uning maxsus o‘ziga xos baholash munosabati namoyon bo‘ladi. Aynan o‘quvchining baholash munosabatlari ko‘ra yangi qadriyatlarni o‘zlashtirishi amalga oshiriladi yoki bo‘lmasa avvaldan mavjud bo‘lgan qadriyatlar (masalan, ijtimoiy normalar, nuqtai nazarlar, qarashlar, fikrlar, qonun-qoidalar) yanada ongda mustahkam lanadi.

O‘quvchilarda qadriyatlar tizimini shakllantirish maqsadga yo‘naltirilgan trening mashg‘ulotlari, pedagogik-psixologik o‘yinlarni samarali tashkil etishga ko‘p jihatdan bog‘liq. Quyida ayrim o‘yin va trening mashg‘ulotlarini keltirib o‘tamiz.

«Qadriyatlar» o‘yini. Ishtirokchilarga oltita varaq tarqatilib, mana shu qog‘ozlarga ajdodlar tajribasida o‘z ifodasini topgan qadriyatli tasavvurlarni ahamiyatlilik darajasiga ko‘ra yozib chiqishlari so‘raldi. Keyin varaqlar shunday aralashtirilishi, ya'ni eng qadrli narsa yozilgan varaq oxirida turishi kerakligi aytiladi. Boshlovchi ishtirokchilarga qandaydir hodisa ro‘y berib, birinchi varaqda yozilgan qadriyatdan mahrum bo‘lganliklarini his qilib ko‘rishlarini taklif etdi. So‘ngra boshlovchi ishtirokchilardan shu qadriyat yozilgan qog‘ozni g‘ijimlab ulotqirishni va hayotni ana shu qadriyatsiz tasavvur qilib ko‘rishlarini so‘radi. Shu tariqa har bir qadriyatdan voz kechib boriladi. Shundan so‘ng ishtirokchilarga qadriyatdan ajralayotgan vaqtda qanaqa hissiyot, qanaqa tuyg‘uni his qilganligini eslash taklif etildi. Keyin boshlovchi mo‘jiza ro‘y berib, qadriyatlarni birma-bir qaytarish imkoniyati tug‘ilganligini e‘lon qiladi va talabalar g‘ijimlangan qog‘ozlarni birma-bir qaytarib oldilar. So‘ng ishtirokchilardan qadriyatlarni yo‘qotilgan vaqtdagi holati va g‘ijimlangan qog‘ozlarga yozilgan holatini solishtirib, yo‘qotilgan paytdagi qadriyatli tasavvurlarni hozir ham xuddi shunday qadr-qimmatga egami yoki yo‘qmi ekanligini so‘raydi. Guruh a'zolaridan ba'zilar qadriyatlarni ahamiyatiga ko‘ra o‘rinlarini almashtirganliklarini ham ma'lum qilishadi. Mashg‘ulot so‘nggida boshlovchi natijalarni muhokama qilib, xulosalami bayon etdi.

XULOSA

Hech bir odam jamiyatdan ayri holda yashay olmaydi. Jamiyat a‘zolari turli shart-sharoitlar taqazosini bilan turfa munosabatlarga kirishadilar. Mazkur munosabatlarning salmoqli qismi esa ish, mehnat jarayoniga to‘g‘ri keladi. Oliy o‘quv yurtini bitirgan mutaxassis mehnat bozoriga kirib borar ekan, uning munosib ishga ega bo‘lishi, ko‘zlagan karyerasiga erishishi uchun ta’lim muassasasida olgan bilimlari kifoya qiladimi? Albattaki, yo‘q! Buning boisi shundaki, ta’lim muassasasida o‘tilayotgan fanlardagi bilimlar muayyan faktlar, ma’lumotlar bazasini o‘zlashtirish va ularni tahlil etish natijasida olinadi. Biroq ularda shaxslararo munosabatlarni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish masalalari to‘liq qamrab olinmaydi. Holbuki, bugungi globallashtirish va bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyatda ish beruvchilar ishga olayotgan insonlarning ular qay darajada shaxslararo munosabatlarni to‘g‘ri yo‘lga qo‘ya olishlariga e’tibor qaratmoqdalar. Ular aynan shu xususiyat orqali kompaniyasi rivojlanishi, mijozlar ishonchini oqlash va ular sonining ko‘payishiga erishish mumkinligini yaxshi biladilar.

Amerikalik faylasuf va pedagog J.Dyuining aytishicha, talabalar muayyan muammo bilan shug‘ullana boshlasalargina ularda tanqidiy fikrlash paydo bo‘ladi. “O‘quv jarayonining boshlang‘ich nuqtasi hisoblangan, biror vaziyat yoki hodisaga tegishli eng muhim savol bu hodisa qanday muammoni vujudga keltirishini anglatadigan savoldir”. “Faqatgina muayyan muammo bilan kurashib, murakkab vaziyatdan chiqish uchun o‘zining shaxsiy yo‘lini izlagandagina, o‘quvchi haqiqatan ham fikrlaydi”

Boshqaruv masalalari qadim zamonlardan beri rivojlanib kelmoqda. Komil inson tarbiyasi esa bevosita ta’lim tizimi, ta’lim bosqichlari bilan uzviy bog‘liq jarayondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бернад.В М - Лидерство и производительность выше ожиданий (1985)

2. Quronov.M. Rahbarlik lavozimlari professiogrammalari haqida. Rahbar va xodim.- T.:”Akademiya”,1998.
3. Asatova. D. A. THE IMPORTANCE OF AXIOLOGICAL APPROACH IN FORMING LEADERSHIP COMPETENCE IN STUDENTS
<https://doi.org/10.17605/OSF.IO/5XMKQ>.

TALABA QIZLARNI RAHBARLIKKA TAYYORLASH PSIXOLOGIYASI

Usmanova Gulnara Baxodirovna
GulDu o‘qituvchisi

Taraqqiy etib rivojlanayotgan yurtimizda har bir yosh avlodga alohida e’tibor qaratilmoqda ularning hozirgi va kelajak hayoti yaxshi bo‘lishi uchun shart-sharoit yaratilib berilmoqda. Qadimdan yoshlarga ilm berishda asosan o‘g‘il bolalar o‘qitilar edi, qizlar esa faqat oiladagi vazifalarni bajaruvchi sifatida tarbiyalanar edi. Hozirgi kunda esa qizlarning ta’lim olishi uchun katta imkoniyatlar yaratilib berilmoqda, nafaqat ta’lim olishi uchun balki ular hozirda yigitlar bilan bir qatorda barcha sohalarida faoliyat olib bormoqda va ular faoliyat olib borishdan tashqari ishlab chiqarish sohalarida yetakchi o‘rinlarni egallab kelmoqda. Bunga javoban yurtboshimiz xotin – qizlarni qo‘llab quvvatlash maqsadida keng ko‘lamli ishlarni amalga oshirdilar. Xususan:

Oliy ta’limda ta’lim olish uchun xotin – qizlarga kvotalarning oshirilishi;

Magistratura ta’limida ta’lim olish uchun talaba qizlarni kontrakt to‘lovlarni davlat tomonidan to‘lab berilishi;

Kunduzgi, sirtqi, kechki ta’lim va texnikum, kollejlarda ta’lim olayotgan talaba qizlarning kontraktlari uchun qulay ipoteka kreditlarining amalga oshirilishi;

Xotin – qizlarni qo‘llab- quvvatlash, bandligi ta’minlash, ishsizligini oldini olish, tadbirkorligini qo‘llab – quvvatlash maqsadida kreditlar berilishi;

Mahallalarda “Ayollar daftari” nomli xotin – qizlarga har tomonlama ko‘mak beruvchi islohotlarning olib borilishi;

Yurtboshimiz tomonidan gendertenglik masalalariga katta ahamiyat berilishi va xotin – qizlarni ham boshqaruv organlarida o‘rinlarni egallashga keng imkoniyatlar berilishi kabilar misol bo‘ladi.

Mamlakatimizda xotin – qizlarga ta’lim olishda rahbarlik lavozimini egallashda keng imkoniyatlar yaratilib berilmoqda ekan. Xo‘sh bunga munosib ravishda avvalo qizlarni qanday tarbiyalashimiz kerak? – degan savol tug‘iladi.

Avvalo har bir farzand oilada tug‘iladi va o‘sha oilada kamol topadi. Shunday ekan munosib tarbiya va ta’limni oiladan, ota-onadan boshlashimiz joizdir. Bolani kichikligidan ta’lim olishga o‘rgatish, shaxsiy sifatlarini ya’ni odob-axloq, insof-diyonat, irodalilik, sabr-matонат, adolatlilik, mehr-oqibatlilik, mehnatkashlik, zehnli, tartiblilik hamisha intiluvchanlik va o‘ziga bo‘lgan ishonch kabi sifatlarini kamol toptirish lozim. Shu sifatlarini o‘zida shakllantirish orqali u farzand kelgusida jamiyatda ham yetakchi o‘rinlarni va rahbar lavozimlarni egallashi mumkin. Bu esa undanda murakkab bunda odam nafaqat o‘zini balki o‘zi rahbar bo‘lgan tashkilot odamlarini ham ish faoliyatini boshqaradi. Buning uchun u albatta boshqa insonlarga na‘munali xulqi, samarali faoliyati, sabr-matонатli mehnati va adolatli shaxsiy va kasbiy faoliyati bilan o‘rnak bo‘lishi lozim. Bundan tashqari rahbarlik psixologiyasi anchayin murakkab chunki odamlarni boshqarish va samarali ish jarayoni tashkil etish uchun rahbar o‘z ustida tinmay ishlashi odamlar bilan munosabatga kirishish mahoratini egallashi shart. Yana bir murakkab jarayon borki, hali hamon ayol va qiz rahbarlarni jamiyatimiz insonlari o‘rtasida ayrimlari bir muncha ularga tanqidiy nazarda qarashadi. Shuning uchun rahbar qizlarni tayyorlashga va ular o‘z vazifasini samarali olib

borishi uchun avvalo kerakli bilimlarga ega bo‘lishlari muhim hisoblanadi. Quyida rahbar qizlarni tayyorlashda muhim jarayonlarga to‘xtalib o‘tamiz:

O‘zini tutishi ya’ni kiyinishi, muomala madaniyati, fikrlashi, odamlar bilan munosabatga kirishi;

Kasbiy va shaxsiy sifatlarini mukammal darajada egallagani;

O‘z sohasining bilimdonligi;

Prinsipialligi ya’ni tartib intizomga o‘zi va o‘zgalarni ham rioya etishga chaqira olishi;

O‘ziga va o‘zgalarga nisbatan talabchanligi;

Adolatli bo‘lish va odilona fikrlashi;

Mustaqil fikrga ega bo‘lishligi va har kimning fikriga ishonib ketavermasligi;

Ayniqsa rahbar qizlar xulosa chiqarganda hamisha aql bilan yondasha olishi;

Innovatsion, kreativ raqobatbardosh bo‘lishi lozim bo‘ladi.

Zamonaviy boshqaruvda mam’uriy usullarga tayanib emas, balki jamoa bilan ishlash, o‘zaro hamdo‘stlikni hech qachon yo‘qotmaslik, hodimlarni maqsadli ishlashga o‘rgatish, o‘zining g‘oya va takliflarini muhokama qilgan holda ommaga taqdim etishi kerak. Lider o‘z hodimlarini hamisha qo‘llab-quvvatlab ularning fikr-mulohazalari bilan o‘rtoqlashishi lozim. Hodimlar rahbarni hurmat qilishi kerak, undan hayiqqani uchungina buyrug‘ini bajarishi kerak emas. Ana shundagina ko‘zlangan maqsadga erishish mumkin. Liderda insonlik fazilatlar har tomonlama yuqori darajada shakllangan bo‘lishi lozim. Shunda, o‘rtada hech qanday adovat yuzaga kelmaydi. "Rahbar kim? Lider kim?"- Rahbar-boshqaruvchi, Lider esa yetaklovchidir. Lider "Notiqlik san'ati"ga, "Imidj"ga va "Boshqarish"qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim. Har bir insonda liderlik qobiliyati bor. Uni shakllantirish faqat insonning o‘ziga bog‘liq. Notiqlik ham har bir insonda rivojlangan bo‘lishi kerak. Nutqni ravonligini oshirish uchun faqat kitob o‘qish bilan chegaralanib qolmay, o‘z ustida mustaqil shug‘ullanishi lozim. Ya’ni, ko‘zgu qarshisiga turib, o‘z ko‘zlariga tikka qaragan holda she’r mutolaa qilishi kerak. Bu albatta, natija beradi. Suhandonlikni oshiradi, hayajon va emotsiyaga kirishib ketishni ham qisqartiradi. Imidjga alohida to‘xtalib o‘tiladigan bo‘lsa, har bir insonning kiyinish uslubi bor. Lekin shuni unutmaslik kerak, doim o‘z milliyligidan kechmagan holda kiyinish madaniyatiga rioya qilishi lozim. Rahbarlik qobiliyati o‘z ishiga vijdonan yondashib, birdamlikni yo‘qotmasligi, davlat xizmatchisi ma’suliyatini his etib va uning mezonlarini tushinib yetgan holda boshqaruv olib borishi lozim. Liderga xos shunday gap bor-ki, buyuk mutaffakir Suqrot:"Muhimi qancha bilish kerakligi emas, uni yetkazib bera olishdir" – degan edi.

Mutaxassislar tomonidan qayd etilishicha, bugungi kunda mamlakatimizda o‘zining shaxsiy fikri, prinsiplari va sohaga yangicha yondashuvi bo‘lgan yosh rahbar kadrlarni mas’uliyatli lavozimlarga tayinlashga alohida e’tibor qaratilyapti. Xalqimizning katta qismi, ya’ni 17 million aholisini aynan yoshlar tashkil etishi ham, zamonaviy yetakchilardan har tomonlama bilimli va tashabbuskor, eng avvalo, o‘z ishiga nisbatan fidokorona yondashuvni talab etadi. Yoshlar ularga bildirilgan yuksak ishonchni oqlay olyaptimi? Ularning rahbarlik va yetakchilik qobiliyatini ishga solish, tarbiyalash va shakllantirish uchun qanday ishlar olib borilyapti va buning samaradorligi qay darajada? — Natijalar shuni ko‘rsatmoqdaki, ayrim yosh rahbarlarimiz davlat xizmatchisi degan mas’uliyatni to‘liq bo‘yniga olmayapti. Jamoani boshqarishda ma’muriy, ya’ni, qattiqqo‘llik bilan boshqarish, xodimlarni qo‘rqitish orqali ishga solish hollari kuzatilyapti. Aksariyat hollarda bu ularda boshqaruvchilik bilim va ko‘nikmalarining yetarli emasligi bilan ham bog‘liq. Hozirgi kunda boshqaruvda bu kabi ma’muriy usullar emas, liderlik, yetakchilik, jamoa bilan ishlash, xodimlarni maqsadli ishlashga o‘rgatish, o‘zining ilg‘or g‘oyalari ortidan ergashtira olish kabi ilg‘or usullar ustuvor. Bugungi kun yosh rahbarlar oldiga o‘z ishiga ana shunday innovatsion va g‘oyaviy ustunlik orqali yondashuvni talab qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Shavkat Mirziyoyevning “Aholiga psixologik xizmat ko‘rsatish va psixologiya sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.- 21.12.2022 yildagi P/f.

2. Psixologiya tarixi. N.S.Jo‘rayev, D.A.Saliyeva, N.A.Sultonova. – 2019. Noshir nashriyoti.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-iyuldagi “Raqamli O‘zbekiston - 2030 strategiyasi va uni samarali amalga oshirish chora –tadbirlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6079-son qarori.
4. Ta’limda raqamli texnologiyalar. Delov,G,T- darslik. 17.04.2022.

GLOBAL ILM-FANDA AYOLLARNING O‘RNI

Yakubova Nilufar Egamberganovna
Xorazm viloyati Urganch davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Gender tenglik nafaqat insonning asosiy huquqlaridan biri, balki dunyodagi barcha mamlakatlarda tinchlik va barqaror rivojlanishiga erishish uchun asosdir.

BMT bosh kotibi Antoniu Guterrishning ta’kidlashicha, "Ayollar jamoat va siyosiy hayotda faol ishtirok etadigan jamiyatda iqtisodiyot o‘sadi, barqarorlik mustahkamlanadi va fuqarolar farovonligi oshadi" (BMT Bosh Assambleyasining 73-sessiyasi, 2018-yil, sentyabr, Nyu-York, AQSh). BMTning barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda ayollarning jamiyatdagi o‘rni bilan bevosita bog‘liq. Ayollarni rahbarlik lavozimlariga tayyorlash ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Har qanday davlat va jamiyat taraqqiyoti bir qator omillar asosida yuz beradi. Bu jarayonda ayollar, ularning ijtimoiy-siyosiy munosabatlardagi ishtiroki, huquq va erkinliklari amalda ta’minlanganligi masalasi – davlatlar rivojining hamda demokratiyaning muhim indeksi sanaladi. Zotan, ayol va uning jamiyat hayotidagi o‘rni hamisha muhim mezon bo‘lib kelgan.

Bugun biz ayollarning o‘rni, uning ijtimoiy mavqeyi to‘g‘risida jamiyatning an’anaviy qarashlari o‘zgarayotganiga guvoh bo‘lmoqdamiz. Tadbirkorlik, siyosiy rahbarlar, jamoat arboblari, yirik korxonalar rahbarlari lavozimida xotin-qizlar samarali ravishda faoliyat yuritmoqdalar. Shubhasiz, XXI asrda ayollar huquqlari sezilarli darajada mustahkamlandi va uning jamiyatdagi o‘rni oshdi. Dunyo mamlakatlari qatorida va xalqaro hamjamiyatda munosib o‘ringa ega bo‘lgan O‘zbekistonning davlat va jamiyat sifatidagi taraqqiyoti silsilasida ayolning o‘rni, uning siyosiy va huquqiy madaniyati alohida ahamiyat kasb etadi.

Bir so‘z bilan aytganda, ayollarning taqdiri, buguni va kelajagi uchun davlat siyosati darajasidagi yuksak e’tiborning ifodasi bo‘lgan bunday sharoitlar va imtiyozlar mamlakatimiz tarixida hali bo‘lmagan. Bugun opa-singillarimiz qalbida jo‘sh urayotgan shukronalik va yurtidan, Yurtboshidan minnatdorlik hissi amaliy faoliyatimizga ko‘chib, har bir sohada yuksak natijalarga erishishga ruhlantirmoqda.

Ayollarga e’tibor chinakam davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi: uning huquqiy va institutsional asoslari tubdan takomillashtirildi. Yurtimizda «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida», «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida», «Fuqarolarning reproduktiv salomatligini saqlash to‘g‘risida»gi qonunlar qabul qilindi.

Shunga qaramay, nima uchun aniq va texnika fanlarida ayollarga qaraganda erkaklar ko‘pchilikni tashkil etadi? Buning sababi ularning qobiliyatsizligi bilan bog‘liq, deb o‘ylash uchun hech qanday sabab yo‘q. Buning asosiy sababi ko‘proq madaniy an’analar va boshqa ijtimoiy harakatlar bilan bog‘liqdir. Ma’lumki, har qanday yoshga u shakllangan muhit ta’sir qiladi. Bunga ota-ona va oilaning boshqa a’zolari, maktabdagi o‘qituvchilar, universitetdagi o‘qituvchilar - ya’ni yoshi katta va tajribali kishilarning ta’siri yaqqol namoyon bo‘ladi. Shuning uchun, agar maktabda bolaga qiz yoki o‘g‘il bo‘lgani uchun biron narsa qila olmasligini aytishsa, u juda kuchli ildiz otadi. Ayniqsa, yon atrofda hamma shunday, deb ta’kidlab tursa - qarshilik ko‘rsatish qiyin. Quyi sinflarda bola shunchaki aytilgan narsani tanqidiy baholay olmaydi: u kattalarga ishonadi, chunki

u kattalar orqali dunyoni taniydi. Demak, ta'lim tizimida ishlaydigan mutaxassislarning nima deb o'ylashlari va qanday harakat qilishlari muhim. Agar kimdir bir necha bor "Sen qiz bolasan, shuning uchun matematika, fizika yoki dasturlash haqida o'ylashingiz kerak emas", deb takrorlab tursa, albatta, "men qiz bolaman, shuning uchun aniq yoki texnika fanlari bilan qiziqishim shart emas" fikri uning ongiga singib, ishonchga aylanadi. Aslida bu birinchidan, qiz bola shaxsiga nisbatan haqoratdir, ikkinchidan, ijtimoiy muhit qiz bolalarning imkoniyatlarini cheklashidir.

Joriy yil 4 mart kuni Prezidentimiz ishtirokidagi xotin-qizlar masalalariga bag'ishlangan videoselektorda qizlar ta'limi uchun bir qancha imtiyozlar haqida so'z yuritilib, yangi o'quv yilidan boshlab magistraturada o'qiyotgan qizlarning kontrakt puli to'liq byudjetdan qoplab berilishi (23 ming nafar qizga 200 milliard so'm), har yili 50 nafar qizni nufuzli xorijiy oliygohlarga bakalavr va 10 nafarini magistraturaga yuborish, har bir viloyatda ehtiyojmand oila vakillari, ota yoki onasini yo'qotgan 150 nafar qizning (jami 2,1 ming nafar) ta'lim kontrakt pulini mahalliy byudjetdan to'lab berish, yosh farzandi bor talaba qizlarga masofaviy o'qishga sharoit yaratish, doktorantura yo'nalishida xotin-qizlar uchun har yili kamida 300 tadan maqsadli kvota ajratish, har yili xotin-qizlar talaba bo'lishi uchun kvotaning kamida 50 foizi aniq fanlar, texnika va huquqshunoslik yo'nalishlari uchun maqsadli ajratilishi, yangi o'quv yilidan boshlab oliygoh, texnikum va kollejlarda o'qiyotgan qizlarga ta'lim kontraktlarini to'lash uchun ilk marta 7 yil muddatga foizsiz kredit berish joriy qilinishi belgilab berilgani bu boradagi islohotlar jarayonini yanada yuqori bosqichga olib chiqdi.

Respublika ilmiy va o'quv muassasalarida 700 nafardan ortiq ayol fan doktori hamda 6 nafar akademik ayol faoliyat ko'rsatmoqda. O'zbekiston Fanlar akademiyasi qoshidagi ilmiy institutlarda uch mingga yaqin xotin-qiz ilmiy-tadqiqot faoliyatini samarali olib bormoqda. O'zbek olimlari kimyo, biotexnologiya, qishloq xo'jaligi va boshqa ko'plab sohalarda o'z bilim hamda qobiliyatlarini namoyon etmoqda. Ularning intellektual ishlari xorijiy ilmiy markazlar tomonidan yuqori baholanmoqda.

Shunday ekan, ilmiy faoliyatga xotin-qizlarni ko'proq jalb etish lozim. Tadqiqot faoliyatidagi gender xilma-xillik iste'dodli tadqiqotchilar doirasini kengaytiradi, bu sohada yangi istiqbol va ijodkorlikni ta'minlaydi. Zero, inson qadrini ulug'lash, avvalo, ayolga hurmat va ehtirom, mo'tabar onalarimizni e'zozlash, munis opa-singillarimizni qadrlash orqali ro'yobga chiqadi, desak ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz.

Ilm-fanda erishilgan muvaffaqiyatlar insoniyatning umumiy mulki hisoblanadi. BMT Bosh kotibi Antoniu Guterrish ta'kidlaganidek, "Barqaror rivojlanish kun tartibining asosiy vazifalari – sog'liqni saqlashni yaxshilashdan tortib, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishgacha bo'lgan ayrim vazifalarni hal etish barchaning iste'dodidan foydalanishga tayanadi".

Xulosa shuki, jamiyatda ayol qadr-qimmat, uning huquq va erkinliklarini himoya qilish borasida davlat bosh islohotchi sifatida namoyon bo'lmoqda. Zotan, jamiyatda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini ifoda etish, davlat va jamiyat munosabatlarida ayollarning o'rni va rolini yanada oshirish, ularning siyosiy, huquqiy, ijtimoiy sohalarda manfaatlarini himoya qilish masalasi Yangi O'zbekistonda Uchinchi Renessans avlodini shakllantirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi qonuni. 2019-yil, 2-sentabr.
2. Gender i kultura. – Dushanbe: Aziya-plyus, 1999. – 96 s. 3. Gumboldt V. fon. Yazik i filosofiya kulture. – Moskva, 1985. – S. 142-159.
3. Jamoldinova O.R. Ta'lim tizimida gender yondashuvni tatbiq etishning samarali mexanizmlari. Belarus-O'zbek ILMIY-METODIK JURNALI. 2022-yil, 1-son. B. 17-b
4. Жамолдинова О., Эгамбердиева Т., Солихўжаева Д. Олий таълим тизимида гендер ёндашув: бугун ва келажак тамойиллари. Услубий қўлланма – Тошкент, 2022. – 79 б.

TALABA-QIZLARNING RAHBARLIK LAVOZIMLARIGA TAYYORLASHNING AHAMIYATI

Akramova Gulrux Alixanovna

Oriental universiteti Ta’lim menejmenti mutaxassislik magistranti

XX asrda dunyo miqyosida xotin-qizlar masalasiga e’tiborning kuchayishi ular manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan huquqiy-me’yoriy asoslarning ishlab chiqilishiga va ayollar masalalari bo’yicha xalqaro institutlar tashkil etilishiga zamin yaratdi. Natijada ayollar muammosining izchillik bilan bartaraf qilinishiga hamda ularning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotdagi faol ishtirokini ta’minlash, jamiyatdagi o‘rni va mavqeini oshirish imkoniyatlari yuzaga keldi. Bu jarayon deyarli barcha mamlakatlarning ayollar masalasi bo’yicha olib borayotgan siyosatini o’zgartirishiga olib keldi. Bu borada olib borilayotgan chora-tadbirlarni muvofiqlashtirish, zamonaviy jamiyatda ayollarning rolini kuchaytirish har bir davlatning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Dunyoning bir qator ilmiy-tadqiqot markazlarida xotin-qizlarning jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishdagi ishtiroki masalalarini har tomonlama o‘rganish ustuvor ilmiy yo‘nalishlardan biri sanaladi. Globallashtirish davrida xotin-qizlarning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ayollarning ijtimoiy faolligini yuksaltirish, davlat siyosatini yuritishda gender tenglik tamoyillariga asoslanish, mamlakatning barqaror rivojlanishini ta’minlashda keng aholi qatlami manfaatlarini ilgari surish, iqtisodiyotning turli sohalarida ayollar ishtirokini kengaytirish uchun sharoitlar yaratish kabi masalalar o‘rganilmoqda.

So‘nggi yillarda respublikada xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularning davlat boshqaruvi va qarorlar qabul qilishdagi o‘rnini kuchaytirish, mehnat va turmush sharoitini yaxshilash va har tomonlama qo‘llab-quvvatlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish maqsadida qator islohotlar amalga oshirildi. Bu esa ayollarga g‘amxo‘rlik siyosati, ularning ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va ma’naviy manfaatlarini davlat tomonidan himoya qilinishida o‘z ifodasini topmoqda¹⁴⁸. Shuningdek, xotin-qizlar bandligini oshirish, jamiyatda yuzaga keladigan ijtimoiy muammolarni oldini olish, globallashtirish sharoitida xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini yanada mustahkamlash kabi muhim vazifalarni kuchaytirishni taqozo etmoqda.

Mamlakatimizda ayollarning siyosiy faolligini oshirish bo’yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Ayollarimizning har sohada siyosiy faolligini jadal oshirish maqsadida bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. 2018 yil 2 fevraldagi PF-5325-son “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, 2019 yil 7 martdagi PQ-4235-son “Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori, 2019 yil 2 sentabrdagi O‘RQ-562-son “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi qarori, 2021 yil 9 dekabrda O‘RQ-736-son “Og‘ir ijtimoiy ahvolda qolgan xotin-qizlar huquqlari kafolatlarini ta’minlash bo’yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori, 2022 yil 1 martdagi PQ-146-son “Oila va xotin-qizlar davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori, 2022 yil 2 martdagi PF-81-son “Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonida hamda sohaga oid boshqa me’yoriy hujjatlar qabul qilindi ushbu islohotlar natijasida hozirgi kunda mamlakatimizda davlat boshqaruvida xotin-qizlarning soni ortib bormoqda. Aytish joizki ayol xokimlarimiz ham shu vaqtga qadar yo‘q edi. Xozirgi kunda ayol hokimlarimiz soni ortib bormoqda. Albatta bu e’tiborning yuksaltirish va yanada tajribali qizlarimizning shakllantirish uchun biz avvalo quyi pog‘onadan ularning faolligini shakllantirsak yanada yuksak natijaga erishamiz.

¹⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28 январ 2022 йилдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони // lex.uz.

Ma’lumki jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turishda, o’zini anglab yetishi hamda xar bir xarakatini muvofiqlashtiruvchi bu albatta shaxs hisoblanadi. Faollik (lotincha —active — harakat, —activity – faol so’zlaridan kelib chiqqan tushuncha) shaxsning hayotdagi barcha hatti-harakatlarini namoyon etishini tushuntiruvchi kategoriyadir. Ijtimoiy faollik esa shaxsning har sohada faolligini, xabardorligini hamda komillik darajasini ko’rsatuvchi mezondir¹⁴⁹.

Talaba-qizlarda ijtimoiy faollikni shakllantirishning bosh mezoni o’z-o’zini anglashi va o’zini boshqarishga o’rgatishdir. Talaba-qizlarning rahbarlik lavozimiga o’rgatishda avvalo ularning o’ziga ishonchini va qila olaman degan g’oyani shakllantirish zarur bo’ladi. Ijtimoiy faollik tarbiyasi qizlar hayoti taraqqiyotida hal qiluvchi rol o’ynaydi. Talaba-qizlarning o’z istedodlarini ochib berishga tashabbuskorlik qobiliyatini ko’rsatib berishiga imkoniyat yaratib berishimiz lozim. Talaba-qizlarning istedodlarini aniqlab olish uchun avvalo biror qiziqarli o’yin o’tkazib shundan kelib chiqib o’z qiziqishi bo’yicha kasbiy yo’naltirish zarurdir.

Har bir inson o’zi qiziqishlari yo’nalishida muvofaqqiyatga tezroq erishadi. O’zbekistonda bugungi kunda xotin-qizlarning bandligini ta’minlash bilan birga ularning prahbarlik lavozimlarga ko’tarish va o’z istedodlarini namoyon qilishga imkoniyat yaratib berilmoqda. Sababi ayol kishi muammoni tinch va barchaga zarar yetmaydigan etib xal qilishga xarakat qiladi. Talaba-qizlarning bunday sohalarga yo’naltirishning yana bir sababi turli hil yo’llarga kirib ketmaslikka hamda deviant xulq-atvorga berilib ketishining oldini olish hamdir. Ayol bor ekan olm munavvar. Ushbu talaba-qizlarning rahbarlikka o’rgatish kelajakda xotin-qizlarning siyosiy faolligini ta’minlash uchun amaldagi zahira vazifasini ham o’taydi.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA XOTIN-QIZLAR BILAN ISHLASH FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Suvanqulova Gavharbonu Bolibek qizi
JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

Barcha fuqarolarning bilim olish huquqi kafolatlanadi. Qizlar va ayollarning ta’lim tizimining barcha bo’g’inlariga kirishi uchun hech qanday huquqiy to’siqlar mavjud emas.

Maktabgacha ta’limdan boshlanadi va majburiy boshlang’ich, umumiy o’rta va kasb-hunar ta’limini o’z ichiga oladi. Oliy ta’lim muassasalarida idoraviy mansubligi va mulkchilik shaklidan qat’i nazar, davlat standartlari asosida o’quv va kasbiy dasturlarni taklif etuvchi ta’lim muassasalari tarmog’ini o’z ichiga oladi.

Talabalar o’rtasidagi gender muvozanati ta’lim sohasiga qarab farq qiladi. Har bir ta’lim tizimida xotin-qizlar faoliyati har xil tarzda amalga oshiriladi. 2017-yilda bir qancha oliy ta’lim muassasalarida sirtqi bo’limlarga turli mutaxassisliklar bo’yicha ishga qabul qilish qayta tiklandi, bu esa talabalarga bilim olish imkonini beradi. Universitetda sirtqi ta’limning qayta tiklanishi oliy ta’limda gender muvozanatiga erishish uchun yaxshi imkoniyatlarga ega.

Oliy ta’lim tizimida tahsil olayotgan talabalar orasida qizlar 38,2 foizni, erkaklar esa 61,8 foizni tashkil etadi. Qishloq joylarda, daromadi cheklangan oilalarda oliy ma’lumot olishda o’g’il bolalarga ustunlik berilishi mumkin. Bu ota-onalarning qizlarini uzoq muddatga uydan uzoqda o’qishga yuborishni istamasligi bilan ham bog’liq bo’lishi mumkin (oliy ta’lim muassasalarining uchdan ikki qismi respublikamizning uchta yirik shahrida joylashganini hisobga olsak). Oliy ma’lumotli ayollar ulushining erkaklarnikiga nisbatan pastligi ayollarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirishga jiddiy to’siq bo’lib xizmat qilishi mumkin.

¹⁴⁹ Майорова Г. Правовой статус женщины в переходной период // Женщины Центральной Азии за мир и стабильность. – Ташкент – Хужанд, 2000. – С. 27.

Ta’lim va sog‘liqni saqlash an’anaviy ravishda "ayollar" sohasi hisoblanadi. Ta’lim yo‘nalishini tanlash ham asosan gender stereotiplari bilan belgilanadi, keyinchalik ular mehnat bozorida o‘zini namoyon qiladi.

O‘qishning texnik yo‘nalishlari yuqori maoshli sohalarda ish o‘rinlariga olib keladi, liberal sohalar esa past maoshli ishlarga olib keladi.

OTB 2019-yilda “Ko‘nikmalarni rivojlantirish va inklyuziv o‘qish” loyihasi doirasida ta’lim sohasida hamkorlikni tiklaydi. Ta’lim sohasida gender tamoyillarini kuchaytirish bo‘yicha quyidagi strategiyalar taklif etiladi¹⁵⁰:

Oliy ta’limda gender assimetriyasini belgilovchi omillarni tahlil qilishni qo‘llab-quvvatlash; shu jumladan iqtisodiy holat va infratuzilmaning etarli emasligi bilan bog‘liq omillar;

sanoat, energetika, transport, qurilish, AKT, moliya kabi noan’anaviy tarmoqlarda ayollar bandligini rag‘batlantirish uchun mehnat bozori talabining gender tahlilini qo‘llab-quvvatlash;

O‘zbekiston Xotin-qizlar qo‘mitasini qizlar va ayollarning noan’anaviy texnik kasblarga faol jalb etish bo‘yicha tushuntirish ishlarini olib borishda qo‘llab-quvvatlash;

Maktab darsliklari bo‘yicha OTB loyihasida gender yondashuvlarini tatbiq etishning ijobiy tajribasini qo‘llash va darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar va boshqa nashrlarning gender ekspertizasini o‘tkazish.

OTB va Donorlar hamjamiyatiga umumiy xulosalar va tavsiyalar

Vertikal segregatsiya yuqori rahbarlik lavozimlarida ayollar kam vakillik qiladigan barcha sektorlarda kuzatiladi; mulkka egalik qilishda gender assimetriyasi mavjud; ayollar va erkaklarning oila va jamiyatdagi o‘rni haqidagi an’anaviy stereotiplar.

Barqarorlik masalalari hamon barcha donor loyihalarida eng keng tarqalgan muammo bo‘lib, ularni asosiy hukumat ishtirokchilari va donorlar ishtirokidagi keng muhokamarlar orqali hal qilish kerak.

OTB ning ustuvor sektorlarida gender tamoyillarini joriy etishning asosiy omili moliyaviy va inson resurslari, salohiyatni oshirish va ular bilan ishlash xarajatlarini talab qiluvchi Gender Harakat Rejalari (GAP) muvaffaqiyatli amalga oshirishdir.

GPAni amalga oshirish uchun mablag‘lar loyiha byudjetini rejalashtirish bosqichida ajratilishi va loyihalarni amalga oshirish davomida saqlanishi kerak.

GPAlar loyihani ishlab chiqish bosqichida barcha manfaatdor tomonlar bilan batafsil muhokama qilinishi kerak. Gender bo‘yicha salohiyatni oshirish bo‘yicha muntazam tadbirlarni o‘tkazish masalalar, gender koordinatorlari, loyihani amalga oshirish guruhlar xodimlari hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Potentsial oshirish tadbirlarining samaradorligi va barqarorligi ehtiyojlarni baholashning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi, o‘quv tadbirlarida ishtirokchilarni tanlash, o‘qitish sifati va trenerlarga bog‘liq.

Materiallar, ketma-ketlik, trenerlarning mahalliy kontekstni tushunishi, keyingi monitoring faoliyati va institutsional xotiraga yangi ko‘nikmalarni integratsiya qilish strategiyalari.

Institutsional xotirani saqlash mexanizmlari salohiyatni oshirish komponentlarining bir qismi bo‘lishi va loyiha va kredit shartnomalarida aks ettirilishi kerak.

Batafsil monitoring va baholash mexanizmlarini ishlab chiqish amalga oshirish davrida ham donorlar, ham davlat sheriklarining diqqat markazida bo‘lishi kerak.

Gender tengligini ta’minlash va ayollar huquqlarini himoya qilishda WLCning ustuvor maqomini hisobga olgan holda, Qo‘mitaning o‘rta muddatli va uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirishni qo‘llab-quvvatlash¹⁵¹;

Vaholanki, jamiyat ongi darajasidagi o‘zgarishlar ta’lim-tarbiya zamon talabi va talablaridan orqada qolmagandagina ro‘y berishi hammaga ma’lum. Gender tengligi mavzusi - bu

¹⁵⁰ АБР. 2017. Данные предоставлены Комитетом женщин Узбекистана в ходе сбора информации для обновления гендерной оценки по Узбекистану в ноябре 2017 г. Ташкент. Узбекистан.

¹⁵¹ Там же. По состоянию на ноябрь 2017 г. получено 26 обращений от женщин по вышеуказанным вопросам, 22 из них были разрешены, и на четыре оставшихся были направлены письменные ответы

bitta oddiy sababga ko‘ra ta’lim mazmunida aks ettirilishi kerak bo‘lgan voqelik, belgilangan ta’lim idealiga erishish uchun: insonga o‘z ehtiyojlari va manfaatlariga muvofiq o‘zini ochish va amalga oshirishga yordam berish.

Mamlakatda xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish, sog‘lig‘ini saqlash, kasbga o‘qitish va bandligini ta’minlash, tadbirkorlikka keng jalb etish, ehtiyojmand xotin-qizlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, gender tenglikni ta’minlash borasida olib borilayotgan islohotlarni tizimli davom ettirish maqsadida ko‘plab qonunlar farmon va farmoyishlar chiqarilmoqda.

Bu esa albattaki xotin-qizlarga berilayotgan e’tibor desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Fan va gender tenglik 2030 yilgacha bo‘lgan Barqaror rivojlanish kun tartibida bayon etilgan taraqqiyot maqsadlariga erishishning ajralmas unsurlari hisoblanadi. Binobarin, BMT Barqaror rivojlanish maqsadlaridan biri – gender tenglikni ta’minlash, xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish, davlat boshqaruvi tizimida ayollar ishtirokini ta’minlashdan iborat.

Barqaror rivojlanish maqsadlari asosida jahon hamjamiyati xotin-qizlarni ilm-fanga jalb etishda sezilarli yutuqlarga erishdi. Shunga qaramay, ayollar hali ham ayni jabhada cheklovlariga duch kelmoqda.

Respublika ilmiy va o‘quv muassasalarida 700 nafardan ortiq ayol fan doktori hamda 6 nafar akademik ayol faoliyat ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi qoshidagi ilmiy institutlarda uch mingga yaqin xotin-qiz ilmiy-tadqiqot faoliyatini samarali olib bormoqda.

O‘zbek olimlari kimyo, biotexnologiya, qishloq xo‘jaligi va boshqa ko‘plab sohalarda o‘z bilim hamda qobiliyatlarini namoyon etmoqda. Ularning intellektual ishlari xorijiy ilmiy markazlar tomonidan yuqori baholanmoqda.

Prezidentimizning 2020 yil 29 oktyabrda Farmoni bilan 2030 yilgacha fanni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi. Ta’kidlash joizki, mazkur Farmon iqtisodiy va ijtimoiy sohalarni jadal rivojlantirish, ilmiy, intellektual va moliyaviy resurslarni to‘liq safarbar etish bilan ilmiy va innovatsion salohiyatdan keng foydalanish, kelajakda ilm-fanni uzluksiz isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash, o‘z-o‘zini o‘ylaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi qonuni. 2019-yil, 2-sentabr.
2. Титаренко, Л.Г. Гендерная социология: Учеб.-метод. комплекс/ Л.Г. Титаренко. – Минск: БГУ, 2003. –154 с.
3. Здравомыслова, Е.А. Социология гендерных отношений и гендерный подход в социологии / Е.А. Здравомыслова, А.А. Темкина // Социологические исследования. – М., 2000. – № 11. – С. 15–24.

XOTIN-QIZLAR O‘RTASIDA IJTIMOY-MA’NAVIY MUHITNI SOG‘LOMLASHTIRISHDA JAMOATCHILIK ASOSIDA TARG‘IBOT GURUHLARINI TASHKIL ETISH

Gulnora Normurodova

JDPU Ta’lim muassasalarining boshqaruvi magistranti

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmoni va Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 14 avgustdagi “Xotin-qizlar jamoatchilik kengashlarini

tashkil etish to‘g‘risida”gi Qaroriga asosan mamlakatimizning barcha hududlarida “Xotin-qizlar jamoatchilik kengashi” o‘z faoliyatini boshladi.

Viloyat va shahar-tumanlar kesimida tashkil etilgan mazkur kengashlar tarkibida tegishincha viloyat IIB Huquqbuzarliklar profilaktikasi boshqarmasi boshlig‘ining xotin-qizlar masalalari bo‘yicha o‘rinbosari va shahar-tuman IIB HPB xotin-qizlar masalalari bo‘yicha katta inspektorlari jamoatchilik asosida faoliyat olib boradilar.

Mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida xotin-qizlarning faolligini oshirish, ularning ta’lim va kasbiy ko‘nikmalar olishi hamda bandligini ta’minlashga har tomonlama ko‘maklashish, tadbirkorlik tashabbuslarini yanada qo‘llab-quvvatlash, joylarda “Ayollar daftari”ni shakllantirish va unga kiritilgan xotin-qizlar muammolari, ehtiyojlari va qiziqishlarini tizimli o‘rganish, tahlil qilish va hal etish borasidagi ishlarni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish maqsadida, shuningdek, “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq:

1. Respublika xotin-qizlar jamoatchilik kengashi tarkibida tashkil etilsin va uning asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilansin:

xotin-qizlarni ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularni qo‘llab-quvvatlashga doir islohotlarning mazmun-mohiyati va ahamiyatini aholi o‘rtasida keng targ‘ib qilish;

xotin-qizlarning ta’lim va kasbiy ko‘nikmalar olishlari, munosib ish topishlariga har tomonlama ko‘maklashish, tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash, iqtidorli yosh xotin-qizlarni aniqlash va ularning qobiliyatlarini to‘g‘ri yo‘naltirish;

hududlarda, ayniqsa, qishloqlarda xotin-qizlarga ko‘rsatiladigan tibbiy-ijtimoiy xizmatlar sifatini, ular o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini ta’minlash borasidagi ishlar samaradorligini oshirish;

turar joyga muhtoj xotin-qizlarni uy-joy bilan ta’minlash, turmush va mehnat sharoitlarini yaxshilash, daromadlarini ko‘paytirish borasida tizimli chora-tadbirlarni belgilash;

xotin-qizlarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor masalalarni chuqur tahlil qilish, ilg‘or tajribalar asosida mavjud muammolarni hal qilish bo‘yicha qonunchilik va amaliyotni takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish;

xotin-qizlarning oilalarni mustahkamlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni asrab-avaylash hamda ularning farzand tarbiyasidagi rolini oshirish choralari ko‘rish;

hududiy xotin-qizlar jamoatchilik kengashlari, mahallalardagi “Ayollar maslahat kengashlari” faoliyatini muvofiqlashtirish, ularning davlat va jamoat tashkilotlari bilan samarali hamkorligini ta’minlash, ularga uslubiy-amaliy ko‘maklashish;

“Ayollar daftari” bilan manzilli ishlash, mutasaddi tashkilotlar, sektorlar tomonidan xotin-qizlarning muammolari o‘z vaqtida bartaraf etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish kabi ko‘plab ishlar dasturimizga kiritilgan edi.

Mustaqillik yillarida, ayniqsa, so‘nggi 2-3 yil ichida mamlakatimizda barcha sohalar qatori diniy jabhada ham chuqur o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Aholining diniy-ma'rifiy saviyasini oshirish, bid'at-xurofotlarga barham berish, qalblarga sog‘lom islomiy aqidani singdirishga e'tibor qaratilmokda. Bu jarayonda diniy soha xodimlari, xususan otinoyilar faol ishtirok etishlari maqsadga muvofiqdir.

Otinoyilar o‘z zimmalaridagi mas’uliyatli ishni tirikchilik manbaiga aylantirib olmasliklari kerak. Ular zimmasida ma'raka yoki ehsonlarda ikki og‘iz duo qilish emas, balki din va jamiyat ravnaqi uchun xolis xizmat qilish bor. Bugungi otinoyidan diniy, dunyoviy ilmlarni egallash, yangiliklardan xabardor, o‘z tarixini yaxshi bilgan, katta tajribaga ega, fidokor, xalqparvar bo‘lish talab etiladi.

Afsuski, nafaqaga chiqib zerikib qolgan ham, hayotdan alamzada ayol ham muqaddas dinimizni o‘rganmasdan otinoyilikka da'vogar bo‘lmoqdalar. Otinoyilikka bu tariqa biryoqlama yondashish din rivoji va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilmaydi.

Ayollar orasida o'tkaziladigan diniy-ma'rifiy ishlarni hamda islom diniga oid rasm-rusumlarni bajarishda odatda otinoyilar xizmatidan foydalaniladi. Otinoyilar sof islom dinini aqidaparastlikdan farqlay olishi, atrofda kechayotgan jarayonlarga daxldor bo'lishi, xotin-qizlarni turli salbiy kuchlar va ularning ekstremistik g'oyalari ta'siridan himoyalashga qodir bo'lishi kerak.

Albatta, otinoyilar o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va tegishli qonunlar hamda O'zbekiston musulmonlari idorasi buyruqlari asosida tashkil etadi. Biroq ma'naviy muhitga salbiy ta'sir etayotgan va bid'at-xurofotlarga boshchilik qilayotgan ba'zi bir otinoyilar ham uchraydiki, biz ularni ko'pam farqlayvermaymiz.

- Aslida "otinoyi" so'zining istilohiy ma'nosi – qizlar o'qituvchisi, din va shariat bilimdoni hamda ayollar o'rtasidagi diniy marosimlarga boshchilik qiladigan, xalq orasida katta obro'-e'tiborga sazovor bo'lgan kayvoni ayoldir, - deydi O'zbekiston Musulmonlari idorasining viloyatdagi vakili Z.Eshonqulov. – Biroq bugun ilmi yo'q, bir-ikki oyat, hadisni chala yodlab olgan, behuda gaplaru, asossiz rivoyatlar bilan odamlarni chalg'itayotgan ayollarning borligi kishini ranjitadi.

Ilm-fan jadallik bilan rivojlanib borayotgan hozirgi zamonda otinoyilarning bilimiga bo'lgan talab ham ortib bormoqda. Zamon talabiga javob bera oladigan ma'rifatli otinoyi dunyoviy va diniy bilimlarni o'zlashtirishi, shuningdek, mazhablar haqida ham puxta ma'lumotga ega bo'lishi g'oyat ahamiyatlidir.

Otinoyi nomiga munosib bo'lish uchun xalq ishonchini oqlashi, ma'naviy yordamga muhtoj insonlarga husni xulqda bo'lishi, turli marosimlarga borganda riyo, manmanlik va ta'magirlik qilmasligi kerak. Otinoyilar bir-birini hurmat qilishi, turli masalalarda maslakdosh bo'lib ish olib borishlari lozim.

Insonlar hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan, dinimiz ta'limotiga zid bo'lgan folbinlik, sehr-jodu, mushkulkushod, bibiseshanba va boshqa bid'at-xurofotlarga barham berish otinoyilarning muhim vazifalaridandir.

Otinoyilar o'zlariga murojaat qilgan oilalarga to'g'ri yo'l ko'rsatib, baxtli oilalar sonini ko'paytirsa jamiyatimiz va davlatimiz rivojiga katta hissa qo'shgan bo'ladi.

Quyida hurmatli otinoyilarimizga ba'zi tavsiyalarimiz borki, ularga amal qilishsa, ish faoliyatlari samarali, bilim saviyalari yanada oshadi degan umitdamiz.

1. Uyingizda alohida kutubxona bo'lishiga e'tibor bering. Har oy yangi kitob sotib olishga harakat qiling;

2. Fikr doirangizni kengaytirib boring. Zamon talabiga muvofiq keladigan ilmlarni egallashga g'ayrat qiling;

3. Ilm olishda va din yo'lida eng so'ngi zamonaviy vositalardan (kompyuter, audio-video materiallar, internet, kitob va elektron kitoblar) unumli foydalaning;

4. So'zlashish va muomala uslubingizni go'zallashtiring. Ushbu mavzuga oid manbalar bilan tanishib boring;

5. Ishingizni reja asosida olib boring, bir xillikdan qoching;

6. O'zingizga har kecha o'tgan kuningiz yuzasidan hisobot bering;

7. Turli davrada bo'lasiz, davra va vaziyatga mos uslubda gapiring. So'zingiz va amalingiz bir bo'lsin;

8. Hammaga e'tiborli bo'lishga harakat qiling, insonlarda doimo yaxshilikka intilish tuyg'usini uyg'otishga harakat qiling;

9. Siz tufayli bir insonning to'g'ri yo'lga kirishi dunyo va undagi barcha narsadan yaxshiligini esda saqlang;

10. Boshqa otinoyilar bilan munosabatingiz go'zal bo'lsin, ularni hurmat qiling. O'rgangan bilimingizni boshqalar bilan baham ko'rishga intiling;

11. Payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamning: "Buyuk axloqlarni kamoliga yetkazish uchun yuborildim" degan hadislarini o'zingizga shior qilib oling.

Shukrlar bo'lsinki, farovon yurtda, ma'rifatli el orasida yashayapmiz. Bunday sharoitda dinga xizmat qilish ota-bobolarimizning orzusi bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, yuksak madaniyatga ega ma’rifatli otinoyilarimiz xalqimiz ziynatidir. Shunday ekan, ilmi va ezgu amallari bilan ayol-qizlarimizga o‘rnak bo‘lib, ziyo tarqatib kelayotgan otinoyilarimizga kuch-g‘ayrat so‘rab qolamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Munira ABUBAKIROVA, O‘zbekiston musulmonlari idorasi mutaxassisi fikrlari
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev nutqi. 2021 yil 1 iyul
3. <https://sammuslim.uz/oz/articles/society/otinoyi-kim>
4. Go‘zal MALIKOVA, “Hurriyat” muxbiri
5. N. Temirova - O‘MI Samarqand viloyat vakili maslahatchisi
6. <https://lex.uz/uz/docs/-6148240>

TA'LIM MUASSASALARIDA TALABA QIZLARNI RAHBARLIK LAVOZIMLARIGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Jamolova Niginabonu Baxtiyorovna
JDPU Maktab menejmenti yo‘nalishi 4-kurs talabasi

So‘nggi tort yilda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarga erishish, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ularning teng ishtirok etishini taminlash, xotin-qizlarni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qollab-quvvatlash, shuningdek, xotin-qizlarni tazyiq va zoravonliklardan himoya qilishga qaratilgan keng kolamli islohotlar amalga oshirildi.

Bugungi kunga qadar ayollarga bazi sohalar bo‘yicha bir qancha to‘siqlar mavjud bo‘lib kelgan. Jamiyatda kamsitishlar past nazarda qarash kabi muammolar bo‘lib kelgan. Ammo bugungi kunda xotin-qizlarga ko‘plab imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Ularning huquqlari, imkoniyatlariga har tomonlama e’tibor qaratilmoqda.

Ma’lumki, 2019 yil 2 sentyabrda qabul qilingan Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining qonuni xotin-qizlarning jamiyatdagi o‘rniga qaratilgan huquqiy himoya, huquqiy kafolat siaftida ma’qullangandi.

Quvonarli tomoni shundaki, ming yillardan buyon jamiyatda ayol va erkak o‘rtasidagi tengsizlik va uni hal etish masalasi hamisha dolzarb bo‘lib kelgan huquqiy munosabatlarning nechog‘lik dolzarbligiga qaratilgan onundir. Jumladan, qonunning 1-moddasida qayd etilganidek, qonunning maqsadi xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta’minlash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

To‘g‘ri, hozir biz yashayotgan davr yangilanayotgan O‘zbekistonning islohotlarida inson manfaatlarining ustunligiga qaratilgan bir paytda, hali ham oilaviy nizolarning juda katta qismi erkaklar tomonidan ayol huquqlarining tan olinmaslik holatlari shuningdek, ayrim holatlarda jamiyatda ham xotin-qizlarning huquq hamda imkoniyatlariga etarlicha ahamiyat berilmayotgani haqiqatdir.

Bundan bir necha yillar oldin qizlarni hattoki maktablarda ta’lim olishlari cheklab qo‘yilgan, "Qiz bolaga o‘qish nega kerak uy yumishlarini bilsa bo‘ldida", -degan zailda ish tutilgan. Hozirgi kungacha ham qizlarni oliy ta’limda o‘qitishni xohlamaydigan oilalar ham yo‘q emas, ularning dunyo qarashlariga biroz oldingi davr mafkurasi singib qolgan.

Birgina ta’lim sohasini oladigan bo‘lsak, bizda qizlar va o‘g‘il bolalarning bilim olishlari, kasb tanlashlari bo‘yicha kelajaklarini ta’minlashda farqlar bor edi, hali ham bunday dunyoqarash uchrab turibdi. To‘g‘ri, hamma bolalar maktabda o‘qitiladi. Biroq keyinchalik kasb tanlash, oliy o‘quv yurtida tahsil olishga kelganda, ko‘proq e’tibor va ustunlik o‘g‘il bolaning ta’lim olishiga, uning uchun barcha sharoitni yaratishga qaratiladi. Chunki ba’zi insonlarda faqat o‘g‘il bolaga bilim berish kerak, o‘qitish kerak, chunki u bizning boquvchimiz, degan qarashlar ustunlik qiladi.

Qiz bolaga kelganda, bu boshqacha tus oladi. Maktab ta’limi majburiy bo’lgani bois o’qiydi. Ammo keyin bu birovning xasmi, kerak bo’lsa turmush o’rtog’i boqib oladi, degan tushunchaga urg’u beriladi.

Vaholonki, qiz bola oliy ma’lumotli bo’lsa, qanchalik bilim va salohiyat olsa, buni kelgusida farzandlariga ham yuqtiradi, har tomonlama barkamol avlodni voyaga yetkazish masalasiga mas’uliyat bilan yondashadi. Yurtning kelajagi esa mana shunday dunyoqarashga ega onalar tomonidan yaratiladi.

Ana shunday salbiy holatlarga qarshi mazkur qonunning 2-moddasida Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to’g’risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonun va boshqa qonun hujjatlaridan iboratdir.

Agar O’zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida O’zbekiston Respublikasining xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to’g’risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo’lsa, xalqaro shartnoma qoidolari qo’llanilishi belgilangan.

Shuningdek, qonunda gender tushunchasi ham qayd etilgan bo’lib, unga ko’ra, gender — xotin-qizlar va erkaklar o’rtasidagi munosabatlarning jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, mafkura va madaniyat, ta’lim hamda ilm-fan sohalarida namoyon bo’ladigan ijtimoiy jihati ko’rsatilgan. Demak, gender tushunchasi faqat ayollar manfaatlarini ifodalamaydi. Balki har ikki jins vakillarining o’z orzu va maqsadlari sari dadil odimlashi, hayot sifatini oshirish uchun bir xil imkon berish kerakligini ilgari suradi, xolos. Aynan rivojlangan jamiyatning talablaridan biri bu erkak va ayol huquqlari tengligining ta’minlanishidir.

Bugungi kunda Oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlar soni oshib bormoqda. Bu esa yaxshi natija hisoblanadi. Iqtidorli talaba qizlarni rahbarlik lavozimlariga tayyorlab borish zarur. Hozirgi kunda Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim olayotgan iqtidorli talaba qizlarni o’zlari qiziqqan yo’nalishlar bo’yicha tayyorlash, shuningdek liderlik, boshqaruvchilik qobiliyatiga ega qizlarni bu iqtidorlari ustida ishlab rahbarlik lavozimlariga tayyorlab borish lozim. Xotin-qizlardan albatta yaxshi lider chiqadi deb o’ylayman chunki ayyollar o’z ishlariga erkaklarga qaraganda yurakda kirishishadi va mehr bilan bajarishadi

Demak, xotin-qizlarning jamiyatda o’z o’rnini topishida, birinchi navbatda, ota-onalarning munosabati katta rol o’ynasa, ikkinchisi, oliy ta’limda ularni qamrab olish imkoniyati muhim o’rin tutadi. Masalan, talaba qiz turmushga chiqsa, o’qishni qiynalib davom ettirishga majbur bo’ladi. Qo’llab-quvvatlaydigan qaynota bilan qaynonaning qo’liga tushsa-ku yaxshi, ammo o’qib nima bo’larding, deydi oilaga kelin bo’lsa, buyog’ini tasavvur qilavering. Yillar davomida to’planib qolgan shu kabi muammolar, oliy o’quv yurtlariga yoshlarni qamrab olish ko’rsatkichining to’qqiz foiz ekanligi oliy ma’lumotli, keng tafakkur va dunyoqarashi bor ayollarni tarbiyalashda katta to’siq bo’ldi.

Hozirgi kunda talaba qizlarga ko’plab imkoniyatlar yaratib berilmoqda va ko’plab islohotlar o’tkazilmoqda.

Gender tenglik masalasi davlat siyosati darajasiga kotarilib, sohaga oid 25 ta qonunchilik hujjati qabul qilindi.

Ozbekiston Respublikasining Gender tenglikni taminlash masalalari boyicha komissiyasi, Ozbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatida Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qomitasi tashkil etildi.

Ozbekiston tarixida ilk marotaba parlamentda xotin-qizlar soni BMT tomonidan belgilangan tavsiyalarga mos darajaga yetib, parlamentdagi xotin-qizlar soni qariyb 32 foizga yetdi va dunyodagi 190 ta parlament orasida 37-oringa kotarildi.

Boshqaruv lavozimidagi xotin-qizlar ulushi 27 foizga, partiyalarda 44 foizga, oliy talimda 40 foizga, tadbirkorlikda 35 foizga yetdi.

Xotin-qizlarni ijtimoiy-iqtisodiy qollab-quvvatlash, ular bilan manzilli ishlash maqsadida Ayollar daftari tizimi joriy etilib, Davlat budjetidan har yili 300 mlrd som mablag ajratib borish yolg'a qoyildi.

Ota-onasi yoki ularning biridan ayrilgan muhtoj qizlar, boquvchisi yoq yolgiz ayollarning oqish tolovlarini qoplab berish tizimi joriy etilib, oliy oquv yurtlariga qabul qilishda ehtiyojmand oilalar qizlari uchun grantlar soni ikki baravarga ortdi.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish maqsadida 224 mingdan ortiq xotin-qizga jami 6,9 trln som miqdorida imtiyozli kredit ajratildi.

Hozirda muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbuslari bilan talaba xotin-qizlarga qo'shimcha imtiyoz sifatida magistratura talabasi bo'lgan qizlarning kontrakti davlat tomonidan to'lab beriladigan bo'ldi. Bu yana bir qadar biz talaba qizlarga nisbatan qaratilga e'tibor desak adashmaymiz. Bu orqali ko'plab talaba qizlarga shuningdek oilali talaba qizlarga Oliy ta'limni davom ettirish imkoniyati berildi.

Bundan tashqari bu yaratilgan imkoniyatlar orqali talaba qizlarni pedagogik texnologiyalar orqali rahbarlik lavozimlariga tayyorlab borish, kerakli bilim, ko'nikmalarni berib borish, ish, o'qish, hayot davomida duch keladigan qiyinchiliklarga tayyorlab borish orqali biz yurt rivojiga o'z hissamizni qo'shgan bo'lamiz. Buning uchun Oliy ta'lim muassasalarida talaba qizlarga nisbatan alohida e'tibor berish, psixologik, iqtisodiy bilimlarni berib borish, liderlik qobiliyati bor talabalar bilan bu qobiliyatini oshirish va to'g'ri qo'llay olishi uchun kerakli yo'nalishlar berilishi tushuntirilishi lozim.

Demak, xulosa qilib aytadigan bo'lsak jamiyatda faqatgina erkaklar emas balki xotin-qizlar ham rahbar bo'la olishi, bu lavozimni alo darajada bajara olishi mumkin. Talaba qizlarni rahbarlik lavozimlariga tayyorlab borish va tayinlash orqali ko'plab yutuqlarga erishishimiz, yanada barkamol yosh avlodni ko'payib borishiga, jamiyatimiz ongingning rivojlanishishiga erisha olamiz.

Bunday ezgu ishlarga bag'rikeng, mehnatkash, zukko, fahm-farosatli, oqila, mehribon onalarimiz, opa-singillarimiz, qizlarimiz o'zlarining munosib hissalarini qo'shishlariga ishonaman. Ularning go'zalligi, yuzlaridagi samimiy kulgi, bayramona ruh, ko'tarinki kayfiyat esa xalqimizning zabardast insonlari kuchiga kuch, g'ayratiga g'ayrat, ilhomiga ilhom qo'shishi, shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.O'zbekiston Respublikasi Senatining ta'limga oid Qarorlari
- 2.<https://lex.uz/docs/-5466673>
- 3.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.

MUNDARIJA

Sh.S.Sharipov - KIRISH SO‘Z	3
1-SHO‘BA. MAKTABGACHA TA‘LIM MUASSASALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI	5
D.I.Ro‘ziyeva, N.A.Gulbayeva - “YANGI O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MAKTABGACHA TA‘LIM TIZIMINI BOSHQARISHNI HOZIRGI HOLATI TAHLILI”	5
M.S.Xudoyberdiyeva, Sh.Nizomova - MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTLARINI INNOVATSION BOSHQARISH (XORIJ TAJRIBASI)	6
M.Yu.Ayupova - BOLALARNI YOZMA NUTQNI O‘ZLASHTIRISHGA TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISH SHART-SHAROITLARI.....	8
N.Z.Abidova, N.O.Ulashova - MAKTABGACHA YOSHDAGI DUDUQLANUVCHI BOLALAR NUTQNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	11
L.A.Tursunova - MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTLARI BOSHQARUVINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	14
A.B.Mamatova, D.S.Mirzayeva - O‘ZBEKISTON PEDGOGIKASIDA INKLYUZIV TA‘LIM ISLOHOTLARI.....	17
Sh.O‘.Abutova, N.F.Boltayeva - LOGOPEDIK RITMIKA TARIXIGA OID MA‘LUMOTLAR.....	19
Sh.O‘.Abutova, S.G‘. Qurolboyeva - AFAZIYALI NUTQ NUQSONI BO‘LGAN BOLALAR BILISH JARAYONLARINI XUSUSIYATLARI	21
Sh.Sh.Aliyeva, M.D.Abdusattorova - NUTQ KAMCHILIGIGA EGA BO‘LGAN BOLALAR HAQIDA OLIMLARNING QARASHLARI.....	24
G.Eshbekova, D.Donoqulova - MAKTABGA TAYYORLOV GURUX BOLALARINI KITOBXONLIKKA MEHR UYG‘OTISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	26
J.Mamarajabov - MAKTABGACHA TA‘LIM MUASSASALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI	29
L.T.Mamatkulova, M.A.Xaydarova - MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA OVOZ BUZILISHLARINI NAMOYON BO‘LISHI.....	31
S.N.Maxammadiyeva - MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTLARI OILA BILAN HAMKORLIKDA BOLALARDA MADANIY-GIGIYENIK KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH.....	33
G.Eshbekova, N.Norqo‘ziyeva - MAKTABGACHA YOSH DAVRIDAGI BOLALARDA IQTISODIY TARBIYA ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISH	36
G.Eshbekova, D.Soliyeva - NUTQDA NUQSONI BOR BOLALAR BILAN ISHLASH YO‘LLARINING MAZMUNI	38

M.S.Xudayberdiyeva - YURTIMIZDAGI MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA XORIJIY TAJRIBALARNING O'RNINI	41
M.A.Hamiyatova - “MAKTABGACHA TA'LIM-TASHKILOTIDA BOLALAR ADABIYOTI MAZMUNI VA MOHIYATI”	43
Ш.Ф.Буранова - ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ И ФУНКЦИИ ДИРЕКТОРА	45
B.X.Xusniddinova, R.J.Xayrullayeva - ZAMONAVIY PEDAGOGNING DEONTOLOGIK MADANIYATI	48
B.X.Xusniddinova, M.J.Qobiljonova - MAKTABGACHA YOSHIDAGI DUDUQLANUVCHI BOLALAR NUTQINI O'STIRISHDA O'YINLARDAN FOYDALANISH.....	50
Н.Б.Заирова, О.Д.Мавлянова - ОСОБЕННОСТИ СОСТОЯНИЯ РЕЧИ И ВНИМАНИЯ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ДИСЛАЛИЕЙ	53
Н.Б.Заирова, О.А.Саидумарова - ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ УЧИТЕЛЯ С РОДИТЕЛЯМИ ПО РАЗВИТИЮ СЛУХОВОГО ВОСПРИЯТИЯ У МЛАДШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ С ОБЩИМ НАРУШЕНИЕМ РЕЧИ	58
C.B.Закирова, М.У.Маликова - МЕТОД ЛЕЧЕНИЯ ЗАИКАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АСПЕКТЕ	61
D.T.Gapurova, M.R.Sobirova - SENSOR VA PSIXIK NUQSONGA EGA BOLALAR	64
N.Murtozayeva - MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARINI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI.....	67
D.T.Gapurova, E.B.Seydullayeva - MURAKKAB NUQSONLI BOLALAR KELIB CHIQISH SABABLARI	69
Sh.S.Rabbimova - MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI BOSHQARUVINI SIFAT JIHATDAN YURITILISHI VA UNING AHAMIYATI	72
M.O'.Sayimova - SPECIFIC FEATURES OF THE MANAGEMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS	74
М.Э.Тахирова - ПРОВЕДЕНИЕ ЗАНЯТИЙ ПО МУЗЫКАЛЬНО-РИТМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С ДЕТЬМИ С РЕЧЕВЫМИ НАРУШЕНИЯМИ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ	76
З.М.Ахмедова, А.Абдуламинова - РОЛЬ ИЗО-ТЕРАПИИ В РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ РЕБЁНКА.....	78
M.Mamatova, Y.Xaydarova - NOZIK XARAKATLARNING RIVOJLANISHI – BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHINING OMILI.....	81
2-SHO'BA. UMUMTA'LIM MAKTABLARI BOSHQARUV JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH	83

D.Sh.Temirov - UMUMTA’LIM MAKTABLARINI BOSHQARISHDA JAMOATCHILIK ISHTIROKINI KENGAYTIRISH	83
A.N.Saidov - UMUMTA’LIM MAKTABLARI BOSHQARUV JARAYONIDA VUJUDGA KELADIGAN PEDAGOGIK ZIDDIYATLAR TAVSIFI.....	85
Sh.Mamarajabov, N.Madraimova - MAKTAB DIREKTORINING KREATIVLIK VA AXBOROT-KOMMUNIKATSION KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI.....	88
Sh.Sh.Abdullayev, Sh.Sh.Abdullayev, B.O.Muqimjonov - METHODOLOGY OF TEACHING DYNAMICS DEPARTMENT OF PHYSICS IN SCHOOLS SPECIALIZED IN TECHNICAL DIRECTION.....	90
A.B.Muxitdinov - UMUMTA’LIM MAKTABLARI FAOLIYATIDA STRATEGIK BOSHQARUV JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISHNING MOHIYATI	92
K.X.Alimova - SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI DUDUQLANISH NUTQ NUQSONIDA NAMOYON BO’LISHINING O’ZIGA XOSLIGI.....	94
A.M.Soatov - UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA STRATEGIK MAQSADLARNI AMALGA OSHIRISHDA TASHQI MUHITNI O’RGANISHNING NAZARIY JIHATLARI.....	96
N.Begashova - OILADA FARZAND TARBIYASI VA MA’SULIYATI.....	98
B.N.Gapparov - UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA TASHKILY RIVOJLANISH STRATEGIYALARINING TURLARI.....	100
Sh.I.Siddiqova, M.M.Xoliqova - BOSHLANG’ICH SINFLARDA GAP MAVZUSINI O’RGANISHDAGI IZCHILLIK.....	102
M.Sh.Fayzullayeva, D.Xakimova - UMUMIY O’RTA TA’LIM TIZIMIDA O’QUV TARBIYA JARAYONINI BOSHQARISH MASALALARI.....	104
M.Sh.Fayzullayeva - UMUMIY O’RTA TA’LIM TIZIMIDA O’QUV TARBIYA JARAYONINING MAZMUNI	106
H.A.Aynaqulov - UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA STRATEGIK BOSHQARUVNI TAKOMILLASHTIRISHDA UNING ICHKI MUHITINI TAHLIL QILISHNING AHAMIYATI.....	108
B.Mamanov, A.Qoryog’diyev - MAXSUS MAKTAB-INTERNATLARI TA’LIM SIFATINI BOSHQARISHDA XORIJ TAJRIBASI.....	110
B.Mamanov - MAXSUS MAKTAB-INTERNATLARIDA TA’LIM TARAQQIYOT BOSQICHLARI (XORIJ TAJRIBASI)	112
M.Abduraxmonova - BOSHLANG’ICH SINIF “ONA TILI VA O’QISH SAVODXONLIGI” DARSIGIDA BERILGAN MAQOLLARNING AHAMIYATI.....	115

H.B.Eshpo'latova - AQSHDA UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QUV JARAYONI VA UNING IJOBIY JIHATLARINI O'ZBEKISTONGA TATBIQ ETISH IMKONIYATLARI	116
N.I.Saidova, Q.Sh.Toshmamatov - UMUMTA'LIM MAKTABLARI BOSHQARUV JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH.....	118
H.B.Eshpo'latova, A.A.Mustafoqulov - UMUMTA'LIM MAKTABLARI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO TAJRIBALAR	120
U.A.Karakulova - OILADAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING BOLALAR XULQ-ATVORIGA TA'SIRI	122
F.B.O'razaliyev - UMUMTA'LIM MAKTABLARINI BOSHQARISHDA ATROF-MUHIT OMILLARINI HISOBGA OLISHNING AHAMIYATI.....	124
Q.O.Alimova, M.A.Ataboyeva - UMUMTA'LIM MAKTABLARI BOSHQARUV JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH.....	126
S.R.Abdurazoqova - PROFESSIONAL TA'LIMNING MA'NAVIY VA IJTIMOIIY QADRIYATLAR BILAN ALOQADORLIGI.....	128
Sh.A.Uralov - XALQ TA'LIM TIZIMIDA PEDAGOG KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA MALAKASINI OSHIRISH TIZIMINING ZAMONAVIIY TENDENSIYALARI.....	131
V.S.Ubaydullayeva - UZLUKSIZ TALIM TIZIMIDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI	134
V.S.Ubaydullayeva - O'QUVCHILARNI IJODKORLIKKA QIZIQTIRISHNING PEDAGOGIK MEKANIZMLARI	138
N.Tuychiyeva, Sh.I.Siddiqova - O'QUVCHILARNI LUG'ATLAR ORQALI O'QUVCHILAR NUTQIIY KREATIVLIGINI OSHIRISH.....	143
D.A.Toshboyeva - BADIY TAHLIL VOSITASIDA TANQIDIIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH.....	145
D.A.Toshboyeva, N.Xaydarov - O'QUVCHILARNI TANQIDIIY FIKRLASHGA YO'NALTIRISH USULLARI.....	147
X.B.Xosilbekova - HIKOYA MATNI USTIDA ISHLASHDA O'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISH PIRLS XALQARO TADQIQOT DASTURI MISOLIDA.....	150
III.III.Алиева - МЕХАНИЗМ ГОЛОСООБРАЗОВАНИЯ	152
F.S.Jumanov - TA'LIM JARAYONI SIFATINI BOSHQARISH TAMOIYILLARI	154
S.K.Shoaxmedova, I.Sh.Raximova - INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDAGI UMUMTA'LIM MAKTADA LOGOPED FAOLIYATINING XUSUSIYATLARI.....	156
M.K.Файзиева - МЕТОДЫ ПРОФИОРИЕНТАЦИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ.....	159

S.Rustamova - O‘QUVCHILAR MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH TIZIMIGA TA’SIR ETUVCHI PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK OMILLAR.....	162
A.Ш.Ибрагимова, А.Аббосов - ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ.	165
A.O.Umarov - MAKTAB FIZIKA KURSIDA O‘ZGARMAS VA O‘ZGARUVCHAN TOKNI O‘RGANISH.....	166
Ш.Х.Турдалиева - ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ НА ОСНОВЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ПОДХОДА СИСТЕМЫ РАННЕГО ВЫЯВЛЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ.....	168
3-SHO‘BA. OLIY TA’LIMDA ILG‘OR INNOVATSIYALARNI JORIY ETISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI.....	172
B.M.Ochilova - MUSTAQIL TA’LIMDA KEYS-STADI TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI.....	172
D.S.Tursunov - ZAMONAVIY PEDAGOG IMIJINI YARATISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.....	175
G‘.O‘.Qodirov, K.B.Murotmusayev - EVRISTIK TA'LIMNING METODOLIK ASOSLARI.....	177
B.O‘.Pardaev, I.Axtamova - SHAXS VA UNING IJTIMOIYLASHUVIDA TURLI OMILLARLARNING O‘RNI.....	181
A.A.Usmonov - OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TALABALAR ILMIY-TADQIQOT ISHLARINI TASHKIL ETISHNING SHART-SHAROITLARI	184
B.U.Uralov - O‘ZBEKISTONDA INSON KAPITALINING HOLATI VA UNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....	187
Н.З.Абидова - ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ДЕФЕКТОЛОГОВ К РАБОТЕ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	190
Sh.A.Botirov, G.O.Abdukarimova, J.R.Abdullayev - BUGUNGI MENEJERLAR OLDIDA TURGAN ASOSIY MUAMMOLAR	193
S.B.Sanayeva - OLIY PEDAGOGIKA TA’LIM MUASSASALARIDA TALABALAR TARBIYAVIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA XORIJ TAJRIBASI	195
M.N.Hasanova - OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA KOLLEGIAL ORGANLAR FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA AQSH TAJRIBASI	197
X.M.Nematov, D.O.Axmadjonova - PEDAGOGLARDA KREATIVLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO‘LLARI	200
Sh.V.Shaxobiddinov - AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASH ORQALI TA'LIM JARAYONLARINI BOSHQARISHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI	203

B.Z.Axmadaliyev, A.B.Boqidinov - TEXNIKA O‘QUV YURLARIDA FIZIKANING DINAMIKA BO‘LIMINI O‘QITISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	205
B.A.Abdurasulov - TA'LIMDA MARKAZSIZLASHTIRISH FIKRINING PAYDO BO'LISHI.....	207
A.E.Begbo'tayev, D.A.Axatova - OLIY TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'QUV JARAYONIGA INTEGRATSIYASI	209
B.O.Abduraimov - “MENEJMENT NAZARIYASI” FANINI O‘QITISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI.....	212
I.Boboyeva, A.Qoryog'diyev - TA'LIM MUASSASALARI FAOLIYATINI TASHKIL QILISH VA BOSHQARISH	214
B.D.Turanov - BOSHQARUV QARORLARNI QABUL QILISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	216
N.P.Buzanov - SHAXSGA YUNALTIRILGAN TA'LIM PEDAGOGIK YONDASHUV.	218
D.Xolmurzayeva - YANGI O‘ZBEKISTONDA OLIY TA'LIM MUASSASALARINI TIZIMLI RIVOJLANTIRISH HAMDA TAKOMILLASHTIRISH.....	220
D.A.Ergasheva - BOSHQARISH MADANIYATI VA RAHBARNING ISHINI TASHKIL ETISHDAGI UNING AHAMIYATI.....	222
D.A.Ergasheva, S.I.Nazarqosimov - TYUTORLIK FAOLIYATINING TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARI	224
I.I.Yulchiyev, S.N.Masaliyeva - FIZIKA DARSLARINI KO‘RGAZMALI TASHKIL ETISHDA GEOGEBRA DASTURIDAN FOYDALANISH.....	227
O'.F.Imomnazarova, Sh.Primov - OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV ISHLARINI TASHKIL ETISH BO'YICHA XORIJIY TAJRIBA	231
G.Ikromova, A.Xolov - DAVLAT OLIY TALIM MUASSASALARINING TASHKILIY BOSHQARUV VA MOLIYAVIY MUSTAQILLIGINI TAMINLASH MASALALARI .	234
A.A.Aripov - YOSHLAR BAG'RIKENGLIK FENOMENINI YUKSALTIRISHDA MA'NAVIY TARG'IBOT TEXNOLOGIYALARI.....	236
G.Ikromova - DAVLAT OLIY TA'LIM MUASSASALARINING TASHKILIY BOSHQARUV MODEL.....	239
N.F.Isayev - KOMPYUTERLI IMITATSION MODELLASHTIRISHNI O‘QITISH VA UNDAN FOYDALANISH	241
B.S.Ruzimatova, N.I.To‘xtanov - TEXNIK UNIVERSITETLARDA UMUMIY FIZIKA KURSINI O‘RGANISH JARAYONIDA TALABALARDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISH	243
L.H.Jumanov - TA'LIM MUASSASALARI RAHBARLARINING AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH	245

K.Z.Zarpullayeva, S.U.Usmonov - RIVOJLANGAN XORIJIY MAMALAKATLARDA PERSONALNI BOSHQARISHNING AMALIYOTI VA RIVOJLANISHI	247
L.H.Jumanov, D.S.Tursunov - TA’LIM MUASSASALARIDA AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPITENTSIYASIGA OID YONDASHUVLAR	249
N.I.Mamaraximova - ALISHER NAVOIY ASARLARIDA NUTQ VA TAFAKKUR MASALALARI.....	252
D.Pardaboyev, A.Mamaraximov - KITOBXONLIK VOSITASIDA IQTIDORNI YUZAGA CHIQARISH.....	254
D.H.Eshonqulova - OLIY TA’LIMDA TO‘GARAKLAR FAOLIYATINI TASHKIL QILISH.....	254
B.Sh.Sulaymonov - O‘QITISH JARAYONIDA VARIATIV ISH REJASINI ISHLAB CHIQISH VA JORIY ETISHNING TASHKILY JIHATLARI.....	257
O‘F.Imomnazarova - OLIY TA’LIMDA O‘QUV JARAYONINI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI.....	261
T.B.Nazarov, M.Z.Qo‘yboqova - O‘ZBEKISTONDA YOSHLARNING GLOBALLASHUV JARAYONIDA IJTIMOIYLASHUV MASALALARI	263
G.M.Mardonova - OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA ZAXIRA KADRLARGA BO‘LGAN TALABLAR (XORIJ TAJRIBASI).....	265
G.M.Mardonova, D.S.Tursunov - ZAXIRA KADRLARNI TAYYORLASHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR	267
S.U.Usmonov, G.M.Mardonova - MENEJMENTDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH	269
N.I.Saidova, S.J.Babayeva - OLIY TA’LIMDA ILG‘OR INNOVATSIYALARNI JORIY ETISHNING PEDOGOGIK IMKONIYATLARI.....	271
O.Y.Bozorov - BO‘LAJAK DEFECTOLOG – LOGOPEDLARDA KASBIY MOTIVATSIYANI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI.....	272
D.Pardaboyev - KITOBXONLIK FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI	275
M.N.Soibnazarova - ILM-MA‘RIFAT VA AXLOQ TO‘G‘RISIDAGI FIKRLAR JALOLIDDIN DAVONIY ASARLARIDA	277
O.G'.Qo'ldoshev - OLIY TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYA VA ZAMONAVIY USULLARNI JORIY ETISH.....	279
J.Q.Qurbonov, M.A.Aynakulov - O‘ZBEKISTONDA MENEJMENT NAZARIYASINING RIVOJLANISH MODELLARI	281
G.G'Rashidova, N.B.Soyimnazarov - ALISHER NAVOIY ASARLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI.....	284

J.Q.Qurbonov, M.A.Aynakulov - O‘ZBEKISTONDA MENEJMENT NAZARIYASINING RIVOJLANISH JARAYONI	287
S.A.Ravshanov - O‘ZBEKISTON PSIXOLOGIYASIDA ILMIY MAKTABLARNING PAYDO BO‘LISHI VA SHAKILLANISHI TARIXI	290
S.F.Jumaboyev - ELEKTRON TA’LIM MUHITIDA MENEJMENT TARIXI FANINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI	293
A.A.Sulaymonov, M.Kamolov - KOMMUNIKATIV KOMPITENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY VA USLUBIY ASOSLARI	296
N.I.Saidova, N.M.Samijonova - OLIY TA’LIMDA ILG‘OR INOVATSIYALARNI JORIY ETISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI	298
Q.A.Xusanov - OLIY TA’LIMNING XALQAROLASHISHIDA TALABALARNING AKADEMIK MOBILLIGI AHAMIYATI	301
Q.O.Alimova, M.I.Abduxoligova - TALABALAR BILAN ISHLASH VA ULARNING MEDIA VA AXBOROT SAVODXONLIGINI TA’MINLASH	304
M.F.Axmadjonov - TIBBIYOT ELEKTRONIKASI FANINI O‘QITISHNING SAMARADORLIGINI “SINKVEYN” METODINI BILAN OSHIRISH.....	307
J.S.Raximjonov, A.A.Bannobov - TA’LIM JARAYONIGA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASHDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI RIVOJLANTIRISH OMILLAR.....	308
S.U.Usmonov, B.Sh.Sulaymonov - UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA VARIATIV TA'LIMNI JORIY ETISH	311
Q.A.Xusanov - ERKIN IQTISODIY ZONALARNING O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDAGI AHAMIYATI.....	314
P.T. Abduqodirova - BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA ALGORITMIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI	315
A.J.Qo'shmurodov, B.F.Botirov - BO‘LAJAK MAKTAB MENEJERLARIDA IQTISODIY KOMPITENTLIKNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI	317
S.Baratova - TA’LIM TIZIMINI DAVLAT TOMONIDAN BOSHQARISH.....	319
J.X.Bobonazarova, S.Baratova - SHAXS VA JAMIYATNI RIVOJLANTIRISHDA TA’LIM TIZIMINING O‘RNI	322
D.B.Botirov, Z.X. Komilova - INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA BULUTLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI.....	324
A.R.Mahammatov - UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI.....	328

<i>P.U.Мунарлова, З.Ж.Жумабеков, З.Ш.Абиркулов</i> - МЕСТО ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРА В УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	330
<i>N.T.Mamatxanova</i> - BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI IJTIMOIIY-PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHDA PSIXOLOGIK TAYYORLIKNING AHAMIYATI.....	334
<i>Y.Sh.Turolov</i> - OLIY TA’LIMDA INNOVATSION FAOLIYATNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	336
<i>M.N.Soibnazarova</i> - BARKAMOL SHAXS IQTIDORINI SHAKLLANISHIDA O‘Z – O‘ZINI TARBIYALASH.....	339
<i>M.U.Sayimova</i> - O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA FAOLIYAT YURITAYOTGAN XUSUSIY OLIY TA’LIM MUASSASALARI VA ULARNING BOSHQARUV TIZIMI	343
<i>J.X.Bobanazarova, Sh.Sarikulova</i> - TA’LIM MAZMUNINI BOSHQARISH VA MEHNAT BOZORI UCHUN KADRLAR TAYYORLASH BORASIDAGI XALQARO TAJRIBALAR	344
<i>Sh.Sariqulova</i> - KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI IQTISODIY VA TASHKILIY JIHATDAN BOSHQARISHNING ZARURIYATI	347
<i>D.R.Sodiqova</i> - TALABALARDA IJODIY MUNOSABATLAR TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	349
<i>S.K.Shoaxmedova</i> - DEFЕКТОЛОГ-TALABALARNI KASBIY DIAGNOSTIKA TADBIRLARIDA ISHTIROK ETISH UCHUN TAYYORGARLIK KO‘RISH.....	352
<i>O.R.O‘ralova</i> - DIDAKTIK O‘YIN TEXNOLOGIYASI	357
4-SHO‘BA TA’LIM MUASSASALARIDA O‘QUV SIFATINI OSHIRISH JARAYONIGA YANGICHA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING TATBIQ ETISH OMILLARI.....	361
<i>A.Saidkasimov</i> - ZAMONAVIY SHAROITDA OLIY TA’LIM SOHASINI INNOVATSION ASOSDA TAKOMILLASHTIRISH	361
<i>D.M.Xakimova</i> - UMUMIY O‘RTA TA’LIM MUASSASALARIDA TA’LIM SIFATINI BOSHQARISH	363
<i>H.M.Sodiqov</i> - BO‘LAJAK O‘QITUVCHILAR NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK MATERIALLARNING O‘RNI	366
<i>G.A.Yusupova, D.S.Azamatova</i> - XALQ TA’LIMI XODIMLARINI MALAKASINI OSHIRISHDA INNOVASION QADAM – HAYOT DAVOMIDA TA’LIM OLISH.....	370
<i>S.S.Tajibayev</i> - BO‘LG‘USI TARBIYACHILAR UCHUN TASVIRIY FAOLIYATGA O‘RGATISH MASHG‘ULOTLARIDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH.....	372
<i>M.M.Xalmamatova</i> - TA’LIM MUASSASALARIDA O‘QUV SIFATINI OSHIRISH JARAYONIDA YANGICHA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI.....	374

A.P.Iсанов - ЛИЧНОСТЬ ПЕДАГОГА	375
T.A.Axmedov, A.U.Qarshiboyeva - TA’LIMNI NOMARKAZLASHTIRISHNING TA’LIM TIZIMIGA KO’RSATGAN TA’SIRI	377
S.R.Abdurazaqova, R.Xidoyatov - PROFESSIONAL TA’LIM TIZIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI QO’LLASH	378
A.A.Muxitdinov - MUHANDISLIK GRAFIKASI FANIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO’LLASH METODLARI.....	381
A.Sh.Xasanova - PROFESSIONAL TA’LIM MUASSASALARIDA MARKETING	382
S.O.Anvarova - BENCHMARKING VOSITASIDA O’QITISH SIFATINI TA’MINLASH	385
S.O.Anvarova, G’.Otamurodov - BENCHMARKING VOSITASIDA O’QITISH SIFATINI OSHIRISH MASALALARI(XORIY TAJRIBASI).....	387
D.Sh.Atayev - OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA USLUBIY ISHLARNI RIVOJLANTIRISH BO’YICHA XORIJIY TAJRIBA	388
B.A.Abdurasulov, M.N.Kamolov - BOSHQARUVDA NOMARKAZLASHTIRISH TUSHUNCHASINING MAZMUNI (XORIY TAJRIBASI)	390
B.O.Abduraimov, M.A.Aynakulov - “MENEJMENT NAZARIYASI” FANINI O’QITISHDA DIDAKTIKANING AHAMIYATI	393
B.B.Xudayberdiyev - TA’LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING TA’LIM SIFATINI OSHIRISHGA TA’SIRI	395
D.R.Xoliqov - TA’LIM MENEJERLARI UCHUN TA’LIM MUASSASALARIDA TA’LIM SIFATINI OSHIRISHGA YANGICHA YONDASHUVLAR	397
D.Xolmurzayeva, D.Mamatqulov - YANGI O’ZBEKISTONDA TA’LIM MUASSASALARINI TIZIMLI RIVOJLANTIRISH MASALALARI	400
H.Eliboyev - TA’LIM MUASSASALARINI STRATEGIK BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	402
M.F.Inomova - YEVIROPA (G’ARB) MUSIQASINING O’ZBEK MUSIQASI RIVOJIDA TUTGAN O’RNI	405
A.A.Mustafoqulov - TA’LIM SIFATINI BOSHQARISHNING TAHLILIIY ASPEKTLARI	407
S.Z.Jumayev - TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA MOLEKULYAR BIOLOGIYADAN MASALA VA MASHQLAR ISHLASHNING O’RNI VA AHAMIYATI	410
L.I.Nurmanova, S.I.Nazarqosimov - OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA SIFAT MENEJMENTI BO’YICHA XORIY TAJRIBASI	412
A.N.Mamurov - TA’LIM MUASSASALARIDA INNOVATSIYALARNI JORIY ETISHGA OID YONDASHUVLAR (MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA)	415

H.E.Aliboyev - TA'LIM MUASSASALARNI BOSHQARISHDA STRATEGIYANING AHAMIYATI.....	417
Sh.A.Haydarova - PISA DASTURI VA XORIJIY DAVLATLAR TA'LIM MUASSASALARIDA UNING TUTGAN O'RNI	419
Z.A.Sanakulova - BO'LAJAK KASB TA'LIMI TALABALARINING IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI	424
A.S.Qosimov - TA'LIMGA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNI JORIY ETISH ZARURATI.....	427
S.M.Jumaboyev, T.N.Jiyaqulov - ELEKTRON TA'LIM MUXITIDA AXBOROT YETISHMASLIGI VA QAROR QABUL QILISH SHARTLARI	431
M.A.Aynakulov - OLIY TA'LIM TIZIMIDA SIFATNI BOSHQARISHNING MILLIY XUSUSIYATLARI	433
D.S.Tursunov, D.R.Nabiyeva - TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV SIFATINI OSHIRISH JARAYONIGA YANGICHA PEDAGOGIG TEXNOLOGIYALARNING TATBIQ ETISH OMILLARI	435
N.Xolmatov - TARIX DARSLARIDA INTELLEKTUAL O'YINLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA TA'LIM VOSITALARINING O'RNI	436
N.G'.Ochilova - TA'LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI VA TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI O'RNI	438
S.U.Usmonov, R.Boqiyev - PROFESSIONAL TA'LIMDA PEDAGOGIK FAOLIYAT TIZIMINI TASHKIL QILISH VA BOSHQARISH.....	444
S.O'.Qo'ldoshev - TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV SIFATINI OSHIRISH JARAYONIGA YANGICHA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI TAQBIQ ETISH OMILLARI	446
J.O.Saidov - BUYUK SIYMOLAR ILMIY MEROSI ASOSIDA INTERNETDAN FOYDALANISH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH.....	448
C.Бабакулов, А.П.Исанов - УПРАВЛЕНИЕ МЕЖЛИЧНОСТНЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ В КОЛЛЕКТИВАХ.....	449
T.A.Sayfullaev - IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTAB O'QUVCHILARIDA EKOLOGIK SAVODXONLIKNI OSHIRISH MUAMMOLARI	451
Sh.U.O'ktamova - TIZIMLI YONDASHUV ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISH.....	457
D.A.Sulaymanova - ELEKTRON TA'LIM MUHITIDA “TA'LIM MENEJMENTI” FANINI DIDAKTIK RIVOJLANTIRISH	458
A.A.Sulaymonov - BO'LAJAK MAKTAB MENEJERLARIDA KOMMUNIKATIV KOMPITENTLIKNI RIVOJLANTIRISH.....	460

S.B.Musurmonqulov, A.A.Muxitdinov - MUHANDISLIK VA KOMPYUTER GRAFIKASI FANINI O‘QITISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI	463
X.M.Sulaymonov, O.M.Rahimberdiyev - AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNALOGIYALARDAN FOYDALANIB O‘QITISHNING AFZALLIKLARI	465
A.Y.Xatamov - TA’LIM SIFATINI OSHIRISHGA TA’SIR KO‘RSATUVCHI OMILLAR TAVSIFI VA TASNIFI	467
D.S.Azamatova - KIMYO FANINI DARSLARIDA IDROK XARITASI METODIDAN FOYDALANISH.....	470
Sh.I.Nizomova - BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA TA’LIM SIFATIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR.....	472
L.I.Nurmanova - OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TA’LIM SIFATI NAZORAT QILISH JARAYONI.....	473
Sh.M.Amirsaidova - QUYI SINF AQLI ZAIF O‘QUVCHILAR O‘QUV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO‘LLARI	476
D.A.Ergasheva - OLIY TA'LIMDA TYUTORLIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING ILMIY-METODOLOGIK ASOSLARI	478
5-SHO‘BA. TA’LIM MUASSASALARIDA TALABA QIZLARNI RAHBARLIK LAVOZIMLARIGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI.....	483
R.I.Ablyakimova - OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TALABA QIZLARNI RAHBARLIKKA TAYYORLASH	483
D.A.Asatova - TALABALARDA RAHBARLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHDA AKSIOLOGIK QADRIYATLARNING O‘RNI	484
G.B.Usmanova - TALABA QIZLARNI RAHBARLIKKA TAYYORLASH PSIXOLOGIYASI.....	486
N.E.Yakubova - GLOBAL ILM-FANDA AYOLLARNING O‘RNI	488
G.A.Akramova - TALABA-QIZLARNING RAHBARLIK LAVOZIMLARIGA TAYYORLASHNING AHAMIYATI	490
G.B.Suvanqulova - OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA XOTIN-QIZLAR BILAN ISHLASH FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH.....	491
G.Normurodova - XOTIN-QIZLAR O‘RTASIDA IJTIMOY-MA’NAVIY MUHITNI SOG‘LOMLASHTIRISHDA JAMOATCHILIK ASOSIDA TARG‘IBOT GURUHLARINI TASHKIL ETISH.....	493
N.B.Jamolova - TA'LIM MUASSASALARIDA TALABA QIZLARNI RAHBARLIK LAVOZIMLARIGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI.....	496

**TA'LIM MUASSASALARIDA BOSHQARUV VA O'QUV SIFATINI
TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI**

(Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi)

**Republican scientific and practical conference
PROBLEMS OF IMPROVING MANAGEMENT AND TRAINING
QUALITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

December 6, 2022

**Республиканская научно-практическая конференция
ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ И КАЧЕСТВА
ПОДГОТОВКИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ**

6 декабря 2022 г.

Muharrir: M.Jo'raboyev

Musahhih: G.Kadirova

Sahifalovchi: S.Normuhammedov

Guvohnoma № 14-0003, 30.04.2020
Ofset qog'ozi. Bosishga ruhsat etildi 19.12.2022
Format A4. Garnitura «Times New Roman».
Shartli bosma taboq 32
Adadi 100 nusxa. Buyurtma № 36

JDPU tahririy-nashriyot bo'limida chop etildi.
130100, Sh.Rashidov shox ko'chasi, 4-uy
Tel./faks: (+99872) 226-02-93
(+99893) 305-85-00

<https://jdpu.uz/>